

VÁCLAV FURMÁNEK A DOBA BRONZOVÁ

Zborník k 70. narodeninám

Rudolf Kujovský
Vladimír Mitáš
editori

Nitra 2012

VÁCLAV FURMÁNEK A DOBA BRONZOVÁ

Zborník k sedemdesiatym narodeninám

Rudolf Kujovský – Vladimír Mitáš
editori

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

COMMUNICATIONES

**INSTITUTI ARCHAEOLOGICI NITRIENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARUM SLOVACAE**

TOMUS XIII

NITRAE MMXII

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
NITRA

VÁCLAV FURMÁNEK A DOBA BRONZOVÁ

Zborník k sedemdesiatym narodeninám

Rudolf Kujovský – Vladimír Mitáš
editori

Publikácia vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV
Staré Slovensko: Dejiny Slovenska od praveku po vrcholný stredovek

Zmluva III/1/2009

a

s podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR
a Slovenskej akadémie vied (projekt VEGA 2/0098/12)

a

so sponzorstvom InsData, spol. s r. o.

Lions Club Nitra

K-Cero – Roman Cerulík

Ing. Karol Hattas, doc. Ing. Štefan Sklenár CSc., Ing. Štefan Tuharský

NITRA 2012

Rudolf Kujovský – Vladimír Mitáš
(editori)

VÁCLAV FURMÁNEK A DOBA BRONZOVÁ

Zborník k sedemdesiatym narodeninám

Nitra 2012

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE
Communicationes, Tomus XIII

Vydal
© Archeologický ústav SAV Nitra, 2012

Hlavný redaktor – PhDr. Matej Ruttkay, CSc.

Zostavovatelia a výkonné redaktori – PhDr. Rudolf Kujovský, CSc.; PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.

Anglický preklad – Mgr. Ivana Malinková; Mgr. Dana Marková; PhDr. Ludmila Vařková

Nemecký preklad – Mgr. Michal Dvorecký; Bernd Magar; PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.

Maďarský preklad – Mgr. Henrieta Baliová, PhD.

Počítačová sadzba – Mária Kunová

Tlač – VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

Rozširuje a objednávky prijíma – Archeologický ústav SAV
Akademická 2, 949 21 Nitra
tel.: +421/37/6943 209
fax: +421/37/733 56 18
e-mail: gabriela.holkova@savba.sk

Za znenie, obsah príspevkov a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori.

Na zadnej strane obálky – amfora kyjatickej kultúry zo žiarového pohrebiska v Cinobani.

On the background – Amphora of the Kyjatice culture from burial ground in Cinobaňa.

ISBN 978-80-89315-41-3

François

OBSAH – INHALT – SUMMARY

JOZEF VLADÁR

Významné životné jubileum univ. prof. PhDr. Václava Furmánka, DrSc. 13

DANA MARKOVÁ

Bibliografia Václava Furmánka 17

JURAJ BARTÍK

Odlievacie formy mohylových kultúr zo Slovenska 35

The Casting Moulds of the Tumulus Cultures in Slovakia 41

JOZEF BÁTORA – MICHAEL SCHULTZ

Ein beachtenswertes frühbronzezeitliches Grab aus Ludanice, Ortsteil Mýtna Nová Ves
(SW Slowakei) 43

Pozoruhodný včasnobronzový hrob z Ludaníc, miestnej časti Mýtna Nová Ves (JZ Slovensko) 50

NIKOLAUS BOROFFKA – RODICA BOROFFKA

Einige Bronzefunde aus Siebenbürgen, Rumänien 51

Some Bronze Finds in Transylvania, Romania 60

SYLWESTER CZOPEK

The Piliny Culture in Polish territories – comments 61

MILOŠ ČIŽMÁŘ

Dva halštatské depozyty z Moravy. K datování závěsů typu Trávnik 71

Two Hallstatt Hoards in Moravia. To the Dating of Pendants of the Trávnik Type 76

BOGUSŁAW GEDIGA

Der Kultwagen aus Domasław in Schlesien 79

JACEK GÓRSKI

Transcarpathian elements in the Trzciniec culture Wanderings of people or ideas? 89

Zakarpatské prvky v Trzcinieckej kultúre. Putovanie ľudí alebo myšlienok? 97

SZILVIA GUBA

Pyraunoi in Miniaturform der Piliner-Kultur 99

Miniatúrne pyrauny v pilinskej kultúre 107

BERNHARD HÄNSEL

Zum Aufkommen des Vogelsonnenbarken-Symbols vor der Urnenfelderzeit 109

IVAN CHEBEN

Siedlung und Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Pata 119

ONDŘEJ CHVOJKA – JAN JOHN – TEREZA ŠÁLKOVÁ

Nové nálezy jantaru z doby bronzovej v jižních Čechách 129

Neue bronzezeitliche Bernsteinfunde in Südböhmen 135

GÁBOR ILLÉS

Eine weitere Bestattung der frühurnenzeitlichen Elite – das Grab Nr. 6 aus Balatonfűzfő
(Ungarn, Komitat Veszprém) 137

A korai urnamezős elithez tartozó újabb temetkezés Balatonfűzfő 6. sír
(Magyarország, Veszprém megye) 149

VRATISLAV JANÁK	
Starobronzový depot ze zadního civilínského kopce u Krnova	151
Der altbronzezeitliche Hortfund aus Zadní civilínský kopec bei Krnov	164
LUBOŠ JIRÁŇ – ANDREJ LAMPRECHT	
Nový depot náramků na Nymbursku	167
A New Hoard of Bracelets in the Nymburk Region	174
CAROL KACSÓ	
Maramuresch – eine Hortfundlandschaft im Obertheissgebiet	175
Maramureş – „krajina depotov“ v hornom Potisí	188
VĚRA KLONTZA-JAKLOVÁ	
Aegean parallels to Carpathian Bronze Age pendants	189
Egejské paralely v karpatských bronzových přívěscích	198
MÁRIA KOTOROVÁ-JENČOVÁ	
Bronzové nálezy zo Žalobína	199
Bronze finds from Žalobín	208
RUDOLF KUJOVSKÝ	
Sídisko doby halštatskej z Novej Vsi nad Žitavou	211
The Hallstatt Period Settlement in Nová Ves nad Žitavou	222
ERNST LAUERMANN – DORIS PANY-KUCERA	
Die Mehrfachbestattung aus dem Bereich des frühbronzezeitlichen Kreisgrabens von Herzogbirbaum und erste anthropologische Ergebnisse (Vorbericht)	223
MICHAELA LOCHNER	
Ein Metallddepot aus einem ökonomischen Randbereich der frühen bis älteren Urnenfelderkultur	
– Rassingdorf im nordöstlichen Waldviertel	233
Hromadný nález z okrajovej časti ekonomiky zo včasnej až staršej fázy popolnicových polí	
– Rassingdorf v severovýchodnej časti Waldviertelu	249
DANA MARKOVÁ	
Bronzové predmety zo sídliska pilinskej kultúry vo Veľkom Krtíši	251
Bronze Artifacts from the Piliny Culture settlement in Veľký Krtíš	261
MÁRIA NOVOTNÁ	
Waffen in Gräbern der älteren Bronzezeit in der Slowakei	263
Zbrane v hroboch staršej doby bronzovej na Slovensku	272
LADISLAV OLEXA – TOMÁŠ NOVÁČEK	
Praveké zlato z Nižnej Myšle	273
Zusammenfassung	277
ONDREJ OŽDÁNI – TOMÁŠ ZACHAR	
Depot bronzových kruhových šperkov zo Žiliny – Považského Chlmca	279
Bronze hoard of Ring jewelry from Žilina – Považský Chlmec	292
JAROSLAVA PAVELKOVÁ	
Antropologicko-demografická analýza žárových hrobů kyjatické kultury z Kyjatic, okres Rimavská Sobota	293

JAROSLAV PEŠKA	
Beispiele der absoluten Chronologie der Frühbronzezeit in Mähren und ihrer Verknüpfungen mit der Ägäis	297
Příklady absolutní chronologie starší doby bronzové na Moravě a jejich provázanost s egejskou oblastí	314
KAROL PIETA	
Bronzové náramky s vývalkami z konca doby halštatskej a začiatku doby laténskej na severnom Slovensku	315
VLADIMÍR PODBORSKÝ	
Nová varianta plechových koflíků typu Jenišovice-Kirkendrup z horního Potisí	325
MARTIN HLOŽEK	
Rentgen-fluorescenčná analýza (XRF) bronzových plechových nádob ze Slovenska	336
Eine neue Variante blechtassen vom Typ Jenišovice-Kirkendrup aus der Ober-Theiss-Region	337
ALEXANDER T. RUTTKAY	
Osídlenie okolia masívu Marhát (pohorie Považský Inovec) v praveku a protohistorickom období	339
To the Settlement around the Marhát Massif (the Považský Inovec Mountain Range) in the Prehistoric and Protohistoric Periods	347
MILAN SALAŠ	
Dva bronzové nože doby popelnicových polí z hradiska Holý kopec u Buchlovic (okr. Uherské Hradiště)	349
Zwei urnenfelderzeitliche Bronzemesser vom Burgwall Holý kopec bei Buchlovice (Bez. Uherské Hradiště)	353
MARCUS SCHREINER – VOLKER HEYD – ERNST PERNICKA	
Kupferzeitliches Metall in der Westslowakei	355
Kov z doby medenej na západnom Slovensku	366
LUBOR SMEJTEK – NAĎA PROFANTOVÁ – MICHAL ERNÉE	
Bronzový mečík z Klecan, okr. Praha-východ	367
Bronze Short Sword from Klecany, Pragae-East District	371
STANISLAV STUCHLÍK	
Hrob ze střední doby bronzové z Lužic	373
Das Grab aus der mittleren Bronzezeit aus Lužice	380
JOZEF VLADÁR	
Depoty bronzových a zlatých výrobkov na výšinnom opevnenom sídlisku otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku	383
Hoards of bronze and gold Artifacts from fortified hilltop Settlement of the Otomani culture in Spišský Štvrtok	395
EGON WIEDERMANN	
Populácie šnúrového ornamentu v severozápadnom vnútrocárpatkom teritóriu	397
Völker des Ornamentes der schnurkeramischen Kultur im nordwestlichen innenkarpatischen Gebiet	413
TOMÁŠ ZACHAR – VLADIMÍR MITÁŠ	
Bronzegegenstände der Piliner und Lausitzer Kultur aus Zvolen-Borová hora	415
Bronzové predmety pilinskej a lužickej kultúry zo Zvolena-Borovej hory	424

TABULA GRATULATORIA

Henrieta Baliová, Nitra	Michaela Lochner, Wien
Juraj Bartík, Bratislava	Dana Marková, Nitra
Jozef Bátor, Nitra	Klára Marková, Nitra
Ján Beljak, Zvolen	Carola Metzner-Nebelsick, München
Wojciech Blajer, Kraków	Jana Mihályiová, Nitra
Nikolaus Boroffka, Berlin	Elena Miroššayová, Košice
Rodica Boroffka, Berlin	Vladimír Mitáš, Nitra
Sylwester Czopek, Rzeszów	Tomáš Nováček, Brno
Miloš Čížmář, Brno	Mária Novotná, Trnava
Wolfgang David, München	Ladislav Olexa, Košice
Michal Erné, Praha	Ondrej Ožďáni, Nitra
Bogusław Gediga, Wroclaw	Doris Pany-Kucera, Wien
Jacek Górski, Kraków	Jaroslava Pavelková, Praha
Szilvia Guba, Szécsény	Ernst Pernicka, Tübingen
Svend Hansen, Berlin	Jaroslav Peška, Olomouc
Bernhard Hänsel, Berlin	Karol Pieta, Nitra
Volker Heyd, Bristol	Vladimír Podborský, Brno
Martin Hložek, Brno	Nad'a Profantová, Praha
Eva Horváthová, Košice	Marcin S. Przybyła, Kraków
Rastislav Hreha, Košice	Peter Romsauer, Nitra
Ivan Cheben, Nitra	Alexander T. Ruttkay, Nitra
Ondřej Chvojka, České Budějovice	Matej Ruttkay, Nitra
Gábor Ilon, Szombathely	Milan Salaš, Brno
Vratislav Janák, Opava	Marcus Schreiner, Freiberg
Július Jakab, Nitra	Michael Schultz, Göttingen
Luboš Jiráň, Praha	Lubor Smejtek, Praha
Jan John, České Budějovice	Zdeněk Smrž, Most
Carol Kacsó, Baia Mare	Marián Soják, Nitra
Věra Klontza-Jaklová, Brno	Etelá Studeníková, Bratislava
Branislav Kovár, Bratislava	Stanislav Stuchlík, Opava
Mária Kotorová-Jenčová, Hanušovce nad Topľou	Tereza Šálková, České Budějovice
Rudolf Kujovský, Nitra	Jozef Vladár, Nitra
Andrej Lamprecht, Poděbrady	Egon Wiedermann, Nitra
Ernst Lauermann, Wien	Tomáš Zachar, Brno
Milan Lička, Praha	

VÝZNAMNÉ ŽIVOTNÉ JUBILEUM UNIV. PROF. PHDR. VÁCLAVA FURMÁNKA, DRSC.

V tomto roku si pripomíname významné životné jubileum popredného reprezentanta slovenskej i európskej archeológie – univ. prof. PhDr. Václava Farmánka, DrSc. V tejto súvislosti je zaiste legitímna aj otázka: aká je jeho účasť na formovaní podôb modernej slovenskej archeológie, pretože od príchodu do Archeologického ústavu SAV v Nitre (1964) tu pracuje v rôznych vedeckých a funkčných záradeniach až do súčasnosti. Čo teda „d a l“ nielen pracovisku, ale i slovenskej archeológii v oblasti pravekej archeológie, zvlášť doby bronzovej, ale aj európskej vede.

Pravdaže, činnosť každého príslušníka ľudskej spoločnosti, najmä vedca a vôbec tvorivej osobnosti, je nespochybne determinovaná spoločenským prostredím. Dobou, v ktorej sa realizujú jeho sny, predstavy, ciele; i presvedčením o zmysle jeho pôsobenia a bytia. Aké teda boli osobné a tvorivé predpoklady úspešného pôsobenia V. Farmánka vo vede, v procesoch hľadania historickej pravdy i k odkazu dávnej minulosti! Vo svojej vedecko-výskumnej práci mal svoju pevnú hierarchiu hodnôt. Dôsledne vždy rešpektoval základné dejinné skutočnosti a súvislosti.

V. Farmánek sa narodil 1. mája 1942 v Ostrave-Vítkovicach. Po úspešnom ukončení Jedenásťročnej strednej školy a absolvovaní štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne s vyznamenaním, pracuje od roku 1964 až dosiaľ v Archeologickom ústavе SAV (AÚ SAV) v Nitre. Vďaka svojmu talentu, húževnatosti, ale najmä veľkej pracovitosti i pragmatizmu sa výsledkami svojej mnohorozmernej vedecko-pedagogickej práce presvedčivo etabloval doma i v zahraničí.

V AÚ SAV v Nitre sa intenzívne angažoval v terénnej, teoretickej i organizačnej činnosti. V uplynulých deceniach, už od nástupu do ústavu, viedol rozsiahle záchranné a systematické archeologické výskumy v rôznych oblastiach Slovenska. Predovšetkým výskumy v Liptovskej Mare, Šafárikove (teraz Tornaľa), Radzovciach, Drni, Žehre, Pincinej, Kyjaticiach, Včelinciach, Cinobani a v spolupráci s Maďarským národným múzeom v Budapešti i v maďarskej obci Szögliget priniesli rozsiahlu pramennú bázu pre štúdium viacerých období praveku a včasnej doby dejinnej.

Výslednicou jeho publikáčnych aktivít je 17 monografií (z toho osem v zahraničí), viac ako 220 vedeckých a odborných publikácií (z toho 60 v zahraničí), správ, recenzíi a populárno-vedeckých príspevkov. Vyzdvihujem najmä fakt, že jeho citačný index presiahol počet 2000 citácií (viac ako polovicu v zahraničí). Bol a je redaktorom a členom viacerých domáčich a zahraničných redakčných rád.

V. Farmánek zastával postupne v AÚ SAV i v Slovenskej akadémii vied rôzne zodpovedné funkcie (vedúci oddelenia technických informácií, vedúci pravekého oddelenia, štatutárny zástupca riaditeľa ústavu, člen Rady vedcov a Snemu SAV, predseda subkomisie pre vedy o dejinách, predseda Akreditačnej komisie III. oddelenia vied SAV, člen Akreditačnej komisie SAV, člen agentúry VEGA, člen Komisie SAV pre posudzovanie vedeckej kvalifikácie zamestnancov a ī.).

Počas úspešného pôsobenia na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda (UCM) v Trnave bol aj predsedom Akademického senátu Filozofickej fakulty, členom Akademického senátu UCM a členom Vedeckej rady UCM.

Jubilant za svoje vedecké a kultúrne pôsobenie dostal viaceru cien a vyznamenaní (Zlatá čestná plaketa L. Štúra SAV, medaila prezidenta SR za reprezentáciu slovenskej vedy a kultúry doma a v zahraničí a ī.). Od roku 2006 je i čestným občanom obce Radzovce.

Prof. V. Farmánek sa aktívne a mnohostranne podieľal i na medzinárodnej vedeckej spolupráci. Svedčia o tom nielen mnohé pozvania a aktívna účasť na zahraničných konferenciach (više 60 pozvaní), ale najmä edičná činnosť v zahraničí (spoluorganizátor a organizátor viacerých vedeckých konferencií a sympózií, členstvo v redakčných radačach zahraničných časopisov a pozvania na prednáškové pobytu na zahraničných univerzitách (Berlín – Freie Universität, Berlín – Humboldt Universität, Brno, Ljubljana, Opava, Rzeszów, Viedeň, Zielona Góra a ī.). O uznaní jeho prínosu v oblasti vedy svedčí aj členstvo v Nemeckom archeologickom ústavе (člen korešpondent).

Osobitnú kapitolu v živote jubilanta predstavuje oblasť popularizácie výsledkov archeológie v národnom i medzinárodnom kontexte. Táto sféra je nielen obdivuhodne mnohostranná, ale najmä čo do rozsiahlosťi a významnosti. Je autorom više 70 vedecko-populárnych príspevkov; o. ī. viacerých vystúpení v televízii a v rozhlasovej. Je aj autorom a realizátorom archeologického skanzenu v Kyjaticiach, muzeálnych archeologických expozícií v Košiciach, Rimavskej Sobote, Bratislave a tematických výstav v Rimavskej Sobote, Fiľakove, Lučenci a v Radzovciach. Z uvedeného vyplýva, že tieto aktivity súvisia predovšetkým

s jeho vedecko-výskumnou činnosťou, ktorú realizoval v súvislosti s terénnymi výskumami na strednom a východnom Slovensku.

K spomenutým pozoruhodným muzeálnym činnostiam na Slovensku sa napokon radia aj pozoruhodné prínosy V. Furmánka v oblasti popularizácie výsledkov archeológie v európskych kontextoch, publikácií a jedinečných projektov expozícií pod patronáciou najvyšších orgánov európskej archeológie. Bol totiž, o. i., členom Európskeho poradného komitétu pre prípravu a realizáciu 25. výstavy Rady Európy: „Bohovia a hérovia doby bronzovej“, ktorá sa prezentovala v Kodani, Bonne, Paríži a v Aténach. V spolupráci s prof. V. Krutom (z parížskej Sorbony) bol autorom reprezentatívnej výstavy a katalógu o slovenskej dobe bronzovej v talianskych mestách Fiorano Modenese, Legnago a Bondeno. Je aj autorom slovenskej verzie katalógu a výstavy o dobe bronzovej „Zlatý vek v Karpatoch“ v Bratislave a v Martine. Dejiny slovenského praveku napokon prezentoval aj na štyroch ďalších výstavách v Taliansku (Florence, Rím, Forli, San Cipirello; i v spolupráci s R. Kujovským) a aj na výstave v Košiciach. Úspešnú kapitolu muzeálnych aktivít archeológa V. Furmánka uzavrela unikátna expozícia o Argonautoch v budove Slovenského národného múzea v Bratislave v roku 2007.

Dovolím si v tejto súvislosti iba konštatovať, že nikto z oblasti pracovníkov Slovenskej akadémie vied, ale dokonca ani z centrálnych muzeálnych inštitúcií, neuskutočnil doma i v zahraničí toľko výstavných expozícií mimoriadneho významu ako prof. V. Furmánek. Výstav, ktoré bez zveličenia priblížili širokej verejnosti doma i v Európe prekvapujúce výsledky výskumov slovenskej archeológie, ktorej dejiny sa začali písť až po zániku Rakúsko-Uhorskej monarchie v roku 1918, po vzniku Československej republiky.

V kalendáriu jubilanta sú detailne uvedené všetky dôležité medzníky jeho vedeckého kariérneho života; doložené publikáčnou činnosťou od vstupu do oblasti vedy.

V roku 1968 obhájil doktorskú dizertačnú prácu na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne a získal titul PhDr. V roku 1976 po úspešnej obhajobe práce stal sa kandidátom historických vied (CSc.). Napokon v roku 1991 predložil a v roku 1992 obhájil doktorskú dizertáciu (DrSc.). V roku 2001 (predtým prednášal na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre, Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, Humboldtovej univerzite v Berlíne, Masarykovej univerzite v Brne a Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave) sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a získal vedecko-pedagogickú hodnosť docent vo vednom odbore archeológia. Tu úspešne absolvoval aj inauguračné konanie a stal sa v roku 2004 vysokoškolským profesorom a garantom štúdia histórie a etnológie na UCM v Trnave.

VEDEC VÁCLAV FURMÁNEK

Je nesporné, že jubilant sa významne zaslúžil o zviditeľnenie slovenskej archeológie doma i v zahraničí. Z bibliografie jeho prác jednoznačne vyplýva, že rozsah jeho vedeckých záujmov bol mnohostranný a súvisel nielen s dobovou bronzovou, ale de facto so všetkými obdobiami praveku a včasnej doby dejinnej na území Slovenska. Netreba vari zdôrazňovať, že dôsledne v kontexte európskeho vývoja. Rád by som ešte zdôraznil jeho bytostne hlboký záujem o riešenie filozofických otázok dávnoveku a zvlášť umeleckých prejavov pravekého ľudstva. V takýchto dimenziách sa totiž odvíjajú vedecké aktivity archeológa V. Furmánka.

V. Furmánek, ako o tom svedčí aj jeho impozantný citačný index (pozitívne reakcie zahraničných bádateľov) sa novátorsky prejavil predovšetkým pri riešení zložitej problematiky období mladšieho praveku; v kontexte európskeho vývoja. V popredí jeho vedeckého záujmu sú kardinálne problémy kultúr popolnicových polí, v súvislostiach predchádzajúceho kontinuálneho vývoja karpatského sveta a stimulujúcich vplyvov z bližších či vzdialenejších civilizácií. Vždy mu totiž bol vlastný princíp historizmu a vernosť svojmu presvedčeniu, svetonázoru. Vedľ zložitú cestu vývoja vyznačovali vtedy ľavicové hodnoty. V druhej polovici uplynulého storočia nielen príslušníci staršej a mojej generácie hľadali a objavovali hodnoty – tak ako i v súčasnosti – v dimenziách meniacoho – aj transformujúceho – sa sveta. Áno, aj u V. Furmánka ide o cestu intelektuála: bol a zostal na ľavicových pozíciah až po dnešné postoje. V takomto svetle chápem a hodnotím životnú dráhu V. Furmánka a jeho rozsiahle vedecké dielo, reprezentované mnohými publikáciami, štúdiami a príspevkami rôzneho druhu.

Záverom by som chcel povedať aj niekoľko slov o našich priateľských kontaktoch a vedeckej spolupráci od čias príchodu V. Furmánka do AÚ SAV. Bol som nielen jeho školiteľom, keď sa uchádzal o možnosť získania titulu kandidáta historických vied, ale napokon, keď som sa stal pracovníkom Filozofickej fakulty UKF v Nitre a garantom štúdia archeológie aj podporovateľom jeho habilitačného a neskôr i profesorského konania. Jubilant si nepotrpi na nejaké sentimentálne spomínania, pretože sám sa považuje za pragmatika, ktorému ide o meritum veci. Táto strohá konštatócia svedčí o. i. aj o tom, že sme vo vzájomnej úcte a rešpektovaní i rozdielnosti našich názorov a postojov publikovali niekoľko spoločných štúdií a reprezentovali slovenskú archeológiu doma, ale aj v zahraničí.

Výslednicou našej úzkej spolupráce boli nielen, domnievam sa, viaceré štúdie o problémoch kultúrnych predstáv a života populácií z obdobia praveku, problémov metalurgie opevnených sídlisk, chronologických problémov praveku Slovenska, ale predovšetkým úspešná publikácia Slovensko v dobe bronzovej (Furmánek/Veliačik/Vladár, Bratislava 1991), ktorá vďaka iniciatíve univ. prof. B. Hänsela vysla v doplnenom vydaní v Nemecku v roku 1999. Osobitne by som chcel ešte spomenúť našu štúdiu o depotoch z doby bronzovej, ktorá vzbudila pozornosť na sympóziu v Užhorode. A zvlášť spomínam na naše spoločné vystúpenia na viacerých konferenciach a podujatiach v zahraničí, najmä na úspešných výstavách, ktoré v poslednom decení uplynulého storočia realizoval vo viacerých významných mestách v Taliansku. Áno, to všetko prispelo k propagácii výsledkov slovenskej archeológie a excelentného pracoviska AÚ SAV, kde aj v súčasnosti o. i. participujeme na realizácii perspektívneho projektu výnimočného významu – Staré dejiny Slovenska.

Rád by som ešte v stručnosti upozornil na prínosnosť a originálnosť výsledkov vedecko-výskumných aktivít jubilanta. Veď už vyše tri decénia sa venuje aplikácii prírodovedných a matematických vied a vedecko-technických informácií v archeológii. Tento záujem sa odzrkadlil i v jeho štúdiach a monografiách venovaných problematike opevnených osád z doby bronzovej a železnej na Slovensku, zvlášť v štúdiach o rozvoji metalurgie a jej prímosoch pre sociálny a hospodársky rozvoj. I v riešení základných problémov architektúry a urbanistiky opevnených sídlisk z obdobia mladšieho praveku, ale predovšetkým v právach o sociálnom a kultúrnom rozvrstvení pravekej spoločnosti na Slovensku. Pravdaže, v širšom európskom kontexte. Pre poznanie problematiky mladšieho obdobia praveku sú nanajvýš dôležité jeho práce zaoberejúce sa výskumom a analýzou žiarových pohrebísk kultúr juhovýchodných popolnicových polí.

Výsledky svojich výskumov programovo zúročil i vo vlastnej vedecko-popularizačnej práci, ako odborný poradca troch dielov televízneho seriálu Pavla Dvořáka: „Múzeum života“, ale najmä z pozície hlavného odborného poradcu 48 dielov TV seriálu P. Dvořáka „Stopy dávnej minulosti“. Prirodzene, že vyvrcholením jeho aktivít v tejto oblasti sú viaceré – už spomenuté – výstavy doma i v zahraničí (v období od roku 1973 až do súčasnosti).

Vedecké a vedecko-popularizačné práce V. Furmánka dokumentujú jeho široký rozhlásad v problematike dávnych dejín Slovenska, encyklopédické vedomosti, ktoré mu umožnili riešiť aj mnohé tabuizované problémy duchovného života spoločenstiev európskeho kontinentu. Svedčia o tom jeho monografie, štúdie a príspevky zaoberejúce sa problémami pravekej metalurgie, vzniku špecializovaných remesiel, diaľkovému obchodu, diferenciácie spoločnosti, náboženským prejavom a vôbec problémom technického a spoločenského pokroku pravekej spoločnosti. Je to už obdobie, keď sa na počiatku včasnej doby dejinnej začínajú z anonymity vekov vynárať najstaršie európske národy.

Teoretická invencia a skúsenosti z realizácie rozsiahlych výskumov verne odzrkadľuje rozsiahla vedecká produkcia jubilanta, ktorý sa radí do kategórie najvýznamnejších reprezentantov slovenskej archeológie i s vysokým medzinárodným uznaním.

Do ďalších rokov života želáme univ. prof. PhDr. V. Furmánkovi, DrSc. veľa-veľa dobrého zdravia, invenčie, úspešnú realizáciu náročných cieľov, ktoré si na ceste hľadania historickej pravdy stanovil a ktorým venoval doterajšie roky svojho kreatívneho života.

Ad multos annos!

Jozef Vladár

BIBLIOGRAFIA VÁCLAVA FURMÁNKA

Kvalifikačné práce – Qualifikationsarbeiten

- 1964 Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Diplomová práca. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. Brno 1964, 358 strán.
- 1968 Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Doktorská práca. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. Brno 1968, 266 strán.
- 1975 Piliňská kultura, její geneze a vývoj. Kandidátská dizertačná práca. Archeologický ústav SAV. Nitra 1975, 474 strán.
- 1991 Popolnicové polia a ich postavenie v civilizácii doby bronzovej na Slovensku. Doktorská dizertačná práca. Archeologický ústav SAV. Nitra 1991, 367 strán.
- 2000 Bronzové kosáky na Slovensku I. Habilitačná práca. Univerzita Konštantína Filozofa. Nitra 2000, 118 strán.

Samostatné monografie – Monographien

- 1979 Svedectvo bronzového veku. Bratislava 1979.
- 1980 Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- 1990 Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990.
- 2004 Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.). Nitra 2004.
- 2010 Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Ragyolc. Az urnamezős kultúra népének települése. Nitra 2010.

Spoluautor knižných publikácií – Mitautor der Monographien

- 1982 Antropologický rozbor žárových pohřbů piliňské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo. Nitra 1982 (spolu s M. Stloukalom).
- 1985 Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985 (spolu s K. Pietom).
- 1991 Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991 (spolu s L. Veliačikom a J. Vladárom).
- 1991 Dejiny dálvovekého Slovenska. Bratislava 1991 (spolu s A. Ruttkayom a S. Šiškom).
- 1999 Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999 (spolu s L. Veliačikom a J. Vladárom).

- 2002** L'età d'oro dei Carpazi. Ceramiche e metalli dell'età del Bronzo della Slovacchia 2300-800 a.C. Fiorano Modenese 2002 (spolu s V. Krutom).
- 2003** L'età d'oro dei Carpazi. Ceramiche e metalli dell'età del Bronzo della Slovacchia 2300-800 a.C. Legnago 2003 (spolu s V. Krutom).
- 2005** Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee. Nitra – Firenze 2005 (spolu s R. Kujovským).
- 2006** Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee. Nitra – Roma 2006 (spolu s R. Kujovským).
- 2006** Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII/ 6. Stuttgart 2006 (spolu s M. Novotnou).
- 2008** Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008 (spolu s K. Markovou).

Zodpovedný redaktor a editor – Editorentätigkeit

- 1982** Beiträge zur bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin – Nitra 1982 (spolu s F. Horstom).
- 1990** Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit. Teil I-II. Berlin – Nitra 1990 (spolu s F. Horstom).
- 2004** Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004 (spolu s J. Bátorom a L. Veliačikom).
- 2010** Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010 (spolu s E. Mirošayovou).

Štúdie, odborné príspevky a články – Studien und Artikel

- 1962** Jáma s vypíchanou keramikou z Ivančic (okr. Brno-venkov). Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 7, 81, 82 (spolu s V. Gošom, E. Greplom a K. Pietom).
- 1963** Mladohalštatský sídliště objekt z Podivína (okr. Břeclav). Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 8, 1963, 130-135 (spolu s V. Gošom, E. Greplom a K. Pietom).
- 1968** Piliňské žárové pohřebiště v Šafárikově, okr. Rimavská Sobota. Arch. Rozhledy 20, 1968, 3-11, 133, 134. Nové nálezy piliňských žárových hrobů v Barci u Košic. Arch. Rozhledy 20, 1968, 157-163.
- 1970** Další výzkum na piliňském žárovém pohřebišti v Šafárikově. Vsl. Pravek 1, 1970, 49-55. Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. Slov. Arch. 18, 1970, 451-468. Lužické žárové pohřebiště v Beluši. Slov. Arch. 18, 1970, 433-450. Metalografický rozbor slovanských železných předmětů z Vršatského Podhradí, okres Považská Bystrica. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 75-82 (spolu s J. Holou). Záchranný výzkum mladohalštatského sídliště ve Vráblích. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 342-352.
- 1971** Přenosné pásky piliňské kultury. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 16, 1971, 103-110.

- 1972** Nové výzkumy piliňských žárových pohřebišť na Slovensku. Arch. Rozhledy 24, 1972, 26-33.
Praveké osídlenie Šafárikova. Vlast. Štúd. Gemera 1, 1972, 26-37.
- 1973** Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
Bronzový depot piliňské kultury ze Zvolena. Arch. Rozhledy 25, 1973, 603-614, 667, 668 (spolu s V. Kukom).
K některým společenskoekonomickým problémům doby bronzové. Slov. Arch. 21, 1973, 401-408.
Výzkum piliňského žárového pohřebiště v Šafárikově. Vlast. Štúd. Gemera 2, 1973, 26-52.
- 1974** Durchsichtskartei in den Sozialwissenschaften. Praha 1974 (spolu s H. Ilavskou).
K datování hromadného nalezu bronzových předmětů z Mankovic, okr. Nový Jičín. Arch. Sborník (Ostravské Muz.), 1974, 54-65.
Průhledová lístkovnice ve společenských vědách. Praha 1974 (spolu s H. Ilavskou).
Superpozicionnye perfokarty v občestvennyh naukach. Praga 1974 (spolu s H. Ilavskou).
- 1975** Další nálezy na halštatském a laténském pohřebišti v Drni. AVANS 1974. Nitra 1975, 48, 49.
Halštatská jama na Devíne. Zbor. SNM 69, Hist. 15, 1975, 55-72 (spolu s V. Plachou).
Ojedinělý nález koflíku piliňské kultury z Drně. AVANS 1974. Nitra 1975, 49.
Informační systém archeologie v současné etapě vědeckotechnické revoluce. Věstník ČSAV 84, 1975, 92-94.
Památky pravěku na území okresu Rimavská Sobota. Obzor Gemera 6, 1975, 125-127.
Piliňská kultura, její geneze a vývoj. Autoreferát kandidátské disertační práce. Nitra 1975.
Pravěké mohyly v jižní části středního Slovenska. Obzor Gemera 6, 1975, 116, 117.
Výšinné eneolitické sídlisko v Šídu, okr. Lučenec. AVANS 1974. Nitra 1975, 52, 53.
Výzkum žárového pohřebiště z doby bronzové v Radzovcích. AVANS 1974. Nitra 1975, 52.
Žárové pohřebiště piliňské a kyjatické kultury v Šiatorske Bukovince. AVANS 1974. Nitra 1975, 52.
- 1976** Nálezy stredodunajskej mohylovej kultúry na Devíne. Bratislava 8-9 (1972-1973), 1976, 55-69 (spolu s V. Plachou).
- 1977** Doba bronzová. Katalóg archeologickej expozície Východoslovenského múzea. Košice 1977.
Laténský žárový hrob z Ratky. AVANS 1976. Nitra 1977, 104, 105.
Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny. Arch. Rozhledy 29, 1977, 554-563.
Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
Piliňská kultura. Zprávy Československé Společnosti Arch. 19, 1977, 1-23.
Žárové pohřebiště piliňské a kyjatické kultury v Poltáru. AVANS 1976. Nitra 1977, 105, 106.
- 1978** Archeologická kultúra. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Zborník referátov zo sympózia usporiadanejho z príležitosti 29. výročia oslobodenia Československa a 30. výročia SNP Nové Vozokany 27.-29. mája 1974. Nitra 1978, 13-20.
K niektorým prejavom patriarchátu. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Zborník referátov zo sympózia usporiadanejho z príležitosti 29. výročia oslobodenia Československa a 30. výročia SNP Nové Vozokany 27.-29. mája 1974. Nitra 1978, 22-29.
Some Aspects of the Archaeological-Anthropological Cooperation. Anthropologie (Praha) 16, 1978, 107-109.

- 1979** Náboženské predstavy mladšej doby bronzovej a ich konfrontácia s Homérovými eposmi. In: Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Nitra 1979, 71-73.
- 1980** Doba bronzová. Slov. Arch. 28, 1980, 159-179 (spolu s L. Veliačikom).
Periodisation in the Central European Bronze Age. Inst. of Arch. Bull. 17. London 1980, 117-128.
Sídliště piliňské a kyjatické kultury v Radzovcích. AVANS 1978. Nitra 1980, 91-95.
Kadlub z mladší doby bronzové z Mojzesova. AVANS 1979. Nitra 1980, 68.
Pokračování výzkumu na sídlišti piliňské a kyjatické kultury v Radzovcích. AVANS 1979. Nitra 1980, 69-73.
- 1981** Die Anfänge der Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 29, 1981, 37-50.
Nové výsledky z výskumov mladšej doby bronzovej až doby rímskej v Archeologickom ústave SAV v Nitre. In: Současné úkoly československé archeologie: referáty z celostátní konference československých archeologů Valtice 17. 10. - 20. 10. 1978. Brno 1981, 80-87.
Príspevok k štúdiu odlievania neželezných zliatin v dobe bronzovej na území Slovenska. Slévárenství 29, 1981, 500-502 (spolu s Ľ. Mihokom a P. Cengelom).
Sekerka s tulejkou ze Zaježové. AVANS 1980. Nitra 1981, 63, 64.
The Bronze Age. In: Archaeological Research in Slovakia: Xth International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Mexico 1981, 61-83.
Záchranný archeologický výzkum na Dreveníku. AVANS 1980. Nitra 1981, 64-67.
- 1982** Bronzové závěsky doby bronzové ze Slovenska. Slov. Arch. 30, 1982, 311-342.
Das Gebiet der Slowakei zwischen den Jahren 1600 und 1000 v. u. Z. In: B. Hänsel (Hrsg.): Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. Berlin 1982, 371-385.
Die sozialökonomische Entwicklung der bronzezeitlichen Stämme in Mitteleuropa. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin – Nitra 1982, 9-45 (spolu s F. Horstom).
Jungbronzezeitliche Befestigte Siedlungen in der Slowakei. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin – Nitra 1982, 159-175 (spolu s L. Veliačikom a P. Romsauerom).
Doklady kovolejárstva neželezných kovov v Radzovciach. Arch. Rozhledy 34, 1982, 204-207 (spolu s P. Cengelom a Ľ. Mihokom).
K otázce kontinuity piliňské a kyjatické kultury. In: M. Gedl (Hrsg.): Poludniowa strefa kultury lużyckiej i powiązania tej kultury z Południem. (Materiały z konferencji, która odbyła się w Krakowie, Nowej Hucie i Nowym Sączu w dniach 11 do 14 IV 1978 r.). Kraków – Przemyśl 1982, 107-120.
Metalurgie bronzu v piliňské kultuře. Arch. Polski 27, 1982, 371-382.
Ojedinělý nález bronzové sekery z Bratislavky-Dúbravky. AVANS 1981. Nitra 1982, 59, 60.
Záchranný výskum v Pincinej. AVANS 1981. Nitra 1982, 60-63 (spolu s I. Tóthovou).
- 1983** Druhá sezóna záchranného výskumu v Pincinej. AVANS 1982. Nitra 1983, 87, 88 (spolu s I. Tóthovou).
Opevnené osady doby bronzovej na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 3-13 (spolu s J. Vladárom).
Hradiská pilinskej a kyjatickej kultúry na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 24-32.
Odlévací formy ze sídliště piliňské kultury v Radzovcích. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 87-97.

- 1984** Archeologický výzkum v Kyjaticích. Obzor Gemera 15, 1984, 32-34.
 Pravěká hradiště na jihu středního Slovenska. Obzor Gemera 15, 1984, 125-130.
 Krčiažtek otomanskej kultúry. Obzor Gemera 15, 1984, 249, 250.
 Osada lidu kyjatickej kultury v Čelovcích. AVANS 1983. Nitra 1984, 75, 76.
 Revizní výzkum v Babinci. AVANS 1983. Nitra 1984, 77, 78.
 Záchranný výzkum v Kyjaticích. AVANS 1983. Nitra 1984, 78-80.
 Závěrečná sezóna výzkumu v Pinciné. AVANS 1983. Nitra 1984, 80, 81 (spolu s I. Tóthovou).
 Zu den wirtschaftlichen Verhältnisse der Urnenfelderkulturen in der Slowakei. In: Rapports, CO-Rapports, Communications Tchécoslovaques pour le Ve Congrès de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Prague 1984, 37-61 (spolu s L. Veliačikom).
- 1985** Další sezóna výzkumu v Kyjaticích. AVANS 1984. Nitra 1985, 82, 83.
 Nové archeologické nálezy na jihu středního Slovenska. AVANS 1984. Nitra 1985, 83-86.
 Falzum meče z Rimavské Soboty. Obzor Gemera 16, 1985, 121, 122.
 Úloha archeologie v súčasnej spoločnosti. Obzor Gemera 16, 1985, 232-235.
 Spoločensko-ekonomický vývoj juhu stredného Slovenska v období rozvinutej rodovej spoločnosti. Obzor Gemera 16, 1985, 240-246.
 Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. Slov. Arch. 33, 1985, 137-152 (spolu s M. Stloukalom).
 Nové laténské nálezy na jihu středního Slovenska. Slov. Arch. 33, 1985, 273-310 (spolu s P. Sankotom).
 Zur ökonomischen Entwicklung bei den Stämmen der jüngeren Bronzezeit in der Slowakei. In: F. Horst/B. Krüger (Hrsg.): Produktivkräfte und Produktionsverhältnisse in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Berlin 1985, 111-120.
- 1986** Einige Ergebnisse der archäologisch-antropologischen Untersuchungen des Gräberfeldes in Radvovce. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 20, 1986, 143-149 (spolu s M. Stloukalom).
 Einleitung. In: V. Budinský-Krička/L. Veliačik: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986, 6.
 Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. Slov. Arch. 34, 1986, 319-330.
 Südöstliche Urnenfelder in der Slowakei. In: Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten. Nitra 1986, 183-188.
 Závěrečná sezóna výzkumu v Kyjaticích. AVANS 1985. Nitra 1986, 79, 80.
 Výskum sídliska vo Včelinciach. AVANS 1985. Nitra 1986, 80-83 (spolu s K. Markovou).
- 1987** Die Urnenfelderkulturen in der Slowakei. In: J. Hrala/E. Plesl (Hrsg.): Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice, 21.-25.10.1985. Praha 1987, 287-293 (spolu s L. Veliačikom).
 Die Kyjatice-Kultur. In: J. Hrala/E. Plesl (Hrsg.): Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice, 21.-25.10.1985. Praha 1987, 317-323.
 Pokračovanie výskumu vo Včelinciach. AVANS 1986. Nitra 1987, 42, 43 (spolu s K. Markovou).
 Zur einigen Fragen der südöstlichen Urnenfelder in der Slowakei. Mitt. Berliner Ges. Anthr. 8, 1987, 39-54.
- 1988** Eisen während der Bronzezeit in der Slowakei. Zeitschr. Arch. 23, 1988, 183-189.
 Kontakte der Pilinyer und der Lausitzer Kultur. In: Z. Bukowski (Hrsg.): Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur. Wroclaw 1988, 213-224.
 Pohrebný rítus doby bronzovej na Slovensku. In: Antropofágie a pohrební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání Brno, pavilon Anthropos 24.-25.10.1988. Brno 1988, 97-108 (spolu s L. Veliačikom).

- Pokračovanie výskumu vo Včelinciach. AVANS 1987. Nitra 1988, 46, 47 (spolu s K. Markovou).
 Praveké mohyly na juhu stredného Slovenska. Obzor Gemera 19, 1988, 89-92 (spolu s L. Husákom).
- 1989** Burganlagen der Kyjatice-Kultur. In: B. Gediga (Hrsg.): Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie śródziemnomorskiej. Wrocław 1989, 73-84.
 Doba bronzowa. In: Kolektív: Praveké a včasné dejiny východného Slovenska I. Košice 1989, 44-72.
 Súčasný stav a tendencie výskumu doby bronzovej na Slovensku. Arch. Rozhledy 41, 1989, 123-132.
- 1990** Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 369-373.
 Ďalšia sezóna výskumu vo Včelinciach. AVANS 1988. Nitra 1990, 54, 55 (spolu s K. Markovou).
 Kontakte der Hügelgräberkulturen und des Kulturkomplexes der südostlichen Urnenfelder. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit. Berlin – Nitra 1990, 129-141 (spolu s O. Ožďánim).
 Predhovor. In: J. Bujna a kol.: Šperk a súčasti odevu. Nitra 1990, 1 (spolu s J. Hečkovou).
 Vorwort. In: J. Bujna a kol.: Šperk a súčasti odevu. Nitra 1990, 2 (spolu s J. Hečkovou).
- 1991** Anfänge der Urnenfelderkulturen in der Mittel- und Ostslowakei. Arch. Interregionalis 13, 1991, 29-46 (spolu s L. Veliačikom).
 Ďalší výskum pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1989. Nitra 1991, 33, 34 (spolu s K. Markovou).
 Popolnicové polia a ich postavenie v civilizácii doby bronzovej na Slovensku. Autoreferát doktor-skej dizertácie. Nitra 1991.
 Praveká prospekcia a baníctvo v Gemeri? Obzor Gemera-Malohontu 22, 1991, 62-64.
- 1992** Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1990. Nitra 1992, 34, 35 (spolu s K. Markovou).
 Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1991. Nitra 1992, 34-36 (spolu s K. Markovou).
 Reichtümer aus der slowakischen Bronzezeit. Altertum 38, 1992, 17-27.
 Siedlung des Tell-Typs in Včelince. In: J. Herrmann (Hrsg.): Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod. Berlin 1992, 293-303 (spolu s K. Markovou).
- 1993** Gemer a Malohont v dobe bronzovej a železnej. Obzor Gemera-Malohontu 24, 1993, 11-23, 78-87.
 Praveké a včasnohistorické nálezy z Kátloviec. AVANS 1992. Nitra 1993, 23-25 (spolu s J. Bátorom, K. Markovou, A. Točíkom a J. Vladárom).
 Revízny výskum pravekej mohyly vo Včelinciach. Obzor Gemera-Malohontu 24, 1993, 137-140.
 Záverečná sezóna systematického výskumu vo Včelinciach. AVANS 1992. Nitra 1993, 38, 39 (spolu s K. Markovou).
- 1994** Človek doby bronzovej na Slovensku. Pam. Múz. 4, 1994, 10-12.
 Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur. In: H. Ciugudean/N. Boroffka (eds.): The Early Hallstatt Period (1200-700 B. C.) in South-Eastern Europe: Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June, 1993. Alba Iulia 1994, 63-67.
 Revízny výskum mohyly z doby železnej vo Včelinciach. Slov. Arch. 42, 1994, 369-397 (spolu s K. Markovou).
- 1995** Komplexe archäologische Erkundung von Pohanský hrad oberhalb von Stará Bašta. In: Ľ. Gaál (ed.): Proceedings of International Working Meeting on Preserving Pseudokarst Caves. Rimavská Sobota – Salgótarján 1995, 33-45.

- Excursions. Pohanský hrad. In: Ľ. Gaál (ed.): Proceedings of International Working Meeting on Preserving Pseudokarst Caves. Rimavská Sobota – Salgótarján 1995, 112-122 (spolu s Ľ. Gaálom).
- Keramika otomanskej kultúry z východného Slovenska. AVANS 1993. Nitra 1995, 41, 42.
- Vagina či vulva? AVANS 1993. Nitra 1995, 42, 43.
- K aktuálnym otázkam výučby prehistórie a najstaršej národnej histórie. In: Zborník z celoslovenskej konferencie učiteľov o vyučovaní dejepisu. Banská Bystrica 1995, 22-25.
- Tausch und Verkehr im Spiegel bronzezeitlicher Horte der Slowakei. In: B. Hänsel (Hrsg.): Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa. München – Berlin 1995, 161-172.
- 1996** Ein zweiter Bronzehortfund aus Včelince. In: T. Kovács (Hrsg.): Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Budapest 1996, 137-146 (spolu s K. Markovou).
- Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. AVANS 1994. Nitra 1996, 51-54.
- Mohylovitá elevácia v katastri Kamenného Mosta. AVANS 1994. Nitra 1996, 54.
- Praveké lokality z Jabloňoviec. AVANS 1994. Nitra 1996, 55-58 (spolu s O. Ožďánim).
- Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. Obzor Gemera-Malo-hontu 25, 1996, 126-130.
- Kultstätten und Votivdeponierungen in der Bronzezeit der Slowakei. In: Arch. Forsch. Regensburg-Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 2. Regensburg 1996, 497-516 (spolu s J. Vladárom).
- Našli sa v Detve pamiatky otomanskej kultúry? Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 125-130.
- Opferpraktiken in der Bronzezeit in der Slowakei. Pravěk (N.Ř.) 5, 1995. Brno 1996, 109-126 (spolu s J. Vladárom).
- Urnfield age in Danube Basin. In: C. Belardelli et al. (eds.): The Bronze Age in Europe and the Mediterranean. XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forlì, Italia 8-14 September 1996. Forlì 1996, 127-149.
- Weitere Belege über die Benützung von Pseudokarsthöhlen in der Urzeit. In: I. Eszterhás/Sz. Sárközi (eds.): Proceedings 6th International Symposium on Pseudokarst. Galyatető 1996, 105-109.
- 1997** Bronzeanhänger als Belege für Kontakte des Karpatenbeckens mit dem östlichen Mittelmeerraum. In: C. Becker (ed.): Xpóvoč. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 313-324.
- Ďalšie nálezy z Pohanského hradu nad Starou Baštou. AVANS 1995. Nitra 1997, 47.
- K problémům kultury Suciu de Sus na Slovensku. Sborník Prací Fil. Fak. Brno M2, 1997, 155-167.
- Menschliche Skelettreste aus bronzezeitlichen Siedlungen in der Slowakei. Internat. Arch. 37. Rahden/Westf. 1997, 14-23 (spolu s J. Jakabom).
- Nálezy keramiky z hradiska kytickej kultúry v Horných Plachtinciach. AVANS 1995. Nitra 1997, 48, 49 (spolu s O. Ožďánim).
- Sídliskové nálezy zo pseudokrasových jaskýň v obci Belina. AVANS 1995. Nitra 1997, 50-53 (spolu s O. Ožďánim).
- Sídlisko z neskorej doby bronzovej v Sucháni. AVANS 1995. Nitra 1997, 141-143 (spolu s O. Ožďánim).
- Stredoveké sídliskové nálezy z obce Malé Zlievce. AVANS 1995. Nitra 1997, 143, 144 (spolu s O. Ožďánim).
- Stand der demographischen Erforschung der Bronzezeit in der Slowakei. Internat. Arch. 36. Rahden/Westf. 1997, 74-78.
- 1998** Praveké osídlenie v chotári mesta Modrý Kameň. AVANS 1996. Nitra 1998, 123, 124 (spolu s O. Ožďánim).

- Ďalšie prieskumy na hradisku kyjatickej kultúry v obci Horné Plachtince. AVANS 1996. Nitra 1998, 125, 126 (spolu s O. Ožďánim).
- Interaction between the Carpathian Region and the Eastern Mediterranean during the mid-2nd Millennium BC, and the text in catalogue. In: Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the time of Ulysses. 25th Council of Europe Art Exhibition. Copenhagen 1998, 29, 30, 244, 245, 264.
- Osobitosti sídliska tellového typu vo Včelinciach. Slov. Arch. 46, 1998, 205-224 (spolu s K. Markovou).
- Östliche Einflüsse in der Bronzeindustrie der südöstlichen Urnenfelderkulturen in der mittleren und jüngeren Bronzezeit. In: B. Hänsel/J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.). München – Rahden/Westf. 1998, 261-266.
- Radzovce. In: J. Filip (Hrsg.): Enzyklopédisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas III. Praha 1998, 285, 286.
- Urzeitliche Kultstelle aus Jabloňovce. In: B. Gediga/D. Piotrowska (Hrsg.): Die symbolische Kultur des Urnenfelderkreises in der bronze- und frühen Eisenzeit Mitteleropas. Konferenz Biskupin, 22-24 Juni 1998. Warszawa – Wrocław – Biskupin 1998, 45, 46 (spolu s O. Ožďánim).
- 1999** Das archäologische Denkmal in Kyjatice. In: E. Jerem/I. Poroszlai (eds.): Archaeology of the Bronze and Iron Age. Archaeolingua 9. Budapest 1999, 285-289.
- Die westliche Peripherie der Otomani-Kultur in der Slowakei. In: J. Gancarski (ed.): Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Materiały z konferencji archeologicznej, Dukla, 27.-28.11.1997. Krosno 1999, 73-83 (spolu s K. Markovou).
- Eicheln aus dem Objekt 21/86 aus der Siedlung in Včelince. In: J. Bátorá/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 231-239 (spolu s E. Hajnalovou a K. Markovou).
- Hradisko lužickej kultúry v Selci. AVANS 1997. Nitra 1999, 43.
- Ojedinely nález bronzového hrotu kopije z Horných Strhár. AVANS 1997. Nitra 1999, 44.
- Interactions entre le bassin des Carpates et l'espace de la Méditerranée orientale au milieu du IIe millénaire avant J.-C. et Catalogue. In: L'Europe au Temps d'Ulysse. Dieux et héros de l'âge du bronze. Copenhagen 1999, 29, 30, 220, 223, 224, 264.
- Interaktionen des Karpatenbeckens und des östlichen Mittelmeerraums Mitte des 2. Jahrtausends v. Ch. und das Text des Kataloges. In: Götter und Helden der Bronzezeit. Europa im Zeitalter des Odysseus. Kopenhagen 1999, 29, 30, 246, 247, 267, 268.
- Metallgießerei in Včelince. In: L. Mihok/E. Mirošayová (eds.): Vsl. Pravek. Special Issue: Archaeometallurgy in the Central Europe. Nitra – Košice 1999, 7-15 (spolu s L. Illášovou a K. Markovou).
- Obstarávanie mäsa v dobe bronzovej na Slovensku. In: L. Sokolovský (zost.): Mäsiarstvo a udenárustvo v dejinách Slovenska. Zborník z rovnomenného sympózia konaného v dňoch 3. až 5. decembra 1997 v Rimavskej Sobote pri príležitosti 5. výročia založenia a. s. Tauris. Martin 1999, 21-24.
- 2000** Slovansko-avar ské pohrebisko v Dolnej Strehovej. AVANS 1998. Nitra 2000, 65, 66.
- Nové archeologické lokality z Čebovskej pahorkatiny. AVANS 1998. Nitra 2000, 66, 67.
- Meč liptovského typu z Fiľakovských Kováčov. AVANS 1999. Nitra 2000, 35-37.
- Ojedinely (?) nález bronzovej náramenice zo Včeliniec. AVANS 1999. Nitra 2000, 37, 38.
- Bronzový meč s čiaškovitou rukoväťou z Lehôtky. AVANS 1999. Nitra 2000, 96, 97 (spolu s O. Ožďánim).
- Eine Eisensichel aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa. Prähist. Zeitschr. 75, 2000, 153-160.
- Meč s vývalkovitou rukoväťou z Novohradu. Slov. Arch. 48, 2000, 87-101.
- Pohanský vrch – hradisko kyjatickej kultúry v Horných Plachtinciach. Pravěk (N.ř.) 10, 2001, 411-419 (spolu s O. Ožďánim).
- Popelnicová pole v Karpatské kotlině. Acta Hist. et Museol. 5, 2000, 95-106.

Urnenfelderzeitliche Kultstelle aus Jabloňovce in der Slowakei. In: B. Gediga/D. Piotrowska (eds.): Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wcześniej epoki żelaza w Europie środkowej. Warszawa – Wrocław – Biskupin 2000, 279-292 (spolu s O. Ožďánim).

Θεοι καὶ Ήρωες της Εποχῆς τον Χαλκου. København – Bonn – Paris – Αθήνα 2000, 29, 30, 245, 265.

- 2001** Bronzová sekera s tuťajkou z Kravian. AVANS 2000. Nitra 2001, 70, 71 .
Synchronisation der historischen Entwicklung im Nordteil des Karpatenbeckens im 2. Jahrtausend v. Chr. In: C. Kacsó (Hrsg.): Der nordkarpathische Raum in der Bronzezeit. Baia Mare 2001, 83-104 (spolu s J. Vladárom).
Beitrag der Ausgrabungen der Siedlung in Včelince zur Problematik der Bronzezeit im Theißgebiet. In: C. Kacsó (Hrsg.): Der nordkarpathische Raum in der Bronzezeit. Baia Mare 2001, 105-118 (spolu s K. Markovou).
- 2002** A Julcsa-barlangban végzett régészeti ásatások előzetes eredményei. In: Tudomány a Duna két partján. Az akadémiai közös kutatásaink című konferencián Elhangzott előadások. Bratislava 2002, 66-71.
Archeologický prieskum v jaskyni Julcsa na území národných parkov Aggtelek a Domica. In: Veda na oboch brehoch Dunaja. Prednášky z konferencie Naše spoločné akademické výskumy. Bratislava 2002, 139-144.
Der Stand der Metallanalysentätigkeit in der Slowakei. In: M. Bartelheim/E. Pernicka/R. Krause (Hrsg.): Die Anfänge der Metallurgie in der Alten Welt. Rahden/Westf. 2002, 255-264 (spolu s J. Vladárom).
Charakter of Iron Blooms from Protohistoric and Medieval Iron Smelting Furnaces. Material Science (Medžiagotyra – Lithuania), 8, 2002, 355-359 (spolu s L. Mihokom).
Osídlenie v staršej a strednej dobe bronzovej (2000 – 1250 pred n. l.). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava – Banská Bystrica 2002, 36.
Osídlenie v období popolnicových polí a v dobe halštatskej (1250 – 450 pred n. l.). In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava – Banská Bystrica 2002, 36.
Preface. In: Anodos. Studies of the Ancient World 2/2002. In Honour of Mária Novotná. Trnava 2002, 7.
Steinerne Rillenschläger aus Stará Bystrica, Bez. Čadca. In: Anodos. Studies of the Ancient World 2/2002. In Honour of Mária Novotná. Trnava 2002, 105-110 (spolu s L. Illášovou).
- 2003** Gegenwärtiger Forschungsstand zur Urnenfelderkultur in der Slowakei. In: M. Lochner (Hrsg.): Broschüre zum Symposium „Die Urnenfelderkultur in Österreich – Standort und Ausblick“. Wien 2003, 22-24 (spolu so S. Stegmann-Rajtár).
Gußformen für Bronzesicheln aus der Slowakei. In: C. Kacsó (Hrsg.): Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpathischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag. Baia Mare 10.-13. Oktober 2001. Bibl. Marmatia 2. Baia Mare 2003, 159-169.
Kulturmobilität im Gebiet der Slowakei von der Mittleren bis zur Spätbronzezeit. In: H. Thrane (ed.): Diachronic Settlement Studies in the Metal Ages. Reports on the ESF workshop Moesgård, Denmark, 14-18 October 2000. Moesgård 2003, 99-107.
Náboženské predstavy ľudstva doby bronzovej na Slovensku. Stud. Hist. Nitriensis 11, 2003, 63-81 (spolu s J. Vladárom).
- 2004** Archaeometric Investigation of Early Bronze Age Faience from Slovakia. In: G. Artioli/S. Wolf (eds.): The Linking Role of the Alps in the Past Cultures: An Archaeometric Approach. Special Issue. Brixen 2004 (spolu s A. Pollom, I. Artioli, J. Bátorom a G. Belluzzom)
Rozbor nespracovaných výťažkov z taviel železa z prelomu doby bronzovej a doby železnej. Z dějin hutnictví 34. Rozpravy Nář. tech. Muz. v Praze 188, 2004, 9-15 (spolu s L. Mihokom).

- Schwert des Typs Apa aus der Ostslowakei. In: J. Bátor/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004, 255-272 (spolu s J. Bartíkom).
- Some new ¹⁴C data to the Bronze Age in the Slovakia. Geochronometria 23, 2004, 79-91 (spolu s J. Görsdorffom a K. Markovou).
- Záver. In: L. Gačková (zost.): Archeologické dedičstvo Zemplína. Pravek až včasné stredovek. Michalovce 2004, 571, 572.
- 2005** Príspevok k súčasnému poznaniu badenského osídlenia na výšinnom sídlisku Žehra-Dreveník. In: I. Cheben/I. Kuzma (eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005, 91-134 (spolu s E. Horváthovou).
- Archeologické nálezy zo zbierok Gemersko-malohotského múzea na výstavách v zahraničí. Gemer-Malohont 1, 2005, 24-33.
- Stav poznania pravekej prospekcie a fažby neželezných kovov na Slovensku. In: J. Labuda (zost.): Montánna archeológia na Slovensku. Banská Štiavnica 2005, 15-18.
- 2006** Konštrukcie hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry. Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 19-26.
- Metallohortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der Otomani- und Maďarorce-Kultur in der Slowakei. In: J. Kobáľ (Hrsg.): Bronzezeitliche Depotfunde-Probleme der Interpretation. Symposiumband Užhorod. Užhorod 2006, 184-225 (spolu s J. Vladárom).
- 2007** A Cseres-hegység őskori és történetírás előtti korszkának régészeti leletei. In: K. Gábor et al. (szerk.): A Karancs-Medves és Cseres-hegység Tájvédelmi Korzet. Nógrad és Gömör határán. Eger 2007, 179-184.
- K sacím nádobkám kyjatickej kultúry. Gemer-Malohont 3, 2007, 25-35 (spolu s V. Mitášom).
- Sacie nádoby juhovýchodných popolnicových polí. In: M. Salaš/K. Šabatová (eds.): Doba popolnicových polí a doba halštatská. Príspěvky z IX. konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006. Brno 2007, 91-109 (spolu s V. Mitášom).
- Železný kosák z Gánoviec (K interpretácii najstaršieho železného predmetu v strednej Európe). In: M. Bekessová (zost.): Zborník príspevkov zo seminára pri príležitosti 80. výročia nálezu neandertálca v Gánovciach. Poprad 2007, 53-65.
- 2008** Argonauten, Iason und Kenotaphe aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. In: Anodos. Studies of the Ancient World 6-7/2006-2007. Trnava 2008, 187-199 (spolu s V. Mitášom).
- 2009** Sklené koráliky v období popolnicových polí na Slovensku. Stav výskumu. Štud. Zvesti AÚ SAV 45, 2009, 79-90 (spolu s M. Horňákom a V. Mitášom).
- 2010** Cinobaňa – eine weitere bedeutende Fundstelle aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. Altertum 55, 2010, 33-58 (spolu s V. Mitášom).
- Global Warning – Reality, Fiction, Fallacy or Real Natural Cycle? Natura 47/2, 37, 38 (spolu s J. Pavlovou).
- Nové pohrebisko kyjatickej kultúry v Cinobani (Slovensko). In: J. Gancarski (ed.): Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamenia, brązu i wczesnej epoce żelaza. Krosno 2010, 393-412 (spolu s V. Mitášom).
- X. Medzinárodná konferencia: Popolnicové polia a doba halštatská. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010, 7-10 (spolu s E. Miroššayovou).
- Pohrebisko kyjatickej kultúry v Cinobani, okr. Poltár (predbežná správa). In: V. Furmánek/E. Miroššayová (eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010, 101-115 (spolu s V. Mitášom).

Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko). Pam. Arch. 101, 2010, 39-110 (spolu s V. Mitášom).

The Burial Ground of the Kyjatice Culture in Cinobaňa (Slovakia). In: Sz. Guba/K. Tankó (szerk.): „Régről kell kezdenünk...“ Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Szécsény 2010, 121-132 (spolu s V. Mitášom a J. Pavelkovou).

- 2011** Boli argonauti na Slovensku? Nové historické rozhľady I, 1/2011, 89-93.
Výskum pohrebiska kyjatickej kultúry v Cinobani. AVANS 2008. Nitra 2011, 93-96 (spolu s V. Mitášom).
Prieskum hradiska Strieborná. AVANS 2008. Nitra 2011, 96, 97 (spolu s V. Mitášom).

Správy a personália – Berichte und Personalia

- 1974** Nová archeologická expozice. Obzor Gemera 5, 1974, 75, 76.
- 1979** Mezinárodní sympozium o lužické kultuře. Slov. Arch. 27, 1979, 207, 208.
Oslavy 25. výročia založenia Slovenskej akadémie vied. Slov. Arch. 27, 1979, 210-212.
- 1980** Konference o metalurgii mědi a bronzu. Slov. Arch. 28, 1980, 449, 450.
- 1981** Konference „Jihovýchodní Evropa mezi roky 1600 – 1000 před n. l.“. Arch. Rozhledy 33, 1981, 334, 335.
Medzinárodná konferencia o strednej a mladšej dobe bronzovej. Slov. Arch. 29, 1981, 334, 335.
- 1982** Medzinárodná konferencia v Berlíne. Slov. Arch. 30, 1982, 459-462.
- 1983** Konference „Der bronze- und früheisenzeitlicher Burgenbau in Mitteleuropa“. Slov. Arch. 31, 1983, 221, 222.
Mezinárodní sympozium v Postupimi. Slov. Arch. 31, 1983, 444-447.
- 1986** Mezinárodní konference k problematice lužické kultury ve Słupsku. Slov. Arch. 34, 1986, 229, 230.
- 1989** Medzinárodná konferencia v Krakove. Slov. Arch. 37, 1989, 454, 455.
- 1990** Zemřel dr. Fritz Horst. Arch. Rozhledy 42, 1990, 707, 708.
- 1991** Sto let od smrti Heinricha Schliemann. Slov. Arch. 39, 1991, 375.
Životní jubileum Márie Novotné. Slov. Arch. 39, 1991, 365, 366.
- 1993** Knižnica Archeologického ústavu SAV v Nitre. Knižná Revue 3/18. 15.9.1993, 6 (spolu s H. Halmešovou).
- 1995** Sto let od smrti Heinricha Schliemann. Avriga. Zprávy Jednoty klasických filologů 34 (1992)-35 (1993). Praha 1995, 41, 42.
- 1996** Konferencia „Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe“. Slov. Arch. 44, 1996, 168-170.
Kult Kraft Kosmos. Slov. Arch. 44, 1996, 170, 171.
Medzinárodná vedecká konferencia v Regensburgu. Slov. Arch. 44, 1996, 329, 330.

- 1997** Bohuslav Novotný (1921-1996). Arch. Nachr. Baden 2, 1997, 410.
Gabriel Krúdy (1929-1997). Slov. Arch. 45, 1997, 198, 199.
Medzinárodná konferencia o dobe bronzovej v Rumunsku. Slov. Arch. 45, 1997, 451, 452.
- 1999** Európska archeologická výstava v Kodani. Správy SAV 35, 6/1999, 1, 9.
Významné životné jubileum profesora Jozefa Vladára. Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník 23, 2/1999, 21-23.
- 2001** V jaskyni Julcsa. Spoločný slovensko-maďarský archeologický výskum. Správy SAV 37, 09/2001, 11.
- 2002** Slovenská archeológia v Taliiansku. Literárny týždenník 15, 32/2002, 5. 9. 2002, 5.
Slovenská archeologická výstava v Taliiansku. Slov. Arch. 50, 2002, 367-369.
Slovenská archeologická výstava v Taliiansku. Správy SAV 38, 10-11/2002, 21.
- 2003** Slovenská archeologická výstava putuje po Taliiansku. Informátor SAS, 14, 2003/1, 13-15, 28.
- 2004** Výročná správa o činnosti Archeologickeho ústavu SAV v rokoch 2001-2002. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 363-380.
Zlatý vek v Karpatoch. Pam. a Múz. 3/2004, 68.
Životné jubileum profesora Jozefa Vladára. Slov. Arch. 52, 2004, 371, 372.
- 2005** Medzinárodná konferencia v Užhorode. Slov. Arch. 53, 2005, 399, 400.
Výročná správa o činnosti Archeologickeho ústavu SAV v roku 2003. Štud. Zvesti AÚ SAV 37, 2005, 187-195.
- 2006** Výročná správa o činnosti Archeologickeho ústavu SAV v rokoch 2004-2005. Štud. Zvesti AÚ SAV 37, 2006, 185-207.
- 2007** Mimoriadny úspech slovenskej archeológie. Múzeum 3/2007, 23, 24 (spolu s R. Kujovským).
- 2008** Výročná správa o činnosti Archeologickeho ústavu SAV v rokoch 2006-2007. Štud. Zvesti AÚ SAV 43, 2008, 259-282.
- 2010** Slávnostné ukončení výskumu v Cinobani. Informátor SAS 21, 2010/2, 6, 7 (spolu s V. Mitášom).
Životné jubileum prof. PhDr. Jozefa Bátoru, DrSc. Informátor SAS 21, /2010/1, 23, 24.
- 2011** Medzinárodné kolokvium „The Beginnings of the First Millenium B. C. in the Tisa Plain and Transylvania. The Gáva culture“. Slov. Arch. 59, 2011, 187, 188.

Vedecko-populárne články a publicistika – Populärwissenschaftlichen Artikel und Publizistik

- 1965** Vykopávky na Vŕšatci. Dubnický budovateľ 16, č. 50, 18. decembra 1965.
- 1969** Ondrašovský bronzový poklad. Svet Vedy 16, 1969, 86-90.
- 1970** Archeologický výzkum v Radzovcích. Obzor Gemera 1, 1970, 23.
- 1971** Nález bronzových predmetov. In: L. Paška (zost.): Almanach Liptovský Mikuláš. Liptovský Mikuláš 1971, 96-103.

- 1972** Archeologický výzkum v Radzovcích. Obzor Gemera 3, 1972, 84-86.
- 1975** Archeologický výzkum v Radzovcích. Krásy Slov. 52, 1975, 150-152.
Na pohrebisku pod Monosou. Smena na nedeľu 10 /28/, 19. 9. 1975, 4.
Romantická a laická archeológia Gemera. Smena na nedeľu 10 /28/, 26. 9. 1975, 4.
- 1976** Rimavské Janovce v archeologii. Obzor Gemera 7, 1976, 81-83.
Drňa v archeologii. Obzor Gemera 7, 1976, 13, 132.
Kyjatice v archeologii. Obzor Gemera 7, 1976, 185, 186.
- 1977** Babinec v pravčku. Obzor Gemera 8, 1977, 51.
Dražice a Drienčany v pravčku. Obzor Gemera 8, 1977, 101.
Gemerské Dechtáre a Hostice v pravčku. Obzor Gemera 8, 1977, 173-175.
Pravč Gemerského Jablonce. Obzor Gemera 8, 1977, 250.
- 1981** Jedinečný nález na Slovensku i v strednej Európe. Bronzová dielňa. Práca, 4. 7. 1981, 9.
Praveké bronzové poklady. Nedeľná Pravda 14/30, 31. 7. 1981.
Tajemstvá bronzovej dílny. Svobodné slovo 37/246, 17. 10. 1981, 10.
- 1983** Archeologický výskum v Kyjaticiach. Gemerské Zvesti 23/47, 17. 11. 1983.
Egy ŏskori település maradványai. Tét (Természet és Társadalom) 23, 1983, 58-62.
Praveká osada a pohrebisko z doby bronzovej v Radzovciach. Príroda a Spoločnosť 32, 1983, 52-56.
- 1984** Kyjatice – eponymná lokalita archeologickej kultúry. Krásy Slov. 61, 1984, 38-41.
Radzovce – praveká osada v okrese Lučenec. Slovensko 8, 1984, 26, 27.
Radzovce. Pyramída 153, 13, 1984, 4893.
- 1985** Božena Němcová a archeologie Gemeru. Obzor Gemera 16, 1985, 173-175.
Estetické čítanie pravekých výrobcov bronzu. Výtvarný Život 1, 1985, 20-23.
- 1986** Archeologický pamätník v Kyjaticiach. Gemerské Zvesti 26/2-3, 16. 1. 1986.
Archeologický pamätník v Kyjaticiach. Krásy Slov. 63, 1986, 20-23.
Archeologický pamätník v Kyjaticích. Obzor Gemera 17, 1986, 57-60.
- 1987** Praveké a protohistorické osídlenie územia Slovenska. Krásy Slov. 64, 1987, 78-86 (spolu s A. Rutt-kayom).
- 1988** Radzovce – osada z doby bronzovej. Nové Slovo 30/29, 21. 7. 1988, 6, 7.
- 1989** Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. Pam. Prír. 20, 1989, 16, 17.
- 1990** Archeologický pamätník v Kyjaticiach (lepořecko). Bratislava 1990.
Kyjatice-Rimavská Sobota district. In: Ancient Monuments in the Heart of Europe: Czechoslovakia. Prague 1990, 39.
- 1991** Včelince. In: J. Pavúk (ed.): XIIth Congress. Bratislava 1-7 Sept. 1991. Czech-Slovakia. Guide to Excursions. Bratislava 1991, 20, 21.

- 1995** Archeologické lokality na Slovensku. In: J. Húska a kol.: Agroturistika, príroda a poľnohospodárstvo. Nitra 1995, 41-46.
- 1996** Záhada chlapca z Hajnáčky. Obzor Gemera-Malohontu 25, 1996, 66, 67.
- 1997** Mŕtvy chlapec z Hajnáčky. Nedeleňa Pravda 40/97, 38.
Stratená skýtska mohyla. Nedeleňa Pravda 43/97, 36.7, 38.
Boli Skýti na Slovensku? Nedeleňa Pravda 44/97, 36.
Ako sa príroda zahrala s výskumníkmi. Nedeleňa Pravda 47/97, 36.
Čo skrýva jaskyňa Pod Veterníkom. Nedeleňa Pravda 48/97, 30.
Bronzové poklady. Nedeleňa Pravda 51/97, 36.
Obeta bohom? Nedeleňa Pravda 52/97, 58.
- 1998** Bronzová doba, prvý zlatý vek Európy. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 29.
Med' a cín – nová kvalita. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska. Bratislava 1998, 45.
Kalendárium. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 45, 51, 53.
Osídlenie Slovenska v starej bronzovej dobe. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 46.
T. Lucretius Carus o význame bronzu. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 46.
Všestranné použitie bronzu. D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 46.
Poklady kovových predmetov. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 50.
Osídlenie Slovenska v strednej až neskorej bronzovej dobe. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska. Bratislava 1998, 52.
Krátka doba života. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 53.
Aký bol človek bronzovej doby. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 54.
Veľké sťahovanie národov. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 54.
Život v jaskyniach. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 54.
Dá sa určiť etnicita ľudí bronzovej doby? In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 55.
Prvé železo na našom území 56. In: D. Kováč a kol.: Kronika Slovenska I. Od nastarších čias do konca 19. storočia. Bratislava 1998, 56.
Čo skrýval hodejovský hradný kopec. Nedeleňa Pravda 2/98, 36.
Poklady z kraja Dobšinského. Nedeleňa Pravda 5/98, 36.
Skvosty z Veľkého Blhu. Nedeleňa Pravda 10/98, 30.
Poklady z Pustého hradu. Nedeleňa Pravda 13/98, 28.
Dary východného Stredomoria. Nedeleňa Pravda 22/98, 36.
Obstarávanie mäsa v dobe bronzovej na Slovensku. Tauris Žurnál 2/4, 1998, 12.
Vzácne nálezy v okolí Teplého Vrchu. Bronzové poklady. Hist. Revue 9, 5/98, 2-4.
- 2000** Archeológia na ceste Magna Via. In: J. Húska (ed.): Zborník z I. celoslovenskej konferencie o historickej ceste MAGNA VIA. Nitra 2000, 11-14.

Obdiv tritisíročnému majstrovskému dielu. Život Turca IX (40) 31, 1. augusta 2000.
Text k náučnému chodníku Pohanský vrch nad Hornými Plachtincami. Veľký Krtíš 2000.

- 2001 Na nálezisku dnes stoja domy. Roľnícke noviny 6/12, 2001, 4.
- 2004 Radzovce – osada a pohrebisko z doby bronzovej. Pam. Múz. 3/2004, 7-13.
- 2006 Slovenské Mykény. National Geographic. (Česko). Kväten 2006, 8-16 (spolu s D. Hulíkom).
- 2009 Argonauti, Iason a doba bronzová na Slovensku. Hist. Revue 20, 10/2009, 32-36 (spolu s V. Mitášom).
- 2010 Cinobaňa. Významné nálezisko ľudu popolnicových polí. Cinobaňa. Important Site of the Urnfield People (propagačný materiál). Lučenec 2010 (spolu s V. Mitášom).

Recenzie – Rezensionen

- 1970 B. Gediga: Plemiona kultury lužickiej w epoce brązu na Śląsku środkowym. Wrocław 1967. Slov. Arch. 18, 1970, 473, 474.
- 1972 V. Bianco Peroni: Die Schwerter in Italien. PBF IV/1. München 1970. Slov. Arch. 20, 1972, 233-235.
- 1974 A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973. Slov. Arch. 22, 1974, 210-214.
- 1979 J. Todorović, Praistorijska Karaburma II. Nekropolja bronzanog doba. Beograd 1977. Slov. Arch. 27, 1979, 218-220.
- 1980 M. Dušek: Die Thraker im Karpatenbecken. Amsterdam 1978. Slov. Arch. 28, 1980, 456-459.
- 1981 K. Goldmann: Die Seriation chronologischer Leitfunde der Bronzezeit Europas. Berlin 1979. Slov. Arch. 29, 1981, 467-469.
- 1982 A. Hochstetter: Die Hügelgräberbronzezeit in Niederbayern. Lassleben 1980. Slov. Arch. 30, 1982, 471-473.
- 1983 M. Gedl. Die Rasiermesser in Polen. PBF VIII/4. München 1981. Slov. Arch. 31, 1983, 227-229.
- 1984 Pamiętnik Muzeum Miedzi I. Legnica 1982. Germania 62, 1984, 484-486.
Pamiętnik Muzeum Miedzi I. Legnica 1982. Slov. Arch. 32, 1984, 474-476.
- 1985 M. Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/IV. München 1984. Slovenská Arch. 33, 1985, 234-236.
T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984. Slov. Arch. 33, 1985, 234-236.
- 1986 T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984. Germania 64, 1986, 214-219.
- 1987 G. Schumacher-Matthäus: Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Mainz am Rhein 1985. Slov. Arch. 35, 1987, 449-452.
K. F. Rittershofer: Der Hortfund von Bühl und seine Beziehungen. BRGK 64, 1983. Acta Praehist. et Arch. 19, 1987, 165-167.
M. Primas: Die Sicheln in Mitteleuropas I. PBF XVIII/2. München 1986. Slov. Arch. 35, 1987, 474, 475.

- 1988** A. Hochstetter: Kastanas – Ausgrabungen in einem Siedlunghügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Kleinfunde. Berlin 1987. Prähist. Zeitschr. 63, 1988, 207-208.
- A. Hochstetter: Kastanas – Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Kleinfunde. Berlin 1987. Slov. Arch. 36, 1988, 468-470.
- 1989** A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985. Germania 67, 1989, 206-208.
- A. Mozsolics: Brozefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985. Slov. Arch. 37, 1989, 237, 238.
- 1990** A. Hochstetter: Kastanas – Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik. Berlin 1984. Prähist. Zeitschr. 65, 94, 95.
- 1992** B. Wanzenk: Die Gußmodel für Tullenbeile im südöstlichen Europa. Prähist. Zeitschr. 67, 1992, 253-255.
- G. Barraclough/G. Parker (Hrsg.): Knaurs Neuer Historischer Weltatlas. Altertum 38, 1992, 157, 158.
- G. Gallay: Die mittel- sowie ältereisenzeitlichen Bronzedolche in Frankreich und aus den britischen Kanalinseln. Germania 70, 1992, 146, 147.
- 1993** B. Hänsel/H. D. Schulz/H. Willkomm (Hrsg.): Kastanas: Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Grabung und der Baubefund. Prähist. Zeitschr. 68, 1993, 161-163.
- G. Prüssing, Die Bronzegefäße in Österreich. Prähistorische Bronzefunde II.5. Stuttgart 1991. Slov. Arch. 41, 1993, 398, 399.
- 1994** J. Paulík: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993. Múzeum 4/1994, 45.
- 1995** Rastko Vasić, Die Sicheln in Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien). PBF XVIII/5. Stuttgart 1994. Slov. Arch. 43, 1995, 116.
- 1996** M. Gedl: Die Sicheln in Polen. PBF XVIII/4. Stuttgart 1995. Slov. Arch. 44, 1996, 347.
Nad knihou Márie Novotnej Svedectvá predkov. Múzeum 41, 1/1996, 44, 45.
- 1997** A. Hänsel: Die Funde der Bronzezeit aus Bayern. Slov. Arch. 45, 1997, 466, 467.
M. Griebl: Siedlungsobjekte der Hallstattkultur aus Horn (Niederösterreich). Slov. Arch. 45, 1997, 206, 207.
- 1998** Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the Time of Ulysses. Slov. Arch. 46, 1998, 380-382.
- 2002** M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001. Slov. Arch. 50, 2002, 381, 382.
- 2004** L. Jiráň: Die Messer in Böhmen. PBF VII/5. Stuttgart 2002. Arch. Rozhledy 56, 2004, 265-267.
- 2005** D. Glogović: Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien). PBF XIV/13. Stuttgart 2003.
Slov. Arch. 53, 2005, 188, 189.
L. Jiráň: Die Messer in Böhmen. PBF VII/5. Stuttgart 2002. Slov. Arch. 53, 2005, 186-188.
- 2007** M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II. Slov. Arch. 55, 2007, 391-393.
- 2009** L. Jiráň/N. Venclová (eds.): Archeologie pravěkých Čech. Svazky 1-8. Praha 2007-2008. Slov. Arch. 57, 387, 388.
M. Kuna (ed.): Pravěký svět a jeho poznání Archeologie pravěkých Čech 1. Praha 2007. Slov. Arch. 57, 2009, 388, 389.

- S. Vencl (ed.): Paleolit a mezolit Archeologie pravěkých Čech 2. Praha 2007. Slov. Arch. 57, 2009, 389.
- I. Pavlů (ed.): Neolit. Archeologie pravěkých Čech 3. Praha 2007. Slov. Arch. 57, 2009, 389, 390.
- E. Neustupný (ed.): Eneolit. Archeologie pravěkých Čech 4. Praha 2008. Slov. Arch. 57, 2009, 390, 391.
- L. Jiráň (ed.): Doba bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. Praha 2008. Slov. Arch. 57, 2009, 391.
- N. Venclová (ed.): Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6. Praha 2008. Slov. Arch. 57, 2009, 391, 392.
- N. Venclová (ed.): Doba laténská. Archeologie pravěkých Čech 7. Praha 2008. Slov. Arch. 57, 2009, 392, 393.
- V. Salač (ed.): Doba římská a stěhování národů. Archeologie pravěkých Čech 8. Praha 2008. Slov. Arch. 57, 2009, 393, 394.
- J. Martin: Die Bronzegefässe in Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg, Berlin, Sachsen-Anhalt, Thüringen und Sachsen. PBF II/16. Stuttgart 2009. Slov. Arch. 57, 2009, 394-396.

Články na internete – Auf dem Web

- 2010** Globální oteplování – podvod, anebo skutečný přírodní cyklus? *iDNES.cz / Zprávy* [online]. 2010, roč. 3, [cit. 2010-04-13]. Dostupné na http://zpravy.idnes.cz/globalni-oteplovani-podvod-anebo-skutecny-prirodni-cyklus-p41-/kavarna.asp?c=A100409_182038_kavarna_chu. ISSN 1210-1168 (spolu s J. Pavelkovou).
 Sopka nám dala za pravdu, tvrdí autoři diskutovaného texru Globální oteplování – podvod, anebo skutečný přírodní cyklus? *iDNES.cz / Zprávy* [online]. 2010, roč. 3, č. XXI/84 [cit. 2010-05-03]. Dostupné na http://zpravy.idnes.cz/sopka-nam-dala-za-pravdu-tvrdi-autori-diskutovaneho-textu-globalni-oteplovani-podvod-anebo-skutecny-prirodni-cyklus-p41-/kavarna.asp?c=A100428_161620_kavarna_chu. ISSN 1210-1168 (spolu s J. Pavelkovou).
 Cinobaňa významné archeologické nálezisko [elektronický zdroj]. Cinobaňa: Obecný úrad, 2010. Dostupné na <http://www.cinobana.sk/sk/indexs.php?ids=15> (spolu s V. Mitášom).

Václav Furmánek (o ňom) – Über Václav Furmánek

- 1969** Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. Prag 1969, 1723.
- 1992** Jubileá. Slov. Arch. 40, 1992, 313 (K. Pieta/D. Bialeková).
- 1998** Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. Addenda, Prag 1998, 108.
- 2000** Kto je kto v Slovenskej akadémii vied. Bratislava 2000, 45.
- 2001** Kto je kto v Novohrade. Praha 2001, 59 (F. Mihály).
- 2002** K životnému jubileu doc. PhDr. Václava Furmánka, DrSc. Slov. Arch. 50, 2002, 361-365 (O. Ožďáni). Miesto v srdci pre archeológiu. Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník 26, 6/2002, 28 (A. Pažitný). Novohrad mi prirástol k srdcu. Novohradské noviny 13/19, 6.5.-12. 5. 2002, 5 (F. Mihály). Václav Furmánek. Informátor SAS 13, 2002, 20 (O. Ožďáni).
- 2004** Kto je kto v Slovenskej akadémii vied 2004. Bratislava 2004, 71.

- 2005** Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. Štvrtý zväzok. Eh-Gala. Bratislava 2005, 650.
- Who is Who v Slovenskej republike. Životopisná encyklopédia významných žien a mužov Slovenska. Zug 2005, 198.
- 2006** Furmánek Václav, doc. PhDr., DrSc. In: K. Sklenář: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků. Praha 2006, 184.
- Furmánek Václav. In: (kol.): Ottova encyklopédia. Slovensko. Martin 2006, 217.
- 2007** Václav Furmánek – významný slovenský archeológ. Nitra. Mesačník pre obyvateľov Nitry a okolia 9/2007, 36 (J. Vladár).
- <http://www.osobnosti.sk/index.php?os=zivotopis&ID=1804>

Podľa podkladov autora, publikovaných bibliografií a vydaných diel spracovala Dana Marková.

ODLIEVACIE FORMY MOHYLOVÝCH KULTÚR ZO SLOVENSKA

J U R A J B A R T Í K

Systematické i záchranné archeologické výskumy sídlisk, ojedinelé nálezy z ich areálov ako aj inven-tár niektorých hrobov priniesli množstvo názorných dokladov, že na území Slovenska patrilo spracova-nie zliatiny medi a cínu v dobe bronzovej k bežným remeselníckym činnostiam. Aj vďaka jubilantovmu systematickému výskumu osady pilinskej kultúry v Radzovciach, kde odkryli dielňu na bronzové ozdo-by, nástroje i zbrane je zrejmé, že produkcia bronzových výrobkov včítane technologicky náročných, ako sú meče, neprebiehala len v centrálnych opevnených osadách a hradiskách, ale aj v otvorených sídliskách s lokálnym postavením (*Furmánek 1983, 87; 1990, 46*).

V posledných rokoch zmapovali poznatky o kovolejárskej činnosti na Slovensku v časovom úseku ranná až neskora doba bronzová dve rozsiahle štúdie (*Bátora 2009, 195; Pančíková 2008, 93*). Pri veľkom počte prezentovaných kadlubov, téglov a keramických dýz patriacich kultúram starnej doby bronzovej, ako aj kultúram popolnicových polí je nápadné ich minimálne množstvo pripísané nositeľom mohylo-vých kultúr. V súvislosti s rozvinutými mohylovými kultúrami sa v nich spomína len jediný kadlub – ná-lez J. Neustupného získaný zo sídliskovej jamy stredodunajskej mohylovej kultúry (SMK) vo Veselom (*Pančíková 2008, 127*).

Nový príspevok k poznaniu produkcie bronzových predmetov nositeľmi mohylových kultúr na zá-padnom Slovensku priniesol záchranný archeologický výskum v katastri obce Chorvátsky Grob (*Bartík et al. 2009, 21*), kde sa podarilo identifikovať dve sídliskové jamy (č. 9-10/2007) patriace SMK, jeden sídlisko-vý objekt (č. 13/2007) s málo výraznými nálezmi zo strednej alebo mladšej doby bronzovej a štyri kolové jamy bez datovateľných nálezov patriace však pravdepodobne do toho istého obdobia, ako sídliskové jamy. Z humusu v ich blízkom okolí pochádzajú bronzové fragmenty z kosákov, náramku, ihlice i amorf-né, zeleno patinované zliatky (*Bartík 2011, 47*). Pre poznanie kovolejárstva nositeľov SMK je dôležitý obsah objektu č. 9/2007 pozostávajúci z dvojdielneho kadlubu na odlievanie dvoch variant masívnych sekier zo schodíkom, výraznej keramiky SMK, fragmentov mazanice a zvieracích kostí.

Objekt 9/2007 mal tvar pravidelného obdĺžnika s rozmermi 290 x 137 cm zo zaoblenými rohmi a s plo-chým dnom v hĺbke 72-75 cm od úrovne začistenia. Zásyp tvorila hnadosivá sypká hlina premiešaná s ka-meřimi a inými nálezmi, ktorá sa dobre odlišovala od svetlého kompaktného podložia. Nálezy, keramika o hmotnosti 20,3 kg, zvieracie kosti, kamene (medzi nimi 2 fragmenty trecej podložky) a hrudky maza-nice, boli rozptýlené v zásype bez väčšej koncentrácie. Na základe predbežnej analýzy predpokladáme, že keramika patrí do mladšieho alebo neskôršieho stupňa SMK. Z keramických nálezov z jamy 9/2007 je neobvyklý fragment predmetu z vypálenej hliny, pôvodne asi tvaru rúrky (obr. 3: 2). Fragmenty z dvoch častí kadlubu sa našli rozptýlené v juhovýchodnej časti dna objektu.

- Polovica dvojdielnej, obojstrannej odlievacej formy v tvare kvádra s vyhladenými stenami. Na jednej z čelných stien vyhĺbenina v tvare sekery s hrotitým schodíkom a rozšíreným ostrím (obr. 2: 2b). Na opačnej strane vyhľbe-nina v tvare sekery s oblúkovitým schodíkom a vejárovito rozšíreným ostrím (obr. 2: 2a). Na užšej jednej a na širšej bočnej stene dve zvislé lícovacie ryhy slúžiace na presné priloženie druhej polovice kadlubu. Materiál: Jemnozrnný pieskovec svetlosivej až tmavosivej farby zo stopami termálnej alterácie (prepálenia)¹. Predmet je napriek po-skladaniu s početných fragmentov zachovaný temer v úplnosti. Maximálne rozmery kadlubu: 227 x 96 x 42 mm. Hmotnosť kadlubu: 1654 g, Maximálne rozmery sekery s hrotitým schodíkom: 219 x 48 mm, Maximálne rozmery sekery s oblúkovitým schodíkom: 198 x 56 mm. Uloženie: SNM-AM. Inv. č. AP75970.
- Fragment polovice dvojdielnej, obojstrannej odlievacej formy s vyhladenými stenami, pôvodne pravdepodob-ne v tvare kvádra (obr. 2: 1a-b). Na obidvoch čelných stranach vyhľbeniny v tvare vejárovito rozšírených ostrí sekier. Na užšej a jednej zo širších z bočných stien po jednej lícovacej ryhe slúžiacej na presné priloženie druhej polovice kadlubu. Materiál: Jemnozrnný pieskovec svetlosivej až tmavosivej farby zo stopami prepálenia. Pred-met je zložený z dvoch fragmentov a zachovaný zhruba z 50 %. Maximálne rozmery zachovanej časti kadlubu: 138 x 94 x 40 mm. Hmotnosť zachovanej časti kadlubu: 862 g. Uloženie: SNM-AM. Inv. č. AP75971.

¹ Za určenie ďakujeme Mgr. M. Gregorovi z Prírodovedného múzea Slovenského národného múzea.

Obr. 1. Sídliská mohylových kultúr s nálezmi kadlubov.

Pred automatickým stotožnením sídliskovej jamy č. 9/2007 s dielňou kovolejára varuje skutočnosť, že pri výskume neboli v jej zásype nájdené kvapky kovu, tégle, zvyšky po ohnisku ani stopy medenky. Naproti tomu nie bežným výrobkom je 9 cm dlhý, na jednej strane odlomený fragment keramickej rúrky s vnútorným priemerom asi 2 cm (obr. 3: 2), ktorého funkčné určenie je otázne. Môže sa jednať o výlevku, aké sa na keramike SMK výnimočne vyskytli (Pichlerová 1966, 63, obr. 5: 4; Říhovský 1982, Tab. 40: 8). V prípade, ak je fragment zvyškom dýzy slúžiacej na prísun vzduchu do ohniska a tým na zvyšovanie teploty potrebnej na roztavenie kovu, tak tvarom a rozmermi neodpovedá kužeľovitým drobným staro-bronzovým dýzam (Hundt 1988, Abb. 1), skôr rúrkovitým, niekoľko násobne väčším hlineným súčasťiam dúchacích mechov popolnicových polí (Harding 2000, 220, Fig. 11, 13; Pietzsch 1971, 47, Abb. 11).

To, že v tejto časti návršia prebiehala výroba bronzových predmetov odlievaním, dosvedčujú aj nálezy z ornice z blízkeho okolia: amorfné zlatky kovu pokrytého zelenou patinou, ktoré sú nedatovateľné, i polotovar ihlice s guľovitou hlavicou a zhrubnutým krčkom, ktorý časovo môže odpovedať keramickej zložke obsahu jamy 9/2007.

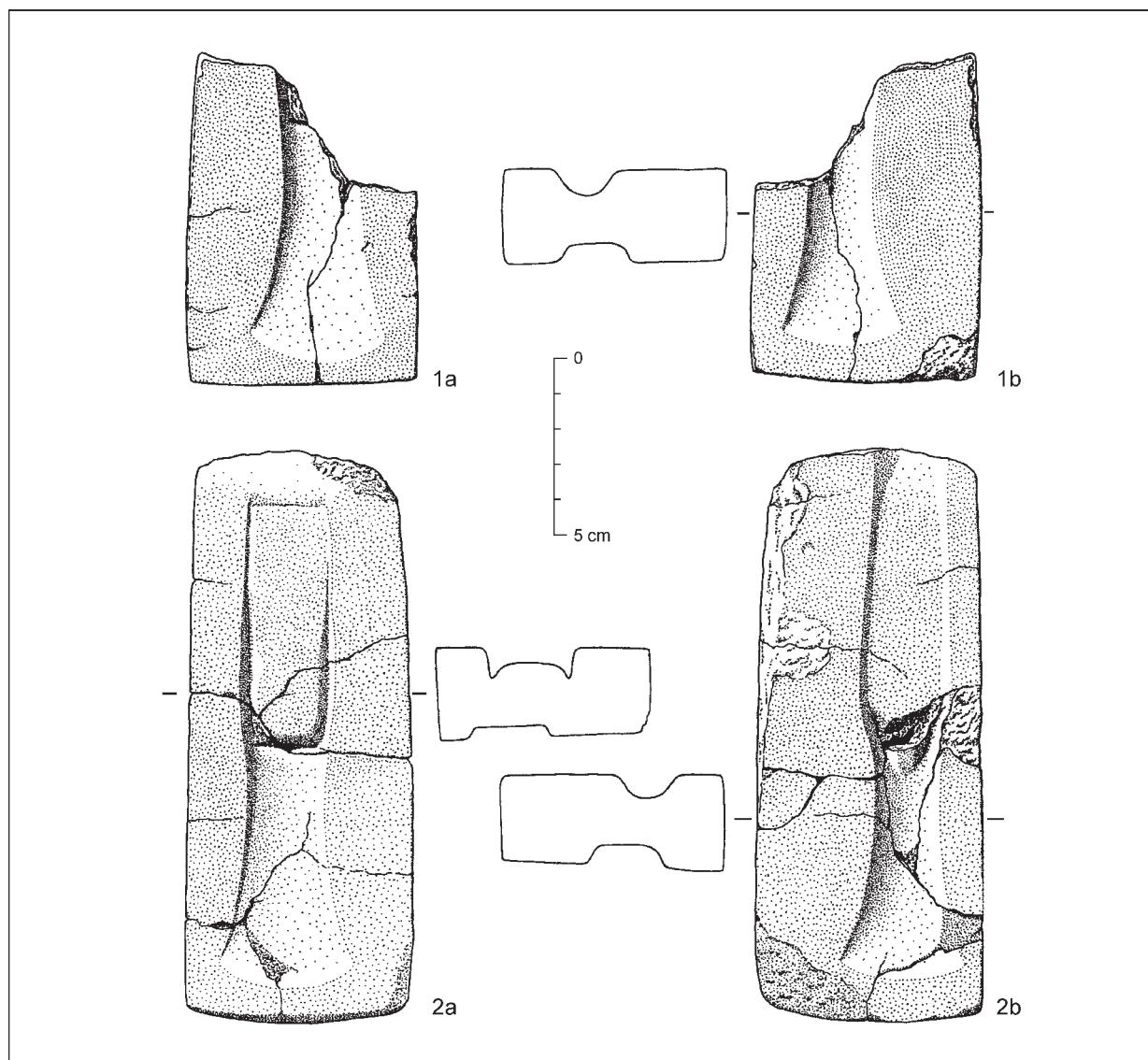
Dvojdielny kadlub slúžil na výrobu masívnych sekier zo schodíkom, odlišujúcich sa navzájom schoďími hrotitým i oblúkovitým tvaru. Obidve varianty sekier zo schodíkom vyvinuli už v období záveru staršej doby bronzovej a naďalej sa produkovali počas celej strednej doby bronzovej (Furmánek 1973, 100). Na Slovensku zastupujú mladšie sekery s hrotitým a oblúkovitým schodíkom nálezy z Dreveníka a Smoleníc (Dušek 1980, Tab. VI: 18; Neustupný 1939, Tab. 12: 1).

S kovolejárskou činnosťou nositeľov rozvinutých mohylových kultúr súvisia ďalšie kadluby.

- Polovica dvojdielneho kadlubu s dvojicou odlievacích foriem (obr. 3: 1). Pokým na čelnej strane sa nachádza forma na sekere s tulajkou, vo forme na bočnej strane odlievali tyčinku s prierezom tvaru U. Materiál: jemnozrnná hornina bledohnedej až bledočervenej farby, ktorá doteraz nebola odborne analyzovaná. Predmet nesie stopy silného prepálenia, zvlášť v dutine slúžiacej na odlievanie výrobku. Maximálne rozmery zachovanej časti kadlubu: 89 x 70 x 28 mm. Uloženie: Národní muzeum Praha, Inv. č. 95 667.

Kadlub pochádza z lokality Hradisko – Podzámske vo Veselom, zo sondy „September 1933“, z objektu č. IV, ktorý podľa poznámok autora výskumu, J. Neustupného obsahoval neobyčajné množstvo vypálenej i nevypálenej mazanice, črepov, ihlanovitých závaží, červeno prepálenú hlinu a odlievaciu formu. Na základe keramického inventáru patrí objekt k sídlisku nositeľov SMK (Bartík 1995, 29; 1996, 193, Tab. 3: 4).

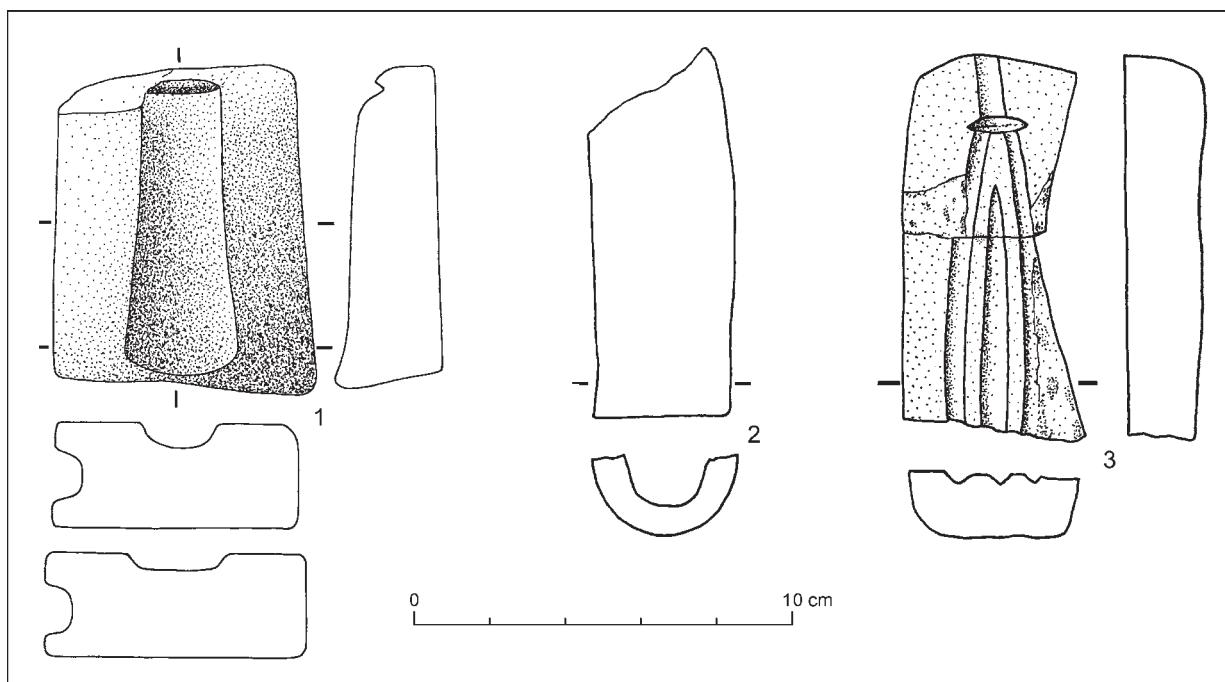
- Fragment polovice dvojdielneho kadlubu s formou na odlievanie náramkov (obr. 3: 3). Na jeho čelnej stene je vyhlbená trojica línií tvaru V, z nich dve ústia do vyhlbeniny šošovkovitého tvaru. Ostatné strany kadlubu majú len vyhladený povrch bez umiestnenia ďalšej odlievacej formy. Materiál amfibolit, (aktinolitická bridlica) tmavozelenej farby¹. Predmet je zlepéný z dvoch častí a nenesie stopy prepálenia. Maximálne rozmery kadlubu: 205 x 21 x 18 mm. Hmotnosť kadlubu: 145 g. Uloženie: Múzeum J. Theina v Nových Zámkoch, Inv. č. A-1194.

Obr. 2. Chorvátsky Grob.

Predmet našli pri archeologickom výskume v Nových Zámkoch, v sonde č. 15, v hĺbke 20-45 cm (Liszka 1984, 148). Podľa predbežnej analýzy, sa v časti Žofijská osada, vyskytuje keramika mladšieho aj neskorého stupňa mohylovej kultúry. Kultúrne určenie v zmysle priradenia sídliska k stredodunajskej alebo karpatskej mohylovej kultúre (ďalej KMK) bude možné až po vyhodnotení keramických nálezov z lokality. Na náleziskách v katastri Nových Zámkov sa totiž vyskytuje charakteristická keramika obidvoch kultúr. Predpokladáme, že do formy mali byť odlievané náramky z vejárovito rozšírenými zosilnenými koncami a s vonkajšou stranou pozdĺžne členenou tromi rebrami. Uvedené náramky s rôznym počtom rebier, ktoré sú často priečne presekávané sa vyskytujú v hroboch i hromadných nálezoch počas celej strednej doby bronzovej (Furmánek 1973, 118).

- Dvojdielny kadlub s jednou úplnou a druhou vo fragmentoch zachovanou polovicou. Kadlub slúžil na odlievanie sekier zo stredovými lalokmi. Obidve časti boli opravované kovovými spojkami (obr. 4: 1a-b). Uloženie: Tekovské múzeum v Leviciach.
- Polovica dvojdielnego kadlubu s formami na obidvoch stranách. Pokým na jednej je vyhlíbená forma na odlievanie sekier zo stredovými lalokmi (obr. 4: 2b), na opačnej strane odlievali dýky so záchytnou platničkou tvaru lichobežníka (obr. 4: 2a). Uloženie: Tekovské múzeum v Leviciach.

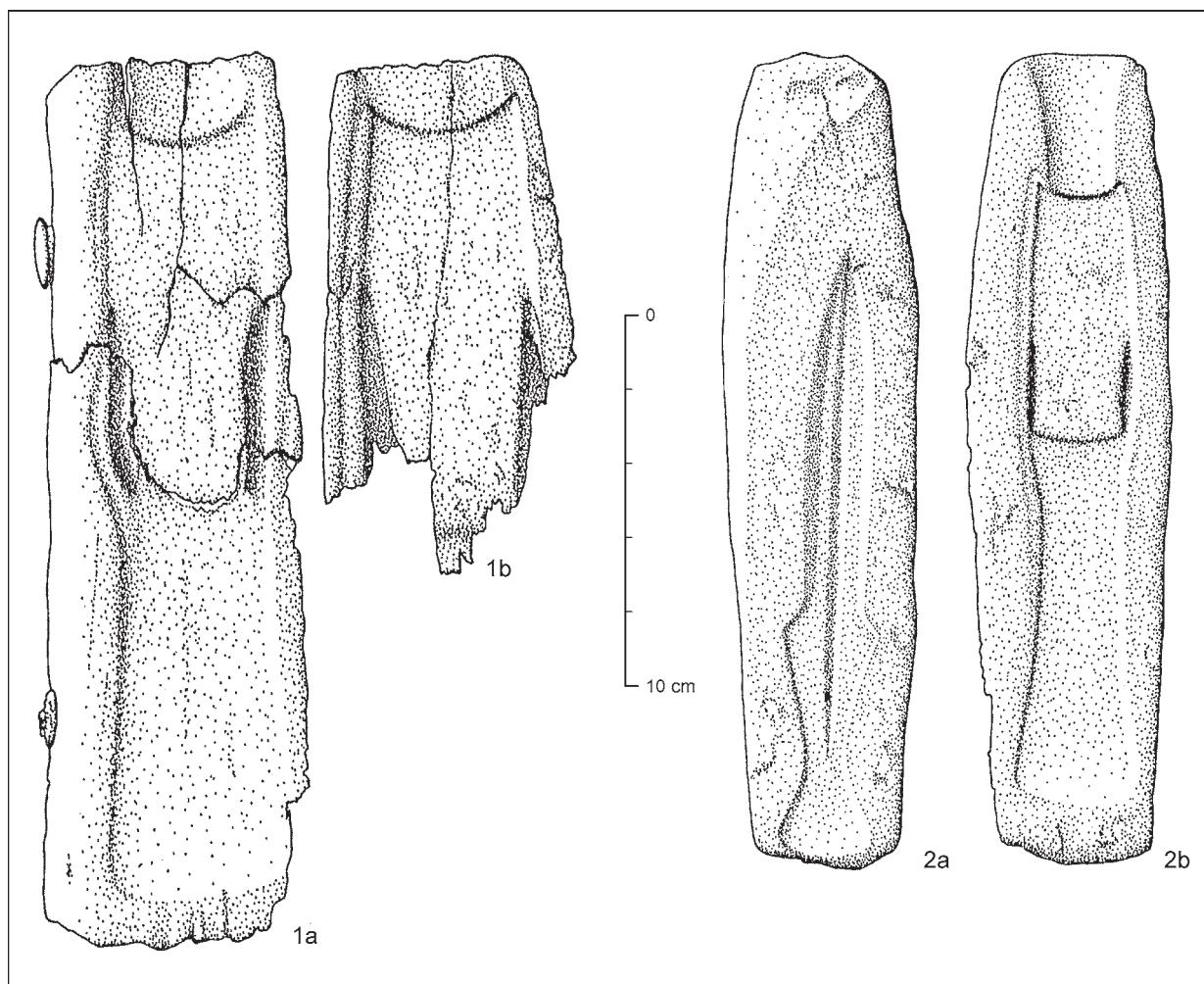
Obr. 3. 1 – Veselé; 2 – Chorvátsky Grob; 3 – Nové Zámky.

Kadluby boli získané náhodne pri kopáčskych prácach v nálezovej situácii označenej ako „vrstva“, spolu s málo výraznou keramikou v obci Želiezovce. Pozoruhodný je výsledok analýzy horniny – mastencovej bridlice, ktorá môže pochádzať z okolia Hnúšte. Keramika získaná z výkopu spolu s kadlubmi bola pôvodne kultúrne určená ako „neskoromaďarovská“ a kadluby zaradené do strednej doby bronzovej (*Novotná 1957, 318*). Datovanie kadlubov sa môže oprieť o dobu výroby a používania odlievaných predmetov. Pokým dýky s rozšíreným lichobežníkovitým tylom sa vyskytujú už na počiatku strednej doby bronzovej, prvé sekery zo stredovými lalokmi poznáme až zo strednej doby mohylovej (*Mayer 1977, 130*). Je preto reálne, že želiezovské kadluby vyrobili a používali nositelia mohylovej kultúry.

S mohylovými kultúrami na západnom Slovensku asi súvisí aj bližšie neznaný „zlomok pieskovcového obojstranného kadluba z jamy č. 3“ v Dvoroch nad Žitavou (*Paulík 1962, 29*).

Podľa predbežnej petrografickej analýzy vyťažili pieskovec kadlubov z Chorvátskeho Grobu vo flyšovom pásme Karpát, pričom najbližšie lokalizovaný výskyt je v širšom okolí Myjav. Aj hornina kadlubu z Nových Zámkov môže mať rovnaký pôvod. Pôvod materiálu mastencovej bridlice želiezovských kadlubov sa hľadá 200 kilometrov východnejšie, na juhu stredného Slovenska v okolí Hnúšte, kde sa spomínana hornina doteraz ľaží. Dostupné analýzy materiálov z ktorých sú naše kadluby vyrobené sú v pozoruhodnom súlade so súčasnými poznatkami o rozdelení západného Slovenska v pokročilej strednej dobe bronzovej na oblasti so západnou a východnou orientáciou. Na SMK rozšírenú aj na Morave, v Čechách a Dolnom Rakúsku a na KMK, ktorej ľažisko rozšírenia sa nachádza v priestore medzi Pohroním a Potisím.

Ak by sme vychádzali len z porovnania počtu odlievacích foriem a dýz pripisovaných maďarskej kultúre a po nej nasledujúcim mohylovým kultúram bol by namieste logický záver o radikálnom poklese produkcie bronzových výrobkov a úpadku kovolejárstva na západnom Slovensku v pokročilej strednej dobe bronzovej. To, že o úpadku nemôže byť reči nám názorne dokladá bronzová industria SMK, ktorú na území Moravy spracoval *V. Furmánek (1973, 25)*. Pre územie západného Slovenska podobnú štúdiu postrádame, avšak i tu nálezy, predovšetkým z pohrebiska v Smoleniciach (*Dušek 1980, 341*) svedčia o bohatstve a rozmanitosti bronzovej industrie, ktorá sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím obohatila o výrobne náročné artefakty, akými sú napríklad bronzové meče s jazykovitou i „plnou“ rukoväťou. S kovolejárskou činnosťou môžu tiež súvisieť sklovito prepálená hlina a zeleno patinujúce trosky zo sídliskových jám SMK v Bratislave, Veľkom Mederi a Sládkovičove (*Bartík/Egyházy-Jurovská 1998, 55*).

Obr. 4. Želiezovce.

Pokým v hroboch remeselníkov spracúvajúcich bronz v staršej a na počiatku strednej, ako aj v mladšej dobe bronzovej nechýbajú špecializované nástroje – kadluby, dýzy, tégle, nákovy a kladivá (Bátora 2006, 55; Pančíková 2008, 122) – inventár hrobov mohylových kultúr interpretovaných ako remeselnícke je menej výrazný, redukuje sa na „nedohotovené výrobky či polotovary“ (Stuchlík 2002, 311). Hrob č. 25/72 na pohrebisku SMK v Smoleniciach sa v tomto smere spomína kvôli bližšie neopísanému „kusu bronzoviny o rozmeroch 5,4 x 2,4 cm“ (Oždáni 1986, 23).

Myslime si, že nízky počet kadlubov a iných dokladov činnosti kovolejárov mohylových kultúr na západnom Slovensku je priamym dôsledkom malého záujmu o výskum ich sídlisk, ktorý je v porovnaní s výskumnými aktivitami a publikáčnymi výstupmi venovanými osadám zo staršej a počiatku strednej doby bronzovej nepatrný, nie menšej intenzity prác metalurgov v pokročilej strednej dobe bronzovej.

Lepší stav výskumu lokalít mohylových kultúr a tým aj poznanie procesu spracovania bronzu dosiahli v okolitých regiónoch.

Niekoľko charakteristických dokladov kovolejárstva zo sídlisk SMK pochádza z Moravy. Už od päťdesiatych rokov je známy pieskovcový kadlub z Uherského Brodu s formami na odlievanie gombíkov a šipiek (Hrubý 1950, Tab. 63: 3), neskôr pribudol pieskovcový kadlub na šipku z Těšetíc (Podborský 1964, 42, V: 9). Ďalší pieskovcový kadlub na odlievanie ihlíc s kotúčovou hlavicou a britvy pochádza zo sídliska SMK v Olomouci – Slavoníne (Bém et al. 2001, 55, obr. 52). Neznámy predmet odlievali do fragmentu kadlubu z objektu neskorého stupňa SMK v Býkoviciach (Štrop 1995, 104).

V Rakúsku je od tridsiatych rokov známa forma na sekere z lištami nájdená spolu s archaickou keramikou mohylovej kultúry v sídliskovej jame v Kiblitz (Willvonseder 1937, 346), 4 fragmenty rozmernejších kadlubov s formami na sekery s hrotitým schodíkmi sa našli spolu s keramikou mladého stupňa SMK v Ober-Ravelsbachu (Mayer 1977, 120).

Podstatne bohatšie sú v tomto smere nálezy z Čiech, odkiaľ pochádza vyše 30 stredobronzových kadlubov na výrobu nástrojov, zbraní i ozdôb. Série odlievacích foriem z Rybňan, Třískolup alebo Veličini sú nepochybne pozostatkom špecializovaných dielní. O technologickom majstrovstve bronziarov, i o masovom charaktere produkcie bronzových predmetov v záverečnom stupni mohylových kultúr svedčia unikátne odlievacie formy vyhotovené z bronzu (*Blažek/Ernée/Smejtek 1998, 80, 98*).

Možný rozsah produkcie a sortiment výrobkov kovolejárskej dielne v pokročilej strednej doby bronzovej nám ilustruje hromadný nález zo Solvadkertu v juhovýchodnom Maďarsku, ktorý pozostáva zo 41 kamenných kadlubov a krycích platení, na ktorých nájdeme 23 identifikateľných foriem na nástroje, zbrane i ozdoby (*Gazdapusztai 1956, 265*).

PhDr. Juraj Bartík, PhD.
Žižkova 12
P. O. Box 13
SK – 810 06 Bratislava
bartik@snm.sk

LITERATÚRA

- Bartík 1995* J. Bartík: Kovolejárstvo na sídlisku z doby bronzovej vo Veselom. Zbor. SNM. Arch. 89/5, 1995, 25-46.
- Bartík 1996* J. Bartík: Sídlisko stredodunajskej mohylovej kultúry vo Veselom. Slov. Arch. 44, 1996, 189-252.
- Bartík 2011* J. Bartík: Objekt č. 9 v Chorvátskom Grobe. Príspevok ku kovolejárstvu stredodunajskej mohylovej kultúry na Slovensku. Zbor. SNM. Arch. 105/21, 2011, 47-60.
- Bartík/Egyházy-Jurovská 1998* J. Bartík/B. Egyházy-Jurovská: Sídlisko stredodunajskej mohylovej kultúry v Bratislave – Mlynskej doline. Zbor. SNM. Arch. 92/8, 1998, 33-58.
- Bartík et al. 2009* J. Bartík et al.: Záchranný výskum na trase podkarpatskej kanalizácie v Čiernej vode. AVANS 2007. Nitra 2009, 21, 22.
- Bátora 2006* J. Bátora: Hroby remeselníkov v strednej, západnej a východnej Európe. In: J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006, 55-120.
- Bátora 2009* J. Bátora: Metallurgy and Early Bronze Age Fortified Settlements in Slovakia. Slov. Arch. 57, 2009, 195-219.
- Bém et al. 2001* M. Bém et al.: Archeologické zrcadlení. Olomouc 2001.
- Blažek/Ernée/Smejtek 1998* J. Blažek/M. Ernée/L. Smejtek: Die bronzezeitlichen Gußformen in Nordwestböhmen. Most 1998.
- Dušek 1980* M. Dušek: Pohrebisko ľudu stredodunajskej mohylovej kultúry v Smoleniciach. Slov. Arch. 28, 1980, 341-382.
- Furmánek 1973* V. Furmanek: Bronzová industrie stredodunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
- Furmánek 1983* V. Furmanek: Odľévací formy ze sídlisť piliňské kultury v Radzovciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 87-97.
- Furmánek 1990* V. Furmanek: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990.
- Gazdapusztai 1956* Gy. Gazdapusztai: Der Gussformfund vom Solvadkert. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 9, 1958, 265-288.
- Harding 2000* A. Harding: European Societies in the Bronze Age. Cambridge 2000.
- Hrubý 1950* V. Hrubý: Stredodunajské lidstvo mohylové a jeho kultura na Moravě. Nepublikovaná dizertačná práca. 1950.

<i>Hundt 1988</i>	H.-J. Hundt: Einige Bemerkungen zu den älterbronzezeitlichen Tondüsen. Slov. Arch. 36, 1988, 99-104.
<i>Liszka 1984</i>	J. Liszka: Záchranné výskumy a prieskumy v Nových Zámkoch. AVANS 1983. Nitra 1984, 147-149.
<i>Mayer 1977</i>	E.-F. Mayer: Die Äxte und Beile in Österreich. PBF IX/9. München 1977.
<i>Neustupný 1939</i>	J. Neustupný: Poklad bronzů na Dreveniku ve Spiši. Sborník Národ. Muz. Hist. 1 A, 1939, 201-220.
<i>Novotná 1957</i>	M. Novotná: Hromadný nález odlievacích foriem zo Želiezoviec. Slov. Arch. 5, 1957, 317-322.
<i>Oždáni 1986</i>	O. Oždáni: Zur Problematik der Entwicklung der Hügelgräberkulturen in der Südwestslowakei. Slov. Arch. 34, 1986, 5-96.
<i>Pančíková 2008</i>	Z. Pančíková: Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku. Pam. Arch. 99, 2008, 93-160.
<i>Paulík 1962</i>	J. Paulík: Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 27-57.
<i>Pietzsch 1971</i>	A. Pietzsch: Bronzeschmelztäten auf der Heidenschanze in Dresden-Coschütz. Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpf. 19, 1971, 35-68.
<i>Pichlerová 1966</i>	M. Pichlerová: Hromadný nález keramiky z Kopčian, okr. Skalica. Zbor. SNM. Hist. 60/6, 1966, 57-70.
<i>Podborský 1964</i>	V. Podborský: Sídlištění nálezy z neolitu a doby bronzové v poloze „Vinohrady“ u Těšetic. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E 9, 1964, 20-46.
<i>Říhovský 1982</i>	J. Říhovský: Základy středodunajských popolnicových polí na Moravě. Brno 1982.
<i>Stuchlík 2002</i>	S. Stuchlík: Grab eines Handworkers in Borotice. In: Anodos. Studies of the Ancient World 2/2002. In Honour of Mária Novotná. Trnava 2002, 307-313.
<i>Štropf 1995</i>	A. Štropf: Sídliště z doby bronzové u Býkovic (okr. Blansko). Časopis Moravského Mus. Brno 80, 1995, 83-108.
<i>Willvonseder 1937</i>	K. Willvonseder: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien – Leipzig 1937.

THE CASTING MOULDS OF THE TUMULUS CULTURES IN SLOVAKIA

J u r a j B a r t í k

Although numerous casting moulds belonging to the people of the Early and the beginning of the Middle Bronze Age and the Urnfield period have been found in Slovakia (Bátora 2009, 195; Pančíková 2008, 93), only a minimum number is credited to the folks of the Tumulus cultures. A new finding in this regard has brought the settlement pit No. 9/2007 from the cadastre of village Chorvátsky Grob with pregnant pottery of the Carpathian Tumulus culture, daub fragments, animal bones, as well as one whole piece and one incomplete fragment of the two part mould for casting massive palstave axes differing from each other in U-shaped or V-shaped stop ridges (Fig. 2: 1-2). Both parts are made of fine-grained sandstone, of which nearest occurrence is located in the White Carpathians. Among ceramic finds in the pit No. 9/2007 was found an unusual object fragment of burned clay, probably tube-shaped (Fig. 3: 2). Fragments of two mould parts were found spread at the bottom of the pit (Bartík et al. 2009, 21).

In Slovakia, further moulds are associated with bronze foundry of developed Tumulus cultures:

- Half of the two part mould for socketed axe and stick with U-shaped cross section casting (Fig. 3: 1). The mould was found in the object No. IV with pottery of the Carpathian Tumulus culture at the site Hradisko-Podzámske in Veselé (Bartík 1995, 29; 1996, 193, Tab. 3: 4).

- Two part mould fragment for casting bracelet with fan-shaped and thickened endings that are longitudinally latticed by three ribs on the outer side (Fig. 3: 3). The artefact was found during the archaeological excavation in Nové Zámky, part Žofíjská osada, at the Carpathian Tumulus culture settlement (*Liszka 1984, 148*). It was made from light brown fine-grained sandstone.
 - One whole piece and one piece in fragments of a two part mould for median wing-flanged axe casting (Fig. 4: 1a-b).
 - Half of a two part mould for median wing-flanged axe casting (Fig. 4: 2b), and for dagger with a trapezoidal hilt plate casting on the opposite side (Fig. 4: 2a).
- Moulds were obtained randomly with low significant pottery in village Želiezovce (*Novotná 1957, 318*). According to the dating of the earliest median wing-flanged axes to the middle Tumulus phase, it is presumable that the moulds in Želiezovce were made and used by the people of the Tumulus culture.
- With Tumulus cultures in western Slovakia is also related odd „two sided sandstone mould fragment“ in the pit No. 3 from Dvory nad Žitavou (*Paulík 1962, 29*).

According to preliminary petrographic analysis, sandstone of moulds from Chorvátsky Grob was mined in the Carpathian Flysch zone, while its nearest occurrence is located in the wider area of Myjava. Even rock of the mould from Nové Zámky could have the same origin. Provenance of the talc slate moulds from Želiezovce is sought 200 km to the east, in the south of central Slovakia, near Hmúšťa. The available analyses of these mould materials are in remarkable accordance with current observations on the division of western Slovakia into regions during the Middle Bronze Age with western and eastern orientation – into the Middle Danubian Tumulus culture, extended also in Moravia, Bohemia and Lower Austria and Carpathian Tumulus culture which focus of extension is in the area between Hron region and Tisa region.

If we rely only on a comparison of the quantity of the casting moulds attributed to the Maďarovce culture and those belonging to the following Tumulus cultures, it would be in place a logical conclusion of a radical drop in manufacturing bronze products and decline of metallurgy in western Slovakia during Middle Bronze Age. The fact, it can not be said is that the evidence of the bronze industry of the Middle Danubian Tumulus culture compared with the previous period is enriched with the technology-intensive artifacts, such as flange-hilted and full-hilted bronze swords.

We believe that a small quantity of casting moulds and other foundry evidences of Tumulus cultures in western Slovakia is a direct consequence of slight interest in settlement research in comparison to the research activities and publication outputs dedicated to settlements of the Early and the beginning of the Middle Bronze Age.

Translated by Dana Marková

EIN BEACHTENSWERTES FRÜHBRONZEZEITLICHES GRAB AUS LUDANICE, ORTSTEIL MÝTNA NOVÁ VES (SW SLOWAKEI)¹

JOZEF BÁTORA – MICHAEL SCHULTZ

Im Areal des frühbronzezeitlichen Gräberfeld in Ludanice, im Ortsteil Mýtna Nová Ves, Bez. Topoľčany wurde im Jahre 2003 ein beachtenswertes Grab No. 554 untersucht. Es war darin ein Individuum, ausgestattet mit charakteristischem Fraueninventar (Diadem, Noppenringe, Muschelschalen Dentalium), jedoch die Bestattung auf der rechten Hüfte und die Orientierung in der Richtung W-O für die Männergräber typisch waren. Auf dem Grund der anthropologischen Analyse (M. Schultz), der Merkmale des Beckenknochen wurde das Individuum eindeutig wie eine Frau bestimmt, obwohl man auf dem Schädel auch die männlichen Merkmale folgen konnte.

DIE GRABSBECHREIBUNG

Der Grab 554 befandete sich unter dem Objekt 140 gehörendes in der jüngeren Bronzezeit. Nach der Reinigung des Objektsbodens in der Tiefe 30 cm in seinem westlichen Teil die Grabsgrubenkonturen festgestellt wurden. Die Grabsgrube hatte eine gemäß regelmäßige Form an der westlichen Seite mit abgerundeten Ecken und an der östlichen Seite mit den kantigen Ecken. Die Ausfüllung der Grabgrube hatte die braungraue Farbe. Nach der Grubesausschachtung in die Tiefe 10 cm haben sich die breiten dunklen, bzw. schwarzen Streifen den Wänden entlang gezeichnet und in ihrem nordwestlichen Ecke und im mittleren Teil hat sich die graugelbe lössandige Ausfüllung befindet. Die genannte dunkle Färbung kann man mit größter Wahrscheinlichkeit für die Reste vom organischen Stoff – Holz (?) – aus einer Überdeckung, bzw. Verschallung der Grabsgrube halten. Auf dem Grabsgrubenboden befindete sich ein Frauenskelett, das auf dem Schädel einige Männermerkmale hatte. Das Skelett ist auf der rechten Hüfte gelegt, orientiert in der Richtung W-O, die Sicht des Gesichtsteiles zur S gerichtet wurde. Die oberen Gliedmaßen gebeugt: die rechte stark gebogen zum rechten Schulterblatt zurück, die linke gebogen im 90 Winkel an der Brust gelegt. Die unteren Gliedmaßen gebeugt: die rechte nach vorne herausgeschoben, zur Beugung der oberen rechten Gliedmaße in einem spitzen Winkel angezogen und die linke mäßig gebeugt im 60 Winkel auf der Fußsohle der rechten Gliedmaße gelegt (Abb. 1; 2). Auf dem Schädel befindete sich ein Blechdiadem eingestürtzt von der Stirn auf die Augenhöhle (1). Bei dem linken Teil des Unterkiefers befindeten sich 3 Noppenringe (2-4). Bei den Halswirbelknochen und dem Kiefer befindeten sich 3 Muschelschalen Dentalium (5). Zwischen der Beugung der unteren Gliedmaße und der südlichen Wand der Grabsgrube befindete sich ein Noppenring und eine weitere Muschelaschale des Dentalium-Typus. Hinter dem Skelett bei der nördlichen Wand der Grabsgrube befindete sich ein Noppenring (7) und im Raum zwischen dem Schädel und dem südwestlichen Ecke der Grabsgrube wurde eine Tontasse untergebracht (8). Im Raum des Schädels befindete sich der Ockerfarbstoff.

Die Beschreibung der Funde

1. Die Bruchstücke des Diadems verfertigt aus dem dünnen Kupferblech, das sich vom Mitte in die beiden Seiten fließend geschrägt wird. Die Ränder sind in der ganzen Länge mit getriebenen Perlenlinien eingefasst, die Zentralfläche wird ohne andere Verzierung geblieben. Die Endarme des Diadems werden von Mitte mit drei vertikal getriebenen Perlenlinien begrenzt. Auf die binden in der Richtung zu den Enden drei getriebene zusammengepreßte Halbbogen an, aus den die Kurzlinien hinausgelaufen werden.
Die erhaltene Diademslänge cca 320 mm, die max. Breite cca 40 mm (Abb. 3: 1).

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 02/0013/10.

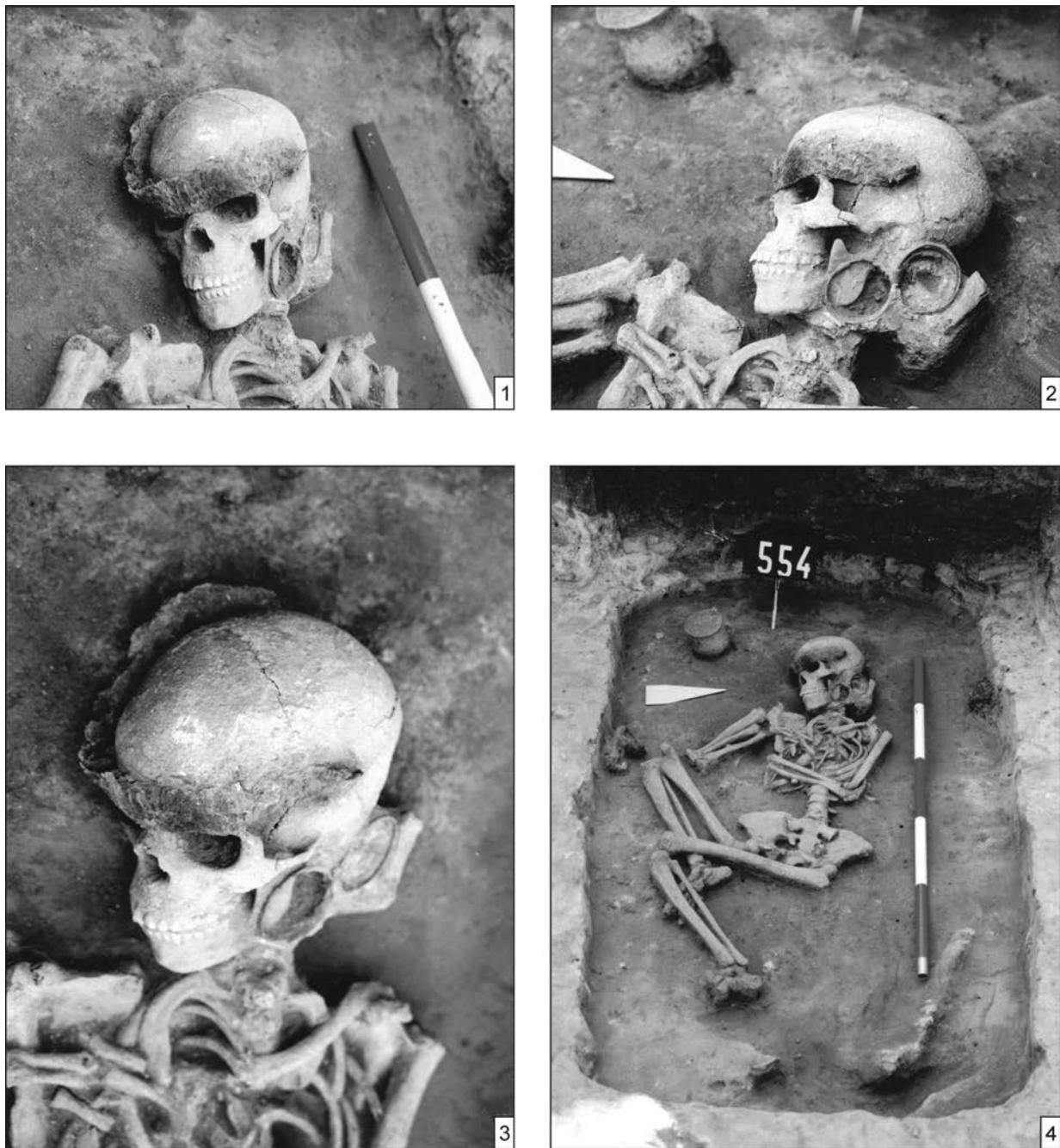

Abb. 1. Ludanice-Mýtna Nová Ves, Bez. Topoľčany. 1-3 – Detailbild auf der Position des Kupferdiadems auf dem Kopf des bestatteten Individuums im Grab No. 554, 4 – Gesamtblick auf die Lage des Skelets im Grab No. 554.

2.-4., 6., 7. Fünf Noppenringe verfertigt aus dem Doppeldraht mit einer Rückschleife. Im Punkt des oberen Bogens befandete sich die Drahtwindung, von der die beiden Drahte verbindet wurden. Der Durchmesser: 55-60 mm (Abb. 3: 3-6).

5. Vier Muschelschelskorallen aus der röhrchenartigen Muschelhülle Dentalium verfertigt. Die erhaltene Länge 18-22 mm und der Durchmesser 4-7 mm (Abb. 3: 2).
8. Die Tontasse mit S-profiliertem und mäßig abgesetztem Boden. Die Oberfläche hat die braungraue Farbe und ist glatt. Im oberen Teil des Gefäßkörpers befindet sich ein gemäß gewolbter Bandhenkel, der unter dem Rand zur Gefäßwandung angekuppelt wird. Die Höhe 107 mm, der Mündungsdurchmesser 93 mm und Bodendurchmesser 63 mm (Abb. 3: 7).

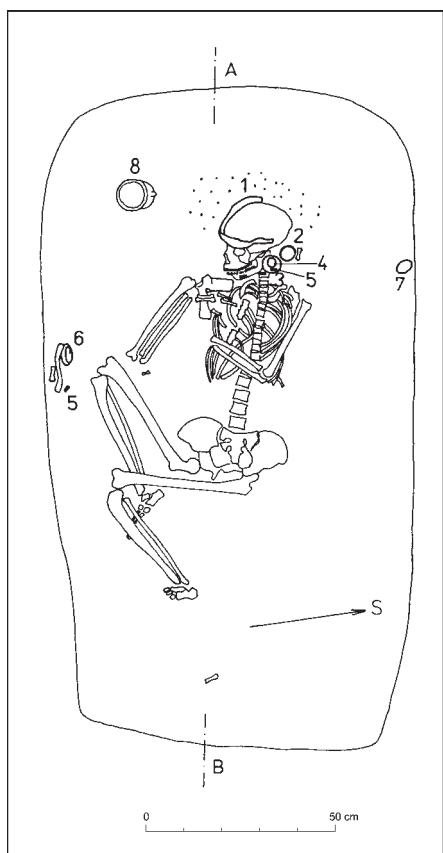

Abb. 2. Lusanice-Mýtna Nová Ves, bez. Topoľčany. Der Plan des Grabes No. 554 mit einzelnen Funden.

der Aunjetitzer Kultur man datieren kann. Für diese Datierung befürworten auch die Drahtnuppenringe (Abb. 3: 3-6) wie auch die Tontasse (Abb. 3: 7).

Die vertikal getriebenen, üblich drei bis vier Reihen der Perlen werden auch auf den Stirnbänder der Straubinger Kultur in Süddeutschland vorgekommen. Gut wird das auf einem Depot der Stirnbänder aus Oberhaching in Bayern dokumentiert (Hundt 1960, Taf. 1-3).

Mit der Einstanzentechnik ähnlich der, die auf den Stirnbändern der Aunjetitzer Kultur zur Geltung gebraucht wurde, begegnen wir uns schon in der vorhergehenden Nitraer-Kultur. Sie ercheint sich nicht nur auf den Stirnbändern (Výčapy-Opatovce, Grab 182), sondern auch auf den weidenblattsformigen Ohrringen. Das wird gut auf dem Ohrring aus dem Grab 631 in Jelšovce wie auch sein Exemplar aus einem zerstörten Grab dokumentiert (Bátora 2000, Taf. 54: 4; 55: 27). Ausdrucksvoll ist das Einstanzen auf den Blechbeschlägen der Quadrats-, bzw. Rechtecksform gelegt. Diese Beschläge sind z.B. aus dem Gräberfeld der Nitraer-Kultur in Branč – Grab 31 und 55 (Vladár 1973, Taf. IV: 24; VI: 22), aus Nitra-Čermáň – Grab 69 (Vladár/Bátora 2004, Abb. 5: 2-4, 12), aus Šaľa II – Grab 7 (Točík 1979, Taf. LXIII: 13, 14), aus Tvrdošovce – Grab 23 (Točík 1979, Taf. LIV: 20, 21) und aus Komjatice – Grab 8 (Bátora 1978, Abb. 4: 7) bekannt. Während die erwähnten Ohrringe kann man in die klassische Phase der Nitraer-Kultur datieren, mehrere Beschläge schon in den Gräbern der frühen Phase vorgekommen werden. Das Vorkommen der Blechartefakten in der Nitraer-Kultur, verziert oder unverziert zu den ältesten am Anfang der Bronzezeit im mittleren Donaugebiet gehört. Offensichtlich hier ist es nötig auch den Ursprung der sog. Blechindustrie bekannt im Kulturreis „Rhône – Straubing – Kisapostág“ zu suchen.

Für die bedeutungsvoll kann man die Tatsache halten, daß das Diadem im Grab 554 in Mýtna Nová Ves auf dem Schädel gelegt war, weil sie zur ursprünglichen Unterbringung des Diadems auf dem Kopf der begrabten Frau beitragen kann. Die Frau im Alter frühes Adultus es so gelegt hatte, daß sich der breiteste Teil des Diadems vorn auf dem Stirnbein befand und die verengten Arme zum Hinter-

DIE ANALYSE DES MATERIALS

Der ausdrucksvolle Artefakt im Grab 554 in Mýtna Nová Ves ist ein verziertes Diadem aus dem Kupferblech (Abb. 3: 1). Mit der Gesamtgestaltung der Verzierung sind dem Diadem aus Mýtna Nová Ves sehr nahe zwei Exemplare aus Mähren datierte in die klassische Phase der Aunjetitzer Kultur. Das erste ist das Diadem aus dem Depot in Pravčice (Tihelka 1965, Taf. 24: 10 a, b) und das zweite das Diadem aus dem Grab in Příkazy (Ondráček 1970, Bd. 2). In beiden Fällen erscheinen sich drei identische Reihen vom Einstanzen, an die nicht drei getriebene zusammengepreßte Bogen, sondern drei Dreiecke binden an, aus den die ausgegangenen Vorsprünge mit einem getriebenen Ringel beendet sind. Mit der ähnlichen Konzeption der Verzierung begegnen wir auch bei einem Stirnband aus Unín aus der Wetslowakei (Veliačik 2002, Abb. 179). Mit dem getriebenen zusammengepreßten Bogen ist dem Diadem aus Mýtna Nová Ves sehr nahe das Diadem aus dem Grab 410 aus dem unfernen Gräberfeld in Jelšovce datiert in den Anfang der klassischen Phase der Aunjetitzer Kultur (Bátora 2000, Taf. 36: 10). Die fast identische Verzierung ist auf dem Diadem der Unterwolblinger Gruppe im Grab 6 auf dem Gräberfeld Melk/Spielberg-Pielamünd in Niederösterreich vorgekommen, die ganze erhalten wurde (Kremn-Leeb 1994, Abb. 39: 6). A. Kremn-Leeb (1994, 330) datierte das Grab 6 zum Schluß des Stufes 2, bzw. am Anfang des Stufes 3: im Sinn der Klassifikation nach F. Bertemes (1989, 109) ausgearbeitete auf dem Grund der Analyse vom Gräberfeld Gemeinlebarn A, bzw. der Stufen BA1b/A2a, im Sinn der Klassifikation nach W. Ruckdeschel (1978).

Aus der angeführten Klassifikation des Diadems aus Mýtna Nová Ves geht vor, daß es ins Ende der Phase Nitra-Aunjetitzer der Nitraer Kultur, bzw. am Anfang der klassischen Phase

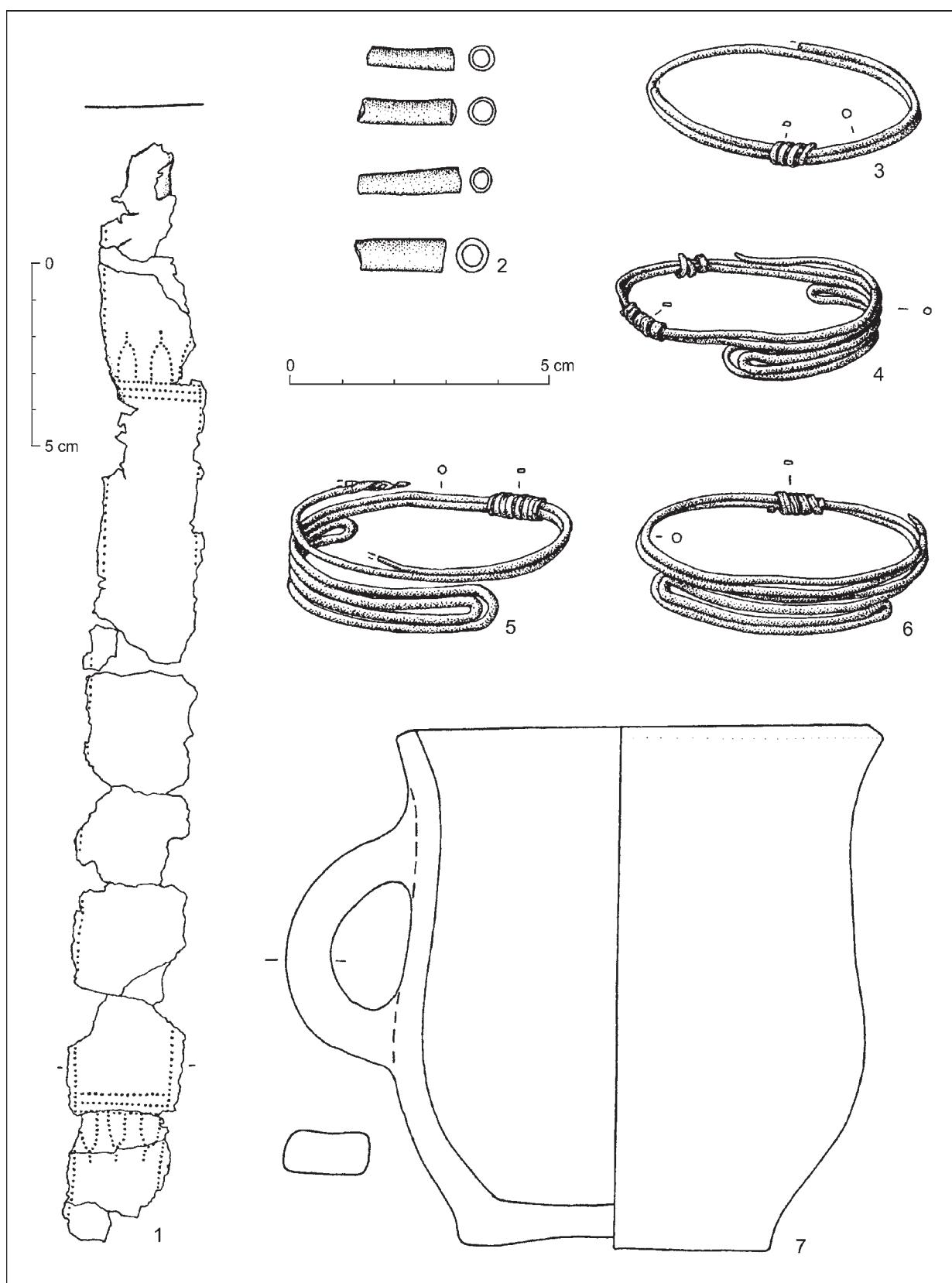

Abb. 3. Ludanice-Mýtna Nová Ves, Bez. Topoľčany. Inventar des Grabes No. 554.

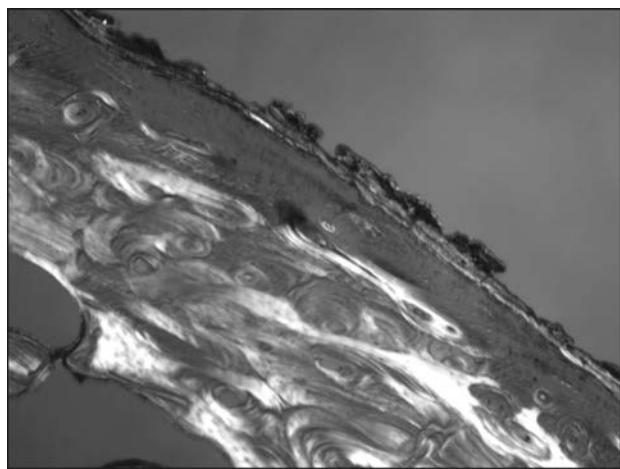

Abb. 4. Betrachtung eines Knochendünnschliffes (70um Dicke) mit dem Mikroskop im polarisierten Durchlicht unter Verwendung eines Hilfsobjekts Rot 1. Ordnung (Quarz) als Kompenator. Die Auflagerung auf der Stirnbeinoberfläche präsentiert sich als relativ dünne, unregelmäßige Struktur. Vergrößerung 25x.

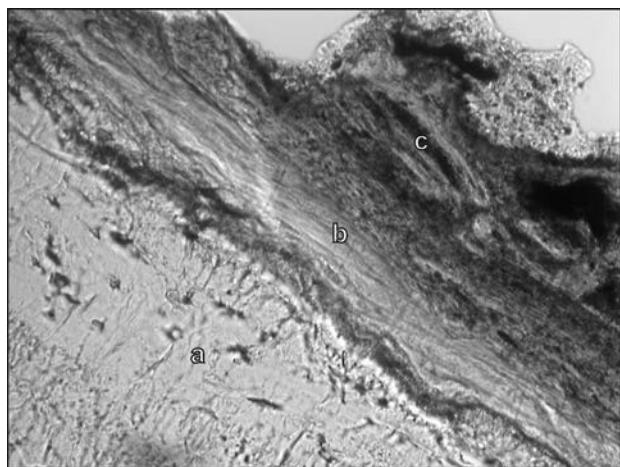

Abb. 5. Betrachtung eines Knochendünnschliffes (70um Dicke) mit dem Mikroskop im polarisierten Durchlicht. a = Schädeldachmochen; b = Knochenhautzone; c = Reste der äußeren Haut; darüber Erdpartikel. Vergrößerung 100x.

hauptsknochen richteten. Die Beobachtungen auf dem gleichzeitigen Gräberfeld Mokriň (Grab 73) in nördlichem Banat in Serbien (Girič 1971, Taf. XXII) und auf dem Gräberfeld der Unterwölblinger Kulturgruppe in Melk/Spielberg-Pielamünd (Grab 6) in Niederösterreich (Krenn-Leeb 1994, Taf. 141) eindeutig belegen die ursprüngliche umgekehrte Lage des Diadems, d. h. mit den verengten Enden auf dem Stirn. Die Lage des Diadems im Grab 410 in Jelšovce der zur Aunjetitzer Kultur gehört auch nicht eindeutig war. Das Diadem wurde verschoben und so umgedreht, daß sein breitester Teil sich fast auf der rechten Ohröffnung befand und die röhrgedrehten Ende auf dem oberen Teil des Schädel waren. Es ist nicht möglich eindeutig zu entscheiden, ob es

ursprünglich mit dem breitesten Teil, bzw. mit den verengten Enden vorne gelegt wurde. Die Unterbringung der getriebenen Verzierung, auf den Seitenwänden und verengten Enden des Diadems ließ auch die Möglichkeit seiner ursprünglichen Lage im Grab, wie auch während des Lebens mit den Enden auf dem Stirn zu tragen (Bátora 2000, 351).

DIE FRAGE DES GESCHLECHTS VOM BEGRABTEN INDIVIDUUM

Wie schon in der Einführung gesagt wurde, die Forschung des Grabs 554 einen merkwürdigen Widerspruch in Bestimmung des Geschlechts des in ihm begrabten Individuums gebracht hat. Für das männliche Geschlecht des Begrabten spricht seine Lage im Grab, die Orientierung in der Richtung W-O und die männlichen Merkmale auf dem Schädel. Für die Begrabung einer Frau spricht die Anwesenheit des Diadems auf dem Schädel, wie ein Bestandteil der charakteristischen Grabausstattung, und die anthropologische Geschlechtsbestimmung auf Grund der Merkmale auf dem Beckenknochen (M. Schultz).

Mit den „männlich“ begrabten Frauen begegnen wir uns auch auf den anderen Gräberfeldern aus der frühen Bronzezeit. Z.B. auf dem Gräberfeld der Böheimkirchen-Gruppe der Věteřov-Kultur in Gemeinlebarn F in Niederösterreich wo zwei Gräber so begrabter Frauen untersucht wurden. J. W. Neugebauer (1993, 56), ausgehend aus den ethnologischen Parallelen, hat sie wie die Gräber der Frauen mit einem besonderen Rechtsstatus in der Kommunität, die den sozialen Status nach ihren gestorbenen Männern übernommen haben, interpretiert. Ähnlich konnte man auch die Begrabung des Individuums im Grab 554 in Mýtna Nová Ves, das aber auf dem Schädel im Gegensatz zu angefürten Gräbern auch typisch männliche Merkmale hatte, erklären. Diese Tatsache kann doch auch an die biologische Anomalie, bzw. Geschlechtsabnormalität des begrabten Individuums hinweisen. Ich denke ans Geschlechtsbiformismus, bzw. Transvestismus. In dem Fall des Transvestismus geht es ums Phänomen, das zahlenmäßig auch mit ethnologischen Forschungen der Populationen, die den urzeitlichen Populationen nahe stehen, belegt wird (Lipp 1986, 534-539). Ich nehme an, daß man mit seiner Existenz schon in der frühen Bronzezeit in Mitteleuropa rechnen kann.

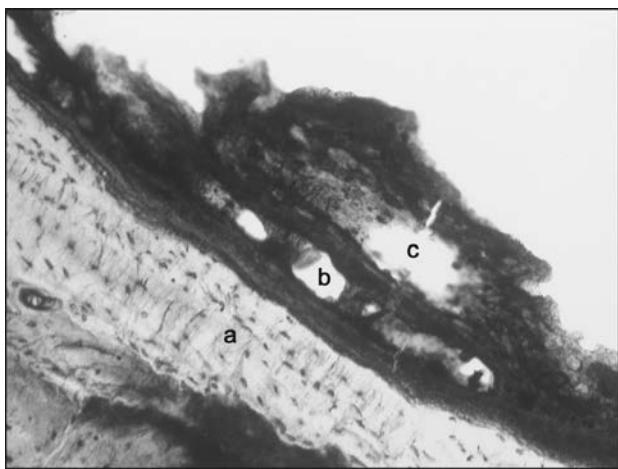

Abb. 6. Betrachtung eines Knochendünnschliffes (70µm Dicke) mit dem Mikroskop im polarisierten Durchlicht. a = Schädeldachknochen; b = Reste der Kopfschwarze: unten Knochenhautzone, oben wohl Reste des Stirnmuskel (M. occipitofrontalis) mit Sehnenplatte (Galea aponeurotica); c = Abschnitte der äußeren Haut und geringe Reste des Diademfutters. Vergrößerung 100x.

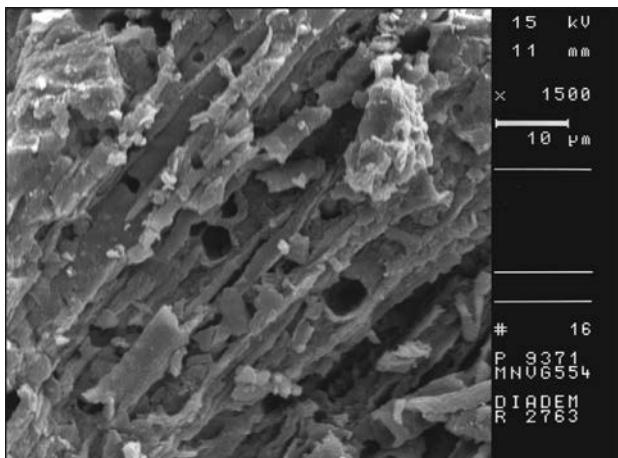

Abb. 7. Rasterelektronenmikroskopische Aufnahme. Offenbar Reste des Diademfutters. Vergrößerung 1500x.

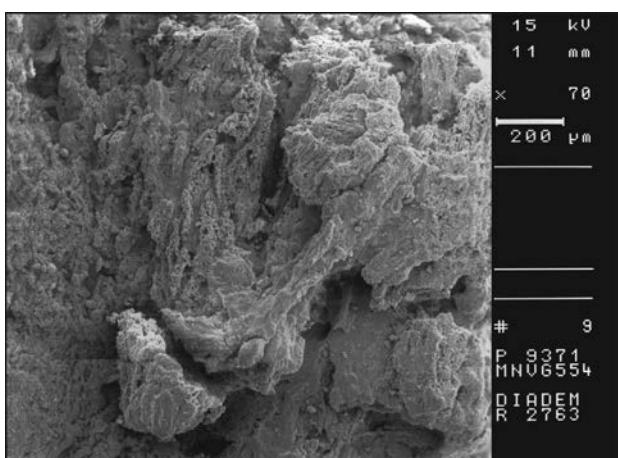

Abb. 8. Rasterelektronenmikroskopische Aufnahme. Reste des Weichgewebes der Kopfschwarze. Vergrößerung 70x.

ERGEBNISSE INTERDISziPLINÄRER UNTERSUCHUNG AM SCHÄDEL DER DIADEMBESTATTUNG

Nach erfolgter Dokumentation wurde das kupferne Diademblech von relativ gut erhaltenen Schädel abgenommen. An den Stellen, an denen die Innenseite des Diadems dem Schädel auflag und die durch Diffusion von Kupferionen in den Schädelknochen grünlich verfärbt war, fand sich auf der Außenseite des Stirnbeins eine dunkle, konkrementartige Struktur von leicht bröckeliger Konsistenz, die der äußeren Schädeldachoberfläche vergleichsweise fest aufgelagert war und bei der es sich keinesfalls nur um Erde handeln konnte. Diese Struktur erregte die Aufmerksamkeit der Autoren. Deshalb wurde der Schädel mit aller Sorgfalt geborgen und nur oberflächlich gereinigt.

Nach weiterer Dokumentation wurde der Schädel nach seiner Verbringung in das Zentrum Anatomie der Georg-August-Universität Göttingen in der Arbeitsgruppe „Paläopathologie“ intensiv untersucht. Die Röntgenuntersuchungen konnte keine weiteren Aufschlüsse erbringen. Deshalb wurde ein kleines Stück der dunklen, konkrementartigen Auflagerung für die rasterelektronenmikroskopische Untersuchung entnommen. Weiterhin wurde ein kleines Schädeldachstück mit anhaftender Auflagerung dem Stirnbein entnommen, um den Charakter der Auflagerung, möglicherweise auch seine Entstehung mit Hilfe der lichtmikroskopischen Untersuchung aufzuklären. Bei derartigen Untersuchung hat sich die Analyse von Knochendünnschliffen im polarisierten Licht hervorragend bewährt (Schultz 1988; 2001).

Die Ergebnisse unserer Untersuchung überraschten. Die lichtmikroskopische Analyse ergab (Abb. 4), dass es sich bei der Auflagerung umreste menschlichen Weichgewebe der Kopfschwarze handelte (Knochenhaut, Sehnenplatte, äußere Haut), die direkt der Schädeldachoberfläche anhaltete (Abb. 5: b, c), sowie einer bröckeligen äußeren Schicht, die nicht so fest auf ihrer Unterlage, d.h. den Resten menschlichen Weichgewebes auflag (Abb. 6: c). Im rasterelektronenmikroskopischen Bild stellte sich diese äußere Struktur in stärkeren Vergrößerung wohl als ein pflanzliches Produkt dar, das in eng-gepackter, regelrechter Anordnung zwischen äußereren Haut und dem Diademblech ausgebreitet war. Da sich die Struktur sicherlich durch die mehr als dreitausendsieben-

hundertjährigen Liegezeit im Sinne der Diagenese etwas verändert hat, ist auch nicht auszuschließen, dass es sich auch möglicherweise um Reste eines filzartigen Stoffes gehandelt haben könnte. Als sehr wahrscheinlich ist anzunehmen, dass diese Struktur eine art Futter bzw. Polsterung, die unter dem Diademblech angebracht worden war, repräsentiert (Abb. 7). Das Ergebnis der rasterelektronenmikroskopischen Untersuchung der direkt dem Schädeldach anhaftenden Struktur (Abb. 8) spricht in der Tat für das Vorliegen von zusammengesinterten und eingetrockneten Weichgewebresten.

Als Ursache der äußerst guten Konservierung dieser in der Regel sehr vergänglichen Stoffe (menschliches Weichgewebe der Kopfschwarte, Futter bzw. Polsterung) ist die protektive Wirkung der Kupferionen (bakterizid) anzusehen (*Schultz 2001*).

Prof. PhDr. Jozef Bátor, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nraubato@savba.sk

zugleich
Lehrstuhl für Archäologie
Philosophische Fakultät
Comenius Universität
Gondova 2
SK – 818 01 Bratislava
batora@fphil.uniba.sk

Prof. Dr. Dr. Michael Schultz
Zentrum Anatomie
Georg-August-Universität
Kreuzbergring 36
D – 37075 Göttingen
mschult1@gwdg.de

LITERATUR

- Bátor 1978 J. Bátor: Pohrebisko nitrianskej kultúry v Komjaticiach. *Arch. Rozhledy* 35, 1978, 37-43.
- Bátor 2000 J. Bátor: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1.-2. *PAS* 16/1.-2. Kiel 2000.
- Bertemes 1989 F. Bertemes: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Gemeinlebarn. Kulturhistorische und paläometallurgische Studien. Text und Katalog. Bonn 1989.
- Girič 1971 M. Girič: Mokrin I nekropolá ranog bronzanog doba. Diss. Et Monogr. 11. Beograd 1971.
- Hundt 1960 H.-J. Hundt: Ein frühbronzezeitlicher Depotfund von Oberhaching, Ldkr. München. *Bayer. Vorgeschfreund* 25, 1960, 1-15.
- Krenn-Leeb 1994 A. Krenn-Leeb: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld sowie die ur- und frühgeschichtliche Besiedlung von Melk/Spielberg-Pielamünd. Diplomarbeit. Universität Wien 1994.
- Lipp 1986 W. Lipp: Geschlechtsrollenwechsel. Formen und Funktionen am Beispiel ethnographischer Materialien. *Kölner Zeitschr. für Soziologie und Sozialpsychologie* 38, 1986, 529-559.
- Neugebauer 1993 J.-W. Neugebauer: Archäologie in Niederösterreich. St. Pölten und das Traisental. St. Pölten – Wien 1993.
- Ondráček 1970 J. Ondráček: Ein reiches Únětitzer Grab aus Příkazy bei Olomouc. In: B. Klíma (zost.): *Sborník Josefu Poulikovi k šedesátinám*. Brno 1970, 33-37.
- Ruckdeschel 1978 W. Ruckdeschel: Die frühbronzezeitlichen Gräber Südbayerns. Text und Katalog. Bonn 1978.
- Schultz 1988 M. Schultz: Methoden der Licht- und Elektromikroskopie. In: R. Knussmann (ed.): *Anthropologie. Handbuch der vergleichende Biologie des Menschen* 1. Stuttgart – New York 1988, 698-730.
- Schultz 2001 M. Schultz: Paleohistopathology of bone. A new approach to the study of ancient diseases. *Yrb. Phys. Anthropol.* 44, 2001, 106-147.

- Tihelka 1965* K. Tihelka: Hort- und Einzelfunde der Únětitzer Kultur und des Věteřov Typus in Mähren. Brno 1965.
- Točík 1979* A. Točík: Výčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1979.
- Veliačik 2002* L. Veliačik: Čelenka z opevnenej osady Zámčisko v Uníne. AVANS 2001. Nitra 2002, 220, 221.
- Vladár 1973* J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vladár/Bátora 2004* J. Vladár/J. Bátora: Pohrebiská nitrianskej kultúry v Nitre. In: E. Kazdová/Měřinský/K. Šabatová (eds.): K pocte Vladimíru Poborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno 2004, 245-257.

POZORUHODNÝ VČASNOBRONZOVÝ HROB Z LUDANÍC, MIESTNEJ Časti MÝTNA NOVÁ VES (JZ SLOVENSKO)

J o z e f B á t o r a – M i c h a e l S c h u l t z

V areáli pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach, miestnej časti Mýtna Nová ves, okr. Topoľčany bol v roku 2003 preskúmaný pozoruhodný hrob č. 554. Bol v ňom pochovaný jedinec vybavený charakteristickým ženským inventárom (čelenka, vlasové kruhy, korálky druhu Dentalium) avšak jeho uloženie na pravom boku a orientácia v smere Z-V bola typická pre pochovanie mužov (obr. 1, 2). Na základe antropologickej analýzy (M. Schultz), znakov na panve, bol jedinec jednoznačne určený ako žena, hoci na lebke bolo možné sledovať i mužské znaky.

V hrobe sa nachádzali viaceré artefakty, z ktorých najvýznamnejšia bola čelenka z medeného plechu zdobená vybíjaním (obr. 3: 1). Celkovým stvárnením výzdoby sú predmetnej čelenke veľmi blízke dva exempláre z Moravy datované do klasickej fázy únětickej kultúry. Prvou je čelenka z hromadného nálezu v Pravčiciach a druhou čelenka z hrobu v Příkazoch. Na základe analýzy možno čelenku datovať do záveru nitriansko-únětickej fázy nitrianskej kultúry, resp. už do počiatku klasickej fázy únětickej kultúry. Za takéto datovanie sa prihovárajú i drôtené záušnice so spätnou slučkou (Noppenringy) (obr. 3: 3-6) ako i hlinená šálka (obr. 3: 7).

Za významnú možno považovať skutočnosť, že čelenka v hrobe 554 v Mýtnej Novej Vsi bola uložená priamo na lebke, lebo môže prispieť k objasneniu spôsobu nosenia čeleniek v staršej dobe bronzovej na našom území. Žena vo veku včasného adultus ju mala uloženú tak, že najširšia časť čelenky sa nachádzala vpredu na čelovej kosti a zúžené konce smerovali k tylovej časti lebky. Pozorovania zo súdobého pohrebiska Mokriň (hrob 73) v severnom Banáte v Srbsku a z pohrebiska kultúrnej skupiny Unterwöhlbling v Melk/Spielberg-Pielamünd (hrob 6) v Dolnom Rakúsku jednoznačne dokladajú pôvodné opačné uloženie čelenky, t.j. so zúženými koncami na čele.

Ako už bolo v úvode spomenuté výskum hrobu 554 priniesol pozoruhodný rozpor v určení pohlavia pochovaného jedinca. Ide o skutočnosť, ktorá môže poukazovať na biologickú anomáliu, resp. pohlavnú úchytku pochovaného jedinca. Mohlo ísť o pohlavný biformizmus, resp. transvestizmus. V prípade transvestizmu ide o fenomén, ktorý je početne doložený i etnologickými výskumami populácií blízkych pravekým populáciám. Viacerí autori predpokladajú, že s jeho existenciou v období staršej doby bronzovej v strednej Európe možno počítať.

Po detailnom zdokumentovaní bol diadém z lebky sňaty. Na vonkajšej strane čelovej kosti sa v mieste pôvodného uloženia diadému nachádzala tmavá konkrementárna vrstva jemnej drobivej konzistencie. Táto bola v Anatomickom centre Univerzity Georga-Augusta v Göttingene/SRN analyzovaná rastrovým elektrónovým a svetelným mikroskopom. Výsledky mikroskopickej analýzy (obr. 4) boli prekvapujúce. V prípade tmavej vrstvy (štruktúry) ide o zvyšky mäkkého ľudského tkániva z kože na lebke (obr. 5: b, c; 7) ako aj o drobivú vonkajšiu vrstvu, ktorá nedržala tak pevne na tkaninovom podklade (obr. 6: c). Zväčšený obraz v rastrovom elektrónovom mikroskope ukázal, že v prípade uvedenej vonkajšej vrstvy ide o rastlinný produkt, pravdepodobne o zvyšky filcovitej látky, ktorá tvorila podšívkou, resp. výstelku medenej čelenky.

EINIGE BRONZEFUNDE AUS SIEBENBÜRGEN, RUMÄNIEN

NIKOLAUS BOROFFKA – RODICA BOROFFKA

Der hallstattzeitliche Fundort Mediaş (judeţ Sibiu, România) ist seit langem in der Fachliteratur bekannt und gab zeitweise einer regionalen Variante des Gáva-Holihradý Komplexes seinen Namen, wobei zumeist die keramischen Funde im Vordergrund standen (zuletzt *Pankau 2004*, mit umfangreicher Forschungsgeschichte und Literatur). Weniger bekannt ist die Sammlung von Kupfer- und Bronzefunden, die heute im Muzeul Municipal Mediaş aufbewahrt wird. Der größte Teil davon hat als Herkunftsangabe in den Inventaren nur die Bezeichnung „Alte Sammlung“ und stammt somit aus der ehemaligen Sammlung des Evangelischen Gymnasiums von Mediaş, die 1950 als Grundstock des neuen Museums diente. Hinzu kamen, schon bei der Gründung des heutigen Museums, noch Materialien des Museums Biertan. Später blieb ein Teil der Funde aus den Ausgrabungen in der hallstattzeitlichen Siedlung „Cetate“ von E. Zaharia (*Pankau 2004*) in Mediaş und weitere Zufallsfunde ergänzten die Sammlung. Hier sollen, zu Ehren des gefeierten Kollegen und Freundes Václav Furmánek die bisher unpublizierten, spätbronze- und hallstattzeitlichen Bronzefunde vorgelegt werden. Es handelt sich um mehrere Tüllenbeile und einen Anhänger.

Publiziert sind bereits ein Dolch und ein Kurzschwert, beide vom Typ Pecica (*Bader 1991, 70, Nr. 45, Taf. 10, 45; 73, C2-3; Boroffka/Boroffka 2010*), eine Lanzenspitze (*Bader 1991, 70, Nr. 45, Taf. 73, C1* [dort ist das Gewicht von 77,50 g nicht angegeben]), drei Sicheln (*Petrescu-Dîmboviţa 1978, 60, Nr. 1647-1648, Taf. 285, 1647-1648* [aus Valea Viilor: Nr. 1647, Inv. Nr. 109 wiegt 280 g; Nr. 1648, Inv. Nr. 110 wiegt 200 g]; 66, Nr. 1814, Taf. 287, 1814 [aus Mediaş ist mit falschem Querschnitt abgebildet – er ist tatsächlich flach gewölbt ohne Rückenverstärkung. Die Sichel wiegt 160 g]), mehrere Armringe (*Petrescu-Dîmboviţa 1998, 44, Nr. 228, Taf. 27, 228; 81, Nr. 819-823, Taf. 67, 819-823* [es handelt sich um höchstens zwei Ringe, die hier erneut vorgelegt werden]; 83, Nr. 851 & Nr. 875, Taf. 69, 851; 70, 875 [es handelt sich nur um einen Ring der doppelt aufgeführt ist und hier erneut vorgelegt wird]; 90, Nr. 952, Taf. 76, 952), sowie ein spät-hallstattzeitliches Fibelfragment aus Bronze mit Eisenniet (*Boroffka 1998, 98, Abb. 6: 2*). Drei Gussformen, ebenfalls für Tüllenbeile, sind zuletzt ausführlich von *Wanzek (1989, 201, 202, Nr. 49, 50, Taf. 47: 1-3)* und *Pankau (2004, 16, 17, Taf. 35: 16, 17)* behandelt worden und werden hier nicht erneut abgebildet.

Deutlich älter, in die Kupferzeit gehörig, sind unter den Metallfunden des Muzeul Municipal Mediaş eine Brillenspirale (Inv. Nr. 156), die kürzlich vorgelegt worden ist (*Popa 2010*), und drei Kupferäxte. Von den Äxten gehörte eine eventuell zu einem Depotfund (*Vulpe 1975, 24, Nr. 32, Taf. 3: 32*), tatsächlich ist im Inventarbuch aber nur vermerkt, dass sie 1954 durch das Museum von Herrn Samuel Maurer aus Atel erworben wurde - weder der genaue Fundort noch die Fundumstände sind notiert worden. Das Stück mit der Inv. Nr. 1509 wiegt 2190 g, was bei Vulpe ebenfalls nicht angegeben ist. Sie wurde von *Vulpe (1975, 24)* in die Nähe des Typs Crestur gestellt. Eine weitere Kupferaxt aus „Mediaş“ wurde ebenfalls von *Vulpe (1975, 27, Nr. 42, Taf. 4: 42)* vorgelegt. Das Exemplar mit der Inv. Nr. 92 wiegt 1090 g. Eine kreuzschneidige Kupferaxt ist von Vulpe übersehen worden und noch nicht veröffentlicht worden. Sie trägt die Inv. Nr. 102, ist 16,3 cm lang, 4,2 cm breit und wiegt 430 g. Das Stück gehört zum Typ Jászladány, Variante Petreşti nach der Gliederung von *Vulpe (1975, 41, 42)*.

SPÄTBRONZEZEITLICHE UND HALLSTATTZEITLICHE METALLFUNDE AUS „MEDIAŞ“

Inv. Nr. 93. Tüllenbeil vom Siebenbürgischen Typ (Abb. 2: 2). Länge 15,5 cm; Gewicht 590 g. Die stumpf endenden seitlichen Facetten sind durch jeweils zwei schmale Rippen gegliedert, die unten fast zusammentreffen.

Inv. Nr. 95. Tüllenbeil vom Siebenbürgischen Typ (Abb. 1: 3). Länge 14,5 cm; Gewicht 500 g. Auf einer Breitseite finden sich moderne Beschädigungen.

Inv. Nr. 96. Tüllenbeil vom Siebenbürgischen Typ (Abb. 2: 1). Länge 13,1 cm; Gewicht 460 g. Die Öse ist leicht verbogen.

Inv. Nr. 97. Tüllenbeil vom Siebenbürgischen Typ (Abb. 1: 2). Länge 13,3 cm; Gewicht 380 g. Die Schneide ist leicht assymetrisch.

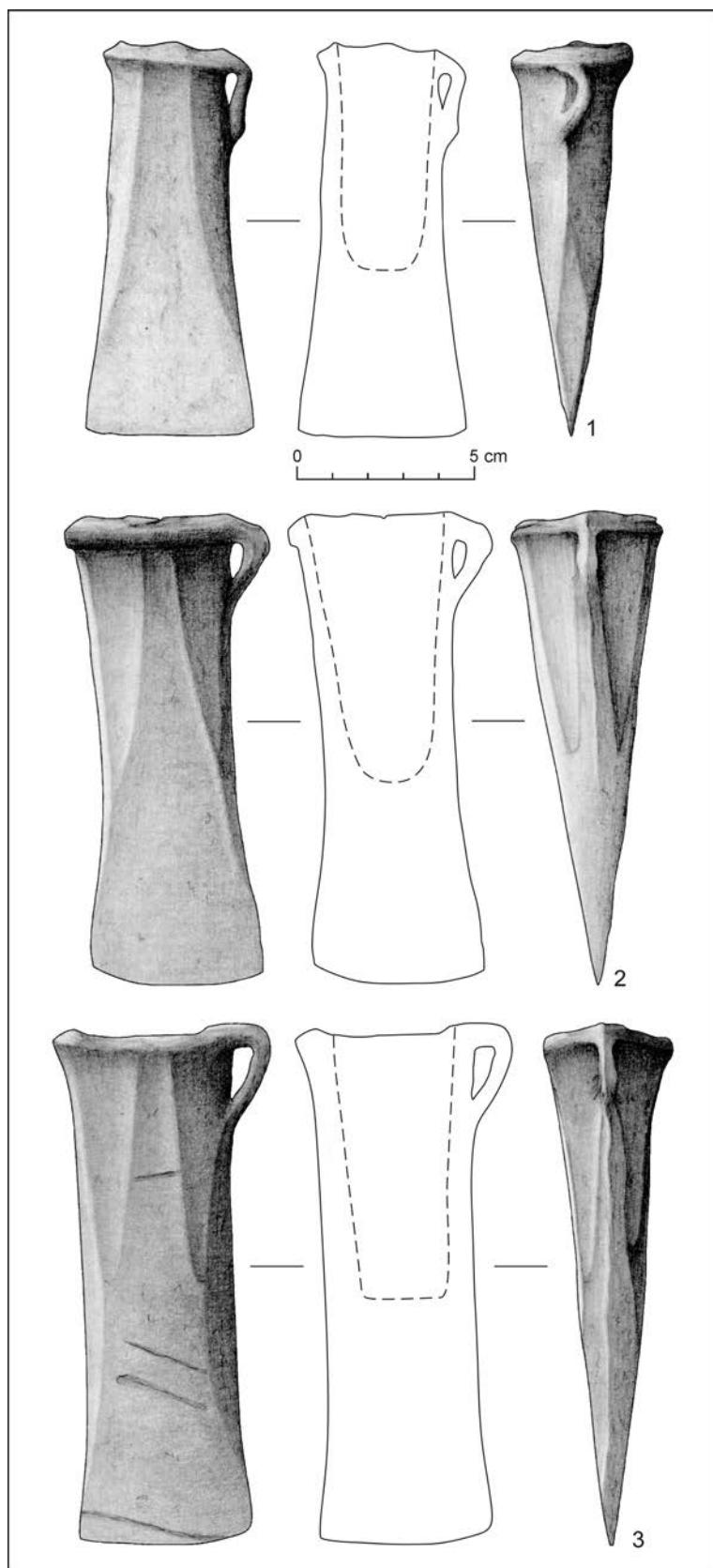

Abb. 1. Tüllenbeile aus „Mediaş“. 1 – Inv. Nr. 99; 2 – Inv. Nr. 97; 3 – Inv. Nr. 95.

Inv. Nr. 99. Tüllenbeil vom Siebenbürgischen Typ (Abb. 1: 1). Länge 11,1 cm; Gewicht 300 g. Die Öse ist leicht verbogen.

Die fünf Exemplare gehören alle zum sogenannten Siebenbürgischen Typ (Abb. 1: 1-3; 2: 1, 2). Sie sind alle praktisch vollständig und lediglich eines ist mit Rippen in den seitlichen Facetten verziert (Abb. 2: 2). Damit können sie den Varianten A2 (Inv. Nr. 96, 97 und 99), und B2 (Inv. Nr. 95) nach Rusu (1966, 24-26), sowie einer Mischung von Variante A3 mit B4-5 (Inv. Nr. 93) zugeordnet werden und gehören am wahrscheinlichsten in die ältere Jungbronzezeit (Horizonte Uriu-Domăneşti und Cincu-Suseni, Bz D – Ha A1).

Inv. Nr. 94. Tüllenbeil ohne Öse und mit vierfacher hängender Dreieckszier (Abb. 3: 1). Länge 15,2 cm; Gewicht 490 g. Die Schneide zeigt einen deutlichen Absatz gegenüber dem Körper. 4,5 bis 5 cm unter dem Rand findet sich an jeder Schmalseite ein Loch, durch das das Beil an der Schäftung fixiert werden konnte.

Das Beil gehört zu einer Gruppe ohne Öse, dafür aber mit Löchern in den Schmalseiten. Sie tragen sehr häufig hängende Dreiecke unter einer massiven Randverstärkung, manchmal auch mit horizontalen Rippen darunter. Sie sind von Wanzek (1989, 208-221), je nach Kombination von Horizontalrippen, Anzahl der Dreiecksrippen und Vorhandensein/Fehlen der Öse gegliedert worden und vorwiegend in den Horthorizont Cincu-Suseni, bzw. die Stufe 2 in Bosnien und Herzegowina, zu datieren, entsprechend Ha A1. Auffällig ist dabei, dass die spezielle Variante mit vierfacher Dreieckszier, wie sie hier vorliegt, in Rumänien eher selten ist (Wanzek 1989, 221, Liste 4, Taf. 69). Sie kommt nur einmal im Hort von Sighetu Marmaťei I, und mit zusätzlicher Horizontalrippe in Uioara de Sus vor. Ansonsten liegt ihr Verbreitungsschwerpunkt weiter südwestlich zwischen Sava und Drava (König 2004, 37-39; Wanzek 1989, Taf. 69).

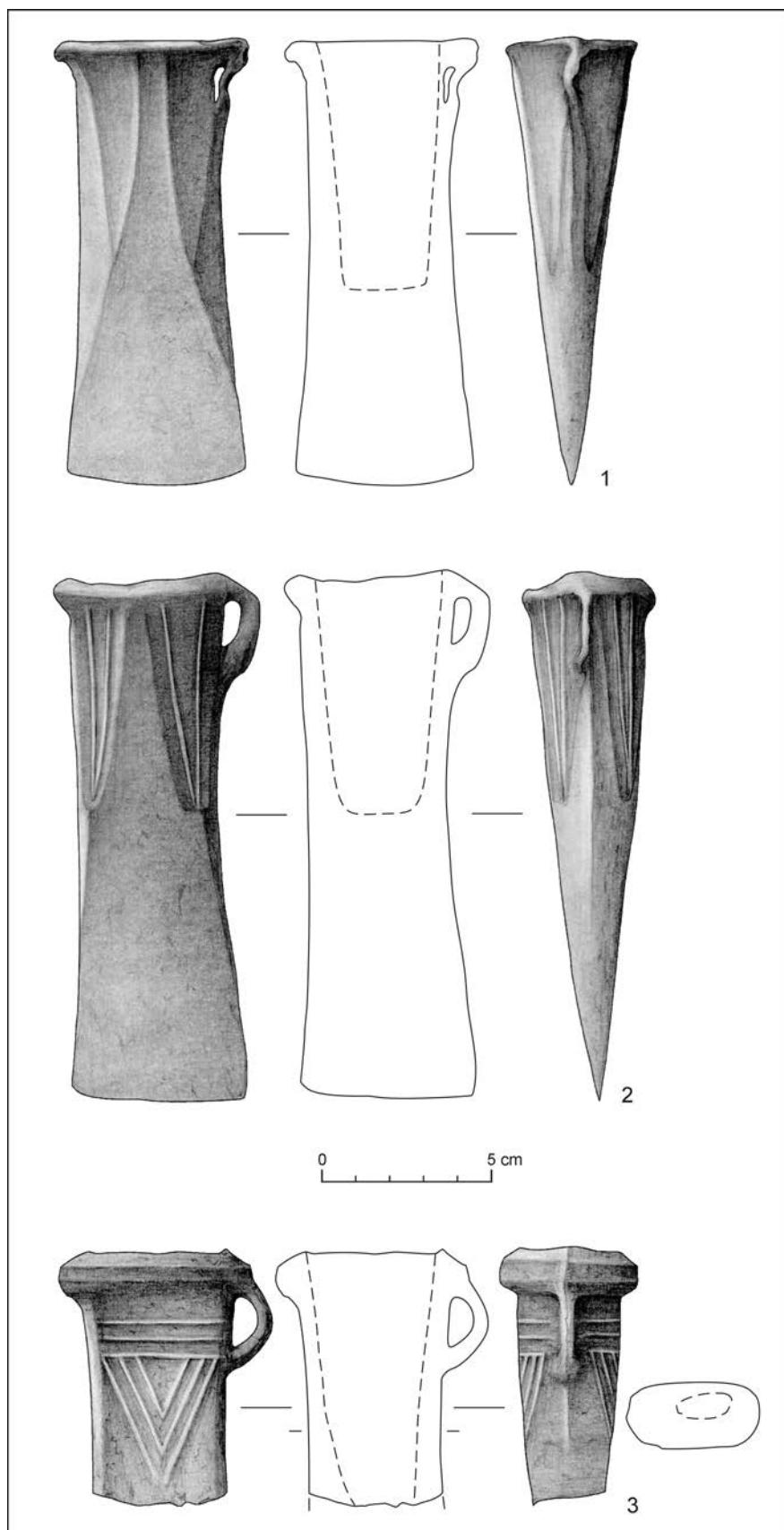

Abb. 2. Tüllenbeile aus „Mediaș“. 1 – Inv. Nr. 96; 2 – Inv. Nr. 93; 3 – Inv. Nr. 108.

Inv. Nr. 98. Tüllenbeil mit einer Öse, drei Horizontalrippen und einer Verzierung aus Y-förmiger Rippe mit zwei bis drei seitlich begleitenden senkrechten Rippen (Abb. 3: 2). Länge 12,6 cm; Gewicht 390 g. Ein Teil der Öse und der mittlere Schneidenbereich sind im Altertum abgebrochen.

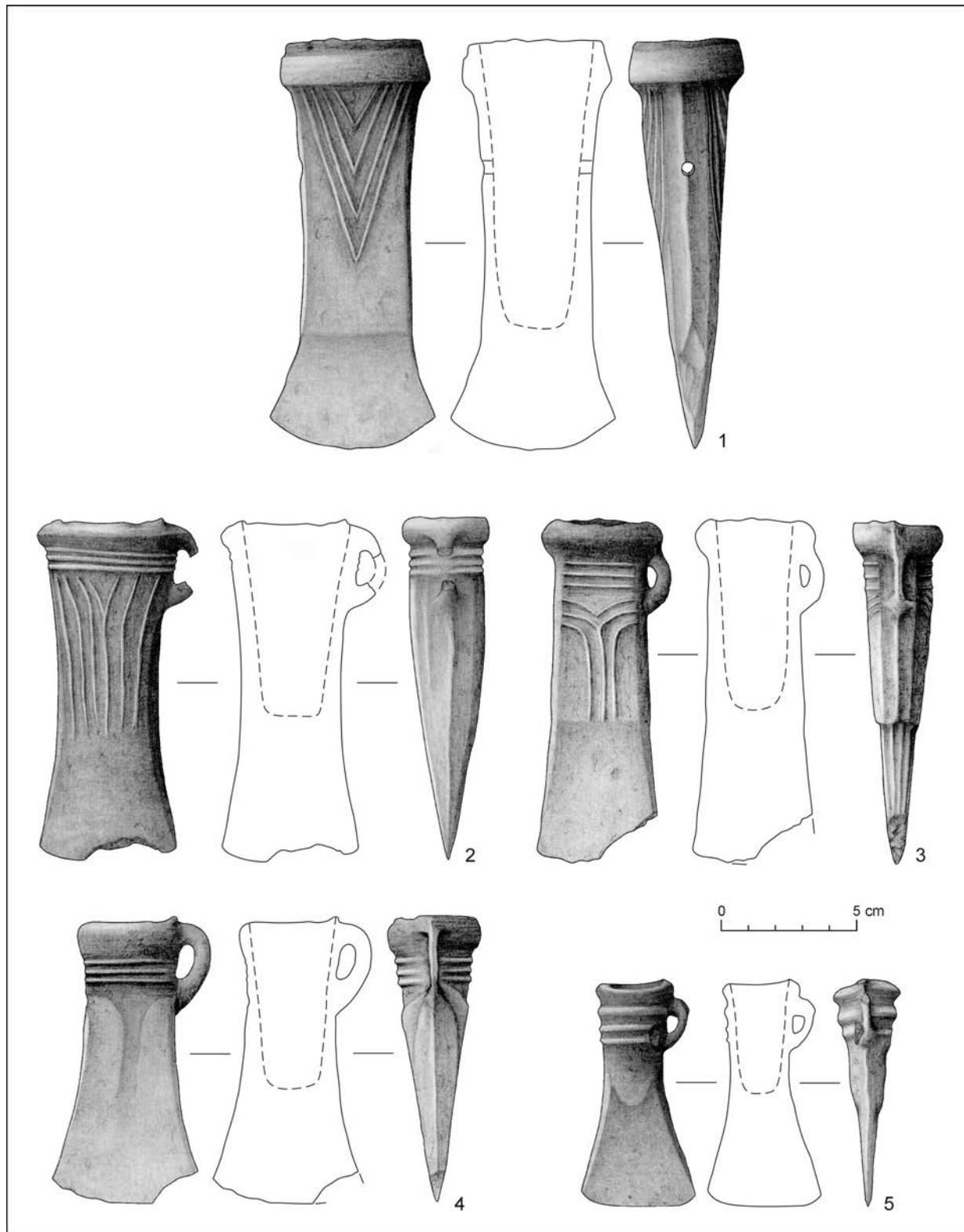

Abb. 3. Tüllenbeile aus „Mediaş“ (1 – Inv. Nr. 94; 2 – Inv. Nr. 98; 5 – Inv. Nr. 100) und Boian (3 – Inv. Nr. 4636; 4 – Inv. Nr. 4335).

Beile, bzw. Fragmente, die dem Stück ähneln, sind etwa aus Dipşa (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 118, 119, Nr. 134, Taf. 94, 26 – allerdings ohne die Horizontalrippen), Bancu (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 139, 140, Nr. 212, Taf. 225, C7-8) oder Josani (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 142, Nr. 224, Taf. 233, A13-14) bekannt. Insbesondere bei letzterem Fund entsprechen sowohl die Anzahl der Horizontalrippen oben, als auch die seitlichen Rippen am ehesten dem Exemplar aus dem Museum Mediaș, so dass eine Datierung in den Horthorizont Moigrad-Tăuteu (Ha B1) am wahrscheinlichsten erscheint.

Inv. Nr. 100. Kleines Tüllenbeil mit einer Öse und deutlich abgesetzter Schneide sowie drei horizontalen Rippen unter der Tülle (Abb. 3: 5). Länge 8,3 cm; Gewicht 84,15 g. Auf einer Breitseite und am unteren Ansatz der Öse befinden sich Gussfehler in Form von Löchern in der Wandung.

Ähnliche Exemplare sind Bestandteil der Horte von Porumbenii Mari (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 143 Nr. 230, Taf. 237, D1), Fizeșu Gherlii II (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 149, Nr. 257, Taf. 257: 31-33) und Ruși (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 151, Nr. 275, Taf. 267: B3). Während der erste Hort in die Serie Moigrad-Tăuteu (Ha B1) gehört, ist Fizeșu Gherlii II namengebend für die Serie Sîngeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii (Ha B2) und Jener von Ruși wird der Serie Bîrlad (Ha B3) zugeordnet. Allgemein in die Stufe Ha B wurde auch ein ähnliches Beil aus Florești datiert (*Soroceanu/Lakó* 1995, 189, Abb. 2: 9; Taf. VIII: 2). Diese Zeitstellung (VI a, etwa Ha B1) gilt auch für das vergleichbare Beil aus dem Hort von Balmazújváros (*Mozsolics* 2000, 34, 35, Taf. 4: 3).

Inv. Nr. 105. Kleines, gedrungenes Tüllenbeil mit einer Öse, stark abgenutzter Verzierung aus drei Horizontalrippen und hängenden, dreifachen Bogendreiecken darunter (Abb. 4: 1). Länge 6,2 cm; Gewicht 110 g. Die Schneide ist leicht beschädigt und die Öse ist fast zugedrückt.

Vergleichbare Beile stammen aus den Horten von Fizeșu Gherlii II (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 149, Nr. 257, Taf. 257: 24-26; 258: A48), Bîrlad (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 150, Nr. 270, Taf. 265: D1) und Vetiș (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 151, Nr. 278, Taf. 267: E2). Der Hort von Fizeșu Gherlii II wird der Serie Sîngeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii (Ha B2) zugeschrieben, wogegen die beiden anderen zur Serie Bîrlad (Ha B3) gehören. Allgemein in die Stufe Ha B wurde der Hort von Dragu II datiert, in dem sich ein weiteres Vergleichsstück findet (*Soroceanu/Lakó* 1995, 187, Nr. 3, Abb. 2: 6, Taf. VIII: 1). Das kleine Beil dürfte eher in die jüngere Stufe zu stellen sein, was auch durch Beispiele aus Prügy (*Mozsolics* 2000, 66, 67, Taf. 76: 6-10, 12, 16-19) und Soltvadkert (*Mozsolics* 2000, 74, 75, Taf. 89: 10) bestätigt wird.

Inv. Nr. 106. Kleines Tüllenbeil mit einer Öse, deutlich abgesetzter Schneide und hängender, doppelter Bogendreieckszier, sowie mit seitlichen Lappenrudimenten (Abb. 4: 2). Länge 6,9 cm; Gewicht 45,20 g. Die Öse ist abgebrochen und die Mündung der Tülle ist teilweise alt beschädigt.

Das kleine Beil findet etwa im Hortfund von Hida (*Petrescu-Dîmbovița* 1998, 149, Nr. 261, Taf. 259, C7) eine Analogie. Es gehört damit in die Serie Sîngeorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii (Ha B2). Geringfügig älter sind dagegen vergleichbare Beile im Hortfund von Szentes IV (*Mozsolics* 2000, 76, Taf. 97: 1-3), deren Verzierung aber nicht genau dem Beil aus „Mediaș“ entspricht.

Inv. Nr. 108. Tüllenbeilfragment mit einer Öse, facettiertem Tüllenrand, dreifachen Horizontalrippen darunter und daran hängenden dreifachen Dreiecken (Abb. 2, 3). Erhaltene Länge 7,6 cm; Gewicht 260 g.

Das Beilfragment dürfte zu einem Beil der Gruppe 3f nach Wanzek (1989, 219, Liste 3 f.) gehört haben, der auch schon Vergleichsfunde auflistete. Demnach gehören sie vorwiegend in den Horthorizont Moigrad-Tăuteu, der etwa Ha B1 entspricht, wenngleich einzelne Beispiele bereits aus Ha A2 (z.B. Căpușu de Cîmpie) und noch aus Ha B2 (z.B. Glod) bekannt sind.

Inv. Nr. 123. Anhänger mit dünner dreieckiger Platte und massivem, durch Gebrauch aber durchgescheuertem Ring (Abb. 4: 3). Erhaltene Länge 5,7 cm.

Der kleine Anhänger findet kaum gute Analogien. Ein vergleichbarer Anhänger findet sich im ungarischen Hortfund von Felsődobsa (*Mozsolics* 1973, 134, 135, Taf. 47: 21), der dem Horizont IV b (Ópályi, entsprechend Bz D) angehört. Er wird jedoch im Text als Anhänger mit vier Zähnen (vielleicht abgebro-

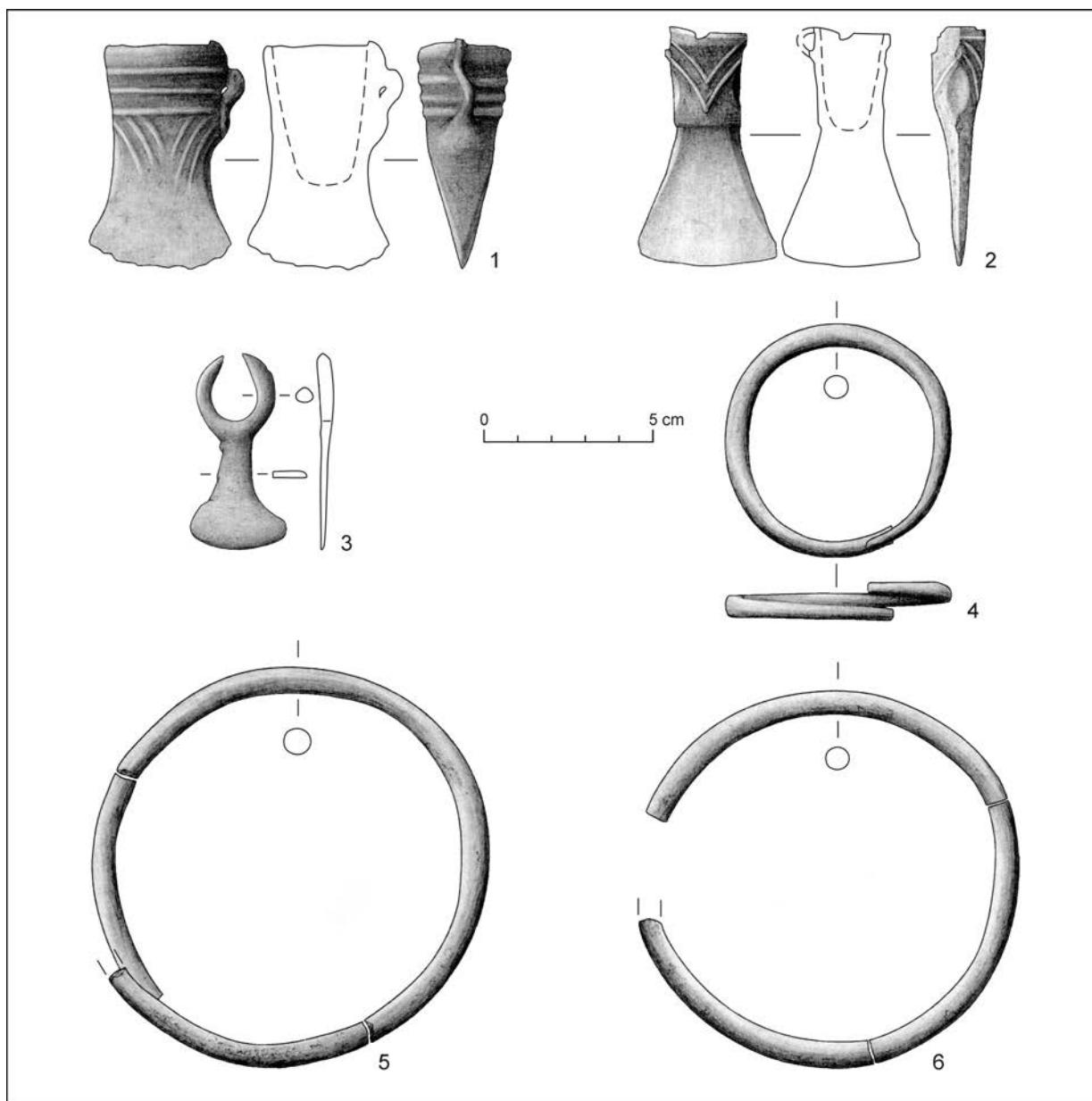

Abb. 4. Brozefunde aus „Mediaş“. 1 – Inv. Nr. 105; 2 – Inv. Nr. 106; 3 – Inv. Nr. 123; 4 – Inv. Nr. 131; 5 – Inv. Nr. 128, 130 und 132; 6 – Inv. Nr. 129, 133 und ohne Nr.

chen?) angesprochen und gehört dann zu einem anderen Typ. Eine weitere relativ gute Entsprechung scheint aus dem Hortfund von Lengyeltóti II vorzuliegen (Mozsolics 1985, 142, 143, Taf. 107: 18) der in den Horizont Vb (Kurd, etwa Ha A1) datiert wurde. Solch ein Anhänger ist aber bei Wanzek (1992) nicht vorhanden und die Zeichnung bei Mozsolics gibt einen falschen flachen Eindruck eines eigentlich dachförmigen Anhängers (siehe Wanzek 1992, 253, 254, Inv. Nr. IV d 1465, 260, 261, Taf. 1: 24; 10: 1).

Weiter entfernte Beispiele liegen aus einem Depotfund von Grossörner in Sachsen-Anhalt vor (Hänsel 1997, 136-138, Abb. s. 137 unten rechts), das in Period IV (entsprechend etwa Ha A2 – B1) datiert wird. Ein wenig häufiger scheinen sie im südöstlichen Frankreich zu sein, etwa in dem Depot von Blanot (Ha B1) (Thevenot 1991, 41-44, Abb. 32; 35, 65-67, Abb. 67: 1-2, 89-92, 94; Verger 1996, Abb. 2: A; 3: 1) und in anderen Funden (Verney/Bocquet 1996, 103, Taf. 4; 5: 13952, 13969; 6: 14046). Das Depot von Blanot wird in die Stufe Ha B1 datiert, die dreieckigen Anhänger sonst aber eher in die Stufe Bronze final IIIb (entsprechend Ha B2/B3). Damit gehört der Anhänger am ehesten zu den jüngeren Tüllenbeilen aus „Mediaş“.

Eine ältere Datierung wäre möglich, wenn man den Anhänger in die Nähe der eher undeutlich kontruierten sanduhrförmigen Anhänger rückt. Dann gäbe es einen entfernten Vergleich etwa in Pobedim (Slowakei; *Furmánek 1980, 42, Nr. 809, Taf. 31: 809*), der in die Lausitzer Kultur der Älteren Urnenfelderzeit geordnet wird, was etwa den älteren Tüllenbeilen aus „Mediaş“ entspräche.

Inv. Nr. 128, 130, 132. Drei aneinander passende Fragmente eines Armrings mit überlappenden Enden (Abb. 4: 5). Durchmesser ca. 12 cm; Gewicht Nr. 128: 25,60 g; Nr. 130: 71,65 g; Nr. 132: 22,70 g. *Petrescu-Dîmboviţa (1998, 81 Nr. 819-823, Taf. 67: 819-823)* führt diese Fragmente und jene mit den Inv. Nr. 129, 133 (ohne ein Fragment ohne Nummer zu erwähnen) als fünf Fragmente auf, wovon drei eventuell zu einem Ring gehören. Tatsächlich handelt es sich heute insgesamt um sechs Fragmente, von denen jeweils drei aneinander passen, also höchsten zwei Armringe.

Inv. Nr. 129, 133, ohne Nummer. Drei aneinander passende Fragmente eines Armrings (Abb. 4: 6). Durchmesser ca. 11,5 cm; Gewicht Nr. 129: 44,65 g; Nr. 133: 28,00 g; Fragment ohne Nr.: 30,00 g. Siehe auch Inv. Nr. 128, 130, 132.

Inv. Nr. 131. Arming mit überlappenden, dünneren Enden (Abb. 4: 4). Durchmesser 6,7 bis 7 cm (leicht oval), Gewicht 42 g. Es handelt sich um einen einzigen Ring den *Petrescu-Dîmboviţa (1998, 83, Nr. 851 & Nr. 875, Taf. 69, 851; Taf. 70, 875)* doppelt aufführt, wie unschwer an der gleichen Inv. Nr. zu erkennen ist.

Die Arm- oder Beinringe, die alle unverziert sind, lassen sich leider nur allgemein in die Spätbronze- und Hallstattzeit datieren (Bz D – Ha D; *Petrescu-Dîmboviţa 1998, 53, 54, 82, 85, 90*).

Die Metallfunde decken damit die Stufen Bz D – Ha A1 (Inv. Nr. 93, 95, 96, 97, 99 und wahrscheinlich der Anhänger Nr. 123), Ha A1 (Inv. Nr. 94), Ha B1 (Inv. Nr. 98, 108), Ha B2 (Inv. Nr. 106) und Ha B3 (Inv. Nr. 105), bzw. B1-3 (Inv. Nr. 100) ab. Es scheint somit eine Lücke in Stufe Ha A2 zu geben, zu beachten ist dabei allerdings, dass Diese in Siebenbürgen sowieso kaum durch Metallfunde definiert werden kann (*Soroceanu 1982, 363, 364*).

Für die spätbronze-/hallstattzeitlichen Metallfunde aus Mediaş sind keine Fundkontakte überliefert. Dennoch mag wohl ein Vergleich zur entsprechenden Siedlungstätigkeit am Ort erlaubt sein, da auch nicht auszuschliessen ist, dass es sich um Siedlungsfunde oder, eventuell zur Siedlung gehörige, Hortfunde handelt. Zuletzt hat C. Pankau (2004) den zeitlichen Rahmen der hallstattzeitlichen Besiedlung von Mediaş diskutiert und dabei auch die verschiedenen Forschungsmeinungen zur Gáva-Kultur zusammengefasst. Diese schwanken für den Beginn von Bz D/Ha A1 bis zu einem Zeitpunkt innerhalb der Stufe Ha A2 (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 104; Pankau 2004, 39-41*). Das Ende der Kultur wird im Westen in der Stufe Ha B1 angesiedelt (*Pankau 2004, 41, 42*), wogegen weiter im Osten eine Fortsetzung der Gáva-Kultur bis in die Zeit Ha B3-C angenommen wird (*Pankau 2004, 41, 42*), wie auch für die südöstliche Slowakei (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 104: 13./12. Jh. v. Chr. – 8./7. Jh. v. Chr.*). Wie oben bereits gezeigt, legen die Metallfunde aus Mediaş eine lange Datierung nahe, die etwa von Bz D/Ha A1 bis Ha B3 andauert, ähnlich wie es Pankau (2004, 97, 98) bereits für die Keramik gezeigt hat. In Siebenbürgen kann also, zumindest in einigen Siedlungen, eine recht lange Dauer der Gáva-Kultur angenommen werden, höchstwahrscheinlich seit der Stufe Ha A1 und möglicherweise bis in die Zeit von Ha B3.

Zu beachten sind des Weiteren verschiedene Einflussrichtungen: die meisten Bronzen passen gut in das Repertoire des Karpatenbeckens (Nr. 93, 95-100, 105, 106, 108), wogegen der Verbreitungsschwerpunkt der ösenlosen Beile mit vierfacher Dreieckszier (Nr. 94) eher nach Südwesten weist. Viel weiter entfernt finden sich die Analogien für den kleinen Anhänger (Nr. 123), der aber zu einem insgesamt sehr seltene Typ gehört und daher nicht überbewertet werden sollte.

DIE BEILE AUS DER UMGBUNG VON BOIAN

Inv. Nr. 4335. Von David Olariu, des Hauses Nr. 145 in Boian, 1967 dem Museum geschenktes mittelgroßes Tüllenbeil mit einer Öse, drei Horizontalrippen und einer eingetieften, Y-förmigen Kannelurverzierung auf jeder Breitseite (Abb. 3: 4). Länge 10,8 cm; Gewicht 260 g. Die Schneide ist auf der Ösenseite im Altertum schräg abgebrochen.

Dieses kleine Beil findet vielleicht in dem Hortfund von Mačkovac (Bosnien-Herzegowina) eine Analogie (König 2004, 207, 208, Nr. 20, Taf. 49: B4), der in Stufe 4 (entsprechend Ha B1) datiert wird.

Inv. Nr. 4636. Angeblich 1936 bei Boian gefunden, am 28. Februar 1969 im Museum eingeliefertes Tüllenbeil mit einer Öse und deutlich abgesetzter Schneide. Der obere Teil des Beiles trägt drei horizontale Rippen und ein gebogenes (dreifaches) Y-Motiv darunter. Der Schneidenteil hat facettierte Schmalseiten (Abb. 3: 3). Länge 12,7 cm; Gewicht 320 g. Die Schneide ist auf der Ösenseite im Altertum schräg abgebrochen.

Eine exakte Analogie ist uns derzeit nicht bekannt, der Typ gehört aber, sowohl nach der Form, als auch nach der Verzierung, zu einer größeren Gruppe von Beilen mit gewinkeltem oder gebogener Y-Zier, die kürzlich ausführlich besprochen wurden (*Boroffka/Ridiche 2005*). Sie sind im gesamten Karpatenraum weit verbreitet und datieren vorwiegend in die Stufe Ha A2 (*Boroffka/Ridiche 2005*, 206, Karten 3-5, 202, 203, Abb. 8, 9).

Ob es sich bei den beiden Beilen aus Boian um die beiden Tüllenbeile handelt, die bereits früher erwähnt wurden (*Luca/Pinter/Georgescu 2003*, 60, Nr. 32-3) ist unklar. Für diese ist eine Aufbewahrung im Museum Sfîntu Gheorghe angegeben, dies war jedoch während dem Zweiten Weltkrieg. Die Angabe zu dem einen Beil, dass es um 1936 gefunden wurde, könnte hiermit übereinstimmen. Bei dem zweiten Exemplar gibt es leider keinerlei Angaben. Aus Boian wird des Weiteren ein Tüllenbeil vom Siebenbürgischen Typ erwähnt (*Luca/Pinter/Georgescu 2003*, 60, Nr. 32-2). Für die beiden Beile im Museum Mediaș beträgt der zeitliche Abstand der Einlieferung beim Museum nur 2 Jahre, aber das erste Beil wurde bereits viel früher gefunden. Insgesamt sind aus Boian derzeit also drei bis fünf Beile bekannt, es erscheint aber, auch in Hinsicht auf die unterschiedliche Datierung, eher unwahrscheinlich, dass es sich um einen Hortfund handelt – auch Siedlungsspuren der Hallstattzeit sind bisher von diesem Ort nicht bekannt.

Nikolaus Boroffka
Deutsches Archäologisches Institut
Eurasien-Abteilung
Im Dol 2-6, Haus 2
D – 14195 Berlin
nboroffka@t-online.de
nib@eurasien.dainst.de
<http://www.dainst.org>

Rodica Boroffka
Museum für Vor- und Frühgeschichte
Schloß Charlottenburg
Langhansbau
D – 14059 Berlin
m.boroffka@smb.spk-berlin.de
rodicaboroffka@yahoo.de
<http://www.topoi.org>

LITERATUR

- Bader 1991* T. Bader: Die Schwerter in Rumänien. PBF IV/8. Stuttgart 1991.
- Boroffka 1998* N. G. O. Boroffka: Ein neues hallstattzeitliches Grab aus Siebenbürgen. Arh. Vestnik 49, 1998, 93-100.
- Boroffka/Ridiche 2005* N. Boroffka/F. Ridiche: Der Gußformenfund von Plenița, Kreis Dolj, Rumänien/Descooperirea de tipare pentru turnarea bronzului de la Plenița, județul Dolj. In: T. Soroceanu (Hrsg.): Bronzefunde aus Rumänien 2. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang/Descooperiri de bronzuri din România 2. Contribuții la publicarea și interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului și prima vîrstă a fierului în contextul european. Biblioteca Muzeului Bistrița 11. Bistrița – Cluj/Napoca 2005, 133-208.
- Boroffka/Boroffka 2010* N. Boroffka/R. Boroffka: Ein alter bronzer Dolch aus Siebenbürgen. In: N. Bolohan/F. Mățău/F. A. Tencariu (Hrsg.): Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno. Honoraria 9. Iași 2010, 189-202.
- Furmánek 1980* V. Furmanek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1999* V. Furmanek/L. Veliačík/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. PAS 15. Rahden/Westf. 1999.
- Hänsel 1997* A. Hänsel: Grossörner (?), Kr. Mansfelder Land, Sachsen-Anhalt, Deutschland. In: A. Hänsel/B. Hänsel (Hrsg.): Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandskataloge 4. Berlin 1997, 136-138.

- König 2004* P. König: Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina. PBF XX/11. Stuttgart 2004.
- Luca/Pinter/Georgescu 2003* S. A. Luca/Z. K. Pinter/A. Georgescu: Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, monumente arheologice și istorice). Bibliotheca Septemcastrensis 3. Sibiu 2003.
- Mozsolics 1973* A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Mozsolics 1985* A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn: Depothorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- Mozsolics 2000* A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúbüszörök, Románd und Bükk-szentlászló. PAS 17. Kiel 2000.
- Pankau 2004* C. Pankau: Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș/Siebenbürgen. UPA 109. Bonn 2004.
- Petrescu-Dîmbovița 1978* M. Petrescu-Dîmbovița: Die Sicheln in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. PBF XVIII/1. München 1978.
- Petrescu-Dîmbovița 1998* M. Petrescu-Dîmbovița: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien. PBF X/4. Stuttgart 1998.
- Popa 2010* C. I. Popa: Între podoabe, statut social și simbolistică. Pandantivele-ochelari din bronzul transilvăean. Apulum 47, 2010, 1-22.
- Rusu 1966* M. Rusu: Depozitul de bronzuri de la Balșa. Sargetia 4, 1966, 17-40.
- Soroceanu 1982* T. Soroceanu: Hortfunde und befestigte Anlagen in Transsilvanien. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Tagung des Zentralinstitutes für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der Deutschen Demokratischen Republik und des Archäologischen Instituts der Slovakischen Akademie der Wissenschaften, Dresden 19.-23. April 1982. Berlin – Nitra 1982, 363-376.
- Soroceanu/Lakó 1995* T. Soroceanu/É. Lakó: Der zweite Depotfund von Dragu, Kr. Sălaj. Zu den Tüllenbeildepotfunden in Rumänien. In: T. Soroceanu (Hrsg.): Bronzefunde aus Rumänien. PAS 10. Berlin 1995, 187-195, Taf. VIII.
- Thevenot 1991* J.-P. Thevenot: L'Âge du Bronze en Bourgogne. Le dépôt de Blanot (Côte-d'Or). Rev. Arch. Centre France. Supplément 11. Dijon 1991.
- Verger 1996* St. Verger: Les trois âges de la dame de Blanot. In: C. Mordant/M. Pernot, V. Rychner (Hrsg.): L'Atelier du bronzier en Europe du XXe au VIIIe siècle avant notre ère. Actes du colloque international "Bronze '96". Neuchâtel et Dijon, 1996, Tom III (session de Dijon). Production, circulation et consommation du bronze. Paris 1998, 33-39.
- Verney/Bocquet 1996* A. Verney/A. Bocquet: La composition élémentaire d'objets du Bronze final des Alpes Françaises du nord: Premiers résultats. In: C. Mordant/M. Pernot, V. Rychner (Hrsg.): L'Atelier du bronzier en Europe du XXe au VIIIe siècle avant notre ère. Actes du colloque international "Bronze '96". Neuchâtel et Dijon, 1996, Tom I (session de Neuchâtel). Les analyses de composition du métal: leur apport à l'archéologie de l'Âge du Bronze. Paris 1998, 101-118.
- Vulpe 1975* A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien II. PBF IX/5. München 1975.
- Wanzek 1989* B. Wanzek: Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa. UPA 2. Bonn 1989.
- Wanzek 1992* B. Wanzek: Der älterurnenfelderzeitliche Hortfund von Lengyeltóti („Lengyeltóti II“), Komitat Somogy, Ungarn. Eine Vorlage. Acta Praehist. et Arch. 24, 1992, 249-288.

SOME BRONZE FINDS IN TRANSYLVANIA, ROMANIA

Nikolaus Boroffka – Rodica Boroffka

The authors present some unpublished Late Bronze Age/Hallstatt bronze finds, mostly socketed axes, preserved in the Museum at Mediaș. They do not have contexts, mostly being old discoveries. However, typologically they can be dated from the period Bronze D/Hallstatt A1 to Hallstatt B3. Put into relation to the well-known Hallstatt settlement at Mediaș, these objects confirm a long duration of the Gáva-Culture.

THE PILINY CULTURE IN POLISH TERRITORIES – COMMENTS

S Y L W E S T E R C Z O P E K

The Piliny culture belongs to the most important cultural units of the Bronze Age in Central Europe. It indicates not only a series of very spectacular features – developed bronze metallurgy with a rich assortment of weapons, tools and jewellery and distinctive, strongly-profiled and carefully decorated pottery (*Furmánek 1977; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 138-141*) – but also its importance in shaping a large part of the cultural image of Central Europe. The most distinctive feature was widespread cremation of human remains and large urned cemeteries. It should be remembered that this culture is indicated as a potential “output area” of urned cremation burials, which includes southern Poland (*Gedl 1998, 141*: “we can expect that the acquisition of cremation was derived directly from the south, via the Piliny culture”, compared with, *Gandawski/Woźniak 1979, 31*: “for the genesis of urnfield cultures, it is crucial to appropriately assess the process of growth and first development phases of the character of the Piliny culture, as well as the most important impact it had on neighbouring areas”). Therefore, it should not come as a surprise that this unit belongs to an area of interest to Polish researchers of the Bronze Age. Compared with Slovakian and Hungarian areas, where the study of the Piliny culture has a long tradition (*Furmánek 1977, 251; Kemenczei 1984, 12*), in the Polish area, this issue is relatively new. Until recently, synthesized case studies devoted to Polish prehistory mention the Piliny culture, primarily, in the context of interchangeable contacts with the South (*Gedl 1989, 499; Jaźdżewski 1981, 334*), which was initiated mainly by the discovery of hoards and bronze stray finds (*Blajer 1990, 91, 92; 1999, 135*). The crucial factor was the thesis of the cultural differences of the Vistula River basin from the Transcarpathian area, which was emphasized by both the Trzciniec culture, as well as the “local” Lusatian culture. Although there were suggestions concerning a slightly different nature of finds from the Carpathian area (*Żaki 1950, 145-146*), we did not find any spectacular materials proving this theory. The situation changed with discoveries from the 1980’s (*Szymaszkiewicz 1985*) and later, as well as the reinterpretation of some earlier findings (*Czopek 1999, 118-120; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 140; Rodak 2003*). While the bronze artefacts did not raise doubts in general, the pottery brought about some questions. Therefore, the determination of ceramic materials belonging to the Piliny culture which appeared in literature was not always justified (*Okoński/Szpunar 2002, 122-126*). These concerns are visible even in attempts to introduce a different class of description, in contrast with a simple belonging to a culture, according to the classical understanding of selecting sources. It refers to the suggestion of separating the spiral motif knob design (term introduced by Paweł Valde-Nowak; see *Szpunar/Szpunar 2003, 505*). The materials in this classification were noticed as those immediately preceding the classic Lusatian culture.

Moreover, an important role was played by the development of research in the period immediately preceding, and following, the Piliny culture in southern Poland. However, the interpretation of the links between the settlements from southern Poland and the discussed culture could vary widely (*Czopek 1999, 118-120; 2005, 43; Gedl 1998, 139, 140*). Particular importance in the study describing the Transcarpathian relationship was portrayed by Marcin S. Przybyła (2009a). He not only suggested the chronology, but also made an effort to explain cultural processes which were evidently reflected in the archaeological sources, and thus, opened the discussion on a new level. We will return later to these proposals in our discussion.

Before we make synthetic observations and discussion, it is crucial to present a database source. Creating a homogeneous catalogue of archaeological sites with the Piliny culture materials from Polish areas, is not easy. Initially, it should be noted that we have to deal with peripheral areas in this case, where the mixing of different elements could occur as a consequence. Such unique syncretism may sometimes cause blurring of certain distinctive features. It applies even to the composition of the various bronze deposits, and especially to the pottery. As regards most materials, southern “Transcarpathian” connections can be easily observed. Difficulties arise in attempting to assign them accurately to a specific culture. Therefore, they have a more chronological identity, than cultural. This phenomenon is commonly known, but not

always fully aware of. A good example is the suggestion to distinguish mixed cultural units, even on the basis of individual discoveries – such as “Piliny-Lusatian culture” in Spiš (wider attention to this issue – *Przybyła 2009a*, 153).

Another prominent burden to researchers is the condition of field research, which still cannot be considered satisfactory. There are quite often only small collections of finds, or even single incidental discoveries, from the Polish Carpathians. It does not markedly influence bronze artefacts, due to the fact that their cognitive value is always very high. However, if we discuss the ceramic materials, both the context and quantity have a crucial bearing.

No	Site	Nature of the site	Dating Comments	Literature
1.	Chełm, site. 1 district Bochnia	Grave	Phase Marcinkowice 4 (Br D/Ha A1-Ha A1)	<i>Rodak 2003</i>
2.	Chełmiec, stan. 2 district Nowy Sącz	Cemetery	Phase Chełmiec (Br B2-Br C?)	<i>Szymaszkiewicz 1985</i>
3.	Czchów, stan. 10 district Brzesko	Settlement	Phase Chełmiec (Br C-Br D)	<i>Przybyła 2009a</i>
4.	Gwoździec, stan. 9 district Tarnów	Cemetery	Phase Marcinkowice 4 (Br D/Ha A1-Ha A1)	<i>Szpunar/Szpunar 2003</i>
5.	Marcinkowice, stan. 1 district Nowy Sącz	Settlement	Phase Chełmiec (Br C – Br D?) Phase Marcinkowice 4 (Br D/Ha A1 – Ha A1)	<i>Cabalska 1963; 1974; Przybyła 2009a</i>
6.	Maszkowice, stan. 1 district Nowy Sącz	Settlement	Phase Chełmiec (Br C – Br D?) Phase Marcinkowice 4 (Br D/Ha A1 – Ha A1)	<i>Przybyła 2009a</i>
7.	Naszacowice, stan. 1 district Nowy Sącz	Settlement	Phase Marcinkowice 4 (Br D/Ha A1 – Ha A1)	<i>Przybyła 2009a</i>
8.	Sanok, stan. 56 district Sanok	Settlement	Br C/Br D?	<i>Bober 1992; Pohorska-Kleja/ Zielńska 1992</i>
9.	Strachocina, stan. 1 district Sanok	Bronze battle-axe – stray find	Br C2-Br D	<i>Blajer 2001; Zielinska 2007; Przybyła 2009a</i>
10.	Stefkowa, stan. 1 district Ustrzyki Dolne	Bronze hoard	Br C	<i>Blajer 1987; 2001; Przybyła 2009a</i>
11.	Ulucz, stan. 1? district Brzozów	Bronze battle-axe – stray find	Br C2-Br D	<i>Parczewski 1984; Przybyła 2009a</i>
12.	Wysowa, stan. 1 district Gorlice	Bronze sword – stray find	Br D-Ha A1	<i>Blajer 2003</i>
13.	Załęże, stan. 1 district Jasło	Bronze hoard	Br D	<i>Blajer 2003</i>

Table 1. Sites associated with the Piliny culture on Polish territories.

The current state of research shows that we can already talk about the presence of the Piliny culture materials in the southern Polish area. In the presented list (Table 1) we can find both hoards and stray finds of bronze artefacts (5 sites), as well as particularly important cemeteries (3 sites) and settlements (5 sites).

The presented table (see map in Fig. 1) requires further comment: the hoards and Bronze stray finds, should not raise any doubts, as their relationship with the highly developed Piliny metallurgy culture (*Furmánek 1977, 261-299; Kemenczei 1984, 20-25*) is widely accepted (*Blajer 1990, 92; 1999, 135, 136; 2003, 246-248; Przybyła 2009a, 257*), whereas the hoards from Stefkowa and Załęże, dated respectively at Br C – Br D are of special interest. Wojciech Blajer, due to the unique composition of the deposit from Załęże, where there are obvious features of Piliny culture (*Furmánek 1977, 261-299; Kemenczei 1984, 20-25*) (bracelets made of a tape with ogival section, armbands of Sálgotarján type) next to items that do not have a southern analogy (e.g. bracelets completed with spiral discs, pendants), is willing to regard the deposit as “deposited by the population of the Piliny culture living on the north side of the main ridge of the Carpathians” (*Blajer 2003, 248*). Local characteristics of some artefacts would prove the development of indigenous metallurgy with Piliny cultural roots.

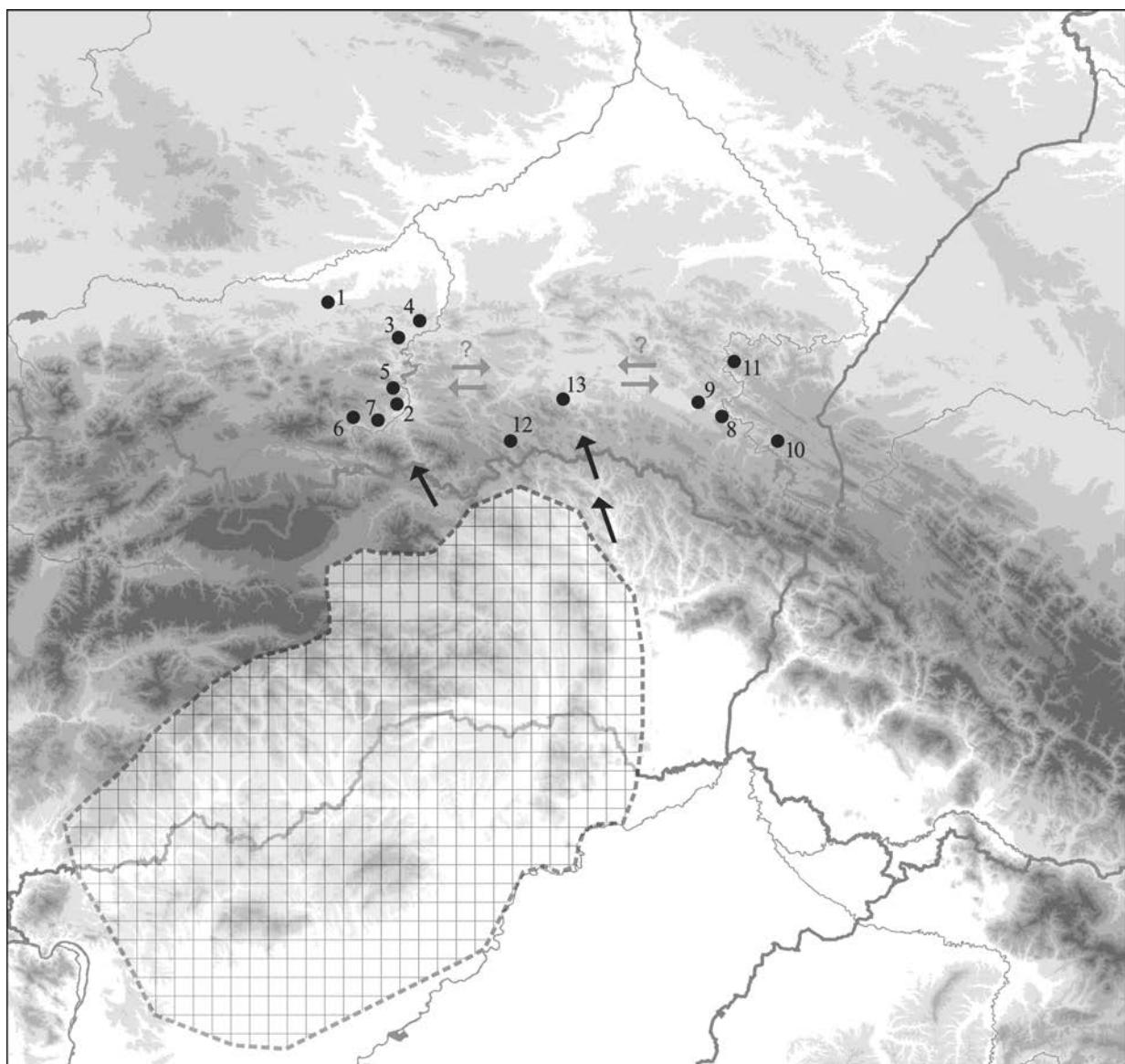

Fig. 1. The map of sites associated with the Piliny culture in Poland on the grounds of the culture territory (numbers of sites according to the table 1; checked area – Piliny culture).

With regard to the role played by the Noua culture in the distribution of slightly younger Transcarpathian bronze artefacts along the Transnistrian track, we should be rather sceptical of what has been cited of late (*Przybyla 2009a*, 257). Firstly, it is difficult to find obvious traces of the presence of the Noua culture in the Carpathian area, because its expansion took a different direction (*Krušel'nicka 2006*, 4). Therefore, the finding of a battle-axe from Ulucz (*Parczewski 1984*, 206, 207) and Strachocina (*Zielińska 2007*, 21) should also be included in the mainstream of Transcarpathian links with the basin of the upper Tisza River, which were probably from the Piliny culture. Furthermore, the potential local context for these finds is very important, and can hardly be interpreted as so long an existing Otomani-Füzesabony settlement (see below). We also ought to connect the stray finding of a bronze sword from Wysowa, which has the original ornamentation on the hilt (*Blajer 2003*, 248). Additionally, the interpretation of the southern impact, corresponding to the beginning of the middle Bronze Age, according to the terminology used for the Polish area (= the second phase of the late Bronze Age in the South), is disturbed by a still unclear cultural view of the basins of the Topľa, Ondava and Laborec Rivers in Slovakia.

In literature, we can find opinions of the relationship of the hoards from Jaworzno Dolne, Niechmirów i Stawiszyce (*Kemenczei 1984*, 25) with the Piliny culture. These deposits, also of obvious southern roots, are related to the Trzciniec or Otomani culture in Polish territories (*Blajer 1990*, 91; *2003*, 246). However, we should remember that we are talking about this local environment rather in terms of receivers, not producers. Determination of the exact places of origin in this case is difficult, due to the occurrence of various elements in catalogues which cannot provide an unambiguous location (*Blajer 1990*, 91). On the contrary, their chronology is certain and should be related to Br A2/Br B1 – Br B2 (Jaworze Dolne, Satwisyce) and Br B2 – Br D (Niechmirów; *Blajer 1999*, 319, 320, 326).

Other Transcarpathian bronze artefacts, frequently appearing throughout the southern Polish territories, which are dated to the Ha A phase, including both hoards (eg. Radymno, Marcinkowice – *Blajer 1999*, 134) and stray finds (*Przybyła 2009a*, 258, 259), are unlikely to be linked with the metallurgy of the Piliny culture. Most have quite a lot of similarities with others, which causes difficulty identifying and linking them with a specific culture. However, it is more than likely that a significant role was played by the Gava culture, which in this respect, assumed the role of principal producer and distributor of bronze artefacts in southern Polish territories.

Among the bronze artefacts with Piliny culture origin, we are able to enumerate primarily, a chronological range from the Br C to Ha A1, with the quantitative dominance of the Br C and Br D – in other words, from the early to the middle Bronze Age, according to the chronology of Polish territories, or phases I and II of the late Bronze Age – LB I-II, according to Transcarpathian schemes (*Przybyła 2009a*, 54, 55). The presence of hoards in Stekowa and Załęże, dated respectively to Br C – Br D witness the continuity of relationships (bronze distribution).

We can clearly divide pottery into two groups. The first, older, can be combined with the classic Piliny culture, and the second, younger, with the final phase. It is possible to notice the unique nature of the cemetery in Chełmiec (*Szymaszkiewicz 1985*; the materials from this site have already been published several times – see also: *Gedl 2003*, 380, fig. 1; *Przybyła 2009a*, 212, fig. 58). Strongly-profiled vessels (amphora and jugs) with characteristic ornamental knobs (papillous knobs, pressed from the inside, surrounded by arched incisions and decorative threads of vertical lines between them) undoubtedly belong to the Piliny culture. They are direct counterparts of the materials from the home territory of this culture, where they are described as one of the most characteristic forms. They are dated to BrC (*Furmánek 1977*, 300 n., Abb. 4, 7 – amphora of type II/IV and jugs of type I-II; *Kemenczei 1984*, 16). Marcin S. Przybyła (2009a, 232, 234) attaches this pottery to the tumulus-postotomani style which was identified by him, and dated to the period from Br B2 to Br C. Cremation graves with such ceramics discovered in Chełmiec should be regarded as the oldest, documented evidence of cremation and urned burial rites in the southern territory of Poland. We have no doubts in interpreting this site as a necropolis of foreign (Transcarpathian) origin. This is confirmed by both the burial rites as well as the style of the burial ceramics. Significantly, the necropolis did not set a beginning of a new, "urned" form of grave in this area. On the contrary, the signs of younger cemeteries are more than modest and we rather cannot associate them with a continuation of the cemetery in Chełmiec. If we interpret the data well, we can register here a short episode of a foreign culture's presence, represented by a small group of people who arrived from the South.

The Chełmiec Phase (Fig. 2), separated by Marcin S. Przybyła (2009a, 236), is not only represented by an eponymous cemetery, evidently associated with the Piliny culture, but also we can identify this phase in other sites. This researcher enumerated such sites: Czchów, Marcinkowice, Maszkowice, Wielka Wieś and Zawada Lanckorońska. The concept of the phase has definite chronological meaning (Br B2/Br C – Br D). Interpreting the source, it is possible to mention the syncretic features, among which Piliny elements are only one of many (apart from them, we can observe the characteristic features of the Trzciniec culture and early Lusatian). However, using the concept of the Tumulus-post-Otomani style, it slightly blurs the real cultural associations. A good illustration can be shown by the materials from Zawada Lanckorońska, dated within the range Br C – Br D, which show no obvious Piliny connections, as previously suggested (*Bąk 1996a*, 53 n; *1996b*, 69), but they must rather be attached to the early material of the Lusatian culture (*Gedl 2003*, 381-383). Similar concerns can also be raised about the site in Wielka Wieś (*Przybyła 2009a*, 213-215).

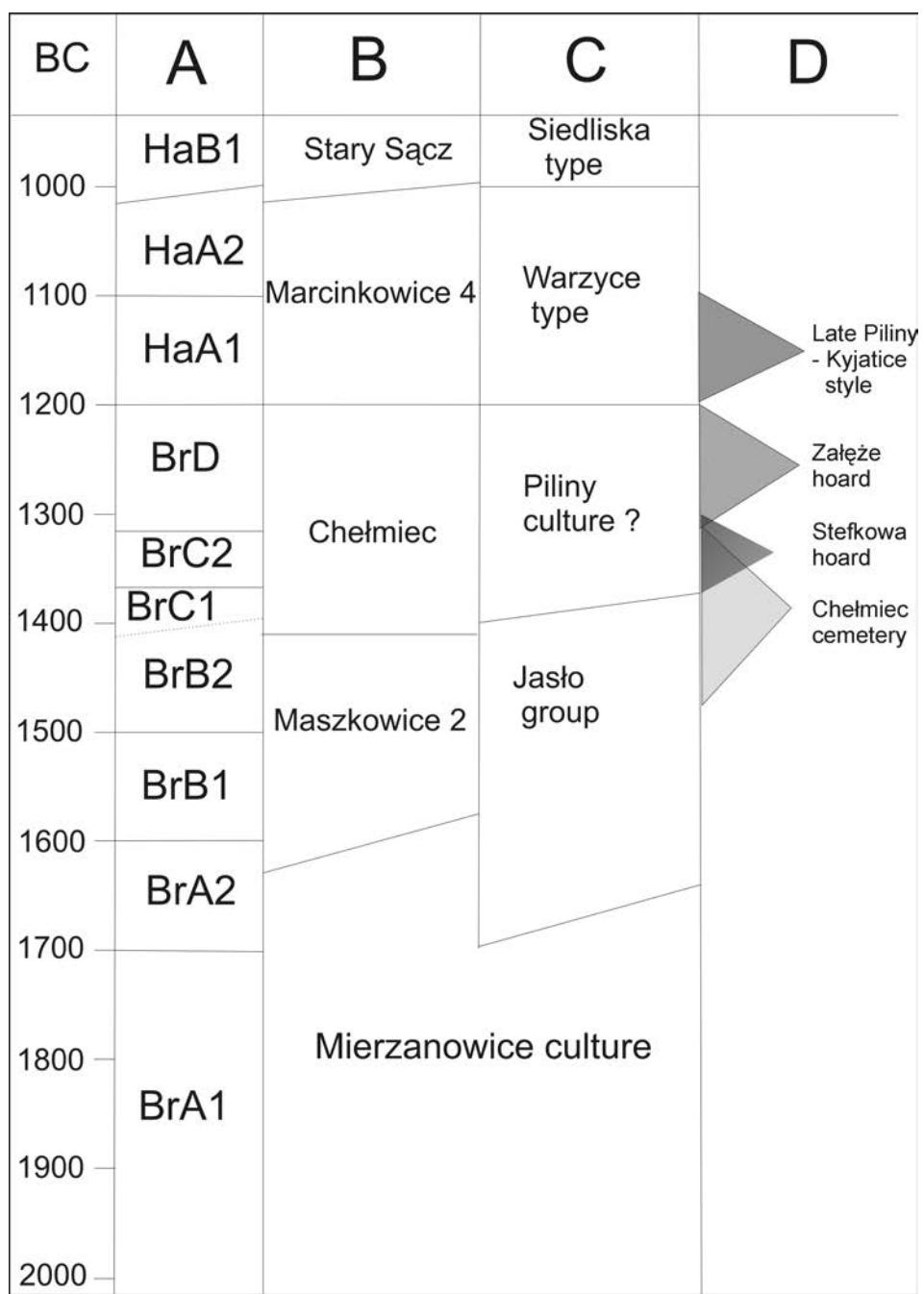

Fig. 2. Periodization scheme – 2nd millennium BC: A – periodization system of the Bronze Age (according to the system of P. Reinecke with modifications), B – Dunajec River valley – Western Carpathian (according to Przybyła 2009a), C – Jasło-Krosno Basin – Eastern Carpathian (according to Czopek/Poradyło 2008 with modifications), D – the most important Piliny materials from Polish territories.

Close analogies to the material from Chełmiec, and thus to the Piliny culture are represented by the settlement pottery units from Czchów, Maszkowice and Marcinkowice (Przybyła 2009a, 201-229). The main distinctive feature is knobbed ornamentation and vessels with well-defined shoulders. Nevertheless, for the last two sites it must be mentioned, that the catalogue also reveals other similarities. It is worth drawing attention to a fundamental difficulty in the interpretation of the settlement materials comparing to the more unambiguous burial sources. This is obviously a universal observation, referring not only to the analyzed time and space extent. Therefore, it can result in difficulty in determining the actual belonging of not very distinctive and a short series of settlement pottery, to the factual culture. Our expectations in this respect are far greater than the possibilities offered by the sources themselves.

The group of younger materials is of another style – late Piliny-Kyjatice, dated to Ha A (*Przybyła 2009a*, 123, 124). Its generic relationships with the Piliny culture are evident, but not the only. The ceramics produced in this style are characteristic to many other groups. Ha A is the period of the Piliny culture decline, when the expansiveness usually decreases (excluding a large-scale migration, which does not apply in this case). During phase Ha A1, this culture generally appears only in the western part of its original ecumene. In the east, it started disappearing at the beginning of the chronological range (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1991*, 140). Thus the presence of such elements in southern Poland may only prove indirectly, links with the world of the Piliny culture, but it certainly includes the region in a cycle of southern cultures' activities.

Adequate and basic determinants are vases decorated with vertical incisions. We recognise them from the spectacular sites in Chełm (*Rodak 2003*), Gwoździec (*Szpunar/Szpunar 2003*) and settlement materials from Maszkowice, Marcinkowice, Naszacowice and Zawada Lanckorońska. They are included in Phase Marcinkowice 4, dated Br D/Ha A1 – Ha A1 (*Przybyła 2009a*, 240), and most represent a syncretic character. Moreover, in this case, most sources do not allow the possibility of a detailed analysis, due to the fragmentary materials from settlements. However, they are the materials that enable us to place them in the selection of sources probably belonging to the Piliny culture (Table 1).

The pottery, which could be linked with the Piliny culture from the eastern part of the Polish Carpathians, does not present itself very clearly. First of all, we should mention here a settlement from Sanok in site 56 (*Bober 1992; Pohorska-Kleja/Zielinska 1992*), which has been attached recently to the Jasło group (Otomani-Füzesabony unit – *Przybyła 2009a*, 177). We have to admit that such attribution raises serious and reasonable doubts. Marek Gedl had already drawn attention to the ambiguous nature of the ceramics; however, they are associated with obvious Transcarpathian connections (*Gedl 1998*, 74). The most distinctive form is the beaker (probably originally a jug) from the object 1 (*Bober 1992*, tabl. I: 2). This is a vessel with a well-defined shoulder, the pedestal base is decorated with knobs surrounded above by arched grooves and lines between them. Both the form and the ornament have close parallels with the Piliny culture, including the materials from Chełmiec (*Szymaszkiewicz 1985*). Among the remaining vessels we should draw attention to the scrap of amphora with knobbed ornamentation and other large vessels of this type with handles on the largest curve of the body (*Pohorska-Kleja/Zielinska 1992*, tab. I, III, 10). The latter form corresponds to the amphorae type V by Václav Furmanek (1977, 304), and is even related to BrB. Above all, there are no obstacles in associating site 56 in Sanok with the Piliny culture, and not, as it has been suggested, with the youngest group of Otomani-Füzesabony materials (*Przybyła 2009a*, 177).

Materials from the settlement in Laczin (*Gedl 1998*, 74, tabl. XVI: 5), mentioned in the description of the site, including a small vessel with knobbed ornament, less round shouldered and of a slightly different style, should be regarded as younger because of the coexistence of it with pots decorated with malleable knobs. Their relationship with the culture discussed in this paper is not so clear. Other ceramic materials from the area of the eastern part of the Polish Carpathians, which we could consider here, are interpreted in the light of recent discoveries (see below), rather than as a successive chronological stage.

Presence of the materials that must be attributed to the Piliny culture north of the Carpathians, is therefore incontrovertible. However, another very interesting point is the interpretation of this fact. Here, there are a few important observations and issues, one of which is the connection, such as materials, of the Piliny culture with the earlier Otomani-Füzesabony in this area, which had not been recorded until recently. Thanks to the important discoveries made in the settlement in Trzcinica, district of Jasło, and throughout the region (*Gancarski 1992; 2002, 105 n.; 2006*), we can even speak of a permanent presence (and certainly a permanent belonging of this area to the "Füzesabony" cultural province) in this area of a populace of Transcarpathian origin, in the period immediately preceding the Piliny culture. With the scarcity of sources, relatively well-dated Otomani-Füzesabony materials, they should also determine a *terminus post quem* in our country, for the materials that benefit our interests. The radiocarbon dates associated with the materials of this type may refer even to the fourteenth century BC, within the framework of dating this group from the Carpathian Mountains between the eighteenth and the fifteenth century BC (*Gancarski 1999; 2002, 117; Przybyła 2009a, 180, 181*) – in other words, from Br A1/A2 to Br C. For Polish materials of this nature, researchers have made attempts to suggest a longer duration of this entity (even up to Br D! – *Przybyła 2009a, 181*) comparing to its home territory, where it ends at the turn of Br B1 and Br B2 (*Gašaj 2002, 94 fig. 10; Olexa 2003, 37, 38*). One factor that would determine the late

chronology of the Carpathian materials is cultural syncretism once again resulting in the mixing of the local and southern features – in this case the Trzciniec culture. This is represented by the rather badly defined Jasło group (*Gancarski 1992, 83, 84; Przybyła 2009a, 177*). At this point, we are forced to ask the fundamental question of whether we use theoretical structures too often, and whether we try to excuse the deficiency in sources as the convenient concept of “syncretism”. It should also be very clearly stated that these materials are still not fully described, our understanding is based on the limited knowledge of the most interesting sources (*Gancarski 2006*), and on radiocarbon dates for which we do not know the whole context. Well embedded in the chronology, the metal artefacts indicate, in this case, the chronology within Br A2 – Br C (*Przybyła 2009a, 178*).

What is more, the expansion of this group is very interesting. After the first discoveries in the Jasielska Valley, and another made on the upper San River, as well as in the Sądecka Valley (*Gašaj 2002, 16, fig. 2*), we are probably able to speak of a large area in the entire Polish Carpathians, and clear interactions outside the area (*Dąbrowski 2004, 109*). The basic point at issue that arises here, is the reciprocal relationship between the „Füzesabony” and Piliny materials. The latter, we can quite probably date at least to the Br C (Table 1), so to the period when the „Otomani-Füzesabony” culture no longer existed in Slovakia. Meanwhile, an extended chronology of the “Polish” province shows that this unit is mentioned as a potential partner of the Piliny culture in the reciprocal relationship, primarily as an outlet for the southern bronze artefacts, even in phase Br C – Br D. This is particularly relevant to bronze objects from the basin of the upper San River and neighbouring areas (*Przybyła 2009a, 178, 179*). However, this cannot be regarded as a definitive conclusion, but only as a theory for discussion. Taking into account existing findings, it is time to suggest an alternative, and perhaps more plausible conception. Looking at the issue, its essence is a clear statement about the presence of the Piliny culture north of the Carpathians. It is well documented only in the “classic” phase. It corresponds to the hoard, cemetery and signs of settlements, which can be related to the Br C – Br D. Undoubtedly, it is easy to notice the unique nature of the settlement by the Dunajec River, where we recorded the Piliny urned cemetery (Chełmiec) and other settlement materials. Analysis of the map (Fig. 1) suggests that this is somehow the natural direction of the Piliny culture “expansion”. Less embedded in the local environment are materials from the eastern part of the Polish Carpathians (from the Wisłoka River basin to the upper San River), but also in this case they are very likely related to the settlement of the Piliny culture. The weakness of this hypothesis, however, is evidently the peripheral location of this part of Poland to the valid Piliny ecumene (Fig. 1). These materials can be interpreted in terms of contacts and cultural exchanges (*Przybyła 2009a, 377, 378*), but the presence of a small, but preserved ritual (urned burial rites) and the formal (the Tumulus-post-Otomani style) separateness of Chełmiec, also clearly indicates the migration. It is difficult to anticipate, whether we can discuss the later acculturation.

Declining materials (referring to Ha A1) in both bronze artefacts and pottery in the late Piliny-Kyjatice style, are not so obvious, because they do not represent one cultural tradition. Their appearance north of the Carpathians can also be understood differently. It can be applied to migration from the South, due to global environmental causes such as the ecological recession in the middle of the twelfth century (*Przybyła 2006; 2009a, 390, 391*). It is attributed to the emergence of the materials of the Warzyce type in Jasło-Krosno Valley (*Czopek/Poradyło 2008, 178-180*) and the elements of uncertain cultural associations, but with the obvious Transcarpathian connections included in the concept of “the late Piliny-Kyjatice style”, referring to Marcinkowice 4 phase in Sądecka Valley (Fig. 2). It is difficult in this case to make a precise separation of the Piliny component from the Kyjatice, as it has been already underlined in the text, even in relation to the home area of the successive cultural units (*Furmánek 1982, 109 n.*). That is why it is impossible to apply it to the materials from the Polish territories, especially as they evidently appear in the local environment. A good example of this phenomena is a richly ornamented (grooves, knobs, holes) cup from the cemetery dated to the early phase of the Tarnobrzeg Lusatian culture in Łazy (*Jarosz/Szczepanek 2009, fig. 4k, 376*). It should be noted that many sites of this culture record quite a number of southern elements (*Czopek 2003*), where it is not very difficult to determine their alienation in relation to the local substrate, but indicating the specific source of the origin may face some obstacles (more on this subject: *Przybyła 2009a, 347-366*), especially when referring to the early phase (*Przybyła 2009b*).

To arrive at a conclusion, we should present a thesis about the separate character of the Polish Carpathian area in relation to the territories situated further north, identified in the Bronze Age, first with the Trzciniec circle and later the Lusatian. It is supported by the presence of Transcarpathian materials. A good example is the Otomani-Füzesabony culture, followed by the Gava. The Piliny culture enters between these entities, ensuring the continuity of the tradition linking this area with the South, namely the Tisza River Basin. This trend is also visible later, in the early Iron Age (Czopek 2009).

In the early phase of the Bronze Age, contacts on the south-north border were, for the areas in Central Europe, very important (Dąbrowski 2003). The entire Polish Carpathian zone was an integral part of the regional networks which distributed tangible and intangible cultural patterns (Przybyła 2009a, 385 n.). Some have a regional feature (in this case, Carpathian), and some could even be considered „global.” In this interpretation there is usually a problem with possible trade routes, or more broadly – the cultural contact zones. Natural seems to be the zone in the Ondava and Topla Valleys and further in the direction of the Dukla Pass and the Wisłok or Wisłoka Rivers. A second area, very important for these considerations, seems to be the land up the Torysa River and further in the direction of the Poprad and Dunajec Rivers (Furmánek 2004, 110). This area lies in the immediate neighbourhood of the Piliny ecumene and seems to be more natural as a cultural contact zone. In the basins of the Ondawa Topla Rivers, this culture is much less represented (Furmánek 1977, 319). At the same time, we should keep an open mind on the problem of the parallel relationship between The Sądecka Valley and the valley of the Dunajec with the Jasło-Krosno Valley and the basin of the upper San (Fig. 1).

The attempts made to synchronize the phenomena show many similarities, which might be an argument for the existence of the “intercarpathian” links between east-west.

Another problem is the Lusatian-Piliny relationship so accurately defined and analyzed for the Slovákin area by Václav Furmánek (1988). The relatively late appearance of the Lusatian culture in the Polish western Carpathians (Gedl 2003, 392) and with the absence of such settlements in the eastern part, does not allow us to examine the possible Lusatian-Piliny relationship. Still we have too poor a source base. Taking everything into consideration, to tackle the topic, first of all, we need to intensify fieldwork and, secondly, it is necessary to describe and publish the materials and scientific sources that we have already acquired. To check how important this aspect is, let us take note of the confrontation between current research findings with previous ones from the 1960's and 1970's (e.g. Bukowski 1967; Moskwa 1976, 139).

prof. dr hab. Sylwester Czopek
 Instytut Archeologii
 Uniwersytetu Rzeszowskiego
 ul. Hoffmanowej 8
 35-016 Rzeszów/Poland
 sycz@archeologia.rzeszow.pl

BIBLIOGRAPHY

Bąk 1996a

U. Bąk: Zabytki prahistoryczne z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1993 roku w Żawadzie Lanckorońskiej, woj. Tarnów, stan. 1, „Zamczysko”. Acta Arch. Carpathica 33, 1996, 51-84.

Bąk 1996b

U. Bąk: Elementy zakarpackie w ceramice z Zawady Lanckorońskiej, woj. Tarnów, stan. 1 – „Zamczysko”. Badania 1993. In: J. Chochorowski (ed.): Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków 1996, 67-81.

Bukowski 1967

Z. Bukowski: Kulturałużycka w północnej części Karpat zachodnich. Acta Arch. Carpathica 9, 1967, 29-53.

Bober 1992

J. Bober: Sprawozdanie z badań na stanowisku z epoki brązu w Sanoku w 1989 roku. Mat. i Spraw. (Rzeszów) 1985-1990. Rzeszów 1992, 151-154.

- Blajer 1987* W. Blajer: Skarby brązowe ze Stefkowej i Maćkówki. Materiały i Studia Muzealne 6. Przemysł 1987, 91-146.
- Blajer 1990* W. Blajer: Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków 1990.
- Blajer 1999* W. Blajer: Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków 1999.
- Blajer 2001* W. Blajer: Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków 2001.
- Blajer 2003* W. Blajer: Datowanie i przynależność kulturowa skarbów brązowych i luźnych wyrobów metalowych z dorzecza Wisłoki. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 238-255.
- Cabalska 1963* M. Cabalska: Osadnictwo kultury łużyckiej w rejonie średniego biegu Dunajca w świetle badań w Miszkowicach, pow. Nowy Sącz. In: Zeszyty Naukowe UJ. Prace Archeologiczne 5. Kraków 1963, 41-58.
- Cabalska 1974* M. Cabalska: Die Problematik der ältesten, mit Buckelornamentik verzierten Keramik aus dem Gebiete Kleinpolens, unter Berücksichtigung des Materials aus Maszkowice, Kreis Nowy Sącz. In: Zeszyty Naukowe UJ. Prace Archeologiczne 18. Kraków 1974, 57-92.
- Czopek 1999* S. Czopek: Pradzieje Polski południowo-wschodniej. Rzeszów 1999.
- Czopek 2003* S. Czopek: Między południem a Wschodem – importy i naśladowstwa ceramiki w materiałach grupy tarnobrzeskiej. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 215-238.
- Czopek 2005* S. Czopek: Zur kulturgeschichtlichen Sonderstellung der polnischen Karpatenzone in der Bronze- und frühen Eisenzeit. Acta Arch. Carpathica 40, 2005, 39-61.
- Czopek 2009* S. Czopek: Die frühe Eisenzeit im östlichen Teil der polnischen Karpaten – Diskussionsbemerkungen. Acta Arch. Carpathica 44, 2009, 73-96.
- Czopek/Poradyło 2008* S. Czopek/W. Poradyło: Warzyce, pow. Jasło, stan. 17 – osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Rzeszów 2008.
- Dąbrowski 2003* J. Dąbrowski: Oddziaływanie południowe na ziemię Polski podczas starszej epoki brązu. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 75-88.
- Dąbrowski 2004* J. Dąbrowski: Ältere Bronzezeit in Polen. Warszawa 2004.
- Furmánek 1977* V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1982* V. Furmánek: K otázce kontinuity pilinské a kyjatické kultury. In: M. Gedl (Hrsg.): Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem. Kraków 1982, 107-119.
- Furmánek 1988* V. Furmánek: Kontakte der Piliner und der Lausitzer Kultur. In: Z. Bukowski (Hrsg.): Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, 213-224.
- Furmánek 2004* V. Furmánek: Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.). Nitra 2004.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1991* V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Gancarski 1992* J. Gancarski: Pogranicze kultury trzcinieckiej i Otomani-Füzesabony – grupa jasielska. In: Problemy kultury trzcinieckiej. Rzeszów 1992, 75-104.
- Gancarski 1999* J. Gancarski: Chronologia grupy pleszewskiej kultury mierzanowickiej i kultury Otomani-Füzesabony w Polsce na podstawie wyników badań wykopaliskowych osad w Trzcinicy i Jaśle. In: J. Gancarski (Hrsg.): Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Krosno 1999, 145-180.
- Gancarski 2002* J. Gancarski: Kultura Otomani-Füzesabony po północnej stronie Karpat/The Otomani-Füzesabony Culture on the northern side of the Carpathians/. In: J. Gancarski (ed.): Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani-Füzesabony/Between Mycenae and the Baltic Sea. The Otomani-Füzesabony Culture/. Krosno 2002, 103-126.

- Gancarski 2006* J. Gancarski: Trzcinica – karpacka Troja. Krosno 2006.
- Gandawski/Woźniak 1979* A. Gandawski/Z. Woźniak: Charakterystyka tła kulturowego. In: Prahistoria ziem polskich, t. IV – Od środkowej epoki brązu do średkowego okresu laterńskiego. Wrocław 1979, 30-39.
- Gaśaj 2002* D. Gaśaj: Kultura Otomani-Füzesabony w Słowacji wschodniej (The Otomani – Füzesabony Culture in Eastern Slovakia; Chronologia /Chronologu/. In: J. Gancarski (ed.): Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani-Füzesabony /Between Mycenae and the Baltic Sea. The Otomani-Füzesabony Culture/. Krosno 2002, 15-19, 94-101.
- Gedl 1989* M. Gedl: Zróżnicowanie kulturowe i proces przemian. In: Pradzieje ziem polskich. t. I/cz. 2. Epoka brązu i początki epoki żelaza. Warszawa 1989, 499-570.
- Gedl 1998* M. Gedl: Młodsza epoka brązu we wschodniej części polskich Karpat. Kraków 1998.
- Gedl 2003* M. Gedl: Początki kulturyłużyckiej w zachodniej części polskich Karpat. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 379-395.
- Jarosz/Szczepanek 2009* P. Jarosz/A. Szczepanek: Elementy obrządku pogrzebowego na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Łazach, pow. Jarosław. In: Tarnobrzeska kulturałużycka – źródła i interpretacje. Rzeszów 2009, 365-381.
- Jaźdżewski 1981* K. Jaźdżewski: Pradzieje Europy Środkowej. Wrocław 1981.
- Kemenczei 1984* T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984.
- Krušeňnicka 2006* L. I. Krušeňnicka: Kuľtura Noua na Zemlach Ukraïni. Lviv 2006.
- Moskwa 1976* K. Moskwa: Kulturałużycka w południowo-wschodniej Polsce. Rzeszów 1976.
- Okoński/Szpunar 2002* J. Okoński/A. Szpunar: Najdawniejsza przeszłość Wojnicza i okolic. Wojnicz 2002.
- Olexa 2003* L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby brązowej. Košice 2003.
- Parczewski 1984* M. Parczewski: Prahistoryczne i średniowieczne źródła archeologiczne z doliny górnego Sanu – część I: odcinek Sanok-Wara. Acta Arch. Carpathica 23, 1984, 175-224.
- Pohorska-Kleja/Zielńska 1992* E. Pohorska-Kleja/M. Zielińska: Osada z epoki brązu w Sanoku. Mat. i Spraw. (Rzeszów) 1985-1990. Rzeszów 1992, 155-163.
- Przybyła 2006* M. S. Przybyła: Mittel- und Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 12. Jh. v. Ch. – die Klimakrise von 1159-1141 BC und deren Wiederspiegelung im Fundmaterial. Spraw. Arch. 58, 2006, 21-92.
- Przybyła 2009a* M. S. Przybyła: Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn of the 2nd and 1st millennia BC. Warszawa 2009.
- Przybyła 2009b* M. S. Przybyła: Uwagi o genezie grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem. In: Tarnobrzeska kulturałużycka – źródła i interpretacje. Rzeszów 2009, 53-88.
- Rodak 2003* T. Rodak: Grób kultury pilińskiej ze stanowiska 1 w Chełmie, pow. Bochnia. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 205-214.
- Szpunar/Szpunar 2003* A. Szpunar/B. Szpunar: Cmentarzysko w Gwoźdzcu, Gm. Zakliczyn, stan. 9 i Bruśniuk, Gm. Ciężkowice, stan. 1, woj. Małopolskie. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Krosno 2003, 477-509.
- Szymaszkiewicz 1985* M. Szymaszkiewicz: Wstępne badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury pilińskiej w Chełmcu, Gm. loco, woj. nowosądeckie. Acta Arch. Carpathica 24, 1985, 147-152.
- Zielńska 2007* M. Zielińska: Zabytki epoki brązu. Narzędzia, broń, ozdoby i skarby z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Katalog zbiorów. Sanok 2007.
- Żaki 1950* A. Żaki: Początki rozwoju kulturyłużyckiej w dorzeczu górnej Wisły. Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska F3, 1950, 1-214.

DVA HALŠTATSKÉ DEPOTY Z MORAVY K DATOVÁNÍ ZÁVĚSŮ TYPU TRÁVNIK

M I L O Š Č I Ž M Á Ř

Z moravského území je v současné době známo již nejméně osm depotů z doby halštatské. Objev prvních dvou depotů z Nákla a Šarov spadá již do konce 19. století, další depot z Pavlovic byl zachráněn v roce 1958 a předán do muzejních sbírek teprve v posledních letech. Dva depota z Prostějovska, z Čechůvek a Kralic byly odkryty teprve před několika roky při záchranných archeologických výzkumech, jeden depot pak detektorem kovů v roce 2010 v areálu hradiska Loučka u Vizovic. Nejistá je informace o tom, že v polovině 80. let minulého století byl hledači s detektory kovů nalezen v areálu pozdně halštatského hradiska Burberg u Divák dnes již nezvěstný depot jantarových a skleněných korálů a bronzových náramků uložený v keramické nádobě.

Depoty z Nákla a Šarov byly již dříve zveřejněny, depota z Čechůvek a Kralic pouze předběžně a společně s depota z Pavlovic a Vizovic jsou připravovány k publikaci. V roce 2010 se podařilo převzít pro sbírky Moravského zemského muzea (MZM) v Brně depot z hradiska Rýsov u Provodova a byl zdokumentován soubor halštatských nálezů uložený v Národním muzeu (NM) v Praze, údajně pocházející z Uherského Hradiště.

SOUPIS NALEZIŠT

1. Provodov, okr. Zlín

V roce 2010 byl v prostoru hradiska Rýsov (*Čižmář 2004*; zde starší literatura) objeven za pomocí detektoru kovů depot bronzových předmětů.

Popis nálezů

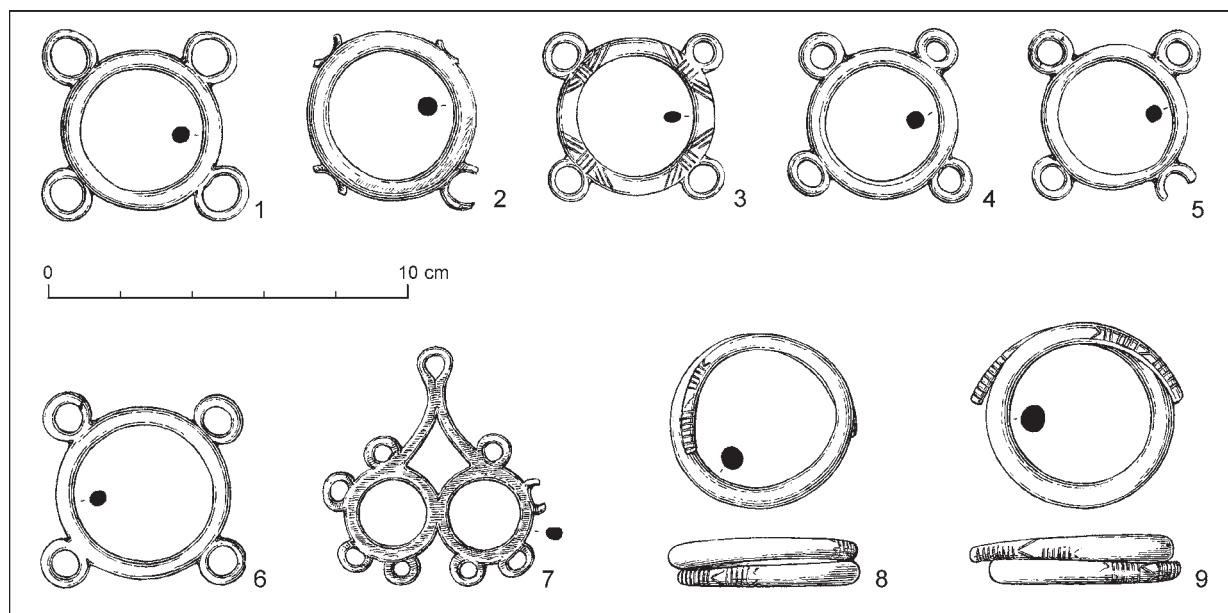
1. Bronzový závěs složený ze dvou kruhů, na nichž se nachází po čtyřech malých očkách. D. 64 mm (obr. 1: 7).
- 2.-7. Šest bronzových kroužků se čtyřmi očky na obvodu, některé jsou odlomeny. Tělo jednoho kroužku je zdobeno rytou výzdobou. Průměr kroužků: 38-46 mm (obr. 1: 1-6).
- 8.-9. Dva bronzové náramky s přeloženými rýhovanými konci. Průměr: 49 mm (obr. 1: 8, 9).
Dep. MZM Brno, př. č. Pa 17/2011.

2. Uherské Hradiště, okr. Uherské Hradiště

Ve sbírkách Národního muzea v Praze, v Bergerově sbírce, koupené v roce 1886 je uložen soubor různě datovaných nálezů, mimo jiné dvacet spon z doby římské (*Peškař 1972, 46-49*) a také třináct nálezů halštatského stáří, jejichž shodný charakter nasvědčuje, že by mohly být součástí jednoho nálezového celku. Sounáležitost halštatských předmětů podporuje i to, že až na dva byly v původním inventáři Bergerovy sbírky z roku 1913 zaevidovány v číselné posloupnosti.

Popis nálezů

- 1.-2. Dva bronzové závěsy složené ze dvou kruhů, na nichž se nacházejí malá očka; na jednom po třech, na druhém pouze po dvou. D. 100, 107 mm (obr. 2: 1, 2).
- 3.-5. Tři bronzové kroužky se čtyřmi očky po obvodu. Průměr kroužků: 58-62 mm (obr. 2: 11-13).
- 6.-11. Šest bronzových kroužků s pěti očky na obvodu, některé jsou odlomeny. Průměr kroužků: 60-64 mm (obr. 2: 4-7, 9-10).

Obr. 1. Provodov - Rýsov, okr. Zlín. Depot bronzových předmětů.

12. Část rýhováním zdobeného tulejovitého předmětu zakončeného třemi očky, na nichž jsou zavěšeny tři li-choběžníkové závěsky. D. 33 mm; d. závěsků 52 mm (obr. 2: 3).
13. Esovitě prohnutý tulejovitý předmět. D. 89 mm (obr. 2: 8).
Dep. NM Praha, inv. č. 89 917, 89 919-26, 89 929-31, 89 947.

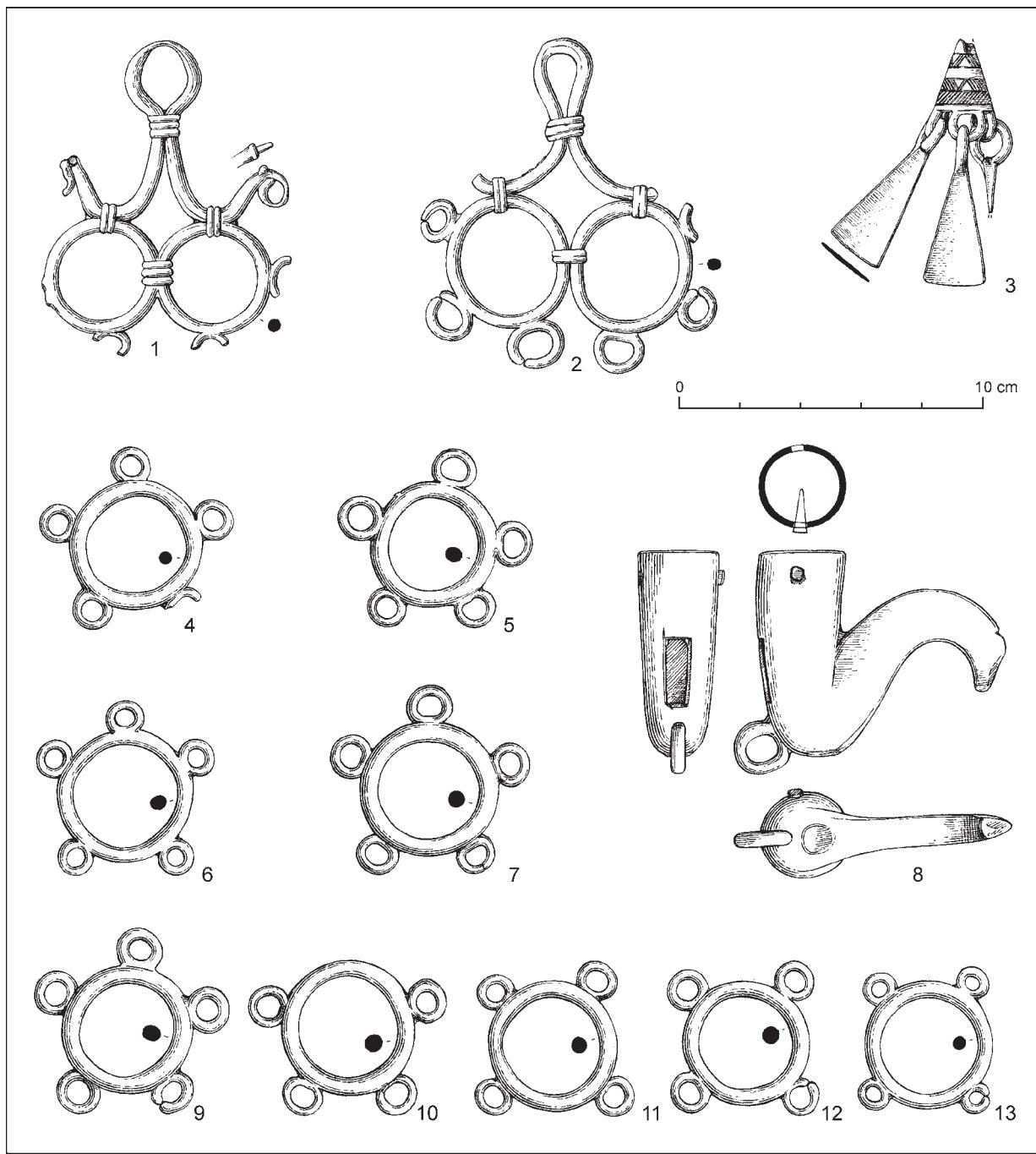
ROZBOR NÁLEZŮ

Kroužkové závěsy

Jedna horní část závěsu z Uherského Hradiště je zcela shodná se známým závěsem ze slovenského Trávníku (obr. 3), který byl znovuobjeven ve sbírkách berlínského muzea (Griesa 1999, 96-98, Abb. 1). Téměř shodná je i druhá horní část závěsu z Uherského Hradiště, která se od nich odlišuje pouze tím, že na obou kruzích má o jedno očko navíc. Obdobný závěs, pouze s poněkud složitější sestavou tří kruhů, získalo berlínské muzeum sice bohužel bez udání místa původu, nicméně jeho provenience z Karpatské kotliny je pravděpodobná (Griesa 1999, 98, 99, Abb. 4), B. Teržanová (2003, 72) ho považuje za nález patrně slovenský. I. Griesa (1999, 98, Abb. 3) uvedla i další analogický závěs z neznámého naleziště z Maďarska a spolu s oběma výše uvedenými závěsy z berlínské sbírky je označila jako skupinu závěsů typu Trávnik (Griesa 1999, 99). Vzhledem k tomu, že jde o ojedinělé nálezy, je i jejich časové zařazení obtížné a I. Griesa je datovala podle střechovitých závěsků, které jsou součástí maďarského exempláře. Tyto střechovité závěsky se často vyskytují u skupiny bohatých závěsů ze slovenského území i z území Maďarska, a zvláště podle známého závěsu z depotu z Tibolddaróč je řadil V. Furmánek (1980, 40) do starší fáze doby popelnicových polí; stejně datování by tedy mělo platit i pro závěsky typu Trávnik. Současně ovšem I. Griesa (1999, 100, 102, Abb. 7: 6) upozornila na podobný trojúhelníkový závěs z halštatského hrobu z Budesti-Finate, přiklonila se však k názoru, že v tomto případě jde o přezívání staršího předmětu charakteru amuletu do mladšího prostředí.

Zcela odlišný názor na datování závěsů typu Trávnik zaujala ovšem B. Teržanová (2003, 70, pozn. 34), podle níž je lze zařadit nejpozději do přechodné fáze starší a mladší doby halštatské. V rámci zpracování halštatských závěsů antropomorfniho tvaru je zařadila do své severokarpatské skupiny (Teržan 2003, 72).

K tomuto typu závěsu je možno nepochybně přiřadit i nález z Rýsova, který je obdobný se závěsy z Trávníku, z neznámého slovenského naleziště a z Uherského Hradiště; scházejí pouze zvednuté konce se zvířecími hlavičkami a jejich jednotlivé části nejsou navzájem spojeny drátěnými objímkami, nýbrž závěs, stejně jako z Budesti-Finate, je odlit v celku.

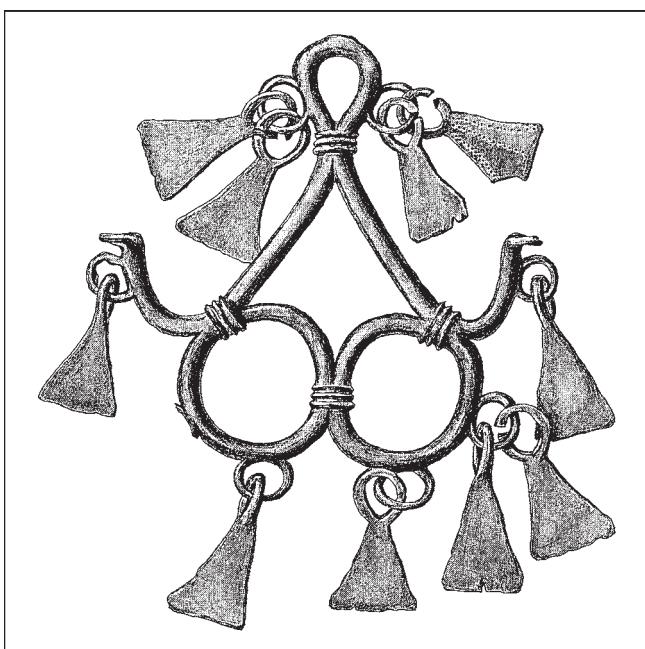

Obr. 2. Uherské Hradiště, okr. Uherské Hradiště. Soubor bronzových předmětů.

Bronzové kroužky

Z devíti bronzových kroužků z Uherského Hradiště mělo šest na svém obvodu po pěti očkách a tři měly po čtyřech očkách, všech šest kroužků z Rýsova má po čtyřech očkách a jeden z nich je zdoben rytou výzdobou.

Analogické kroužky mající čtyři až šest malých oček ze slovenského území shromáždil V. Furmanek (1980, 44, 45). Kroužek s pěti očky znal pouze ze žárového pohřebiště z Podbielu, datovaného na přelom pozdní doby bronzové a starší doby železné (Furmanek 1980, 45, Taf. 31: 843). Ve více případech V. Furmanek uvedl kroužky se čtyřmi očky. U tří kroužků z lokalit Slizké a Vyšná Pokoradz nejsou známy bližší nálezové okolnosti, kroužek ze sídlištění prostředí z Vyšného Kubína náleží mladší době halštatské

Obr. 3. Závěs typu Trávník. Podle Griesa 1999, Abb. 1.

ském území, s tím, že jsou ojediněle rozptýleny i v oblasti Hesenska, Würtemberska a Bavorska, obdobné kroužky s menšími očky se vyskytují i na třech lokalitách ze slovinského území. Další kroužky s očky na obvodu ovšem poměrně početně pocházejí i z rumunského území, a to z halštatských pohřebišť v Sedmihradsku (Marinescu 1984, 79). Z šesti uváděných lokalit jde většinou o nálezy kroužků se čtyřmi očky; kroužky se šesti očky se vyskytly pouze v hrobě 2 ze Sfintu Gheorghe (Kemenczei 2001-2002, 53, 57, Abb. 20: 8) a v hrobě 3 z Budesti-Finate, v němž se dva tyto kroužky vyskytly spolu se dvěma kroužky se šesti očky a se závěsem obdobným typu Trávník (Marinescu 1984, 48, Abb. 3: 3a, 3b, 3c, 6). Z přilehlého maďarského území v hrobě 2 z Kesznyéten byl nalezen kroužek se čtyřmi očky (Kemenczei 2001-2002, 47, Abb. 13: 7).

Tulejovitý předmět

Tulejovitý předmět z Uherského Hradiště má analogie v bronzových tulejkách zakončených ptačími či býčími hlavami, které jsou známy z území Maďarska, Slovenska, severozápadních Čech, Braniborska a dánských ostrovů (Kossack 1954, 52, Taf. 14: 2-7, 9) a z nichž řada je datována do halštatského období. Tulejka má otvor na konci a v místě ohybu do prohnuté části je na ní umístěn kroužek, stejně jako na dvou obdobných exemplářích ze severoevropského prostředí z Egemose a Skjerne (Kossack 1954, 103, 108, Taf. 14: 2, 3).

Tulejovitý předmět se závěsky

Svým tvarem se tento předmět z Uherského Hradiště blíží bronzovým kultovním palicím ze slovinského území, které jsou datovány do pozdně halštatského stupně HD (Stare 1973). Mají obdobnou rytou výzdobu povrchu těla a na konci jsou zakončeny také třemi očky, jedinou odchylkou je pouze to, že na našem předmětu jsou závěsky upevněny přímo k očkům, kdežto u slovinských jsou zavěšeny na řetízcích. Závěsky náležejí sice k obvyklým trapezovitým plechovým chrestítkům, mají ovšem očka utvářená vůči tělu nezvykle kolmo.

a kroužek ze Žaškova mohl být pravděpodobně součástí depotu ze starší a mladší fáze kultury popelnicových polí (Furmánek 1980, 45, Taf. 31: 845-848, 850). K témuž nálezům je třeba přidat i kroužek u halštatského závěsu z Blatnice (Furmánek 1980, 44; Gallus/Horváth 1939, Taf. 26: 19). Tyto kroužky se vyskytují na území severního a středního Slovenska a po funkční stránce jsou považovány za součást koňských postrojů. Z chronologického hlediska je V. Furmanek s přihlédnutím i k nálezům ze sousedních území řadí především do doby halštatské, nejstarší z nich však byly v užívání již na sklonku doby bronzové; sám ovšem korektně upozorňuje na jejich nejistou přítomnost v depotu z Žaškova.

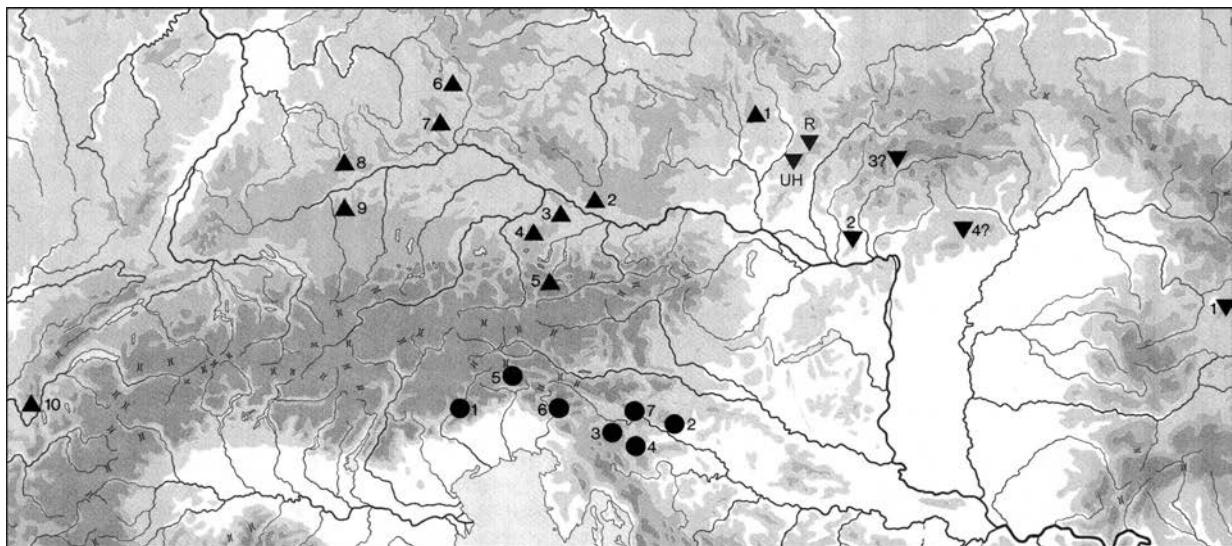
Bronzový kroužek se čtyřmi očky spolu s kroužky se třemi a sedmi očky byly také součástí halštatského souboru stupně HD z Býčí skály (Parzinger/Nekvasil/BARTH 1995, 241, Taf. 20: 214a). V rámci jejich hodnocení se tímto typem blíže zabýval H. Parzinger (1995, 49, 266, Abb. 18) a podal i jejich soupis. Z něho vyplývá koncentrace kroužků se čtyřmi očky na sloven-

Bronzové náramky

Oba bronzové náramky s přeloženými, rýhováním zdobenými konci z depotu z Rýsova nalezišť k jednoduchým, v době halštatské široce rozšířeným tvarům, které mají určité období i v souboru z Býčí skály (*Parzinger/Nekvasil/Barth 1995, 42*); nezdobený exemplář se nachází v souboru pozdně halštatských nalezišť ze Starého Hradiska (*Čižmář/Parma 2006, 64, obr. 5: 1*). Tento typ náramků lze uvést i z velkopolského území z pozdně halštatského depota z lokality Koluda Mala (*Durczewski 1961, 35, ryc. 29: 1, 5-7*) a z oblasti vekerzugské kultury (*Chochorowski 1985, 57, Abb. 11: 12, 13*).

Důležité pro datování kroužků s očky a závěsů by mohlo být i nalezenové prostředí hradiska Rýsov, bohužel jsou z něho dosud známy pouze ojedinělé nálezy, získané většinou za pomocí detektoru kovů. Byl zde nalezen depot železných předmětů a keramika, které ukazují na příslušnost lokality k pozdně laténské púchovské kultuře. Ze starších období odtud zatím pocházejí pouze bronzové předměty doby halštatské a mladší a pozdní době bronzové zatím žádné nálezy nenáležejí; je ovšem předčasné vyvozovat z toho jednoznačné soudy o datování lokality.

Depot z Rýsova i pravděpodobný depot z Uherského Hradiště rozšiřují dosavadní počet nalezišť závěsů typu Trávnik (obr. 4) a kroužků s očky a z geografického hlediska navazují na jejich dosavadní těžiště výskytu v oblasti Karpatské kotliny. Oba soubory obsahující několik druhů náležů lze podle mého názoru poměrně přesvědčivě datovat do halštatského období. Dosavadní nálezy kroužků s očky jsou totiž ve své většině datovány do doby halštatské a do stejného období lze datovat i oba náramky z Rýsova a část kultovní palice a tulejkovitý předmět z Uherského Hradiště. Je proto možno vyvodit, že i u časového zařazení bronzových závěsů typu Trávnik se lze jednoznačně přiklonit k názoru B. Teržanové (2003) o datování těchto antropomorfních závěsů severokarpatské skupiny do doby halštatské.

Obr. 4. Rozšíření antropomorfních závěsů severokarpatské skupiny. Podle Teržan 2003.

Doc. PhDr. Miloš Čižmář, CSc.
Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i
Kaloudova 30
CZ – 614 00 Brno
cizmar@uapp.cz

LITERATURA

- Čižmář 2004* M. Čižmář: Encyklopédie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.
- Čižmář/Parma 2006* M. Čižmář/D. Parma: K předlaténskému osídlení Starého Hradiska. In: R. Sedláček/J. Sigl/S. Vendl (Hrsg.): *Vita Archaeologica. Sborník Vítka Vokolka. Hradec Králové – Pardubice 2006*, 55–68.
- Durczewski 1961* D. Durczewski: Skarby halsztackie z Wielkopolski. *Przegląd Arch.* 13, 1961, 7–108.
- Furmánek 1980* V. Furmánek: Die Anhänger in der Slowakei. *PBF XI/3. München* 1980.
- Gallus/Horváth 1939* S. Gallus/T. Horváth: Un peuple cavalier preschythique en Hongrie. Budapest 1939.
- Griesa 1999* I. Griesa: Zwei Tierkopfgehänge im Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin. *Acta Praehist. et Arch.* 31, 1999, 96–106.
- Chochorowski 1985* J. Chochorowski: Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde. Warszawa – Kraków 1985.
- Kemenczei 2001–2002* T. Kemenczei: Beiträge zur Schmuckmode der Alföld-Gruppe skythischer Prägung. *Folia Arch.* 49–50, 2001–2002, 29–77.
- Kossack 1954* G. Kossack: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Berlin 1954.
- Marinescu 1984* G. Marinescu: Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. *Dacia* 28, 1984, 47–83.
- Parzinger/Nekvasil/Barth 1995* H. Parzinger/J. Nekvasil/F. E. Barth: Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Mainz am Rhein 1995.
- Peškař 1972* I. Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1972.
- Stare 1973* V. Stare: Kultne palice iz Šmarjete. Arh. *Vestnik* 24, 1973, 720–743.
- Teržan 2003* B. Teržan: Goldene Ohrringe in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit – Zeichen des Sakralen? *Anz. Germ. Natmus.* 2003, 68–81.

TWO HALLSTATT HOARDS IN MORAVIA
TO THE DATING OF PENDANTS OF THE TRÁVNIK TYPE

Miloš Čižmář

To the existing six hoards from the Hallstatt period known from Moravian territory (Čechůvky, Kralice, Náklo, Pavlovice, Šarovy, Vizovice) can be assigned another two hoards of bronze artifacts. In 2010 the hoard from hillfort in Provodov was obtained for the collection of MM Brno (Fig. 1) and the set of Hallstatt finds was documented and stored in NM Prague, supposedly from Uhorské Hradiště (Fig. 2).

Ring pendants. Both pendants from Uhorské Hradiště are completely or almost fully identical to the well-known pendant from Slovak Trávnik (Fig. 3), which was rediscovered in the collections of the Berlin Museum (Griesa 1999, 96–98, Abb. 1). Berlin Museum acquired other analogous pendant with a slightly more complicated set of three rings, with a probable provenance of the Carpathian Basin (Griesa 1999, 98, 99, Abb. 4), which B. Teržan considers as a Slovak find. I. Griesa (1999, 99) has classified these pendants included with another find from an unknown site in Hungary as a category of Trávnik type pendants. Their time inclusion is also difficult according to the fact they are single finds. I. Griesa dated them by considering roof-shaped pendants, which are part of the exemplar from Hungary, and which V. Furmanek (1980, 40) assigned to the early phase of the Urnfield period. Nevertheless, B. Teržan (2003, 70, note 34) held a completely different opinion on the dating of pendants of the Trávnik typ. According to her, they can be included no later than in the transitional phase of early and late Hallstatt period and within the elaboration of anthropomorphic pendants of the Hallstatt period included to the so-called North Carpathian group (Teržan 2003, 72). To this pendant type can be certainly also assigned a find from Rýsov, which is missing only uplifted endings with animal heads and their parts are not connected by wire clip, but the pendant is cast on the whole.

Bronze rings with eyelets. Rings from Uherské Hradiště and Rýsov had four or five eyelets on the perimeter, one of them with glyptic decoration. V. Furmanek (1980, 44, 45) collected analogous rings from northern and central Slovakia and he has assigned them to the Hallstatt period above all. According to him, the oldest of them were in use in the Late Bronze Age; but he points out fairly on their uncertain presence in the hoard in Žáškov. Bronze rings with eyelets were also among Hallstatt finds dated to the stage HD from Býčí skála. H. Parzinger has dealt with them closely and filed the catalog (Parzinger/Nekvasil/BARTH 1995, 49, 241, 266, Abb. 18, Taf. 20: 214a). It indicates the concentration of rings with four eyelets on the Slovak territory, that they are also sporadically spread in the area of Hesse, Württemberg and Bavaria. Similar rings with smaller eyelets occur in three locations in Slovenia. Other rings with eyelets on the perimeter come from Romanian territory, from the Hallstatt burial sites in Transylvania (Marinescu 1984, 79) and Kesznyéten, adjacent area in Hungary (Kemenczei 2001-2002, Abb. 13: 7). The socketed item from Uherské Hradiště has analogies in bronze sockets ended with bird or bull heads, which are known from Hungary, Slovakia, North-western Bohemia, Brandenburg and Danish islands (Kossack 1954, 52, Taf. 14: 2-7, 9) and many of them are dated to the Hallstatt period.

The socketed item with pendants from Uherské Hradiště is in a shape similar to the bronze cult sticks in Slovenia, which are dated to the late Hallstatt stage HD (Stare 1973). They have a similar glyptic decoration of the body surface and are ended with three rings, the only divergence is that on our object the pendants are attached directly to eyelets, while the Slovenian objects are suspended on chains.

Bronze bracelets decorated with interlaced endings from Rýsov belong to simple, at the time of Hallstatt period, widespread shapes with numerous analogies.

The finds from Rýsov and Uherské Hradiště extend previous number of pendants of the Trávnik type (Fig. 4) and the rings with eyelets. The finds geographically follow the current focus of their occurrence in the Carpathian Basin. Both files contain several kinds of finds that can be, in my opinion, quite convincingly dated to the Hallstatt period. It is therefore possible to conclude that even the time inclusion of bronze pendants of the Trávnik type can be definitely covered to the point of B. Teržan (2003) about the dating of these anthropomorphic pendants of North Carpathian group to the Hallstatt period.

Translated by Dana Marková

DER KULTWAGEN AUS DOMASŁAW IN SCHLESIEN

B O G U S Ł A W G E D I G A

Die neue Ergebnisse der großen großflächigen Rettungsgrabungen auf den Fundstellen der traditionell unterschiedenen sog. Lausitzer Kultur, anlässlich des Baues der neuen Autobahn und Straßen in Schlesien brachten Quellen welche ermöglichen ein neues Bild der Früheisenzeitlichen Kultur in Schlesien vorstellen, aber auch ganz überraschende einzelne Funde-Denkmäler. Zu den für die europäische Archäologie wertvollsten Funden der Früheisenzeit aus dem Bereich der bemalten Keramik von Domasław gehört der Vierradwagen aus dem Objekt – Grab 4270 auf den Gräberfeld in Domasław, Kr. Wrocław in Schlesien (Abb. 1, 2).

Die archäologische Ausgrabungen wurden auf dieser Fundstelle in den Jahren 2006-2008 durchgeführt. Während dieser Zeit wurden auf der mehr als 14 Hektar großen Fläche (Abb. 3) neolithische Siedlungsspuren, ein Gräberfeld der „Jordansmühler Gruppe“, Siedlungen und Gräberfelder der frühbronzezeitlichen Unetice-Kultur, eine große spätlatenzeitliche und früh Römischer Kaiserzeitliche Siedlung der Przeworsk-Kultur entdeckt und durchforscht. In allgemein können wir die Ergebnisse als wichtige und wertvolle für das Erkennen der Urgeschichte, nicht nur Schlesiens behaupten.

Eine besondere Bedeutung haben die Ergebnisse der Forschungen auf den Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Die Forschungsergebnisse auf diesem Urnengräberfeld sind insofern wichtig, als dass sie die Lausitzer Kultur aus einer anderen Perspektive zeigen. Sie bewegen uns auch dazu, das Kulturbild der süd-westlichen polnischen Gebiete in der Früheisenzeit aus einer anderen Sicht zu betrachten und einige frühere Meinungen zu bestätigen. Schon früher hob man oft hervor, dass das Schlesien in der Früheisenzeit ein hallstattzeitlich beeinflusstes peripheres Randgebiet der Hallsattkultur sei (Reitinger 1981, 9). Im Lichte der Forschungsergebnisse aus dem oben genannten Gräberfeld bei Wrocław und aus ein paar früheren neuen und älteren Forschungen wie zum Beispiel in Kietrz im Kreis Głubczyce (Gedl 2002), Świdwie im Kreis Gliwice (Wojciechowska 1996, 513-523) in Oberschlesien in Łazy im Kreis Wołów (Madera 1999) und in Milejowice im Kreis Wrocław (Bugaj/Kopiasz 2008) in Niederschlesien, scheint es jetzt vollkommen erwiesen zu sein, dass man die Kultur Schlesiens in der Früheisenzeit und sicherlich auch mindestens eines Teils Großpolens als die Gebiete einer regionalen nordöstlichen Gruppe der Hallstattkultur betrachtet (Abb. 4).

Das Gräberfeld war sehr ausgedehnt auf einer Fläche über 2,5 Hektar. Ein Teil des Gräberfeldes lag auf den Feldern der Nachbargemeinde Chrzanów im Kreis Wrocław. In gesamt waren dort mehr als 2100 Grabanlagen durchforscht.

Die ältesten von ihnen, die vereinzelt und in gewisser Zerstreuung auftauchen, stammen eben aus der frühen Phase dieser Kultur. Die größere Zahl der Gräber stammt aus den jüngeren Phasen der Bronzezeit (1100 – 750/700 v. Ch). Die meisten erforschten Gräber (900) können in die Früheisenzeit datiert werden (750/700 – 400 v. Ch). Diese Gruppe bildet auf dem Gräberfeld eine getrennte Provinz und unterscheidet sich hinsichtlich der Konstruktion und der Grabausstattung von den anderen. Die größte Überraschung war die Entdeckung einer großen Grabgruppe, bald 300 Gräber, besonders reich ausgestattete Gräber, zumeist waren das Kammergräber. In den Grabgruben waren meistens in einer Blockkonstruktion aus Holzbalken die Kammern eingerichtet. Manchmal Spuren von den Kammern Holzkonstruktionen sind ziemlich gut und sichtbar erhalten. Einige von den reich ausgestatteten Kammergräbern waren mit einen Kreisartigen, bis 15 M. Durchmesser, Ringgraben abgegrenzt (Abb. 5-7). Das zeichnet das Bild einer anderen Gesellschaft, mit einer anderen Kultur, als jener, die man mit der Gesellschaft der Lausitzer Kultur aus ihren frühen Phasen, oder sogar auch aus dem Ende der Bronzezeit verbindet. Es ändert sich auch das Bild der materiellen Kultur, was deutlich die Ausstattung und die Konstruktion der Kammergräber aus Domasław, aber auch anderer Gräber mit reichem Inventar und speziellen Konstruktionen veranschaulicht. Man darf annehmen, dass die in diesen Gräbern bestatteten Individuen zu der besonderen Schicht der damaligen Gesellschaft gehörten. Neben der Konstruktion unterscheiden sich diese Gräber durch die Ausstattung. Sie enthalten neben einer, oder manchmal ein paar Urnen auch über zehn oder sogar bis über 50 andere Gefäße – Beigaben. Unter ihnen sind die Exemplare der Hallstattkeramik in Form von gewölbten,

Abb. 1. Domaślaw, Kr. Wrocław. Vierradwagen aus dem Grab 4270. Foto: I. Dolata-Daszkiewicz (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

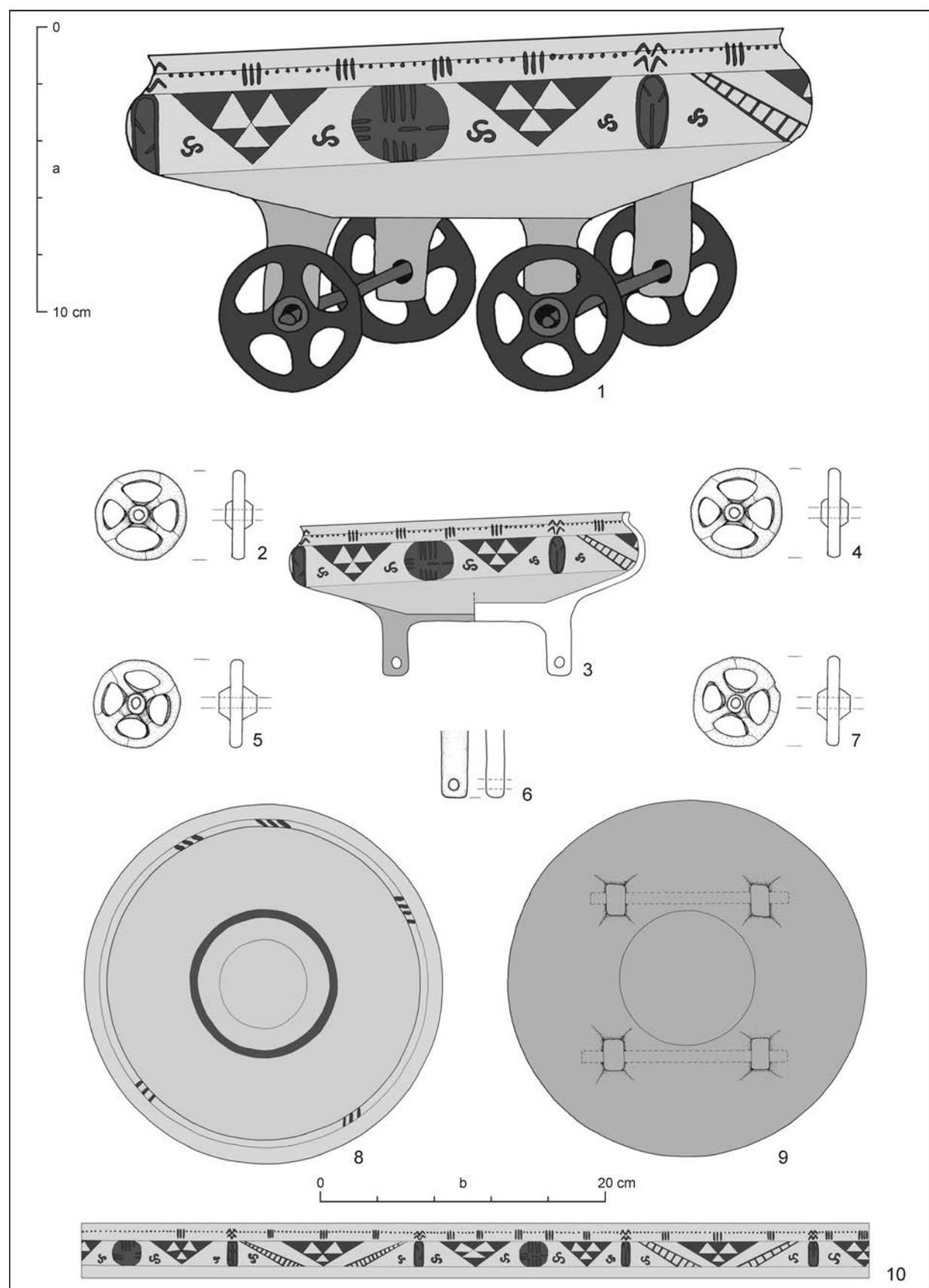

Abb. 2. Domasław, Kr. Wrocław. Der Kultwagen von Domasław. Zeichnung: M. Markiewicz (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

Abb. 3. Domasław, Kr. Wrocław. Luftbild der Ausgrabungsfläche. Foto: J. Zipser (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

geschwärzten und geglätteten oder eventuell graphitierten Wasen mit charakteristischen Trichterhälsen und konischen Buckeln auf der Schulter vertreten. Andere Beispiele für solche Keramik bilden die Schöpfer, Schüsseln, und kleine Schalen, die innen mit den für die Luxuskeramik typischen hallstattzeitlichen, darunter astralen Motiven verziert sind. Die Verzierungen entstehen durch die Glättung dezentier feiner Rillen und bilden verschiedene Motive (Abb. 8). Oft sind auch – besonders in den reichen Kammergräbern – Exemplare der schlesischen bemalten Keramik vertreten. Unter den Verzierungsmotiven der gemalten Keramik sind die Motive mit einer deutlichen symbolhaften Bedeutung, die auf die Sonnen – Symbolik zurückzuführen sind, wie zum Beispiel die Sonnenscheibe und die Triquetra (Abb. 9). Die plastische Verzierung mancher Exemplare der bemalten Keramik knüpft auch an die Hallstattsymbolik (Bouzek 1997, 125, 126; Gediga 1970, 190-197; Kossack 1954, 23, 24, 45-50; 1996), ähnlich wie beispielsweise die Vogelfiguren auf einer gemalten Schüssel (Abb. 9) und auch das zoomorphische Gefäß (Abb. 9) und besonders der keramischer Vierradwagen (Abb. 1, 2).

Zu den wertvollsten Funden in der europäischen Archäologie der Früheisenzeit gehört vor allem in dem Komplex der bemalten Keramik der Vierradwagen aus dem Objekt – Grab 4270 (Abb. 2). Das Wagen Exemplar präsentiert sich als eine relativ tiefe Schüssel (6,2 cm Hoch und einen maximalen Durchmesser 24 cm) mit einer Radkonstruktion auf der Außenseite des Bodens. Die auch keramische Räder waren wahrscheinlich auf einer Holzachse in der Radkonstruktion befestigt. Der Wagen mit Rädern ist 13,7 cm Hoch.

Die rituelle Symbolik des Wagenmotivs ist in der Bronze- und Früheisenzeit weit verbreitet (Baron 2008; Gediga 2002, 119-124; Vosteen 1997). Sie verbindet sich mit der Symbolik des Sonnenkultus, was die eindeutige Bestätigung in dem Motiv der Triquetra, mit dem die Schüssel des Wagens verziert war, findet (Abb. 2). Die Tatsache, dass dieses Exemplar in das Grab eines der adligen Schicht der Gesellschaft angehörenden Verstorbenen hineingelegt wurde, worauf die Konstruktion und besonders reiche Ausstattung

Abb. 4. Die Hallstattkultur in Europa. Nach F. Schlette (1984) und B. Gediga .

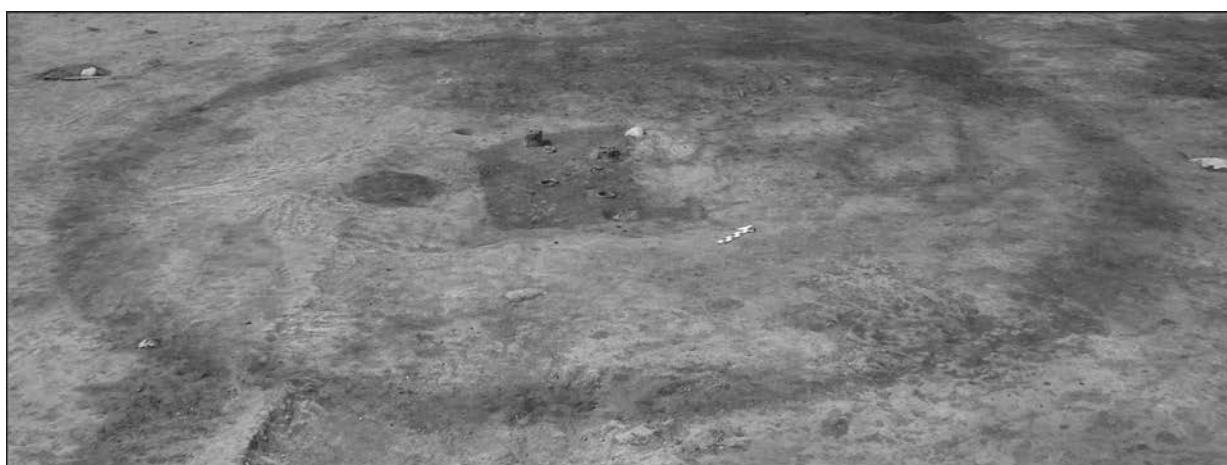

Abb. 5. Domasław, Kr. Wrocław. Kammergrab No. 4395 mit Ringgraben. Foto: A. Zwierzchowska (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

(über 50 Gefäße, zwei Eisenmeißel, zwei Eisenmesser, eisernes hallstattzeitliches Beil, zahlreiche bronzenen und eiserne Schmucksachen darunter: Nadeln aus Bronze und Eisen, zwei Toilettengarnituren aus Bronze und Eisen eine Bernsteinperle) hinweisen, verleihen diesem Fund eine besondere Bedeutung in den Bestattungsritualen. Sie entwickelten sich unter dem Einfluss der mediterranen Zivilisationen, darunter des antiken Griechenlands, wo der Transport des verstorbenen Führers – Häuptlings zum Ruheort meistens auf einem Wagen erfolgte. In dem antiken Griechenland spielte der Wagen eine wichtige Rolle in dem Teil

Abb. 6. Domasław, Kr. Wrocław. Kammergrab 4395 während der Exploitation. Foto: A. Zwierzchowska (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

Abb. 7. Domasław, Kr. Wrocław. Kammergräber mit Ringgraben. Foto: A. Józefowska (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

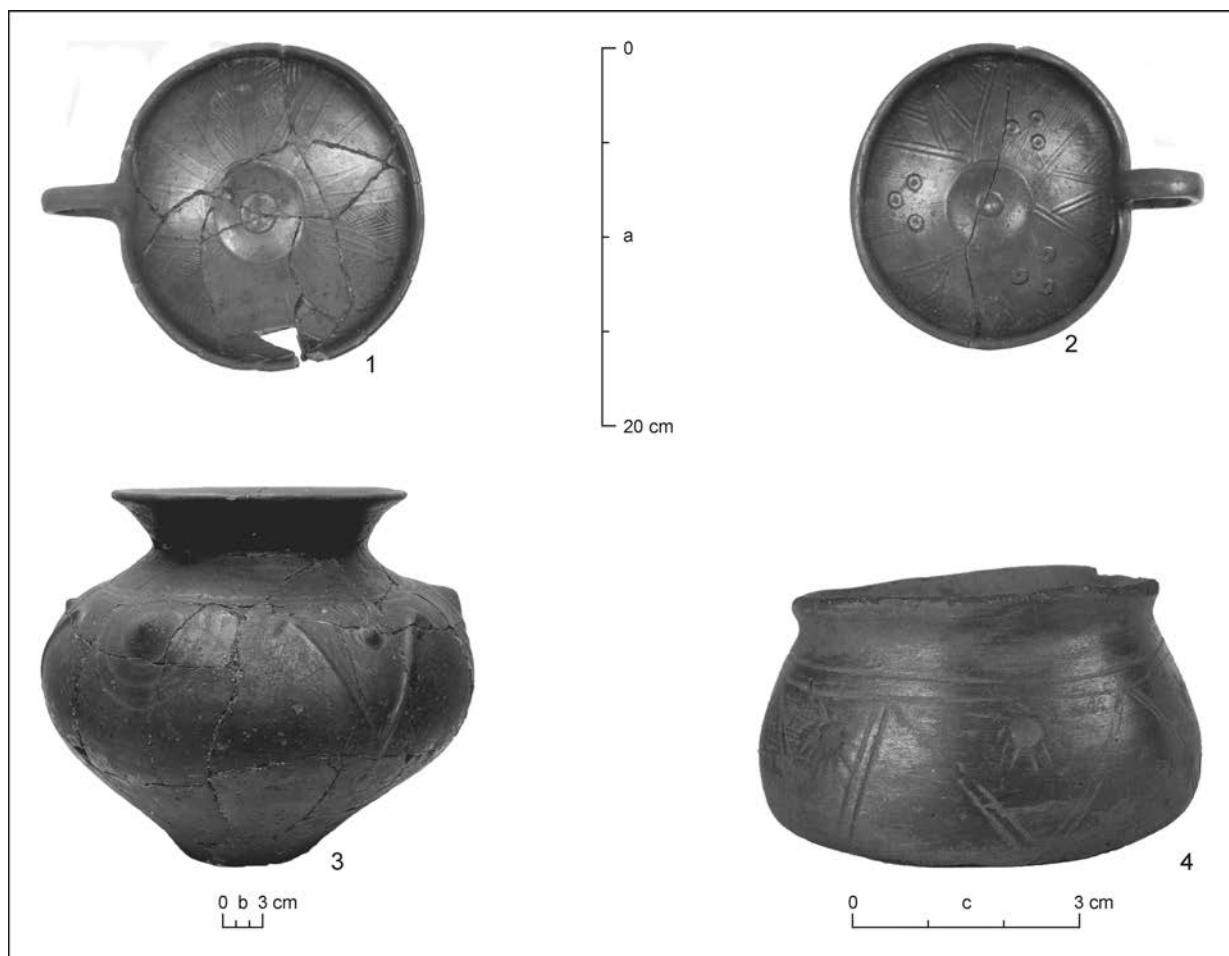

Abb. 8. Domasław, Kr. Wrocław. „Graphitierte“ Keramik aus den Gräbern. Foto: I. Dolata-Daszkiewicz (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

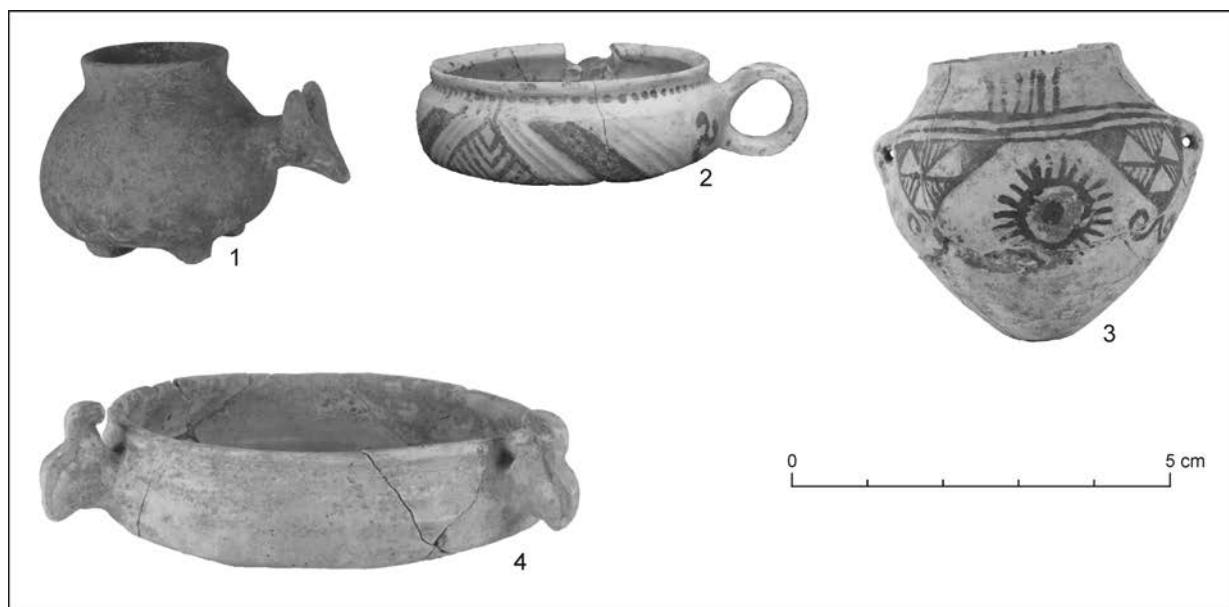

Abb. 9. Domasław, Kr. Wrocław. Schlesische bemalte Keramik aus den Gräbern. Foto: I. Dolata-Daszkiewicz (Archiv: Zespół Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Wrocław).

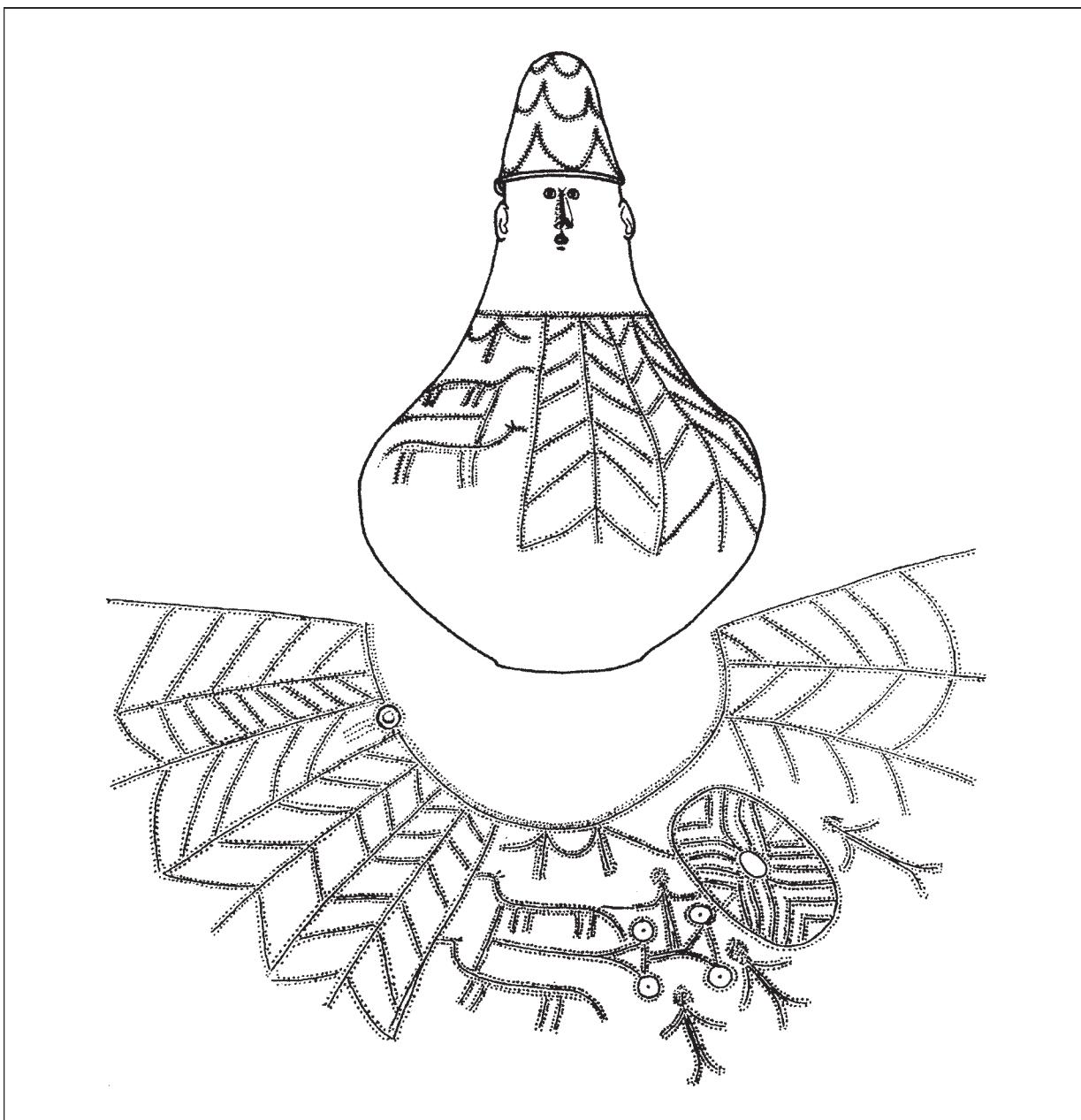

Abb. 10. Grabowo Bobowskie, Kr. Starogard Gdańsk. Gesichtsurne nach M. Kwapiński 1999.

des Bestattungsrituals, das als „ekfora“ bezeichnet wurde (Bernhard 1989, 245-247). Aus der Frühheisenzeit von verschiedenen Regionen finden wir vor allem auf der Keramik geritzte Wagenszenen, in welchen meistens auf den Wagen stehen menschliche Figuren oder Figuren in einer menschlichen Gestalt. Wenn wir uns begrenzen nur auf einige Beispiele haben wir die bekannte Szene auf dem Gefäß aus den Tumulus 28 in Sopron, welche inspirierte zur verschiedensten Interpretationen (Eibner-Persy 1980, 67), weil die Figur auf den Wagen – der Wagenlenker, ist ohne Kopf und nicht eindeutlich eine menschliche Figur vorstellt. Einen bedeutenden Beispiel können wir auch in der Szene auf den Totenbett aus den Fürstengrab von Hochdorf bei Ludwigsburg finden, in welcher auf den Wagen ein Krieger – Heros mit Schild und Speer steht (Biel 1982, Abb. 26). Noch einige Beispiele können wir aus dem Bereich der Pommerschen Kultur vorstellen. Einen besonderen Darstellungsinhalt besitzt die Szenen auf der Gesichtsurne

von Grabowo Bobowskie, Kr. Starogard Gdańsk (Abb. 6). Auf den Wagen der von zwei Tiere gezogen wird steht eine Menschenfigur – Wagenlenker. Hinter den Wagen befindet sich eine relativ große ovale Scheibe, welche wahrscheinlich die Sonnenscheibe symbolisiert (*Gediga 2002, 119-121*). Der Wagen spielte auch eine bestimmte Rolle in den Bestattungsrituals in den sog. Fürstengräbern der Hallstattkulturen. In Falle Domasław haben wir mit den Brandgräbern zu tun und wahrscheinlich deshalb die Symbolik des Wagens auf welchen der Transport des verstorbenen Führers – Häuptlings zum Ruheort und in die andere Realität, meistens auf einem Wagen erfolgte verwirklichte der kleine keramischer Wagen von Domasław. Der Wagen ist mit der Sonnensymbolik verziert. Die Sonnensymbolik findet sich auch sehr oft auf den Gesichtsurnen der Pommerschen Kultur. Das ist ein Zeichen das Sonnen Gottheit wurde als Begleiter des Toten in die neue Realität in den Religiösen Mythen verstanden.

Prof. em. Dr. Bogusław Gediga
 Polska Akademia Nauk
 Instytut Archeologii i Etnologii
 Instytut Historii Sztuki
 Uniwersytet Wrocławski
 ul. Wiejska 6
 PL – 50118 Wrocław

LITERATUR

- Baron 2008* J. Baron: Przedstawienia wozów w kontekście rytów przejścia. In: B. Gediga/W. Piotrowski (Hrsg.): Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne. Biskupińskie Prace Archeologiczne 6, Prace Komisji Archeologicznej 17. Biskupin – Wrocław 2008, 199-209.
- Bernhard 1989* M. L. Bernhard: Historia starożytnej sztuki greckiej. Vol. I. Sztuka grecka archaiczna. Warszawa 1989.
- Biel 1982* J. Biel: Ein Fürstengrabhügel der späten Hallstattzeit bei Eberdingen-Hochdorf, Kr. Ludwigsburg (Baden-Württemberg). Germania 60, 1982, 61-104.
- Bouzek 1997* J. Bouzek: Greece, Anatolia and Europe: Cultural interrelations during the Early Iron Age. Studies in Mediterranean Archaeology 122. Jonsered 1997.
- Bugaj/Kopiasz 2008* E. Bugaj/J. Kopiasz: Early Iron Age elite and their seat in the South West Poland. Przegląd Arch. 56, 2008, 101-115.
- Eibner-Persy 1980* A. Eibner-Persy: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg). Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Hft. 62. Eisenstadt 1980.
- Gediga 1970* B. Gediga: Motywy figuralne w sztuce ludności kultury lużyckiej. Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- Gediga 2002* B. Gediga: Die narrativen Szenen auf der Keramik der Lausitzer und Pommerschen Kultur in Polen. Sborník Národ. Muz. Praha, Hist. A 56, 2002, 117-124.
- Gedl 1973* M. Gedl: Cmentarzysko halsztackie w Kietrzu pow. Głubczyce. Wrocław – Warszawa – Kraków 1973.
- Kossack 1954* G. Kossack: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Römisch-Germanische Forschungen 20. Berlin 1954.
- Kwapiński 1999* M. Kwapiński: Korpus kanop pomorskich. Część I – Pomorze. Gdańsk 1999.
- Madera 1999* P. Madera: Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na cmentarzysku ciałopalnym kultury lużyckiej w Łazach, stan. 1, gm. Wińsko. Śląskie Spraw. Arch. 41, 1999, 231-246.
- Reitinger 1981* J. Reitinger: Hallstattkultur Mitteleuropas. In: Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980. Linz 1981, 7-34.
- Schlette 1984* F. Schlette: Die Kunst der Hallstattzeit. Leipzig 1984.

Vosteen 1997

M. U. Vosteen: Urgeschichtliche Wagen in Mitteleuropa. Eine archäologische und religionswissenschaftliche Untersuchung neolithischer bis hallstattzeitlicher Befunde. Rahden/Westf. 1997.

Wojciechowska 1996

H. Wojciechowska: Świebkie, woj. katowickie, cmentarzysko kultury łużyckiej z okresu halsztackiego. In: J. Chochorowski (ed.): Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków 1996, 513-523.

TRANSCARPATHIAN ELEMENTS IN THE TRZCINIEC CULTURE WANDERINGS OF PEOPLE OR IDEAS?

J A C E K G Ó R S K I

I

It is widely known that on the territory of the Trzciniec culture there appeared artefacts which had their equivalents in the cultures of the Transcarpathian area. In this context the Otomani-Füzesabony (O-FC) and the Maďarovce (MC) cultures are the ones most frequently mentioned. The presence of other cultures (the Piliny, Suciu de Sus, Middle-Danubian Tumulus culture and Carpathian Tumulus culture; Górska 2003) has been remarked upon to a lesser extent.

A significant permeation of the area occupied by the Trzciniec culture with artefacts having southern features, was the reason why its southern part was included in the circle of cultures with spiral ceramics (Vladár 1973, map 2) and why the role of an intermediary in the amber trade between the Baltic coast and the Carpathian Dale was attributed to it (Cabalska 1980). Numerous works on this subject were written in recent years (Bátora 1998; Dąbrowski 2004; Dobrzańska/Rydzewski 1992; Górska 1998; 1999; Górska/Makarowicz 2007; Makarowicz 1999; Marková 1998) and the state of the research was recapitulated (Górska 2003). Within the range of the Trzciniec culture diversified vessels appear, having analogies mainly in the O-FC and the MC. The presence of bronze objects, bone cheekpieces, glass beads and lithic knives Krummessner, as well as clay models of cart wheels is also recorded (Fig. 1). These artefacts are found in hoards, graves and settlements. The phenomenon coincides with the emergence of permanent O-FC settlement in the Carpathian Foothills, including fortified settlements (Gancarski 1994; 1999). The appearance at that time of Baltic amber in the regions situated south of the arch of the Carpathians is also noted (Marková 2003). A similar tendency is not observed in the period of the Mierzanowice culture, prior to the above mentioned culture. It was a closely-knit communication community, which was not subject to any major external influence (Kadrow 1995, 92-94; 2001, 230) from the neighbouring, highly-advanced communities (the Únětice culture and the O-FC). It may be claimed that the opening to inspirations from the Transcarpathian cultural circle took place only at the time of the emergence of the Trzciniec culture.

II

In the discussed period of the Bronze Age the region of the Polish part of the Carpathian Mountains is culturally connected with the regions of Slovakia, which was the result of, among other reasons, the physical presence of the representatives of the O-FC (and later of the Piliny culture as well; Fig. 1: A). The amount of the TC material is small here (Gancarski 1994). Distinctive, TC features are observed in the area in the vicinity of Krakow. The region is characterised by stable, dense TC settlement (e.g. Kadrow/Górska 2003, fig. 6, 7) and the common presence of southern elements (Fig. 1: B, 2). The remaining area connected with the Trzciniec culture is a zone with minute permeation with the artefacts of interest (Fig. 1: C). However, there may be distinguished enclaves containing material of foreign, southern origin. They include the area between two rivers: the Warta and the Prosna, as well as the Kujavia region.

The identification of Transcarpathian features on ceramics may not always be explicit. From the area occupied by the Trzciniec culture we may point out vessels which have exact equivalents in the Transcarpathian environment. However, there are also such which do not have exact analogies but must have been made on the basis of foreign (not "Trzciniec-like") cultural patterns. Examples of "Trzciniec-like" vessels are also known, in which diagnostic for the O-FC patterns in the shape of knobs surrounded by wide grooves, were strongly modified. A few independent mappings of such finds in the Polish regions brought similar results (Dąbrowski 2004, Karte 8; Górska 2003, fig. 4, 5, 11; Makarowicz 1999, fig. 1). It is assumed that of southern origin are as follows: (I) long-necked jugs having their analogies in the MC environ-

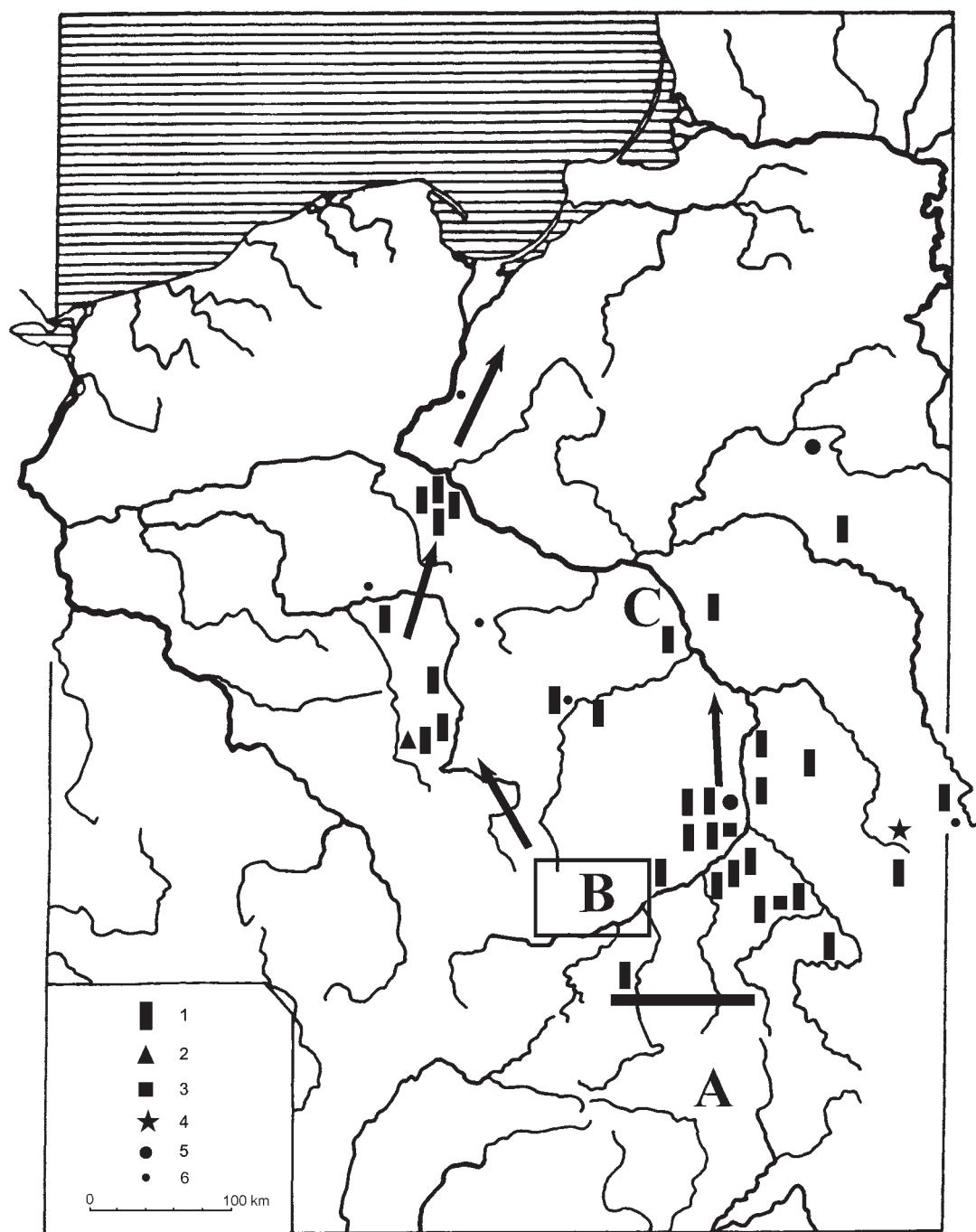

Fig. 1. Model of contacts between the O-FC and the TC. A – centre (O-FC dense settlement area), B – peripheries (Kraków area), C – marginal zone (remaining area) of the TC scope. 1 – vessels having Transcarpathian features, 2 – gold, 3 – knives Krummesser, 4 – clay models of cart wheels, 5 – glass beads, 6 – amber beads (acc. to Makarowicz 1999; Górska 2003; Górska/Makarowicz 2007).

ment, (II) jugs, frequently on pedestal feet and with an ornament of vertical grooves or „hanging” knobs (more rare are amphorae with similar patterns) as well as (III) vases or pedestal-foot beakers.

In the vicinity of Krakow the features of interest not only co-occur with the TC materials (e.g. Górska 1994, pl. IV: 17, 18; Górska/Wróbel 2000, fig. 7), but also form autonomous settlement contexts (Górska 1998) and grave contexts (Górska/Jarosz 2006, fig. 16: 1-9). It may be seen with reference to the O-FC and the MC. The coexistence of traits of both cultures in compact complexes was recorded (Kempisty 1978, fig. 225-232). Due to that, it should be assumed that the influences penetrated into the vicinity of Krakow along two routes. From the regions occupied by the O-FC probably along the valleys of the Dunajec and the

Wisłoka rivers (*Furmánek/Veliačík/Vladár* 1999, 155), and from the region of the MC across the Moravian Gate (*Dąbrowski* 2004, 119; *Górski* 2003, 128). The patterns of the O-FC could have been transmitted further north along the routes going from western Little Poland along the Vistula, or heading for the Warta and the Kujavia (*Makarowicz* 1999).

III

The essence of the relations between the above mentioned, "southern" and "northern" cultural groups is best conceptualised in the World System Theory (*Braudel* 1992, 12-56), from which the model of interaction between the "civilised" world (the centre) and the peripheries (less culturally advanced territories) may be anticipated. This issue, with regard to our subject of interest, was discussed recently (*Górski/Makarowicz* 2007). In the analysed situation, the central area equals the range of highly advanced agriculture of the O-FC and the MC, also north of the Carpathian Mountains (Fig. 1: A). Peripheries comprise mainly the area of western Little Poland, with the stable settlement of the TC (Fig. 1: B, 2). The remaining part of its range is a marginal zone (Fig. 1: C). There function enclaves, in which a congestion of southern traits may be observed. On a small scale they may be the equivalents of the peripheral zone in the vicinity of Krakow in the Polish Lowlands.

The role of each of the zones was different. The O-FC communities were probably the animator and organiser of the exchange routes leading from the south, into the loess regions in the vicinity of Krakow. Further north, "the people of the trail" were probably the representatives of the TC (*Górski/Makarowicz* 2007). In its environment a group of specialised exchange intermediaries – "merchants" did not emerge at that time yet. The exchange was rather based on a chain system, in which the areas more conveniently located along the route from the Baltic coast to the region occupied by the O-FC, gained greater impor-

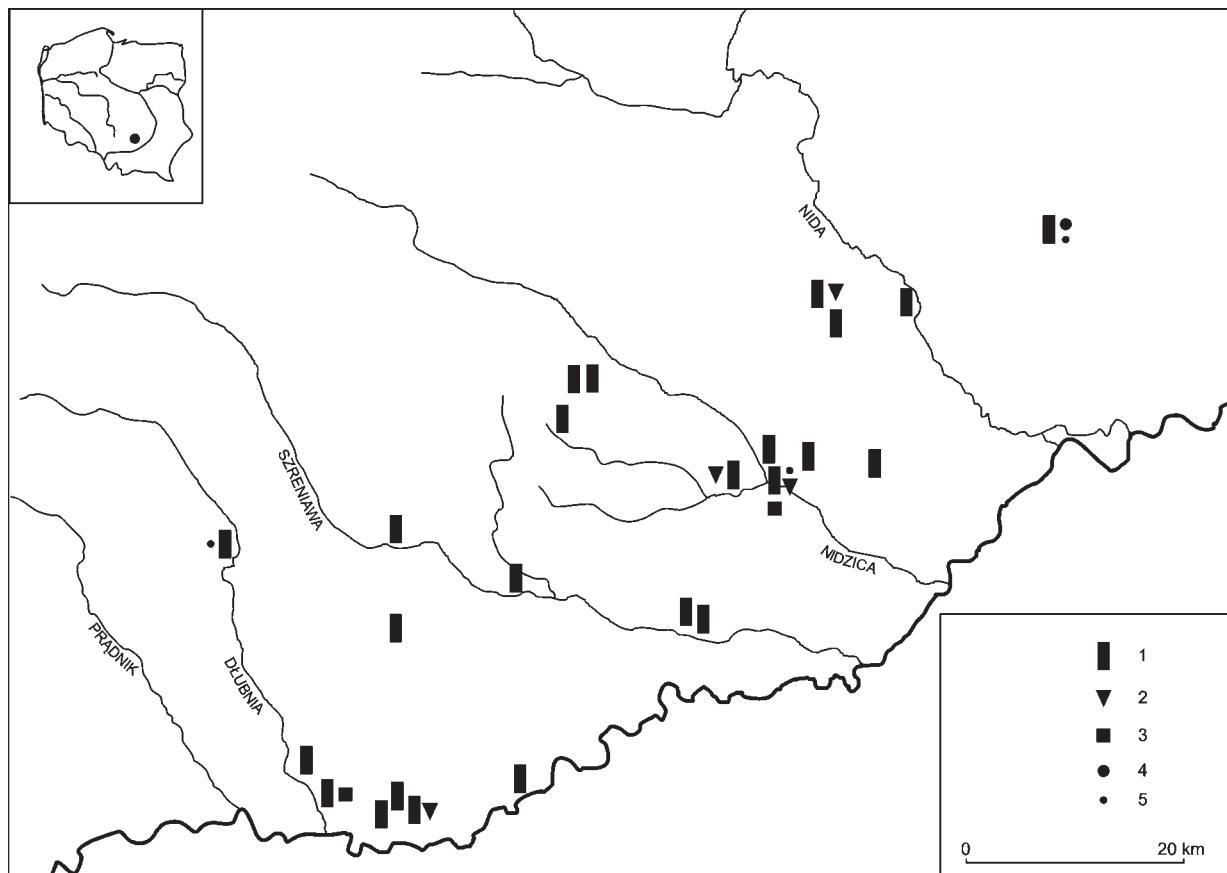

Fig. 2. Distribution of artefacts having Transcarpathian features in the neighbourhood of Krakow. 1 – vessels having Transcarpathian features, 2 – bone cheekpieces, 3 – knives Krummessner, 4 – glass beads, 5 – amber beads.

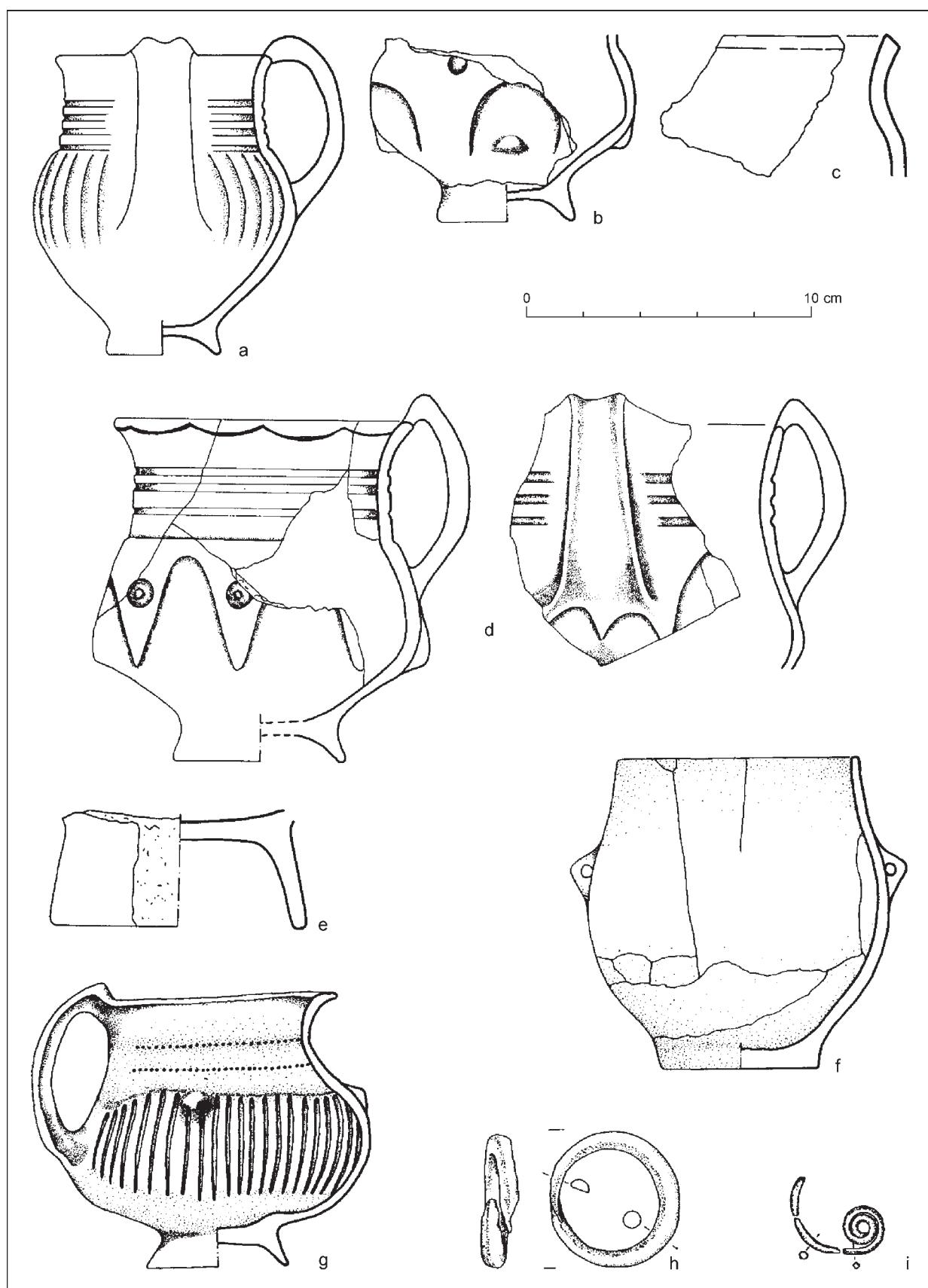

Fig. 3. Gabułtów, site 1. Inventory of grave 5. a-g – vessels, h, i – bronze artefacts (acc. to Górski 2007).

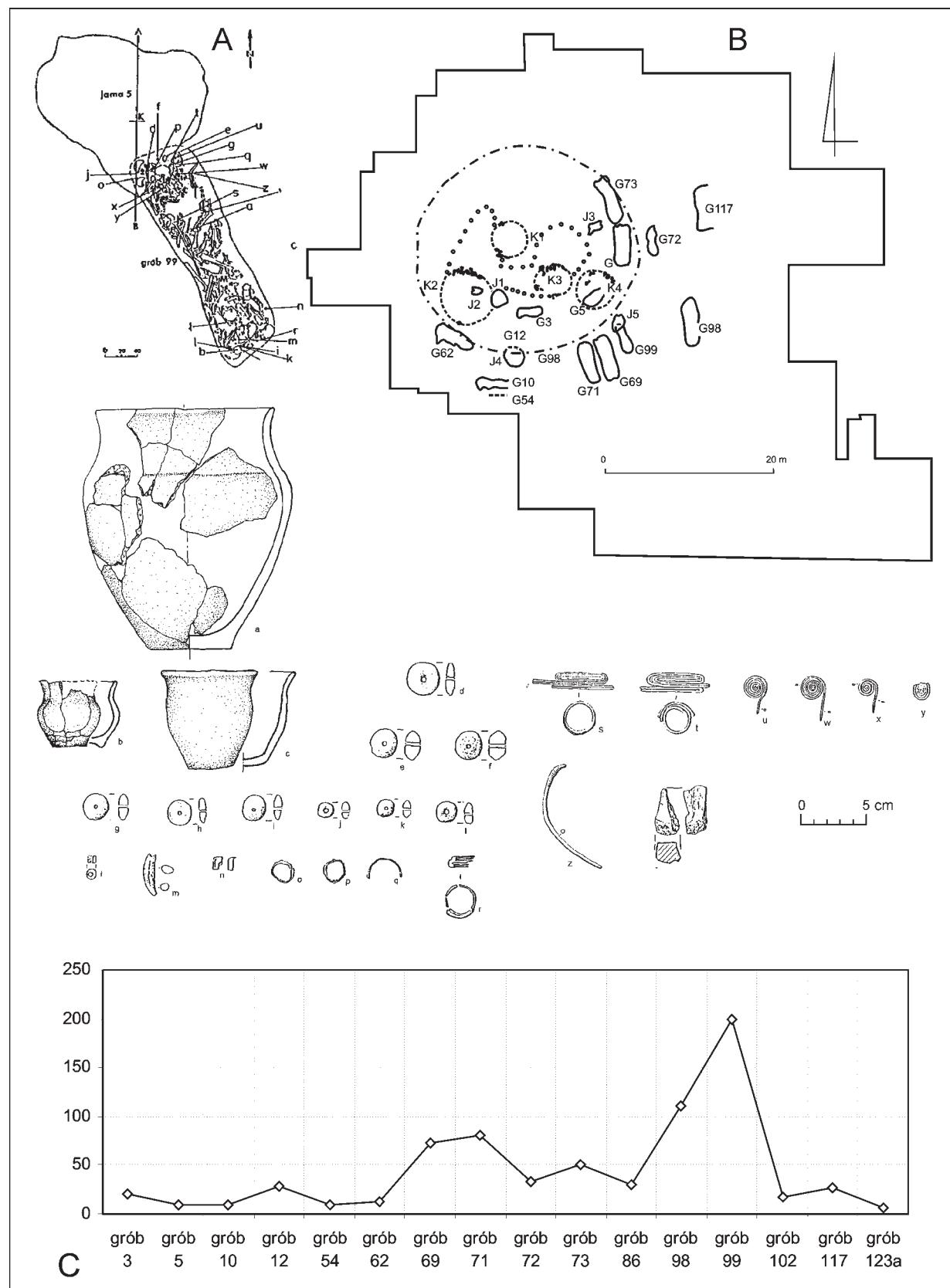

Fig. 4. A – Lay-out of TC cemetery in Żerniki Górne, site 1 (acc. to Kempisty 1978); B – Żerniki Górne, grave 99 (1 – amber; unidentified material, bone, bronze, clay, flint; acc. to Kempisty 1978); C – Żerniki Górne, overall wealth score for collective graves (acc. to Makarowicz 2010).

tance (*Dąbrowski 2004*, 123). They included the above mentioned Kujavia, the area of the middle Warta and Prosna rivers, as stage zones on the exchange route. The places, in the system of the long-distance exchange, played a particular role, providing raw materials for the centre and importing ready-made products. The imported objects made of metal and other materials had solely prestigious meaning here. They may have been monopolised by "peripheral" elites and used with the purpose of legitimising their authority. The marginal zone did not have a bigger role in this structure, nor did the exchange system influence strongly its way of functioning.

The main question connected with the concept being presented is the possibility of verifying the above, partly theoretical, construction. The key to the explanation is the answer to the question about the presence of the local elites, which may have organised and managed the distribution of amber and bronze. Generally speaking, the TC communities are characterised by rather low and moderate forms of ranking. Prestigious bronze, gold, amber and glass products were rarities and constituted "exotic" objects (*Makarowicz 2003; 2010*). It is visible in funerary rites characterised by collectivism and egalitarianism – relatively poorly equipped mass graves are a majority. It appears that a closer analysis of the situation from the areas in the vicinity of Krakow brings slightly different results than those obtained for the whole TC circle.

The starting point of the analysis mentioned below is the evaluation of grave goods, undertaken with regard to the presence of artefacts with southern (Transcarpathian) and local ("Trzciniec-like") features. There may be distinguished three groups of burials. The first one includes graves devoid of vessels pointing to connections with the O-FC and the MC. The only element of the grave goods are the "local" TC products. The second group includes burials with mixed-features ceramics. Apart from the TC ceramics, in the graves there are found vessels having analogies in the stylistics of the O-FC. The third group consists of graves containing exclusively the objects of foreign provenance, without the local "addition". The first group comprises for example single and collective graves from Miechów, Kraków Nowa Huta-Mogila, and some burials from Gabułtów (*Górski/Jarosz 2006*), Iwanowice (*Gajewski 1969*), Miernów i Żerniki Górnne (*Kempisty 1978*). The goods in these graves are very scarce – most often they are only several barely characteristic pieces of vessels. It is the most numerous group of graves from western Little Poland. Only a few burials may be included in the second group (*Cło – Górska/Wróbel 2000*; *Rosiejów – Górska 1994*). They are single or mass ones. The grave goods consist only of vessels and everyday objects (bone tools, a clay spool). These are not prestigious objects. The vessels are fully preserved or only slightly, intentionally damaged. There may be distinguished several mass graves from Żerniki Górnne (*Kempisty 1978*) as well as burials from Iwanowice (*Gajewski 1969*) and Gabułtów (*Górski/Jarosz 2006*). In the goods of these graves there are no objects typical of the local cultural environment (Fig. 3, 4A). The vessels represent the features of the O-FC (Fig. 3: a, b, d, g) and the MC or are barely characteristic (intercultural?) forms (Fig. 3: c, f; 4: a-c). The other objects found in these graves are not of local origin either. These are bronze, glass and amber ornaments. There is also one bronze dagger.

The above mentioned collective and single graves represent definitely the richest burials in the discussed area, which stand out on account of the sort and quality of goods, revealing foreign origin. On the other hand, the funerary rite is typical of the local TC communities. Furthermore, all groups of graves are found on the same cemeteries (Iwanowice, Gabułtów and Żerniki Górnne). Poor graves with the "Trzciniec-like" goods accompany rich burials with imported objects and vessels, which were based on foreign stylistic patterns. It is also worth emphasising that all the analysed graves can basically be dated within phase B of the Bronze Age. Collective skeleton graves are widely recognised as last resting-places of the members of real units of social organisation – kindreds or lineages. Taking into consideration various reservations connected with a simple imitation of the social structure in funerary rites (more: *Kadrow 1995*, 98, 99) it may be assumed that the sort of goods reflects to a certain extent the primary status, wealth, role and prestige in the world of the living (more: *Makarowicz 2010*). In our specific case we are dealing with the accumulation of "exotic" and prestigious objects in the chosen mass graves. They clearly contrast with analogical with regard to the funerary rites graves with few goods. The above information may be to the advantage of the hypothesis that in the times of the TC, in western Little Poland, there emerged local elites which dominated the exchange with the Transcarpathian regions. One of the aspects legitimising the dominance of these groups was reflected in rich grave goods (Fig. 4C).

The situation in settlements to a certain extent resembles the observations made on the cemeteries. The relics of farms on settlement sites are big objects, usually trapezium-shaped. They are distributed regularly, forming closed circular or lenticular systems (*Kadrow/Górska 2003*). On some sites only ceramics with southern traits or with a marginal addition of the TC vessels was found (*Górska 1999*). It leads us to

the conclusion that the farm inhabitants making use of the sites with such ceramics, used a different set of vessels and did not apply the “Trzciniec-like convention” in their manufacture. In the indicated cases we do not deal with simply drawing inspiration from a foreign cultural environment. The differences between the compared “Trzciniec-like” (local) inventory and the “southern” (foreign) one are so big that it should be assumed that the makers of vessels with Transcarpathian traits had different typological and stylistic patterns “imprinted”. On the example of the widely researched settlement in Kraków Nowa Huta-Mogiła it was observed that the objects with the discussed traits do not form separate assemblages within the settlements, but clearly fit in the regular village structures. The statement of these facts suggests that in the settlement, apart from the “native” (TC) population there also lived families (or only vessel-makers – probably women), who arrived from the outside and did not come from the TC environment.

IV

Summing up, we could recall the question included in the title and consider whether the presence of Transcarpathian elements in the Trzciniec culture is the result of the wanderings of people or ideas. In the light of the acquired data it may be claimed that non-ceramic objects are imports. They are deposited only in some graves, which, because of that, stand out with regard of the richness of equipment as compared to other burials. Such a situation may prove the formation in western Little Poland of a group of intermediaries (the local elites), which on the scale of the southern range of the TC took over the organisation of the distribution of bronze and amber. It is more difficult to interpret the appearance of numerous vessels, having their exact equivalents in the zone south of the arch of the Carpathian Mountains. It is even thought that some of them may have been imports (*Marková 1998*). However, the import of vessels on a large scale must be excluded. Most of them were, however, made locally basing on external, with regard to the local cultural environment and tradition, cultural patterns. A solution would be to assume the hypothesis of the exchange of women between the populations inhabiting the areas in the vicinity of Krakow and the Carpathian zone, as well as the areas south of the arch of the Carpathian Mountains. Such an exchange would sanction the relations discussed above.

Dr. Jacek Górska
Muzeum Archeologiczne w Krakowie
ul. Senacka 3
PL – 31-002 Kraków
jgorski@ma.krakow.pl

BIBLIOGRAPHY

- Bátora 1998* J. Bátora: Príspevok k otázke kultúrnych vzťahov územia juhozápadného Slovenska k oblasti severne od Karpát v závere staršej doby bronzovej. In: A. Koško/J. Czebreszuk (eds.): „Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy. Poznań 1997, 259-265.
- Braudel 1992* F. Braudel: Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV-XVIII wiek. Tom 3. Czas trwania. Warszawa 1992.
- Cabalska 1980* M. Cabalska: Związki między kulturą Otomani a kulturą trzciniecką. Arch. Polski 29, 1980, 53-65.
- Dąbrowski 2004* J. Dąbrowski: Ältere Bronzezeit in Polen. Warszawa 2004.
- Dobrzańska/Rydzewski 1992* H. Dobrzańska/J. Rydzewski: Elementy zakarpackie w materiałach kultury trzcinieckiej w Mysławczycach. Acta Arch. Carpathica 31, 1992, 91-106.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991* V. Furmanek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Gajewski 1969* L. Gajewski: Fin du néolithique – début de la période de Hallstatt. Inwentaria Archaeologica Polone 22. Planche 1969, 130-136.
- Gancarski 1994* J. Gancarski: Pogranicze kultury trzcinieckiej i Otomani-Füzesabony – grupa jaśielska. In: P. Mitura (ed.): Problemy kultury trzcinieckiej. Rzeszów 1994, 75-104.

- Gancarski 1999 J. Gancarski: Chronologia grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej i kultury Otomani-Füzesabony w Polsce na podstawie wyników badań wykopaliskowych osad w Trzcinicy i Jaśmie. In: J. Gancarski (ed.): Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Krosno 1999, 145-180.
- Górski 1994 J. Górska: Materiały kultury trzcinieckiej z kopca wschodniego w Rosiejowie. Mat. Arch. Nowej Huty 17, 1994, 41-64.
- Górski 1998 J. Górska: Transkarpackie kontakty ludności zachodniej Małopolski w początkach epoki brązu w świetle najnowszych odkryć w Karpatach (próba interpretacji niektórych znalezisk). In: J. Gancarski (ed.): Dzieje Podkarpacia. Tom II. Krosno 1998, 201-214.
- Górski 1999 J. Górska: Die Beziehungen zwischen dem westlichen Kleinpolen und dem Gebiet der Slowakei in der klassischen Phase der Trzciniec-Kultur (ausgewählte Aspekte). In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 251-265.
- Górski 2003 J. Górska: Uwagi o datowaniu i kontekście znalezisk ceramiki o „cechach południowych” w strefie zasięgu kultury trzcinieckiej. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 89-137.
- Górski/Jarosz 2006 J. Górska/P. Jarosz: Cemetery of the Corded Ware and the Trzciniec Cultures in Gabułów. Spraw. Arch. 58, 2006, 401-451.
- Górski/Makarowicz 2007 J. Górska/P. Makarowicz: Reception of Transcarpathian influence in Trzciniec Cultural Circle as a Sign of Long-Distance Exchange Contacts. In: J. Baron/I. Lasak (eds.): Long Distance Trade in the Bronze Age and Early Iron Age. Wrocław 2007, 101-116.
- Górski/Wróbel 2000 J. Górska/J. Wróbel: Zbiorowy grób szkieletowy kultury trzcinieckiej z Nowej Huty-Cła, stan. 65. Mat. Arch. Nowej Huty 22, 2000, 21-34.
- Kadrow 1995 S. Kadrow: Gospodarka i społeczeństwo. Wczesny okres epoki brązu w Małopolsce. Kraków 1995.
- Kadrow 2001 S. Kadrow: U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej. Kraków 2001.
- Kadrow/Górski 2003 S. Kadrow/J. Górska: Diachronic Micro-regional Studies concerning Settlement on the Loess Uplands of Southeastern Poland in the Bronze Age. In: H. Thrane (ed.): Diachronic Settlement Studies in the Metal Ages. Jutland Archaeological Society Publications 45, 2003, 71-97.
- Kempisty 1978 A. Kempisty: Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami. Warszawa 1978.
- Makarowicz 1999 P. Makarowicz: The Problem of Reception of Otomani Culture Patterns on the Polish Lowlands. In: J. Gancarski (Hrsg.): Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Krosno 1999, 231-247.
- Makarowicz 2003 P. Makarowicz: The Construction of Social Structure: Bell Beakers and Trzciniec Complex in North-Eastern Part of Central Europe. Przegląd Arch. 51, 2003, 123-158.
- Makarowicz 2010 P. Makarowicz: Trzciniecki krag kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy. Poznań 2010.
- Marková 1998 K. Marková: Kultúrny vývin v závere staršej doby bronzovej na juhu stredného Slovenska a možnosti kultúrnych vzťahov s južným Poľskom. In: A. Koško/J. Czebreszuk (eds.): „Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces. Poznań 1998, 253-258.
- Marková 2003 K. Marková 2003: Austauschentwicklung in Karpatenbecken im Lichte der Bernsteinfunde (vorläufige Anmerkungen). In: C. Kacsó (Hrsg.): Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im Karpatischen Raum. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag. Baia Mare 10.-13. Oktober 2001. Bibliotheca Marmatia 2. Baia Mare 2003, 339-352.
- Vladár 1973 J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. Slov. Arch. 21, 1973, 253-357.

ZAKARPATSKÉ PRVKY V TRZCINIECKEJ KULTÚRE
PUTOVANIE ĽUDÍ ALEBO MYŠLIENOK?

J a c e k G ó r s k i

Predložený model objasnenia problematiky príspevku spája do zrozumiteľného celku niektoré nezávisle formulované, ale vzájomne súvisiace koncepcie, vyskytujúce sa v archeologickej literatúre. Najvýznamnejšie z nich sa týkajú: a) vedúcej úlohy O-F kultúry v organizácii distribúcie jantáru v oblasti Egejskej kultúry a v pripojení južnej Trzcinieckej kultúrnej zóny (TC) do okruhu kultúr s keramikou so špirálovým ornamentom (*Vladár 1973, mapa 2*) ako aj prisudzovania O-F kultúre úlohy mediátora vo výmennom obchode s jantárom medzi Pobaltím a Karpatskou kotlinou (napr. *Cabalska 1974, 54 n.*; *Marková 1998, 258*); b) jednoznačného rozdielu v kvantite predmetov s južnými prvkami nájdenými v oblasti obývanej rôznymi skupinami TC (*Górski 1999; 2003; Makarowicz 1999*); c) rozdielnym rytmom zmeny v keramike v zóne TC v západnom Malopoľsku v porovnaní s ostatnými územiami (*Górski 2004*); d) postupnej prevahy oblúbenosti bronzu v prostredí TC (*Dąbrowski 2004, 125*) „vstupom“ TC do stredoeurópskej zóny cirkulácie bronzových predmetov a jantáru.

Preklad Ľudmila Vaňková

PYRAUNOI IN MINIATURFORM DER PILINYER-KULTUR

S Z I L V I A G U B A

EINFÜHRUNG

Der Fundkreis der tragbaren Feuerherde – einer speziellen Hauskeramik der Bronzezeit – verfügt über eine breite Literatur. Die Altfunde aus dem bronzezeitlichen Karpatenbecken wurden in letzter Zeit von mehreren Forschern – mit Rücksicht auf ihre terminologische, chronologische und kulturelle Beziehungen – ausführlich besprochen.¹

Unsere Studie befasst sich mit dem Thema aufs neue, da es im Jahre 2008 aus dem einst eponymen Fundplatz von Salgótarján-Zagyvapálfalva – in Begleitung von Miniaturbronzen – ein weiteres tragbares Feuerherd in Miniaturform ans Tageslicht kam.² Die Erörterung dieses Fundes und die Möglichkeit die Altfunde persönlich zu untersuchen macht es notwendig, die früheren, auf dem Verbreitungsgebiet der Pilinyer-Kultur bekannten und bereits publizierten tragbaren Feuerherde noch einmal unter die Lupe zu nehmen. So können die Unsicherheiten in den Publikationen beseitigt und die Daten mit neuen Informationen ergänzt werden.

Der Fundkontext des Exemplars aus Zagyvapálfalva zeigt besonders überraschende Ähnlichkeiten zu dem Fund aus Radzovce. Die Analyse der Gemeinsamkeiten beider Gräber können auch die Altfunde aus Piliny und Nagybátony in ein neues Licht setzen.

Der vorliegende Beitrag ist unserem geehrten Kollegen Václav Furmánek gewidmet, der in der Forschung zur Spätbronzezeit und besonders zur Südöstlichen Urnenfelderkultur unentbehrliche Arbeit geleistet hat.

FUNDBESPRECHUNG

Auf dem Gebiet der Pilinyer-Kultur sind es insgesamt 5 tragbare Feuerherde bekannt, alle stammen aus Gräbern, einige sind in Miniaturform.³

Das neueste tragbare Feuerherd in Miniaturform kam aus einer mehrfachen Bestattung in Zagyvapálfalva ans Tageslicht. Der Befund Nr. 1156/1157/1158/1159/1163 war ein rechteckiges Grab ohne signifikante Grabgrube mit insgesamt 19 Keramikfunde. Einige Gefäße, die die kalzinierten Knochen beinhalteten wurden mit ein bis zwei Steinplatten bedeckt. Das Grab war Nord-Süd orientiert und besaß die Ausmaßen von 110 x 60 cm.⁴

Es wurden insgesamt vier Graburnen und zwei kleinere Beigefäße mit Knochenresten von 7 Individuen freigelegt. Weitere 13 Gefäße wurden neben den Urnen gestellt, die Lanzen spitze und das Beil in Miniaturform lagen auf dem Boden des Grabes, außerhalb der Graburnen. Der Befund 1156 beinhaltete die Knochenreste eines wahrscheinlich männlichen Erwachsenen (zwischen dem 40. und 59. Lebensjahr). Der Befund beinhaltete die Knochenreste einer wahrscheinlich weiblichen Erwachsenen (zwischen dem 23. und 39. Lebensjahr). In der Graburne 1158 wurden 10 St. microfragmentierte Kalzinaten dokumentiert, weder das Alter noch das Geschlecht konnte bestimmt werden. Daneben in einem Beigefäß wurden 3 St. hypermicrofragmentierte Kalzinaten freigelegt, weder das Alter noch das Geschlecht konnte bestimmt werden. Die Graburne 1159 beinhaltete die Knochenreste eines Kindes (um das 15 Lebensjahr), das daneben stehende Beigefäß die Knochenreste eines weiteren Kindes (zwischen dem 1. und 10. Lebensjahr). Die letzte Graburne enthielt die Kalzinaten eines Kindes (um das 2-4 Lebensjahr).

¹ P. Fischl/Kiss/Kulcsár 2001a, 2001b; Romsauer 2003.

² Vaday/Szabó 2009.

³ Mit der Ausnahme des Fundes aus Piliny (Ungarisches Nationalmuseum) und Radzovce (Novohradské múzeum a galéria, Lučenec) befinden sich die Funde im Kubinyi Ferenc Museum, Szécsény. Die Beschreibungen der früheren Publikationen werden mit neuen Beobachtungen ergänzt bzw. sie bildlich dargestellt. Ebenfalls werden die kurzen Grabungsberichte und vorläufige Berichte durch die Anmerkungen in den originalen Grabungstagebücher ergänzt.

⁴ Aus räumlichen Gründen wird hier auf die detaillierte Fundbesprechung weiterer Artefakte aus den Gräbern verzichtet.

Tragbares Feuerherd in Miniaturform (Abb. 3: 1a-1b). Braun-rötlich gefleckt, mit feinem Sand gemagert, geglättete Oberfläche. Restauriert, stark geschädigt, das einst eingebaute Gefäß fällt gänzlich.

Oberhalb der Schüröffnung zwei kleine Abzugslöcher. Die Sohle ist abgesetzt. Der Körper ist zyndrisch.

H: 6,4 cm; Maßen: 7,4 x 6,8 cm.

KFM, Inv. Nr. 2009.1.964.1.

Im ersten Grab von Nagybátony wurden die ersten 3, kalzinierte Knochen beinhaltenden Urnen vor Grabungsbeginn bereits entnommen. Das 4. Gefäß beinhaltete ebenfalls kalzinierte Knochen.⁵ Der fünfte Gegenstand war das kleine tragbare Feuerherd, in seinem Gefäßteil mit einer weiteren Tasse, die auch Bronzebruchstücke enthielt.

Tragbares Feuerherd in Miniaturform (Abb. 3: 2). Braun-grau gefleckt, mit Sand, Kies und gemahlener Keramik gemagert, rauhe Oberfläche. Zwischen Kragen des Gefäßmantels und dem Körper eine feine eingeglätte Kannelure, der Kragen ist abgebrochen.

Rauchabzugsöffnungen sind etwas asymmetrisch angesetzt.

H: 10,3 cm; Maßen: 13,2 x 12,5 cm.

KFM, uninventarisiert.

Im Grab Nr. 209 aus Nagybátony ist ein weiteres tragbares Feuerherd mit eingebautem Gefäß bekannt (Abb. 3: 3a-3b).

Beschreibung: Braungrau, restauriert, das Gefäß ist vollständig erhalten, der Seitenmantel ist bis zu 50 % ergänzt. Mit Sand und Kies gemagert, die Oberfläche ist geglättet. Der oberer Teil (oberhalb der Henkel) ist als ganzes eine an Parallelen beruhende Ergänzung. Ist leicht asymmetrisch, mit zwei Schüröffnungen, darüber jeweils zwei Rauchabzugslöcher, obwohl an der Hinterseite die Abzugslöcher nicht authentisch angesehen werden können.

Die innere Seite der Sohle an der vorderen Schüröffnung trägt eindeutige Brandspuren.

H: 25,2 cm; Maßen des Umfanges: 30,2 x 26 cm.

KFM, uninventarisiert.

In Radzovce wurde das kleine tragbare Feuerherd (*Furmánek 1977, Abb. 12*) im reichsten Grab 216/69 entdeckt. Unter einer Steinpackung mit der Ausdehnung von Größe 8 x 7 m kam ein rechteckiges, N-S orientiertes Grab mit den Größen 200 x 80 cm zum Vorschein. Im nördlichsten Teil der Grabgrube stand die zentrale Urne, daneben eine weitere Urne, die beiden beinhalteten die Überreste eines einzigen Individuums (erwachsene Frau). Kalzinierte Knochenreste befanden sich in der Amphore Nr. 4. (vierjähriges Kind) und in der Amphore Nr. 8. (Neugeborenes). Im Grab befanden sich neben den 4 kalzinierten Knochen beinhaltenden Urnen 12 weitere Beigefäße, das tragbare Feuerherd und 10 Bronzeartefakte.

Tragbares Miniaturfeuerherd. Rauhe Oberfläche, ist mit Kies und Sand gemagert. H: 10,8 cm (*Furmánek 1977, Abb. 12; 2010, obr. 18*).

PYRAUNOI DER PILINYER-KULTUR IM GRÄBERFELDKONTEXT

Miniaturgegenstände, darunter der Pyraunos aus Piliny wurden bereits im 19. Jahrhundert veröffentlicht (*Hampel 1886, Taf. LXXVIII: 2*), obwohl im Mittelpunkt der Forschung damals noch eher die miniaturisierten Tierfiguren standen. I. Bóna (1975, 155) reiht das tragbare Feuerherd aus Piliny in die Füzesabony- oder Piliny-Kultur ein, während die Funde aus Nagybátony – beide als Miniaturformen bezeichnend – dem Fundgut der Pilinyer-Kultur zugesprochen werden (Bóna 1975, 255).⁶

Das tragbare Feuerherd aus dem Grab 1 von Nagybátony, dessen Zeichnung P. Patay (1954, 6. kép) auch veröffentlicht wurde tatsächlich in Miniaturform hergestellt. Das zweite, etwas größere aber durch Pflug leider zerstörte Feuerherd war zur Zeit der Veröffentlichung noch unrestauriert und wurde nicht

⁵ P. Patay vermutete, dass insgesamt 4 Individuen beigesetzt wurden. Da das anthropologische Material nur in seltenen Fällen eingesammelt wurde, und die Möglichkeit einer Analyse nicht mehr durchführbar ist, bleiben leider seine Beobachtungen nur Vermutungen (Patay 1954, 55).

⁶ Über die Verbreitung der Füzesabony-Kultur in Nordungarn siehe *Guba 2009; Tárnoki 2010*.

abgebildet. Nicht desto trotzt erwähnt *P. Patay* (1954, 38), dass der Pyraunos aus dem Grab 209 „normale Größe“ besaß und durchaus ein Gebrauchsgegenstand war im Gegensatz zu dem Feuerherd des ersten Grabes (*Patay* 1954, 35). Die eindeutigen Brandspuren an den Sohlen bekräftigen die Tatsache, dass dieses Gegenstand im alltäglichen Leben benutzt wurde.

Das selbe Feuerherd wird später von *T. Kemenczei* – anhand des Beitrages von *I. Bóna* als Miniaturform – neu erörtert, jedoch vermerkt *T. Kemenczei* (1984, 105), dass es „ohne Grabnummer“ sei.⁷ Die miniaturisierten Formen der tragbaren Feuerherde in der Pilinyer-Kultur leitet er von der Füzesabony-Kultur ab (*Kemenczei* 1967, 281).

Bei *P. Fischl/Kiss/Kulcsár* (2001a, 168) wird in den Publikationen das größere Feuerherd aus Nagybátony sowohl als Miniatur, als auch als Gebrauchsgegenstand in normaler Größe zitiert (*P. Fischl/Kiss/Kulcsár* 2001b, 130).

V. Furmanek (1977, 314) weist auf die kultische Funktion der tragbaren Feuerherde hin, und hebt die symbolische Bedeutung dieses Gegenstandes hervor. Nach seiner Meinung wird die kultische Verwendung auch durch die miniaturisierten Begleitfunde unterstützt.

In der monographischen Darstellung der Pyraunoi befasst sich *P. Romsauer* (2003, 91 ff.) in einem eigenen Kapitel mit dem Vorhandensein des Artefaktes in Gräbern. Auch er macht in seiner Arbeit klar, dass das größere Feuerherd aus Nagybátony wesentlich kleiner ist als die bekannten bronzezeitlichen Pyraunoi, und deshalb nicht als normales Gegenstand verwendet wurde (*Romsauer* 2003, 94). Anhand des Beitrages von *L. Nebelsick* (1996) verknüpft *P. Romsauer* (2003, 96) die, auch Pyraunos beinhaltende mehrfache Bestattung aus Radzovce mit dem weiblichen Prinzip.

Es ist bemerkenswert, dass es auf dem Verbreitungsgebiet der Pilinyer-Kultur die Pyraunoi ausschließlich aus Gräberfeldern bekannt sind. Und zwar kamen sie aus „reich“ ausgestatteten Gräbern vor, die mehrere Leichenbrände beinhalteten, sowie andere Miniaturgegenstände aus Bronze.⁸

Bereits *P. Patay* (1995, 107) vermerkt, dass „diese Beigaben für reich ausgestattete Verstorbene waren, wohl von solchen Leuten die im Leben hervorragende Mitglieder der Gesellschaft waren“. Seine Beobachtungen und Aussagen müssen durch die Ergebnisse der neuesten Grabungen etwas verfeinert werden. In Zagyvapálfalva legten wir solche Gräber frei, die an Keramikbeigaben ärmer, doch an Bronzebeigaben – und zwar handelt es sich um Bronzegegenstände in Originalgröße – viel reicher waren, oder sogar Goldbeigaben enthielten (*Guba/Vaday* 2008, Fig. 5; 8: 3). Die einzelnen, in Miniaturform hergestellten und ins Grab gelegten Bronzebeigaben mögen vielleicht doch nicht den gesellschaftlichen Status der Beigesetzten widerspiegeln. Vielmehr repräsentieren die Grabkonstruktion (Grab mit Steinpackung, siehe Radzovce!) oder die Gesamtausstattung der Gräber (mehrfache Bestattungen, siehe Radzovce, Zagyvapálfalva und vielleicht Nagybátony!) eine ausschlaggebende gesellschaftliche Differenzierung. Diese Behauptung mag durch die Tatsache bestätigt werden, dass die Bronzebeigaben in Miniaturform niemals mit in den Graburnen beigegeben, sondern auf den Boden der Grabgrube gelegt wurden. Dies bedeutet vielleicht auch, dass sie nicht einzelne Individuen, sondern vielmehr eine „Grabgemeinschaft“ im Jenseits dienen sollten. Auch eine besondere Rolle der Niederlegung dieser Artefakte in einer rituellen Handlung während der Bestattungszeremonie kann nicht ausgeschlossen werden.

Die Beobachtungen von *P. Patay* über den „großen Gräber“ können allerdings seither auch mit anthropologischen Ergebnissen ergänzt werden. In Salgótarján-Zagyvapálfalva wurden bislang drei Gräber mit Miniaturbronzen freigelegt (*Vaday/Szabó* 2009, Fig. 17, 18), davon zwei Gräber enthielten mehrfache Bestattungen.⁹

Besonders auffallend ist die Beziehung dreier Gräber aus authentischen Grabungen, die sowohl Bronzegegenstände als auch Pyraunos in Miniaturform beinhalteten.¹⁰ Im Falle von Zagyvapálfalva und Radzovce handelt es sich um zwei große rechteckige Gräber mit einer N-S Orientierung (Abb. 4). Im südlichen Teil des Grabes konzentrieren sich die Leichenbrände beinhaltenden Urnen, wobei die Pyraunoi in beiden Fällen im nordöstlichen Teil der Gräber stehen. Die Miniaturbronzen befanden sich in beiden Gräbern außerhalb der Urnen, auf dem Boden der Grabgrube. Da es sowohl im Grab von Zagyvapálfalva,

⁷ Tatsächlich handelt es sich um den Pyraunos aus dem Grab Nr. 209.

⁸ Es wurden insgesamt 5 Pyraunoi aus 4 Gräberfeldern freigelegt, und nur im Falle des Fundes aus Piliny sind die genauen Fundumstände unbekannt. Wir können nur vermuten, dass der Pyraunos ebenfalls aus einem Gräberfeld entstammt (Piliny – Borsos-Flur).

⁹ Zu den mehrfachen Bestattungen aus Zagyvapálfalva siehe *Guba* 2010.

¹⁰ Leider ist die genaue Lage des Pyraunos aus Nagybátony anhand der Beschreibung im Grabungstagebuch nicht mehr rekonstruierbar.

Abb. 1. 1 – Gesamtplanum des Gräberfeldes von Radzovce (nach Furmánek/Mitáš 2010); 2 – Gesamtplanum des Gräberfeldes von Nagybátóny (nach Patay 1954).

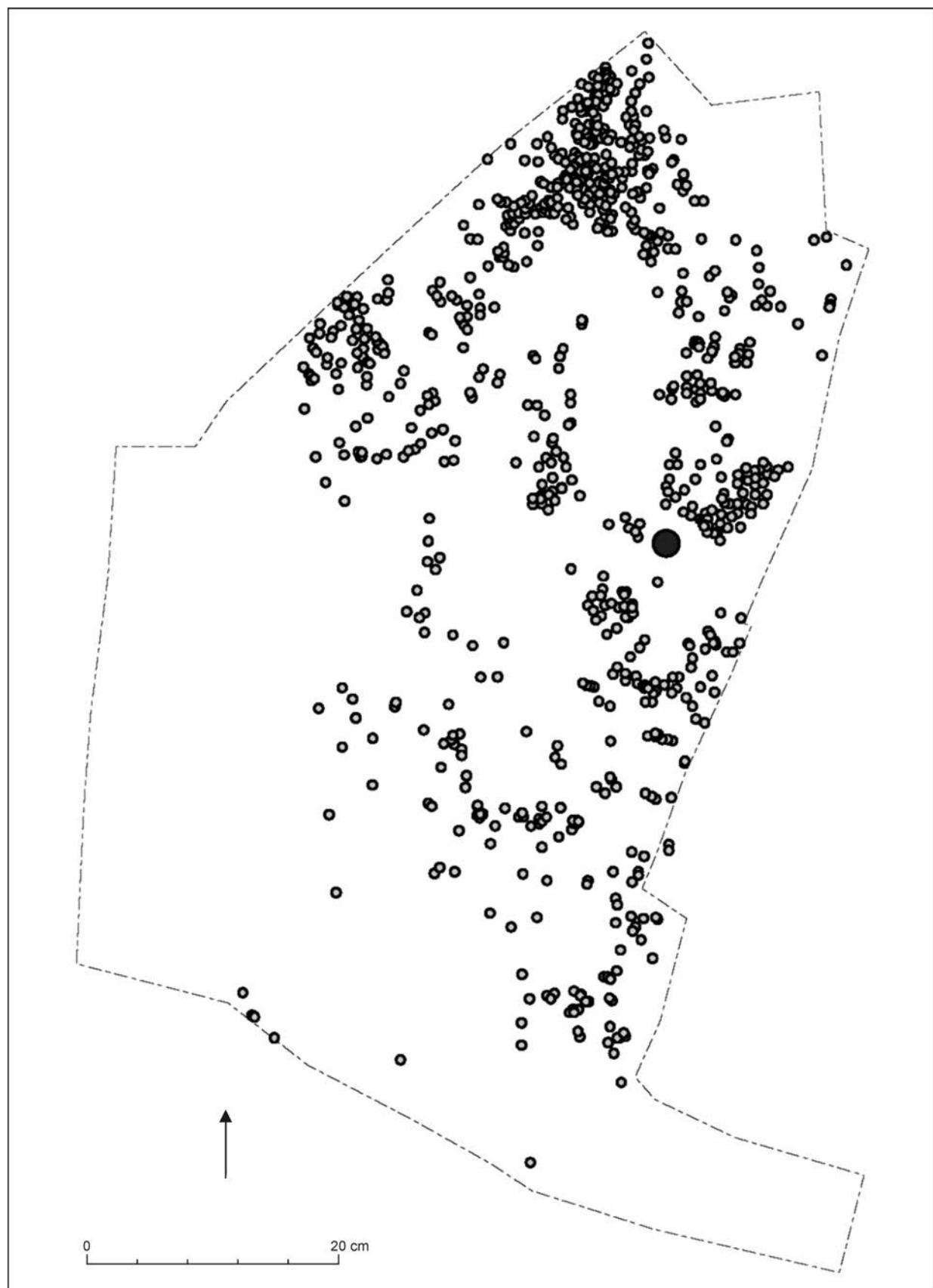

Abb. 2. Gesamtplanum des Gräberfeldes von Zagyvapálvalva. Forschungen in den Jahren 2007-2008 (nach Guba 2010).

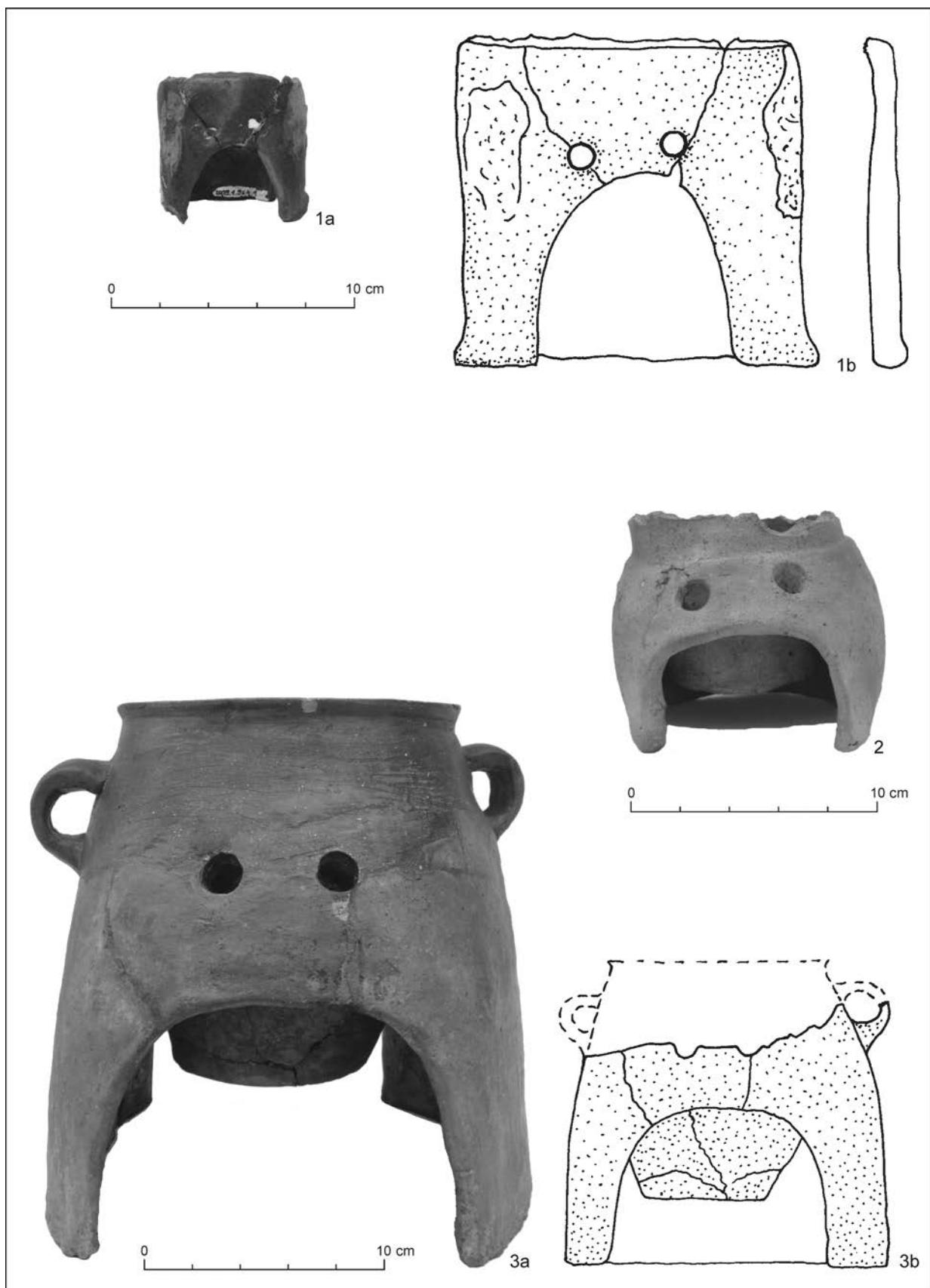

Abb. 3. 1a-1b – Der Pyraunoi aus Salgótarján-Zagyvapálfalva (Zeichnung M 1: 1); 2 – Der Pyraunos aus Nagybátony, Grab 1; 3a-3b – Der Pyraunos aus Nagybátony, Grab 209 (Zeichnung M 1: 4).

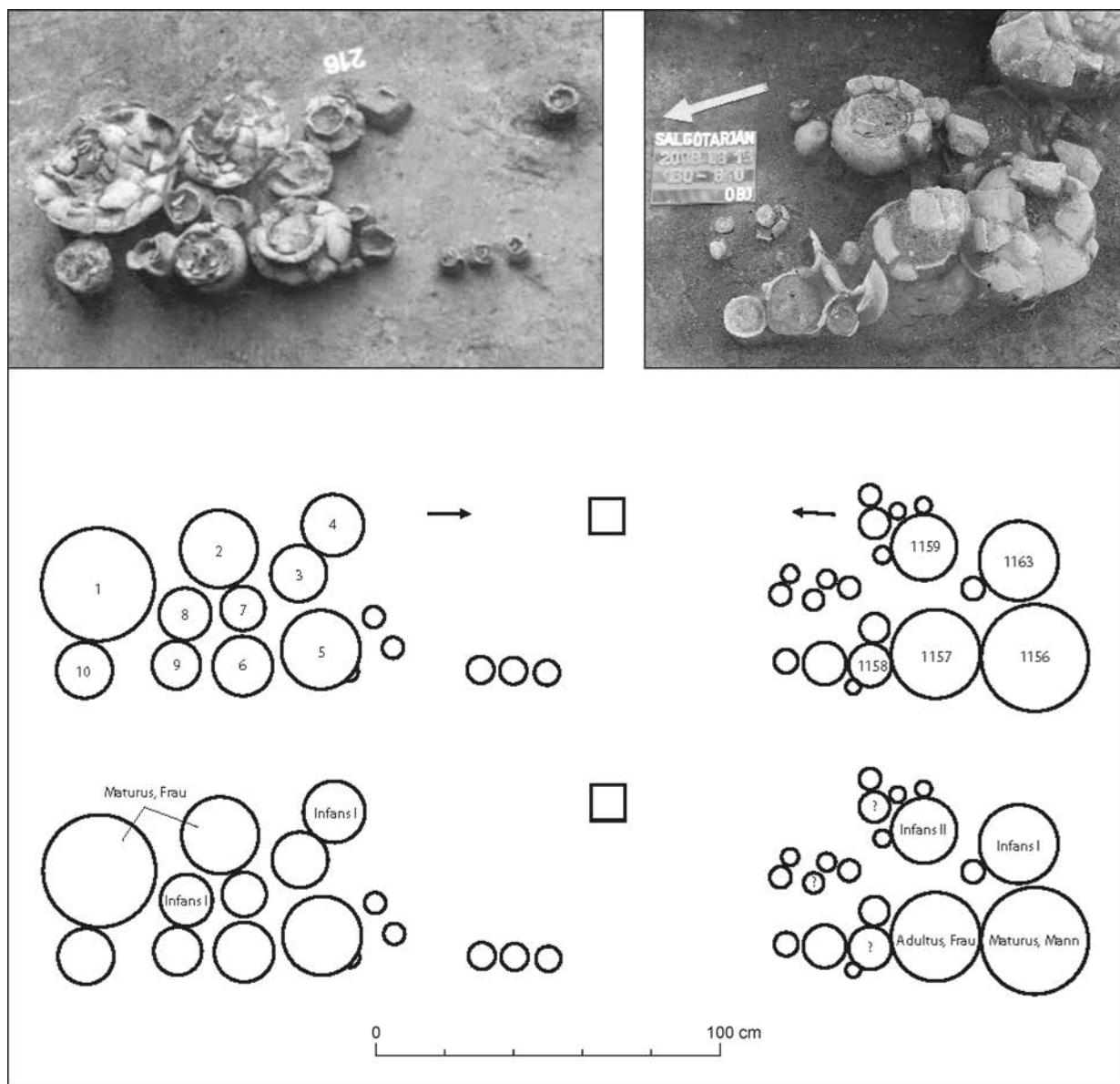

Abb. 4. Das Grab Nr. 216/69 aus Radzovce (links) und der Befund 1156/57/58/59/63 aus Salgótarján-Zagyvapálfalva (rechts).

als auch im Grab von Radzovce mehrere Individuen beigesetzt wurden, ist es besonders schwierig die Bronzebeigaben an einzelnen Personen zu binden.

Die Untersuchung der Lage der Gräber innerhalb dieser Gräberfelder lässt keine Schlussfolgerung zu. Weder in Nagybátóny (Abb. 1: 2) noch in Salgótarján-Zagyvapálfalva (Abb. 2) konnte die Gesamtfläche des Gräberfeldes erfasst werden (Guba/Vaday 2008; Patay 1954). Dementsprechend kann die Lage der Gräber mit Pyraunos-Beigabe nicht beurteilt werden. Allein im Falle von Radzovce kann die Freilegung als vollständig angesehen werden (Furmánek/Mitáš 2011). Das Grab in Radzovce wurde zwar als reichstes Grab zentral angelegt, es mag jedoch etwas abgesondert erscheinen, ohne weitere Gräber in der nächsten Umgebung (Abb. 1: 1). Es muss jedoch in Betracht gezogen werden, dass dieses Grab mit einer beträchtlichen Steinpackung bedeckt war, die durch spätere Bestattungen nicht gestört wurde. Ohne Untersuchung der Grabritus und der inneren Chronologie des Gräberfeldes kann die schlichte Deutung dieses Grabes wenig irre führen. Die Gräber wurden nämlich – den morphologischen Gegebenheiten entsprechend – von Norden nach Süden angelegt (Furmánek 2010, 81), die zentrale Position des reichsten Grabes ist möglicherweise die Folge einer durchdachten Planung.

In Salgótarján-Zagyvapálfalva kamen aus den Jahren 2007 und 2008 insgesamt 10 „große Gräber“ (mit mehrfachen Bestattungen) zum Vorschein, die auf der freigelegten Grabungsfläche zerstreut erscheinen. Die Beurteilung der Lage des großen Grabes mit Pyraunos-Beigabe ist deshalb schwierig und ohne genaue Lokalisierung der früheren Grabungen (von denen keine Dokumentation zur Verfügung steht) verbleibt die Deutung der Anrichtung dieser Gräber eine reine Spekulation.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Auftreten der tragbaren Feuerherde im Verbreitungsgebiet der Pilinyer-Kultur kann mit Sicherheit auf mittelbronzezeitliche Vorbilder zurückgeführt werden. Grundsätzlich handelt es sich um eine typische Hauskeramik, ihr Vorhandensein in – jedoch vereinzelten – Gräberfeldern ist ebenfalls bereits im mittelbronzezeitlichen Karpatenbecken bestätigt (*P. Fischl/Kiss/Kulcsár 2001a*, 168).

Die tragbaren Feuerherde der Pilinyer-Kultur können mit Ausnahme des Pyraunos aus dem Grab 209 von Nagybátány als Miniaturformen betrachtet werden. Trotz der Unterschiede in der Größe (und trotz der verschiedenen Deutung der Ausmaßen) vertreten sie einen einzigen Typ. Anhand der monographischen Bearbeitung werden sie – ohne besondere Schwierigkeiten – in die typologische Reihe von *P. Romsauer (2003)* als Typ A1 eingereiht.

Die Gräber mit Pyraunos-Beigabe waren – ohne Ausnahme – auch mit Miniaturbronzen ausgestattet, diese Tatsache verstärkt die Annahme, dass die Pyraunoi in den Bestattungszeremonien eine wichtige Rolle gespielt haben müssen.

Der Grund, weshalb dieser Fundtyp bislang nur aus Gräberfeldern bekannt ist, kann eher darin liegen, dass einerseits die Siedlungen bis zu 80 % auf Grund von keramischen Streufunden lokalisiert wurden, und andererseits die Bearbeitung der Siedlungsfunden aus authentischer Grabungen noch auf sich warten lässt. Es ist nicht auszuschließen, dass die zukünftige Forschung zur materiellen Kultur der Pilinyer-Siedlungen das Vorhandensein der Pyraunoi als eine keramische Einheit der Hauskeramik bestätigen wird.

Mgr. Guba Szilvia
Kubinyi Ferenc Múzeum
Ady E. u. 7.
HU – 3170 Szécsény
gubaszilvi@gmail.com

LITERATUR

- Bóna 1975 I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit in Ungarn und ihre südostlichen Beziehungen. Budapest 1975.
- Fischl/Kiss/Kulcsár 2001a P. K. Fischl/V. Kiss/G. Kulcsár: A hordozható tűzhelyek használata a Kárpát-medencében. I. Középső bronzkor. The Use of Portable Stoves in the Carpathian Basin I. The Middle Bronze Age. In: J. Dani et al. (Szerk.): ΜΩΜΟΣ I. „Fiatal Őskoros Kutatók“ I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen 2001, 163-193.
- Fischl/Kiss/Kulcsár 2001b K. P. Fischl/V. Kiss/G. Kulcsár: Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feuerherde (Pyraunoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit-Frühisenzeit). In: C. Kacsó (Hrsg.): Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7.-10. Oktober 1998. Baia Mare 2001, 125-156.
- Furmánek 1977 V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-369.
- Furmánek 2010 V. Furmánek: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Nitra 2010.
- Furmánek/Stloukal 1985 V. Furmánek/M. Stloukal: Jichovychodní popolnicová pole ve světle antropologické analýzy. Slov. Arch. 33, 1985, 137-152.
- Furmánek/Mitáš 2010 V. Furmánek/V. Mitáš: Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popolnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko). Pam. Arch. 101, 2010, 39-110.

- Guba/Vaday 2008* Sz. Guba/A. Vaday: Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely. Előzetes jelentés I. In: J. Kisfaludi (Szerk.): Régészeti Kutatások Magyarországon 2007. Budapest 2008, 11-34.
- Guba 2009* Sz. Guba: Neuere Daten zur mittelbronzezeitlichen Besiedlung des Zagyva-Tales. Tisicum 19, 2009, 127-142.
- Guba 2010* Sz. Guba: Mehrfache Urnenbestattungen im Gräberfeld von Zagyvapálvalva (Vorläufige Ergebnisse aus der Grabungskampagne 2007). In: L. Marta (Hrsg.): Amurgul Milenilului II a. Chr. în Câmpia Tisei și Transilvania/Das Ende des 2. Jahrtausendes v. Chr auf der Theiß-Ebene und Siebenbürgen. Simpozion/Symposium Satu Mare 18-19 iulie 2008. Satu Mare 2010, 63-76.
- Hampel 1886* J. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban I. Budapest 1886.
- Hillebrand 1926* J. Hillebrand: A zagyvapálvalvai bronzkori urnatemető. Arch. Ért. 40, 1923/1926, 60-69.
- Hillebrand 1929* J. Hillebrand: Újabb ásatásaim a zagyvapálvalvai bronzkori urnatemetőben. Arch. Ért. 43, 1929, 35-40.
- Kemenczei 1967* T. Kemenczei: Die Zagyvapálvalva-Gruppe der Pilinyer Kultur. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 19, 1967, 229-305.
- Kemenczei 1984* T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984.
- Nebelsick 1996* L. D. Nebelsick: Herd im Grab? Zur deutung der kalenderverzierten Ware im Nordostalpenrand. In: E. Jerem/A. Lippert (Hrsg.): Die Osthallstattkultur. Akten des internationalen Symposiums Sopron, 10.-14. Mai 1994. Budapest 1996, 327-364.
- Patay 1954* P. Patay: Előzetes jelentés a nagybátónyi temető ásatásának eredményeiről. Arch. Ért. 81, 1954, 33-49.
- Patay 1995* P. Patay: Die Miniaturbronzen der Pilinyer Kultur. In: A. Jockenhövel/H. Müller-Karpe (Hrsg.): Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag. Bonn 1995, 103-108.
- Romsauer 2003* P. Romsauer: Pyraunoi. Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej. Nitra 2003.
- Tárnoki 2010* J. Tárnoki: A Hatvani-kultúra települése Bujákon. In: Sz. Guba/K. Tankó (Hrsg.): "Régről kell kezdenünk..." Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Szécsény 2010, 51-69.
- Vaday/Szabó 2009* A. Vaday/A. Szabó: Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely (Előzetes jelentés II). In: J. Kisfaludi (Szerk.): Régészeti Kutatások Magyarországon 2008. Budapest 2009, 5-42.

MINIATÚRNE PYRAUNY V PILINSKEJ KULTÚRE

S z i l v i a G u b a

Problematikou prenosných piecok v Karpatskej kotline sa v ostatnej dobe zaoberala viaceri bádateľov. Dokonca o tomto type nálezov vznikla aj monografická štúdia (Romsauer 2003). V nadväznosti na ňu, ako pokračovanie a doplnenie predchádzajúcich štúdií, predkladáme opis nálezových okolností miniatúrnej prenosnej piecky, ktorá sa našla v jednom z hrobov v Salgótarjáne-Zagyvapálvalve, v roku 2008. Publikovať tento artefakt pokladáme za dôležité aj z toho dôvodu, že je tu veľmi blízka podoba s obsahom hrobu 216/69 v Radzovciach, odkrytým v roku 1969. Snáď to prinesie viac svetla do objasnenia nálezových okolností doteraz známych prenosných piecok, patriacich pilinskej kultúre. Predložená štúdia je zároveň vzdaním úcty pánovi profesorovi Václavovi Furmaníkovi, ktorý svojou obetavou prácou výrazne prispel k poznaniu kultúrneho okruhu juhovýchodných populnicových polí.

Preklad Henrieta Baliová

ZUM AUFKOMMEN DES VOGELSONNENBARKEN-SYMBOLS VOR DER URNENFELDERZEIT

B E R N H A R D H Ä N S E L

Durch seine zahlreichen Ausgrabungen und die vielseitigen Studien über die Bronzezeit im slowakischen Raum hat der Jubilar, mein Freund *Vaclav Furmánek*, erheblich zum Erkenntniszugewinn über die Bronzezeit seiner Heimat und weit darüber hinaus für das weitere Mitteleuropa beigetragen. Mehr als 30 Jahre, seit 1980 kennen wir uns und haben über alle politischen und Zeiten und Grenzen hinweg zunehmend enger werdende Kontakte gepflegt, die auch bis in die beidseitigen Familien reichen. Er versteht es, über seine vielen und grundlegenden Arbeiten hinaus auf Kulturbüze hinzuweisen, die bis in die Mediterraneis reichen, und so gemeinsame Wesenszüge des bronzezeitlichen Kontinents Europa herauszustellen. Möge es ihm noch viele Jahre vergönnt sein, sowohl weiter so erfolgreich zur sog. Grundlagenforschung als auch zu den daraus erwachsenen, interessanten interpretativen Ansätzen Beiträge zu leisten. Aufrichtige Gratulationen zum 70. Geburtstagsfest sollen hier mit einer Weiterführung seiner Gedanken und dem von ihm so erfreulich praktizierten Gedankenaustausch verbunden werden.

1977 und 1980 hat *Furmánek* (1977, 286, Abb. 2; 1980, 14, Taf. 5: 100) auf einen Bronzanhänger aus einem Hortfund bei Včelince aus dem mittelslowakischen Rimava-Tal, aufmerksam gemacht, ihn in der Festschrift für den Unterzeichnenden monographisch behandelt (*Furmánek* 1997) und wegen seiner Bedeutung auch in der Überblicksdarstellung zur Bronzezeit im slowakischen Raum berücksichtigt (*Furmánek/Veliačik/Vladár* 1999, 157 f., Abb. 71: 1). Der Bronzanhänger besteht aus einer kaum mehr als einen Zentimeter im Durchmesser betragenden, massiv gegossenen Bronzescheibe mit verdicktem Rand und einer symmetrisch angelegten Kreuzrippe auf ihr (Abb. 1: 2). Der Typus ist seit langem im Karpatenbecken wohl bekannt (*Furmánek* 1997, 318, Abb. 4), er gehört zeitlich an das Ende der Frühbronzezeit und wird während der Mittelbronzezeit durch die über das westliche Karpatenbecken hinaus sehr viel weiter verbreiteten Stachelscheibenanhänger abgelöst (z.B. *Furmánek* 1980, 48 f.). Interessant wird die Scheibe aus Včelince jedoch durch Zutaten, die der Jubilar folgendermaßen beschreibt: „An dem kreisförmigen Körper befinden sich zwei hornartig gebildete Auswüchse. Zwischen ihnen war ein Stäbchen (heute abgebrochen) angebracht, das ursprünglich am verdickten Ende mit einem Loch für die Aufhängung versehen war“ (*Furmánek* 1997, 313). Er vergleicht das Stück mit einem Siegelbild aus dem ostkretischen Mochlos (Abb. 1: 1) und bildet weitere Siegelabdrücke aus dem griechischen Raum ab, die den Kreisscheiben mit gleicharmigen Kreuzen gegenüber gestellt werden. Weiter bringt er älteren Ideen folgend (*Hachmann* 1957, 165-180) den in einem ähnlichen Gebiet verbreiteten Typ der herzförmigen Anhänger mit Wandmalereien aus Thera u. a. in Zusammenhang. Es gelingt ihm so, die nach einer Phase der Ablehnung in der heutigen Zeit wieder mehr gewürdigten Verbindungen zwischen der ostmediterran – ägäischen Welt und den bronzezeitlichen Kulturen des Karpatenbeckens in den Blick zu rücken. Ich gehöre zu den letzten, die solche Bindungen nicht unterschätzt, selbst wenn sie mehr erahnt oder in Andeutungen er-

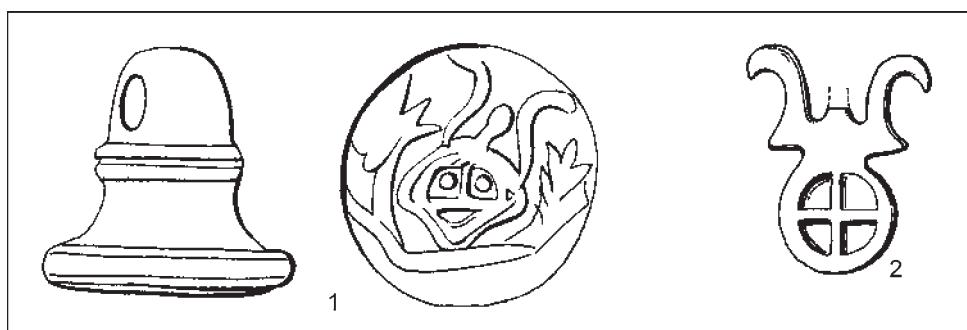

Abb. 1. Vergleich eines Siegels und einer Schmuckscheibe durch V. Furmánek (1997). Ohne Maßstab.

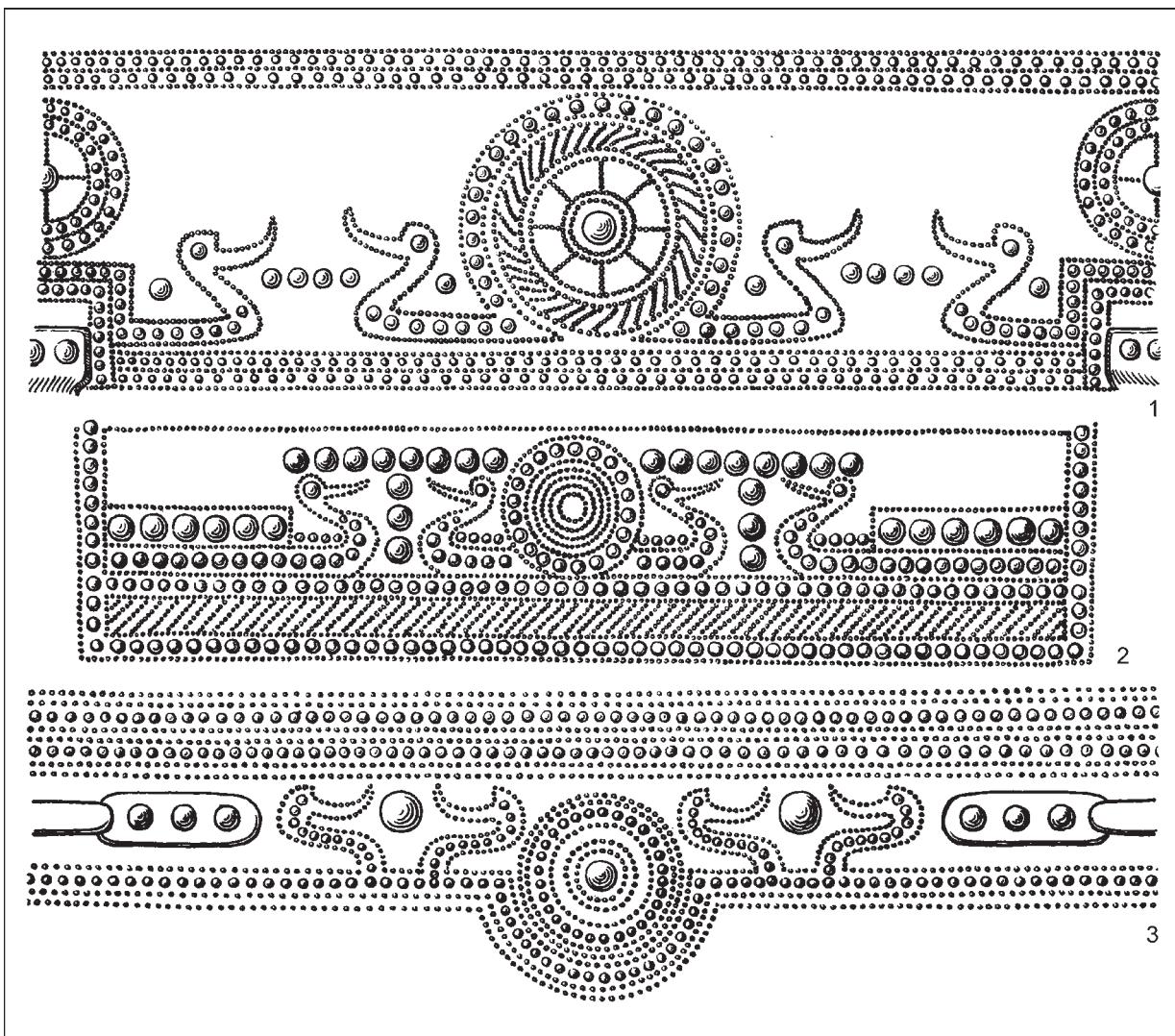

Abb. 2. Vogelsonnenbarken auf Bronzeblech aus Nordostungarn (nach Kossack 1954). Ohne Maßstab.

fasst werden können, als dass sie durch dichter verknüpfte Reihen von zusammenhängend verbreiteten Vergleichsstücken belegt werden könnten. Bislang sind es die oft behandelten Einzelparallelen, die die Kommunikation zwischen der mediterranen Welt und Mittel- bis Nordeuropa belegen, das Verdienst von Furmánek ist es, in diesen Kreis die bislang vernachlässigten Siegelbilder der kretisch-mykenischen Welt gründlicher einzubezogen zu haben.

Das Siegelbild von Mochlos zeigt ein Gesicht en face in eine Kreiskombination eingebunden, dazu erhobene Arme mit übergroßen Händen, die an die am unteren Rand des Siegels gerade noch erscheinenden Schulterpartie ansetzen (Abb. 1: 1). Am wichtigsten für Furmáneks (1997) Vergleich mit der Scheibe von Včelince sind die leicht seitlich verschobenen hörnerartigen oder sichelförmigen Bögen auf dem Kopf, zwischen denen sich ein kürzerer Stiel mit kleinem Kreisende erhebt. In der Tat kann man das Bild als ein Gesicht mit einem Aufsatz darüber sehen, der dem beschriebenen Anhänger aus der Slowakei ähnlich ist. Verschweigen sollte man dagegen aber auch nicht die Unterschiede zwischen den beiden Stücken. Diese lassen auch eine andere Lesart der Scheibe aus dem Rimavatal zu, wie das Furmanek auch angedeutet hat. Eindeutig muss ein komplizierter zusammengesetztes Zeichen nicht unbedingt verstanden werden. Es ist bei symbolhaften Objekten durchaus denkbar, dass sie zwei- und mehrfach unterschiedlich assoziativ gelesen werden können.

Ein anderes und zweites und nach meiner Ansicht auch näher liegendes Verständnis für das Stück aus dem Hort von Včelince wird möglich, wenn man das größte Hindernis für den Vergleich mit dem Siegel von Mochlos außer Acht lässt, nämlich die aus Kreta wiedergegebene Gesichts- oder sogar Büsten-

darstellung. Keine der vielen im Karpatenbecken gefundenen, durch ein regelmäßiges Kreuz geteilten Kreisscheiben lässt sich weder auf den ersten noch den zweiten Blick als Gesicht lesen. Es gibt dort aus dem Grenzbereich von früher zur mittleren Bronzezeit bislang keine in einer Reliefform oder in einer anderen zweidimensionalen Darstellungsweise wiedergegebenes Gesicht. Überhaupt dringt trotz aller Fähigkeiten eines gestalterisch wirkenden und auch ästhetischen Formenschaffens ganz selten zum Figürlichen durch. Tier und Mensch werden allenfalls in grob konturierender Form aus Ton vollplastisch hergestellt, wobei die wenigen Statuetten zwar Binnenzeichen wie z.B. die aus Košice-Barca in der Slowakei stammenden Plastiken zeigen, ein Gesicht aber nicht modellieren (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, Taf. 23: a-c*). Das gilt auch für die nicht ganz leicht zu datierenden Goldscheiben aus dem siebenbürgischen Grăniceri (Abb. 6). Sie zeigen in der später so charakteristisch werdenden toreutischen Technik der Punkt-Buckelreihungen Mensch und Tier (*Hänsel 1969, 85, Abb. 13: 1, 2*), aber auch keine Gesichter. Keiner der „Kunstschaffenden“ ringt sich bis zu einer Wiedergabe des menschlichen Antlitzes durch. Offenbar ist die für die geistige Entwicklung so aussagekräftige Fähigkeit, menschliche Gesichtszüge vom Schemenhaften bis hin zu all ihren emotionalen und persönlichkeitsgebundenen Wesenszügen wiederzugeben, noch nicht erreicht. Deshalb ist der Schritt, die Kreuzdarstellung auf der Scheibe von Včelince als eine Art von Abstraktion eines menschlichen Gesichtes zu verstehen, nicht unbedingt nahe liegend.

Wenn man eine konkrete, nicht abstrakte bzw. ornamental gebundene Sichtweise bevorzugt, wird man für Včelince, was nahe liegt, an die Darstellung eines vierspeichigen Rades zu denken haben, das im mittel- bis spätbronzezeitlichen Milieu des Donau-Kulturreumes und nicht nur in Griechenland (z.B. als Frontispiz auf sämtlichen Bändern der Reihe Prähistorische Archäologie in Südosteuropa) sowohl in funktionstüchtigem Zustand (z.B. Poing; *Winghart 1993*; siehe auch *Pare 1987*) als auch als Modell (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 170, Abb. 73: 12, 13*) in Bronze oder Ton bekannt sind. Das Rad findet unter den Zierzeichen auf verschiedenen Medien des früh- bis mittelbronzezeitlichen Karpatenbeckens ebenso wie die inhaltlich mit ihm verknüpfte Spirale ganz dominant seine Darstellung, wie es vor kurzem wieder einmal *W. David (2010)* zusammengestellt hat, der jedoch nicht auf Erklärungsversuche des reichen Ornamentgutes eingegangen ist. Das Rad begegnet so oft, dass es als inhaltsbefrachtetes Zeichen verstanden werden muss, das zu seiner Zeit auf seinen Betrachter assoziatives Denken und Fühlen auslösen konnte, weil er den Bedeutungszusammenhang kannte. Oft wurde das Rad auch mit der Wiedergabe der Sonne in Zusammenhang gebracht. Ob die Einzelmotive jedoch das Prädikat „Symbol“ verdienen, sollte nicht so einfach geschlossen werden. Zu unterschiedlich ist von verschiedensten Seiten mit dem Begriff Symbol operiert worden. Ohne dass die hunderte von Seiten umfassende Literatur zum Symbol und zum Symbolismus, wie sie in der Ethnologie, der Philosophie bis hin zur Psychologie behandelt werden, wiederzugeben beabsichtigt ist, sind in unserem Zusammenhang einige Worte zum Symbol als Bildzeichen, als Chiffre und seiner Bedeutung zu verlieren.

Ein Symbol ist – wie es das griechische Wort aussagt – ein zusammengesetztes Zeichen, das unverwechselbar ist, weil es kompliziert gebildet ist, d. h. sich aus verschiedenen Elementen zusammenfügt. Bildsymbole zu erfassen ist für die Beschreibung prähistorischer Kulturen so wichtig, weil sie als verbindendes Glied, als Gewusstes und Erdachtes zusammenfassendes Zeichen kulturimmanent und kulturdeterminant sind. Sie werden nur in einer geschlossenen kulturellen Einheit verstanden. Räume, in denen bestimmte Symbole, für uns Bildzeichen, wiederholt und möglichst kanonisch dargestellt auftreten und deshalb dort ganz bestimmte Assoziationen auslösen, können als Kulturräume erfasst und begrenzt werden, sie sind in diesem Sinne wichtiger als manch anderes Sachgut. Ein Symbol wird dort genutzt, wo die Fähigkeit, Allgemeines mit Konkretem zu verknüpfen, entwickelt ist. Symbole verbinden, sie formulieren einen Zusammenhang zwischen faktischen Lebensbereichen und Vorstellungswelten. Symbolforschung ist deshalb auch für die Prähistorische Archäologie von zentraler Bedeutung, sie wurde ex- und implizit durch *G. Kossack (1954)* als Begriff und zentraler Betrachtungsgegenstand in das Fach eingebbracht.

Symbolzeichen sollten im Zuge einer längeren etablierten Nutzung immer abstrakter, immer weniger bildhaft, einem konkreten Abbild ferner und zugleich kanonischer werden. Stark verkürzte Symbole können zum Beispiel Rad, Kreuz, Doppelaxt, Rhombus und auch anderes mehr werden. Sicherer aber in der Ansprache eines Zeichens aus prähistorischem Fundzusammenhang als Symbol sind wir erst, wenn wir seine Kanonisierung als oft wiederkehrendes, sich in seiner Gestaltung konventionell und gleichartig sowie sich in seiner Form wiederholendes Zeichen verstehen gelernt haben. Die Interpretation einer Darstellung oder auch eines Ornamenteiles als Symbol kann von uns erst erwogen werden, wenn wir es in einer gewissen räumlichen wie zeitlichen Tiefe verfolgen können. Weiter sollte es in der Zeitspanne seiner Nutzung zusehends eine formale Vereinheitlichung erfahren. Heutzutage nutzt man Symbole

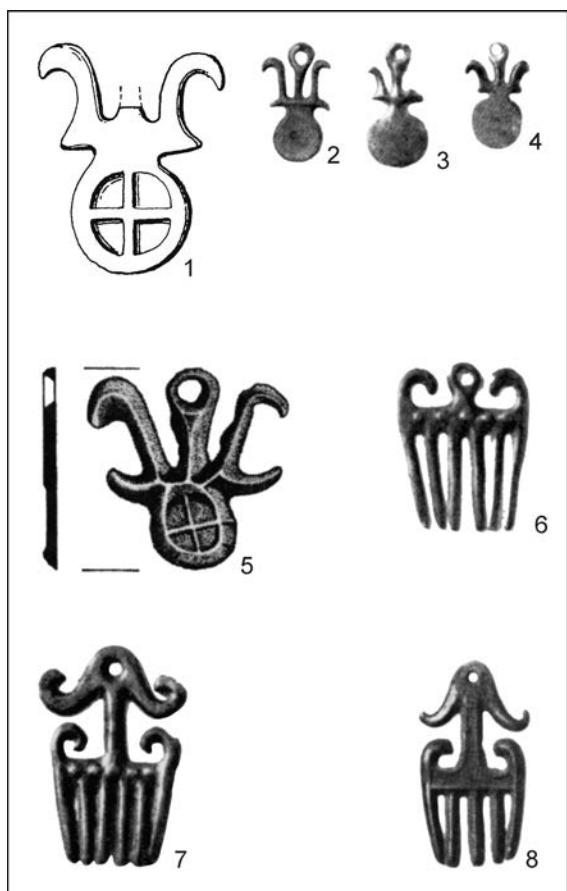

Abb. 3. Scheibenanhänger mit Vogelsonnenbarken. 1 Včelince, Slowakei; 2-4 Nagyhangos, Westungarn; 5 Oszlár, Nordostungarn; 6-7 Tolnanémedi, Westungarn; 8 Nagyhangos, Westungarn. Ohne Maßstab (nach Furmanek, Mozsolics und Koós).

fellos unterscheidet sich das kompliziert aus Barke, Vogelprotomen an Bug und Heck sowie den großen, radial gegliederten Kreisscheiben in dem Gefährt zusammengesetzte Zeichen von einfachen Ornamentdarstellungen, deren Bedeutungsinhalt sich nicht unmittelbar erschließt. David (2010) hat diese alle unlängst agglutinierend geordnet, soweit sie aus dem Karpatenbecken stammen. Dass die Vogelsonnenbarke als Symbol vor allem in der älteren Urnenfelderzeit von großer Bedeutung ist, bezweifelt heute seit Kossacks (1954) Arbeit niemand. Wirth hat es zuletzt noch einmal betont (Wirth 2010). Kossack hat sie in einen Zusammenhang mit Glaubensvorstellungen gesehen, deren Wurzeln im donauländischen Raum zu suchen seien.

Auch die Scheibe von Včelince kann und sollte mit diesem Motiv in Zusammenhang gesehen werden, was bereits Furmanek – bezogen auf das Wasservogelmotiv – als Möglichkeit angedeutet hat (Furmanek 1997, 314). Er entscheidet sich aber letztlich dagegen, weil es zu große chronologische Differenzen zwischen dem Stück aus der Slowakei und den voll entwickelten Vogelsonnenbarken gibt. Das erstgenannte wird man spätestens in das 15. vorchristliche Jahrhundert einzuordnen haben, das zweite frühestens in das 13. Jahrhundert. 200 Jahre oder mehr trennen die beiden voneinander.

Es ist aber davon auszugehen, dass das Symbol der Vogelsonnenbarke nicht so einfach fertig auftritt. Es braucht als Zeichen seine Entstehungs- und Entwicklungszeit, bis es kanonisch gestaltet seine stete Verwendung findet. Der aus verschiedenen Elementen zusammengesetzte Typ muss sich erst einmal entwickeln, er braucht Vorläufer. Der mit ihm verbundene Mythos muss länger überliefert und immer wieder erzählt worden sein, bis er seine abschließende Darstellungsform erhalten hat. Die Scheibe von Včelince mit ihrem Aufsatz ist ein Prototyp, er ist eine der ersten uns bekannten Darstellungen des Vogelsonnenbarkenmotivs in der Kombination der drei Grundelemente des Symbols, der Sonnenscheibe, der Barke und ihren Vogelkopfenden. Es gibt nur einen wesentlichen formalen Unterschied zu späteren Dar-

oder spricht von ihnen in zum Teil ausführlichen Erörterungen des Begriffs in der Mathematik, der Philosophie, der Ethnologie, der Kunst, der Politik und natürlich auch in der Theologie und Religion. Letztere sind für prähistorische Zeiten am ehesten von Bedeutung. Es ist anzunehmen, dass Symbolzeichen etwas mit Identifikation von Gemeinschaften nach innen und auch in deren Abgrenzung nach außen zu tun haben. In zusammengehörigen Gruppen lösen sie bei der Betrachtung durch ihre Mitglieder gleiche oder ähnliche Assoziationen aus, sie werden verstanden, was außerhalb der sie benutzenden Kulturgruppen nicht der Fall ist. Symbolzeichen sind besser als viele der Elemente der materiellen Kultur geeignet, Gruppenzusammengehörigkeiten zu erfassen. Das gilt für alle Ebenen sozialer Bindungen, für Glaubensinhalte wie auch zum Beispiel für die Regelung von Machtverhältnissen.

Kommen wir wieder auf die Scheibe von Včelince zurück (Abb. 1: 2): Eines der eindrücklichsten, sich oft wiederholenden, auf verschiedenen Gegenständen festgehaltenen Symbolzeichen ist die so genannte Vogelsonnenbarke aus dem Urnenfelder-Kulturbereich (Abb. 2). Zuletzt hat sie St. Wirth (2010) behandelt und die erstaunliche Gleichartigkeit, das Regelhafte der einzelnen Elemente, in ihrer Detailtreue bis hin zu den Einzelelementen und deren Position in der Komposition herausgearbeitet. Er spricht von einem „geradezu emblematischen Motiv“, das in seinem Ursprung auf Mythenvorstellungen zurückgeht. Er nennt sicher nicht zu Unrecht das Motiv eine „kosmologische Erzählung“, wir können davon ausgehen, dass ein Mythos zu der Fahrt eines „carus nivalis“ am Firmament zu dessen Grundgedanken gehört. Zweifellos unterscheidet sich das kompliziert aus Barke, Vogelprotomen an Bug und Heck sowie den großen, radial gegliederten Kreisscheiben in dem Gefährt zusammengesetzte Zeichen von einfachen Ornamentdarstellungen, deren Bedeutungsinhalt sich nicht unmittelbar erschließt. David (2010) hat diese alle unlängst agglutinierend geordnet, soweit sie aus dem Karpatenbecken stammen. Dass die Vogelsonnenbarke als Symbol vor allem in der älteren Urnenfelderzeit von großer Bedeutung ist, bezweifelt heute seit Kossacks (1954) Arbeit niemand. Wirth hat es zuletzt noch einmal betont (Wirth 2010). Kossack hat sie in einen Zusammenhang mit Glaubensvorstellungen gesehen, deren Wurzeln im donauländischen Raum zu suchen seien.

Auch die Scheibe von Včelince kann und sollte mit diesem Motiv in Zusammenhang gesehen werden, was bereits Furmanek – bezogen auf das Wasservogelmotiv – als Möglichkeit angedeutet hat (Furmanek 1997, 314). Er entscheidet sich aber letztlich dagegen, weil es zu große chronologische Differenzen zwischen dem Stück aus der Slowakei und den voll entwickelten Vogelsonnenbarken gibt. Das erstgenannte wird man spätestens in das 15. vorchristliche Jahrhundert einzuordnen haben, das zweite frühestens in das 13. Jahrhundert. 200 Jahre oder mehr trennen die beiden voneinander.

Es ist aber davon auszugehen, dass das Symbol der Vogelsonnenbarke nicht so einfach fertig auftritt. Es braucht als Zeichen seine Entstehungs- und Entwicklungszeit, bis es kanonisch gestaltet seine stete Verwendung findet. Der aus verschiedenen Elementen zusammengesetzte Typ muss sich erst einmal entwickeln, er braucht Vorläufer. Der mit ihm verbundene Mythos muss länger überliefert und immer wieder erzählt worden sein, bis er seine abschließende Darstellungsform erhalten hat. Die Scheibe von Včelince mit ihrem Aufsatz ist ein Prototyp, er ist eine der ersten uns bekannten Darstellungen des Vogelsonnenbarkenmotivs in der Kombination der drei Grundelemente des Symbols, der Sonnenscheibe, der Barke und ihren Vogelkopfenden. Es gibt nur einen wesentlichen formalen Unterschied zu späteren Dar-

stellungen: Die Sonnenscheibe befindet sich nicht in sondern unter der Barke. Das Schiff ist noch nicht der Träger der Sonnenscheibe, es ruht auf ihr. Der Bewegungszusammenhang, den das entwickelte Motiv ausdrückt, ist noch nicht so formuliert, wie dies später Regel wird. Die Einzelbausteine des Symbols sind jedoch alle vorhanden, nur nicht in der ausgereiften Komposition der Urnenfelderzeit. Vielleicht sollte es in der Frühzeit des dargestellten Mythos auch eine andere Gewichtung für die Einzelemente gegeben haben, die Sonnenscheibe war dabei dominanter und wichtiger als die Barke.

Furmánek hatte bereits auf weitere Vergleichsstücke für seine Scheibe mit der Sonnenbarke aufmerksam gemacht (Abb. 3: 1), die aus dem westungarischen Hortfund (?) von Nagyhangos (Abb. 3: 2-4) stammen (Mozsolics 1967, 151 f., Taf. 31: 11-13). Wahrscheinlich haben sie als Anhänger gedient, die zum Aufhängen notwendige Öse ist jedoch recht groß, man könnte in ihr bereits das stilistische Element der Sonne in der Barke sehen, wenn nicht die Scheibe unter dem Boot so groß wie in Včelince vorhanden wäre. Ein weiteres Parallelstück (Abb. 3: 5) stammt aus einer Siedlung mittelbronzezeitlichen Alters aus dem nordostungarischen Oszlár (Koós 2001, 229, Taf. 2: 15). Auffällig ähnlich sind sich die Stücke bis ins Detail, was wohl die Deutung erlaubt, dass sie bestimmte feste Vorstellungen formulieren.

Ein anderer Anhänger in Kammform stammt aus der mit keinen Angaben zu den Fundumständen versehenen Kollektion von noch frühbronzezeitlichen Schmuckstücken aus dem westungarischen Tolnanémedi (Abb. 3: 6). Er trägt das Barken-Sonnenmotiv als Bügel über vielen kammartig angeordneten Zinken (Mozsolics 1967, 170 f., Taf. 24: 2). Der Bereich über den Zinken kann durchaus als Vogelsonnenbarke gelesen werden, auch wenn sich die Vogelköpfe noch nicht als nach außen greifende, Schiffsenden gleichende Teile zu erkennen geben.

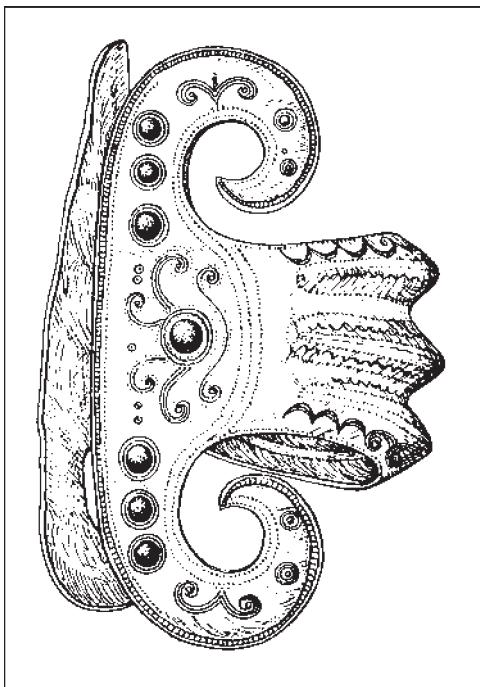

Abb. 4. Goldarmband, Bilje bei Osijek, Westkroatien. Maßstab 2:3 (nach Mozsolics 1965-66). Ohne Maßstab.

Im Zusammenhang mit der Entstehungsgeschichte des Vogelsonnenbarkenmotivs sind zwei weitere kammförmige Anhänger aus den beiden genannten Fundkomplexen (Abb. 3: 7, 8) zu berücksichtigen (Mozsolics 1967, Taf. 24: 1; 31: 9). Sie unterscheiden sich von den erstzierten dadurch, dass bei ihnen der aus der Mitte der Barke aufragende, als Sonne zu verstehende Aufhänger symmetrisch mit bogenförmigen Fortsätzen ausgestattet ist. Man kann diese ganz zwanglos als eine Duplikierung des Barkenmotivs lesen, wenn man die an der oberen Öse ansetzenden Bögen als Barke versteht. Damit stehen die beiden kammähnlichen Anhänger nicht allein. Dass bei den frühen, vorurnenfelderzeitlichen Gestaltungen das Barkenmotiv sich wiederholend mehrfach um nur einen Sonnenkreis gruppiert, zeigt zum Beispiel das bekannte große und prächtige Goldarmband aus Bilje, gefunden bei Osijek (Abb. 4) nicht weit von den genannten westungarischen Stücken entfernt (Hänsel 1969, 83, Abb. 12).

Abweichend und bislang einmalig ist eine Darstellung auf einer der drei Goldscheiben von Grániceri (Abb. 5: 1-3), die von Interesse bei der Suche nach Vorbildern der Vogelsonnenbarke ist (Hänsel 1969, 85, Abb. 13: 1). Sie sind Schlüsselfundstücke für das Verständnis älterbronzezeitlichen Kunstschaffens, das uns hier in ersten Andeutungen gegenüber tritt. Die für die Scheibe von Včelince beschriebene regelhafte Verteilung durch kreuzförmig angeordnete Stege begegnet auf zwei der drei Stücke als

gliederndes Grundelement. Verlockend ist die Annahme, dass in Grániceri eine frühe Darstellung desselben Inhalts wie später in dem formal gefestigten Bild der Vogelsonnenbarke gleich viermal in jedem der Felder zwischen den Kreuzarmen wiedergegeben ist: Das Boot hat hier auf der ersten Scheibe von Grániceri die Form einer Flächen füllenden gebogenen Linie mit beidseits zurück schwingenden Enden, die in einer einfachen Spiralwindung auslaufen (Abb. 5: 2). Sie kann man durchaus als eine bestimmte Abstraktionsform eines Schiffskörpers lesen. Allerdings erscheinen hier noch keine Wasservogelprotome an dessen Bug und Heck. Die Vögel, wahrscheinlich Schwäne mit ihrem langen, gebogenen Hals, fehlen jedoch nicht. Sie schleichen sich gleichsam randlich in eines der vier Felder in einer antithetischen Position. Sie gehören zur Darstellung, die ohne sie nicht voll verstanden worden wäre, obwohl sie noch kei-

ne wichtige, in die Schiffskomposition integrierte Position in den Bildfeldern einnehmen. Sie stellen jedoch das zweite Element im Bild eines Mythos dar, in dem Barke und Vögel sowie die Sonne eine zentrale Rolle spielen. Erstaunlicherweise erscheinen sie auch nur bei einer der vier Barken auf der gleich groß geteilten Scheibe. Die anderen drei Felder zeigen dagegen das vor allem aus der skandinavischen Bilderwelt der Felsritzungen bekannte Motiv des „Lebensbaumes“, das hier nicht weiter verfolgt werden soll. Das dritte Element der Vogelsonnenbarke aber, die Sonne, begegnet in kompositorisch herausragender Anordnung im Zentrum der Scheibe mit ihren radartig vierspeichigen Strahlen. Einmal begegnet uns die Sonne, das Schiff aber viermal. Die Bausteine des Symbols sind auf einer der drei Scheiben von Gräniceri also vorhanden, jedoch in einer völlig anderen Komposition als später in der Urnenfelderzeit. Sie sind noch nicht ausgereifte Symbolzeichen sondern erfassen eher die Darstellung einer wichtige Glaubensvorstellungen formulierenden bzw. zu diesen gehörigen Geschichten erzählenden Charakters, die später zeichenartig verkürzt und weiter verbreitet auftritt.

Eine der anderen leider zerschnittenen Scheiben (Abb. 5: 1) ist kompositorisch ganz anders verziert. Sie kennt wie die anderen im Zentrum die Sonendarstellung, ist aber nicht radial sondern konzentrisch gegliedert. Ihr ungeteiltes Mittelfeld schmückt eine Kreiskomposition aus zwei antithetisch angeordneten Pferden und eine Gruppe von Mensch und Vogel, wobei die menschliche Gestalt sich zum Vogel beugt und ihm einen dreieckigen Gegenstand entgegenhält. Was hinter dem Rücken der Figur abgebildet war, ist zu bruchstückhaft erhalten, um einen Erklärungsversuch zu gestatten. Was fehlt, ist jedoch die Barke. Man glaubt, auf der Scheibe einen anderen Mythos oder eine andere Szene des gleichen Mythos vorgeführt zu bekommen. Wir erfahren aus ihm verschiedenen Elementen, die nacheinander gelesen werden müssen. Die Bildfolge in einer Komposition hat einen narrativen Charakter. Besser als für die vorher behandelte Scheibe vermittelt sie den Eindruck, als gäbe die Darstellung eine Erzählung wieder. Was das Außenmotiv, die Reihung von asymmetrischen S-Haken meint, ist nicht so einfach zu erklären. Es fällt jedoch auf, dass sie die Form des Schiffbuges der anderen Scheibe haben.

Beide der figürlich verzierten Scheiben haben etwas zu sagen, was mehr als ein statisches Bild ist. Man möchte die Darstellungen als Szenen aus einer in der Mythenwelt des Karpatenbeckens bekannten und immer wieder erzählten Geschichte verstehen wollen. Dass es ein breiteres Repertoire an erzählenswerten Mythen geben haben dürfte,

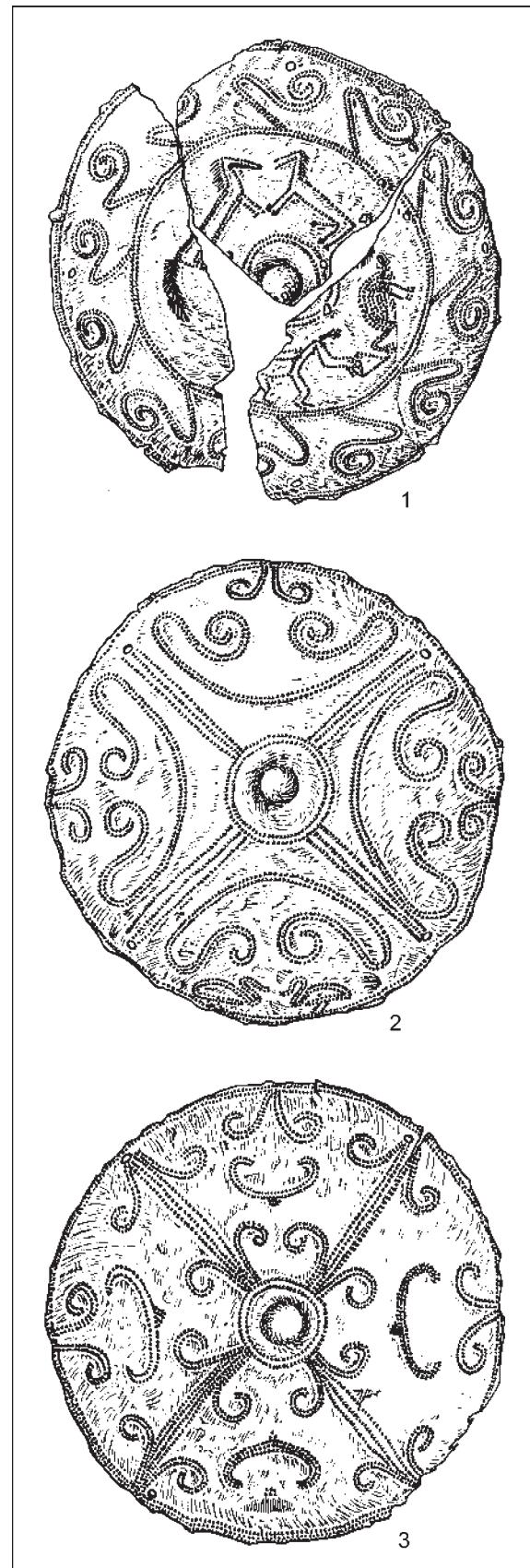

Abb. 5. Drei Goldscheiben, Gräniceri, Westsiebenbürgen, Rumänien (nach Mozsolics 1965-1966). Maßstab 1: 2.

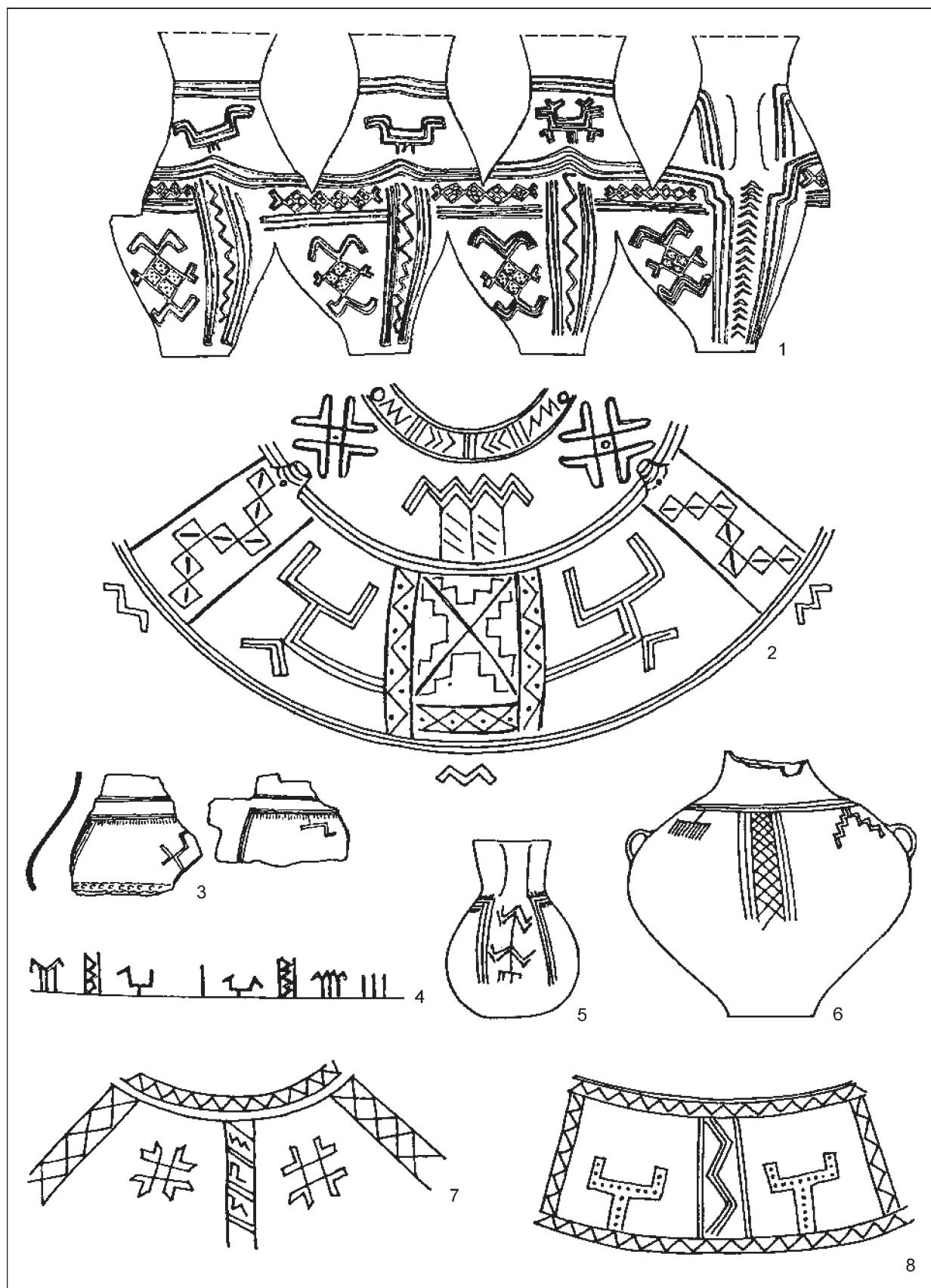

Abb. 6. Verzierungen von Gefäßen der jüngeren Nagyrév-Kultur, Zentralungarns (nach Schreiber-Kalicz 1984). Ohne Maßstab.

belegen die drei unterschiedlich gestalteten Scheiben von Gräniceri. Sie zeigen, dass das zum Symbol gewordene Motiv mit dem Schiff, dem Wasservogel und auch die Sonne seit der Übergangszeit zwischen früher und mittlerer Bronzezeit bekannt ist. Erst in der Urnenfelderzeit sind die einzelnen Elemente zu einem einheitlichen Bild, einem Symbol, geworden, das dann eine sehr viel größere Verbreitung und eine tiefer reichende Akzeptanz gefunden hat. Man möchte annehmen, dass dieser Weg vom ersten Auftreten der Bestandteile des Motivs bis hin zum formgleich etablierten Symbol des Vogelsonnenbarkenmotivs so etwas wie einen Prozess der Festigung von Glaubenswerten und vorstellungen erahnen lässt. Die urnenfelderzeitliche Religion hat nach einer sehr viel früher beginnenden Phase ihre erste Formulierung in Bildern gefunden, die Glaubenswerte des donauländischen Raumes haben sich vereinheitlichend durchgesetzt und zunehmend kanonisierend auch für das symbolhafte Darstellen der Glaubensinhalte gewirkt.

Das Erzählen von Geschichten oder Mythen in Bildfolgen begegnet im bronzezeitlichen Zusammenhang nicht erst mit der mit der Übergangszeit von der frühen in die mittlere Bronzezeit. Bereits in der fortgeschrittenen mittelungarischen Nagyrév-Kultur des ausgehenden dritten Jahrtausends v. Chr., wie R. Schreiber-Kalicz (1984, 156, Taf. 46: 1-6; 1995, 138, Abb. 4: 1-8) aufzeigen konnte, fassen wir erste Schritte auf dem Wege zur bildhaften Wiedergabe von erzählbaren Geschichten. Sie hat eine Reihe ritzverziert Gefäße dieser Kultur zusammengestellt, die allesamt in einer ganz auffällig komplizierten Weise verziert worden sind (Abb. 6). Horizontale wie vertikale Linienbündel gliedern die Gefäßverzierung in einer tektonisch ordnenden Weise, dass Bildfelder entstehen. Diese sind mit Zeichen gefüllt, die sich voneinander unterscheiden. Schreiber-Kalicz spricht sie sicher zu Recht als Bilder mit „größtenteils... symbolischer Bedeutung“ an. Man hat den Eindruck, als wollten die Bildfelder etwas erzählen, was die Träger der Nagyrév-Kultur lesen und was bei ihnen umfänglichere Geschichten- oder Szenenfolgen assoziativ in die Erinnerung rufen konnten. Unserem konkreten Verständnis entziehen sie sich jedoch verständlicherweise. Wir können aber angesichts der Unterschiedlichkeit und der Kompliziertheit der Kompositionen und Zeichen auf einer und derselben geschlossenen Bildfläche, wie sie die einzelnen Gefäße darstellen, nicht übersehen, dass hier mehr als nur Verzierung angebracht worden ist. Der Betrachter von heute sollte weiter festzustellen, dass manche Motive in gleicher oder ähnlicher Form wie die behandelten des zweiten vorchristlichen Jahrtausends begegnen. Das gilt etwa für die kammartigen Anhänger mit den Bogenansätzen an der Öse (vgl. Abb. 3: 6-7, Abb. 6: 5) oder die schiffsartigen, mit Tierköpfen an Bug- und Heck versehenen Zeichen, die allerdings in der Nagyrév-Zeit auf Stützen stehen (Abb. 6: 1, 3).

Fassen wir zusammen: Sowohl in der älteren als auch in der endenden Frühbronzezeit finden sich im Karpatenbecken schlaglichtartig Gegenstände unterschiedlicher Funktion, die Bildszenen tragen. Sie können allesamt Vorlagen oder besser frühe Erscheinungsformen für Symbolzeichen darstellen, wie sie in der Urnenfelderzeit des weiteren Donauraumes kanonisiert begegnen. Sie sind im Gegensatz zu ihren späteren Umsetzungen in eine feste Komposition individueller gestaltet, weniger vereinheitlichend determiniert. Sie wecken eher einen individuellen, narrativen Eindruck, als dass sie die ausgereiften, standardisierten Formen oder Symbole der Urnenfelderzeit wiedergeben. Mit großer Wahrscheinlichkeit spiegeln die Zeichen und Symbole Glaubensbereiche wieder. Sie entstammen einer religiösen Vorstellungswelt, in der es immer wieder Mythen zu erzählen gibt. Seit der Frühbronzezeit bricht an verschiedenen Orten immer einmal wieder der Drang durch, die oral verbreiteten Mythen auch im Bilde festzuhalten. Dies geschieht zunächst sparsam, weil es noch zu wenige normative Elmente in den religiösen Praktiken und Bilddarstellungen dazu gibt. Da Erscheinungsformen der Religion immer Bestandteil sozialer Organisation sind und Vorstellungen darüber widerspiegeln, muss man die Symbole als Mittel der Identitätsfindung, -bewahrung und -beschreibung über das primär Religiöse hinaus werten. Wer symbolhafte Zeichen versteht, gehört in den Kulturbereich, der sie geschaffen hat. Die Zeichen verbinden über etwa ein Jahrtausend.

Prof. emer. Dr. Dr. h. c. mult. Bernhard Hänsel
 Prähistorische Archäologie Universität
 Altensteinstr. 15 – Raum 207
 D – 14195 Berlin
 bernhardhaensel@versanet.de

LITERATUR

- David 2010* W. David: Die Zeichen auf der Scheibe von Nebra und das altbronzezeitliche Symbolgut des Mitteldonau-Karpatenraums. In: H. Meller/F. Bertemes (Hrsg.): Der Griff nach den Sternen. Internationales Symposium in Halle (Saale) 16.-21. Februar 2005. Halle 2010, 439-486.
- Furmánek 1977* V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1980* V. Furmánek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- Furmánek 1997* V. Furmánek: Bronzeanhänger als Belege für Kontakte des Karpatenbeckens mit dem östlichen Mittelmeerraum. In: C. Becker et al. (Hrsg.): Xqóvoč. Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 313-324.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. PAS 15. Rahden/Westf. 1999.
- Hachmann 1957* R. Hachmann: Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen. 6. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte. Hamburg 1957.
- Hänsel 1969* B. Hänsel: Plastik der jüngeren Bronzezeit und der älteren Eisenzeit aus Bulgarien. Germania 47, 1969, 62-86.
- Kalicz-Schreiber 1995* R. Kalicz-Schreiber: Siedlungsformen der frühbronzezeitlichen Nagyrévkultur im westlichen Mitteleuropa. Symposium Settlement Patterns (Verona - Lazise 1992). Memor. Museo Civico St. Nat. Verona. Sezione Science Uomo 4, 1995, 133-140.
- Koós 2001* J. Koós: Fernbeziehungen zur Zeit einer spätbronzezeitlichen Gemeinschaft Nordostungarns. In: C. Kacsó (Hrsg.): Der nordkarpathische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7.-10. Oktober 1998. Baia Mare 2001, 215-230.
- Kossack 1954* G. Kossack: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Römisch-Germanische Forschungen 20. Berlin 1954.
- Mozsolics 1967* A. Mozsolics: Bronzfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúszámson und Kosziderpadlás. Budapest 1967.
- Pare 1987* Ch. F. E. Pare: Der Zeremonialwagen der Bronze- und Urnenfelderzeit: Seine Entstehung, Form und Verbreitung. In: Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Untersuchungen zu Geschichte und Technik. Mainz 1987, 25-67.
- Schreiber-Kalicz 1984* R. Schreiber-Kalicz: Komplex der Nagyrévkultur. In: N. Tasić (Hrsg.): Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. Beograd 1984, 133-168, Taf. 31-51.
- Winghart 1993* S. Winghart: Das Wagengrab von Poing, Lkr. Ebersberg, und der Beginn der Urnenfelderzeit in Südbayern. In: H. Dannheimer/R. Gebhard (Hrsg.): Das keltische Jahrtausend. Mainz 1993, 88-93.
- Wirth 2010* S. Wirth: Sonnenbarke und zirkuläres Weltbild – Überlegungen zum Verständnis der spätbronzezeitlichen Ikonographie in Mitteleuropa. In: H. Meller/F. Bertemes (Hrsg.): Der Griff nach den Sternen. Internationales Symposium in Halle (Saale) 16.-21. Februar 2005. Halle 2010, 501-515.

SIEDLUNG UND GRÄBERFELD DER AUNJETITZER KULTUR IN PATA

IVAN CHEBEN

Aus dem Gebiet der Südwestslowakei ist uns der Inhalt der Aunjetitzer Kultur am besten aus den Gräberfeldern bekannt. Was die Anzahl von Bestatteten betrifft, gehören zu den größten die Gräberfelde in Veľký Grob (*Chropovský 1960, 13-136*), Jelšovce (*Bátora 2000*), Rumanová (*Veliačik 1986*), Matúškovo (*Točík 1979, 44*), Sládkovičovo (*Točík 1979, 45*), Branč (*Vladár 1973*) und neulich auch das Gräberfeld in Pata (*Cheben 1999a*). In einem großen Gegensatz zu dem bisherigen Kenntnisstand ist die Erforschung der Siedlungsverbände. Die Fundstellen dieses Typs sind auf dem Gebiet der Südwestslowakei nur minimal bekannt – Vráble (*Točík 1986*), so gehört der freigelegte Teil des Siedlungsareals der Aunjetitzer Kultur in Pata zu den vereinzelten Siedlungsverbänden.

Die untersuchte Fundstelle erstreckt sich auf einer spornartigen Anhöhe mit flachem Gipfel, die sich in NW-SO-Richtung zieht und frei auch im Kataster der Gemeinde Šoporňa fortsetzt. Parallel zur Anhöhe, in der ungleichen Entfernung vom Hangfuß, fließen zwei Bäche, die den Lauf in südöstlicher Richtung führen (Abb. 1, Fundstelle 1). Zusammen mit der Anhöhe in der Flur Vinohrady (*Cheben 1999b*) bilden sie zwei geographische Formationen, die als erste in diesem Abschnitt ziemlich stark aus dem flachen Gelände des Donautieflandes herausragen. Ursprünglich erstreckte sich das Siedlungsareal der Aunjetitzer Kultur auf einem breiten Kamm der Anhöhe in der Länge von einigen zehn Metern. Situiert war das Skelettgräberfeld auf einem östlichen, leicht abfallenden Hang zu einem der Bäche.

Auf einer Fläche von 125 x 140 x 100 m wurden insgesamt fünfzehn Siedlungsgruben erfasst. Der untersuchte Teil der Aunjetitzer Siedlung verlief parallel zur heutigen Straße nach Šoporňa. Es ist also mehr als wahrscheinlich, dass sich unter der existierenden Straße weitere Siedlungsgruben befanden. Auf diese Situation weist auch die Tatsache hin, dass zwei kleine Gruben in einer Entfernung von 40 und 50 m vom westlichen Rand der I. Gruppe der Skelettgräber erfasst worden sind. Die Gesamtfläche von der Aunjetitzer Siedlung kann beim heutigen Kenntnisstand mit Sicherheit nicht bestimmt werden. Mit großer Wahrscheinlichkeit wurde der nördliche Teil der Siedlung erfasst, die bei ihrem nordöstlichen Rand ein Gräberfeld hatte.

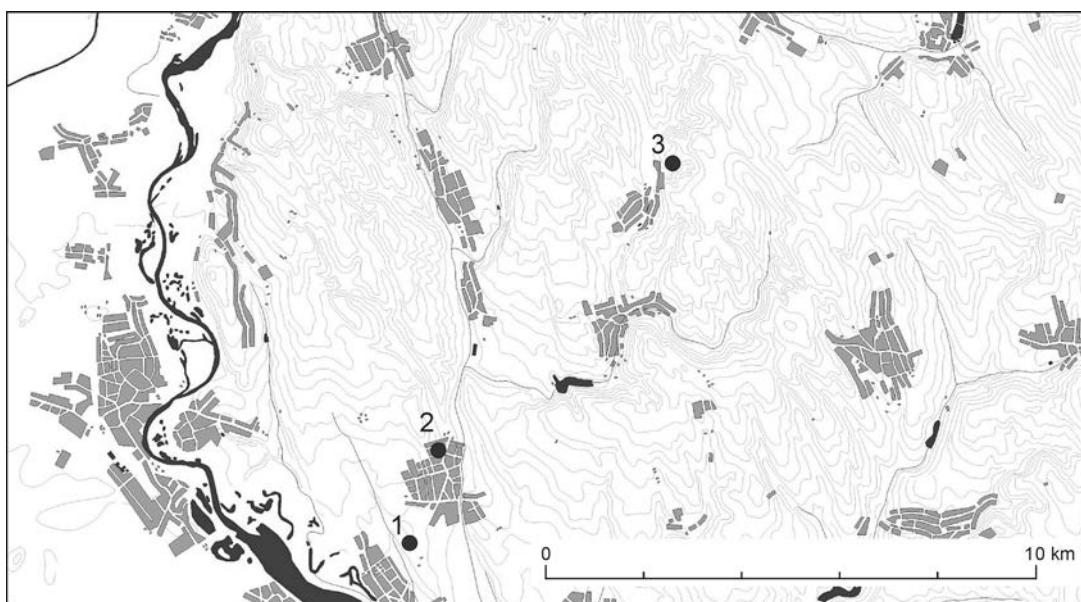

Abb. 1. Gräberfelder der Aunjetitzer Kultur in der Pata-Umgebung: 1 – Pata „Diely“, 2 – Pata „Intravillan“, 3 – Rumanová.

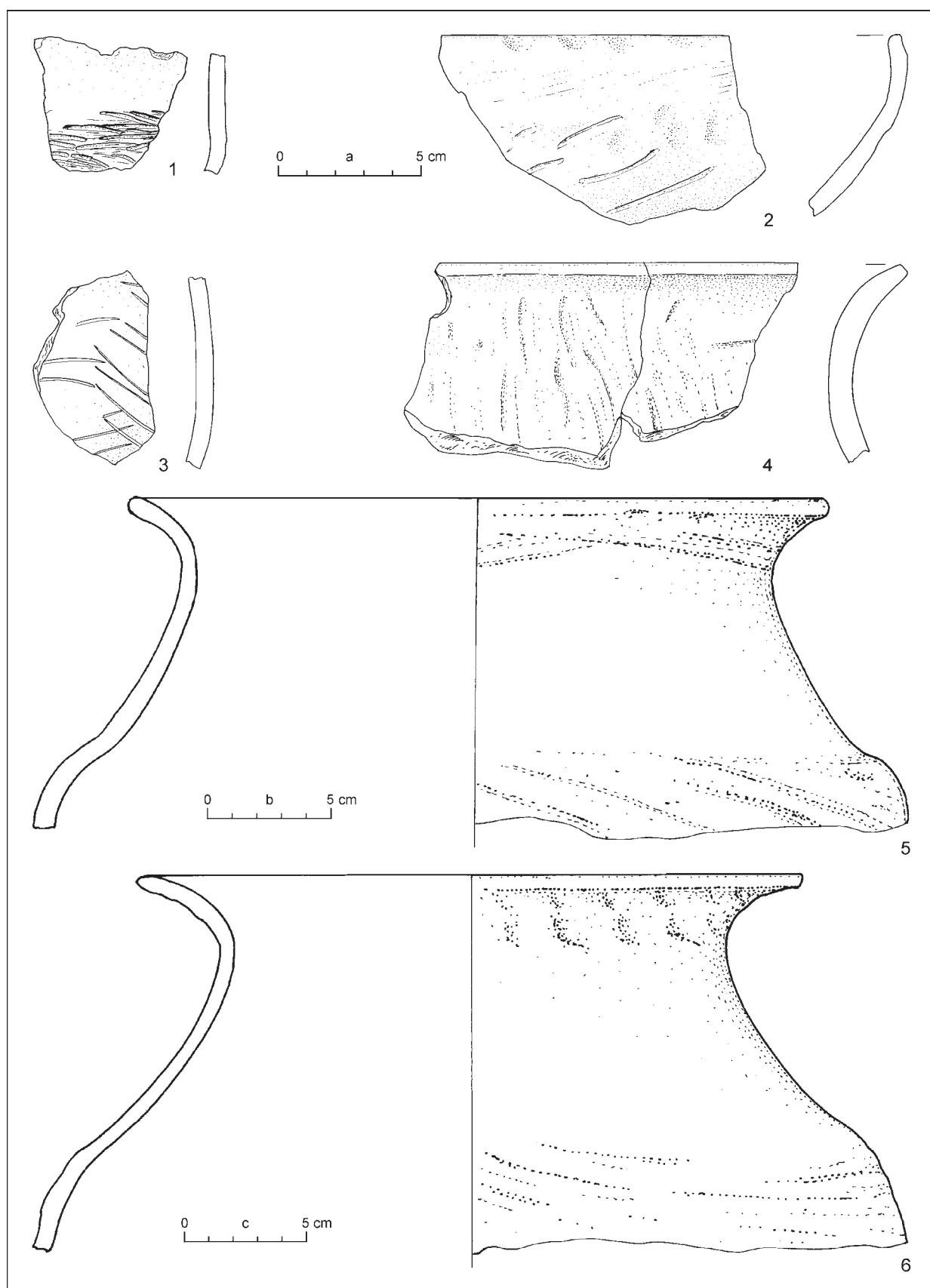

Abb. 2. Pata „Diely“. Grube 6: Auswahl der Keramik. Maßstab a: 1-4; b: 5; c: 6.

Die Siedlungsgruben waren durch zwei Typen vertreten. Den ersten Typ repräsentieren die Vorratsgruben mit charakteristischem engem walzenförmigem Hals und mit sich ausgeprägt ausbreitenden Wänden in Richtung zum geraden Boden. Im Unterschied zu den anderen enthielten sie zahlreicheres Keramikmaterial, was für sie kennzeichnend war. In der Grube 6 bedeckte den Boden eine Schicht von gleichmäßig angeordneten Scherben aus zwei amphorenförmigen Gefäßen (Abb. 2: 5, 6). Vereinzelt aus der Sicht der Deponierung ist das Vorkommen der Vorratsgrube 1 direkt im Raum der I. Gruppe der Skelettgräber. Auf ihrem Boden lag ein Gefäß mit dem Henkel gleich unter dem Rand. Da es sich in Pata um die einzige zwischen den Skelettgräbern situierte Siedlungsgrube handelt, kann vorläufig angenommen werden, dass sie ihre spezifische Rolle spielte und sehr eng mit der Bestattung zusammenhing. Andere untersuchte Gruben auf der Fläche repräsentierten flach eingetiefe Gruben mit kreisförmigem oder ovalen Grundriss. Von diesen Gruben enthielt nur die Grube 10 amphorenförmige Gefäße und Grube 7 eine flache Schüssel und einen dünnwandigen Krug.

Das Gräberfeld bildete zwei ungleichmäßig zahlreiche Gruppen. Die südliche Gruppe bildeten 42 bzw. 45 Skelettgräber. Drei Gräber befinden sich im Freiraum und es kann nicht eindeutig gesagt werden, ob sie zur I. oder II. Gruppe gehören. In der zweiten Gruppe befanden sich 201 Grabgruben. Die Gräber in beiden Gruppen waren in einem ellipsenförmig begrenzten Raum angeordnet. Es zeigt sich, dass die einzelnen Gräber in ungleichartig länglichen Reihen angeordnet waren. Auf dem Gräberfeld kam die Superposition von zwei Gräbern nur in einem einzigen Fall vor.

Laut der erfassten Grundrissdisposition der Grabgruben kann konstatiert werden, dass praktisch nur die rechteckigen Gruben überwiegen. Ihre Ausmaße schwanken zwischen 160-320 x 65-220 cm. Eine Ausnahme bilden nur einige gleich an der Grenze der Humusschicht und des Löss-Sand-Untergrunds erfasste Skelettgräber, bei denen die Umrisse der Grabgrube nicht eindeutig erkannt werden konnten. Zu den absolut größten Grabgruben (Abb. 3: 1b) gehörten das Grab 55 (300 x 220 cm) und das Grab 164 (320 x 215 cm), die in der zweiten Gruppe des Gräberfelds platziert waren. In den untersuchten Gräbern bewegt sich die Tiefe des erfassten Bodens der Grabgrube, die in den Löss-Sand-Untergrund vertieft ist, von 5/10 bis zu 305 cm. Nur ausnahmsweise sind Grabgruben mit ovalem oder kreisförmigem Grundriss vertreten. Dabei handelt es sich um Gräber von Kindern oder unerwachsenen Individuen.

Die festgestellte Gestaltung der einzelnen Grabgruben weist mehrere gemeinsame Merkmale auf, von denen wir eben die ausgeprägtesten anführen. Die Wände waren senkrecht in Richtung zum geraden Boden eingelassen. Fast regelmäßig kam auch der stufenartige Eingang erhalten am ganzen Umfang der Grube vor. Durch diesen Eingang wurde der Raum für die Grabzimmerei geschaffen, die aus Brettern angefertigt wurde. Auf dem Gräberfeld kam in einem Fall auch eine unüblich gestaltete Grabgrube vor. Auf der Oberfläche war sie klassisch rechteckig, ab der Tiefe von 50 cm verbreitern sich die Wände der Grube zum kreisförmigen Boden so, dass sie an die Vorratsgrube erinnern. Auf dem kreisförmigen Boden lagen drei Individuen, von denen sich einer am Rücken in der sog. Froschlage befand.

Auf dem Gräberfeld in Pata wurden fast in jedem Grab Zimmerungsspuren entdeckt. Die Reste nach der Holzzimmerung wurden überwiegend als länglicher grau gefärbter Streifen mit einer Breite von 5 bis 7 cm festgestellt. In den vereinzelten Fällen wurden auch kleine Fragmente von verkohltem Holz entdeckt. Die einzelnen Zimmerungssteile wurden auch in verschiedenen Tiefen und Lagen in der Verschüttung des Grabs erfasst. In solchen Fällen ging es immer um den Beleg einer sekundären Störung des Grabs, die das Brechen des Deckels von dem Holzsarg, in dem der Bestattete lag, zur Folge hatte. Besonders im Grab 213 konnte ab der Schicht von 60 cm die Abfolge von den einzelnen Brettern, die ursprünglich den Sargdeckel bildeten, verfolgt werden. Ähnlich wurden auch im Grab 55 Reste der Holzbretter in der sekundären Lage gefunden (Abb. 3: 1a). Nur vereinzelt entdeckten wir den Toten in einem Sarg, der in ein Stück Stein eingemeißelt und mit dem Deckel bedeckt wurde.

In Pata wurde in zwei Fällen ein Paar von analogisch orientierten Grabgruben festgestellt, die auf dem Gräberfeld zu den größten gehörten. Sie zeichneten sich dadurch aus, dass sich mit ihren schmaleren Wänden immer zwei und zwei Gräber berührten; eine Kante der Grube war immer gemeinsam. Nach der Entfernung der Verschüttung gewann man eigentlich eine Grabgrube von doppelter Länge. Auf Grund der unterschiedlichen Orientierung der Bestatteten kann konstatiert werden, dass in jedem Paar von Gräbern ein Mann und eine Frau bestattet waren. Besonders beim Grab 79 und 80 belegt diese Tatsache auch die unterschiedliche Grabausstattung.

Eine Erscheinung, die auch in Pata oft verfolgt werden konnte, war die unterschiedliche Intensität der sekundären Störung oder Zerstörung von Skelettgräbern. Umrisse, Lage oder Größe der Schächte kamen entweder gleich nach dem Abputzen des Grabs oder nach der Entfernung der humusartigen Verschüttung im oberen Teil der Grabgrube vor. Was die sekundäre Störung der Grabgruben betrifft, ist anzumer-

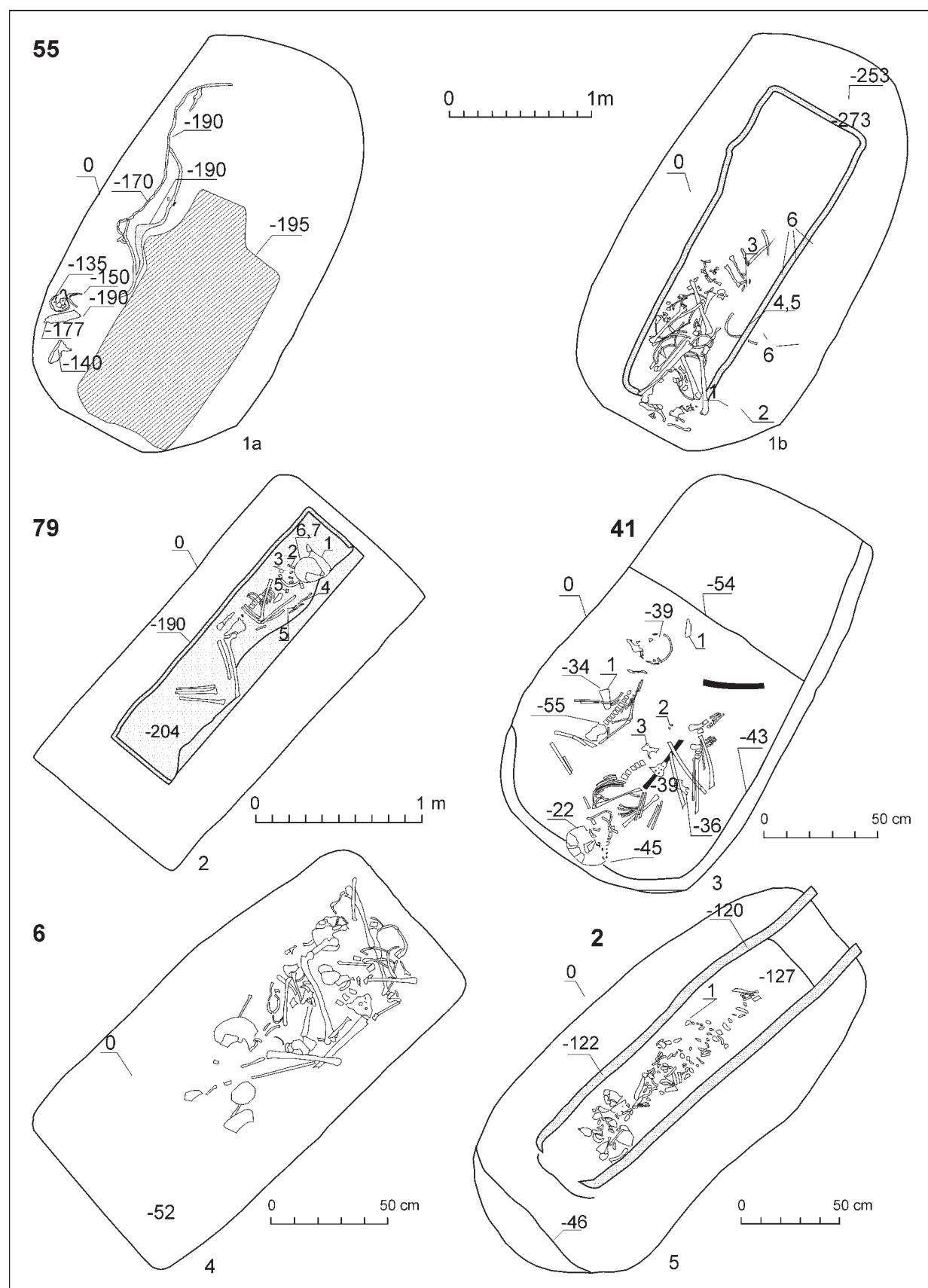

Abb. 3. Pata „Diely“. 1 – Grab 55, 2 – Grab 79, 3 – Grab 41, 4 – Grab 6, 5 – Grab 2.

ken, dass wir auf dem Gräberfeld in Pata mit keinem sekundär gestörten Kindergrab konfrontiert waren. Auf die Frage, in welchem Zeitabstand nach der Beerdigung des Toten in die Grabgrube die sekundäre Öffnung des Grabs geschah, kann nur die anthropologische Auswertung auf Grund der Anordnung von oberen Gliedmaßen in den oberen Verschüttungsschichten einiger Grabgruben eine Antwort geben. Trotz der häufigen sekundären Störung erschienen auf dem Gräberfeld in Pata auch Gräber, die keine Spuren der sekundären Störung aufweisen. Zum Beispiel in der I. Gruppe waren von 45 Grabgruben acht ungestört. Davon gehörten sechs den Kindern an, in einer war ein erwachsener Mann bestattet (Grab 8) und in der weiteren die Mutter mit einem Kind (Grab 16).

Auf dem Gräberfeld in Pata wurden zwei Haupttypen von Plünderungsschächten erfasst, deren Form und Art der Ausschachtung von der Tiefe der Grube abhingen. Zu dem ersten Typ gehören konische Schächte gerichtet genau zum oberen Teil des Skeletts. Benutzt wurden sie bei den Gräbern bis zur maximalen Tiefe von 160 cm. Bei den mehr eingetieften Grabgruben nahmen sie die ursprüngliche Verschüttung bis zur Tiefe von 40/60 cm heraus und erst dann begannen sie einen konischen Schacht zu graben, der etwa 50-60 cm über dem Skelett einen quadratischen Grundriss aufwies. In solchen Fällen bestand der ungestörte Teil der ursprünglichen Verfüllung der Grabgrube aus Löss.

Die sekundäre Lage der Anordnung von den Skelettresten war in den einzelnen Gräbern unterschiedlich. Auf dem Gräberfeld in Pata verfolgen wir praktisch alle bekannten Varianten: von dem verschobenen Schädel, diese Variante gehörte zur Kategorie des am wenigsten gestörten Skeletts, über unterschiedlich durcheinander gebrachten Oberkörper bis zur Anhäufung des ganzen Skeletts in einer der Grabecken. In Pata kam auch ein Fall vor, wenn das Graben des Schachtes knapp über dem Deckel beendet wurde und das Grabinventar auf der ursprünglichen Stelle geblieben ist. Es handelt sich um das Grab 79 (Abb. 3: 2), in dem ein Schacht erfasst wurde, der jedoch das Skelett nicht störte, wie das in den anderen Gräbern der Fall war. In dem Profil zeigte sich deutlich, dass der Schacht nur bis zum oberen Deckel des Sargs ge格raben wurde.

Das Prinzip der differenzierten Bestattung von Toten am Grubenboden in unterschiedlich gehockter Lage mit den Händen vor dem Gesicht wurde auch in Pata eingehalten, und auch wenn in einer Grabgrube zwei Individuen bestattet waren. Dies belegt auch das Grab 41 (Abb. 3: 3). Bestattet waren in diesem Grab zwei Individuen in der Hockerlage mit dem Rücken zueinander so gewandt, dass sie gleichzeitig auch unterschiedlich orientiert waren; das eine in SW-NÖ- und das andere in NO-SW-Richtung. Zu den am häufigsten vertretenen Doppelgräbern gehören die Gräber der Mutter mit dem Kind. Die Ausnahme bildet nur ein Männergrab mit zwei Kindern im Alter von 7-9 und 13-14 oder das Grab von zwei Kindern. Auf dem Gräberfeld in Pata ist in mehreren Fällen auch eine größere Anzahl von Individuen in einer Grabgrube belegt. Im Grab 33 waren zwei Erwachsene und eine junge Frau bestattet und im Grab 6 (Abb. 3: 4) lagen eine Frau und drei Kinder im Alter von 1, 6-7 und 8-9. Die anthropologische Auswertung von 45 Grabgruben, welche die I. Gruppe der Gräber auf dem Gräberfeld in Pata bildeten, dokumentiert, dass die gesamte minimale Zahl der Bestatteten 58 war – in drei, den Ausmaßen nach, Kindergräbern sind keine Skelettreste erhalten geblieben. Ausgewertet wurden 55 Individuen: 32 Erwachsene (15 Männer und 17 Frauen aller Altersgruppen von 20 bis 60) und 18 Kinder. Bei fünf Individuen konnte ihr Geschlecht mit Sicherheit nicht bestimmt werden.

In der älteren Bronzezeit überwog absolut die Skelettbestattung. Auf dem Gräberfeld in Pata bildet eine Ausnahme das Grab 2 (Abb. 3: 5), in dem sich ein teilweise verbranntes und anschließend wahrscheinlich zerschlagenes Skelett am Grubenboden in ursprünglichem anatomischem Zustand befand. Aus typologischer Sicht kann vielleicht gesagt werden, dass es sich um ein Halbbrandgrab handelt. Teilweise verbrannte Knochen erschienen noch in einem Grab im Rahmen der II. Gruppe des Gräberfeldes, jedoch ohne ihre nachträgliche Zertrümmerung.

Nur aus einem einzigen Grab in Pata ist uns gelungen, Teil eines grob gewebter Gewebes zu gewinnen, das nach der Art der Deponierung am Grubenboden entweder der Auskleidung des unteren Teils des Holzsargs diente oder der Bestattete wurde in das Gewebe eingewickelt. Wir neigen eher zur zweiten Alternative, weil sich im Grab 79 auf dem verkohlten unteren Sargbrett kleine Reste befanden, die dem Gewebe zwar sehr ähnlich waren, aber wegen ihres schlecht erhaltenen Zustands nicht herausgenommen werden konnten. Das Gewebe wurde bei den gebogenen Händen mit zwei Bronzenadeln verbunden. Da das Skelett durch sekundäre Öffnung der Grabgrube gestört war, müssen die in der ursprünglichen Lage erfasssten Nadeln in diesem Falle diese Funktion erfüllt haben.

Das Fundinventar der Bronzeindustrie aus den untersuchten Skelettgräbern in Pata kann in mehrere Gruppen eingeteilt werden. Wir sind uns dessen bewusst, dass nicht in jedem Grab Beigaben in ursprünglicher Zahl, wie sie in das Grab zusammen mit dem Verstorbenen gelegt wurden, erhalten geblieben ist.

Die erste Gruppe bildet der Kopfschmuck – von den bronzenen Gegenständen erschienen mit getriebenen Motiven verzierte Blechstirnbänder, Haar- und Zopfringe aus doppeltem Draht, Blechröhrchen mit rechteckigem Profil und von den bronzenen Gegenständen sind es Haarringe aus doppeltem Draht und Schläfenringe des sog. Sibiner Typs; von dem Halsschmuck sind folgende Gegenstände belegt – bronzenegegossene oder Drahthalsringe, mehrere Typen von Draht- oder Blechanhängern, bronzenetonnenförmige Perlen, aber auch Perlen aus verschiedenen Arten von Muscheln oder Gehäusen; Handschmuck – es erschienen besonders bronzenegegossene Armringe und Drahtringe; Fußschmuck – zu dieser Gruppe werden vor allem bronzenefußringe gezählt; Gewandzier und Gewandzubehör – belegt sind Blechbesätze in Form eines kleinen Buckels mit einem Paar von Löchern, Drahtspiralen unterschiedlicher Länge und Bronzenadeln.

Außer den aus Bronze angefertigten Gegenständen wurden ganz vereinzelt in den untersuchten Gräbern auf dem Gräberfeld in Pata auch aus organischen Stoffen angefertigte Schmuckstücke gefunden. Zu den am häufigsten vorkommenden gehören durchgebohrte Bernsteinperlen, die in zwei Formen vorgekommen sind, und zwar als walzen- oder als kugelförmig. Laut der Deponierung sowohl im Kinder- als auch im Erwachsenengrab ist ganz evident, dass sie einen Bestandteil der Halskette gebildet haben, die oft in Kombination mit einem anderen Perlen- oder Anhängertyp zusammengestellt war. Zu den vereinzelten Funden gehört die knöcherne kreisförmige Gürtelfibel, auf der sich drei in der vertikalen Reihe angeordnete Öffnungen zur Befestigung und eine Öffnung zum Festhalten des Gürtelhakens oder zum Durchziehen des Gürtels befanden. Vereinzelt ist das Exemplar einer knöchernen Nadel mit kreisförmiger Öse. Dieser Typ ist auch aus der Ausstattung der Skelettgräber aus der vorausgegangenen Periode bekannt.

Auf dem Gräberfeld in Pata kamen in der Ausstattung von mehreren Gräbern auch Metallwaffen vor, die zur Ausstattung der Männer gehörten. Von ihnen erschienen am häufigsten bronzenef Dolche längerer triangulärer Form, manchmal auch mit ausgeprägterer Mittelrippe. Auf dem gebogenen Nacken befanden sich drei oder vier Löcher, die zur Befestigung des Griffes aus organischem Material mit Hilfe von Nieten dienten – auf mehreren Exemplaren sind Holzabdrücke erhalten geblieben. Nur in zwei Gräbern fand man in der Ausstattung des Bestatteten, und zwar begleitet von einem Dolch, eine Axt mit bogenförmiger Schneide und Seitenleisten. Beide Skelettgräber, deren Teil des Inventars eine Axt mit einem Dolch bildeten, waren in der II. Gruppe des Gräberfeldes situiert. Im Vergleich zu den anderen altbronzezeitlichen Gräberfeldern in der Südwestslowakei wurden in Pata Pfeilspitzen aus Silicium in der Ausstattung von drei Gräbern festgestellt. Dabei befanden sie sich in allen Fällen am Grubenboden unter dem Schulterblatt des Bestatteten. Zu den nichtmetallischen Waffen reihen wir das einzige Exemplar einer Hammeraxt aus Geweih, die im Unterschied zu den bereits genannten Typen in dem Skelettgrab 41 gefunden wurde, das in der I. Gruppe situiert ist.

Zu den vereinzelten Beigaben auf dem Gräberfeld in Pata gehören auch Werkzeuge. Gefunden wurden ein bronzer Pfriem, in einem Fall im knöchernen Griff befestigt, und ein bronzer Meißel. Es wurden auch zwei knöcherne Artefakte gefunden, die wir für Nadeln halten, da sie in Frauengräbern vorgekommen sind. Zu einer ziemlich ungewöhnlichen Art der Beigabe gehört die Bestattung des Tieres bzw. eines seines Teiles in die Grabgrube. Aus dieser Sicht ist ganz einzigartig der Fund eines Schaf/Zigeskeletts im Grab 4, das sekundär gestört war und der Plünderungsschacht quadratischen Grundrisses zum oberen Teil des menschlichen Skeletts gerichtet war. Bei der nachfolgenden Verschüttung des gestörten Grabs in einer Tiefe von 140-160 cm wurde als Opfergabe, mit größter Wahrscheinlichkeit im Rahmen der Kultpraktiken, ein Schaf/eine Ziege ins Grab gelegt und die Grube wurde anschließend ganz verschüttet. Von den Tierknochen erscheinen Rippenknochen platziert neben oder direkt auf dem Bestatteten. Laut unseren Feststellungen wurden nicht einmal die Tierknochen in den gestörten Gräbern auf der ursprünglichen Stelle gefunden.

Auf Grund der gefundenen Schmuckgegenstände, die in der ursprünglichen Lage gefunden wurden (so, wie sie der Bestattete am Körper oder auf einem bestimmten Kleidungsstück zur Zeit der Bestattung hatte) und auf Grund deren Anzahl können sowohl die Art der Kleidungsverschönerung als auch die Art und Weise der Tragens des Schmucks auf dem Kopf wie auch auf den anderen Körperteilen rekonstruiert werden. Zu dem am häufigsten getragenen Kopfschmuck gehören Haarringe hergestellt aus mehrfach gerolltem doppeltem Draht, die oft auch in Paaren vorgekommen sind, d. h. ein bzw. zwei Exemplare meistens an den Schläfen. In den vereinzelten Fällen wurden die Haarringe auch aus Gold angefertigt. Dabei haben z. B. in einem Grab eben die goldenen Haarringe das einzige Inventar gebildet. Eine ähnliche Applikation fand man auch bei den Röhrchen aus dünnem Bronzeblech, deren Querschnitt rechteckig war. Die konkrete Vorstellung über das eigentliche Aussehen des Kopfs mit Hilfe von mehreren

Typen der bronzenen Schmuckgegenstände lieferten besonders zwei absolut ungestörte Frauengräber. In einem Grab, das prächtig ausgestattet war, befand sich ein Diadem mit getriebenem geometrischem Ornament und einer Schnalle im hinteren Teil direkt auf dem Kopf. Knapp über der Grenze zwischen der Stirn und den Haaren befanden sich in einer Reihe angeordnete bronzen Röhrchen so, dass sie den unteren Teil des Stirnbands am ganzen Umfang säumten. Heute kann man mit Sicherheit nicht feststellen, ob die Röhrchen ursprünglich in die Strähne eingeflochten wurden oder ob sie auf einem Faden eingefädelt bzw. auf einem Tuch aufgenäht waren. Weitere Schmuckstücke – zwei Paare von bronzenen Haarringen befanden sich auf den Schläfen. Das Gesamtaussehen des Kopfs ergänzen drei in einer Reihe angeordnete bronzen Ringe hergestellt aus dickerem Doppeldraht. Die Ringe befanden sich auf dem Scheitel und hielten den Zopf zusammen. Einen einfacheren Kopf- und Haarschmuck repräsentiert das Grab, in dem eine junge Frau bestattet war. Den Schmuck bildeten ein Paar von Haarringen aus doppeltem Draht und in einer Reihe angeordnete bronzen Röhrchen und Spiralen ergänzt durch tonnenförmige Perlen. So hergestellte „Kette“ säumte den Rand der Haare an der Stirn und verband sich beim Zopf, der mit Hilfe eines bronzenen Ringes zusammengebunden war. Auf dem Gräberfeld in Pata erscheint die Kombination des Haarrings – Blechröhrchens – der Drahtspirale – des Zopfringes am häufigsten auch in den sekundär gestörten Gräbern. Natürlich ist jeder angeführte Typ durch verschiedene Anzahl von Exemplaren vertreten. Es ist deshalb mehr als wahrscheinlich, dass dieser Typ der Haarverschönerung zum geläufigen und allgemein geltenden Brauch der Bevölkerung einer unweiten Siedlung gehörte.

Die Halsschmuckstücke verbesserten, zusammen mit dem Kopfschmuck, das gesamte Aussehen der Schmuckträger. Zu den ausgeprägtesten Schmuckstücken gehörten bronzen Halsringe mit gehämmerten und gerollten Enden, die in mehreren Gräbern entdeckt wurden, in denen überwiegend erwachsene Individuen bestattet waren. Dieser Schmucktyp kam vereinzelt auch in den Kindergräbern vor, nur mit dem Unterschied, dass er aus bronzenem Draht angefertigt war. In einem Grab haben wir belegt, dass auf dem Halsring, der am Hals des Bestatteten platziert war, ein einfacher Haarring aus doppeltem Golddraht aufgesteckt war. Einen typologisch und gleichzeitig auch öfters belegten Halsschmuck repräsentiert auf dem Gräberfeld in Pata die Halskette. Bei diesem Schmucktyp evidieren wir mehrere Varianten. Sie entstanden durch unterschiedliche Kombination und Anzahl von einzelnen Segmenten und durch den benutzten Typ des Anhängers, der in solchem Fall eine zentrale Stelle hatte. Die breitere Skala des verwendeten Materials (Bronze, Geweih, Knochen, Bernstein, Muscheln, Schneckengehäuse) spiegelte sich auch in der Formmannigfaltigkeit der einzelnen Perlen wider. Es zeigte sich, dass auch bronzen Blechröhrchen und Drahtspiralen zur Halskette gehört haben. Eben bei diesem Schmucktyp, soweit er sich im Grab nicht in der primären Lage befand, kann nur schwer entschieden werden, ob sie ursprünglich in der Halskette als einzelne Bestandteile einkomponiert waren oder nur das Säumen zwischen der Stirn und den Haaren gebildet haben.

Die Anhänger sind praktisch durch alle grundlegenden Typen vertreten, die in der Ausstattung der altbronzezeitlichen Gräber in der Südwestslowakei vorkommen. Am häufigsten waren brillenförmige Anhänger aus Bronzedraht belegt, wobei die gebrochenen Exemplare sekundär mit einer Öse zur Befestigung der Halskette versehen worden sind. Es erscheinen auch Anhänger aus bronzenem Blech in Form eines Rechtecks mit gepunztem Rand. Sehr beliebt waren auch Anhänger aus durchgebohrten Zähnen. Vereinzelt wurden auch aus Knochen oder Geweih angefertigte Anhänger festgestellt. Als Anhänger wurden auch durchgebohrte Muscheln oder Schneckengehäuse benutzt.

Bei den Schmuckgegenständen der oberen Gliedmaßen wird nicht allzu große typologische Variabilität verfolgt. Belegt wurde das Tragen der bronzenen Armringe, die in zweierlei Ausführung vorgekommen sind. Entweder waren es gegossene Armringe oder einfache Armringe aus doppeltem Bronzedraht mit gerollten Enden. Auf dem Gräberfeld in Pata kamen beiden Typen sowohl in den Gräbern der Erwachsenen als auch in den Kindergräbern vor. Zur Kategorie der Schmuckgegenstände aus Draht gehören Fingerringe, deren Form mit der des Drahtarmringes identisch ist. Sehr selten erschienen auch knöcherne Fingerringe.

Laut Anordnung von einigen Typen der Bronzeindustrie ist evident, dass die Schmuckgegenstände entweder auf der Kleidung appliziert waren oder als Beiwerk zur Kleidung dienten. In erster Linie waren es kreisförmige Besätze (Zierbuckel) mit einem Paar von Öffnungen zur Befestigung. Wahrscheinlich zum Aufnähen konnten auch Blechröhrchen oder lange Drahtspiralen benutzt werden. Der oberste Teil des Gewands war mit einer oder zwei Nadeln verbunden. Die Nadeln gehören zum häufigen Schmuck des Männergewands (sie haben in der Regel nur eine Nadel) wie auch des Frauengewands, die normalerweise zwei Nadeln haben. Wie das die Anordnung von bronzenen Schmuckgegenständen in einem der Gräber belegt, als Beiwerk zum Gewand diente der Gürtel aus organischem Stoff, der in diesem Falle

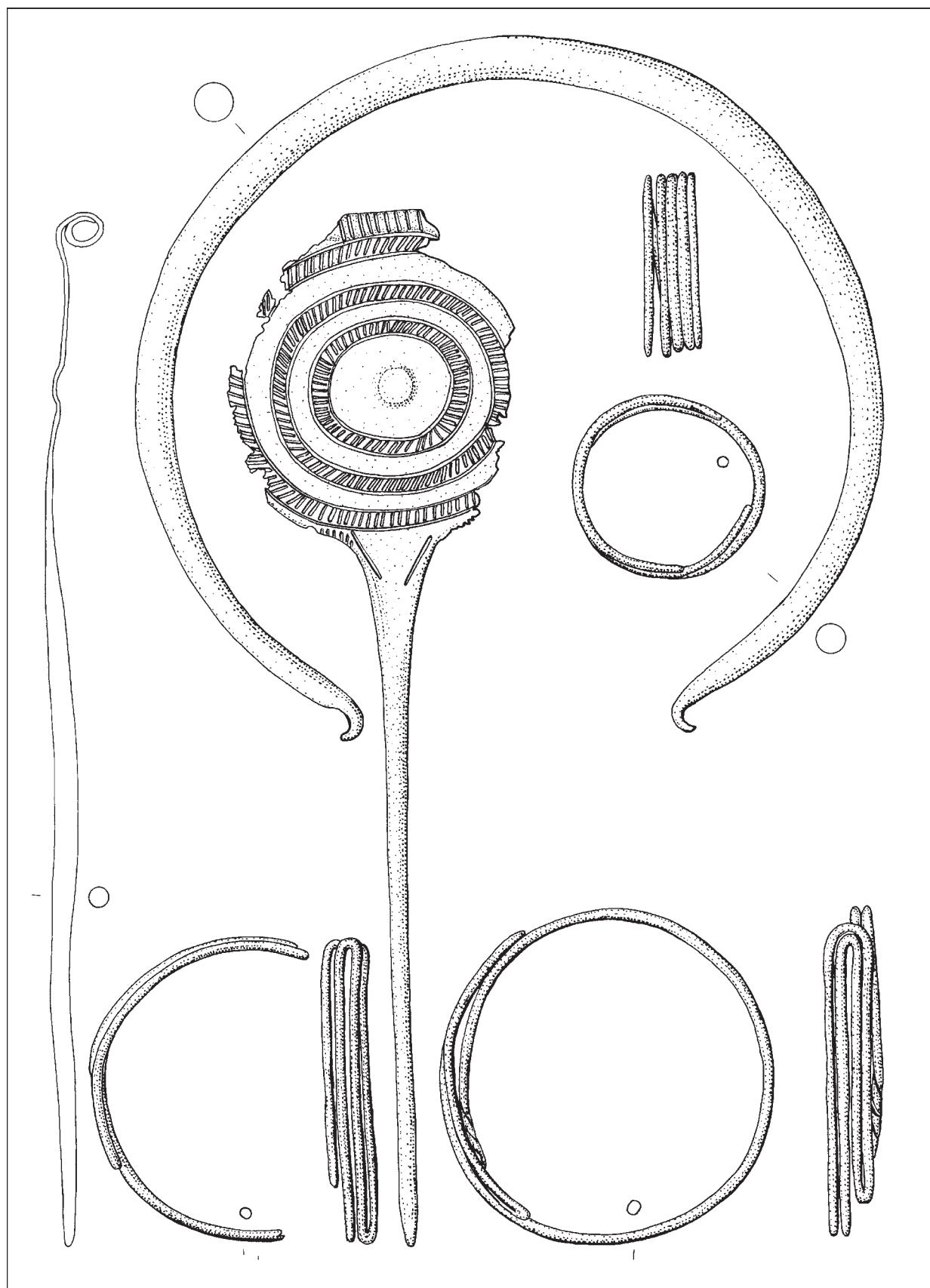

Abb. 4. Pata „Intravillan“. Bronzeinventar aus einem gestörten Körpergrab. Ohne Maßstab.

mit gleichmäßig angeordneten kreisförmigen Besätzen/Zierbuckeln und vorne platzierten zwei Blechanhängern des Kosider-Typs verziert war.

Auf dem Gräberfeld in Pata kann anhand der erhaltenen Anzahl von Gefäßen und Keramikbruchstücken, die sich in der Verfüllung der Grabgrube befanden, angenommen werden, dass die Keramik zu sehr häufiger bis regelhafter Ausstattung von Skelettgräbern gehörte. Aus typologischer Sicht sind vor allem Krüge, Tassen, scharf profilierte „Schenken“, mehrere Schüsseltypen, topf- und amphorenförmige Gefäße vertreten. Ziemlich oft wurden in verschiedenen Lagen der Tonverfüllung der Grabgrube Keramikbruchstücke gefunden. Es ging entweder um größere Fragmente von amphoren- oder topfförmigen Gefäßen oder es wurden nur kleine Bruchstücke gewonnen, bei denen es nicht immer möglich war, den Gefäßtyp zu bestimmen. Dieses häufige Vorkommen von Fragmenten verbinden wir mit der sekundären Störung des Grabs. Auf Grund des typologischen Vergleichs der Siedlungs- und Grabkeramik aus Pata ist klar, dass sich in den Gräbern analoge Formen hergestellt in gleicher Art und Weise befinden.

Das erhaltene Keramikmaterial und die Bronzeindustrie aus den Skelettgräbern belegen, dass auf dem untersuchten Gräberfeld in Pata allmählich vom Anfang der mittleren Entwicklungsphase der Aunjetitzer Kultur bis zur klassischen Stufe der Maďarovce-Kultur bestattet wurde.

Direkt im Kataster der Gemeinde Pata befindet sich ein weiteres Skelettgräberfeld aus dem gleichen Zeithorizont. Bis jetzt haben wir nur den Fundverband aus einem Skelettgrab gestört durch das Graben des Kellers auf einem privaten Grundstück zur Verfügung (Abb. 1, Fundstelle 2). Der Fundverband (Abb. 4) enthielt einen Halsring, eine mit Ritzornament verzierte bronzenen Scheibenkopfnadel, zwei aus Bronzedraht angefertigte Armringe und einen Haarschmuck zum Zusammenbinden der Haare. Laut Angaben des Finders befanden sich in der Umgebung des Kopfs dünne bronzenen Lamellen. Wir nehmen deshalb an, und auch auf Grund des identischen Inventars aus den auf dem Gräberfeld in der Flur Diely freigelegten Gräbern 79 und 80, dass es um ein Diadem ging. Das Keramikinventar wurde in dem gestörten Teil der Grabgrube nicht festgestellt.

PhDr. Ivan Cheben, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
ivan.cheben@savba.sk

LITERATUR

- Bátora 2000 J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1.-2. PAS 16/1.-2. Kiel 2000.
- Cheben 1999a I. Cheben: Starobronzové sídlisko a pohrebisko v Pate. AVANS 1997. Nitra 1999, 66, 67.
- Cheben 1999b I. Cheben: Záchranný výskum v Pate. AVANS 1997. Nitra 1999, 65, 66.
- Chropovský 1960 B. Chropovský: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Veľkom Grobe. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. Nitra 1960, 13-136.
- Točík 1979 A. Točík: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1979.
- Točík 1986 A. Točík: Opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej vo Vrábľoch. Slov. Arch. 44, 1986, 463-476.
- Veliačik 1986 L. Veliačik: Výsledky výskumu v Rumanovej. AVANS 1985. Nitra 1986, 234-236.
- Vladár 1973 J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.

NOVÉ NÁLEZY JANTARU Z DOBY BRONZOVÉ V JIŽNÍCH ČECHÁCH

ONDŘEJ CHVOJKA – JAN JOHN – TEREZA ŠÁLKOVÁ

ÚVOD

K vzácným nálezům z jihočeských lokalit doby bronzové náleží jantarové artefakty. Přestože jejich počet je ve srovnání s předměty z jiných materiálů mizivý, byly zde většinou jednotlivé jantarové korálky či perly nalézány již od 19. století, a to především v mohylových hrobech střední doby bronzové a vzácněji pak i v depotech (srov. Michálek 1976, 230, 231). Z depotu přelomu střední a mladší doby bronzové od Křenovic pochází i největší jihočeský soubor jantarových nálezů z doby bronzové, který představuje 618 perel a jeden disk (Beneš/Kytlicová 1991, 87, Abb. 19: 7-9, 11). Až druhá polovina 20. století pak přinesla první jantarové nálezy ze sídliště prostředí. Z jižních Čech byly až do nedávné doby známé jen tři sídliště nálezy jantaru z doby bronzové. Do mladších fází starší doby bronzové náleží soubor původně až 250 jantarových perel z výšinného sídliště v Mříči – Dívčím Kameni (Chvojka/Hrubý 2007, 83, Abb. 13; Poláček 1966, 28, obr. VIII), zhruba stejně staré jsou i jantarové artefakty z rovinatého sídliště u Hostů. Na tomto sídlišti je významným nálezem především polotovar jantarové destičky, u něhož infračervená spektroskopie prokázala jeho baltský původ (Beneš 1988, 10). Dva provrtané jantarové korále z téže lokality pak přinesl i výzkum P. Břicháčka (1991, 93, fig. 3: 3, 4). Do střední doby bronzové náleží jedna jantarová perla ze sídliště v Písku – Řeřichově cihelně (Fröhlich 1997, 121), která však zatím nebyla blíže publikována.

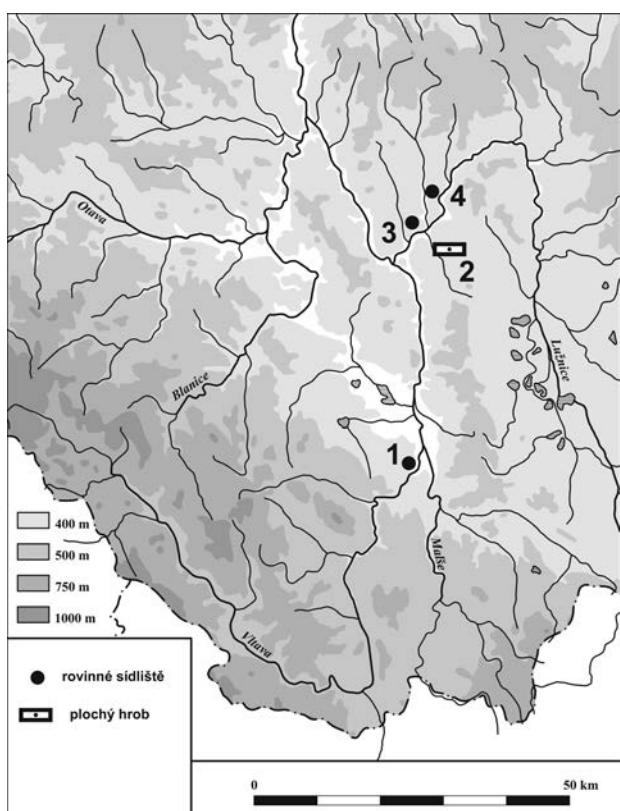
V posledních letech začaly nálezy jantaru v jižních Čechách přibývat především v důsledku plavení vzorků sedimentu za účelem archeobotanických analýz. Od roku 2006 probíhá na vybraných jihočeských archeologických výzkumech intenzivní odebrání vzorků z výplní objektů a kulturních vrstev. Pokud to situace umožňuje, snažíme se odebrat nejméně 100 litrů výplně z objektu. Primárně se zaměřujeme na analýzu rostlinných makrozbytků, ale velké objemy detailně prozkoumaných výplní přispívají také k nálezům drobných artefaktů a jejich zlomků (o rozdílných výškách milimetrech). Vzorky výplní plavíme metodou flotace, a to buď ručně nebo za použití plavící linky. Flotace spočívá ve vzplavování lehčích částí vzorku, využívá tak rozdílné relativní hmotnosti jednotlivých složek výplně (Jacomet/Kreuz 1999, 95-100). Lehká frakce se zachytí na sítu (používáme síta o velikosti oka 0,2 a 0,4 mm), těžší frakce (reziduum) zůstává v plavičce či plavící nádobě. Rezidua prohlížíme přímo při plavení a ta, ve kterých je zjevná vyšší koncentrace nálezů, uchováváme a prohlížíme v laboratorních podmínkách binolupou. Rezidua z vybraných objektů (hroby, jámy s depotypy) prohlížíme pod binolupou i v případě, že nejeví známky přítomnosti drobných nálezů. Jantary, které jsou předmětem tohoto příspěvku, byly nalezeny jak při samotné exkavaci, tak během flotace (ve flotační části i v reziduích). Mohou být archeologizovaným výrobním odpadem, polotovarem či hotovým výrobkem.

NOVÉ NÁLEZY JANTARU

Především díky pečlivému plavení a prohlídce výplní byly v letech 2007 až 2010 nalezeny první jihočeské jantarové předměty z rovinatých sídlišť mladší (Hvožďany) a pozdní doby bronzové (Senožaty), stejně jako první jantar z plochých žárových hrobů mladší doby bronzové (Březnice). Jantarový zlomek pak byl nalezen i na sídlišti ze starší doby bronzové v Plané u Českých Budějovic (obr. 1). Kromě jantaru z hrobů v Březnici (Chvojka et al. 2009) nebyly ostatní nálezy zatím nikde publikovány.

1. Planá u Českých Budějovic (okr. České Budějovice)

Na polykulturním sídlišti ze starší a střední doby bronzové provedli záchranný archeologický výzkum O. Chvojka a P. Zavřel z Jihočeského muzea v Českých Budějovicích v roce 2008. Zlomek jantaru pochází z objektu 1/08 – sídliště jámy datované do starší doby bronzové. Nalezen byl při plavení vý-

Obr. 1. Nové nálezy jantaru z doby bronzové z jižních Čech. 1 – Planá u Českých Budějovic (Br A2), 2 – Březnice (Br D), 3 – Hvožďany (Ha A2), 4 – Senožaty (Ha B).

plně objektu ze sektoru B2, v mechanické vrstvě 10-20 cm. Uložení: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.

- Drobný amorfní zlomek jantaru. Rozměry: 5 x 3 mm; hmotnost 0,01 g (obr. 2: 1).

2. Březnice (okr. Tábor)

Při výzkumu dvou orbu narušených plochých žárových hrobů z počátku mladší doby bronzové (Br D), který v roce 2007 provedli O. Chvojka, T. Šálková a J. Beneš (srov. Chvojka et al. 2009), byly nalezeny celkem 4 zlomky jantaru, pocházející patrně původně ze dvou artefaktů. Všechny byly zjištěny v reziduích vzorků z flotace téměř kompletně odebraných výplní obou žárových hrobů. V případě objektu 2/07 jde pravděpodobně o zlomek korálku, u ostatních zlomků je původní podoba artefaktů nerekonstruovatelná. Přítomnost jantaru v hrobech bude pravděpodobně dokladem jantarových šperků či milodaru, který byl součástí pohřbu. Dochované jantary se mohly nacházet na okraji kremační hranice, případně se do hrobů dostaly, stejně jako bronzové šperky, až po kremaci, a žárem tak neprošly. Vyloučit však nelze ani přítomnost jantaru v kulturní vrstvě, která se do výplně hrobů mohla dostat nezáměrně a nebyla součástí pohřebního ritu, pravděpodobnější je však intencionální přítomnost jantaru v hrobových výbavách.

Objekt 3/07

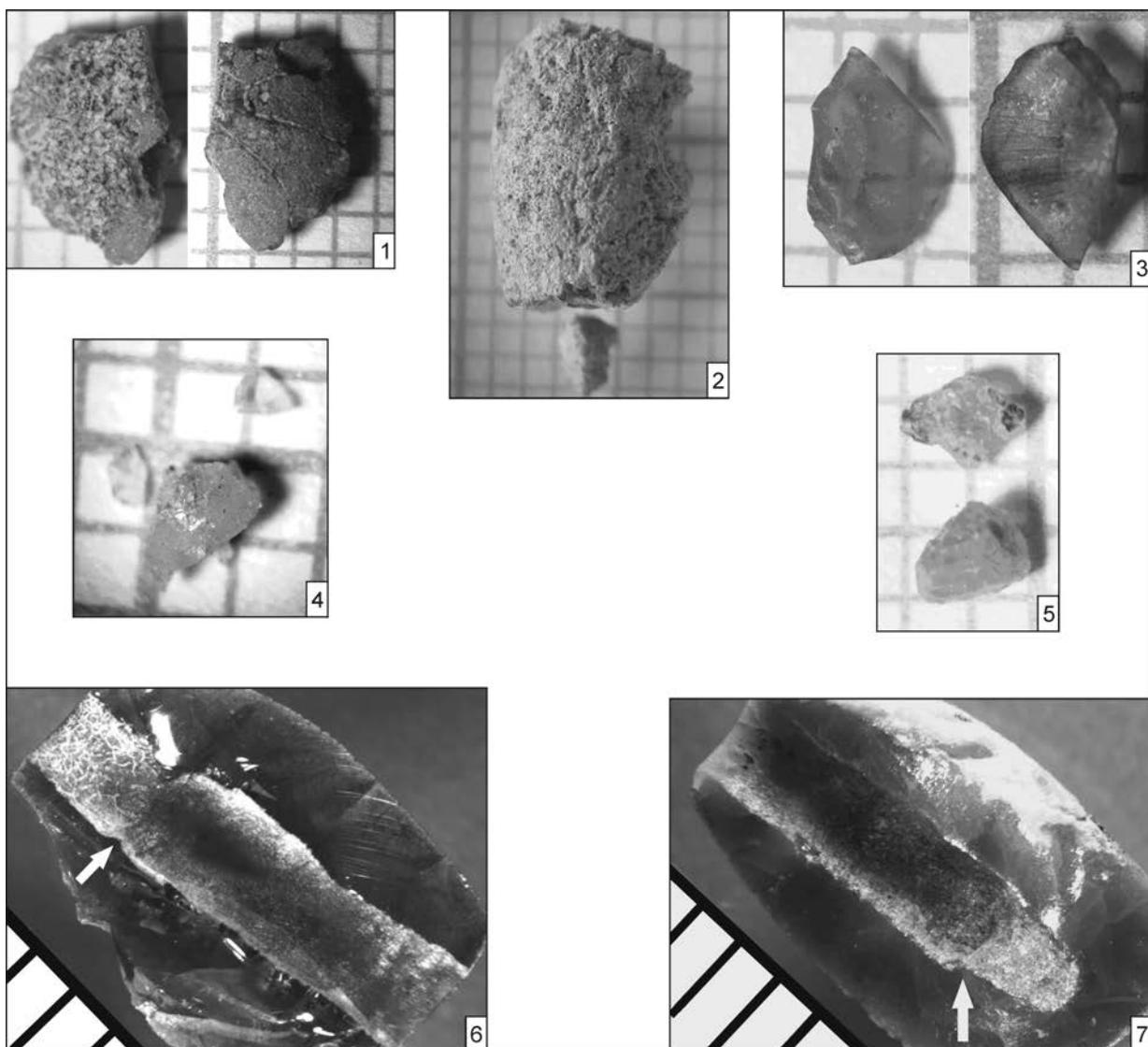
Protáhlá jáma téměř oválného tvaru o délce 2 m a šířce až 1 m, naplněná množstvím spálených uhlíků a kůstek; při obvodu jámy stálo 5 keramických nádob, zhruba uprostřed objektu pak dvě bronzové jehlice typu Weitgendorf. Dva velmi malé zlomky jantaru byly nalezeny ve výplni hrobu, v reziduu vzorku po plavení. Vzorek byl odebrán z povrchu objektu z vrstvy 1. Podle čerstvého lomu se zřejmě původně jednalo o jeden zlomek jantaru, rozlomený během výzkumu nebo plavení. Uložení: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, inv. č. A 27162.

- Malý amorfní zlomek jantaru. Rozměry: 1,5 x 2 mm; hmotnost < 0,01 g. Nezobrazen.
- Malý amorfní zlomek jantaru. Rozměry: 1 x 1,5 mm; hmotnost < 0,01 g. Nezobrazen.

Objekt 2/07

Objekt tvořila kumulace torz keramických nádob, postavená na původním terénu a vytvářející tak nezahľoubenou oválnou strukturu o rozměrech cca 1,20 x 0,6 m. Mocnost kumulace keramiky činila 5-7 cm, její horní část však byla výrazně narušena orbu. Při plavení hlíny z prostoru mezi keramickými torzy byly nalezeny dva drobné zlomky jantaru z patrně jednoho předmětu – korálku (?). Uložení: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, inv. č. A 27168.

- Větší zlomek jantaru – část korálku (?). Rozměry: 9 x 5-6 mm; hmotnost 0,18 g. Zachována část vnější hrany i vnitřního otvoru (obr. 2: 2).
- Menší amorfní zlomek je zřejmě (dle čerstvého lomu) odložen z většího zlomku. Rozměry: 2 x 2 mm; hmotnost < 0,01 g. Nezobrazen.

Obr. 2. Výběr nových nálezů jantaru z jižních Čech. 1 – Planá u Českých Budějovic, 2 – Březnice, 3-5 – Hvožďany, 6-7 – Senožaty (v obou případech označují šípky místo napojení provrtů). Kroky grafických měřítek jsou u všech obrázků 1 mm. 1-5 – foto T. Šálková, 6-7 – foto J. John.

3. Hvožďany (okr. Tábor)

Rovinné sídliště objevil při povrchovém sběru v roce 2001 Jiří Beneš z Bechyně, v roce 2009 pak bylo sondážně zkoumáno O. Chvojkou, T. Šálkovou a nálezcem. Kromě několika keramických zlomků ze střední doby bronzové nálezejí všechny další artefakty do vrcholné fáze mladší doby bronzové, tj. do stupně Ha A2 (srov. Chvojka 2009, tab. 63). Zlomky jantaru pocházejí z kulturní vrstvy (z různých kontextů), což by mohlo odkazovat na běžnou manipulaci se surovinou (či předměty) v rámci mladobronzového sídliště. Nalezené fragmenty jsou velmi drobné, v terénních podmírkách nezachytitelné. Původní podobu artefaktů rekonstruovat nelze. Uložení: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.

Sonda 1/09, sektor 2, mechanická vrstva 10-20 cm

- Dva drobné amorfní zlomky, oba o rozměrech 2 x 1,5 mm. Hmotnost obou < 0,01 g (obr. 2: 5).

Sonda 2/09, sektor D1, mechanická vrstva 10-20 cm

- Původně jeden drobný zlomek jantaru, rozdracen při analýze. Rozměry největšího fragmentu 1,5 x 1,5 mm; mimo něj několik velmi drobných zlomků z téhož kusu. Hmotnost < 0,01 g (obr. 2: 4).

Sonda 2/09, sektor E5, mechanická vrstva 0-10 cm

- Drobný amorfni zlomek. Rozmery: 2 x 2,5 mm. Hmotnost < 0,01 g (obr. 2: 3).

4. Senožaty (okr. Tábor)

Sídliště z pozdní doby bronzové objevil Jiří Beneš z Bechyně v roce 2005, poté na lokalitě proběhla jedna drobná zjišťovací sondáž (srov. Chvojka 2009, tab. 70: 1-18) a v roce 2010 větší výzkum, který realizovali O. Chvojka, J. John, T. Šálková a nálezce spolu se studenty archeologie Jihočeské univerzity. Během tohoto výzkumu byly získány rovněž dva nenápadné artefakty, a to drobné vřetenovité korálky vyrobené z jantaru. Oba korálky (jejich fragmenty) jsou dochovány v poměrně dobrém stavu a vykazují pouze mírnou povrchovou korozi. Byly nalezeny přibližně ve stejné úrovni a ve vzájemné vzdálenosti cca 4 m, je proto dosti pravděpodobné, že pocházejí z jednoho souboru – náhrdelníku (?).

Sonda 2/10, objekt 1A/10, sektor A

Menší z korálků pochází ze superpozice dvou objektů – 1A/10 (mělčí jáma) a 1B/10 (hluboká zásobní jáma), korálek naleží výplni mělčího objektu 1A/10. Nalezen byl během pečlivé exkavace objektu špachtlí v hloubce cca 10 cm od povrchu skrývky. Korálek byl bohužel během exkavace silně fragmentarizován, vyzdvíženo bylo celkem 9 zlomků, 2 z nich byly později slepeny pro účely fotodokumentace.

- Fragment korálku vřetenovitého tvaru s oboustranně vrtaným otvorem. Barva: hnědočervená (na lomu). Rozmery: délka 8 mm; max. průměr lze rekonstruovat na 5-6 mm. Celková hmotnost fragmentů: 0,17 g. Uložení: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, inv. č. A 31072 (obr. 2: 6).

Sonda 4/10, objekt 3/10, sektor D

Větší z korálků byl nalezen ve větší jámě, označené jako objekt 3/10, při odebírání mechanické vrstvy 0-10 cm od povrchu skrývky. Během exkavace byl bohužel fragmentarizován do 3 zlomků, které je však možno slepit do kompletního tvaru.

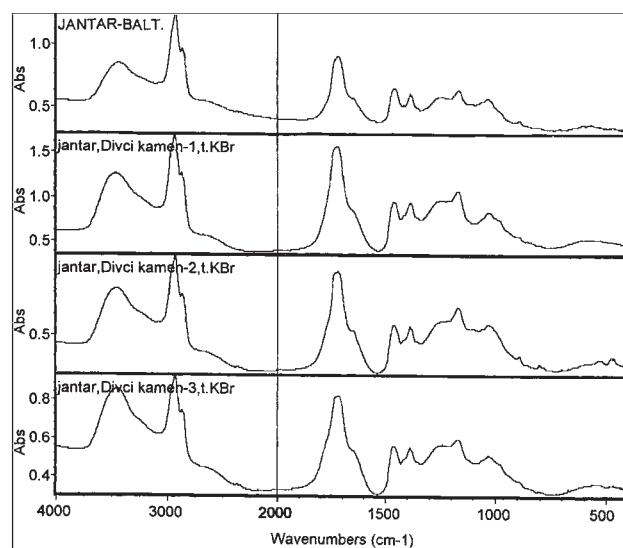
- Fragment korálku vřetenovitého tvaru s oboustranně vrtaným otvorem. Barva: hnědooranžová (na lomu). Rozmery: délka 12 mm; max. průměr 6,5 mm. Celková hmotnost fragmentů: 0,27 g. Uložení: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, inv. č. A 31201 (obr. 2: 7).

ZHODNOCENÍ

Nové jihočeské nálezy jantaru nelze většinou blíže typologicky zařadit – exempláře z Hvožďan (obr. 2: 3-5) a z Plané u Českých Budějovic (obr. 2: 1) a většina kousků z Březnice jsou nepatrné amorfni úlomky, které však přesto ukazují na zastoupení jantaru na uvedených lokalitách. Pouze jeden fragment z Březnice lze označit za zlomek korálku snad soudečkovitého tvaru (obr. 2: 2), i jeho původní podoba je však spekulativní. Nejlépe určitelné jsou tak oba korálky ze Senožat, které patří mezi soudečkovité, resp. vřetenovité (obr. 2: 6, 7). Korálky tohoto tvaru byly dosud v jižních Čechách známé pouze z doby halštatské (Michálek 1976, 230), jejich existenci již v mladší době bronzové však potvrzuje soudečkovitý jantarový korálek z depotu v Jenišovicích (Kytlicová 2007, Taf. 102: 39).

Oba korálky ze Senožat byly oboustranně vrtány, jak je dobře patrné na obou jejich lomech (obr. 2: 6, 7). Menší korálek má provrt v poměru 6:2 mm, větší korálek má poměr provrtů vyrovnaný 6:6 mm. Můžeme proto vyslovit domněnku, že bud' byl používán nástroj umožňující vrat do hloubky cca 6 mm, anebo bylo vrtání do této hloubky považováno za bezpečné.

Drobný jantarový fragment z Plané pochází z většího oválného sídlištěního objektu, který poskytl typickou keramiku i zatím nepublikovaná radiokarbonová data z mladšího úseku starší doby bronzové. Jak již bylo uvedeno výše, známe v jižních Čechách z tohoto období již větší počet jantarových nálezů, avšak jen ze čtyř lokalit – z výšinné lokality Dívčí Kámen u Mříče, z depotu v Kosově (Michálek 1976, 230) a z rovinatých sídlišť v Hostech a v Plané u Českých Budějovic.

Obr. 3. Infračervená spektra vzorků jantarových korálků z výšinné lokality Mříč – Dívčí Kámen a standardu ve spektrální oblasti 4000 – 400 cm⁻¹. Podle Novotná 2002, obr. 2.

z výšinné lokality Svržno-Černý vrch (okr. Domažlice), kde byl v sondě N prozkoumán mělký objekt č. 21, obsahující kromě keramiky nynické kultury rovněž zuhelnatělé obilí a zlomky surového jantaru (Chytráček 1995, 343; 2007, 26, Abb. 19).

Z hlediska původu materiálu je pravděpodobné, že se jedná o jantar z Pobaltí, potvrdit či vyvrátit by to však mohla jen zatím neprovedená exaktní analýza, např. za použití infračervené spektroskopie. Tímto způsobem se např. podařilo odhalit lokální původ suroviny většiny jantarových korálků, obsažených ve velikém depatu z mladší doby bronzové (Ha A1), nalezeném v jeskyni Cioclovina na území dnešního Rumunska (Teodor a kol. 2010). Naopak v Čechách byly zatím touto metodou zjištěny pro dobu bronzovou pouze jantary baltského původu (např. Beneš 1988, 10; Plesl/Beck 1993, 158). Potvrzuje to i nedávno provedená infračervená spektroskopie tří jantarových korálků z výše uvedeného depatu z výšinné lokality Dívčí Kámen u Mříče (Novotná 2002)¹. Všechny tři analyzované korálky vykazovaly jasnou shodu se standardním vzorkem baltského jantaru (viz obr. 3).

ZÁVĚR

Přestože nové jantarové nálezy z jižních Čech tvoří většinou drobné amorfni fragmenty, spočívá jejich význam především v potvrzení faktu daleko běžnějšího výskytu této suroviny či z ní vyrobených předmětů v prostředí roviných sídlišť či žárových hrobů, než bylo dosud známo. Chtěli bychom zdůraznit především význam odebírání, plavení a analýz vzorků z výplní objektů i sídlištních vrstev, které mohou přinést nejenom cenné poznatky z archeobotanického hlediska, ale doložit i jinak prakticky nejistitelné drobné artefakty, jakými jsou např. skleněné korálky (srov. např. Šulová 2007, 323) nebo právě předměty z jantaru².

Mgr. Ondřej Chvojka, Ph.D.
Archeologický ústav
Jihočeská univerzita
Filozofická fakulta
Branišovská 31a
CZ – 370 05 České Budějovice
chvojka@muzeumcb.cz

PhDr. Jan John, Ph.D.
Archeologický ústav
Jihočeská univerzita
Filozofická fakulta
Branišovská 31a
CZ – 370 05 České Budějovice
jjohn@kar.zcu.cz

Mgr. Tereza Šálková
Laboratoř archeobotaniky
a paleoekologie
Přírodovědecká fakulta
Jihočeská univerzita
Branišovská 31
CZ – 370 05 České Budějovice
TerezaSalkova@seznam.cz

¹ Za zprostředkování analýzy děkujeme ing. Dušanu Perlíkovi ze Středočeského muzea v Roztokách u Prahy.

² Článek vznikl díky podpoře výzkumného záměru MSM 6007665801, GAJU 138/2010/P a díky grantovému projektu GAČR, reg. č. 404/09/P125 „Struktura osídlení mikroregionu říčky Smutné v době bronzové“.

LITERATURA

- Beneš 1988
A. Beneš: Sídliště ze starší doby bronzové u Hostů, okres České Budějovice. Zpráva o předstihovém výzkumu za léta 1981-1985. Arch. výzkumy v jižních Čechách 5, 1988, 7-26.
- Beneš/Kytlicová 1991
A. Beneš/O. Kytlicová: Der Depotfund aus Temešvár – Die Entwicklung des südböhmischen Armrings am Ausgang der Mittelbronzezeit. Pam. Arch. 82, 1991, 48-93.
- Břicháček 1991
P. Břicháček: Hosty (district of České Budějovice) – an Enclosed Settlement of the Early Bronze Age. In: Archaeology in Bohemia 1986-1990. Praha 1991, 90-94.
- Fröhlich 1997
J. Fröhlich: Písecko v zrcadle archeologie. Písek 1997.
- Chvojka 2009
O. Chvojka: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Brno 2009.
- Chvojka/Hrubý 2007
O. Chvojka/P. Hrubý: Höhenfundstellen der Bronze- und Hallstattzeit in Südböhmen und ihre Anknüpfung zum interregionalen Handelsaustausch. In: J. Baron/I. Lasak (eds.): Long Distance Trade in the Bronze Age and Early Iron Age. Studia Archeologiczne 40. Wrocław 2007, 71-88.
- Chvojka et al. 2009
O. Chvojka/T. Šálková/J. Beneš/L. Kovačíková/J. Novák: Březnice – první ploché pohřebiště mladší doby bronzové na Bechyňsku. Arch. výzkumy v jižních Čechách 22, 2009, 63-99.
- Chytráček 1995
M. Chytráček: Svržno (okr. Domažlice). Výzkumy v Čechách 1990-1992, 1995, 343-344.
- Chytráček 2007
M. Chytráček: Die Höhensiedlungen der Bronze- und Urnenfelderzeit an der oberen Radbuza in Westböhmen. Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. 2006-2007, 2007, 15-31.
- Jacomet/Kreuz 1999
S. Jacomet/A. Kreuz: Archäobotanik. Aufgaben, Methoden und Ergebnisse vegetations- und agrargeschichtlicher Forschung. Stuttgart 1999.
- Jiráň 2008
L. Jiráň (ed.): Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha 2008.
- Kytlicová 2007
O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Michálek 1976
J. Michálek: Jantar v pravěku jižních Čech. Výběr 13, 1976, 229-233.
- Novotná 2002
M. Novotná: Analýza vzorků jantaru. Nепublikovaný rukopis zprávy, provedené v Laboratoři molekulové spektroskopie Vysoké školy chemicko-technologické v Praze. Kopie zprávy uložena v archeologickém oddělení Jihočeského muzea v Českých Budějovicích.
- Plesl 1993
E. Plesl: Zur Frage des Bernsteinvorkommens während der Urnenfelderperiode in der Tschechoslowakei. In: C. W. Beck/J. Bouzek/D. Dreslerová (eds.): Amber in Archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990. Praha 1993, 164-170.
- Plesl/Beck 1993
E. Plesl/C. W. Beck: Die Funde der Únětice-Kultur der älteren Bronzezeit mit Bernsteinperlen auf den Gräberfeldern Čejeticke „Choboty I und III“ bei Mladá Boleslav (Böhmen). In: C. W. Beck/J. Bouzek/D. Dreslerová (eds.): Amber in Archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990. Praha 1993, 153-163.
- Poláček 1966
J. Poláček: Dívčí Kámen. Hradiště z doby bronzové. České Budějovice 1966.
- Šulová 2007
L. Šulová: Žárové pohřebiště kultury knovízské v Tuchoměřicích (Praha-západ) – předběžná zpráva. In: M. Salaš/K. Šabatová (eds.): Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006. Brno 2007, 323-325.
- Teodor a kol. 2010
E. S. Teodor a kol.: Non-destructive analysis of amber artefacts from the prehistoric Cioclovina hoard (Romania). Journal Arch. Scien. 37, 2010, 2386-2396.

NEUE BRONZEZEITLICHE BERNSTEINFUNDE IN SÜDBÖHMEN

Ondřej Chvojka – Jan John – Tereza Šálková

In den letzten Jahren wurden in Südböhmen an 4 bronzezeitliche Fundstellen Bernsteinfunde ersicht (Abb. 1). Fast alle wurden dank des Abschwemmens der Ausfüllungen der Objekte sowie der Proben aus den Siedlungsschichten gefunden. Im Falle der Flachlandsiedlung in Planá bei České Budějovice handelt es sich um ein amorphes Stück (Abb. 2: 1) aus einer größeren Siedlungsgrube der Stufe Bz A2. Aus der Frühbronzezeit sind in Südböhmen schon mehrere Bernsteinfunde bekannt, wie z.B. ein Fundkomplex von 250 Bernsteinperlen von Höhenfundstelle Dívčí Kámen bei Mříč, welche die Ostseeursprung haben (Abb. 3).

Weitere drei neue Bernstein-Fundstellen sind in die Urnenfelderzeit datierbar. Aus dieser Epoche wurden in Südböhmen bisher keine Bernsteinfunde bekannt, was z.T. auch durch Brandgrabritus verursacht werden konnte. Ein Fragment einer Bernsteinperle (Abb. 2: 2) und weitere 3 kleine amorphe Stückchen wurden in 2 Flachbrandgräber bei Březnice gefunden, die in die Stufe Bz D datierbar sind (vgl. Chvojka et al. 2009). In die Stufe Ha A2 gehören 4 sehr kleine amorphe Bernsteinstückchen aus einer Siedlungsschicht der Flachlandsiedlung bei Hvožďany (Abb. 2: 3-5). Gut bestimmbar sind nur zwei Perlen von der Flachlandsiedlung der Stufe Ha B bei Senožaty (Abb. 2: 6-7). Beide diesen Perlen stammen aus zwei Siedlungsgruben und beide weisen Belege der gegenseitigen Bohrungen der Öffnungen. Die Spektralanalysen diesen neuen Bernsteinfunden aus Südböhmen wurden bisher nicht realisiert, aufgrund der Analogien aus anderen böhmischen Fundstellen kann man jedoch die Ostseeursprung voraussetzen.

EINE WEITERE BESTATTUNG DER FRÜHURNENZEITLICHEN ELITE – DAS GRAB NR. 6 AUS BALATONFŰZFŐ (UNGARN, KOMITAT VESZPRÉM)

GÁBOR ILOI

An der nordöstlichen Spitze des Plattensees, in der Gemarkung von Balatonfűzfő (Taf. 1: 1) wurde 1966 wegen Bauarbeiten der sog. Delta-Kreuzung eine Rettungsgrabung durchgeführt. Die Freilegung der römerzeitlichen Töpfersiedlung (*Kelemen 1980*) wurde zwischen 1991 und 1994 von *Sylvia Palágyi*¹ fortgesetzt. Auf der, auch durch neuzeitliche Störungen stark geschädigten Grabungsfläche kamen auch einige, zur Urnenfelderzeit gehörende eingeäscherte Gräber² zum Vorschein. Unter den Bestattungen, vor allem durch seine Beigaben bemerkenswerte Grab Nr. 6 kam im Quadrant 65. zum Vorschein, das zwischen 16. und 21. Juli 1993³ entdeckt und freigelegt wurde (Taf. 1: 2). In dieser Studie wird der Fundgut dieser Bestattung zur Würdigung unseres Geehrten ausführlich besprochen.

DIE BESCHREIBUNG DER BESTATTUNG

Die Grabgrube (Taf. 1: 3, 4) wurde von der einstigen Grabungssoberfläche aus, in einer Tiefe von 100-110 cm beobachtet, ihr tiefster Punkt lag bei ca. 125 cm. Die von früheren Erdarbeiten gestörte, kalzinierte Knochen und ein Bronzeblech (4. Beilage; Taf. 3: 2) beinhaltende Urne (7. Beilage; Taf. 4: 1) kam zusammengebrochen und auf der Seite liegend zum Vorschein. Die Überreste des Scheiterhaufens sowie 270 g Kalzinaten eines 20-35-jährigen Mannes⁴ wurden auf einer größeren Fläche zerstreut dokumentiert. Auf dem selben Grabungsniveau wurden die ersten drei Bronzegegenstände (1: Beil, 2: Schwert, 3: Messer), sowie die Gefäße Nr. 8 und 9 entnommen. Die letztgenannten waren tatsächlich Bruchstücke von 4 verschiedenen Gefäßen (Napf, Henkelnapf, Becher und Bodenbruchstücke eines Gefäßes von unbestimmbaren Typ). Unter dieser bzw. rund um das Schwert und das Messer (Taf. 1: 3, 4), sowie aus dem unteren Teil der Grabgrube kamen unverbrannte⁵ Knochenreste junger Tiere⁶ ans Tageslicht (*Schwein*: rechts unter M3 Zahn, Rippen und Reste des rechten Beckenknochens, sowie *Schaf/Ziege*: rechtes Vorderbein, Wirbelknochen und Rippen).

Die Spitze des Schwertes und die Schärfe des Beiles waren nach Norden gerichtet, die Spitze des Vogelkopf-Messers nach Süden (Taf. 1: 3, 4). Diese drei Gegenstände wurden parallel zueinander niedergelegt. Ca. 120 cm östlich von ihnen wurden zwei weitere untypische Bronzeblechbruchstücke (Nr. 5 und 6) dokumentiert. Auf dem nächsten, unter den hier aufgezählten Gegenständen dokumentierten Grabungsniveau wurden weitere Bronzegegenstände entnommen, und zwar Bronzebleche, Blechperlen, Nieten (mit quadratischen und halbkugelförmigen Köpfen), sowie 9 Pfeilspitzen und weitere Gefäßbruchstücke (Beigaben Nr. 23, 52, 53 und 56-60) entnommen. Die Lage dieser Gegenstände lassen keine Schlussfolgerung auf eine Struktur oder ausgemessene Gegenstände zu.

¹ Für die Publikationsrechte der Funde sei Ihr hier bedankt. Die Grabungsdokumentation befindet sich im Archiv des Laczkó Dezső Museums, unter den Inv. Nr. 18.772-94.

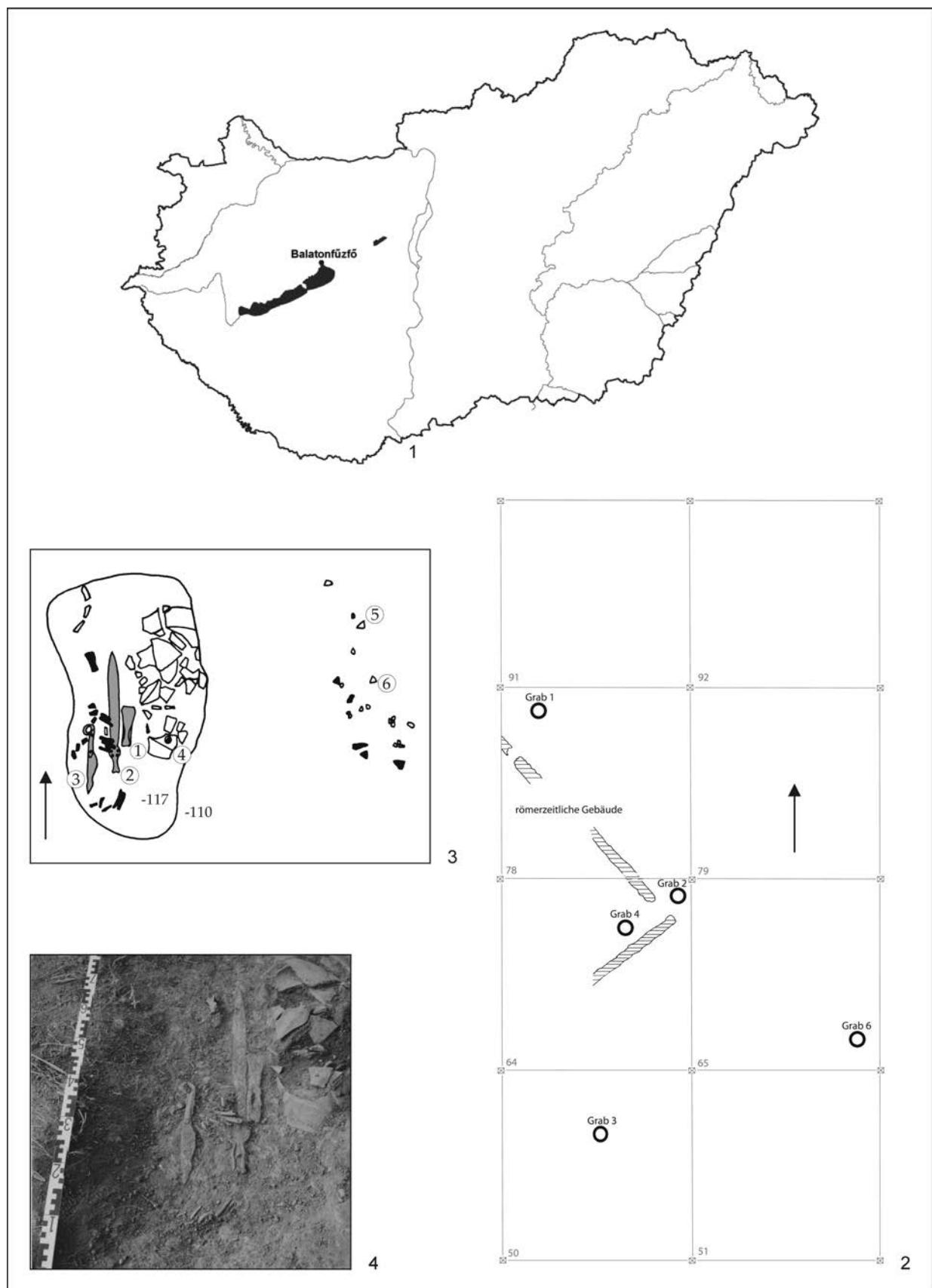
² Laut der Überprüfung der textlichen und zeichnerischen Dokumentation sind es tatsächlich nur 5 Bestattungen freigelegt worden. Trotz dieser Diszrepanz wird die ursprüngliche Grabnummerierung beibehalten.

³ Wegen des Wochenendes wurde die Freilegung des Grabes gesteigert, die darauffolgende Regenperiode erschwerte die Arbeit.

⁴ Für die Bestimmung danken wir Gábor Tóth (Westungarische Universität, Szombathely) auch an dieser Stelle.

⁵ Insgesamt war nur ein Schweinerippen teilweise gebrannt.

⁶ Für die Hilfe bedanke ich mich bei Bea Tugya (Mezőgazdasági Múzeum, Budapest).

Taf. 1. 1 – Ungarn und der Plattensee mit dem Fundort, 2 – Planum des Gräberfeldes, 3-4 – Foto und die Planzeichnung des Grabes.

KURZE ZUSAMMENFASSUNG DER BEIGABEN UND BESPRECHUNG DER WICHTIGSTEN FUNDE

Die Grabungsleiterin sammelte insgesamt 60 nummerierte Beigaben ein. Ihre Nummerierung folgend identifizierte und beschrieb ich weitere 35 nummerierbare Gegenstände. Die Beigaben nach Kennziffern:

Metallgegenstände

1. *Lappenbeil*. Mittelständig. Bronze, vollständig, stark verbrannt, restauriert. Länge: 184 mm; Breite der Schärfe: 41 mm; Gewicht: 233 g (Taf. 2: 1).
2. *Griffzungenschwert*. Mit betonter Klingenrippe, am Heft 4, auf der in der Mitte auswölbenden Griffzunge 1 Niete. Bronze, vollständig, stark verbrannt, restauriert. Länge: 494 mm; Gewicht: 457 g (Taf. 2: 3).
3. *Griffzungennmesser* mit am Rücken gewölbter Klinge, an beider Seiten der Griffzunge jeweils eine Knochenplatte aus Rothirschgeweih (?)⁷ mit jeweils zwei Nieten angebracht. Am Ende des Griffes nach hinten blickender Kopf eines Wasservogels. Bronze, vollständig, stark verbrannt, restauriert. Länge: 232 mm; Gewicht: 57 g (Taf. 2: 2; 5).
- 35., 37., 43., 65., 84., 85., 86., 87., 88. *Tüllenpfeilspitze* mit Widerhaken. Bronze. Gewicht: 1,56 g; 0,84 g; 7,6 g; 4,22 g; 6 g; 5 g; 5 g; 6,38 g; 1,46 g (Taf. 2: 4-12).
4. *Bronzegegenstand*. Auf dem Ring sind 2 Nieten angebracht. Verbrannt, unrestauriert. Durchmesser des Ringes: 20 mm; Gewicht: 5,68 g (Taf. 3: 1).
61. *Bronzenadel* (?). Gebrannte Bruchstücke (2 St.) eines stark deformierten Kopfes (?). Unrestauriert. Länge: 68 mm; Gewicht: 4,12 g; 1,36 g (Taf. 3: 3).
95. Bruchstück des mehrteiligen Kopfes eines *Bronzenadels*. Länge: 10 mm; Gewicht: 0,34 g (Taf. 3: 29).
- 11., 16., 26., 33., 39., 40., 44., 46., 66., 67., 68., 89., 90., 91. Mindestens 14 St. (Taf. 3: 5-20).
- 18., 21., 54., 69., 70., 71., 92. *Bronzeniete*. Der vierkantige Kopf ist dekoriert. Insgesamt 7 St. (Taf. 3: 23-27).
13. *Bronzeniete*. Der Dorn fehlt vollständig, auch ein Teil des Kopfes ist fragmentarisch. Verbrannt, unrestauriert. Ursprünglicher Durchmesser ca. 20 mm; Gewicht: 1,02 g (Taf. 3: 21).
- 62.-64., 72.-82., 93. Miniatur *Bronzeniete* mit kalottenförmigem Kopf. Insgesamt 15 St. (Taf. 3: 30-44).

Keramik

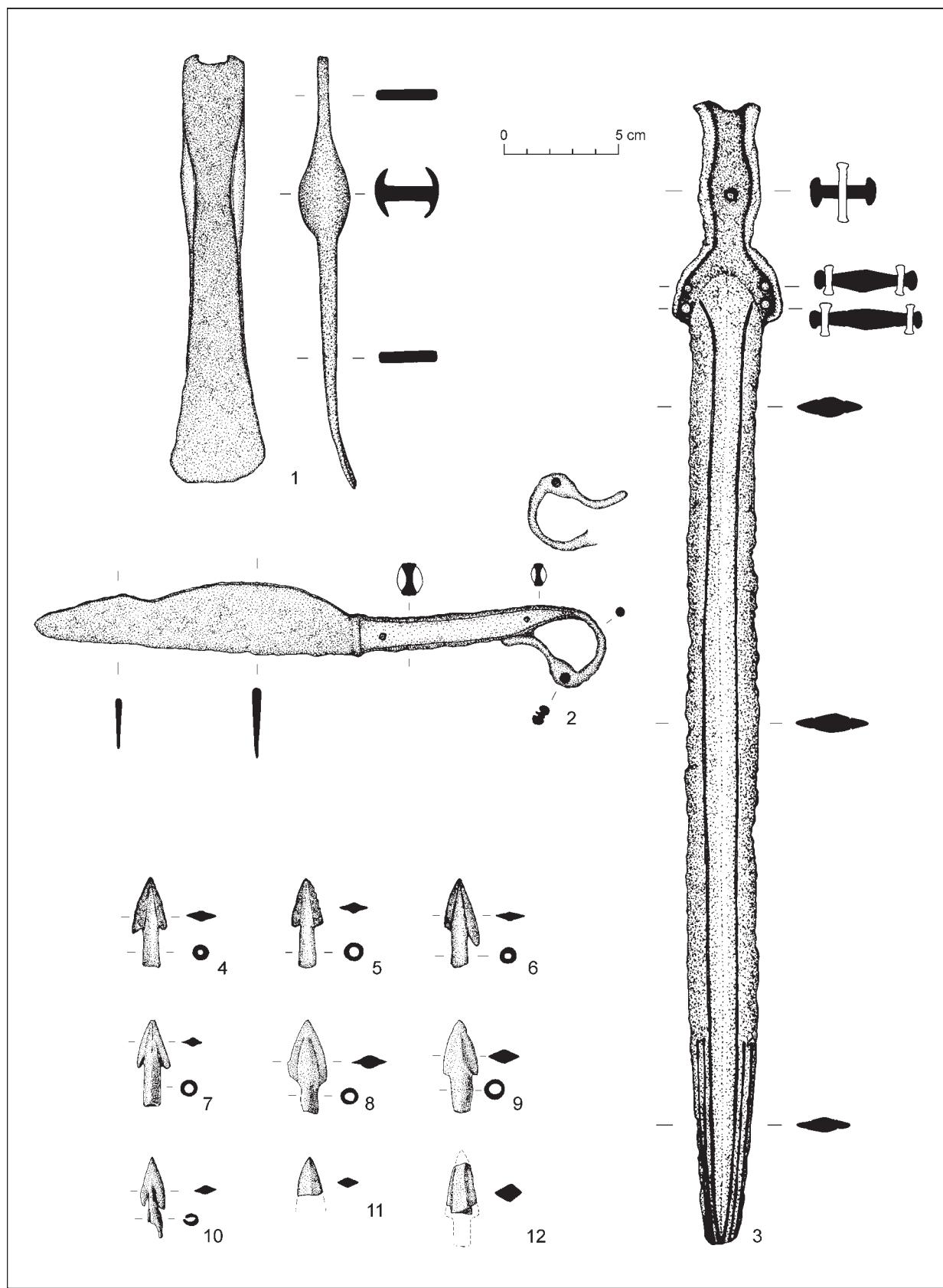
7. Kegelhalsgefäß – oberer Teil. Beinhaltete ein Teil der Kalzinaten, sowie die Beigabe Nr. 4. Rotbräunlicher Farbe, mit Kies und gemahlter Keramik gemagert. Restauriert. Randdurchmesser: 260 mm (Taf. 4: 1).
8. Tasse mit subkutanem Henkel, der Schulterteil ist mit senkrechten Kannelierung dekoriert. Schwarz, poliert, mit Kies gemagert. Restauriert. Höhe: 98 mm; Bodendurchmesser: 60 mm; Randdurchmesser: 172 mm (Taf. 4: 4).
- 8b. Schwarz polierter Gefäßwandbruchstück, mit Kies gemagert. Durchmesser: 75 mm.
9. *Henkeltasse*, mit kannelierter schräg facettierter Schulter, hochgezogenem Henkel. Grau, mit Kies gemagert. Restauriert. Höhe: 73 mm; Bodendurchmesser: 45 mm; Randdurchmesser: 95 mm (Taf. 4: 3).
- 9b. *Napf* mit über den Rand gezogenen Henkel von dreikantigem Durchmesser. Grau, mit Kies gemagert. Restauriert. Höhe: 45 mm; Bodendurchmesser: 45 mm; Randdurchmesser: 69 mm (Taf. 4: 2).
10. Tiefer *Schüssel*. Mit jeweils 2 Buckel und subkutanen Henkel, über den letzteren der Rand ist zungenförmig ausgebildet. Schwarz, poliert, mit Kies gemagert. Restauriert. Höhe: 232 mm; Bodendurchmesser: 104 mm; Randdurchmesser: 384 mm (Taf. 4: 6).
- 10b. *Profilierte Schüssel* mit senkrecht durchgebohrtem Henkel. Grau, mit Kies gemagert. Restauriert. Höhe: 70 mm; Bodendurchmesser: 63 mm; Randdurchmesser: 222 mm (Taf. 4: 5).
57. Tasse mit senkrecht kannelierter Schulter. Graubraun, mit Kies gemagert. Restauriert. Randdurchmesser: 110 mm (Taf. 4: 7).

BENUTZUNG UND TYPOCHRONOLOGIE AUSGEWÄHLTER ARTEFAKTE

Griffzungenschwert (Taf. 2: 3)

Dieser Waffentyp ist für die Späthügelgräber- und Frühurnenfelderzeit charakteristisch. Griffzungenschwerter sind sowohl aus Flüssen als auch aus Depotfunden und Gräber bekannt. Diese Exemplare wurden von Peter Schauer (1971, 119-125) Traun und Tibor Kemenczei (1988, Taf. 22: 221; Taf. 24: 240) als

⁷ Die Bestimmung stammt von István Vörös (Ungarisches Nationalmuseum, Budapest), seine Arbeit sei hiermit bedankt. Die Verunsicherung ist durch die abgenutzte Oberfläche des Geweihs bzw. durch die Restaurierung begründet. Zur Entfernung des Geweihs gab es keine Möglichkeit.

Taf. 2. Balatonfűzfő, Grab Nr. 6. Die Waffen und das Messer (Zeichnung von M. Mátýus und A. Radics).

Typ A4 beschrieben, der auch bei der Herausbildung der Baiersdorf Variante eine Rolle spielte (*Schauer 1971*, 138, Taf. 60: 411). Die besten Parallele, die gleichzeitig auch aus topographischer Sicht interessant sind kennen wir aus Petronell an der Leitha (*Schauer 1971*, 120, Taf. 54: 369) und aus der zweiten Bestattung des ersten Hügelgrabes bei Zurndorf (*Helgert 1995*, 206, Taf. 11/B4), aus der Arany J. Str. in Veszprém, ein Streufund aus Komitat Zala, das Exemplar aus der Donau bei Dunaújváros (*Kemenczei 1988*, 49, 50, Taf. 23: 233; Taf. 24: 235; Taf. 23: 225), ein Bruchstück aus dem Depotfund von Nadap (*Makkay 2006*, 140, Pl. X. 49), und ferner die als Dunaújváros-Typ beschrieben Schwerter des ersten Depotfunds aus Bükkaranyos (*Mozsolics 1985*, 16, Taf. 2: 1, 2). Der Ursprung der Griffausstattung wurde aus dem längeren Schwerter des Nenzingen-Typs der Aranyos-Horizontes (Bükkaranyos I, Viss III) auf die kleineren Schneidschwertern des Kurd-Horizontes übergetragen. Sie werden auf das Ende der Frühurnenfelderzeit datiert (*Schauer 1971*, 125), die Exemplare aus Ungarn auf die ältere Urnenfelderperiode (*Hansen 1994*, 34; *Kemenczei 1988*, 50; *Mozsolics 1985*, 14-17, 104, 105). Aus dem Karpatenbecken war dieser Typ aus Bestattungen früher überhaupt nicht bekannt.

Aus der früheren und älteren Urnenfelderzeit (Bz D – Ha A1) kennen wir aus den folgenden transdanubischen Fundstellen Schwerter aus Bestattungen: Bakonyjákó Hügel VI. Grab 2. (fragmentiert, verbrannt; *Jankovits 1992b*, 319, 325, Abb. 62: 4); Bakonyszúcs Hügel VIII. (*Jankovits 1992a*, 6, Abb. 3); aus dem Gräberfeld von Csabrendek mindestens 4 fragmentierte Exemplare (*Patek 1968*, Taf. LVIII-LIX); Hügelgrab von Csögle (fragmentiert, verbrannt; *Jankovits 1992a*, 14; *Kemenczei 1988*, Taf. 20: 206; *Patek 1968*, Taf. LVII: 14, 15); Hügelgrab von Jánosháza (fragmentiert, verbrannt; *Fekete 2004*, 162, 4. kép).

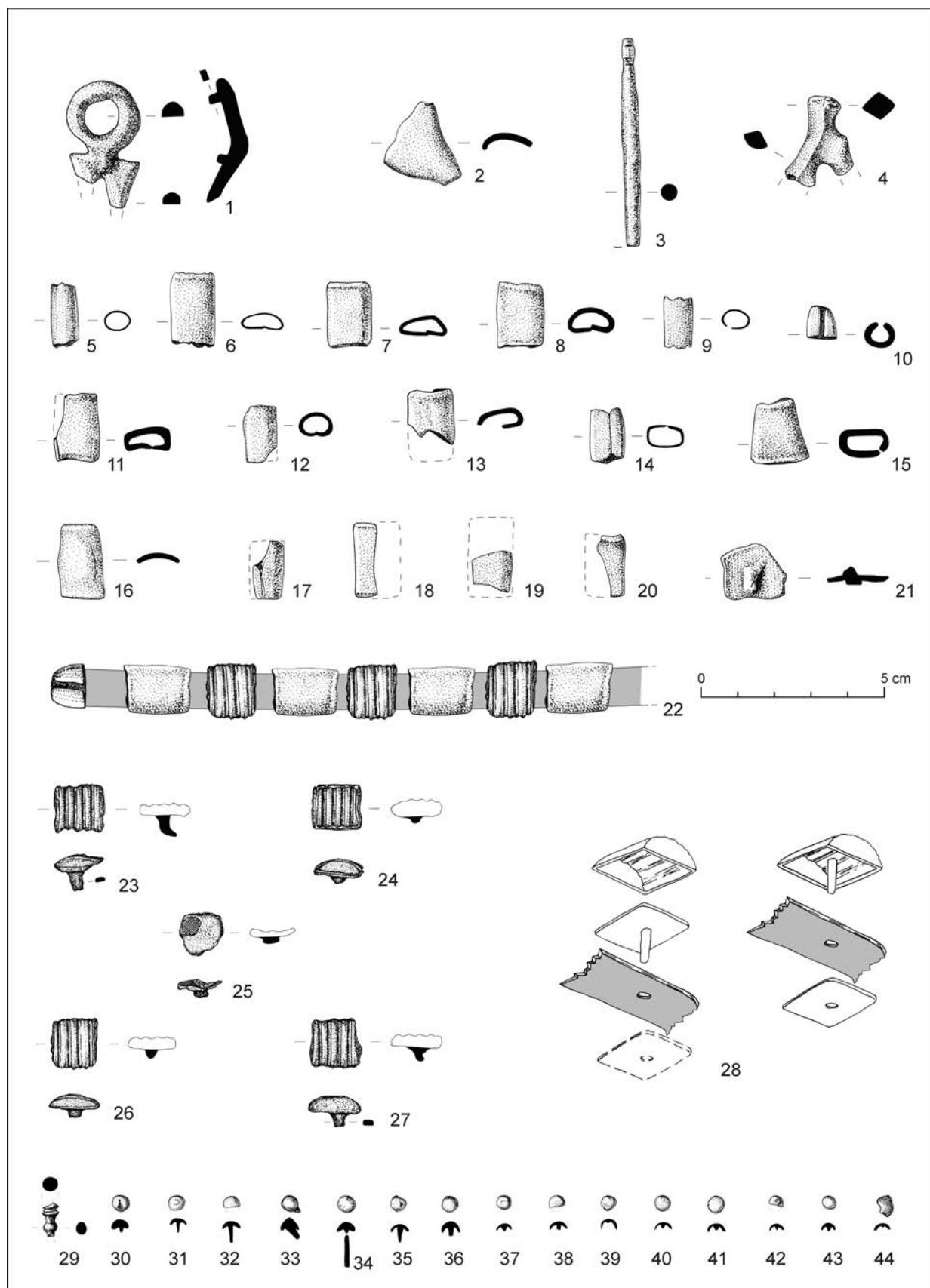
Wir halten es wichtig zu erwähnen, dass 1. Schwerter in der Bronzezeit nur selten in Gräber gelangen und außerdem werden sie in den einzelnen Regionen mit unterschiedlicher Popularität beigegeben (*Harding 2007*, Tab. 7-10, Fig. 20), und 2. der Zahl der Schwerter in den urnenfelderzeitlichen Gräberfeldern zwischen 3 und 8 % liegt (*Sperber 1999*, 606, 607), dementsprechend ist das Schwert nur für eine dünne, jedoch kämpferische gesellschaftliche Schicht charakteristisch (*Hansen 1994*, 125; *Jankovits 2008*, 89).

Messer (Taf. 2: 2; Taf. 5)

Messer zusammen mit Schwert und Pfeilspitzen sind aus, auf die Frühurnenfelderzeit (Bz D) datierte Memmelsdorf 1. (*Clausing 2005*, 68, 159, Taf. 16B), und aus auf die Ha A1 datierte Wollmesheim 1. (*Clausing 2005*, 28, 29, 159, 160, Taf. 21) und Ockstadt 2. (*Clausing 2005*, 68, 159, Taf. 19A), bzw. aus dem zweiten Grab von Eschborn (mittlere Urnenfelderzeit – Ha A2) bekannt (*Clausing 2005*, 24, 157, Taf. 10). Es ist also feststellbar, dass die dem Balatonfüzfőer Fund ähnliche Beigabenkombination in dieser Periode ziemlich selten erscheint.

Die nächste förmliche Parallelie des Messers mit am Rücken gewölbter Klinge vom Typ Baierdorf, deren Ausmaße sogar fast gleich sind, wurde aus dem Hügelgrab von Isztimér (Kom. Fejér) publiziert (*Kustár 2000*, 21, Taf. 22). Der Auslauf des Messergriffes mit plastischen Wasservogel-Darstellung ist eine äußerst einzigartige Lösung. In einer früheren Studie über die am Heft der Schwerter angebrachten Motiven (*Ilon 2009*), bestimmte ich diese Vögel als gut erkennbare Säbelschnäbler (*Recurvirostra avosetta L.*). Ein fast identisches Exemplar des Messers publizierte *Hartmut Matthäus* (1981, 278, Abb. 1: 2) mit einer ausgezeichneten Zeichnung aus Riegsee (Bz D, 13. Jh. v. Chr.). Er erstellte einen Gesamtfundkatalog dieses Typs aus der spätmykenischen (SH IIIC) und aus der gesamten Urnenfelder-Periode. Er stellte dabei fest, dass es als traditionelle Ausstattung lange Zeit hindurch (Ha B1) Verwendung fand. In der Ausformung sind zwar zwei weitere Exemplare unterschiedlich, doch der Griff des Messers aus Peterd und der eines zweiten aus einem unbekannten „ungarischen“ Fundort stammenden Messers enden jeweils in einem Vogelkopf. Die Vorbilder können auf Darstellungen von Vogelköpfen an mesopotamischen, ägyptischen und spätmykenischen Trinkgefäßen aus Bergkristall und Elfenbein zurückgeführt werden. Selbstverständlich erscheinen sie als angebrachte Zierelemente an Bronzegefäßen von Tiryns über Peschiera und Mühlau bis Skallerup (*Matthäus 1981*, 280-282, 291).

Wasservögel sind in urnenfelderzeitlichen Bestattungen selten, doch in der ganzen Periode vorzufinden, wie im Doppelgrab von Acholshausen (*Schauer 1995*, Abb. 30), Harz a.d. Alz (*Clausing 2005*, Taf. 14: 10, 11, 16), Hader (*Clausing 2005*, Taf. 60: 5) und in den Gräbern von Königsbronn mit Wagenbeigabe (*Clausing 2005*, Taf. 62: 2-6), sowie im Grab von Mühlau (*Matthäus 1981*, 282, Abb. 8: 2) und im späturnenfelderzeitlichen Gräberfeld von Zanat (Kom. Vas; *Ilon et al. 2010*). Es soll aber nicht vergessen werden, dass die Kenntnis der Vogel-Symbolik im Karpatenbecken älter ist (*Guba/Szeverényi 2007*), als die von Matthäus zitierte Exemplare. Diese Tatsache schließt die Möglichkeit und Geltung eines regen Verbindungssystems zwischen Ägäis und Mitteleuropa des 13. Jahrhunderts v. Chr. nicht aus (*Hase 1995*, 244; *Matthäus 1981*, 291, 292).

Taf. 3. Balatonfűzfő. Weitere Bronzegegenstände des Grabes sowie Riemenrekonstruktion (Zeichnung von M. Mátýus und A. Radics).

Das Auge des Säbelschnäblers war ursprünglich vielleicht mit blauer Glaseinlage dekoriert. Die Verwendung von blauem Glas (Natronglasperle: Bakonyjákó, Jánosháza, Németbánya, Ugod und als Gefäßapplikation: Nagykanizsa) war in der Zeit der Bestattung sowohl in der näheren als auch in der ferneren Umgebung bekannt (*Fekete 2004, 162, 8. kép; Horváth 1998, 39, 5. kép; Ilon 1992, 85, 86, 93; Jankovits 1992b, 305, 28, 29, 44, ábra 9; Paulík 1966, 383, 384, 395, Abb. 26; Varga 1992*).

Pfeilspitzen (Taf. 2: 4-12)

Aus der älteren Urnenfelderperiode (Bz D – Ha A) sind 50 solche Gräber bekannt, in denen auf Angriff- und Jagdwaffen hindeutende Pfeilspitzen lagen. In 10 von ihnen kamen auch Schwerter ans Tageslicht (*Hansen 1994, 88*). Eine neuere Studie erwähnt aus der gesamten Urnenfelderperiode – doch nur eine Teilregion bezüglich – insgesamt 130 Bestattungen mit Pfeilspitzen bzw. 20 Bestattungen mit Schwert- und Pfeilspitze-Kombination (*Clausing 2005, 61, 157-160*). In der zitierten Arbeit von Christof Clausing kommt kein Grab mit genau 9 Pfeilspitzen vor. Meines Wissens nach existiert jedoch eine Bestattung mit insgesamt 12 Pfeilspitzen und einem Messer und zwar im Grab Nr. 27. von Aschaffenburg (*Clausing 2005, 175, Taf. 67: B*). Es sei jedoch angemerkt, dass die Pfeilspitze als solche ein ziemlich seltener Fund in Depotfunden sei (*Mozsolics 1985, 47*).

Beil (Taf. 2: 1)

Die Parallele des Beiles (Typ Freudenberg Var. Elixhausen; *Lochner 1991, 225, 226*) sind aus der frühen und älteren Urnenfelderzeit bekannt und kommen in dem Depotfundhorizont von Kurd vor (*Mozsolics 1985, 30, 31*). Beil zusammen mit Schwert gelang 1875 – unserem Fundplatz räumlich am nächsten – aus dem VIII. Hügelgrab von Bakonyzsúcs (Bz D) ans Tageslicht (*Jankovits 1992, 6, Abb. 3*). Beil mit Schwert und Pfeilspitzen bzw. Dolche und Rasiermesser sind aus dem Grab von Hagenau (*Clausing 2005, 18, 19, 158, Taf. 12*) bekannt, die Funde wurden auf die junge Hügelräuber-Frühurnenfelderperiode (Bz C2/D) datiert. Zwei Beile und zwei Lanzen bzw. Schwert und weitere Gegenstände wurden im II. bepanzerten und eingeäscherten Fürstengrab des Hügelgrabes aus Čaka (*Točík/Paulík 1960, 107, 109, obr. 14*) gefunden. Im nördlichen Alpenvorland kennen wir 4, ausschließlich Beile beinhaltende Bestattungen, und zwar aus dem bereits erwähnten Grab von Hagenau, aus dem frühurnenfelderzeitlichen (Bz D) Grab Nr. 144 von Zuchering, aus dem in die ältere Urnenfelderzeit (Ha A1) datierten Grab von Kuhard und aus dem spät-urnenfelderzeitlichen (Ha B3) Grab von Ensingen (*Clausing 2005, 77*). Beile kommen auch auf Kriegerdarstellungen vor (*Harding 2007, Fig. 17*), also können sie als Symbole von Männlichkeit oder Macht (*Blažek/Hansen 1997, 70*), doch müssen nicht unbedingt als Waffe interpretiert werden (*Mozsolics 1985, 32*).

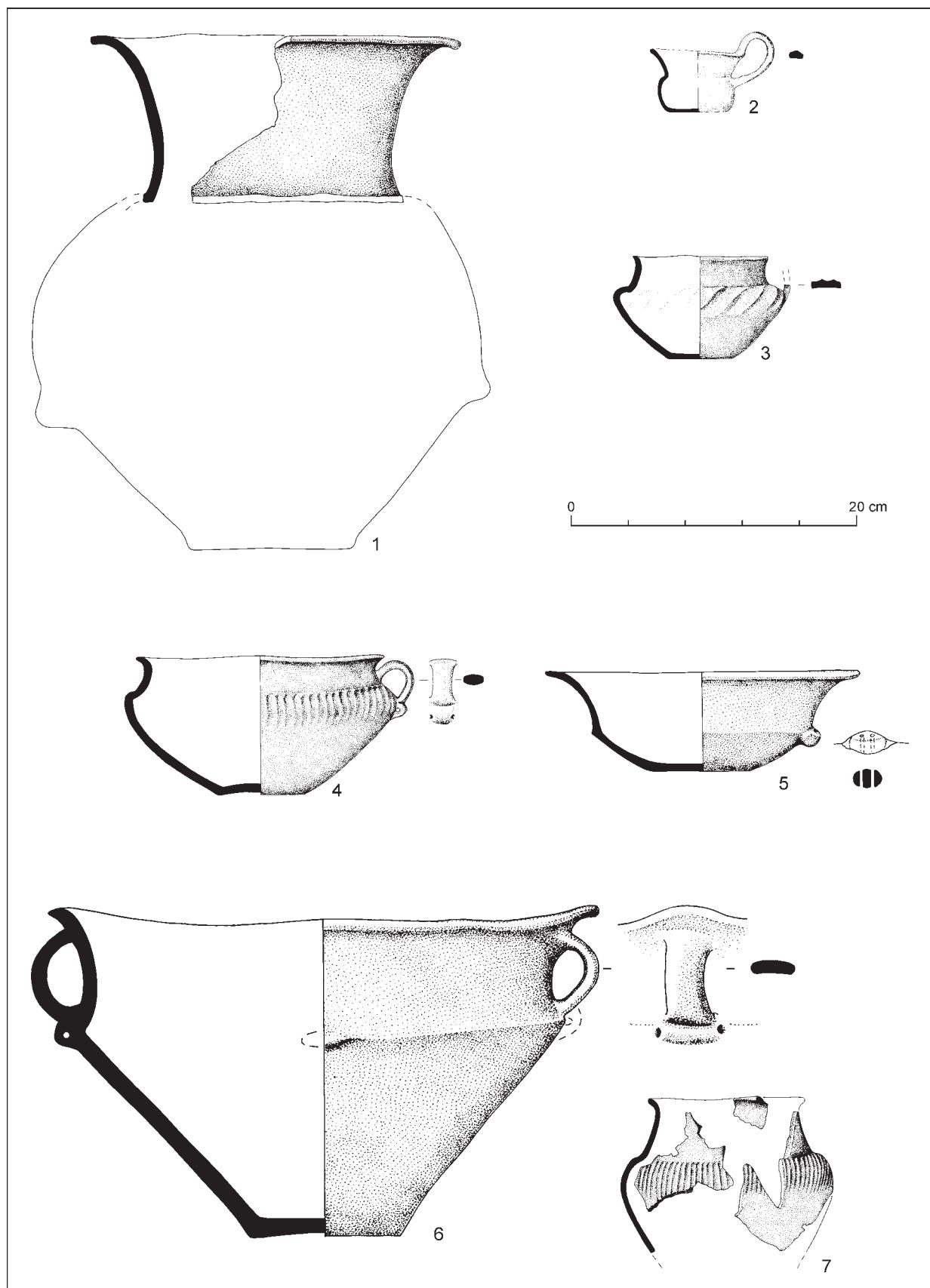
Miniaturnieten (Taf. 3: 30-44)

Im ersten Grab von Wollmesheim wurden ähnlich den Nieten aus Balatonfűzfő 10 aus 74 Exemplare in einem Bast (?) beibehalten (*Clausing 2005, 159, 160, Taf. 21: 23-25*). Diese Nieten werden von *Clausing (2005, 126)* nicht als Teile eines Köchers interpretiert. Es ist jedoch bemerkenswert, dass im Grab von Altendorf die aus organischem Material (Holz, Leder) hergestellte Hülle mit ähnlichen Nieten (*Clausing 2005, 126, 175, Taf. 67A/24*) am unteren Bronzeblech des Pfeilköchers angebracht wurde. Auch im 5. Grab von Betringersdorf fand man als Pfeilköcher interpretierte organische Reste (*Schauer 1995, 143, Abb. 22/3*).

Ähnliche Nieten konnten auch bei der Herstellung von Helmen aus organischem Material (Leder, Holz – Flavè-Carrera; *Born/Hansen 2001, Abb. 54*) verwendet werden, als gute Beispiele dienen dazu die hallstattzeitlichen Funde aus Budinjak, Libna, Molnik, Malence und Šmarjeta (*Škoberne 1999, Fig. 59, 60, 63, 65, 66, 70*). Das Vorbild eines solchen – ursprünglich vielleicht zusammengesetzten – Helms, doch vollständig aus Blech hergestellte Nachahmung kam aus der Oder bei Stettin (*Born/Hansen 2001, Abb. 59*) ans Tageslicht. Meines Ansichtens nach ist ein Exemplar aus Ungarn ebenfalls eine Nachahmung eines zusammengesetzten Helms, auf dem die kleinen Nieten nur noch als getriebene Dekorationslinien erscheinen (*Born/Hansen 2001, Taf. XIII-XIV*).

Nieten mit dekorierten und viereckigen Köpfen (Taf. 3: 23-27) und Blechhülsen (Taf. 3: 5-20)

Die Bronzehülsen konnten vielleicht als Ornamente eines Pferdegeschirrs (Taf. 3: 22, 28) gedient haben, wie auf der Riemenrekonstruktion der Pferde des Prunkwagens im frühurnenfelderzeitlichen Fürstengrab von Münchenmünster zu sehen sind (*Schütz-Tillmann 1997, 32, 35, 36, 43, Abb. 4: 5, Abb. 8*). Die 7

Taf. 4. Die Gefäße des Grabes Nr. 6 aus Balatonfűzfő (Zeichnung von M. Mátyus und A. Radics).

Nieten mit ornamentiertem Kopf können als Ornamente eines Pferdegeschirrs, aber auch als Ornamente eines Riemens zum Aufhängen von Messer, Köcher oder einer „Gürteltasche“ rekonstruiert werden.

GEFÄSSELEMENTE UND DIE PERIODEN DER SIEDLUNG VON NÉMETBÁNYA

Die Zusammensetzung der Begleitgefäße ist mit der auf dem Verbreitungsgebiet der Baierdorf-, Velatice- und Čaka-Kulturen auftretenden Grabkeramik identisch (*Helgert 1995, 214, 215; Kőszegi 1988, 27, 28; Lochner 1986, 274*). Aus diesem Grund werden die charakteristischen Parallelen nur der topographisch am nächsten liegenden und im Bakony-Gebiet der einzigen mit Radiokarbondaten (*Ilon 1996, 153, 154, 31. ábra*) auf die Bz D – Ha A1 Periode (um die Wende des 13. und 12. Jahrhunderts v. Chr.) datierten tellartigen (mit über 2 m dicken Schichtenreihe) Siedlung und des dazu gehörenden Gräberfeldes zitiert. Sie sind die folgenden:

Der *Napf* (Taf. 4: 1) kommt sowohl in der ersten, als auch in der zweiten Periode (*Ilon 1996, VIII. tábla 1-3; 1996, VII. tábla 1*) der Siedlung vor. Die *profilierte Schüssel* mit Henkel (Taf. 4: 5) wurde während der ganzen Periode der Siedlung benutzt (*Ilon 1996, V, VI. tábla*) und kam aus in allen Bestattungen ans Tageslicht (z.B. Hügel II/3: *Ilon/Varga 1994, ábra 7*). Das *senkrecht kannelierte Gefäß* (Taf. 4: 7) ist aus der Bestattung des Hügelgrabes Nr. II/4 von Németbánya bekannt (*Ilon 1996, XIII. tábla 4*). Die Facettierung des Henkels (Taf. 4: 3) erscheint im Fundgut der ersten Periode der Siedlung (*Ilon 1996, VIII. tábla 11*), wobei die *waagerechte* (*Ilon 1996, XI. tábla 3*) und schräge *Kannelierung* (Taf. 4: 3) der Gefäßwand nur an einigen Bruchstücken der zweiten Periode auftreten. Die Parallelle des subkutanen Henkels (Taf. 4: 4, 6) ist ebenfalls aus der ersten Siedlungsperiode bekannt (*Ilon 1996, IV. tábla 2; V. tábla 5*). Der *zungenartig ausgebildete Rand* (Taf. 4: 6) erscheint auf einem Napfbruchstück der ersten Periode und ist im zeitgenössischen Fundgut ein seltenes Dekorelement. Insgesamt zwei ähnliche Parallelen sind mir bekannt, und zwar aus dem Schüsseldepot von Koroncó bei Győr (*Mithay 1941, 24, 25, XVI. tábla 4, 5*)⁸ und aus dem Eisenburger Vát (Kom. Vas.)⁹, beide Schüssel sind jedoch umgekehrt stumpfkegelförmige Schüssel.

ZUSAMMENFASSUNG

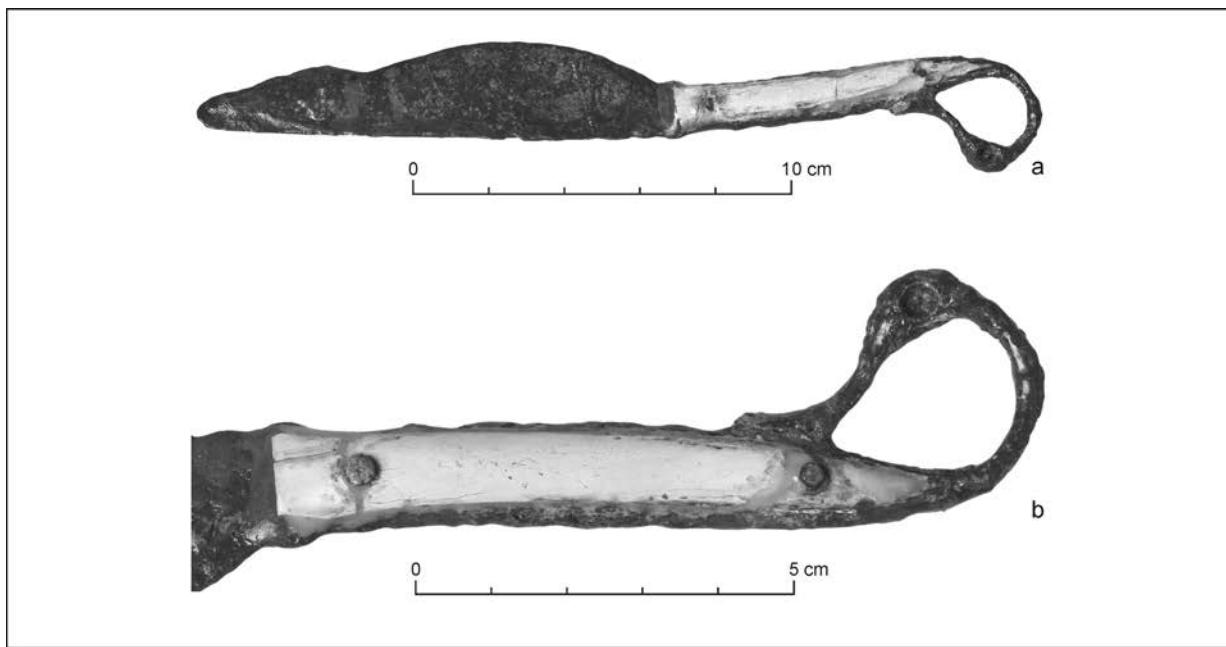
Diese am südöstlichen Rand des Bakony-Gebirges freigelegte, zur Krieger-Elite gehörende Bestattung ist mit den Hügelgräbern des Bakony-Gebietes gleichaltrig (*Furmánek 1996, 128; Kőszegi 1988, 27, 28*) und kann auf die Übergangsperiode Bz D – Ha A1 datiert werden. In den auf die Späthügelgräber-Frühurnenfelderperiode (Bz D – Ha A1) datierten Hügelgräber des Bakony-Gebietes wurden neben den eingäschenerten Kriegern nur fragmentarische und *durch Feuer deformierte Waffen* freigelegt. Gleichzeitig wurden in den hier eingäschenerten *Flachgräbern*¹⁰ in ähnlichen Kombinationen *vollständige, jedoch verbrannte Waffen* niedergelegt. In der Bakonyer Gruppe der Mitteldonauländischen Urnenfelderkultur können also einige Unterschiede im Totenritual beobachtet werden. Kann unser Grab auf einen anderen Ursprung (Stamm) oder auf eine Zugehörigkeit zu einer anderen Gemeinschaft hindeuten? Oder kam es bisher aus unbekanntem Grund zu einer Veränderung im Totenritual? Die zukünftigen Forschungen können vielleicht auf diesen Fragen eine mögliche Antwort geben.

Könnte der in Balatonfűzfő – am Rand des Bakony-Gebirges (*Wirth 1999, 587*) bestattete Person ein Krieger – „großer Jäger“ – „Urvater“ – „Führer“ (*Hansen 1994, 96, 97; Egg 2009, 44-46*) gewesen sein? Auf all das deuten die Macht (*Egg 2009, 44*) göttlichen Ursprungs (wird dies auch durch das Vogelkopfmesser symbolisiert?) und das familiäre Territorium (die benachbarten gleichzeitigen Fundplätze: Kádárta, Litér, Papkeszi, Szentkirályszabadja und Vörösberény; *MRT 2, 25/16-18, 29/7, 39/12, 15, 44/11, 54/2*) behütende und dieses auch symbolisierendes Schwert des Kriegers (*Sperber 1999, 631-637, 645, 656*), sein einzigartiges Messer und in der Umgebung – aber auch in der damaligen Urnenfelder-Welt – als unikat geltende Pfeilspitzen hin. Diese Tatsache wird durch die Menge der Pfeilspitzen bestätigt, da wir aus

⁸ Bei *Tibor Kemenczei (1990, Abb. 12: 9, 11)* wird es als Grab D/6 publiziert – jedoch fehlerhaft. *Sándor Mithay* erwähnt mit Sicherheit nur 5 Gräber.

⁹ Unpublizierte Grabung von *Péter Skriba* aus dem Jahr 2007. Die Publikationsrechte wurden an *Marcella Nagy* übertragen.

¹⁰ Im Gegensatz zu den gut bekannten Hügelgräber von Jánosháza (*Fekete 2004*) wurden auf den Militärkarten des 18. Jahrhunderts Hügel in diesen unbewaldeten Gebieten nicht dargestellt.

Taf. 5. Das Messer aus dem Grab Nr. 6 von Balatonfűzfő (Foto von T. Takács).

den Gräberfeldern des Verbreitungsgebietes der Podoler und Čaka-Kulturen nur drei Bestattungen mit Pfeilen kennen (Novotná 2007, 165).

Weitere Daten zur Frage des Jagens gibt die Zusammensetzung der Tierknochenfunde der jüngeren urnenfelderzeitlichen Fundplätze von Cortaillod am Neuenburger See und Ormož, wo der Anzahl der gejagten Tiere sogar 10 % erreicht. In der im nördlichen Randgebiet des Bakony-Gebirges liegenden und auf die Periode Bz D – Ha A1 datierten Siedlung von Németbánya (Ilon 1996; Vörös 1996, 218, 2. táblázat), sowie in der Siedlung bei Szombathely (Vörös 1999, 293, 1. táblázat) erreicht der Anteil der Wildtierknochen knapp 1 %.

Der Votiv-Charakter der Bestattung (Hansen 1994, 381-384), die Zusammensetzung der auf Leichenschmaus hindeutenden Tierknochenfunde (Schwein + Ziege/Schaf) bilden einen wichtigen Verbindungspunkt und zeigen eine Kontinuität im Ritus zwischen dem naheliegenden frühhügelgräberzeitlichen Bestattung von Nagydém (Bz B1; Ilon 1999; Vörös 1995) und den späturnenfelderzeitlichen Bestattungen von Szombathely-Zanat (Ha B1-B3; Ilon et al. 2011).

Die vollständige Publikation des Gräberfeldes – mitunter auch die Veröffentlichung eines reich geschmückten Frauengrabes Nr. 2 – erfolgt in einer ausführlicheren Studie.

Dr. Gábor Ilon
Ungarisches Nationalmuseum
Nationalzentrum für Kulturerbe
II. Regionalbüro
Szófia u. 33-35. Pf. 12
H – 9704 Szombathely
gabor.ilon@mnm-nok.gov.hu

LITERATUR

- Blažek/Hansen 1997 J. Blažek/S. Hansen: Die Hortfunde von Saběnice in Nordwest-Böhmen. Nordböhmische Bronzefunde. Band 3. Most 1997.
- Born/Hansen 2001 H. Born/S. Hansen: Helme und Waffen Alteuropas. Band 9. Sammlung Axel Guttmann. Mainz am Rhein 2001.
- Clausing 2005 Ch. Clausing: Untersuchungen zu den urnenfelderzeitlichen Gräbern mit Waffenbeigaben vom Alpenkamm bis zur Südzone des Nordischen Kreises. BAR. Int. Series 1375. Oxford 2005.
- Egg 2009 M. Egg: Socialarchäologische Betrachtungen zu den hallstattzeitlichen Fürstengräbern von Kleinklein (Bez. Leibnitz, Weststeiermark). Ein Zwischenbilanz. In: M. Egg/D. Quast (Hrsg.): Aufstieg und Untergang. Zwischenbilanz des Forschungsschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften“. RGZM Monographien 82. Mainz 2009, 31-58.
- Fekete 2004 M. Fekete: A jánocházi halomsír. Das Hügelgrab von Jánosháza. In: G. Ilon (Szerk.): MΩMOΣ III. Őskoros Kutatók III. Országos Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés. Bozsok-Szombathely 2002. Október 7.-9. Szombathely 2004, 157-181.
- Furmánek 1996 V. Furmánek: Urnfield age in Danube basin. In: C. Belardelli et al. (eds.): The Bronze age in Europe and the mediterranean. The colloquia of the XIII. International congress of prehistoric and protohistoric sciences. Forli (Italia) 8.-14. September 1996. Forli 1996, 127-149.
- Guba/Szeverényi 2007 Sz. Guba/V. Szeverényi: Bronze Age bird representations from the Carpathian Basin. Commun. Arch. Hungariae 2007. Budapest 2007, 75-110.
- Hansen 1994 S. Hansen: Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken. UPA 21/1.-2. Berlin 1994.
- Harding 2007 A. Harding: Warriors and weapons in Bronze Age Europe. Archaeolingua Ser. Minor 25. Budapest 2007.
- von Hase 1995 F.-W. Hase: Ägäische, griechische und vorderorientalische Einflüsse auf das Tyrrhenische Mittelitalien. In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. RGZM Monographien Band 35. Bonn 1995, 239-286.
- Helgert 1995 H. Helgert: Grabfunde der Čaka-Kultur (Bz D/Ha A1 – Übergangsperiode) aus Zurndorf, p. B. Neusiedl am See, Burgenland. Ein Beitrag zur weiblichen Totentragt. Arch. Austriaca 79, 1995, 197-248.
- Horváth 2001 L. Horváth: Késő bronzkori település feltárása Nagykanizsán. Excavation of a late Bronze Age settlement at Nagykanizsa. In: Z. Bencze et al. (Szerk.): Régiósztági kutatások Magyarországon. Archaeological Investigations in Hungary 1998. Budapest 2001, 37-43.
- Ilon 1992 G. Ilon: Újabb későbronzkori halomsírok Ugod-Katonavágásról. Neue jungbronzezeitliche Hügelgräber aus Ugod-Katonavágás. Pápai Múzeumi Értesítő. Acta Musei Papensis 3-4, 1992, 85-96.
- Ilon 1996 G. Ilon: A késő halomsíros – kora urnamezős kultúra temetője és tell települése Németbánya határában. Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber – Frühurnenfelderkultur in der Gemarkung Németbánya. Pápai Múzeumi Értesítő. Acta Musei Papensis 6, 1996, 89-208.
- Ilon 1999 G. Ilon: A bronzkori halomsíros kultúra temetkezései Nagydém-Középrépás-pusztán és a hegykői edénydepot. Die Bestattungen der bronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Nagydém-Középrépás-puszta und das Gefäßdepot von Hegykő. Savaria Pars Archaeologica 24/3, 1999, 239-276.
- Ilon 2009 G. Ilon: A kerék, a nap, a vízimadár és a napbárka késő bronzkori kardjainkon ...a kereskedeleml avagy más kapcsolatok lehetséges lenyomatai? The wheel, sun, water bird and sun bark on Late Bronze Age swords... impressions of trade or other possible connections? In: G. Ilon (Szerk.): MΩMOΣ VI. Őskoros kutatók VI. összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19.-21. Proceedings of the 6th meeting for the researchers of prehistory. Raw materials and trade. Szombathely 2009, 151-188.

- Ilon et al. 2011* G. Ilon et al.: Szombathely-Zanat késő urnamezős korú temetője valamint a lelőhely más ős- és középkori emlékei. Természettudományos vizsgálatokkal kiegészítve. The late Urnfield period cemetery from Szombathely-Zanat supplemented by an assessment of prehistoric and Medieval settlement features and interdisciplinary analyses. VIA. Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák/Monographia Minor in Cultural herritage 2. Budapest 2011.
- Ilon/Varga 1994* G. Ilon/I. Varga: Bauxit a késő bronzkori kerámiában? A Németbánya-felsőerdei dűlői temető és kistelep kerámiáinak vizsgálata. Bauxit in der spätbronzezeitlichen Keramik? Untersuchung der Keramiken aus dem Friedhof und der Kleinsiedlung im Hotter von Németbánya-Felsőerdő. Veszprém Megyei Múz. Közl. 19/20, 1994, 133-140.
- Jankovits 1992a* K. Jankovits: Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. Teil I. Acta. Arch. Acad. Scien. Hungaricae 44, 1992, 3-81.
- Jankovits 1992b* K. Jankovits: Spätbronzezeitliche Hügelgräber von Bakonyjákó. Teil II. Acta. Arch. Acad. Scien. Hungaricae 44, 261-343.
- Jankovits 2008* K. Jankovits: Die Gräber mit den Waffenbeigaben: Die sogenannten Kriegergräber in der Späthügel – Frühurnenfelderkultur (Bz D – Ha A1) in Transdanubien. In: Z. Czajlik/C. Mordant (eds.): Nouvelles approches en anthropologie et en archéologie funéraire. Budapest 2008, 88-91.
- Kelemen 1980* M. H. Kelemen: Római kori fazekasmencék Balatonfűzfőn. Töpfereiöfen aus der Römerzeit in Balatonfűzfő. Veszprém Megyei Múz. Közl. 15, 1980, 49-72.
- Kemenczei 1988* T. Kemenczei: Die Schwerter in Ungarn I. PBF IV/6. München 1988.
- Kemenczei 1990* T. Kemenczei: Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräberbronzezeit. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit. Teil I. Berlin – Nitra 1990, 207-228.
- Kőszegi 1988* F. Kőszegi: A Dunántúl története a későbronzkorban. The history of Transdanubia during the Late Bronze Age. BTM Műhely 1. Budapest 1988.
- Kustár 2000* R. Kustár: Spätbronzezeitliches Hügelgrab in Isztimér-Csőszpuszta. Alba Regia 19, 2000, 7-53.
- Lochner 1986* M. Lochner: Das fröhurnenfelderzeitliche Gräberfeld von Baierdorf, Niederösterreich – eine Gesamtdarstellung. Arch. Austriaca 70, 1986, 263-293.
- Lochner 1991* M. Lochner: Studien zur Urnenfelderkultur im Waldviertel (Niederösterreich). Wien 1991.
- Makkay 2006* J. Makkay: The Late Bronze Age hoard of Nadap. Nyíregyházi Jósa András Múz. Évk. 48, 2006, 135-184.
- Mathhäus 1981* H. Matthäus: KYNOI AE ΗΣΑΝ TO APMA – Spätmykenische und urnenfelderzeitliche Vogelplastik. In: H. Lorenz (Hrsg.): Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn. Mainz/Rhein 1981, 277-297.
- Mithay 1941* S. Mithay: Bronzkori kultúrák Győr környékén. Győr 1941.
- Mozsolics 1985* A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Budapest 1985.
- MRT 2 1969* Magyarország régészeti topográfiaja 2. A Veszprémi járás. Budapest 1969.
- Novotná 2007* M. Novotná: Militáriá stredodunajských popolnicových polí na Slovensku. In: M. Salaš/K. Šabatová (eds.): Doba popolnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006. Brno 2007, 157-165.
- Patek 1968* E. Patek: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest 1968.
- Paulík 1966* J. Paulík: Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. Slov. Arch. 14, 1966, 357-396.
- Schauer 1971* P. Schauer: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. PBF IV/2. München 1971.
- Schauer 1995* P. Schauer: Stand und Aufgaben der Urnenfelderforschung in Süddeutschland. In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. RGZM Monographien, Band 35. Bonn 1995, 121-199.

- Schütz-Tillmann 1997* C. Schütz-Tillmann: Das urnenfelderzeitliche Grabdepot von Münchsmünster, Lkr. Pfaffenhofen a.d. Ilm. Germania 75, 1997, 19-44.
- Sperber 1999* L. Sperber: Zu den Schwerträgern im westlichen Kreis der Urnenfelderkultur: Profane und Religiöse Aspekte. In: Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen. Teil 2. RGZM Monographien, Band 43. Mainz 1999, 605-659.
- Škoberne 1999* Ž. Škoberne: Budinjak. Kneževski tumul. Zagreb 1999.
- Točík/Paulík 1960* A. Točík/J. Paulík: Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950-51. Slov. Arch. 8, 1960, 59-117.
- Varga 1992* I. Varga: Későbronzkori üveggyöngy Bakonyjákról. Glassbeads from the Late Bronze Age from Bakonyjákó. Pápai Múzeumi Értesítő. Acta Musei Papensis 3-4, 1992, 97-99.
- Vörös 1995* I. Vörös: Étel- és állatáldozat leletek Nagydém-Középrépáspuszta középső bronzkori temetőjében. Funde von Speisebeigaben und Opfertieren in dem mittelbronzeralterlichen Gräbengräberfeld Nagydém-Középrépáspuszta. Pápai Múzeumi Értesítő. Acta Musei Papensis 5, 1995, 149-155.
- Vörös 1996* I. Vörös: Németbánya késő bronzkori település állatcsontleletei. Die Tierknochenfunde des spätbronzezeitlichen Tells von Németbánya. Pápai Múzeumi Értesítő. Acta Musei Papensis 6, 1996, 209-218.
- Vörös 1999* I. Vörös: Szombathely-Kámon késő bronzkori település állatcsontleletei. Die Tierknochenfunde des spätbronzezeitlichen Siedlung Szombathely-Kámon. Savaria Pars Archaeologica 24/3, 1999, 291-307.
- Wirth 1999* S. Wirth: Auf der Suche nach Eliten der späten Bronzezeit und der Urnenfelderzeit. Bausteine zum Thema aus dem Altsiedelland am unteren Lech in Bayerisch-Schwaben. In: Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen. Teil 2. RGZM Monographien, Band 43. Mainz 1999, 565-604.

A KORAI URNAMEZŐS ELITHEZ TARTOZÓ ÚJABB TEMETKEZÉS BALATONFŰZFŐ 6. SÍR (MAGYARORSZÁG, VESZPRÉM MEGYE)

G á b o r I l o n

Ez a Bakony DK-i peremén feltárt, a harcos elithez sorolható temetkezés a Bakony-vidéki halomsírokkal egykorú (*Furmánek 1996, 128; Kőszegi 1988, 27, 28*), pontosabban a Bz D – Ha A1 átmeneti időszakára keltezhető. A késő halomsíros – korai urnamezős kori (Bz D – Ha A1) Bakony-hegységben feltárt halomsírokba hamvasztással eltemetett harcosok mellett töredékes és égéstől deformált fegyvereket találunk. Ugyanakkor az itt elföldelt szórhamvas, *lapos síros* temetkezésbe nagyából azonos kombinációban, de ép, igaz megégett fegyvereket helyeztek el. A Közép-Duna-vidéki urnamezős népesség Bakony-vidéki csoportján belül tehát némi különbség fedezhető fel a temetkezési ritusban. Netán más eredetű (törzs), vagy másik közösségekhez tartozást jelenthet sírunk? Esetleg eddig ismeretlen okból változás következett be a ritusban? Ezekre a kérdésekre talán a későbbi kutatás majd megadja a választ.

Harcos-, „nagy vadász”-, „ősapa”-vezető (*Egg 2009, 44-46; Hansen 1994, 96, 97*) lehetett a Balatonfűzfőn – a Bakony határán (*Wirth 1999, 587*), előterében – eltemetett? Erre az égi eredetű (madárfejes kése is ezt jelzi?) hatalmát (*Egg 2009, 44*) és a családi területimát (a szomszédos Kádárta, Litér, Papkeszi, Szentkirálysabadjá és Vörösberény korabeli lelőhelyei: MRT 2, 25/16-18, 29/7, 39/12, 15, 44/11, 54/2) is védelmező és ezeket jelképező kardja (*Sperber 1999, 631-637, 645, 656*), unikális kése és a térségben egyedinek számító, ugyanakkor az urnamezős „világban” is kiemelkedő számú nyílhellyei utalnak. Ezt megerősíteni látszik, hogy a Podóli és a Čaka kultúra temetőiből minden össze 3 sírból ismerünk nyílcscsúcsot (*Novotná 2007, 165*).

A vadászat kérdéséhez egy adalék, hogy a Cortaillod am Neuenburger See melletti és Ormož fiatalabb urnamezős kori telepeinek 10 %-nyi vadállat csontjával szemben a Bakony É-i oldalán található németbányai Bz D – Ha A1 (*Ilon 1996; Vörös 1996, 218, 2. táblázat*) és a szombathelyi (*Vörös 1999, 293, 1. táblázat*) hasonló korú telepen minden össze 1 % a vadászott állatok csontjainak előfordulási aránya.

A sír votív jellege (*Hansen 1994*, 381-384), a halotti torra uraló állatmaradványok összetétele (*sertés + kecske/juh*) fontos összekötő kapocs és rítusbeli folyamatosságot is jelent a térben közeli nagydémi korai halomsíros (Bz B1; *Ilon 1999*; *Vörös 1995*) és a Szombathely-zanati késői urnamezős kori (Ha B1-B3; *Ilon et al. 2011*) temetkezések között.

A temető teljes – köztük a 2. sír, amely egy gazdag felékszerezett nő – közlését egy hosszabb tanulmányban tervezem.

STAROBRONZOVÝ DEPOT ZE ZADNÍHO CVILÍNSKÉHO KOPCE U KRNOVA

V R A T I S L A V J A N Á K¹

Ve sbírkách Městského muzea v Krnově (MK) jsou pod č. A-1048 až A-1051 uloženy čtyři měděné či bronzové kruhovité hřívny ze starší doby bronzové, které podle zápisu v inventáři muzea pocházejí ze Zadního civilínského kopce. Jejich nálezové okolnosti nejsou známy, starší ani novější literatura se o nich nezmiňuje, poprvé je publikoval až *S. Bříza* (2006, 21, obr. na s. 24: 1-4).²

ZADNÍ CVILÍNSKÝ KOPEC

Vrch Cvilín je protáhlý terénní útvar, orientovaný od severozápadu k jihovýchodu, takřka 3 km dlouhý a asi 1 km široký. Je rozdelen ve dvě části, oddělené sedlem – Přední civilínský kopec, vypínající se přímo nad intravilánem Krnova, s vrcholem v nadmořské výšce 441 m a Zadní civilínský kopec s vrcholem v nadmořské výšce 423 m (*Zapletal* 1969, 135). Celý civilínský hřbet je dnes již na krnovském katastru (kat. úz. Krnov – Opavské předměstí), Zadní kopec byl však do r. 1960 součástí katastru obce Úvalno (*Bříza* 2006, 2) a pod jejím názvem se často objevuje i nyní v archeologické literatuře. Severozápadní Přední kopec, na kterém stojí barokní poutní chrám, rozhledna, řada budov se zahradami a jsou zde i trávníky, je zalesněn jen zčásti, Zadní kopec, na jehož vrcholu je zřícenina hradu Cvilína (něm. Lobenstein, Schellenburg) prakticky celý. Na západě je Zadní kopec obtékán krátkým Kravím potokem, na jihu se svažuje k Hájnickému potoku, do něhož se Kraví potok vlévá; jeho svahy jsou všude dosti strmé, jen na jihovýchodě jsou povlovnější. Tam se jeho úpatí plynule svažuje k 200-300 m vzdálené státní silnici Opava – Krnov. Mezi zalesněnou částí kopce a silnicí jsou však již pole, bez přerušení přecházející do Opavské nivy.³

Civilínský hřbet jako celek leží na samém severovýchodním okraji Brantické vrchoviny. Je výraznou a do značné míry izolovanou terénní dominantou; impozantním dojmem působí zejména z východní, nížinné strany, kde je převýšení až 100 i více metrů, a svou výškou zakrývá i další vrcholky Brantické vrchoviny na jihozápadě a západě. Jako takový budil pozornost již v pravěku a pozůstatky jeho pravěkého osídlení zase pozornost místní populace již hluboko v 19. stol. Pochází odtud velké množství pravěkých i středověkých nálezů, uložených především v Městském muzeu v Krnově (MK) a ve Slezském zemském muzeu v Opavě (SZMO), většinou ovšem nálezů náhodných nebo výsledků v podstatě amatérských výkopů (*Karger* 1917, 139, 140 aj.; *Kulka* 1889, 20-23). Na dnes akceptovatelné úrovni bylo rozsáhleji zkoumáno jen pravěké osídlení na obou kopcích *K. Schirmeisenem* v letech 1934-1935. K pravěkému osídlení, jehož nejstarším dokladem je mladopaleolitická štípaná industrie, pocházející ze sběrů na obou kopcích (sr. *Bříza* 2006, 6, obr. na s. 8, 9; *Jisl* 1971, 6), existuje obšírná literatura⁴ i archivní zápis, jejich výpověď je však mnohdy zmatená a kontradiktorická a věc zatemnila natolik, že nesprávným představám podlehli nakonec v různé míře nejen němečtí vlastivědní badatelé, ale i řada autorů poválečných, včetně školených archeologů.

Nemá smysl zde tento problém – jak povstal a co z něj konkrétně vzešlo – rozebírat dopodrobna; učinil jsem to již jinde (*Janák* 2005, 168, 169, s. lit.). V podstatě jde o to, že na Předním kopci bylo v pra-

¹ Autor byl podporován výzkumným záměrem MSM4781305905 *Slezsko v dějinách českého státu a střední Evropy*.

² V archivu Archeologického ústavu AV ČR v Brně je uložena Nálezová zpráva č.j. 923/1959 (výpis z archivu AÚ Praha, č.j. 7190/47), která uvádí: „Kultura únětická. Na trati Schellenburg nalezena bronzová hřívna a kamenné dláto, na jedné straně obloukovitě zbrošené. Čís. Inv. 681, 682. Městské muzeum Krnov.“

³ Hned za silnicí stojí zemědělský hospodářský objekt „Červený dvůr“, kolem kterého se v současnosti rozrůstá tzv. průmyslová zóna města Krnova.

⁴ Přehled literatury k pravěkému osídlení do třicátých let sr. *Schirmeisen* 1935, 40, 41; *Schirmeisen* 1936, 138; nadto *Schulig* 1923, 193-199, *passim*; rozhodující většinu poválečné literatury sr. *Jisl nedatované*; *Dohnal* 1988, 66; *Bříza* 2006, *passim*. Dosti rozsáhlé amatérské výkopy středověkého hradu prováděl ve 20. a 30. letech minulého století stavitel *A. Horny*. K těmto výzkumům a jejich výsledkům sr. *Kouřil* 1994, 47; *Kouřil/Prix/Wihoda* 2000, 41, 42, oboje s. lit.

Obr. 1. Krnov – Přední civilinský kopec. Pohled od severozápadu (zakrývá Zadní civilinský kopec). Foto P. Stabrava.

věku hradisko kultury nálevkovitých pohárů (KNP), na Zadním kopci hradisko lužické kultury, v rozsáhlé předválečné německé literatuře se však vytvořila představa, že jak eneolitické, tak i lužické hradisko se rozkládalo na obou kopcích, a té zčásti podlehla i poválečná literatura česká. Prvotní příčina leží v pojmenování civilinských kopců místní, takřka výhradně německou populací. Přední kopec se nazýval „Burgberg“, zadní, kde stojí hrad, pak podle něho „Schellenburgberg“ (obě pomístní jména jsou užívána i částí poválečné české literatury i archivních pramenů prakticky až dodnes, druhé ovšem pouze ve formě „Schellenburg“, někdy i počeštěné jako „Šelenburk“). Přispěla k tomu i nejednotnost poválečných českých názvů, dokonce na mapách (srv. Bříza 2006, 2, 3; Zapletal 1969, 134, 135) a i rozdíly ve vymezení rozsahu Zadního kopce, který přechází na jihovýchodě do nížiny povlovněji než vyšší a nad nížinou všude strmě čnějící Přední kopec (srv. výše). To znejistilo lokaci mnoha náhodných nálezů před i po r. 1945.⁵

Výsledky výzkumů K. Schirmeisena však vypovídají jednoznačně. Na Předním kopci v r. 1934 prozkoumal 11 jam a v r. 1935 dalších 6 jam, dohromady tedy 17 objektů, takřka výhradně na jihozápadním svahu vrcholu kopce (Schirmeisen 1936, 139). V nich zjistil výlučně nálezy KNP (středoeneolitické, s badenskými elementy), ve svrchní části jednoho z objektů ještě fragment sekeromlatu šňůrové kultury (ŠK; Schirmeisen 1936, 141), ale žádné nálezy mladší (Schirmeisen 1936, 141, 142).⁶ Kromě toho prováděl pokusné výkopky ještě v místech, která mu označil učitel Christ jako místa s obzvláště hojným výskytem nálezů; zde ale kvůli nepatrné hloubce, v níž leželo skalní podloží, nenalezl nic (Schirmeisen 1936, 139). Na Zadním kopci vykopal po skončení výzkumu na Předním kopci dvě sondy ve snaze zjistit situaci opevnění; v rámci jedné z nich otevřel, rozšířil a prohloubil jeden ze starších výkopů A. Horného. Nalezl v nich výhradně pozůstatky z pozdní doby bronzové a starší doby železné (Schirmeisen 1936, 144 ad.).⁷ Z obou kopců pocházejí ovšem i nálezy chronologicky odlišné, to však mnoho neznamená proti skutečnosti, že pravěké sídliště nálezy, získané při Schirmeisenových výzkumech na Předním kopci (a vůbec nálezy keramiky, zde jakkoli získané), jsou všechny eneolitické, naopak jeho nálezy ze Zadního kopce zase všechny lužické. Úlomky bronzového spirálového nápažníku, nalezené na Předním kopci v r. 1929 (Kinzer 1930; Schirmeisen 1936, 142), pokud vůbec nálezejí lužické kultuře (srv. níže), by v blízkosti hradiska popelnicových polí nebyly ničím divným. Pokud jde o fragmenty tyglíku

⁵ Jako příklad může sloužit evidence SZMO, která se hemží rozličnými zápisu jako „Krnov – „Burgberg“ – hrad“ apod. a zejména značným množstvím lužických nálezů pod lokací „Burgberg“.

⁶ Dokonce výslově uvádí „In den nachfolgenden vorgeschichtlichen Zeiten scheint der Burgberg, wie es jetzt durch die Begehungen und Ausgrabungen klar wird, nicht in nennenswerter Weise besiedelt gewesen zu sein. Kein einziger der hier bisher vorgefundenen Scherben entstammt nämlich einer späteren Kultur als der steinzeitlich nordischen.“ (Schirmeisen 1936, 141, 142).

⁷ I Schirmeisen sám však snad podlehl sugesci rozsáhlé literatury natolik, že byl ochoten přiřídit v některých svých článcích Přední kopec k lužickému hradisku alespoň jako neosídlené předhradí; odvolával se přitom na dolnoslezské analogie dvojic hradisek, publikované M. Jahnem (srv. Schirmeisen 1935, 55; 1943, 59).

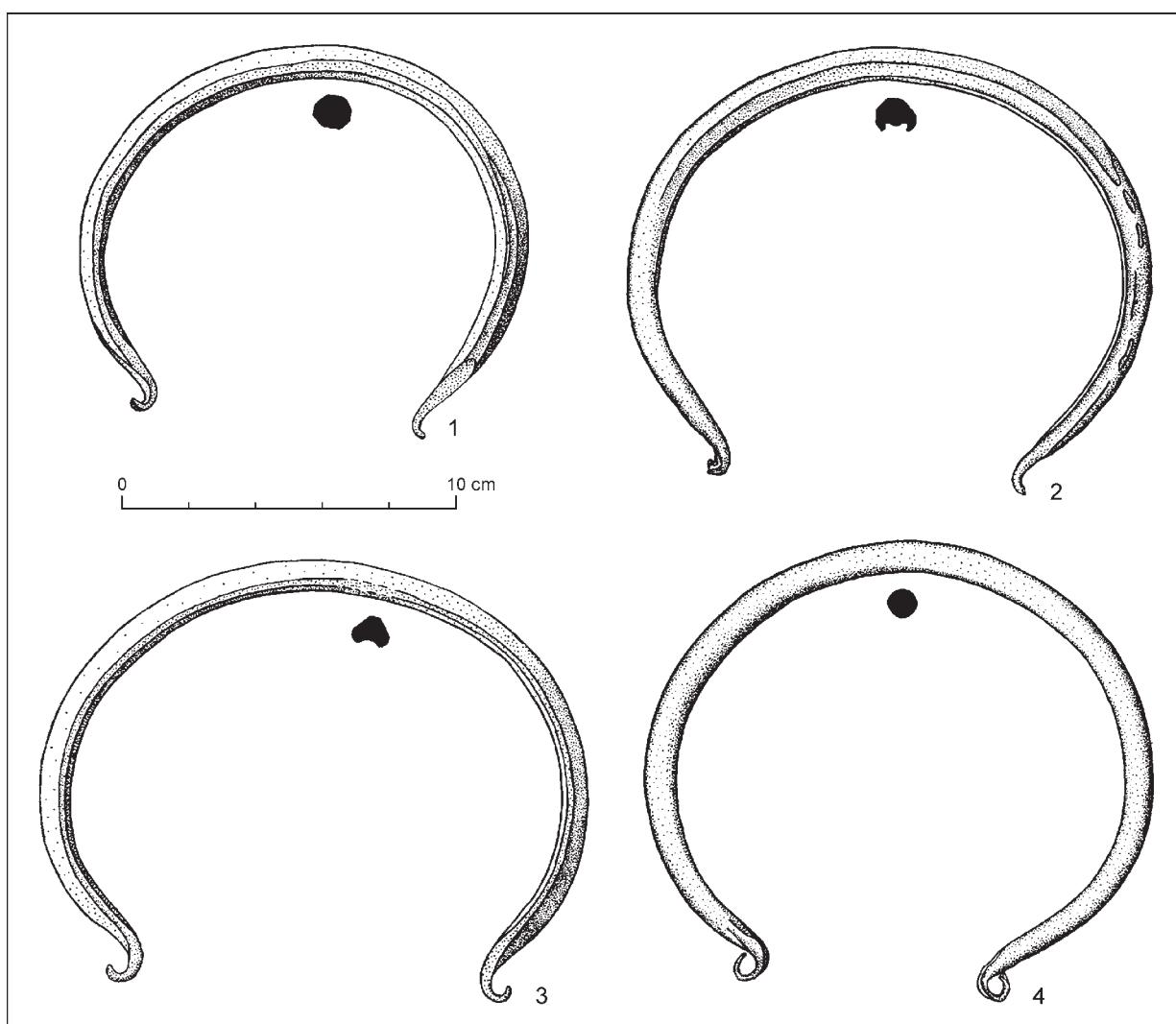
Obr. 2. Krnov – Vrch Civilín. Pohled od východu. Vlevo Zadní civilinský kopec (označen šipkou), vpravo Přední civilinský kopec. Foto M. Pavelková.

a kadlubu na bronzové kroužky i zlomek bronzového plechu, které byl Schirmeisen (1936, 142) ochoten lokalizovat na Předního kopce, starší práce Kyrlova o nich uvádí, že se neví, odkud pocházejí (Kyrle 1918, 78). Ze Zadního kopce známe zase ojedinělé nálezy eneolitické kamenné industrie, ty ale náležejí jednak KNP a jsou synchronní s osídlením na Předním kopci (např. v SZMO sekromlat s obloukovitým tylem, inv. č. A 1419; nepublikováno), především ale ŠK (Freising 1940, 23; Jisl 1957, 3; Šebela 1999, 81, 160).

Pro úplnost ještě dodejme, že ani poválečné výkopy a nálezy nepřinesly z Předního a z výšinné části Zadního kopce, vymezené lužickým valem, nic, co by tuto situaci zpochybnilo (srv. Bříza 2004; 2006, 22; 2008; Dohnal 1988, 68; Jisl nedatované, 518, 519; Pavelčík 1958; Pavelčík 1960). Lužické sídliště nálezy se ovšem nacházejí nejen uvnitř opevnění, ale také pod valem i v jeho tělese, a lužické sídliště vrstvy, objekty i movité nálezy byly zjištěny také na svazích vně areálu opevnění, zejm. na jižním a východním (Bříza 2008; 2009; Dohnal 1988, 67, 68; Jisl nedatované, 518, 519). Stanovit jednoznačně jejich vztah k hradisku prozatím nelze, ale zdá se jisté, že – jak ukázal výzkum L. Jisla v r. 1955 – osada byla opevněna až po určité době existence (Jisl 1968, 22). Doklady osídlení – nejen lužického, ale i lengyelského, KNP a kultury kulovitých amfor – zřídkakdy ovšem alespoň anoncované (Stabrova 2002) se objevují též na polích pod východním úbočím Zadního kopce, kde je již od 1. poloviny 19. stol. známo také proslulé pohřebiště lužické kultury a zřejmě i KNP u „Červeného dvora“ (Jisl 1957, 3; 1964, 123, 123; 1965). Předěl mezi výšinnou částí a polí je však již poměrně výrazný, takže z hlediska pravěkého osídlení je otázka, nakolik je k vlastnímu kopci počítat, i když někteří autoři tak činí (Bříza 2006; ústní sdělení téhož z r. 2011⁸).

Pokud jde o starobronzové osídlení, s tím na civilinském hřbetě a prozatím ani v jeho nejbližším okolí počítat nemůžeme, jakkoli S. Bříza (2006, obr. na s. 25: 4) vyobrazuje pod lokací „Krnov – okolí“ fragment snad věteřovské keramiky. Nejbližší věteřovské sídliště leží asi 5 km směrem na jihovýchod, na „Benešovském kopci“ u Brumovic (Pavelčík 1963, 16), dále směrem k Opavě se nacházejí rovněž věteřovská sídliště ve Vlaštovičkách – Jarkovicích a ve Vávrovicih (Stuchlík 2005, 81), vzdálená 12, resp. 14 km. Ve směru na východ jsou asi 15-20 km od Civilína vzdálena nejvýznamnější sídliště nowocerkwiańské skupiny (srv. níže).

⁸ Starému příteli a spolužákovi z ročníku na brněnských studiích, Mgr. Svatopluku Břízovi, jsem zavázán za obětavou a všestrannou pomoc při zpracování tématu. Pracuje dnes v archeologii už jen amatérsky, ale ve volném čase vypomáhá v muzeu, přičemž se systematicky věnuje archeologické mikroanalýze Civilína a jeho nejbližšího okolí.

Obr. 3. Krnov – Zadní civilníský kopec. 1-3 – výrazně fasetované hřivny; 4 – nákrčník. Kresba S. Bříza.

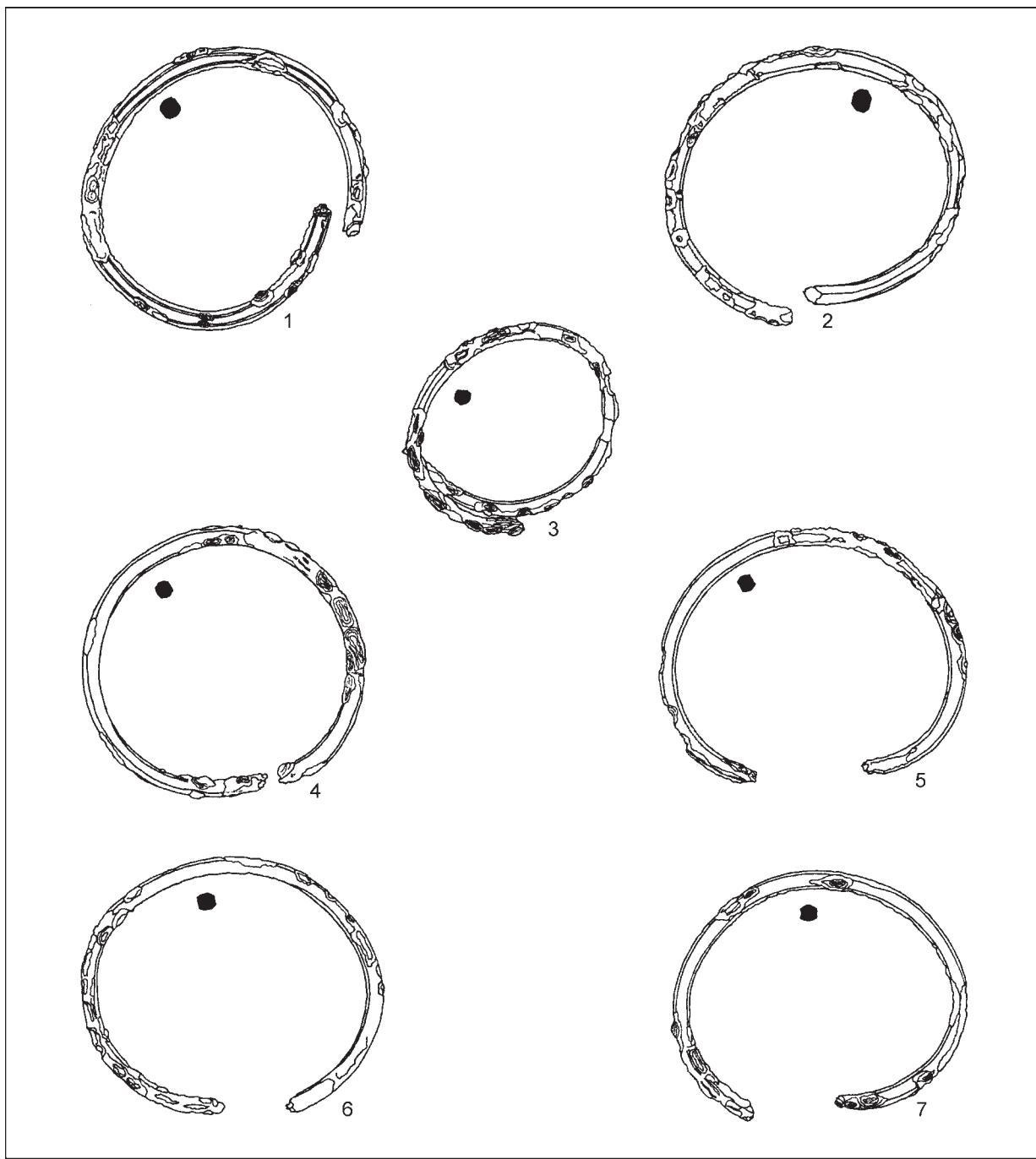
HŘIVNY

Muzejní evidence

V MK, v evidenci I. stupně (přírůstkové knize) jsou předměty zapsány pod i. č. 1048-1051 jednotným způsobem jako „Bronzová hřivna, kultura únětická,” což je doplněno rozměry a údajem o stavu ukončení toho kterého kruhu (např. „obě očka odlomena”), u č. 1049 ještě poznámka „Značeno B. Vyskočilem z arch. ústavu v Brně pod č. 681,” u č. 1050 jen „Značeno B. Vyskočilem z arch. ústavu v Brně.”⁹ Podstatné je, že přírůstková kniha zachycuje u všech kusů lokaci – „Šelenburk“, datum získání – „1925“ a cenu – „200“, zřejmě na základě starých německých muzejních inventářů, které v 50. letech ještě existovaly, dnes jsou ale již dlouho nezvěstné.

V evidenci II. stupně – na kartách, které pro muzeum v listopadu 1989 vyhotobil J. Pavelčík, jsou původní inventární (přírůstková) čísla převedena na inventární čísla II. stupně s označením podsbírky „A“ (rukou, tedy zřejmě již v muzeu, jsou připsány nová přírůstková čísla 50/90 až 53/90 a šifra místa uložení). Hřivny jsou určeny jako měděné a popsány již podrobněji, např. A – 1048: „Měděná hřivna s neuzavřenými očky a žlábkem na vnitřní straně. Průměr – 164 x 130 mm, s. 12 x 10 mm. Trojúhelníkovitý průřez těla.“ Lokace je „Úvalno – Šelenburk“, datum nabytí „1925.“

⁹ Kopie seznamu, pořízeného B. Vyskočilem po II. sv. válce, je uložena v Archivu MK. Je v něm podchycena jen jedna hřivna pod uvedeným č. 681, bez lokace, která je později dopsána tužkou.

Obr. 4. Krnov – Přední civilinský kopec. Zlomky spirálovitého nápažníku (?). Měřítko 1: 1. Podle S. Břízy 2006.

Popis předmětů

A - 1048: Měděná (?) hrívna, skupina 2 podle V. Mouchy (2005). Profil neúplný srdčitý (trojúhelník s useknutým vrcholem a konvexní základnou, projmutou polokruhovitým žlábkem). Na hřbetě podélné hranění, vytvářející paralelní fasety. Zeslabené konce jsou rozteplené v háčky s oblým ukončením, které jsou otočeny vzhůru a jsou dochovány celé, bez porušení. Vně je hrívna pokryta tmavozelenou patinou, na více místech se skvrnami světle-zelené hrubší patina. Ve žlábků na vnitřní straně hrubá zelená patina. Místy se na povrchu objevují rezavé skvrny. Rozměry: 159 x 129 mm; $\varnothing = 12,1 \times 10$ mm; váha: 201,31 g (obr. 3: 3).

A - 1049: Měděný (?) nákrčník, skupina 3 podle V. Mouchy (2005). Kruhový profil, na hřbetě lze nahmatat velice jemné zbytky fasetace, především středovou hranu, výraznější zbytky jsou dochovány u obou konců. Zeslabené kon-

ce jsou roztepány v háčky, přitažené zpět k tělu (uzavřená očka), ale nezatočené; oblé ukončení jednoho háčku je nepatrné poškozeno. Nákrčník je pokryt hladkou tmavozelenou patinou se světlezelenými skvrnami, v blízkosti konců skvrnky rezavé barvy. Rozměry: 149 x 134 mm; $\varnothing = 9$ mm; váha: 173,57 g (obr. 3: 4).

A – 1050: Měděná (?) hřivna, skupina 2 podle V. Mouchy (2005). Profil ve tvaru nepravidelného oktoedru. Na hřbetě podélné hranění, vytvářející paralelní fasety. Na vnitřní straně není žlábek, jen oploštění. Zeslabené konce jsou roztepány v háčky s oblým ukončením (jedno dochováno úplně, druhé ulomeno), které jsou otočeny vzhůru. Hřivna je pokryta tmavě zelenou patinou s nevelkými skvrnami hrubší světlezelené patiny, uvnitř rezavé skvrny. Rozměry: 131 x 112 mm; $\varnothing = 11,0 \times 9,7$ mm; váha: 185,33 g (obr. 3: 1).

A – 1051: Měděná (?) hřivna, skupina 2 podle V. Mouchy (2005). Profil ve tvaru polyedru, projmutého na základně obdélným žlábkem s konkávním dnem. Na hřbetě podélné hranění, vytvářející paralelní fasety. Zeslabené konce jsou roztepány v háčky, z větší části odlomené. Vně je hřivna pokryta tmavozelenou patinou, na více místech se skvrnami světlezelené hrubší patiny a s drobnými vydroleninami i rezavými skvrnkami. Ve žlábkou na vnitřní straně hrubá světlezelená patina. Rozměry: 152 x 130 mm; $\varnothing = 12,5 \times 10$ mm; váha: 207,98 g (obr. 3: 2).

Všechny čtyři kusy jsou nedostatečně očištěny a jsou na nich zbytky žluté hlíny, tlakem odpadající.

VYHODNOCENÍ

Jde tedy o tři hřivny a nákrčník. Podle tvaru, rozměrů i váhy pocházejí nepochybně ze starší doby bronzové a patří k tehdy běžným typům. Zda jsou měděné nebo bronzové, je těžko bez analýzy rozhodnout. Ačkoli bližší nálezové okolnosti nejsou známy, identický ráz patiny (na nákrčníku kvalitnější než na hřivnách) i stejné zbytky hlíny na všech čtyřech kusech naznačují, že byly vyzdvíženy spolu ze stejného prostředí, a sice z podloží, kde byly uloženy volně nebo v organickém obalu, časem straveném. Mělo by se tedy jednat o depot. Zda jde o depozitum suroviny (kovolitctví je v regionu ve starší době bronzové přímo doloženo na hradisku v Jędrychowicích u Hlubčic; Gidl 1985, 30, obr. 3), příp. předmincovních platiidel, nebo obětinu – čemuž by mohlo nasvědčovat uložení na neosídleném kopci s dominantní polohou a v nepříliš velké vzdálenosti od nejbližších sídlišť – je opět nejisté.

Depoty, v nichž jsou pouze hřivny, jsou ve starší době bronzové časté, depotů v nichž jsou hřivny v doprovodu nákrčníků (a žádné další předměty), asi již méně. V. Moucha jich z celých Čech uvádí jen šest (Moucha 2005, 28: z jižních Čech – Jaroslavice, Krtely a Všemyslice; ze středních Čech Hospozín a Tuchlovice (pokud se v tomto případě – jde o 1 hřivnu a 1 nákrčník s odlišnou patinou – o depot vůbec jedná; sv. Moucha 2005, 161; ze severozápadních Čech Lukavec). Všechny jsou datovány jen rámcově do úseku R A1/A2 (sv. Moucha 2005, Katalog, 99-166). Z Moravy je z takových depotů možno podle literatury uvést zcela jistě jen Prušánky (Ondráček 1959, 18, 19, obr. 2), zřejmě se to však bude týkat i dalších depotů hřiven v Ondráčkově (1959, 34-45) katalogu, v nichž vytýká hřivny s kruhovitým průřezem (Hodonín, Mikulov, Slavkov, Vlasatice aj.), uspokojivě by to ovšem mohla potvrdit pouze autopsie nálezů. Dřívou většinou jde jistě o nákrčníky Mouchovy 3. skupiny, protože o hřivně „italského typu“ ve smyslu někdejšího dělení Schránilova, pod níž by se mohl skrývat nákrčník 4. skupiny, mluví v souvislosti s „čistým“ depotem suroviny („reine Rohmetallsdepote“ – Moucha 2005) pouze v případě Milonic (Ondráček 1959, 24). K. Tihelka ve své práci z r. 1965 mezi hřivnami a nákrčníky nerozlišuje, uvádí ovšem 40 depotů, kde byly jen „hřivny“ (Tihelka 1965, 61). Naopak ze západního Polska se společnými depaty pouhých hřiven a nákrčníků pravděpodobně vůbec nemůžeme počítat, protože tam se ve starobronzových depotech, ať již jakéhokoli druhu, vyskytuje takřka výhradně jen nákrčníky (Blajer 1990, 40). Nutno ovšem dodat, že řada autorů mezi hřivnami a nákrčníky ve smyslu Mouchova dělení, opírajícího se o nové jihoněmecké dělení Menkeho (Moucha 2005, 26, 27), nerozlišuje.

Cvilínský hromadný nález sám o sobě můžeme datovat jen rámcově do úseku B A1/A2, ale vzhledem k tomu, že prokazatelné starobronzové osídlení v horním Poodří (Horní Slezsko) je datováno až do fáze B A2 (sv. níže), pochází depot také zřejmě z té doby, jako ostatně přinejmenším velká většina datovatelných nálezů hřiven obou kultur na Moravě (Ondráček 1959, passim; Tihelka 1965, 77-79). S příp. mierzanowickým osídlením ve fázi B A1 (pro které ovšem dosud scházejí doklady, sv. níže) je spojovat asi rovněž nelze, protože epišňurový komplex ani ve své starobronzové fázi depaty nezná (sv. Blajer 1990, mapa na obr. 2; Novotná 2006, 135; Ondráček 1993).

ZLOMKY SPIRÁLOVITÉHO NÁPAŽNÍKU(?) Z PŘEDNÍHO CIVLÍNSKÉHO KOPCE

V Městském muzeu v Krnově je rovněž uloženo 7 neuzavřených měděných či bronzových kroužků s nepravidelnými konci (obr. 4). Byly nalezeny na podzim 1929 ve výkopu pro vodovod na Předním civilínském kopci (v areálu hradiska KNP) v podloží v hloubce cca 50 cm. Výslově se konstatuje, že byly zcela osamoceny, v okolí žádné další pravěké nálezy jakéhokoli druhu zjištěny nebyly (Kinzer 1930, 6). V původní zprávě byly interpretovány jako zlomky měděného spirálovitého nápažníku únětické kultury (Kinzer 1930, 6), později byly spojovány s lužickou kulturou (Bříza 2006, 21, obr. na s. 29; Dohnal 1988, 7, 9, 11, 69; Schirmeisen 1936, 142).¹⁰

Že jde o zlomky spirály, a ne o jednotlivé náramky, se zdá být pravděpodobné podle charakteru naprosté většiny ukončení (nepravidelné lomy, pouze v jediném případě je jedno ukončení opracováno a jazykovitě se zužuje) i podle toho, že konce jednotlivých kroužků nejdou proti sobě, ale leží v rozličných úrovňích. Protože i lomy na koncích jsou patinovány, předmět byl rozlámán či rozsekán již v pravěku a v tomto stavu se dostal do země.¹¹ Rozlámané spirálovité nápažníky se ve starobronzových depotech vyskytnou dosti často (Moucha 2005, 44) a někdy – i když to není obvyklé – jsou rozděleny až na jednotlivé kroužky (Obora, okr. Jičín; Moucha 2005, 136, tab. 161: 22; dat. A 1) či dokonce jejich zlomky (Praha 6 – Bubeneč, depot 1 – Moucha 2005, 140, tab. 164: 1, 2; dat. A 1). Také profil 3-4 mm silné tyčinky (drátu), z níž byl stočen – jde o víceméně pravidelný čtverec s dvěma protilehlými stranami vyklenutými – je neobvyklý. Starobronzové spirálovité nápažníky mají obvykle průřez kruhovitý, oválný, čočkovitý nebo pod. Pravoúhlý průřez – dokonce s klenutými protilehlými stěnami – se však přece vyjimečně vyskytne, a sice u dvou spirálovitých nápažníků v depotu z Čelákovic (Moucha 2005, tab. 94: 31, 33), které jsou ovšem trochu masivnější. Také o všech třech spirálovitých nápažnících z depotu 1 z Hrdlořez, z výšinné polohy „Podliška“, uvádí V. Moucha, že jsou stočeny z tyčinky kvadratického průřezu, která civilínské odpovídá přibližně i tloušťkou – 3 x 3 mm; přesná podoba průřezu ilustraci bohužel nedoplňuje (Moucha 2005, 112, tab. 213: 14-16). Poklady z Čelákovic i z Hrdlořez jsou datovány shodně do fáze B A1 (Moucha 2005, 102, 112).

Nicméně není vyloučena ani příslušnost kroužků k inventáři lužické kultury.¹² Kroužky by mohly pocházet i ze zúžených koncových závitů spirálovitého nápažníku z plechového pásku (ty mívaly někdy kvadratický průřez – sv. Podborský 1970, např. Křenůvky, tab. 6: 8; Štramberk-Kotouč (depot č. 3), tab. 9: 4, 5; Kytlícová 2007, např. Kundratice, tab. 114: 14-18 a zejm. Dolánky, tab. 129A: 1-4), příp. snad i z rozvinuté a zdeformované spirálovité růžice štítkovité spony (podobně např. z Jenišovic; Kytlícová 2007, tab. 102: 34). Obojí by lužickému osídlení hradiska na Zadním kopci časově odpovídalo.

Nález může snad být interpretován podle polohy v podloží a skutečnosti, že kroužky ležely při sobě, jako depot svého druhu. Zmíněné okolnosti nálezu, tak jak jsou v Kinzerově (1930) článku vylíčeny, tomu nasvědčují spíše než původu v rozrušeném hromadném nálezu (i když ani tuto eventualitu asi nelze zcela vyloučit). Pokud je taková interpretace správná, šlo by nejspíše o obětinu, protože celková váha kovu je nepatrná. Zopakujme však, že kulturní zařazení a tedy i datování zlomků je nejisté.¹³

¹⁰ Snad na základě určení suroviny kroužků jako bronzu v Ústavu analytické chemie na brněnské německé technice. Alespoň Schirmeisen konstatuje, že „Die rötliche Farbe des Bruchrandes der Armspiralstücke hat H. Kinzer seinerzeit verleitet, das Metall für reines Kupfer zu halten und den Fund stark zurückzudatieren...“ (Schirmeisen 1936, 142).

¹¹ Schirmeisen sice uvádí podle sdělení hostinského Tungla „... eine Armspirale, die er bei der Herstellung einer Wasserleitung in etwa 60 cm Tiefe angetroffen, seiner Angabe nach aber durch einen unvorsichtigen Hieb mit dem Grabwerkzeug in eine grössere Anzahl armbandähnlicher Stücke zerschlagen hatte...“ (Schirmeisen 1936, 142). Kinzer však, též podle údajů Tungla, říká „Die Ringe kollerten plötzlich beim Aushub des Erdreichs in 80 cm Tiefe von höher gelegener Stelle auf den Grund des 50 Zentimeter breiten Grabens.“ (Kinzer 1930, 6). Ostatně tamtéž uvádí *verbatim* „... die Spirale schon im ehemaligen Zustande parallel zur Mittelachse gewaltsam in die einzelnen Windungen getrennt worden ist, da alle Enden patiniert sind.“ (Kinzer 1930, 6). Patinovány jsou samozřejmě i dnes.

¹² Za laskavou konzultaci a upozornění na možné analogie děkuji p. prof. V. Podborskému.

¹³ Datování nálezu ještě komplikuje skutečnost, že podle Kinzera byl v korodované patině zachycen 4 cm dlouhý útržek třípramenného bavlněného vlákna zelenobílé barvy, o kterém nálezce nevěděl a o kterém se Kinzer (1930, 6, 7) domníval, že byl vytržen z oblečení a patinou konzervován. Z tohoto údaje lze ovšem dnes již těžko něco vyvzakovat.

JINÉ NÁLEZY STAROBRONZOVÝCH DEPOTŮ A HŘIVEN V HORNÍM POODŘÍ

Cvilínský depot hřiven je teprve druhým starobronzovým pokladem v horním Poodří. Daleko dříve, v r. 1884, byl v těsné blízkosti dnešní státní hranice nalezen proslulý depot z Pilszcze, ve kterém bylo 20 seker, 17 nákrčníků a 7 spirálovitých nápažníků (*Blajer 1990, 124, 125, tab. LXVII-LXXIV, s lit.*). Podle popisu uložení předmětů snad souvisel tento hromadný nález s kultem slunce.¹⁴ W. *Blajer* (1990, 86) jej datuje až na sám konec fáze B A2.

Ojedinělých nálezů hřiven či nákrčníků je v horním Poodří jen malíčko. Z tradičního sídelního území na hornoslezských správách je publikován již jen deformovaný nákrčník z hradiška nowocerkwiańské skupiny v Jędrychowicích (*Gedl 1985, obr. 4: 4*).

Z koridoru Oderské brány jsou známy nálezy hřiven, příp. nákrčníků ze štramberského Kotouče a blízkého okolí. G. *Stumpf* znal jen oba dodnes uchované kusy ve sbírce Š. *Hanzelky* (*Stumpf 1927, 16*), *J. Knies* mluví o celkem 4 „nahrdelnících“,¹⁵ všechny měly pocházet z trati „Na brdách“, tj. z kotoučského plató (*Knies 1929, 18, obr. 15c*). *L. Jisl* uvádí ze Štramberka v SZMO dvě spálené hřivny (*Jisl nedatované, 473*). Zprávu o nálezu hřivny v Příboře či jeho blízkém okolí (*Janák 1990, 57*; na základě ústního sdělení *E. Grepla*), nebylo možno ověřit již v době publikace.

Jislem zachycený stav trvá, k dispozici jsou všechnovýdy jen dva dochované kusy v depozitáři SZMO, pocházející z někdejší sbírky Š. *Hanzelky*.¹⁶ Přímo z Kotouče pochází deformovaný, ve dva kusy přelomený nákrčník 3. skupiny, kruhového průřezu, se zbytky jemného fasetovaní, patrnými zejména na hřbetě; zeslabené konce jsou roztepány a svinuty v očka, z nichž je dnes jedno ulomeno. Rozměry: 150 x 137 mm; ø = 9 mm; váha 143,790 g. Byl získán při pracích v lomu (*Janák 2006, 89, obr. 2a*). Ze Štramberka – „Skalek“,¹⁷ což jsou staré „selské“ lomy na úpatí Bílé hory (tedy přímo pod Kotoučem) pochází hřivna 2. skupiny s výraznými fasetami, oktoedrickým průřezem a zeslabenými konci, roztepanými v háčky, otočené vzhůru; jeden háček je dnes poškozen. Rozměry: 148 x 129 mm; ø = 11 mm; váha 212, 390 g (*Janák 2006, 89, obr. 2b*).

Z plateau Kotouče měly tedy pocházet snad celkem 4 hřivny (nejméně však 2), příp. nákrčníky (*Kniesem* vyobrazený kus je takřka jistě zde popisovaný nákrčník ze sbírky *Hanzelkova*), získané porůznu při pracích v lomu. Pátá pochází ze „Skalek“ a šestá snad z Příbora. V případě oněch čtyřech (?) kusů z kotoučského plató rozhodně nelze vyloučit, že šlo o (rozrušený) depot, který by bylo nutno opět spojovat s únětickou nebo věteřovskou kulturou, nikoliv se stopami mierzanowického osídlení.

Nálezy starobronzových hřiven, příp. depotů, v horním Poodří tvoří v rámci českých zemí a Polska výrazně izolovanou skupinu na samém východním okraji jejich výskytu (srv. *Blajer 1990, obr. 2*; *Ondráček 1959*, mapa „Nálezy hřiven na Moravě“; *Tihelka 1965*, mapy na tab. 1, 27). Hřivny, příp. nákrčníky z Kotouče a okolí jsou 40-50 km vzdáleny od nejbližších pojedinčích nálezů hřiven na Kroměřížsku: od Slavkova pod Hostýnem¹⁸ a Kostelce u Holešova. Starobronzové hřivny, příp. depoty v povodí Opavy (Krnov, Pilszzcz) nebo Troje (Jędrychowice), jsou vzdáleny od štramberských ještě dalších 50-60 km přes hory a samy pak ve směru na severozápad opět asi 100 km od skupiny únětických depotů za pozdější Slezskou přesekou, na dolnoslezských správách v povodí Olavy, Slezky a Bystrzyce. Směrem na sever jsou depoty iwieńské kultury na Kujavách vzdáleny již několik stovek kilometrů a směrem na východ žádné další starobronzové depoty ani samostatné nálezy hřiven naznamenány nejsou (srv. *Blajer 1990, obr. 2*).

CVILÍNSKÝ DEPOT V KONTEXTU OSÍDLENÍ STARŠÍ DOBY BRONZOVÉ V HORNÍM POODŘÍ

Starobronzové osídlení v horním Poodří tvoří podobně izolovanou skupinu na východním okraji únětické a věteřovské oikumeny, jako zdejší nálezy depotů a hřiven. Na Moravě končí únětické a věteřovské osídlení ve směru na severovýchod na linii Kokory – Přerov – Horní Moštěnice (*Drechsler 2010, passim*,

¹⁴ Původní uložení depoutu je dnes rekonstruováno v nové expozici Muzeum Śląska Opolskiego v Opole.

¹⁵ „Z nahrdelníků nalezeny 4 kusy ze silného 9-12 mm drátu, z nichž dva jsou stočeny do kruhu; konce jejich jsou zeslabeny a očkem zakončeny, druhé dva jsou zeslabeny a konce jejich vypilovány na způsob provázku.“

¹⁶ Oba kusy, podle fotografie v archivu SZMO původně úplné a nepoškozené, utrpěly při požáru muzea za fronty v r. 1945.

¹⁷ Srv. i *Stumpf 1927, 16, pozn. 2*.

¹⁸ Tam ji klade *Tihelka (1965, 34, tab. 1)*. Stejnou hřivnu (Muzeum Přerov, inv. č. 5045) uvádí *Ondráček 1959 (42, mapa)* pod lokací Slavkov, okr. Hranice (tedy Slavkov u Libavé). V tom případě by byla vzdálenost v podstatě stejná, cca 40 km.

mapa 9), do Bečevské brány nepokračuje. Pokud jde o staré sídelní území na hornoslezských spráších, stopy starobronzových sídlišť jsou sice zachyceny až západně od řeky Osoblahy (srv. *Butent-Stefaniak 1997, mapa 1; Gedl 2006, mapa na obr. 4*), do souvisle zalesněné oblasti však již nezasahují a k dolnoslezskému únětickému osídlení na severozápadě, za Kladskou Nisou, mají tedy opět přinejmenším cca 80 km.

Není dosud jasná kulturní příslušnost horního Poodří – pokud zde vůbec nějaké osídlení bylo – ve stupni B A1; nálezy, které bychom do tohoto úseku mohli nesporně datovat, jsou zcela výjimečné.

Pokud jde o oblast Oderské brány a území dále na severovýchod, fragmenty dvou nádob mierzanowické kultury z Maškových výzkumů v jeskyni Čertova díra na štramberském Kotouči (*Janák 2006, obr. 1; Maška 1886, obr. 1, 2 na s. 167; Maška 1898, obr. 16: 1, 2; Šebela et al. 1990, 12-14*) v rámci této kultury blíže datovat asi nelze, ostatně se prozatím zdají ukazovat na nejvýše krátkodobý pobyt, nejspíše v souvislosti s průběhem komunikace. Podobně pouhému procházení nasvědčuje i naprostá většina různých nekeramických nálezů ze starší doby bronzové v Oderské bráně, především silicitové dýky s rukojetí (sumárně srv. *Janák 2006, s lit.*). Pobyt z jiných – kultovních (?) – důvodů naznačuje zde snad jedině nález typické sekery s vrubem, vyrobené ze železné rudy, z Libhoště-Libhošťské hůrky, a dalšího kusu z takového materiálu (který však podle tvaru již tak jednoznačně se starší dobou bronzovou spojovat nemůžeme, i když náležet by jí mohl), od Sirkových lázní (část Nového Jičína). Obě sekery se nalezly nejspíše velmi blízko sebe (vzdálenost v řádu stovek metrů?) a v blízkosti sirných pramenů. Ojedinělých nálezů sekery ze železné rudy pochází však z této části Oderské brány hned několik,¹⁹ vytvářejí zde v rámci střední Evropy z hlediska materiálu dosud unikátní skupinu nástrojů (tvarem se neliší od běžné broušené industrie) a právě proto je jejich datování a interpretace dosud velice obtížná (srv. *Janák 2006, 89, 90; Janák/Přichystal/Grepl 2004*).

S mierzanowickou kulturou, a tedy se starší dobou bronzovou, jsou spojovány i některé nálezy štípané kamenné industrie z polské části Těšínské pahorkatiny; keramika ani kovové předměty však odtud hlášeny nejsou (*Chorąży/Kuś 2000, 17*).

S osídlením v pravém slova smyslu se tak setkáváme jen ve starém sídelním území na hornoslezských spráších, zejména v jeho jižní části, to však lze dostatečně průkazně spojovat teprve s mladší částí starší doby bronzové, s fází B A2.

Z hradiska v Nowé Cerekvi sice pocházejí fragmenty z nádoby, typologicky blízké se keramice starounětické kultury (z jámy 171 – *Kosińska 1988, 212, obr. 11d*, jí dokonce označuje jako „protoúnětickou“; srv. *Gedl 2005, 13*), z výšinného sídliště v Jędrychowicích zase několik fragmentů mierzanowické keramiky a také snad kostěné jehlice, mající analogie ve strzyżowské kultuře. O jędrychowických nálezech *M. Gedl (1985, 33)* svého času soudil, že navazují na fázi B A1, později však spojil mierzanowickou keramiku se starší fází zdejší osady nowocerkwiańské skupiny (*Gedl 2006, 38, obr. 6*), kterou datuje na úroveň klasické únětické kultury (*Gedl 2006, 45*); o jehlicích se již nezmínuje. Jestliže by mierzanowická keramika z Jędrychowic souvisela až s fází B A2, pak ovšem by ovšem fázi B A1 snad reprezentovaly pouze zmíněné fragmenty z Nowé Cerekwe,²⁰ a otázku, zda na hornoslezských spráších sedělo v tomto období osídlení mierzanowické kultury (což se zdá nejlogičtější, protože v závěru eneolitu je zde v dostatečné míře prokázáno osídlení skupiny Chłopice-Veselé; srv. *Lęczycki 1983, 75, 76, mapa na obr. 5; Butent-Stefaniak 1997, mapa 1*), únětické kultury nebo zda region zcela opustl, zodpovědět prozatím nelze.

Z poměrně hustého osídlení fáze B A2 jsou dosud nejlépe poznána sídliště tzv. nowocerkwiańské skupiny, v mladším úseku této fáze někdy fortifikovaná (*Gedl 1985, 34, 35; 2005, 15; 2006, 39*). Nowocerkwiańska skupina je v polské literatuře tradičně pojímána jako věteřovská facie²¹ a její oikumena rozširována i na českou část hornoslezských spráší, jak však v posledních letech poukazuje *S. Stuchlík (2005, 81; 2010, 14)*, situace je komplikovanější. Již *M. Gedl (1985, 37, 39)* v základním zpracování sídliště v Jędrychowicích konstatoval, že kromě převažující keramiky, kterou lze srovnávat s keramikou věteřovské skupiny, se zde objevuje i keramika, srovnatelná s únětickou, poznamenal však, že není častá a upozornil na to, že lokalita byla osídlena již před vybudováním opevnění. Nově ovšem předpokládá (i na základě radiokarbonových dat) na osadě přímo dvě fáze delšího trvání – starší, bez fortifikace, která by měla

¹⁹ Je dochována zpráva o dalším kuse, rozbitém a dnes již nezvěstném, z Dolejších Kunčic (část Fulneka) a před několika lety nalezl snad další takový kus amatérský archeolog *J. Diviš* na katastru Sedlnice. Jde opět o tvar, který je možno datovat eneolit/starší doba bronzová (srv. *Janák 2006, 89*).

²⁰ O současných potížích s datováním únětické keramiky na typologické bázi srv. *Jirář 2008, 29, 30*.

²¹ Ne však bezvýhradně. Např. v monografii o výšinném sídlišti kultury nálevkovitých pohárů ve Wojnowicích je prozkoumaná starobronzová jáma č. 24 i starobronzové osídlení na lokalitě vůbec důsledně označováno jako „únětické“ (*Bagniewski/Lasak/Tomczak 1992, 61, 62 a passim*).

odpovídat klasické fázi únětické kultury a mladší, s fortifikací, odpovídající její fázi poklasické (*Gedl 2006, 45*); otázku příslušnosti jednotlivých objektů k té či oné fázi ponechává na podrobném zpracování pramenů. Podobně dlouhé trvání připisuje osadě v Nowé Cerekwi (*Gedl 2006, 50, 51*). Zdá se, že v mladší (?) části svého vývoje byla nowocerkwiańská výšinná sídliště – dosti rozsáhle je prozkoumáno především sídliště v Jędrychowicích (*Gedl 1985*) a eponymní sídliště v Nowé Cerekwi (*Kunawicz-Kosińska 1985*); obě jsou fortifikována a fortifikaci nelze vyloučit ani u dalších, hůře poznaných jako Kietrz či Wojnowice (srv. výše) – masivně zasažena (pravděpodobně přes Moravu) jihovýchodním proudem, který jižněji formoval maďarovsky-věteřovský kulturní okruh. Kromě keramiky to dosvědčuje zejména existence výšinných hradišek v Jędrychowicích a Nowé Cerekwi, která byla centry řemeslné výroby (zejména kostěné industrie, ale i metalurgie) a uvnitř kterých se nacházely lidské (kostrové i žárové) a také zvířecí pohřby. Kromě toho se ale v regionu podle *S. Stuchlíka* vyskytuje – prozatím jen na české straně hranice – i běžné osídlení věteřovské, odlišné od nowocerkwiańskiego²² a podle keramiky shodné s věteřovským osídlením na Moravě (nížinná sídliště ve Vlaštovičkách-Jarkovicích, Brumovicích aj.), dosud však málo poznané (*Stuchlík 2005, 81*).

Navíc se v poslední době začínají objevovat už i na české straně hranice stopy vlastních únětických sídlišť; konkrétně jde o jednotlivé jámy ze záchranných výzkumů na nížinných polykulturních sídlištích v Kylešovicích (část Opavy) a Malých Hošticích (část Opavy; *Juchelka 2009*). Nepočetné nálezy keramiky, které z nich pocházejí, nedávají přílišnou oporu pro bližší datování, měly by však být v každém případě až mladoúnětické (*Juchelka 2009, 325, 326*), tedy opět nalezenet až fázi B A2. Přesněji nelze datovat ani blíže neznámý počet kostrových hrobů (zkoumáno jich bylo pět), rozrušených při těžbě hlíny v měšťanských cihelnách v Kateřinkách (část Opavy) na konci 19. stol., z nichž se sice nedochovala keramika, ale několik bronzových předmětů, zejména dýka se sedmi nýty v týle a sekera s nízkými lištami (*Hoernes 1901, 403, 404, tab. VII: 1-4*). Signalizují existenci kostrového pohřebiště, pravděpodobně únětického, protože nowocerkwiańska skupina zná dosud jen hroby na sídlištích a na Moravě se začínají objevovat ojedinělé věteřovské hroby mimo sídliště teprve v posledních letech (např. *Hulín – Daňhel 2010*); donedávna byly známy vlastně jen z borotického mohylníku.

Posledním diskutabilním momentem je délka trvání hornooderského starobronzového osídlení. Podle moravských badatelů zde přežívá věteřovská kultura, podobně jako na střední a severní Moravě, až do fáze B B1 (*Stuchlík 1992, 25; Stuchlíková 1993, 265*). *B. Butent-Stefaniaková (1997, 233)* se rovněž domnívá, že zdejší osídlení, ovšem „únětické“, doznívá ještě ve stupni B B1 a jeho konec způsobil expanze mohylové kultury (*Butent-Stefaniak 1997, 245*)²³. Podle *M. Gedla (2006, 51)* se však nowocerkwiańské osady nejspíše stupně B B již nedočkaly.

Za takového stavu věci lze sotva více než omezit se na konstatování, že na poměrně malém území v povodí Opavy a Psiny s Trojou, kde se koncentruje většina hornoslezských dokladů osídlení fáze B A2²⁴ – a do které můžeme datovat také civilníký depot – lze v té době možná počítat s osídlením až trojím: (klasickým) únětickým, později pak s únětickým (poklasickým), silně ovlivněným věteřovským zásahem, a snad paralelně (?) s ním i s typickým, „čistým,“ věteřovským, které ho mohlo dokonce i přežít. Se kterým z nich však bychom měli hromadný nález ze Zadního civilníského kopce spojovat, nelze v tuto chvíli říci.

VÝZNAM CIVILÍNSKÉHO DEPOTU

Civilníký depot tří hřiven a jednoho nákrčníku se může zdát v obrovské mase soudobých únětických a věteřovských kovových depotů a ojedinělých nálezů (a zejména nálezů hřiven, příp. nákrčníků, ve skladech i samostatně, které jdou do tisíců) ve střední Evropě věcí zanedbatelnou, pro poznání poměrů

²² Prof. *S. Stuchlík*, jemuž děkuji za laskavé ústní sdělení, vidí na jeho keramice více únětických rysů než *M. Gedl* a někteří další polští autoři. *B. Butent-Stefaniaková* rovněž vidí na keramice nowocerkwiańské skupiny více únětických elementů než se obvykle uvádí. Neakceptuje však přítomnost „čisté“ věteřovské kultury, osídlení zde charakterizuje jako „únětico-maďarovsky-věteřovské“ (*Butent-Stefaniak 1997, 248, 249*).

²³ Snad tak usuzuje s ohledem na přítomnost misy na nízké kruhové nožce – typologicky mohylové (nebo dokonce snad až starolužické) v obj. č. 159 v Nowé Cerekwi (*Kosińska 1988, 210, obr. 11a*). Bohužel doprovodný materiál z tohoto objektu dosud publikován není.

²⁴ Především nepochybná sídliště, zatímco jinde v Horním Slezsku jde snad výhradně o pouhé stopy osídlení, ojedinělé nálezy keramiky nebo bronzu.

izolované skupiny starobronzového osídlení v horním Poodří (Horním Slezsku) je však cenným příspěvkem. Nejenže je teprve druhým (!) bezpečným starobronzovým depotem v celém hornoslezském regionu a prvním „čistým“ surovinovým depotem zde vůbec, a že také poprvé dokládá v oblasti hornoslezských spraší výrazně fasetované hřivny, tedy nezpochybnitelné ingoty kovové suroviny. Jeho přínos jde dále.

Především posiluje předpoklad o těsném spojení této oblasti ve stupni B A2 – stejně jako v řadě úseku pravěku předtím i potom – s Moravou, nikoli s tradičním sídelním územím v Dolním Slezsku. Toto spojení vnuší ostatně už charakter nowocerkwiańské skupiny v celku i v detailech, i možná přítomnost „autentického“ věterovského osídlení na hornoslezských spraších. Tak i samo složení civilínského depoutu, ve kterém převažují výrazně fasetované hřivny, z dolnoslezské oblasti (jako z polského území vůbec) takřka neznámé, ukazuje do Pomoraví. Možnou cestu, kterou se na hornoslezské spraše surovina dostávala, naznačují ojedinělé nálezy hřiven na levobřeží Moravy, v blízkosti vstupu do průchozího koridoru dálkové komunikace mezi Českým masivem a Karpaty, a možná i přímo v něm,²⁵ a ojedinělé nálezy, nebo i depot (?) hřiven, příp. nákrčníků, v mikroregionu tradiční komunikační křížovatky na štramberském Kotouči a v jeho nejbližším okolí. Stejnou cestou snad putovaly i vlivy, a zřejmě i migrace, které podobu osídlení horního Poodří ve fázi B A2 formovaly.

Civilínský nález nás znova přivádí k otázce možného výkladu symbolického charakteru části surovinových depotů ve stupni B A. Civilín, jak již bylo řečeno, není běžným kopcem. Vysunut do okolní nížiny, svou polohou i impozantním převýšením na východní straně představuje výraznou terénní dominantu (srv. obr. 2) a tím se do jisté míry podobá např. proslulé Šleži. Mohl tedy mít své místo v náboženských představách místního obyvatelstva, hrát alespoň v některých úsecích pravěku roli „posvátné hory“ (srv. Podborský 2006, 241-247). Pro starší dobu bronzovou takovou možnost ještě posiluje fakt, že byl tehdy i s nejbližším okolím zřejmě neosídlený, ale přitom dobře dostupný pro okolní obyvatelstvo. V poslední době se ostatně upozorňuje na spojení starobronzových surovinových depotů, hor a symbolických praktik (k tomu srv. Moucha 2005, 35). Možný symbolický charakter depoutu ze Zadního kopce podpírá i nález zlomků spirály (či spirál) z Předního civilínského kopce, které mohly být rovněž obětinou a rovněž starobronzovou.

Jsou zde ovšem i momenty, které symbolickou interpretaci zpochybňují. Bližší okolnosti nálezu nejsou známy a lokace „Šelenburk“ může být matoucí; nález mohl být na Zadním kopci učiněn stejně dobře nahoře, uvnitř lužického hradiska, jako pod ním (srv. v úvodu). Zlomky spirály z Předního kopce vypovídají také ambivalentně. Mohou být nejen starobronzové, ale také pozdněbronzové a pak by souvisely s hradiskem v těsném sousedství. Poklady kovových předmětů kolem pozdněbronzových hradisek jsou pravidlem (i když obvykle bývají bohatší než bědných sedm zlomků spirály) a jejich případný symbolický význam by byl snad jiný než symbolický význam starobronzového depoutu na neosídleném dominantním hřbetu. Koneckonců i sama skutečnost, že šlo o neosídlené, ale pro okolní obyvatelstvo dobře dostupné místo, mohla být impulsem k ukrytí celkem již slušné zásoby kovu (dohromady více než $\frac{3}{4}$ kg), tedy – vezmeme-li v úvahu obecně přijímanou možnost, že hřivny, příp. nákrčníky mohly být i předmincovním platidlem – malého jméni. Nelze tedy mezi depozitem a obětinou rozhodnut jednoznačně, případný symbolický význam civilínského depoutu je však nutno mít na paměti.²⁶

Doc. PhDr. Vratislav Janák, CSc.,
Ústav archeologie
Masarykova třída 343/37
CZ – 746 01 Opava
vratislav.janak@fjf.slu.cz

²⁵ Sporná lokace hřivny ze Slavkova, srv. pozn. 10.

²⁶ Svým způsobem situace na Civilíně sugeruje podobnost s možným symbolickým výkladem nálezů hřiven, příp. nákrčníků, na Kotouči (srv. výše). I tam mohlo jít o „čistý“ surovinový depot ze starší doby bronzové, složený na neosídlené terénní dominantě, ještě výraznější než Civilín; a lákavé hypotéze o mikroregionu Kotouče v té době jako o místě kultovních praktik se zdá přisvědčovat ještě nález nejspíše rámcově soudobých, evidentně symbolických předmětů – sekery s vrubem, vyrobené ze želené rudy, a dalšího kusu z takového materiálu, jen asi 5 km od Kotouče, v blízkosti sirkých pramenů. Ale i v případě Kotouče je podobná dedukce dvojsečná – hřivny nebyly získány pohromadě a zřejmě ani ve stejné době; není zcela jisté, že Kotouč byl ve starší době bronzové neosídlen (a i v takovém případě asi sloužil jako přirozená zastávka na dálkové komunikaci); depozitum na komunikační trase není ničím zvláštním atd.

LITERATURA

- Bagniewski/Lasak/Tomczak 1992* Z. Bagniewski/I. Lasak/E. Tomczak: Osada kultury pucharów lejowatych w Wojnowicach, woj. opolskie. Wrocław 1992.
- Blajer 1990* W. Blajer: Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990.
- Bříza 2004* S. Bříza: Schellenburg. Vývraty 1. 1997-2001. Rozmnožený rukopis. Krnov 2004.
- Bříza 2006* S. Bříza: Pravěké památky Krnovska. Krnov 2006.
- Bříza 2008* S. Bříza: Krnov (okr. Bruntál). Přehled výzkumů 49, 2008, 310, 311.
- Bříza 2009* S. Bříza: Krnov (okr. Bruntál). Přehled výzkumů 50, 2009, 288, 289.
- Butent-Stefaniak 1997* B. Butent-Stefaniak: Z badań nad stosunkami kulturowymi w dorzeczu górnej i środkowej Odry we wczesnym okresie epoki brązu. Prace Komisji Archeologicznej 12. Wrocław – Warszawa – Kraków 1997.
- Daňhel 2010* M. Daňhel: Věteřovský hrob s vnitřní konstrukcí z Hulína – „U Isidorka“. In: M. Bém/J. Peška (eds.): Ročenka 2009. Olomouc 2010, 118-138.
- Dohnal 1988* V. Dohnal: Opevněná sídlisko z doby popelnicových polí na Moravě. I.-II. část. Studie Muzea Kroměřížska '88. Kroměříž 1988.
- Drechsler 2010* A. Drechsler: Doba bronzowa na Přerovsku. In: A. Drechsler et al.: Archeologie Přerovska. Přerov 2010, 61-71.
- Freising 1940* H. Freising: Neue Funde aus Ostsudetenland. Nachrbl. Dt. Vorzeit 16, 1940, 22-25.
- Gedl 1985* M. Gedl: Frühbronzezeitliche befestigte Siedlung in Jędrychowice. In: J. K. Kozłowski/S. K. Kozłowski (eds.): Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Materialien der Internationalen Arbeitstagung vom 20. bis zum 22. September 1983 in Kraków. Archaeologia Interregionalis 6. Warsaw – Cracow 1985, 27-43.
- Gedl 2005* M. Gedl: Najdawniejsze dzieje terytorium miasta Kietrz i gminy Kietrz. Nejstarší dějiny území města a střediskové obce Kietrz. In: Wspólne korzenie, wspólna Europa. Kietrz 2005, 5-72.
- Gedl 2006* M. Gedl: Wczesna i starsza epoka brązu na Wyżynie Głubczyckiej. In: S. Stuchlík (ed.): XVIII. symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku. Acta Archaeologica Opaviensia 2. Opava 2006, 37-53.
- Hoernes 1901* M. Hoernes: Neolithische Wohnstätten bei Troppau. Mitteilungen der Prähistorischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 1, 1901, 401-411.
- Chorąży/Kuś 2000* B. Chorąży/W. Kuś: Stan i potrzeby badań archeologicznych na terenie Śląska Cieszyńskiego. In: I. Panic (ed.): Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego. Cieszyn 2000, 9-28.
- Janák 1990* V. Janák: Osídlení Novojičínska od pravěku do raného středověku. In: Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 46. Nový Jičín 1990, 53-62.
- Janák 2005* V. Janák: Nástup eneolitu v českém Slezsku (hornslezska lengyelská skupina a kultura nálevkovitých pohárů). Rukopis habilitační práce. Opava 2005.
- Janák 2006* V. Janák: Starší doba bronzowa v Oderské bráně. In: S. Stuchlík (ed.): XVIII. symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku. Acta Archaeologica Opaviensia 2. Opava 2006, 83-93.
- Janák/Přichystal/Grepl 2004* V. Janák/A. Přichystal/E. Grepl: Sekery ze železné rudy z Oderské brány. In: E. Kazdová/Z. Měřinský/K. Šabatová (eds.): K poctě Vladimíru Poborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno 2004, 183-189.
- Jiráň 2008* L. Jiráň (ed.): Doba bronzowa. Archeologie pravěkých Čech 5. Praha 2008.
- Jisl 1957* L. Jisl: K nejstaršímu osídlení Krnovského okresu. Krnovsko 1, 1957, 1-5.
- Jisl 1964* L. Jisl: Počátky archeologického bádání ve Slezsku a opavská muzea. In: 150 let Slezského muzea. Ostrava 1964, 121-129.

- Jisl 1965* L. Jisl: Žárové pohřebiště lidu popelnicových polí v Úvalně u Krnova. Časopis Slezského Muz. B 14, 1965, 19, 20.
- Jisl 1968* L. Jisl: Slezsko a Ostravsko v pravěku a rané době dějinné. In: A. Grobelný (ed.): Ostravsko do roku 1848. Ostrava 1968, 10-29.
- Jisl 1971* L. Jisl: Poznámky k poznání paleolitu ve Slezsku. Časopis Slezského Muz. B 20, 1971, 1-9.
- Jisl nedatované* L. Jisl: Soupis archeologických nalezišť a nálezů ve Slezsku. Nedatovaný rukopis v archivu Archeologického pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě.
- Juchelka 2009* J. Juchelka: Únětická kultura na Opavsku? Nové nálezy ze starší doby bronzové z českého Slezska. Pravěk (N. R.) 18, 2009, 321-326.
- Karger 1917* V. Karger: Kurzer Bericht über Vorgeschichtsforschung, prähistorische Funde und Grabungen in Österr. – Schlesien. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch – Schlesien 12, 1917, 139, 140.
- Kinzer 1930* H. Kinzer: Eine kupferne Armspirale aus der ältesten Bronzezeit (2100 bis 1800 v. Chr.) vom Burgberge bei Jägerndorf. Jägerndorfer Ländchen 5, 1930, 5-7.
- Knies 1929* J. Knies: Pravěké nálezy ve Štramberku. Štramberk 1929.
- Kosińska 1988* E. Kosińska: Nowa Cerekwia, woj. Opole. Silesia Ant. 30, 1988, 209-212.
- Kouřil 1994* P. Kouřil: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín 1994.
- Kouřil/Prix/Wihoda 2000* P. Kouřil/D. Prix/M. Wihoda: Hrady českého Slezska. Brno – Opava 2000.
- Kulka 1889* R. Kulka: Beiträge zur Vorgeschichte Oesterreichisch-Schlesiens. Mitt. Anthr. Ges. Wien 19, 1889, 13-24.
- Kunawicz-Kosińska 1985* E. Kunawicz-Kosińska: Osada obronna z wczesnej epoki brązu w Nowej Cerekwi. In: J. K. Kozłowski/S. K. Kozłowski (eds.): Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Materialien der Internationalen Arbeitsstagung vom 20. bis zum 22. September 1983 in Kraków. Archaeologia Interregionalis 6. Warsaw – Cracow 1985, 109-125.
- Kyrle 1918* G. Kyrle: Ein neolithisches Werkzeugatelier am Burgberg bei Jägerndorf. Wiener Prähist. Zeitschr. 5, 1918, 76-78.
- Kytlicová 2007* O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Lęczycki 1983* S. Lęczycki: Zespół obiektów kultury Chłopice – Veselé z Kietrza, woj. Opole, stan. D. Spraw. Arch. 34, 1983, 67-76.
- Maška 1886* K. J. Maška: Pravěké nálezy ve Štramberku. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 3, 1886, 57-65, 119-123, 163-174.
- Maška 1898* K. J. Maška: Z pravěku Kravařská. In: Moravské Kravařsko. Příbor 1898, 39-49.
- Moucha 2005* V. Moucha: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha 2005.
- Novotná 2006* M. Novotná: K nálezovým okolnostiam bronzových depotov starší doby bronzovej na Slovensku. In: S. Stuchlík (ed.): XVIII. symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku. Acta Archaeologica Opaviensis 2. Opava 2006, 135-142.
- Ondráček 1959* J. Ondráček: Depot z Prušánek a únětické hřivny na Moravě. In: Pravěk východní Moravy I/1958. Gottwaldov – Brno 1959, 17-47.
- Ondráček 1993* J. Ondráček: Nitranská skupina. In: V. Podborský (ed.): Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 258-262.
- Pavelčík 1958* J. Pavelčík: Sídliště lidu se slezskou kulturou v Úvalně, okr. Krnov. Přehled výzkumů 1958. Brno 1958, 40.
- Pavelčík 1960* J. Pavelčík: Nález hallstattských plodin v Úvalně (okres Bruntál). Časopis Slezského Muz. B 9, 1960, 16-22.
- Pavelčík 1963* J. Pavelčík: Eneolitické a starobronzové sídliště u Brumovic (okres Opava, do r. 1960 Krnov). Časopis Slezského Muz. B 12, 1963, 1-17.

- Podborský 1970* V. Podborský: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
- Podborský 2006* V. Podborský: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno 2006.
- Schirmeisen 1935* K. Schirmeisen: Jungsteinzeitliche Siedlungen auf dem Burgberg bei Jägerndorf. Jägerndorfer Ländchen 9, 1935, 23-31, 41-43, 49-55.
- Schirmeisen 1936* K. Schirmeisen: Neuere Vorgeschichtsfunde auf dem Burg- und dem Schellenburgberg bei Jägerndorf. In: Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn 67/1935. Brünn 1936, 138-148.
- Schirmeisen 1943* K. Schirmeisen: Die Vorzeit des Mähr. – Ostrauer Raumes. Mähr. Ostrau 1943.
- Schulig 1923* H. Schulig: Ein Heimatbuch für die Bezirke Jägerndorf und Olbersdorf. Tropau 1923.
- Stabrava 2002* P. Stabrava: Výsledky záchranného archeologického výzkumu na parcele č. 2415/24 v Úvalně, okres Bruntál. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pograniczych w latach 1999-2000. Katowice 2002, 90-94.
- Stuchlík 1992* S. Stuchlík: Die Veteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. Prähist. Zeitschr. 67, 1992, 15-42.
- Stuchlík 2005* S. Stuchlík: Pravěké a časně historické osídlení českého Slezska/Pradziejowe i wczesnohistoryczne (wczesnośredniowieczne) zasiedlenie Czeskiego Śląska. In: Wspólne korzenie, wspólna Europa. Kietrz 2005, 73-127.
- Stuchlík 2010* S. Stuchlík: Hradec nad Moravicí a okolí v pravěku. In: Z. Jirásek a kol.: Hradec v dějinách. Hradec nad Moravicí 2010, 7-23.
- Stuchlíková 1993* J. Stuchlíková: Veteřovská skupina. In: V. Podborský (ed.): Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 262-272.
- Šebela 1999* L. Šebela: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue). Brno 1999.
- Šebela et al. 1990* L. Šebela et al.: K otázce sídlišť epišňurového kulturního komplexu na východní Moravě. In: Archaeologia iuvenis I. Brno 1990, 11-27.
- Tihelka 1965* K. Tihelka: Hort- und Einzelfunde der Úněticer Kultur und des Veteřover Typus in Mähren. Brno 1965.
- Zapletal 1969* L. Zapletal: Geografie města Krnova. Krnov 1969.

DER ALTBRONZEZEITLICHE HORTFUND AUS ZADNÍ CIVILÍNSKÝ KOPEC BEI KRNOV

V r a t i s l a v J a n á k

Im Städtischen Museum in Krnov (deutsch Jägerndorf) sind vier Ösenhalsringe aus der älteren Bronzezeit bewahrt, welche nach dem Museumsinventar auf Zadní civilínský kopec (deutsch „Schellenburgberg“) gefunden und ins Museum im J. 1925 übergegeben wurden; die nähere Fundumstände sind nicht bekannt. Es handelt sich um drei Barrenringe der 2. Gruppe und einen „echten“ Ösenhalsring der 3. Gruppe nach der letzten Verteilung V. Moucha's (2005) und – wie nach dem übereinstimmenden Charakter der dunkelgrünen Patine, so nach den Spuren des übereinstimmenden gelben Lehms auf allen vier Stücken – um Hortfund, und zwar um „reiner Rohmetallsdepot“ nach Moucha (2005). Im Rahmen des oberen Odergebiets (Oberschlesien) stellt dieser Fund erst der zweite altbronzezeitliche Hortfund dar; anders ist aus diesem Region noch nur der grosse Piltscher Hortfund von J. 1884 bekannt. Aus dem oberschlesischen traditionellen Siedlungsgebiet auf den Lössböden ist von den Funden der Barren-, bzw. Ösenhalsringe, ausser beiden erwähnten Hortfunden, noch nur der vereinzelte Fund des Ösenhalsrings von der Burgwall der Nowa Cerekwia – Gruppe in Jędrychowice publiziert (Gedl 1985, Abb. 4: 4), aber im

Odertor sind einige Funde von Barren-, bzw. Ösenhalsringen, aus dem Štramberk – Mikroregion bekannt – vielleicht 4 Stücke wurden auf dem Plateau der berühmten Anhöhe Kotouč, der fünfte gerade Kotouč's unterhalb, im Flur „Skalka“, und der letzte vielleicht in Příbor (deutsch Freiberg) oder in seiner nächsten Umgebung, gefunden. Daraus jedoch heute nur zwei Stücke erhalten wird – ein Ösenhalsring von Kotouč und der ausdrücklich gekantete Barrenring von „Skalka“. Vier Metallringe vom Kotouč's Plateau könnten vielleicht aus dem zerstreuten Hortfund stammen, aber ihre Fundumstände sind nicht bekannt und in die verschiedenen Sammlungen kamen wahrscheinlich individuell. Die alle Funde der Barren-, bzw. Ösenhalsringe (wie individuell, so in Hortfunden) im oberen Odergebiet (sowohl aus Lössböden, als auch aus Odertor) sind wahrscheinlich in der Phase B A2 zu datieren und bilden die ausdrücklich isolierte Gruppe auf dem selben östlichen Rand der Verbreitung von Funden dieser Art im Mitteleuropa. Die ähnlich isolierte Gruppe auf dem östlichen Rand der Oikumene der Únětice- und Věteřov-Kultur schafft auch die altbronzezeitliche Besiedlung auf den oberschlesischen Lössböden, mit der sie zusammenhängen und welche durch viele Zehnen Kilometer der wüsten und bewaldeten Gegend von der alten Siedlungsgebieten auf Mähren und in Niederschlesien abgeteilt wurden. Von dieser Ansicht die Funde aus Štramberker Mikroregion, woher die tatsächliche, dauerte, Besiedlung von dieser Zeit nicht nachzuweisen ist, stellen wahrscheinlich nur die Funde aus der Kommunikationshaltestelle auf der Trasse von der Marchgebiet nach oberschlesische Lössböden dar. Die altbronzezeitliche Besiedlung auf den oberschlesischen Lössböden konzentriert sich meistens in ihrem südlichen Teil, im Flussgebiet von Opava und Psina mit Troja. Auf diesem verhältnismässig kleinen Gebiet begegnen wir sogar vielleicht dreifacher Besiedlung aus der Phase B A2 (die überzeugenden Besiedlungsnachweise aus der Phase B A1 bisher fehlen): 1/ der Besiedlung der (klassischen) Únětice – Kultur; 2/ der Besiedlung der (nachklassischen) Únětice-Kultur, durch den südöstlichen Kulturstrom, welcher südlicher den Maďarovce – Věteřov Kreis formiert hat, massiv beeinflusst; 3/ der „authentischen“ Věteřov – Besiedlung, welche der mährischen Věteřov-Kultur ähnelt sich und vielleicht bis in die folgende Phase B B1 überlebt. Mit welcher von deren drei könnten wir unseren Hortfund verbinden, bisher weisen wir nicht. Ähnlich weisen wir nicht, was für einen Zweck der Hortfund aus Zadní civilínský kopec gehabt habe, ob um die symbolische Niederlegung (Opferdepot) oder nur um den Vorrat des Metallsrohstoffs, bzw. das Depositum der Zahlungsmittel, sich es gehandelt hat. Jedenfalls wie die Überzahl der ausdrücklich gekanteten Barrenringe (Moucha's 2. Gruppe) im unseren Depot, so die Anwesenheit des Barrenrings desselben Typs unter den Funden von Štramberker Mikroregion zeigen wieder – ähnlich wie die Věteřov – Einflüsse und sogar vielleicht die „echte“ Věteřov – Besiedlung auf der oberschlesischen Lössböden – auf die enge Verbindung des oberen Odergebietes mit dem Marchgebiet im Verlauf der Phase B A2, weil in Niederschlesien dieser Typ der Barrenringe vielleicht überhaupt nicht vortritt.

NOVÝ DEPOT NÁRAMKŮ NA NYMBURSKU

LUBOŠ JIRÁŇ – ANDREJ LAMPRECHT

ÚVOD

Východní část středočeského Polabí představuje území zásadního významu nejen pro pochopení vztahů mezi kulturními komplexy hornodunajských popelnicových polí a lužických popelnicových polí (naposledy *Jiráň 2008, 129*), ale také pro poznání procesů, které probíhaly dříve, na přelomu střední a mladší doby bronzové, a vyústily v objevení se kultury lužické v SV kvadrantu Čech.

V této souvislosti hraje důležitou roli každý nový nález, který je možno s uvedenou problematikou spojit. To platí dozajista i pro dva bronzové artefakty, které se v nedávné době dostaly do sbírek Polabského muzea v Poděbradech.

NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI

Začátkem února 2009 se skupina sběratelů militáří vydala prozkoumat místo polního vojenského tábora z 2. světové války, který se nalézá v lesním terénu v katastru obce Nouzov u Dymokur (okr. Nymburk) a který je identifikovatelný v terénu podle dodnes viditelných okopů. Při tomto průzkumu se jim podařilo objevit i dva bronzové náramky. Ty byly uloženy asi 15 cm pod dnešním povrchem, cca 70 m od břehu Smíchovského potoka, na úpatí kopce Dubina (224 m n. m.), který tvoří poměrně výraznou místní terénní dominantu.

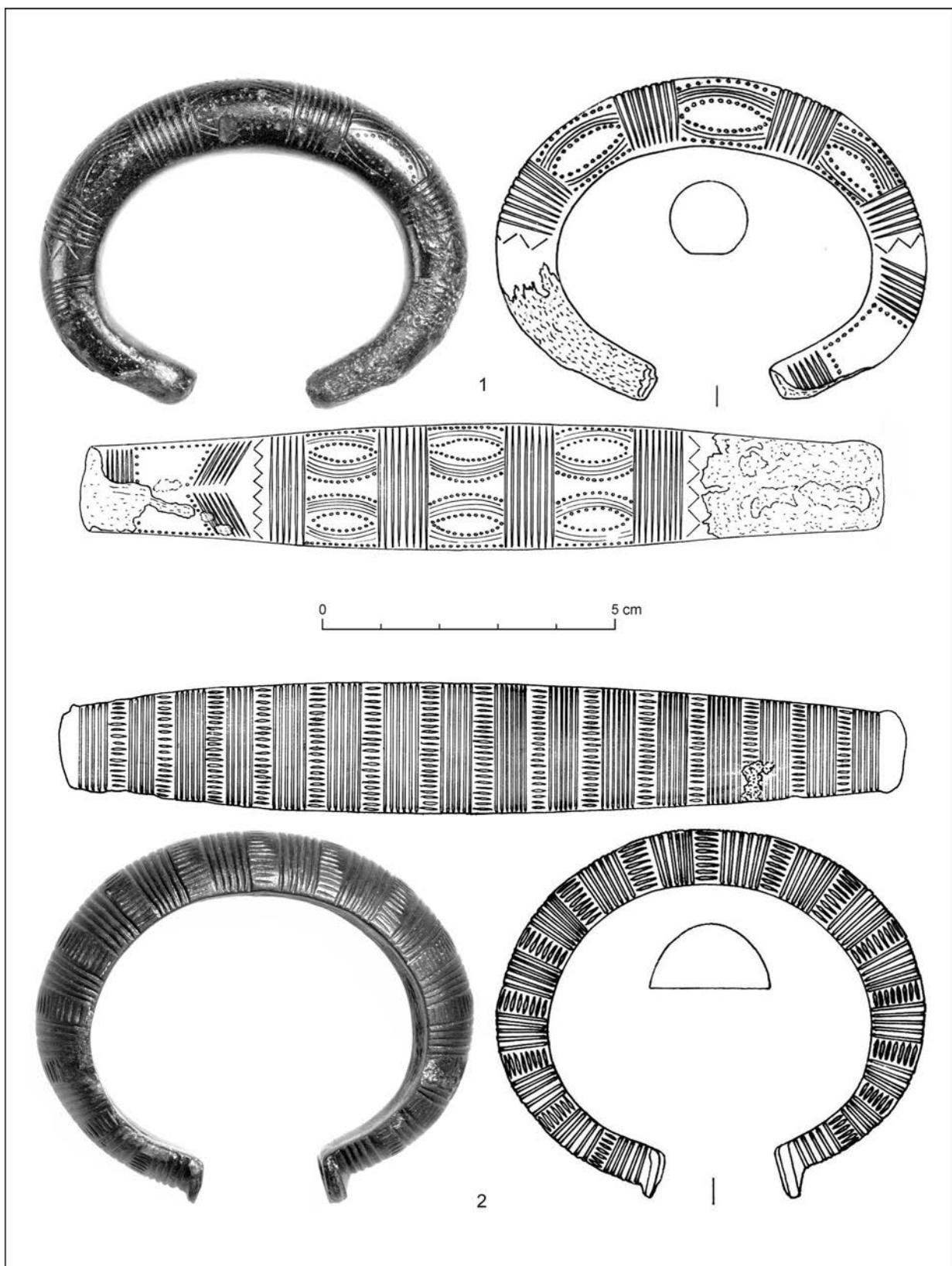
Pro ověření nálezových okolností bylo velmi důležité, že jeden z přítomných nalezců pořídil mobilním telefonem videozápis celé události. Ještě ten večer tito lidé kontaktovali Polabské muzeum a informovali o nálezu. Dva dny potom, při osobním setkání v muzeu, nález (společně s obrazovou dokumentací z místa) odevzdali a následně jím bylo Krajským úřadem Středočeského kraje přiznáno nálezné. Náramky se do muzea dostaly v nálezovém stavu (tj. neočištěné). Povrchové znečištění obou artefaktů bylo materiálově totožné, oba byly pokryty stejným sintrovým povlakem, což dále podporuje informaci nalezců o jejich společném uložení. Odborné ošetření a konzervaci vykonali až pracovníci Polabského muzea v Poděbradech a nyní jsou náramky součástí stálé expozice muzea.

Popis artefaktů

1. Celý masivní tyčinkovitý bronzový náramek planokonvexního profilu s rovnými konci, maximální vnější průměr 82 mm, maximální vnitřní průměr 59 mm. Hlavní výzdobné schéma je tvořeno svazky příčných rovných rýh v kombinaci s motivem dvojcí oválů tvořených více liniemi, které jsou doprovázeny vybíjenými body. Směrem k oběma koncům je tento ústřední motiv doplněn klikatkami, krokvicemi a prázdným polem ohraničeným opět vybíjenými body. Povrch mírně korodován. Patina tmavě zelená, místy narušená (obr. 1: 1).
2. Celý masivní bronzový náramek planokonvexního profilu se zploštěnými ven vyhnutými konci (*Pfötchenenden*), maximální vnější průměr 73 mm, maximální vnitřní průměr 55 mm. Celý povrch artefaktu je zdoben kombinovaným ornamentem sestávajícím ze svazků svislých linií střídajících se pravidelně s poli žebříčkovitě kladečných krátkých horizontálních rýh. Povrch velmi nepatrně korodován. Patina tmavě zelená (obr. 1: 2).

Kulturně-chronologické zařazení

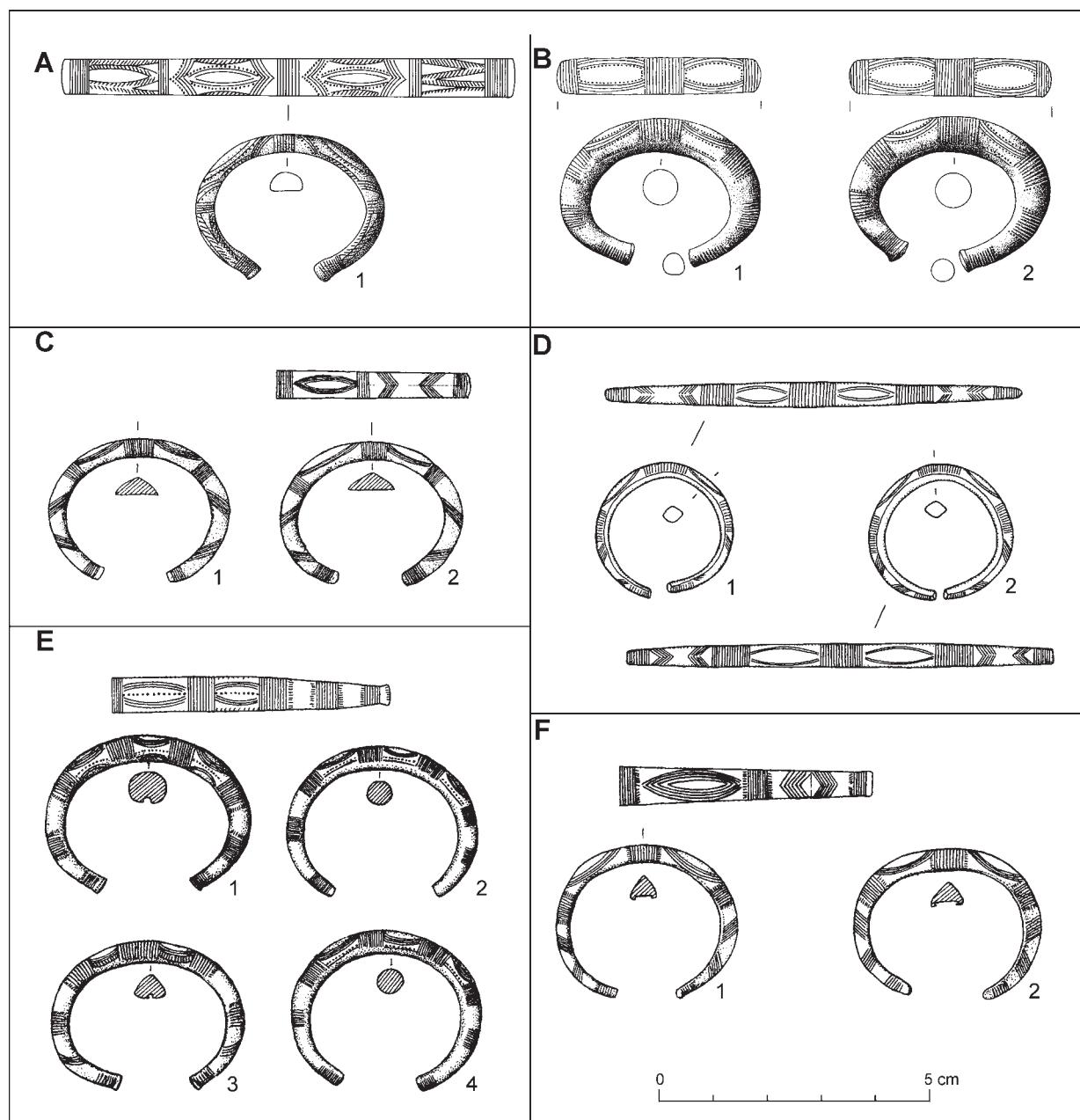
Náramek č. 1 nese výzdobné prvky, které jej umožňují velmi dobře chronologicky zařadit. Zejména obloukovité schéma rozvíjí výzdobný motiv, který bývá označován jako hrotitý ovál, jindy jako motiv rybího měchýře, ovšem lze uvažovat i o dalších interpretacích (*Furmánek 1995; Pászthory 1985, 50; Petrescu-*

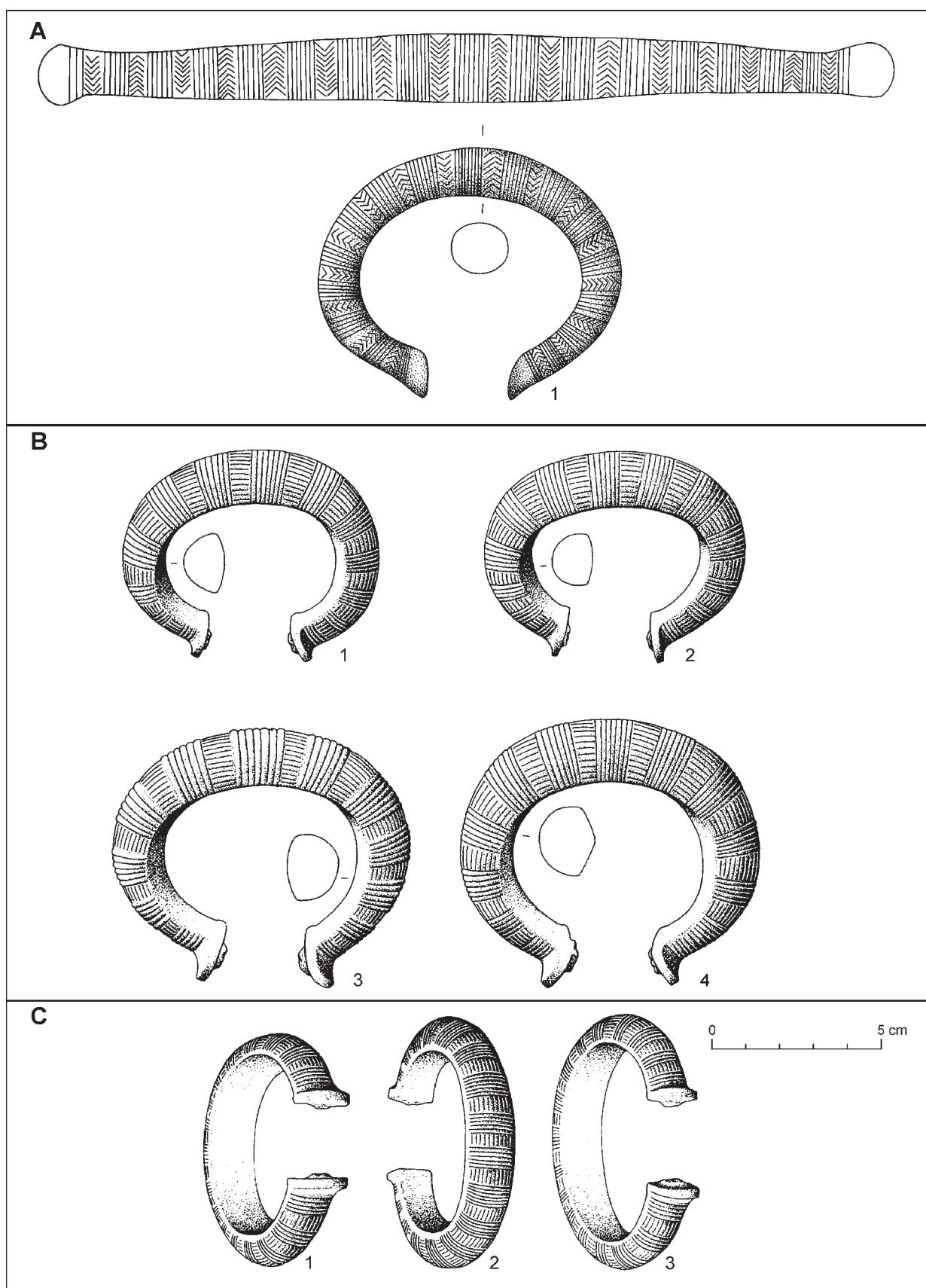
Obr. 1. Náramky nalezené na katastru obce Nouzov, okr. Nymburk.

Dřimbovič 1998, 159). Výskyt tohoto výzdobného motivu na náramcích různých profilů dokumentujeme na rozsáhlém území od Švýcarska až po Karpatskou kotlinu, Banát a Sedmihradsko již od Reineckova stupně Br B (Salaš 2005, 80), tedy od počátku vývoje mohylového komplexu; ovšem jeho nejčastější výskyt, coby jednoho z prvků oblíbeného výzdobného schématu, je spojen zejména s pozdním stupněm vývoje mohylové kultury, kdy jej shledáváme na masivnějších náramcích nalézajících se v jihovýchodních oblastech střední Evropy. Četné analogie k našemu náramku přinášejí geograficky nepříliš vzdálené moravské depozy Hradisko I a Hulín, které náležejí stupni Br C2, ale také nálezy z tamějších funerálních kontextů (Furmánek 1973; Salaš 2005).

V Čechách jsou v období Br C – Br D náramky s víceméně analogickým výzdobným schématem doženy jak na území, kde probíhaly procesy provázející genezi hornodunajských popelnicových polí, tak ve východním kvadrantu Čech, kde se na přelomu střední a mladší doby bronzové rozšířuje kultura lužická. Jedná se o náramky z depozit v Krupé u Rakovníka a Praze-Dejvicích, z mohylníku v Pasekách na

Obr. 2. A – Špálnaca II; B – Żyrardów; C – Chrast; D – Praha-Dejvice; E – Krupá; F – Paseky (podle Petrescu-Dřimbovič 1998; Blajer 1984; Kytlícová 2007; Chvojka 2009).

Obr. 3. A – Špálnaca II; B – Miechowice; C – Turowo (podle Petrescu-Dimbovița 1998; Blajer 1984).

Písecku a konečně i z depotu z Chrasti na Pardubicku ve východních Čechách (obr. 2: C-F). Náramek č. 1 z Nouzova se ovšem od ostatních, které nesou diskutovaný výzdobný motiv, liší v jednom markantním momentu. Zatímco v jiných případech je motiv zašpičatělého oválu v poli ohraničeném přičními rýhami zobrazen jedenkrát a umístěn na hřbetu náramku, v našem případě jsou v těchto polích vždy dva a umístěné na bočních partiích.

Je třeba zdůraznit, že při hledání výzdobných analogií nelze vycházet pouze z přítomnosti motivu zašpičatělého oválu. Musíme zohlednit celé výzdobné schéma, které tvoří mnohokrát využitý kompoziční celek, v němž důležitou roli hrálo i zastoupení dalších motivů a jejich řazení. Ovály jsou umísťovány v centrální oblasti náramků, zatímco směrem k oběma koncům takto zdobených náramků jsou aplikovány lomené symboly (klikatky, krokvice, trojúhelníky) a pravidelně se vyskytují i prázdná pole ohraničená vybíjenými důlkami. Není jistě pochybností o tom, že symbolika představovala výrazný fenomén v životě prehistorických společenstev. Při posuzování výzdobných schémat tak proto musíme rozhodovat poměrně složitou otázku: kdy artefakt skutečně plní roli nosného média pro komunikaci s okolním světem pomocí symbolů a kdy je smyslem aplikovaných výzdobných prvků jen pouhá dekorace (*Jirán 2001*). V případě výzdobného schématu, které bylo mimo jiné uplatněno i na náramku č. 1 z Nouzova, je jeho narrativní úloha vysoce pravděpodobná. Sdělení, které toto schéma obsahuje, bylo patrně srozumitelné potenciálním recipientům v rámci velkého kulturního okruhu v široké geografické oblasti, která mnohonásobně přesahovala sídelní oikumenu jedné lokální kulturní entity.

Náramek č. 2 je naproti tomu opatřen výzdobným schématem, které je ve střední Evropě zcela neobvyklé, stejně tak jako forma tvarování jeho konců. Jeden formálně podobný náramek byl uložen v obrovském depatu Špálnaca II ve středním Rumunsku. Depot je v rámci místního relativně chronologického systému datován do druhého mladobronzového stupně (*Petrescu-Dimbovița 1978, 90 n.*), který odpovídá počátku mladší doby bronzové ve střední Evropě. Zdejší náramek má ovšem kruhový profil a svazky příčných linií v jeho výzdobném schématu střídají namísto žebříčkovitého motivu motiv jedlové větvíky, podobně jako je tomu u masivního tyčinkovitého náramku z depatu v Cornuťel, který nalezní do zdejšího prvního mladobronzového stupně, tedy na přechod střední a mladší doby bronzové ve střední Evropě (*Petrescu-Dimbovița 1978, Taf. 24: D, 26: A*). Ve vztahu k obvyklým soudobým artefaktům z místního prostředí představuje náramek z depatu Špálnaca II zřetelně cizorodý prvek (*Petrescu-Dimbovița 1998, Taf. 83: 1041; zde obr. 3: A*). Z hlediska naší analýzy je však velmi důležité, že v depatu Špálnaca II se společně s ním nacházel také náramek, který nese analogický výzdobný motiv jako náramek č. 1 z Nouzova, tedy zašpičatělý ovál tvořený liniemi a vpichy (*Petrescu-Dimbovița 1998, Taf. 139: 1887; zde obr. 2: A*).

Dílnu, kde byl náramek č. 2 vyroben, je však třeba hledat v jiné části Evropy, a to několik set kilometrů severněji od místa jeho nalezu v Nouzově. Domovským územím výskytu tohoto úzce regionálně rozšířeného typu náramku je Kujavsko, tedy oblast ve středním Polsku, odkud pocházejí přesné analogie nouzovského náramku z depatu z lokalit Miechowice a Turowo (*Blajer 1984, 36, Taf. 84: E, 85: B; zde obr. 3: B a 3: C*). Náramek č. 2 z Nouzova je zatím jediným reprezentantem tohoto typu nalezeným mimo kujavskou oblast. Oba jmenované polské depaty je možno zařadit do III. Monteliové periody, tedy do závěrečné fáze vývoje předlužické kultury (Br C2 – Br C2/Br D podle Reinecka). Stejně jako v případě Sedmihradská lze také v polských depotech doložit současný výskyt náramků obou diskutovaných typů. V polském prostředí cizí náramky s výzdobou hrotitých oválu jsou totiž zastoupeny v depatu z lokality Žyrardów. Ten obsahuje i nánožníky typu Miechowice, jež jsou potom v eponymním depatu doprovázeny popsaným regionálním typem.

Možnost společného deponování náramků z Nouzova tak není doložena pouze sdělením amatérských nalezců, shodným povrchovým znečištěním a shodnou patinou obou exemplářů, ale též průkaznými příklady současného výskytu obou typů ze Sedmihradská a Polska.

KONTEXT

V období, kdy můžeme předpokládat deponování obou nouzovských náramků, dochází v širší oblasti východních Čech (tzn. společně s východní částí středočeského Polabí) k renesanci zdejšího osídlení, která ukončuje jakýsi sídelní hiát v předchozím chronologickém intervalu Br B – Br C1.

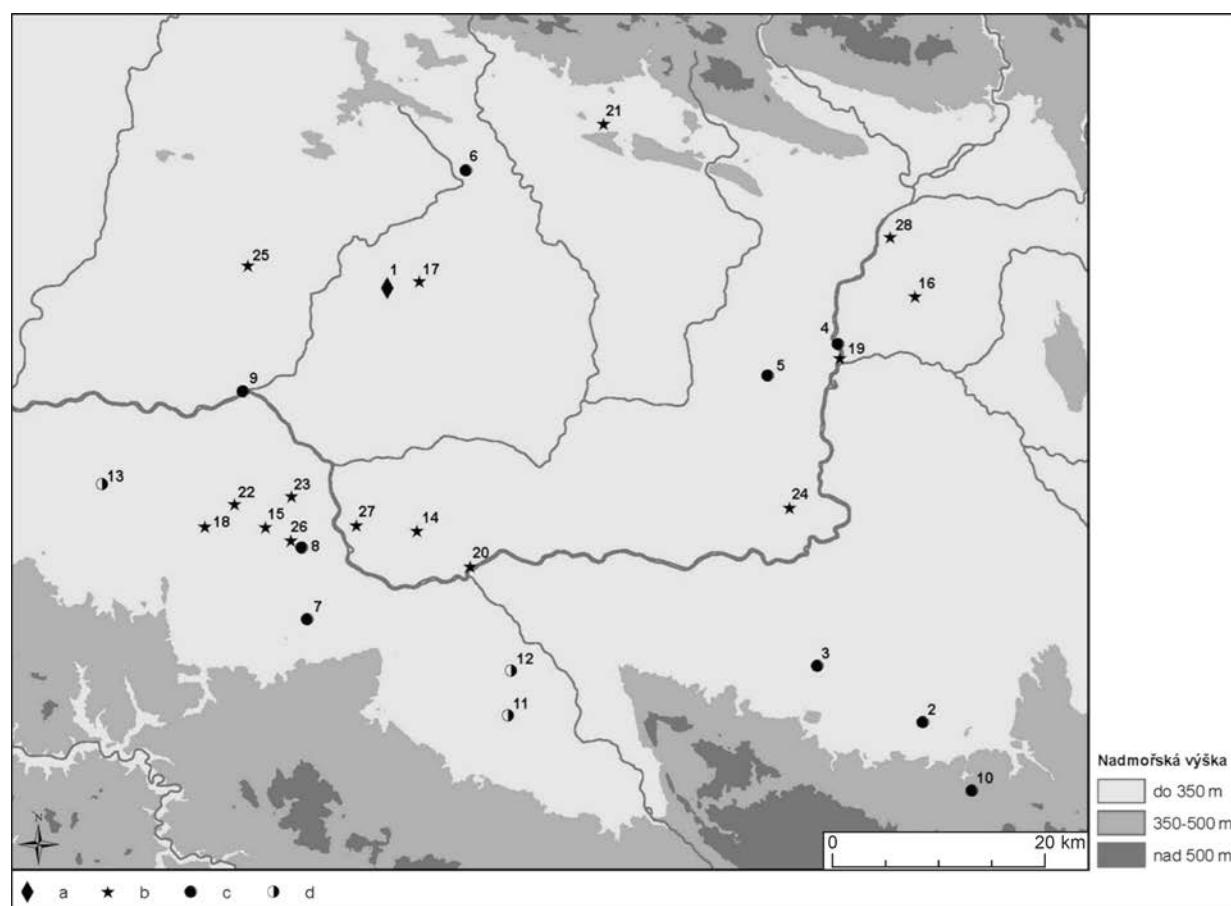
Toto nové osídlení je všeobecně spojováno s expozicí lužické kultury ze sousední Moravy a Slezska. Novější výzkumy (Velim, Čáslav – cf. *Hrala/Šumberová/Vávra 2000; Šumberová 2004*) ovšem ukazují, že počátky tohoto nového osídlení zdejšího prostoru je třeba spojovat ještě se závěrem střední doby bron-

zové, a to s entitou, která bývá v Čechách označována jako mladá mohylová kultura, případně kultura předlužická v Polsku a severní polovině Moravy.

Právě v této době se na diskutovaném území znovu objevují deponované soubory kovových artefaktů, a to jednak zlatých, jednak bronzových (obr. 4). Zlaté artefakty se zde vyskytují ve formě spirál ze zlatých drátků, jednoduchých nebo dvojitých, původně téměř vždy spirálovitě vinutých, jejichž provedení je značně variabilní ve velikosti; mohou být i vzájemně propojeny v jakési klubko. Jiným typem jsou tzv. hradecke osmičky, jejichž výskyt nepřesahuje levobřeží Labe. Jde o tvary z vinutého dvojitého drátu, jež bývají v místě překřížení – změny vinutí – svázány tenkým, také zlatým drátem. Dalším tvarem jsou pásky s očky na koncích z roztepaného plechu (*Hrala 1996; Lehrberger et al. 1997; Jiráň 2008*).

Časově shodné ukládání těchto zlatých depotů s vydělenou skupinou bronzových depotů je doloženo pouze nepřímo, na základě doprovodných keramických typů a také na základě složení artefaktů v depatu ze středočeské Krupé, který obsahoval spolu s artefakty jednoznačně nalezejícími závěru střední doby bronzové také smotky zlatého drátu analogické východočeským (*Kytlicová 2007, Taf. 9: C*).

Depoty bronzových artefaktů jsou ve vymezeném východočeském regionu označovány jako depoty stupně Velim – Chrast (*Kytlicová 2007*). Mezi depoty typu Velim jsou řazeny soubory, které obsahují převážně nebo výlučně sekery a neobsahují zdobné předměty (obr. 4: 4, 6, 7, 8, 12). Naopak soubory zdobných artefaktů obsahují depoty typu Chrast. Jedná se převážně o ozdoby horních končetin – náramky a nápažníky (obr. 4: 2, 4, 9, 10, 11, 13). Detailní časová synchronizace obou typů depotů není vzhledem k jejich diametrálně odlišnému složení jednoduchá. O. Kytlicová soudila, že depoty se sekerami mohou být o něco mladší a jsou navázány na severnější oblasti výskytu lužické kultury, kdežto depoty obsahující zdobné garnitury jsou navázány prostřednictvím Moravy na jihovýchodní kulturní okruh a spadají do o něco staršího přechodného období spojujícího závěr vývoje mohylové kultury a nejstarší fázi výskytu

Obr. 4. a – Nouzov; b – nálezy zlata; c – jisté depoty stupně Velim – Chrast; d – pravděpodobné depoty stupně Velim – Chrast. Lokality: 1 – Nouzov; 2 – Chrast; 3 – Chrudim; 4 – Hradec Králové; 5 – Hřibsko; 6 – Jičíněves; 7 – Lošánky; 8 – Velim; 9 – Nymburk; 10 – Skuteč; 11 – Čáslav; 12 – Chotusice; 13 – Kounice; 14 – Býchora; 15 – Cerhenice; 16 – Černilov; 17 – Chotěšice; 18 – Chotutice; 19 – Hradec Králové; 20 – Lžovice; 21 – Mlázovice; 22 – Pečky; 23 – Sokoleč; 24 – Srdce; 25 – Studce; 26 – Velim; 27 – Veltruby; 28 – Vlkov.

kultury lužické v regionu (*Kytlicová 2007, 8, 185, 202, 216*). Pokud ovšem soubor z Nouzova je skutečně depotem (a vše tomu nasvědčuje), potom dostává tato teorie určitou trhlinu, neboť v tomto případě by došlo ve shodném okamžiku ke společnému uložení dvou náramků, z nichž jeden plně odpovídá představě o působení Moravy v závěru vývoje mohylové kultury, ovšem druhý náramek, ač zdobný artefakt, je rozhodně spojen se severní oblastí lužické kultury. Současně soubor dokladuje alespoň částečnou časovou shodu v působení předpokládaných kulturních impulzů ze severu a jihovýchodu.

ZÁVĚR

Poznávání jednotlivých etap prehistorického vývoje je vždy nejproblematičtější v případě kulturních zlomů, které doprovázejí vyznění jedné kultury a konstituování kultury nové. V době bronzové v Čechách je tomu tak již v případě vzniku kultury úmětické, nepříliš jasné jsou procesy, které zapříčinily rozšíření mohylového kulturního komplexu a nevyjasněné otázky zůstávají i v případě objevení se kultur popelnicových polí, což platí zejména v případě kultury lužické. Zatímco plynulá geneze knovízské kultury z předcházejícího mohylového prostředí je dnes v podstatě nezpochybnitelná, pro procesy vedoucí k etablování lužické kultury ve východním kvadrantu Čech nemáme zřetelně dostatečné množství relevantních pramenů. Zdá se ovšem, že dosavadní model bude nutné poněkud korigovat, čemuž nasvědčují jak nedávné výzkumy bohatých sídlištních kontextů ve Velimi a v Čáslavi, tak i drobnější nálezy, jakým je v tomto případě diskutovaný soubor dvou náramků z Nouzova.

doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc.
Archeologický ústav AV ČR, v.v.i.
Letenská 4
CZ – 118 01 Praha 1
jiran@arup.cas.cz

Mgr. Andrej Lamprecht
Polabské muzeum
Palackého 68
CZ – 290 55 Poděbrady
andrej.lamprecht@polabskemuzeum.cz

LITERATURA

- Blajer 1984* W. Blajer: Die Arm- und Beinbergen in Polen. PBF X/2. München 1984.
- Furmánek 1973* V. Furmánek: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
- Furmánek 1995* V. Furmánek: Vagína či vulva? AVANS 1993. Nitra 1995, 42, 43.
- Hrala 1996* J. Hrala: Die goldenen Stirnbänder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen. In: J. Chochorowski (ed.): Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków 1996, 213-225.
- Hrala/Šumberová/Vávra 2000* J. Hrala/R. Šumberová/M. Vávra: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha 2000.
- Chvojka 2009* O. Chvojka: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Brno 2009.
- Jiráň 2001* L. Jiráň: Symbol und Schema – bildliche Bestimmungsmittel in der jüngeren Vorgeschichte. In: B. Gediga/A. Mierzwinski/W. Piotrowski (Hrsg.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Wrocław – Biskupin 2001, 43-58.
- Jiráň 2008* L. Jiráň (ed.): Doba bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. Praha 2008.
- Kytlicová 2007* O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Lehrberger et al. 1997* G. Lehrberger et al. (eds.): Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Band I: Textband, Band II: Katalog/Tafeln, Band III: Karten. Pam. Arch. – Supplementum 7. Praha 1997.

- Pászthory 1985 K. Pászthory: Der bronzezeitliche Arm- und Beinschmuck in der Schweiz. PBF X/3. München 1985.
- Petrescu-Dimbovița 1978 M. Petrescu-Dimbovița: Die Sicheln in Rumänien. PBF XVIII/1. München 1978.
- Petrescu-Dimbovița 1998 M. Petrescu-Dimbovița: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien. PBF X/4. Stuttgart 1998.
- Salaš 2005 M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. I.-II. Brno 2005.
- Šumberová 2004 R. Šumberová: Sídliště mohylové a lužické kultury v Čáslavi-Na Skále, okr. Kutná Hora. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.-24. 9. 2004. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1. České Budějovice 2004, 535-540.

A NEW HOARD OF BRACELETS IN THE NYMBURK REGION

Luboš Jiráň – Andrej Lamprecht

In February 2009 two bronze bracelets were found and taken off by amateur searchers. Bracelets were most probably deposited together near the Smíchov brook bank at the Nouzov cadastre in the Nymburk region. The fact that the two bracelets of different types were found together, one of them being connected with the milieu of south-eastern central Europe and Transylvania and the other a local type of central Poland, justifies our certain doubts concerning the validity of the recent model of the settlement development in eastern part of Czech Labe river basin at the turn of the Middle and Late Bronze Ages.

Until now, having analysed the hoards of the Velim – Chrast stage (*Kytlicová 2007, 8, 185, 202, 216*), we assumed that the assemblages of artefacts connected with the Lusatian culture more northern were preceded by a group of bronze hoards connected with Moravia or its south-eastern neighbours. In the hoard from Nouzov the representatives of the both cultural circles were deposited together, hence we have to presume at least partial chronological simultaneousness of influence of the cultural impulses under question.

Translated by Ludmila Vařková

MARAMURESCH – EINE HORTFUNDLANDSCHAFT IM OBERTHEISSLGEBIET

C A R O L K A C S Ó

Die Maramuresch-Niederung, eine gut begrenzte geographische Einheit im nordöstlichen Teil des Karpatenbeckens, erstreckt sich zwischen den Maramuresch-Bergen, dem Rodna-Gebirge und den Țibleș-Gutai-Oaș-Bergen und ist vom Oberlauf der Theiß von Osten nach Westen durchflossen. Diese Region ist durch ihre Bodenschätze, zuvorderst die reichen Salz- und nicht eisen-haltigen Erzvorkommen berühmt.

Vom Mittelalter bis Ende des Ersten Weltkrieges war die ganze Maramuresch eine einzige Verwaltungseinheit¹, nach 1918 wurde sie zwischen Rumänien (3 568 Quadratkilometer) und der heutigen Karpatenukraine (6 786 Quadratkilometer) aufgeteilt.

Aus der Maramuresch stammen zahlreiche bronzezeitliche Metallfunde (Taf. 1), von denen die ersten schon am Ende des 18. Jhs. ans Licht kamen. Im Laufe des 19. Jhs. bzw. in den ersten Jahrzehnten des 20. Jhs. tauchten hier weitere Bronze- und Goldfunde auf. Lediglich wenige konnten vollständig gerettet werden und mit genauen Daten betreffs ihrer Fundumstände und Zusammensetzungen in der damaligen archäologischen Literatur publiziert werden. In der zweiten Hälfte des 20. Jhs. wurden in der Maramuresch andere Mehr- und Einzelstückdeponierungen identifiziert. Die Mehrzahl dieser neuen Funde gelangte in die Museumssammlungen und ihre Fundumstände wurden von Fachleuten überprüft. Das letzte Fundstück – ein Bronzeschwert – das mir aus der Maramuresch bekannt ist, kam im Jahre 2006 zum Vorschein.

Derzeit sind in der Maramuresch 60 Mehrstückbronzedepots, 98 bronzen Einzelfunde und 11 Goldfunde (Mehrstück- und Einzelfunde) verzeichnet². Die meisten Funde kamen in den Iza-Vișeu- und Theißtälern zum Vorschein, manche gerade auf den Flussterrassen, andere auf die Hängen von Anhöhen. Die Depots von Crasna Vișului und Moisei wurden im hügeligen Vorgebirgsland, in einer Höhe über 600 m niedergelegt. Es gibt Informationen auch über besondere Deponierungssitten, z.B. in oder in der Nähe von Salzgruben oder Salzvorkommen (Coștiui I, Ieud, Neresnycja, Vadu Izei [Depots], Săliștea de Sus [Einzelfund]), bzw. unter Gesteinshaufen (Crasna Vișului, Vadu Izei, Sârbi III). Es sind auch Flussfunde bekannt, und zwar die Bronzen, die aus Iza bei Sighetu Marmației geborgen wurden (Nackenscheibenaxt, Lanzen spitzen, Kurzschwert). Die Fundstellen mancher Depots liegen in der Nähe von Quellen (Ieud, Sighetu Marmației IV). Bemerkenswert ist die Konzentration der Funde um die befestigte Siedlung aus Sighetu Marmației-Dealul Cetății, aber auch in der Nähe der bronzezeitlichen Siedlungen von Sarasău.

Die maramurescher Funde der frühen und mittleren Bronzezeit sind zahlenmäßig sehr gering: ein Randleistenbeil (Sarasău), eine Rollennadel (Vyškovo), eine Schaftlochaxt vom Typ Hajdúsámon (Sârbi), eine Handschutzspirale (Belaja Cerkov'), eine Schaftröhrenaxt vom Typ Křtenov (Fundort unbekannt), ein Schwert vom Typ Apa (Topčino), zwei Nackenscheibenäxte vom Typ B₁ (Sighetu Marmației) sowie ein Mehrstückdepot (Săpânța).

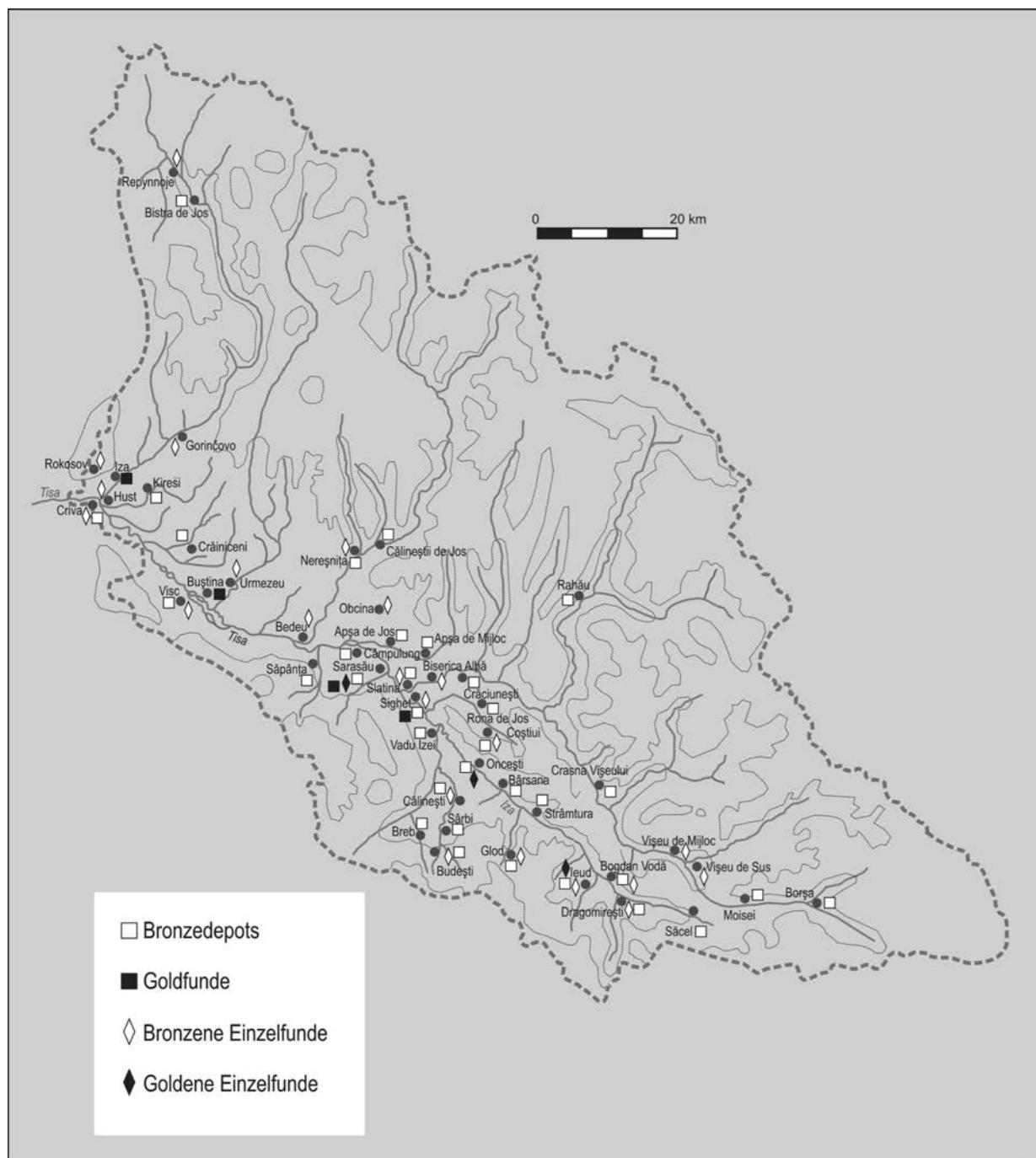
Die Seltenheit der frühen Metallfunde in der Maramuresch weist vermutlich darauf hin, dass die Erzressourcen der Gegend in dieser Periode entweder noch nicht bekannt waren oder noch wenig gefördert wurden.

Zweifelsohne ist der interessanteste mittelbronzezeitliche Fund in der Maramuresch das Depot von Săpânța (Taf. 2-3³). Es besteht aus einer schön verzierten Nackenscheibenaxt vom Typ A₂, gewiss eine ältere Form, sowie jüngeren Stücken wie Spiralarmbänder, Handschutzspiralen und herzförmige Anhänger, die gute Parallelen zu den Bronzen vom Typ Koszider haben.

¹ Die historische Maramuresch (Marmarosch) war mit ihrem Flächenausmaß von 10 354 Quadratkilometer nach Budapest und dem Komitat Bihar, das drittgrößte Komitat der Ungarischen Krone in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.

² Die wichtigste Literatur betreffs dieser Funde mit Hinweisen auch auf die ältere Bibliographie: Vulpé 1970; ders. 1975; Mozsolics 1973; Petrescu-Dâmbovița 1977; ders. 1978; ders. 1998; Bader 1991; Kacsó 1995; ders. 1999; ders. 2000; ders. 2009a; Kobal' 2000; ders. 2005. Neue Funde aus der Maramuresch veröffentlichten J. Kobal' (2007) und L. Marta (2008).

³ Die hier publizierte Zeichnung der Axt ist genauer als die früher veröffentlichten Abbildungen – siehe zum Vergleich Popescu (1963, Abb. 6: 1); die nachfolgenden Studien über den Fund aus Săpânța haben die Zeichnung Popescus nachgebildet.

Taf. 1. Karte der bronzezeitlichen Metallfunde in der Maramuresch.

Das bemerkenswerte Wachstum der metallurgischen Tätigkeit nicht nur im Obertheißgebiet, sondern auch in der gesamten östlichen Hälfte des Karpatenbeckens am Anfang der Spätbronzezeit ist auf die Einführung einiger neuer Erzlagerortungs- und Erzförderungsverfahren, aber auch auf manche bessere Erzaufbereitungsmethoden zurückzuführen. Höchstwahrscheinlich wurden die maramurescher Erzlagerstätten zu diesem Zeitpunkt bekannt und gefördert. Die Erze wurden lokal aufgearbeitet und ebenfalls hier wurden die Fertigstücke gegossen. Als Belege der örtlichen Erzeugung der Bronzestücke könnten die zahlreichen Gusskuchen (unter diesen auch jene die geschmolzenes Altmetall beinhalten),

Bronzebarren und Gussresten (Gusszapfen, Bronzeklumpen) aus einigen Bronzedepots (Bogdan Vodă, Rozavlea III, Sighetu Marmației I, Crăciunești) herangezogen werden⁴.

In der Spätbronzezeit fanden auch beträchtliche Änderungen im Glaubenssystem der Gemeinschaften, in ihren religiösen Darstellungen und Zeremonien statt. Im Rahmen dieser Zeremonien wurde auch eine zunehmende Anzahl der Metallstücke in die Erde niedergelegt.

Die maramurescher Bronzedepots der ersten spätbronzezeitlichen Etappen, d. h. die Phasen Spätbronzezeit 1 und 2 (SB 1 und 2), enthalten vor allem Nackenscheibenäxte vom Typ B₃ und B₄, Tüllenbeile mit konkavem Tüllenrand, Armringe mit rundem Querschnitt und Fußringe. Etwas seltener finden sich in den Zusammensetzungen dieser Funde Schaftlochäxte vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomirești, Lappenbeile vom Typ Uriu, Sicheln, Dolche, Lanzenspitzen, Handschutzspiralen, Armringe mit rhombischem Querschnitt u. a. Sie gehören zu einem, besonders im Obertheißgebiet vorkommenden Depotyp, und zwar zu dem Typ Uriu-Ópályi. Ein Spezifikum der Bronzfunde von diesem Typ in der Maramuresch ist das Fehlen der Pferdegeschirre.

Gemäß ihrer Zusammensetzung kommen in der Maramuresch, ebenso wie im ganzen Verbreitungsgebiet des Typs, drei Kategorien des Depots vom Typ Uriu-Ópályi vor: Waffen-, Schmuck- und gemischte Depots.

Die Waffendepots (Budești, Câmpulung la Tisa I und II, Ieud, Kaliny, Krajnikovo, Sarasău III, Sârbi III, Sighetu Marmației VII?) bestehen ausschließlich aus Nackenscheibenäxten. Die Anzahl der Fundstücke ist unterschiedlich, die meisten, wohl 15, befinden sich im III. Depot aus Sarasău. In einigen sind nur ganze Exemplare vorhanden, in anderen sowohl ganze Äxte als auch Fragmente davon. Viele von den Äxten sind beschädigt oder weisen sichtliche Spuren von Gussfehlern auf. Eines ihrer gemeinsamen Charakteristika ist das Fehlen von vollständiger Ausarbeitung.

Aus den Funden von Sighetu Marmației V und Maramuresch IV sind ebenfalls nur Waffen bekannt: Nackenscheiben-, Nackenknauf- und Schaftlochaxt bzw. zwei Lanzenspitzen. In Ermangelung sicheren Daten betreffs ihres ganzen Inhalts, können diese Funde aber nicht in die Kategorie der Waffenfunde eingereiht werden.

Die Schmuckdepots (Coștiui II, Kireši, Maramuresch I und III, Moisei, Rona de Jos, Vadu Izei) enthalten entweder nur Armringe oder Arm- und Fußringe. Auch der Fund von Vyškovo zählt zu den Schmuckdepots, trotz der Anwesenheit einiger ahlenförmiger Gegenstände, da diese aus Fußringen umgeformt wurden.

Die gemischten Depots (Bârsana, Borșa, Breb, Coștiui I [Abb. 4⁵], Crăciunești, Dibrova, Dragomirești [Abb. 5⁶], Kriva, Maramuresch II, Neresnicja, Rozavlea III, Sarasău I [?], Săliștea de Sus, Sighetu Marmației IV und VI [?], Solotvino I und II, Șieu I) setzen sich aus vollständig erhaltenen oder fragmentierten Waffen, Werkzeugen und Schmuckgegenständen zusammen. Es sind manchmal in diesen Depots auch Gusskuchen vorhanden. Im Fund von Borșa (z.Z. verschollen) waren die Bronzestücke mit Goldschmuck vergesellschaftet.

Eines der interessantesten gemischten maramurescher Depots vom Typ Uriu-Ópályi ist jenes aus Crăciunești. Neben den Äxten, Tüllenbeilen, Arm- und Fußringen erscheint hier auch ein zusammen gesetztes Stück – ein Bronzebarren woran ein Armring hängt – das ein fast identisches Gewicht wie ein anderer Bronzebarren des Depots hat. Sehr wahrscheinlich waren solche Stücke wahre Wertbarren und die Menschen, die die Deponierungen vornahmen, kannten das Gewicht der gehorteten Gegenstände⁷. In demselben Bronzefund befinden sich mehrere durchlochte bronzenen Gusskuchen, von denen manche verschmolzenes Altmittel enthalten.

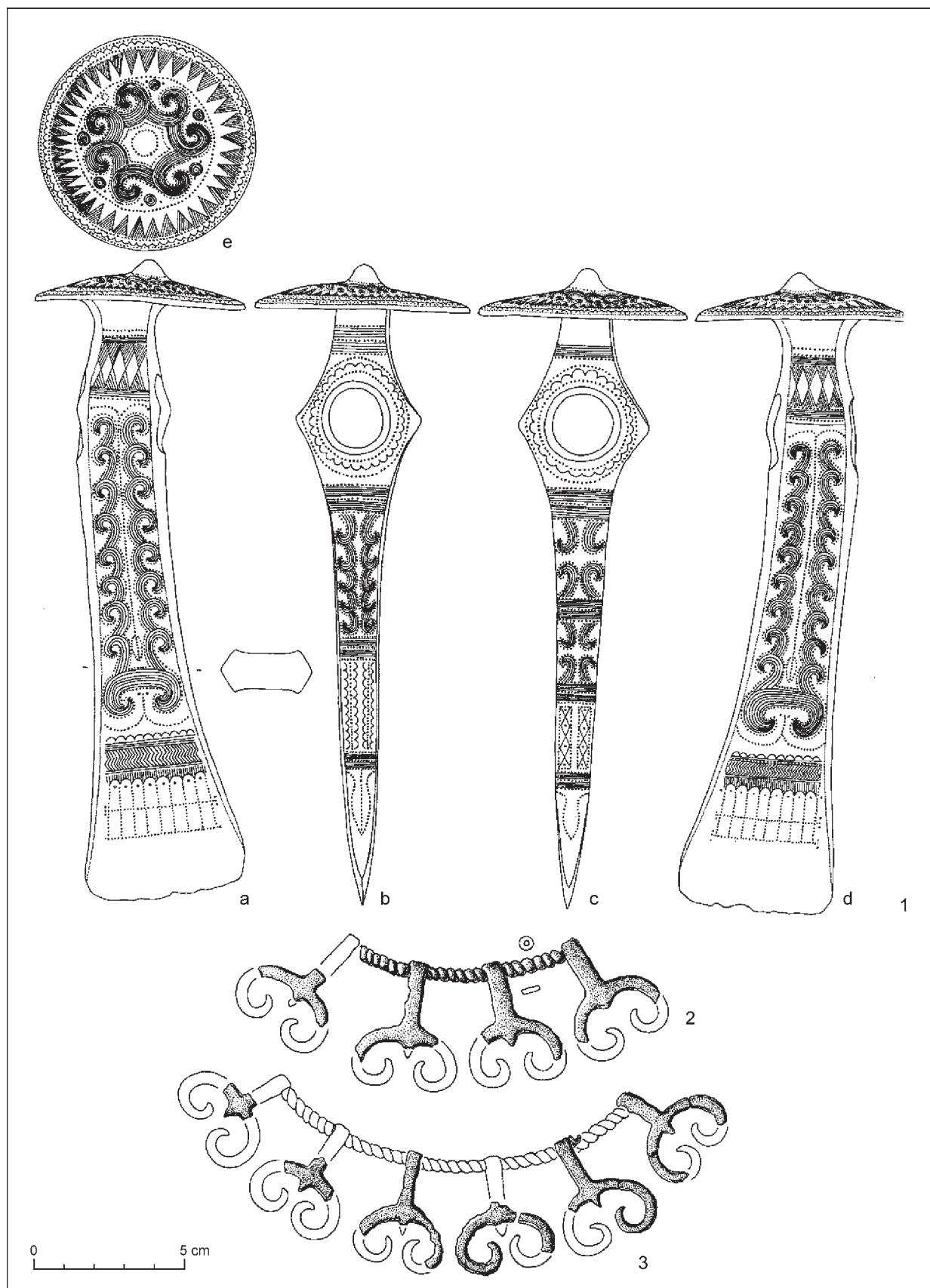
An der Stelle, an der die Bronzestücke des III. Depots aus Rozavlea zum Vorschein kamen, wurde auch ein eisernes, mit einem Bronzeknopf versehenes Griffzungenfragment von einem Messer gefunden. Angesichts der Fundumstände ist seine Zugehörigkeit zum Depot ungewiss, trotzdem ist dies zu vermuten, da einerseits der Bronzeknopf dieselbe Patina wie die anderen bronzenen Fundstücke aufweist, an-

⁴ Kacsó 2009b, 350 f.

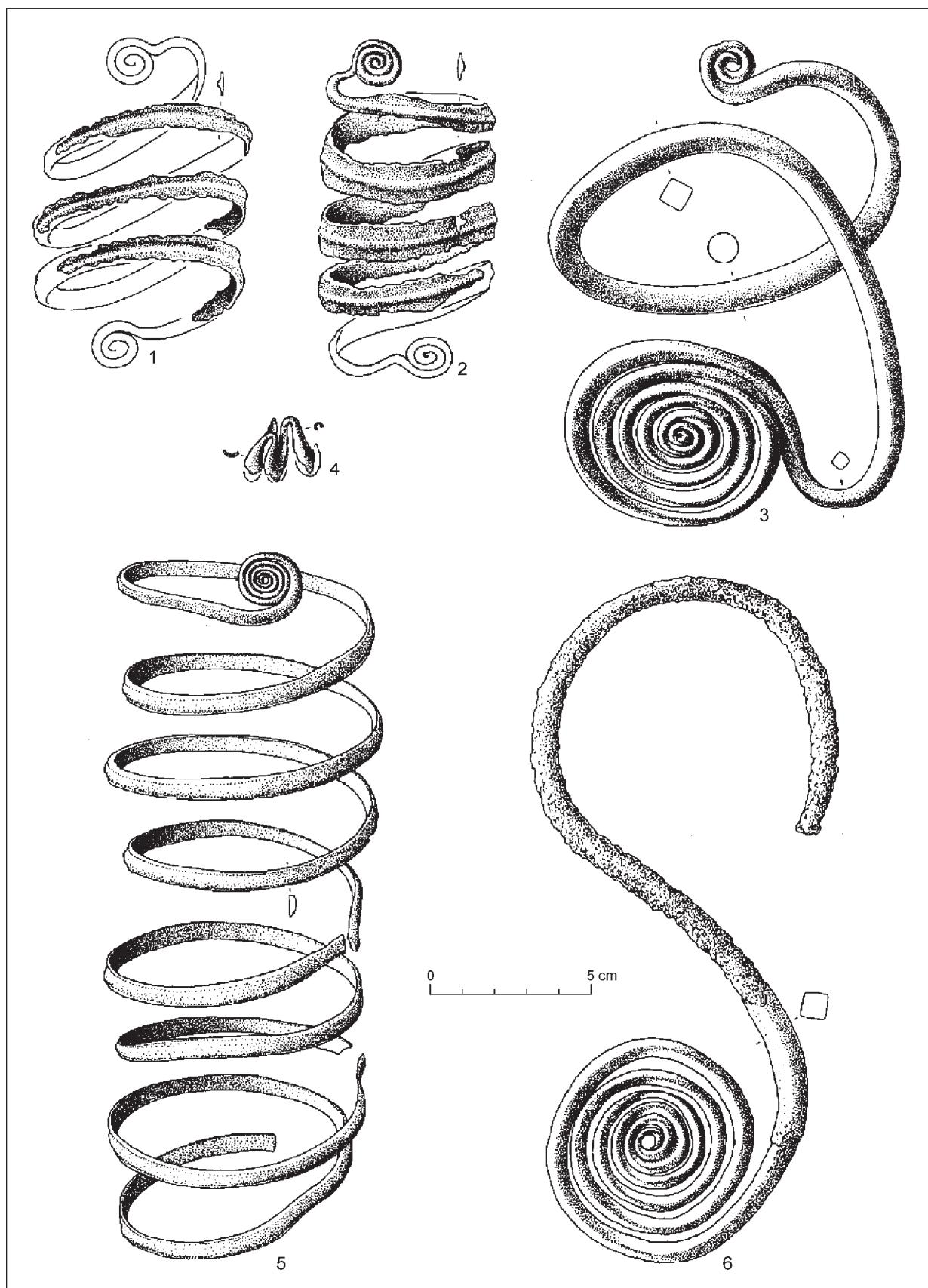
⁵ Erst kürzlich habe ich erfahren, dass zwei Stücke des Depots, wahrscheinlich jene die ins Museum von Sighetu Marmației gelangten (siehe Múzeumi évkönyv. A máramarosi-vármegyei múzeum-egyesület története és a múzeum tárgyainak jegyzék. Máramarossziget 1905, 78 ff.) schon in den 60er Jahren des 19. Jhs. veröffentlicht wurden (Szathmáry 1864, 146). Diese zwei Fundstücke werden auch hier abgebildet.

⁶ Die Aufnahme der noch im Nationalmuseum in Budapest aufbewahrten Stücke von Dragomirești gestattete mir ihre genauere typologische Eingliederung festzustellen.

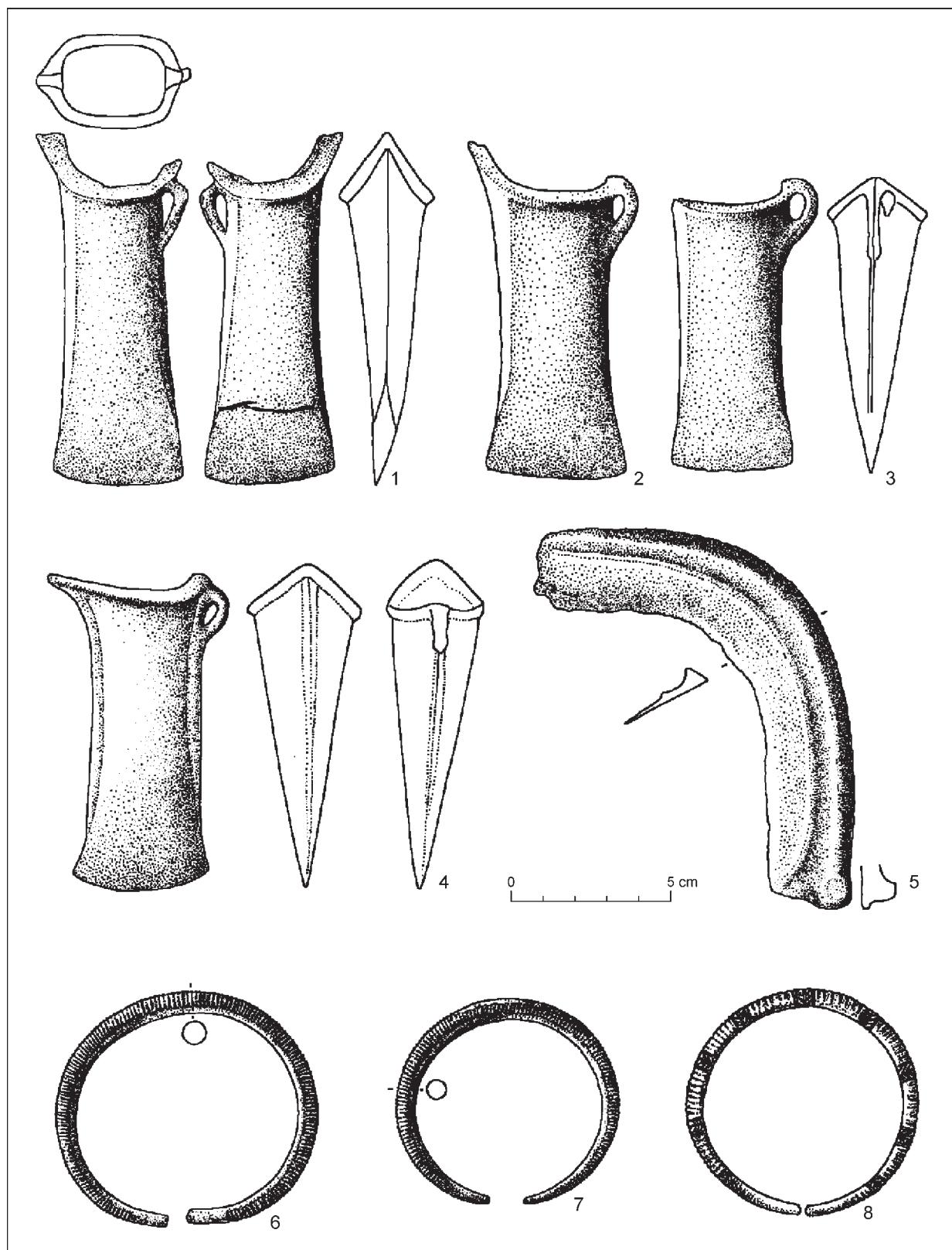
⁷ Vulpe 1974, 14; Hänsel 1981, 286; Ciugudean 2010, 25.

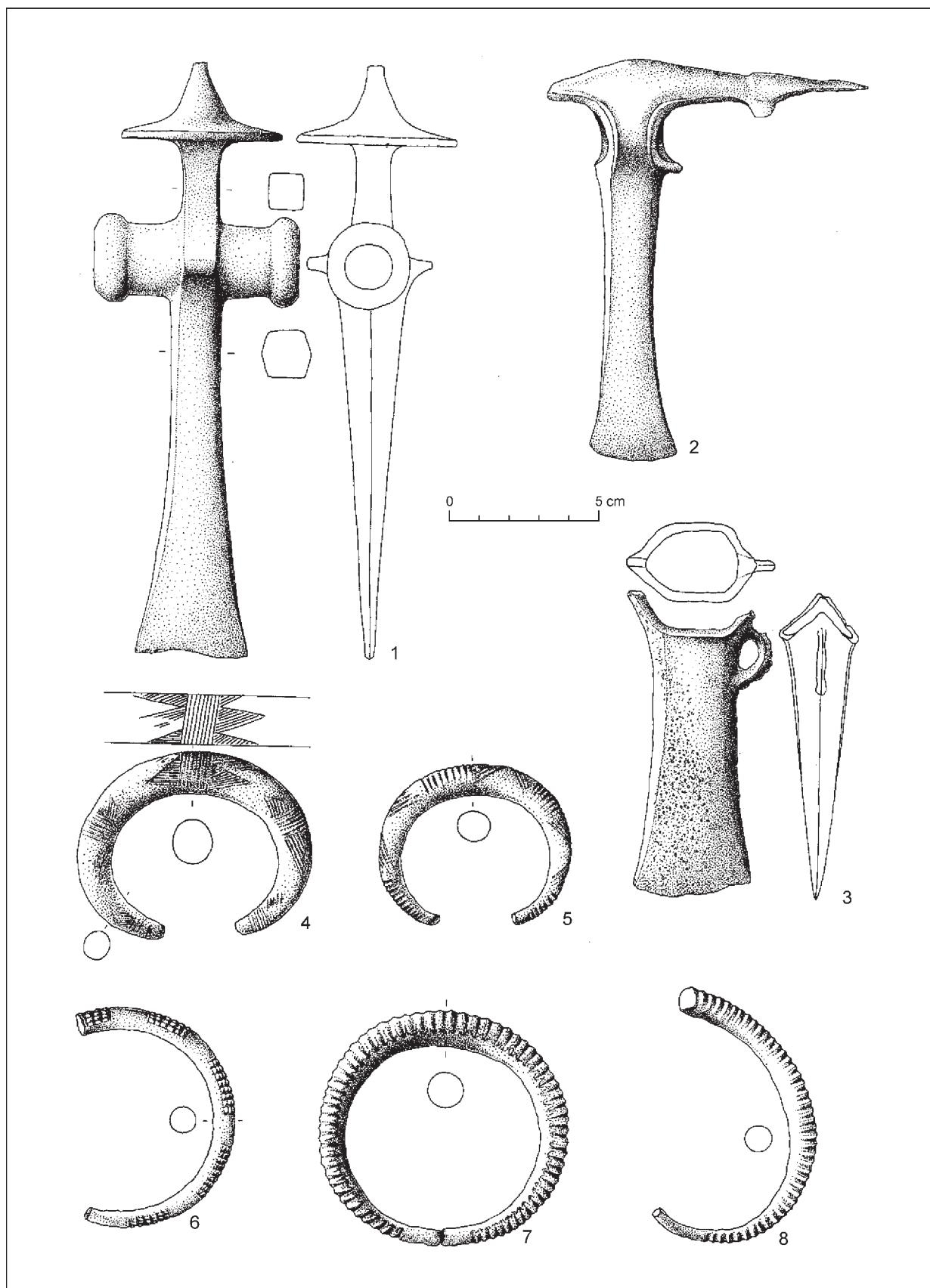
Taf. 2. Der Bronzefund von Săpânța (2 nach Popescu/Rusu 1966).

Taf. 3. Der Bronzefund von Săpânța (nach Popescu/Rusu 1966).

Taf. 4. Der I. Bronzefund von Coștiui (4, 7 nach Szathmáry 1864).

Taf. 5. Der Bronzefund von Dragomirești (2, 5-8 nach Roska 1942).

dererseits wegen des Vorhandenseins eines dem Rozavleaer Fund gleichenden Eisenstückes, das in einer benachbarten Region gefunden wurde, und zwar das Tüllenbeil aus der Hügelnekropole von Lăpuș.

Die Mehrzahl der bronzenen Einzelfunde in der Maramuresch wird in die Uriu-Zeit datiert. Einige davon stammen eventuell aus Mehrstückdeponierungen oder aus Siedlungen/Nekropolen⁸. Andere, wie die Flussfunde in Sighetu Marmației, wurden sehr wahrscheinlich absichtlich niedergelegt.

Chronologisch synchron mit den Bronzefunden vom Typ Uriu-Ópályi sind die meisten Goldfunde aus der Maramuresch. Unter diesen ist der größte derjenige aus Sarasău, der 1847 entdeckt wurde. Gemäß der zeitgenössischen Mitteilungen sind vom Entdecker des Goldfundes Gegenstände mit einem Gewicht von 9 Pfund (ca. 4,5 Kilo) beschlagnahmt worden, viele andere Stücke sind dann von Einwohnern aus Sarasău und Sighetu Marmației verfremdet worden, oder sogar von den Behörden⁹.

Unter den geretteten Fundstücken aus Sarasău sind die in drei verschiedenen Dimensionen erscheinenden Spiralscheiben am interessantesten, für die es keine Analogien gibt. Sie können auch nicht genau bestimmt werden. Es ist nicht ausgeschlossen, in Anbetracht der Form, Verzierung und Anordnung, dass die Spiralscheiben als Ornate im Zusammenhang mit dem Sonnenkult verwendet wurden. Im Goldfund aus Sarasău waren ferner Armringe, Ringe und Perlen vorhanden. Die Ringe sind auch in anderen Goldfunden aus der Maramuresch gut vertreten. Inhaltlich unterschiedlich ist der Fund aus Buștino, wo Lockenringe vom Typ Tarpa und zwei Armringe vorkamen. Ein solcher Lockenring fand sich auch im Fund von Borșa.

In die dritte Stufe der Spätbronzezeit (SB 3) datierbare Bronzefunde in der Maramuresch sind die Mehrstückdepots aus Bogdan Vodă, Câmpulung la Tisa III, Crasna Vișeului, Nyžnij Bystryj, Serednje Vodjane und Sighetu Marmației I sowie eine kleine Anzahl von Einzelfunden.

Einer der größten Funde dieser Stufe ist der aus Bogdan Vodă. Er enthält über 230, mehrheitlich fragmentierte Bronzestücke, darunter zahlreiche Tüllenbeile und Sicheln. Angeblich 1870 ist in Câmpulung la Tisa, zum Zeitpunkt des Eisenbahnbaues, ein noch größerer Fund als derjenige aus Bogdan Vodă entdeckt worden. Von diesem Fund ist lediglich ein einziges Stück – eine Lanzenspitze – gerettet worden. Es gibt aber auch Informationen über andere Fundstücke, die, laut J. Mihályi¹⁰, „irgendwohin während der Nacht abtransportiert wurden, und es waren so viele, dass sie einen Wagen vollbesetzten“.

Mit einer einzigen Ausnahme, und zwar ein Fragment aus dem ersten Depot aus Sighetu Marmației¹¹, fehlen in den Bronzefunden der Stufe SB 3 in der Maramuresch die Nackenscheiben- und Schaftlochhäxte. Entweder wurde die Produktion dieser Bronzetypen schon in dieser Periode eingestellt oder sie wurden nicht mehr deponiert. Dagegen sind in diesen Depots neue Bronzekategorien wie massive, verzierte Tüllenbeile, Sägeblätter, Messer, Nadeln, Blechgürtel, Anhänger u. a. vorhanden.

Im Fund aus Crasna Vișeului befindet sich auch ein dreiteiliges Stück: ein Ring, woran ein Tüllenbeil und ein Lanzenschuh hängen. Das letzte weist Spuren vom Kontakt mit Feuer auf. Angesicht auch dieser Tatsache scheint es, dass die Deutung des Stückes von Crasna Vișeului als Kultgegenstand am glaubwürdigsten ist.

In der Endetappe der Spätbronzezeit (SB 4) nimmt die Anzahl der Metallfunde in der Maramuresch sowie in ganz Nordsiebenbürgen ab. Die Ursache dafür liegt teils in einer gewissen Entvölkerung der Region, wahrscheinlich infolge der Erschöpfung der mit der damaligen Technologie verwertbaren Erzressourcen. Höchstwahrscheinlich war die Verringerung der Deponierungen auch eine Konsequenz erneuter Wandlungen im Glauben- und Bräuchesystem.

Es werden wichtige Änderungen in der Zusammensetzung der jüngsten Bronzefunde aus der Maramuresch (Glod, Oncești, Rozavlea I, Sighetu Marmației II und III, Solotvino III, Șieu II) bemerkt. Kennzeichnend sind wieder die Funde mit vollständigen Gegenständen, meist Tüllenbeile und Sicheln, wie im zweiten Fund aus Șieu. Auch in der Maramuresch kamen Depots vor, die eine einzige Bronzekategorie enthielten, Tüllenbeile (Rozavlea I, Solotvino III) oder Schwerter (Oncești). Ebenfalls sind Einzeldeponierungen von vollständigen oder fragmentierten Schwertern, wie jene aus Călinești, vorhanden.

In die Stufe Spätbronzezeit 4 datieren auch die offenen Goldringe vom Typ Brăduț, die in der Ortschaft Iza im Inventar eines Hügelgrabes aus dem 1.-2. Jh. n. Chr. entdeckt wurden. Offensichtlich handelt es sich um eine Wiederverwendung der alten, wertvollen Schmuckgegenstände.

⁸ Es ist ein einziger, sicherer, bronzer Siedlungsfund in der Maramuresch bekannt, und zwar das Armringfragment aus Solotvino (Kobal' 1997, Taf. 6: 1).

⁹ Bericht J. Mihályi, publiziert von F. Rómer (1865, 38 f.).

¹⁰ Mihályi 1883.

¹¹ Siehe Fundliste.

Der vorliegende Aufsatz¹², in welchem ich eine übersichtliche Vorstellung der maramurescher bronzezeitlichen Metallfunde darbiete, ist Václav Furmánek, einem der besten Kenner der bronzezeitlichen Problematik des Karpatenbeckens, gewidmet. Mit ihm habe ich beginnend 1997 mehrmals die Maramuresch besichtigt und die dortige Landschaft, die Menschen und die vor- und frühgeschichtlichen Funde bewundert¹³.

FUNDLISTEN

a) Depotfunde:

Ortschaft	Fundstücke	Entdeckungsjahr
Bârsana	2 Tüllenbeile; 7 (8 ?) Armringe	1935
Bogdan Vodă	2 Schwertfragm.; 4 Fragm. von Dolchen.; 5 vollst. oder fragm. Lanzenspitzen; 24 vollst. oder fragm. Tüllenbeile; ein vollst. und ein fragm. Lappenbeil; 84 vollst. oder fragm. Sicheln; 4 Messerfragm.; Spatelfragm.; 24 Sägeblätterfragm.; Armring mit Spiralenden; 9 Fragm. von Armringen; 3 torsierte Stangenfragm.; Ring; Nadelfragm.; 20 Bronzeblechfragm.; Phaleren(?)fragm.; 4 kegelförmige Blechanhängerfragm.; 3 unbestimmbare, fragm. Gegenstände; 12 Bronzestangen; 3 Gusszapfen, 19 Gusskuchenfragm.; 4 Bronzebrocken; Tongefäßfragm.	1980-1981
Borşa	Nackenscheibenaxt vom Typ B ₄ ; Tüllenbeil; Scheibenfragm.; 2 massive goldene Ringe (Armringe ?); goldener Lockenring vom Typ Tarpa; 2 goldene Kettenfragm.; 3 goldene Ringe mit rhombischem Querschnitt; goldener Ring	1855
Breb	Nackenscheibenaxt vom Typ B ₃ ; 3 Fragm. von Fußringen	1945 ?
Budeşti	2 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃	vor 1883
Călineşti	2 Tüllenbeile; 2 Sicheln; 4 Gürtelplatten; 8 Armringe; 2 Fußringe; Gusskuchen	1863 (1862 ?) oder 1865
Câmpulung la Tisa I	2 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₄	1842
Câmpulung la Tisa II	2 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃	1899
Câmpulung la Tisa III	Eine sehr große Anzahl von Fundstücken. In der Literatur ein einziges Stück, eine Lanzenspitze, erwähnt und abgebildet	1870
Coştiui I	4 Tüllenbeile; Knopfsichel; 4 Armringe	1863
Coştiui II	3 Armringe; 2 Fußringe	1936
Crasna Vişeului	Dreiteiliges Stück (Ring, Tüllenbeil, Lanzenschuh); Knopfsichel; 4 Tüllenbeile; 11 vollst. oder fragm. Armringe; 18 Ringe	1986
Crăciuneşti	Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; 11 vollst. oder fragm. Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ ; 5 Tüllenbeile; 9 Armringe; 4 Fußringe; zweiteiliges Stück (Barren, Armring); Barren, 6 Gusskuchen	1972
Dibrova	Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; Tüllenbeil; Lappenbeil vom Typ Uriu; 25 Armringe; 5 Fußringe; Bronzescheibe; Bronzekuchen; Tongefäß; Tongefäßfragm.	1926
Dragomireşti	Nackenscheibenaxt vom Typ B ₃ ; Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; Tüllenbeil; 5 vollst. oder fragm. Armringe	vor 1942
Glod	9 Tüllenbeile; 2 Lanzenspitzen	1958
Ieud	4 Nackenscheibenäxte (urspr. 6) vom Typ B ₃	1867
Kaliny	3 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ und B ₄	1932
Kireši	3 Armringe	1986
Krajnikovo	2 Nackenscheibenäxte	1920

¹² Für die Durchsicht des deutschen Textes danke ich Frau Mag. Simone Reuß herzlich.

¹³ Siehe dazu auch Furmánek 1997; Kujovský 1998; Kacsó 2003.

Kriva	19 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ u. B ₄ ; trichterförmiger Gegenstand; dreieckiger Gegenstand; 8 Handschutzspiralen; Spiralfragm.; Tongefäß	1966
Maramuresch I	2 Armmringe; Fußring	1783
Maramuresch II	Lanzenspitze; 2 Handschutzspiralen; 2 Armmringe	1842
Maramuresch III	10 Armmringe	vor 1883
Maramuresch IV	2 Lanzenspitzen	vor 1946
Moisei	9 vollst. oder fragm. Armmringe; 6 Fußringe	1980-1985
Neresnicja	2 Nackenscheibenäxte; 2 Tüllenbeile; 7 Ringe (Armmringe ?); Bronzespirale	1843
Nyžnij Bystryj	2 Tüllenbeile; Schwertfragm.; Gusskuchenfragm.	1971
Onceşti	3 Schwerter	1988
Rahov	Mehrere unbestimmte Bronzestücke	?
Rona de Jos	Mehrere Armmringe	1872
Rozavlea I	2 Tüllenbeile	1899
Rozavlea II	Mehrere unbestimmte Bronzestücke	1935
Rozavlea III	2 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ ; Scheibe von einer Nackenscheibenaxt; Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; 2 Dolche vom Typ Rozavlea; 15 Tüllenbeile; Lappenbeil vom Typ Uru; Griffzungensichel; Armmring; 3 Gusskuchen; eisernes Griffzungenfragm. von einem Messer; Tongefäßfragm.	1971
Sarasău I	Tüllenbeil; Armmring; Bronzebarren	1863
Sarasău II	Mehrere unbestimmte Bronzestücke	1872
Sarasău III	15 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ und B ₄	1961
Săcel	Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti von einem größeren Fund	1968
Săliştea de Sus	Nackenscheibenaxt vom Typ B ₄ ; Tüllenbeil	1920-1925
Săpânța	Nackenscheibenaxt vom Typ A ₂ ; 2 Handschutzspiralen; 3 fragm. Spiralarmbänder; 10 halbmondförmige Anhänger; Spiralrörchen; Lockenring	1961
Sârbi I	(Nackenscheiben)Axt; Tüllenbeil	1849
Sârbi II	Mehrere Sicheln, Lanzenspitzen und Schwerter- oder Dolchefragm.	1910
Sârbi III	12 vollst. oder fragm. Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ und B ₄	1947
Serednje Vodjane	2 Tüllenbeile	vor 1869
Sighetu Marmaťiei I	Dolchfragm.; Schwertfragm.; 7 Tüllenbeile; Lappenbeil vom Typ Sighet; 15 Sicheln; teilweise eingeschmolzenes Nackenscheibenaxtfragm.; Gusszapfen; 21 Gusskuchenfragm.	1943 (1941 ?)
Sighetu Marmaťiei II	Bronzegefäß(?)fragm.; 2 Bronzebarrenfragm.; Bronzeplattenfragm.	1944
Sighetu Marmaťiei III	Tüllenbeil; andere, nicht bestimmte Stücke	vor 1900
Sighetu Marmaťiei IV	3 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ ; Sichelfragm.	1985
Sighetu Marmaťiei V	Nackenscheibenaxt vom Typ B ₃ ; Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; Nackenknaufaxt	vor 1896
Sighetu Marmaťiei VI	(Nackenscheiben)Axt; Lanzenspitze; 5 Armmringe	vor 1902
Sighetu Marmaťiei VII	2 (Nackenscheiben)Äxte	vor 1902
Sighetu Marmaťiei VIII	Tüllenbeile	1916 oder 1917
Solotvino I	6 vollst. Nackenscheibenäxte; 11 Fragm. von Nackenscheibenäxten; Schaftlochaxtfragm. vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; Tüllenmeißel; 2 Tüllenbeile	nach 1883
Solotvino II	Schaftlochaxt vom Typ Ungureni (Şanț)-Dragomireşti; Lanzenspitze; Tüllenbeil	1913
Solotvino III	2 Tüllenbeile	vor 1922

Strâmtura	Mehrere unbestimmte Bronzestücke; mehrere zusammengeschmolzene Bronzestücke	1855
Şieu I	2 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ bzw. B ₄ ; Lanzenspitze; 3 Armringe; viele andere Fundstücke im Gewicht von ca. 100 Kilo (angeblich Sicheln, goldene Armringe u.a.)	1913
Şieu II	7 Tüllenbeile; massive Axt; 5 Sicheln; Tongefäß	1971
Vadu Izei	12 Armringe	1968
Vyškovo	7 Armringe; 6 Fußringe; Arm- oder Fußringfragm.; 2 ahlenförmige, aus Fußringen umgeformte Gegenstände	1981

b) Bronzene Einzelfunde:

Ortschaft	Fundstücke	Entdeckungsjahr
Bedevlja	Ringförmiger Barren	1964
Belaja Cerkov'	Handschutzspirale vom Typ Apa	1860
Bogdan Vodă	Armring vom Typ Riegsee	vor 1892
Budeşti	Armring; Nadel; Tüllenbeil; Gürtelplatte	um 1880
Călineşti	Schalenknaufschwert; Schalenknaufschwertfragm.	1863 o. 1865; 1981
Coştiiui	Nackenscheibenaxt; Vollgriffschwert; Lappenbeil; Tüllenbeil	1844; vor 1892; vor 1896; 1983
Dragomireşti	(Nackenscheiben ?)Axt; Schwert	vor 1876
Glod	2 Tüllenbeile	1962; ?
Gorinčovo	Nackenscheibenaxt vom Typ B ₄	?
Hust	Vollgriffdolch vom Typ Hust; Tüllenbeil	um 1940; 1981
Ieud	2 Tüllenbeilfragm.	vor 1900
Kriva	Tüllenbeil	1999
Maramuresch	Schaftröhrenaxt vom Typ Křtenov; 10 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₃ und B ₄ ; 2 Griffzungenschwerter; 2 Vollgriffschwert; Dolchfragm.; 3 Lanzenspitzen; 11 Tüllenbeile; Lappenbeil; Knopfsichel; 2 Armringe; 4 Fußringe; Ring; Ahle	
Repynnoje	Tüllenbeil	1992
Rokosov	Tüllenbeil	vor 1853
Russkoe Pole	Tüllenbeil	?
Sarasău	Randleistenbeil; Meißel; Langschwert; Vollgriffschwert; Gürtelhaken	1871; vor 1896; 1863; vor 1876; 1870
Săliştea de Sus	Tüllenbeil; Nackenscheibenaxt vom Typ B ₃	vor 1869; 1988
Sârbi	Schaftlochaxt vom Typ Hajdúsámon	vor 1969
Sighetu Marmătiei	2 Nackenscheibenäxte vom Typ B ₁ ; 5 Nackenscheibenäxte (Typ ?); Kurzschwert; 3 Lanzenspitzen; 4 Tüllenbeile; Armring; Fußringfragm.; Gussrest	
Solotvino	Griffzungenschwert	1867
Şieu	Tüllenbeil	1971
Topčino	Vollgriffschwert vom Typ Apa	2006
Vişeu de Mijloc	Armring	vor 1876
Vişeu de Sus	Tüllenbeil	vor 1903
Vyškovo	Rudernadel	vor 1904

c) Goldfunde:

Ortschaft	Fundstücke	Entdeckungsjahr
Buštino	11 Lockenringe vom Typ Tarpa; 2 Armringe	1911
Ieud	Ring	1866
Iza	10 offene Ringe: ein Ring mit rhombischem Querschnitt, neun Ringe mit rundem Querschnitt, verziert mit Rillengruppen die mit winkelförmigen Ritzungen abwechseln	?
Maramuresch I	11 verkettete Ringe	vor 1879
Maramuresch II	52 Ringe	vor 1880
Onceşti	Ring	vor 1883
Sarasău	a. Nationalmuseum Budapest: 4 Spiralscheiben; Fragn. von Spiralscheiben; 3 Anhänger; 86 Ringe (noch 81 erhalten); 164 Perlen (noch 43 erhalten); Slg. Mihályi: 8 Spiralscheiben (noch 6 erhalten); Fragn. von Spiralscheiben; 8 Ringe (noch 6 erhalten); einer war in der Slg. Nistor); 452 Perlen (noch 250 erhalten); Slg. Forman: Spiralscheibe b. Ring; Einzelfund ?	1847; vor 1864
Sighetu Marmaťei I	Armring; 8 Ringe	vor 1894
Sighetu Marmaťei II	7 verkettete Ringe	vor 1898
Sighetu Marmaťei III	17 verkettete Ringe (Teil des Fundes Maramuresch II ?)	

Dr. Carol Kacsó
 Muzeul judeťean Maramureş
 str. Monetăriei nr. 1-3
 RO – 430306 Baia Mare
 carolkacso@yahoo.de

LITERATUR

- Bader 1991 T. Bader: Die Schwerter in Rumänien. PBF IV/8. Stuttgart 1991.
- Ciugudean 2010 H. Ciugudean: Pieșele de bronz din depozitul Cugir I și relația lor cu sistemele metrologice din Bronzul târziu/The Gold Rings of the Cugir Hoard and their Relation to the Late Bronze Weight System. Apulum 47, 2010, 23-40.
- Furmánek 1997 V. Furmánek: Medzinárodná konferencia o dobe bronzovej v Rumunsku. Slov. Arch. 45, 1997, 451, 452.
- Hänsel 1981 B. Hänsel: Rezension zu M. Petrescu-Dîmbovića: Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens (1978). Prähist. Zeitschr. 56, 1981, 284-286.
- Kacsó 1995 C. Kacsó: Al patrulea depozit de bronzuri de la Sighetu Marmaťei/Das vierte Bronzedepot von Sighetu Marmaťei. Revista Bistriței 9, 1995, 5-48.
- Kacsó 1999 C. Kacsó: Precizări cu privire la descoperirile de bronzuri din Maramureş/Bemerkungen zu den Bronzefunden in Maramureş. In: Satu Mare Studii și Comunicări 15-16, 1998-1999. Satu Mare 1999, 46-70.
- Kacsó 2000 C. Kacsó: Spadele de bronz din Maramureş/Bronzezeitliche Schwerter in der Maramureş. Angustia 5, 2000, 209-220.
- Kacsó 2003 C. Kacsó: Internationale wissenschaftliche Veranstaltungen zur Archäologie 1997-2001. Marmatia 7, 2003, 405-412.
- Kacsó 2009a C. Kacsó: Descoperirile din epoca bronzului de la Sarasău/Bronzezeitliche Funde in Sarasău. Marmatia 9, 2009, 59-100.

- Kacsó 2009b* C. Kacsó: Die Salz- und Erzvorkommen und die Verbreitung der bronzezeitlichen Metalldeponierungen in der Maramuresch. In: J. Gancarski (ed.): Surowce naturalne w Karpatach oraz ich wykorzystanie w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Materiały z konferencji. Krosno 25.-26. lisopoda 2008 r. Krosno 2009, 341-372.
- Kobal' 1997* J. Kobal': Preliminary report on the results of archaeological research on the multi-level fortified settlement of „Chitattia” (near Solotvino/Aknaslatina, Transcarpathian region, Ukraine) by the Expedition of the Transcarpathian Museum of Local History. Nyíregyházi Jósa András Múz. Évk. 37-38, 1995-96, 1997, 115-151.
- Kobal' 2000* J. Kobal': Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX/4. Stuttgart 2000.
- Kobal' 2005* J. Kobal': Bronzezeitliche Metallfunde aus der Sammlung des Transkarpatischen Museums (Užhorod, Ucraina). In: T. Soroceanu (Hrsg.): Brozefunde aus Rumänien II. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang. Bistrița – Cluj/Napoca 2005, 245-263.
- Кобаль 2007* Й. Кобаль: Нові знахідки стародавніх бронзових предметів на Закарпатті. Mat. i Doslidzennja Arch. Prykarpattja 2007, 337-342.
- Kujovský 1998* R. Kujovský: Sympózium „Der nordkarpathische Raum in der Spätbronzezeit“. Slov. Arch. 46, 1998, 129, 130.
- Marta 2008* L. Marta: Spada de la Obcina/Topcino (Maramureșul din drepta Tisei). Familia Română 9, 2008, 45-49.
- Mihályi 1883* J. Mihályi: A történet előtti Máramaros. Manuskript. 1883.
- Mozsolics 1973* A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Petrescu-Dîmbovița 1977* M. Petrescu-Dîmbovița: Depozitele de bronzuri din România. București 1977.
- Petrescu-Dîmbovița 1978* M. Petrescu-Dîmbovița: Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. PBF XVIII/1. München 1978.
- Petrescu-Dîmbovița 1998* M. Petrescu-Dîmbovița: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien. PBF X/4. Stuttgart 1998.
- Popescu 1963* D. Popescu: Über die bronzezeitlichen Streitäxte mit Nackenscheibe. Dacia 7, 1963, 91-114.
- Popescu/Rusu 1966* D. Popescu/M. Rusu: Dépôts de l'âge du bronze tardif. Inventaria Archaeologica Roumanie 2. Bucarest 1966.
- Rómer 1865* F. Rómer: A két hazában talált régi arany műemlékről, különösen a szarvasszói-Mármáros-megyei-arany kincsről. Arch. Közl. 5, 1865, 29-45.
- Roska 1942* M. Roska: Erdély régészeti repertórium I. Őskor. Kolozsvár 1942.
- Szathmáry 1864* K. P. Szathmáry: A Tisza bölcsője. In: Vasárnapi Újság 11, 1864, 16.
- Vulpe 1970* A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien I. PBF IX/2. München 1970.
- Vulpe 1974* A. Vulpe: Datare și considerații de ordin general (cu privire la depozitul de la Crăciunești). Stud. și Cerc. Istor. Veche 25, 1974, 11-17.
- Vulpe 1975* A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien II. PBF IX/5. München 1975.

MARAMUREŞ – „KRAJINA DEPOTOV“ V HORNOM POTISÍ

C a r o l K a c s ó

Nížina Maramureş, ktorá je výrazne ohraničenou geografickou oblasťou v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny, sa rozprestiera medzi pohorím Maramureş, pohorím Rodna a vrchmi Țibleş-Gutâi-Oaş a od východu na západ je rozdelená horným tokom Tisy. Táto oblasť je známa svojim podzemným nerastným bohatstvom, predovšetkým bohatými soľnými ložiskami, ako aj neželeznými rudnými ložiskami.

Z oblasti Maramureş pochádzajú početné kovové nálezy z doby bronzovej (tab. 1), z ktorých prvé sa objavili už koncom 18. storočia. V priebehu 19. storočia, resp. v prvých desaťročiach 20. storočia sa v tomto priestore objavili ďalšie bronzové a aj zlaté nálezy. Len malý počet z nich sa podarilo v celosti zachrániť a publikovať v odbornej literatúre s presnými údajmi o ich nálezových okolnostiach a zložení. V druhej polovici 20. storočia sa v oblasti Maramureş identifikovali ďalšie ojedinelé kovové nálezy, ako aj depoty. Prevažná časť týchto nových náleziev sa dostala do múzejných zbierok a ich nálezové okolnosti boli overené odborníkmi. Posledný nález – bronzový meč, ktorý mi je známy z oblasti Maramureş, sa objavil v roku 2006.

V oblasti Maramureş je dosiaľ celkovo registrovaných 60 hromadných bronzových náleziev, 98 ojedinelých bronzových a 11 zlatých (ojedinelých náleziev i depotov). Prevažná časť sa našla v údoliach riek Iza, Vișeu a Tisa, niektoré z nich priamo na terasách, iné na svahoch vyvýšenín. Depoty z Crasna Vișeului a Moisei sa objavili v kopcovitom predhorí v nadmorskej výške 600 m. Získali sa aj informácie o zvláštnych praktikách ukladania depotov, napríklad priamo v jamách po fažbe soli alebo v jamách v blízkosti soľných ložísk (Coștiui I, Ieud, Neresnycja, Vadu Izei [hromadné nálezy], Săliștea de Sus [ojedinelý nález], resp. pod kamenými haldami – Crasna Vișeului, Vadu Izei, Sârbi III). Známe sú aj riečne nálezy, a v tomto prípade ide o bronzové nálezy objavené na lokalite Iza pri Sighetu Marmaťiei (sekeromlat s kotúčovitým tylom, hroty kopijí, krátke meče). Náleziská niektorých depotov sa nachádzali v blízkosti prameňov (Ieud, Sighetu Marmaťiei IV). Pozoruhodná je koncentrácia náleziev v okolí opevneného sídliska Sighetu Marmaťiei-Dealul Cetații, ale aj v blízkosti sídlisk z doby bronzovej pri Sarasău.

Preložila Susanne Stegmann-Rajtár

AEGEAN PARALLELS TO CARPATHIAN BRONZE AGE PENDANTS

VĚRA KLONTZA-JAKLOVÁ

Furmánek's (1997) article, based on his previous work summarizing the finds of pendants in Slovakia (*Furmánek 1980*), provides further unambiguous evidence of intensive connections between the Carpathian region and the East Mediterranean in the Bronze Age and belongs within the list of classic and most frequently cited contributions to the study of the European BA (*Kristiansen/Larsson 2005, 142-250*).

The goal of this article, dedicated to Václav Furmánek's anniversary, is to present some Aegean parallels to Carpathian pendants, and simultaneously to outline what kind of information these artifacts could transfer. The topic cannot be covered exhaustively within the scope of this publication and some shapes (like spiral-, horns-, wagon-wheel-, bird- and some other miscellanea motifs) must therefore be excluded. Only the main or the most frequently found pendant shapes are discussed and the parallels mentioned present the most characteristic examples as guidelines for further individual research.

HEART-SHAPED PENDANTS AND THEIR PARALLELS

This type of pendant is common mainly in the North Carpathians, on the middle and lower reaches of the Tisza river, and in the North Balkans (*Furmánek 1997, 318, Abb. 4*). It was also found in South Carpathian cols (*Harding 1984, 113, Fig. 30*). It is known to appear in Moravia (*Podborský 1993, 282, Fig. 177; Salaš 2005, 213*) and Bohemia (*Jiráň 2008, 80, Fig. 45, 120, Fig. 72, 223, Fig. 136*). The earliest shapes appeared in the Carpathian region as early as the Kisapostag and Vatya Cultures and then were popular during all of the Middle BA (*Salaš 2005, 213*). They were spread throughout almost all of Europe by Urnfield Culture populations, e. g. in Bayern, Lower Austria, but also north of the Carpathian arc (*Salaš 2005, 213*).

The motif of a cordiform leaf (heart- or ivy-leaf-shaped leaf) was employed widely in Aegean iconography. The characteristic example is a faience pendant found in the Knossos treasures, dated to LM IA (Tab. 1: 1). Lithic moulds for their production were also found (Tab. 1: 2).

A similar artifact is a faience heart-shaped bead with two parallel holes for thread (Tab. 1: 3).

Identical beads were made also from gold. These beads were found in sets of some tens of them (Tab. 1: 4). They are dated to LM IIIA on Crete (*Popham et al. 1974, 213*). They are also known from the Mycenaean Chamber Tombs (*Wace 1932, 25-27, Fig. 12: 42*) and from many other Mycenaean cemeteries.

Similar motifs were depicted on sheet gold dress attachments (Tab. 2: 1) and on belt gold plates as two lines of intertwined ivy leaves (*Sakellarakis 1974, 122, 123, Abb. 30*); both are Mycenaean. Branches with ivy leaves are also depicted on glass paste plaques from Mycenae (*Demakopoulou 1998, 218, 219, Nr. 203*) or leaves placed in a square from Spata (Tab. 2: 3).

Ivory inlays and pendants with this motif were frequently found in the Mycenaean culture (Tab. 1: 5).

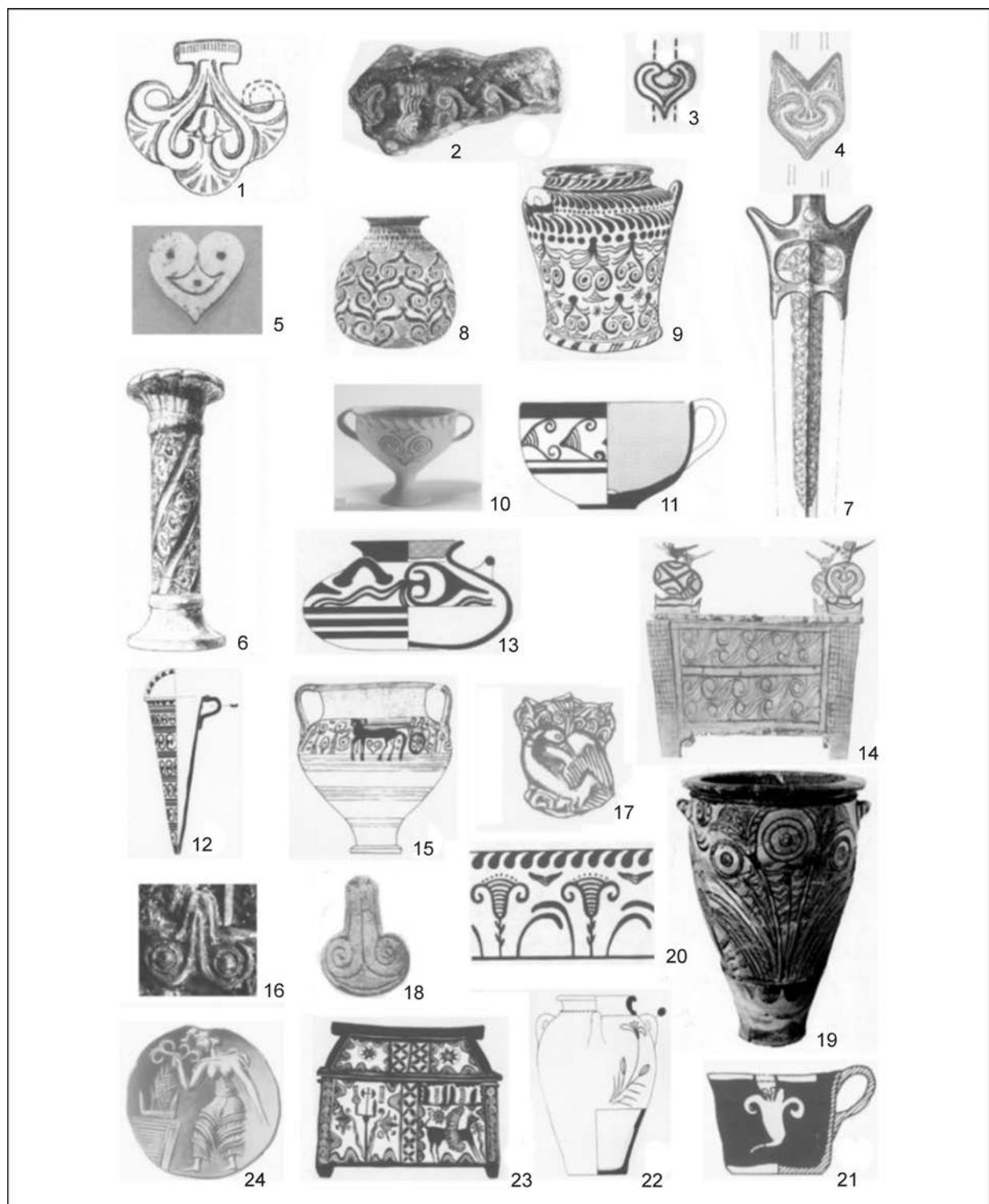
One of the most important sources for the study of symbols is the wall paintings. One of today's best known examples was introduced by Furmánek (1997, 317, Abb. 7: 1) when he spoke about the 'Captain's Cabin' fresco in the West house of Akrotiri (Thera). The walls of this room are conceived as a boat cabin as seen in Room 5's 'Flotilla' fresco (*Doumas/Doumas 1992, 68-75, 80, 81*). The heads of the banister jambs are palm-, heart-, or lily- shaped (*Doumas/Doumas 1992, 86, obr. 49, 50, 52, 54, 57, 60*). Between the jambs are chains decorated with little pendants in the same shapes. The pendants and jambs have a light blue or yellow color which is residual gold or faience.

A painted zone with a branch of ivy is placed above the 'Boxing Boys' fresco in room B1 of Building Beta (Tab. 2: 2) The Santorini wall paintings are well dated toward the end of LM IA (*Soles 2009, 107*).

A fragment of ivy-liana is also recognizable in the 'House of Frescoes' in Knossos (*Δημοπούλου-Ρεθεμνιώτακη 2005, 410, 411*).

In Mycenae ivy-leaves are pictured on frescoes in the Cult Centre (Tab. 2: 4) and dated to the LM IIIB period.

A unique find is the gold one-handled cup with a line of cordiform horizontal intertwined leaves on its body from Dendra (Tab. 2: 5) dated to the LH IIB – LH IIIA period.

Tab. 1. 1 – Evans 1902-1903, Fig. 44; 2 – Evely 2000, Fig. 161.14; 3 – VKJ after Demakopoulou 1996, Fig. 54; 4 – Popham/Catling, 1974, Fig. 11 E-G; 5 – Poursat 1977, Pl. LII, 473/2224; 6 – Hood 1978, 143; 7 – Hood 1978, Fig. 172; 8 – Betancourt 1985, Fig. 18B; 9 – Betancourt 1985, Fig. 109; 10 – Siebenmorgen 2000, Nr. 392; 11 – Watrous 1992, Nr. 1512, Fig. 56; 12 – Koehl 2006, Fig. 30/660; 13 – Mounjoy 1986, Fig. 19/1; 14 – Demakopoulou/Konsola 1981, 44; 15 – Vermeule/Karageorghis 1982, IV.49; 16 – Evely 2000, Plate 93/1; 17 – Muhly 1992, Fig. 21, Pl. 27/241, 242; 18 – Poursat 1977, 433/1990; 19 – Betancourt 1985, Fig. 24; 20 – Betancourt 1985, Fig. 105G; 21 – Muhly 1992, Fig. 5/42; 22 – Brogan 2004, Fig. 2.10; 23 – Marinatos 2010, Fig. 11.1; 24 – Sakellariou 1964, Nr. 279.

A very important example is a gold ring with a picture of two sphinxes sitting opposite each other and wearing heart-shaped pendants on their necks. Even their huts are created by two cordiform lines (Tab. 2: 6). The same motif is also on the sheet gold attachment of a silver fibula depicting a priestess/goddess carrying palm or papyrus branches growing up from cordiform leaves on top of her head (Tab. 2: 7).

A pedestal lamp found at Knossos, dated to LM I, made from antico rosso of Peloponnesian origin, was adorned with spiral flutes which flanked bands of stylized ivy branches (Tab. 1: 6).

The blade of a sword from Mycenae shaft grave IV was covered with ivy leaf decoration (Tab. 1: 7).

A heart-shaped leaf is also a motif commonly used in pottery decoration. The motif was already in use in the Protopalatial period, mainly in Kamares style decoration (Walberg 1987, 49, Fig. 13/5, 6; 66, Fig. 47/25). Then it was in use during all the LM period when the leaves were placed in horizontal bands (*Betancourt* 1985, 98 B, D, F; 105 C, H), or otherwise covered all the vessel, e. g. the alabastron from Aghia Eirene (Keos), dated to LM IA-B, (Tab. 1: 8) or the LM IB jar from Pseira (Tab. 1: 9). This motif was often used for decoration of the large Palace Style vessels (Niemeier 1985, 66-73), which first appeared in LM IB (Niemeier 1985, 189), survived throughout LM II and culminated in LM IIIA (Niemeier 1985, 172-188, *Betancourt* 1985, 155-158). At the end of the Late Palatial period those motifs were still in use, though they were less common and their shapes were becoming more abstract (*Betancourt* 1985, Fig. 119 B).

The ivy-leaf was a popular motif on vessels from drinking sets, like the LM IIIA kylikes from Knossos (Tab. 1: 10) or the LM IIIB kylix from Kommos (Watrous 1992, 89, Nr. 1562, Fig. 57) and the cup from the same site (Tab. 1: 11), or on rhyta (Tab. 1: 12). This motif was already in use in the LH IIA phase (Mountjoy 1986, 18, Fig. 12/3-5, 22; Fig. 16/1, 4), but became very popular in LH IIIA-B (Mountjoy 1986, 52, Fig. 57/12). LH IIA vessels, influenced by Minoan Palace Style, are symmetrically covered by large leaves e. g. beaked jugs (Tab. 2: 8), piriform jars (Tab. 2: 9). They are usually combined with other floral motifs – such as rosettes and lilies (Tab. 2: 8, 9). On smaller vessels there are usually shoulders which are covered by bands of heart-shaped motifs (Tab. 1: 13). Cordiform motifs are placed under horse's feet on funeral craters of Mycenaean tradition (Tab. 1: 15), which feature chariots, surrounded by plants, birds and other painted symbols.

There are also some larnakes where the ivy motif was depicted, such as the larnax from Tanagra, whose lid was decorated by four figurines on its edges. The figurines are disc-shaped with birds sitting on top of each. On one of those discs are painted horns of consecration in whose centre is a cordiform motif (Tab. 1: 14).

Some objects are shaped in heart-leaf form, e. g. palm branches, octopus bodies and tentacles, insect antennae, or they symbolized, or could be even identified with, parts of the human body (mainly the female breast).

LILY-SHAPED PENDANTS AND THEIR PARALLELS

Lily-shaped pendant finds are less common than the heart-shaped type. They are concentrated mainly in the middle of the region, starting in the Nitra culture and continuing until the Koszidory horizon (*Furmanek* 1980, 11, Taf. 4/62-78). The lily-motif is very popular in the Aegean, mainly in the Minoan culture. Identification of this kind of pendant with a lily blossom is not absolute but the considerable degree of similarity and the importance of this motif in Aegean symbolism allow such an assumption.

This motif was depicted on almost the same types of artifacts as the heart-shaped leaf motif. Cretan lily-shaped pendants and beads were made from glass paste (Popham et al. 1974, 212, Fig. 11P). Moulds for their production were also found (Tab. 2: 9, 1: 16). There are plenty of gold pendant sets (Tab. 2: 10) or beads (Tab. 2: 11) and lily motifs were also depicted on sheet gold plaques (Tab. 1: 17).

The same types of artifacts exist in the Mycenaean culture: lithic moulds (*Demakopoulou* 1996, 117, Nr. 61), sets of pendants (e.g. Dendra; *Demakopoulou* 1998, 215, Nr. 197) or beads with two parallel holes (Aidonia; *Demakopoulou* 1996, 53, Nr. 25; Mycenae; Wace 1932, 27, Fig. 12/38). They are a common find in Mycenaean shaft graves. Some of those pendants and beads resemble Carpathian double spiral pendants.

Identical pendants, beads and inlays were made from ivory or incised on it (Tab. 1: 18).

The lily was a very popular motif employed in pottery decoration during the Protopalatial period (Walberg 1987, 66, Fig. 48/25) but was even more common in the Neopalatial period. Large lily blossoms

Tab. 2. 1 – Demakopoulou 1996, Nr. 10; 2 – Doumas/Doumas 1993, 111, 112, Fig. 78, 79; 3 – VKJ after Demakopoulou 1996, nr. 58; 4 – Demakopoulou 1998, Nr. 149, 150; 5 – VKJ after Demakopoulou 1998, 92, 93, Nr. 22; 6 – Μυλωνάς 1983, 193, Fig. 150; 7 – Μυλωνάς 1983, 39, Fig. 26; 8 – Mountjoy 1986, Fig. 27, 9 – Demakopoulou 1998, Nr. 204; 10 – VKJ after Siebenmorgen 2005, Nr. 227; 11 – VKJ after Siebenmorgen 2005, 229; 12 – Demakopoulou 1998, 268, Nr. 303; 13 – VKJ after Demakopoulou 1998, 104, 33; 14 – Doumas/Doumas 1992, Fig. 63, 64; 15 – VKJ after Doumas/Doumas 1992, Fig. 74; 16 – Doumas/Doumas 1992, Fig. 133, 134; 17 – Demakopoulou 1998, Nr. 20; 18 – Priniatikos Pyrgos, September 2010, photo G. Afordakos.

were depicted on Palace Style storage vessels (Tab. 1: 19) but also as an elfin decoration element on little vessels (Tab. 1: 20). An interesting exemplar is a cylindrical one-handled cup from Poros, covered in black paint with a white lily blossom naturalistically depicted on its front (Tab. 1: 21). But it is not exclusively a fine pottery decoration motif. Lilies were also depicted on coarse jars as an attached relief or incised into the still wet surface (Tab. 1: 22). Similar blossoms are identified as lilies, papyrus, iris or palms (Niemeier 1985, 43-66). Furmánek identifies a parallel to the 'Lily jar' from Knossos (Furmánek 1997, 320, Abb. 6: 1).

The motif was used on Mycenaean pottery in the same way (Mountjoy 1986, 38, Fig. 38/1, 94, 95; Fig. 114/2) and characterized as one of the leading decorative motifs by A. Furumark (1941, 257-260, for lily motif; 268-274, for ivy motif). It is present on large vessels, e.g. a piriform jar from Deiras, where the lilies are combined with heart-shaped leaves (Fig. 2: 17) or a beaked jug from Tanagra with lily blossoms placed diagonally on the vessel's body (Tab. 2: 12), but also on smaller vessels, e.g. a crater from Menelaion (Tab. 2: 13). The Lily is also a common motif on larnakes (Tab. 1: 23).

Lilies are also pictured on seals, commonly from Protopalatial period in Crete; e.g. a seal prism with hieroglyphic signs (Tab. 3: 2). Their popularity culminated in the Late Palatial Period. A very important example is a carnelian seal depicting a woman standing by an altar with horns of consecration and palm branches, holding one lily blossom in each hand (Tab. 1: 24). An analogous motif was pictured on a gold ring from Aidonia, on which two women bring lily and papyrus blossoms to a sanctuary and the same flowers are blooming under their feet (Tab. 3: 1).

An exceptional find is a dagger with gold lilies inlaid on the blade and incised on the gold handle (Tab. 3: 3).

Wall paintings are again a very informative source. As well as the lilies from the Captain's Cabin fresco (Furmánek 1997, Abb. 7: 1) lilies are depicted bound into a bouquet in a vase on the window jambs of same room (Tab. 2: 14). They are also in room D2 of Complex Delta, where they grow up in the rocky landscape of the 'Fresco With Swallows' (Tab. 2: 15). On the 1st floor of Xeste 3, in Room 3b, is pictured a woman, whose dress is covered by tiny lily blossoms (Tab. 2: 16).

One frequently cited parallel is the Knossos fresco of the Priest-King with lilies (Tab. 3: 4), who wears a wreath bordered by lilies on his head, a necklace of lily-shaped beads on his neck and walks among lilies.

Another parallel is a bouquet of lilies in a vase on a red background from Amnisos (*Δημακοπούλου-Ρεθεμνιώτικη* 2005, 296).

Lilies are depicted on a LM I fresco in Aghia Triada in Room 14 featuring a woman kneeling among lilies and crocuses (Jones 2007, Pl. 18: 1, 2; 18: 5).

The lily blossom motif also appears frequently in hieroglyphic script (Tab. 3: 5).

MOON-SHAPED PENDANTS AND KISTERENYE TYPE PENDANTS

These pendants occur in rich variability throughout all the Carpathian Tumuli culture (Furmánek 1980, 16). The symbol of a framework of two opposed spirals is common on seals as noted by Furmánek (1997, 317, Abb. 3). It is a characteristic motif of Protopalatial seals (Krzyszowska 2005, 87, Fig. 139, 96; Fig. 161), but appeared in the Prepalatial period (Krzyszowska 2005, 64, Fig. 105), and on the mainland is occasionally used in EHII (Tab. 3: 12; Krzyszowska 2005, 47). It is also possible to recognize this symbol on pottery, again from at least as early as the Protopalatial period (Walberg 1987, 49, Fig. 36/13-15, 17-19) although it is not as common as the motifs mentioned above. The motif is usually combined with other symbols but is unequivocally special in meaning as evidenced by its occurrence on very special artifacts. This symbol is pictured on a stone grave stele from Mycenae (Tab. 3: 15), where it is placed above a scene of a chariot pulled by a feline and directed towards a man with sword. On another stele (Tab. 3: 14) the spiral motif is placed in triads in a circle. Furmánek (1997, 322, Abb. 8: 1) compares this type of pendant with a gold attachment from the Aigina treasure. There is an analogous gold attachment from Mycenae (Tab. 2: 7) and a figure from a seal found in Tanagra (Tab. 3: 6).

The moon-shaped pendant painted on the neck of a psi-idol from Tiryns (Tab. 3: 13) dated to LH IIIB compares well with a clay figure from the Carpathians (Tab. 3: 7).

This motif was also employed in the decoration of bronze tweezers from a male burial at Mycenae (*Mνλωνάς* 1972, Tab. 100).

Tab. 3. 1 – Pini 1993, 115, nr. 113; 2 – Platon 1977, 485, Nr. 316; 3 – Vermeul 1975, Fig. 61; 4 – Marinatos 1993, 72, Fig. 61; 5 – Evans 1895, 43; 6 – Blakolmer 2010, 106; 7 – Kristiansen/Larsson 2005, Fig. 54; 8 – Goody 1993, Fig. 2; 9 – Burke 2010, Fig. 19; 10 – Loon 1985, Fig. 5; 11 – Kristiansen/Larsson 2005, Fig. 132; 12 – Krzyszowska 2005, Fig. 78; 13 – Demakopoulou 1998, 95, Nr. 25; 14 – Μυλωνάς 1983, fig. 170; 15 – Μυλωνάς 1983, fig. 32.

Evans had already pointed out this symbol on Egyptian scarabs (*Evans 1895, 58, Fig. 49*). Kristiansen and Larsson (2005, 150, Fig. 50, 150) mention a similarity with a Hittite royal emblem (Tab. 3: 11). The identification of this symbol is not clear and some scholars would support an explanation that it symbolized a part of the female body (breast) or a gesture (armful; *Kristiansen/Larsson 2005, 199–201, Fig. 88, 190; Fig. 81*).

CONCLUSIONS

These motifs are not only interesting due to their use over a very wide region for a long time (from the Protopalatial period on Crete, culminating in LMI – LMIIIA there, LHI – LHIIIA on the mainland, which overlaps with BA2 – BC, the horizon of their occurrence in the Carpathians and other European regions), thereby making us think about some common elements of cultural background for the Mediterranean, Aegean and the whole of Europe, but also because they contain and transfer special, but commonly comprehensible meaning within the world of the Bronze Age (*Bouzek 1985, in Salaš 2005, 213 other bibliography*). There is a very low probability of the existence of an isolated, individual iconography during the palatial periods of the Aegean Bronze Age (*Blakolmer 2010, 108*).

The motif of the lily blossom is very popular mainly on Crete, where this bulbous long lived plant Sea Daffodil, lat. *Pancratium maritimum* (*Iatridis 1988, 110*) is very common in the coastal area (Tab. 2: 18). This plant has been connected with renewal cycles (*Marinatos 1993, 195*). The importance and significance of this symbol is accented by its occurrence on artifacts of special function or position in material culture. The motif was originally borrowed from the usual papyrus or lotus blossoms of Egypt (Tab. 3: 8), which, when transferred to Crete, tended to be shown as lilies. But later, the lilies, re-imported from Crete were also used in Egyptian iconography as a part of textile decoration (Tab. 3: 9). It should be mentioned again that not all the so-called lily-shaped pendants are necessarily representations of lily (or other similar plant) blossom. They may also be identified with “horns of consecration”, whose interpretation has, contemporaneously, been intensively discussed.

The symbol of the heart-shaped leaf is also connected to ritual. It features on rhyta, on larnakes and on burial craters, where it could possibly symbolize a gate to the world of death (*Marinatos 2010, 107, 108, 141*). Evans had already called the plant “sacral ivy” (*Evans 1964, 478–488*). Ivy is an evergreen long lived plant which can survive in very pure soils and is inauspicious for other plants’ survival. In classical Greece it was a symbol of immortality and belongs among the symbols of Dionysus. Its fruit is poisonous but its external therapeutic effects are exceptional (*Αλιμπέρτης, n.d., 26*).

However, it seems that the lily and ivy symbols were used to designate the ruling elite of Bronze Age civilization. These persons (and those symbols) were linked to spring rituals of fertility served by women of the upper class (the practice seems to survive until the classical period in Demeter spring festivals; *Kristiansen/Larsson 2005, 142–145*). Very well-tended gardens are also connected with the upper echelons of society (*Goody 1993, 44*). Both plants are present in “paradise” gardens (*Marinatos 2010, 143*) and they seem to have a special position in the connection between the worlds of life and death. They are mainly connected with women (jewelry, cloth) or they even pertain to women’s bodies (breast, breast and arms; *Kristiansen/Larsson 2005, 149, 150*). But there are some single finds connected to the world of men (the lily dagger, or the tweezers from shaft graves at Mycenae). The ‘Priest with Lilies’ fresco at Knossos too can be included in this category. There is also the connection with Hittite royal symbolism. The hut of the Hittite king can be compared with the hut/wreath of the Minoan man on the fresco (Tab. 3: 4, 10).

Interpretation of the “moon” motif is less secure. Its meaning is difficult to decipher. This symbol was recognized in Hittite symbolism as being connected to the power of the king (Tab. 3: 11; *Kristiansen/Larsson 2005, 199–204*). It is combined with axes and wheels. A pendant of Rimavská Sobota (*Furmánek 1980, 40, Taf. 27, 787*) also resembles those Hittite royal emblems. This symbol is related to men, especially warriors (*Kristiansen/Larsson 2005, 249*).

We are surely dealing with identical symbols transferring very similar meanings, whose complexity and regularity suggest the transmission of religious and social institutions, related to the role of high ranking woman (lily, ivy), ensuring fertility, renewal, birth and rebirth, and cyclical time, which thus promulgated the legal and eternal position of privileged families, and the closely related role of the warriors who protected this status, ensuring the strength of trade and international connections. This symbolism carried with it the very ideas of the new – in central and North Europe – institutions of societal stratification and chiefly/kingly leadership already successfully established in the East Mediterranean.

It is no coincidence that all these motifs are in common use in MMIII/LM IA period when Crete became a centralized polity and the Mycenaean elite established its power (*Younger/Rehak 2008, 141-152*) and were used slightly later by an European elite copying those models of power, ruling, controlling and ideology.

ACKNOWLEDGMENT

I am very grateful to the editors for giving me the opportunity to express my best wishes to Prof. V. *Furmánek* by presenting this study on Bronze Age symbols.

The final version of the article presented here owes much to Prof. F. *Blakolmer* for his insightful comments, to Mr. J. Žežule for challenging discussion on the topic, and to Dr. S. *Bridgford* for patient and precise editing of English text.

Dr. Věra Klontza-Jaklová
 Masaryk University
 Department of Archaeology and Museology
 Arne Novaka 1
 CZ – 602 00 Brno
 &
 IIHSA Prinaiatikos Pyrgos Project
 vera.klontza@gmail.com
 verakj@mail.muni.cz

BIBLIOGRAPHY

- Betancourt 1985* P. P. Betancourt: The History of Minoan pottery. Princeton – New Jersey 1985.
- Blakolmer 2010* F. Blakolmer: Small is beautiful. The significance of Aegean Glyptic for the study of Wall Paintings, relief Frescoes and Minor Relief arts. In: Die Bedeutung der Minoischen und Mykenischen Glyptic. VI. Internationales Sieg-Symposium aus Anlass des 50 jährigen Bestehens des CMS. Marburg, 9.-12. Oktober 2008. CMS, Beiheft 8. Mainz 2010, 91-108.
- Brogan 2004* T. Brogan: The Incised and Relief Lily Jars from Mochlos. In: L. P. Day/M. S. Mook/J. D. Muhly (eds.): Crete Beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference. Philadelphia 2004, 29-41.
- Burke 2010* B. Burke: From Minos to Midas. Ancient Cloth production in the Aegean and in Anatolia. Ancient Textiles series. Vol. 7. Oxford – Oakville 2010.
- Demakopoulou 1996* K. Demakopoulou (ed.): The Aidonia Treasure. Seals and Jewellery of the Aegean Late Bronze Age. Athens 1996.
- Doumas/Doumas 1992* C. Doumas/A. Doumas: The Wall-Paintings of Thera. Athens 1992.
- Evans 1895* A. J. Evans: Cretan Pictographs and Prae-Phoenician script. New York 1895.
- Evans 1902-1903* A. J. Evans: The Palace of Knossos. Annual of the British School of Athens IX, 1902-1903, 1-153.
- Evans 1964* A. J. Evans: The Palace of Knossos at Knossos. Volume II: Part II. Town-Houses in Knossos of the new era and restored West palace section, with its state approach. New York 1964.
- Evely 2000* R. D. G. Evely: Minoan Crafts: Tools and Techniques. An Introduction. Vol. 2. Jonsered 2000.
- Furmánek 1980* V. Furmánek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- Furmánek 1997* V. Furmánek: Bronzeanhänger als Belege für Kontakte des Karpatenbeckens mit dem östlichen Mittelmeerraum. In: C. Becker et al. (Hrsg.): Xqóvoč. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernard Hänsel. Espelkamp 1997, 313-324.

- Furumark 1941* A. Furumark: The Mycenaean Pottery. Analysis and Classification. Stockholm 1941.
- Goody 1993* J. Googy: The Culture of Flowers. Cambridge 1993.
- Harding 1984* A. F. Harding: The Mycenaeans and Europe. London 1984.
- Hood 1978* S. Hood: The Arts in Prehistoric Greece. Harmondsworth 1978.
- Iatridis 1988* Y. Iatridis: Flowers of Crete. Athens 1988.
- Jiráň 2008* L. Jiráň (ed.): Doba Bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. Praha 2008.
- Jones 2007* B. Jones: A reconsideration of the Kneeling-Figure fresco from Hagia Triada. In: P. P. Betancourt/M. C. Nelson/H. Williams (eds.): Krinoi kai Limenes. Studies in Honor of Joseph and Maria Shaw. Philadelphia 2007, 151-158.
- Kristiansen/Larsson 2005* K. Kristiansen/T. B. Larsson: The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transformations and Transformations. Cambridge 2005.
- Krzyszowska 2005* O. Krzyszowska: Aegean Seals. An Introduction. BICS Supplement 85. London 2005.
- Loon 1985* M. N. van Loon: Anatolia in the Second Millennium B.C. Iconography of religions. Section XV – Mesopotamia and Near East, Fasc. 12. Leiden 1985.
- Marinatos 1993* N. Marinatos: Minoan Religion. Ritual, Image and Symbols. Columbia 1993.
- Marinatos 2010* N. Marinatos: Minoan Kingship and the Solar Goddess. Urbana – Chicago – Springfield 2010.
- Mounjoy 1986* P. A. Mounjoy: Mycenaean Decorated Pottery. A Guide to Identification. Studies in Mediterranean Archaeology. Vol. 73. Göteborg 1986.
- Niemeier 1985* W.-D. Niemeier: Die Palaststilkeramik von Knossos. Stil, Chronologie und historischer Kontext. Berlin 1985.
- Pini 1993* I. Pini: Kleinere Griechische Sammlungen. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel V. Supplementum 1B. Lamia – Zakynthos und weitere Länder des Ostmittelmeerraums. Berlin 1993.
- Platon/Pini/Salies 1977* N. Platon/I. Pini/G. Salies: Iraklion Archäologisches Museum. Teil 2. Die siegel der Altpalastzeit. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel II. Mainz 1977.
- Podborský et al. 1993* V. Podborský et al.: Pravěké Dějiny Moravy. Brno 1993.
- Popham et al. 1974* M. R. Popham et al.: Sellopolou Tombs 3 and 4. Two Late Minoan Graves near Knossos. Annual of the British School of Athens 69, 195-257.
- Poursat 1977* J.-C. Poursat: Catalogue des ivoires Mycéniens du Musée National D'Athènes. Bibliothèque des écoles Francaises D'Athènes et de Rome. Athènes – Paris 1977.
- Sakellarakis 1974* J. A. Sakellarakis: Die Chronologie der Siegelringe und Siegel aus Grab 91 von Mykene. In: Die Kretisch-Mykenische Glyptic und Ihre Gegenwärtigen Probleme. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel. Bonn – Bad Godesberg 1974, 115-133.
- Sakellariou 1996* A. Sakellariou: Die Minoischen und Mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athens. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel I. Athens 1996.
- Salas 2005* M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. I-II. Brno 2005.
- Siebenmorgen 2000* H. Siebenmorgen: Im Labyrinth des Minos. Kreta – die erste europäische Hochkultur. Karlsruhe 2000.
- Soles 2009* J. S. Soles: The impact of the Minoan eruption of Santorini on Mochlos, a small Minoan town on the north coast of Crete. In Time's Up! Dating the Minoan eruption of Santorini. Acts of the Minoan eruption Chronology workshop, Sandbjerg November 2007 initiated by Jan Heinemeir & Walter L. Friedrich. Monographs of the Danish Institute at Athens. Volume 10. Athens 2009, 107-116.

- Vermeule 1975* E. T. Vermeule: The art of the Shaft Graves of Mycenae. Lectures in Memory of Louise Taft semple Third Series. Cincinnati 1975.
- Vermeule/Karageorghis 1982* E. Vermeule/V. Karageorghis: Mycenaean Pictorial Vase Painting. Cambridge – Massachusetts – London 1982.
- Walberg 1987* G. Walberg: Kamares. A Study of the Character of Palatial Middle Minoan Pottery. Acta Universitatis Upsaliensis. BOREAS. Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilisations, 8. Uppsala 1987.
- Walberg 1992* G. Walberg: Minoan Floral Iconography. In: R. Laffineur/J. L. Crowley (eds.): Eikon. Aegean Bronze Age Iconography: shaping a Methodology. Proceedings of the 4th International Aegean Conference. University of Tasmania, Hobart, Australia 6.-9. April 1992. Aegeum 8. Liége 1992, 241-255.
- Younger/Rehak 2008* J. G. Younger/P. Rehak: The Matriarchal Culture of Neopalatial Crete. In: The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age. Cambridge 2008, 140-164.
- Αλιμπέρτης n. d.* A. Αλιμπέρτης: Θεοπατευτικά, αρωματικά και εδώδιμα φυτά της Κρήτης. Ηράκλειο n. d.
- Δημακοπούλου-Ρεθεμιωτάκη 2005* N. Δημακοπούλου-Ρεθεμιωτάκη: Το αρχαιολογικό μουσείο Ηρακλείου. Αθήνα 2005.
- Watrouse 1992* L. V. Watrouse: Kommos. III. The Late Bronze Age Pottery. Princeton 1992.
- Μυλωνάς 1972* Γ. Ε. Μυλωνάς: Ο ταφικός κύκλος Β των Μυκηνών. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής εταιρίας, Αριθ. 73. Αθήνα 1972.
- Μυλωνάς 1983* Γ. Ε. Μυλωνάς: Πολύχρονοι Μυκήναι. Αθήνα 1983.

EGEJSKÉ PARALELY V KARPATSKÝCH BRONZOVÝCH PŘÍVĚSCÍCH

Věra Klontza - Jaklová

Článek navazuje na práci V. Furmaničky (1997) a přináší další egejské analogie ke karpatským srdcovitým, liliovitým a měsícovitým závěskům doby bronzové (DB).

Srdcovitý list a liliovitý květ (jeho identifikace s liliovitými závěsky nemí zcela jednoznačná) byly hojně zpodobňovány na freskách, špercích, zbraních, pečeťích, architektuře a keramice. Dvě proti sobě stojící spirály najdeme na hliněných idolech, pohřebních stělách, pečeťích, skarabeech i keramice. Tyto motivy se vyskytují převážně na předmětech souvisejících s kultem nebo s vládnoucí elitou. Jejich zobrazování kulminuje v MMIII/LM IA, kdy se Kréta stává do značné míry centralizovanou polití a mykénská elita stabilizuje svoji moc, což se časově překrývá s koncem starší a celou střední DB ve střední Evropě, kdy byly tyto symboly používány také v Karpatské kotlině.

Tyto motivy nejsou zajímavé pouze značným geografickým (od východního Středomoří po Skandinávii) a chronologickým rozšířením (po témař celou DB), jež nás směruje k úvahám o míře kulturní jednoty a propojení středomořské oblasti a Egejské s ostatní Evropou, ale také proto že obsahují a přenášejí speciální, pro svět doby bronzové obecně pochopitelné významy. Je možné uvažovat o přejímání sociálních a rituálních institucí z Egejské místní elitou, pravděpodobně kopírující jižovýchodní vzory.

BRONZOVÉ NÁLEZY ZO ŽALOBÍNA

MÁRIA KOTOROVÁ - JENČOVÁ

Žalobín, neveľká obec v okr. Vranov nad Topľou, leží nad severným výbežkom Východoslovenskej nížiny, juhovýchodne od vodnej nádrže Domaša. V chotári obce s mierne zvlneným reliéfom sa stretávajú dva celky Nízkych Beskýd – Ondavská vrchovina zo severu a Beskydské predhorie z juhu. Nadmorská výška v strede obce je 136 m. Cez obec preteká potok Bystrina, prítok Ol'ky (mapa 1). Z hydrologického hľadiska ide o širšie povodie Ondavy.

Do roku 2005 nebola táto obec registrovaná ako archeologická lokalita. V uvedenom roku sa uskutočnil archeologický výskum exteriéru kostola sv. Františka z Asissi v súvislosti so zámerom jeho rekonštrukcie. Popri stredovekom a novovekom prikostolnom cintoríne, ktorý sa tu predpokladal, sa v hĺbke 230 cm zachytila aj sídlisková jama z mladšej doby bronzovej (Kotorová-Jenčová 2007). Zistené sídlisko chronologicky a kultúrne korešponduje s blízkym hradiskom v Sedliskách-Podčičve (Kotorová-Jenčová 2003, 513, 514; 2004, 136-138; 2010a, 360-362).

V r. 2008 pri úpravách interiéru uvedeného kostola sa v jeho svätyni našiel poklad strieborných mincí z 15. – 17. stor. Po medializácii tohto nálezu sa prihlásil miestny obyvateľ *Andrej Vrábel* s informáciou, že v záhrade svojho brata Jána Vrábelia, na východnom okraji obce (č. domu 91), zozbieran ešte v roku 2006 bronzové náramky. Autorke príspevku odovzdal päť bronzových náramkov, 1 náramok v dvoch zlomkoch a zlomky z dvoch ďalších. Pri obhliadke polohy sa našli ďalšie 4 kusy – 2 celé náramky a jeden v dvoch zlomkoch. Napokon nálezca dodatočne našiel ešte jeden kus. Predmety sa nachádzali na povrchu oráčiny, na pomerne malej ploche asi 30 x 10 m (mapa 2, poloha 1). Považujeme ich za súčasť jedného celku – depotu, ktorý predstavuje jeden náramok z tyčinky s nepravidelným, miestami nízkym segmentovým prierezom a zahrotenými koncami, šesť celých tyčinkových náramkov s nepravidelným obdĺžnikovým prierezom tyčinky, dva podobné sú v zlomkoch, jeden je deformovaný a z ďalších dvoch sú fragmenty. Spolu nález predstavuje 10 náramkov (z toho 2 sú v 4 kusoch) a dva zlomky. Nálezca bol presvedčený, že predmety sa do záhrady dostali s dovezeným hnojivom, pretože sa našli až potom, čo sa tu dopravil maštaľný hnoj z inej dediny. Predpokladáme však, že depot bol uložený v Žalobíne a na povrch sa dostal vďaka hlbšej orbe a erózii pôdy. Predmety boli pravdepodobne uložené v schránke z organickej látky a pri hlbokej orbe na parcele rozľahané po oráčine. Nález sa po prevzatí Krajským pamiatkovým úradom v Prešove dostal do zbierok Vlastivedného múzea v Hanušovciach nad Topľou, ako regionálne príslušnej múzejnej inštitúcie, kde je uložený pod ev. č. A 2137 – A 2148.

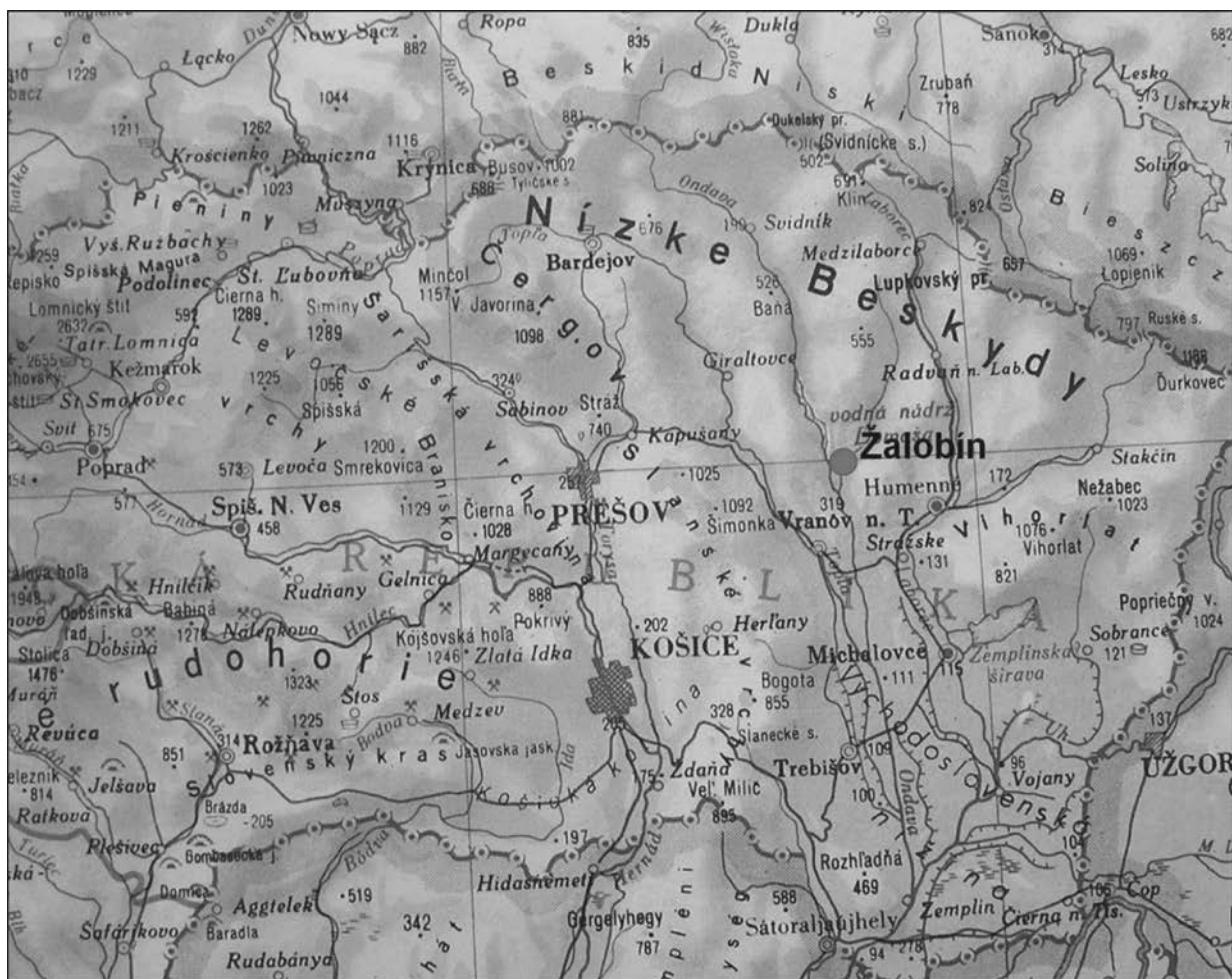
Potom, čo sa informácie o poklade náramkov objavili v médiách, iný miestny záujemca o dejiny *Jozef Mihalčin* odovzdal v rokoch 2009-2010 do zbierok Vlastivedného múzea v Hanušovciach nad Topľou ďalšie bronzové predmety z tejto lokality, datovateľné do doby bronzovej. Na oráčine juhovýchodne od obce našiel popri náleزو z iných období (rímska minca cisára Nerva, fragment falérky, malý bronzo-vý krúžok) dva bronzové náramky (mapa 2, poloha 2-3) a hlavicu bronzovej ihlice (mapa 2, poloha 4). V r. 2010 sa našiel tretí bronzový náramok s prekriženými koncami a zlomok kosáka s rebrovito zosilneným chrbotom (mapa 2, poloha 3).

Na nálezisku depoutu bronzových náramkov v intraviláne obce sa našli aj nevýrazné fragmenty keramiky, v sprievode nálezov z extravilánu obce sa črepy nevyskytovali. Ani pri obhliadke polohy autorkou príspevku sa nezistili žiadne ďalšie stopy osídlenia.

POPIS NÁLEZOV

Depot náramkov (poloha 1)

Z nálezových okolností je zrejmé, že súčasný obsah depoutu nemusí zodpovedať jeho pôvodnému obsahu a nie je vylúčené, že v budúcnosti sa na polohe nájdu ďalšie jeho súčasti. Žiaľ, majiteľ pozemku neumožnil realizáciu sondážneho výskumu, takže nevieme overiť, o aký druh náleziska ide. Výskyt frag-

Mapa 1. Žalobín, okr. Vranov nad Topľou.

mentárnej keramiky získanej zberom pri prieskume lokality naznačuje, že môže ísť o pokračovanie sídliska, zachyteného v centrálnej časti obce, v exteriéri kostola. Bez sondážneho výskumu však tento súvis nevieme jednoznačne preukázať. Doloženie súvislosti depotu so sídliskovou aglomeráciou je pomerne vzácné. V celoslovenskom meradle má v mladšej dobe bronzovej iba 6,8 % pokladov vzťah k sídliskovej aglomerácii, 25 % nemá žiadnený vzťah a v 68,2 % nebolo možné takýto vzťah zistiť (Furmánek 1995, 161).

V depote nachádzame dva základné typy náramkov. Väčšina patrí k otvoreným náramkom so zrezanými, zaoblenými alebo zahrotenými koncami, vyhotoveným z hranenej tyčinky viac-menej obdlžníkového prierezu. Druhý typ náramku, reprezentovaný jediným exemplárom, má konce mierne prekrížené, zahrotené a je vyhotovený zo slabejšej tyčinky s prierezom nepravidelného tvaru, miestami segmentovým a miestami obdlžníkovým. Svojím vnútorným priemerom predstavuje skôr náramenicu alebo ozdobu nôh.

I. typ

Náramky so zrezanými, zaoblenými alebo zahrotenými koncami, vyhotovené z hranenej tyčinky nepravidelného, viac-menej obdlžníkového prierezu. Majú oválny alebo kruhový tvar, v jednom prípade je predmet deformovaný. Zvyčajne je jeden koniec zrezaný a druhý zahrotený alebo zaoblený.

Náramky s jedným koncom zrezaným a druhým zúženým až zahroteným

1. Oválny tvar; priemer 94 mm; max. hrúbka tyčinky 6,5 mm; hmotnosť 36,3 g; náznak hranenia tyčinky, jeden koniec ostro zahrotený; tmavozelená, len výnimcoľne svetlá patina, miestami hnedý povlak. Evidenčné číslo (EČ): A 2139 (obr. 1: 1).

2. Oválny tvar; priemer 80 mm; max. hrúbka tyčinky 7 mm; hmotnosť 48,3 g; náznak hranenia tyčinky; patina tmavozelená, miestami svetlá. EČ: A 2142 (obr. 1: 2).
3. Oválny tvar; max. priemer 97 mm; max. hrúbka tyčinky 7 mm; hmotnosť 32,1 g; náznak hranenia tyčinky, jeden koniec odlomený, druhý zahrotený; patina na vrchnej strane tmavozelená, na spodnej miestami svetlozelená, miestami bez patiny. EČ: A 2144 (obr. 1: 3).
4. Deformovaný oválny tvar; max. rozmer 138 mm; max. hrúbka tyčinky 7 mm; hmotnosť 42,8 g; jeden koniec zrezaný, druhý zúžený, deformovaný; patina tmavozelená, miestami hnedý povlak. EČ: A 2140 (obr. 1: 4).

Náramok s jedným koncom zrezaným, druhým odlomeným, zrejme zúženým

5. Kruhový tvar; max. priemer 100 mm, max. hrúbka tyčinky 7 mm; hmotnosť 51,1 g; náznak hranenia tyčinky; tmavozelená patina, miestami hnedý povlak. Predmet je v dvoch zlomkoch. EČ: A 2145 (obr. 1: 5).

Náramky s jedným koncom zrezaným a druhým zaobleným

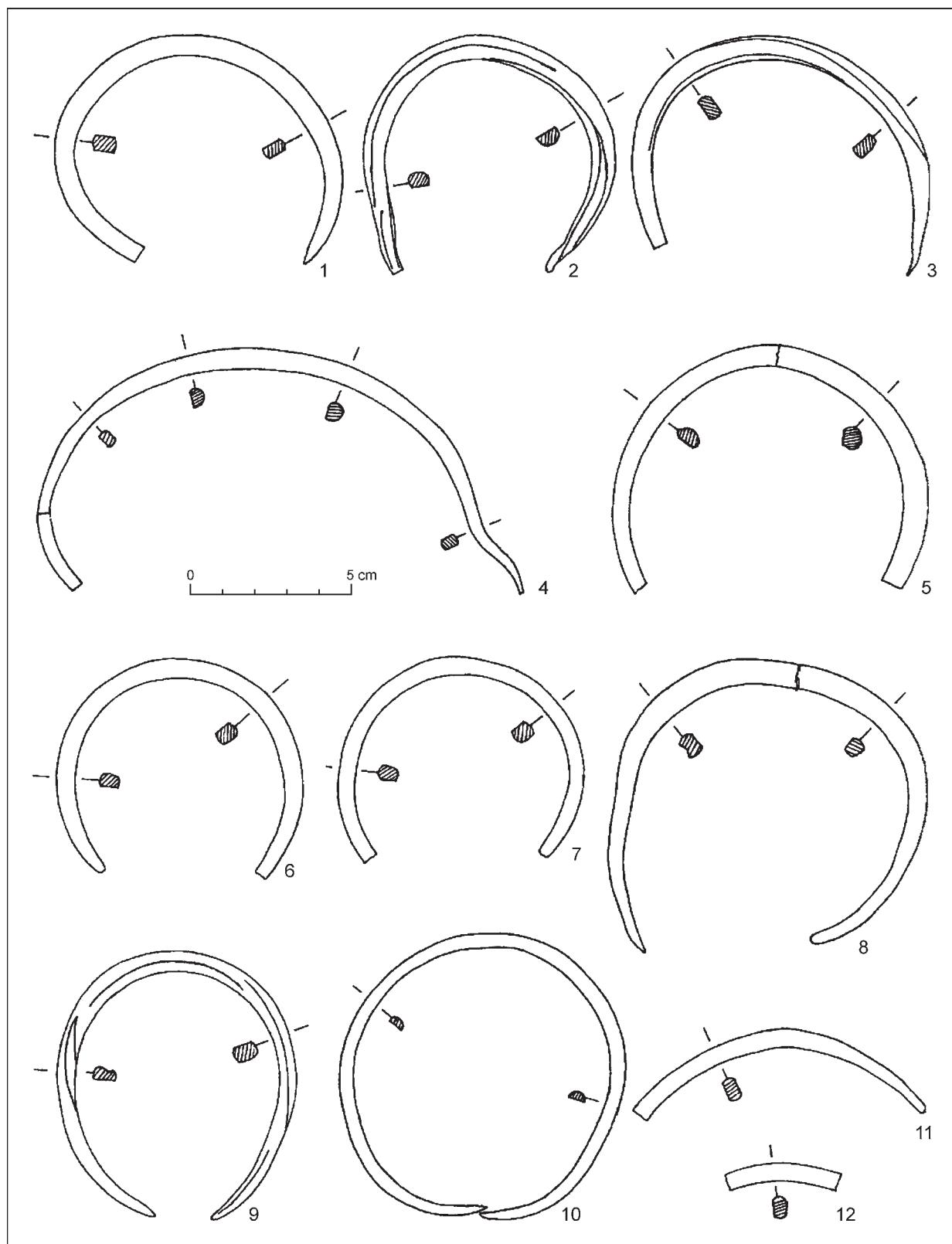
6. Kruhový tvar; max. priemer 78 mm; max. hrúbka tyčinky 6 mm; hmotnosť 33,7 g; náznak hranenia tyčinky; patina tmavozelená, miestami hnedý povlak. EČ: A 2143 (obr. 1: 6).
7. Oválny tvar; max. priemer 80 mm; max. hrúbka tyčinky 5 mm; hmotnosť 32,2 g, prierez tyčinky takmer štvorcový; patina tmavozelená, miestami svetlá a hnedý povlak. EČ: A 2147 (obr. 1: 7).

Náramok s jedným koncom zahroteným a druhým zaobleným

8. Max. priemer 98 mm; max. hrúbka tyčinky 6,5 mm; hmotnosť 22,5 g; náznak hranenia tyčinky; patina tmavozelená, miestami drsná. V dvoch zlomkoch. EČ: A 2138 (obr. 1: 8).

Mapa 2. Žalobín, okr. Vranov nad Topľou. Označenie lokality v centre obce – nález sídliskovej jamy; 1 – nález depotu bronzových náramkov; 2 – nález bronzového náramku; 3 – nález dvoch bronzových náramkov a fragmentu kosáka; 4 – nález hlavice bronzovej ihlice.

Obr. 1. Žalobín, okr. Vranov nad Topľou. Depot bronzových náramkov. Autor kresieb P. Mikita.

Náramok so zahrotenými koncami

9. Takmer kruhový tvar; max. priemer 88 mm; max. hrúbka tyčinky 6 mm; hmotnosť 32,7 g; spodná strana rovná, na vrchnej náznak hranenia tyčinky; patina odstránená nálezcom EČ: A 2141 (obr. 1: 9).

II. typ

10. Kruhový tvar; prekrížené zahrotené konce, miestami segmentový prierez tyčinky, priemer 95 mm; max. hrúbka tyčinky 5 mm; hmotnosť 22 g; ušľachtilá patina čiastočne odstránená, miestami svetlozelená. EČ: A 2137 (obr. 1: 10).

Zlomky

11. Fragment náramku z hranenej tyčinky s obdĺžnikovým prierezom a zahroteným koncom. Patrí k I. typu. Rozmery tyčinky: 5 x 8 mm; hmotnosť 16,5 g; patina tmavozelená, miestami svetlá. EČ: A 2146 (obr. 1: 11)
12. Malý fragment náramku z tyčinky so štvorhranným prierezom. Hrúbka tyčinky: 5 mm; hmotnosť 6,0 g; povrch so stopami poškodenia; patina miestami svetlá. EČ: A 2148 (obr. 1: 12)

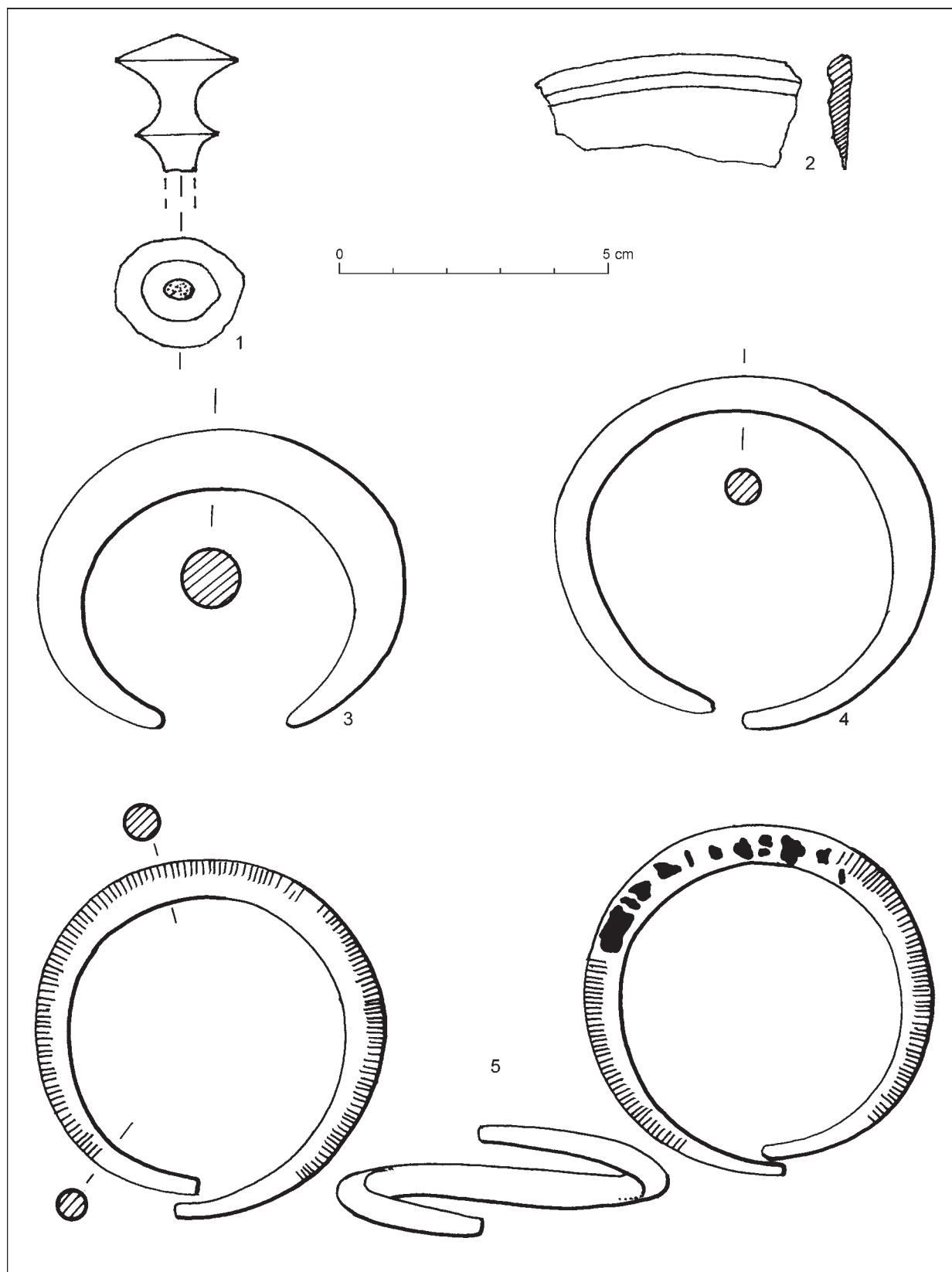
Náramky sú v kultúrach popolnicových polí v slovenskom hornom Potisí (východná časť východného Slovenska ohraničená na severe, východe a juhu štátnej hranicou a na západe údolím Torysy, časťou Košickej kotliny a Slanskými vrchmi) najpočetnejšou skupinou šperkov. Ich najväčší výskyt je zaznamenaný v depotoch, niekoľko exemplárov sa našlo v hrobových celkoch. Pred žalobínskym nálezom sme z depotov poznali 108 identifikovateľných exemplárov a 20 zlomkov. Z nich najpočetnejšiu skupinu predstavujú práve kruhové alebo oválne náramky z masívnej tyčinky (Kotorová-Jenčová 2006, 116-120).

Žalobínky depot je z hľadiska skladby „čistý“, obsahuje jeden druh nálezov. I keď znova pripúšťame, že v súčasnosti známy obsah depota nemusí byť kompletný a teda mohol pôvodne obsahovať aj iné predmety, v depotoch horného Potisia sa objavujú aj čisté depaty tohto najfrekventovanejšieho druhu ozdôb. Najbližším takýmto depotom náramkov je nález zo Svidníka (Gancarski/Lukáč 2001, Fig. 5) a z Ruskej Volovej (Strakošová 1989, 304-308). Je zrejmé, že náramky zo Žalobína, až na náramok/náramenicu typu II nie sú hotovými výrobkami určenými na bezprostredné používanie. O podobných predmetoch (náramky, nákrčníky) s približne rovnakou hmotnosťou sa uvažuje aj ako o možných zárodkoch ekvivalentu výmeny (Blajer 2001, 165, 178). Hmotnosť celých predmetov v žalobínskom depote sa pohybuje od 22 g do 51 g. Dva náramky majú hmotnosť 22-22,5 g, tri náramky 32,1-32,7 g, hmotnosť ostatných je rozdielna. 6 náramkov má hmotnosť od 32,1 g do 42,8 g. Je však celkom možné, že práve takáto hmotnosť bronzoviny bola ideálna pre vyhotovenie štandardného hotového šperku. Celková hmotnosť depota je 376,2 g. Usudzujeme, že depot je najskôr remeselnícko – obchodníckym skladom a predmety polotovarmi na dotvorenie podľa vlastnosti a potreby kupujúceho/vymieňajúceho (Paulík 1972, 27).

V Potisí nachádzame k náramkom početné analógie v širšom časovom úseku doby bronzovej. V prostredí pilinskej kultúry sa náramky z tyčinky so štvorhranným prierezom objavujú v hrobových celkoch už v BC(BC2); (chronologické členenie podľa Reinecke 1924; Müller-Karpe 1974; Furmanek/Veliačik/Vladár 1991; 1999). V depotoch sa dožívajú až do počiatku stupňa HA1 (Furmanek 1977, 272). V slovenskom Hornom Potisí sa otvorené náramky z hranenej tyčinky vyskytujú v depote zo Žbiniec (Novotná 1980, Taf 51: 7-16), kde sa popri nezdobených formách náramkov, analogických nálezom zo Žalobína, nachádzali aj otvorené i uzavreté zdobené formy a spolu s ďalšími predmetmi a zlomkami aj výnimočné nálezy postranníc konského zubadla. Tento druh bronzov nie je v Potisí zvlášť frekventovaný. V depotoch Zakarpacia sa objavujú v sérii depotov Lazy (Kobal' 2000, 51), v Rumunsku analogické nálezy zodpovedajú horizontu Cincu-Suseni (Petrescu-Dimbovića 1978, 126) a v Maďarsku horizontu Kurd (Mozsolics 1985, 52, 53).

Náramky zo Žalobína majú veľmi blízke a početné analógie v depotoch Zakarpacia, kde sú typické pre stupeň HA1. Najväčší depot takmer presných analógií nezdobených náramkov z hranenej tyčinky pochádza z Medvežia (Kobal' 2000, Taf. 57-59). Početné sú tiež v náleze z Užhorodu, depot IV (Kobal' 2000, Taf. 70, 8, 12, 14, 16-18, 23, 24), čo je geograficky i kultúrne veľmi blízke prostredie. Vyskytujú sa v ďalších depotoch série Lazy I (HA1; Kobal' 2000, 55). Predstavujú Typ 2, variant D v triedení J. Kobala (2000, 56), ktorý ich považuje za mladšie ako náramky s prísne štvorcovým prierezom, aké sa vyskytujú v depotoch horizontu Krivá (stupeň BD).

Chronologické zaradenie depota nezdobených tyčinkovitých náramkov zo Žalobína do stupňa HA1 umožňuje v kontexte kultúrnej situácie povodia strednej Ondavy, najmä vo vzťahu k sídliskovým ná-

Obr. 2. Žalobín, okr. Vranov nad Topľou. Ojedinelé nálezy. 1 – poloha 4; 2, 4, 5 – poloha 3; 3 – poloha 2. Autor kresieb P. Mikita.

lezom v centre obce a blízkemu hradisku na pravom brehu Ondavy v Sedliskách-Podčieve, prisúdiť ho kultúre Gáva, ktorá bola v danom čase a priestore určujúcim fenoménom.

Popis nálezov z extravidánu obce

Poľoha 2

- Otvorený bronzový náramok kruhového tvaru, vyhotovený z masívnej tyčinky kruhového prierezu, so zúženými koncami. Priemer 69 mm; max. hrúbka tyčinky 11 mm; hmotnosť 90,9 g (obr. 2: 3).

Poľoha 3

- Otvorený bronzový náramok kruhového tvaru, s odseknutými, takmer sa dotýkajúcimi zúženými koncami. Vyhotovený je z tyčinky kruhového prierezu. Priemer 70 mm; max. hrúbka tyčinky 7 mm; hmotnosť 53,8 g (obr. 2: 4).
- Bronzový náramok s prekríženými koncami, vyhotovený z tyčinky kruhového prierezu so zosilneným oblúkom a zúženými, zrezanými koncami. Je zdobený jemným priečnym ryhovaním celého povrchu okrem 2 cm pri oboch ukončeniach. Povrch pokrýva tmavo zelená patina, iba v miestach mechanického poškodenia je patina svetlá. Priemer 65 mm; max. hrúbka tyčinky 0,8 cm; hmotnosť 49,3 g. EČ: A 2149 (obr. 2: 5).
- Fragment kosáka so zosilneným chrbotom a výrazným žliabkom. Zlomok je pokrytý svetlo zelenou patinou, povrch je výrazne skorodovaný. Max. rozmer: 4,8 x 1,9 x 0,5 cm; hmotnosť 15,3 g. EČ: A 2150 (obr. 2: 2).

Poľoha 4

- Fragment ihlice s kotúčovitou hlavicou a vývalkovite členeným kŕčkom (zachovaný kotúč a 1 vývalok). Kotúčik má oválny kužeľovitý tvar, jeho okraj je poškodený, podobne ako elipsovity vývalok. Na poškodenom okraji vývalku sú stopy azda pôvodnej „vpichovanej“ výzdoby. Fragment je pokrytý svetlo zelenou patinou. Rozmery: priemer kotúčika: 21 x 25 mm; priemer vývalku 14 x 17 mm; priemer ihly 6 mm; zachovaná dĺžka fragmentu: 25 mm. EČ: A 2152 (obr. 2: 1).

Otvorené náramky z tyčinky kruhového prierezu so zhrubnutým oblúkom a zúženými koncami, zdobené i bez výzdoby, nachádzame nielen na území horného Potisia, ale v širokom európskom priestore (*Blajer 1999, tab. 4: 6; 35; a ď.; Konopla/Malejew 1996, tab. I: 5; Vinski-Kasparini 1974, Tab. 59: 1*). Na východnom Slovensku poznáme najbližšie analógie z Koprivnice (*Budinský-Krička 1967, 87, 88, obr. 8: 1, 1a*), Marhane (*Budinský-Krička 1967, 91, 92, obr. 10: 6, 10*) a Slavkoviec (*Vizdal 1962, obr. 257: 10-12*). Často sú na zhrubnutom oblúku bohatu zdobené rytou výzdobou. Všetky tri uvedené nálezy sú datované do stupňov BD – HA a kultúrne spájané so staršími kultúrami juhovýchodných popolnicových polí (*Furmánek 1995, 168-170*). V blízkom geografickom a kultúrnom susedstve sú neuzavreté náramky kruhového alebo oválneho tvaru s masívnej tyčinkou s kruhovým prierezom, so zúženými zahrotenými koncami veľmi časté v depotoch Zakarpattia, kde vystupujú od stupňa BD s doznievaním v HA2. Predstavujú najpočetnejší variant podľa triedenia J. Kobaľa (2000, 52), ktorý ich radí k 1. typu, variant A. Identické tvary nachádzame v depotoch série Krivá (*Kobaľ 2000, 52, Taf. 11: A11, 14; 13: 20-22; 17: F3, G1 a ď.*); Lazy I (*Kobaľ 2000, Taf. 47: A13; 60: B1-5; 62: B10*) a Suskovo I (*Kobaľ 2000, Taf. 75: A2; 79: A3; 92: 23-38*). Časté sú v Maďarsku v depotoch horizontu Ópályi (*Kemenczei 1984, 32*) a Kurd (*Mozsolics 1985, Taf. 44: 7; 170: 9, 10; 177: 9, 11 a ď.*).

Ťažisko výskytu otvorených náramkov so zhrubnutým oblúkom z tyčinky kruhového prierezu je v hornom Potsí, hlavnej oblasti ich rozšírenia, v stupni BD, ale nie sú výnimcočné ani v nasledujúcich stupňoch mladšej doby bronzovej. Nezdobený exemplár z polohy 2 v Žalobíne (obr. 2: 3) radíme preto do starších stupňov mladšej doby bronzovej (BD – HA1).

Početné analógie v obdobných chronologických súvislostiach má tiež jednoduchý nezdobený otvorený náramok z tyčinky kruhového prierezu (obr. 2: 4). Tento rošierený tvar náramkov vystupuje na rozsiahлом území od strednej doby bronzovej (*Beneš 1959, obr. 14: 6; 17: 7, 8; 30: 4; 31: 6; Jaeger 2010, ryc. 3: a, b1, b2*). A. Mozsolics (1985, 64) ich uvádza ako charakteristické pre horizont Ópályi, pričom sa vyskytujú i v nasledujúcich horizontoch. V blízkom geografickom priestore Zakarpattia predstavuje v klasifikácii J. Kobaľa typ 2, variant A, ktorý sa objavuje v depotoch série Krivá (*Kobaľ 2000, 53, Taf. 13: 24; 19: A6, 11-13 a ď.*), zriedkavejšie v depotoch série Lazy I (*Kobaľ 2000, Taf. 47: 12; 55: B5, 10, 11 a ď.*) a Suskovo I (*Kobaľ 2000, Taf. 74: 29; 78: D1 a ď.*).

Podobný náramok z tyčinky kruhového prierezu, avšak s prekríženými koncami, nesie na povrchu jednoduchú výzdobu priečnych rýh (obr. 2: 5), aká sa často vyskytuje na otvorených náramkoch alebo na náramkoch s dotýkajúcimi sa koncami (*Kobaľ 1997, ryc. 5: 1-15*). Náramky tohto typu sú na severovýchode Kapatskej kotliny početné. Iba na Zakarpatskej Ukrajine je ich asi 150 (*Kobaľ 2005, 257*). Typické sú predovšetkým pre horizonty Ópályi/Uriu (*Bader 1978, 100; Kobaľ 2000, 56; Mozsolics 1973, 56, 57, 156; Petrescu-Dîmbovita 1998, 55*). Takmer identické tvary žalobínskemu nálezu nachádzame v depote Belki

(*Kobal' 2000*, Taf. 31: A9, 10) a Velikaja Begaň (*Kobal' 2000*, Taf. 45: 1, 2). V triedení *J. Kobala* (2000, 53) predstavujú typ 2, variant B1, ktorý je častý v depotoch série Krivá, pričom sa objavuje ešte aj v depotoch série Lazy I a Suskovo I.

Geograficky blízke nálezy náramkov so štýlovo podobnou výzdobou, ale členenou do zväzkov priečnych rýh, sú v povodí Ondavy známe z depotu náramkov zo Svidníka (*Gancarski/Lukáč 2001*, Fig. 5: 3, 4) a z povodia Tople z depota z Komárova (*Furmánek 1977*, Taf. XXIII: 15, 16). Na Slovensku nachádzame takéto náramky v horizontoch depotov Ožďany, Buzica/Rimavská Sobota a Martinček/Bodrog (*Novotná 1970*, 121). Menej časté sú v lužickej kultúre, kde sú datované od stupňa BD (*Veliačik 1983*, 76, Taf. XLV: 12, 13), prípadne do BD – HA1 (*Blajer 1999*, 55, 56). V prostredí stredodunajských popolnicových polí sú zriedkavé (*Paulík 1972*, 23, obr. 8: 7).

Posledné dva bronzové nálezy zo Žalobína sú v zlomkovitom stave. Malý fragment kosáka so zosilneným chrbotom (obr. 2: 2) nie je možné bližšie charakterizovať a jeho zaradenie do mladšej doby bronzovej je len rámcové. Kosáky, dôležitý pracovný nástroj, pozitívne ovplyvňujúci poľnohospodársku produktivitu, sa v dvoch základných formách – s bočným trňom a s rukoväťou objavujú v strednej dobe bronzovej a v nasledujúcich úsekokach doby bronzovej sa v slovenskom hornom Potisi stávajú najfrekventovanejším predmetom v skupine pracovného náradia. Zo 17 lokalít tu spolu so žalobínskym náležom evidujeme 113 kosákov a ich zlomkov (*Kotorová-Jenčová 2006*, 107).

Hlavica bronzovej ihlice (obr. 2: 1) je z ihlice s kotúčovitou hlavicou a profilovaným krčkom. Podobné ihlice, označované ako typ Pétervására (*Novotná 1980*, 99) vystupujú v hrobových celkoch i depotoch pilinskej kultúry, prevažne vo východnej časti jej rozšírenia, v širokom časovom úseku BB2(BC1) až po HA1, pričom za mladšie sú považované varianty s výrazne profilovaným krčkom (*Furmánek 1977*, 281). Najbližšiu analógiu k žalobínskemu nálezu nachádzame v Hermanovciach nad Topľou, na úpäti vrchu Oblík, kde sa našli spolu dva exempláre. Pravdepodobne išlo o obetný dar (*Kotorová-Jenčová 2001*). Štyri ihlice s podobne formovanou hlavicou a krčkom boli v depote pilinskej kultúry v Pétervására II (*Kemenczei 1984*, Taf. L: 12-15) a veľmi podobné sú tiež hlavice ihlíc z Öreglaku (*Mozsolics 1985*, 164, Taf. 84: 9) a Alsódobszy (*Mozsolics 1985*, 86, Taf. 167: 6, 7), považované za charakteristické pre horizont Kurd (*Mozsolics 1985*, 67). Blízke analógie pochádzajú z Gemera a Gemerského Jablonca (*Novotná 1980*, Taf. 24: 564, 565, 566). Štýlovo príbuzné ihlice s viačnásobnými terčíkovitými vývalkami na krčku sú v prostredí poľských Karpát datované do III. doby bronzovej (HA1; *Blajer 1989*, 129; *Gedl 1998*, 37, ryc. 9: 6; 13: 5).

Fragment ihlice zo Žalobína zaraďujeme do HA1, resp. na prelom stupňov BD/HA1.

Depot bronzových náramkov zo Žalobína chronologicky radíme do stupňa HA1 a ojedinelé nálezy bronzových predmetov do stupňov BD – HA1. V kontexte kultúrnej situácie povodia strednej Ondavy je súvis týchto nále佐 s gávskou kultúrou, respektíve pri ojedinelých náleزوach s doznievajúcou kultúrou Suci de Sus najreálnejší. Ak uvažujeme o dokladoch obchodnej cesty, do úvahy prichádza aj spojitosť s pilinským kultúrnym prostredím. Počas trvania kultúr juhovýchodných popolnicových polí, predovšetkým v ich mladobronzovej etape, dochádza tak ako v celom Potisi aj na území slovenského horného Potisia k ukladaniu početných depotov. 71 známych depotov (3 z nich obsahujú výlučne zlaté predmety) je spolu s ojedinelými nálezmami bronzových predmetov dokladom zvýšenej bronzárskej produkcie a zároveň zintenzívnenia obchodu v tomto kultúrnom prostredí. Miestnu kovolejársku produkciu dokladajú bezprostredne aj sídliskové nálezy odlievacích foriem (Sedliská, Vlača – nepublikované nálezy autorky). Význam žalobínskeho nálezu zvyšuje skutočnosť, že v povodí strednej a hornej Ondavy oproti Východoslovenskej nížine a západnejšie ležiacemu povodiu Tople poznáme doteraz málo depotov a nále佐 bronzových predmetov vôbec. Najväčší počet hromadných nále佐 pochádza z Východoslovenskej nížiny a podhorských oblastí na jej severovýchode (41), druhou, na depoty bronzov najpočetnejšou oblasťou je povodie Tople (14) a napokon horná časť Košickej kotliny (10). Len skromný počet 6 depotov bronzov pochádza z ostatného územia hornopotiskej oblasti Slovenska (*Kotorová-Jenčová 2010b*, 183, obr. 6). Výskyt depotov v dôležitom komunikačnom koridore sa interpretuje ako doklad obchodných kontaktov. Všeobecne sa prijíma predpoklad, že aj povodím Ondavy viedla starobylá cesta smerom k Dukelskému priesmyku. Doklady tohto tvrdenia však boli minimálne (*Bader 2001*, 15). Depot a bronzové nálezy zo Žalobína, ale aj doloženie sídliska v centrálnej časti obce, sú malým príspevkom k poznaniu tejto diaľkovej obchodnej cesty. Poukazujú na skutočnosť, že doteraz chýbajúce prepojenie medzi nížinnou oblasťou Potisia a dokladmi prenikania kultúr juhovýchodných popolnicových polí povodím Ondavy na sever za oblúk Karpát, je len otázkou stavu výskumu.

PhDr. Mária Kotorová-Jenčová, PhD.
Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou
Zámocká 160/5
SK – 094 31 Hanušovce nad Topľou
kotorova.m@gmail.com

LITERATÚRA

- Bader 1978* T. Bader: Epoca bronzului în Nord vestul Transilvaniei. Cultura pretradică și tracică. București 1978.
- Bader 2001* T. Bader: Passfunde aus der Bronzzeit in den Karpaten. Commun. Arch. Hungariae 2001, 15-39.
- Beneš 1959* A. Beneš: K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách. Sborník Národ. Muz. Praha 13 A, 1959, 1-96.
- Blajer 1999* W. Blajer: Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków 1999.
- Gedl 1998* M. Gedl: Młodsza epoka brązu we wschodniej części polskich Karpat. Kraków 1998.
- Furmánek 1973* V. Furmánek: Bronzová industrie stredodunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
- Furmánek 1977* V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1995* V. Furmánek: Tausch und Verkehr im Spiegel bronzezeitlicher Horte der Slowakei. In: B. Hänsel (Hrsg.): Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und Früheisenzeitlichen Südosteuropa. München – Berlin 1995, 161-172.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. PAS 15. Rahden/Westf. 1999.
- Gancarski/Lukáč 2001* J. Gancarski/G. Lukáč: Surface Research of the Southern Approach of the Dukla Pass. In: J. Machnik (ed): Archaeology and natural background of the Lower Beskid Mountains, Carpathians. Kraków 2001, 103-110.
- Jaeger 2010* M. Jaeger: Transkarpackie kontakty kultury Otomani-Füzesabony. In: J. Gancarski (ed.): Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza. Krosno 2010, 313-330.
- Kemenczei 1984* T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarn. Budapest 1984.
- Kobal' 1997* J. V. Kobal': Skarby brązowe Zakarpacia (Ukraina) – problem interpretacji. In: Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa. Kraków 1997, 109-141.
- Kobal' 2000* J. V. Kobal': Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX/4. Stuttgart 2000.
- Kobal' 2005* J. V. Kobal': Bronzezeitliche Metallfunde aus der Sammlung des Transkarpatischen Heimatkundemuseums (Užhorod, Ukraine). In: T. Soroceanu (Hrsg.): Bronzefunde aus Rumänien II. Descoperiri de bronzuri din România. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița – Cluj/Napoca 2005, 245-263.
- Konopla/Malejew 1996* W. Konopla/J. Malejew: Skarb brązowy z Meżyricza koło Lwowa. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Tom XVII. Rzeszów 1996, 45-47.
- Kotorová-Jenčová 2001* M. Kotorová-Jenčová: Nález dvoch bronzových ihlíc z Hermanoviec nad Topľou. AVANS 2000. Nitra 2001, 100, 101.
- Kotorová-Jenčová 2003* M. Kotorová-Jenčová: Vranovský regón v mladšej a neskorej dobe bronzovej. In: J. Gancarski (ed.): Epoka brązu i wczesnej epoki żelaza w Karpatach Polskich. Materiały z konferencji. Krosno 2003, 511-524.

- Kotorová-Jenčová 2004* M. Kotorová-Jenčová: Okres Vranov nad Topľou. In: L. Gačková (zost.): Archeologické dedičstvo Zemplína. Michalovce, 121-186.
- Kotorová-Jenčová 2006* M. Kotorová-Jenčová: Popolnicové polia v slovenskom Hornom Potisí. Rukopis doktorandskej práce. Nitra 2006.
- Kotorová-Jenčová 2007* M. Kotorová-Jenčová: Nová archeologická lokalita objavená v Žalobíne. AVANS 2005. Nitra 2007, 112, 113.
- Kotorová-Jenčová 2009* M. Kotorová-Jenčová: Náhodný nález depotu bronzov v Žalobíne. AVANS 2007. Nitra 2009, 116, 117.
- Kotorová-Jenčová 2010a* M. Kotorová-Jenčová: Severovýchodné Slovensko v období popolnicových polí. In: J. Gancarski (ed.): Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza. Krosno 2010, 353-392.
- Kotorová-Jenčová 2010b* M. Kotorová-Jenčová: Slovenské horné Potočie v mladšej dobe bronzovej. Súčasný stav výskumu a perspektívy. In: V. Furmanek/E. Mirošayová (eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010, 173-191.
- Mozsolics 1973* A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Budapest 1973.
- Mozsolics 1985* A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Budapest 1985.
- Müller-Karpe 1974* H. Müller-Karpe: Zur Definition und Benennung chronologischer Stufen der Kupferzeit, Bronzezeit und ältere Eisenzeit. München 1974.
- Novotná 1970* M. Novotná: Die Bronzechortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava 1970.
- Novotná 1980* M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Paulík 1972* J. Paulík: Hromadný nález bronzových predmetov z Dolných Janík, okres Bratislava-vidiek. Zbor. SNM. Hist. 66/12, 1972, 5-34.
- Petrescu-Dîmbovița 1978* M. Petrescu-Dîmbovița: Die Sicheln in Rumänen, mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. PBF XVIII/1. München 1978.
- Petrescu-Dîmbovița 1998* M. Petrescu-Dîmbovița: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänen. PBF X/4. Stuttgart 1998.
- Reinecke 1924* P. Reinecke: Zur chronologischen Gliederung der süddeutschen Bronzezeit. Germania 8, 1924, 43, 44.
- Strakošová 1989* I. Strakošová: Bronzové náramky z Ruskej Volovej v okrese Humenné. Hist. Carpatica 20, 1989, 304-308.
- Veliačik 1983* L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.

BRONZE FINDS FROM ŽALOBÍN

M á r i a K o t o r o v á - J e n č o v á

Village Žalobín (Vranov nad Topľou district) lies in Nízke Beskydy Mountains, over north corner of East Slovakia Lowland, south-east from Domaša lake. River Bystrina, which continues into river Ol'ka (map 1) flows thru the village. From hydrological aspect, this belongs to the Ondava basin.

In 2006, local inhabitant *Andrej Vrábel'* found on the topsoil of his brothers field on eastern boundary of village (house n. 91) bronze bracelets (map 2, area 1). We consider them as a part of one find – that consists of one bracelet with odd segment intersection and sharp ends, six complete bracelets with rectangular intersection, two similar were found incomplete, one is deformed and two more are fragmentary. Together the find consists of 10 undecorated bracelets (two of them are in 4 pieces) and two other fragments.

During years 2009-2010 another local inhabitant, *Jozef Mihalčin*, found on field south-east from the village, three bronze bracelets (map 2, area 2-3), fragment of a sickle (map 2, area 3) and a fragment of bronze fibula (map 2, area 4).

Find of bracelets (area 1)

We can find two basic types of bracelets in this find. Most of them are open, with cut or sharpen ends, made from stick with more or less rectangular intersection. Second type of bracelet, represented by one piece, has got slightly crossed ends, sharpened, and is made of weaker stick with odd intersection, partly segmented and partly rectangular. We consider this find "clean", when it comes to its consistence, yet we admit that it can be incomplete, so originally it consisted of more finds. Except of bracelet of second type, these bracelets are not finished products, not meant to be used. Most probably they are semi-finished, before final decoration. In this context we can call this a craftsman – tradesman depot.

In Tisa river basin region we can find many analogies in times of Late Bronze Age. Very similar shapes were found in Ukraine, where they are typical for HA1 phase. This chronology is considered right also for Žalobín finds.

Finds from outside the village

Open bronze bracelet with round shape from area 2, made of massive stick with round intersection, with thicker middle part and choked ends that is one of most wide-spread types in Upper Tisa region. They appear mostly in BD phase, but they are nothing exceptional even in later periods of Late Bronze Age. Example without decoration from area 2 in Žalobín (picture 2: 3) can be dated to older phase of Late Bronze Age (BD – HA1).

Open bronze bracelet with round shape, with cut, almost touching themselves and choked ends from area 3, made from stick with round intersection (picture 2: 4) has got many analogies in similar chronological relations.

Bronze bracelet with crossed ends from area 3, made of stick with round intersection with thicker bow and choked, cut ends is decorated with soft lateral cannelure on almost all surfaces (picture 2: 5). Bracelets of this type are numerous in north-east of Carpathian basin, especially in BD phase finds, but they appear also in later phases of Late Bronze Age. Dating into BD – HA1 phase is accepted also in North Cord Ware area, where these decorated simple bracelets are not so common.

Fragment of sickle with accented back and significant cannelate (picture 2: 2) cannot be characterized and better and its dating into Late Bronze Age is only estimative.

From last area (4) we have found fragment of bronze fibula with circular head and profiled neck (picture 2: 1). Similar fibulae, known as Pétérvására type, are common in graves and depots of the Piliny culture, especially in eastern part of its area, in long time, from BB2(BC1) to HA1, when strongly profiled variants are considered younger. Fragment from Žalobín can be dated to HA1, or BD/HA1 phase.

We can date bronze bracelets from Žalobín to HA1 phase and unique finds to BD – HA1 phase. Those finds can be related mostly to Gáva culture, and, with unique finds, with last phase of Suciu de Sus culture. When we consider proofs of trade, we can also consider connection with Piliny culture area. The importance of Žalobín finds is increased by the fact, that in middle and upper Ondava region we know less depots and bronze finds than in the East Slovakia Lowland. There was an assumption that there was an old trade road in the Ondava river basin, leading to Dukla notch. But there were minimal proofs for it. Depot and bronze finds from Žalobín are adding to the knowledge of this trade road. They are proofs of a fact, that missing evidence of connection between lowland near Tisa River and the area north from Carpathian Mountains is just due to phase of research.

Translated by Ivana Malinková

SÍDLISKO DOBY HALŠTATSKEJ Z NOVEJ VSI NAD ŽITAVOU¹

R U D O L F K U J O V S K Ý

Na tiahlej vyvýšenine nad lavobrežnou inundáciou rieky Žitava juhovýchodne od poľnohospodárskej farmy obce Nová Ves nad Žitavou porušili pri fažbe štrku v rokoch 1958 a 1976 na dvoch polohách sídliskové objekty. Medzi polohami je vzdialenosť cca 300 m a sú zrejme súčasťou rozsiahleho sídliska. Povrchový prieskum potvrdil osídlenie lengyelskej a badenskej kultúry z eneolitu a sídlisko z doby halštatskej. Záchranným výskumom v rokoch 1977 a 1978 sa preskúmalo celkovo 36 sídliskových objektov. Okrem už spomínaného eneolitickeho osídlenia sme preskúmali žiarový hrob z doby laténskej, tri veľké stredoveké zásobnicové jamy a viacero objektov datovaných nálezmi do staršej doby železnej. Nálezy zo sídliskových jám datovaných do záveru neskorej doby bronzovej a počiatku stupňa HC staršej doby železnej naznačujú vývoj, ktorý viedol k zániku osídlenia lužickej kultúry na JZ Slovensku – Ponitriansku a na hornom Požitaví. Výskum mierne sfážovali početné nálezy nevybuchnutých protitankových a protipechotných min a granátov z druhej svetovej vojny, keďže na polohe sa v tej dobe intenzívne bojovalo.

Objekt 1/77 – Ohlasoval sa už vo vrstve 20-30cm sivočiernej zeminou obsahujúcou črepy a hrudky mazanice. Objekt tvorila oválna jama (cca 290 x 230 cm) s kolmými stenami a rovným dnom. Bol zahľbený 95 – 100cm do podložia. Obsahoval črepy amfor zdobené plytkými ryhami, črepy hrncov s horizontálnymi plastickými pretláčanými lištami, misky s vtiahnutým okrajom (obr. 1: 1-5).

Objekt 7/77 – Tvorila ho oválna nepravidelná jama (cca 200 x 350 cm). Dno bolo nepravidelné, objekt dosahoval hĺbku do 220 cm od úrovne podložia. Vo výplni bolo výrazné množstvo črepov, zvieracie kosti, prasleny, zlomky cedidiel (obr. 3).

Objekt 9/77 – Kruhová jama (cca 260 x 260 cm) s vypuklými stenami. Dno bolo nepravidelné, v hĺbke 150 – 190 cm od úrovne podložia. Vo výplni boli ojedinelé črepy a zlomky mazanice (obr. 4: 1, 2).

Objekt 10/77 – Dve porušujúce sa plytké jamy s rovným dnom (hĺbka 40-60 cm od úrovne podložia). Obsahovali menej črepov z doby halštatskej (obr. 4: 3). Porušovali nepravidelnú jamu badenskej kultúry.

Objekt 13/77 – Tvorila ho oválna jama (cca 300 x 220 cm) s mierne šikmými stenami. Rovné dno dosahovalo hĺbku 120/130 cm od úrovne podložia. Objekt bol čiastočne poškodený zákopom z druhej svetovej vojny. Obsahoval väčšie množstvo črepov, zlomkov mazanice, praslen (obr. 5: 1, 2). Najvýraznejším nálezom je rekonštruovaná amfora.

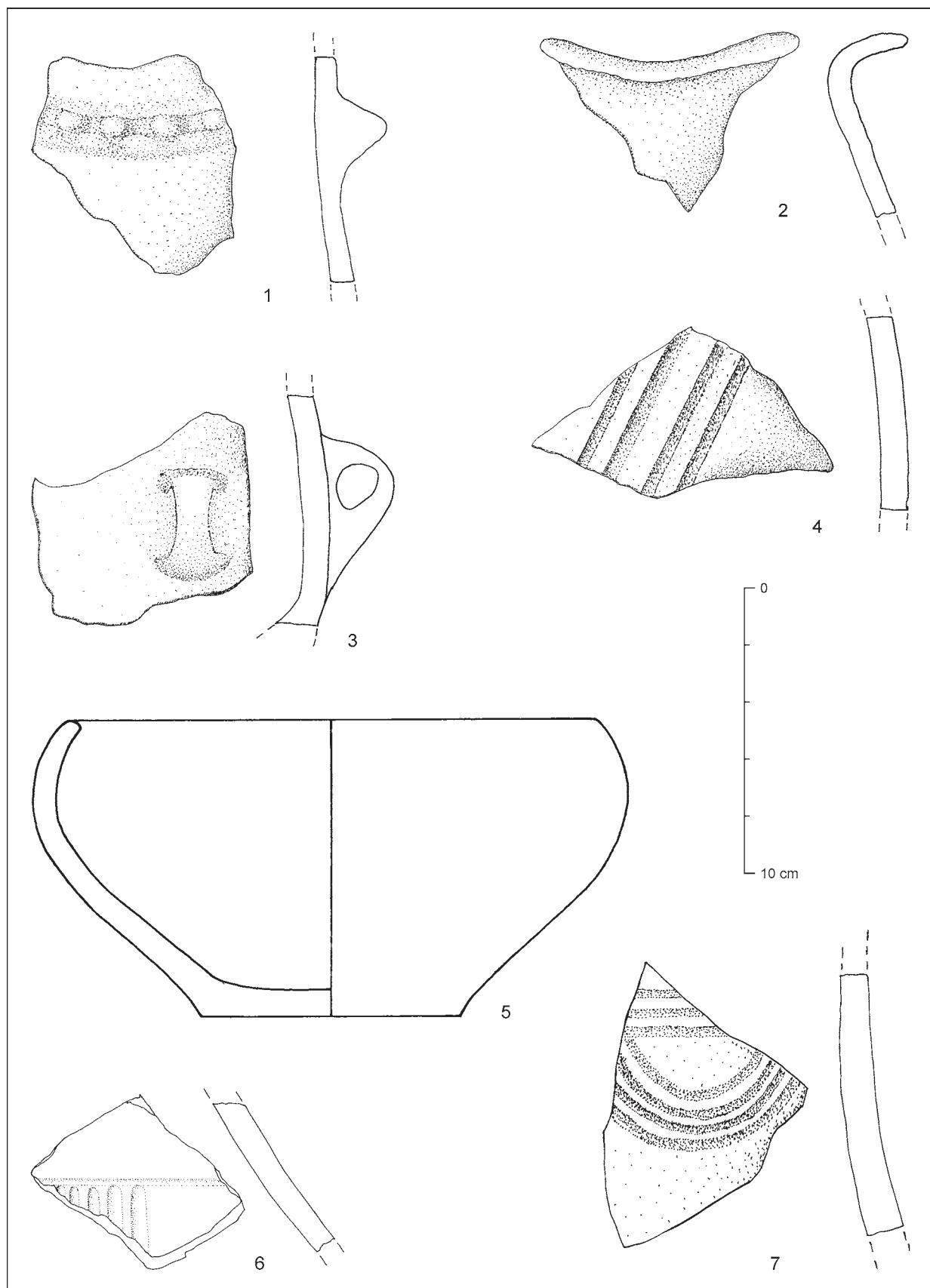
Amfora, čierna, asymetrická, dno rovné, dolná časť tela kónická, plecia oblé, prechod hrdla a tela plnulý, hrdlo kužeľovité, okraj rovný von vytiahnutý. Na prechode hrdla a tela sú dve protiľahlé vertikálne ušká, na dolnej časti tela sú dve plastické držadlá. Výzdoba: rozhranie hrdla a tela je zvýraznené horizontálnym pásmom rýh, plecia sú zdobené šikmými pásmi rýh. Hrdlo je v hornej tretine zdobené pásmom horizontálnych rýh, pod ktorý sa pripínajú krátke pásy šikmých rýh (obr. 5: 3).

Objekt 2/78 – Oválna jama (cca 340 x 220 cm) s rovným dnom. Dosahovala hĺbku iba 30 cm od úrovne podložia. Obsahovala črepy a zlomky mazanice (obr. 1: 6, 7).

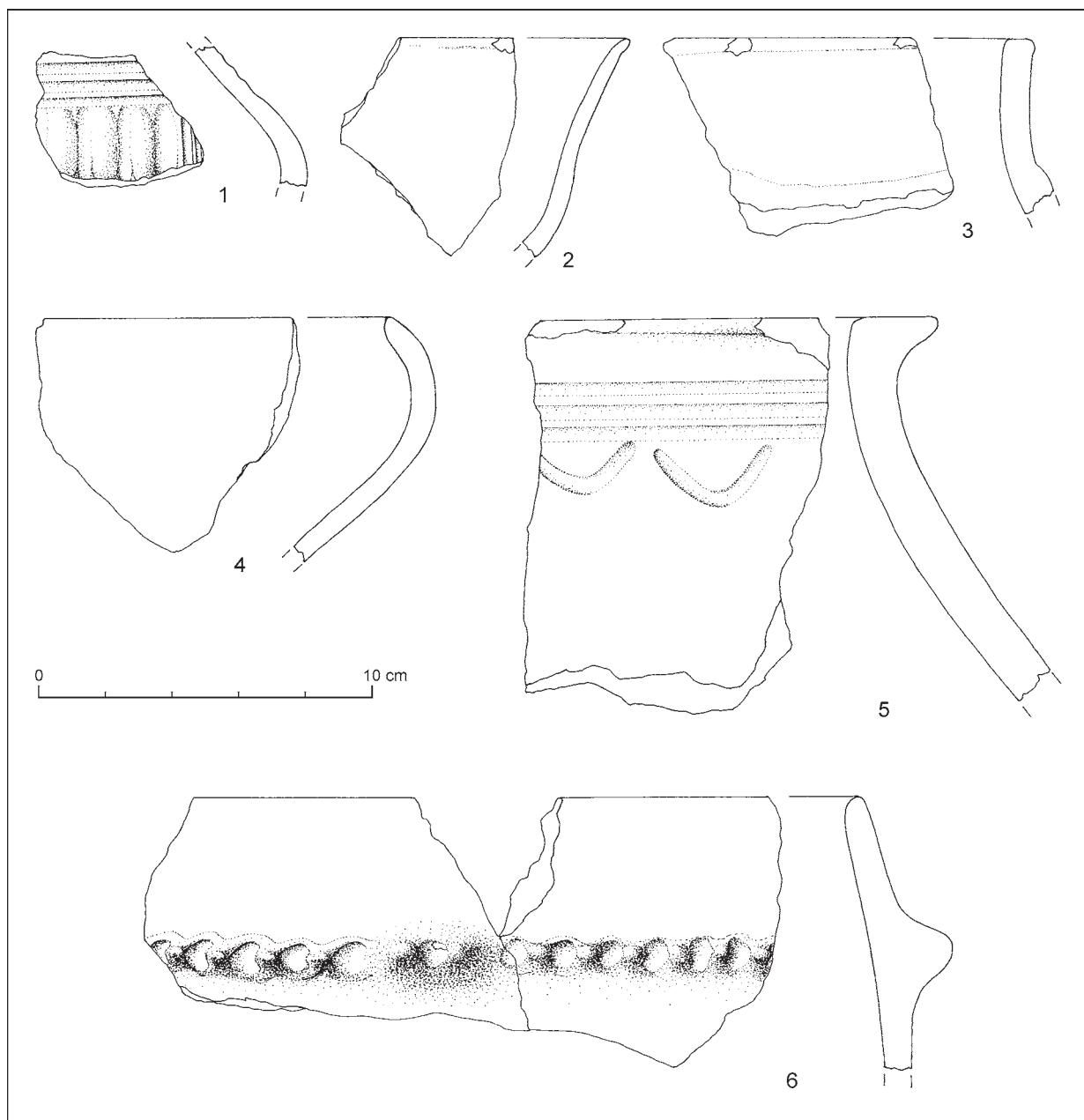
Objekt 4/78 – Označenie pre veľmi komplikovanú terénnu situáciu. Zrejme zásobnica badenskej kultúry bola v horných vrstvach porušená ďalšou plytkou jamou badenskej kultúry. Do toho bola zahľbená jama s výraznou čiernej výplňou obsahujúca halštatské črepy amforek, veľkých amfor, misiek, hrncov (obr. 2). Posledným porušením tohto priestoru bol zákop z druhej svetovej vojny, ktorý jamy pretína.

Objekt 17/78 – Dve navzájom sa porušujúce jamy. Jama A mala kruhový pôdorys (priemer 170 cm), kolmé steny a rovné dno. Dosahovala hĺbku 150 cm. Obsahovala halštatské črepy a fragment hlinenej naberačky (obr. 7). Z východnej strany ju porušovala jama B oválneho tvaru (cca 190 x 200 cm na úrovni podložia). Jama B mala východnú stenu kolmú, ostatné časti steny sa zužovali do stredu. Mala rovné dno v hĺbke 90 cm. Obsahovala halštatské črepy, bola porušená žiarovým hrobom z doby laténskej. Výkopom

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 02/0098/12.

Obr. 1. 1-5 – výber nálezov z objektu 1/77; 6, 7 – objektu 2/78.

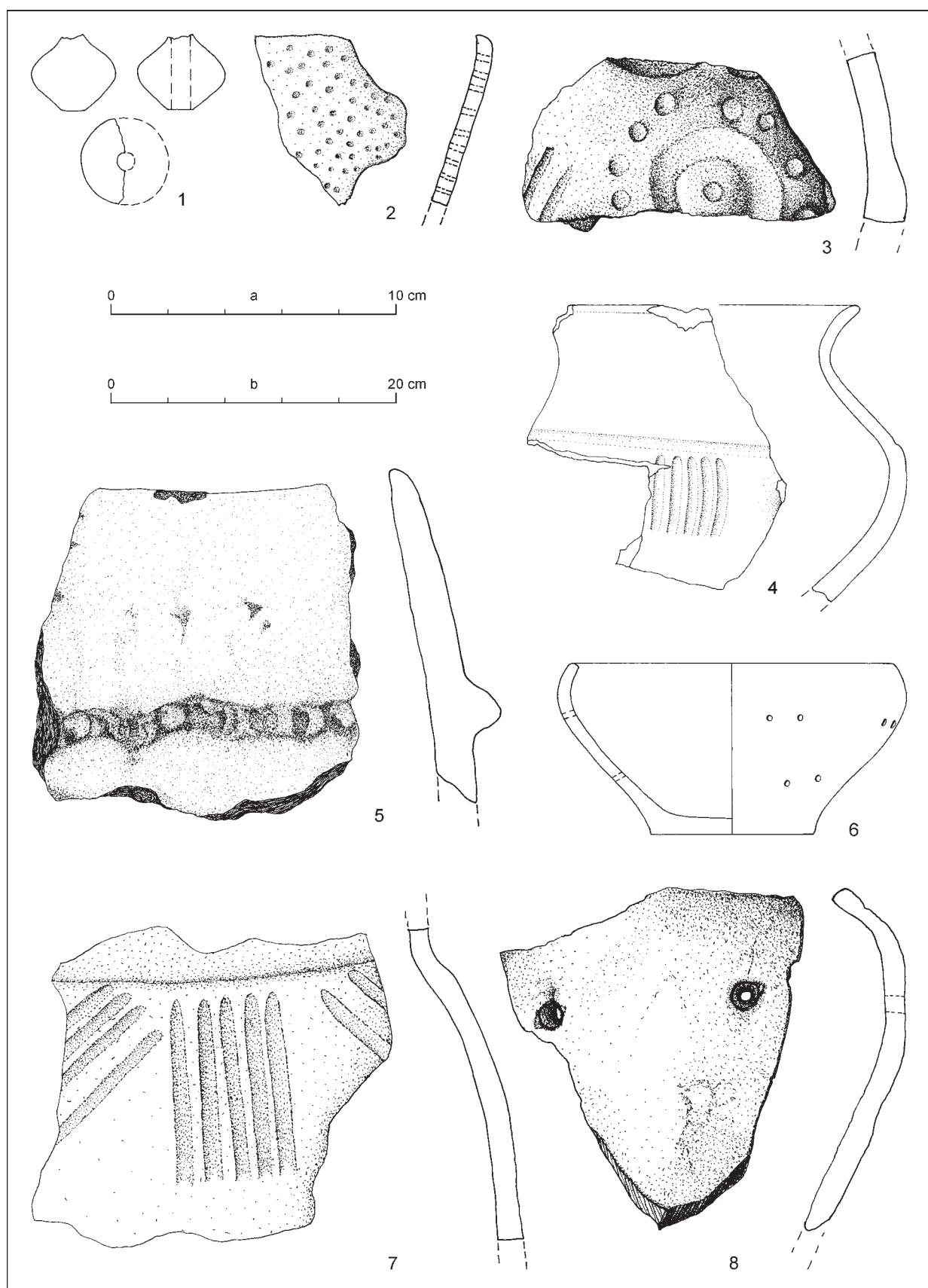
Obr. 2. Výber nálezov z objektu 4/78.

jám A a B bol zničený objekt badenskej kultúry, ktorý bol na tomto mieste pôvodne. Preto vo výplni celého objektu 17/78 boli aj početné zlomky badenskej keramiky.

Naberačka, hlinená, hnedá, pomerne hrubo vypracovaná, rovné dno a nízke steny. Krátke rovné držadlo je duté. Dl. 15 cm, š. 7,4 cm (obr. 7: 2).

Objekt 18/78 – Tvorila ho oválna jama s nerovným dnom. V zásype objektu bola prímes popola. Objekt dosahoval hĺbku cca 250 cm od úrovne zistenia. Obsahoval halštatské črepy misiek s vtiahnutým okrajom, hrncov, zlomky mazanice, praslen (obr. 8: 1, 2, 4), ale aj eneolitické črepy, keďže južným okrajom porušil dve kupolovité pece badenskej kultúry. Najvýraznejším nálezom je bronzová spona z doby halštatskej.

Spona, bronzová, jednodielna, oblúková. Ihla sa nezachovala, prechádzala očkom do tordovaného oblúkového lúčika. Lučík prechádzal očkom do trojuholníkového roztepaného zachycovača – pätky so zahnutím na zachtevanie ihly. Dl. 4,5 cm, výška oblúka 3,4 cm (obr. 8: 3).

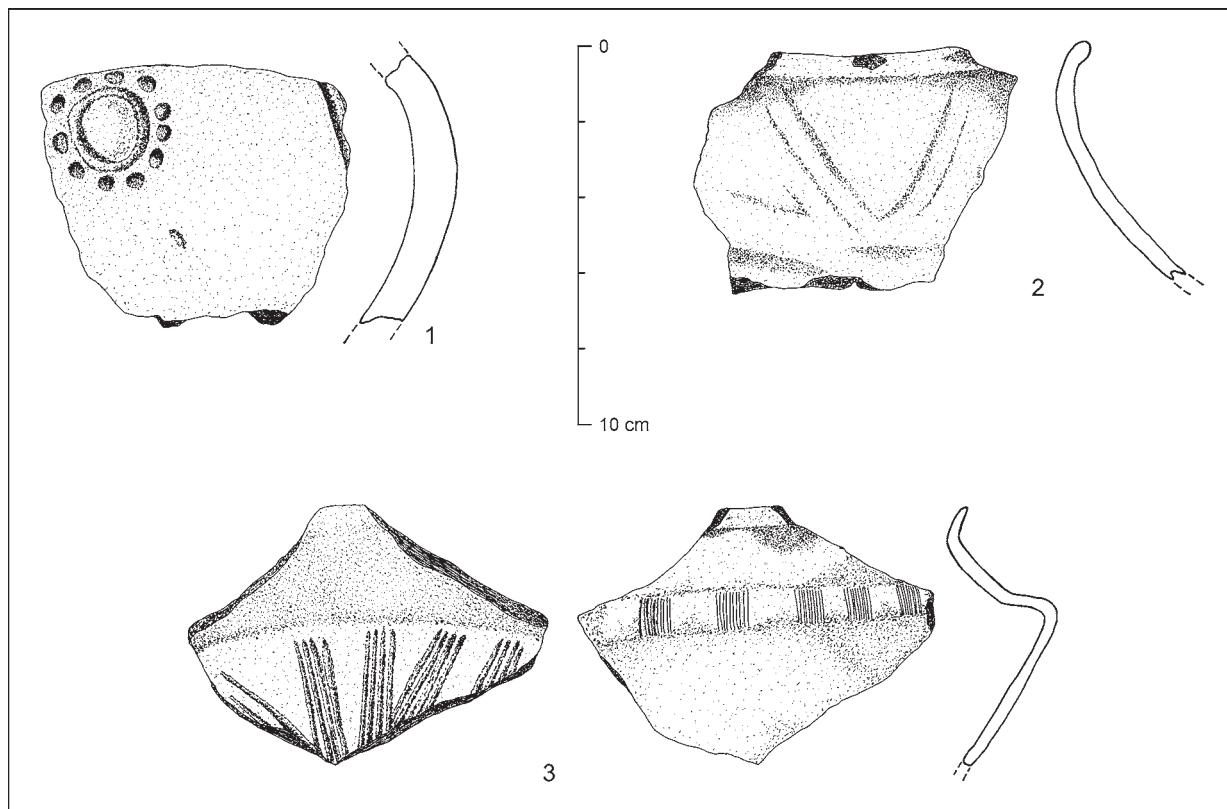

Obr. 3. Výber nálezov z objektu 7/77. Mierka b: 6.

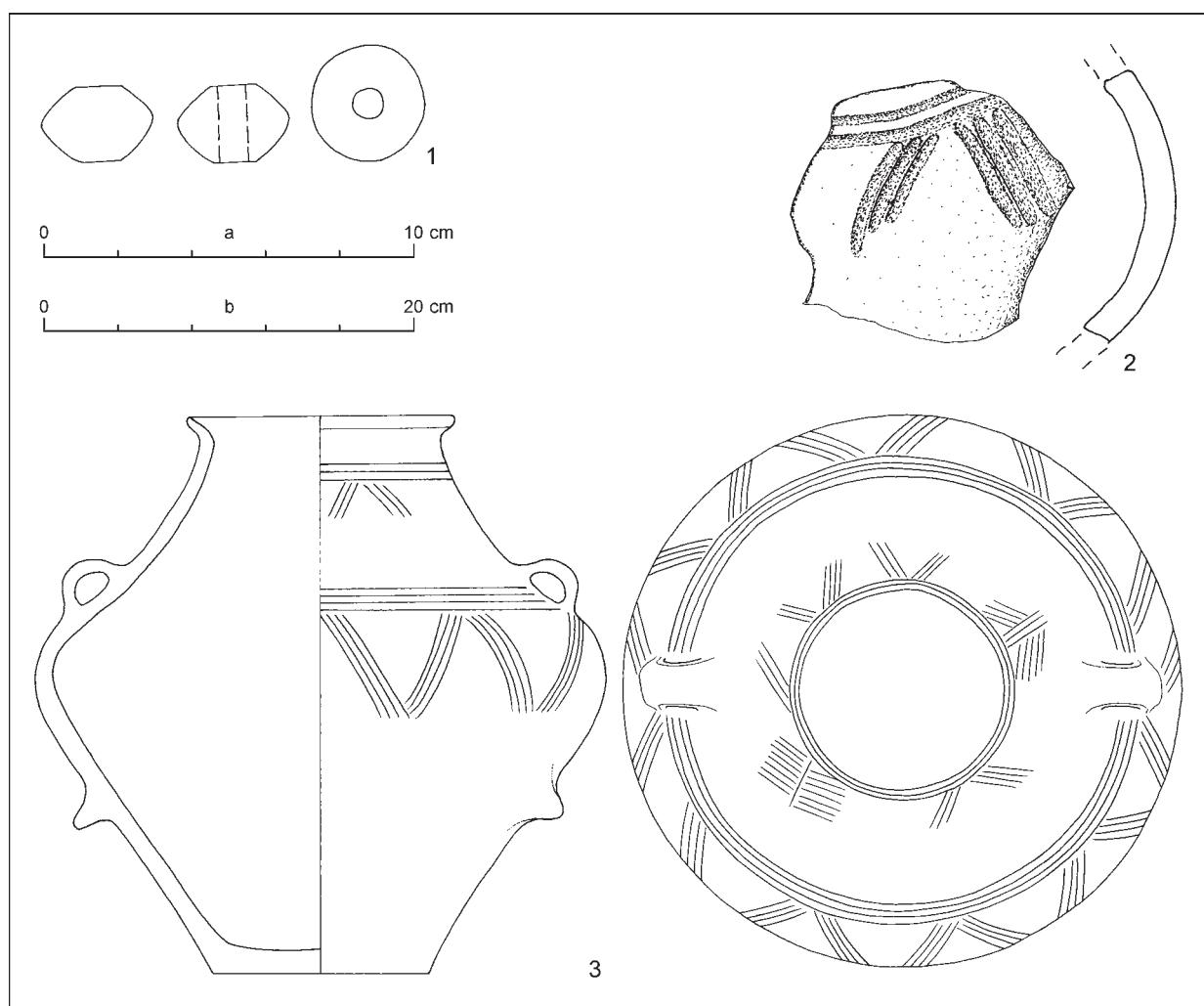
Objekt 19/78 bol pôvodne zásobnicovou jamou badenskej kultúry hruškovitého tvaru s rovným dnom. V dobe halštatskej bolo ústie zásobnice porušené jamou, ktorá vo výplni mala črepy misiek, hrncov, amforiek patriacich kalenderberskej kultúre (obr. 9). Nakoniec boli obidve jamy preseknuté zákopom z druhej svetovej vojny.

Objekt 21/78 tvorili dva navzájom sa porušujúce objekty (časť A; časť B) oválneho pôdorysu. Časť B sa náležmi črepov priradila k badenskej kultúre. Časť A bol pomerne veľký ovál (cca 420 cm x 220/230 cm). Bol zahĺbený iba 30 cm do podložia a mal rovné dno. V objekte 21/78 časti A bolo v dne zahĺbených 5 kolových jám. Ich situovanie zvádzalo k domnienke, že ide o obytný objekt. Obsahoval pomerne málo halštatských črepov z amfor, hrncov a misiek s vtiahnutým okrajom (obr. 10).

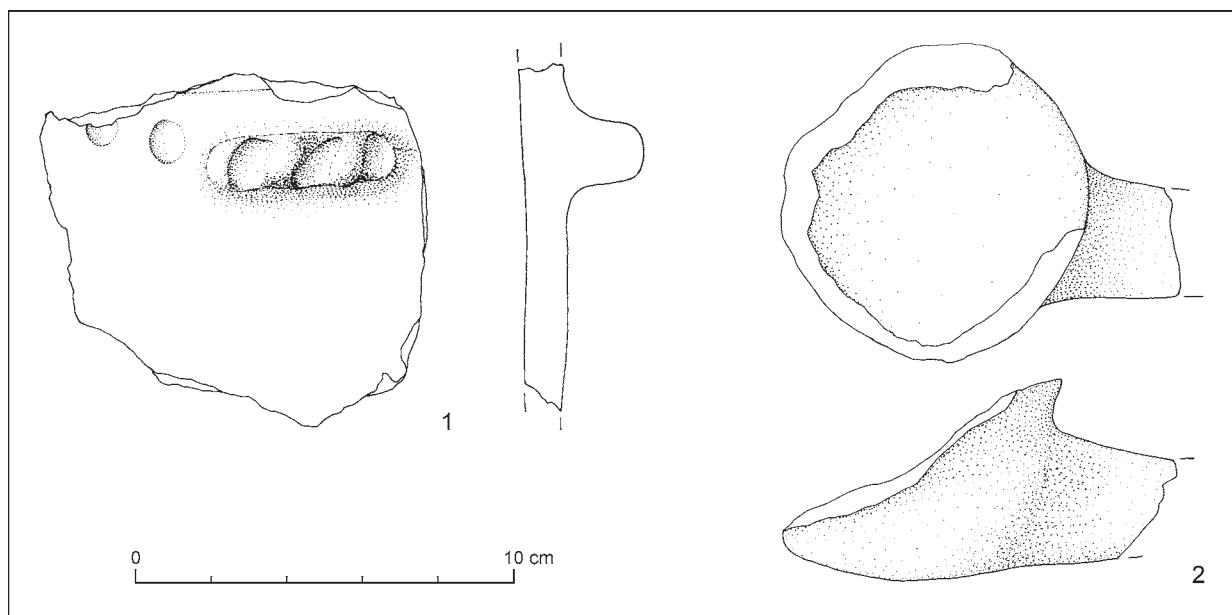
Informácie o lokalite sú známe už dávnejšie (Kujovský 1978; Kujovský 1980; Veliačik/Romsauer 1994, 130). Nálezy keramiky tvarmi a výzdobnými prvками majú zmiešaný charakter. Vykazujú príslušnosť jednak k lužickej kultúre neskorej doby bronzovej, jednak ku kalenderberskej kultúre nastupujúcej doby halštatskej. Pásy horizontálnych a vertikálnych rýh resp. plytkých žliabkov, oblúky resp. zavesené oblúky tvoria častú výzdobu na amforách lužickej kultúry JZ Slovenska zo záveru neskorej doby bronzovej. Dokladajú to amforky napr. z lokalít Andač (Kudláček 1953), Nitra-Dražovce (Kraskovská 1962), Malé Kršteňany (Šuhajíková-Pivovarová 1961) a ďalších. V Novej Vsi majú takúto výzdobu črepy z objektu 2/78 (obr. 1: 6, 7) objektu 7/77 (obr. 3: 4, 7), objektu 13/77 (obr. 5: 3). Takto možno zaradiť aj amforovité nádoby zdobené v hornej tretine hrdla pod okrajom ako napr. v objekte 4/78 (obr. 2: 5), v objekte 9/77 (obr. 4: 2) alebo v objekte 13/77 (obr. 5: 3). Výzdoba hrdla pod okrajom je na lužických amforách JZ Slovenska pomerne zriedkavá. Spravidla sa viaže na neskorú dobu bronzovú, kedy ju lužickí hrnčiari prevzali zrejme z prostredia kyjatickej kultúry. Zaradenie do záveru neskorej doby bronzovej nevylučuje ani výzdobný motív zložený z kruhového širokého žliabku ohraničeného kruhom menších jamiek. V Novej Vsi sa vyskytol aj na črepoch amfor z objektu 7/77 (obr. 3: 3) alebo objektu 9/77 (obr. 4: 1). V obmenách sa tento slnečný motív vyskytuje na lužickej keramike aj v starších stupňoch lužickej kultúry, ale v takomto prevedení sa spája s neskorou dobou bronzovou až dobohou halštatskou nie len na Slovensku (Studeníková/Paulík 1983) ale aj na Morave (Podborský 1970; Podborský 1993) a v Sliezsku (Gedl 1979).

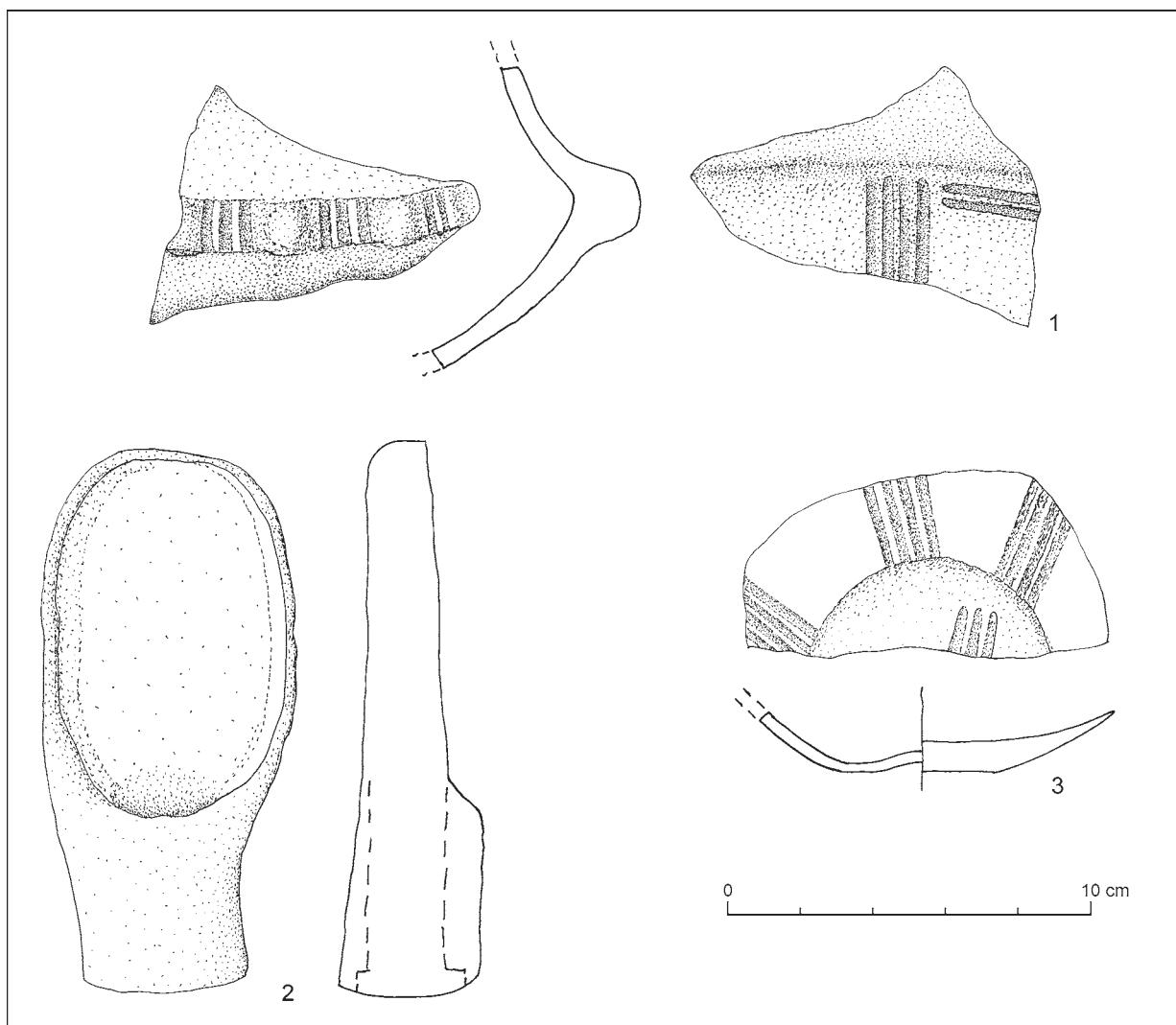
Obr. 4. 1, 2 – výber nálezov z objektu 9/77; 3 – objektu 10/77.

Obr. 5. Výber nálezov z objektu 13/77 (Mierka b: 3).

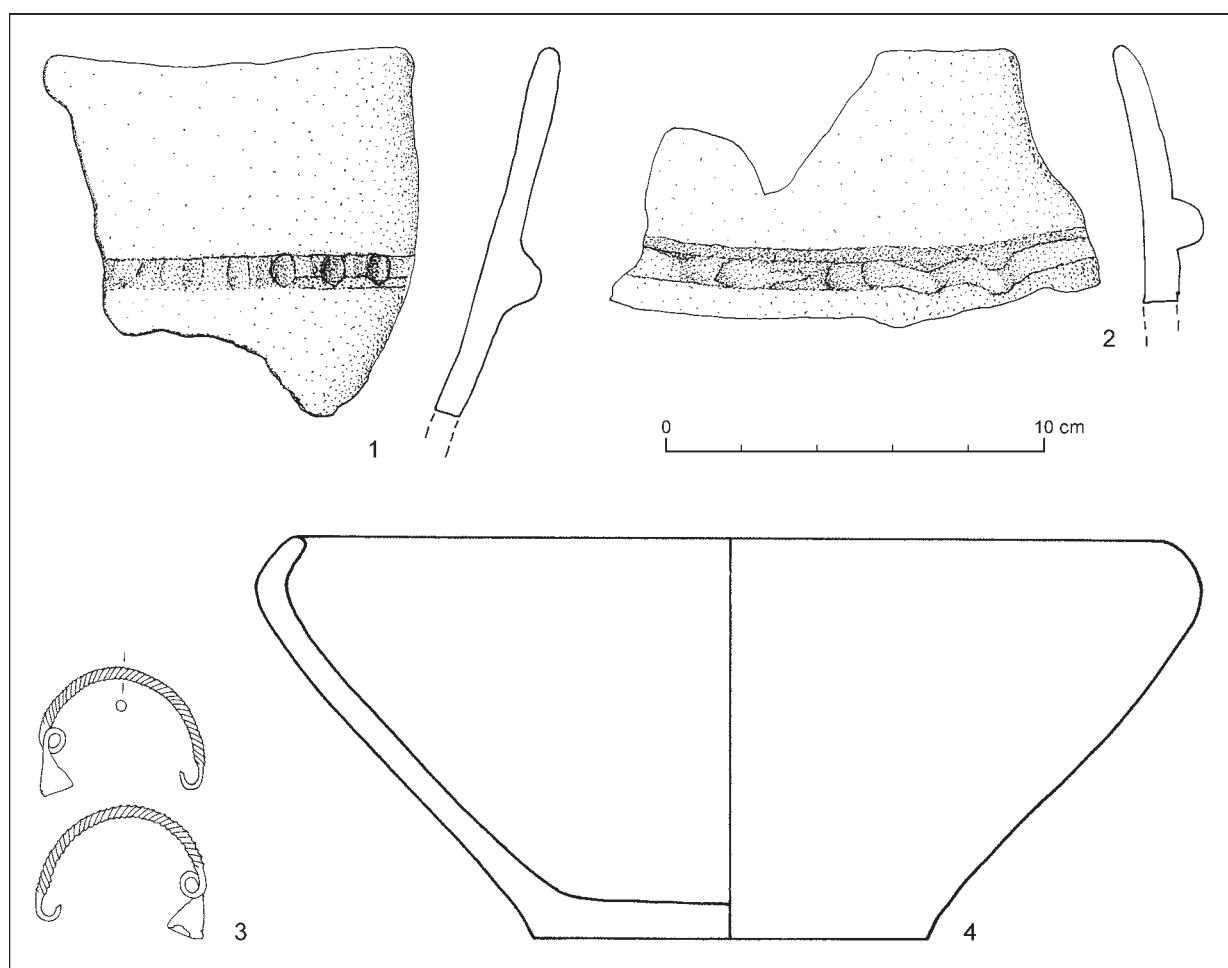

Obr. 6. Výber nálezov z objektu 15/78.

Obr. 7. Výber nálezov z objektu 17/78.

Najčastejším nálezom v sídliskových jamách v Novej Vsi boli črepy z veľkých nádob, črepy zo súdkovitých hrncov zdobených pod okrajom plastickou pretláčanou páskou a črepy z misiek s vtiahnutým okrajom. Chronologická a kultúrna informácia týchto keramických tvarov je malá. Vyskytujú sa v obidvoch kultúrach. Súdkovité hrnce sa v lužickom prostredí presadzujú najmä od neskorej doby bronzovej, ale misky s vtiahnutým okrajom sú súčasťou keramického inventára všetkých troch okruhov popolnicových polí na Slovensku už od mladšej doby bronzovej. Zaujímavosťou na sídlisku v Novej Vsi je skutočnosť, že veľká časť týchto misiek bola opravovaná (obr. 3: 6, 8). Ide o celkom bežný, na výrobu a výzdobu nenáročný tvar misky, ktorý bol vyrábaný na sídliskách lužickej kultúry neskorej doby bronzovej vo veľkých počtoch. Prečo bolo v počiatku doby halštatskej výhodnejšie pracne prevŕtať črepy a znova poskladať rozbité misky (zrejme za pomocí železných drôtených spiniek – ani jedna sa nezachovala)? Úpadok hrnčiarskeho remesla naznačuje aj jediná zachovaná amfora z objektu 13/77. Amfora sa výzdobou aj tvarom hlásí k lužickému prostrediu. Vyrobenná je ale veľmi nahrubo, vypálená nekvalitne a dokonca telo amfory je asymetrické. Vázičky kalenderberskej kultúry s typickou profiláciou a výzdobou sú vyrobené z kvalitne vypálenej hrnčiny – objekt 10/77 (obr. 4: 3), objekt 17/78 (obr. 7: 1), objekt 19/78 (obr. 9: 2, 3). Rovnako kvalitne je urobená vnútorná výzdoba vázičiek (obr. 4: 3; 7: 1) a misiek (obr. 7: 3; 9: 6). Hospodárske zameranie obyvateľov sídliska (popri polnohospodárstve) môžu naznačovať nálezy technickej keramiky. V objekte 15/78 sa našlo torzo hlinenej lyžice (obr. 6: 2). Takmer neporušená hlinená naberačka sa našla v objekte 17/78. Je pomerne hrubo vyhotovená so stopami po používaní (obr. 7: 2). Zároveň sa v objekte 19/78 našiel hrubo vypracovaný hlinený téglík (obr. 9: 1). Aj keď výroba kovových

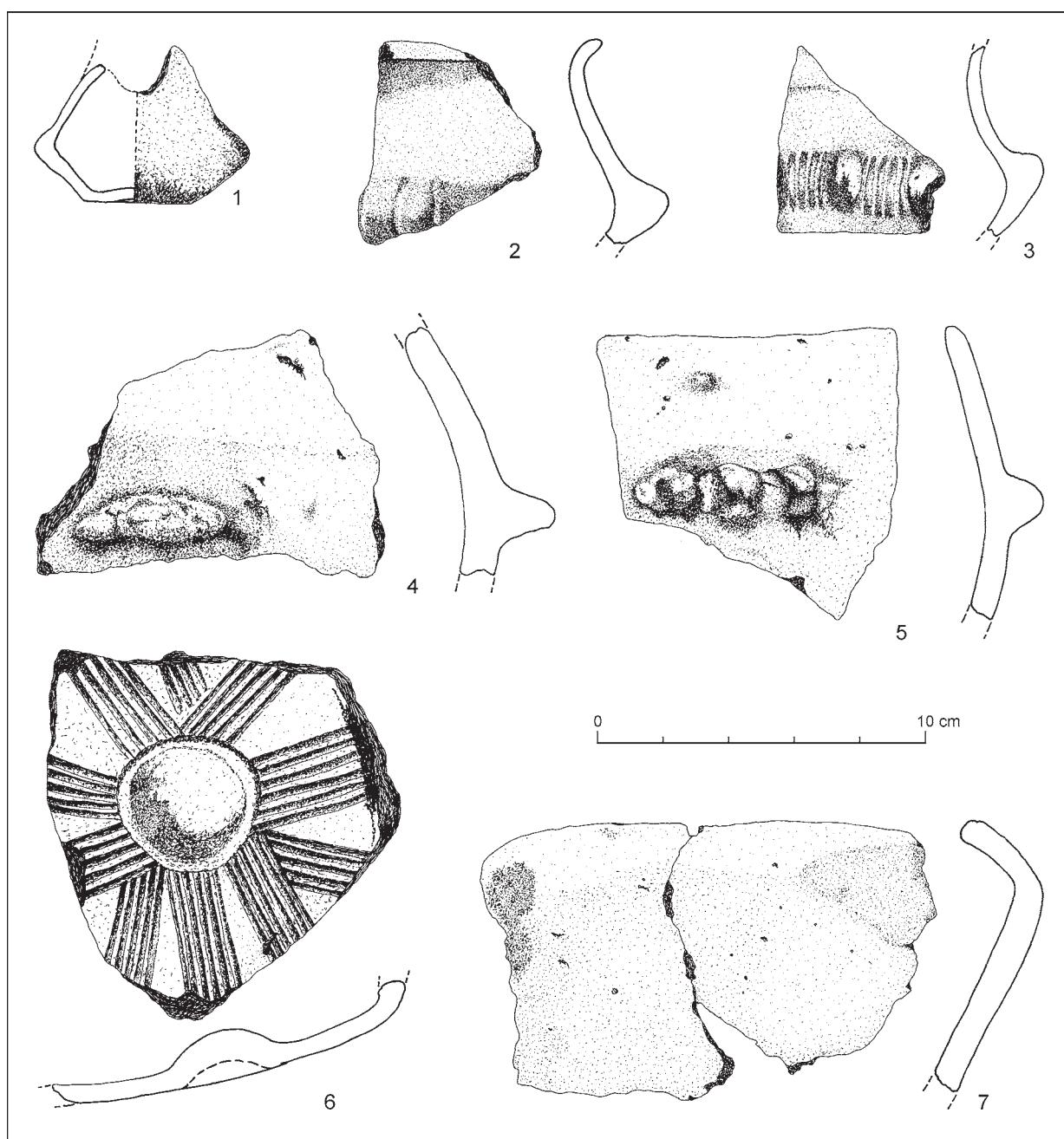

Obr. 8. Výber nálezov z objektu 18/78.

predmetov musela byť v neskorej dobe bronzovej a v halštate pomerne výrazná, dokladov nie je veľa (Pančíková 2008). V tomto smere sú na sídlisku v Novej Vsi zlomky technickej keramiky viac zastúpené.

Datovanie sídliska v Novej Vsi nad Žitavou do počiatku doby halštatskej podporuje nález bronzovej spony v objekte 18/78. Ide o oblúkovú sponu s tordovaným lučíkom a trojuholníkovým zachycovačom (obr. 8: 3). Zo Slovenska je zatiaľ jediný analogický exemplár takejto spony z hlavnej jaskyne v Jasove, ale s nejasnými nálezovými okolnosťami (Eisner 1933, 152, obr. 15: 3). Môžeme sa však oprieť o pomerne početný výskyt v severnom Taliansku (Novotná 2001, 63, 64), v Hallstatte (Hoernes 1921, 30) a na balkánskom poloostrove (Gabrovec 1966, 44; Vasič 1998). V obidvoch oblastiach hlavného výskytu sú tieto spony datované do počiatku doby halštatskej (HC). Keramika zo sídliskových objektov v Novej Vsi nad Žitavou toto datovanie podporuje.

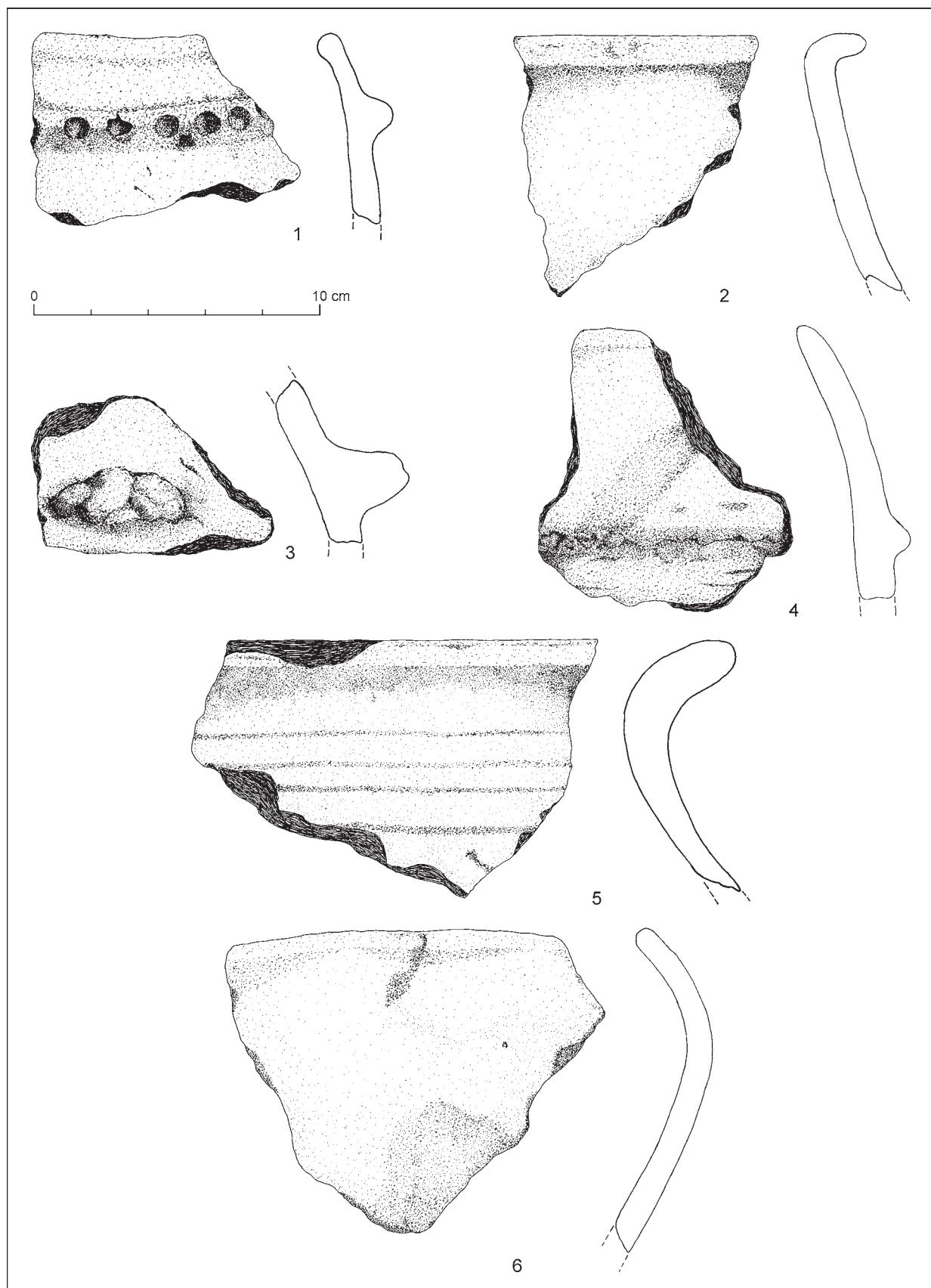
Zmiešaný inventár zo sídliska v Novej Vsi nastoľuje otázku doznievania osídlenia lužickej kultúry na Slovensku. Všeobecne známe výsledky početných výskumov na Orave dokladajú prežívanie lužickej kultúry v tomto regióne až do počiatku doby laténskej (Čaplovič 1987, 36-170; Furmánek 2000, 101). Predpokladá sa možnosť, že v izolovaných dolinách stredného Slovenska sa doznievajúce lužické osídlenie podieľalo na vzniku púchovskej kultúry (Pieta 1982, 150-153). O podanie vývoja lužickej kultúry na strednom Považí a Ponitri v dobe halštatskej sa pokúsil L. Veliačik (1988, 236-345). Zdôraznil význam kalenderberskej kultúry. Výskumom nových lokalít sa zvýraznila aj úloha tzv. nomádskych etník v neskorej dobe bronzovej a počiatku halštatu (Romsauer 1999, 167-176; Stegmann-Rajtár 2010, 307, 308). Najmä v neskorej dobe bronzovej sa zvýrazňuje význam mezöcsátskej kultúry a kultúry Vekerzug v halštate. Aj keď sa počet zistených hrobov mezöcsátskej kultúry na západnom Slovensku postupne zvyšuje (Ožďáni/Kujovský 2001) zdá sa, že význam týchto nomádskych skupín na lužické osídlenie západného Slovenska sa mierne

Obr. 9. Výber nálezov z objektu 19/78.

preceňuje. Ak sa potvrdia náznaky možnej existencie mezöcsátskeho hrobu na strednom Považí, v centre lužického osídlenia, možno bude treba zvážiť, čo to je mezöcsátska kultúra na západnom Slovensku (sídlišká nepoznáme, vlastnú typickú keramiku nemá).

Výsledky záchranných výskumov v Novej Vsi nad Žitavou a ďalších lokalít objavených v posledných rokoch na Nitriansku a Požitaví naznačujú významnú úlohu kalenderberskej kultúry, tak ako hodnotil vývoj aj P. Romsauer (1986). Dôvody a spôsob zmeny kultúrneho habitu v počiatku doby halštatskej na JZ Slovensku upresní ďalší výskum. Kontinuálny vývoj a prejavy tradície popolnicových polí v kultúrach stupňa HC sa neprejavuje len v lužickom prostredí. K rovnakému záveru dospel aj výskum v Maďarsku v prostredí stredodunajských popolnicových polí (Patek 1986). Hlboko v lužickom prostredí Horného Sliezска sa vplyv východohalštatského okruhu prejavil prostredníctvom obchodu vedeného trasou cez Moravskú bránu. Časť lužického obyvatelstva prevzala nielen predmety, ale zrejme aj nové zvyky a spô-

Obr. 10. Výber nálezov z objektu 21/78.

sob života, časť obyvateľov sa naopak pridŕžala pôvodných lužických tradícií (*Gedl* 2002, 107). Na JZ Slovensku nejde len o ovplyvnenie, ale aj o priamy kontakt a následné spoločenské a mocenské zmeny. Keď v mladšej dobe bronzovej vystriedala v tejto oblasti osídlenie stredodunajských popolnicových polí lužická kultúra, prejavovali sa ešte v prvej polovici neskorej doby bronzovej obidve kultúry (lužická aj podolská) typickými tvarmi. Počiatkom doby halštatskej bol prechod v tejto dobe už pôvodného lužického osídlenia ku kalenderberskej kultúre razantnejší. Hoci zrejme veľká časť pôvodne lužického obyvateľstva zostala a ďalej obrábala svoje polia, veľmi rýchlo prevzala nový halštatský habit.

PhDr. Rudolf Kujovský, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
rudolf.kujovský@savba.sk

LITERATÚRA

- Čaplovič* 1987 P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Dolný Kubín 1987.
- Eisner* 1933 J. Eisner: Slovensko v pravčku. Bratislava 1933.
- Furmánek* 2000 V. Furmánek: Popelnicová pole v Karpatskej kotlině. Acta Hist. et Mus. USO 5. Opava 2000, 95-106.
- Gabrovec* 1966 S. Gabrovec: Zur Hallstattzeit in Slowenien. Germania 44, 1966, 1-48.
- Gedl* 1979 M. Gedl: Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Kietrz. Waszawa – Kraków 1979.
- Gedl* 2002 M. Gedl: Wielkie cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Kietrzu, pow. Głubczyce na Górnym Śląsku. In: M. Gedl (ed.): Wielkie cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Warszawa 2002, 75-116.
- Hoernes* 1921 M. Hoernes: Das Gräberfeld von Hallstatt – seine Zuzammensetzung und Entwicklung. Leipzig 1921.
- Kraskovská* 1962 L. Kraskovská: Lužické popolnicové hroby v Drážovciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 70-84.
- Kudláček* 1953 J. Kudláček: Praveké nálezy z Andača. Slov. Arch. 1, 1953, 199-210.
- Kujovský* 1978 R. Kujovský: Záchranný výskum v Novej Vsi nad Žitavou. AVANS 1977. Nitra 1978, 154-156.
- Kujovský* 1980 R. Kujovský: Eneolitická a halštatské sídlisko v Novej Vsi nad Žitavou. AVANS 1978. Nitra 1980, 162-166.
- Novotná* 2001 M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001.
- Ožďáni/Kujovský* 2001 O. Ožďáni/R. Kujovský: Das Vordringen fremder ethnischen Gruppen in den Nordkarpatenraum in der Ausklingenden Spätbronzezeit. In: C. Kacsó (ed.): Der Nordkarpathische Raum in der Bronzezeit. Baia Mare 2001, 353-368.
- Pančíková* 2008 Z. Pančíková: Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku. Pam. Arch. 99, 2008, 93-160.
- Patek* 1986 E. Patek: Zum Übergang von der Urnenfelderzeit zur Hallstattzeit in Transdanubien. Überblick über den heutigen Forschungsstand. Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Budapest 1986, 165-171.
- Pieta* 1982 K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Podborský* 1970 V. Podborský: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
- Podborský* 1993 V. Podborský (ed.): Pravčeké dějiny Moravy. Brno 1993.

- Romsauer 1986* P. Romsauer: Zur Hallstattzeitlichen Besiedlung der Südwestslowakei. Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Budapest 1986, 173-180.
- Romsauer 1999* P. Romsauer: Zur Frage der Westgrenze der Mezőcsát – Gruppe. In: Le- rein/Poroszlai (eds.): Archeology of the Bronze and Iron Age. Szazhalombatta 1996. Budapest 1999, 167-176.
- Stegmann-Rajtár 2010* S. Stegmann-Rajtár: Kulturelle Interaktionen während der Hallstattzeit im Be- reich der Westslowakei. In: V. Furmánek/E. Miroššayová (eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010, 307, 308.
- Studeníková/Paulík 1983* E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Šuhajíková-Pivovarová 1961* Z. Šuhajíková-Pivovarová: Halštatské hroby z Malých Krštenian. Arch. Roz- hledy 13, 1961, 796-807.
- Vasič 1998* R. Vasič: Die Fibeln im Zentralbalkan. PBF XIV/12. Stuttgart 1998.
- Veliačik 1988* L. Veliačik: Gegenwärtiger Forschungsstand der Lausitzer Kultur in der Slo- wakei. In: Z. Bukowski (ed.): Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kul- tur. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Lódź 1988, 225-246.
- Veliačik/Romsauer 1994* L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunaj- ských popolnicových polí na západnom Slovensku. I – Katalóg. Nitra 1994.

THE HALLSTATT PERIOD SETTLEMENT IN NOVÁ VES NAD ŽITAVOU

R u d o l f K u j o v s k ý

On the widespread elevation above the left riverside of the Žitava inundation area, on the southeast from the agricultural farm in the village Nová Ves nad Žitavou, settlement objects at two locations were interfered by gravel mining in 1958 and 1976. The distance between locations is up to 300 m, so they probably belong to a spacious settlement. Surface survey confirmed eneolithic settlement of Lengyel and Baden cultures and Hallstatt period settlement. During rescue excavations carried out in 1977 and 1978 were unearthed 36 settlement objects altogether. Besides the above mentioned eneolithic settlement have been explored a cremation grave from La Tène period, three large medieval borrow pits and several objects with finds dating to the Early Iron Age. The finds from settlement objects with dating to the end of the Bronze Age and to the beginning of the Early Iron Age (stage HC) indicate development, which led to the fall of Lusatian culture in southwestern Slovakia, in the Nitra region and the Upper Požitavie. Obtained pottery claims the Lusatian culture traditions (Fig. 1: 5-7; 2: 5; 3: 5) but also the emerging Kalenderberg culture elements (Fig. 4: 3; 7-9). During the Late Bronze Age the occupation of this area by the Middle Danubian culture was replaced by the Lusatian culture, but the typical ceramic shapes of both cultures (Lusatian and Podolí cultures) can be observed also during the stage HA/HB1. In the beginning of the Hallstatt period was the transition from the primal Lusatian culture to the Kalenderberg culture settlement much more penetrative. Only excavations of further sites will allow specifying the reasons. Whether it is primarily power expression as the research results of hillforts indicate, the frequency of newcomers, or Lusatian society by its internal development came to an easier acceptance of new elements in cult, economy and etc. Some settlement objects in Nová Ves with predominant finds of the Kalenderberg culture contained technical ceramics as well (Fig. 6: 2; 7: 2; 9: 1).

Translated by Dana Marková

DIE MEHRFACHBESTATTUNG AUS DEM BEREICH DES FRÜHBRONZE-ZEITLICHEN KREISGRABENS VON HERZOGBIRBAUM UND ERSTE ANTHROPOLOGISCHE ERGEBNISSE (VORBERICHT)

ERNST LAUERMANN – DORIS PANY-KUCERA

Die Fundstelle in der Flur „Paasbrunn“, liegt nördlich der Ortschaft Herzogbirbaum, der Marktgemeinde Großmugl, im Verwaltungsbezirk Korneuburg, Niederösterreich (NÖ).

Bereits 1986 wurde in der Flur „Paasbrunn“ eine Kreisgrabenanlage bei Luftbildaufnahmen entdeckt. Eine erste archäologische Grabung durch das Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien erbrachte vermutlich einen Umfassungsgraben eines frühbronzezeitlichen Hügelgrabes (*Trnka 1992, 73 ff.; Trnka/Neubauer 1991, 38 ff.*). 2003 wurde auf einer Fläche von ca. 20 000 m² eine geomagnetische Messung durchgeführt. Die Messungen ergaben einen ca. 52 m im Durchmesser großen Kreisgraben mit einer zentral gelegenen Grube (Abb. 1). Der Kreisgraben wurde als der Umfassungsgraben eines Hügelgrabes mit zentraler Grabkammer gedeutet. Vereinzelt innerhalb, aber vor allem auch außerhalb des Grabens wurden kreisrunde bis rechteckige Gruben entdeckt, die als Grabgruben gedeutet wurden. In einem Forschungsschwerpunkt zu ähnlichen Anlagen, wurden im Rahmen der DFG-Forschergruppe FOR 550 „Der Aufbruch zu neuen Horizonten – Die Funde von Nebra, Sachsen-Anhalt, und ihre Bedeutung für die Bronzezeit Europas“ seit 2005 sensationelle Ergebnisse erbracht (*Spatzier 2010, 99 ff.*).

Im Jahr 2006 wurde nun begonnen im Auftrage der NÖ Landesarchäologie diese von der Ackertätigkeit akut gefährdete Fundstelle archäologisch zu untersuchen. Dabei wurden auch zwei bemerkenswerte Deponierungen freigelegt (*Lauermann 2007a, 117 ff.*).

Im Sommer 2007 wurden die Grabungen im Bereich des vermeintlichen Hügelgrabes fortgesetzt. Die angeblich zentrale Hauptbestattung, im Zentrum der Anlage, stellte sich als Vermessungspunkt aus der K.u.K. Monarchie heraus. Der Graben war an mehreren Stellen nur mehr sehr seicht erhalten (bis zu 10 cm), dies zeigt auch wie stark diese Fundstelle durch Ackertätigkeit und Bodenerosion gefährdet ist.

Als Besonderheit muss Verfärbung V 78 angesehen werden. Die Grube lag innerhalb der Grabenanlage. In nur 90 cm Tiefe lagen am Grubenboden, am Rand der Grube geschichtet, sechs menschliche Skelette, und die Reste eines siebenten Individuums (Abb. 2). Die Bestattungen lagen teilweise in Hockerlage, zumeist aber übereinander in unterschiedlicher Haltung. Im Zentrum der Grube fand sich eine mächtige Aschenschicht. Teilweise waren die menschlichen Knochen auch angebrannt. Die Skelette waren alleamt auf einer mächtigen Scherbenlage gebettet, Keramikbruchstücke lagen auch auf, bzw. zwischen den Skeletten verstreut (*Lauermann 2007b, 25*).

Auf der Scherbenlage aufliegend fanden sich Langknochen von Individuum 7 (Abb. 3).

In weitere Folge kamen die Skelette 2 und 5 genau gegenüber in die Grube. Bei Skelett 2, liegt zu den Füßen neben einem Stein ein Keramikgefäß. Es haben sich nur der stark angekohlte Schädel, die leicht gekrümmte Wirbelsäule mit einigen Rippen und Teile der ebenfalls angekohlten Langknochen erhalten. Durch die Lage der Beine ist Hockerlage anzunehmen. Skelett 5, liegt genau gegenüber von Skelett 2 am Grubenrand, das Gesicht schaut zur Wand und nach SO. Der linke Arm liegt angewinkelt vor dem Brustkorb, der Brustbereich ist stark mit Keramik überlagert. Der rechte Arm, leicht abgewinkelt, liegt ausgestreckt unmittelbar vor den Skelettresten des siebenten Individuums. Die Beine befinden sich gerade ausgestreckt parallel neben der Grubenwand auf Keramik und Steinen gebettet. Anschließend kamen die Bestattungen 6 und 4 in die Grube.

In Hockerlage, annähernd NS orientiert, auf einem Scherbenpflaster, gebettet ist Skelett 6, bestattet worden. Der Kopf und Oberkörper liegen großteils unter dem Brustkorb von Skelett 1, die Arme liegen vor der Brust, die Unterschenkel überlagern die Beine von Skelett 2. Skelett 4 liegt auf einer Stein- Scherbenlage ebenfalls in Bauchlage, mit angehockten Beinen, die Beine sind stark angekohlt, und sind im Kniebereich von einer mächtigen Holzkohlenschicht verdeckt. Die Zehen des linken Fußes berühren den Gesichtsschädel von Skelett 6. Der Oberkörper liegt in Bauchlage, der rechte Arm liegt angewinkelt direkt am Grubenrand, an der linken Schläfe fand sich ein Noppenring aus Bronzedraht.

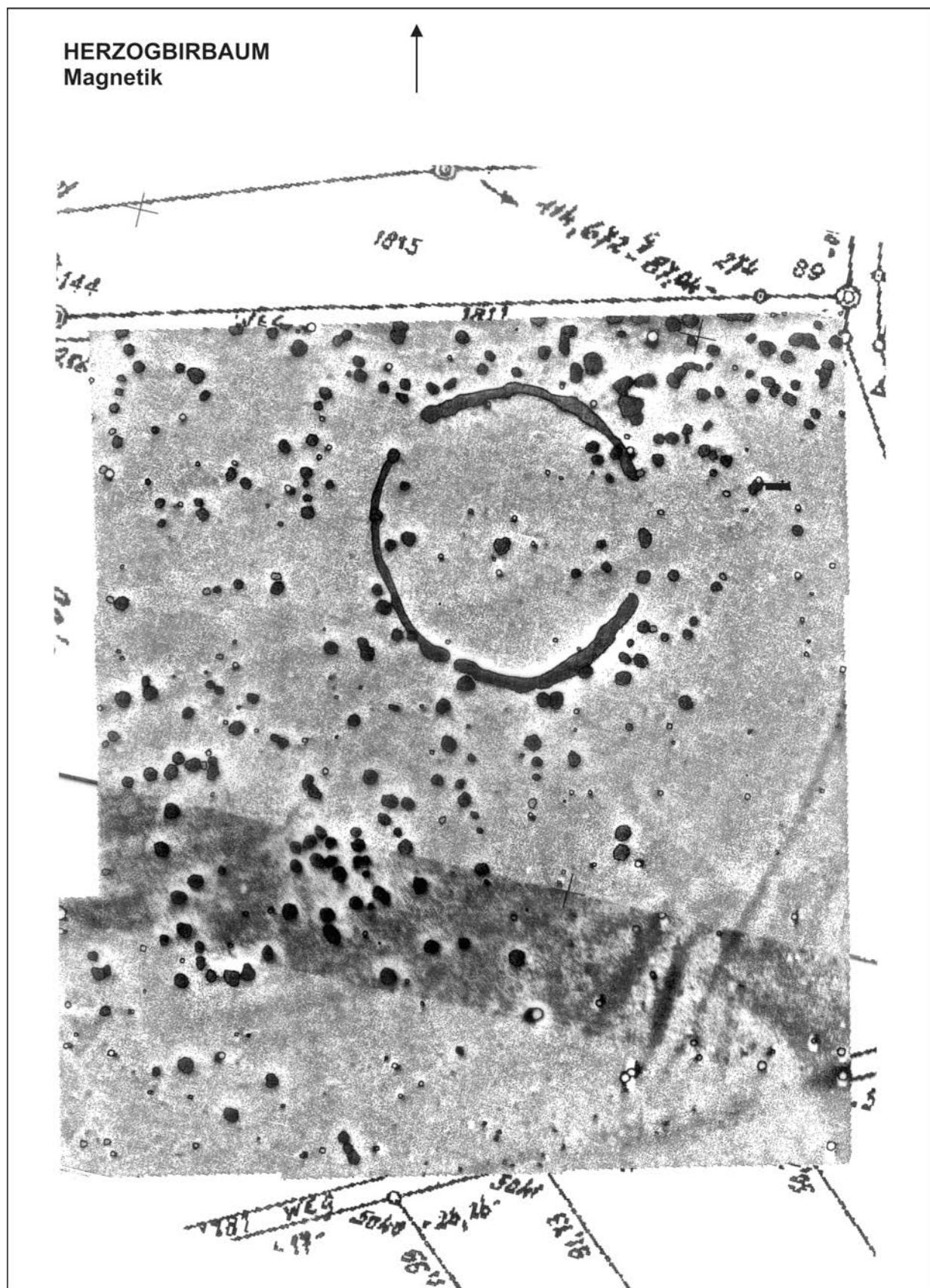

Abb. 1. Magnetfeldmessung des Kreisgrabens von Herzogbirbaum, NÖ.

Abb. 2. Befundsituation von V 78 nach der Freilegung (Foto: NÖ Landesarchäologie).

Zuletzt kamen die Bestattungen 3 und 1 in die Grube.

Der Oberkörper von Skelett 3 lag in Bauchlage über dem Oberkörper von Skelett 4. Der Gesichtsschädel zum Boden gerichtet, der Kopf dürfte etwas abgerollt sein. Der Ellbogen des rechten Armes ist stark angekohlt, der Unterarm ist auf dem Rücken zu liegen gekommen. Der linke Arm liegt leicht angewinkelt so, dass die Hand unterhalb des Unterkörpers zu liegen kam. Der Unterkörper lag über den Beinen von Skelett 5, dieser war allerdings so verdreht, dass er in Seitenlage angetroffen wurde. Dadurch kam der linke Oberschenkel über dem rechten zu liegen. Die Unterschenkel sind noch nicht deutlich erkennbar. Über den Unterkörper von Skelett 5 lagen Keramikbruchstücke, auf die das Becken zu liegen kam.

Skelett 1, lag ganz knapp am Grubenrand mit dem Rücken zur Wand, den Kopf seitlich, den Blick nach SO in Seitenlage. Am Kopf liegen 2 kleine Noppenringe aus Bronze, einer an der rechten Schläfe, der zweite befindet sich unter der Halswirbelsäule. Der rechte Arm war angewinkelt und liegt vor dem Becken auf. Der linke Arm war ebenfalls angewinkelt direkt vor dem Gesichtsschädel. Die Hand liegt vor dem Gesicht. Unter dem linken Arm befindet sich ein Stein. Das Becken ist sehr brüchig, ein runder Stein liegt im Becken, zusammen mit einigen Keramikbruchstücken. Das Becken selbst liegt auf einer Steinplatte. Das rechte Bein ist sehr stark angewinkelt, Ober- und Unterschenkel liegen direkt beisammen. Die Zehenknochen liegen auf einigen Keramikbruchstücken und Steinen. Der linke Schenkel ist ebenfalls extrem angehockt und liegt knapp oberhalb der rechten Hand. Auf dem Schenkel liegen zahlreiche Steine und ein Schneckenhaus. Vor dem Knie befinden sich Keramikbruchstücke und am Boden zahlreiche Holzkohlenreste, vermutlich von einem ganzen Holzpfostenstück. Oberhalb des Kopfes liegen Steine und ein halbes Keramikgefäß.

Bemerkenswert ist auch die Abfolge, wie die Individuen in die Grube gelegt wurden. Am Grubeboden fanden sich die mächtigen Keramiklagen, durchmischt mit Steinen, weiters fanden sich die wenigen Überreste von Individuum 7. In der Folge kamen Skelett 2 (Infans), und gegenüber Skelett 5 (Infans)

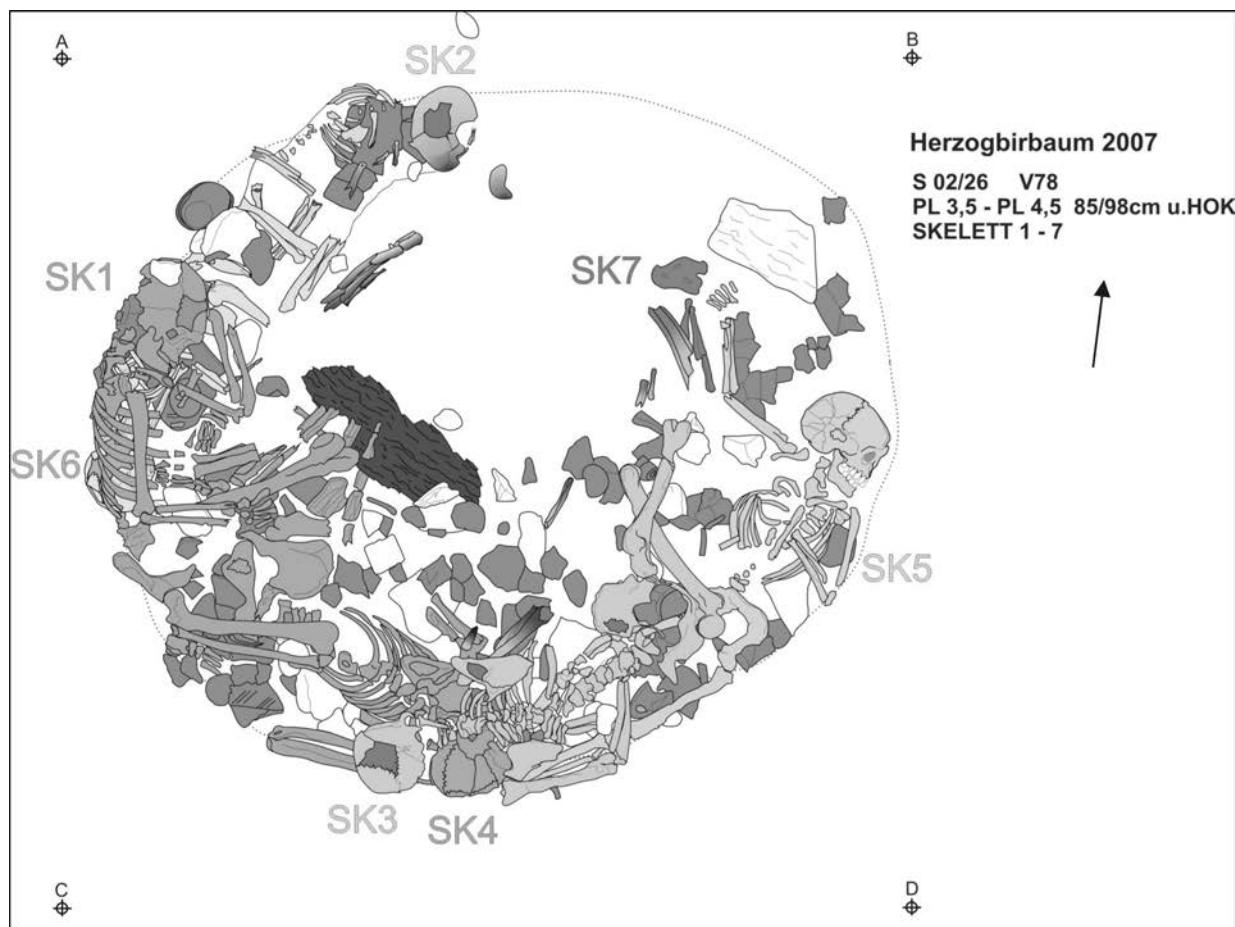

Abb. 3. Umzeichnung der Befundsituation (Zeichnung: F. Drost).

in die Grube, beide Individuen lagen direkt am Grubenrand. Über Skelett 2 wurde nun Skelett 6 (Infans) gelegt, Skelett 4 (weiblich adult) kam im Fußbereich über Skelett 5 zu liegen. Den Abschluss bildeten die Individuen 1 (weiblich adult), dieses deckte Skelett 6 fast völlig ab, und Skelett 3 (weiblich adult), welches sowohl über Skelett 4, als auch Skelett 5 zu liegen kam.

Zahlreiche Keramikbruchstücke kamen in die Grube. So befinden sich im Zentrum der Grube Brandreste mit starken mächtigen Holzkohlestücken. Ein mächtiger Stein lag ebenfalls im Grubenzentrum. Spuren von Verbrennungen sind auch an den Knochen und Steinen erkennbar.

Der Grubenrand ist nur brüchig erkennbar und unterscheidet sich nicht vom benachbarten Untergrund. Alle Bestattungen sind durch Lehm und Löss abgedeckt, und daher nicht sofort erkennbar gewesen, daher kam es zu geringfügigen Verletzungen an Skelett 1, 2 und 3.

Von den Skeletten 3 und 5, sowie von der Grabenanlage wurden fünf C-14 Daten angefertigt, dabei stellte sich eine bemerkenswerte zeitliche Übereinstimmung der Bestattungen in V 78 mit der Kreisgrabenanlage V 35 fest.

- Skelett 3 Vera 4822 Herzogbirbaum 01 1940 BC (95,4 %)
- Skelett 5 Vera 4823 Herzogbirbaum 02 1890 BC (95,4 %)
- Graben V 35 Vera 4824 Herzogbirbaum 03 1880 BC (95,4 %)
- Graben V 35 Vera 4825 Herzogbirbaum 04 1890 BC (95,4 %)
- Graben V 35 Vera 4826 Herzogbirbaum 05 1890 BC (95,4 %)

Die Bestattungen sind in die Aunjetitzer Kultur zu stellen und stellen in dieser Kulturstufe eine außergewöhnliche Bestattungsform dar.

ERSTE ERGEBNISSE DER ANTHROPOLOGISCHEN ANALYSEN ZU DEN SKELETTEN

Doris Panay-Kucera

EINLEITUNG, MATERIAL UND METHODEN

Aufgrund des auffälligen Grabungsbefundes werden die Skelette aus der Grabung Herzogbirbaum 2007 einer genauen anthropologischen Analyse unterzogen. Erste Befunde unter besonderer Berücksichtigung von Hinweisen auf gewaltsame Verletzungen an den Knochen werden im Folgenden vorgestellt. Die sechs Individuen aus der Frühbronzezeit wurden in einer Grube, die sich innerhalb einer Kreisgrabenanlage befindet, um eine Feuerstelle liegend, gefunden. Aufgrund ihrer Lage müssen sie sich zu dem Zeitpunkt, an dem sie in die Grube gelangten, im Sehnenverband befunden haben. Ein siebentes Individuum ist nur durch einen Oberschenkelknochen repräsentiert. Die Basisanalyse der Alters- und Geschlechtsbestimmung erfolgte anhand der anthropologischen Standardmethoden. Zur Bestimmung des Sterbealters wurde am Schädel die Zahntwicklung, der Abkauungsgrad der Zahnkronen und der Verwachungsgrad der Schädelnähte beurteilt. Am postkranialen Skelett wurde die Länge der Langknochen, der Status der Wachstumsfugen und die Struktur der Oberfläche der Schambeinfuge einbezogen.

Alle Skelette wurden speziell auf Hinweise von Frakturgeschehen untersucht, wobei hier nur jene beschrieben sind, die makroskopisch diagnostizierbar waren. Frakturen, die am lebenden, kollagenhaltigen Knochen (intravital) entstehen, sind grundsätzlich durch Farbe und Form von Brüchen, die nach dem Tod stattgefunden haben (postmortal), zu unterscheiden. Die so genannten perimortalen Verletzungen, die um den Todeszeitpunkt herum entstehen, müssen jedoch nicht zwingend die Todesursache darstellen. Es lässt sich aber feststellen, ob ein Individuum unmittelbar nach Entstehung einer Verletzung gestorben ist, da dann an der Bruchstelle keine Spuren von Verheilung vorhanden sind. Im Gegensatz dazu sind an der Bruchstelle Verheilungsspuren sichtbar, wenn das Individuum die Verletzung eine Weile (Wochen bis Monate) überlebt hat. Solche Frakturen sind meist gut abgrenzbar von Brüchen, die postmortal entstanden sind und eine helle Farbe an der Bruchkante und einen ausgesplitterten Rand zeigen. Bruchkanten, die zwischen dem Todeszeitpunkt und der Wiedereröffnung des Grabes im Zuge der Ausgrabung entstanden sind, sind durch eine andere Färbung gekennzeichnet. Solche Brüche können allerdings auch durch andere mechanische Einwirkungen, z.B. Erddruck, entstehen. Hinzu kommt, dass die oft Jahrtausende lange Bodenlagerung die Oberfläche der Knochen stark angegriffen hat. Wurzeln können hier große Schäden verursachen.

ERGEBNISSE

Es handelt sich bei den Individuen aus Herzogbirbaum um drei relativ junge Frauen bis maximal 35 Jahre (Skelette 1, 3 und 4; Tabelle 1), zwei frühjuvenile Individuen (13-14 Jahre), Skelett 5 und Skelett 7, und zwei Kinder (Skelette 2, 4-5 Jahre und 6, 7-8 Jahre.). Die Knochenoberfläche ist bei den meisten Skeletten stark von Erosion und Wurzelwachstum angegriffen. Die Schädel und einzelne Elemente des Postcraniums waren stark zerbrochen und nur teilweise aus den Bruchstücken rekonstruierbar. An einigen Knochen der Skelette 1 bis 4 sind verkohlte Stellen zu sehen. Bei Skelett 5 wurden fünf Stück Leichenbrand gefunden, die nicht zwingend von diesem Individuum stammen müssen (Tabelle 1).

Individuum 1 ist eine 25-35 Jahre alte Frau. Sie lag in der oberen Ebene auf der linken Körperseite, der linke Arm liegt abgewinkelt vor dem Gesicht, der rechte Oberarm liegt am Brustkorb an, der Unterarm rechtwinkelig davor mit der Hand auf dem linken Oberschenkel. Die Beine sind in unnatürlicher Haltung verdreht. Der linke Oberschenkel weist Richtung Grubenmitte, der rechte in Richtung der gegenüberliegenden Grubenwand. Die Knie sind jeweils extrem gebeugt, die Unterschenkel liegen an den Oberschenkeln.

Am linken distalen Femur konnte eine unverheilte Biegungsfraktur, an der linken distalen Ulna eine Schrägfaktur festgestellt werden (Wahl/König 1987, 116). Diese Brüche sind aufgrund ihrer geschwungenen Form und der glatten Oberfläche als perimortale Verletzungen einzuordnen. Die Biegungsfraktur

Tabelle 1. Überblick über Grunddaten und Veränderungen an den Skeletten von Herzogbirbaum.

Gräberfeld	Grabnr./Fundnr.	Geschl.	Sterbe-alter	Bronzever-färbungen am Skelett	Spuren von Gewalt am Schädel	Spuren von Gewalt am Postkra-nium	Lokalisation der Fraktur	Verkohlungsspuren am Skelett
Herzogbirbaum	SK 1, Fn. 1109	weibl.	25-35 J.	ja	nein	ja	Oberschenkel links und Elle links	Unterarm u. Unterschenkel links, Fußphalange
Herzogbirbaum	SK 2, Fn. 1141	unbest.	4-5 J.	nein	unsicher	nein	x	Schädelteile
Herzogbirbaum	SK 3, Fn. 1125	weibl.	22-24 J.	nein	ja	nein	Stirnbein	Kopf der Speiche re., Elle re. distal, Phalangen, re. Schienbein
Herzogbirbaum	SK 4, Fn. 1134	weibl.	25-35 J.	nein	ja	nein	Schlafen/Scheitelbein links	distaler Oberschenkel links, proximaler Unterschenkel, Phalange
Herzogbirbaum	SK 5, Fn. 1184	unbest.	13-14 J.	nein	nein	nein	x	5 Stück Leichenbrand dabei
Herzogbirbaum	SK 6, Fn. 1183	unbest.	7-8 J.	nein	unsicher	nein	ev. Scheitel-bein rechts	nein
Herzogbirbaum	SK 7, Fn. 1200	unbest.	13-14 J.	nein	nicht vor-handen	nein	x	nein

am Oberschenkel kann von einem kräftigen Schlag auf das Knie verursacht worden sein. Am linken Unterarm und dem linken Unterschenkel sowie an einer Fußphalange dieses Individuums sind Verkohlungsspuren sichtbar (Tabelle 1).

Skelett 2 stellt das jüngste Individuum mit einem Sterbealter von 4-5 Jahren dar. Das Skelett ist am schlechtesten von allen erhalten, der Schädel konnte aus den Bruchstücken nicht rekonstruiert werden. Die Lage in der Grube ist nach der Grabzeichnung bzw. dem Foto vermutlich linksseitig Richtung Bauch gedreht liegend. Die Schädelfragmente zeigen an der Außen- und Innenseite Verkohlungsspuren (Abb. 4).

Die jüngste Erwachsene ist Individuum 3 mit einem Sterbealter von 22-24 Jahren. Das Skelett liegt nach der Zeichnung bzw. dem Foto in Bauchlage. Der Schädel liegt über Skelett 4 auf dessen rechter Schulter. Die Oberschenkel sind übereck, der linke liegt unter dem rechten. Die erhaltenen Reste des rechten Schienbeins sind, neben dem Kopf der rechten Speiche und dem unteren Ende der Elle, sowie einigen Phalangen der Hand, angekohlt. Diese Frau weist eine perimortale Fraktur des Stirnbeins durch stumpfe Gewalteinwirkung auf. Von der Stelle des vermuteten Auftreffens des direkten Schlages im rechten Stirnbein mit einem stumpfen Gegenstand gehen radiäre Bruchlinien aus. Typischerweise endet der Sprung an der Coronalnaht, vermutlich ist auch der Sprung durch die Orbita dazugehörig (*Prokop/Radam 1992, 349; vgl. Teschler-Nicola 1997, 79*). Auch die Absplitterungen an der Innenfläche des Schädels deuten auf ein perimortales Geschehen hin. Möglicherweise steht auch die intravitale Absplitterung des dritten Mahlzahns im Oberkiefer, wobei die gesamte Innenfläche des Zahnes abgesplittet ist, mit dem Ereignis in Zusammenhang.

Skelett 4 ist eine 25-35jährige Frau. Der Oberkörper des Skelettes liegt nach der Grabzeichnung und dem Foto in Bauchlage, annähernd spiegelverkehrt zu Skelett 3. Der Schädel befindet sich seitlich an der Grubenwand, zwischen Schädel und linker Schulter von Skelett 3. Die Beinknochen, die nur fragmentarisch vorhanden sind, scheinen stark angehockt nach links Richtung Grubenmitte verdreht gelegen zu sein. Der Schädel dieses Skelettes weist einen perimortalen, rundlichen Lochbruch im linken Scheitel/Schlafenbein mit einem Durchmesser von ca. 4,5-5 cm auf, mit den typischen radiären Berstungslinien (Abb. 5; *Prokop/Radam 1992, 357*). Das rekonstruierte ausgebrochene Stück stammt im oberen Teil aus dem Scheitelbein, im unteren Teil aus dem Schlafenbein und endet vorne an der Kranznaht. Am Innenrand ist die innere Schicht des Schädels teilweise ausgeplatzt. Das ausgebrochene Stück ist heller als die umgebenden Schädelteile. Es ist vermutlich mit dem Verrotten der Gehirnmasse in den Schädel hineingefallen. Die Verletzung wurde durch einen harten, stumpfen Gegenstand verursacht, z.B. in Form einer Keule, eines größeren Steines oder eines knüppelartigen Stockes. Das linke Scheitelbein ist eine typische Stelle für eine Verletzung, die von einem rechtshändigen, von vorne kommenden Angreifer verursacht wurde. Es gibt keine Hinweise auf Gewalt am Postkranium. Im linken unteren Oberschenkel- sowie dem

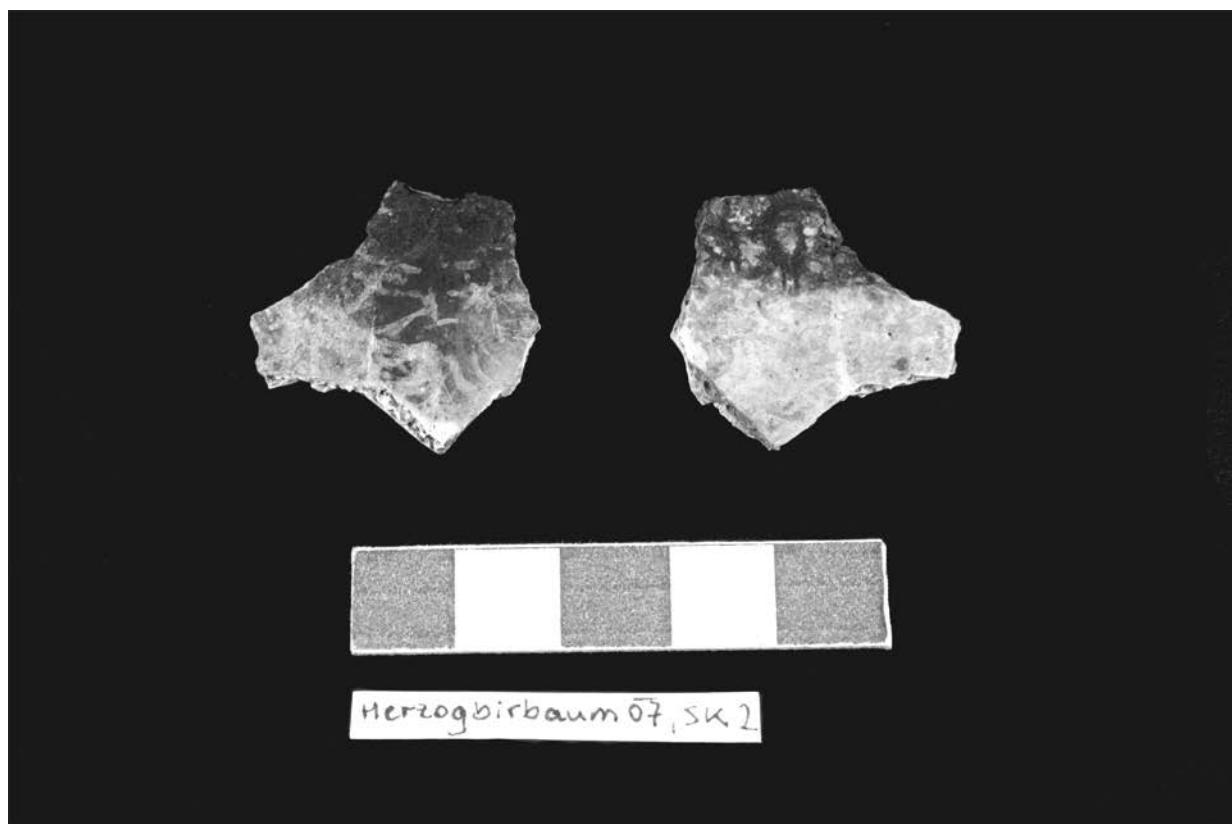

Abb. 4. Schädelteil des Individuums 2 mit Brandspuren. Außen- und Innenansicht.

linken oberen Unterschenkelbereich sind mehrere verkohlte und auch weiß gebrannte Knochenstücke vorhanden. Auch die linke Hand weist leichte Verkohlungsspuren auf.

Das drittjüngste Individuum stellt Skelett 5 mit einem Sterbealter von 13-14 Jahren dar. Das Skelett befand sich in gestreckter Rückenlage, der Kopf ist zur Grubenwand gedreht. Der linke Arm liegt auf der Brust, der rechte weist in Schulterhöhe im rechten Winkel, nicht ganz gestreckt, vom Körper weg. Die untere Extremität liegt teilweise unter Skelett 4. Die Veränderungen am Stirnbein könnten im ersten Augenblick auch für perimortal gehalten werden. Allerdings sind die Bruchkanten nicht scharfkantig genug.

Individuum 6 ist mit 7-8 Jahren das zweitjüngste Kind. Seine Lage in der Grube ist auf der Seite rechts, die Beine sind etwa 90° vom Körper abgewinkelt. Es liegt zum Großteil unter Individuum 1. Hier gibt es einen möglichen Hinweis auf einen perimortalen Schlag mit einem stumpfen Gegenstand, z.B. eine Keule oder ein knüppelartiger Stock, oder ein Stein, auf das rechte Scheitelbein. Der Bruch ist von der Form her annähernd rechteckig und innen ausgesplittert. Es stehen sicher nicht alle sichtbaren Sprünge mit der Verletzung in Zusammenhang. Da ein Kinderschädel eher dünn ist, ist von einer nicht allzu starken Krafteinwirkung auszugehen. Aus diesem Grund kann hier Erddruck als Ursache nicht völlig ausgeschlossen werden.

Das jugendliche Individuum 7 besteht nur aus einem einzelnen linken Oberschenkelknochen. Dieser zeigt keine Auffälligkeiten.

DISKUSSION

Nach der ersten Untersuchung der 6 (7) Individuen aus der frühbronzezeitlichen Grube von Herzogbirbaum fanden sich bei vier Individuen Hinweise auf perimortale Frakturgeschehen. Das Bruchmuster der Frakturen deutet in erster Linie auf so genannte stumpfe Gewalt, verursacht durch stumpfe Geräte. Wenige nicht eindeutig perimortale Zeichen für die Verwendung scharfkantiger Gegenstände sind vorhanden. Da am Großteil der Individuen perimortale Verletzungen festgestellt werden konnten, könnte

Abb. 5. Schädel von Individuum 4 mit perimortalem, rundlichen Lochbruch im linken Scheitel/Schlafenbein. Ansicht von links.

man von einem Überfall auf diese Gruppe von Frauen und Kindern ausgehen. Zwar können ähnliche Verletzungen auch durch Unfälle z.B. bei Stürzen entstehen, doch verweisen die Lokalisation der Verletzungen und die Häufung in dieser Gruppe auf gewaltsame Ursachen. Bei keinem der Individuen konnten Mehrfachfrakturen am Schädel festgestellt werden, man kann daher nicht zwingend von einer Tötungsabsicht der Angreifer ausgehen. Allerdings ist bei dem Ausmaß der Schläge auf Stirn- und Scheitelbein bei den Individuen 3 und 4 mit Auswirkungen auf andere Teile des Gehirns zu rechnen. Schwere Hirnkompressionen durch die Schläge und Hirnblutungen können zum Tod geführt haben (*Berg/Rolle/Seemann 1981, 44; Wahl/König 1987, 129 ff.*). Wir können natürlich auch eventuell vorhandene Weichteilverletzungen, die an den Knochen nicht sichtbar sind, nicht ausschließen. Die Lage der Skelette in der Grube könnte auf eine sich dem Vorfall anschließende „Entsorgung“ der Individuen schließen lassen. Möglicherweise wurde das Feuer entzündet um die Toten zu verbrennen. Über die Ursachen für den Vorfall kann nur spekuliert werden.

Zur weiteren Klärung des Geschehens und der Traumatisierungen im Einzelnen soll zusätzliche forensische und medizinische Literatur herangezogen werden. Weiters sollen röntgenologische und raster-elektronenmikroskopische Aufnahmen der Frakturen angefertigt werden. Um eventuelle Verwandtschaftsverhältnisse zwischen den Individuen zu klären, sollen DNS-Analysen durchgeführt werden.

Dr. Ernst Lauermann
Schlossgasse
A – 2151 Asparn/Zaya
ernst.lauermann@noel.gv.at

Mag. Doris Pany-Kucera
VIAS – Vienna Institute for Archaeological Science
Franz Klein-Gasse 1
A – 1190 Wien
doris.pany@univie.ac.at

LITERATUR

- Berg/Rolle/Seemann 1981* S. Berg/R. Rolle/H. Seemann: Der Archäologe und der Tod. Archäologie und Gerichtsmedizin. München – Luzern 1981.
- Lauermann 2007a* E. Lauermann: Ein bemerkenswertes Fundensemble aus Herzogbirbaum, Niederösterreich. Arch. Výzkumy Jižné Čechy 20. Jubilejní sborník k 60. narozeninám PhDr. Jana Michálka. České Budějovice 2007, 117-132.
- Lauermann 2007b* E. Lauermann: Eine bemerkenswerte Fundstelle aus Herzogbirbaum. Arch. Österreich 18/2, 2007, 23-25.
- Prokop/Radam 1992* O. Prokop/G. Radam: Atlas der gerichtlichen Medizin. 3. Auflage. Leipzig 1992.
- Spatzier 2010* A. Spatzier: Systematische Untersuchungen der Kreisgrabenanlage von Pömmelte-Zackmünde, Salzlandkreis. Zum Abschluss der Grabungen an mitteldeutschen Rondellen im Rahmen der Forschergruppe FOR 550. Arch. Sachsen-Anhalt. Sonderband 13, 2010, 99-108.
- Teschler-Nicola 1997* M. Teschler-Nicola: Paleotraumatologie – Ein Beitrag zur Rekonstruktion von Interaktionsformen des prähistorischen Menschen. In: Waffen und deren Wirkung in Ur- und Frühgeschichte. Katalog zur Ausstellung im Niederösterreichischen Landesmuseum für Frühgeschichte im Schloß Traismauer. Traismauer 1997, 69-74.
- Trnka 1992* G. Trnka: Eine frühbronzezeitliche Kreisgrabenanlage von Herzogbirbaum in Niederösterreich. Schriften Vorarlberger Landesmuseum 5, 1992, 73-76.
- Trnka/Neubauer 1991* G. Trnka/W. Neubauer: Einfache, frühbronzezeitliche Grabenanlage mit Gräbern und Siedlungsgruben. In: E. Lauermann: Die Bronzezeit im Raum Stockerau. Stockerau 1991, 38-40.
- Wahl/König 1987* J. Wahl/H. G. König: Anthropologisch-traumatologische Untersuchung der menschlichen Skelettreste aus dem bandkeramischen Massengrab bei Thalheim, Kreis Heilbronn. Fundber. Baden-Württemberg 12, 1987, 65-186.

EIN METALLDEPOT AUS EINEM ÖKONOMISCHEN RANDBEREICH DER FRÜHEN BIS ÄLTEREN URNENFELDERKULTUR – RASSINGDORF IM NORDÖSTLICHEN WALDVIERTEL

M I C H A E L A L O C H N E R

1. FUNDGESCHICHTE

Im Jahre 2004 fand der Landwirt Herbert Hofer im Zuge landwirtschaftlicher Tätigkeiten auf einer großen Ackerparzelle, ca. 800 m nördlich von Rassingdorf (Abb. 1; Marktgem. Weitersfeld, pol. Bez. Horn, Niederösterreich)¹ ein vollständig erhaltenes Absatzbeil und brachte es zur Beurteilung ins Höbarth-Museum nach Horn. Als er im Frühjahr 2006 neuerlich Bronzegegenstände entdeckte, verständigte er die Verfasserin. Bei Begehungen der Fundstelle, der engere Bereich der fundführenden Fläche betrug ca. 100 m², gemeinsam mit Ludwig Streinz sowie Johannes Tuzar vom Krahuletz-Museum Eggenburg, konnten, abgesehen von zwei Bronzefragmenten in Streulage, keine weiteren Funde und auch keine Verfärbungen in der Ackerkrume festgestellt werden. Die Prospektion mit einem Metallsuchgerät im Sommer 2006 erbrachte ebenfalls keine Bronzeobjekte; die Fundstelle wird jedoch weiter beobachtet.

2. DIE FUNDSTELLE UND DAS ARCHÄOLOGISCHE UMFELD

Rassingdorf befindet sich im nordwestlichen Niederösterreich am Nordostrand des Waldviertels. Die Region ist durch die Ausläufer des nördlichen Manhartsbergzuges gekennzeichnet, dessen geologischen Untergrund, wie im gesamten Bereich des Waldviertels, die kristallinen Gesteine der Böhmischen Masse bilden. Diese fallen östlich der Fundstelle in einer sehr unregelmäßig verlaufenden Linie Langenlois – Maissau – Retz gegen die Molassezone des Weinviertels ab.

Der Manhartsberg bildet hier eine wellige Hochfläche zwischen 400 und 500 m mit flachen Höhenrücken und eingesenkten Tälern der Thaya und ihrer Zuflüsse. Heute liegen die wenigen Siedlungen der Region in den Gräben der Zuflüsse und in Quellmulden auf der Hochfläche, wo Grundwasser durch wasserführende Schichten und Windschutz vorhanden sind und nach Rodung die Feldwirtschaft auf verwitterten Gesteinen möglich ist.

Der Ort Weitersfeld, im Weitersfelder Becken gelegen, ist die größte Ortschaft in der Region und war bereits in prähistorischer Zeit besiedelt. Oberhalb der Weitersfelder Talweitung auf einer flachen Hügelkuppe, ca. 500 m üA, befindet sich die Fundstelle des Bronzedepots.

Um das archäologische Umfeld im Bereich des Depotfundes, aber auch das Depot selbst richtig einschätzen zu können, ist es notwendig, Forschungsgeschichte und Forschungsstand der Region einer näheren Betrachtung zu unterziehen.

Wie generell das Waldviertel, wurde auch dieses Gebiet hier im Nordosten schon sehr früh, seit dem 19. Jh., durch Heimatforscher und Sammler nahezu lückenlos begangen, wobei in der Folge oft lokale Heimatmuseen, etwa das nahegelegene Museum in Retz, gegründet wurden. An erster Stelle unter den lokalen Forschern sind hier an der Wende vom 19. zum 20. Jh. der Maler Ignaz Spötl und der Hauptschuldirektor Ludwig Mattula zu nennen. In der Folge wurde das Gebiet durch Anton Hrodegh, Franz Kießling und Josef Höbarth öfters begangen und in zusammenfassenden Arbeiten berücksichtigt. Ab den 1970er Jahren führte Hermann Maurer hier zahlreiche Begehung durch.²

Obwohl die Region seit Jahrzehnten in die Heimatforschung eingebunden ist, gibt es nur wenige archäologische Fundstellen. Das Waldviertel stellte bis ins späte Mittelalter keinen ausgesprochenen Siedlungsreizpunkt dar. Davon ausgenommen sind die Beckenlandschaften um Horn und Eggenburg, das

¹ Genaue Fundstellenangabe: KG Rassingdorf, MG Weitersfeld, VB Horn; die Ackerparzelle wurde 1969 kommassiert, Parz. Nr. 159, NW-Bereich, östlich eines Feldweges; dazu: Lochner 2007, 653. Fundverbleib: Herbert Hofer, 3752 Röhrawiesen 7.

² Lochner 1991, 13 ff. mit weiterführender Literatur.

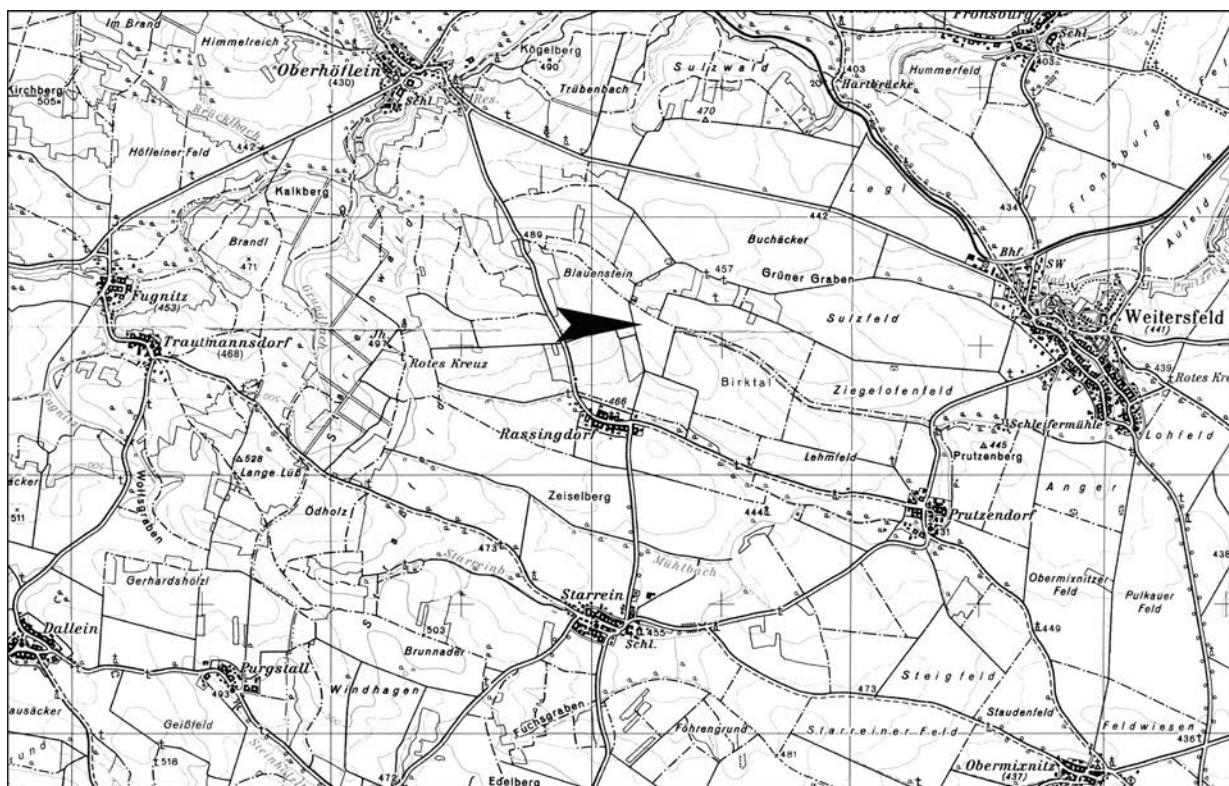

Abb. 1. Lage des Depotfundes; KG Rassingdorf, VB Weitersfeld, PB Horn, Niederösterreich, ÖK 1: 50.000, Blatt 8.

untere Kamptal sowie der Südoststrang des Manhartsberges. Durch Faktorenkombinationen aus Untergrund, Boden, Klima und Vegetation waren hier günstigere Siedlungsbedingungen gegeben, die in urgeschichtlicher Zeit bevorzugt während des Neolithikums und der späten Bronzezeit genutzt wurden.³

Für die Hochfläche im nordöstlichen Waldviertel mit rauem Klima und ursprünglich dichter Bewaldung aus Buchen-Tannenwäldern auf Tschernosem- und Braunerdeböden markieren die mittelbronzezeitlichen Grabfunde von Theras und eine Siedlungsstelle in Weitersfeld das erstmalige Vordringen der Besiedlung in diese Bereiche der damaligen Ökumene.⁴

In einem dichten Waldgebiet südlich von Weitersfeld, im sog. Therasburger Wald, in der Flur Quadenhügel, wurde 1939 bei der Anlage einer Waldschneise eine Gruppe von ca. zwölf Hügelgräbern entdeckt. In der Folge wurde fünf davon durch Angela Stift-Gottlieb vom Krahuletz-Museum in Eggenburg ausgegraben. Fritz Berg legte das Fundmaterial 1960 vor,⁵ betonte jedoch, dass die Grabzusammenhänge und Befunde nicht mehr eindeutig feststellbar sind. Die Bestattungen datieren in die Stufe Bronzezeit C, in die Phase Maisbirbaum-Zohor-Kronsdorf.

In Weitersfeld waren bereits in den 1920er-Jahren südwestlich der heutigen Gemeinde beim Abbau in einer Ziegelei „Wohngruben“ angeschnitten worden, die Keramik der mittleren Bronzezeit enthielten.⁶

Zuletzt wurden in den 1970er-Jahren im Bereich der inzwischen aufgelassenen Ziegelei Verfärbungen und Siedlungsgruben mit Keramikbruchstücken, darunter ein Bodenstück mit Geflechtabdruck, gefunden.⁷

Schließlich sind noch als „bronzezeitliche“ Einzelfunde ohne nähere Angaben und Lokalisierungen aus dem nördlich gelegenen Gebiet um Hardegg, eine „herzförmige Bronzehacke und drei Bronzenadeln“, zu erwähnen.⁸

³ Besonders deutlich wird dieser Umstand in der späten Bronzezeit/Urnengräberkultur erkennbar; dazu Lochner 1991, 313 ff.

⁴ An dieser Stelle danke ich Dr. Marianne Pollak/BDA für die zur Verfügungstellung der Daten aus der Fundstellendatenbank der Abteilung für Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes, 19. 8. 2010.

⁵ Berg 1960, 21-51, bes. 28-41, Abb. 4-8.

⁶ Hrodegħ 1925, 22; Kießling 1934, 145; Willvoonseder 1937, 235 f., 406 f., dazu Taf. 5/1 und 6/6.

⁷ Maurer 1981, 127 ff., Abb. 1.

⁸ Nowotny 1951, 148.

Auch aus der frühen bis älteren Urnenfelderzeit, dem Zeitrahmen des hier vorgestellten Bronzedepots, sind nur wenige Fundstellen bekannt; eine Siedlung aus der Nähe von Untermixnitz, sowie Einzelfunde aus Niederfladnitz, Theras und Prutzendorf.

Aus dem Gemeindegebiet von Niederfladnitz (Stadtgem. Hardegg) ist eine Pfeilspitze aus Bronze mit Tülle und Widerhaken erhalten⁹ und aus Theras, ebenfalls ohne genauere Angaben, ein Lappenbeil vom Typ Freudenberg, Var. Retz¹⁰. Südöstlich von Prutzendorf, beidseits der nach Obermixnitz führenden Straße, werden seit 1973 Begehungen durch *H. Maurer* durchgeführt. Sie ergaben im wesentlichen Keramikbruchstücke aus der älteren Urnenfelderzeit in Streulage.¹¹

Verfärbungen von Siedlungsgruben aus denen Scherbenmaterial, darunter ein Henkel mit dachförmigem Querschnitt, geborgen werden konnte, wurden südöstlich von Obermixnitz, beidseits der nach Theras führenden Straße, lokalisiert. Nach *H. Mauerer* dürfte es sich um eine frühurnenfelderzeitliche Siedlung handeln, wobei ihre Bedeutung darin liegt, dass diese neben den bereits 1908 bei Pleissing-Waschbach entdeckten Brandgräbern, den ersten echten Siedlungsnachweis der frühen Urnenfelderkultur im Raum um Weitersfeld darstellt.¹²

Pleissing, nordöstlich von Weitersfeld und schon außerhalb der Hochfläche, an der Grenze zum Weinviertel, gelegen, verdient insofern eine Erwähnung, da Brandgräber mit Waffenbeigaben bekannt wurden.

Bereits 1908/1909 wurden beim Bahnbau und bei anschließenden Bergungen und Grabungen mehrere Brandgräber der frühen bis älteren Urnenfelderkultur entdeckt. Die Fundzusammenhänge sind allerdings aufgrund der Fundumstände mehr als fraglich.¹³ 1908 wurden von Bahnarbeitern ein kleines Zylinderhalsgefäß, ein Doppelkonus, eine konische Schale, Bruchstücke weiterer Gefäße sowie eine Lanzenspitze, ein Griffplattenmesser vom Typ Riegsee und mehrere Bronzeringe bzw. -armreifen, teilweise mit spiralförmig eingedrehten Enden, aufgesammelt. 1909 wurde durch *L. Mattula* ein Brandgrab freigelegt: Der Leichenbrand lag auf dem natürlichen Boden auf und enthielt schwarzer Erde, vermischt mit Holzkohle und Asche. In der Mitte lagen viele Gefäßscherben, eine Lanzenspitze und drei Teile einer Schwertklinge, die durch den Brand stark beschädigt waren. Bei den Bronzfunden handelt es sich um die Fragmente eines mitteldonauländischen Griffzungenschwertes vom Slawonischen Typ mit drei Mittelrippen¹⁴ und eine Tüllenlanzen spitze mit stark profiliertem Mittelgrat, bei den Gefäßscherben um Bruchstücke von Zylinderhalsgefäßen, Doppelkonen, Henkeltassen und flachkonischen Schalen.¹⁵

Älterurnenfelderzeitliche Bronzedepotfunde im Waldviertel, also im nordwestlichen Niederösterreich mit den Becken- und Höhenlagen des Granit-Gneis-Plateaus, sind rar. Abgesehen von dem hier vorliegenden Depot von Rassingdorf, sind zurzeit nur drei weitere Bronzechortfunde belegt. Ein Bronzedepot stammt aus dem Burgstall von Schiltern, einer befestigten Höhensiedlung der jüngeren und späten Urnenfelderzeit im Raum von Krems. Das Depot selbst wird aufgrund eines entwickelten Griffplattenmessers vom Typ Unterradl in die Stufe Hallstatt A2 datiert. Wegen des Inventars – Arbeitsgeräte (Tüllenhammer, Tüllenambos), Rohmaterial (Drähte) und Fertigprodukte (Messer, Helmaufsatz und Ringe) deuten es die Bearbeiter als Werkstattendepot.¹⁶

Ein weiterer Verwahrfund stammt aus dem südwestlichen Waldviertel, aus Gutenbrunn, pol. Bez. Zwettl.¹⁷ Er kann nach dem heutigen Stand der Forschung als sakrale Niederlegung im Sinne eines Weihefunds gedeutet werden. 1897 fand man in unwegsamem Gelände, beim Untergraben eines Felsens, der gesprengt werden sollte, 10-15 gleichartige Bronzenadeln. Über weitere Überreste, Knochen etc. wird nichts berichtet. Heute sind davon nur noch fünf Stück erhalten. Es sind „Nadeln mit geschwollenem, ungelochtem Hals, Typ Gutenbrunn“¹⁸, sie datieren in die frühe Urnenfelderzeit.

⁹ *Lochner* 1991, 122.

¹⁰ *Mayer* 1977, 135, Taf. 38/551; *Lochner* 1991, 153 f.

¹¹ *Maurer* 1991, 256.

¹² *Maurer* 1980, 89; *Lochner* 1991, 123.

¹³ Siehe dazu die etwas unkritische Zusammenstellung und Interpretation bei: *Wieser* 2009, 638, Nr. 32 Pleissing-Waschbach.

¹⁴ *Schauer* 1971, 191, Taf. 91/593.

¹⁵ *Lochner* 1991, 124-128, Taf. 85-87. Die Lanzenspitze Inv. Nr. 900 ist, anders wie ebendort angegeben, doch richtig dem Brandgrab aus dem Jahre 1909 zugeordnet; das Schwertfragment ist bei *Schauer* 1971, Taf. 91/593 abgebildet.

¹⁶ *Girtler* 1970, 1 ff.; *Trnka* 1983, 148, Abb. 13/1-12; dazu auch *Hansen* 1994, 147.

¹⁷ *Lochner* 1991, 71 f.

¹⁸ *Řihovský* 1979, 93 ff.

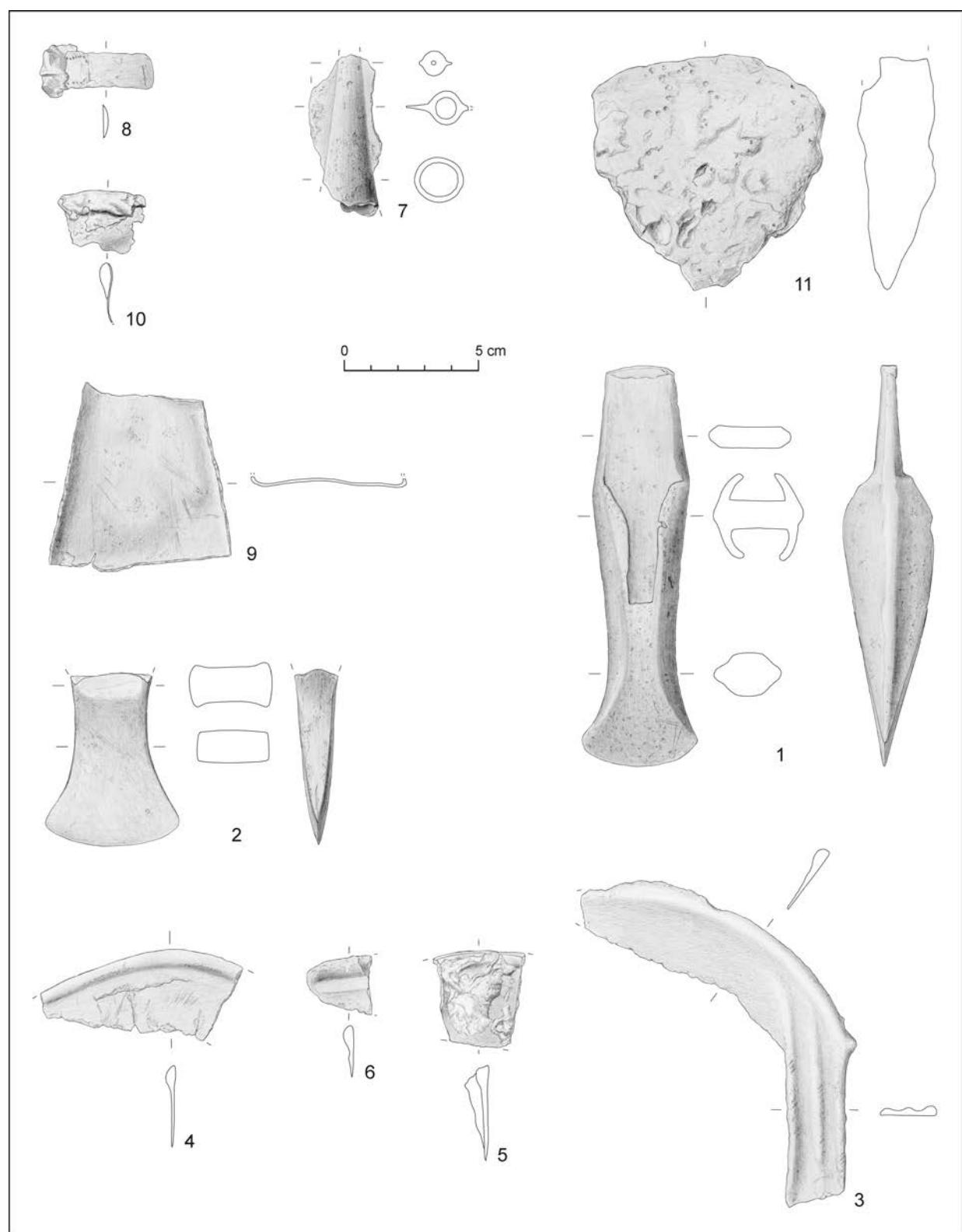

Abb. 2. Das Inventar des Depotfundes aus Rassingdorf. Zeichnung M. Negrete.

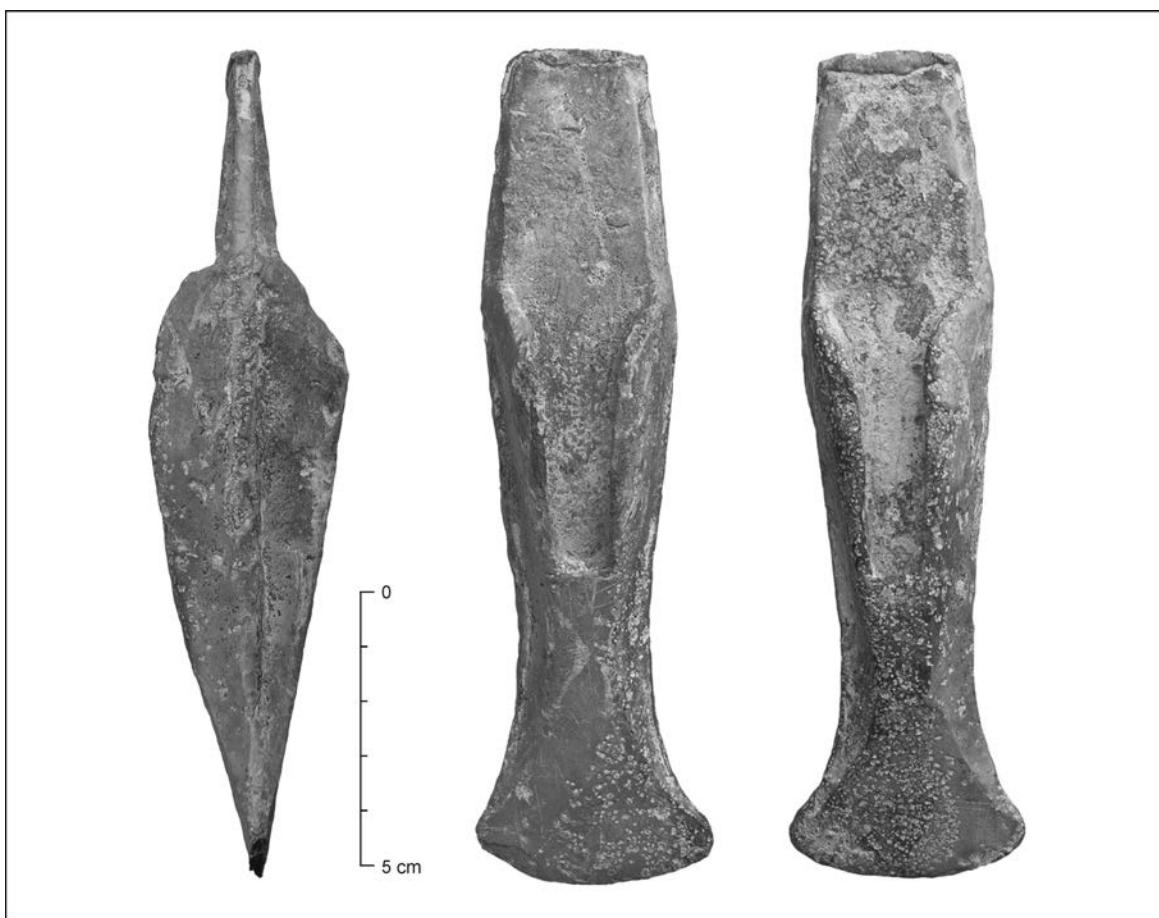

Abb. 3. Depotfund aus Rassingdorf, Absatzbeil mit gerader Rast. Foto L. Streinz.

Ein Schmuckdepot stammt aus Thunau am Kamp,¹⁹ wo aus dem Bereich der späturnenfelderzeitlichen Siedlung ein Verwahrfund, bestehend aus je vier Radanhängern und Blechröllchen, zahlreichen Ringen aus Bronze sowie zwei Bernsteinperlen, geborgen wurde. Es handelt sich dabei um ein neuwertiges, offensichtlich noch unbenutztes Frauenschmuckensemble, das, nach dem Befund zu urteilen möglicherweise in einem Holzkästchen, im unmittelbaren Bereich der Siedlung in der Erde vergraben wurde.

3. DAS FUNDMATERIAL (Abb. 2)

Für chronologische und kulturhistorische Fragestellung können in erster Linie ein Absatzbeil mit gerader Rast, ein bandförmiges Armreiffragment mit einfacher Punktlinienverzierung und eine fast vollständig erhaltene Zungensichel herangezogen werden.

3.1 Absatzbeil mit gerader Rast

Das Absatzbeil (Abb. 3), eine hauptsächlich für die Mittelbronzezeit charakteristische Form ist eine technologische Weiterentwicklung der frühbronzezeitlichen Randleistenbeile. Es kam zu einer Verbindung der Randleisten, ungefähr in der Beilmitte, durch die Herausbildung eines stufenartigen Absatzes

¹⁹ Lochner 1998/1999, 181 ff.

in Form einer waagrechten, gerundeten, herzförmigen oder schlitzartigen Rast.²⁰ Die Typengliederung und Ansprache der Absatzbeile orientiert sich demgemäß auch hauptsächlich an der Absatzform.

Charakteristisch für das hier vorliegende Beil sind der gerade Nacken, der zulaufende Schaftteil, ein abgesetzter, sich verjüngender, schräg zulaufende Lappenabsatz, der waagrecht abschließt, sowie eine leicht verbreiterte und gebogene Schneide.

Diese Form kann der von Jiří Říhovský herausgearbeiteten Gruppe X, mit den entsprechenden Stücken aus Mähren, zugeordnet werden. Von ihm stammt auch die letzte zusammenfassende Darstellung dieses Beiltyps aus dem Jahr 1992.²¹

Er schrieb, dass *Wilhelm A. v. Brunn* bereits 1968 in seiner Bearbeitung der mitteldeutschen Hortfunde für ein Beil mit gerade abgeschlossenem Absatz die Bezeichnung „slowakisches“ Absatzbeil einführte²², zum Unterschied von den „böhmischen“ Absatzbeilen, mit charakteristischem schlitzförmigem Absatz²³. Als Beispiel für „slowakische“ Absatzbeile führt er das Exemplar aus Ožďany, Bez. Rimavská Sobota, Slowakei sowie ein Stück aus dem Depotfund von Drslavice an und vermerkt, dass diese, obwohl nicht häufig überlieferte Form, nur in Fundverbänden der Stufe Uriul-Domănești vorkommt und als Leitform der Stufe Bronzezeit D angesehen werden kann.

Bernhard Hänsel ordnet in seiner Arbeit über die mittlere Bronzezeit im Karpatenbecken – ebenfalls aus dem Jahr 1968 – diese Form zu den „Absatzbeilen mit tiefer und breiter Kerbung“²⁴

Er lokalisiert den Verbreitungsschwerpunkt im westlichen Karpatenbecken von der westlichen und mittleren Slowakei bis Zentralungarn. Diese Beile treten als typisches Inventar innerhalb der Horte der Pilinyer Kultur auf und werden als charakteristischer neuer Absatzbeiltyp des Karpatenbeckens an der Wende von MDIII (Bz B2/C1, vor 1. 300 v. Chr.) zu SDI beschrieben.

B. Hänsel umschreibt die typologische Entwicklungslinie der Absatzbeile im Karpatenbecken wie folgt: „In der ausgehenden Frühbronzezeit treten die ersten Absatzbeile von schlanker Form mit einem spitz zulaufenden Absatz und gerundeter Schneide auf. Spätestens ab der Stufe MDIII sind Beile mit einem breiten, aber konkav einschwingenden Ansatz und ohne breite löffelartige Schneide bekannt.“²⁵ Er beruft sich dabei ebenfalls auf das Beil aus dem Depot von Ožďany.²⁶ In der entwickelten Urnenfelderzeit besitzen die nun spärlich belegten Absatzbeile einen sehr breiten Absatz.²⁷

Mária Novotná und *Amalia Mozsolics* bezeichnen diesen Beiltyp als „Absatzbeil mit gerader Rast“.²⁸ Auch *M. Novotná* sieht darin ein typisches Erzeugnis aus Werkstätten der Pilinyer Kultur, mit einem Zeitrahmen von der Schlussphase der mitteldanubischen Bronzezeit, bis in die 1. Phase der späten Bronzezeit (Bz D). Sie unterscheidet die generell massiveren Stücke mit „gerader Rast“ von den Absatzbeilen mit „spitzer Rast“, die erstmals auftreten, als die Absatzbeile „böhmischer“ Art bereits abklingen, und hält eine Entwicklung dieser Geräte aus Beilen mit spitzem Absatz für möglich. Die jüngsten Stücke erscheinen im Horizont Kisapáti, zu dem auch einige siebenbürgische Funde gehören.

A. Mozsolics verband das erstmalige Vorkommen von Absatzbeilen mit gerader Rast im Karpatenbecken mit dem von ihr umrissenen Horizont Forró-Velký Blh, den sie insgesamt in die Zeitstufe der Achtkantschwerter setzte. Ihre Umschreibung des Horizonts beruht im Wesentlichen auf zwei Bronzetypen, dem Achtkantschwert von Forró und die B2-Nackenscheibenaxt von Velký Blh²⁹.

Für das Absatzbeil mit gerader Rast aus dem Depot von Velký Blh³⁰ führte *Václav Furmánek* im Rahmen seiner Arbeiten zur Pilinyer Kultur in der Slowakei aus dem Jahr 1977 für den, für diese Kultur kennzeichnendsten, Beiltyp den Namen „Absatzbeil vom Typ Velký Blh“³¹ ein. Er stellt, ebenso wie

²⁰ Říhovský 1992, 108.

²¹ Říhovský 1992, 141-143.

²² Brunn 1968, 79 mit Abb. 8 (dazu Liste S. 349); bes. Abb. 8/6 (Ožďany, Bez. Rimavská Sobota, Slowakei).

²³ dazu zuletzt Kytlicová 2007, 120 f.

²⁴ Hänsel 1969, 195 (Liste Nr. 59) mit Verbreitungskarte Nr. 14.

²⁵ Hänsel 1969, 70.

²⁶ Datierung des Depots von Ožďany bei Novotná 1970, 30, 43: späte Hügelgräber- bis frühe Urnenfelderzeit.

²⁷ Hänsel 1969, 70.

²⁸ Novotná 1970, 42-44; Mozsolics 1973, 36.

²⁹ Nach Novotná 1970, 42. Hingegen hielt T. Kemenczei das Depot von Velký Blh für jünger und parallelisierte es mit der süddeutschen Stufe Hart. Vgl. auch Zeitstellungen bei Hänsel 1968, 10; Vulpé 1970, 5, Anm. 4 und 78, Anm. 6 und Novotná 1970, 42 (späte Hügelgräberbronzezeit).

³⁰ Novotná 1970, 42, Taf. 49/A

³¹ Furmánek 1977, 261 f.

M. Novotná und B. Hänsel, diesen Beiltyp in die Stufe BB2 (BC1) mit einem Fortleben bis in den Beginn der Stufe BD.

Im Zuge der Bearbeitung der Bronzebeile in Rumänien wurde von Alexander Vulpé nur ein Absatzbeil mit gerader Rast dokumentiert.³² Man muss aber darauf hinweisen, dass die von ihm vorgestellten oberständigen Lappenbeile vom Typ Șimișna, eine Übergangsform von Absatzbeilen mit gerader Rast zu den Lappenbeilen³³, eher den Stücken aus dem Kernbereich im nördlichen Karpatenbecken entsprechen.

Derartige Exemplare liegen aus Șimișna, Gem. Rus, Moigrad, Gem. Mîrsid und Uiorara de Sus, Jud. Alba vor.³⁴ Das Beil aus dem letztgenannten Depot wird auch von B. Hänsel als „Absatzbeil mit tiefer und breiter Kerbe“ bezeichnet³⁵ und stellt damit einen der östlichsten und vermutlich auch den jüngsten Vertreter dieser Form dar. Der Depotfund Uiorara de Sus wird in die ältere Urnenfelderzeit datiert, enthält aber auch frühurnenfelderzeitliche Formen.

E. F. Mayer konnte in seiner Auflistung der entsprechenden Beile aus Österreich, die er in Anlehnung an v. Brunn als „slowakische Absatzbeile“ bezeichnet, nahezu ausschließlich Stücke mit unbekanntem Fundort anführen³⁶; ein Exemplar stammt aus dem bekannten Fundstellenkomplex „Greiner Strudel“ in Oberösterreich. Demnach wäre das hier vorliegende Absatzbeil mit gerade Rast das erste derartige Stück aus Österreich, dessen Fundstelle und Fundzusammenhang gesichert sind.

Die von J. Říhovský 1992 zusammengestellten entsprechenden Absatzbeile aus Mähren, stammen, soweit gesichert vergesellschaftet, aus den umfangreichen Depots von Drslavice I und II und Přestavlky, die er generell in die ältere Urnenfelderzeit stellt bzw. mit den karpathenländischen Stufen Uriul-Domănești und Kisapáti-Lengyeltóti in Verbindung bringt.³⁷

Die Bedeutung der Absatzbeile mit gerader Rast, die auch als „slowakische“ Absatzbeile bezeichnet werden, liegt darin, dass diese im östlichen Mitteleuropa in einem relativ kurzen Zeitabschnitt von der ausgehenden Mittelbronzezeit bis in den ersten Abschnitt der späten Bronzezeit vorkommen. Ausgehend vom Gebiet der Pilinyer Kultur, die in ihrem Kerngebiet die Region Südost-Slowakei und Nordungarn umfasst, folgte die weitere Verbreitung in Ungarn und der Slowakei. So gelangten vereinzelte Absatzbeile mit gerader Rast auch bis in den mitteldonautländischen Urnenfelderkulturbereich. Weitere formal

etwas abweichende Einzelstücke streuen bis Siebenbürgen und das nördliche Serbien (Mesić); Exemplare aus dem Gebiet der westlichen Urnenfelderkultur sind nach S. Hansen, der zuletzt 1994 eine Kartierung der „slowakischen“ Absatzbeile durchführte, nicht gesichert.³⁸

Das Beil aus Rassingdorf wäre demnach der erste sichere Beleg aus der Region des nordwestlichen Niederösterreichs, der direkte oder indirekte Kontakte bzw. Handelsbeziehungen mit dem nordöstlichen Karpatenbecken anzeigen, das bis in die späte Bronzezeit eine führende Stellung als Produktionszentrum der Bronzeindustrie innehatte.

3.2 Bandförmiges Armreiffragment mit einfacher Punktlinienverzierung

Unter den Funden aus dem Rassingerdorfer Depot befindet sich auch ein bandförmiges Armreiffragment von ca. 18 mm Breite (Abb. 2: 8). Die Ränder sind mit je einer Punktlinie verziert. Ein gerade abschließendes Ende ist erhalten.

Besonders zahlreiche Vergleichsfunde gibt es von der ca. 60 km nordöstlich unserer Fundstelle gelegenen, Höhensiedlung Blučina „Cezavy“ und zwar sowohl im Fundmaterial der Bestattungen aus dem Graben als auch in den zahlreichen hier aufgefundenen Bronzedepots.³⁹ Diese repräsentieren den von J. Říhovský formulierten Depothorizont Blučina-Kopčany in der Übergangsphase von der späten Hügelgräber- bis in die frühe Urnenfelderkultur.⁴⁰

³² Vulpé 1975, 70, Taf. 39/371B.

³³ Vulpé 1975, 72.

³⁴ Auch Hansen 1994, 604 dazu Abb. 108, bezeichnet die Beile aus Șimișna und Moigrad als „slowakische“ Absatzbeile, sie sind dem Typ aber nur nahestehend (S. 187).

³⁵ Hänsel 1968, 195, Liste 59.

³⁶ Mayer 1977, 123, Taf. 30/434-443.

³⁷ Říhovský 1992, 143.

³⁸ Hansen 1994, 186 f., dazu Verbreitungskarte Abb. 108 mit Seite 604.

³⁹ Říhovský 1982, Tab. 40/17, 19, 27; Tab. 47/22 (depot I); Tab. 49/14 (depot II); Tab. 52B/6 (depot IV); Tab. 54/6-7 (depot IV); Tab. 56B/3 (depot VI); Tab. 59/12 (depot XIII); Tab. 61A/8 (depot XIII).

⁴⁰ Říhovský 1982, 91, dazu dt. Zus. 172: „Frühstufe der mitteldonautländischen Urnenfelderkultur Blučina-Kopčany“.

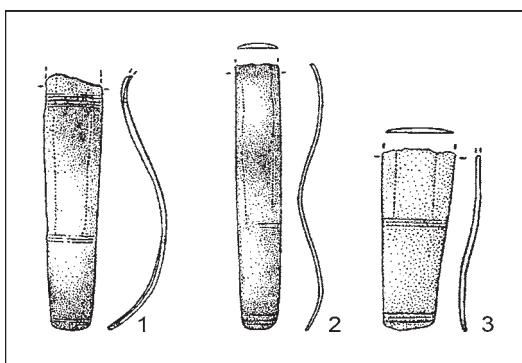

Abb. 4. Depot von Polešovice (Bez. Uherské Hradiště, Südmähren). Bandförmige Armreiffragmente mit einfacher Punktlinienverzierung (nach Salaš 1997a, Taf. 22/554-556). Ohne Maßstab.

J. Říhovský sieht für diese „Stabarmringe mit D-förmigen Querschnitt und mit Reihen eingeschlagener Punkte verziert“ Analogien einerseits im Horizont der Depots von Plzeň-Jíkalka und teilweise auch Lažany 2, andererseits auch Verbindungen zur süddeutschen Stufe Riegsee.⁴¹ Weitere südmährische Vergleichsstücke finden sich in dem umfangreichen, von Milan Salaš 1997 vorgelegten, Depot von Polešovice (Bez. Uherské Hradiště, Südmähren).⁴²

Bei diesen Armbändern handelt es sich um breite Formen mit flachem plankonvexem Querschnitt und mäßig verjüngten, gerade oder leicht abgerundeten Enden. Charakteristisch ist die Verzierung aus Querstrichgruppen und an den Rändern entlang eingeschlagene Punkte (Abb. 4). M. Salaš ergänzt dazu entsprechende Exemplare aus den Depots von Drslavice I und II.⁴³

Nach M. Salaš⁴⁴ stellen diese Armbänder die Weiterentwicklung von Armringen mit D-förmigem Querschnitt dar, wie sie oben beschrieben, in den Depots von Blučina vorkommen. Auf diesen Exemplaren gibt es zwar entsprechende Verzierungen, sie unterschieden sich allerdings durch die geringere Breite (zumeist nicht über 13 mm) und größerer Höhe im Querschnitt vom Armreiffragment aus Rassingdorf.

Vergleichsfunde außerhalb von Südmähren sind schwer zu finden. Die Zierelemente sind oft ähnlich, die Kompositionen aber oft umfangreicher und komplizierter zusammengesetzt. Andererseits, vermerkt M. Salaš, sind die Abbildungen vieler Armringe oft nicht genügend detailliert. So interpretiert er vorläufig die Häufung solcher Armbänder in den Depots von Drslavice und Polešovice als ein spezifisches lokales Phänomen der südostmährischen Region. Demnach wäre das nun vorliegende Stück aus Rassingdorf, ein neuer Beleg für die westliche Verbreitungsgrenze dieses spezifischen Armbandtyps.

Tatsächlich sind Armbänder aus Blechstreifen relativ selten. Ein ähnliches, mit einfachen Punktreihen verziertes Blecharmband stammt aus Depot 3 einer, insgesamt sechs Depots aufweisenden, Fundstelle am Fuß der Rabenwand im steirischen Salzkammergut.⁴⁵ Die Ränder sowie der leicht runde Abschluss sind durch Punktreihen betont, eine weitere Reihe verläuft in der Mitte, parallel zu den Kanten des Armbandes.⁴⁶

Wenn man die systematisch vorgelegten Armreife aus der Schweiz⁴⁷ und aus Westdeutschland ansieht, erkennt man, dass Armbänder aus dünnem Bronzeblech ab der frühen Urnenfelderzeit so gut wie nicht vorkommen. I. Richter unterscheidet zwar einige breite bandförmige Typen, jedoch handelt es sich um Formen mit massiveren D-förmigen oder sogar dreieckigem Querschnitt; diese können sowohl unverziert sein, einfache Punktreiheinlinien oder aber komplexe Motive aufweisen.⁴⁸ In den zuletzt von Olga Kytlcová vorgelegten Bronzechortfunden aus Böhmen sind zwar vereinzelt Blecharmbänder (mit Doppelspiralenlenden) vertreten, diese gehören aber, ähnlich wie auch in der mitteldonauländischen Hügelgräberkultur, der späten Mittelbronzezeit an und überdauern nicht in die jüngere Bronzezeit.⁴⁹

Dagegen erwähnt M. Salaš in der oben angeführten Abhandlung aus dem Jahr 1997 ein sehr ähnliches (Armband-)Fragment mit randlichen Punktreihen aus dem Depotfund von Uioara de Sus, Rumänien.⁵⁰ Bei dem, inzwischen durch Petrescu-Dimbovița 1998 systematisch vorgelegten Armschmuck fällt auf, dass in Rumänien generell Armreife aus bandförmigem Blech häufiger vorkommen. Es handelt sich um Exemplare aus dünnem, schmalem oder breitem Blechband und zumeist abgerundeten, verjüngten

⁴¹ Říhovský 1982, dt. Zus. 174.

⁴² Salaš 1997a, 39, dazu Taf. 22/554-557.

⁴³ Kučera 1904; Pavelčík 1964; Abgebildet zuletzt auch bei Říhovský 1972, Taf. 34-37.

⁴⁴ Salaš 1997a, 39.

⁴⁵ Windholz-Konrad 2004, 314 ff.

⁴⁶ Windholz-Konrad 2004, 318, dazu Taf. 7/10.

⁴⁷ Pászthory 1985, 1 ff.

⁴⁸ Richter 1970, 76 mit Tafel 26/398; 102 f. mit Taf. 35/612; 87 f. mit Taf. 31/592.

⁴⁹ Kytlcová 2007, 40.

⁵⁰ Abgebildet bei Petrescu-Dimbovița 1978, Taf. 205/1262.

Enden. Sie stammen ausschließlich aus Horten der Stufe Hallstatt A1.⁵¹ Sie sind aber eben anders verziert oder haben abweichend ausgestaltete Enden. Es gibt „ovale Armbänder aus dünnem Blech mit flachem Querschnitt“, die oft unverziert sind oder einfache Muster aus jeweils den Rand begleitenden Reihen von kurzen Schrägstichen oder Punkten aufweisen, die Enden sind gerade abgeschnitten oder abgerundet.⁵² Daneben gibt es auch „Armbänder aus dünnem Blech mit eingerollten Enden“, diese sind allerdings großteils nur fragmentiert erhalten. Sie können ebenfalls mit Schrägstrich- und Punktreihen, in verschiedenen Musterkombinationen verziert sein.⁵³

Da der hier besprochene Armreiftyp mit einfacher Punkverzierung in den Regionen Südmähren und nördliches Niederösterreich bislang nur selten und meist nur in Fragmenten belegt ist, muss vorläufig offen bleiben, ob es sich um eine autochthon entstandene Form handelt oder aber um Importe aus dem östlichen, innerkarpatischen Raum.

3.3 Zungensichel

Die Zungensichel aus den Rassingdorfer Depot ist annähernd vollständig erhalten, nur der Bereich zur Spitze hin fehlt (Abb. 2: 3). Das Gerät wirkt stark abgenutzt, die Ränder sind teilweise ausgeschlagen. Die Oberfläche ist patiniert, es ist keine sekundäre mechanische Einwirkung oder Deformierung durch Hitze erkennbar. Die Griffzunge hat drei schräg gekerbte, gerade verlaufende Rippen und einen kleinen zugespitzten Seitenabsatz. Die Klinge bildet, soweit erkennbar, einen relativ flachen Bogen.

Aufgrund des Verlaufs der Griffripen – gerade, die Griffripen enden frei – kann das Stück einer Variante der Zungensichelgruppe mit gerader innerer Griffrippe, Seitenabsatz und ohne Nietloch (Gruppe III, Typ 1) nach der Klassifizierung von J. Říhovský zugeordnet werden.⁵⁴

Nach der Terminologie M. Primas und M. Petrescu-Dimbovița entspricht die Zungensichel im Wesentlichen den Formen der Typengruppe Uioara 1, d. h. den Sicheln mit plastisch gegliederter Griffzunge ohne Nietloch und zumeist kräftig ausgebildeten Dorn.⁵⁵ Sie werden generell in die Stufe Bronzezeit D und Hallstatt A1 datiert.

Die Zungensichelgruppe III/Typ 1 ist weit verbreitet, von der Schweiz im Westen, über den gesamten Donauraum bis ins Karpatenbecken und nach Rumänien im Südosten. Diese Formen sind chronologisch wenig empfindlich und in der mitteldonauländischen Region in fast allen größeren Depots ab dem Depothorizont Blučina vertreten. Die jüngsten Exemplare stammen aus der älteren Stufe der jüngeren Urnenfelderzeit, jedoch liegt der Schwerpunkt ihres Vorkommens in der älteren und mittleren Urnenfelderzeit.⁵⁶

Das hier vorliegende Stück gehört innerhalb der Gruppe III nach Říhovský dem Typ 1 – mit Seitenabsatz und ohne Nietloch – und der Variante B – mit drei Griffripen – an, wobei die innere und mittlere Griffrippe oben frei enden und nicht mit der äußeren Griffrippe verbunden sind. J. Říhovský führt für diese Variante in Mähren insgesamt 18 Stück an,⁵⁷ davon zwölf aus den Depots von Drslavice I und II, die gute Vergleichsstücke zu dem hier vorliegenden Exemplar aus Rassingdorf darstellen. Auch die übrigen Exemplare dieser Variante stammen, soweit befunden, vor allem aus Horten, die den Depothorizonten Drslavice und Přestavlký (entsprechen im Wesentlichen der Stufe Hallstatt A1) angehören. Die beiden jüngsten Stücke stammen aus einem Depot der mittleren Urnenfelderzeit aus Slatinice, Bez. Olomouc.⁵⁸ Insgesamt merkte J. Říhovský an, dass die Var. B, mit drei Rippen, bei der die innere und mittlere oben frei enden, in Mähren nicht oft vorkommt. Das hat sich allerdings inzwischen geändert.⁵⁹ Seit er die Sicheln von Mähren 1989 vorgelegt hat, wurden in Südmähren weitere Depotfunde entdeckt und publiziert, die

⁵¹ Petrescu-Dimbovița 1998, 180 f.

⁵² Petrescu-Dimbovița 1998, 180 f. mit Taf. 156/2207-2227, Taf. 157/2228-2236.

⁵³ Petrescu-Dimbovița 1998, 185 f. mit Taf. 161/2320-2356, Taf. 162/2357-2375. Das oben angeführte Fragment aus dem Depot von Uioara de Sus ist hier auf Taf. 161/2347 abgebildet.

⁵⁴ Říhovský 1989, 52 ff.

⁵⁵ Petrescu-Dimbovița 1998, 32 f. mit Taf. 2-3; Primas 1986, 85 ff.

⁵⁶ Říhovský 1989, 59 ff.

⁵⁷ Říhovský 1989, 56 mit Taf. 15/229-242, Taf. 16/243-246.

⁵⁸ Salaš 1998, 25.

⁵⁹ Říhovský 1989, 61; dazu auch Salaš 1998, 25.

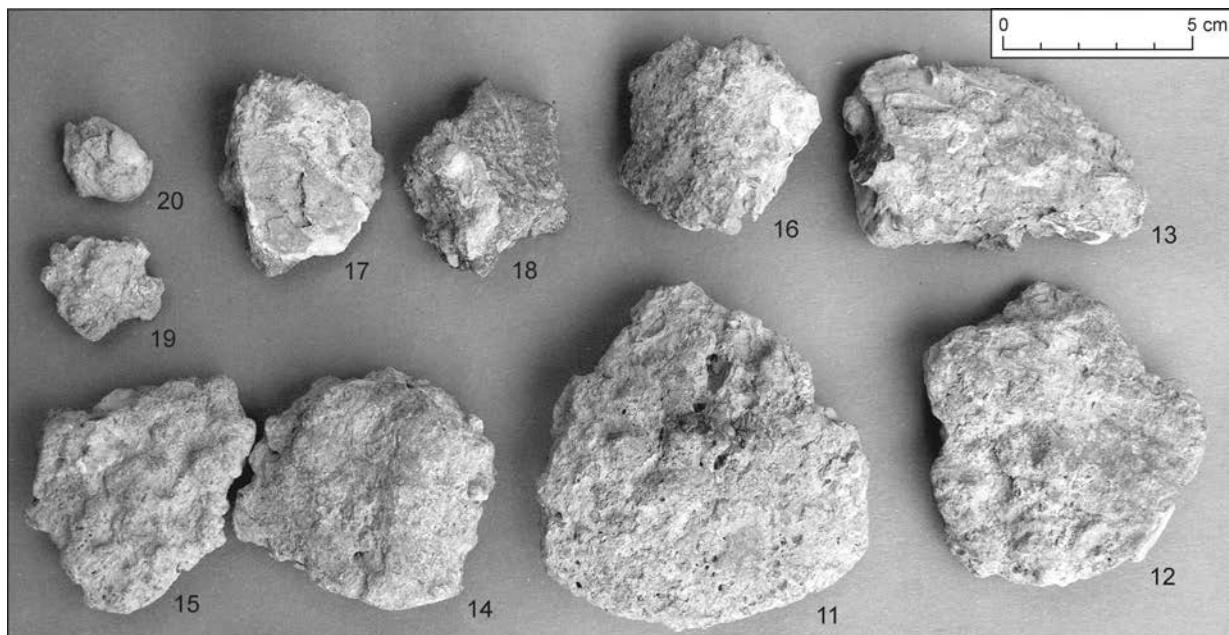

Abb. 5. Depotfund aus Rassingdorf, Gusskuchenfragmente. Foto L. Streinz.

auch diese Sichelvariante enthalten. So findet sich eine sehr gute Entsprechung im Depot von Mušov, Bez. Břeclav⁶⁰ und eine größere Zahl an Vergleichsstücken in dem durch M. Salaš vorgelegten Depotfund von Polešovice, Bez. Uherské Hradiště; hier bilden sie mit 53 Stück die zweitgrößte Gruppe.⁶¹

Die Sichelvariante aus Rassingdorf kommt also auch im nördlichen Bereich der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur im Inventar des früh- bis älterurnenfelderzeitlichen Depotfundhorizontes regelmäßig bis häufig vor.

3.4 Gusskuchen

Im Depot von Rassingdorf gibt es zehn Gusskuchenfragmente von insgesamt 2501 g Gewicht (Abb. 5). Es ist anzunehmen, dass durch die Fundumstände nicht der gesamte Hortbestand vorliegt.

Die Gusskuchen sind durchwegs stark fragmentiert. Das größte Bruchstück ist Nr. 11, ca. ein Viertelsegment mit Außenkante ist erhalten, es kann vollständig rekonstruiert werden. Die ursprünglich vermutlich runde im Querschnitt plankonvexe Form hat einen rekonstruierten Durchmesser von 160-170 mm und eine größte Dicke von 28 mm. Das Fragment ist 587 g schwer, d. h., der vollständige Gusskuchen hatte in etwa ein Gewicht von ca. 2,3 kg und kann daher bereits zu den mittelgroßen Exemplaren gezählt werden.⁶²

Der Längen-Breiten-Index der Bruchstücke schwankt zwischen 87 x 85 mm und 28 x 27 mm, teilweise ist eine Originalaußenseite und -kante erkennbar. Die kleineren Stücke sind zumeist klumpenförmige Gebilde. Die Oberfläche ist grün patiniert, uneben, teilweise mit anhaftenden kleinen Klumpen in hell-patinagrün bis kobaltblau. Die gewölbte Seite ist stark blasig und krustig. Auch der Bruch ist teilweise blasig mit kobaltblauen Einschlüssen, teilweise kompakt.

Da bislang keine makroskopischen Untersuchungen und Metallanalysen vorliegen, kann nicht gesagt werden, ob es sich bei den Fragmenten jeweils um reines Rohkupfer oder um verschiedene Schmelzen aus Rohstoffen unterschiedlicher Herkunft handelt. Da im nördlichen Niederösterreich, wie im angrenzenden Mähren, Abbau und Verhüttung von Kupfererz nicht vorkommt, müssen diese Gusskuchen durch organisierten (Fern-)Handel in unsere Region gelangt sein.⁶³

⁶⁰ Kovářník 1998, 509 ff., Taf. 2/5.

⁶¹ Salaš 1998, 25 mit Taf. 4/71-82, Taf. 5/83-104, Taf. 6/105-123.

⁶² Rusu 1981, 382.

⁶³ Siehe dazu Salaš/Stránský/Winkler 1993, 59 ff.; Salaš 1995, 568. Zum Nachweis von Gießereiwerkstätten, vgl. auch Lochner 2004, 103 ff., bes. 115.

4. DISKUSSION

4.1 Zusammensetzung des Depotfundes

Aufgrund der sich über mehrere Jahre hinziehenden unkontrollierten Aufsammlung der jeweils ausgeackerten Funde kann davon ausgegangen werden, dass der überwiegende Teil des Depots verloren gegangen ist. Über den ursprünglichen Umfang kann daher nur spekuliert werden.

Tatsache ist, dass ein Großteil der Depotfunde zufällig bei landwirtschaftlichen Tätigkeiten oder Baumaßnahmen entdeckt und zumeist unkontrolliert geborgen wird. Das gilt auch für die in jüngerer Zeit gefundenen südmährischen Horte aus Mušov⁶⁴ und Polešovice⁶⁵. Bei Letzterem konnten bei einer Nachgrabung noch weitere Funde und Befunde gesichert werden, darunter zwei Tongefäße, die eindeutig dem Depot zugerechnet werden können. In einem befanden sich am Boden noch fünf Kupfergusskuchen. Insgesamt gilt der über 60 kg schwere Depotfund als der umfangreichste aus dem nördlichen Bereich der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur.

Trotz der Unvollständigkeit des Depots aus Rassingdorf lassen Zusammensetzung und Zustand der Bronzen, abgesehen von der typologischen und chronologischen Zuordnung, noch weitere kulturhistorische Rückschlüsse zu.

Der Rassingdorfer Depotfund ist ein typischer Brucherzhort, d. h., die Objekte sind großteils fragmentiert und absichtlich deformiert. Das Auftreten von Geräten, Waffen, Schmuck und Rohmaterial ist die am häufigsten belegte Kombinationsvariante.⁶⁶

M. Salaš hat das Hortmaterial in Mähren eingehend analysiert. Er kommt zu dem Schluss, dass in der älteren Phase der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur Südmährens für Brucherzhorte eine größere Anzahl an Werkzeug, v. a. Sicheln, und eine größere Menge an Gusskuchen charakteristisch ist.⁶⁷

Die typische Zusammensetzung der Brucherzhorte der frühen bis älteren mitteldonauländischen Urnenfelderkultur sowie die spezifischen südmährischen Eigenarten lassen sich auch im Depot von Rassingdorf erkennen: Das Vorhandensein der Fundart Werkzeug – Absatzbeil, Beilschneidenfragment, Sicheln (zahlenmäßig überwiegen Sicheln), Waffen – Lanzenspitze und dickwandiges Blech, das möglicherweise von einer Schutzwaffe stammt, ein gewisser Anteil an Schmuck – Armreiffragment – und kleinere Teile bzw. Reste von geschmolzener Bronze sowie Gusskuchen bzw. Gusskuchenstücke in zumeist größere Anzahl.⁶⁸ Dazu kommt die absichtliche Zerkleinerung der Bronzen, hier deutlich erkennbar an dem Schneidenteil und den Sichelbruchstücken. Aber auch das Vorhandensein von einzelnen unbeschädigten Bronzegegenständen – das Absatzbeil ist neuwertig und unbenutzt – ist ein Charakteristikum.

4.2 Kulturelle Aspekte

Bronzedepots stellen u. a. ein wichtiges Indiz für Kulturkontakte dar. Auf Grund der geographischen und kulturellen Nähe, aber auch wegen der bereits vorhandenen Veröffentlichungen, ist es angebracht zuerst die südmährischen Depots zu studieren.

Für einen Vergleich bieten sich dort die großen Brucherzhorte von Drslavice I und II sowie Polešovice in Südost-Mähren an. Ausgehend von diesen drei Horten definierte *M. Salaš* die inhaltliche Basis des Depotfundhorizonts Drslavice⁶⁹ in Südmähren. Er kommt zu dem Schluss, dass der Depotfundhorizont Drslavice mit dem jüngeren Teil der Stufe BzD bis an die Grenze der Stufe BzD/HA1 synchronisiert werden kann, was in der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur im Wesentlichen der Stufe Baierdorf-Lednice entspricht bzw. dem älteren Abschnitt der älteren Urnenfelderzeit im Mitteldonaugebiet. Der

⁶⁴ Kovárník 1998, 509 ff.

⁶⁵ Salaš 1997a, 1 ff.

⁶⁶ Stein 1976, 1 ff., Tab. 8.

⁶⁷ Salaš 1997b, 156 ff.

⁶⁸ Siehe dazu den quantitativen Vergleich einzelner typologischer Klassen im Depotfund von Polešovice (*Salaš* 1997a, 54, Abb. 21).

⁶⁹ Erstmals erwähnt bei: Říhovský 1979, 3 Abb. 1; siehe dazu auch die Darstellung der forschungsgeschichtliche Entwicklung des Depotfundhorizonts Drslavice bei *Salaš* 1997a, 64 ff.

Depotfundhorizont Drslavice kann im Karpatenbecken mit dem Depothorizont Aranyos und besonders mit dem slowakischen Horizont Buzica-Rimavská Sobota synchronisiert werden.⁷⁰

Aus oben angeführten Gründen ist es naheliegend, das Depot aus Rassingdorf dem Depotfundhorizont Drslavice zuzuordnen. Auch wenn man berücksichtigen muss, dass es sich bei dem Depot von Rassingdorf um ein stark unvollständig erhaltenes Konvolut handelt, sind doch die für den Depotfundhorizont Drslavice typischen Fundarten enthalten und auch die Gewichtung sowie die Art der Zurichtung der Objekte ist entsprechend. Ein weiteres typisches Merkmal des Depotfundhorizonts Drslavice ist die stark heterogene Zusammensetzung der Brucherzhorte, wobei vom Gesichtspunkt der kulturellen Herkunft des Inventars, besonders die starke Südost- und Ostkomponente auffällig ist.

M. Salaš hat sich umfassend mit diesen Fremdformen in den Depots von Südmähren beschäftigt.⁷¹ Vor allem in Südost-Mähren, in den Depots von Drslavice I und II sowie Polešovice, ist der Anteil an Importen östlicher und südöstlicher Herkunft beträchtlich. Die Stücke, etwa einzelne Handschutzspiral- und Blechgürteltypen sowie Hakensicheln zeigen eine Verbindung mit den metallverarbeitenden Zentren im Bereich des Karpatenbeckens und Siebenbürgens.

Dagegen zeigen die Depots der Region um Brünn und südlich davon, allen voran die zahlreichen Depots von der Höhensiedlung Blučina, schon eine relativ deutliche Bindung an westliche Gebiete.

Anlässlich der Besprechung des Depotfundes aus Prosimeřice-Bohunice hat *M. Salaš* auch die Situation der Depotfunde aus der Region Südwest-Mährens, die unmittelbar nördlich des hier vorgestellten Depots liegt, analysiert.⁷² Der Fund aus Bohunice ist eines von insgesamt sechs älterurnenfelderzeitlichen Depots (Depotfundhorizont Přestavlky, HaA1) obwohl nur mehr in Teilen erhalten ist er unter den erwähnten Depots der umfangreichste sowie chronologisch und kulturell bedeutendste. Es lassen sich darin nach *M. Salaš* ebenfalls deutlich westliche Elemente wie Zungensicheln mit Seitenabsatz und Nietloch und Armreifen vom Typ Stehelševes erkennen. Betrachtet man die Verbreitungskarte der sechs bekannten Depotfunde aus Südwest-Mähren, fällt auf, dass sich nahezu alle in Randlage von Becken und an Flussläufen befinden und nur das Depot von Trnava (Depotfundhorizont Drslavice), in hügeligem Gelände der böhmisch-mährischen Höhe auf einer Seehöhe zwischen 300 bis 500 m lag. Das ist mit der Lage des Rassingdorfer Depotfunds gut vergleichbar, außerdem enthält Trnava nach *M. Salaš*⁷³ als einziger Depotfund in Südwest-Mähren, auch Gegenstände karpatenländischer Provenienz.

Auch im Rassingdorfer Depot sind östliche, innerkarpathische Komponenten enthalten, allen voran das Absatzbeil mit gerader Rast. Es bestätigt die von *M. Salaš* vorgeschlagene Spezifizierung einiger karpatenländischer Bronzen aus dem Depofundhorizont Drslavice nach Nordost-Ungarn ins obere Theißgebiet, in den kulturellen Bereich der Pilinyer Kultur.⁷⁴

Auch das bandförmige Armreiffragment mit einfacher Punktlinienverzierung von Rassingdorf könnte ein innerkarpathisches Element sein. Die, von *M. Salaš* noch als mitteldonauländische Komponente geführten, „Armbänder mit flachgewölbtem Querschnitt“⁷⁵ aus Polešovice (siehe dazu Abb. 4) sind, ebenso wie entsprechende Exemplare aus Blučina, nach den inzwischen erfolgten neuen Veröffentlichungen aus Rumänien (siehe dazu Kap. 3.2) möglicherweise doch als karpatenländische Komponente zu werten, was besonders durch die Art der Verzierung untermauert wird.

M. Salaš schlägt in Zusammenhang mit Depots mit deutlicher Verbindung zum Karpatenbecken vor, diese, innerhalb des Depotfundhorizontes Drslavice, als eigenständige lokale Hortgruppe vom Typ Drslavice anzusprechen und vorläufig in Südost-Mähren zu lokalisieren.⁷⁶

Geht man davon aus, dass im Rassingdorfer Depotfund das Absatzbeil und das Armbandfragment karpatenländischer Herkunft sind, so ist auch hier ein relativ hoher östlicher Anteil gegeben. Das legt den Schluss nahe, dass offensichtlich doch ein größeres Gebiet, das nach Westen etwa bis zum Ostrand der Böhmisches Masse reicht, dieses Spezifikum aufweist, wenn auch in heterogener Ausprägung. Zukünftige Untersuchungen bisher unpublizierter Depots aus Niederösterreich⁷⁷ und vielleicht auch aus der benachbarten Südwest-Slowakei, könnten diese hypothetischen Überlegungen verifizieren.

⁷⁰ *Salaš* 1997a, 71; dazu *Novotná* 1970, 64 f.

⁷¹ *Salaš* 1995, 574; *Salaš* 1997a, 71-74, dazu Abb. 36-38; Siehe dazu die Analyse nördlicher und nordwestlicher Einflüsse im südmährischen Fundmaterial, bei: *Salaš* 2000, 379 ff.

⁷² *Salaš* 1997c, 57 ff., Obr. 3 (Verbreitungskarte).

⁷³ *Salaš* 1997a, 74, Abb. 38; Depotfund abgebildet bei *Říhovský* 1996, Taf. 35/A.

⁷⁴ *Salaš* 1997a, 74.

⁷⁵ *Salaš* 1997a, 74, Taf. 22/554-559.

⁷⁶ *Salaš* 1997a, 75.

⁷⁷ *Lauermann* in Vorbereitung.

Suchen wir abseits der, in jüngerer Zeit aufgearbeiteten, Hortfunde aus Südmähren einigermaßen gut dokumentierte und vorgelegte Bronzedepots, so bieten sich neben einem, durch landwirtschaftliche Tätigkeit in Mitleidenschaft gezogenen Depotfund, aus Rannersdorf, Bez. Schwechat⁷⁸ vor allem die ab den späten 1990er-Jahren durch systematische Begehungen entdeckten Depotfunde aus dem steirischen Salzkammergut an. Allen voran die hier im Text bereits erwähnten Depots am Fuße der Rabenwand, Stadtgem. Bad Aussee. Diese wurden meist von Sondengehern entdeckt und in der Folge durch Nachgrabungen einigermaßen dokumentiert. Es handelt sich durchwegs um sog. Brucherzdepots der älteren bis mittleren Urnenfelderzeit. Depot 1 wurde nach Angabe der Finder in seiner ursprünglichen, kompakten Deponierung angetroffen, was aber nicht nachgeprüft werden konnte. Das Konvolut enthielt ähnliche Komponenten wie das hier vorgelegte Depot: Werkzeug – in erster Linie Sicheln, einige Schmuckteile, Bleche und Gusskuchen – alles fragmentiert, dazu ein unbeschädigtes Tüllenbeil und als Besonderheit eine Bronzetasse vom Typ Friedrichsruhe, Var. Velatice. Die Lage der Fundstelle an einer Felswand, abseits einer Wegtrasse und der Fundsituation mit unbeschädigtem Beil und der über die Teile gestülpten Bronzetasse, veranlasste Maria Windholz-Konrad diesen Depotfund zu Recht als sakrale Niederlegung zu interpretieren.⁷⁹

Auch das Depot 3 dieser Fundstelle an der Rabenwand, mit dem oben erwähnten punktverziertem Armbandfragment, weist eine ähnliche Zusammensetzung auf, war allerdings bereits bei der Auffindung – vermutlich durch Hangrutschung – disloziert und relativ verstreut.⁸⁰

Es ist zu hoffen, dass in Zukunft systematische Untersuchungen mit fachgerechter Dokumentation sowie die Veröffentlichung bisher unpublizierter Materialien die klaffende Forschungslücke über Depotfunde aus dem Bereich der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur schließen werden.

5. KATALOG⁸¹

- 1 – Absatzbeil mit gerader Rast. L. 149, gr. B. 36, gr. D. 35, Schneidenradius 43, Gew. 380 g. Of. teilweise Edelpatina, teilw. versintert, leichte sekundäre Beschädigungen. Massives Gerät mit geradem, schwach verdicktem Nacken, gerundeten Seitenflächen mit längsseitig verlaufenden wulstförmigen Gussnähten. Kurzer, gerader Absatz im unteren Drittel, im Bereich des Absatzes schwach ausgeprägte Lappen, auf jeder Seite ist je ein Lappen an der Kante leicht nach innen gebogen, fächerförmige, kurze Schneide.
- 2 – Beilfragment. Erh. L. 64, erh. B. 31, erh. D. 12, Schneidenradius 50, Gew. 157 g. Of. Edelpatina, leichte sekundäre Beschädigungen, alt gebrochen, fächerförmige Schneide.
- 3 – Zungensichel. Erh. L. ca. 140, Schaftb. 21, gr. Klingeb. 27, gr. D. 4, 5, Schneidenradius ca. 100, Gew. 70 g. Of. patiniert, Griffzunge mit drei schräg gekerbten, gerade verlaufenden Griffripen, kleiner zugespitzter Seitenabsatz, Klinge bildet einen flachen Bogen.
- 4 – Sichelfragment. Erh. L. ca. 75, gr. Klingeb. 30, gr. D. 4, Gew. 17 g. Of. Edelpatina, leichte sekundäre Beschädigung, alt gebrochen.
- 5 – Sichelfragment mit angeschmolzener Bronze. Erh. L. 38, erh. B. 36, erh. D. 5, Gew. 19 g. Of. Edelpatina, auf einer Seite mit angeschmolzener Bronze, alt gebrochen.
- 6 – Sichelfragment (Spitze). Erh. L. 25, erh. B. 23, erh. D. 3, 5, Gew. 5 g. Of. patiniert, alt gebrochen.
- 7 – Tüllenlanzen spitzenfragment. Erh. L. 61, erh. B. 25, erh. Tüllen Dm., ca. 20, Gew. 29 g. Of. Edelpatina, stahlgraue Of.-Farbe, rundum alt gebrochen, leichte sekundäre Beschädigungen. Kleine Tüllenlanze, Form der Flügel nicht mehr erkennbar, an der Tülle eine Lochung.
- 8 – Bandförmiges Armreiffragment. Erh. L. 42, B. 18, D. ca. 2, Gew. 9 g. Of. teilweise Edelpatina, an den Rändern Punktlinienverzierung, ein gerade abschließendes Ende erhalten, an der Bruchstelle ein angeschmolzener Bronzeklumpen.
- 9 – Blechfragment, groß. Erh. L. 70, erh. B. 70, D. 1, 2-1, 9, Gew. 42 g. Of. eine Seite mit Edelpatina, eine Seite versintert, alle Kanten alt gebrochen, Fläche schwach verbeult, massives Blechstück (möglicherweise Helmwangeklappen- oder Beinschienenfragment), zu den Kanten hin teilweise aufgebogen.
- 10 – Blechfragment, klein. Erh. L. 34, erh. B. 23, D. 0, 5, Gew. 5 g. Of. patiniert, teilw. mit angeschmolzener Bronze, dünnes Blechstück, auf einer Seite umgebogen.
- 11 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 87, erh. B. 85, erh. D. 28, rek. Dm. ca. 160-170, Gew. 587 g. Unebene, grün patinierte Of., teilw. anhaftende Klumpen in hellpatinagrün bis kobaltblau. Der Gusskuchen war ursprünglich rund, eine Seite flach, eine Seite schwach gewölbt, diese stark blasig und krustig uneben, im Querschnitt ebenfalls einzelne kobaltblaue Klumpen in der Bronzemasse erkennbar.

⁷⁸ Gruber 2004, 569 ff.

⁷⁹ Windholz-Konrad 2004, 295 ff., 306 f., Taf. 1-5.

⁸⁰ Windholz-Konrad 2004, 314 ff., Taf. 7, 8.

⁸¹ Maße in Millimeter; Abkürzungen: Of. = Oberfläche, L. = Länge, B. = Breite, D. = Dicke, Dm. = Durchmesser, erh. = erhalten, gr. = größter, Gew. = Gewicht.

- 12 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 78, erh. B. 76, erh. D. 24, Gew. 426 g. Flaches Fragment. Form, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 13 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 81, erh. B. 55, erh. D. 23, Gew. 313 g. Flaches Fragment. Außenkante teilw. erh., massive Einschlüsse, Form, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 14 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 60, erh. B. 57, erh. D. 24, Gew. 382 g. Flaches Fragment. Form, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 15 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 62, erh. B. 55, erh. D. 22, Gew. 208 g. Flaches Fragment. Form, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 16 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 54, erh. B. 44, erh. D. 43, Gew. 255 g. Klumpenförmiges Fragment. Of., Struktur wie Nr. 11.
- 17 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 52, erh. B. 42, erh. D. 24, Gew. 168 g. Form, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 18 – Gusskuchenfragment. Erh. L. 51, erh. B. 42, erh. D. 21, Gew. 119 g. Außenkante teilw. erhalten. Form, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 19 – Gusskuchenfragment, klein. Erh. L. 28, erh. B. 27, erh. D. 16, Gew. 25 g. Kleines, klumpenförmiges Fragment, Of., Struktur wie Nr. 11.
- 20 – Gusskuchenfragment, klein. Erh. L. 26, erh. B. 17, erh. D. 14, Gew. 18 g. Kleines klumpenförmiges Fragment. Of., Struktur wie Nr. 11.

6. ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle des Depots von Rassingdorf liegt im nordöstlichen Waldviertel, in einer zu allen Zeiten klimatisch und wirtschaftlich benachteiligten Region. Dass es in dieser Gegend nur wenige bronzezeitliche Siedlungen und Gräberfelder gibt, zeigt, dass der Fund außerhalb der damaligen Ökumene lag.

Zur Datierung des, durch die Fundumstände, unvollständig erhaltenen Depots können ins Besondere das Absatzbeil mit gerader Rast, ein bandförmiges Armreiffragment mit Punktlinienverzierung an den Rändern und eine fast vollständig erhaltene Zungensichel herangezogen werden. Auch das übrige Inventar – Sichel- und Blechfragmente, der Schneidenteil eines Beiles, die Tülle einer Lanzenspitze sowie zehn Fragmente von Gusskuchen – sprechen für die Niederlegung in einem Zeitrahmen der frühen bis älteren Urnenfelderzeit.

Die ausgeprägte Ähnlichkeit in der Zusammensetzung mit großen Depotfunden aus Südost-Mähren, Drslavice I und Drslavice II sowie Polešovice erlaubt es, das Rassingdorfer Fundensemble chronologisch und kulturell dem Depotfundhorizont Drslavice, der im Wesentlichen einen Teil der Stufen Bronzezeit D und Hallstatt A1 entspricht (Stufe Baierdorf-Lednice), zuzuordnen. In seiner regionalen Ausprägung umfasst der Depotfundhorizont Drslavice vor allem Südost-Mähren und wird durch einen hohen Anteil an innerkarpatischem Inventar charakterisiert, was auch im Rassingdorfer Depot durch das Armband und im Besonderen durch das Absatzbeil belegt ist. Danach könnte das Depot von Rassingdorf der von M. Salaš vorgeschlagenen eigenständigen lokalen Hortgruppe vom Typ Drslavice zugerechnet werden.

Bei der Interpretation des Hortfundes von Rassingdorf kann, in Anlehnung an die Deutung der übrigen Brucherzhorte der Region, von einer sakralen Handlung ausgegangen werden, das eigentliche Motiv für die Niederlegung bleibt uns allerdings verschlossen.⁸²

Dr. Michaela Lochner
 Prähistorische Kommission
 Österreichische Akademie der Wissenschaften
 Fleischmarkt 22
 A – 1010 Wien
 michaela.lochner@oeaw.ac.at

⁸² Eine eingehende überregionale Analyse und Interpretation der Depotfunde der älteren Urnenfelderzeit bei S. Hansen 1994, bes. 371 ff.; dazu zuletzt Hansen 2005, 211 ff.; Endrigkeit 2007, 273 ff.

LITERATUR

- Berg 1960* F. Berg: Mittelbronzezeitliche Grabfunde aus Maiersch und Theras, N. Ö. Arch. Austriaca 27, 1960, 21-51.
- Brunn 1968* W. A. von Brunn: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Röm.-Germ. Forschungen 29, 1968, 1 ff.
- Furmánek 1977* V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Endrigkeit 2007* A. Endrigkeit: Zur Deutungsmöglichkeit von Depots am Beispiel bronzezeitlicher Depotfunde aus Schleswig-Holstein. In: S. Burmeister/H. Derkis/J. v. Richthofen (Hrsg.): Zweiundvierzig. Festschrift für Michael Gebühr zum 65. Geburtstag. Internat. Arch. – Studia Honoraria 25. Rahden/Westf. 2007, 273-282.
- Girtler 1970* R. Girtler: Ein urnenfelderzeitlicher Verwahrfund aus Schiltern, p. B. Korneuburg, G. B. Langenlois, NÖ. Arch. Austriaca 48, 1970, 1-7.
- Gruber 2003* H. Gruber: Ein neu entdeckter Brucherzhort der Urnenfelderkultur aus Schwechat-Rannersdorf, Niederösterreich. Ein erster Überblick. Fundber. Österreich 42, 2003, 569-571.
- Hänsel 1968* B. Hänsel: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes 7 (Teil I, Text) und 8 (Teil II, Katalog und Tafeln). Bonn 1968.
- Hansen 1994* S. Hansen: Studien zu den Metalldponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönental und Karpatenbecken. UPA 21. Bonn 1994.
- Hansen 2005* S. Hansen: Über bronzezeitliche Horte in Ungarn – Horte als soziale Praxis. In: B. Horejs et al. (Hrsg.): Interpretationsraum Bronzezeit. UPA 121. Bonn 2005, 211-230.
- Hrodegh 1925* A. Hrodegh: Neue Bausteine zur Urgeschichte des niederösterreichischen Waldviertels und seines östlichen Vorlandes. Wiener Prähist. Zeitschr. 12, 1925, 22.
- Kießling 1934* F. Kießling: Beiträge zur Ur-, Vor- und Frühgeschichte von Niederösterreich und Südmähren. Wien 1934.
- Kovárník 1998* J. Kovárník: Neuer Fund eines Bronzedepots in Mušov/Südmähren (Vorbericht). In: B. Hänsel (Hrsg.): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit. Man and Environment in European Bronze Age. Abschlußtagung der Kampagne des Europarates. Die Bronzezeit: das erste goldene Zeitalter, Freie Universität Berlin, 17.-19. März 1997. Kiel 1998, 509-523.
- Kučera 1904* J. Kučera: Hromadný nález bronzů v Drslavicích u Uh. Brodu. Pravěk 2, 1904, 7 ff.
- Kytlicová 2007* O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Lauermann in Vorbereitung* E. Lauermann: Die urnenfelderzeitlichen Metallhortfunde Niederösterreichs (Arbeitstitel). In Vorbereitung.
- Lochner 1991* M. Lochner: Studien zur Urnenfelderkultur im Waldviertel (Niederösterreich). Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 25. Wien 1991.
- Lochner 1998-1999* M. Lochner: Ein Schmuckdepot der Urnenfelderzeit aus Thunau am Kamp, Niederösterreich. Arch. Austriaca 82/83, 1998/99, 181-186.
- Lochner 2004* M. Lochner: Gussformen für Ringe aus urnenfelderzeitlichen Fundstellen Niederösterreichs. Arch. Austriaca 88, 2004, 103-120.
- Lochner 2007* M. Lochner: KG Rassingdorf, MG Weitersfeld, VB Horn, Niederösterreich (Urnenfelderzeit). Fundber. Österreich 46, 2007, 653.
- Maurer 1980* H. Maurer: Neue Funde aus der Urzeit II. Das Waldviertel 29/4-6, 1980, 89 ff.
- Maurer 1981* H. Maurer: Ein mittelbronzezeitlicher textilartiger Abdruck von Weitersfeld, pol. Bez. Horn. Unsere Heimat (Wien) 52, 1981, 127 ff.

- Maurer 1991* H. Maurer: KG Prutzendorf. Fundber. Österreich 30, 1991, 256.
- Mayer 1977* E. F. Mayer: Die Äxte und Beile in Österreich. PBF IX/9. München 1977.
- Mozsolics 1973* A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizont Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Novotná 1970* M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Nowotny 1951* J. Nowotny: Urgeschichtliche Funde. In: Heimatbuch des Bezirkes Hollabrunn 2, 1951, 1 ff.
- Pászthory 1985* K. Pászthory: Der bronzezeitlicher Arm- und Beinschmuck der Schweiz. PBF X/3. München 1985.
- Pavelčík 1964* J. Pavelčík: Druhý depot bronzových predmetů z Drslavic (Das zweite Depot bronzer Gegenstände aus Drslavice). Přehled výzkumu 1963, 27.
- Petrescu-Dimbovița 1978* M. Petrescu-Dimbovița: Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jünger- und spätbronzezeitlichen Horte in Rumänien. PBF XVIII/1. München 1978.
- Petrescu-Dimbovița 1998* M. Petrescu-Dimbovița: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien. PBF X/4. Stuttgart 1998.
- Primas 1986* M. Primas: Die Sicheln in Mitteleuropa I (Österreich, Schweiz, Süddeutschland). PBF XVIII/2. München 1986.
- Richter 1970* I. Richter: Der Arm- und Beinschmuck der Bronze- und Urnenfelderzeit in Hessen und Rheinhessen. PBF X/1. München 1970.
- Říhovský 1972* J. Říhovský: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. PBF VII/1. München 1972.
- Říhovský 1979* J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München 1979.
- Říhovský 1982* J. Říhovský: Základy středodunajských polí na Moravě (Grundzüge der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur in Mähren). Stud. Arch. Ustavu ČSAV 10/1. Praha 1982.
- Říhovský 1989* J. Říhovský: Die Sicheln in Mähren. PBF 18/3. München 1989.
- Říhovský 1992* J. Říhovský: Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. PBF IX/17. Stuttgart 1992.
- Říhovský 1996* J. Říhovský: Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. PBF V/2. Stuttgart 1996.
- Rusu 1981* M. Rusu: Bemerkungen zu den großen Werkstätten und Gießereifunden aus Siebenbürgen. In: H. Lorenz (Hrsg.): Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. von Brunn. Mainz 1981, 375-402.
- Salaš/Stránský/Winkler 1993* M. Salaš/K. Stránský/Z. Winkler: Ein Beitrag zum Studium der urnenfelderzeitlichen Gußkuchen in Mähren. Časopis Moravského Mus. Brno 78, 1993, 59-74.
- Salaš 1995* M. Salaš: Bemerkungen zur Organisation der urnenfelderzeitlichen Metallverarbeitung unter Berücksichtigung des mitteldonauländischen Kulturreiches in Mähren. Arch. Rozhledy 47, 1995, 569-586.
- Salaš 1997a* M. Salaš: Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice und die Frage der Stellung des Depotfundhorizonts Drslavice in Mähren. Brno 1997.
- Salaš 1997b* M. Salaš: Zu einigen Deutungsaspekten der urnenfelderzeitlichen Hortfunde in Mähren. In: W. Blajer (Hrsg.): Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa. Materialien der archäologischen Konferenz „Bronzen und Menschen an der Schwelle der Urnenfelderzeit im östlichen Mitteleuropa“, Kraków 5.-8. 2. 1996, Jagiellonen-Universität, Institut für Archäologie. Kraków 1997, 153-164.
- Salaš 1997c* M. Salaš: Zlomkový poklad z Prosiměřice-Bohunice. In: P. Michna/J. Unger/R. Nekuda (Hrsg.): Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno 1997, 57-64.
- Salaš 2000* M. Salaš: Nördliche und nordwestliche Einflüsse in mittel- und jungbronzezeitlichen Hortfunden in Mähren. Pravěk (N. ř.) 10, 2000, 379-393.

- Schauer 1971* P. Schauer: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. PBF IV/2. München 1971.
- Stein 1976* F. Stein: Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland. Saarbrückner Beiträge zur Altertumskunde 23. Bonn 1976.
- Stein 1979* F. Stein: Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland. Saarbrückner Beiträge zur Altertumskunde 24. Bonn 1979.
- Trnka 1983* G. Trnka: Der Burgstall von Schilttern, NÖ. Eine späturnenfelderzeitliche Abschnittsbefestigung im unteren Waldviertel. Arch. Austriaca 67, 1983, 129-156.
- Vulpe 1970* A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien I. PBF IX/2. München 1970.
- Vulpe 1975* A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien II. PBF IX/5. München 1975.
- Wieser 2009* N. Wieser: Grabbau und Bestattungssitten während der Urnenfelderzeit im südlichen Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Entwicklung der Grabsitten in der späten Bronzezeit. Internationale Archäologie 110. Rahden/Westf. 2009.
- Willvonseder 1937* K. Willvonseder: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien – Leipzig 1937.
- Windholz-Konrad 2004* M. Windholz-Konrad: Die Rabenwand – ein neuer prähistorischer Depotfundplatz im Ausseerland, Steiermark. Fundber. Österreich 43, 2004, 289-350.

HROMADNÝ NÁLEZ Z OKRAJOVEJ ČASTI EKONOMIKY VČASNEJ AŽ STARŠEJ FÁZY POPOLNICOVÝCH POLÍ – RASSINGDORF V SEVEROVÝCHODNEJ ČASTI WALDVIERTELU

M i c h a e l a L o c h n e r

Lokalita s hromadným nálezzom v Rassingdorfe sa nachádza v severovýchodnej časti Waldviertelu. V oblasti, ktorá bola vo všetkých obdobiah znevýhodnená počasím, teda aj hospodársky. V tejto oblasti sa nachádza len málo sídlisk a pohrebísk z doby bronzovej, čo potvrdzuje aj pozícia nálezu mimo vtedajšej ekumeny.

Pri datovaní depoutu, ktorý sa v dôsledku náleزوých okolností nezachoval úplne, môžu pomôcť predovšetkým sekera s odsadeným ostrím a rovným schodíkom, pásiakovitý fragment náramku s výzdobou vo forme bodkovanej čiary na okrajoch a skoro úplne zachovaný jazykovitý kosák. Aj ostatný inventár – fragmenty kosáku a plechu, ostrie sekery, tuľajka hrotu kopije ako aj desaf fragmentov „platidla“ označovaného ako Aes rude – hovorí za uloženie predmetov v jednom časovom období včasnej až staršej fázy popolnicových polí.

Zjavná podobnosť v zložení s veľkými hromadnými nálezzmi z juhovýchodnej Moravy, Drslavice I a Drslavice II, ale aj Polešovice, nám dovoľuje datovať chronologicky a kultúrne náleزوív celok z Rassingdoru súčasne s drslavickým horizontom, ktorý v podstatnej časti zodpovedá časti stupňov BD a HA1 (t.j. Baierdorf-Lednice). Z regionálneho hľadiska zahŕňa horizont hromadného nálezu z Drslavíc predovšetkým juhovýchodnú Moravu a charakterizuje ho vysoký podiel vnútrocárpatského inventáru, čo je v hromadnom náleze v Rassingdorfe doložené náramkom a zvlášť sekeroou s odsadeným ostrím.

Podľa toho by mohol byť hromadný nálež z Rassingdoru zaradený k samostatnej lokálnej skupine depotov typu Drslavice, ktorú navrhol M. Salaš (1997).

Pri interpretácii hromadného nálezu v Rassingdorfe sice možno vychádzať zo sakrálnej činnosti (opierajúc sa o interpretáciu ostatných náleزوov rudy v regióne), avšak motív uloženia predmetov zostáva neznámy.

Preklad Michal Dvorecký

BRONZOVÉ PREDMETY ZO SÍDLISKA PILINSKEJ KULTÚRY VO VEĽKOM KRTÍŠI

D A N A M A R K O V Á

V súvislosti s planírovaním terénu a prebiehajúcimi stavebnými prácami pre strojovú traktorovú stanicu (STS) vo Veľkom Krtíši bolo v roku 1950 objavené sídlisko z obdobia kultúr popolnicových polí (obr. 1). Z obhliadok terénnych prác pochádza menší súbor bronzových predmetov a zlomkov. Na tieto doposiaľ súhrnne nepublikované nálezy ma upozornil jubilant, prof. Václav Furmánek, ktorý sa s nimi zoznámil počas písania kandidátskej dizertačnej práce s názvom *Piliňská kultura, její geneze a vývoj* (1975).

TOPOGRAFIA LOKALITY A HISTÓRIA VÝSKUMU REGIÓNU

Kataster okresného mesta Veľký Krtíš leží v severnej časti Karpatskej kotliny, na juhu stredného Slovenska, v plynkej dolinke Krtíšskeho potoka. Južnú časť chotára tvorí pahorkatina Ipeľskej kotliny z mladších treťohorných uložení. Severná časť chotára vybieha do juhovýchodných okrajov Krupinskej výšiny na vysoké, väčšinou dubovým lesom zalesnené chrby. V kotline má hnedozemné a ilimerizované pôdy, v Krupinskej výšine pôdy hnedé.

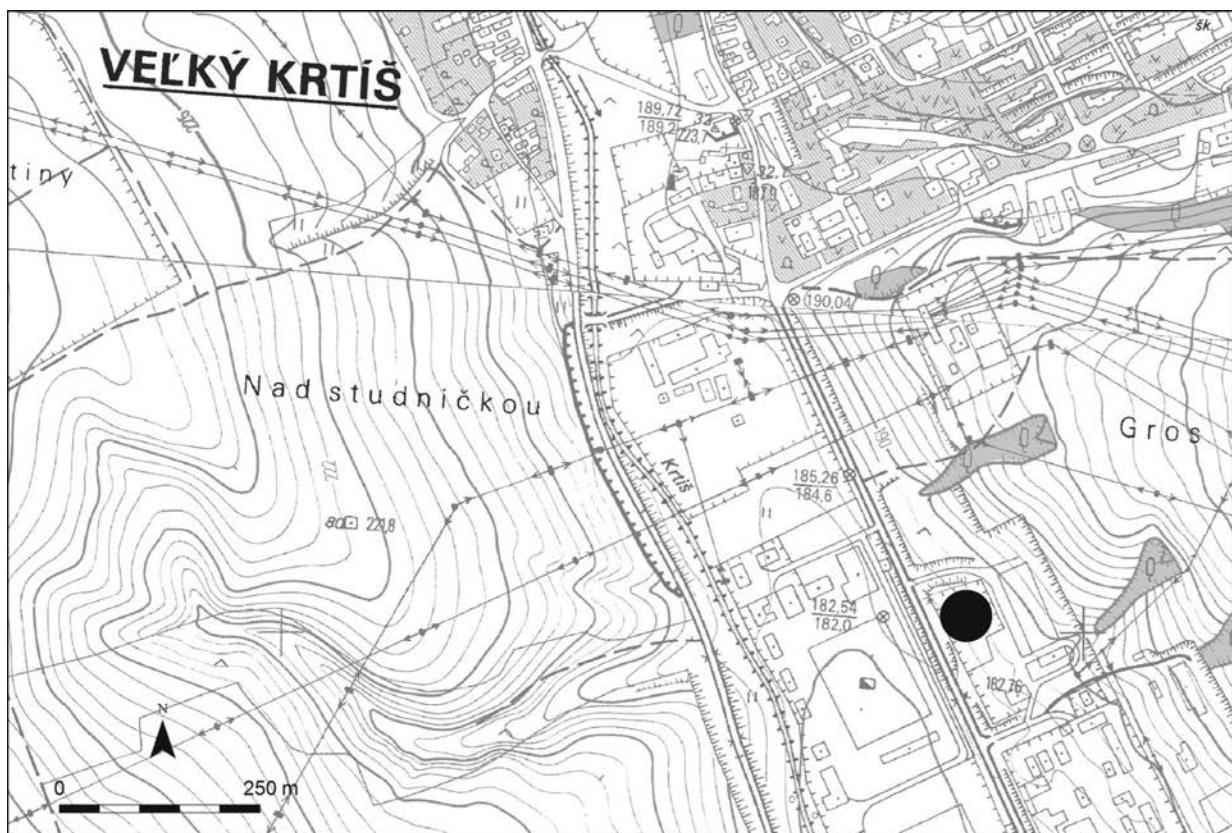
K najstarším, hoci neistým dokladom osídlenia mikroregiónu patria nálezy mladopaleolitickej industrie z nedalekej obce Malý Krtíš južne od Veľkého Krtíša. Z katastra tejto obce pochádzajú aj sporadicke nálezy neolitickej keramiky pravdepodobne lengylskej kultúry (Bánesz/Nevizánsky 1984, 26).

Intenzívnejšie osídlenie regiónu je zaznamenané až v dobe bronzovej, v období kultúr popolnicových polí (obr. 2). Prvá správa o nálezoch pochádza od L. Mártona (1911, 329). V nej uvádza, že na severozápadnom okraji katastri mesta Modrý Kameň, na vtedajšom pozemku tehliarne grófa Forgáča, sa rozrušilo pohrebisko s popolnicami a bronzovými predmetmi. Zrejme to isté pohrebisko cituje aj J. Eisner (1928, 31; 1933, 93) ako pohrebisko tzv. pokoradzkého stupňa pilinskej kultúry z Veľkého Krtíša.¹ Ďalšie pohrebisko v tejto katastrálnej časti s pomerne bohatým súborom funerálnej keramiky kyjatickej kultúry lokalizoval P. Žebrák (1985, 262). Nevylučujúc možnosť, že všetci autori citujú to isté pohrebisko, môžeme zároveň predpokladať, že ľud kyjatickej kultúry pochovával na dvoch pohrebiskách. Intenzívne osídlenie mikroregiónu v tomto období dokladajú taktiež tri otvorené osady a pohrebisko pilinskej kultúry v polohe Pod Katovkou (tabela 1: 28-33).

Poloha sídliska vo Veľkom Krtíši sa nachádza južne od intravilanu mesta, v terajšom priemyselnom parku, po ľavej strane starej cesty do Malého Krtíša. Rozprestiera na juhozápadnom svahu kopca Grôs, ktorý leží nad sútokom Krtíšskeho potoka a jeho ľavého prítoku Medokýšneho potoka (obr. 1). Počas výstavby železničnej trate sa prieskumom potvrdilo, že v neskorej dobe bronzovej bola osídlená menšia juhovýchodná terasa Medokýšneho potoka, ktorá severným smerom prechádza v kopec Grôs (tabela 1: 58; Romsauer 1977). Archeologický výskum sa tu nerealizoval a len časť nálezov bola vďaka zberom zachránená. Podľa správ adresovaných Archeologickému ústavu SAV v Nitre sa na sídlisku našli viaceré bronzové predmety a keramika. Prvými kovovými nálezmi, ktoré sa však stratili, boli ihlica a hrot kopije. Ďalšia skupina nálezov obsahovala tri ihlice² a dýku s jazykovitou rukoväťou. A. Škvarek, technický pracovník AÚ SAV, prevzal iba ihlice. Dýka sa medzitým niekde „zapotrošila“. Neskôr mu stavební robotníci oznámili, že pári dñí pred jeho príchodom našli aj dve špirálovité náramenice, ktoré žiaľ „z nevedomosti vyhodili“. A. Škvarek (1950) vykonal obhliadku lokality a zistil, že ide sídlisko z obdobia popolnicových polí s kultúrnou vrstvou hrubou do 50 cm, v hĺbke 40-60 cm pod úrovňou terénu (obr. 3). Počas zemných prác získal menšiu kolekciu bronzových predmetov, a to tyčinkovitý predmet, torzo kosáka, tri

¹ Osady Dolina a Prše boli v rokoch 1918-1945 začlenené do katastra mesta Veľký Krtíš. Po roku 1945 sa opäť stali súčasťou mesta Modrý Kameň. Podľa všetkého tu vznikol omyl a pohrebiská sa donedávna citovali ako dve (Veľký Krtíš, poloha dvor Doliny a Prše a Modrý Kameň, poloha Pršdolina).

² Pravdepodobne predmety č. 2-4.

Obr. 1. Veľký Krtíš. Poloha sídliska je vyznačená čiernym bodom (vysek zo ZM SR 1: 10 000).

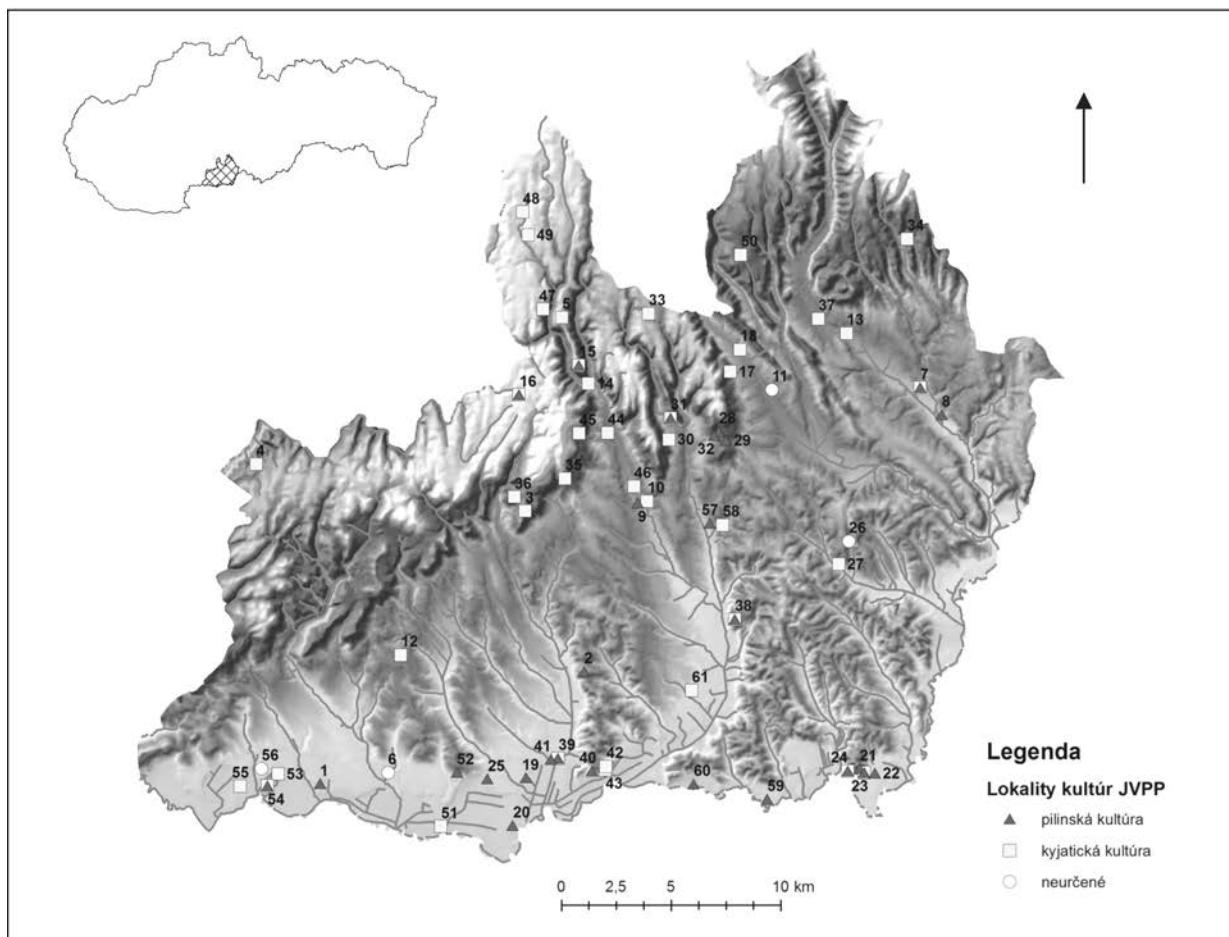
špirálovité rúrky, tordovaný kruhový šperk, zlomok drôteného tordovaného nákrčníka a početné zlomky bronzového drôtu.

Odbornej verejnosti, hoci len okrajovo, bolo sídlisko predstavené A. Petrovským-Šichmanom (1961, 132) v rámci jeho záverov o osídlení Poiplia pilinskou kultúrou. Charakteristické bronzové predmety zo sídliska uviedol V. Furmaniak (1977, 263, 265, 266) v štúdiu o pilinskej kultúre. Dva predmety – ihlica s dvojkónickou hlavicou a zlomok kosáka – sú publikované v edícii *Prähistorische Bronzefunde* (Furmánek/Novotná 2006, 25, Nr. 66; Novotná 1980, 183, Nr. 1499). Toto sídlisko sa uvádza aj v monografii *Novohrad 2/1. Dejiny* (Ožďáni/Tocík 1989, 52, 54).

OPIS NÁLEZOV

Všetky bronzové artefakty pokrýva svetlá až sýtozelená, väčšinou ušlachtilá patina.

1. Tyčinkovitý predmet nepravidelného štvorhranného prierezu s plocho zahrotenými koncami, vyrobený snáď druhotne z kruhového šperku, značne opotrebovaný, nepravidelne pokrútený, na oboch koncoch zvyšky rytnej výzdoby. Rozmery: Dĺžka: 222 mm, max. profil. 5 x 2 mm. Hmotnosť: 18,17 g (obr. 4: 1).
2. Ihlica s dvojkónickou hlavicou, hlavica a horná časť ihly pôvodne pokrytá neušlachtilou svetlozelenou patinou, pri konzervovaní odstránená. Rozmery: Dĺžka: 103 mm. Hmotnosť: 4,27 g (obr. 4: 10).
3. Tyčinkovitý predmet kruhového prierezu, na širšom konci odlomený. Rozmery: Dĺžka: 85 mm. Hmotnosť: 4,0 g (obr. 4: 2).
4. Tyčinkové šidlo štvorhranného prierezu obojstranne zahrotené, s troma vertikálnymi rytími líniami, v strednej časti prepálené. Rozmery: Dĺžka: 41 mm. Hmotnosť: 0,74 g (obr. 4: 3).
5. Zlomok kosáka s gombíkom pre ľaváka. Rozmery: Dĺžka: 68 mm. Hmotnosť: 17,27 g (obr. 4: 6).
6. Torzo otvoreného nákrčníka, značne zdeformovaného, z tenkého nepravidelne a husto pravotočivo tordovaného drôtu, koniec zatočený do špirálovitého očka, čiastočne poškodený ohňom. Rozmery: Dĺžka: 228 mm. Hmotnosť: 1,85 g (obr. 4: 6).

Obr. 2. Lokality zo strednej až neskorej doby bronzovej v okrese Veľký Krtíš.

7. Kruhový šperk pravotočivo tordovaný z dvoch tenkých drôtov, na oboch koncoch odlomený. Rozmery: Dĺžka: 106 mm, priemer 38 mm. Hmotnosť: 1,25 g (obr. 4: 5).
8. Špirálovitá rúrka s drôtu kruhového prierezu, 35 závitov. Rozmery: Dĺžka: 56 mm. Hmotnosť: 2,80 g (obr. 4: 8).
9. Špirálovitá rúrka z drôtu štvorhranného prierezu, 31 závitov. Rozmery: Dĺžka: 50 mm. Hmotnosť: 1,72 g (obr. 4: 7).
10. Špirálovitá rúrka z drôtu kruhového prierezu, 44 závitov, mechanicky poškodená na 9 až 15 závite. Rozmery: Dĺžka: 65 mm. Hmotnosť: 3,04 g (obr. 4: 9).
11. Zlomky bronzového drôtu kruhového alebo štvorhranného prierezu, spolu 29 ks. Rozmery: Dĺžka: 3 905 mm. Hmotnosť: 29,83 g (obr. 4: 4).

TYPOLOGICKO-CHRONOLOGICKÁ ANALÝZA

Bronzové predmety zachránené počas stavebných prác na lokalite tvorí 10 predmetov a 29 zlomkov bronzového drôtu. Podľa informácií o stratených nálezoch bolo pôvodne objavených 15 predmetov (hrot kopije, dýka, dve špirálovité náramenice a ihlica). Nemožno vylúčiť, že niektoré artefakty mohli pôvodne tvoriť depot.

Typologická skladba zachovaných nálezov je tvorená zlomkami šperkov alebo ich súčasťami (šesť kusov) a pracovnými nástrojmi (štyri kusy) vrátane predmetov č. 1 a 2 a z 29 kusov bronzového drôtu.

Pomerne unikátnym nálezom sa ukazuje zlomok drôteného tordovanovaného nákrčníka (obr. 4: 11). Zatiaľ jedinou analógiou nálezu z Veľkého Krtíša je otvorený tordovaný nákrčník ukončený špirálovitými ružicami z hrobu II/74 pochovanej nedospej ženy v mohyle čakanskej kultúry v Dedinke (Paulík 1984, 35, obr. 5: 3). Citovaný autor sa domnieva, že podnetom na ich výrobu bolo napodobnenie drôtených ná-

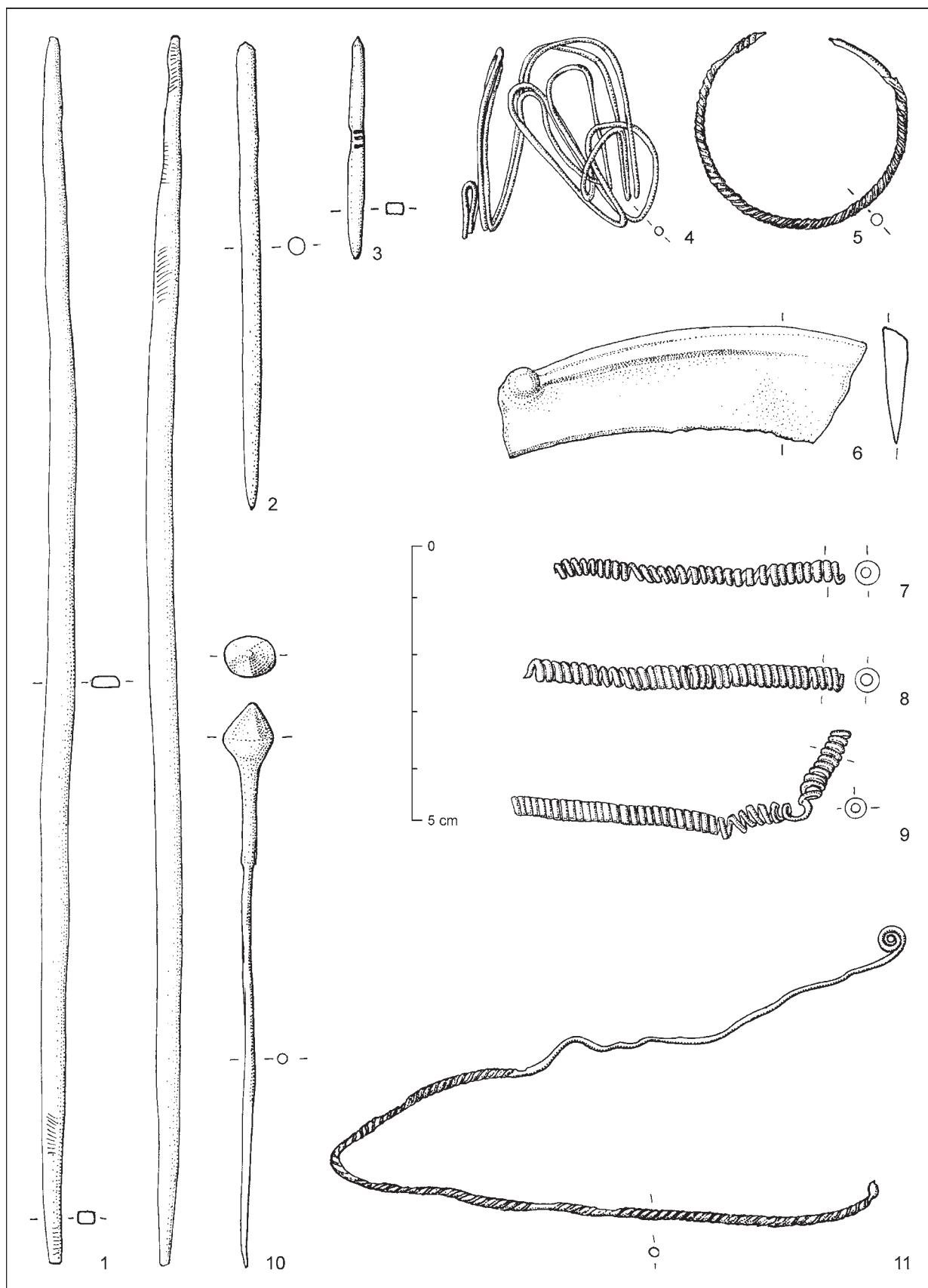

Obr. 3. Veľký Krtíš. Miesto nálezu bronzových predmetov. Foto: A. Škvarek.

krčníkov zo zlata (Paulík 1986, 88). S technikou tordovania zlatého drôtu sa stretávame na severe Karpat-skej kotliny od staršej doby bronzovej (Hájek 1954, 585, obr. 256). Tordované nárčníky, náramky, vlasové kruhy či zaušnice sa takisto vyskytujú aj v zlatých pokladoch kultúr juhovýchodných popolnicových polí (Mozsolics 1973, 202, tab. 97, 98; Szathmári 2010, 100, 104, obr. 3: 9; a pod.). Nákrčník z Dedinky predstavuje podľa datovania M. Novotnej (1984, 43, 44, tab. 81, Nr. 329³) najstarší variant tordovaných nárčníkov na severe Karpatskej kotliny. Výskyt prvých tyčinkovitých tordovaných nárčníkov je doložený od horizontu Velatice-Očkov/Kurd (Mozsolics 1985, 60, tab. 25: 3; Novotná 1984, 30-35). Z horizontu Martinček-Bodrog/Kurd pochádzajú aj najstaršie viacdielne nárčníky ztočené z jedného tordovaného drôtu či tyčinky (s pravým i nepravým tordovaním) do dvoch až štyroch prameňov ukončené háčkovitým zapínaním. Predstavujú špecifický šperk pre sever Karpatskej kotliny a príľahlú oblasť Poľska v hornom Povislí a Povartí (Gedl 2002, 48-52; Malinowski/Novotná 1982, 62-73; Novotná 1984, 51). Tyčinkovité tordované nárčníky rôznych variantov sú v ostatnej časti Karpatskej kotliny vrátane Moravy priebežným tvarom počas trvania kultúr popolnicových polí zhruba od BD/HA1 (Petrescu-Dîmbovița 1978, 133, tab. 201: 1098, 1102, 1104; Salaš 2005, 76, 77; Vinski-Gasparini 1973, 216, 218, tab. 28: 48, 71: 24, 25). V západnej časti sa objavujú už od stupňa BD (Brunn 1968, 167-169, tab. 68: 4-7, 89: 1; Kytlicová 2007, 75-77; Müller-Karpe 1959, tab. 118: 44, 45, 128: 8, 136: 18, 148: 36).

Rovnako drôtený tordovaný šperk (zaušnica, resp. naušnica, prípadne súčasť iného šperku; obr. 4: 5) má skromné priame analógie. Podobný šperk s preloženými koncami pochádza z depoutu Lengyeltóti IV, datovaný A. Mozsolicovou (1985, 143, 144, tab. 110: 17) do horizontu Kurd. Drobné kruhové tordované šperky vyrábané prevažne z tenkej tyčinky sa vyskytujú priebežne počas celého obdobia kultúr popolnicových polí (Salaš 2005, 102, tab. 242: 59, 271: 25).

³ V chronologickej tabuľke je nákrčník chybne označený ako Nr. 229.

Obr. 4. Veľký Krtíš. Bronzové predmety.

Tabela 1. Lokality zo strednej až neskorej doby bronzovej v okrese Veľký Krtíš.

Por. číslo	Obec	Typ lokality	Kultúra	Literatúra
1	Balog nad Ipľom	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 44-47
2	Bátorová	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 65
3	Čebovce	hradisko	kyjatická	Furmánek 1989, 81; Petrovský-Šichman 1961, 63, 64
4	Čelovce	sídlisko	kyjatická	Furmánek 1984, 75, 76
5	Dačov Lom, časť Dolný Dačov Lom	sídlisko	kyjatická	Žebrák 1985, 261
6	Dolinka	keramika	neurčené	Bánesz/Nevizánsky 1984, 26
7	Dolná Strehová	sídlisko	pilinská a kyjatická	Beljak/Mitáš, v tlači
8	Dolná Strehová	ojedinelý nález	pilinská	Oždáni/Točík 1989, 54
9	Dolné Plachtince	sídlisko	pilinská	Budinský-Krička 1947, 91; Žebrák 1983, 341
10	Dolné Plachtince	sídlisko	kyjatická	Žebrák 1985, 261
11	Dolné Strháre	sídlisko	neurčené	Žebrák 1985, 261
12	Ďurkovce	keramika	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 61
13	Horná Strehová	ojedinelý nález	kyjatická	Furmánek 2000, 97; Paulík 1965, 59
14	Horné Plachtince	sídlisko	kyjatická	Furmánek 1979
15	Horné Plachtince	hradisko	pilinská a kyjatická	Furmánek 1977, 257; Furmanek/Veliačik/Romsauer 1982, 168, 170
16	Čebovce (predtým kataster H. Plachtince)	sídlisko	pilinská a kyjatická	Furmánek 2000, 66, obr. 42: 4, 6-9
17	Horné Strháre	ojedinelý nález	kyjatická	Furmánek 1999, 44, obr. 23
18	Horné Strháre	ojedinelý nález	kyjatická	Novotná 1970, 80, 92
19	Chrastince	sídlisko	pilinská	Furmánek 1977, 257
20	Koláre	ojedinelý nález	pilinská	Novotná 1970, 39
21	Kováčovce	pohrebisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 114, 115
22	Kováčovce	pohrebisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 114
23	Kováčovce	sídlisko	pilinská a kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 115-116; Žebrák 1983, 343, 344
24	Kováčovce	sídlisko	pilinská a kyjatická	Beljak/Pažinová 2011, 50, 51; Petrovský-Šichman 1961, 116, 117
25	Malá Čalomija	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 55-58
26	Malé Zlievce	sídlisko	pilinská	Žebrák 1983, 346
27	Malé Zlievce	pohrebisko	kyjatická	Balaša 1953
28	Modrý Kameň	sídlisko	pilinská	Oždáni/Furmánek 1998, 123
29	Modrý Kameň	sídlisko	pilinská	Oždáni/Furmánek 1998, 123, 124
30	Modrý Kameň	pohrebisko	kyjatická	Žebrák 1985, 262
31	Modrý Kameň	pohrebisko	pilinská a kyjatická	Eisner 1928, 31; 1933, 93; Furmanek 1977, 257
32	Modrý Kameň	pohrebisko	pilinská	Oždáni/Furmánek 1998, 123
33	Modrý Kameň	sídlisko	kyjatická	nepublikované; informácia V. Mitáša
34	Pravica	sídlisko	kyjatická	Žebrák 1983, 346, 347
35	Príbelce	sídlisko	kyjatická	Oždáni/Točík 1989, 58; Žebrák 1982, 315; 1983, 347, 348
36	Príbelce-Čebovce	hradisko	kyjatická	Furmánek 2000, 66, 67
37	Senné	sídlisko	kyjatická	Žebrák 1985, 262
38	Sklabiná	sídlisko	pilinská a kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 92
39	Slovenské Ďarmoty	sídlisko	pilinská a kyjatická	Bánesz/Nevizánsky 1984, 26; Petrovský-Šichman 1961, 71, 72
40	Slovenské Ďarmoty	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 80, 81
41	Slovenské Ďarmoty	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 67, 68

Tabela 1. Pokračovanie.

Por. číslo	Obec	Typ lokality	Kultúra	Literatúra
42	Slovenské Ďarmoty	pohrebisko	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 82, 83
43	Slovenské Ďarmoty	sídlisko	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 82
44	Stredné Plachtince	sídlisko	kyjatická	Žebrák 1982, 316, 317; 1983, 349
44	Stredné Plachtince	sídlisko	kyjatická	Furmánek 2000, 67
46	Stredné Plachtince	keramika	kyjatická	Žebrák 1985, 262
47	Sucháň	sídlisko	kyjatická	Oždáni/Furmánek 1997, 141-143
48	Sucháň	sídlisko	kyjatická	Beljak/Pažinová/Mihal'kin, 2011, 60
49	Sucháň	sídlisko	kyjatická	Oždáni/Nevizánsky 2002, 154, 155
50	Suché Brezovo	ojedinelý nález	kyjatická	Paulík 1965, 67
51	Veľká Čalomija	sídlisko	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 49, 50
52	Veľká Čalomija	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 52
53	Veľká Ves nad Ipľom	sídlisko	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 38-40
54	Veľká Ves nad Ipľom	sídlisko	pilinská a kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 40, 41
55	Veľká Ves nad Ipľom	sídlisko	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 36
56	Veľká Ves nad Ipľom	sídlisko	neurčené	Žebrák 1984, 230
57	Veľký Krtíš	sídlisko	pilinská	Furmánek 1977, 278; Furmánek/Novotná 2006, 25; Novotná 1980, 183; Oždáni/Nevizánsky 1989, 52, 54; Petrovský-Šichman 1961, 132
58	Veľký Krtíš	sídlisko	kyjatická	Romsauer 1977
59	Vrbovka	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 101, 102
60	Vrbovka	sídlisko	pilinská	Petrovský-Šichman 1961, 98, 100
61	Želovce	sídlisko	kyjatická	Petrovský-Šichman 1961, 85

Aj ihlicu s dvojkónickou hlavicou (obr. 4: 10) môžeme datovať len rámcovo. Chronologické fažisko ihlic s jednoduchou dvojkónickou hlavicou síce tkvie v stupni BD/HA1, prípadne v HA1, avšak ich výskyt je doložený počas celého obdobia kultúr popolnicových polí v širšom stredoeurópskom priestore (Novotná 1980, 116-121; Říhovský 1979, 121; 1983, 24; Salaš 2005, 108, 109).

Pozoruhodný nález zo súboru je zlomok kosáka s gombíkom určený pre ľaváka (obr. 4: 6). Z typologickej hľadiska patrí ku kosákom s pravým alebo takmer pravým uhlom medzi základňou a ostrím, ktoré sa na severe Karpatskej kotliny vyskytujú už v mladšej fáze mohylových kultúr s rôznom intenzitou až do horizontu Kurd. Charakteristické sú predovšetkým pre kultúry juhovýchodných popolnicových polí. Osobitosť tohto nálezu však spočíva v jeho špecifikosti. Podľa zistení V. Furmánka pochádzajú z územia Slovenska len tri kosáky vyhotovené pre ľavákov. Aj v ostatných častiach strednej Európy sa vyskytujú ojedinele⁴ (Furmánek/Novotná 2006, 23-27, Nr. 66). Z výsledkov ergonomických skúmaní vyplynulo, že už v praveku prevyšovali praváci nad ľavákmami. Ukázalo sa, že paleolitickí ľudia nedávali prednosť jednej ruke pred druhou. Výrazný posun v prospech pravej ruky nastal práve v dobe bronzovej. Od tej doby sa používanie pravej ruky udržiavalo a naďalej rozvíjalo (Reinhold 1963, 204). Napriek tomu, počet kosákov pre ľavákov v dobe bronzovej ani približne nekorešpoduje so súčasnými odhadmi prirodzených ľavákov, ktorých je cca 12 % (Porac/Coren 1981, 263). Príčiny ich nízkeho výskytu mohli byť rôzne. Primárny dôvod všeobecne spočíval pravdepodobne v rentabilite, a to aj za predpokladu, že výroba kosákov pre ľavákov mohla súvisieť s odlievaním do tzv. stratenej formy. Pochopiteľne, vzhľadom na viacnásobné odlievanie do kadlubov z kameňa bola väčšina ľavákov „preorientovaná“ na pravákov.

Chronologicky a funkčne sotva preukázateľný je dlhý tyčinkovitý predmet vyrobený narovnaním kruhového šperku, podľa zvyškov rytnej výzdoby na oboch koncoch, azda náramku (obr. 4: 1). Je otázne,

⁴ Jeden exemplár pochádza z depoutu Kosziderpadlás II v Maďarsku a po jednom exemplári sa zachytili na lokalitách lužickej kultúry – Kwaczala a Karmin.

či tento silne opotrebovaný šperk bol druhotne narovnaný za účelom uplatnenia v nejakej sekundárnej funkcií, alebo bol určený na ďalšie spracovanie, prípadne jeho finálna podoba nebola dokončená. Podľa zistení O. Kytlicovej (1961, 242) a H. Dreschera (1968, 137) predmety vyrobené reutilizáciou prevažne z ihlíc a tyčinkovitých kruhových šperkov slúžili najmä ako dlátka alebo šidlá. Ak možno predpokladajú funkčné využitie artefaktu, do úvahy pripadá azda dvojbrité dláto. Takmer analogický, s určitými výhradami klasifikovaný ako dláto, je objostranne plocho zahrotený tyčinkovitý nástroj s reliktami rytnej výzdoby z depotu Drslavice 1 (Salaš 2005, 48, 331, tab. 140: 67). Podobný dlátkovitý predmet z tenkej dlhej tyčinky pochádza z depotu z Kamenného Mosta (Novotná 1957, 72). Priamou analógiou sú tri bronzové tyčinky štvorhranného prierezu približne rovnakých rozmerov z depotu Finke (Kemenczei 1965, 108, tab. XVIII: 12-14). Podobné jednoduché tyčinkovité predmety sa vyskytujú počas doby bronzovej bežne, a to najmä v depotoch a na sídliskách (Brunn 1968, tab. 200: 4-6; Říhovský 1992, 282). Pôvodne ihlicou mohol ďalší sekundárne využitý predmet (obr. 4: 2), ktorého funkciu môžeme tiež len predpokladať. Vzhľadom na odlomenú časť bez pracovných stôp, je pravdepodobné, že tento predmet mohol slúžiť ako šidlo. Zároveň sa nedá vylúčiť, že bol určený na ďalšie spracovanie. Rozhodne za šidlo môžeme považovať štíhlú štvorhrannú dvojhrotú tyčinku (obr. 4: 3), ktorá bola pravdepobne zasadená do drevenej rukoväte (Gedl 2004, 104, tab. 24: 457-462).

Ďalšími predmetmi bez chorologicko-chronologickej vypovedacej hodnoty sú špirálovité rúrky (obr. 4: 7-9). S malými zmenami sa vyrábali od staršej doby bronzovej (Furmánek 1980, 16, tab. 37: A15). Špirálovité rúrky sa bežne používali ako súčasti náhrdelníkov alebo náramkov; buď v kombinácii s korálkami, záveskami, alebo mohli tvoriť samotný šperk (Budinský-Krička/Veliačik 1986, 27, tab. V: 18; Furmanek 1973, 86, 88, obr. 45: 16-18, 22; Makarová 2008, obr. 16).

VYHODNOTENIE A KULTÚRNE POSTAVENIE NÁLEZOV

Predchádzajúca analýza ukázala, že časové rozpäťie signifikantných nálezov siaha v rámci relatívnej chronológie od stupňa BC2/BD do stupňa HA1. Bohužiaľ takmer žiadny zachovaný nález nie je natoľko chronologicky citlivý, aby bol jednoznačne obmedzený na jeden chronologický stupeň či horizont. Určitým indikátorom datovania je ohraničený výskyt kosáka s gombíkom, ktorého najmladšie nálezy v sledovanom priestore pochádzajú zo stupňa BD/HA1 (príp. HA1). Ku chronologicky citlivejším nálezom by mohol patriť aj zlomok drôteného tordovaného nákrčníka, avšak datovanie do stupňa BD/HA1 len na základe jednej priamej analógie nie je jednoznačné. Do tohto horizontu je datovaný aj zlomok drôteného tordovaného nákrčníka (?) ukončeného očkom z depotu velatickej kultúry z obce Orehov (Salaš 2005, tab. 246: 121). K signifikantným nálezom patrí dýka s jazykovitou rukoväťou, ktorú vďaka detailnému náčrtu môžeme priradiť k dýkam typu Peschiera, rozšírených v mladšej dobe bronzovej v stupni BD (Škvarek 1950; Vladár 1974, 50).

Sídlisko vo Veľkom Krtíši sa rozprestiera v západnej časti rozšírenia pilinskej a kyjatickej kultúry. Z hľadiska kultúrnej príslušnosti môžeme konštatovať, že chronologicky citlivejšie nálezy patria mladšej fáze pilinskej kultúry. Je zrejmé, že sídlisko vo Veľkom Krtíši pokračovalo až do neskorej doby bronzovej. Dokladajú to nielen sídliskové nálezy vzdialené len niekoľko desiatok metrov od pilinskej fázy osídlenia, ale aj nedaleké pohrebisko kyjatickej kultúry.

Mgr. Dana Marková
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
dejna.d@googlemail.com

LITERATÚRA

- Balaša 1953 G. Balaša: Malé Zlievce. Výskumná správa AÚ SAV č. 166/53. Nitra 1953.
- Bánesz/Nevizánsky 1984 L. Bánesz/G. Nevizánsky: Prieskum Ipeľskej kotliny. AVANS 1983. Nitra 1984, 26, 27.
- Beljak/Mitáš v tlači J. Beljak/V. Mitáš: Praveké a stredoveké nálezy z Dolnej Strehovej. AVANS 2009, v tlači.
- Beljak/Pažinová 2011 J. Beljak/N. Pažinová: Archeologická prospekcia stredného Poiplia. AVANS 2008. Nitra 2011, 50-53.
- Beljak/Pažinová/Mihaľkin 2011 J. Beljak/N. Pažinová/J. Mihaľkin: Zberové nálezy z katastra obce Sucháň, okres Veľký Krtíš. AVANS 2008. Nitra 2011, 60, 61.
- Brunn 1968 W. A. von Brunn: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit I-II. Berlin 1968.
- Budinský-Krička 1947 V. Budinský-Krička: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: Slov. dejiny 1. Bratislava 1947, 68-103.
- Budinský-Krička/Veliačik 1986 V. Budinský-Krička/L. Veliačik: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.
- Drescher 1968 H. Drescher: Punzen der jüngeren Bronzezeit aus Altmaterial. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 52, 1968, 131-142.
- Eisner 1928 J. Eisner: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1927. Sbor. MSS 22, 1928, 26-40.
- Eisner 1933 J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Furmánek 1973 V. Furmánek: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
- Furmánek 1975 V. Furmánek: Piliňská kultura, její geneze a vývoj. Kandidátska dizertačná ráca. Rukopis. Nitra 1975.
- Furmánek 1977 V. Furmánek: Piliner Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1979 V. Furmánek: Horné Plachtince. Výskumná správa AÚ SAV č. 1626/79. Nitra 1979.
- Furmánek 1980 V. Furmánek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- Furmánek 1984 V. Furmánek: Osada lidu kyjatickej kultury v Čelovcích. AVANS 1983. Nitra 1984, 75, 76.
- Furmánek 1989 V. Furmánek: Burgenlagen der Kyjatice-Kultur. In: B. Gediga (Hrsg.): Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie śródkowej. Wrocław 1989, 73-84.
- Furmánek 1999 V. Furmánek: Ojedinely nález bronzového hrotu kopije z Horných Strhárov. AVANS 1997. Nitra 1999, 43.
- Furmánek 2000 V. Furmánek: Nové archeologické lokality z Čebovskej pahorkatiny. AVANS 1998. Nitra 2000, 66, 67.
- Furmánek/Novotná 2006 V. Furmánek/M. Novotná: Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII/6. Stuttgart 2006.
- Furmánek/Ožďáni 1997 V. Furmánek/O. Ožďáni: Nálezy keramiky z hradiska kyjatickej kultúry v Horných Plachtincach. AVANS 1995. Nitra 1997, 48, 49.
- Furmánek/Veliačik/Romsauer 1982 V. Furmánek/L. Veliačik/P. Romsauer: Jungbronzezeitliche befestigte Siedlungen in der Slowakei. In: B. Chropovský/J. Herrmann (Hrsg.): Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin – Nitra 1982, 159-175.
- Gedl 2002 M. Gedl: Die Halsringe und Halskragen in Polen I. (Frühe bis jüngere Bronzezeit). PBF XI/6. Stuttgart 2002.
- Gedl 2004 M. Gedl: Die Beilen in Polen IV (Metalläxte, Eisenbeile, Hämmer, Ambosse, Meißel, Pfrieme). PBF IX/24. Stuttgart 2004.

- Hájek 1954* L. Hájek: Zlatý poklad v Barci u Košic. Arch. Rozhledy 6, 1954, 584-587, 610, 611.
- Kemenczei 1965* T. Kemenczei: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. Herman Ottó Múz. Évk. 5, 1965, 105-175.
- Kytlicová 1961* O. Kytlicová: Význam dlátek v hromadných nálezech bronzů. Pam. Arch. 52, 1961, 237-244.
- Kytlicová 2007* O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Makarová 2008* E. Makarová: Ženský kroj lužickej kultúry v dobe bronzovej na Slovensku. Pokus o rekonštrukciu na základe hrobových nálezov a depotov. Štud. Zvesti AÚ SAV 44, 2008, 65-220.
- Malinowski/Novotná 1982* T. Malinowski/M. Novotná: Środkowoeuropejskie wielokrotne naszyjniki brązowe. Arch. Interregionalis 4. Ślupsk 1982.
- Márton 1911* L. Márton: Nógrád vármegye őskora. In: S. Borovszky (szerk.): Magyarország vármegyei és városai. Nógrád Vármegye. Budapest 1911, 321-346.
- Mozsolics 1973* A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Mozsolics 1985* A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- Müller-Karpe 1959* H. Müller-Karpe: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin 1959.
- Novotná 1957* M. Novotná: Poklad bronzov z dolného Pohronia. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 71-75.
- Novotná 1970* M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 1980* M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1984* M. Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
- Ožďáni/Furmánek 1997* O. Ožďáni/V. Furmánek: Sídlisko z neskorej doby bronzovej v Sucháni. AVANS 1995. Nitra 1997, 141-143.
- Ožďáni/Furmánek 1998* O. Ožďáni/V. Furmánek: Pravé osídlenie v chotári mesta Modrý Kameň. AVANS 1996. Nitra 1998, 123-125.
- Ožďáni/Nevizánsky 2002* O. Ožďáni/Nevizánsky: Nové nálezisko kyjatickej kultúry v Sucháni. AVANS 2001. Nitra 2002, 154, 155.
- Ožďáni/Točík 1989* O. Ožďáni/A. Točík: Na úsvite dejín. In: J. Alberty/J. Sloboda (eds.): Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia 2/1. Dejiny. Martin 1989, 13-128.
- Paulík 1965* J. Paulík: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 33-106.
- Paulík 1984* J. Paulík: Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zbor. SNM. 78. Hist. 24, 1984, 27-48.
- Paulík 1986* J. Paulík: Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (IV). Zbor. SNM. 80. Hist. 26, 1986, 69-112.
- Petrescu-Dîmbovița 1978* M. Petrescu-Dîmbovița: Die Sicheln in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens. PBF XVIII/I. München 1978.
- Petrovský-Šichman 1961* A. Petrovský-Šichman: Archeologický prieskum stredného Poiplia r. 1955. Štud. Zvesti AÚ SAV 7, 1961, 1-197.
- Porac/Coren 1981* C. Porac/S. Coren: Lateral Preferences and Human Behaviour. New York 1981.
- Reinhold 1963* M. Reinhold: The Effect of Laterality on Reading and Writing. Proceedings of the Royal Society of Medicine 56, 1963, 203-206.
- Romsauer 1977* P. Romsauer: Veľký Krtíš. Výskumná správa AÚ SAV č. 8117/77. Nitra 1977.

- Říhovský 1979 J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet (von den mittleren bis zu älteren Eisenzeit). PBF XIII/5. München 1979.
- Říhovský 1983 J. Říhovský: Die Nadeln in Westungarn I. PBF XIII/10. München 1983.
- Říhovský 1992 J. Říhovský: Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. PBF IX/17, Stuttgart 1992.
- Salaš 2005 M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. I.-II. Brno 2005.
- Szathmári 2010 I. Szathmári: Bronze Age Gold Finds from Dolyán (Nógrad County) in the Prehistoric Collection of the Hungarian National Museum. In: Sz. Guba/K. Tankó (szerk.): „Régről kell kezdenünk...“. *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Szécsény* 2010, 95-114.
- Škvarek 1950 A. Škvarek: Zpráva o nálezoch vo Veľkom Krtíši. Výskumná správa č. 1765/50. Nitra 1950.
- Vinski-Gasparini 1973 K. Vinski-Gasparini: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar 1973.
- Vladár 1974 J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3. München 1974.
- Žebrák 1982 P. Žebrák: Výsledky terénneho průzkumu na jihu středního Slovenska. AVANS 1981. Nitra 1982, 315-318.
- Žebrák 1983 P. Žebrák: Archeologický průzkum jihu středního Slovenska v letech 1981-1982. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 339-355.
- Žebrák 1984 P. Žebrák: Výsledky průzkumu ve Veľké Vsi nad Ipľom. AVANS 1983. Nitra 1984, 229, 230.
- Žebrák 1985 P. Žebrák: Výsledky průzkumu na jihu středního Slovenska. AVANS 1984. Nitra 1985, 261-264.

BRONZE ARTIFACTS FROM THE PILINY CULTURE SETTLEMENT IN VEĽKÝ KRTÍŠ

Dana Marková

A settlement in Veľký Krtíš was discovered in 1950 during digging foundations for Machine and Tractor Station (STS) and planing surrounding terrain. The site is located on the south of Veľký Krtíš, in the current industrial park, on the left side of the old road to Malý Krtíš. It lies on the southwestern slope of the hill Grôs, which is at the confluence of the Krtíšsky crook and its left tributary Medokýšny stream (Fig. 1). Through an inspection, this site was determined as a settlement of Urnfield period with a thick layer to 50 cm in the depth of 40-60 cm below ground level.

Typological structure of finds consists of jewelry and fragments (six pieces) and fragments of tools (four pieces) including items No. 1 and No. 2 and of 29 bronze wire fragments. Rather unique find is a twisted bronze wire necklace fragment (Fig. 4: 11). The only analogy so far is the open twisted necklace with spiral endings from the grave II/74 in the tumulus of Čaka kultúr in Dedinka dating to stage BD/HA1 (Paulík 1984, 35, Fig. 5: 3). Similarly, twisted round jewel – earring, event. part of another jewel (Fig. 4: 5) has a numberless direct analogy. A similar jewel with interlaced ends comes from the hoard Lengyeltóti IV. According A. Mozsolics (1985, 143, 144, tab. 110: 17) it is dated to the stage Kurd. Dating of the pin with biconical head is also open (Fig. 4: 10). However, it seems characteristic for stage BD/HA1, event. HA1, its occurrence is documented throughout the Urnfield period in the wider Central European area (Novotná, 1980, 116-121; Říhovský 1979, 121, 1983, 24; Salaš 2005, 108, 109). A remarkable find is a sickle fragment for lefthander (Fig. 4: 6). Typologically they occur in the north of the Carpathian Basin dated from late stages of Tumulus cultures with varying intensity until the stage Kurd (Furmánek/Novotná 2006, 23-27, Nr. 66). This find is unique for its intended purpose. It has been shown that in the Bronze Age the righthanders were dominant to lefthanders. Use of a right hand is maintained and continued to develop since then (Reinhold 1963, 204). Nevertheless, the quantity of sickles for lefthanders in the Bronze Age does not correspond to current estimates of natural lefthanders – approx. 12 % (Porac/Coren 1981, 263). Three other finds with no chronological importance can be characterized as awls (Fig. 4: 1-3). Another undatable finds are three spiral tubes (Fig. 4: 7-9).

Previous analysis showed that the time span of significant finds extends in the relative chronology from stage BC2/BD until stage HA1. Unfortunately, almost none of them is chronologically sensitive enough to be clearly limited to one stage or chronological horizon. The settlement in Velký Krtíš is situated in the western part of extension of Piliny and Kyjatice cultures. In the term of cultural classification can thus be concluded that the chronologically sensitive finds belong to the late Piliny culture. It is evident that settlement in Velký Krtíš continued till the Late Bronze Age, which can be proved by settlement finds just few meters from this site and nearby burial ground of the Kyjatice culture.

WAFFEN IN GRÄBERN DER ÄLTEREN BRONZEZEIT IN DER SLOWAKEI

M Á R I A N O V O T N Á

Gräberfelder lassen sich als Maßstabsebene für die Entwicklung der bronzezeitlichen Sozialgruppen und die gesellschaftliche Stellung ihrer Mitglieder heranziehen. Sie gewähren Informationen, die andere Kategorien der archäologischen Quellen nur gelegentlich oder überhaupt nicht geben. In der Grabausstattung hat sich auch die Ausrüstung, die der Gegenstand meines Beitrages ist, erhalten. In der älteren Bronzezeit in der Slowakei ermöglichen vorwiegend Körperbestattungen, aus ungestörten Gräbern die Rekonstruktion ihrer Trageweise der Objekte. Die persönliche Ausstattung gibt die Möglichkeit in die damaligen Gewohnheiten hineinzuschauen und zu beurteilen, ob es immer um eingelebte, für ausgesonderte soziale Gruppen charakteristische Beigaben ging, bzw. ob sie auch die Individualität des Beigesetzten widerspiegeln. Die Kenntnisse sind von der Erhaltung der Gräber abhängig. Dabei spielen die Erhaltungsbedingungen eine Rolle aber auch Eingriffe in der Vorgeschichte, seien sie absichtlich oder zufällig, profan oder aus Kultgründen erfolgt beeinflussen das Aussagepotential. Es geht auch um den Vergleich der Intensität des Vorkommens von Waffen und des Typenspektrums im Südwesten und Osten des Landes. Der Stand der Veröffentlichung der Gräberfelder, besonders aus dem östlichen Teil der Slowakei mit bisher unveröffentlichten Ergebnissen der langjährigen Ausgrabungen der Gräber der Otomani-Füzesabony-Kultur in Nižná Myšľa, erlauben nicht den gegebenen Stand im Rahmen der ganzen älteren Bronzezeit zu verfolgen. Mit gewisser Zurückhaltung kann der Inhalt der Gräber mit Waffen in der Nitra- und Košťany-Gruppe gegenseitig verglichen werden. Aus der Literatur bekannte Gräberfelder der Nitra-Gruppe sind ausreichend repräsentativ und man kann kaum markantere Korrekturen und Änderungen, auch nach der Kenntnis des Inhaltes der bisher nur randerwähnten weiteren Gräberfeldern, erwarten. Eine Ausnahme kann das Gräberfeld in Mýtna Nová Ves, besonders was die Pfeilspitzen betrifft, darstellen. Ihre gesamte Zahl aus den Gräbern ist zwar bekannt, aber unbekannt ist ihre Lage, sie sind in einzelnen Gräbern und ihre Kombination mit anderen Beigaben (Bátora 2000, 327) vertreten.

Mehr Aufmerksamkeit wurde den Metallwaffen gewidmet. In der Edition *Prähistorische Bronzefunde* (PBF) waren vor Jahren die damals zugänglichen Funde der Äxte und Beile (Novotná 1970) und später Dolche (Vladár 1974) präsentiert. Einzelne Funde von Waffen beinhaltet auch eine Reihe von Studien, Artikeln und kurzen Informationen. Die Metalldolche aus Gräberfeldern und kleineren Gräbergruppen der Nitra- und Aunjetitzer-Kultur hat unlängst die Autorin dieses Beitrages zusammengefasst (Stand bis zum Jahr 1995; Novotná 2001, 317-321). Aus den Gräbern der Nitra- und Maďarovce-Kultur auf dem Gräberfeld in Jelšovce hatte alle Waffenarten J. Bátora (2000) übersichtlich bearbeitet. Geringeres Interesse wurde bisher den steinernen und aus Knochen und Geweih erzeugten Waffen gewidmet. Vom Gesichtspunkt der Nutzung als Waffe sind sie vielleicht mit den metallenen gleichwertig, auch wenn in einzelnen Fällen die Wirksamkeit anders sein konnte. Es gilt ihre Bedeutung als Statussymbol zu prüfen und die Möglichkeit zu hinterfragen, ob sie Rückschlüsse über die Stellung des Trägers innerhalb sozialer Gruppen zulassen. Möglich ist auch ihre tradierte Beigabe ohne das weitere Schlüsse in sozialgeschichtlicher Hinsicht möglich sind.

Die Basis der Forschung der Waffen in Gräbern der Nitra-Kultur sind die Gräberfelder und kleinere Gräbergruppen, die vor Jahren in Form eines Kataloges von A. Točík (1979) veröffentlicht wurden. Sie werden beim erwähnten Autor durch nicht erfasste ältere z.B. Veselé (Budinský-Krička 1965, 51-92), Branč (Vladár 1973) und neuerlich durchforschte und veröffentlichte Gräberfelder ergänzt. Zu solchen gehört eine Übersicht der Gräberfelder der Nitra-Kultur auf dem Gebiet der Stadt Nitra hinzu (Vladár/Bátora 2004, 245-257). Zusammen handelt es sich um 17 Lokalitäten mit über 1200 Gräbern. Für die Ostslowakei hat J. Pástor (1962; 1969; 1978) eine Überzahl der Gräber der Košťany-Gruppe veröffentlicht. Der Umfang der Lokalitäten und der Gräber gegenüber der Nitra-Gruppe ist wesentlich geringer. Aus vier Gräberfeldern sind es 416 Gräber. Informationen aus beiden Kulturen ist in unterschiedlicher Qualität. Die Qualitätsunterschiede treffen auch auf die Bilddokumentation zu. Sie ermöglicht nicht immer die Details (sie betreffen z.B. die Retuschen auf den Pfeilspitzen) zu bemerken. Von den Metallwaffen (die gleichzeitig Werkzeuge waren) sind in beiden Kulturen Dolche vertreten. Wo die chemischen Analysen fehlen, verwenden wir ohne Spezifikation der Qualität den Terminus Metallwaffe (auch wenn es klar

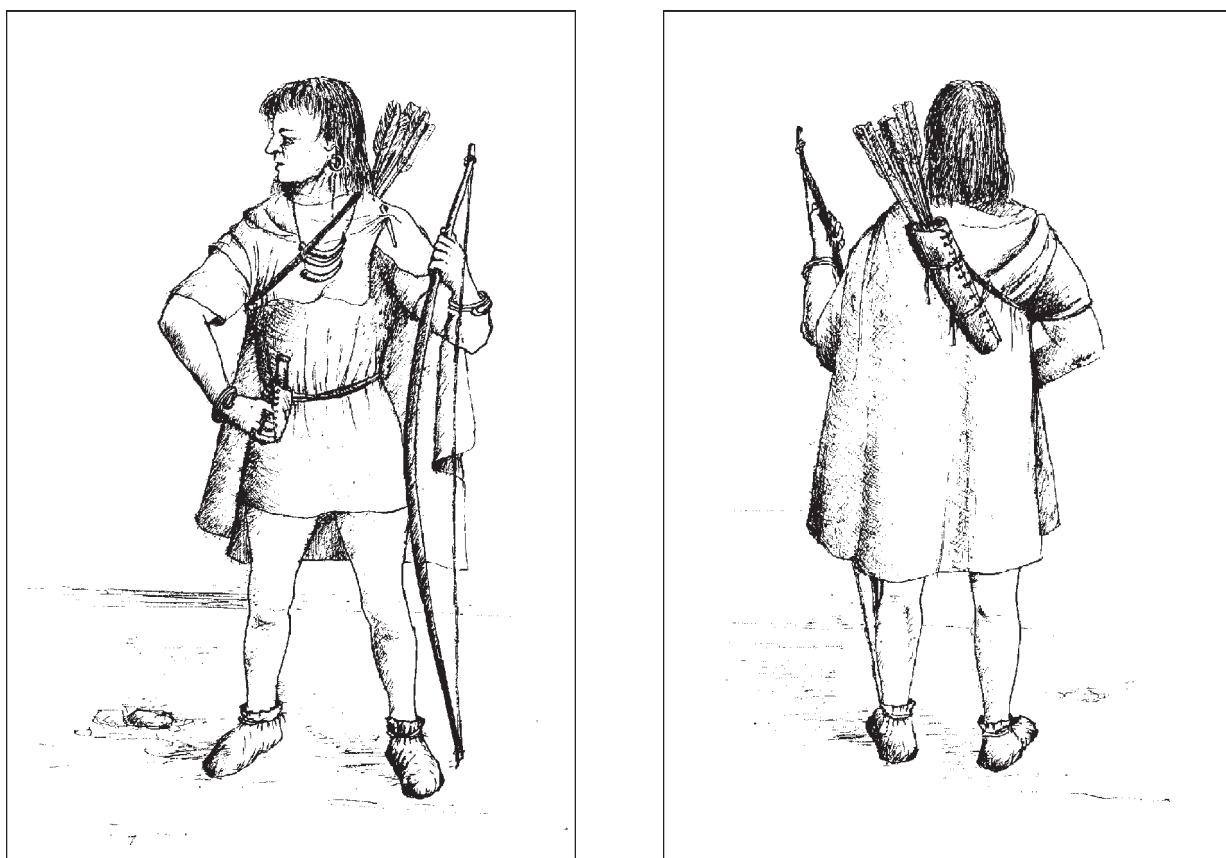

Abb. 1a, 1b. Rekonstruktion des frühbronzezeitlichen Kriegers nach P. Šima-Juriček.

ist, dass es sich vorwiegend oder immer um unlegiertes Kupfer handelte). Bei den Steinwaffen gibt es Pfeilspitzen, sehr rar sind Beile und Hammeräxte. Aus Knochen und Geweih gibt es Hammeräxte, selten Knochenpfeilspitzen. Das neuerlich entdeckte Gräberfeld der Košany-Kultur in der Zips ist noch nicht veröffentlicht.

Auf dem bisher größten Gräberfeld der Nitra-Kultur in Výčapy-Opatovce waren aus 311 Gräbern nur in neun Gräbern Waffen vorhanden (Točík 1979, 65-129). Die anthropologische Analyse (E. Strouhal) zeigte, dass sich in einem, bzw. in zwei Fällen Waffen in einem Frauengrab befand. Auch anhand der Orientierung (Hockerhaltung auf linker Seite liegend, Ost-West orientiert) hatte die Frau (Grab 153) neben dem Schädel einen Schlaferring in Form eines Weidenblattes und unter dem Unterkiefer ein Steinartefakt. Laut der Beschreibung (triangularer Splitter aus Hornstein mit Retuscheandeutungen) und der Abbildung handelt es sich wahrscheinlich um eine Pfeilspitze gewöhnlichen Typus. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass der Splitter für diese Zwecke verwendet wurde, wie noch angedeutet wird. Im zweiten Frauengrab (Grab 262) lag die geflügelte Pfeilspitze neben dem Schädel in der Nähe eines Drahtringes, einer kleinen Spirale und einer Klinge mit schräg abgeschnittenen Enden. Die Frau hatte am Hals ein Halsband aus 28 rohrartigen Meeressmuscheln. Unsicher ist die Festsetzung des triangularen Splitters mit Retuschespuren als Pfeilspitze aus einem Männergrab (Grab 159), der bei den Beckenknochen weitere zehn Silexsplitter (Quarz und Jaspis), einen Wildschweinstoßzahn und bei den Beinen einen Knochenpfriem hatte. Eine Pfeilspitze wurde in einem weiteren Männergrab (Grab 202) gefunden. Zwei weitere Pfeilspitzen aus dem Gräberfeld in Výčapy-Opatovce sollen anhand des Textes unter der Abbildung aus dem Grab 304 stammen, womit aber der Katalogtext nicht korrespondiert (Točík 1979, 128, Taf. L: 16). Auch laut der Beschreibung des Inhaltes weiterer Gräber könnten die Pfeilspitzen den anderen nicht zugeordnet werden.

Die nichtmetallene Waffen repräsentieren noch ein flaches Steinbeil (Grab 231) und eine Knochenhammeraxt (Grab 264), beide aus Männergräbern. Bei dem erstgenannten war das Beil die einzige Beigabe.

Ebenfalls bescheiden ist die Zahl der Metallwaffen. Ein ganzer Dolch (Grab 310) auf der Brust eines schlecht erhaltenen Männerkörpers war die einzige Beigabe. Der Verstorbene wurde auf dem Rücken in aufgebahrter Lage beigelegt. Ein Dolchfragment fand sich in einem weiteren – in diesem Fall einem gestörten – Männergrab (Grab 183).

Eine größere Zahl an Waffen und eine insgesamt reichere Ausstattung ist aus Branč, wo 236 Gräber der Nitra-Gruppe erforscht wurden (Vladár 1973), bekannt. Die Pfeilspitzen in sieben Gräbern repräsentierten durch ihre Zahl eine Waffe (Gräber 22, 32, 74, 104, 178, 182, 233), wie im Abschluss noch gezeigt wird. Bei drei Gräbern wurde ein sekundärer Eingriff festgestellt. Im ersten begeraubten Grab (Grab 22) verblieben noch vier Pfeilspitzen. Im zweiten (Grab 32) lagen unter den Beckenknochen fünf Feuerstein-Pfeilspitzen in einer Reihe, eine weitere große Pfeilspitze lag beim Knie des rechten Beines. Im dritten beschädigten Grab verblieb eine Pfeilspitze. Bis sieben Pfeilspitzen wurden in einem Männergrab (Grab 104) bei linkem Oberschenkelgelenk gefunden. In einem weiteren Grab (Grab 178) lagen um das Becken herum drei Pfeilspitzen, ein Bruchstück einer vierten wurde in der Grabschüttung gefunden. Die größte Zahl, acht Pfeilspitzen, stammt aus einem Männer-Doppelgrab (Grab 233). Alle befanden sich neben einem Skelett: drei neben dem Ellbogen und weitere fünf unter den Beckenknochen. Das zweite Skelett hatte nur einen Wildschweinstoßzahn-Bruchstück bei sich. In einem einzigen Grab mit Pfeilspitzen war ein Metalldolch, er lag unter dem Becken. Die Pfeilspitzen (vier Stücke hintereinander gereiht) lagen neben den Halswirbeln, zwei weitere nahe der Ferse. Der Metalldolch aus dem Grab 55 mit stark vergangenem Skelett lag beim Vorderarm an der linken Hand. Anhand der zyprischen Schleifennadel (an der Brust) ist die Zugehörigkeit des Grabes 88 mit einem Dolch und einem Skelett (Mann), welches mit Ocker bestreut und ursprünglich auf einer Matte lag oder mit einem Gewebe bedeckt war, zur Nitra-Kultur unsicher. Der dritte Metalldolch mit abgebrochener Spitze (Grab 264) lag unter dem Männerknochen an der Taille. In Grab 195 lag der Dolch ungefähr unter dem Arm. Nur in einem Grab (85) lag in der Nähe des Schädels als einzige Beigabe eine Hammeraxt.

187 Gräber der Nitra-Kultur aus Jelšovce enthalten eine geringe Zahl von Waffen (Bátora 2000). Je eine Pfeilspitze war in zwei Gräbern (Grab 24, 436), eines davon war gestört und das Geschlecht des Toten anthropologisch nicht feststellbar. In einem weiteren gestörten Grab lagen bei zerstreuten Knochen der unteren Extremitäten eine Pfeilspitze, ein Dolchfragment und ein Wildschweinstoßzahn. Im Grab 444, von einem Graben umringt, lag ein Mann mit verstreuten Beinen (ursprünglich im Knie gebogen) auf dem Rücken, in der Gegend zwischen dem Becken und den Rippen hatte er zwei Pfeilspitzen und zwei Lamellen. Insgesamt fünf Pfeilspitzen, gelegen neben dem Becken, begleiteten den Verstorbenen im Grab 449. In einem anderen Grab (Grab 473) lag eine Pfeilspitze um den Brustkorb, vier weitere beim Knie. Als reich kann das Grab eines Mannes (Grab 477) bezeichnet werden – an der Hand hatte er einen Armmuskel aus Kupferdraht, an den Fingern der rechten Hand drei Ringe (zwei davon in Form eines engen Weidenblattes, einer war aus Doppeldraht) und unter dem Schädel zwei Kupferohrringe. Zwischen dem Ellbogen und den Beckenknochen lagen fünf Pfeilspitzen, zwei Wildschweinstoßzähne, ein Kupferstab mit Öse. Eine sechste Pfeilspitze und ein Knochenpfriem lagen neben dem Oberschenkelknochen. Aus den beschädigten Gräbern kam je ein Kupferdolch (Grab 443, 450). Der vierte Dolch aus dem Gräberfeld war die einzige Beigabe in einem weiteren Männergrab. Ungewöhnlich sind drei Pfeilspitzen aus Geweih in einem der Männergräber (Grab 611), die neben den Beckenknochen lagen.

Aus Komjatice aus 13 Gräbern der Nitra-Kultur (sie stellen einen kleinen Teil des Gräberfeldes dar; Točík 1979, 160-162) wurde in einem Grab (Grab 13) neben den Beinen eine Pfeilspitze gefunden.

Aus dem Gräberfeld Šaľa I, Lage Hidas, beschrieb A. Točík (1979, 144-159) 62 Gräber und aus der Lage Dusikáreň (Šaľa II) elf Gräber der Nitra-Kultur. Bei den erstgenannten Gräbern befanden sich Waffen in acht, überwiegend gestörten Gräbern. In drei davon lag ein Metalldolch als einzige Beigabe zwischen den zerstreuten Knöchen – Grab 5, 29 (mit Tierknochen) und 54. In einem weiteren Männergrab lag außer einem Dolch (neben der Hand) ein Schlafenring unter dem Schädel (Grab 6). Beim fünften Metalldolch (bei der Wand der Grabgrube) lag neben anderen Beigaben auch eine Pfeilspitze (auf der Brust). In einem anderen zerstörten Grab (Grab 23) war auch eine Pfeilspitze. Beim anderen Fundplatz in Šaľa lag nur in einem Grab (Grab 7) auch ein Dolch, und zwar neben dem am Rücken liegenden Skelett.

In einigen kleineren Gruppen der Gräber (z.B. Kapince mit sieben Gräbern) wurden keine Waffen festgestellt (Točík 1979, 162-164). Arm an Waffen waren auch die Gräber der Nitra-Gruppe aus Čierny Brod (33 Gräber), davon war fast die Hälfte gestört. Nach L. Veliačik (1969, 301-319) waren in Grab (Grab 65) aus dem ältesten Teil des Gräberfeldes, drei Arten an Waffen vertreten: ein Metalldolch, eine steinerne Hammeraxt und eine Pfeilspitze. Die Position im Grab, wo sich auch ein Gefäß mit Schnurverzierung und Tierknochen befanden, ist nicht angegeben. Ohne nähere Spezifikation werden aus den Gräbern auch zahlreiche Erzeugnisse aus Knochen und Geweih erwähnt.

Aus einem Teil des erforschten Gräberfeldes mit 62 geöffneten Gräbern der Nitra-Kultur in Tvrdošovce, wurden in sieben Gräbern Waffen festgestellt (*Točík 1979, 129-144*). In zwei Fällen handelte es sich um Metalldolche (Grab 14, 48), in den restlichen fünf Gräbern waren es Pfeilspitzen. Bei dem ersten Grab mit Dolch (Grab 14) hatte der Mann Halsschmuck neben sich. Noch reicher war das zweite Grab mit stark vergangenem Skelett und einem neben den Beckenknochen liegenden Dolch. Je eine Pfeilspitze war im ganz zerstörten Grab 2 und in Grab 33, wo der Schädel fehlte. Im zweitgenannten Grab lagen eine Pfeilspitze, zwei Wildschweinstoßzähne und fünf Steinsplitter neben den Knien.

Aus nur teilweise veröffentlichten Gräberfeldern der Nitra-Kultur sind vier (bzw. fünf) Metalldolche (davon eine in Miniaturgröße) aus Abrahám (*Vladár 1974, 21, 22*), zwei aus Nitra-Čermáň (insgesamt 122 Gräber der Nitra-Kultur; *Vladár 1974, 23, 24; Vladár/Bátora 2004, 249*). Aus weiteren Gräbern aus dem Gebiet der Stadt Nitra werden keine anderen Waffen erwähnt. Einige Bruchstücke einer Dolchspitze, wahrscheinlich absichtlich wertlos gemacht, wurden in mehreren Gräbern in Mýtna Nová Ves gefunden (*Bátora 2000, 317*). Aus dem Gräberfeld in Ludanice-Mýtna Nová Ves stammen aus Gräbern der Nitra-Kultur acht Dolche, bzw. ihre Bruchstücke. Alle sind aus Gräbern erwachsenen Männern (Gräber 26, 108, 295, 348, 374, 440, 484 und 589). In einem Teil der Gräber wurden außer dem Dolch auch steinerne Pfeilspitzen (Grab 108: zwei Stücke, Grab 295: fünf Stücke, Grab 348: drei Stücke, Grab 374: drei Stücke, Grab 440: drei Stücke) gefunden; in einzelnen Gräbern waren sie verschiedenartig plaziert (ausführliche Beschreibung: *Bátora 2009, 225-233*). Beide Arten der Waffen aus Mýtna Nová Ves sind vorwiegend in die ältere Phase der Nitra-Kultur (*Bátora 2009, 235-240, 247-249*) datiert.

Die vorgelegte Tabelle hat gezeigt, dass die spezialisierten Waffen aus Dauermaterialien nur in einem kleinen Prozentsatz der Gräber vertreten sind. Ohne die bisher unveröffentlichten Gräberfelder (von welchen schon einige Waffentypen bereits präsentiert wurden) stellen sie weniger als 6 % dar. Wenn wir davon die Dolche, die eine mehr universelle Aufgabe hatten und eventuell mehr Werkzeug als Waffe waren, und die Waffen als Insignie der Macht abziehen, sinkt die Zahl noch deutlicher. Die Außergewöhnlichkeit der Waffen – funktionsfähig oder symbolisch – in der frühen Bronzezeit unterstreicht ihre Zeitspanne, die die ganze Dauer der Nitra-Kultur einnimmt. Von diesem Aspekt her kann als Ausnahme nur die größere Zahl der Pfeilspitzen (zusammen 111 Stück aus insgesamt 550 Gräbern) aus Mýtna Nová Ves gehalten werden. Die festgestellten Angaben ermöglichen folgende vorläufige Schlussfolgerungen: bei mehr als tausend Gräbern (ohne Mýtna Nová Ves) waren Waffen nur in 56 vertreten. Die kleine Zahl der spezialisierten Waffen kann die Tatsache widerspiegeln, dass sie gelegentliche jene aus organischem Material hergestellte Waffen ergänzten, aber kaum erhalten sind. Auf die Verwendung von Holzwaffen deutet in erster Linie der Bogen, der nur ausnahmsweise, vorwiegend aus neolithischen Siedlungen außerhalb unseres Gebietes, erhalten ist. Der gegenwärtige Stand unterstützt nicht die Ansicht über häufiges und zahlreiches Vorkommen von Waffen nicht nur in der Nitra-Kultur, sondern auch in anderen Kulturen der älteren Bronzezeit. So kann auch ihr Mangel – wie es oft gemacht wird – dem sekundären Öffnen der Gräber zugeschrieben werden. Vor einigen Jahren habe ich darauf am Beispiel der Metalldolche hingewiesen. In der Nitra- und Aunjetitzer-Kultur verblieben sie auch in gestörten und ausgeraubten Gräbern (*Novotná 2001, 317-323*). Das Verhältnis der unbeschädigten und beschädigten Gräber hat gezeigt, dass die sekundär unberührten Gräber in der Nitra-Kultur in der absoluten Überzahl sind. Ihr Verhältnis auf einzelnen Gräberfeldern ist schwankend. Zum Beispiel in Výčapy-Opatovce fallen 18,5 % gestörte Gräber auf, in Branč waren nur um die 10 % ausgeraubt. Die Seltenheit der Waffen in der Grabausstattung spiegelt die gesellschaftliche Struktur mit kleiner, übergeordneter Schicht der erstrangigen Jäger und Krieger wider. Über die Stellung des Einzelnen im Rahmen einer ausgesonderten Gruppe zeugt indirekt die Art, Zahl und Position der Waffen bei dem Verstorbenen. Ihre Position deutet an, dass sie auch die Funktion des Statussymbols hatten. Dieselbe Deutung kann auch bei den Miniaturwaffen appliziert werden. Der Anteil der Jäger – und Krieger im Rahmen gewisser Gesellschaften war von mehreren Faktoren abhängig. Einer davon war der potentielle oder akute Bedarf des Schutzes vor dem Feind, wie darüber im Fall des Gräberfeldes in Mýtna Nová Ves nachgedacht wird, des Weiteren der Grad der wirtschaftlichen Abhängigkeit an jagdbarem Wild, u. s. w. Die häufigste Position des Dolches deutet darauf hin, dass er am Gürtel getragen wurde. Nur in Branč kamen sie auch neben dem Arm oder Ellbogen, vielleicht ursprünglich am Stock als Insignie befestigt, vor. Anhand der Position (neben dem Schädel) kann dieselbe symbolische Funktion auch der Hammeraxt aus Geweih aus demselben Gräberfeld zugeschrieben werden. Die Bedeutung des Dolches in der Funktion als Messer war für den Jäger evident. Trotzdem war er nur ausnahmsweise im Grab mit anderen Waffen vergesellschaftet (*Čierny Brod, Grab 659*). Öfter als andere Waffen kamen Pfeilspitzen vor. Die Wahrscheinlichkeit eines Volltreffers mit einem Schuss hat sich mit der Zahl der geschossenen Pfeile erhöht. Der Durchschnitt liegt zwischen 3-5 Schüssen, eine kleinere Zahl der Pfeilspitzen im

Grab (unter 3 Stücke) wird für eine nicht komplette Waffe gehalten, sondern für ein Symbol (*Sicherl 2004, 174*). Dies kann erklären, warum – obwohl ausnahmsweise – je eine Pfeilspitze auch in den Frauengräbern vorkommt. Bei einer Pfeilspitze im Grab kann nicht ausgeschlossen werden, dass sie in weichen Teilen des Körpers stecken blieb und Ursache des Todes war. Nicht selten sind auch Fälle, wo sie im Knochen stecken blieb (oft in den lumbalen Wirbelknochen). Ein Beispiel in der Nitra-Kultur ist das Grab 12 aus Veselé (*Budinský-Krička 1965*). Auf eine kleine dreieckige Pfeilspitze, die zwischen den Wirbelknochen steckte, ist man erst beim Ordnen der Knochen im Museum gestoßen. Experimente mit Tieren haben gezeigt, dass Pfeilspitzen mit breiterer Form und Flügelchen (so sieht auch ein Teil der Pfeilspitzen mit herzförmiger Form und abgerundeten Kannten aus (*Bátora 2000; Variante A1 aus Jelšovce*), nur schwer aus der Wunde entfernt werden konnten. Eine dreieckige schlanke Pfeilspitze, konnte, soweit sie nicht auf einen Knochen stieß, durch den Körper durchdringen (*Paulsen 1990, 303*). Die Kraft einer leicht gezähnten und gut retuschierten Pfeilspitze aus Stein hat beim Einschuss in weiche Teile eine um 25 % größere Durchschlagkraft als eine Spitze desselben Gewichtes- und derselben Größe und Form aus Metall (*Vencl 1984, 307*). Der Einschlag musste nicht immer primäre Ursache des Todes sein. Er konnte durch Verblutung, bzw. durch Tetanus oder Blutvergiftung aus Unreinheit, verursacht werden. Die Wirkung des Schusses war unmittelbar von der Entfernung des Bogenschützers, der Flugweite, sowie der Qualität des Bogens und des Pfeils abhängig. Bei der Jagd war der Erfolg auch von der Größe des Tieres abhängig. Versuche haben u. a. auch gezeigt, dass von 20 aus 20 m Entfernung abgegebenen Geschossen auf ein größeres Tier nur 7 direkt tödlich waren, bzw. eine tödliche Verletzung verursachten (*Paulsen 1990, 303*). Zum Verlust eines Pfeils kam es nur durch fehlerhafte Geschosse. Nach dem Treffer, vor allem wenn der Knochen getroffen wurde, konnte die Pfeilspitze brechen. Bei zersplitterten Stücken kann man nicht immer erkennen, ob sie aus einer Pfeilspitze stammen. Man weiß nicht, ob sie erneut verwendet wurden, bzw. ob man zu geeigneten Bruchstücken als Ersatz gegriffen hat. Diese Funktion hatten vielleicht ein Teil der morphologisch atypischen Steinbruchstücke in Gräbern, die meist an einer Stelle konzentriert waren. Sie deuten auf die Deponierung in einer Schutzhülle hin. Schon im Neolithikum werden die rechteckigen asymmetrischen Trapeze im östlichen, mittleren und südöstlichen Europa für führende Formen der Pfeilspitzen gehalten (*Löhr 1994, 38, 39*). Die sog. Sichelsteine, soweit sie vom Grass keine polierte Kannte hatten, sollten dem erwähnten Zweck dienen. Die steinernen Pfeilspitzen erfordern für ihre Herstellung keine hohen technischen Kenntnisse und Fertigkeiten. Sie wurden aus zugänglichen Steinsorten, wie auch in der Nitra-Kultur war, hergestellt. Die Retusche der ganzen Oberfläche oder nur der Kannten ist eine technische Eigenart, darauf weist ihr gemeinsames Vorkommen hin. Mit Ausnahme der Pfeilspitzen mit schwach gezähnten Kannten wird ihre spezialisierte Herstellung nicht vorausgesetzt. Viel schwieriger war die Herstellung des Bogens und die Wahl eines geeigneten Holzes. Die erhaltenen Funde (aus dem Neolithikum) sind aus Ulme mit einer Sehne aus Leinen. Um das Jahr 2200 sind aus dem nordwestlichen Deutschland auch erste Bögen aus Eibe belegt (*Weiner 1995, 357*). Informationen über das Holz sowie über die Art der Schäftung der Pfeilspitzen fehlen im Karpatenbecken. Für ihre Miniaturnachahmungen werden die sog. halbmondförmigen Knochenanhänger, die aus der Glockenbecherkultur bekannt sind, gehalten (*Vencl 1984, 74, 75*). Ihr Überleben bezeugt der Fund aus einem reich ausgestatteten Grab der Nitra-Kultur aus Branč, das als ein Frauengrab bezeichnet wird (*Vladár 1973, Taf. XIV: 2*). Ein Bruchstück eines vielleicht ähnlichen Bogenmodells stammt aus einem weiteren Grab, in diesem Fall einem Kindergrab, aus Branč – Grab 150 (*Vladár 1973, Taf. XIII: 7*). Beim Bogenschießen wird der Schutz des Handgelenks vorausgesetzt (ebenso muss bei längerem Schießen auch der Zugfinger mit Leder geschützt werden). Nur ausnahmsweise kommt die Armschutzplatte in Gräbern mit Pfeilspitzen vor. Als Ersatz konnten die Ledertaschen mit Grass gefüllt sein (*Vencl 1984, 308*). Pfeilspitzen aus Knochen sind nur aus einem einzigen Grab in Jelšovce bekannt (*Bátora 2000, 335, 336*). Tödliche Einschüsse von Pfeilspitzen in die menschlichen Gebeine sind seit Mesolithikum bis zur jüngeren Bronzezeit belegt; sie deuten auf dieselbe Funktion wie die steinernen hin. Sie waren in den Hirten- und Nomadengesellschaften beliebt. In einem begrenzten Spektrum an Waffen wurde der Bogen in der Nitra-Kultur am häufigsten verwendet. Pfeilspitzen in Gräbern, zusammen mit Wildschweinstoßzähnen – denen eine magische Bedeutung zugeschrieben wird – gehörten zur spezifischen Ausstattung des Jägers und Kriegers. Ihre Lage im Grab deutet im Falle mehrerer Stücke auf eine wahrscheinliche Lagerung in einem Köcher aus Leder und Holz, auf den Arm gehängt oder über die Schulter geworfen. In mehreren Gräbern wurden die Jäger und Krieger von Schmuck begleitet: Schlafenringe in Form eines Weidenblattes, Ringe aus Doppeldraht, Stab- und Drahtarmbänder und ein bis drei Ringe an Fingern der rechten Hand. Es überrascht ein häufiges Auftreten von Knochenpfriemen, für die wir keine adäquate Erklärung ihrer Funktion kennen. Dienten sie als Pfeilspitzen oder im Zusammenhang mit einem Wurfstöck – einem Vorgänger des Speeres? Solche Ansicht könnte ein Männergrab der Adlerberg-Gruppe der

frühen Bronzezeit aus Hofheim unterstützen. Als Waffe diente eine Knochenspitze in Form eines Pfriemes, die im Unterarmknochen stecken blieb (*Nuber/Wahl 1980, 89-107*). Der Pfriem aus Hofheim ist typologisch anders. Die Pfrieme der Nitra- und Košťany-Gruppe sind teilweise aus Knochenspalten und Gelenken hergestellt.

Bogen und Pfeil waren Waffen des Jägers und des Kriegers. Die Ansicht, dass seine Verwendung im Kampf nur in dem Fall möglich ist, wenn er auch durch andere Waffen begleitet war, ist strittig. In der Nitra-Kultur ist wenigstens in einem Fall (*Veselé*) der Beweis der Verwendung gegen den Menschen gegeben.

Für den Vergleich von Zahl und Typen der Waffen in parallel durchlaufender Entwicklung in der Ostslowakei standen vier Gräberfelder der Košťany-Gruppe zur Verfügung: Košice, Čaňa, Valaliky-Všechnsvätých und Košťany.

Aus dem Gräberfeld in Košice wurden in 182 Gräbern Waffen gefunden, zehn gehörten zu der Otonani-Füzesabony-Gruppe, die in acht Fällen von älteren Gräbern der Košťany-Gruppe gestört wurden (*Pástor 1969*). Metalldolche (auch in einer Miniaturform) wurden in sieben Gräbern gefunden (Grab 10, 31, 76, 78, 146, 150, 153), dabei handelte es sich in zwei Gräbern (Grab 10, 153) um zwei Dolche. In zwei weiteren Gräbern (Grab 78, 146) wurde der Dolch von einem Metallbeil begleitet. Die Pfeilspitzen wurden zu je einem Stück in fünf Gräbern (Grab 158, 161, 155, 179, 97), zwei in einem (Grab 154) und höchstens vier Pfeilspitzen in einem Grab (Grab 149) festgestellt. Nie wurden sie zusammen mit einem Metalldolch oder einem Beil gefunden. Die Metalldolche und Beile stammen, bis auf einen Fall (Grab 78; in unterem Teil vom Bagger beschädigt), aus unbeschädigten Gräbern (bzw. kleinere Teile des Skelettes waren vergangen). In Grab 10 befanden sich zwei Dolche, davon lag einer auf den Rippen, der zweite – kleinere – vor dem Schädel. In weiteren Gräbern lag der Dolch neben dem Schädel (Grab 31), vor der Brust (Grab 76, 150) oder neben der Hand (Grab 153). Das Beil in Grab 78, lag zusammen mit einem Dolch, neben dem Schädel; in Grab 146 lag neben dem Schädel ein Beil und an der Brust ein Dolch.

Aus 162 Gräbern in Čaňa blieben nur 18 von sekundären Eingriffen unberührt, zwei Eingriffe erfolgten aus symbolischen Gründen (*Pástor 1978*). Die Niederlegung von Dolchen oder Pfeilspitzen konnte, bis auf das unbeschädigte Doppelgrab eines Mannes und einer Frau (Grab 96), nicht festgestellt werden. Der Dolch lag im letztgenannten Grab neben der Hand der Frau. Je ein Dolch befand sich in zwei zerstörten Gräbern (Grab 63, 109). Drei Nieten aus einem weiteren Grab zeugen von der Anwesenheit eines Dolches, der wahrscheinlich erst nach dem Zerfall des organischen Griffes entfernt wurde. Pfeilspitzen lagen in vier Gräbern (davon ist ein Doppelgrab 135, 136), in drei davon je eine (Grab 21, 109, 135, 136) und in einem zwei (Grab 11). Im Grab 109 war sie zusammen mit einem Dolch vergesellschaftet. Die Zahl der Waffen auf dem Gräberfeld in Čaňa ergänzen Hammeräxte aus Geweih, sie befanden sich in zwei ausgeraubten Gräbern (Grab 66, 156). Aus sonstigem Material lagen in den zerstörten Gräbern Fayenceperlen, Eberstoßzähne, ausnahmsweise drei Metallrörchen und ein Schlafenzring. In dem ungestörten Doppelgrab (Grab 96, Mann und Frau) wurden außer dem Dolch auch eine Nadel mit kleinerem Scheibenkopf, eine steinerne Armschutzplatte und drei Metallschlafenzringe auf dem Schädel der Frau gefunden.

In Valaliky (Siedlung Všechnsvätých) sind von dem durchforschten Teil des Gräberfeldes 54 Gräber bekannt (*Pástor 1978*). Nur in sechs Gräbern befand sich eine Metallwaffe (Dolch, Beil) oder eine Pfeilspitze. Die Skelette sind in Folge der sekundären Öffnung in den meisten Fällen zerstreut. Nur in zwei Gräbern verblieb der Dolch (Grab 2, 47), in Grab 47 zusammen mit einem Randleistenbeil. Es ist ein gutes Indiz für eine jüngere Datierung und somit auch für eine andere Kulturangehörigkeit, die der Košťany-Gruppe nicht zuzuordnen ist. In dem erwähnten Grab verblieben trotz der Störung ungewöhnlich viele weitere Gegenstände aus Metall: Pfriem, Rörchen, Drahtspirale, aber auch 82 Fayenceperlen. Je eine Pfeilspitze waren in zwei Gräbern (Grab 2, 46), in Grab 2 zusammen mit einem Dolch, zwei stammen aus einem Grab (Grab 3), fünf befanden sich in Grab 48 und die größte Menge von sieben Pfeilspitzen stammt aus einem unbeschädigten Grab. Das Grab mit sieben Pfeilspitzen, zerstreut vom Becken bis zu den Füßen, ist durch ungefähr 2000 Fayenceperlen beim Oberteil des Skelettes außergewöhnlich. Zusammen mit einer Hammeraxt, am Rand durchbohrten Eberstoßzähnen, Dentalen und zwei Gefäßten ist dies das reichste Grab unter den durchforschten Gräbern. Die Fayenceperlen, Dentalen, Eberstoßzähne waren eine übliche Ausstattung der Gräber mit Waffen, ausnahmsweise durch eine Knochennadel, einen Metallohring und Keramik ergänzt.

Auf dem Gräberfeld in Košťany beinhalteten von den 18 erforschten Gräbern nur zwei Gräber Waffen (*Pástor 1962, 63-77*). Im teilweise gestörten Grab 15 lagen ein Metalldolch und ein unvollständiges Randleistenbeil unterhalb des Brustkorbes. Im Grab 17 waren außer dem Dolch auch acht leicht retouschierte Pfeilspitzen.

Die Art der Waffen und ihre Zahl in den Gräbern der Nitra- und Košťany-Kultur sind in den Tabellen aufgeführt. Daraus geht hervor, dass in den vertretenen Waffenarten keine chronologischen und kulturellen Unterschiede bestanden. Eine Ausnahme bilden die Randleistenbeile, die in der Nitra-Kultur nicht vorkommen. Die Dolche in Begleitung von Randleistenbeilen sprechen für eine jüngere Datierung, die über die Dauer der Nitra-Kultur in die nachfolgende Zeit reicht.

Tabelle 1-10. Art und Lage der Waffen in Gräbern der Nitra-Kultur.

BEŠEŇOV

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
6		X(4)		M	beim Becken

BRANČ

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
22		X(4)		M	Becken
32		X(5)(1)	X(4)	M	unter dem Becken (5), beim Knie des rechten Fußes
55	X			M	unter linkem Vorderarm
74		X(1)		M	
85		Knochenhammer			beim Schädel
88	X		X(1)	M	auf linker Schulter
104		X(7)		M	bei linkem Schenkelgelenk
178		X(3)	X(1)		um den Becken (3)
182	X	X(4)(2)		M	vor dem Becken (Dolch), bei den Halswirbeln (4), bei Füßen (2)
195	X			M	bei rechter Schulter
233		X(3)(5)		M	bei rechter Hand (3), beim Schenkelgelenk (5)
264	X			M	unter der Taille

ČIERNY BROD

Grab	Dolch	Hammeraxt Steinbeil	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
65	X	X	X(2)			

JELŠOVCE

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
24		X(1)			
436		X(1)	X(1)	M	zwischen Rippen an linker Seite
443	X				bei linkem Schenkelknochen
444		X(2)	X(2)	M	zwischen Rippen und Becken
449		X(5)	X(2)	M	beim Becken an der linken Seite (5), bei Füßen
450	X			M	
473		X(1)(4)	X(2)(1)	M	beim Brustkorb (1), beim Knie (4)
565	X			M	bei gebogenen Händen
611			X(1)	Kind	beim Schenkelknochen
603	X	X(1)		M	
477		X(5)(1)		M	um Lende (5), bei Wade (1)
610		X(3) knöchern		M	an linker Seite des Beckens

KOMJATICE

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
3		X(1)	X(3)		bei Füssen

ŠAL'A I (Flur Hidas)

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
5	X				
6	X	X(1)			
23		X(1)			
29	X			M	beim Becken
40		X(1)		M	
51	X				
53		X(1)		M	

ŠAL'A II (Flur Dusikáreň)

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
7	X				

TVRDOŠOVCE

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
2		X(1)			
14	X				beim Schenkelknochen
21		X(6)			beim Becken
25	X				beim Becken
33		X(1)	X(5)		
46	X	X(2)			beim Becken
48					

VESELÉ

Grab	Dolch	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
3		X(1)			vor dem Kiefer
10		X(2)	X(1)		auf der Brust
12		X(1)			eingeklemmt in der Wirbel
21		X(1)			bei den Halswirbeln
30		X(1)	X(4)		

VÝČAPY-OPATOVCE

Grab	Dolch	Hammeraxt Steinbeil	Pfeilspitze	Steinabschläge	Geschlecht	Lage der Waffe
153				X(1)	W	unter dem Unterkiefer
159				X(11)	M	beim Becken
183	X				M	unter dem Becken
202			X(1)			beim Schienbein
231		X				beim Becken
262			X(1)	X(1)	W	beim Schädel
310	X				M	
?			X(2)			
264		Knochen- hammer			M	auf der Schulter

Prof. Dr. Mária Novotná, DrSc.
 Lehrstuhl für klassische Archäologie
 der Trnava-Universität
 Hornopotočná 23
 SK-918 43 Trnava
 novotna.mar@gmail.com

LITERATUR

- Bátora 2000* J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Teil 1.-2. PAS 16/1.-2. Kiel 2000.
- Bátora 2009* J. Bátora: Hroby s dýkami na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach – Mýtnej Novej Vsi. Slov. Arch. 57, 2009, 221-260.
- Budinský-Krička 1965* V. Budinský-Krička: Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé. Slov. Arch. 13, 1965, 51-92.
- Löhr 1994* H. Löhr: Linksflügler Rechtsflügler in Mittel- und Westeuropa. Trier Zeitschrift 57, 1994, 38, 39.
- Novotná 1970* M. Novotná: Axt und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 2001* M. Novotná: Angriffs- und Symbolwaffen der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: A. Lippert/M. Schultz/S. Shennan/M. Teschler-Nicola (Hrsg.): Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa. Internationale Archäologie 2. Rahden/Westf. 2001, 317-323.
- Nuber/Wahl 1980* U. Nuber/J. Wahl: Ein weiteres frühbronzezeitliches Grab aus Hofheim, Main – Taunus – Kreis. Fundber. Hessen 17/18, 1980, 89-107.
- Pástor 1962* J. Pástor: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Košťanoch. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 63-77.
- Pástor 1969* J. Pástor: Košické pohrebisko. Košice 1969.
- Pástor 1978* J. Pástor: Čaňa a Valalíky – pohrebiská zo staršej doby bronzovej. Košice 1978.
- Paulsen 1990* H. Paulsen: Schussversuche mit einem Nachbau des Bogens von Koldingen, Ldkr. Hannover. In: Experimentelle Archäologie in Deutschland. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 4, 1990, 298-305.
- Sicherl 2004* B. Sicherl: Studien zur mittelbronzezeitlichen Bewaffnung in Tschechien, dem nördlichen Niederösterreich und der südwestlichen Slowakei. UPA 107. Bonn 2004.
- Točík 1979* A. Točík: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1979.
- Veliačik 1969* L. Veliačik: Archeologický výskum v Čiernom brode, okr. Galanta roku 1966. Arch. Rozhledy 21, 1969, 301-307.
- Vencl 1984* S. Vencl: Otázky poznání vojenství v archeologii. Praha 1984.
- Vladár 1973* J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vladár 1974* J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3. München 1974.
- Vladár/Bátora 2004* J. Vladár/J. Bátora: Pohrebiská nitrianskej kultúry v Nitre. In: E. Kazdová/Z. Měřinský/K. Šabatová (eds.): K pocte Vladimíru Podborskému. Přítelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno 2004, 245-257.

ZBRANE V HROBOCH STARŠEJ DOBY BRONZOVEJ NA SLOVENSKU

Mária Novotná

Príspevok sa zapodieva výbavou hrobov nitrianskej a koštianskej kultúry, ako meradla úrovne spoločnosti a postavenia jednotlivcov. Sústreduje sa na výzbroj, intenzitu výskytu zbraní a druhov v paralelne prebiehajúcim vývoji na západe a východe krajiny. Z kovových zbraní, ktorým sa venovala už v minulosti väčšia pozornosť, sú zastúpené ploché sekery a dýky. Nekovové zbrane popri zriedkavom kostenom mlate a kamennej sekery prevládajú kamenné strelky luku. V hroboch lovčov-bojovníkov sa vyskytujú ako symbolická (za také sa považujú ich nálezy v počte od jedného do troch/štyroch kusov), tak aj skutočná zbraň (päť a viac kusov). Experimenty na zvieratách ukázali, že širšia forma a krídielka (takými sú aj strelky srdcovitého tvaru so zaoblenými hranami – Bátorova var. A1 z Jelšoviec) sa ľahko vyberala z rany. Trojuholníkovitá štíhlnejšia strelka, pokiaľ nenašazila na koš, mohla prejsť telom. Zároveň sa ukázalo, že sila jemne zúbkovanej, dobre retušovanej kamennej strelky, má pri strele do mäkkých častí až o 25 % väčšiu prieraznosť než oceľový hrot rovnakej váhy, veľkosti a tvaru. Účinok strelky bol priamo závislý od vzdialenosťi lukostrelca, dĺžky doletu a aj od kvality luku a šípu. Po kusy tiež ukázali, že z 20 vystrelených šípov z 20 m vzdialenosťi na väčšie zviera len asi 7 bolo okamžite smrteľných, resp. privodilo smrteľné zranenie. Pri streľbe z luku sa predpokladá ochrana zápalenia a pri dlhšom strieľaní aj kožou chránený ľažný prst. Zanedbateľný počet nátepných doštičiek z hrobov so strelkami dovoľuje predpokladať, že ich náhradou mohli byť kožené vrecúška naplnené trávou.

V obmedzenom spektri zbraní bol luk v nitrianskej kultúre najčastejšie používaný. Kamenné strelky v hroboch spolu s klami diviaka patrili k špecifickej výbave lovca a bojovníka. Ich umiestnenie v hrobe (v prípade viacerých kusov) poukazuje na pravdepodobné uloženie v tulci (z kože a dreva) zavesenom na ramene alebo prehodenom cez chrbát remeňom, ako to naznačuje model P. Šima-Jurička.

PRAVEKÉ ZLATO Z NIŽNEJ MYŠLE

LADISLAV OLEXA – TOMÁŠ NOVÁČEK

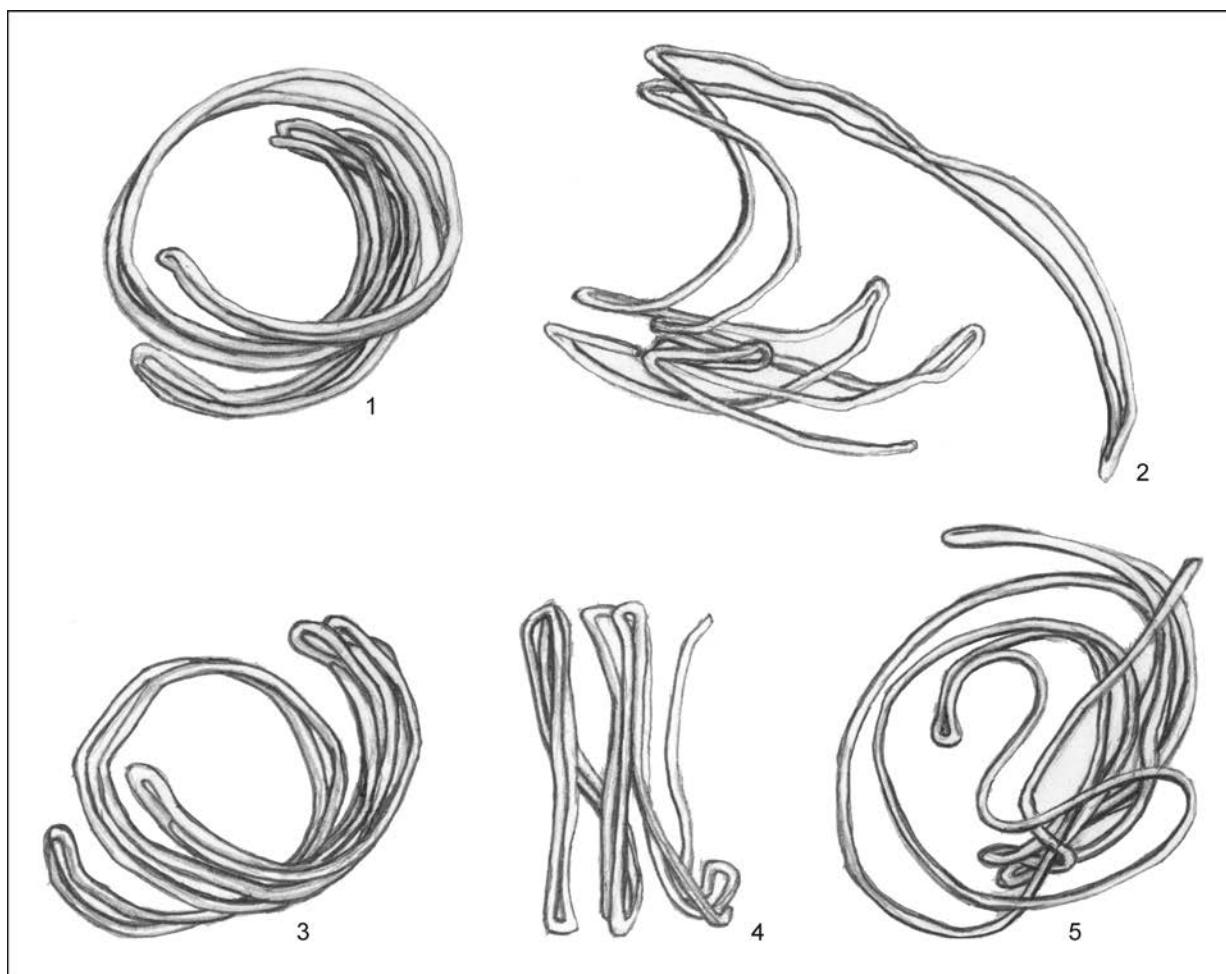
Na rozsiahлом území Karpatskej kotliny v mladšom období staršej doby bronzovej, niekedy v 17. storočí pred n. l., sa vyčlenili z rámcu roľníckych osád opevnené remeselné strediská s vysoko rozvinutou špecializovanou výrobou. Tieto osady vďaka svojej hospodárskej prosperite otvorili cestu a nové možnosti dovtedy nebývalým kultúrnym a obchodným kontaktom s blízkymi, ale aj zemepisne vzdialenými oblasťami. Súčasne sprostredkovávali nové, progresívne vymoženosti z kultúrne a technicky vyspelejších oblastí východného Stredomoria, Anatolie a z východoeurópskych teritorií ďalej na západ, až mimo karpatského sveta a aj severne od Karpát až k Baltu.

Aj na území východného Slovenska, v prostredí otomansko – füzesabonyškého kultúrneho komplexu (OFKK, cca 1700 až 1400 pred n. l.), vznikli opevnené osady remeselníkov a poľnohospodárov. Stali sa strediskami výroby a aj spoločensko – administratívnymi a mocenskými centrami, ktoré vtlačili súvtekému vývoju ráz vyspej civilizácie. Osady s mohutnou fortifikáciou a urbanistickým riešením ich areálov, kultové miesta, pohrebiská, pamiatky hmotnej a duchovnej kultúry sú výrečným svedectvom vtedajšej doby a sú dokladom tvorivých schopností, zručnosti a umeleckého cítenia dávnych obyvateľov východného Slovenska.

Jedným z týchto významných centier kultúry a rozvoja v staršej dobe bronzovej na území východného Slovenska je i Nižná Myšľa. Systematický archeologický výskum dvoch opevnených osád a príahlého pohrebiska začal v roku 1977 pod vedením Archeologickeho ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre a trvá dodnes. Za 34 výskumných sezón neprestávajú archeologické nálezy z tejto lokality prekvapovať odborníkov i laickú verejnosť (Olexa 2003). Zvlášť zaujímavými nálezzmi sú zlaté predmety, ktoré sa v hojnom počte

Obr. 1. Nižná Myšľa – pohľad na polohu Várhegy zo západnej strany.

Obr. 2. Technická kresba depotu zlatých špirál zo zásobnicovej jamy č. 450.

vyskytli v oboch opevnených osadách ako aj na pohrebisku. Variabilita a kvalitné prevedenie jasne dokladajú niekdajšiu vysoko rozvinutú metalurgiu zlata pravekých obyvateľov spred 3500 rokov.

Zlaté šperky sa po prvý krát vyskytli v regióne východného Slovenska v tis zapolgárskej kultúre na začiatku eneolitu. Zlato predstavovalo významný obchodný artikel a bolo symbolom privilegovanej a bohatej vrstvy. Početné doklady výrobkov zo zlata sú aj zo staršej a strednej doby bronzovej, pričom región Potisia je pre tento typ nálezov zvlášť bohatý. Najčastejšie ide o nálezy tzv. sibinských záušníc ale nechýbajú ani zlaté špirálové ozdoby, pukličky a iné tvary. Na výrobu týchto šperkov sa pravdepodobne využívali domáce zdroje zlata.

Typickým šperkom vyskytujúcim sa na sídlisku v Nižnej Myšli je zlatá špirálová ozdoba z tenkého drôtu o hrúbke cca 3 mm. S najväčšou pravdepodobnosťou sa nosila ako ozdoba do vlasov no nie je vylúčené ani iné použitie. V roku 2008 sa našiel celý depot týchto špirálov, pozostávajúci z 5 kusov,

Obr. 3. Fotografia depotu zlatých špirál zo zásobnicovej jamy č. 450.

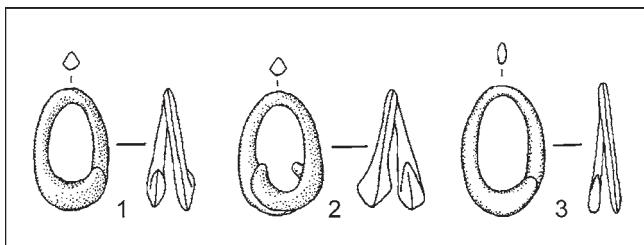
z ktorých každá mala viac ako 12 gramov a všetky exempláre sú nápadne podobné. Depot bol objavený v zásobnicovej jame č. 450. Táto takmer 2 m hlboká jama vo svojej záverečnej fáze poslúžila na skládku bežného sídliskového odpadu a v ňom bol predmetný zlatý poklad ukrytý.

Vyššie vyobrazený depot najdený v roku 2008 prešiel metalografickou analýzou, ktorej výsledky sú uvedené v nasledujúcej tabuľke:

	1.	2.	3.	4.	5.
Au	83,22	87,88	86,16	83,6	92,4
Ag	12,79	11,78	13,24	14,33	7,06
Cu	0,42	0,31	0,3	0,34	0,22
Mn	2,67	0,05	0,15	1,15	0,08
Fe	0,67	-	0,14	0,44	0,03

Obr. 4. Tabuľka metalografickej analýzy depotu z jamy č. 450.

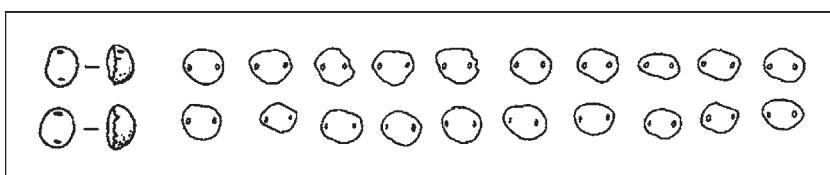
Na pohrebisku v Nižnej Myšli s dosiaľ preskúmanými takmer 800 hrobmi sa našlo viacero hrobov, v ktorých inventári boli aj zlaté predmety. Najčastejšie vyskytujúcim sa šperkom sú spomínané zlaté tzv. sibinské záušnice, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou slúžili na spínanie vlasov alebo aj ako ozdoba rôznych pokrývok hlavy, prípadne ako prívesky na čelenkách. Všetky nájdené záušnice majú trojuholníkový prierez a srdcovitý tvar. Ich analógie je možné nájsť v celom priestore Karpatnej kotliny. V období staršej doby bronzovej sú tieto šperky vyrobené liatím, čo sa mení už na začiatku strednej doby bronzovej – vtedy ich začali vyrábať zo zlatého plechu.

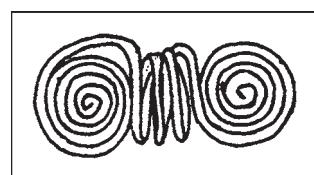
Obr. 5. Výber zlatých záušnic z pohrebiska v Nižnej Myšli.

Ďalším šperkom typickým pre ženy boli zlaté pukličky nájdené obvykle v dvoch rádoch na klúčnych kostiach, čo spolu s faktom, že hroby neboli nijako porušené, môže indikovať pôvodnú prítomnosť zdobeného goliera. Detailný metalografický výskum objasnil technológiu ich výroby. Do formičiek z tufitu boli odliate hrubšie pliešky, tie boli následne zbrúsené, potom tlakom upravili ich miskovitý profil a až na záver boli prebité dvojice protiľahlých otvorov na príslieku k odevu. Štúdium mikroskopických snímkou vylúčilo pri ich výrobe techniku tepania (Mihok/Olexa/Briančin 1998).

Zaujímavým zlatým šperkom je unikátna drôtená špirálka zasadená ako súčasť náhrdelníka v ženskom hrobe č. 76. Samotná špirálka sa nachádzala uprostred náhrdelníka tvorenom bronzovými špirálkami, jantárovou perlou a dvoma zhodnými liatymi bronzovými srdcovitými príveskami.

Obr. 6. Zlaté pukličky z pohrebiska v Nižnej Myšli.

Obr. 7. Zlatá špirálka zo ženského hrobu č. 76 z pohrebiska v Nižnej Myšli.

Obr. 8. Umiestenie zlatej špirálky v náhrdelníku z hrobu č. 76 z pohrebiska v Nižnej Myšli.

Hroby obsahujúce zlaté predmety možno jednoznačne priradiť elite spoločnosti. Niektoré zo zlatých šperkov nájdených v nižnomyšlianskych hroboch prešli analýzou rozboru materiálu (Olexa/Luštík/Mihok 1989). Výsledná tabuľka chemického zloženia predmetov vyzerá takto:

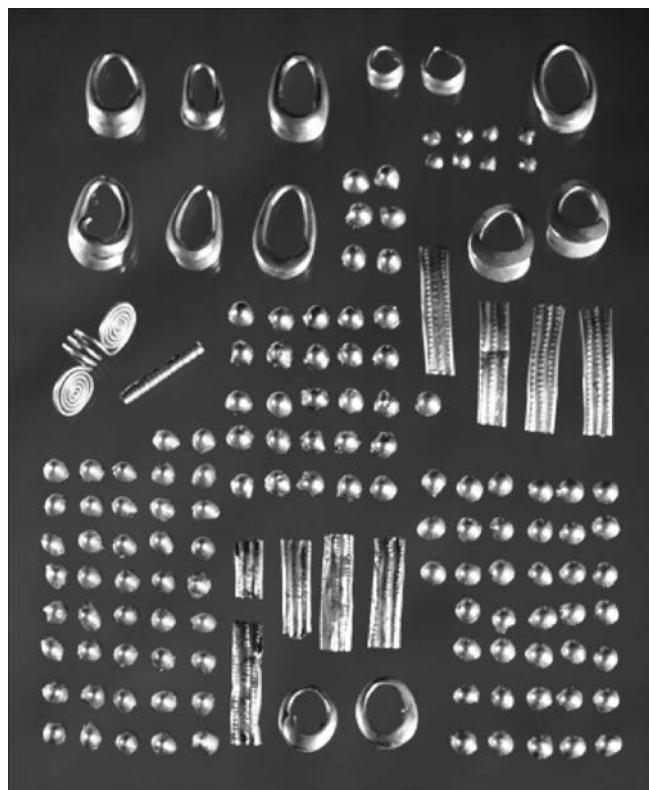
číslo hrobu	Typ	Ag (%)	Au (%)	iné prvky (%)
3	záušnica	12,54	87,46	0
11	záušnica	6,67	93,33	0
76	špirálka	5,6	94,4	0
92	puklička	10,83	82,64	1,72 Fe, 2,34 Cu, 2,47 Zn
115	záušnica	9,06	90,94	0
123	puklička	14,65	79,52	0,82 Fe, 2,44 Cu, 2,57 Zn

Obr. 9. Tabuľka zastúpenia jednotlivých prvkov v zlate z pohrebiska v Nižnej Myšli.

Proveniencia nižnomyšlianskeho zlata, presnejšie elektrónu, je na základe rozboru zloženia, hlavne na základe prítomnosti striebra, bola určená s veľkou pravdepodobnosťou ako lokálna. Konkrétnie mohlo ísť o lokalitu Telkibánya v Maďarsku (približne 20 km vzdušnou čiarou od Nižnej Myšle) a zlatonosné potoky pozdĺž Slanských vrchov na východe od lokality. Išlo o ryžované zlato získané v podobe nugetov a zlatiniek. Chemický rozbor vyvracia pôvodne predpokladanú téoriu o sedmohradskom pôvode zlata, ktoré obsahuje med' a železo (ide o trefohorné zlato) – na rozdiel od zlata v Košickej kotline obsahujúce striebro (druhohorné zlato). Analýza povrchu predmetov prevedená elektrónovým mikroskopom preukázala, že všetko zlato bol odlievané následne zbrusované, a potom leštené. Výrobky neboli spracované tepaním, ani nijakou inou tlakovou metódou (Olexa/Mihok/Briančin 1998, 86-90).

Dosiaľ nie sú v dostatočnom počte urobené spektrálne chemické analýzy zo zlatých predmetov nájdených v Karpatskej kotline. Ich absenciou sa výrazne obmedzuje možnosť porovnávania a najmä lokalizácia pôvodných ložísk suroviny. Najvhodnejšími na analýzy a porovnávania sa java zvlášť prvovýrobky typické pre staršiu a začiatok strednej doby bronzovej.

Počas celej doby bronzovej zohrával významnú úlohu výmenný obchod s rôznymi komoditami (kovy, soľ, kožušiny, jantár, dobytok a pod.) Zlaté a bronzové výrobky boli nepochybne vysoko ceneným artiklom a už od začiatku boli atrívom moci a bohatstva.

Obr. 10. Variabilita zlatých predmetov z pohrebiska v Nižnej Myšli.

PhDr. Ladislav Olexa
Archeologický ústav SAV
Výskumné pracovné stredisko
Hrnčiarska 13
SK – 040 01 Košice
olexal@saske.sk

Mgr. Tomáš Nováček
Masarykova Univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1/1
CZ – 602 00 Brno
tomas2404@gmail.com

LITERATÚRA

Mihok/Olexa/Briančin 1998

L. Mihok/L. Olexa/J. Briančin: Production of bronze age gold object. In: Carpatica – Karpatika. Užhorod 1998, 77-89.

Olexa/Euštík/Mihok 1989

L. Olexa/J. Euštík/L. Mihok: Metalografický rozbor predmetov z Nižnej Myšle. Arch. Rozhledy 41, 1989, 86-90.

Olexa 2003

L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003.

ZUSAMMENFASSUNG

Ladislav Olexa – Tomáš Nováček

Auf dem Gebiet der Ostslowakei, in der Umgebung des Otomani-Füzesabony-Kulturkomplexes (OFKK, ca. 1700 bis 1400 v. u. Z.), entstanden befestigte Siedlungen der Handwerker und Landwirte. Sie wurden zu Produktions- wie auch gesellschaftlichen und Verwaltungs- und Machtzentren, die der damaligen Entwicklung den Stempel der Hochzivilisation verliehen.

Eines dieser bedeutenden Zentren der Kultur und Entwicklung in der Altbronzezeit ist auch auf dem Gebiet der Ostslowakei in Nižná Myšľa. Die systematische archäologische Grabung in diesen zwei befestigten Siedlungen und auf dem anliegenden Gräberfeld begann im Jahr 1977 unter der Leitung des Archäologischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und dauert bis heute an. Auch nach 34 Grabungssaisons gibt es sowohl für die Archäologen als auch für die Laien noch immer genug Überraschungen. Zu den besonders interessanten Gegenständen gehören goldene Gegenstände, die in beiden befestigten Siedlungen wie auch auf dem Gräberfeld zahlreich vorkamen. Die Variabilität und Qualitätsarbeit belegen ganz klar die damalige hoch entwickelte Metallurgie von Gold bei den urzeitlichen Bewohnern vor 3500 Jahren.

Goldene Schmuckstücke in der Region der Ostslowakei kamen zum ersten Mal am Anfang des Äneolithikums in der Tiszapolgár-Kultur vor. Gold stellte einen bedeutenden Handelsartikel dar und gehörte zu den Symbolen der privilegierten und reichen Schicht. Zahlreiche Belege für Golderzeugnisse stammen aus der Alt- und Mittelbronzezeit, wobei das Theiß-Gebiet an diesem Typ der Funde besonders reich ist. Am häufigsten handelt es sich um die Funde der sog. Sibiner Schläfenringe und es sind auch goldene Spiralschmuckgegenstände, Buckel und andere Formen zu finden. Bei der Herstellung dieser Schmuckstücke wurden wahrscheinlich heimische Goldquellen genutzt.

Die Variabilität der goldenen Gegenstände in Nižná Myšľa ist hoch. Zu finden sind goldene Schläfenringe einfachen, des sog. Sibiner Typs, goldene Buckel und Spiralen. Die gefundenen goldenen Gegenstände befanden sich besonders in den Gräbern der urzeitlichen Bewohner der befestigten Siedlung, aber sie wurden auch in einer Siedlung gefunden, wobei als Beispiel der interessante Hortfund von goldenen Drahtspiralen dienen kann, der in der Abfallgrube 450 gefunden wurde.

Die Provenienz von Gold aus Nižná Myšľa, genauer des Elektrons, wurde auf Grund der Analyse der Zusammensetzung, hauptsächlich auf Grund der Anwesenheit von Silber, mit hoher Wahrscheinlichkeit als lokal bestimmt. Es hätte sich konkret um die Lokalität Telkibánya in Ungarn (ungefähr 20 km Luftlinie von Nižná Myšľa) und goldbringende Bäche längs der Berge Slanské vrchy im Osten der Lokalität handeln können. Es handelte sich um Waschgold, das in Form von Nuggets oder Mikronuggets gewonnen wurde. Durch die chemische Analyse wird die ursprünglich angenommene Theorie über den Ursprung von Gold aus Siebenbürgen widerlegt. Das Gold aus Siebenbürgen enthält Kupfer und Eisen (es handelt sich um tertiäres Gold) – im Gegensatz zum Gold im Karpatenbecken, das Silber enthält (mesozoisches Gold). Die mit dem Elektronenmikroskop durchgeführte Analyse der Oberfläche der Gegenstände zeigte, dass das Gold gegossen und anschließend abgeschliffen und danach noch geglättet wurde. Die Erzeugnisse wurden durch Hämmern oder durch eine andere Druckmethode bearbeitet.

Im Laufe der Bronzezeit spielte der Tauschhandel mit verschiedenen Erzeugnissen eine wichtige Rolle (Metalle, Salz, Pelze, Bernstein, Vieh usw.). Gold- und Bronzeerzeugnisse gehörten ohne Zweifel zu den hoch geschätzten Artikeln. Sie stellten schon seit Anfang an ein Attribut der Macht und des Reichtums dar und in Nižná Myšľa war es nicht anders.

Übersetzt von Michal Dvorecký

DEPOT BRONZOVÝCH KRUHOVÝCH ŠPERKOV ZO ŽILINY-POVAŽSKÉHO CHLMCA¹

ONDREJ OŽDÁNI – TOMÁŠ ZACHAR

ÚVOD

Autori príspevku získali v roku 2007 na zdokumentovanie hromadný nález bronzových predmetov, ktorý sa náhodne našiel v roku 2005 v katastri mesta Žiliny, v miestnej časti Považský Chlmec, okr. Žilina. Podľa informácií získaných od nálezcu, hromadný nález pozostávajúci z deviatich otvorených kruhových šperkov, sa objavil na strmom severozápadnom svahu polohy Skalky asi 20 metrov pod vrcholovým hrebeňom, priamo oproti vleku lyžiarskej zjazdovky na protilehlom kopci s názvom Vrch Hora (mapa 1). Všetky bronzové šperky vraj ležali na jednom mieste spolu a údajne boli navzájom reťazovite prepojené. Ďalšie bližšie nálezové okolnosti sú neznáme. Miesto nálezu depoutu je od sútoku rieky Kysuce s Váhom vzdialenosť vzdušnou líniou cca 1,4 km.

Tomášovi Zacharovi sa pri obhliadke lokality a jej okolia v lete roku 2008 podarilo v zalesnenom teréne zrejme presne identifikovať miesto nálezu bronzových predmetov, na ktoré by poukazovali dve menšie obdlížnikové, ešte dobre viditeľné a nezasýpané jamy s hĺbkou približne 50 cm. V okolí miesta nálezu udávaného objaviteľom, ako aj v celom areáli výšiny Skalky sa povrchovým prieskumom nezistili žiadne doklady osídlenia z obdobia popolnicových polí, resp. z iných úsekov praveku. V súčasnosti sú predmety z depoutu uložené u ich nálezcu v súkromnej zbierke v severomoravskom Frýdku-Místku v Českej republike.

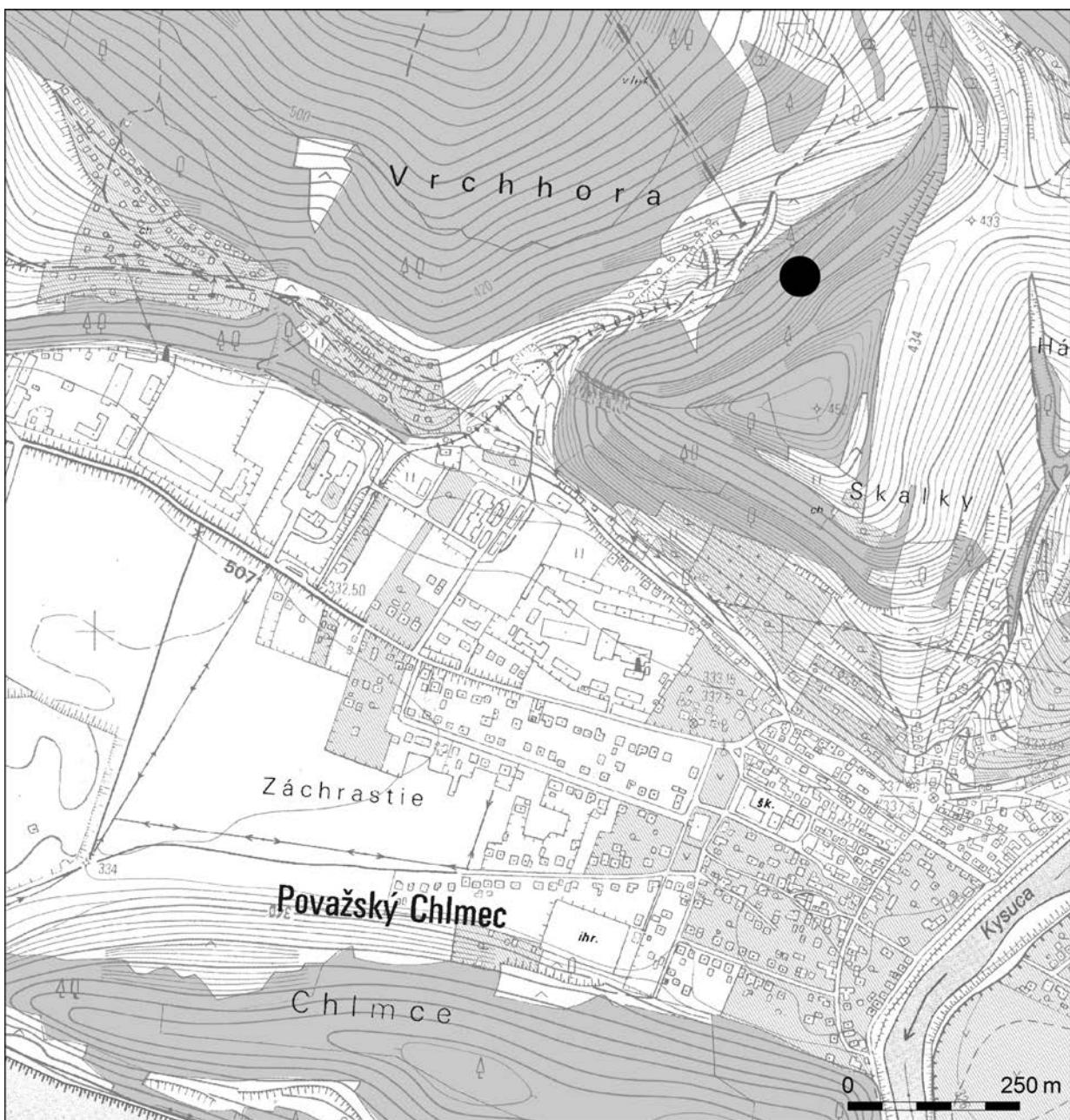
GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA

Mesto Žilina sa rozkladá v severozápadnej časti Slovenska. Geograficky patrí do Žilinskej kotliny, ktorú obklopujú pohoria Malá Fatra, Strážovské a Súľovské vrchy, Javorníky, a Kysucká vrchovina (*Mazúr/Lukniš 1980, 22-25, mapa 1*). Vlastné nálezisko bronzov sa nachádza na severnom okraji katastra mesta Žiliny, v miestnej časti Považský Chlmec, v blízkosti sútoku riek Kysuce s Váhom. Miesto nálezu depoutu tvorí výrazná vyvýšenina s názvom Skalky (452 m n. m.), ktorú zo severnej strany ohraničuje vrch Červené. Na lokalitu je najschodnejší prístup zo severu trasou po nevýraznej šíji, resp. výstupom po juhovýchodnom úbočí. Na severozápadnej strane výšina strmým svahom prudko spadá do úzkej dolinky s bezmenným potokom, ktorý ju oddeluje od susedného kopca s názvom Vrch Hora (mapa 1). Rovnako strmý je aj južný svah Skalky. Prevýšenie miesta nálezu depoutu vzhľadom k údoliu Váhu činí približne 120 metrov. Na západnom cípe polohy sa nachádza výraznejší skalný útvar, podľa ktorého pravdepodobne dostala výšina pomenovanie Skalky.

Opis predmetov

1. Bronzový otvorený šperk takmer kruhového tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k rovno odseknutým koncom zužuje. Jeden koniec je nepatrne poškodený. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby, miestami je však čiastočne poškodený a korodovaný. Výzdobu tvoria neuzatvorené hlbšie ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do siedmich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 1). Na vnútornej strane šperku sú badateľné stopy po používaní nosením, ktoré vytvárajú aj dojem jemného hranenia. Rozmery: priemer predmetu: 117 x 105 mm; max. Ø tyčinky: 10 mm; hmotnosť: 85,116 g (obr. 1: 2).

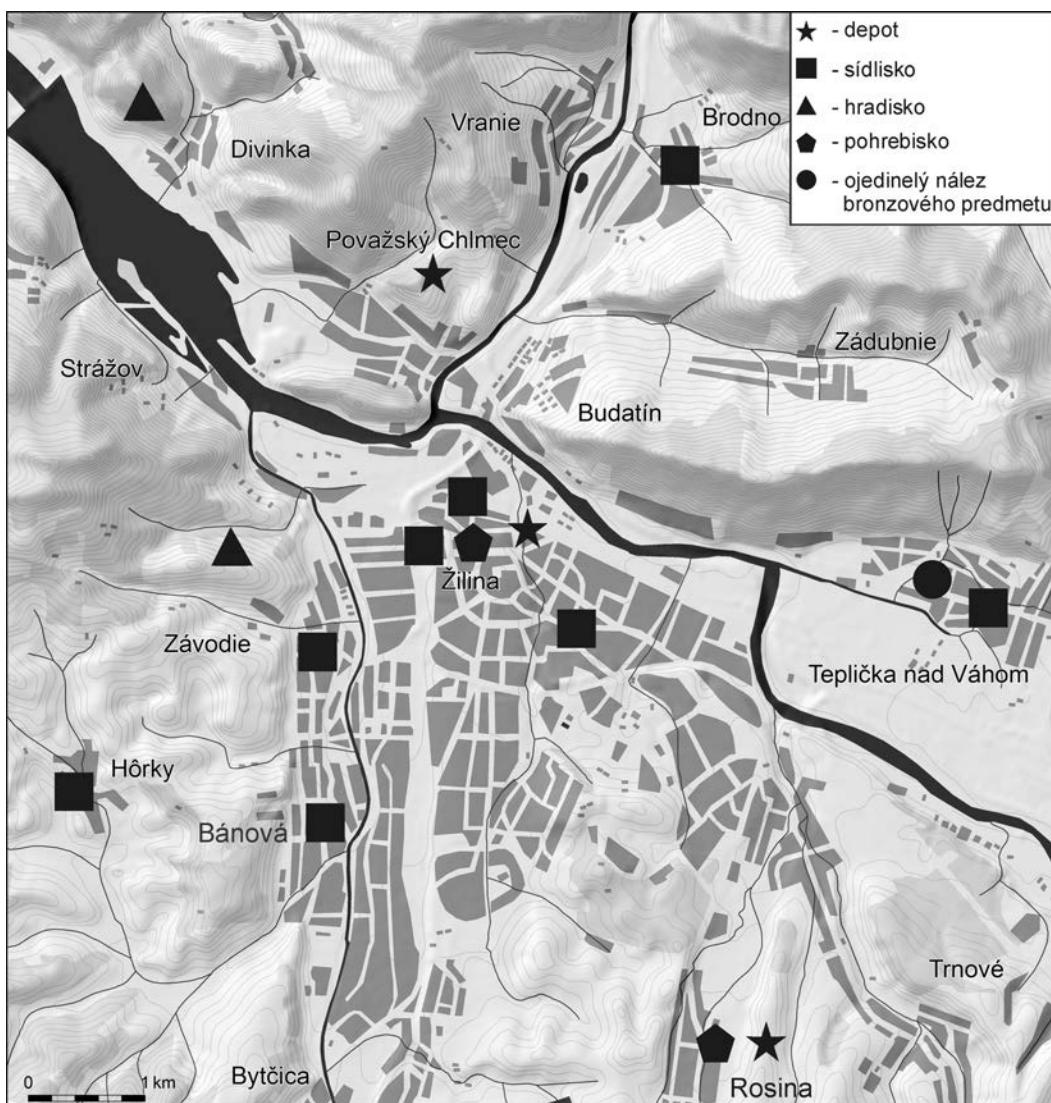
¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 02/0098/12.

Mapa 1. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. • – miesto nálezu depotu bronzových nánožníkov na SZ svahu vrchu Skalky.

2. Bronzový otvorený šperk kruhového tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k odlomeným koncom zužuje. Konec boli pôvodne zrejme rovno odseknuté. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. V miestach kde bol poškodený, je nepatrne korodovaný. Výzdobu tvoria neuzavorené ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do piatich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 2). Na vnútornej strane šperku sú badateľné stopy po používaní nosením, ktoré vytvárajú aj dojem jemného hranenia. Rozmery: priemer predmetu: 109 x 90 mm; max. Ø tyčinky: 8 mm; hmotnosť: 71,963 g (obr. 1: 1).
3. Bronzový otvorený šperk oválneho tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom ku koncom zužuje. Jeden koniec bol recentne odlomený, druhý ukončený rovným odseknutím. Výzdobu tvoria neuzavorené paralelné hlbšie ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do siedmich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 3). Na vnútornej strane šperku sú badateľné stopy po používaní nosením, ktoré vytvárajú aj dojem nepatrného hranenia. Predmet má ušľachtilú patinu tmavozelenej farby. Rozmery: priemer oválu: 125 x 95 mm; max. Ø tyčinky: 7 mm, pri koncoch 4 mm; hmotnosť: 63,335 g (obr. 2: 1).

4. Bronzový otvorený šperk oválneho tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k rovno odseknutým koncom zužuje. Výzdobu tvoria neuzatvorené hlbšie ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do siedmich skupín (obr. 6: 4). Na vnútornej strane šperku sú badateľné stopy po používaní nosením, ktoré vytvárajú aj dojem jemného hranenia. Rozmery: priemer oválu: 110 x 95 mm; max. Ø tyčinky: 7 mm; hmotnosť: 80,060 g (obr. 2: 2).
5. Bronzový otvorený šperk takmer kruhového tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k odlomeným, pôvodne zrejme rovno odseknutým koncom zužuje. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Tyčinka je v miestach oproti koncom z vonkajšej strany povrchu poškodená a opäť zapatinovaná. Výzdobu tvoria neuzatvorené ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do siedmich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 5). Na vnútornej strane šperku sú badateľné stopy po používaní nosením, ktoré vytvárajú aj dojem hranenia. Rozmery: priemer predmetu: 111 x 102 mm; max. Ø tyčinky: 7 mm; hmotnosť: 70,359 g (obr. 3: 1).
6. Bronzový otvorený šperk takmer kruhového tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k rovno odseknutým koncom mierne zužuje. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Výzdobu z vonkajšej strany predmetu tvoria neuzatvorené ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do siedmich skupín a symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 6a). Na vnútornej strane sa najmä pri koncoch šperku zachovali skupiny kolmých a šikmých rýh, ktoré ale nekorešpondujú s výzdobou na

Mapa 2. Lokality lužickej kultúry v Žiline a jej okolí.

- vonkajšej strane (obr. 6: 6b). V dôsledku zrejme dlhodobého nosenia predmetu sa ďalšia výzdoba zošúchala. Badateľné stopy po používaní vytvárajú aj dojem jemného hranenia. Rozmery: priemer oválu: 115 x 105 mm; max. Ø tyčinky: 8 mm; hmotnosť: 98,296 g (obr. 3: 2).
7. Bronzový otvorený šperk kruhového tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k rovno odseknutým koncom zužuje. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Výzdobu tvoria neuzatvorené ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do deviatich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 7). Na šperku sú badateľné stopy po používaní nosením (ošúchanie). Rozmery: priemer predmetu: 108 x 94 mm; max. Ø tyčinky: 8 mm; hmotnosť: 78,839 g (obr. 4: 1).
 8. Bronzový otvorený šperk oválneho tvaru, vyrobený z tyčinky takmer okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom ku koncom zužuje. Jeden koniec je rovno odseknutý, druhý je výrazne poškodený v dôsledku odlomenia. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Výzdobu tvoria neuzatvorené hlbšie ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré sú zoskupené do šiestich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 8). Na šperku sú badateľné stopy po používaní. Časť rýh je vyšúchaná a takmer nezreteľná. Predmet je viditeľne deformovaný miernym roztahnutím tyčinky do oválu. Rozmery: priemer oválu: 114 x 94 mm; max. Ø tyčinky: 8 mm; hmotnosť: 51,051 g (obr. 4: 2).
 9. Bronzový otvorený šperk takmer kruhového tvaru, vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, ktorá sa smerom k odlomeným, pôvodne zrejme rovno odseknutým koncom zužuje. Povrch je pokrytý ušľachtilou patinou tmavozelenej farby, miestami poškodený, resp. niekde je viac, niekde menej ošúchaný. Výzdobu tvoria neuzatvorené ryhy, vertikálne orientované na pozdĺžnu os tyčinky, ktoré boli pôvodne zrejme zoskupené do siedmich skupín a viac-menej symetricky rozložené po obvode predmetu (obr. 6: 9). Jedna skupina rýh je v dôsledku poškodenia nezreteľná. Rozmery: priemer predmetu: 108 x 91 mm; max. Ø tyčinky: 6 mm; hmotnosť: 53,435 g (obr. 5: 1).

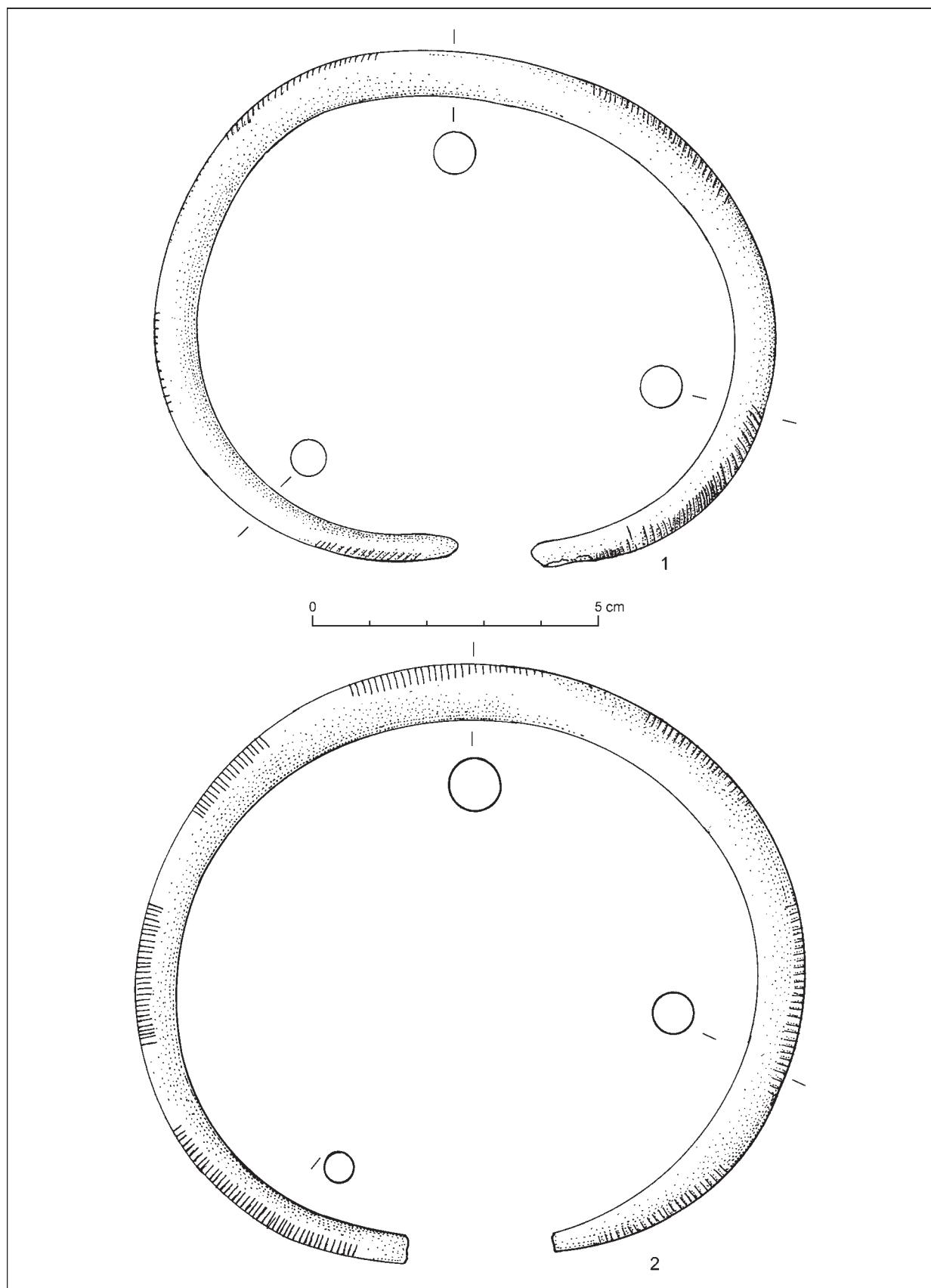
ANALÝZA PREDMETOV

Depot bronzových predmetov zo Žiliny-Považského Chlmca obsahuje deväť otvorených kruhových šperkov. Všetky exempláre sú vyrobené z tyčiek okrúhleho prierezu, ktoré sa smerom ku koncom zužujú. Napriek poškodeniu koncov tyčiek niektorých exemplárov oprávnene predpokladáme, že konce všetkých kruhov boli tupo ukončené, akoby rovno odseknuté. Priemer tyčiek kruhov sa pohybuje od minimálnych 6 mm (kruh č. 9), cez 7 mm (kruhy č. 3-5) a 8 mm (kruhy č. 2 a 6-8) až po maximálnych 10 mm (kruh č. 1). Každý kruhový šperk má tiež inú hmotnosť a rozmer. Najťahší je exemplár č. 8 s hmotnosťou 51,051 g, najťažší je predmet č. 6 s hmotnosťou 98,296 g. Tiež neexistuje priama úmera medzi maximálnou veľkosťou kruhu a jeho maximálnou hmotnosťou. Kým najväčší pravolávý rozmer, t. z. šírku, dosahuje kruh č. 3 s rozmermi 125 x 95 mm a s hmotnosťou iba 63,335 g, najmenšia šírka patrí exempláru č. 9 s rozmermi 108 x 91 mm a s hmotnosťou 53,435 g. Pritom šperk č. 7 s rozmermi 108 x 94 mm, čo je len nepatrňa odchýlka v rozmeroch od exemplára č. 9, má hmotnosť až 78,839 g. (Tab. č. 1).

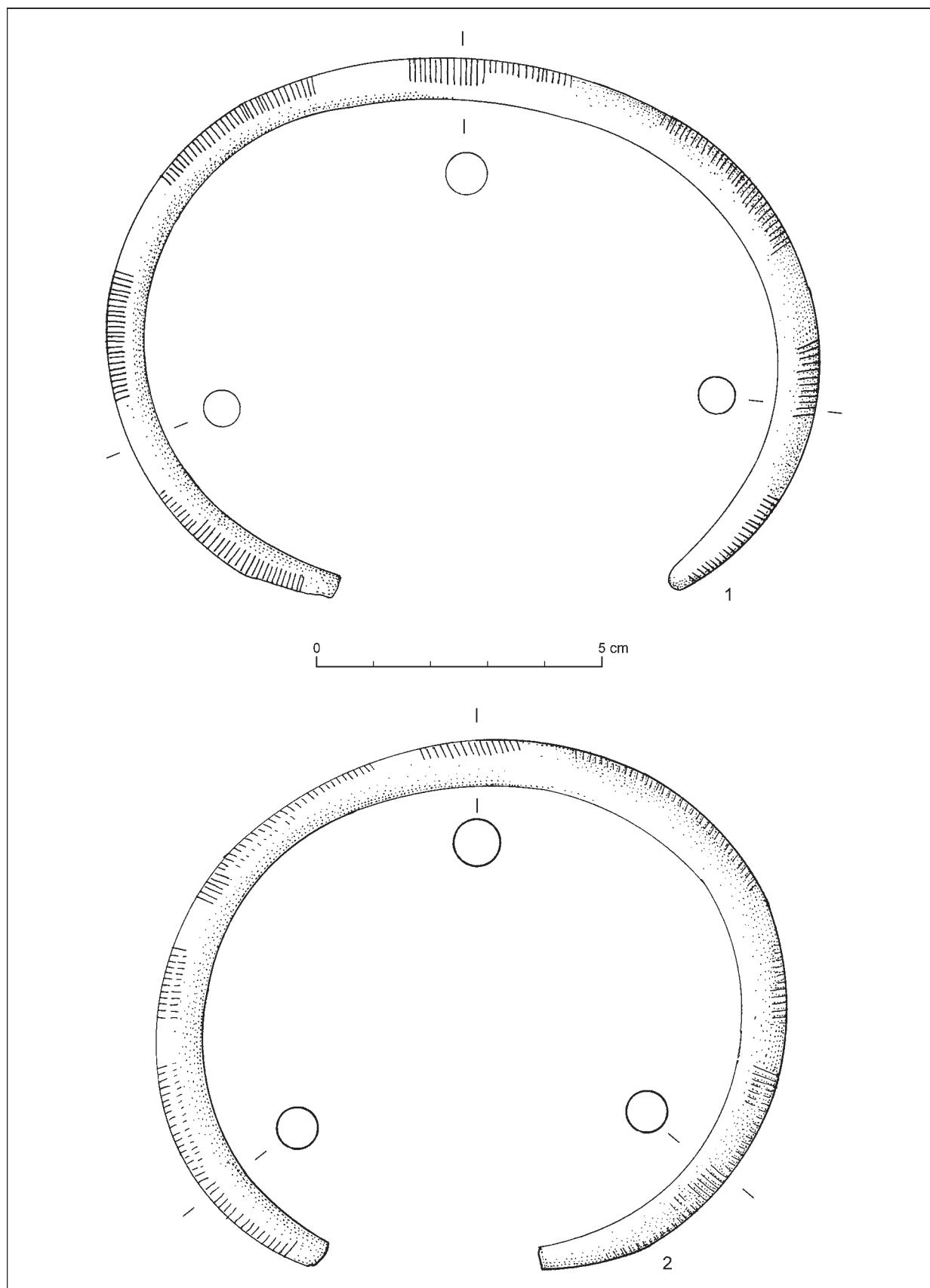
Šperky majú v pôdoryse väčšinou tvar nepravidelného kruhu. Oválny tvar majú exempláre č. 3 (obr. 2: 1) a č. 8 (obr. 4: 2). S najväčšou pravdepodobnosťou však ich pôvodný tvar bol ešte v praveku deformovaný.

Tabela č. 1.

Poradové číslo kruhového šperku/Serial no. of ring jewelry	Rozmery šperku/Jewelry parameters	Maximálny priemer tyčinky/The maximum diameter of bar	Hmotnosť šperku/Jewelry weight
1	117 x 105 mm	10 mm	85,116 g
2	109 x 90 mm	8 mm	71,963 g
3	125 x 95 mm	7 mm	63,335 g
4	110 x 95 mm	7 mm	80,060 g
5	111 x 102 mm	7 mm	70,359 g
6	115 x 105 mm	8 mm	98,296 g
7	108 x 94 mm	8 mm	78,839 g
8	114 x 94 mm	8 mm	51,051 g
9	108 x 91 mm	6 mm	53,435 g

Obr. 1. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. Bronzové kruhové šperky z depoutu objaveného na SZ svahu vrchu „Skalky“. 1 – nánožník č. 2; 2 – nánožník č. 1.

Obr. 2. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. Bronzové kruhové šperky z depotu objaveného na SZ svahu vrchu „Skalky“. 1 – nánožník č. 3; 2 – nánožník č. 4.

Z vonkajšej strany je povrch kruhov zdobený skupinami väčšinou priečnych, ojedinele aj šikmých rýh, zoskupených maximálne do deviatich skupín (obr. 4: 1; 6: 7) a v jednom prípade minimálne do piatich skupín (obr. 1: 1; 6: 2). Štyri kruhy majú priečnu rytú výzdobu zoskupenú do siedmich skupín (obr. 2: 1, 2; 3: 1, 2; 6: 3-6a) a dva kruhy do šiestich skupín (obr. 4: 2; 5: 1; 6: 8, 9).

Kruhový šperk č. 6 bol zdobený priečnymi a šikmými ryžkami aj z vnútornej strany (obr. 3: 2; 6: 6b), ktoré sa zachovali najmä pri koncoch tyčinky. Je pravdepodobné, že vyzdobená bola celá vnútorná strana predmetu. Výzdoba na vnútornej strane kruhu však nekorešponduje s rytými skupinami ryžiek na vonkajšej strane, bola aj ináč priestorovo rozvrhnutá, z čoho evidentne vyplýva, že zdobenie na obidvoch stranach sa uskutočnilo postupne, v dvoch fázach. Vnútorná strana šperku je viditeľne ošúchaná v dôsledku dlhodobého používania, čím sa podstatná časť rytnej výzdoby zotrela a nedá sa zrekonštruovať. Predpokladáme, že aj ďalšie exempláre kruhov z depotu mohli byť zdobené aj z vnútornej strany. Žiaľ, všetky sú zreteľne opotrebované do takej miery, že na tyčinkách sa na niektorých miestach vytvorilo i prostým okom viditeľné hranenie.

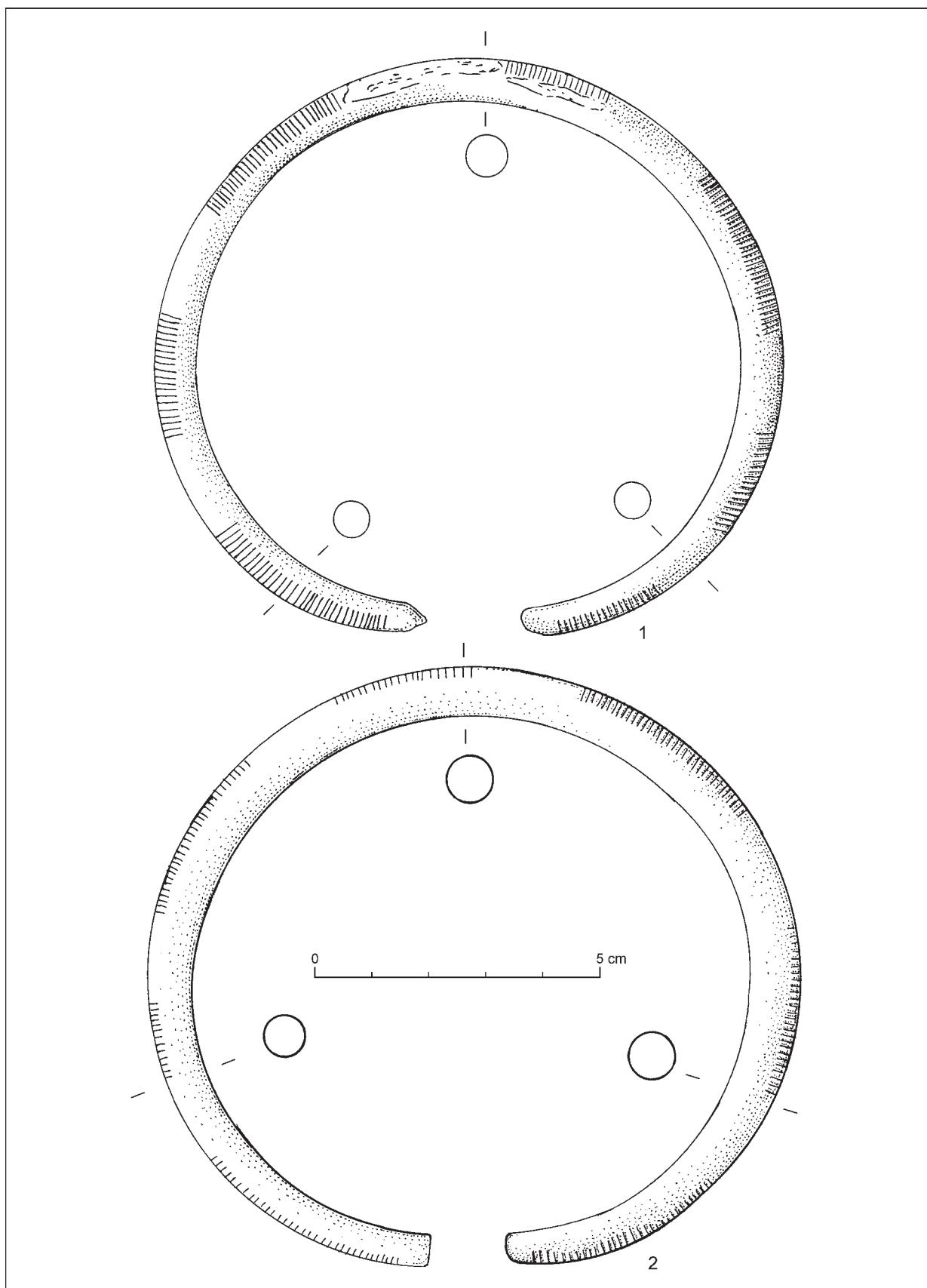
Z funkčného hľadiska je pomerne problematické jednoznačne zaradiť analyzované kruhové šperky z Považského Chlmca ku konkrétnemu druhu bronzových predmetov. Prikláname sa však najskôr k názoru M. Salaša (2005, 77, 78), že určitým pomocným bodom by mali byť v danom prípade metrické kritériá. Teoreticky kruhové šperky s menšou šírkou (pravočavý rozmer) ako 100 mm by mali predstavovať náramky. Exempláre presahujúce 100 mm by sa mali klasifikovať ako nánožníky, prípadne nárameníky. Všetkých deväť kruhových šperkov z analyzovaného depotu presahuje šírkový rozmer 100 mm (tabuľa 1) a z tohto dôvodu ich hodnotíme ako ozdoby buď ramien alebo nôh. V príspevku sa však väčšinou pridržiavame termínu „otvorené kruhové šperky“, napäťko nie je možné z objektívnych dôvodov jednoznačne určiť presnú ozdobnú funkciu daného predmetu.

Chronologické zaradenie celého depotu je pomerne problematickejšie, pretože obsahuje len jeden druh predmetov, ktoré nie sú i vzhľadom na analógie jednoznačne citlivejšie preukazné. Všeobecne je možné konštatovať, že napr. v Česku sa v moravských nálezoch zhruba od stredného stupňa kultúry popolnicových polí začínajú vo väčšej miere objavovať otvorené tyčinkové kruhy, ktoré možno na základe metrických parametrov považovať za nánožníky alebo nárameníky (Salaš 2005, 78) a zároveň sú viac-menej dobrými analógiami k našim šperkom. Ide napr. o otvorené tyčinkové kruhy z hromadných bronzových nálezov z obce Slatinice, okr. Olomouc, Železné, okr. Brno-venkov a Žárovce-Hamry 1, okr. Prostějov, ktoré sú označené za ozdoby ramien a nôh. Časovo sú zaradené do nálezových horizontov bronzových depotov od rozhrania horizontu Přestavlky/Lešany 2-Železné až po všeobecne vyjadrený stredný až mladší stupeň kultúry popolnicových polí (Salaš 2005, 90, 405-410, 471, 472, tab. 309: 21; 310: 22; 312: 43-46; 319: 19; 320: 20; 473: 1-6; 474A: 7, 8), čo rámcovo zodpovedá stupňom HA1 až HB1. Žiaľ, ako aj posledne citovaný bádateľ konštatuje, k vypovedacej schopnosti tohto druhu šperku neprispieva z chronologickejho hľadiska ani jeho rytá výzdoba, ktorú najčastejšie tvoria zväzky šikmých a priečnych rýh, resp. celý povrch je súvisle ryhovaný.

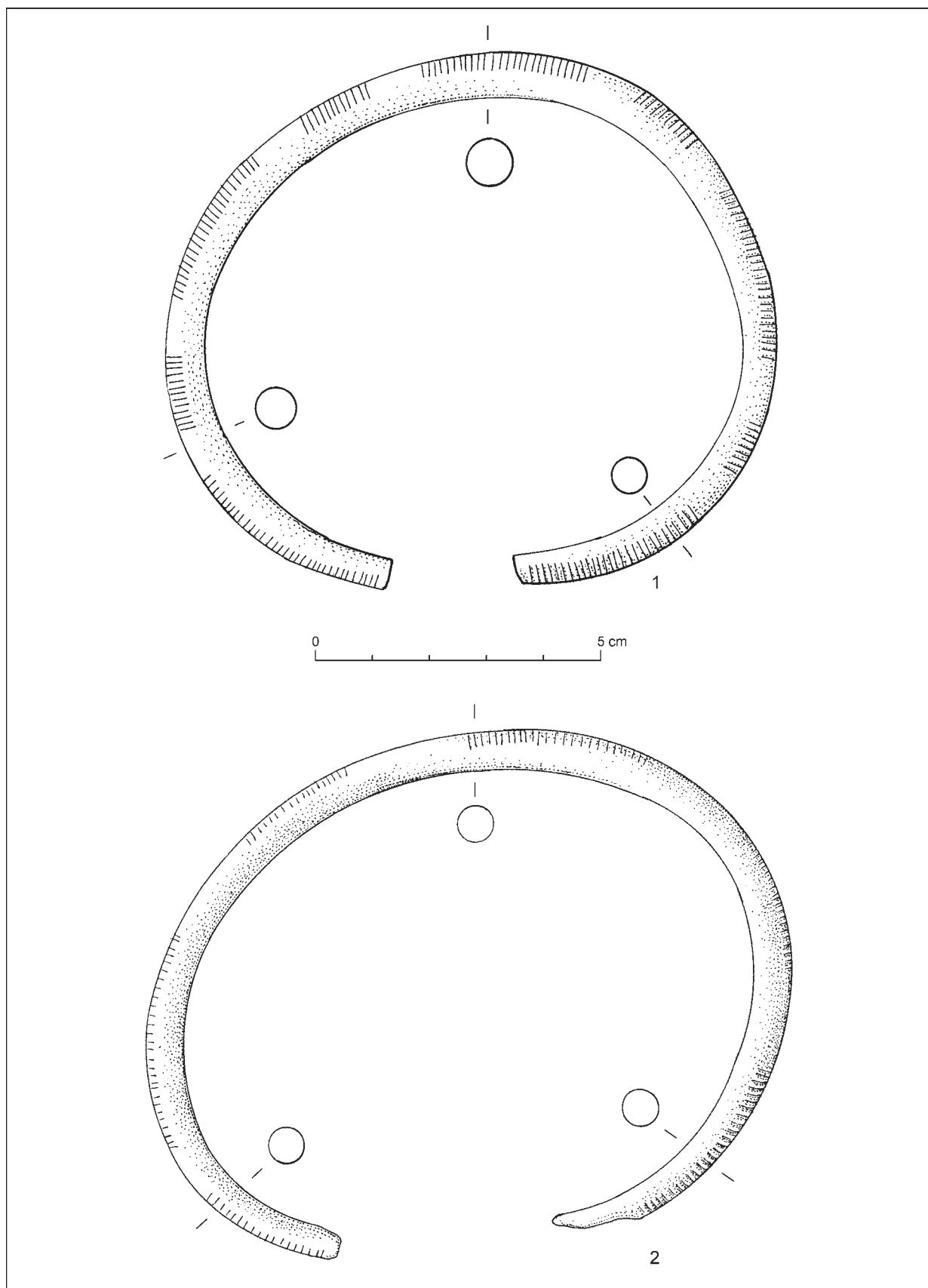
V Čechách obdobné otvorené kruhy s useknutými koncami, zdobené jednak skupinami priečnych rýh alebo aj celoplošne, pochádzajúce napr. z depotov zo Starého Sedla, okr. Tábor, z Holovous, okr. Jičín a z Hradca Králové-Třebeša, okr. Hradec Králové, sú datované od stupňa BD až po stupeň HA1 – HA2 (Kytlicová 2007, 304, 305, 262, 265, 266, tab. 23: 5, 6; 181A: 1, 2, 6, 8; 176: 1-32). Podľa metrických rozmerov sú tiež považované za ozdoby paží a nôh, pričom nánožníky z depotov z Hradca Králové-Třebeša a Holovous, označené za tyčinkové kruhy s okrúhlym prierezom typu Čepí, tvoria výhradne obsah depotov v oblasti kultúrneho okruhu lužickej kultúry na severovýchode Čiech v stupni Kosmonosy, čo rámcovo zodpovedá stupňom HA1 a HA2 (Kytlicová 2007, 58, 59).

Zo Slovenska za doteraz najlepšiu analógiu k našim exemplárom predstavuje otvorený kruhový šperk, ktorý sa nachádzal v čiastočne zachránenom depote z Prievidze-Hradca, v polohe Štefánkovo (Budaváry 1937, 23, 29, obr. V: 2; Veliačik 1983, 186, tab. 38: 2). Z depotu je dodnes známych sedem sekier s tuťajkou, ihlica typu Ilava, jednodielna štítová spona typu Röschitz a otvorený kruhový šperk, ktorý M. Novotná (2001, 19) označila ako náramok a E. Makarová (2008, 94, obr. 7: 14) ako nánožník. Depot je ako celok datovaný do stredného stupňa kultúry popolnicových polí najmä na základe ihlice a štítovej spony (Novotná 1980, 116-121, tab. 36: 734; 2001, 19-22, tab. 1: 13), hoci niektoré varianty uvedených typov predmetov sa dožívajú až mladšieho stupňa kultúry popolnicových polí (Betzler 1974, 47, 48). Pre mladšie datovanie celého depotu by svedčili aj niektoré sekery s tuťajkou, ktoré M. Novotná (1970, 89, 91-93) zaradila do mladšej doby popolnicových polí, resp. ich synchronizuje so stupňom Klentnice.

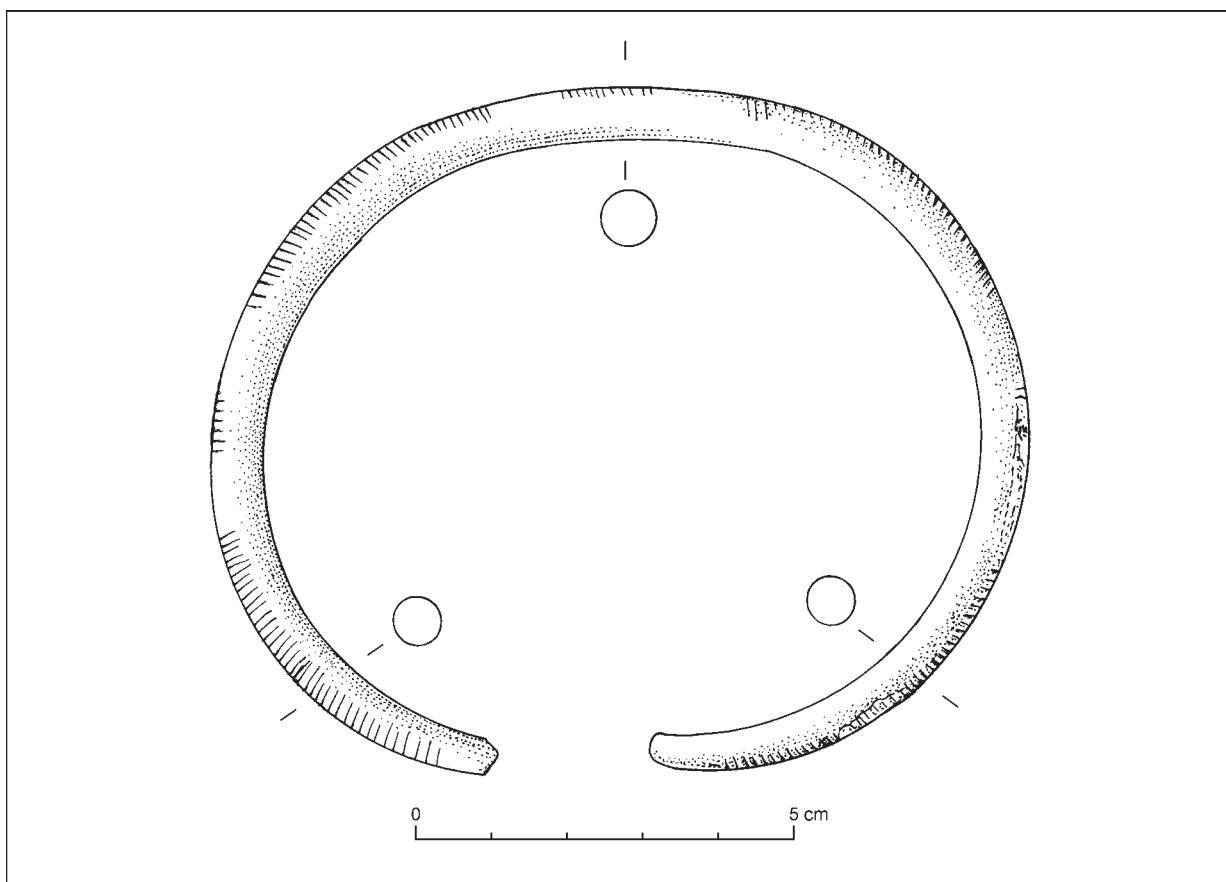
Za nie príliš presnú analógiu k predmetom zo Žiliny-Považského Chlmca by sa dal označiť aj bronzový otvorený kruh pochádzajúci z depotu bronzov z Rosiny, ktorý je podľa J. Moravčíka (1980a, 26-29,

Obr. 3. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. Bronzové kruhové šperky z depoutu objaveného na SZ svahu vrchu „Skalky“. 1 – nánožník č. 5; 2 – nánožník č. 6.

Obr. 4. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. Bronzové kruhové šperky z depotu objaveného na SZ svahu vrchu „Skalky“. 1 – nánožník č. 7; 2 – nánožník č. 8.

Obr. 5. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. Bronzový kruhový šperk z depotu objaveného na SZ svahu vrchu „Skalky“. 1 – nánožník č. 9.

tab. IV: 4) zaradený na prelom stupňov HA/HB a podľa M. Novotnej zodpovedá horizontu depotov Trenčianske Bohuslavice (Furmánek/Novotná 2006, 94). L. Veliačik (1983, 34) ho datoval skôr do pokročilého obdobia stupňa HA2, pričom nevylučuje aj o niečo mladšie časové zaradenie na prelom stupňov HA2/HB1. Bronzový kruh podľa maximálneho priemeru 112 mm treba považovať za ozdobu ramien alebo nôh. Hoci jeho konce sú rovno useknuté, je nezdobený a prierez tyčinky má oválny tvar, čím sa nepatrne odlišuje od našich šperkov.

Na rozhraní stupňov HA a HB S. Demeterová-Polláková (1973, 112-114, 121, tab. I: 8; II: 12) zadatovala bronzové nezdobené otvorené kruhové šperky, ľiou nazývané hrivnami, z ktorých aspoň niektoré by vzhľadom na metrické parametre mohli slúžiť vo funkcií ozdôb ramien alebo nôh a zároveň sú vzdialenosťou paralelou k nám hodnoteným šperkom. Sú súčasťou depotu bronzových predmetov z Kopčian (dnes už Zemplínske Kopčany, okr. Michalovce), ktorý najmladšie predmety z jeho obsahu, ako bronzová šálka typu Kopčany a otvorené zdobené náramky, datujú do stupňa HB1 (Demeterová-Polláková 1973, 121, tab. III: 1, 3; obr. 1: 1; Novotná 1991, 38, 39, tab. 7: 43).

ZÁVER

Nálezisko depotu bronzových otvorených kruhov zo Žiliny-Považského Chlmca sa nachádza v regióne, ktorý v období mladšej až neskorej doby bronzovej patril výlučne k sídliskovej oblasti kultúrneho komplexu lužických popolnicových polí (Veliačik 1983, 26-29, Abb. 1, 2). Z tohto dôvodu celý depot treba pripisať nositeľom lužickej kultúry. Z funkčného hľadiska, zohľadniac najmä metrické údaje, všetky otvorené bronzové kruhy z depota, ktorých šírka presahuje 100 mm, treba považovať za ozdoby ramien, resp. nôh, najskôr však boli zrejmé nánožníkmi a tak sú označené aj v texte pod ilustráciami a mapou (obr. 1-5; mapa 1). Nánožníky, podobne ako náramky a nákrčníky tvoria v depotoch často celé garnitúry,

Obr. 6. Žilina, časť Považský Chlmec, okr. Žilina. Rozvinutá výzdoba kruhových šperkov z depetu objaveného na SZ svahu vrchu „Skalky“.

pretože boli nosené vo väčších počtoch, na čo by poukazovalo ich časté ošúchanie z obidvoch strán (*Kytlicová 2007, 36*). Obdobné opotrebovanie sa zistilo aj u našich nánožníkov.

Na základe tu uvedených analógií a stručnej analýzy šperkov z depotu sa domnievame, že ho treba oprávnene datovať najskôr do stupňa HA2, resp. na rozhranie stupňov HA2/HB1.

Nánožníky z depotu zo Žiliny-Považského Chlmca výrazne rozmnôžujú pramennú bázu, ktorá sa viaže na osídlenie mesta Žiliny a jeho blízkeho okolia v období mladšej, resp. až neskorej doby bronzovej a z toho dôvodu v appendixe príspevku si dovoľujeme uviesť stručný prehľad lokalít z uvedenej oblasti, datovaných do mladšej až neskorej doby bronzovej.

OSÍDLENIE MIKROREGIÓNU ŽILINY V OBDOBÍ POPOLNICOVÝCH POLÍ

Priamo v centre mesta Žilina sa na menšej vyvýšenine pri stavbe cesty pri evanjelickom kostole v 30. rokoch 20. storočia porušilo desať žiarových hrobov lužickej kultúry (*Eisner 1936, 78; Moravčík 1975, 24*). Dva metre od apsyd tohto kostola sa našla aj bronzová ihlica s klincovitou hlavicou pochádzajúca zo žiarového hrobu, datovaná do stupňa HA (*Moravčík 1980b, 176*). Ihlica však patrí typologicky najskôr k typu Vyšný Kubín (*Novotná 1980, 85-87*). Sídliská s najväčšou pravdepodobnosťou prisľúchajúce k tomuto pohrebisku sa nachádzali v priestore na nedalekých uliciach v intraviláne mesta, dnes nazývaných Na Šefranici, Framborská a Studničky (*Moravčík 1975, 25, 26*).

Depot bronzových predmetov, pozostávajúci z troch diadémov, štyroch špirálovitých náramení a drôteného prsteňa s terčovitými špirálami, sa v minulosti našiel na Hviezdoslavovej ulici. Údajne bol privalený alebo obložený kameňmi, dnes sú už bližšie nálezové okolnosti neznáme. Datovaný je do horizontu Martinček-Bodrog, ktorý zodpovedá stupňu HA1 (*Malinowski/Novotná 1982, 76, 77, obr. 42; Novotná 1968, 32-36; Novotná 1984, 48, 49, tab. 52: 338-340*).

Sídliskové objekty lužickej kultúry patriace rámcove do mladšej doby bronzovej až počiatku staršej doby železnej sa zistili na ľavom brehu rieky Rajčianka v miestnej časti Závodie (*Moravčík 1976, 157-159; 1977, 185-187; 1980b, 176-178*). V tesnej blízkosti týchto sídlisk na výšinnej polohe Skalka sa nachádza hradisko lužickej kultúry, datované do neskorej doby bronzovej (*Moravčík 2000, 129; Veliačik 1983, 189*). V katastri obce Divinka v polohe Veľký vrch sa nachádza ďalšie hradisko lužickej kultúry z neskorej doby bronzovej. Plochu 12 ha opevňuje systém šiestich valov. Akropolu s rozlohou cca 130 x 70 m oddeluje od ostatnej plochy hradiska prstenc dvoch valov. Vstup do areálu umožňovali až štyri brány (*Moravčík 1975, 26, 27; 2000, 129*).

Z miestnych časťí Žiliny sú známe ďalšie sídliská z obdobia populnicových polí z Bánovej (*Šedo 1977, 265*), Brodna (*Moravčík 1983, 170*) a z katastra susednej obce Hôrky (*Moravčík 1975, 25*). Z obce Rosina, susediacej z juhovýchodnej strany s katastrom mesta Žiliny, sa uvádza porušené pohrebisko lužickej kultúry z neskorej doby bronzovej v polohe Skotňa (*Moravčík 1978, 162*), ako aj nález mohyly a plochých žiarových hrobov z mladšej až neskorej doby bronzovej v polohe „Vrch Priečky“ (*Budinský-Krička 1947, 95; Veliačik 1983, 186*). Z uvedenej obce pochádza už v texte spomenutý hromadný nález bronzových predmetov datovaných do stupňa HA2, resp. na prelom stupňov HA2/HB1 (*Moravčík 1980a, 26-29; Veliačik 1983, 34*). Ďalšie sídlisko lužickej kultúry pochádza z katastra obce Teplička nad Váhom v polohe Na vrškoch, ako i nález bronzovej sekery s tulajkou, ktorá sa pravdepodobne objavila v sekundárnej polohe pri výstavbe Vodného diela Žilina (*Moravčík 2000, 127, 129*).

Na základe doteraz zhromaždených a publikovaných nálezov a informácií o osídlení dnešného územia mesta Žiliny a jeho blízkeho okolia v období mladšej a neskorej doby bronzovej sa môže konštatovať, už i s prihliadnutím na depot bronzových predmetov publikovaných v tomto príspevku, že táto oblasť Považia poskytovala vhodné podmienky pre život ľudu lužickej kultúry. Na relatívne malej územnej ploche sa doteraz odbornou verejnoscou eviduje takmer 20 lokalít z uvedených období, čo svedčí o pomerne značnej koncentrácií obyvateľstva tohto mikroregiónu ľudom lužickej kultúry (viď mapu 2).

PhDr. Ondrej Oždáni, CSc.
Archeologický ústava SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nrauzda@savba.sk

Mgr. Tomáš Zachar
Masarykova Univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arne Nováka 1
CZ – 602 00 Brno
tomas.zachar@inmail.sk

LITERATÚRA

- Betzler 1974* P. Betzler: Die Fibeln in Süddeutschland, Österreich und Schweiz I. PBF XIV/3. München 1974.
- Budaváry 1937* V. Budaváry: Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turčianskom sv. Martine, nadobudnutých v r. 1921-1930. Čas. MSS 27-28, 1937, 17-32.
- Budinský-Krička 1947* V. Budinský-Krička: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava 1947, 68-103.
- Demeterová-Polláková 1973* S. Demeterová-Polláková: Hromadný nález bronzových predmetov v Kopčanoch. Hist. Carpatica IV/1973. Košice 1973, 109-124.
- Eisner 1936* J. Eisner: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1935. Sbor. MSS 30. Turčiansky Sv. Martin 1936, 64-91.
- Furmánek/Novotná 2006* V. Furmánek/M. Novotná: Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII/6. Stuttgart 2006.
- Kytlicová 2007* O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Makarová 2008* E. Makarová: Ženský kroj lužickej kultúry v dobe bronzovej na Slovensku. Pokus o rekonštrukciu na základe hrobových nálezov a depotov. Štud. Zvesti AÚ SAV 44, 2008, 65-191.
- Malinowski/Novotná 1982* T. Malinowski/M. Novotná: Środkowoeuropejskie wielokrotne riasyjniky brązowe. Arch. Interregionalis. Słupsk 1982.
- Mazúr/Lukniš 1980* E. Mazúr/M. Lukniš: Regionálne geomorfologické členenie SSR. Krásy Slov. 55, 1/80. Bratislava 1980, 20-26.
- Moravčík 1975* J. Moravčík: Najstaršie osídlenie Žiliny. In: D. Halaj/R. Marsina (zost.): Žilina. Dejiny a prítomnosť. Žilina 1975, 23-33.
- Moravčík 1976* J. Moravčík: Halštatské sídlisko v Žiline-Závodí. AVANS 1975. Nitra 1976, 157-160.
- Moravčík 1977* J. Moravčík: Nové nálezy z halštatského sídliska v Žiline. AVANS 1976. Nitra 1977, 185-187.
- Moravčík 1978* J. Moravčík: Nález popolnicového hrobu v Rosine. AVANS 1977. Nitra 1978, 162.
- Moravčík 1980a* J. Moravčík: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971-1975. Vlast. Zbor. Považia 14. Martin 1980, 15-63.
- Moravčík 1980b* J. Moravčík: Nové archeologické nálezy v Považskom múzeu Žilina. AVANS 1978. Nitra 1980, 175-180.
- Moravčík 1983* J. Moravčík: Prieskumy archeologických lokalít v okolí Žiliny. AVANS 1982. Nitra 1983, 168-172.
- Moravčík 2000* J. Moravčík: Najstaršie osídlenie obcí v okolí vodného diela Žilina od staršej doby kamennej po stredovek. Vlast. Zbor. Považia 20. Žilina 2000, 123-145.
- Novotná 1968* M. Novotná: Zwei Bronzediadempfunde in der Slowakei. Musaica 19/8. Bratislava 1968, 29-36.
- Novotná 1970* M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 1980* M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1984* M. Novotná: Die Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
- Novotná 1991* M. Novotná: Die Bronzegefäße in der Slowakei. PBF II/11. Stuttgart 1991.
- Novotná 2001* M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001.
- Salaš 2005* M. Salaš: Bronzové depoty strední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I., II. Brno 2005.

Šedo 1977

O. Šedo: Osídlenie z viacerých období v Žiline-Bánovej. AVANS 1976. Nitra 1977, 265.

Veliačik 1983

L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.

BRONZE HOARD OF RING JEWELRY FROM ŽILINA-POVAŽSKÝ CHLMEC

ONDREJ OŽDÁNI – TOMÁŠ ZACHAR

In this paper is published bronze hoard that was accidentally discovered in 2005 in the cadastre of Žilina, part Považský Chlmec, dist. Žilina. The site lies on the northwestern slope of location Skalka about 20 meters below the peak (Map 1).

According to the finder, bronze hoard contains nine open ring jewelry (Fig. 1-5). All jewelry was allegedly deposited and daisy-chained together. Further excavation circumstances are unknown.

In 2008, Tomáš Zachar has visited the site and precisely identified where the bronze hoard was found.

Through an inspection of the location Skalka no evidence of settlement dating to Urnfield period, respectively to the other sections of prehistory was discovered. The bronze hoard artifacts are currently stored in private collection in Czech Republic.

All rings are made of bars with round cross-section, tapering towards the endings. The endings of all bars were blunt ended, which seem to be straight cut off. Each ring piece of jewelry from the hoard has a different diameter, weight as well as size (see Table 1), which extend over 100 mm. Therefore authors describe these finds as anklets (*Salaš 2005, 77, 78*).

The outer side of anklets is decorated with incised cross, occasionally oblique lines (Fig. 6). Lines are grouped into nine bundles (Fig. 1: 1, 6: 2), in one case into five groups at least (Fig. 1: 1, 6: 2). Anklet no.6 was decorated with transverse and oblique incised lines on the inner side (Fig. 3: 2, 6: 6b). It is believed that other anklets from the hoard were decorated on the inner side as well. However, all of them are markedly worn out to the extent that on the bars is formed visible edging on some points.

Based on the referred analogies in the article, authors date the anklets from the hoard in Žilina-Považský Chlmec to the stage HA2, resp. HA2/HB1 and assign them to the people of the Lusatian culture.

Published hoard has increased the source base of the Žilina city settlement and its vicinity during the Late Bronze Age and therefore authors of the contribution provide a brief overview of Žilina sites and surrounding areas in appendix (Map 2).

Translated by Dana Marková

ANTROPOLOGICKO-DEMOGRAFICKÁ ANALÝZA ŽÁROVÝCH HROBŮ KYJATICKE KULTURY Z KYJATIC, OKRES RIMAVSKÁ SOBOTA

J A R O S L A V A P A V E L K O V Á

Malá středoslovenská obec Kyjatice, ležící v jihovýchodní části Slovenského rudohoří, se stala evropsky významnou lokalitou, důležitou pro studium doby bronzové, a především pro studium historie popelnicových polí. Podle tamního kompletně prozkoumaného žárového pohřebiště byl tento archeologický materiál a nálezy jemu podobné pojmenován termínem kyjatická kultura (*Paulík 1962*). Tato kultura je integrální součástí kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 137-167; 1999, 90-111*).

První výzkum pohřebiště realizoval v roce 1941 *Vojtech Budinský-Krička* (1947, 79). Tehdy prozkoumal 52 žárových hrobů. Na jeho terénní aktivity navázal po více než čtyřiceti letech (1983-1985) Václav Furmánek. Bylo objeveno dalších 140 hrobů a konstatovalo se, že pohřebiště bylo prozkoumáno beze zbytku (*Furmánek 1986*).

Antropologický materiál, který byl dán k analýze, má různou kvalitu a z tohoto faktu vyplývajíci vypovídací hodnotu. Vliv na to mělo několik faktorů. Pohřebiště leží na poli, které bylo po desíti letích oráno. Právě při orbě se našly, a v roce 1941 byly oznámeny, zlomky nádob a spálené lidské kosti. Většinu hrobů na tomto pohřebišti představovaly hroby skříňkové, překryté kamennými příkrovky. Tyto kameny byly po desetiletí z pole odstraňovány, aby se usnadnila orba. Pochopitelně, že při této činnosti byly obsahy žárových hrobů nepřetržitě a značně poškozovány. Druhou limitující skutečností byla metodika výzkumu z roku 1941 a čas, který od té doby uplynul.

Kremační ostatky ze žárových hrobů kyjatické kultury vykazují zpravidla dokonalé spálení. Třebaže je V. Budinský-Krička ve svých zápisích zmíňoval, tak nebyly vybírány a evidovány. Další neblahou skutečností bylo, že získaný materiál byl často přemísťován; zejména kremační zbytky byly ztraceny. Antropologický materiál z výzkumů v letech 1983-1985 byl sice zachraňován pečlivě, avšak stupeň spálení kostí byl natolik dokonalý, že se často dalo jen konstatovat, že hrob obsahoval na prach spálené kosterní zbytky. To ostatně zmínil i Václav Furmánek, když hodnotil výsledky výzkumu z roku 1983: „Ve srovnání s jinými žárovými pohřebišti piliňské anebo kyjatické kultury je nápadná relativní chudoba žárových hrobů a častá absence přepálených kostí. V mnoha hrobech se lidské kosti nenašly vůbec; v jiných se našly jen drobné rozpadávající se úlomky“ (*Furmánek 1984, 79*).

Antropologické analýzy žárových pohřbů z období popelnicových polí na Slovensku mají dlouholehou tradici. Již před padesáti lety bylo podrobeno antropologickému rozboru pohřebiště piliňské kultury v Košicích-Barci (*Jílková 1961; Palečková 1961*). Významným mezníkem v řešení této problematiky byla antropologická analýza 1334 hrobů z pohřebiště v Radzovcích a 224 hrobů z pohřebiště v Šafárikovu (*Stloukal/Furmánek 1982*). Z ní pak vycházely paleodemografické závěry (*Furmánek 1997; Furmánek/Stloukal 1985, 1986; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 296-303; 1999, 171-175*) a navázala na ni i antropologická zkoumání z dalších lokalit období popelnicových polí jak na Slovensku (*Benediková/Haruštiak/Pavelková 2010; Budinský-Krička/Veliačik 1986; Domonkošová-Tibenská/Nagyová/Bodoríková 2007; Cheben 2009; Jarošová v tisku; Lamiová-Schmiedlová 2009; Pavelková 2010; Stloukal 1986; 1991; 2009; Tibenská/Nagyová/Bodoríková 2006; Veliačik 1991*), tak i v Maďarsku (*Guba 2008; Köhler 2009*).

Antropologický rozbor předložených kosterních pozůstatků ze žárového pohřebiště v Kyjaticích byl prováděn anatomicko-morfologickou metodou (*Ubelaker 2008*), která spočívala, pokud to spálené ostatky dovolovaly, v určení anatomické příslušnosti každého vzorku a v jeho hodnocení podle tvaru a velikosti. Použitá metodika k identifikaci pochovaných osob na pohřebišti vychází mimo jiných (*Pavelková 1995*) hlavně z českých odborných publikací (*Chochol 1963, 1964; Dokládal 1999 aj.*). Pozornost byla tedy věnována množství pozůstatků (hmotnost), jejich morfologii, velikosti a stupni spálení. Na základě hodnocení jednotlivých zlomků kostí žárového pohřbu jsme se snažili určit dosažený věk, pohlaví a morfologické i jiné charakteristiky zkoumaného individua. Hodnocení bylo, tak jak již bylo řečeno, bohužel, v mnoha případech ztíženo malým množstvím materiálu a jeho velikostí (rozdcencím), což dovolilo pouze

obecnější určení a zařazení do kategorie nedospělý jedinec (*infans, juvenis*), a dospělý jedinec (*adultus, matus*). I přes tuto skutečnost jsme se pokusili blíže určit i jednotlivá období *infans* (I a II), pokud to kosterní ostatky dovolovaly, ale jejich určení je opět pouze orientační. Určení pohlaví se v zájmu spolehlivosti podařilo z důvodu přítomnosti zřetelných sexuálních znaků jen u několika jedinců, a to zase s určitou pravděpodobností.

Ve stručných poznámkách V. Budinského-Kričky, z jeho záchranného výzkumu v roce 1941, se kremační ostatky buď neuváděly anebo se sice konstatovaly, ale nebyly (kromě hrobu 39/41) dodány k antropologické analýze. Tento hrob je tudíž i pojat do výsledného hodnocení. O něco lepší byla situace u hrobů zkoumaných v letech 1983-1985. Ovšem i zde se mnohdy spálené kosti nedaly identifikovat, nebo byly spálené až na prach a k analýze nebyly dodány. Předmětem hodnocení je tedy soubor 141 žárových hrobů (jeden z roku 1941 a 140 z let 1983-1985). Z nich byly antropologickému rozboru k dispozici spálené ostatky ze 48 hrobů. Ve 42 hrobech byly ostatky jednoho jedince, v šesti hrobech se zjistily ostatky dvou jedinců. Celkový počet analyzovaných spálených kosterních ostatků tedy pochází z 54 jedinců (tab. 1). Věková kategorie a určení pohlaví je následující: *infans I a II* 26 jedinců (48,15 %), *juvenis* 6 jedinců (11,11 %), *adultus* pravděpodobně muž 1 jedinec (1,85 %), *adultus* pravděpodobně žena 3 jedinci (5,56 %), *adultus* blíže neurčitelný 13 (24,07 %), ostatky neurčitelné 5 (9,26 %). Kromě spálených lidských ostatků se v hrobě 124/84 našly zlomky zvířecích kostí, pravděpodobně ptačích.

Tabela 1. Rozdělení určených jedinců do věkových skupin.

Věková skupina	N	%
<i>Infans I, II</i>	26	48,15
<i>Juvenis</i>	6	11,11
Dospělý – asi muž	1	1,85
Dospělý – asi žena	3	5,56
Dospělý – blíže neurčitelný	13	24,07
Lidské ostatky – neurčitelné	5	9,26
	54	100,00

ZÁVĚR

Předložený příspěvek představuje důležitou antropologickou analýzu středně velkého pohřebiště, které dalo jméno jedné významné archeologické kultuře z období popelnicových polí (*Furmánek 1986*). Uvědomujeme si, že k analýze byl z objektivních důvodů dodán materiál nekompletní. Prozkoumána byla celá plocha pohřebiště a na ní bylo evidováno 192 žárových hrobů. Předpokládá se, že několik desítek hrobů bylo zničeno ještě před první etapou výzkumu, čili před rokem 1941, a další pokračující orba v období mezi léty 1941 a 1983. Ovšem i tak se získal signifikantní materiál pro základní paleodemografická konstatování, která, vyjma žárové pohřebiště kyjatické kultury v obci Cinobaňa (*Furmánek/Mitáš/Pavelková 2010; Pavelková 2010*), pro podhorské oblasti kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí doposud absentovala.

Závěrem je vhodné připomenout, že analyzované pohřebiště z eponymní lokality kyjatické kultury je datováno od konce piliňské kultury, přes piliňsko-kyjatický horizont až po závěr kyjatické kultury (*Furmánek 1986, 324*). Tato kultura náleží do kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí, který byl už od střední doby bronzové rozšířen nejen na území Slovenska, ale i v přilehlé části Maďarska, v západní části Podkarpatské Rusi a na malém území jihovýchodního Polska (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 137-153; 1999, 90-104*).

Je potěšitelné, že antropologické rozvary obsahů žárových hrobů z tohoto kulturního komplexu se v poslední době začaly úspěšně realizovat i v sousedním Maďarsku (*Guba 2008; Köhler 2009*). To umožní porovnání získaných výsledků z obou zemí a přispěje k vytvoření objektivního obrazu o populaci doby bronzové a především o paleodemografii kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí.

Doc. RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc.
Bankovní institut vysoká škola, a.s.
Nárožní 2600/9
CZ – 158 00 Praha 5
jpavelkova@bivs.cz

LITERATURA

- Benediková/Haruštiak/Pavelková 2010 L. Benediková/J. Haruštiak/ J. Pavelková: Pohrebisko lužickej kultúry v Rajci, okr. Žilina. In: V. Furmanek/E. Mirošayová (eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010, 11-18.
- Budinský-Krička 1947 V. Budinský-Krička: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In: B. Varsík (ed.): Slovenské dejiny 1. Bratislava 1947, 55-103.
- Budinský-Krička/Veliačik 1986 V. Budinský-Krička/L. Veliačik: Krásna Ves – Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.
- Dokládal 1999 M. Dokládal: Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob. Brno 1999.
- Domonkošová-Tibenská/Nagyová/Bodoríková 2007 K. Domonkošová-Tibenská/N. Nagyová/S. Bodoríková: Antropologická analýza kostrových pozostatkov zo žiarového pohrebiska z lokality Trenčín-Biskupice. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkay (eds.): Ve službách archeologie 2. Brno 2007, 63-67.
- Furmánek 1984 V. Furmanek: Záchranný výzkum v Kyjaticích. AVANS 1983. Nitra 1984, 78-80.
- Furmánek 1986 V. Furmanek: Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. Slov. Arch. 34, 1986, 319-329.
- Furmánek 1997 V. Furmanek: Stand der demographischen Erforschung der Bronzezeit in der Slowakei. In: K. F. Rittershofer (Hrsg.): Demographie der Bronzezeit Paläodemographie-Möglichkeiten und Grenzen. Internationale Arch. 36. Espelkamp 1997, 74-78.
- Furmánek/Mitáš/Pavelková 2010 V. Furmanek/V. Mitáš/J. Pavelková: The Burian ground of the Kyjatice culture in Cinobaňa (Slovakia). In: „Régről kell kezdenünk...“. Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Szécsény 2010, 125-136.
- Furmánek/Stloukal 1985 V. Furmanek/M. Stloukal: Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. Slov. Arch. 33, 1985, 137-152.
- Furmánek/Stloukal 1986 V. Furmanek/M. Stloukal: Einige Ergebnisse der archäol.-antropologischen Untersuchungen des Gräberfeldes in Radzovce. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 20, 1986, 143-149.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 V. Furmanek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999 V. Furmanek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Guba 2008 Sz. Guba: Die Bestattungen der Piliny-Kultur aus Bercel-Sáfrányhegy II. (Komitat Nógrad). Ősrégészeti Levelek 10, 2008, 67-76.
- Cheben 2009 I. Cheben: Pokračovanie výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. AVANS 2007. Nitra 2009, 91-95.
- Chochol 1963 J. Chochol: Antropologický rozbor žárových pozůstatků z pohřebiště římského období v Tišicích. Pam. Arch. 54, 1963, 438-466.
- Chochol 1964 J. Chochol: Antropologické materiály z nových výzkumů neolitu a doby bronzové v Čechách. Praha 1964.
- Jarošová v tisku I. Jarošová: Antropologická analýza žárového pohřebiště lužické kultury Zvolen-Balkán.
- Jílková 1961 E. Jílková: Piliňské pohřebiště Barca II a jeho časové a kulturní horizonty. Slov. Arch. 9, 1961, 69-106.

- Köhler 2009* K. Köhler: Physical anthropological finds of Piliny culture from Bercel-Sáfrányhegy II. In: Neograd 2008. A Nograd Megyei Múz. Évk. Salgótarján 2009, 67-72.
- Lamiová-Schmiedlová 2009* M. Lamiová-Schmiedlová: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009.
- Palečková 1961* H. Palečková: Lidské žárové pozůstatky z piliňského pohřebiště Barca II. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 185-202.
- Paulík 1962* J. Paulík: Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. In: Sborník Československé Společnosti Arch. 2. Brno 1962, 113-136.
- Pavelková 1995* J. Pavelková: Die anthropologische Analyse von Jaroslava Pavelková. In: I. Pleinerová: Opočno. Ein Brandgräberfeld der jüngeren und späten Kaiserzeit in Nordwestböhmen. Kraków 1995, 53-58.
- Pavelková 2010* J. Pavelková: Antropologická analýza žárového pohřebiště kyjatickej kultury v Cinobani (rok 2008). Krośno 2010, 413-423.
- Stloukal 1986* M. Stloukal: Antropologische Analyse der Leichenbrandreste aus Krásna Ves. In: V. Budinský-Krička/L. Veliačik: Krásna Ves – Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986, 123-136.
- Stloukal 1991* M. Stloukal: Diviaky nad Nitricou - antropologische Analyse der Brandbestattungen. Slov. Arch. 39, 1991, 215-220.
- Stloukal 2009* M. Stloukal: Žárové pohřby z Dvorníků-Včeláre. In: M. Lamiová-Schmiedlová: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009, 67-76.
- Stloukal/Furmánek 1982* M. Stloukal/V. Furmánek: Antropologický rozbor žárových pohřbů piliňské a kyjatickej kultury. Radzovce a Šafárikovo. Nitra 1982.
- Tibenská/Nagyová/Bodoríková 2006* K. Tibenská/N. Nagyová/S. Bodoríková: Predbežné výsledky antropologickej analýzy kostrových pozostatkov zo žiarového pohrebiska z lokality Trenčín – Biskupice. In: Študentská vedecká konferencia 26. Bratislava 2006, 170-172.
- Ubelaker 2008* D. H. Ubelaker: The Forensic Evaluation of Burned Skeletal Remains: A Synthesis. Forensic Sci. Int. 30, no. 10, 2008, 1-5.
- Veliačik 1991* L. Veliačik: Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler der Lausitzer Kultur in der Slowakei. Slov. Arch. 39, 1991, 143-214.

BEISPIELE DER ABSOLUTEN CHRONOLOGIE DER FRÜHBRONZEZEIT IN MÄHREN UND IHRER VERKNÜPFUNGEN MIT DER ÄGÄIS

J A R O S L A V P E Š K A

Die Thematik der Kontakte, kulturellen Beziehungen und Einflüsse, beziehungsweise der Beeinflussung zwischen Mitteleuropa und dem östlichen Mittelmeer (ägäisch-anatolisches Gebiet) im Lauf des 2. Jahrtausends v. Chr. fesselt bereits seit Langem die Aufmerksamkeit einer Reihe von Forschern mit einer ganzen Plejade von Auftritten von einer unkritischen Überschätzung der mediterranen Impulse bis zu ihrer Verteufelung. Mit äußeren Anstößen aus dem Südosten, Süden beziehungsweise Osten wird oft die Entwicklung neuer Kulturen oder direkt ganzer Epochen erklärt. Es muss nicht betont werden, dass in der Meinung über den Charakter, die Intensität, die Orientierung, die Auswirkungen, die Datierung oder die Dauer dieser Kontakte eine beträchtliche Uneinigkeit herrscht (bsw. *David 2001, 52 ff.*). Dabei ist es nicht einfach, das Ausmaß der fremden Beeinflussung aus Gebieten fortgeschrittenerer Zivilisationen von der eigenen Dynamik der inneren Entwicklung der heimischen Gesellschaft zu unterscheiden. Es zeigt sich, dass sich außer der Erreichung eines gewissen Kultur- bzw. Zivilisationsniveaus eine Reihe von Innovationen auf dem Gebiet der materiellen und geistlichen Sphäre zusammen mit Anreizen aus dem osteuropäischen (oder sogar eurasischen?), pontischen und mediterranen Gebiet an der Entwicklung und dem Aufschwung der mitteleuropäischen Bronzezeit selbst beteiligt hatten. Für die Beobachtung dieser Aspekte während der mitteleuropäischen Frühbronzezeit haben mehrere Regionen eine entscheidende Bedeutung: das Karpatenbecken, das östliche Mittelmeergebiet (d. h. das ägäische und westanatolische Gebiet mit einem Teil des Vorderen Orients) und Osteuropa mit seinem nordpontischen und vermutlich auch eurasischen Steppengebiet. Immer noch unklar bleibt die Rolle Westeuropas und der britischen Inseln (*Gerloff 1993 u. a.; cf. Krause 1996*).

Die erwähnten Regionen waren miteinander durch ein Netz von Handelsverbindungen verknüpft, das den Austausch nicht nur von wichtigen und notwendigen Produkten, sondern auch von moderner und oft außergewöhnlicher oder auf ihre Weise luxuriöser Ware gewährleistete. Durch ihren Besitz konnte in der beobachteten Periode die die Dorfgemeinschaft beherrschende Schicht in gewissem Maß den Zivilisationsvorsprung des staatlich organisierten und die Schrift verwendenden Südostens kompensieren. Zu einem Bestandteil des Systems wurde auch die Kultur der Schachtgräberzeit in Mykene, die am häufigsten in das Ende der MH III und die LH I eingeordnet wird. Die kostbare Ausstattung beinhaltet eine Mischung von Einflüssen aus Kreta, einschließlich vermutlich importierter kretischer Schmiede- oder anderer Handwerkserzeugnisse (oder Erzeuger?), Zinn aus Britannien (Cornwall), Gold und Kupfer aus dem Karpatenbecken (Siebenbürgen), Bernstein aus Nordeuropa und Pferdegeschirrteile aus den pontischen oder eurasischen Steppen (Sintashta) mit einer Dominanz von Artefakten mit Wirbel- und Wellenbandornamentik, der auf Grabsteinen (Stelen), Metallen – vor Allem Waffen oder ihren Bestandteilen (Verzierungen der Dolch- und Schwertspitzen), Bein- und Geweichscheiden, Pferdegeschirrteilen oder Peitschengriffen usw. applizierten sog. mykenischen Ornamentik. Langzeitkontakte zwischen dem östlichen Mittelmeergebiet und Mitteleuropa sind seit dem späten 3. Jahrtausend v. Chr. bekannt (*Gerloff 1993*). *Kristian Kristiansen und Thomas Larsson (2005, 119 ff.) unterscheiden drei Phasen innerhalb der Zeitspanne der absoluten Chronologiedaten von ca. 2300 – 1600/1500 BC, wobei sie als 1. Schlüsselperiode der intensiven Kontakte zwischen der minoischen/mykenischen Kultur und dem östlichen Teil Mitteleuropas und dem Karpatenbecken (vor allem Rumänien) die Reineckeperiode A2/A3 und B1 (1750/1700 – 1500 BC) betrachten. Weitreichende Kontakte wurden ihnen zu Folge in der Stufe A2 (1750 – 1650 BC) angeknüpft, in A3 (Ende des 17. Jhdts. BC) intensiviert und den Höhepunkt erreichten sie während des 16. Jahrhunderts, wo sie mit der letzten Phase vor den Eruptionen von Santorin/Thera in Verbindung gebracht werden (d. h. LH IB, LC I und LM IA), was nicht älter sein sollte als die Periode 1650 – 1600 BC. Und gerade um die absolute Datierung der Katastrophe von Santorin (Abb. 1) werden ständige Diskussionen geführt (zuletzt *Klontza-Jaklová 2004* mit älterer Literatur). Ähnlich ist es mit den mykenischen Schachtgräbern, hier steht jedoch ein Minimum an Daten zur Verfügung. Z.B. S. Gerloff gibt das Dendrodatum eines Holzgefäßes aus dem Schachtgrab V mit dem Wert 1619 ± 37 BC an (*Gerloff 1993, 80*).*

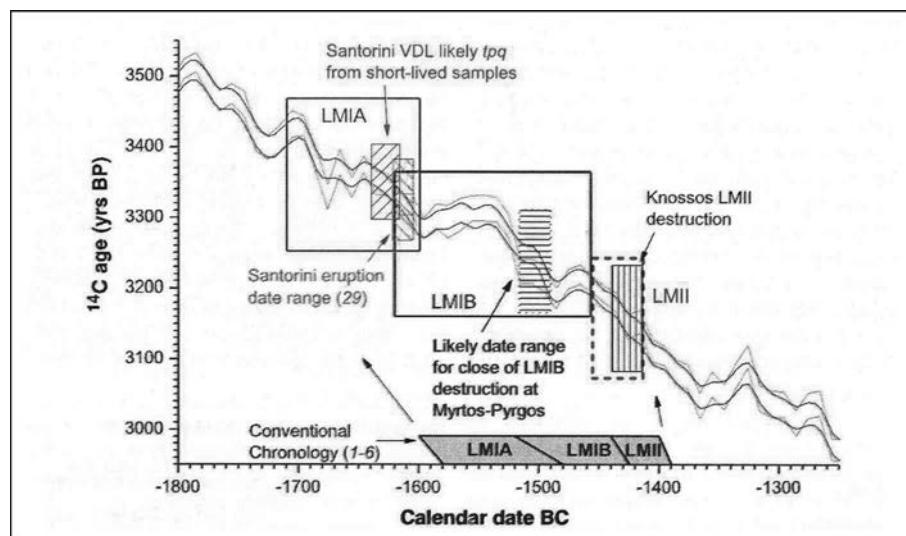

Abb. 1. Die diskutierte Eruption von Thera/Santorini im Kontext der konventionellen ägäischen Chronologie und der neueren Ergebnissen der absoluten Datierung (nach Manning et al. 2006).

Auf Grund der Argumente mit Hilfe der modernen Methoden der absoluten Datierung (Radiokarbonatierung, Dendrochronologie, „ice-core dating“) neigt sich heute die Mehrzahl der Forscher einer früheren Datierung der Explosion auf Thera Mitte oder Ende des 17. Jhdts. v. Chr. (Oszillation 1650/1645 – 1627/1600 BC – Bronk Ramsey et al. 2004; Manning 2007; Manning et al. 2002; Manning et al. 2006 u. a.) in der LMIA-Periode zu, was im Prinzip der Periode der Schachtgräber in Mykene entspricht (LHI). Diese Periode wird auch am häufigsten in die Wende 18./17. Jhd. mit dem Ende an der Wende 17./16. oder in der Zeitspanne 1600–1500 BC. Die konventionelle (niedrige) Chronologie legt die selbe Periode etwa um 100–150 Jahre später an (LHI 1550 – 1500; Ausbruch Thera: 1525 – 1500; mykenische Schachtgräber: höher 1570 ± 10 – 1515/05 oder niedriger 1550 ± 10 – 1490/80 BC – Furmanek et al. 1991, 29; Manning et al. 2006, 568; Novotná 1982). Die Unterschiede zwischen der konventionellen und der naturwissenschaftlichen absoluten Chronologie rufen Probleme bei der Synchronisierung der Zivilisationszentren nicht nur auf der Ebene Mittelmeer – Mitteleuropa, sondern hauptsächlich gegenüber der traditionell verwendeten Chronologie der Ägäis, der Kykladen, Zyperns, Kleinasiens (Anatoliens) oder des Vorderen Orients und Ägyptens hervor.

Aus den archäologischen Quellen wissen wir, dass es bereits ab dem Beginn der Bronzezeit der Stufe A1 nachweislich Kontakte des mitteleuropäischen Raums mit dem Mittelmeerraum gab: zyprische Nadeln und Dolche, Ösenhalsringe, eine „Klinge“ oder Lanzenspitze mit geschlitztem Blatt aus dem Depot in Kyhna usw. und sie gehen auch nach deren Beendigung weiter, d. h. auch nach dem Ende von Thera und der Periode der Schachtgräber, da beide Gebiete eine gemeinsame oder zumindest verwandte Ideologie hatten (Bouzek 2009, 379, 380). In unserem Milieu (nicht nur in Mähren) kulminieren sie am Ende der Früh- und zu Beginn der Mittelbronzezeit, in der Reinecke-Chronologie der jüngeren A2, bzw. A3 und BB1, wo sie sich kumulativ am markantesten mittels Veränderungen, Transformationen, Innovationen, Erscheinungen und konkreten archäologischen Funden tun (Abb. 2). Einer der Höhepunkte ist dann die zahlreiche Anwendung der Ornamentik auf der Metallindustrie der Funde des Depotkreises Hajdúszámson-Apa-Ighiel-Zajta (David 2002) mit Schwerpunkt im Ostteil des Karpatenbeckens. Abgeleitet sind sie vom Milieu der frühmykenischen Kultur des griechischen Festlands, das selbst jedoch mindestens teilweise „kosmopolitisch“ ist (siehe oben). Hier suchen wir die Vorlagen für die meisten Erscheinungen, wobei es offensichtlich ist, dass wir nur einen Torso der physischen Artefakte als echte Importe bezeichnen können (auf Grund der Metallanalyse wird beispielsweise die vollkommen außergewöhnliche „Klinge“ aus Kyhna heute als örtliches Produkt nach ägäischen Vorlagen betrachtet). Das Übrige muss als Ergebnis des Einwirkens von Fernkontakten, aber hauptsächlich der Ideologie entfernter Welten im Rahmen überregionaler Verknüpfungen und Kommunikation in erster Linie der regierenden (oberen) Schichten der damaligen Gesellschaft betrachtet werden. Auf die Gegenseitigkeit der Kontakte wurde bereits mehrmals hin gewiesen. Beispielsweise spricht W. David (1997; 2001; 2002) bei dem spezifisch mit mykenischer Ornamentik verzierten Fund-Komplex-Paket von einer sowohl für das

Abb. 2. Archäologische Artefakte mit der sog. mykenischen Ornamentik aus Mitteleuropa (u.a. auch Mähren) und Ägäis (nach Hachmann 1957).

Abb. 3. Übersicht der Gegenstände von südostlicher Herkunft aus der Zeit der Veteřov-Gruppe in Mähren. Ohne Maßstab (verschiedene Quellen).

Gebiet des östlichen Mittelmeers, Westanatoliens und teilweise des Vorderen Orients als auch insbesondere den Ostteil des Karpatenbeckens gemeinsamen „karpatenländisch-ostmediterranen Wellenbandornamentik“. Außer eindeutigen SO-Einflüssen und einer starken autochthonen Komponente gehen hier ebenfalls osteuropäische erfassbare Einflüsse in einem solchen Maß, dass man dem erwähnten Autor zu Folge den Donau-Karpatenraum nicht nur als Peripherie der ägäisch-vorderasiatischen Hochkulturen,

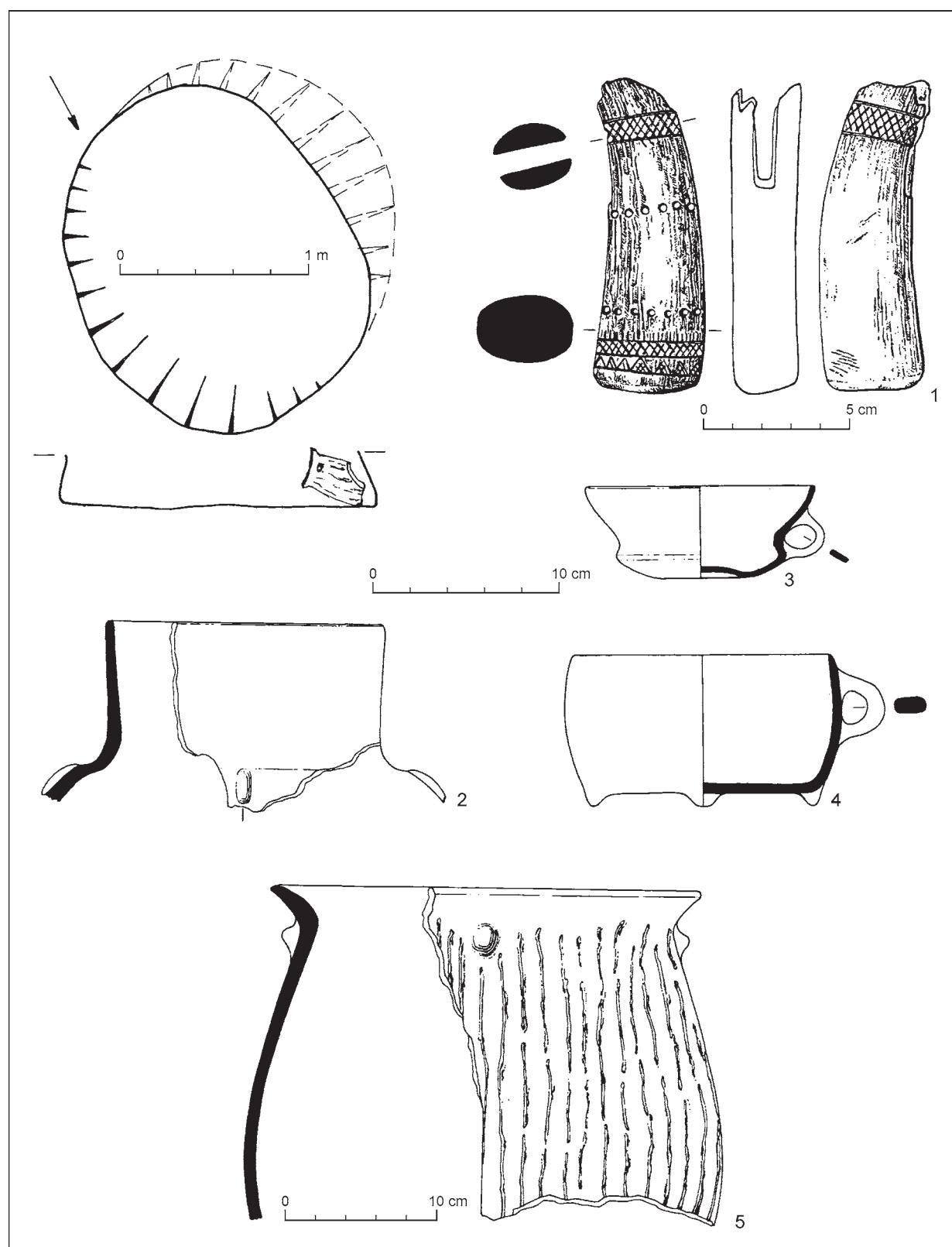

Abb. 4. Hulín-Pravčice 1, U obrázku 2006-2009. Auswahl der Funde aus der Grube (Nr. 601) der Věteřov-Gruppe mit Knochenknebel. Zeichnungen von A. Pešková.

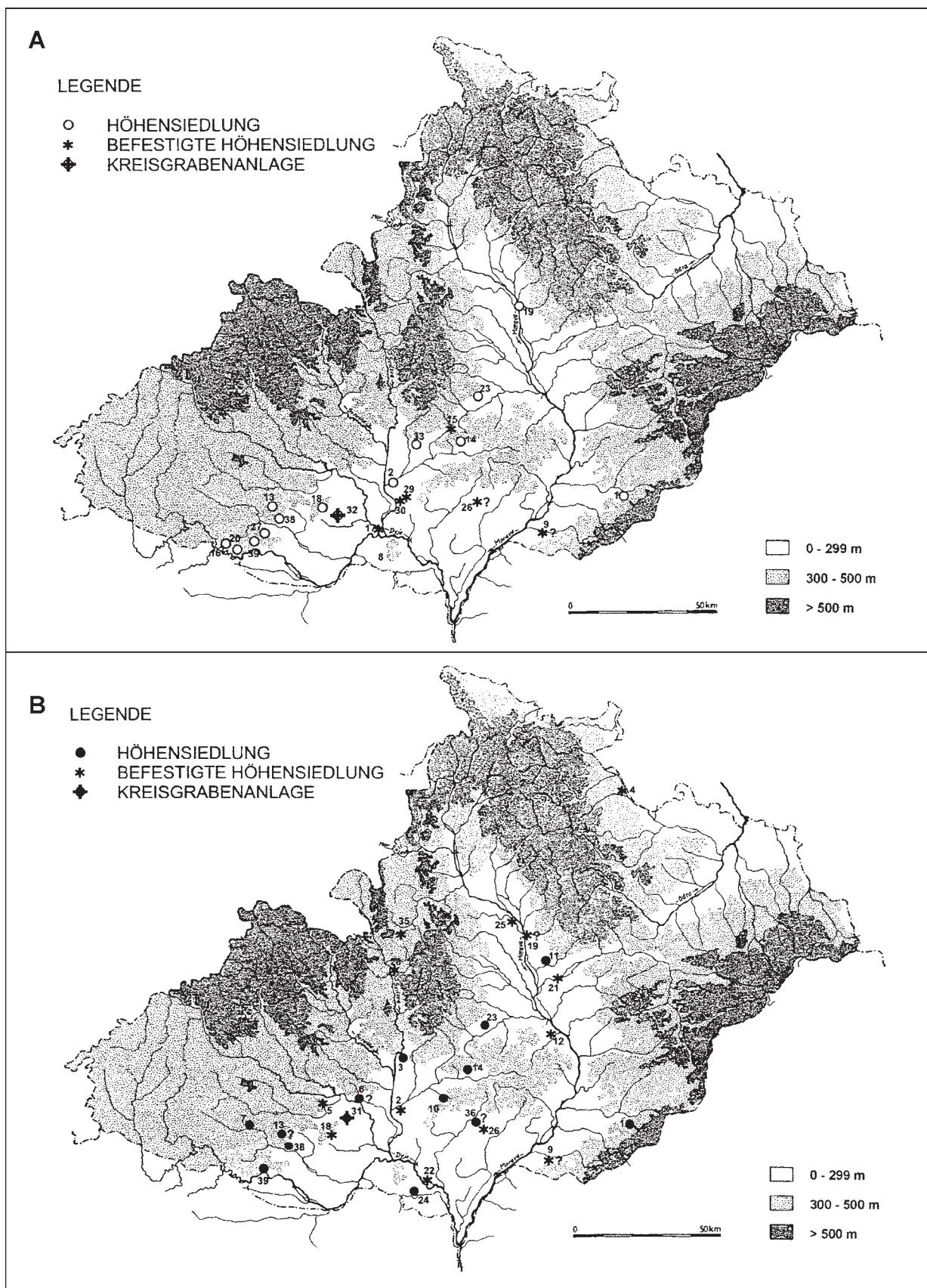

Abb. 5. Kartierung der befestigten Höhensiedlungen und Kreisgrabenanlagen der Aunjetitz-Kultur (A) und der Věteřov-Gruppe (B) in Mähren (nach Peška 2006a).

sondern gleichzeitig als Westperipherie der osteuropäischen Steppen wahr nehmen muss. Dabei ist es klar, dass der Vermittler praktisch aller Anstöße aus dem östlichen Mittelmeergebiet weiter nach NW (für Mähren eindeutig) wiederholt gerade das Karpatenbecken gewesen war, das es zur ägäisch-anatolischen und letztendlich auch zur nordpontischen oder eurasischen Region sehr nahe hatte.

Wir registrieren eine ganze Reihe mediterraner, bzw. südöstlicher Einflüsse, Anstöße oder direkt Artefakte. Sie betreffen praktisch alle Kategorien der geistlichen und materiellen Kultur (befestigte Siedlungen mit Akropolis und Steinarchitektur, protourbane Kompositionen, Kultbrunnen und Opferplätze oder -depots; Bestattungen in Gefäßen – *pithoi*; Produkte mit sog. mykenischer Ornamentik; Sonderformen: z.B. plastisch verzierte Hüttenlehm, Schalen mit tordierten oder schräg geritzten Rand, Deckel mit Kreuzhenkel, *pyraunos*, Brotlaibidole, Kultwagen und Modelle vierarmiger Räder, u. a.).

Praktisch für alle Äusserungen gilt eine Abschwächung der Vorkommensfrequenz von SO oder dem Karpatenbecken her, viele davon gelangten also gar nicht erst nach Mähren (vergl. protourbane Architektur, siebenbürgische kleine Schwerter/Rapiere, Wagenmodelle (Wägelchen), Gertengriffe, „Zepter“, Pyraune usw.), wodurch wiederum der damalige Progress des nahen Karpatenbeckens unterstrichen wird. Im eindeutig fundärmeren Mähren (lässt sich teilweise auf den ganzen Kreis Maďarovce – Věteřov – Böheimkirchen anwenden; die progressivste ist die Maďarovce-Kultur als Bestandteil des Karpatenbeckens) stoßen wir außer dem allgemeinen Phänomen der Errichtung von Höhen- und befestigten Siedlungen mit Verwendung von Stein und Anfängen architektonischer Konzepte (Bánov, Blučina-Cezavy, Olbramovice-Leskoun, Svitávka-Hradisko) auf SO-Einflüsse und Kontakte in kleinerem Maß bereits im älteren Abschnitt der Frühbronzezeit (zyprische Nadeln, Ösenhalsringe, Ohrringe des Příkazy-Typs?, mediterrane Muscheln usw.). Ein eindeutiges Anwachsen beobachten wir am Ende der Aunjetitzer Kultur (AK) und den Höhepunkt während des Andauerns der Věteřov-Gruppe (VG). Einige Gefäßbestattungen (*pithoi*) gehören sowohl zur Jung-AK, beziehungsweise zum Aunjetitzer-Věteřover Übergangshorizont, als auch zur VG selbst (Salaš 2008; Stuchlík 2006, 2007; Zyková 2010). Die Keramik wird von Schalen mit geritztem Rand (Blučina-Cezavy), einem Deckelchen mit Kreuzhenkel (Olomouc-Domhügel), Modelle vierarmiger Tonräddchen (Bánov, Blučina-Cezavy, Bezměrov, Hodonice, Charváty, Křenovice 2) oder einem Fragment des ersten Brotlaibidols (Blučina-Cezavy) repräsentiert (Abb. 3). Das Sortiment wird außerdem um verzierte Bein/Geweich-Scheiben (Věteřov), Ringe (Schnallen; Blučina-Cezavy, Věteřov) mit unverzierten Exemplaren (Bánov, Hodonice), Seitenknebel von Pferdegeschirr (Blučina-Cezavy, Olomouc – Tereziánská zbrojnica, Hulín-Pravčice 1 Obj. 601; Abb. 4) erweitert, dies alles mit klarer VG-Zugehörigkeit und einer Konzentration im Milieu der Höhen- und der befestigten Siedlungen. Die kleine Bronzewaffen-Kollektion (insbesondere die an die VG gebundenen Schaftröhrenaxt von Křtěnov-Typus und verwandte Typen) gipfelt in einem verzierten importierten Axt mit scheibenförmigem Rücken des B1b-Typs oder des Hajdúsámon-Apa-Stils, Varietät Olomouc (David 2002, 87, 88, 456, Taf. 48: 3; Stuchlík 1988, 292 ff.) vom Beginn der Mittelbronzezeit mit Analogien nur in Ungarn oder Siebenbürgen. Hiermit endet gleichzeitig die markante Welle der Kontakte mit den SO-Gebieten, die Beeinflussung zumindest aus dem benachbarten Karpatenbecken geht jedoch weiter. Insbesondere zu den mährischen Bein/Geweich- und zu einigen Tonartefakten (Radmodelle, Deckel) finden wir eine Reihe direkter Parallelen im östlichen Mittelmeer, mit den Schachtgräbern in Mykene an der Spalte (David 1997; 2001). Fälle beschädigter unvollendet Ware, unverzielter Halbfabrikaten (Rohprodukte) oder weniger prächtig verzierter Stücke lassen uns nicht im Zweifel darüber, dass es sich in der überwiegenden Mehrheit um lokale Imitationen und keineswegs um Importe handelt. Es ist nahe liegend, dass mit einigen wenigen Originalen (diese werden schwierig zu unterscheiden sein) mittels der Fernkontakte offenbar nicht nur die einzelnen Vorlagen, sondern auch die Gedanken zusammen mit den Verfahrenstechnologien zu uns gelangen, die dazu dienen, sich die fremden Vorbilder zur lokalen Anwendung anzueignen.

Die Gesellschaft des jüngeren Abschnitts der Frühbronzezeit mit einer Reihe von Innovationen und Anwendungen spiralförmiger Ornamente auf Gefäßen und Metall, neuen Metallformen und Gussmethoden, die um zentrale befestigte Wohnsitze mit dominierender Metallproduktion konzentriert war und als Handelszentren und Rückverteilung der Produkte fungierte, verändert und differenziert sich nach und nach gerade unter dem Einfluss der hochentwickelten SO-Gebiete einschließlich des östlichen Mittelmeers. Trotzdem kann man nicht alle Ereignisse *a priori* „automatisch“ als Ergebnis dieser Kontakte betrachten. Dies gilt bis zu einem gewissen Maß die für Höhen- und die befestigten Siedlungen, denn wir wissen, dass diese (einschließlich der Fortifikationen) bereits im Lauf der älteren AK (Letonice, Mušov, Šitbořice-Malé Domaniny und Prostřední Torhety) auftauchen. In der VG wächst ihre Zahl, aber vor allem ihre Ausdehnung, die bauliche Aufwändigkeit und die Bedeutung als Verwaltungs- und Handelszentren an (vergl. Peška 2006a; Abb. 5). Auf ihnen konzentrieren sich die Belege für Metallherstellung (produktion) und vor

allem die Produkte von SO-Herkunft mit direkten Parallelen im Karpaten – Ostmittelmeer-Raum. Und gerade in dieser Hinsicht des ausgereiften Anwachsens der wirtschaftlichen Produktionszentren sehen wir diesen SO-Profit (Vorteil), der die sich eigenständig entwickelnde heimische Gesellschaft bereichert und erweitert, aber auch innerlich differenziert.

Kontakte Mährens mit SO-Europa (einschließlich Ägäis-Anatolien) in der Frühbronzezeit sind eindeutig nachweisbar, wenn auch nur als schwache Reflexe im Vergleich zum Karpatenbecken, dem in direktem Kontakt mit den entwickelten Hochkulturen stehenden Territorium, das höchstwahrscheinlich die meisten Anstöße, Einflüsse und konkreten Erzeugnisse nach Mähren vermittelt hatte. Es bleibt die Frage zu beantworten, in welcher Periode es zu den intensivsten Kontakten gekommen war? Alles weist auf einen Höhepunkt und eine Konzentration während der VG in der ausklingenden Früh- und darauf folgenden Mittelbronzezeit mit der größten Parallelenzahl im Inhalt der mykenischen Schachtgräber hin. Die wird konventionell grob ins 16. und „naturwissenschaftlich“ ins 17. Jhd. BC gelegt. Ähnlich oder knapp jünger sollte darum der gesamte jüngere Abschnitt der Frühbronzezeit datiert werden (jüngere A2, bzw. A3).

Unter den Spezialisten in Mähren und evtl. in der Slowakei herrscht über die absolute Datierung der Frühbronzezeit erhebliche Skepsis (vergl. Klontza-Jaklová 2004, 44, 45). Mit der Ausnahme einiger früher erhaltener und unvollständig veröffentlichter mährischer Daten können wir uns heute hauptsächlich auf eine neue unabhängig in mehreren Labors angefertigte Datenkollektion aus Fundkontexten überwiegend Rettungssusgrabungen des Archäologischen Zentrums in Olomouc stützen. (Für das Zur Verfügung stellen oder Ergänzen der absoluten Daten aus ihren Ausgrabungen bin ich den Kollegen Stuchlík, Salaš,

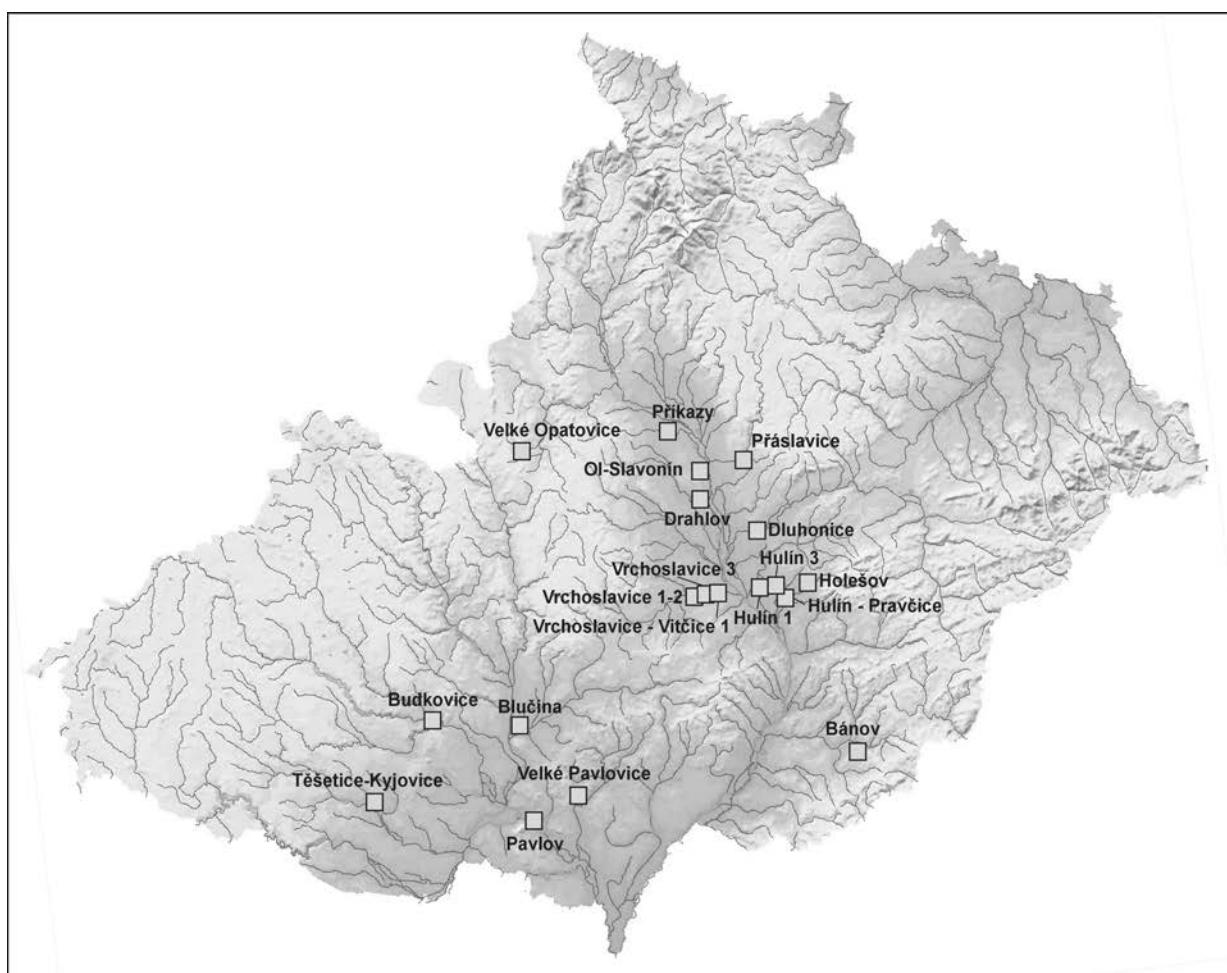

Abb. 6. Die neue Kollektion von absoluten Daten aus Mähren (insgesamt 143 Daten: 124 x FBZ, 19 x MBZ) stammt von 19 Fundstellen.

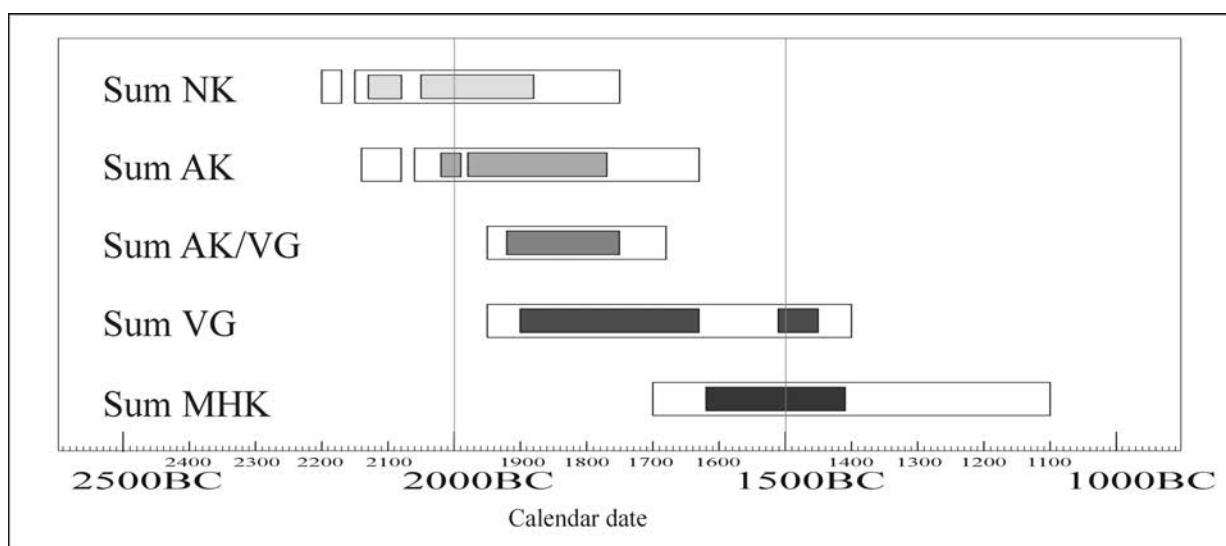

Abb. 7. Zusammenfassender Überblick der kalibrierten absoluten Chronologie der Früh- und Anfänge Mittelbronzezeit in Mähren. Alles kalibriert nach OxCal v. 3. 10. Abkürzungen: NK – Nitra-Kultur; PAK – Protoaunjetitz-Kultur; AK – Aunjetitz-Kultur; VG – Věteřov Gruppe; MHK – Mitteldonauländische Hügelgräberkultur.

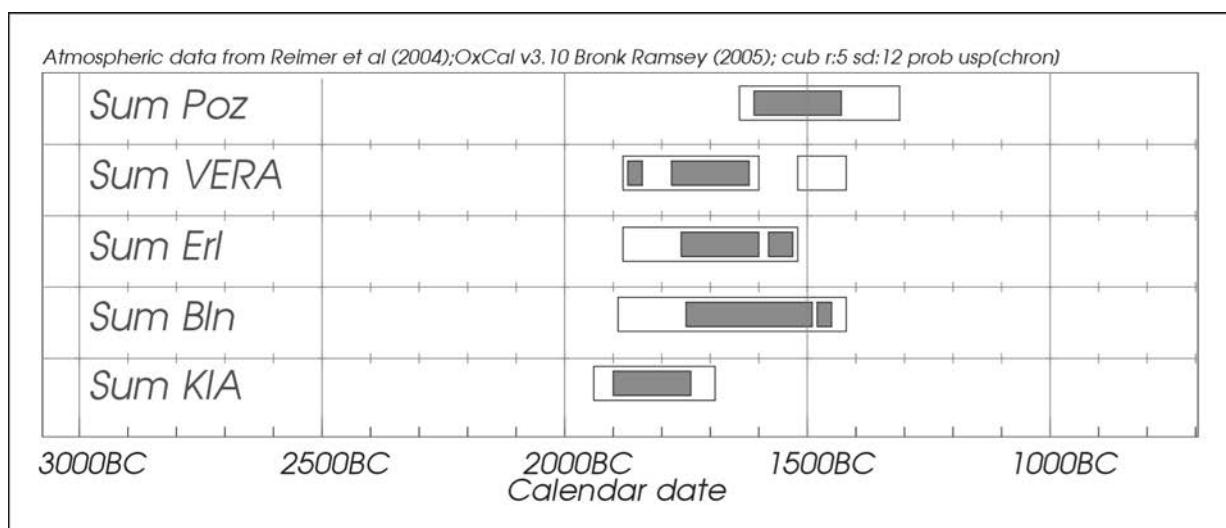
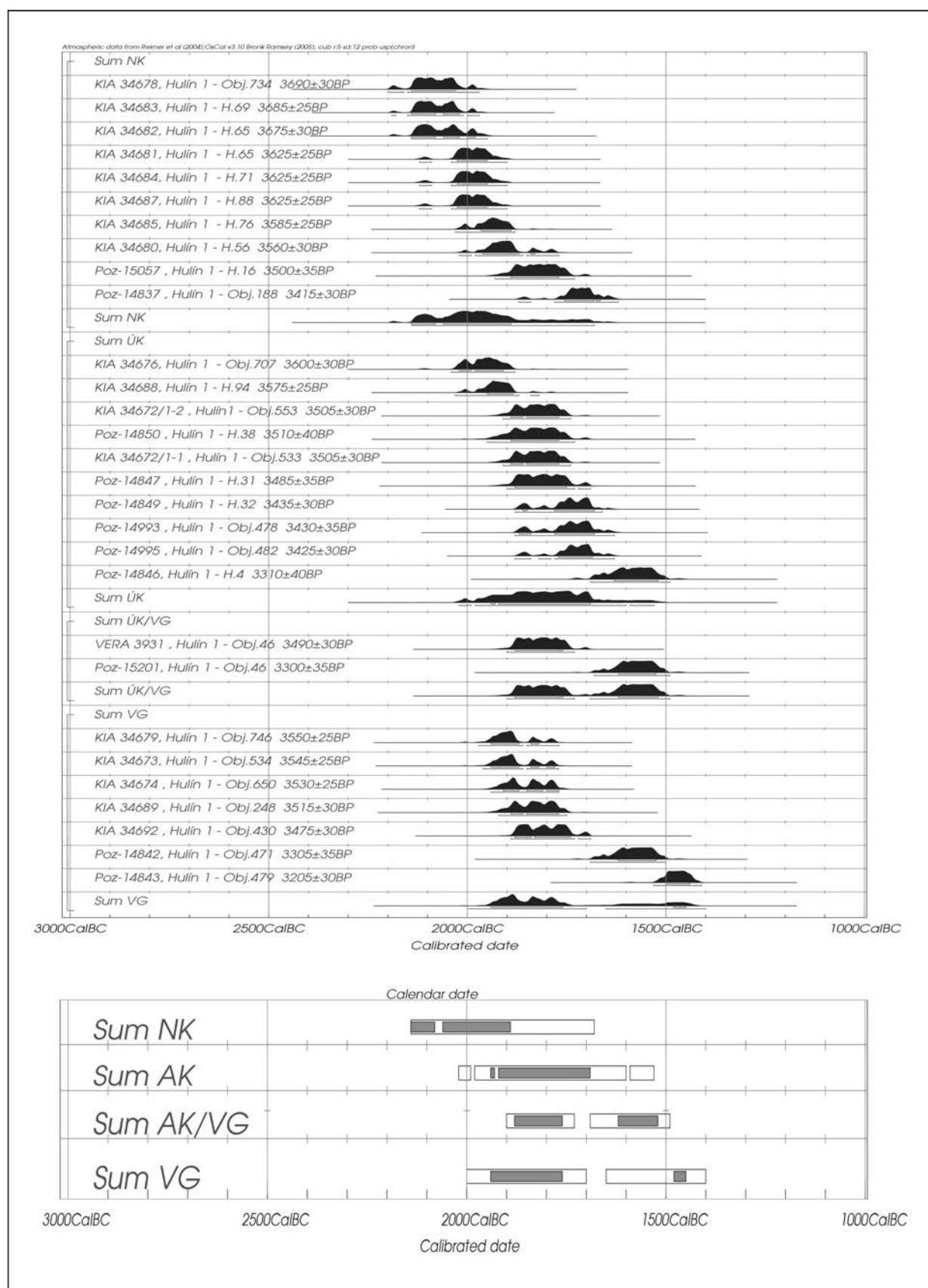

Abb. 8. Vergleichung der Ergebnissen der ^{14}C -Daten aus unterschiedlichen Labors auf dem Beispiel von Daten der Věteřov-Gruppe.

Ernée und Bartík zu Dank verpflichtet). Zur Beurteilung der Richtigkeit der Zeitabfolge und der Vertrauenswürdigkeit der gemessenen Daten müssen wir die gesamte Entwicklung der Frühbronzezeit in Mähren in Betracht ziehen, einschließlich der Anfänge der Mittelbronzezeit (wesentlich weniger Daten). Den beurteilten Komplex stellen insgesamt 143 Radiokarbondaten dar (124 Frühbronzezeit, 19 Mittelbronzezeit), die an 19 süd-, mittel- und ostmährischen Fundstellen gewonnen worden waren (Abb. 6).

Es scheint, dass der eigentliche Beginn der Bronzezeit (A0) für Mähren gut in die Periode 2300 – 2100/2000 BC fest gelegt ist (Peška 2009, 243 ff.), wenn wir praktisch die ganze PAK dazu zählen. Die AK selbst (Abb. 7) als Ganzes nimmt ca. die Zeit von 2050/2000 – 1750/1700 mit einem Wandel zwischen älterer und jüngerer (klassischer) AK um 1850 ± 60 BC ein. Mit beiden teilweise zeitgleich ist die Nitra-Kultur in Ostmähren als Bestandteil der EPKK mit einer Datierung irgendwo zwischen 2100 und 1800 BC. Einen überraschend langen Abschnitt 1950/1900 – 1500 BC nimmt die VG ein, wobei das Material am Ende der AK oder genau am Beginn der VG die Sequenz von ca. 1950/1920 bis 1750/1680 BC ein nimmt. Die anschließenden Komplexe der mährischen Mitteldonauländischen Hügelgräberkultur (MHK) lieferten die

Abb. 9. Hulín 1, U Isidorka 2004-2005. Überblick und Zusammenstellung der ^{14}C -Daten aus dem Verlauf der Frühbronzezeit.

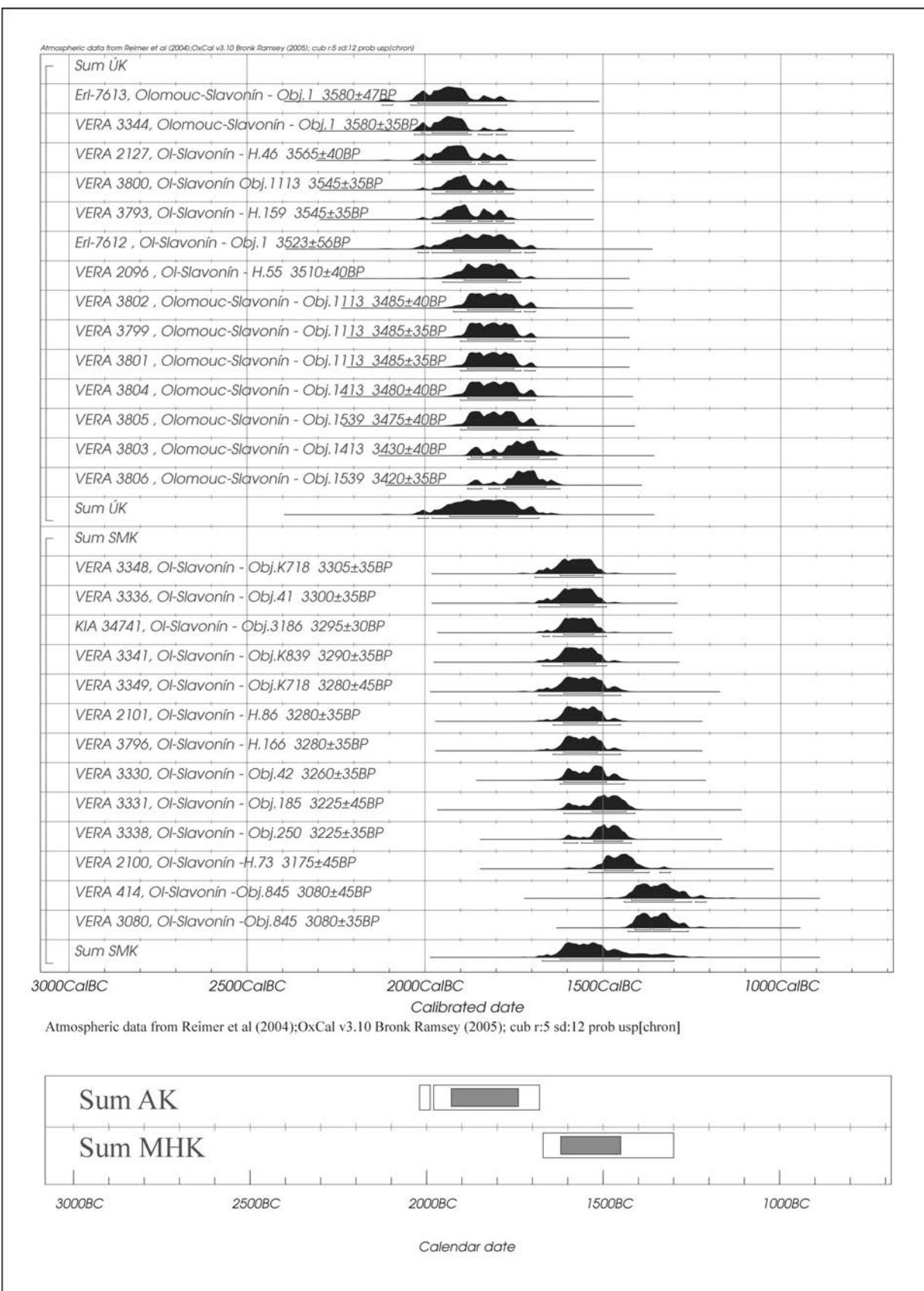

Abb. 10. Olomouc-Slavonín, Horní lán 1995-1997, 2001. Überblick und Zusammenstellung der 14C-Daten von Früh- und Mittelbronzezeit.

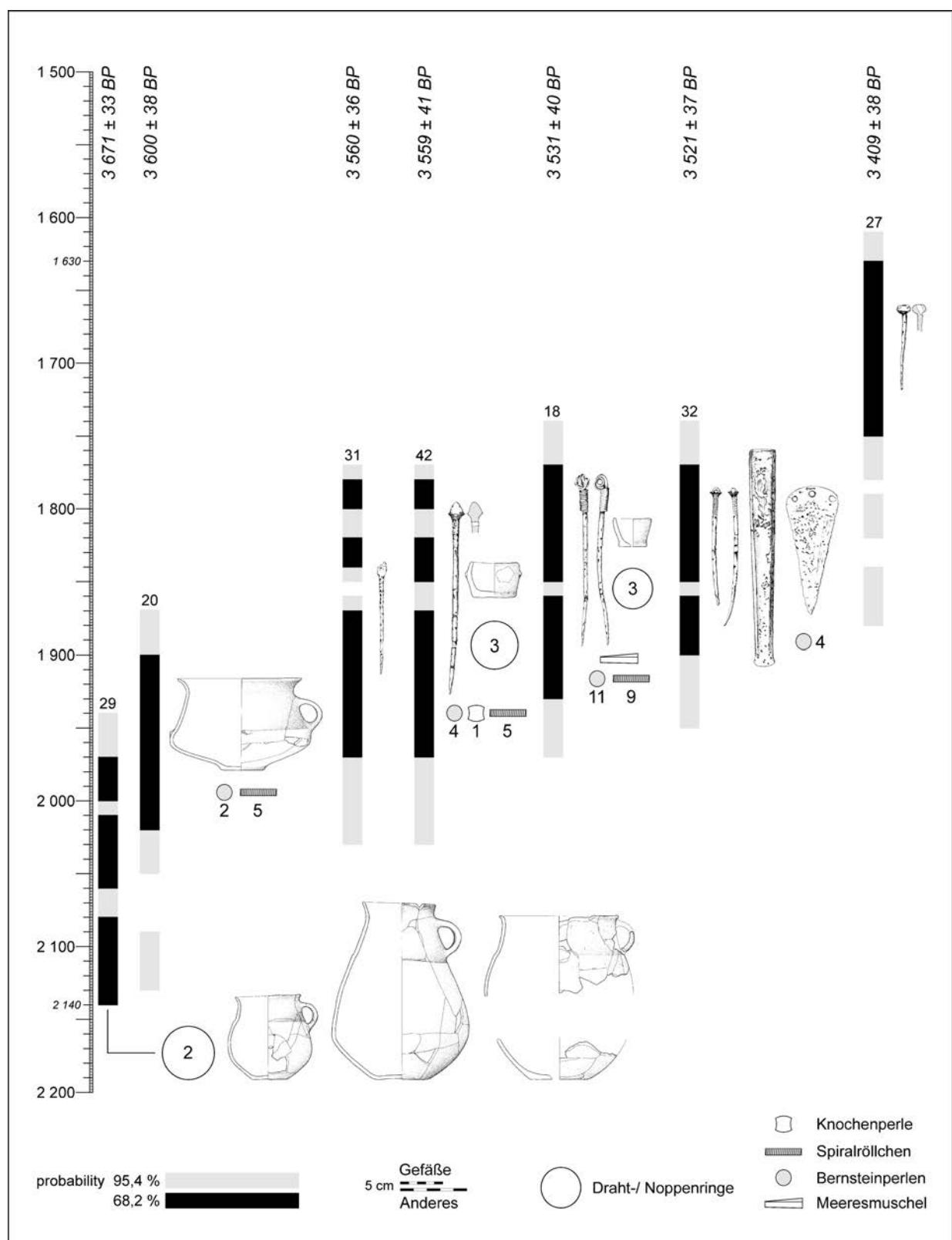

Abb. 11. Prag-Miškovice. Schematische Position der führenden Artefakten auf der Zeitlinie auf Grund der absoluten Daten aus dem Gräberfeld der klassischen Phase der Aunjetitz-Kultur (nach Ernéé et al. im Druck).

Werte von ca 1650/1600 – 1300/1255 BC. Die jüngsten Komplexe (Přáslavice) stehen bereits an der Grenze zwischen der Mittel- und Jungbronzezeit.

Bei der Auswertung der Ergebnisse der absoluten Datierung müssen wir mit einem gewissen Maß an Verzerrung in Folge des minderwertigen Datierungsmaterials (Kontaminierung, niedriger Kollagengehalt, höhere $\delta^{13}\text{C}$ -Abweichung), Problemen mit der Kalibrierungskurve usw. rechnen. Zweifel weckt ebenfalls die beträchtliche Dispersion der gemessenen Werte im Rahmen eines Fundkomplexes (vgl. Hulín 1 Obj. 46 mit 5 Skeletten 190 Jahre; Vrchoslavice-Vítčice 1 Obj. 163 130 Jahre usw.). Woanders sind wir Zeugen eines Widerspruchs zwischen der archäologischen und der absoluten Datierung. Auch in den Ergebnissen unterscheiden sich die Labors ziemlich und obwohl eine Serie innerhalb der jeweiligen Kulturen oder Fundorte meist eine akzeptable kompakte Abfolge bildet (Hulín 1, Olomouc-Slavonín), beträgt die Differenz z.B. bei der VG zwischen den Labors in Kiel und (KIA) und Posen (Poz) fast 300 Jahre (!), und dies in Kollektionen mit vergleichbarem Inventar (Abb. 8).

Eine längere Entwicklung innerhalb der Früh-, evtl. der beginnenden Mittelbronzezeit bot die Siedlungsstruktur der Agglomerationen in Hulín 1 und Olomouc-Slavonín. In Hulín handelt es sich um eine Kumulation (Häufung) der Objekte in 5 Areale (I – V) mit Siedlung und einigen (mind. 4) NK-Gräbergruppen, einer Siedlung und einer deutlichen Grabgruppe mit reicher Ausstattung und ausgewöhnlicher Bronzeindustrie auf dem Niveau der klassischen AK-Phase, einer zeitgleichen oder in das Übergangsstadium AK/VG datierbaren Siedlung, einschließlich der Bestattung von 5 Personen am Boden der konischen Grube 46 (*Berkovec/Peška 2005; Peška im Druck*). Die frühbronzezeitliche Besiedlung wird entweder von einer ausgedehnten Siedlung oder einer Reihe kleinerer VG-Höfe beendet (hohe absolute Daten auf der Ebene der klassischen AK) (Abb. 9), die durch ein reiches ausgeraubtes Grab mit Innenkonstruktion und Goldschmuck erhöht wurde (*Daňhel 2010*). Auf einem anderen ausführlich erforschten Areal in Olomouc-Slavonín schließt an eine höchstwahrscheinlich zeitgleiche Siedlung und das benachbarte Gruppengräberfeld der klassischen und vermutlich nach-klassischen AK, eine große Siedlung vom Beginn der Hügelgräberkultur (BB1) mit klarer Abwesenheit der gesamten VG an (*Peška 2006b*). Die zeitliche Disproportion beider Areale ist dabei nicht groß (in den Grenzwerten von 120 Jahren: Abb. 10).

Die hohen Werte ganzer absoluter Datenserien für einige Fundorte oder Kulturen (insbesondere VG) müssen nicht allzu sehr überraschen, wenn wir die veröffentlichten Daten der vergleichbaren Komplexe in den umliegenden Regionen in Betracht ziehen. Mit der älteren AK, bzw. NK korrespondieren gut die Daten aus Branč und bis auf Ausnahmen (H 436) eigentlich auch die gesamte Sequenz des Gräberfelds aus Jelšovce: NK 2030-1850; AK 1850-1730, MaK 1700-1530 cal. BC (*Bátora 2000; Görsdorf 2000*). Sehr alt ist auch die Datenserie aus der Nekropole in Singen (Oszillation 3850 – 3640 BP, bzw. 2460 – 1950 BC: *Krause 1996; 1988*) oder die heute bereits „berühmten“ dendrochronologischen Daten aus den Grabhügeln in Leubingen (-1942±10) oder Helmsdorf (-1840±10 – *Becker/Krause/Kromer 1989*), evtl. das etwas jüngere Łęki Małe, typochronologisch auf der Ebene der klassischen AK. Noch älter sind die Daten aus dem Depot in Melz (*Rassmann 1996; Schwenzer 2002*). Die letztgenannten stammen allerdings aus langlebigem Material (Holz), bei dem wir mindestens 100 Jahre „nach unten“ rechnen müssen. Eine Menge neuer Daten (Radiokarbon, auch Dendro) wurde unlängst aus der vielschichtigen befestigten Siedlung Bruszczewo in Grosspolen mit nachgewiesenen frühbronzezeitlichen Aktivitäten von der Wende 20./19. Jhd. bis zum 16. Jhd. BC gewonnen (*Czebreszuk/Müller 2004; Kneisel et al. 2008*). Für Mitteldeutschland geht nach J. Müller (1999, 77, Abb. 19, 20) eine ganze sehr lange AK-Sequenz zwischen 2200-1700 BC hervor. Hier ist es angebracht, auf die Gefahr der unkritischen Übernahme aller absoluten Daten und in Folge dessen der „Spannung“ der Chronologie der einzelnen Kulturen, hin zu weisen. Die insgesamt zahlreiche Serie absoluter Daten aus Kleinpolen datieren die dortigen FBZ (freilich einschließlich MK I – Protomierzanowicer Phase) auf 2300 – 1600 BC und die Trzciniec-Kultur auf 1800/1700 – 1100 BC (*Górski/Kadrow 2001*) und wir könnten in der Aufzählung fort fahren.

Die wenigen älteren Daten aus Böhmen sind wiederum unvollständig und ohne weitere Angaben nicht allzu übersichtlich. Umso wertvoller ist die neue Kollektion von 7 Daten vom Gräberfeld in Prag-Miškovice (*Ernéé et al. im Druck*). Die älteste H 29 gehört noch zur Wende der PAK-Phase und H 20 zur vorklassischen Entwicklung, der Schwerpunkt liegt eindeutig in der klassischen AK-Phase, hier auf 2000 – 1750 BC datiert. H 27 mit einer schräg durchlochten Kugelkopfnadel ist mit dem Datum 1750 – 1630 BC, was dem Ende der AK oder bereits dem Beginn der VG in Mähren entspricht, die jüngste. Obwohl die ganze Datensequenz in Ordnung ist, überrascht die höhere Datierung der Hülsenkopfnadel mit tordiertem Schaft und der Lochhalsnadel gegenüber z.B. der zyprischen Schleifennadel oder der klassischen Ösenkopfnadel. Wichtiger ist jedoch die wiederholte hohe Datierung der praktisch gesamten AK auf diesem Gräberfeld (Abb. 11).

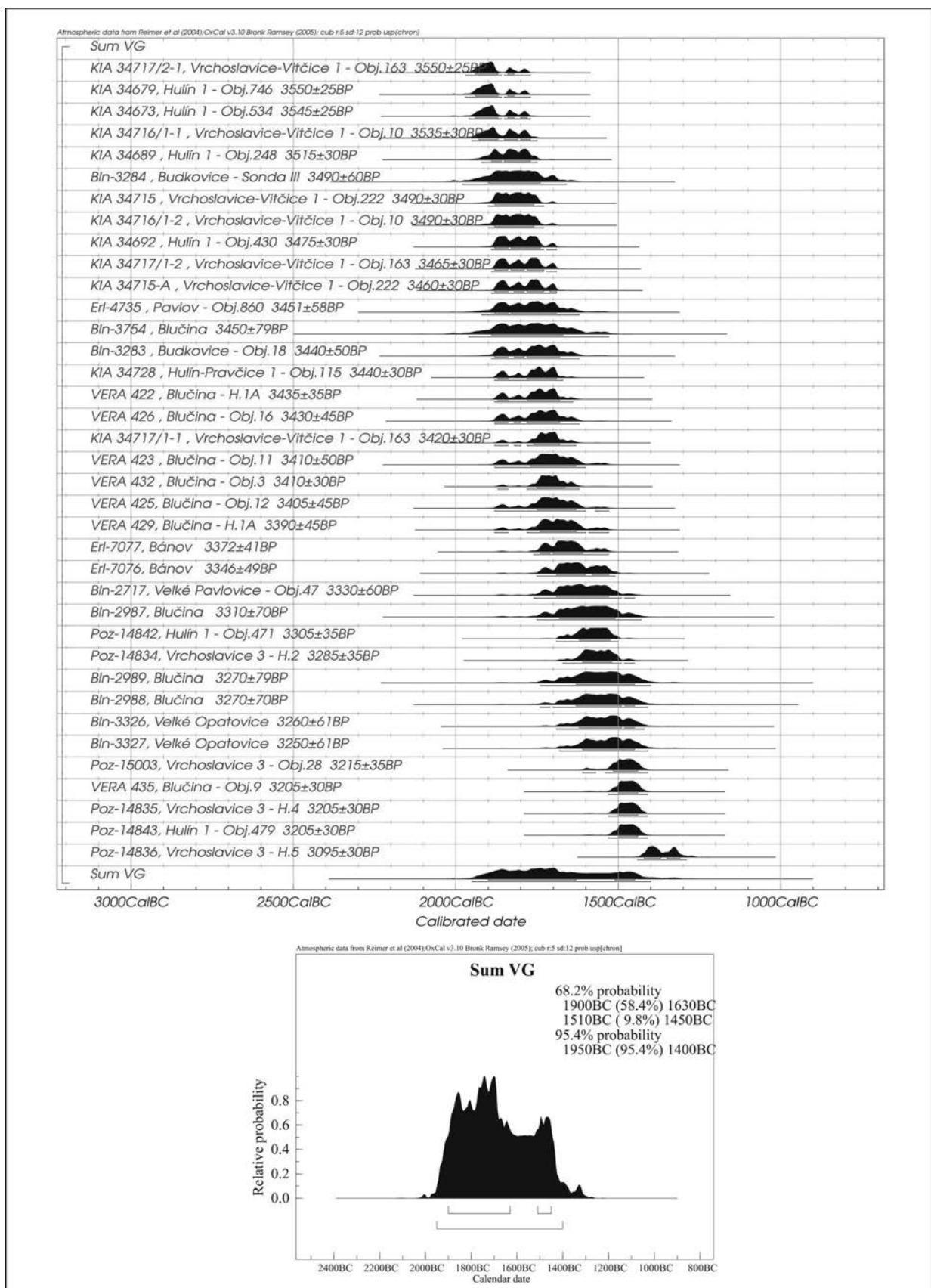

Abb. 12. Zusammenfassender Überblick der bisherigen 14C-Daten der Věteřov-Gruppe in Mähren.

Die gegenseitigen (manchmal ziemlich erheblichen) zeitlichen Überlappungen der jeweiligen Kulturformationen mit Überschneidung der Anfangs- und Endetappen, d. h. das Überleben oder Ausklingen der älteren und gleichzeitige Antreten jüngerer Elemente bestätigen die neu veröffentlichten absoluten Daten. Ein ähnliches Modell kann jedoch auch sehr gut im Rahmen der inneren Periodisierung der Kulturentitäten gelten. Eine Parallelentwicklung mehrerer Kulturen oder ihrer entsprechenden Zeitabschnitte können wir uns auch innerhalb kleinerer oder größerer geographischer Regionen vorstellen.

Die bislang erhaltenen absoluten Daten aus dem VG-Umfeld in Mähren mit den Grenzwerten 3550 – 3095±25-79 BP lassen sich auf 1 sigma 1900 – 1630 oder 2 sigma 1950 – 1400 BC kalibrieren. Die Berechtigung der verhältnismäßig hohen Datierung ist auch durch Vergleiche mit den früher gewonnenen Daten untergesetzt (Budkovice, Blučina-Cezavy, Velké Pavlovice, Velké Opatovice). Die Anfänge verschmelzen eindeutig mit dem Aunjetitzer-Věteřover Übergangshorizont. Die meisten datierten Fundkomplexe und Fundorte gehören zur älteren (Budkovice, Vrchoslavice-Vítčice, Hulín 1) oder höchstens klassischen VG-Phase (Blučina-Cezavy). Die Tendenz der jüngeren Stellung wird von den entwickelten Daten aus Velké Opatovice bestätigt, freilich ohne dokumentiertes Material. An das Ende der Serie gelangten Daten aus einer kleineren Siedlung mit Gräberfeld (8 Gräber) in Vrchoslavice 3, obwohl das Grabinventar keine Merkmale eines merklichen zeitlichen Fortschritts zeigt (Abb. 12).

Leider stehen uns keine absoluten Daten direkt aus den Fundkontexten mit den oben genannten Artefakten fremder (SO) Herkunft zur Verfügung, trotzdem lassen sich die von uns gewonnenen Angaben so auswerten, dass man mit der Ausnahme der überraschend hohen Datierung der VG-Anfänge mindestens die klassische und nachklassische Phase mit der Dauer der LHIA und damit der Zeit der Schachtgräber vergleichen kann, aus denen die höchste Prozentzahl dieser Funde stammt. Indirekt wird damit auch die hohe ägäische (Radiokarbon-) Chronologie bestätigt, die vergleichbare Ereignisse ins 18., aber vor allem ins 17. Jhd. BC legt (*Bietak/Höflmayer 2007; Manning 2007 und andere*). Gerade zu der Zeit strömt zu uns die genannte Ware mit erhöhter Intensität gemeinsam mit anderen Anstößen und Einflüssen mit dem Höhepunkt am Beginn der Mittelbronzezeit (BB1), was u. a. auch die Entstehung einer neuen Epoche zur Folge hat – der Mittelbronzezeit. Im Gegensatz zu den umliegenden Ländern (insbesondere des Ostteils des Karpatenbeckens) beobachten wir in Mähren zu dieser Zeit eine Abnahme so markanter konkreter Funde, die diese Hypothese bestätigen würden. Als ob wir hier Zeugen einer Andeutung einer gewissen (abermaligen?) Verspätung/Verzögerung der Entwicklung mit abklingender Věteřover Besiedlung und langsam entstehender Hügelgräberkultur wären, wo die Belege für direkte Kontakte mit dem SO in unserer Region im Sinn der relativen Chronologie etwas früher kulminieren, evtl. zur gleichen Zeit, aber außerhalb des Kristallisierungskerns der neuen Periode. Oder verrät uns die zukünftige Analyse und der Vergleich der neu gewonnenen Daten aus beiden Gebieten etwas anderes?

PhDr. Jaroslav Peška, Ph.D.
Archeologické centrum Olomouc
U Hradiska 42/6
CZ – 779 00 Olomouc
peska@ac-olomouc.cz

LITERATUR

- Bátora 2000* J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1.-2., PAS 16/1.-2. Kiel 2000.
- Becker/Krause/Kromer 1989* B. Becker/R. Krause/B. Kromer: Zur absoluten Chronologie der frühen Bronzezeit. Germania 67, 1989, 421-442.
- Berkovec/Peška 2005* T. Berkovec/J. Peška: Starobronzová sídliště a pohřebiště v Hulíně – U Isidorka. In: M. Bém/J. Peška (eds.): Ročenka 2004. Olomouc 2005, 44-67.
- Bietak/Höflmayer 2007* M. Bietak/F. Höflmayer: Introduction: High an Low Chronology. In: M. Bietak/E. Czerny (eds.), The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the second Millennium B. C. III. Proceedings of the SCIEM 2000 – 2nd EuroConference Vienna, 28th of May – 1st of June 2003. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie, Band XXXVII. Wien 2007, 13-23.

- Bouzek 2009* J. Bouzek: Poznámky k náboženství doby bronzové po nálezu z Nebry a Bernstorfu. Pravěk (N. Ř.) 18. Brno 2009, 375-395.
- Bronk Ramsey et al. 2004* Ch. Bronk Ramsey/S. W. Manning/M. Galimberti: Dating the volcanic eruption at Thera, Radiocarbon 46, 2004, 325-344. In: J. Czebreszuk/J. Müller (Hrsg.): Bruszczewo I. Forschungsstand – Erste Ergebnisse – das östliche Feuchtbodenareal. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 2. Poznań – Bamberg – Rahden 2004.
- Daňhel 2010* M. Daňhel: Věteřovský hrob s vnitřní konstrukcí z Hulína – „U Isidorka“. In: M. Bém/J. Peška (eds.): Ročenka 2009. Olomouc 2010, 118-138.
- David 1997* W. David: Altbronzezeitliche Beinobjekte des Karpatenbeckens mit Spiralwirbel- oder Wellenbandornament und ihre Parallelen auf der Peloponnes und in Anatolien in frühmykenischer Zeit. In: P. Roman (ed.), The Thracian World at the Crossroads of Civilizations I. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology Constanta-Mangalia-Tulcea 20-26 May 1996. Bucharest 1997, 247-305.
- David 2001* W. David: Zu den Beziehungen zwischen Donau-Karpatenraum, osteuropäischen Steppengebieten und ägäisch-anatolischem Raum zur Zeit der mykenischen Schachtgräber unter Berücksichtigung neuerer Funde aus Südbayern. Anodos. Studies of Ancient World 1/2001. Trnava 2001, 51-80.
- David 2002* W. David: Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Deppfundgruppe Hajdúszámson-Apa-Ighiel-Zajta. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia Bibliotheca Mvsei Apvlensis XVIII. Alba Iulia 2002.
- Erneé et al. im Druck* M. Erneé/J. Müller/K. Rassmann: Ausgrabung des frühbronzezeitlichen Gräberfeldes der Aunjetitzer Kultur von Prag-Miškovice. Überblick über die Auswertung und die ersten Ergebnisse der naturwissenschaftlichen Untersuchungen – 14C-Daten und chemische Analysen der Metallfunde. Germania 87, 2009, im Druck.
- Furmánek et al. 1991* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Gerloff 1993* S. Gerloff: Zu Fragen mittelmeerländischen Kontakte und absoluter Chronologie der Frühbronzezeit in Mittel- und Westeuropa. Prähist. Zeitschr. 68, 1993, 58-102.
- Górski/Kadrow 2001* J. Górska/S. Kadrow: Die frühe und ältere Bronzezeit in Kleinpolen im Lichte der Radiokarbondatierungen (mit einigen Bemerkungen zu ausgewählten Fundstellen in der Ukraine). In: J. Czebreszuk/J. Müller (Hrsg.): Die absolute Chronologie in Mitteleuropa 3000-2000 v. Chr. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa. Poznań – Bamberg – Rahden 2001, 131-176.
- Görsdorf 2000* J. Görsdorf: Interpretation der Datierungsergebnisse von Menschenknochen aus dem Gräberfeld Jelšovce. In: J. Bátorá, Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. PAS, Band 16. Kiel 2000, 565-570.
- Hachmann 1957* R. Hachmann: Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen. Chronologische Untersuchungen. Beihefte zum Atlas der Urgeschichte H. 6. Hamburg 1957.
- Klontza-Jaklová 2004* V. Klontza-Jaklová: Datierung der Katastrophe von Santorini. Kurze Zusammenfassung des bisherigen Standes der Forschung und vorherrschende Tendenzen. Forschungen und Methoden vom Mittelmeerraum bis zum Mitteleuropa. Anodos – Suppl. 4. Trnava 2004, 13-57.
- Kneisel et al. 2008* J. Kneisel/H. R. Bork/J. Czebreszuk/W. Dörfler/P. Grootes/J. N. Haas/K. U. Heussner/I. Hildebrandt-Radke/H. Kroll/J. Müller/N. Wahlmüller/T. Ważny: Bruszczewo – Early Bronze Defensive Settlement in Wielkopolska. Metallurgy, peat zone finds and changes in the environment. In: J. Czebreszuk/S. Kadrow/J. Müller (eds.): Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 5. Poznań – Bonn 2008, 155-170.
- Kristianssen/Larsson 2005* K. Kristianssen/T. Larsson: The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations. Cambridge 2005.

- Krause 1996* R. Krause: Zur Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit Süddeutschlands, der Schweiz und Österreichs. *Acta Archaeologica* 67, 1996, 73-86.
- Krause 1998* R. Krause: Die endneolithischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadterrasse von Singen m Hohentweil. *Grabfunde von Singen am Hohentweil. 1. Forschungen und Berichte Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 32. Stuttgart 1998.
- Manning 2007* S. W. Manning: Clarifying the „High“ v. „Low“ Aegean/Cypriot Chronology for the Mid Second Millennium BC; Assessing the Evidence, Interpretive Frameworks, and Current State of the Debate. In: M. Bietak/E. Czerny (eds.): *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the second Millennium B. C. III. Proceedings of the SCIEM 2000 – 2nd Euro Conference Vienna, 28th of May – 1st of June 2003*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtkademie, Band XXXVII. Wien 2007, 101-137.
- Manning et al. 2002* S. W. Manning/Ch. Bronk Ramsey/Ch. Doumas/T. Marketou/G. Cadogan/Ch. L. Pearson: New evidence for an early date for the Aegean Late Bronze Age and Thera eruption. *Antiquity* 76, 2002, 733-744.
- Manning et al. 2006* S. W. Manning/Ch. Bronk Ramsey/W. Kutschera/T. Higham/B. Kromer/P. Steier/E. M. Wild: Chronology for the Aegean Late Bronze Age 1700-1400 B. C. *SCIENCE* 312, 565-569.
- Müller 1999* J. Müller: Zur absolutchronologischen Datierung und Interpretation der mitteldeutschen Aunjetitz-Inventare. In: J. Bátorá/J. Peška (Hrsg.): *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei*. Nitra 1999, 113-126.
- Novotná 1982* M. Novotná: Pravek Európy I. (Minojská a mykénská civilizácia). Bratislava 1982.
- Peška 2006a* J. Peška: Frühbronzezeitliche Höhensiedlungen in Mähren. Topographie, Typologie, Chronologie und Bedeutung. In: A. Krenn-Leeb (Hrsg.): *Wirtschaft, Macht und Strategie – Höhensiedlungen und ihre Funktionen in der Ur- und Frühgeschichte*. Archäologie Österreichs Spezial 1. Wien 2006, 85-106.
- Peška 2006b* J. Peška: Sídelní areál ze starší a střední doby bronzové v Olomouci-Slavoníře. Předběžná pozorování. In: S. Stuchlík (ed.): XVIII. Symposium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku. *Acta archaeologica Opavensis* 2, 191-205.
- Peška 2009* J. Peška: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc 2009.
- Peška im Druck* J. Peška: Frühbronzezeitliche Gräberfelder von Hulín, Ostmähren/Tschechische Republik. In: *Gräberlandschaften der Bronzezeit – Paysages funéraires de l’Âge du Bronze – Bronze Age funeral landscapes*. Internationales Kolloquium im LWL-Museum für Archäologie in Herne vom 15 bis 18 Oktober 2008. Bodentalertümer Westfalens 51, im Druck.
- Rassmann 1996* K. Rassmann: Zum Forschungsstand der absoluten Chronologie der frühen Bronzezeit in Mitteleuropa auf der Grundlage von Radiokarbondaten. *Acta Archaeologica* 67, 1996, 199-209.
- Salaš 2008* M. Salaš: Starobronzový kostrový pohreb v nádobě z Vedovic. *Pravěk (N. Ř.)* 17. Brno 2008, 121-161.
- Schwenzer 2002* S. Schwenzer: Zur Frage der Datierung der Melzer Stabdolche. *Prähist. Zeitschr.* 77, 2002, 76-83.
- Stuchlík 1988* S. Stuchlík: Bronzové sekeromlaty na Moravě. *Pam. Arch.* 79, 1988, 269-328.
- Stuchlík 2006* S. Stuchlík: Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. *Spisy Archeologického ústavu* 30. Brno 2006.
- Stuchlík 2007* S. Stuchlík: Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 42, 2007, 197-210.
- Zyková 2010* M. Zyková: Pohřby v píthoi. Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. *Živá archeologie Suppl. 3. Hradec Králové* 2010, 101-104.

PŘÍKLADY ABSOLUTNÍ CHRONOLOGIE STARŠÍ DOBY BRONZOVÉ NA MORAVĚ A JEJICH PROVÁZANOST S EGEJSKOU OBLASTÍ

Jaroslav Peška

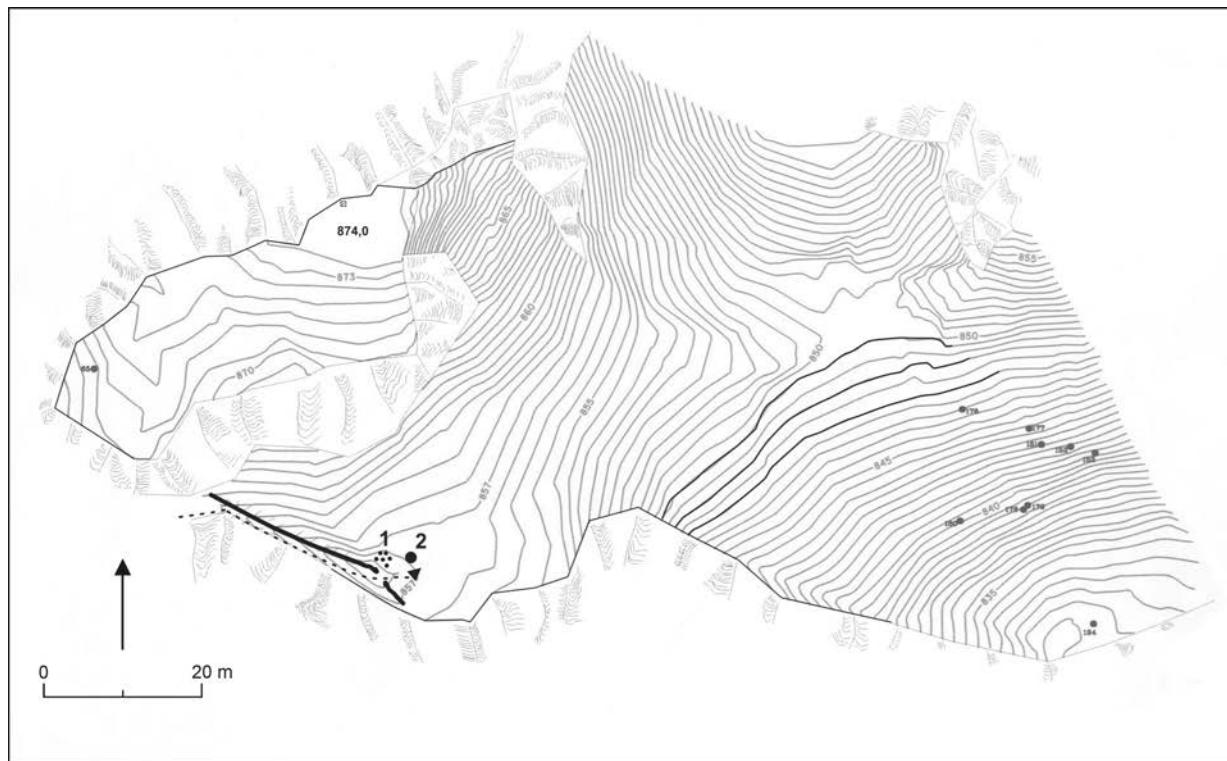
Kontakty střední Evropy, resp. Moravy s vyspělým JV včetně egejsko-anatolské oblasti lze mít v průběhu celé starší doby bronzové (od A1) za jednoznačně prokázané. Podněty a vlivy, proudící k nám prostřednictvím rozsáhlé sítě obchodních kontaktů založené na pospolitosti vládnoucích vrstev, se odráží ve všech sférách materiálního i duchovního života s ovlivněním a diferenciací místní vesnické komunity. Soustředění impulsů, jevů, ale také konkrétních výjimečných nálezů (většinou napodobeniny cizích předloh) s vrcholem v podobě výzdoby tzv. mykénské ornamentiky (kostěné/parohové terče, zděře, postranice koňských uddidel) a paralelami zejména v karpatsko-podunajské oblasti, ale také v prostředí šachтовých hrobů v Mykénách, se projevilo nejvíce na konci starší a na počátku střední doby bronzové (BA3 – BB1) a je vázáno na rozkvět věteřovské populace.

Nové série absolutních dat vykazují pro průběh starší a počátku střední doby bronzové na Moravě (celkem 143 dat, z toho 124 starší a 19 střední doba bronzová) následující sekvenci: únětická kultura 2050/2000 – 1750/1700, nitranská kultura 2100 – 1800, věteřovská skupina 1950/1900 – 1500 a středodunajská mohylová kultura 1650/1600 – 1300/1255 cal. BC s jednoznačnými časovými přesahy počátečních a koncových fází nejen celých kultur, ale i jejich dílčích vnitřních úseků. Překvapující je vysoké datování počátků věteřovského osídlení, kde od klasické a poklasické fáze uvažujeme o synchronizaci s ranou mykénskou kulturou (šachтовé hroby LHIA) s nejužšími kontakty s JV (prostřednictvím Karpatské kotliny) v průběhu 17. stol. před n. l. To by nepřímo podporovalo stále diskutovanou vysokou (radiokarbonovou) egejskou chronologii i dobu erupce ostrova Santorini/Théra.

BRONZOVÉ NÁRAMKY S VÝVALKAMI Z KONCA DOBY HALŠTATSKEJ A ZAČIATKU DOBY LATÉNSKEJ NA SEVERNOM SLOVENSKU¹

K A R O L P I E T A

Aj keď sa doménou výskumných aktivít V. Furmánka stala oblasť juhovýchodných popolnicových polí, v prvých rokoch svojej profesionálnej archeologickej činnosti sa tento bádateľ venoval aj severnému a severozápadnému Slovensku. V šesťdesiatych rokoch tu viedol zaujímavé a prínosné práce vo Vršatskom Podhradí (*Furmánek 1970a*), spolu s autorom sa aktívne podieľal na začiatkoch výskumu dnes už známej lokality Liptovská Mara a v rámci tohto regiónu spracoval aj jeden z najkrajších hromadných nálezov lužickej kultúry, nájdený v Liptovskej Ondrašovej (*Furmánek 1970b*). Týmto malým príspevkom, ktorý sa aspoň okrajovo dotýka problematiky konca praveku chcem pripomienuť jubilantovi časy, ktoré strávil na Považí v priateľskej spolupráci so mnou.

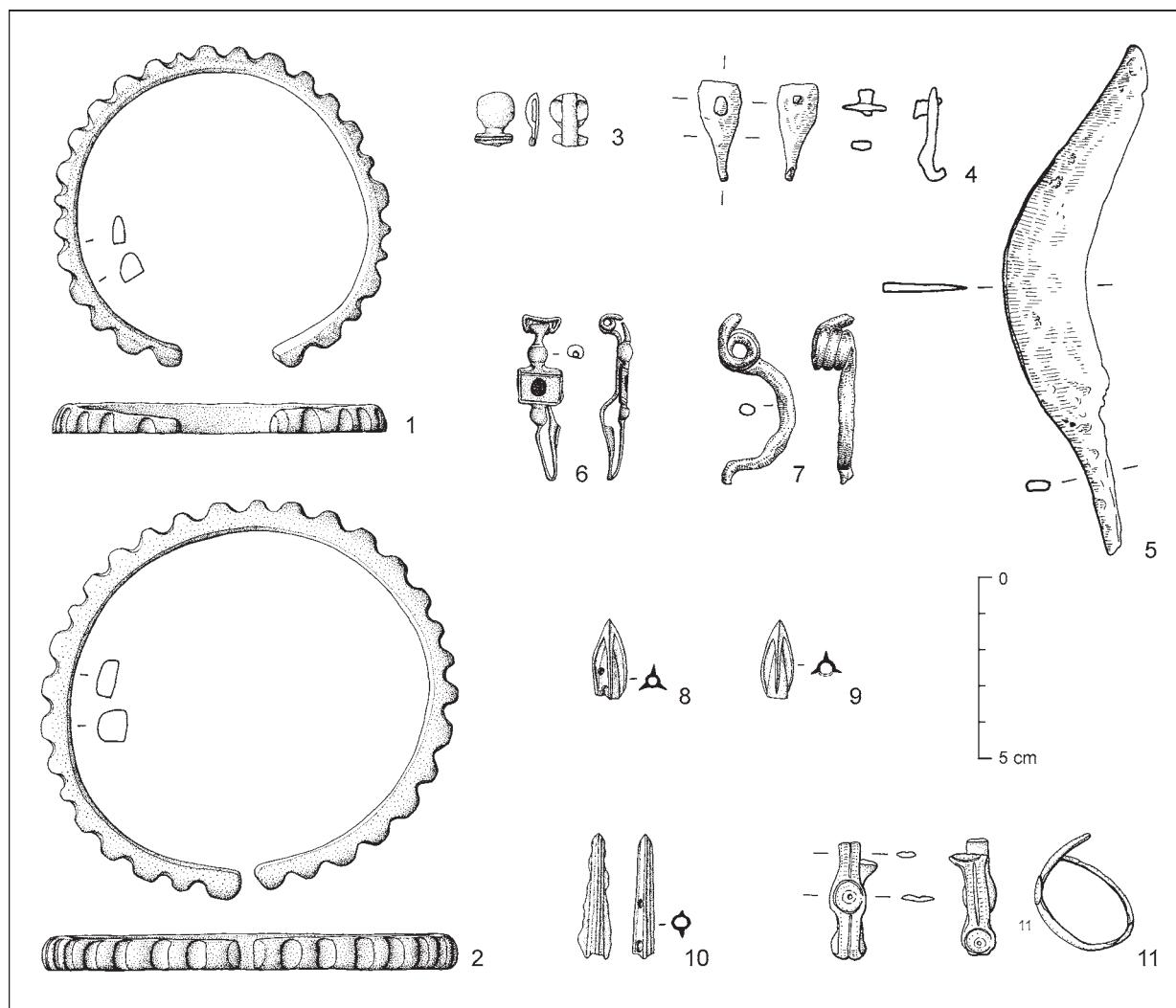
Obr. 1. Blatnica – Rovná. Plán lokality. 1, 2 – vstup do refúgia s nálezmi kamenných projektílov (riečne okruhliaky a balvan).

Bronzové náramky a náramenice s výrazným vrúbkovaním na obvode patria k pomerne častým nálezom na severnom Slovensku. Ide o masívne otvorené šperky kruhového alebo oválneho tvaru s polkruhovým prierezom. Povrch je rovnomerne rozčlenený plastickými vývalkami, ktoré v medzipriestoroch a na spoštených koncoch niekedy dopĺňa rytá lineárna výzdoba. Hrany sú nečlenené, zaoblené alebo aj ploché. Všetky doterajšie kusy sa našli ojedinele na sídliskách alebo v hromadných nálezoch. Najvýznamnejším súborom, v ktorom boli kruhy tohto typu zastúpené je známy depot z Istebného. Posledne

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 02/0105/09.

ho analyzovala L. Benediková, ktorá sa podrobne venovala aj vyššie opísanému typu šperku (Benediková 2004, 103, 108; 2006, 123-137, Abb. 37). Menovaná identifikovala 6 nálezisk týchto náramkov, ktoré sa s výnimkou juhopoľskej lokality Podegradze sústredujú v povodí stredného toku Váhu a jeho prítokov. Na záver svojej podrobnej analýzy musela konštatovať, že doterajšie pramene nedovoľujú detailnejšie časové zaradenie náramkov ako je rozpätie medzi mladšou dobou halštatskou a stupňom B1 staršej doby laténskej (Benediková 2006, 137). V tomto krátkom príspevku by som chcel doplniť doteraz známy súbor skúmaných náramkov o nepublikované nálezy, ktoré môžu pomôcť pri ďalšej práci s týmto výrazným, ale zatiaľ spoľahlivo časovo neurčeným artefaktom. Kvôli zjednodušeniu ich nazývam náramky typu Istebné.

Blatnica okr. Martin, Rovná: V rámci systematického prieskumu predhorí Veľkej Fatry boli identifikované viaceré dosiaľ neznáme náleziská (Pieta 1999). V sídliskovej aglomerácii Blatnica v širšom priestore pri vyústení Gaderskej a Blatnickej doliny sa skúmal vápencový hrebeň so skalnými vežami v masíve Kačárová, ktorý začína vrchom Stredná a tvorí južný chrbát Konského dolu. Tomuto priestoru dominuje výrazne rozčlenená plošina zvaná Rovná (874 m) o rozmeroch 45 x 30 m, prebiehajúca spolu s hrebeňom v približne v smere SZ-JV. Prirodzenú ochranu skalnatých stien na južnej strane doplnil krátky val s bránou. V teréne dobre viditeľná komunikácia prechádza svahmi vrchu Stredná a ústi do brány valového opevnenia (obr. 1). Pri sondáži bola zistená tenká sídlisková vrstva, ktorá však obsahovala množstvo keramiky i kovových nálezov. V severnom rohu plošiny, v profile jedného so žľabov, ktorými sa z povrchu

Obr. 2. Blatnica, Rovná. Nálezy z doby halštatskej, staršej a strednej doby laténskej. 1, 2 – Kruhy z hromadného nálezu; 1-3, 8-11 – bronz; 4, 5, 7 – železo; 6 – bronz a email.

terasy splavuje povrchová hrubosť vrstva sa našli dva tesne vedľa seba ležiace bronzové kruhy s vývalkami po obvode. Priamo pod žľabom vo svahu zo zhora splavenej sutiny ležal železný zahnutý nôž (obr. 2: 5). Je možné, ale nie isté, že bol spolu s obom bronzovými kruhmi súčasťou jedného depotu.

- Bronzový otvorený náramok s nerovnako zúženými koncami. Po obvode je členený zaoblenými vývalkami odlišných rozmerov. Jedna bočná hrana kruhu je plochá, druhá je zaoblená. Vonkajšie rozmer: 90/86 mm, šírka 7 mm, hrúbka 7 mm (Obr. 2: 1; 3: 1).
- Bronzový otvorený náramok alebo náramenica s priblíženými koncami je po obvode členený vývalkami s odlišnými rozmermi a odstupmi, ktoré pravdepodobne vznikli opracovaním po odliatí. Jedna bočná hrana kruhu je plochá, druhá je zaoblená. Vonkajšie rozmer: 115/107 mm, šírka 8 mm, hrúbka 9 mm (Obr. 2: 2; 3: 2).

Refúgium na vrchu Rovná bolo využívané v dlhom časovom období, čo nepomáha pri pokuse o užšie datovanie nálezu oboch kruhov, patriacich k typu Istebné. Ako sa zdá, najstaršie pamiatky z tohto miesta patria do mladšej doby halštatskej. Dokladajú to bronzové hroty trojbokých šípov s krátkym telom, ktoré patria k mladším variantom (obr. 2: 8-10; *Teržan 1998, 538-540*) a zlomok astragalu z opaska halštatského typu (obr. 2: 3; *Jerem 1973*).

Ojedinelé predmety svedčia aj o osídlení vo včasnej, staršej a strednej dobe laténskej. Sem patrí háčik zo železnej krabicovej pásovej zápony (obr. 2: 4), ktoré sú charakteristickým artefaktom včasnotaténskeho obdobia a v poslednom čase sa ich výskyt východným smerom značne rozšíril, a to včítane Turčianskej kotliny (*Pieta 2007, 307, Abb. 10*). Železné spony s voľnou pätkou, oblúkovitým lúčikom a šesťzávitovým vinutím s vonkajšou tetivou (obr. 2: 7), charakteristické pre koniec starolaténskeho stupňa B sú dnes známe z viacerých hradísk severného i západného Slovenska (*Bujna 2003; Pieta 2008, obr. 2: 10, 13, 14*). Spona spojenej konštrukcie s emailovou platničkou na lúčiku (obr. 2: 6) patrí do skupiny spínadiel, rozšírených hlavne v Sedmohradsku a v Banáte na konci stupňa C1 (*Pieta 2008, 29, obr. 9*). Zvyšujúci sa počet týchto artefaktov z nášho územia dopĺňa najnovší nález zo Spišského Hrhova (*Soják 2010, 18, obr. 5*). Stredolaténske datovanie má aj fragment bronzového náramku s kruhovou výzdobou, imitujucou použitie organických vložiek. Potvrdzuje to nálezové prostredie obetiska v Trenčianskych Tepliciach (*Pieta 2000*) a v moravskom centre Němcice-Víceměřice (informácia M. Čižmára). Ďalšie exempláre tohto typu sa našli v Krnči, okr. Topoľčany a v Slatine nad Bebravou. Najviac nálezov z Rovnej pochádzajú z laténskej fázy púchovskej kultúry, ktorej záver predstavujú charakteristické artefakty z počiatku doby rímskej.

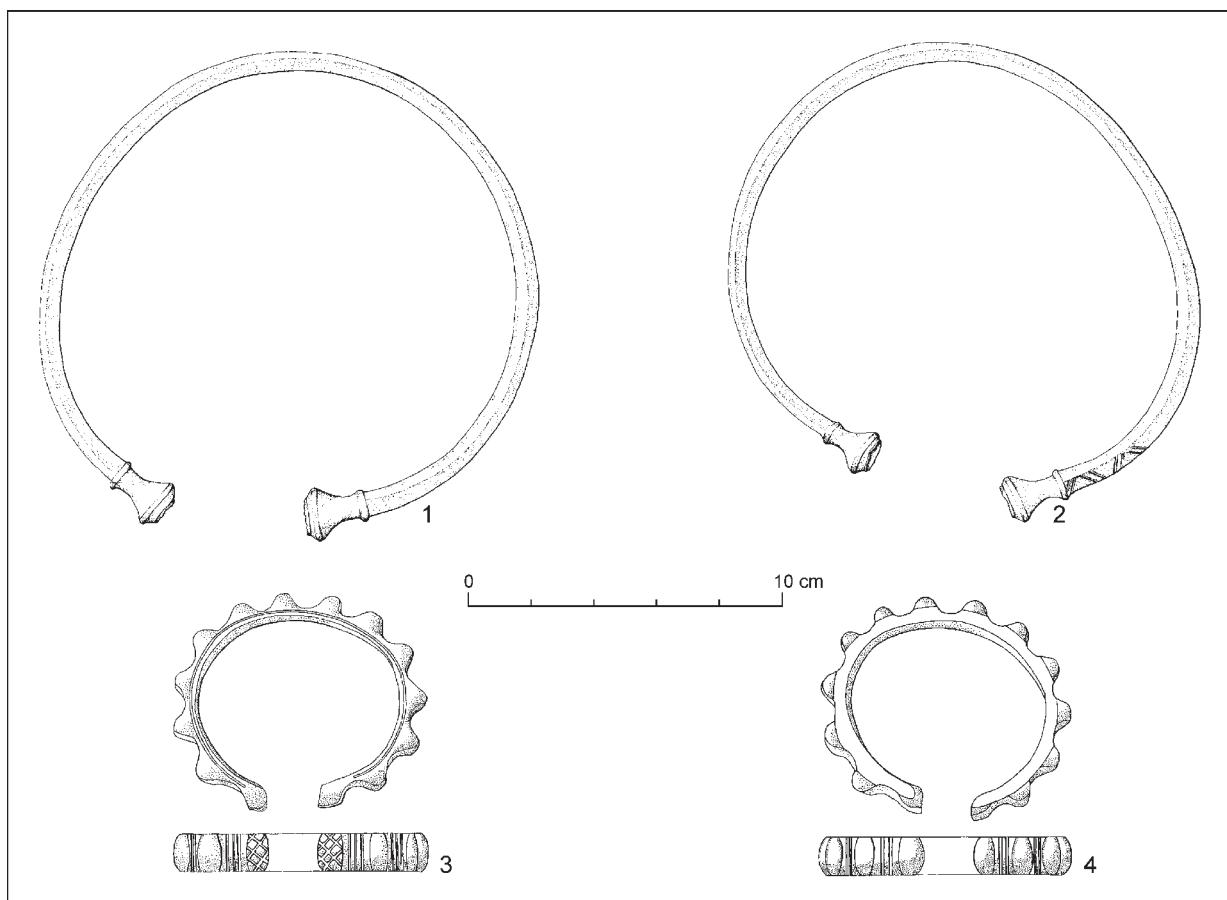
Oba kruhy z depotu v Blatnici nemali sprievodný inventár. V materiálovom spektre z tejto neveľkej refugíalnej lokality sú zastúpené viaceré obdobia. Skúmané náramky sa v zmysle analýzy L. Benedikovej vyskytujú predovšetkým v nálezovom prostredí vyznievajúcej doby halštatskej a staršej doby laténskej, čo potvrdzujú aj novo objavené exempláre. Blízkou analógiou kruhov z Blatnice-Rovnej je súbor náramkov, bezpochyby súčasť hromadného nálezu, ktorý sa pod označením Blatnica-Sebeslavce spolu s ďalšími bronzovými predmetmi horizontu Istebné dostal v roku 1876 do Budapešti (*Gallus/Horváth 1939*).

Pružina okr. Považská Bystrica: Vrch Michalová (522 m) leží nad sútokom potoka Pruzinky s potokom pretekajúcim dolinou Zákopie, s prevýšením asi 150 m. Podľa hodnovernej informácie tu v rokoch 2001-2002 našli hľadači hromadný nález, v ktorom boli dva bronzové nákrčníky, tri bronzové náramky a údajne aj tri zlaté statéry a tri alebo štyri osminky typu Niké (*Pieta 2008, 308, obr. 130: 1; 2010*). Nález bol žiaľ rozpredaný. Do súkromnej zbierky sa spolu dostali oba nákrčníky a dva náramky, ktoré boli postúpené na zdokumentovanie a na spracovanie (obr. 4). Vierohodnosť časti pôvodného súboru potvrdzuje identická patina predmetov i drobné stopy podobnej svetlej hliny, ktoré sa miestami ešte na povrchu nachádzali, ako aj amatérská fotografia depotu. V tomto netypicky zloženom hromadnom náleze sú zastúpené aj náramky s vývalkami, veľmi podobné kusom z ostatných zhromaždených lokalít. Dôležitú súčasť celku – zlaté mince – sa žiaľ pre spracovanie nepodarilo získať. Pochádzajú nepochybne z lokality, ale ich príslušnosť priamo k nálezu nie je istá. Bronzové artefakty nesú stopy dlhšieho používania.

- Bronzový sekundárne deformovaný nákrčník z masívnej tyčinky, ktorá je na vonkajšom a vnútornom obvode oblá a na bočných stranách je členená jemnou pozdĺžnou hranou. Patinou pokrytý povrch nesie stopy dlhého používania. Mierne zosilnené a plastickým prstencom ukončené konce prechádzajú do pečatiidlového ukončenia s vnútornou prieplatinou. Priemer tyčinky: 7-8 mm, na koncoch: 9 mm, vonkajšia šírka kruhu: 152 mm (obr. 4: 1).
- Bronzový nákrčník z masívnej tyčinky, ktorá je na vonkajšom a vnútornom obvode oblá a na bočných stranách je členená jemnou pozdĺžnou hranou. Patinou pokrytý povrch nesie stopy dlhého používania. Mierne zosilnené a plastickým prstencom ukončené konce prechádzajú do pečatiidlového ukončenia s vnútornou prieplatinou. Na

Obr. 3. 1-4 – Blatnica, Rovná. Kruhy z hromadného nálezu a spôsob ich nosenia.

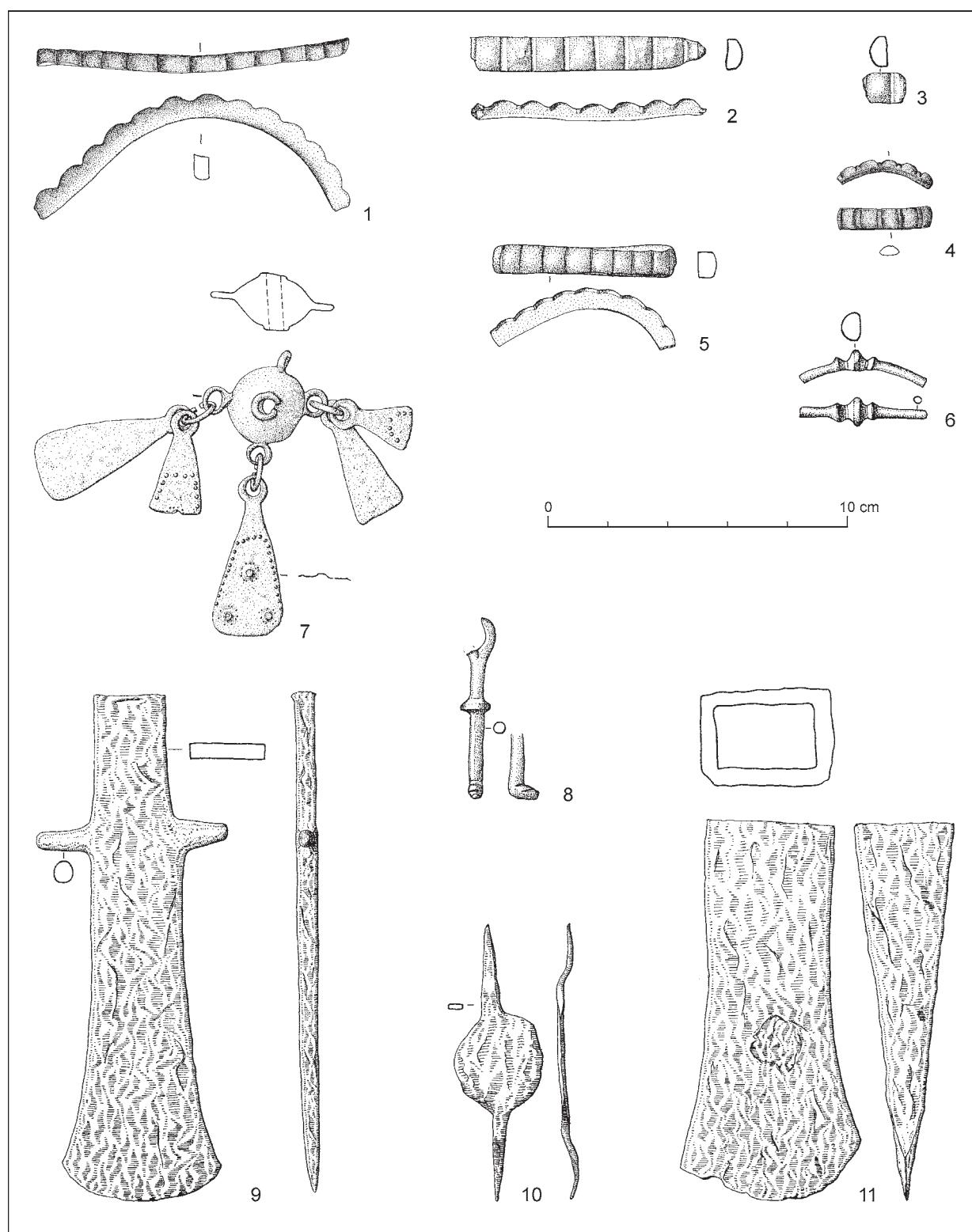
Obr. 4. Pružina, Michalová. Hromadný nález (časť).

jednom konci oblúka sa zachovala rytá krokvicová výzdoba. Priemer tyčinky: 7-8 mm, na koncoch: 9 mm, vonkajšia šírka kruhu: 150 mm (obr. 4: 2).

- Bronzový otvorený náramok oválneho tvaru, s polkruhovým prierezom, zdobený po obvode vývalkami. Zaoblené konce sú zdobené rytou mriežkovou výzdobou. Jedna bočná hrana kruhu je plochá, druhá je zaoblená. Vonkajší priemer kruhu: 78 x 65 mm, šírka tyčinky: 8-10 mm (obr. 4: 3).
- Bronzový otvorený náramok oválneho tvaru, s polkruhovým prierezom, zdobený po obvode vývalkami. V prieľbinách medzi nimi je zdobený trojicami priečnych rýh. Spološtené konce zdobí rytá mriežka. Jedna bočná hrana kruhu je plochá, druhá je zaoblená. Náramok je v strede prelomený. Vonkajší priemer kruhu: 81 x 70 mm, šírka tyčinky: 8-10 mm (obr. 4: 4).

Hromadný nález z Pružiny poskytol určitý záchytný bod pre datovanie masívnych náramkov s obvodovými vývalkami. Sú to oba nákrčníky, ktoré svojim tvarom už jednoznačne patria k materiálnej kultúre staršej doby laténskej. Podobné kusy s odsadenými pečatidlovými koncami, pripomínajúcimi hlávkou makovice sa u nás vyskytujú v hroboch, datovaných do stupňa B1 (Hurbanovo-Bacherov majer: Benadik/Vlček/Ambros 1957, 71, Tab. 26: 7; Bujna 2005, 14-16). Ak boli v náleze naozaj zastúpené aj statéry typu Niké a ich nominály, posunulo by sa datovanie nálezu až na začiatok strednej doby laténskej. Laténske osídlenie vrchu Michalová dokladá pri prieskume nájdená železná spona s oblúkovitým lúčikom, patriaca rámcovo do stupňa B2 (obr. 7: 2).

Náramky typu Istebné z Blatnice – Rovnej i z Pružiny vykazujú viaceré podobnosti v celkovom riešení i vo výzdobe. Charakterizuje ich zvláštny profil s jednou plochou a jednou zaoblenou „pohľadovou“ bočnou hranou (obr. 3: 3). Vývalky po obvode nie sú rovnakej veľkosti a vznikli zrejme nie pri odlievaní, ale vypilovaním jednotlivých prieľbní medzi nimi. Priečne rebrá medzi vývalkami alebo ich naznačenie ryhami, ako ich poznáme na jemnejšie modelovaných kruhoch z neskorohalštatských hrobov na exemplároch z Blatnice či Istebného chýbajú. Len na náramkoch z Pružiny sú rebrá naznačené úzkymi dvojitými žliabkami. Plochou hranou sa možno náramky opticky napájali na ďalšie parallelne nosené exempláre. Vyskytujú sa aj náramky kruhového i oválneho tvaru, ktoré charakterizujú rovné hrany a hustými či

Obr. 5. Udiča, Klapy. Nálezy zo staršej fázy osídlenia. 1-8 – bronz; 9-11 – železo.

riedkymi vývalkami členený obvod. Fragmenty podobných kruhov sa našli aj na opevneniach severozápadného Slovenska v okolí Púchova a v Udiči. Žiaľ, ide o predmety, nájdené pri prospekcii pomocou detektora mimo nálezové celky, takže ich chronologické zaradenie môžeme opäť len teoreticky predpokladať podľa sídliskových horizontov týchto lokalít.

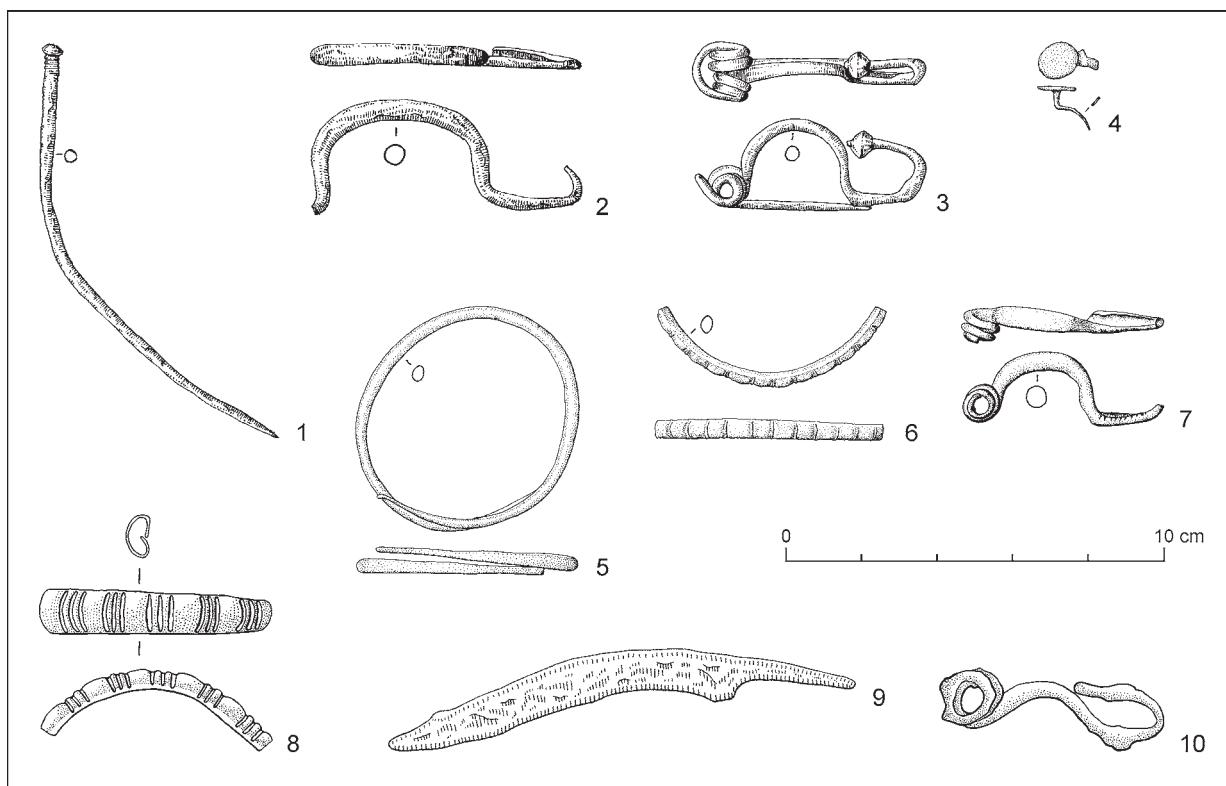
Obr. 6. Udiča, Klapy. Masívny a dutý bronzový náramok.

Udiča okr. Považská Bystrica, Klapy. Hradisko na strmom dominantnom vrchu je súčasťou väčšej sídliskovej aglomerácie. Sama refugálna poloha Klapy poskytla nálezy z viacerých období včítane neskorej doby halštatskej, včasnej a neskorej doby laténskej (*Pieta 2006*). Pri úpätí hradiskového vrchu sa našiel železný depot, rámcovo patriaci do staršej alebo na začiatok mladšej doby laténskej (*Pieta 2008, obr. 32, 65; 2010*). V nálezovom fonde z prieskumu tejto lokality je aj viacero fragmentov náramkov s vývalkami po obvode a s rovnými hranami (obr. 5: 1-5). Celý exemplár náramku tohto typu z Udiče na nachádza v súkromnej zbierke spolu s dutým priečne rebrovaným kruhom (obr. 6). Nedá sa však spoľahlivo zistiť, či sa oba kruhy našli spolu. Na masívnom náramku s vývalkami vidno zreteľne stopy brúsenia bočnej hrany i žliabkov medzi vývalkami. Niektoré na rozhranie doby halštatskej a laténskej môžeme datovať atraktívnu sponu v tvare koňa so samostrelovým vinutím, ktorá sa tiež našla na hradisku Klapy (*Pieta 2010, F41: 1; Stöllner 2002, 67*; pozri tiež Horné Orešany: *Pieta 2007, Abb. 7: 7*). Fragment na obr. 5: 6 patrí do skupiny troj- až štvoruzlíkových kruhov ako ich typologicky mladší variant z včasnej doby laténskej. Spolu s včasnolaténskymi nálezmi z Horných Orešan je jedným z najvýchodnejších exemplárov tohto šperku (*Joachim 1992, Pieta 2007*).

Medzi nálezy z hradiska Klapy sú však aj predmety halštatského datovania. Popri sekere s ramienkami a viacerých sekerách s uzavretou tuľajou (obr. 5: 9, 11) si pozornosť zaslúži ozdoba s pripevnenými plechovými príveskami (obr. 5: 7). Plechové prívesky boli známe už v neskorej dobe bronzovej, ale oblúbené boli hlavne v dobe halštatskej (*Warnecke 1999, 90, 91*). V horskom prostredí Slovenska v zjednodušenej podobe prežívajú až do konca doby laténskej.

Ďalšie ojedinelé nálezy bronzových priečne členených kruhov zo severozápadného Slovenska sa svojim prevedením odlišujú od opísanej skupiny kruhov s vývalkami, ale kvôli úplnosti a porovnaniu ich v tomto prehľade spomenieme. Aj v týchto prípadoch ide o zberový materiál, ktorý je súčasťou predmetov získaných pri prospekcii pomocou detektora kovov.

Žilina-Vranie, Rochovica. Hradisko s terasovitým sídliskom na svahoch je známe hromadným nálezom keltských mincí z počiatku doby rímskej (*Kolníková/Kolník 2004*). Pri sondáži a prieskume na terasách pod opevnením sa našla časť úzkeho bronzového kruhu s vývalkami, oddelenými plastickými rebrami

Obr. 7. 1, 2 – Pružina, Michalová; 3-6 – Žilina-Vranie, Rochovica; 7-10 – Považská Bystrica-Považská Teplá, Malý Manín.

(obr. 7: 6). Podobné kusy sa našli v neskorohalštatských hrobových súboroch na západnom Slovensku (Bučany: *Bujna/Romsauer 1983*; Kopčany: *Pichlerová/Gábris 1959*).

Na lokalite sa zistili aj ďalšie doklady staršieho osídlenia. Fragment bronzovej spony patrí zrejme k spínadlám s ozdobnou pätkou (*Fušziefibel*), ktoré patria na koniec doby halštatskej (obr. 7: 4; *Stöllner 2002, 60-62*). Variant tohto typu sa našiel v Blatnici okr. Martin, ale aj v hrobe 1 na pohrebisku v Bučanoch (*Bazovský 2003; Bujna/Romsauer 1983*). Železnú sponu s oblúkovitým lúčikom a voľnou pätkou (obr. 7: 3) i časť sprievodnej keramiky z lokality môžeme zaradiť do včasnej až staršej doby laténskej. Podľa profilácie lúčika a nôžky sa nedá vylúčiť, že patrí už na začiatok tohto obdobia.

Považská Bystrica-Považská Teplá, Malý Manín. Rozsiahle lužické hradisko bolo využívané aj v priebehu doby laténskej a na začiatku doby rímskej (*Veliačik 2004*). Pri prieskume sa tu našiel fragment priečne žliabkovaného dutého bronzového kruhu, podobného náramkom s vývalkami (obr. 7: 8), ale aj viaceré predmety, dokladajúce osídlenie vrchu na počiatku doby laténskej (železná spona s vtáčou hlavičkou: obr. 7: 10), ale i v stupni B2.

Depot z Pružiny-Michalovej podľa nákrčníkov keltského typu potvrdil, že náramky s vývalkami typu Istebné sa používali (aj) v staršej doby laténskej. Z tejto lokality pochádza aj ihlica halštatského charakteru a fragment spony zo staršej doby laténskej (obr. 7: 1, 2), podobne ako aj z hradiska Rochovica (Žilina-Vranie: obr. 7: 3). Aj v Blatnici – Rovnej, ako aj na ďalších lokalitách blatnickej aglomerácie sa zistili neskorohalštatské nálezy i osídlenie z včasnej, staršej i strednej doby laténskej. To platí aj o lokalite Udiča-Klapy a Považská Bystrica – Malý Manín.

Ani zhromaždené novšie nálezy otvorených kruhov s vývalkami typu Istebné zo severného Slovenska neumožnili vymedziť ich vývoj v rámci časového rozpätia konca doby halštatskej a staršej doby laténskej a pokročiť pri poznávaní ich vývoja viac, ako to vo svojej podrobnej analýze urobila L. Benediková. Môžeme sa nazdávať, že boli inšpirované jemnejšie zhotovenými neskorohalštatskými vzormi. Ich masívne prevedenie zodpovedá domácej tradícii robustných a materiálovo náročných bronzových šperkov, ktorá sa udržala ešte v časoch predpúchovského stupňa i púchovskej kultúry a sčasti asi súvisela aj s dostupnosťou použitého kovu.

V konzervatívnom horskom prostredí so silnou tradíciou kruhového bronzového šperku móda otvorených náramkov kontinuálne pretrvávala až do konca doby laténskej. Tieto mladolaténske ozdoby, evi-

dentne vychádzajúce zo starších neskorohalštatských a starolaténskych vzorov, boli rozšírené na rovnakom lokálne ohraničenom území ako staršie kruhy s vývalkami. Vyznačujú sa veľkou variabilitou pri zachovaní základných znakov, ako je otvorený kruh so zúženými koncami a priečne členenie jeho povrchu. Mladšie náramky majú kruhový, strechovitý, ale hlavne plochý pásikový prierez s výzdobou priečnych zárezov na jeho povrchu. Náramky tohto typu sa zreteľne odlišujú od spomenutých starších predlôh, ktoré sú pomerne úzke, s jednostranne, prípadne obojstranne zarovnanými bočnými hranami. Najviac náramkov, časovo patriacich do mladšieho predpúchovského stupňa a do laténskej fázy púchovskej kultúry poznáme z Liptovskej Mary, kde sa takéto náramky našli v troch malých hromadných nálezoch v širšom priestore obetiska, ale aj jednotlivzo na viacerých sídliskách tejto aglomerácie. Najstarším nálezom je súbor z dlažby svätyne, kde boli priečne ryhované náramky kruhového prierezu nájdené spolu s bronzovým nákrčníkom a s časťou stredolaténskeho raťazového opaska (*Pieta 1967*). V iných dvoch depotoch boli spoločne zastúpené náramky rovnakého, ale aj rôzneho prierezu i profilácie (*Pieta 1982, Taf. 32: 19, 20, 22; 1996, F23*). To potvrdzuje veľkú variabilitu tohto druhu ozdoby a relativizuje pokusy pokúšať sa o detailný typologický vývoj týchto kruhov.

Lokality kruhov s vývalkami typu Istebné: Blatnica-Sebešlavce, Blatnica (Rovná), Istebné, Podegrodze, Pružina (Michalová), Púchov-okolie, Udiča.

Lokality s priečne vrúbkovanými náramkami mladšieho typu (púchovská kultúra): Liptovská Sielnica – Liptovská Mara (I, II, III, VII), Podtureň, Folkušová-Necpaly, Nimnica – Holýš.

PhDr. Karol Pieta, CrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nraupiet@savba.sk

LITERATÚRA

- Bazovský 2003
- Benadik/Vlček/Ambros 1957
- Benediková 2004
- Benediková 2006
- Bujna 2003
- Bujna 2005
- Bujna/Romsauer 1983
- Furmánek 1970a
- Furmánek 1970b
- Gallus/Horváth 1939
- Jerem 1973
- I. Bazovský: Dve bronzové spony z Blatnice. *Zbor. SNM. Arch.* 97, 13, 185, 186.
- B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*. Bratislava 1957.
- L. Benediková: Koniec doby halštatskej a začiatok doby laténskej v slovenských Karpatoch (na príklade lokality Istebné-Hrádok). In: Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. *Krosno* 2004, 93-120.
- L. Benediková: Osídlenie Západných Karpát a severnej časti Východných Karpát v halštatskej až v strednej laténskej dobe. *Besiedlung der Westkarpaten und des nördlichen Teils der Ostkarpaten von der Hallstatt- bis zur Mittellatènezeit*. Dissertationarbeit. Nitra 2006.
- J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (typologicko-chronologické triedenie LTB- a C1-spón). *Slov. Arch.* 51, 2003, 39-108.
- J. Bujna: Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku. *Nitra* 2005.
- J. Bujna/P. Romsauer: Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. *Slov. Arch.* 31, 1983, 277-324.
- V. Furmanek: Výzkum ve Vršatském Podhradí. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 18, 1970, 63-73.
- V. Furmanek: Hromadný nález bronzových predmetov v Liptovské Ondrašove. *Slov. Arch.* 18, 1970, 451-468.
- S. Gallus/T. Horváth: Un peuple cavalier préscythe en Hongrie. Trouvailles archéologiques du Premier Âge du Fer et leurs relations avec l'Eurasie. Diss. Pann. II, 9. Budapest 1939.
- E. Jerem: Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien. Späteisenzeitliche Grabfunde aus Beremend (Komitat Baranya). *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 25, 1973, 65-86.

- Joachim 1992* H.-E. Joachim: Ösen- Drei- und Vierknotenringe der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. Bonner Jahrb. 192, 1992, 13-60.
- Kolníková/Kolník 2004* E. Kolníková/T. Kolník: Mince a spony – depot z neskorolaténskeho hradiska Rochovica pri Žiline. Slov. Arch. 52, 2004, 1-32.
- Pieta 1967* K. Pieta: Zisťovací výskum v Liptovskej Mare. Arch. Rozhledy 19, 1967, 618-620, 629, 630.
- Pieta 1982* K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 2000* K. Pieta: Latènezeitlicher Burgwall und Opferplatz (?) in Trenčianske Teplice. In: J. Bouzek/H. Friesinger/K. Pieta/B. Komoróczy (Hrsg.): Gentes, Reges und Rom. Brno 2000, 97-120.
- Pieta 2006* K. Pieta: Ein junglatènezeitlicher Stieranhänger aus Udiča/Slowakei. In: Studien zum Lebenswelt der Eisenzeit. RGA-E Band 53. Berlin – New York 2006, 133-147.
- Pieta 2007* K. Pieta: Der frühlatènezeitliche Burgwall in Horné Orešany/Westslowakei. Vorbericht. Slov. Arch. 55, 2007, 295-310.
- Pieta 2008* K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Bratislava 2008.
- Pieta 2010* K. Pieta: Die keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit. Bratislava 2010.
- Pichlerová/Gábris 1959* M. Pichlerová/V. Gábris: Praveké nálezy z Kopčian. Arch. Rozhledy 11, 1959, 794-796, obr. 293.
- Soják 2010* M. Soják: Doklady obchodných kontaktov na Spiši od praveku do včasnej doby dejinnej. In: Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči 18. Levoča 2010, 7-23.
- Stöllner 2002* Th. Stöllner: Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. Archäologie in Salzburg 3/I. Salzburg 2002.
- Teržan 1998* B. Teržan: Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturguppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. In: B. Hänsel/J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die europäische Steppe. München – Rahden/Westfalen 1998, 511-560.
- Veliačik 2004* L. Veliačik: Nové poznatky ku štruktúre hradísk lužickej kultúry na severnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 57-74.
- Warnecke 1999* Th. Warnecke: Hallstatt- und frühlatènezeitlicher Anhängerschmuck. (Studien zu Metallanhängern des 8. – 5. Jahrhunderts v. Chr. zwischen Main und Po). Internationale Archäologie 50. Rahden/Westfalen 1999.

NOVÁ VARIANTA PLECHOVÝCH KOFLÍKŮ TYPU JENIŠOVICE-KIRKENDRUP Z HORNÍHO POTISÍ

V L A D I M Í R P O D B O R S K Ý

ÚVOD

V minulých dnech se mi podařilo získat ke zpracování a publikaci tři úplné plechové koflíky a jeden koflík fragmentární, patřící globálně typu Jenišovice-Kirkendrup. Dva z této série (č. 1 a 2) tvoří zvláštní, dosud přesněji nedefinovanou variantu uvedeného typu, ostatní dva (č. 3 a 4) lze zahrnout mezi běžný standard typu Jenišovice-Kirkendrup.

Všechny zmíněné nádobky – a rovněž další k tomuto příspěvku připojené artefakty – pocházejí ze soukromé sbírky, jejíž majitel mi umožnil tyto památky zdokumentovat, poskytnul mi veškeré informace o jejich nabytí a svolil k jejich publikaci, přeje si však zůstat v anonymitě. Za tuto laskavost jsem mu zavázán díkem a za samozřejmé považuji respektovat jeho anonymitu.

Majitel sbírky předměty kupil od údajného nálezce či překupníka, který jako místo nálezu uvedl pouze obecně horní Potisí, jihovýchodní Slovensko a severovýchodní Maďarsko. K této oblasti skutečně směřují veškeré dostupné indicie včetně několika doprovodných památek, o nichž se dále zmíním. Je pravděpodobné, že všechny čtyři koflíky pocházejí z jednoho nálezu, zřejmě depozita. Na první ohledání je rovněž zřejmé, že koflíky č. 1 a 2 vyprodukovala jedna kovotepecká dílna, v níž pracovali mimořádně zruční toteutikové, z jejichž invence vzešlo dílo mimořádné kvality. Nejasné pozadí původu celého souboru čtyř koflíků nemění nic na tom, že jde o originální artefakty; možnost recentního podvrhu či novodobé kopie originálu vyloučila i přiložená metalografická expertíza.

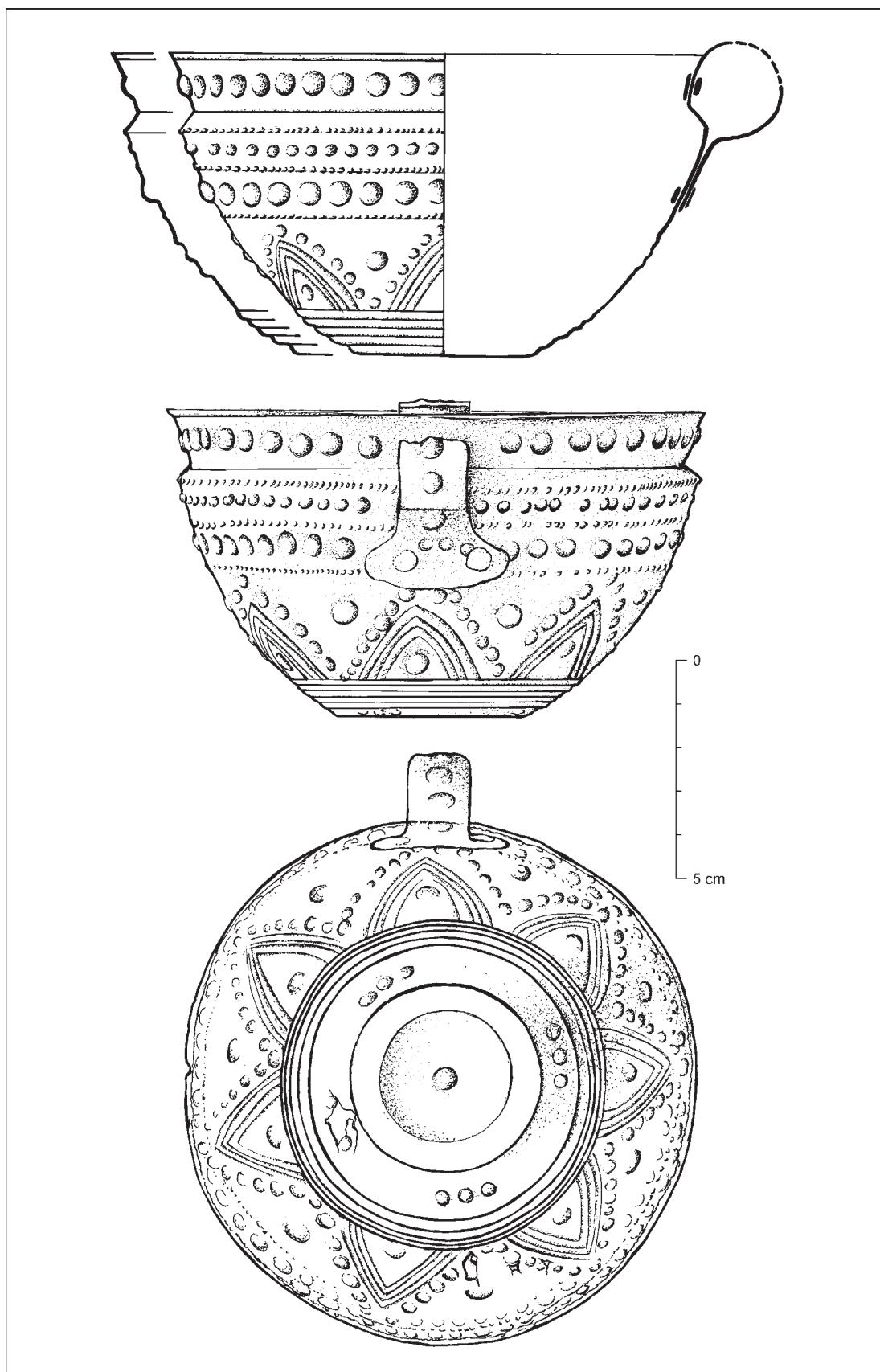
Níže popsané předměty, zejména koflíky č. 1 a 2, jsou natolik významné, že jsem se rozhodl je především náležitě prezentovat odborné veřejnosti a naznačit jejich vědecký přínos kovotepectví mladší doby bronzové. Rád připisují tento příspěvek kolegovi a příteli Václavu Furmaničovi k jeho životnímu jubileu, zvláště také proto, že to byl on, kdo se sám zasloužil o rozvoj studia dané kategorie památek. Shodou okolností mi právě sám jubilant poskytnul neocenitelné informace vedoucí k určení pravděpodobného místa a původu prezentovaných předmětů. Vedle blahopřání mu zato patří můj srdečný dík.

POPISY KOFLÍKŮ

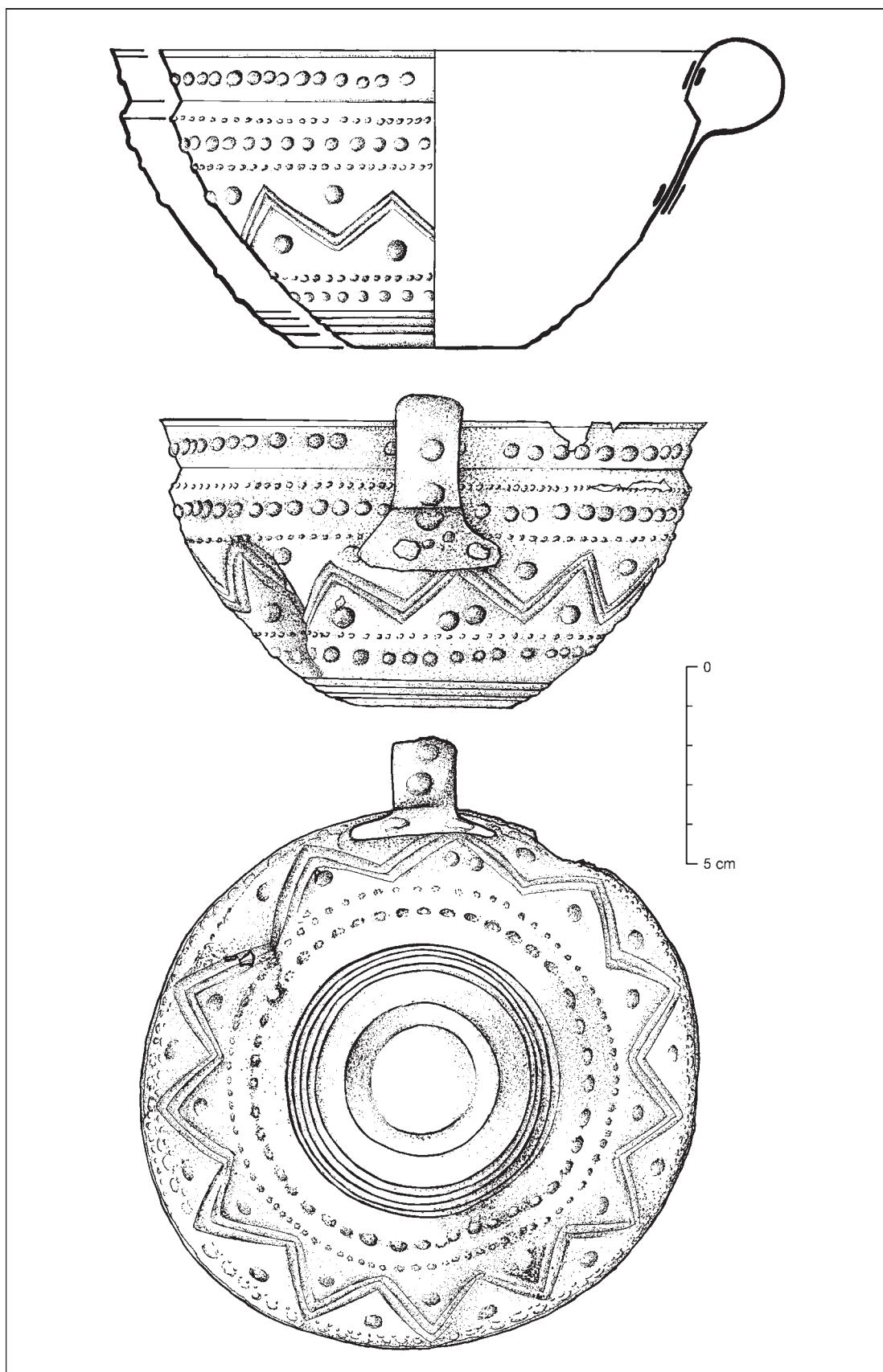
Koflík č. 1

Téměř úplně zachovaný, nepatrнě poškozený, plechový koflík (chybí pouze část ucha) klasické stavby těla s nízkým rozevřeným okrajem, nálevkovitým, ostře od plecí oddeleným hrdlem a vyšším oblým spodkem s dovnitř výrazně prohnutým dnem s centrálním důlkem, vyraženým zevnitř nádobky. Puklicová, perličková a lišťovitá výzdoba dolní části těla koflíku je ve výšce cca 15 mm ode dna uzavřena čtyřmi výraznými obvodovými lištami se žlábkou; poslední pruh nade dnem nese výzdobu čtyř skupin po třech menších pukličkách, umístěných do kříže (synchronně s polohou ouška). Nevelké páskové ouško je nahoře přinýtováno dvěma roztepanými nýty na rozšířené úchytce zevnitř na hrdle a vespoz stejným způsobem vně na stěně nádobky. Ucho je zdobeno řadou 8-9 velkých puklic vytepaných zevnitř a skupinami tří menších pukliček na obou úchytkách.

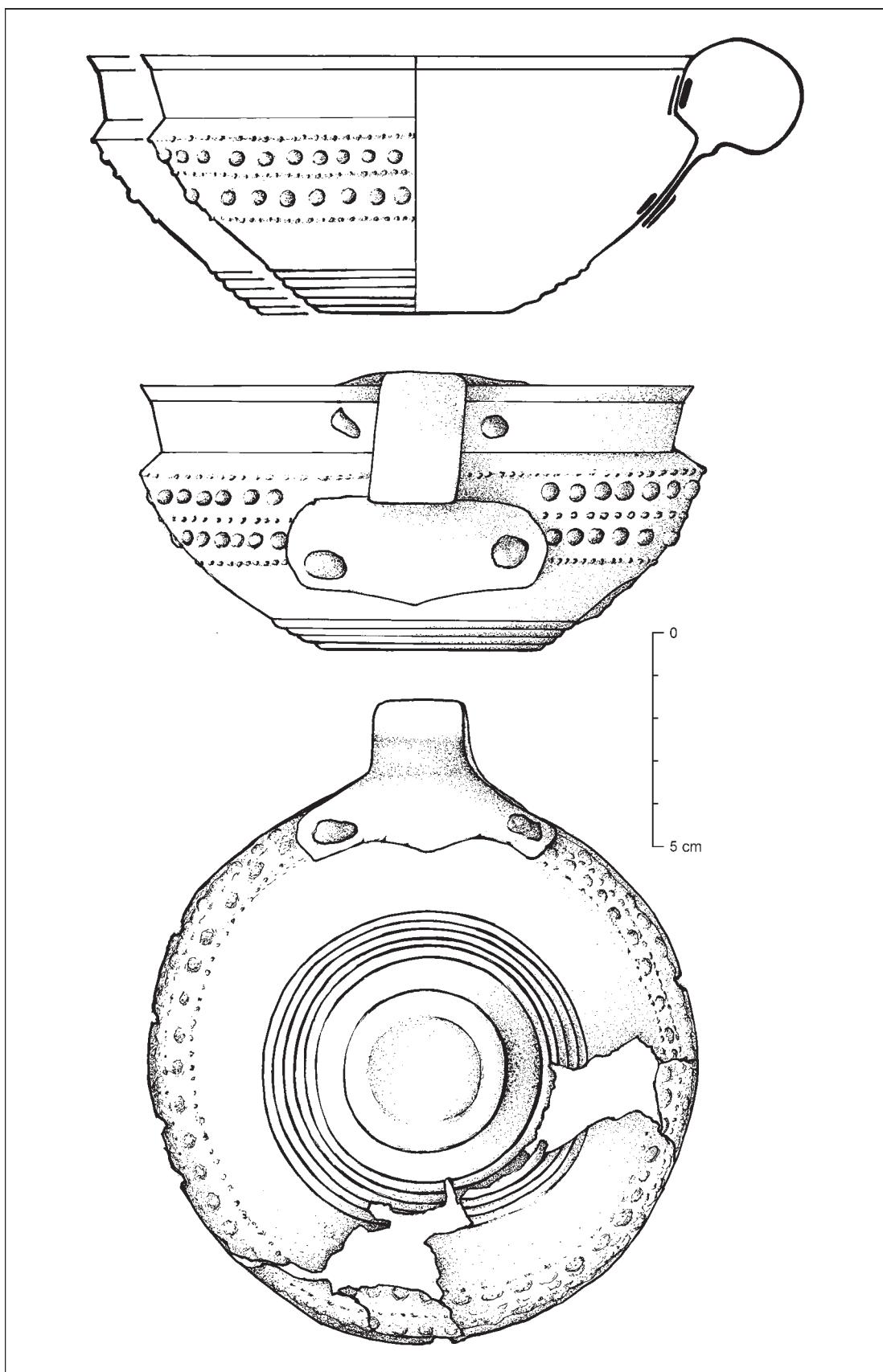
Nekonvenční je výzdoba: Od hrdla nádobky se střídají obvodové řady: výrazných čočkovitých puklic, perliček (na lomu pod hrdlem), menších pukliček, perliček, výrazných puklic a perliček. Pásma mezi poslední linii perliček a skupinou obvodových lišť nade dnem je vyplněno sedmi skupinami periodicky rozmištěných čtyřnásobných pyramidálních lišť; tyto pyramidální obrazce jsou vně lemovány liniemi menších pukliček, zatímco volné plochy uvnitř i vně „pyramid“ jsou vyplněny vždy jednou velkou puklicí.

Obr. 1. Obišovce (?), koflík č. 1.

Obr. 2. Obišovce (?), koflík č. 2.

Obr. 3. Obišovce (?), koflík č. 3.

Vnější povrch nádobky je z větší části pokrytý ušlechtilou zelenou patinou, na vnitřním povrchu jsou větší nepravidelná místa bez patiny a prosvítá na nich světle hnědý tón původního plechu.

Rozměry: š okr. 140 mm; š dna 47 mm; v 80 mm; v hrdla s okrajem 15 mm; š ucha 17 mm (obr. 1).

Koflík č. 2

Koflík č. 2 se nejvíce podobá nádobce č. 1, jak celkovou stavbou těla, tak stylem a rozložením výzdoby, i když o vyslovenou kopii nejde. Je také z celého souboru nejlépe zachovalý; jediným významnějším poškozením je lokální promáčknutí stěny naproti uchu nad dnem. Mírně odlišné je dno, které je na rozdíl od nádobky č. 1 méně výrazně dovnitř prohnuté, profilované jedním nevýrazným zalomením, bez centrálního důlku. Dobře zachovalé, poměrně úzké, páskové ucho je přinýtováno klasickým způsobem pomocí nevelkých úchytek. Ucho je zdobeno řadou sedmi středně velkých puklic vytepaných zevnitř.

Rozložení tepané výzdoby: Od hrdla nádobky se střídají obvodové řady: drobných pukliček, perliček (na lomu pod hrdlem), drobných pukliček, perliček; následuje cca 30 mm široký pruh klikatkovité lišťovité výzdoby (na rozdíl od nádobky č. 1 nejde o „pyramidální“ obrazce), ukončený linií perliček a linií drobných pukliček. Výzdoba je ve výšce cca 12 mm ode dna uzavřena čtyřmi výraznými obvodovými lištami se žlabky. Mezipole klikatkovitých lišť jsou vyplňena vždy velkou výraznou puklicí.

Také v tomto případě je vnější povrch nádobky z větší části pokrytý ušlechtilou zelenou patinou, ale na vnitřním povrchu jsou opět větší nepravidelná místa bez patiny a prosvítá na nich světle hnědý tón původního plechu.

Rozměry: š okr. 140 mm (okraj šálku při pohledu shora je mírně elipsovité deformován); š dna 40 mm; v 75 mm; v hrdla s okrajem 15 mm; š ucha 17 mm (obr. 2).

Koflík č. 3

V případě koflíku č. 3 jde o standardní tvar typu Jenišovice-Kirkendrup, jak celkovou nízkou stavbou těla, tak výzdobou. Pod nepatrně rozevřeným nízkým okrajem nasedá mírně nálevkovité hrdlo, které je ostře oddělené od plecí, jejichž ostrý lom je vyznačen souvislou linií perličkovité výzdoby. Na horní části stěny koflíku jsou dvě obvodové linie puklicové výzdoby, lemované řadami „perliček“. Nad dovnitř vklenujícím kruhovým dnem se nachází 5 výrazných obvodových lišť. Širší páskové nezdobené ucho je připojeno do široka roztepanými velkými úchytkami, připojenými dvěma většími nýty nahoře zevnitř nádobky, vespod vně rovněž dvěma velkými nýty.

Koflík je značně poškozený, jeho stěna naproti uchu je proděravělá. Vnější povrch je pokrytý z větší části temně zelenou hrubší patinou, mezi níž prosvítá, zejména kolem ucha a dna, původní zlatistý povrch; ještě více původního zlatavého zbarvení lze pozorovat na vnitřním povrchu koflíku, zvláště na stěnách.

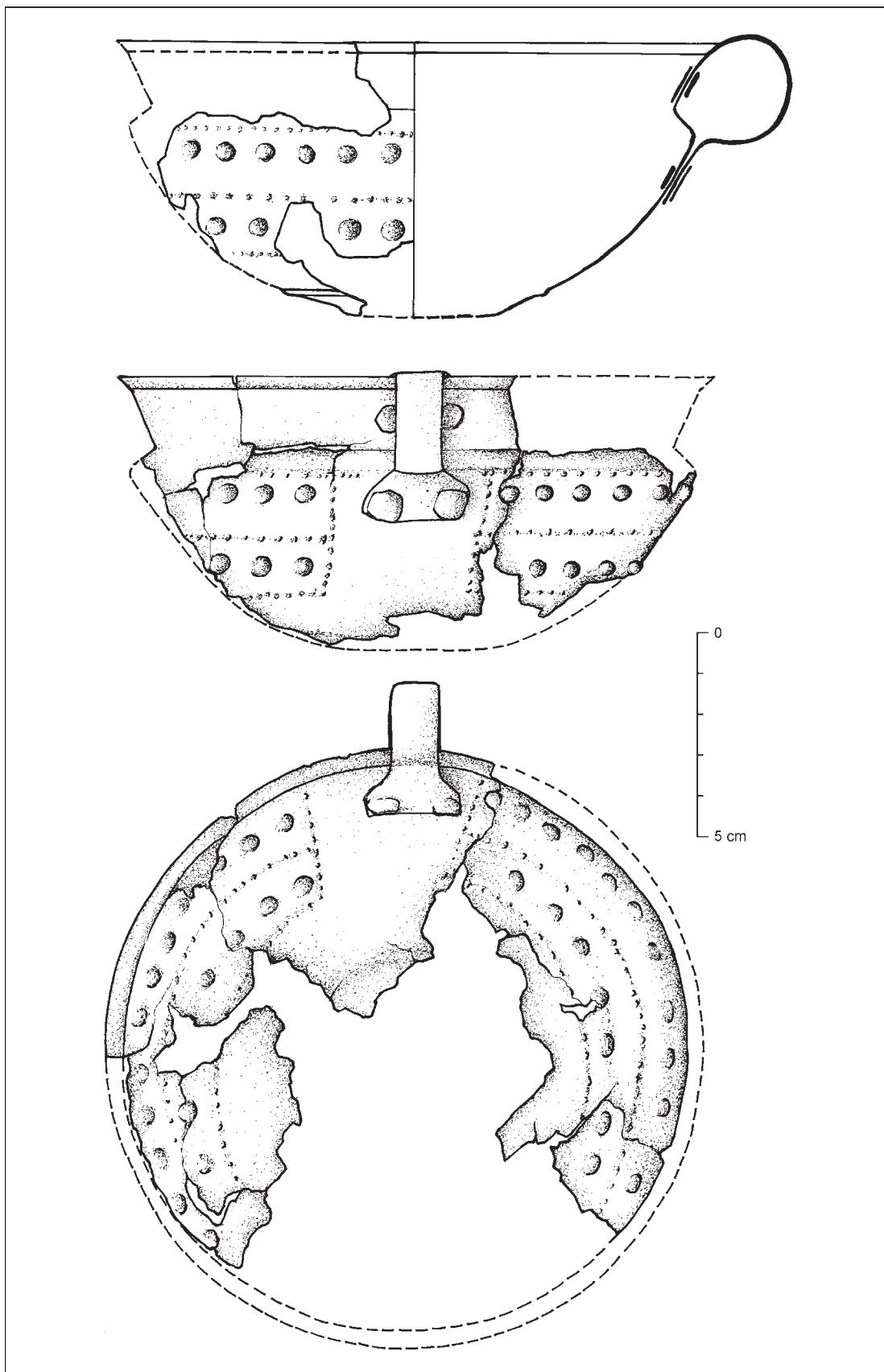
Rozměry: š okr. 132 mm; š dna 40 mm; v 60 mm; v hrdla s okrajem 16 mm; š ucha 22 mm; š spodní úchytky ucha 62 mm (obr. 3).

Koflík č. 4

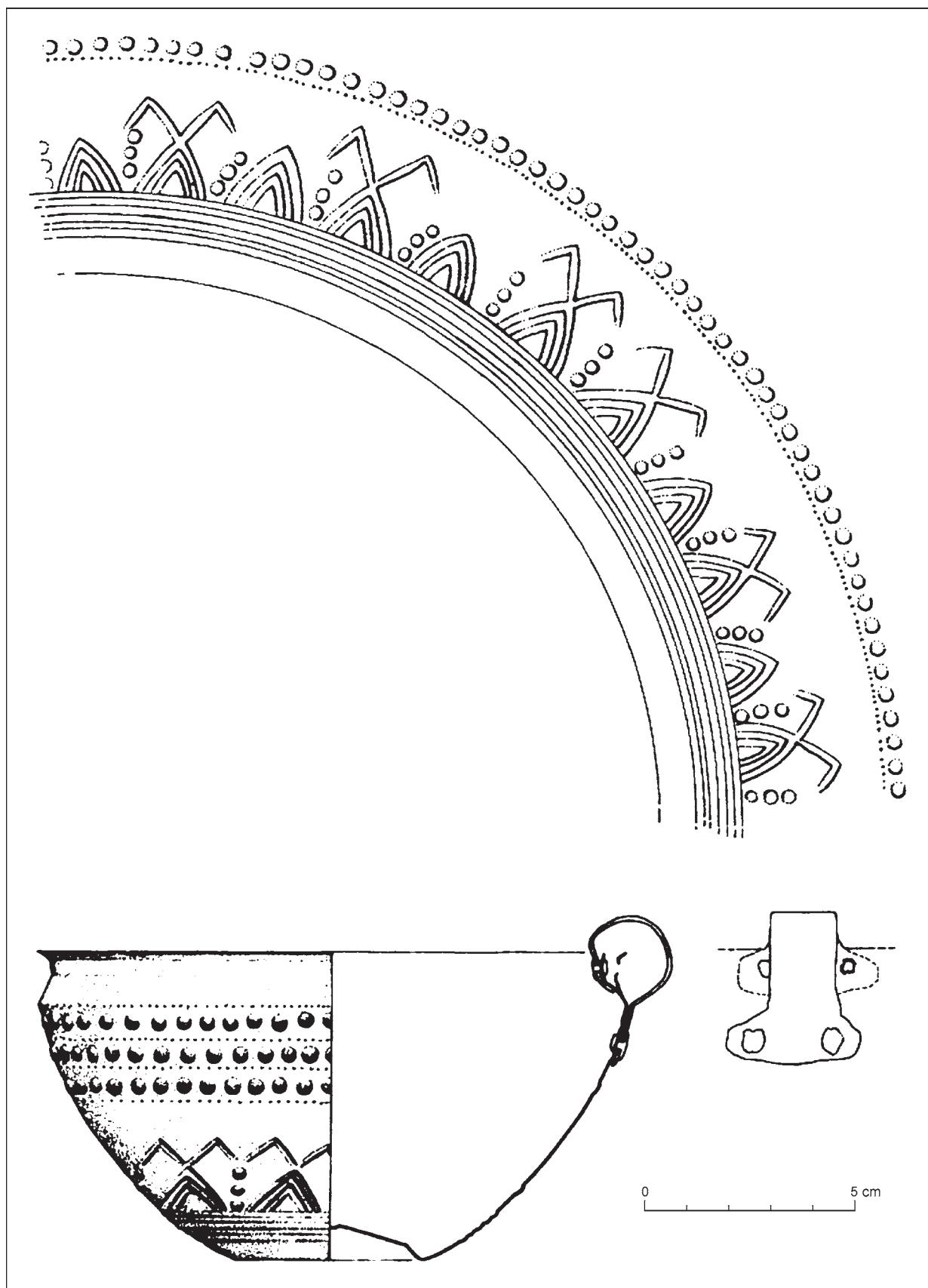
Ze čtvrtého, silně fragmentárního koflíku je k dispozici zhruba pouze polovina; chybí dno, naštěstí se zachovala okrajová partie s uchem, takže nádobka je vcelku věrohodně rekonstruovatelná. Jde opět o standardní typ Jenišovice-Kirkendrup, klasické stavby těla i výzdoby. Nápadně je velmi úzké nezdobené páskové ucho připojené běžným způsobem malými úchytkami vždy dvojicí větších, dobře roztepaných, nýt. Pokud jde o tepanou perličkovou a puklicovou výzdobu je třeba upozornit na její perličkové „uzavření“ v místech připojení ucha.

Povrch fragmentárního exempláře byl zřejmě ošetřen nějakou chemikálií: je velmi tmavě zeleně zbarvený a silně se leskne.

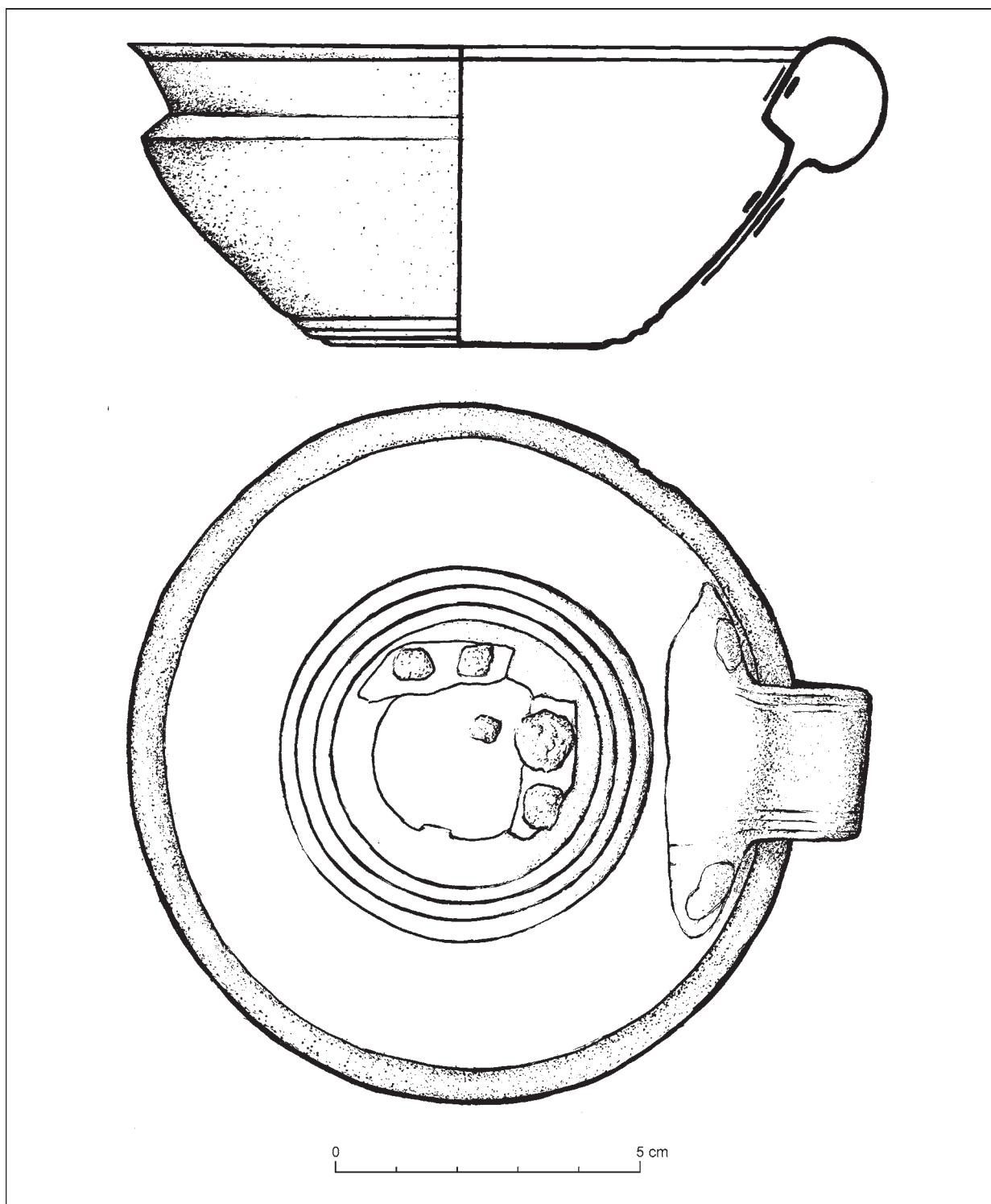
Přibližné rozměry: š okr. cca 140 mm; v cca 65 mm; v hrdla s okrajem 17 mm; š ucha 11 mm (obr. 4).

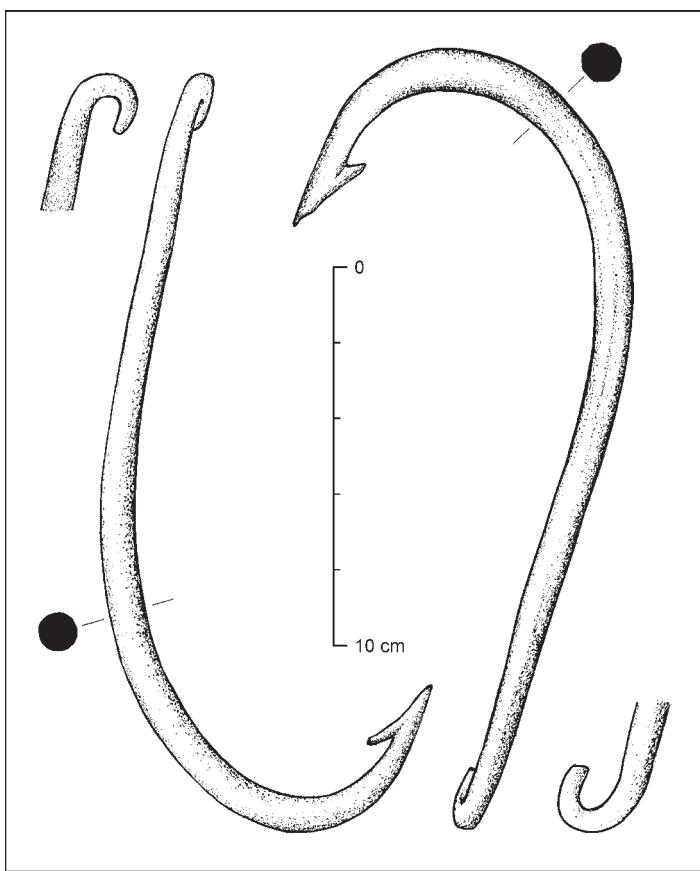
Obr. 4. Obišovce (?), koflík č. 4.

Obr. 5. Obišovce (?), koflík půjčený do SNM v Bratislavě (Bartík 2007, obr. 4).

Obr. 6. Obišovce (?), koflík typu Spišská Belá, patřící snad k okruhu památek z hradiska v Obišovcích.

Obr. 7. Dva broncové háky obřích rozměrů k rybolovu, pocházející údajně odněkud z horního Potisí.

u Obišovieci zvyšují i doprovodné památky (srov. dále), přesto však vztah všech předmětů k uvedenému hradisku zůstává pouze pravděpodobný.

ÚVAHY O PŮVODU

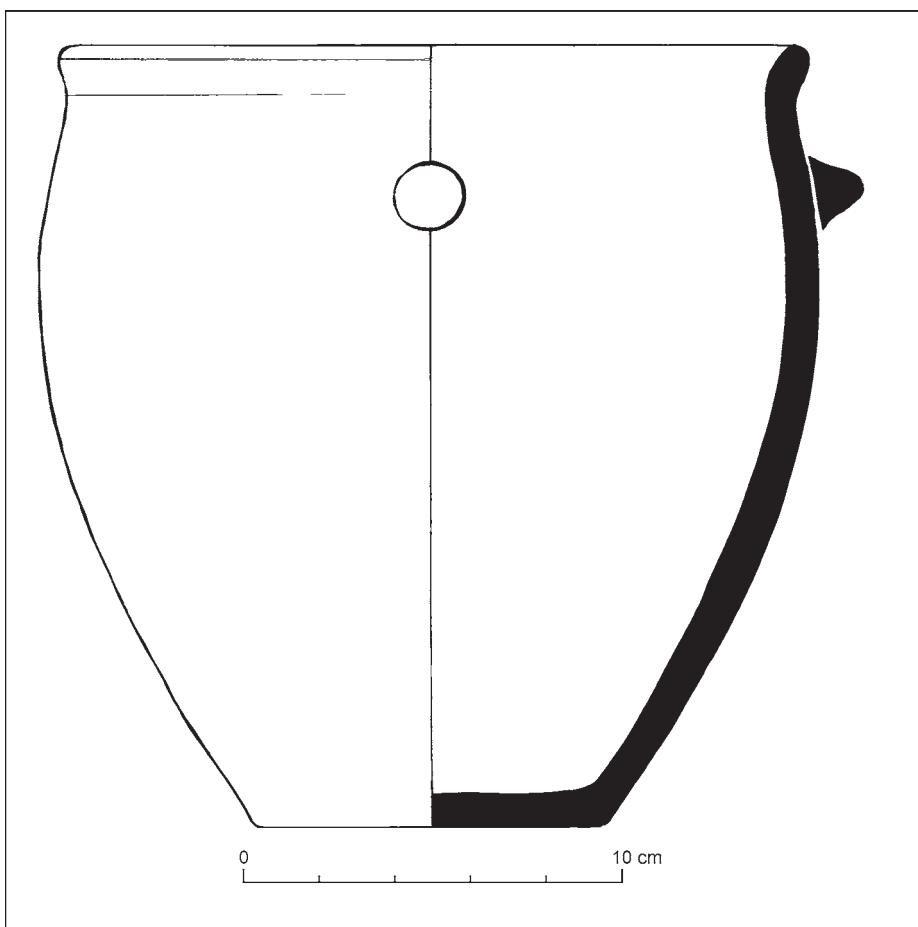
Někdy v 90. letech minulého století se v nějaké větší bronzové nádobě našlo na hradisku lidu gávské kultury u Obišovieci,¹ asi 20 km východně od Košic na východním Slovensku, téměř sto bronzových koflíků (Studeníková 2007). Několik bronzových předmětů, včetně bronzových nádob, zapůjčil kterýsi soukromý sběratel, který chtěl zůstat v anonymitě, Slovenskému Národnému muzeu na stálou archeologickou expozici na Žižkově ulici v Bratislavě. Jedna z těch zapůjčených nádob – bronzový koflík (Bartík 2007, obr. 2: 2; 4; zde obr. 5) – je nápadně podobná naší nové variantě (zde obr. 1 a 2). Je velmi pravděpodobné, že jde o nádobku z téhož souboru – z velkého depisu z hradiska u Obišovieci. O osudech dalších nádob z tohoto pokladu se lze jen dohadovat: Patrně skončily v rukách soukromých sběratelů či překupníků...

Přítomnost velkého depisu bronzových předmětů na hradisku u Obišovieci je pochopitelná zvláště na pozadí ekonomiky lidu gávské kultury, ekonomiky, jejíž dominantou byla právě barvná metalurgie. Pravděpodobnost původu pojednávaného depisu z hradiska

NOVÁ VARIANTA TYTU JENIŠOVICE-KIRKENDRUP

Od třicátých let 20. století, kdy E. Sprockhoff poprvé klasifikoval základní typy plechových koflíků mladší doby bronzové (Sprockhoff 1930), se tímto materiélem zabývalo mnoho evropských badatelů. Došlo k objevům řady nových depotů nádob (srov. např. Kytilcová 2007, tab. 98-100: Jenišovice, tab. 108: Záluží; Podborský 1967: „Kotouč“ u Štramberka; Furtánek 1970: Liptovská Ondrašová aj.). Podařilo se nastínit vývoj koflíků po základní středoevropské linii Friedrichsruhe – Osternienburg-Dresden – Fuchstadt – Jenišovice-Kirkendrup – Hostomice-Stillfried, našla se řada dokladů kontaktů nezdobených koflíků typu Fuchstadt s typem Jenišovice-Kirkendrup atd. Zdaleka největší počet dotyčných nádobek patří šálkům s lišťovito-puklicovou výzdobou z přelomu mladší a pozdní doby bronzové (HA_2/HB_1), spojených s obecným označením Jenišovice-Kirkendrup. Z českých badatelů jim největší pozornost vě-

¹ Hradisko lidu gávské kultury v poloze „Stráž“ u Obišovieci zaujímá v nadmořské výšce 519 m opevněnou plochu asi 40 ha (Bartík 2007, 27-29; Furtánek/Veliačík/Vladár 1991, 190). Z lokality pochází již ze starších nálezů řada významných památek z mladší doby bronzové. K nejvýznamnějším patří dvě bronzová kola od vozů se čtyřmi příčkami (průměr přes 56 cm), vyoraná kdysi (snad koncem 19. stol.) na blíže neurčeném poli u Obišovieci, která se dostala do Univerzitního muzea v Liverpolu, a která vyobrazuje M. Novotná podle kresby J. Hampela; podle téže badatelky jsou v Národním muzeu v Budapesti uložena další dvě bronzová kola se čtyřmi příčkami, podobná nálezu z Obišovieci (Novotná 1994, 62, s obr.). I tyto vzácné památky (viz též Furtánek/Veliačík/Vladár 1991, 167, 267, 316) posilují předpoklad hradiska u Obišovieci jako významného regionálního centra. Větší systematické archeologické výzkumy hradiska však dosud – ke škodě věci – provedeny nebyly.

Obr. 8. Keramická nádoba zapadající do sortimentu hrubé „kuchyňské“ keramiky gávské kultury, pocházející údajně z odněkud z horního Potisí.

novala O. Kytlicová (1959; 1991; 2007), na Moravě J. Nekvasil a V. Poborský (Nekvasil/Poborský 1991; Poborský 1967), na Slovensku V. Fúrmánek (1970; 2004) a M. Novotná (1991) atd. Na obrovském území jejich rozšíření se samozřejmě vytvořila řada lokálních variant těchto koflíků. Jejich lokální specifika však se výrazně projevila zejména směrem k evropskému jihovýchodu, resp. přímo ke Karpatské kotlině. Jak ukázala nádobka zveřejněná J. Bartíkem (2007, obr. 2: 2; 4) a nálezy publikované v tomto příspěvku (obr. 1, 2), vznikla někde v horním Potisí, nejspíše přímo v regionu hradiska u Obišovie, zcela nová, originální varianta. Jak ji pojmenovat? Nabízí se označení „hornopotiská“ nebo přímo „varianta Obišovce“.

DOPROVODNÉ PŘEDMĚTY

V určitém, třebas jen nepřímém vztahu k myšlenému depozitu bronzových předmětů z hradiska u Obišovie jsou další tři předměty z uvedené anonymní sbírky:

1. Dobře zachovaný menší plechový **koflík** klasické stavby těla, plně odpovídající slovenskému typu **Spišská Belá**. Hladké horní partie nádobky jsou poměrně ostře profilovány, nezdobeny. Nade dnem se nacházejí 4 výrazné plastické lišty. Široké páskové, při okrajích třemi souběžnými rýhami zdobené, ucho je připojeno široce roztepanými úchytkami nahoru zevnitř, vespoz zevně, vždy pomocí dvou velkých nýťů. Dovnitř vklenuté dno je zevně i uvnitř reparováno: zevně dvěma menšími přinýtovanými záplatami a jedním samostatným nýtem a zevnitř třemi menšími čtvercovými záplatami. Vnější povrch koflíku je téměř úplně bez patiny, zeleně patinované jsou jen hlavice nýťů na dně nádobky a ve třech případech také nýty u ucha; vnitřní povrch je asi z jedné třetiny pokrytý krupičkovitou zelenou patinou, jinak je nepatinovaný, ale silně zkorodovaný a pokrytý tmavě hnědou krupičkovitou „rzí“.

Rozměry: š okr. 116 mm; v 44 mm; š dna 43 mm; š ucha 26 mm (obr. 6).

2. Dvě bronzové téměř identické **obří udice** v podobě háků kruhového nebo mírně ohráněného těla s dolními špičkami se zpětným ostny a do pravého úhlu otočenými horními zúženými konci. Povrch obou kusů je pokrytý drsnou krupičkovitou tmavě zelenou patinou.
Rozměry: délka 200 a 202 mm; š dolního oblouku cca 90 mm. (obr. 7).
3. Rekonstruovaná keramická **hrncovitá nádoba** s poněkud prohnutým nízkým hrdlem a prostě zaobleným okrajem. Pod hrdlem jsou tři (původně možná byly čtyři) tupé výčnělky. Dno je rovné. Vnější povrch nádoby byl zběžně ohlazený, sytě hnědě zbarvený, místy se stopami černé barvy, rovněž uvnitř byla nádoba solidně do hnědošedá hlazená.
Rozměry: š okr. 190 x 200 mm; v 220 mm; š dna 92 mm (obr. 8).

Nálezové okolnosti všech tří předmětů jsou podobné jako je tomu v případě všech čtyř koflíků globálního typu Jenišovice-Kirkendrup.

ZÁVĚR

Na obrovském území rozšíření plechových koflíků typu Jenišovice-Kierkendrup se samozřejmě vytvořila řada lokálních variant. Jejich lokální specifika však se výrazně projevila zejména směrem k evropskému jihovýchodu, resp. přímo ke Karpatské kotlině. Jak ukázala nádobka zveřejněná J. Bartíkem (2007, obr. 2: 2; 4) a nálezy publikované v tomto příspěvku (obr. 1, 2), vznikla někde v horním Potisí, nejspíše přímo v regionu hradiska u Obišovie, zcela nová, originální, výrazně profilovaná a s velkou invencí vyzdobená varianta. Její původ lze s maximální pravděpodobností spatřovat v jediné kovotepecké dílně, v níž pracoval mimořádně zručný toteutik.

Navrhoji označit tuto variantu jako „hornopotiská“ nebo přímo „varianta Obišovce“.

Z doprovodných předmětů plechový koflík typu Spišská Belá ukazuje obecně na domácí slovenskou produkci. Dvě obří bronzové udice svědčí o lově velkých ryb, které mohly žít opět jen ve veletocích, jakými mohly být horní povodí Tisy, případně horní a střední toku Hornádu a Torysy nebo Ondavy a Toplé, což opět ukazuje k regionu hradiska u Obišovie. Keramická nádoba plně zapadá do sortimentu hrubé „kuchyňské“ keramiky gávské kultury (srov. témař identický tvar in: *Furmánek/Veliačik/Vladár 1991*, 154, 158, obr. 21: 9).

Prof. PhDr. Vladimír Podborský, DrSc.
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Arne Nováka 1
CZ – 602 00 Brno
podbor@phil.muni.cz

LITERATURA

- Bartík 2007 J. Bartík: Predmety z doby bronzovej zo súkromnej zbierky. Zbor. SNM Arch. 17, 2007, 15-34.
- Bátora 1982 J. Bátora: Ekonomicko-sociálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej. Slov. Arch. 30, 1982, 249-314.
- Furmánek 1970 V. Furmanek: Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. Slov. Arch. 18, 1970, 451-468.
- Furmánek 2004 V. Furmanek: Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 před n. l.). Nitra 2004.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 V. Furmanek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Kytlicová 1959 O. Kytlicová: Příspěvek k otázce bronzových tepaných nádob z mladší a pozdní doby bronzové. Pam. Arch. 50, 1959, 120-154.
- Kytlicová 1991 O. Kytlicová: Die Bronzegefäße in Böhmen. PBF II/12. Stuttgart 1991.

Kytlicová 2007	O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Stuttgart 2007.
Nekvasil/Podborský 1991	J. Nekvasil/V. Podborský: Die Bronzegefäße in Mähren. PBF II/13. Stuttgart 1991.
Novotná 1991	M. Novotná: Die Bronzegefäße in der Slowakei. PBF II/11. Stuttgart 1991.
Novotná 1994	M. Novotná: Svedectvá predkov. Martin 1994.
Ožďáni 2009	O. Ožďáni: Depaty bronzových predmetov z hradiska pri Nemeckej. Slov. Arch. 57, 2009, 1-56.
Podborský 1967	V. Podborský: K datování a původu některých bronzových předmětů ze Štramberského Kotouče. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno, Řada E 12, 1967, 7-62.
Salaš 2005	M. Salaš: Bronzové depaty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I-II. Brno 2005.
Sprockhoff 1930	E. Sprockhoff: Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit. Berlin 1930.
Studeníková 2007	E. Studeníková: Bemerkungen zur Fundzusammensetzung des Hortes aus Obišovce. Zbor. SNM Arch. 17, 2007, 35-44.

RENTGEN-FLUORESCENČNÍ ANALÝZA (XRF) BRONZOVÝCH PLECHOVÝCH NÁDOB ZE SLOVENSKA

M A R T I N H L O Ž E K

Rentgen-fluorescenční analýze (XRF) byly podrobeny plechové bronzové nádoby ze Slovenska. Analýzy nádob byly provedeny ručním XRF spektrometrem NITON XL3t 980 GOLDD.

Rentgen-fluorescenční analýza (XRF) spočívá v analýze fluorescenčního záření, emitovaného při interakci vzorku s energeticky bohatším rentgenovým zářením. Zkoumaný vzorek se ozařuje rtg. zářením. Vzorek emituje fluorescenční záření, které se analyzuje kvalitativně (vlnová délka indikuje kvalitativní složení) i kvantitativně (intenzita záření příslušné analytické čáry indikuje množství stanoveného prvků). XRF je rychlá metoda pro určení chemického složení, hodí se hlavně pro analýzu makroprvků, případně i některých stopových prvků dle instrumentace, může být mobilní, zcela nedestruktivní, dle přístroje se liší velikost analyzované plochy od 0,1 mm do několika cm², některé přístroje umožňují vytvářet mapy složení povrchu. Při měření na vzduchu nelze měřit „lehké“ prvky, běžně se využívá pouze na stanovení prvků od titanu výše. XRF má velkou přednost v tom že je rychlá, přesná a reprodukovatelná, nevyžaduje žádné chemické zpracování vzorků, zkoumaný materiál se nijak nepoškozuje a nedochází ani ke generování umělé radioaktivity. Lze zkoumat i celé předměty, bez nutnosti odebírání vzorků.

Z naměřených dat vyplývá (tabela 1), že plechové nádoby jsou s největší pravděpodobností autenticke. Pokud by byly vyrobeny ze současných bronzu, tak bychom naměřili ve slitině hliník. U některých nádob pozorujeme mírné rozdíly v chemickém složení vlastního plechu nádoby a přinýtovaného ouška. Patrně tyto dvě části nebyly vyrobeny ze zcela shodného materiálu. Dále sledujeme rozdíly ve složení slitiny mezi jednotlivými nádobami. Vzhledem k tomu, že u jednoho výrobku může kolísat chemické složení, nelze jednoznačně konstatovat, že nádoby vznikly nebo nevznikly současně v jedné dílně. Obsah cínu zjištěný u všech nádob je nápadně vysoký. Pro tepání jsou vhodné bronzy s obsahem cínu kolem 5-6 %. Je tedy možné, že výsledky XRF jsou zkresleny vlivem toho, že bylo prováděno nedestruktivní měření korodovaného povrchu. Je pravidlem, že v korozních produktech bývá naměřena vyšší koncentrace cínu než ve vlastní slitině.

Tabela 1.

Wt (%)	Cu	Sn	Pb	Zn	Ni	Sb	Fe	Ti	Si	P	Bi
Koflík č. 1 – ucho	85,18	13,47	-	-	0,28	0,23	-	0,35	-	-	-
Koflík č. 1 – plášt'	88,15	10,48	0,04	-	0,29	0,25	0,18	0,32	-	-	-
Koflík č. 2 – ucho	86,14	12,10	0,02	-	0,14	0,16	0,74	0,46	-	-	-
Koflík č. 2 – plášt'	78,80	14,52	0,12	-	0,99	0,48	0,29	0,52	2,69	1,26	-
Koflík č. 3 – ucho	86,46	12,56	0,36	-	0,26	0,06	-	0,23	-	-	-
Koflík č. 3 – plášt'	79,49	18,32	0,04	0,15	0,36	0,08	0,92	0,52	-	-	-
Koflík č. 4 – plášt'	83,34	15,06	0,02	-	0,38	0,08	0,76	0,24	-	-	-
Koflík č. 6 – ucho	82,09	17,13	0,07	-	-	0,06	0,19	0,26	-	-	-
Koflík č. 6 – plášt'	80,07	17,97	0,13	0,12	-	-	0,51	0,79	-	-	0,32

Mgr. Martin Hložek
 Technické muzeum v Brně
 Purkyňova 105
 CZ – 612 00 Brno
 mhlozek@seznam.cz

EINE NEUE VARIANTE BLECHTASSEN VOM TYP JENIŠOVICE-KIRKENDRUP AUS DER OBER-THEISS-REGION

Vladimír Podboršký

Dem Verfasser des vorliegenden Beitrags ist es gelungen, aus einer anonymen Privatsammlung zwecks Dokumentation und Veröffentlichung einige bemerkenswerte Denkmäler aus der Jungbronzezeit zu erhalten. Dabei handelt es sich insbesondere um vier Blechtassen, die generell zum Typ Jenišovice-Kirkendrup gehören. Der Eigentümer der Sammlung erwarb die Gegenstände vom Finder bzw. einem Zwischenhändler, der als Fundort lediglich die allgemeine Angabe Ober-Theiß-Region, südöstliche Slowakei machte. Auf dieses Gebiet deuten tatsächlich alle verfügbaren Indizien hin, einschließlich mehrerer Begleitdenkmäler der aufgeführten Tassen (Abb. 6-8). Es ist wahrscheinlich, dass alle vier Tassen aus einem Fund stammen, offenbar aus einem Hortfund. Der unklare Hintergrund der Herkunft des ganzen Satzes von vier Tassen ändert nichts daran, dass es sich um Originalartefakte handelt, die Möglichkeit einer rezenten Fälschung bzw. neuzeitlichen Kopie wurde auch von der beigefügten metallographischen Expertise ausgeschlossen.

Die dokumentierten Gegenstände, besonders die Tassen Nr. 1 und 2 (Abb. 1, 2), sind so bedeutend, dass sie der Fachöffentlichkeit in vorliegendem Beitrag mit dem Vorschlag einer wissenschaftlichen Auswertung zur Beurteilung vorgelegt werden; diese Auswertung widmet der Verfasser gerne Herrn Professor Václav Furmánek zu seinem Lebensjubiläum, insbesondere auch deshalb, weil gerade er es war, der sich darum verdient gemacht hat, dass das Studium der betreffenden Kategorie Denkmäler eine Blüte erlebte.

Der ursprünglich sehr ungewisse Herkunftsor der besagten Denkmäler – besonders der Blechtassen – konnte dank der Kombination von Angaben verschiedener Autoren, woran gerade Professor Furmánek den Hauptanteil hat, sehr nahe an die Realität gerückt werden. Nachdem in der Ostslowakei auf einem Burgwall der Gava-Kultur in der Lage „Stráž“ bei Obišovce östlich von Košice ein großer Hortfund von Bronzegegenständen mit vornehmlich fast mehreren hundert Bronzegefäßern gemacht wurde, gelangte eine völlig originelle Blechtasse (Abb. 5; vgl. Bartík 2007, Abb. 2: 2; 4) in das Slowakische Nationalmuseum in Bratislava. Es kann als wahrscheinlich, ja beinahe als sicher gelten, dass das kleine Gefäß aus demselben Fundkomplex stammt, wie die in vorliegendem Beitrag veröffentlichten Tassen Nr. 1 und 2 (Abb. 1, 2) – aus dem großen Hortfund von dem Burgwall bei Obišovce.

Das Vorkommen eines großen Hortfunds von Bronzegegenständen ist auf dem Burgwall in Obišovce besonders vor dem Hintergrund der Wirtschaft des Volkes der Gava-Kultur verständlich, einer Wirtschaft, die hauptsächlich gerade von

der Buntmetallurgie geprägt war. Die Wahrscheinlichkeit einer Herkunft des behandelten Hortfunds vom Burgwall bei Obišovice wird noch durch die Begleitdenkmäler gesteigert (vgl. Abb. 6-8).

Eine Reihe führender europäischer Experten hat Blechtassen vom Typ Jenišovice-Kirkendrup mit Aufmerksamkeit bedacht, in Böhmen vor allem O. Kytlicová (1959; 1991; 2007), in Mähren J. Nekvasil und V. Podborský (1991; Podborský 1967), in der Slowakei V. Furmánek (1970; 2004) und M. Novotná (1991) usw. In ihrem großen Verbreitungsgebiet haben sich natürlich eine Reihe lokaler Varianten dieser Tassen herausgebildet, deren lokale Spezifika jedoch besonders in Richtung Südosteuropa, bzw. direkt in Richtung Karpatenbecken deutlich ausgeprägt waren. Wie das kleine, von J. Bartík (2007) veröffentlichte Gefäß (Abb. 2: 2; 4) und die in vorliegendem Beitrag publizierten Funde (Abb. 1, 2) zeigen, entstand irgendwo am Oberlauf der Theiß, wahrscheinlich direkt in der Region des Burgwalls bei Obišovice, eine völlig neue, originelle, deutlich profilierte und mit großer Invention verzierte Variante. Ihre Herkunft kann mit größter Wahrscheinlichkeit in einer einzigen Metallschlägerwerkstatt ausgemacht werden, in der ein außerordentlich fähiger Toreutiker gearbeitet hat.

Der Verfasser des vorliegenden Beitrags schlägt vor, diese Variante mit der Bezeichnung „Ober-Theiß“ zu benennen, bzw. direkt als „Variante Obišovce“ zu bezeichnen.

Übersetzt von Bernd Magar

OSÍDLENIE OKOLIA MASÍVU MARTHÁT (POHORIE POVAŽSKÝ INOVEC) V PRAVEKU A PROTOHISTORICKOM OBDOBÍ

ALEXANDER T. RUTTKAY

Pre tému tohto príspevku je inšpirujúcou skutočnosťou, že môj jubilujúci kolega a priateľ prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc. – významný bádateľ najmä v problematike doby bronzovej (pozri *Furmánek/Veliačik/Vladár 1991*) – venoval v prieskumnej, výskumnej a dokumentačnej oblasti v regióne južných častí stredného Slovenska, najmä v historických regiónoch Novohradu a Gemera rovnakú pozornosť všetkým obdobiam. Svedčia o tom jeho výskumy dotýkajúce sa aj archeológie stredoveku, napr. objav a odkrývka románskeho kostola v Pincinej (*Furmánek/Tóthová 1982*).

Ako generačný druh jubilanta pôsobiaci v okruhu včasného a vrcholného stredoveku stretol som sa aj ja takmer na všetkých svojich terénnych výskumoch so zaujímavými situáciami z iných období. Objekty a nálezy z mladšej doby bronzovej a staršej doby železnej som dokumentoval napr. aj na výskumoch v mikroregióne pod Marhátom (749 m n. m.), najvyšším vrcholom tzv. Krahulčích vrchov v strednej časti Považského Inovca.

Na západnej strane svahy pohoria prechádzajú postupne do predhoria, tzv. poriečnej rovne – pahorkatiny s vápencovým jadrom prekrytým hrubou vrstvou ílu a popretkávanej hlbokými zásekmi miestnych potokov – siahajúcej až k širokej vážskej nivе.

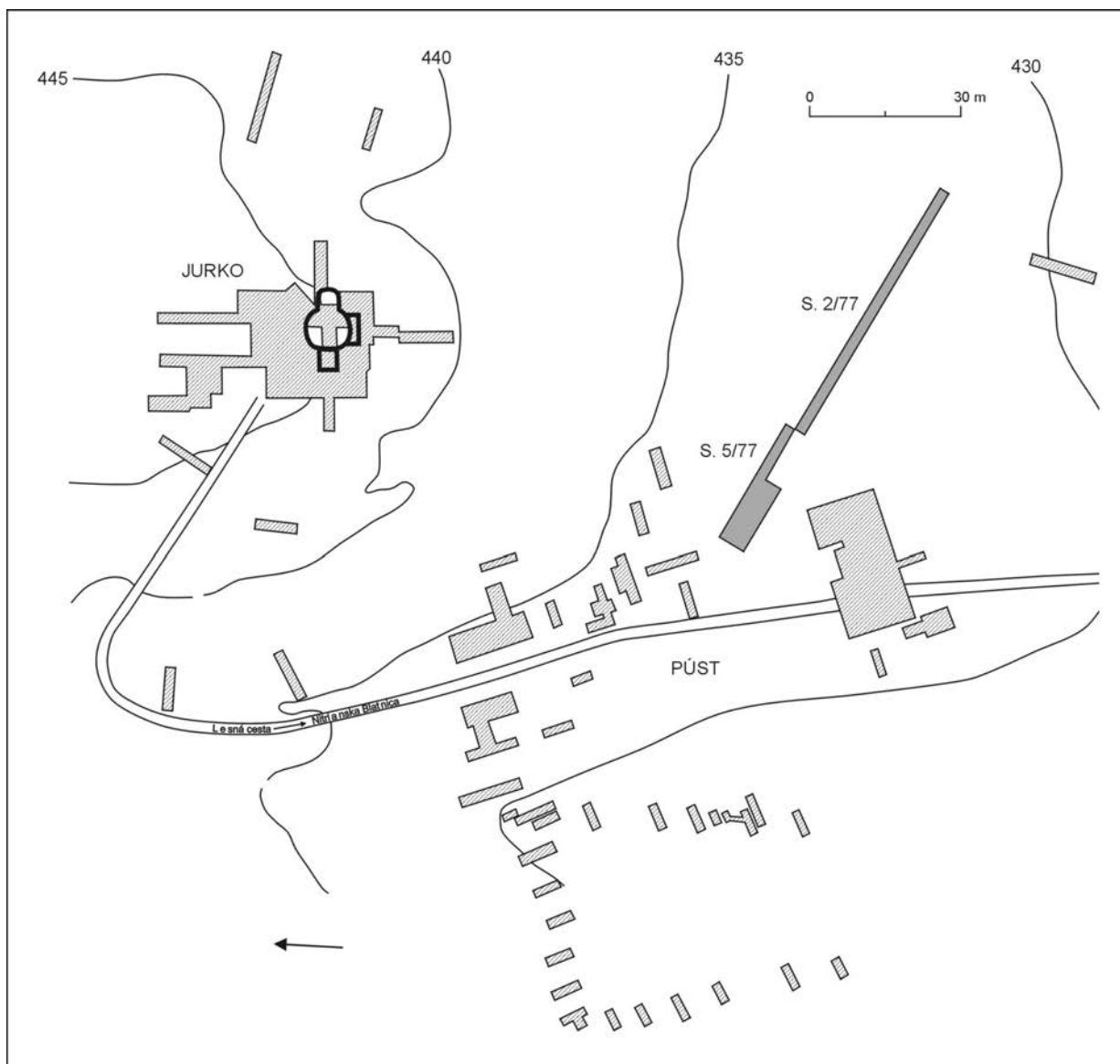
Na východnej strane masív Krahulčích vrchov klesá pomerne plynulo do Ponitrianskej pahorkatiny. Nevytvorila sa tu riečna roveň a kryštalické jadro pohoria vystupuje miestami – najmä na svahoch Marhátu – takmer na povrch. Je to pozoruhodný jav pre rozpoznanie prospektorstva, resp. ľažby tunajších rudných ložísk asi už v závere praveku, no najmä vo včasnom stredoveku.

Mikroregión v okolí Marhátu patrí z hľadiska archeológie medzi pomerne neskoro objavené oblasti. Niektoré lokality sú však známe už veľmi dávno. Vďaka záznamu J. Könyökiho okolo r. 1880 (*Könyöki 1905*), zmienke v monografii Nitrianskej župy, terénnnej obhliadke a prvému popisu L. Némethyho (1912) a krátkodobej sondáži v roku 1962 (*Vendlová 1966*) k nim patrí napr. aj hradisko Valy nad obcou Bojná. Do prvoradej pozornosti však táto lokalita vstúpila až po skvelých náleزوach z posledných rokov (*Pieta/Ruttkay A. T./Ruttkay M. 2007*).

Aj ďalšiu opevnenú lokalitu – Hradište v Hubine – zameral už Š. Janšák (1930, 29). No funkciu a časové zaradenie lokality bolo možné rozpoznať až po archeologickom výskume roku 1973 (*Ruttkay A. T. 1989, 73-75*). Odkryli sa zvyšky malého dreveného hradu z 12. – 13. stor., pod ktorým sa nachádzalo miesto s príznačným názvom Trhovica, naznačujúcim možné miesto konania trhov. Na väčšom úseku hrebeňa Hradišťa sa však zistilo osídlenie aj v staršej a mladšej dobe železnej. Predpokladané praveké opevnenie väčšieho rozsahu sme však neidentifikovali.

Medzi obcami Ducové a Hubina, priamo nad cestou z Piešťan do Beckova, nad vážskou nivou nápadne vyčnieva vápencovo-dolomitický ostroh Kostolec. Pod názvom Kostolitz figuruje už na mape Nitrianskej stolice S. Mikovího spred roku 1742 (*Purgyňa 1958*), ako príloha k dielu Mateja Bela Notitia Hungariae novae historico-geographica. Nitrianska stolica – tak ako väčšina prác M. Bela – nebola dosiaľ preložená do slovenčiny. Napriek zameraniu lokality Š. Jansákam (1930, 24), ktorý tu predpokladal praveké hradisko, nejednoznačného záznamu W. Zotza z roku 1941 (T. Kolník) o domnelej germánskej fortifikácii, ostala však táto lokalita takmer nepovšimnutá. Chýba v monografii nitrianskej župy (Nitra vármegeye 1903), nespomína ju Gy. Ethey (1936) v podnetnej publikácii o dejinách Považia a ani amatérsky hľadač historických záhad v 50. a 60. rokoch 20. stor. v okolí Piešťan J. Antoš (osobná korešpondencia). No spočiatku záchranný, postupne však systematický výskum v rokoch 1968-1972 a 1975 vyvolaný hrobou úplného zničenia lokality ľažbou dolomitového piesku – brizolitu až po úroveň vážskej nivy, priniesol prekvapujúci a unikátny objav veľmožského dvorca z 9. stor. s kresťanským kostolom a hrobmi súdobej spoločenskej elity (*Ruttkay A. T. 2005*). Vďaka tomuto objavu bol Kostolec zachovaný ako vzácna archeologická lokalita a roku 1990 bol vyhlásený za Národnú kultúrnu pamiatku.

Vďaka svojej výhodnej polohe bol však Kostolec funkčný aj v iných obdobiach. Dôležitým úsekom z mladšej doby bronzovej je hradisko velatickej kultúry opevnené mohutným šijovým valom a priekopou. O významnom postavení lokality v rámci velatickej kultúry svedčili už pred začiatkom výskumu

Obr. 1. Nitrianska Blatnica – Jurko a Púst. Schematický plán archeologických odkrývok v rokoch 1974 a 1976-1980 s lokalizáciou sond 2/77 a 5/77 uvedených v texte príspevku.

nálezy bronzových depotov a fragment vzácneho panciera (Paulík 1970). Výskum osídlenia vnútornnej plochy hradiska a funkcia lokality v praveku boli súčasťou už spomenutej odkrývky veľkomoravského dvorca a rozsiahleho stredovekého cintorína. V priebehu výskumu pribudli sídliskové objekty zahŕňajúce do skalnatého podložia, celý rad hodnotných nálezov bronzových, parohových a kostenej výrobkov, odlievacie formy svedčiace o kovolejárskej produkcií, množstvo keramických nálezov a dokonca aj 13 kostrových hrobov v areáli hradiska so signifikantnými nálezmi bronzovej industrie. O týchto hroboch som nedávno publikoval informatívny príspevok (Ruttkay A. 2010). Rezvalu roku 1970 (L. Veliačik) a jeho konštrukčný vývoj umožnil rozpoznať tri fázy budovania opevnenia: 1. priekopa o šírke 5,1 a hĺbke 2,1 m; 2. uvedená priekopa bola prekrytá zemným valom o šírke 13,6 a výške 3,6 m a asi zomknutého z oboch strán drevenou hradbou; 3. nová priekopa o šírke 10,2 a hĺbke 3,6 m na vonkajšej strane valu; zeminu z výkopu priekopy využili na zväčšenie telesa valu; násyp valu dosiahol šírku 22 m a výšku 4,5 m (Veliačik/Romsauer 1994, 109).

Na Kostolci sa našli stopy kvádskej prítomnosti v dobe rímskej v 2. – 4. stor., čo súvisí so známymi a blízkymi lokalitami z tohto obdobia v Krakovanoch-Strážach, Pobedime, blízkym náleziskom v Hubine a v 5. stor. aj v Bojnej II (Pieta 2007).

Obr. 2. Nitrianska Blatnica – Jurko a Púšť. Bronzové krížové kovanie z ohľávky konského postroja (foto archív AÚ SAV v Nitre).

Hradisko velatickej kultúry na Kostolci predstavuje spolu s náčelníckou mohylou v Očkove (Paulík 1962) najvýraznejšie lokality velatickej kultúry v mikroregióne na rozhraní s čakanskou kultúrou s mo- hutnými náčelníckymi mohylami v nedalekých Veľkých Ripňanoch a Lužanoch (Paulík 1969; 1978). Geografickým rozhraním medzi mocenskou sférou čakanskej a od nej západne sa nachádzajúcej velati- kej kultúry mohol byť hrebeň Inoveckého pohoria. V neskorej dobe bronzovej (1000-750 pred n. l.), v južnej časti vrcholu Marhátu vzniklo významné, doteraz však neskúmané hradisko (Veliačik/Rom- sauer 1994, 128), z ktorého pochádza novšie aj hromadný nález bronzových predmetov (Ožďáni 2006) nasvedčujúci spolu s výraznými keramickými nálezzmi prítomnosť lužickej kultúry. Osídlené boli opäť aj lokality Jurko a Púšť nad Nitrianskou Blatnicou, ktoré boli súčasťou sídliskovej aglomerácie pod hradiskom na Marháte.

Stopy osídlenia predstaviteľmi lužickej kultúry sa zistili aj v ďalších obciach v mikroregióne: Hrá- dok – Hradište a intravilán obce, Moravany nad Váhom – Žákovská a Podzadky – Valalech, Padošina – Trnený mlyn, Vozokany – Pod Šurínom a Novosady (Veliačik/Romsauer 1994, 61, 62, 108, 109, 157, 225).

V extravidé Hôrky nad Váhom sa v ráj nachádza veľká mohyla (*Veliačik/Romsauer 1994, 58* s odkazom na nález, správu AÚ SAV v Nitre č. 273/56) a v Hubine, poloha Štvrti sa pod mohylovými násypmi zistilo päť žiarových hrobov s keramikou a zlomkami bronzových ihlíc (*Bača 1990, 28*).

K problematike mladšej doby bronzovej priniesol nové výsledky viacročný výskum v katastri Nitrianskej Blatnice v polohách Jurko a Púšť. Lokality sa nachádzajú takmer 5 km severozápadne od jadra obce Nitrianska Blatnica v nadmorskej výške 450-470 m na juhovýchodných svahoch Marhátu. Lokalite Jurko dominuje rotunda s patrocíniom sv. Juraja. Potreba archeologického výskumu pri Jurkovi sa vynorila roku 1973 vďaka viac-menej náhodným okolnostiam. Pri kostolíku, ktorého pôdorys blízky preskúmanej rotunde v blízkom, len 6 km vzdialenom Ducovom mi bol známy od roku 1955, umiestňovali nový bleskozvod. Pri výkope jamy pre uzemnenie kábla narušili kostru, pri ktorej bol aj strieborný vlasový krúžok s esovitou slučkou. Bol to dôkaz, že pod neskoršími prestavbami sa skrýva jadro starobylej rotundy, okolo ktorej sa pochovávalo. Terénnne obhliadky a potom výskum, ktorý tu AÚ SAV v Nitre realizoval v rokoch 1974, 1976-1980 (*Ruttkay A. T. 2010*) v exteriéri a interiéri stavby a jej širšom okolí ukázal, že dve najstaršie stavebné fázy kostolíka patria do včasného stredoveku a že šírka múrov, kruhová loď a podkovovitá apsida rozmermi javia veľké podobnosti s rotundou v Ducovom. Výsledky archeologického výskumu dovolili dospieť k záveru, že základy kostolíka pochádzajú z veľkomoravského obdobia. Okolo rotundy sa preskúmal prakticky celý prikostolný cintorín a našli sa aj stopy pravdepodobného včasnostredovekého sídla.

Spresnenie poznatkov o vývojových fázach rotundy priniesol najnovší reštaurátoriský výskum, ktorý vedie *J. Dorica* (2010). Prekvapujúce je, že sa zachovali nielen základy najstaršej stavebnej fázy z 9. – 10. stor., ale aj časti predrománskeho, zrejme veľkomoravského nadzákladového muriva, dokonca aj s jedným výborne zachovaným oknom.

Rozsiahla plošina Púšť sa nachádza pod návrším s rotundou. Pri vytyčovaní výskumných plôch a sond sme tu museli rešpektovať dávnu a pomerne hustú výsadbu starých ovocných stromov na lúke patriacej k hospodárstvu tunajšej horárne, ktorá bola asanovaná roku 1962.

Obr. 3. Nitrianska Blatnica a Vozokany, poloha Krstiteľnica. Jama po ťažbe železnej rudy (foto A. T. Ruttkay).

V polohe Púsf sa zistili sa dve fázy dvorca z 9. – 10. stor. Dvorcovú sídliskovú formu neskôr v 11. – 13. stor. nahradila neopevnená osada; s ktorou možno súvisí posledná zmienka z roku 1249 s názvom Belhosth (prehodnotenie identifikácie osady Belhosth roku 1249 s Blesovcami pri Bojnej v CDES II, 235 a 513 – pozri *Ruttkay A. T. 2011*).

Osídlenie v okolí Kostola sv. Juraja v neskorej dobe bronzovej súvisí zrejme s funkciou už spomenutého hradiska na južnej strane temena Marhátu. Aj keď vcelku podľa terajšieho stavu poznania fortifikačné zariadenia nie sú signifikantné, terasové úpravy svahov a veľká kumulácia keramického materiálu v profiloch zásekov turistických ciest od rotundy na vrchol Marhátu svedčia o intenzívnom a významnom pravekom osídlení. V ostatných rokoch k týmto nálezom pribudol aj vzácný depot bronzovej industrie (Oždáni 2006), ktorý vcelku zapadá do širšieho časového rámca osídlenia Marhátu nositeľmi lužickej kultúry (stupeň HB3/HC1: Romsauer/Veliačik 1987, 297; Oždáni 2007, 155) a potvrdzuje predpoklad o viacerých fázach osídlenia na Marháte v mladšej a neskorej dobe bronzovej, resp. i v halštatskom období. Keramické zlomky z 9. – 10. stor. však naznačujú tunajšie ľudské aktivity s neznámou funkciou aj vo včasnom stredoveku.

Keramické nálezy z neskorej doby bronzovej sa našli na viacerých výskumných plochách v polohe Jurko a Púsf (plán odkrývok na obr. 1). Ucelenejší obraz o situácii v neskorej dobe bronzovej sme získali najmä v pôdorysoch a profilocho sond 2/77 a 5/77. Ich cieľom bolo priečnym rezom v dĺžke 90 m preskúmať zreteľnú depresiu v severovýchodnej časti lúky Púsf. Ukázalo sa, že depresia je pozostatkom tunajšieho dávneho potoka, ktorý sa viazal na osídlenie v neskorej dobe bronzovej. Aj keď zmenený prietok potoka vo včasnom a vrcholnom stredoveku sa nepodarilo zistiť, skutočnosť, že kultúrna vrstva s materiálom z 9. – 12. stor. prechádza ponad koryto z pravekej fázy osídlenia svedčí o zmenách vodného režimu. Na svahoch depresie sa z obidvoch strán zistili zvyšky objektov súvisiacich so stredovekou osadou a tiež zrubová studňa, ktorá bola zapustená asi 2 m pod úrovňou včasnostredovekého terénu a pretínala vrstvy súvisiace s osídlením v neskorej dobe bronzovej. V súčasnosti dodnes silný potočný prameň je napojený na vodovod zásobujúci Nitriansku Blatnicu.

Koryto potoka bolo v neskorej dobe bronzovej až 2 m pod stredovekou a i dnešnou úrovňou terénu. V profilocho spomenutých sond sa rozpoznali tri časové horizonty osídlenia, ktoré popri bronzovom križovom kovaní (obr. 2) reprezentujú výrobky z hliny – zlomky keramiky, prasleny a fragment drobnej plastiky. S druhou fázou osídlenia je spojená úprava oboch brehov potoka. Veľkými kameňmi uloženými v radoch nad sebou kompaktnie sa vymedzil vodný tok v šírke asi 1 m. Spevnil sa tak podmáčaný blatistý terén pri brehoch. Koncentrácia tunajších vodných zdrojov do jedného prúdu súvisí asi aj s výrobnou činnosťou. O blízkych objektoch – peciach svedčia intenzívny žiarom prepálené vrstvy v profile sond a to najmä na západnej strane potočnej depresie.

Na obidvoch stranách potoka, v značnej hĺbke pod terajším terénom bolo niekoľko sídliskových objektov z neskorej doby bronzovej, medzi nimi aj záhlbený príbytok nepravidelného štvoruholníkového tvaru,.. v jednom rohu s pecou obloženou kameňmi. Medzi kameňmi bol druhotne použitý fragment z trecieho žarnova. O úsilí tunajších obyvateľov stabilizovať močaristý terén asi pred stavbou ďalšieho – nadzemného – príbytku v južnej časti sondy 2/77 nasvedčuje plocha o veľkosti asi 7 x 5 m súvislo vyložená objemnými kameňmi.

V profilocho oboch sond a na podloží bolo zistených viacero zásobných a kolových jám. Niektoré z nich sa na úrovni zistenia javili ako kruhy vyplnené červeným zásypom a farebne kontrastovali s okolitým žltobielym vápencovo-kremičitým podložím. Hlbšie zapustené kolové jamy zasahovali do vrstiev červenej hliny, ktorá môže patriť k okrajovým výbežkom dávnych, plytko uložených ložísk železnej rudy na východných svahoch Marhátu.

Dostupné ložiská rudy mohli byť jedným z dôvodov tunajšieho intenzívneho, no asi len krátkodobého osídlenia v závere neskorej doby bronzovej. Pri tomto predpoklade sa opieram aj o možný prospektorský ráz trácko-kimerskej expanzie do strednej Európy s počiatkami asi už od 820-800 pred n. l. (Bátora 2006, 249-260) a o možnosť zistenia plytko uložených rudných ložísk. Takýto terén sa nachádzal práve na východných svahoch Marhátu s kryštalickým geologickým jadrom vystupujúcim miestami až na povrch.

Na stopy ťažby rudy na východných svahoch Marhátu poukázali už dávnejšie geológovia. Podľa prieskumov v roku 1954 v oblasti Nitrianskej Blatnice – Sv. Juraj a susedných Vozokán sa zistili stopy limonitu a tiež pingy s vysokým obsahom železnej rudy. Novšie údaje k problematike uvádzaj M. Kohút v súvise s výskumami pre Geologický atlas Považského Inovca. Druh rudného ložiska špecifikuje tak, že ide o malý „gosan – limonitický klobúk“, pričom primárne Fe pochádzalo „z devónskych metakvarcitov“.

Kolegovi M. Kohútovi d'akujem aj na tomto mieste za cenné informácie. Na jeho údaje o tunajších geologických pomeroch a niekdajšej prítomnosti zdrojov železnej rudy však môže archeológia odpovedať zatial len nepriamo. V teréne v lesnom pásme v katastroch Nitrianskej Blatnice a Vozokán existuje celý rad prieplavní a vyvýšení, ktoré možno považovať za kutacie jamy a pingy. Asi najväčšia z nich sa nachádza v polohe Krstiteľnica, má v súčasnosti priemer do 20 m a hĺbku asi 8 m (obr. 3).

Problematika explootácie rudy vo včasnom stredoveku a z toho vyplývajúca prosperita sa týka aj iných archeologických lokalít pod Marhátom, napr. mohutného hradiska v Bojnej, kde sa v rámci územia Slovenska koncentruje doteraz najväčší súbor železnych predmetov z 9. stor. s rôznou funkciou a možno aj nízinného hradiska v Pobedime.

O osadách, ktoré sa nutne podieľali na ťažbe rudy s doplňujúcou poľnohospodárskou obživou na ne-kvalitných horských pôdach vieme o niečo viac v 11. – 12. stor. S predpokladaným baníctvom by mohla súvisieť napr. rodová asymetria (výrazná prevaha mužských hrobov) na priekostolnom cintoríne pri Rotunde Sv. Juraja. Okrem dvorcov a potom osady pri Jurkovi sa zistili v lesnom pásme svahov Marhátu viaceré zaniknuté osady, ojedinelo o nich svedčia zatial sporadické archeologicke nálezy, chotárne názvy, zachované stopy dávnych cest a obrábania polí, tzv. plužiny. Tieto sú napr. dobre viditeľné aj pri gaštanici smerom k Vozokanom (expertízna správa E. Hajnalovej). V areáli jednej so zaniknutých osád v polohe Pod Rajcom popri lesnej ceste z Nitrianskej Blatnice ku Kostolu sv. Juraja pochádza mohutný kus železnej trosky (podľa O. Krupicu).

Jednou z možných príčin zániku osídlenia v mikroregióne v 13. stor. mohlo byť vyčerpanie tunajších povrchových ložísk železnej rudy.

Prospektorské aktivity už v závere doby bronzovej spojené s počiatkami povrchovej explootácie železnej rudy na východných svahoch Marhátu ostávajú nateraz len v hypotetickej rovine, no problematika si zaslhuje pozornosť v programoch budúcich interdisciplinárnych expertíz.

Vývoj osídlenia v mikroregióne súvisel popri ekonomických aspektoch aj s problematikou horských (Inovecké pohorie) a riečnych prechodov (neregulované toku Váhu a Nitry). Od 8. – 9. stor. sa menšie slovanské populácie usadzovali najmä v blízkosti komunikácií cez horské prechody Považského Inovca a podobné prepojenie bolo zrejmé aj v prípade pravekých kultúr.

V súčasnosti je hlavným prechodom z Ponitria na Považie priesmyk Havran. Zdá sa však, že na rozdiel od tunajšieho prepojenia z Radošiny do Banky (popri Zlatom vrchu so stopami dávnej ťažby s neznámy časovým zaradením), na ponitrianskej strane cesta ešte v 17. stor. prechádzala aj cez Ardanovce.

V rôznych etapách dávnovekého vývoja boli v mikroregióne najmenej ďalšie tri horské komunikačné prechody s hospodárskym a vojensko-strategickým významom (Ruttkay A. T. 2010, 14).

Najsevernejší z nich viedol od hradu Topoľčany v katastri obce Podhradie k známemu hradisku na Považí v Hrádku. Na tejto trase, ktorej najvyšší bod dosahuje až 650 m sa nachádzajú dve opevnené lokality s názvami Turnište (malý hrad na kóte 564 m n. m.) a Hradište (hradisko s viacerými horizontmi osídlenia na kóte 423,6 m n. m.).

Stredný komunikačný spoj smeroval z Bojnej a po niekoľkých kilometroch sa rozdelil na dve vetvy. Jedna z nich viedla priamo k hradisku Bojná I – Valy z 9. stor. (390-430 m n. m.) a odtiaľ cez priesmyk Kamenné vráta medzi vrchmi Holý kameň (591 m n. m.) a Kostolný vrch (568 m n. m.) na Považie. Druhá vetva odbočila na severozápad a na Považie prešla cez Hradnú dolinu s hradiskom Bojná II – Hradisko (osídlenie v 5. a potom v 9. stor.) a údolím, v ktorom sa nachádzajú obce Nová a Stará Lehota, Modrová, Modrovka a Lúka.

Južnejšia trasa vychádzala z Nitrianskej Blatnice, prechádzala popri významnej archeologickej a pamiatkovej lokalite Jurko a cez tzv. Šarancov chodník a popod Visiace skaly, najvyšší bod dosiahla v priesmyku Gajda (602 m n. m.). Na trase tejto komunikácie sa našli dva hroty včasnostredovekých kopijí. Za priesmykom cesta prudko zostúpila na Považie a popod opevnenú lokalitu Hradište (kataster obce Hubina), údolím potoka Striebornica prechádzala cez chotár Moravian nad Váhom. Cez niekdajší vážsky brod pod veľkomoravskou výšinnou lokalitou Kostolec (kataster obce Ducové) napokon prešla na vážske pravobrežie s veľkým nízinným hradiskom z 9. stor. v Pobedime (Bialeková 1978).

ZÁVER

V mikroregióne pod Marhátom na považskej i ponitrianskej strane je doložené osídlenie predstaviteľov viacerých dávnovekých kultúr. Okrem pôdných pomerov vhodných pre dávnych roľníkov, veľký význam malí aj komunikácie cez horské prechody z Ponitria na Považie a neskôr aj povrchové ložiská železnej rudy na východných svahoch Inoveckého pohoria.

Počiatky osídlenia siahajú do staršej doby kamennej. Svedčia o tom najmä kamenné pracovné nástroje a zbrane v známej jaskyni Čertova pec pri Radošine, na viacerých paleolitických stanicach v Banke, Moravanoch nad Váhom (*Bárta 1965; Hromada 2000*) a pod. Sídliská roľníkov v mladšej a najmä v neskorej dobe kamennej reprezentuje viacero archeologických lokalít. Napr. aj na svahoch Marhátu v polohe Púšť nad Nitrianskou Blatnicou v Púšť našli sa stopy osídlenia nositeľov bolerázskej skupiny (keramické zlomky a radiolaritový ústup) patriacej ku geograficky a kultúrne širšiemu eneolitickému civilizačnému komplexu – k bádenskej kultúre (*Némecová–Pavúková 1981*). Do neskorej doby kamennej patrí tiež unikátny model hlineného vozíka z Radošiny.

Význam mikroregiónu vystupuje opäť do popredia od mladšej doby bronzovej (1250-1000). Vývoj pod Marhátom podčiarkujú mohutné náčelnícke mohyly v neďalekých Veľkých Ripňanoch a Lužanoch patriacich do okruhu čakanskej kultúry (*Paulík 1969; 1978*). Geografickým rozhraním medzi mocenskou sférou čakanskej a od nej západne sa nachádzajúcej velatickej kultúry, ktorú reprezentujú v susedstve najmä hradisko v Ducovom a náčelnícka mohyla v Očkove (*Paulík 1962; 1970*) mohol byť hrebeň Inoveckého pohoria. V neskorej dobe bronzovej (1000-750 pred n. l.), v južnej časti vrcholu Marhátu vzniklo významné, doteraz však neskúmané hradisko (*Veliačik/Romsauer 1994*), z ktorého pochádza novšie aj hromadný nález bronzových predmetov (*Ožďáni 2006*). Osídlené boli opäť aj lokality Jurko a Púšť nad Nitrianskou Blatnicou, ktoré boli súčasťou sídliskovej aglomerácie pod hradiskom na Marháte.

Postup do vyšších polôh je jedným z príznakov prospektorských záujmov, t.j. sprvu vyhľadávania súrovinových zdrojov pre výrobu kamennej industrie, neskôr rudných ložísk pre metalurgickú produkciu.

S veľkými presunmi obyvateľstva v strednej Európe v 8. stor. pred n. l. v ktorých sa odráža okrem iných príčin aj kríza surovinovej základne pre metalurgiu doby bronzovej, t.j. vyčerpanie povrchových, alebo plýtkych ložísk medi sa objavil nový kultúrny – kaukazsko-pontický – vplyv, v ktorom sú zastúpené aj bronzové a železné výrobky východného typu. Patria sem napr. bronzové liate súčasti konského postroja z tzv. trácko – kimerskému horizontu (*Bátora 2006, 249-260*). V 5. stor. pred n. l. Herodotos spomína popri Skýtoch aj indoeurópskych Kimerov ako jazdecké etnikum v severnom Pričiernomorí. Už dávno predtým, asi okolo r. 750 pred n. l. časť Kimerov expandovala aj na západ a v strednej Európe – neskôr v symbioze s Trákmi – podmienila vznik niektorých špecifických kultúrnych skupín. Na sídlisku z neskorej doby bronzovej v Nitrianskej Blatnici v polohe Púšť patrí k tomuto horizontu liate bronzové krížové kovanie z ohlávky konského postroja.

O neskorolaténskom a germánskom osídlení mikroregiónu svedčí viacero, zatiaľ neskúmaných lokalít. Ojedinelým javom je zistenie osídlenia aj v dobe sfáhovania národov na opevnenej výšinnej lokalite Bojná II – Hradisko (*Pieta 2007*).

Pravdepodobne s povrchovými ložiskami železnej rudy na východných svahoch Marhátu, o ktorých svedčia viaceré veľké ťažobné jamy, súvisí funkcia a zrejme aj prosperita významných slovanských lokalít z 9. stor. v okolí (najmä Bojná I, Nitrianska Blatnica, Ducové a Pobedim). Rudné ložiská boli vyčerpané najneskôr okolo polovice 13. stor., sídliskový areál pod Marhátem zanikol a stal sa súčasťou lesného pásma pohoria Považský Inovec.

Prof. PhDr. Alexander T. Ruttkay. DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nraurut@savba.sk

LITERATÚRA

<i>Bača 1990</i>	R. Bača: Ďalšie prieskumy, nálezy a prírastky Balneologickeho múzea v Piešťanoch. AVANS 1988. Nitra 1990, 28, 29.
<i>Bárta 1965</i>	J. Bárta: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965.
<i>Bátora 2006</i>	J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
<i>Bialeková 1978</i>	D. Bialeková: Výskum a rekonštrukcia fortifikácie na slovanskom hradisku v Pobedime. Slov. Arch. 26, 1978, 149-178.

- CDES II 1987* R. Marsina (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tom. II.* Bratislava 1987.
- Dorica 2010* J. Dorica: Rotunda sv. Juraja vo výsledkoch reštaurátorského výskumu v roku 2009. In: N. Blatnica 1185-2010. Topoľčany 2010, 168-179.
- Ethey 1936* Gy. Ethey: Vágvölgyi krónika. Komárno 1936.
- Furmánek/Tóthová 1982* V. Furmánek/I. Tóthová: Záchranný výskum v Pincinej. AVANS 1981. Nitra 1982, 83-86.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Hromada 2000* J. Hromada: Moravany nad Váhom. Táboriská lovcov mamutov na Považí. Bratislava 2000.
- Janšík 1930* Š. Janšík: Staré osídlenie Slovenska. In: Sbor. MSS 24. Martin 1930, 1-66, tab. I-XVII.
- Könyöki 1905* J. Könyöki: A középkori várak, kulönös tekintettel Magyarországra. Budapest 1905.
- Nyitra vármegye 1903* Magyarország vármegyei és városai. Nyitra vármegye. Budapest 1903.
- Němejcová-Pavúková 1981* V. Němejcová-Pavúková: Náčrt periodizácie bádenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. Slov. Arch. 29, 1981, 261-290.
- Némethy 1912* L. Némethy: A nyitra-bajnai elpusztult várról. Arch. Ért. 32, 1912, 263-265.
- Ožďáni 2006* O. Ožďáni: Depot bronzových predmetov z neskorej doby bronzovej z Nitrianskej Blatnice. AVANS 2004. Nitra 2006, 156.
- Ožďáni 2007* O. Ožďáni: Sidisko lužickej kultúry z Nitrianskej Blatnice. AVANS 2005. Nitra 2007, 154-156.
- Paulík 1962* J. Paulík: Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. Slov. Arch. 10, 1962, 5-96.
- Paulík 1969* J. Paulík: Mohyla z mladšej doby bronzovej v Lužanoch. In: Zbor. SNM 63. Hist. 9. Bratislava 1969, 3-51.
- Paulík 1970* J. Paulík: Panzer der jüngeren Bronzezeit aus der Slowakei. In: Ber. RGK 49 1968. Berlin 1970, 41-61.
- Paulík 1978* J. Paulík: Výskum mohyly z mladšej doby bronzovej vo Veľkých Ripňanoch. AVANS 1977. Nitra 1978, 189-192.
- Pieta 2007* K. Pieta: Hradiská Bojná II a Bojná III. In: K. Pieta/A. T. Ruttkay/M. Ruttkay (eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007.
- Pieta/Ruttkay A. T. 2007* K. Pieta/A. T. Ruttkay: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. In: K. Pieta/A. T. Ruttkay/M. Ruttkay (eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007, 21-70.
- Pieta/Ruttkay A. T./Ruttkay M. 2007* K. Pieta/A. T. Ruttkay/M. Ruttkay (eds.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007.
- Purgyna 1958* J. Purgyna: Samuel Mikovíny (1700-1750). Život a dielo. Bratislava 1958.
- Romsauer/Veliačik 1987* P. Romsauer/L. Veliačik: Entwicklung und Beziehung der Besiedlung der Lausitzer und mitteldonauländischen Urnenfelder in der Westslowakei. In: Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 1985. Praha 1987, 295-304.
- Ruttkay 1972* A. Ruttkay: Výskum včasnostredovekého opevneného sídla v Ducovom, okr. Trnava. Arch. Rozhledy 24, 1972, 130-139, 217-220.
- Ruttkay A. T. 1989* A. T. Ruttkay: Feudálne sídla a fortifikačné zariadenia na Slovensku spred polovice 13. storočia (Problematika a novšie výskumy). Zbor. SNM 83, Hist. 29, 1989, 57-107.
- Ruttkay A. T. 2005* A. T. Ruttkay: Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: P. Kouřil (ed.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Brno 2005, 225-254.

Ruttkay A. T. 2010

A. T. Ruttkay: Kostrové hroby v opevnenom priestore velatického hradiska v Ducovom, okr. Piešťany. In: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie – (re)konstrukce a experiment v archeologii. Supplementum 3. Hradec Králové 2010, 209, 210.

Ruttkay A. T. 2010

A. T. Ruttkay: Najstaršie dejiny Nitrianskej Blatnice a blízkeho okolia podľa svedectva hmotných prameňov. In: Nitrianska Blatnica 1185–2010. Topoľčany 2010, 12–27.

Ruttkay, A. T. 2011

A. T. Ruttkay: Archeologické výskumy v oblasti pohoria Považský Inovec a panstvo hradu Tematín. In: Sborník na počest P. Kouřila. Brno 2011 (v tlači).

Veliačik 1983

L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.

Veliačik/Romsauer 1994

L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I – katalóg. Nitra 1994.

Vendtová 1966

V. Vendtová: Výskum na hradisku Valy pri Bojnej. Výskumná správa 2992/66 v archíve Archeologického ústavu SAV. Nitra 1966.

TO THE SETTLEMENT AROUND THE MARHÁT MASSIF (THE POVAŽSKÝ INOVEC MOUNTAIN RANGE) IN THE PREHISTORIC AND PROTOHISTORIC PERIODS

Alexander T. Ruttkay

In the micro-region under the dominant Marhát hill (749 m a.s.l.) settlements of bearers of several primeval cultures have been documented on both the Váh River and Nitra river sides.

The settlement here begins in the Early Palaeolithic, as it is evidenced by stone implements and weapons that were found in the known Čertova pec cave near Radošina or at the Palaeolithic stations at Moravany nad Váhom. Settlements of farmers in the Early Palaeolithic and especially in the Late Palaeolithic are represented by numerous archaeological sites that belong mainly to the Boleráz group circle, which is a representative of wider Aeneolithic horizon – the Baden culture. In Radošina, the Late Palaeolithic manifested itself also by a unique clay model of a hand-propelled cart.

The micro-region importance increased since the Late Bronze Age (1250–1000 BC) again. Evolution under the Marhát hill made its mark by huge chieftain's tumuli at Veľké Ripňany and Lužany nearby that are dated to the Čaka culture circle. From the Velatice culture in the west that is represented by the fortified settlement at Ducové and the chieftain's tumulus at Očkov, the Čaka-culture power sphere was probably separated by the Inovec mountain range. In the Late Bronze Age, an important, though until now unexcavated fortified settlement arose in the southern section of the Marhát top, where a hoard of bronze artefacts has been found recently. The sites at Jurko and Púsf in Nitrianska Blatnica cadastre were resettled and became a part of the settlement agglomeration under the Marhát fortified settlement.

In addition to suitable soil conditions, communications with the mountain crossings from the Nitra valley to the Váh valley together with surface deposits of iron ore at Inovec eastern slopes were of big importance for primeval farmers. Their moving to higher positions is evidence of their prospector's interests, i.e. at first seeking out deposits of raw materials for stone industry and later ore deposits for metallurgical production.

The new cultural phenomenon – the Caucasian-Pontic influence – emerged in connection with big movements of population in central Europe during the 9th–8th centuries BC, which were caused among others also by crisis of the raw material basis for the bronze metallurgy, i.e. depletion of surface and shallow copper deposits. It is characterised also by bronze and iron artefacts of eastern type, with horse harness parts made of cast bronze, which in central Europe are representing the so-called Thracian-Kimerian horizon. At the settlement in Nitrianska Blatnica, the Púsf position, which is dated to the Late Bronze Age and Hallstatt period, this horizon is represented by a cast bronze cross-mount from halter of horse harness.

Several until now unexcavated sites in the micro-region are evidence of the Late La Téne and Germanic settlement of the place. A settlement of the Migration period at the fortified upland position of Bojná II – Hradisko is a rare phenomenon.

The role and probably also prosperity of the significant Slavic sites of the 9th century (first of all Bojná I, Nitrianska Blatnica, Ducové and Pobedim) is most likely connected with the surface iron ore deposits on Marhát eastern slopes, which is proved by several big mining pits there. The ore deposits were depleted at least in the middle of the 13th century; the settlement area under the Marhát hill ceased to exist and it became a part of the forests covering the Považský Inovec mountain range.

Translated by Ľudmila Vařková

DVA BRONZOVÉ NOŽE DOBY POPELNICOVÝCH POLÍ Z HRADISKA HOLÝ KOPEC U BUCHLOVIC (OKR. UHERSKÉ HRADIŠTĚ)

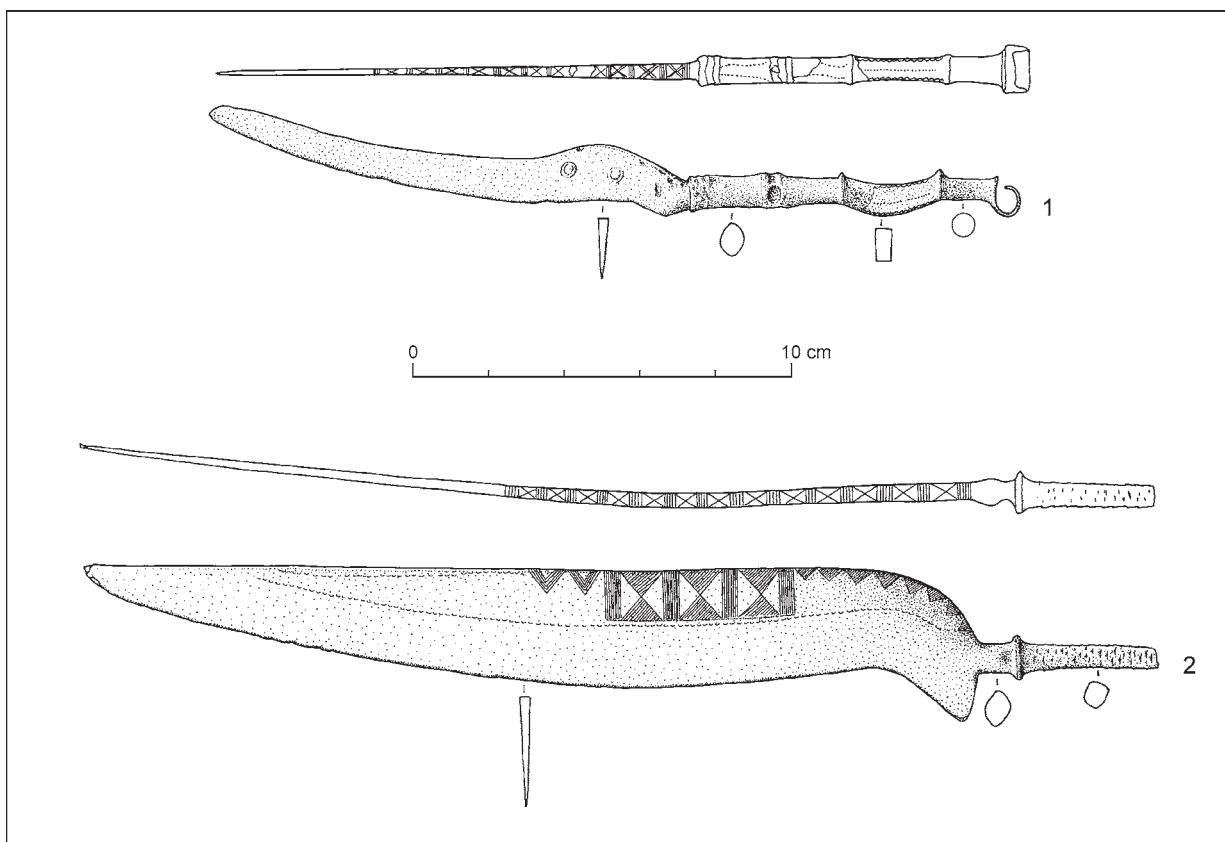
M I L A N S A L A Š

Devastace metalického fondu archeologické pramenné základny svévolnými terénními aktivitami samozvaných uživatelů detektorů dosáhla jak v českých zemích, tak na Slovensku takových rozměrů, jaké by si z řad profesionálních archeologů zhruba před dvaceti lety netroufli předvídat ani největší pesimisté. V nerovném duelu archeologická obec versus detektoráři archeologové dosavadní negativní skóre ve svůj prospěch již nezvrátí, škody napáchané na kovovém mobiliáři jsou nevratné, nenahraditelné a nevyčíslitelné. V této tristní, legislativně patové až bezvýchodné situaci je nutno sebemenší, nějakým způsobem odborně podchycený nález detektorářských kovkopů považovat za relativní úspěch. Informační kanály a zdroje jsou přitom k některým takto objeveným artefaktům natolik spletité a úmyslně zamlžované, že se zpětně většinou bohužel již nepodaří získat relevantní informace o nálezových okolnostech a nálezové situaci. Tím je vypovídající hodnota takových nálezů degradována na minimum a to je i případ dvou prezentovaných bronzových nožů, které měl autor příspěvku krátkodobě v r. 2008 k dispozici. Stalo se tak bohužel natolik zprostředkoványm způsobem, že původní detektorářský výkopce zůstal v dokonalé anonymitě. Nepodařilo se tak získat fakticky již žádné nálezové údaje s tou jedinou výjimkou, bohužel neověřitelnou, že nože pocházejí z hradiska Holý kopec u Buchlovic. To by nepřímo potvrzovaly i detektorářské aktivity, registrované na ploše hradiska přinejmenším od r. 2007 (Vaškových 2008).

Popis artefaktů

1. Nůž s úzkou klínovitě profilovanou čepelí s dlouhým mírně projmutým hrotem, výrazná klenba hřbetu posunuta až k odsazené rukojeti; na trnu nasazená, samostatně odlitá tyčinkovitá rukojeť morfologicky sestává ze tří částí – první s oválným profilem je od čepele odsazena trojicí příčných hladkých žebírek, v přední polovině členěna párem hladkých příčných žebírek; v druhé části - již za polovinou délky rukojeti - přechází rukojeť směrem ke konci do obloukovitě prohnutého segmentu s ostře obdélníkovitým profilem, který je na obou koncích laterálně a dorsálně odsazen ostrým hladkým žebírkem; poslední čtvrtina rukojeti kruhového profilu je anténovitě zakončena s horní volutou odlomenou; v páru žebírek na obou bocích rukojeti rozkované ploché hlavice železného nýtu, břit ostrý. Výzdoba: na čepeli vyražené dva soustředné kroužky, hřbet s rytou výzdobou svazků příčných rýh a ondřejských křížů, na všech plochách středního plochého článku rukojeti uprostřed linie vybíjených bodů, okraje lemovány drobnými obloučky, drobné, sotva znatelné linie vybíjených bodů i v prvních dvou polích hřbetu rukojeti mezi žebírky. Povrch nože jinak pokrytý tmavě zelenou ušlechtilou patinou je na rukojeti místy odkorodovaný. D. 220 mm; max. výška čepele 16 mm; hmotnost 47,9 g (obr. 1: 1; 2: 1).
2. Nůž s dlouhou, klínovitě profilovanou čepelí s jemnou rytou výzdobou na obou plochách a s rytou výzdobou rovného hřbetu, břit s jemně odrceným ostřím před rukojetí cípovitě protažen, trnová rukojeť po krátkém úseku za čepelí s téměř bikonvexním profilem opatřena ostrým příčným žebírkem, dále trn směrem ke konci nárysne mírně kónický, příčně nepravidelně oválný a opatřený příčnými krátkými zásekami, sytě zelená ušlechtilá patina. D. 285 mm; max. výška čepele 30 mm; hmotnost 94,8 g (obr. 1: 2; 2: 2).

Za dané situace lze oba nože podrobit nanejvýš typologicko-chronologické analýze a výsledek porovnat s dosud známým nálezovým fondem z hradiska Holý kopec a jeho datováním. První nůž (obr. 1: 1; 2: 1) patří do poměrně široké a diasporické skupiny s anténovitě zakončenou a často dvojdílně nebo trojdílně členěnou tyčinkovitou rukojetí, která je zpravidla odlita samostatně a nasazena na trn. Podle uznávaného a osvědčeného třídění J. Říhovského (1972, 71-73) nůž s anténovitě zakončenou tyčinkovitou rukojetí z Holého kopce odpovídá přesně typu Reisenberg a je tak prvním exemplářem tohoto typu na Moravě. Geograficky i morfologicky je mu nejbližší paralelou nůž z eponymní lokality, dolnorakouského Reisenbergu (Bez. Baden), který se od moravského protějšku liší především bohatší výzdobou čepele a obdélníkovitým prolomením obloukovitěho segmentu rukojeti (Říhovský 1972, 71, Taf. 27: 281). Podle citovaného díla J. Říhovského by tento nůž měl pocházet ze žárového hrobu s několika keramickými ná-

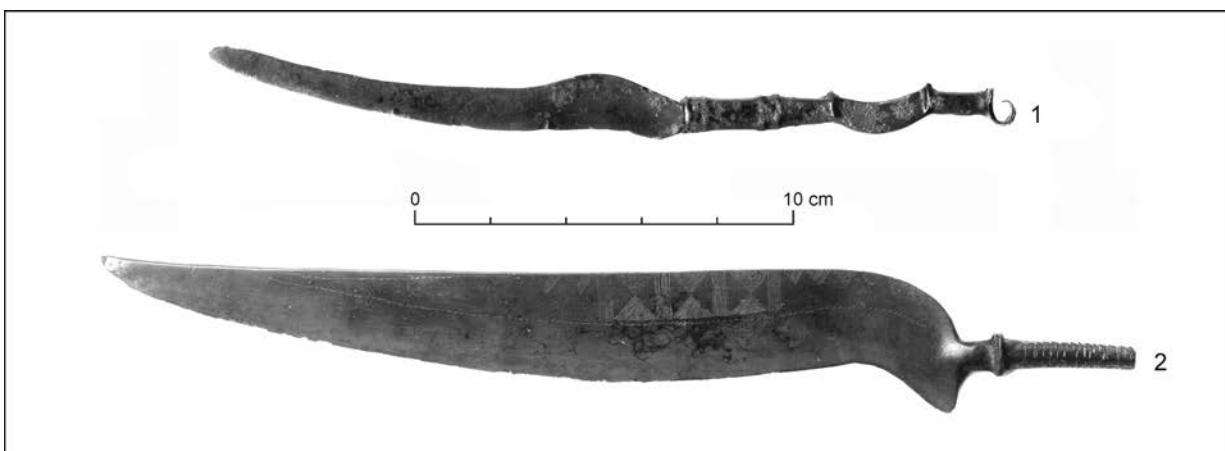

Obr. 1. Buchlovice, okr. Uherské Hradiště. Ojedinělé (?) nálezy z hradiska Holý kopec.

dobami, při datování nože však J. Říhovský uvedl, že k němu není žádný průvodní materiál. V rakouské literatuře pak nůž z Reisenbergu figuruje jako ojedinělý nález (Kromer 1956, 65, Abb. 2: 7; Pittioni 1954, 485, 488, Abb. 348). Další prostorově i morfologicky nejbližší analogii představuje nůž ze Somlyo v západním Maďarsku (Darnay 1904, 61, 62, Abb. 37; Müller-Karpe 1961, 114, Taf. 51: 9), rovněž ale ojedinělý nález, resp. artefakt bez nálezové situace a průvodního materiálu. Nůž ze západomaďarského depotu Románd (Mozsolics 2000, 70-73, Taf. 86: 39; Németh/Torma 1965, 62-64, V-VI) splňuje znaky výše popsané skupiny nožů jenom částečně, protože jeho distální polovina je ploše až destičkovitě profilovaná a postrádá anténovité ukončení.

Vedle Dolního Rakouska a Zadunajska nalezneme k moravskému exempláři další analogie severním směrem, v Dolním Slezsku v okolí Wrocławi. Z pohřebiště kultury lužických popelnicových polí v Pawłów Trzebnickim pochází solitérní exemplář morfologicky velmi obdobné tyčinkovité rukojeti s anténovitým zakončením, která byla původně krátkou tulejkou nasazena na trn železné čepele a upevněna bronzovým nýtem (Gedl 1984, 59, 60, Taf. 14: 141). Nůž z pozdně bronzového depotu Karmin III vykazuje sice rovněž trojdílně členěnou tyčinkovitou rukojet, ta ale tvoří s čepelí jeden odlitek a je zakončena růžkatými výčnělky (Gedl 1984, 60, Taf. 14: 143). Spolu s dalším polským nálezem proto M. Gedl (1984, 60, 61) tento nůž klasifikuje jako samostatný typ Karmin/Wrocław-Grabiszyn, k němuž se analogické exempláře vyskytují zejména ve východní části Německa.

Nejpřesnější a nejbližší analogie k noži typu Reisenberg z Holého kopce tedy pochází z Dolního Rakouska, Zadunajska a Dolního Slezska. Skupina nožů s trojdílně členěnou masivnější tyčinkovitou rukojetí má však mnohem širší rozptyl, a to západním směrem, kam sahá až po jihovýchodní Francii a jižní Německo (Kreutle 2007, 142; Říhovský 1972, 72, 73). Z českých nálezů by do této skupiny podle masivnější trojdílně členěné rukojeti zapadal nůž z Čeradic a Mradic, přičemž u čeradickeho exempláře je rukojet rovněž nasazena na trn čepele a přinýtována (Jiráň 2002, 18-20). Jejich nálezy z Moravy (Buchlovice – Holý kopec), Zadunajska (Somlyo), Dolního Rakouska (Reisenberg) a Dolního Slezska (Pawlów Trzebnicki) jsou tak nejvýchodnějšími svého druhu a vykazují přitom tak vysokou míru společných znaků, že je musíme klasifikovat jako skutečně samostatný typ Reisenberg, který mohl být vyráběn v jedné dílně.

Obr. 2. Buchlovice, okr. Uherské Hradiště. Ojedinělé (?) nálezy z hradiska Holý kopec. Foto M. Salaš.

Kromě trojdílného členění rukojeti a jejího anténovitého zakončení je jeho společným nápadným prvkem obloukovitě klenutý segment a většinou také technologický princip samostatně odlité a na trn čepele tulejkou nasazené rukojeti, fixované navíc příčně nýtem. U nože z Reisenbergu nýt není uváděn a podobně je tomu u nože ze Somlyo, kde by ale jeho přítomnosti mohla nasvědčovat kresba kroužku poblíž ústí tulejky rukojeti. Dalším zajímavým technologickým principem některých nožů typu Reisenberg je přítomnost železných aplikací – na noži z Holého kopce je to železný nýt a nůž z Pawlówa Trzebnického měl naopak celou čepel i trn ze železa a rukojeť zafixovanou bronzovým nýtem.

Bohužel žádný z exemplářů typu Reisenberg nepochází z nalezového celku a tak pro jeho datování stále víceméně platí výsledek srovnávací analýzy J. Říhovského (1972, 72). Podle ní by v teoretické typologické vývojové řadě skupiny nožů s trojdílně členěnou masivní tyčinkovitou rukojetí měly být nejstarší nože typu Ehingen/Estavayer/Čeradice, na ně by měly vývojově navazovat nože typu Reisenberg a nejmladší by pak byly nože typu Karmin/Schmon/Breslau-Gräbschen. V Reineckeho periodizaci by tedy nože typu Reisenberg spadaly především do stupně H B2. Za stávající situace a s ohledem na přítomnost železných částí však nemůžeme vyloučit jejich existenci ještě také v H B3, takže by chronologické rozpětí nožů tohoto typu vyplňovalo celou V. periodu podle O. Montelia; u nože z Pawlówa Trzebnického vzhledem k jeho železné čepeli M. Gedl (1984, 60) dokonce připustil datování až do počátku H C.

Druhý nůž z Holého kopce (obr. 1: 2; 2: 2) je typickým reprezentantem mladších nožů s trnovou rukojetí, dříve často označovaných jako tzv. „nákolní nože“. Tvar s vývalkem na delší trnovité rukojeti a rovným průběhem hřbetu je jednoznačným představitelem typu Baumgarten (Říhovský 1972, 67). Ten je poměrně široce rozšířený v celé střední Evropě, zejména ale v její západnější části (Říhovský 1972, 70, 71; Jiráň 2002, 59), také exemplář z Holého kopce, první zástupce tohoto typu na Moravě, pochází již z východního okraje tohoto územního výskytu. Vcelku přesnou analogií nože typu Baumgarten z Holého kopce jak po stránce morfologické (odlišný je pouze profil čepele), tak výzdobné může být např. nůž z dolnorakouského Pottschachu, který zatím byl kladen do stupně H B2 (Brunn 1968, 75; Müller-Karpe 1959, 126, 214, Abb. 50: 7, Taf. 140C: 6; Říhovský 1972, 68, Taf. 26: 274), i když J. Říhovský (1972, 70) upozornil na skutečnost, že z této lokality nejsou dochovány hrobové celky. Podle citovaných autorů by jedním z chronologicky citlivých deskriptorů nožů typu Baumgarten měl být tvar, případně způsob odsazení proximální, na čepeli navazující části tyčinkovité rukojeti – pokud je odsazena od další části rukojeti prostým vývalkem, případně zdobena rytm, měla by být vývojově starší a spadat zhruba do H B2 (Müller-Karpe 1959, 126, 179, 214, 215, Abb. 50: 7, 52: 1, 2, 13; Říhovský 1972, 69, 70, Taf. 26: 268, 270), zatímco členění proximální části žebírky či více vývalky má být mladším atributem, symptomatickým pro H B3 (Müller-Karpe 1959, 126, 223, Abb. 60: 10; Říhovský 1972, 69, 70, Taf. 25: 267). Analýza českých nožů typu Baumgarten však tak jednoznačné klasifikaci příliš nenasvědčuje, protože všechny české celky (depoty Hostomice, Tuchoraz, hroby Nynice) s tímto typem nože jsou datovány do H B3, přičemž jsou to tvary s proximálním mezičlánkem většinou odsazeným prostým vývalkem nebo vůbec nevytvořeným (Jiráň 2002, 57-59, Taf. 18: 194, 196-198, 19: 199, 206).

Jedním z možných pomocných deskriptorů s relativně chronologickým významem by u nožů typu Baumgarten mohla být morfometrika, resp. délka artefaktu. U čtyř celých nožů z celků stupně H B3

(Říhovský 1972, Taf. 25: 267; Jiráň 2002, Taf. 18: 196, 197; 19: 199) se jejich délka pohybuje v intervalu 13,0-17,0 cm (tj. průměrná délka 15,1 cm), zatímco dva nože typu Baumgarten z dolnorakouských hrobů stupně H B2 jsou dlouhé 28,0 a 29,6 cm (Říhovský 1972, 67, 68, Taf. 26: 268, 270). Z těchto jinak evidentních metrických rozdílů nelze zatím pro malý počet měření činit obecnější závěr, nicméně podobný vývojový trend zmenšování velikosti a hmotnosti můžeme dobře doložit také např. u sekerek s tulejkou (Říhovský 1992; Salaš 2005, 37-43, obr. 15). S ohledem jak na morfologii, tak na metriku můžeme tedy nůž typu Baumgarten z Holého kopce datovat mnohem pravděpodobněji do pokročilého (H B2) než pozdního (H B3) stupně popelnicových polí.

Oba nože z Holého kopce tak mohou být současné, nejspíše z pokročilého stupně popelnicových polí (H B2), reprezentovaného v prostředí kultury lužických popelnicových polí (KLPP) na severní Moravě horizontem depotů Boskovice. Mohly by i pocházet z jednoho celku, to je však málo pravděpodobné, protože na Moravě se v mladší fázi popelnicových polí dva nože ani v hrobovém celku, ani v depotu dosud spolu nevyskytly. Svým datováním jinak ale dobře zapadají do stávajícího chronologického rozpětí osídlení Holého kopce, stanoveného na základě keramiky od přelomu vrcholného a konečného stupně slezské fáze KLPP podle J. Nekvasila (tedy zhruba od H B2) až do klasického stupně halštatské fáze (Nekvasil 1990, 174). Z hradiska KLPP na Holém kopci byl až dosud uváděn a publikován pouze keramický materiál (Dohnal 1984; Nekvasil 1990; Vaškových 2008). Oba prezentované nože jsou tak první podchycené bronzové artefakty z této lokality, i když jinak jsou nepochybně jen zlomkem detektorářsky rozchváceného metalického fondu hradiska.¹

PhDr. Milan Salaš, DrSc.
Moravské zemské muzeum
Zelný trh 6
CZ – 659 37 Brno
msalas@mzm.cz

LITERATURA

- Brunn 1968* W. A. von Brunn: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit I-II. Berlin 1968.
- Darnay 1904* K. Darnay: Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Mitt. Anthr. Ges. Wien 34, 1904, 57-62.
- Dohnal 1984* V. Dohnal: Povrchové sběry na hradiscích kultury lužických popelnicových polí na Moravě. Přehled výzkumů 1982. Brno 1984, 29, 30.
- Gedl 1984* M. Gedl: Die Messer in Polen. PBF VII/4. München 1984.
- Jiráň 2002* L. Jiráň: Die Messer in Böhmen. PBF VII/5. Stuttgart 2002.
- Kreutle 2007* R. Kreutle: Die Urnenfelderkultur zwischen Schwarzwald und Iller. Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands 19. Erlangen 2007.
- Kromer 1956* K. Kromer: Ein Bronzemesser aus Hallstatt in Oberösterreich. Mitt. Anthr. Ges. Wien 86, 1956, 64-70.
- Mozsolics 2000* A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúbüször-mény, Románd und Bükk-szentlászló. Kiel 2000.
- Müller-Karpe 1959* H. Müller-Karpe: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin.
- Müller-Karpe 1961* H. Müller-Karpe: Die Vollgriffscherter der Urnenfelderzeit aus Bayern. München 1961.
- Nekvasil 1990* J. Nekvasil: Hradisko lužické kultury na Holém kopci u Buchlovic. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám Josefa Poulika. Brno 1990, 165-195.

¹ Příspěvek byl vypracován s podporou projektu Grantové agentury České republiky č. 404/09/0585.

Németh/Torma 1965	P. Németh/I. Torma: A romándi késöbronzkori raktárlelet. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 4, 1965, 59-90.
Pittioni 1954	R. Pittioni: Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien 1954.
Říhovský 1972	J. Říhovský: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. PBF VII/1. München 1972.
Říhovský 1992	J. Říhovský: Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. PBF IX/17. Stuttgart 1992.
Salaš 2005	M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě I-II. Brno 2005.
Vaškových 2008	M. Vaškových: Buchlovice (okr. Uherské Hradiště). Přehled výzkumů 49. Brno 2008, 306, 307.

ZWEI URNENFELDERZEITLICHE BRONZEMESSER VOM BURGWALL HOLÝ KOPEC BEI BUCHLOVICE (BEZ. UHERSKÉ HRADIŠTĚ)

Milan Salaš

Im Jahre 2008 wurden dem Verfasser kurzfristig und vermittelt zur Dokumentation zwei Bronzemesser gewährt, die von einem unbekannten Detektorsucher auf dem Burgwall Holý kopec bei Buchlovice gefunden sein sollten. Sonst ist es leider nicht gelungen, nähere Angaben zu Fundumständen festzustellen.

Das erste Messer (Abb. 1: 1; 2: 1) gehört zu den Formen mit dreiteilig gegliedertem massiven Vollgriff, der in der Regel auf einen Griffdorn aufgesetzt ist. Der typologischen Gliederung von J. Říhovský nach entspricht das Messer dem Typ Reisenberg (Říhovský 1972, 71). Zu den besten Parallelstücken gehören die Messer von namengebendem Reisenberg in Niederösterreich (Říhovský 1972, 71, Taf. 27: 281), von Somlyo in Westungarn (Darnay 1904, 61, 62, Abb. 37; Müller-Karpe 1961, 114, Taf. 51: 9) und von Pawłów Trzebnicki in Schlesien (Gedl 1984, 59, 60, Taf. 14: 141). Sonst ist der Vorkommensbereich der Messer mit dreiteilig gegliedertem Vollgriff viel breiter, im Westen reicht er bis nach Süddeutschland und Südostfrankreich (Kreutle 2007, 142; Říhovský 1972, 72, 73). Die Funde der Messer vom Typ Reisenberg aus Mähren, Niederösterreich, Westungarn und Schlesien sind also die östlichsten dieser Art und kennzeichnen sich durch einige gemeinsame Merkmale. Ausser dem dreiteilig gegliederten Vollgriff und antennenförmigen Griffabschluss ist es ein bogenförmig gewölbtes Segment des Vollgriffes. Der Vollgriff ist meistens selbständig abgegossen, auf den Dorn aufgeschoben und in zwei Fällen mit einem Niet befestigt – beim Messer von Pawłów Trzebnicki (ursprünglich mit einer eisernen Klinge) mit einem Bronzeniet und bei dem von Holý kopec sogar mit einem Eisenniet. Kein der Messer vom Typ Reisenberg entstammt leider einer geschlossenen Fundeinheit, nur anhand der typologischen Entwicklung der Messer mit dreiteilig gegliedertem massiven Vollgriff und der Eisenbestandteile ist der Typ von Reisenberg in die fortgeschrittene bis späte Urnenfelderzeit (H B2 – H B3) zu datieren.

Das zweite Messer von Holý kopec (Abb. 1: 2; 2: 2) entspricht genau dem Typ Baumgarten (Říhovský 1972, 67), ist zugleich der erste Vertreter dieses Typs in Mähren und ein der östlichsten Funde in seinem Verbreitungsgebiet. Mit Rücksicht auf die Datierung der Parallelstücke und seine Länge sollte das Messer von Holý kopec eher in die Stufe H B2 als in H B3 gehören. Beide Messer vom Burgwall Holý kopec sind also höchstwahrscheinlich gleichzeitig, entsprechen gut der anhand der Keramik datierten Besiedlung der Höhenfundstelle. Sie sind zugleich die ersten Bronzegegenstände, die von diesem Burgwall bekannt sind.

KUPFERZEITLICHES METALL IN DER WESTSLOWAKEI

MARCUS SCHREINER – VOLKER HEYD – ERNST PERNICKA

1 EINFÜHRUNG

Das Karpatenbecken zählt für die Erforschung der Anfänge von Bergbau und Metallurgie zu den interessantesten Gebieten Europas. Dies gilt besonders für die Kupferzeit, die nach der slowakischen Chrono-Terminologie in absoluten Daten die Zeit von etwa 4500 v. Chr. bis 2300 v. Chr. umfasst (nach *Pleslová-Štoková 1977*, siehe *Schreiner 2007*).

Seit dem 19. Jahrhundert wurden besonders im Südwesten und im Osten der heutigen Slowakei zahlreiche archäologische Fundstellen entdeckt, in denen in großen Mengen Metallobjekte von Nadeln über Ringe, Spiralen, Messer, Dolche, Beile bis hin zu den bis zu 5 kg schweren Hammeräxten gefunden wurden. Die Diskussion um ihre Herkunft wird seither intensiv geführt (z.B. *Novotná 1955*). Eine lokale Herkunft der slowakischen Metallartefakte konnte bisher mangels hochwertiger Analysen nicht nachgewiesen werden (*Furmánek/Vladár 2002; Härke 1978; Pittioni 1957*). Die vorliegende Arbeit greift das Thema in einer Kombination von Geowissenschaften, Archäometrie, prähistorischer Archäologie und Analytik neu auf, um sich dem Problem mehrdimensional zu nähern.

Als Untersuchungsgebiet wurde der Flusslauf des Hron (Gran) ausgewählt, dessen Umgebung reich an leicht verhüttbaren Erzen der wichtigsten Metalle (besonders Kupfer) ist (*Kodéra 1989*). Die Vorkommen sind besonders am Ober- und Mittellauf in den angrenzenden Gebirgen zu finden: Nízke Tatry (Niedere Tatra), Starohorské Vrchy (Altgebirg), Veporské Vrchy (Veporiden), Kremnické Vrchy und Štiavnické Vrchy (Bergland von Kremnica und Banská Štiavnica).

Archäologisch gesehen ist das Flusssgebiet besonders in der Kupfer- und Frühbronzezeit von großem Interesse. Am Mittel- und Unterlauf gibt es zahlreiche Fundstellen prähistorischer (Kupfer-) Metallobjekte (z.B. das Depot von Handlová: *Novotná 1955*). Das Arbeitsgebiet wurde unter wirtschaftsarchäologischen Gesichtspunkten nach dem „Core-Periphery-Margin“-Ansatz ausgewählt (*Sherratt 1991*). Das Kerngebiet der Untersuchung ist der erweiterte Flusslauf des Hron. Die Peripherie umfasst die südlich anschließende südwestslowakische Ebene, der weitere Umkreis schließlich das gesamte nördliche Karpatenbecken sowie die Anschlussräume in Mähren, Südpolen und der Westukraine. Besonders für die Metallurgie sind die etwas weiter entfernt liegenden Zentren in Bulgarien, Serbien und den Alpen von Bedeutung. Die Abbildung der Fundstellen aller Proben zeigt ihre räumliche Aufteilung.

Für die archäologische Betrachtung wurde ein sehr langer Zeitraum ausgewählt, der sechs kulturelle und zeitliche Stufen umfasste: die Früh-, Hoch-, Mittel- und Spätkupferzeit sowie die Frühbronzezeitstufen „A0“ und „A1“.

Das Untersuchungsprogramm umfasste Mineralogie, Chemie und Bleiisotopie der Erze sowie Chemie und Bleiisotopie der Artefakte vor dem Hintergrund der prähistorischen Kulturentwicklung. Durch die Untersuchung der Analysenergebnisse mit statistischen Methoden konnten neue Erkenntnisse gewonnen werden, die in diesem Beitrag vorgestellt werden.

2 METALL IM KONTEXT DER SÜDWESTSLOWAKISCHEN KUPFER- UND FRÜHBRONZEZEIT

Der archäologisch betrachtete Zeitraum reicht von der Mitte des 5. Jahrtausends v. Chr. bis etwa 2000 v. Chr. Das Gebiet der heutigen Slowakei sah in diesem Zeitabschnitt den Übergang vom Neolithikum, die gesamte Kupferzeit und schließlich den Beginn der Frühbronzezeit.

Die wichtigste Epoche im Untersuchungszeitraum ist zweifellos die Kupferzeit, die auch synonym mit Chalkolithikum oder Äneolithikum bezeichnet wird. Während dieser Epoche fanden in Europa umfassende strukturelle Veränderungen in Wirtschaft, Gesellschaft und Kult/Religion statt, die es ermöglichten, Schlüsselinovationen gesellschaftlich zu rezipieren und neue Werkstoffe intensiv zu nutzen (z.B. *Guilaine 2007; Heyd, im Druck; Kossack 1991; Lichardus 1991; Sherratt 1981*).

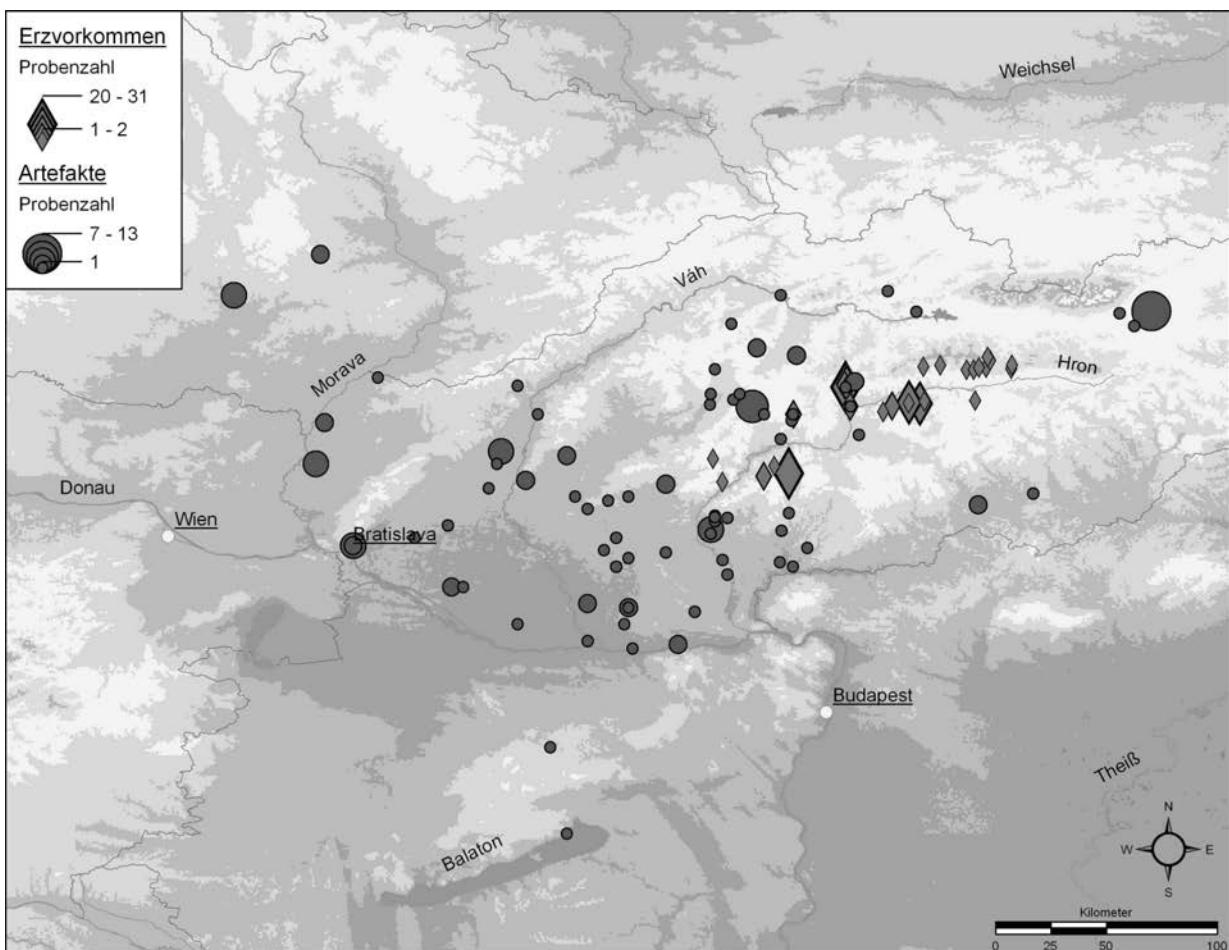

Abb. 1. Übersichtskarte der Fundstellen der Erze und Artefakte.

Eine wichtige, aber nicht ausschließliche Rolle kommt dabei der verstärkten Nutzung von Metallen wie Kupfer, Silber und Gold zu. Es ist gut vorstellbar, dass zunehmend komplexer werdende Herstellungsprozesse vom Erz zum Fertigprodukt zeitweise die Entwicklung einer arbeitsteiligen Gesellschaft begünstigt haben. Gleichfalls bedeutend sind aber Faktoren wie ungleiche Verteilung, regionale Seltenheit, dadurch bedingte Exotik und ein Fremd- oder Geheimwissen um die Metallurgie herum. Dies hat sicherlich den Prestige-, Wert- und Symbolcharakter begünstigt und damit ein Austauschsystem angeregt. Solche Austauschnetzwerke bedingen allgemein eine gegenüber früheren Epochen erhöhte Kommunikation, eine gestiegerte Mobilität der Menschen und einen aufkommenden Fernaustausch, der bereits im ausgehenden 5. Jahrtausend v. Chr. anscheinend Züge eines organisierten Handels angenommen hat.

Dieses spezielle Austauschsystem reichte während der 2. Hälfte des 5. und der ersten Hälfte des 4. Jahrtausends v. Chr. im Norden bis zur westlichen Ostsee, im Süden bis in den ägäisch-anatolischen Raum, im Westen mit Ausläufern bis Mitteleuropa und im Osten bis zum Kaspischen Meer (z.B. Klassen 2000; 2004; Pernicka u. a. 1997; Rassamakin 2004; Točík 1970). In der zweiten Hälfte des 4. Jahrtausends v. Chr. kam als wesentliche Neuerungszone der zentral- und westmediterrane Raum hinzu (Roberts 2008). Auch in Mitteleuropa schob sich diese „Chalcolithic Frontier“ (Brodie 2001; Roberts/Frieman, im Druck) weiter nach Westen vor, um dann in der 2. Hälfte des 3. Jahrtausends v. Chr. im Zuge der Expansion des Glockenbecher-Phänomens den Atlantik und die Britischen Inseln zu erreichen.

Kupferzeitliche Kulturausprägungen sind aber auch durch eine sich spezialisierende Landwirtschaft und herausbildende Viehzucht (zunächst Rinderherden, dann domestizierte Pferde, später Wollschafe), die Einführung des Wagens und besonders des Pfluges in der Mittelkupferzeit (z.B. Pétrequin 2006) und eine Art Landesausbau mit dem Vordringen in Bereiche schlechterer Böden und höherer Lagen gekennzeichnet. Erste Höhensiedlungen und -befestigungen sind ein Anzeichen dafür. Aus alldem dürfte sich ein komplexeres und stärker hierarchisch organisiertes gesellschaftliches System gebildet ha-

ben, welches offensichtlich an führende Familiengruppen geknüpft war, denen es zeitweise gelang, ihre Positionen zu institutionalisieren und zu vererben. Dieser Prozess begann im Südosten Europas vermutlich bereits im 5. Jahrtausend v. Chr. und erreichte den Westen im 3. Jahrtausend v. Chr. (Heyd 2007).

Die Metallnutzung durchlief nach dem archäologischen Befund in ihren ersten Jahrtausenden Perioden zögerlicher Nutzung bis Ablehnung einerseits und hoher Intensität andererseits. Diese zyklische Bewegung zeigt sich sowohl in der Menge der ausgegrabenen Artefakte und ihres Gewichtes als auch in ihren spezifischen Formen und Typen, die oftmals sehr klein, aber bei Beilen und Äxten auch sehr groß und schwer sein können. Ihr Beginn lässt sich auf europäischem Boden bereits gegen Ende des 6. Jahrtausends v. Chr. datieren und ist allgemein in Südosteuropa, dem Überschneidungsraum von Ostbalkan, Westpontikum und Nordägäis, zu lokalisieren. Schon von Anfang an war auch das zentrale südliche und östliche Karpatenbecken eingebunden. Waren es überall zunächst nur kleine Metallobjekte, wie z.B. Ahlen und Schmuckapplikationen, so setzte ab dem zweiten Viertel des 5. Jahrtausends v. Chr. mit dem Aufkommen der schweren Beile und Lochäxte ein regelrechter Boom ein.

Alle weiteren Entwicklungen im westlichen Karpatenbecken sind ohne Verbindungen in diese Richtung kaum vorstellbar. In der Südwestslowakei war von etwa 4500-4300 v. Chr. die bereits als frühestkupferzeitlich gedeutete Moravany-Brodzany-Gruppe verbreitet (Pavúk 2000a; 2000b; 2004). Die metallurgische Kette vom Erz zum fertigen Metall lässt sich in dieser Zeit in der Südwestslowakei noch nicht mit Sicherheit belegen, auch wenn es mehrere Funde kleiner Kupferobjekte gibt, die diesem Horizont und sogar der Periode davor zugewiesen werden. Dazu zählen ein Gussstück von Nitriansky Hrádok, Fragmente vom Fundort Čertová pec in Radošiná und ein Armring aus dem Objekt 26 von Komjatice im unteren Nitratal (siehe für alle Funde Junghans u. a. 1968-1974). Eventuell können auch schon erste, fast immer als Einzelfunde geborgene Schwergeräte wie Axthacken einfacher Art oder Flachbeile (Dobeš 1989; Schmitz 2004) diesem Horizont zugewiesen werden. Die teilweise Parallelisierung mit dem in der Ostslowakei und Nordostungarn anschließenden frühkupferzeitlichen Tiszapolgár dürfte dies nahe legen.

Die folgende Früh- oder Hochkupferzeit in der Slowakei war geprägt durch die Gruppen Ludanice und Bajč-Retz/Furchenstichkeramik. Die Ludanicer Gruppe war um 4300-4000/3800 v. Chr. in der Südwestslowakei weit verbreitet (Pavúk 2000). Unbestritten ist, dass sie als Höhepunkt und eine Art Abschluss der Lengyelkultur gilt. Funde der Ludanicer Gruppe wurden in zahlreichen Orten der Westslowakei gemacht. Die wichtigsten, planmäßig gegrabenen Siedlungen liegen mit Nitra, Jelšovce, Budmerice und Branč vor. Diese haben darüber hinaus bemerkenswerte Hausgrundrisse geliefert (Pavúk 2003). Grabfunde kennen wir von Výčapy-Opatovce, Branč (in einiger Zahl) und Dolné Lefantovce (Lichardus/Vladár 2003). Die Metallverbreitung und -nutzung erlebte nun eine erste Blüte. Hauptsächliche Objekte waren die gegossenen Schwergeräte, die mehrere Kilogramm wiegen können und von bemerkenswerter Qualität sind. Dazu zählen Kreuzäxte vom Typ Jászladány, Hammeräxte der Typen Szendrő, Székely-Nádudvar, Kežmarok, Širia und besonders Handlová (Krause 2003). Ihre Bedeutung ist bis heute unklar, zumal es im Prinzip keine Gebrauchsspuren gibt (weniger als 10 % der Geräte: Bailey 2000). Auch fehlen jegliche Hinweise auf ihre Herstellung, wie z.B. Gussformen, Düsen oder Reste gebrannten Ton. Damit rückt eine zeremonielle oder ideelle Bedeutung, oder gar eine reine Barrenfunktion in den Mittelpunkt. Weiterhin wurden feingliedriger Schmuck sowie brillen- und spiralförmige Anhänger und runde Blechscheiben, z. T. mit zentralem Loch und mitunter in Gold ausgeführt, gefunden. Ab etwa 4000 v. Chr. wurden die ersten Dolche gefertigt. Einige wenige Funde, wie das Depot von Handlová mit seinen Gusskuchen oder die Schlackenreste und Kupferbruchstücke von Slovenské Pravno zeigen, dass es bereits eine lokale Metallverarbeitung gab. Sehr frühe Keramikfragmente im Bereich des späteren mittelalterlichen Kupferbergwerkes von Piesky nahe Špania Dolina unterstützen dies.

Aus der am Ende der Hochkupferzeit stehenden Bajč-Retz-Gruppe als Mitglied des weiträumigen „Scheibenhenkelhorizontes“ (Kalicz 2001) sind ebenfalls Metallobjekte überliefert, die allerdings bereits nicht mehr die Größe und Symbolkraft der Schwergeräte erreichten, auch wenn gerade die breitesten Kupferflachbeile der gesamten Kupferzeit, die Typen Vinča und Altheim, hierher gehören sollten (Dobeš 1989). Demgegenüber scheinen die verschiedenen Hammer- und Hackenäxte, die fast ein Jahrtausend lang das Kupferfundgut dominiert haben, schon in diesem Horizont auszulaufen. Jedenfalls sind sie mit dem folgenden Horizont nicht mehr feststellbar. In der Südwest-Slowakei dominieren jetzt kleinere Schmuckgegenstände wie Hakenspiralen und Applikationen. Der Hort von Hlínško bei Lipník nad Bečvou in Mähren (Pavelčík 1979) kann hier stellvertretend stehen. Die Gusstropfen von Suchá nad Parňou (Ruttka 1997, 175) belegen metallurgische Tätigkeiten. Kupferdolche kommen ebenfalls vor, wie der Hortfund von Malé Leváre, okr. Malacky belegt (Novotná 1970; Schmitz 2004).

Zu Beginn der slowakischen Mittelkupferzeit, in Ungarn beginnende Spätkupferzeit genannt und absolutchronologisch etwa ins 37./36. Jh. v. Chr. gehörend, kam die Metallnutzung im gesamten Karpatenbecken vielerorts weitgehend zum Erliegen; mit Sicherheit ist aber überregional eine Depression zu erfassen. Als Gründe werden verschiedentlich entweder klimatische oder gar kriegerische Ereignissen genannt, oder dessen Hintergründe werden in wirtschaftlichen Zusammenhängen gesucht, wie in der Erschöpfung der leicht zu verarbeitenden Erze (Oxide, Karbonate). Diese Veränderung ist umso interessanter, als die Bevölkerung weiterhin dieselbe blieb. Von Bedeutung ist für diese Zeit die Koinzidenz mit der weiten Ausbreitung des Černavoda III-Boleráz-Phänomens (*Furholt 2008; Roman/Diamandi 2001*), das sich als Badener Frühstufe als eine völlig andere Art von Kulturmodell darstellt. Sie brachten einen graduellen Wandel aller kulturellen Subsysteme mit sich. Dies reicht von der Siedlungsorganisation (u. a. befestigte Höhensiedlungen), über das Totenritual (u. a. Brandbestattungen) und Tonstatuetten („kopflose Idole“) bis zum keramischen Inventar, welches durch personalisierte Trink- und offene Essgefäße (*Furholt 2008*) dominiert wurde. Die Abfolge Boleráz, Badener Stufen, dann Bošáca und Jevišovice B gilt heute als „klassische Badener Sequenz“ (*Furholt 2008; Némecová-Pavúková 1981; 1991; Roman/Diamandi 2001; Sherratt 2003*;).

Auch in der Südwestslowakei verschwanden Metallobjekte fast völlig aus dem Fundbild. Die wenigen Funde, die gemacht wurden, sind nur kleine Objekte oder haben vielfach unklare Fundumstände (Objekte aus Poprad: *Novotná 1970*) und, wie die Ergebnisse dieser Arbeit zeigen, sind rohstoffseitig zwanglos als Überreste aus der Frühkupferzeit erklärbar (nordslowakischer Hortfund von Veľká Lomnica). Damit ist allerdings keine Begründung für die Metallarmut gegeben, die eher im sozialen Bereich zu suchen sein sollte (*Kuna 1981; 1989; Novotná 1970; Parzinger 1993*).

Gegen Ende der Badener Kultur und verwandter Komplexe wie Bošáca und Jevišovice B scheint die Metallherstellung langsam wieder Fahrt aufgenommen zu haben. Dennoch ist die Verbindung des Bošáca mit den neu aufkommenden Schaftlochäxten (*Bátora 2003*) nur schwer zu evaluieren. Der Anstoß für diese gänzlich neue Fundgattung ist ohne Zweifel wiederum im Osten zu sehen, wo sie als Teil eines kulturellen „Paketes“ (*Harrison/Heyd 2007*) in den westpontischen Raum, das Karpatenbecken und darüber hinaus gelangt sind. Ihre als früh in der Sequenz angesehenen Typen Baniabic und Fajsz (*Vulpe 1970*) können durchaus schon in der Zeit des Bošáca die Südwestslowakei erreicht haben. Dafür spricht die relative Gleichzeitigkeit zu Jevišovice B und dem dorthin zuweisbaren Hort von der Höhensiedlung Staré Zámky bei Brno-Líšeň in Mähren. Damit könnten auch die Einzelfunde von Fajsz/Baniabic-Äxten von Senica (*Novotná 1970*) und Dolný Pial (*Vladár 1970*) hier zugeordnet werden. Jedenfalls hat es den Anschein, als ob nach 3000 v. Chr. und vor der Etablierung der Spätkupferzeit in der Slowakei um 2800 v. Chr. die Metallurgie erneut eine Wende erfuhr, die sich in neuen Typen und geänderter Quellenlage ausdrückt.

Die in weiten Teilen der Mittelkupferzeit vorherrschende Großräumigkeit der Kulturen im Karpatenbecken ging in der Folge verloren und kleine Gruppen wurden dominierend. Mit dem Beginn der slowakischen Spätkupferzeit fand eine Art „Vereinigungsprozess“ statt und mit dem Kulturkomplex Makó/Kosihy-Čaka (und Somogyvár-Vinkovci), entstand bereits in den ersten drei Jahrhunderten des 3. Jahrtausends ein überregionales Kulturgebilde im nordwestlichen und zentralen Karpatenbecken (*Nevizánsky 2001; Vladár 1966*). Dennoch sind Metallfunde nicht sehr zahlreich. Aus der Slowakei selbst gibt es lediglich einige Einzelfunde von Schaftlochäxten, wie der Typen Stublo von Poprad und Veľký Slavkov. Interessanter sind die keramischen Gussformreste für Schaftlochäxte, die in Siedlungsgruben in Veľký Meder und Nevidzaný gefunden wurden (*Bátora 1982; 2003; Hromada/Varsik 1994*).

Neben einigen wenigen Glockenbecherfunden in der Westslowakei, die jedoch was Metall anbelangt zu vernachlässigen sind, ist zum Beginn der Frühbronzezeit in der Südwestslowakei zum ersten Mal die Ankunft neuer Bevölkerungsgruppen nachweisbar, die aber interessanterweise aus dem Norden aus Kleinpolen und Schlesien kamen. Archäologische Nachweise sind in den Chłopice-Veselé-Gräbergruppen zu finden (*Bertemes/Heyd 2002; Kadrow 1997*). Mit dem Einfluss dieser Gruppen wurde auch die Metallproduktion ausgeweitet (Stichwort Weidenblattschmuck). Die neuen Objekte waren meist aus sehr dünnem Blech hergestellt. Darüber hinaus kamen Drahtschmuck und massive Kupferringe auf. In der kontinuierlich folgenden Nitrakultur der Frühbronzezeit A1 mit ihren Gräberlandschaften (z.B. *Bátora 2000*) kam es ab etwa 2200 v. Chr. zu einem großen Aufschwung in der Metallproduktion. Auch finden sich jetzt alle international verbreiteten frühbronzezeitlichen Fundgruppen und typen. Der Beginn der Aunjetitzer Kultur in der Südwestslowakei kurz nach 2000 v. Chr. schließlich markiert den Endpunkt dieser Arbeit (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999*).

3 PROBEN UND ANALYTIK

Insgesamt wurden etwa 65 Erzproben und 140 Artefaktproben untersucht. Die Erzproben stammen aus etwa 20 Lagerstätten (mit teilweise mehreren Bergwerken) der vier geographischen Gebiete. Sie wurden entweder im Feld (auf den heute noch sehr zahlreichen Halden) oder in mineralogischen Sammlungen genommen. Die Sammlungsproben haben besonderen Wert, da sie teilweise über 200 Jahre alt sind und aus heute nicht mehr zugänglichen Abbauen stammen. Es handelt sich dabei vor allem um kupferhaltige Minerale.

Der größte Teil der Artefaktproben wurde dem Fundus der Proben entnommen, die in den 1960er und 1970er Jahren im Rahmen des „SAM-Projektes“ (Junghans u. a. 1968-1974) analysiert wurden. Einige Artefakte wurden auch neu in slowakischen Museen beprobt (besonders Neufunde und bisher nicht analysierte Objekte).

Sowohl die Erze als auch die Objekte wurden mit Röntgenfluoreszenz auf ihre chemische Zusammensetzung hin untersucht. Für das Gebiet der Slowakei waren lange Zeit die Analysen aus den Labors in Brno, Bratislava und Wien maßgeblich. Leider sind die Ergebnisse aus Brno und Wien heute nicht mehr nutzbar (Christoforidis/Pernicka/Schickler 1988; Härke 1978; Neuninger/Pittioni 1963; Novotná 1955; Págo 1968; Pittioni 1957). Das große SAM-Projekt konzentrierte sich auf Artefakte und hat Erhebliches zur Erweiterung des Wissensstandes beigetragen (Junghans u. a. 1968-1974).

An einer Auswahl von Erzen und Artefakten wurden zusätzlich die Bleiisotopenverhältnisse bestimmt. Die Untersuchungen wurden an in Säure gelösten Proben mittels MC-ICP-MS durchgeführt. Seit vielen Jahren werden derartige Bleiisotopenuntersuchungen genutzt, um die Herkunft archäologischer Objekte aus Kupfer, Silber oder Blei zu erforschen (z.B. Gale 1989). Im Vergleich zu anderen Methoden (z.B. die Analyse von Spurenelementen) hat sie den Vorteil, dass die Isotopensignatur eines Erzes bei der Verarbeitung nicht verändert wird. Das Prinzip beruht darauf, dass die Verhältnisse der Isotopen $^{208}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$, $^{207}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ und $^{206}\text{Pb}/^{204}\text{Pb}$ eines Erzkörpers auf seiner geochemischen Geschichte beruhen und für jede Lokalität typisch sind. Wenn verschiedene Erzkörper isotopisch gut charakterisierbar sind und sich die Ergebnisse signifikant unterscheiden, können Metallartefakte relativ sicher zugeordnet werden. In der Ägäis, in Anatolien, auf dem Balkan und in Mitteleuropa konnten in der Vergangenheit solche Verbindungen erforscht werden (Niederschlag et al. 2003; Pernicka 1987; Pernicka et al. 1984; 1993; 1997). Es gab bisher nur wenige Bleiisotopenanalysen von Erzen oder archäologischen Objekten aus der Slowakei. Einige ältere Arbeiten haben sich mit geologischen Fragestellungen befasst (Černýšev/Cambel/Kod'era 1984). Auf dem Gebiet der Archäologie ist es im wesentlichen Neuland.

Alle Analysenergebnisse wurden mit deskriptiven statistischen Methoden aufbereitet, um Gruppierungen und Zuordnungen zu erkennen (bivariate Analyse, Clusteranalyse, Diskriminanzanalyse).

Für die Interpretation wurden nur Erzproben mit mehr als 5 Ma.-% Cu verwendet, wahrscheinlich der Mindestgehalt, bei dem in prähistorischer Zeit Kupfer gewonnen werden konnte. Zur Auswertung wurden die sechs Elemente Ni, As, Pb, Bi, Ag und Sb verwendet, da bei ihnen davon ausgegangen werden kann, dass sie bei der Verhüttung entweder vollständig oder zumindest gleichmäßig ins Metall transferiert werden (Pernicka 1987). Die Artefaktproben wurden in gleicher Weise behandelt, wobei hier noch Zinn hinzugenommen wurde, da ein Teil der Proben (aus der FBZ) typische Zinnbronzen sind.

4 ERGEBNISSE UND DISKUSSION

4.1 Erze

Etwa ein Drittel der Erze zählt mit über 20 % Cu zu den ausgesprochenen Reicherzen. Im Vergleich jeweils zweier Spurenelemente zeigt sich, dass keine unterscheidbaren Gruppen erkennbar sind. Bei Anwendung der Clusteranalyse mit allen sechs Spurenelementen konnten hingegen acht Cluster definiert werden. Diese Materialgruppen gleichen den früher beschriebenen Gruppen bei Kupferartefakten (Krause 2003). Es fanden sich hauptsächlich Arsenkupfer, Reinkupfer und Fahlerzkupfer mit Antimonvormacht. Im Vergleich der chemischen Analysen der Erze sind die verschiedenen Materialgruppen sehr gut mit Gruppen von Artefakten parallelisierbar.

Bei den Bleiisotopen gibt es zwischen den Erzproben trotz starker Überlagerungen und weiter Streuungen auf Grund der Geologie und Metallogenie feine Unterschiede. Besonders genetisch ähnliche Lager-

stätten überlappen fast vollständig. Trotzdem ist tendenziell eine Gruppierung der Erzreviere möglich. Das gilt besonders für das $^{208}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ – $^{207}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ -Verhältnis.

Eine weiter Differenzierung ergibt sich durch die Kombination der chemischen und isotopischen Analysen. Von den acht chemischen Clustern der Erze sind vier auf Grund ihrer Zusammensetzung für die Metallurgie besonders interessant. In ihnen befinden sich vor allem Erze der Lagerstätten Špania Dolina und Poníky/Lubietová. Die anderen Regionen sind nur sporadisch vertreten. Bei einer Darstellung dieser Cluster im IsotopenDiagramm $^{208}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ – $^{207}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ zeigt sich, dass sie sich auch isotopisch leicht unterscheiden. Das reine Kupfer hat meist höhere Werte beider Verhältnisse. Von ganz ähnlicher Zusammensetzung ist das arsenreiche Kupfer. Das Fahlerzkupfer hingegen streut sehr viel stärker und hat niedrigere Verhältnisse.

4.2 Artefakte

In den früheren Zeitepochen sind vor allem Arsen, Antimon, Bismut und gelegentlich auch Silber in höheren Konzentrationen in den Objekten vertreten. Alle Gehalte bleiben generell unter 3 Ma.- %, so dass sie nicht als intentionelle Legierungsmetalle betrachtet werden. Es ist aber vorstellbar, dass die damaligen Metallhandwerker bei der sorgfältigen Auswahl der Rohmaterialien gezielt auf besondere Erze geachtet haben, beispielsweise um eine bestimmte Farbe oder einen Glanz für ihre Erzeugnisse zu gewinnen.

Bei einer Clusterung der Analysenergebnisse wird eine klare Aufteilung erreicht, die zudem zeitlich und typologisch getrennte Metallgruppen abbildet.

Reinkupfer tritt hier in den frühesten Objekten (frühkupferzeitliche Funde) und einem Drittel der frühkupferzeitlichen Hammeräxte vorwiegend früher Typen auf. Dieses Material wurde bei bisherigen Untersuchungen vor allem in Objekten gefunden, die aus Südgarn, Serbien, Kroatien, Slowenien und Rumänien kommen (Pernicka et al. 1993; 1997). Die Materialgruppen mit unterschiedlich erhöhten Elementgehalten finden sich besonders am Nordrand des Karpatenbeckens in Ungarn, der Slowakei und Mähren. Das Fahlerzkupfer mit erhöhten Gehalten an Arsen und Antimon sowie Wismut und Silber entspricht dem in der Literatur beschriebenen „Handlovákupfer“, welches auch als klassisches Ösenringmetall oder Fahlerzmetall ohne Nickel sowie früher „Ostkupfer“ bezeichnet wurde (Pittioni 1957). Es wurde zuerst in den frühkupferzeitlichen Artefakten aus dem gleichnamigen Hortfund analysiert und vornehmlich in Hammeräxten gefunden. Das Material verschwand mit dem Ende der Frühkupferzeit. Erst in der Frühbronzezeit wurde es wieder verwendet, vornehmlich in Ösenringen. Zumindest ein Teil dieses „klassischen Ösernringkupfers“ stammt wohl aus dem Inntal bei Schwaz und Brixlegg (Höppner et al. 2005). Das Antimonkupfer entspricht dem Kupfer vom Typ „Nógrádmarcal“, welches vor allem in den gleichnamigen Äxten, ferner in Dolchen, Spiralen und Flachbeilen zu finden ist. Das Material war ebenfalls in der Frühkupferzeit verbreitet, trat aber vornehmlich erst an deren Ende auf (Furchenstichkeramik) und war bis zur Aunjetitzer Kultur der entwickelten Frühbronzezeit in Gebrauch. Das Arsenkupfer vom Typ „Mondsee“ kommt in der Slowakei in fast allen betrachteten Epochen vor, erreicht aber nicht die Intensität und Verbreitung der jeweils epochentypischen Materialien. Die Zinnbronzen der Frühbronzezeit enthalten über den Zinngehalt hinaus oft Spuren an Arsen, Antimon, Silber und Nickel, die Fahlerz als Rohstoff andeuten.

Die Isotopenanalysen zeigen ebenfalls bei genauer Betrachtung deutliche Ergebnisse. Unternimmt man eine Gruppierung nach Zeitepochen ergibt sich, dass die Artefakte aus der Frühkupferzeit sehr wahrscheinlich aus Erz hergestellt wurden, das radiogenes Blei enthält. Die jüngeren Objekte haben meist höhere Isotopenverhältnisse, die auf andere Rohstoffquellen deuten. Eine Unterteilung der Isotopendaten nach den Ergebnissen der Clusteranalyse der chemischen Elemente liefert für einige Objektgruppen sehr deutliche Ergebnisse. Die besonders stark radiogen geprägten Proben (Frühkupferzeit, Hammeräxte) wurden allesamt aus Fahlerzkupfer mit erhöhten Gehalten an Arsen, Antimon und Silber hergestellt. Die Hammeräxte aus Reinkupfer haben leicht abgesetzte Isotopenverhältnisse, die ein sehr enges Feld bilden. Die Unterschiede zwischen beiden deuten darauf hin, dass verschiedene Erze zu den gleichen Artefakttypen verarbeitet wurden. Das kann ein Zeichen für verschiedene Werkstätten sein und damit Hinweise auf eine unterschiedliche Herkunft der Objekte geben. Zu bedenken ist, dass die Hammeräxte aus Reinkupfer typologisch etwas früher sind als jene aus Fahlerzkupfer. Bei den Objekten der folgenden Mittelkupferzeit aus dem Hortfund von Vělká Lomnica sind die höheren Isotopenverhältnisse bei Fahlerzkupfer ohne Silber vertreten, die niedrigeren bei Kupfer mit Antimon und Silber, aber

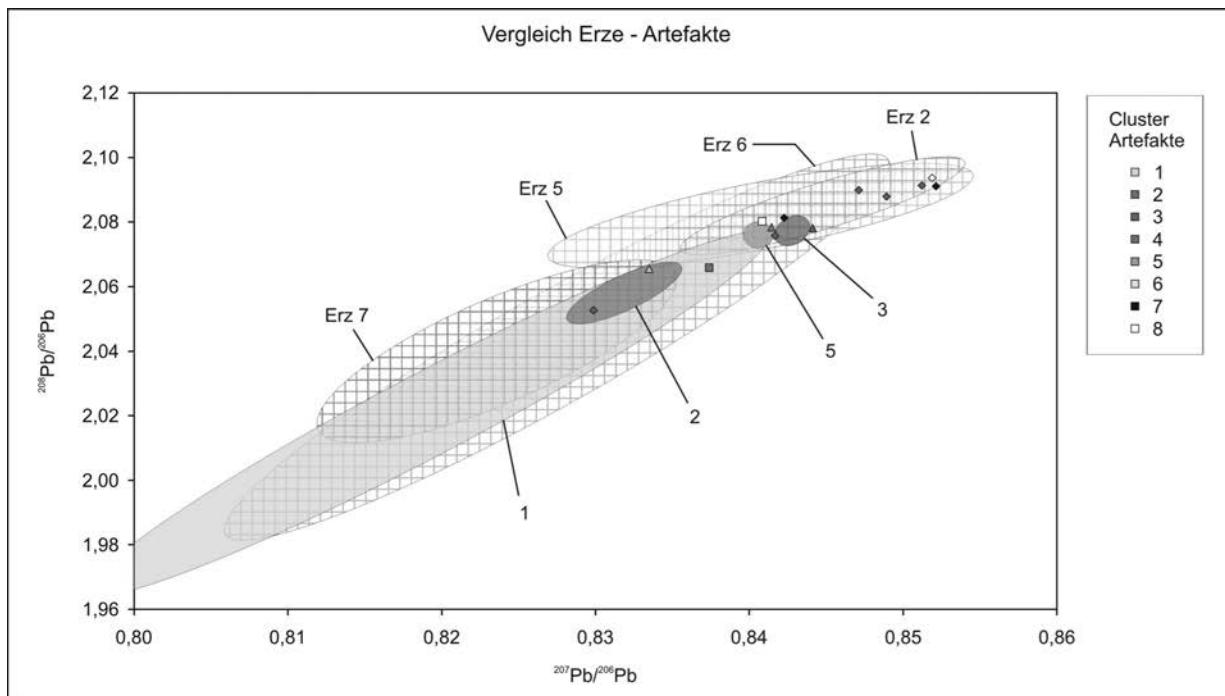

Abb. 2. $^{208}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ – $^{207}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ Clustervergleichsdiagramm der Erze und Artefakte aus der Slowakei. Die Clusterzahlen entsprechen denen der separaten Analysen. Erze: 2 – Kupfer mit As, 5 – Reinkupfer, 6 – „Fahlerzkupfer“ mit As und Sb, 7 – Reinkupfer mit As, Sb, Ni. Artefakte: 1 – Fahlerzkupfer mit As ohne Ni, 2 – Reinkupfer mit Sb, 3 – Reinkupfer, 4 – Kupfer mit Pb, Sb, As, Ag, 5 – Arsenkupfer, 6 – Kupfer mit Pb, As, 7 – Zinnbronze, 8 – Antimonkupfer mit Ag, As.

ohne Arsen. Die deutliche chemische Unterscheidung der Objekte ist also auch isotopisch nachweisbar. Damit wird zum einen die These einer sekundären Nutzung von Altmetall gestärkt, zum anderen ist eine Verwendung von Erzen verschiedener oder stark streuender Quellen möglich. Die spätkupferzeitlichen Objekte (meist Schaftlochhäxte) streuen chemisch und isotopisch sehr weit. Dem gegenüber stehen die frühbronzezeitlichen Funde, die chemisch relativ einheitlich sind, sich isotopisch aber unterscheiden. Das kann auf eine Standardisierung der Herstellung in verschiedenen Werkstätten mit Erzen verschiedener Lagerstätten deuten, was in guter Übereinstimmung mit den Erkenntnissen zu frühbronzezeitlicher Metallherstellung und -verteilung, wie auch Wirtschaft und Gesellschaft stünde.

4.3 Vergleich Erze-Artefakte

Zur gemeinsamen Betrachtung der Erze und Objekte wurden wiederum sowohl chemische als auch isotopische Analysen genutzt. Dabei zeigte sich, dass die Gruppen mit den Einzelanalysen und den Ergebnissen früherer Untersuchungen vergleichbar sind. Bei bivariater Betrachtung der Cluster wird deutlich, dass besonders im Sb-As-Diagramm die Erze gegenüber den Objekten höhere Gehalte beider Elemente haben. Bei einer Verhüttung und damit verbundenem Verlust an Spurenelementen ergibt sich zwangslässig die Zusammensetzung der Artefakte. Drei frühkupferzeitliche Gusskuchen aus Handlová, wahrscheinlich Halbfabrikate der Produktionskette, liegen mit ihren Zusammensetzungen genau zwischen Erzen und Artefakten. Damit kommen die slowakischen Erze durchaus als Rohstoffe für die Objekte in Frage. Für eine bessere Zuordnung wurde die zusätzliche Information aus den Isotopendaten herangezogen.

Es zeigt sich, dass die Cluster 2, 3 und 5 bleiisotopisch relativ homogen sind während in Cluster 1 die Bleiisotopenverhältnisse stark streuen. Das muss nicht unbedingt auf Kupfer aus vielen verschiedenen Lagerstätten deuten. Mittlerweile sind einige Kupferlagerstätten bekannt, die eine solch starke Streuung aufweisen (z.B. Rudna Glava in Serbien, Medni Rid in Bulgarien und Mitterberg in Österreich). Der Grund dafür ist ein niedriges Uran/Blei-Verhältnis in den Erzen (Pernicka et al. 1993).

Von den slowakischen Kupferlagerstätten können zumindest die Erze aus den Neovulkaniten aufgrund abweichender Bleiisotopenverhältnisse weitgehend ausgeschlossen werden.

Dagegen zeigen die Erze aus den Nízke Tatry eine gute Überlappung mit Objekten verschiedener Epochen und Cluster. Ob die Lagerstätten als Rohstofflieferanten gedient haben, ist trotzdem unklar. Zum einen gibt es weitere gut passende Lagerstätten, zum anderen sind die Vorkommen in den Nízke Tatry meist klein, kompliziert zu erreichen und schwierig abzubauen. Darüber hinaus ist der Anteil einfach verhüttbarer Minerale (Oxide, Karbonate, Fahlerze) hier geringer als in anderen Revieren.

Ein sehr viel einfacheres Bild zeigen die Erze aus Poniky und Ľubietová. Das kleine Feld für Poniky lässt sich mit Artefakten aus Fahlerzkupfer und Zinnbronze in Verbindung bringen. Das große Feld der Lagerstätten um Ľubietová schließt sehr viele Objekte aller Cluster ein. Besonders deutlich ist die Überlappung mit dem Fahlerz- und dem Antimonkupfer. Die Erze sind gegenüber den Artefakten etwas zu höheren $^{208}\text{Pb}/^{206}\text{Pb}$ -Verhältnissen verschoben. Ihre mineralogische und geochemische Zusammensetzung sowie die Zugänglichkeit und Größe der Lagerstätte ermöglichen einen einfachen Abbau und eine leichte Weiterverarbeitung. Das Vorkommen ist damit als Rohstofflieferant für die kupferzeitliche Metallurgie durchaus denkbar.

Noch wahrscheinlicher ist das oft diskutierte Revier von Špania Dolina mit seinen drei Hauptabbaugebieten Špania Dolina, Piesky und Richtárová. Das Erzfeld erstreckt sich über das gesamte Diagramm und geht mit radiogen beeinflusstem Material darüber hinaus. Es ist kein gut definiertes Feld im Sinne einer engen Abgrenzung; in diesem Falle aber passt es sehr gut zu den analysierten Artefakten, die vollständig abgedeckt werden. Auch frühkupferzeitliche Artefakte mit einem Anteil radiogenen Bleis überlagern mit den Erzen. Es ist damit das Revier, aus dem theoretisch in allen Epochen Metall gekommen sein könnte. Das Ergebnis deckt sich sehr gut mit den archäologischen Erkenntnissen, die seit 50 Jahren hier eine vorgeschichtliche Erzquelle vermuten. Erzzusammensetzung, Größe, Abbaubarkeit und verkehrstechnische Lage sind ebenfalls sehr vorteilhaft. Einschränkungen ergeben sich durch die chemische Zusammensetzung. Die Hauptminerale sind in Špania Dolina Antimonfahlerze und Chalkopyrit. Objekte aus Reinkupfer und Arsenkupfer sind daraus nur mit größerem technischen Aufwand herstellbar. Für die frühe Metallurgie ist das wenig wahrscheinlich.

Damit ist klar, dass aus dem slowakischen Erz zumindest ein Teil der dort gefundenen Artefakte hergestellt worden sein könnte.

5 ABSCHLUSS

Nach der analytischen Betrachtung von Erzen und Artefakten können folgende Ergebnisse zusammengefasst werden:

1. Die in der Slowakei gefundenen frühen Metallobjekte (ca. 4500 – 2000 v. Chr.) haben charakteristische chemische Zusammensetzungen, die sich in Clustern abbilden lassen. Gleichermaßen gilt für die slowakischen Erze, die ähnliche Elementverhältnisse haben.
2. Isotopisch lassen sich die Objekte nur tendenziell unterscheiden, da wahrscheinlich auf Grund des Einflusses radiogenen Bleis die Streuung sehr groß ist. Unter Einbeziehung der chemischen Analysen als zweiter Kategorie ist eine deutlich bessere Trennung möglich. Ebenso ist eine isotopische Unterscheidung der slowakischen Erze nur sehr schwer möglich, wobei hier auch die Zuhilfenahme der chemischen Cluster leider nur wenig Klärung bringt.
3. Der Vergleich der Erze mit den Artefakten (Isotopie und Chemie kombiniert) zeigt eine mögliche Herkunft aus den Lagerstätten Špania Dolina, Ľubietová oder Poniky. Das gilt besonders für die Objekte aus Fahlerz-, Antimon- und Arsenkupfer der Kupferzeit sowie der frühbronzezeitlichen Zinnbronzen mit einer Grundzusammensetzung aus Fahlerzkupfer. Für die Reinkupferobjekte ist eine Herkunft aus der Slowakei weniger wahrscheinlich. Die weiteren Erzvorkommen (Nízke Tatry, Banská Štiavnica) sind aus Gründen der Erzzusammensetzung, Abbaubarkeit oder Lage ebenfalls weniger wahrscheinlich.
4. Als „Durchläufer“ können die spätkupferzeitlichen Artefakte (vor allem die Schaftlochäxte) bezeichnet werden, da sie in allen chemischen und isotopischen Zusammensetzungen auftreten. Ihre Herkunft kann auf analytischer Basis nur mit „polyzentrisch“ bezeichnet werden, was Auswirkungen auf die archäologische Interpretation dieser Epoche haben muss.

Dr. Marcus Schreiner
 TU Bergakademie Freiberg
 IEC
 Fuchsmühlenweg 9
 D – 09596 Freiberg
 marcus.schreiner@web.de

Dr. Volker Heyd
 University of Bristol
 Department of Archaeology
 and Anthropology
 Room 2N14
 43 Woodland Road
 GB – Bristol BS8 1UU
 Volker.Heyd@bris.ac.uk

Prof. Dr. Ernst Pernicka
 Institut für Ur- und Frühgeschichte
 und Archäologie des Mittelalters
 Eberhard Karls Universität
 Schloss Hohentübingen
 D – 72070 Tübingen
 ernst.pernicka@uni-tuebingen.de

LITERATUR

- Bailey 2000* D. W. Bailey: Balkan Prehistory. London – New York 2000.
- Bátora 1982* J. Bátora: Hlinený kadlub z Nevidzian. Arch. Rozhledy 34, 1982, 257-264.
- Bátora 2000* J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce. Teil 1.-2., PAS 16/1.-2. Kiel 2000.
- Bátora 2003* J. Bátora: Kupferne Schaftlochhäxte in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Slov. Arch. 51, 2003, 1-38.
- Bertemes/Heyd 2002* F. Bertemes/V. Heyd: Der Übergang Kupferzeit/Frühbronzezeit am Nordwestrand des Karpatenbeckens – Kulturgechichtliche und Paläometallurgische Betrachtungen. In: M. Bartelheim/R. Krause/E. Pernicka (Hrsg.): Die Anfänge der Metallurgie in der Alten Welt. Rahden/Westf. 2002, 185-228.
- Brodie 2001* N. Brodie: Technological frontiers and the emergence of the Beaker culture. In: F. Nicolis (Hrsg.): Bell Beakers Today: Pottery, people, culture and symbols in prehistoric Europe. International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy), 11-16 May 1998. Trento 2001, 487-496
- Christoforidis/Pernicka/Schickler 1988* A. Christoforidis/E. Pernicka/H. Schickler: Ostalpine Kupferlagerstätten und ihre Bedeutung für die prähistorische Metallgewinnung in Mitteleuropa. Jahrb. RGZM 35/2, 1988, 533-536.
- Černyšev/Cambel/Kočera 1984* I. Černyšev/B. Cambel/M. Kočera: Lead isotopes in galenas of the West Carpathians. Geol. Carpathica 35/3, 1984, 307-327.
- Dobes 1989* M. Dobes: Zu den äneolithischen Kupferflachbeilen in Mähren, Böhmen, Polen und in der DDR. In: Varia Arch. 5, Praehistorica 15. Praha 1989, 39-48.
- Furholt 2008* M. Furholt: Pottery, cultures, people? The European Baden material re-examined. Antiquity 82, Nr. 317, 2008, 617-628.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Furmánek/Vladár 2002* V. Furmánek/J. Vladár: Der Stand der Metallanalysentätigkeit in der Slowakei. In: M. Bartelheim/R. Krause/E. Pernicka (Hrsg.): Die Anfänge der Metallurgie in der Alten Welt. Rahden/Westf. 2002, 255-264.
- Gale 1989* N. H. Gale: Lead isotope analyses applied to provenance studies – a brief review. In: Y. Maniatis (Hrsg.): Archaeometry. Proceedings of the 25th International Symposium. Amsterdam – Elsevier 1989, 469-502.
- Guilaine 2007* J. Guilaine (Hrsg.): Le Chalcolithique et la construction des inégalités: tome 1, le continent européen. Paris 2007.
- Härke 1978* H. Härke: Probleme der optischen Emissionsspektralanalyse in der Urgeschichtsforschung. Prähist. Zeitschr. 53, 1978, 165-276.
- Harrison/Heyd 2007* R. J. Harrison/V. Heyd: The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The Example of 'Le Petit Chasseur I+III' (Sion, Valois, Switzerland). Prähist. Zeitschr. 82/2, 2007, 129-214.
- Heyd 2007* V. Heyd: Families, Prestige Goods, Warriors and Complex Societies: Beaker Groups of the 3rd Millennium cal BC along the Upper and Middle Danube. Proceedings of the Prehistoric Society 73, 2007, 321-370.

- Heyd, im Druck*
- V. Heyd: Growth and expansion: social, economic and ideological structures in the European Chalcolithic. In: M. Allen/J. Gardiner/A. Sheridan/D. Mc-Omish (Hrsg.): Is there a British Chalcolithic? People, place and polity in the later 3rd millennium BC. Oxford: Oxbow.
- Höppner et al. 2005*
- B. Höppner/M. Bartelheim/M. Huijsmans/R. Krauss/K.-P. Martinek/E. Pernicka/R. Schwab 2005: Prehistoric copper production in the Inn valley, Austria, and the earliest copper in central Europe. *Archaeometry* 47, 2005, 293-315.
- Hromada/Varsík 1994*
- J. Hromada/V. Varsík: Neskorceneolitický hlinený kadlub z Veľkého Medera. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 30, 1994, 49-58.
- Junghans/Sangmeister/Schröder 1968-1974*
- S. Junghans/E. Sangmeister/M. Schröder: Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Studien zu den Anfängen der Metallurgie 2, 1-4. Berlin 1968-1974.
- Kadrow 1997*
- S. Kadrow: Bemerkungen zur Chronologie der Frühbronzezeit in Kleinpolen und in der Slowakei. In: C. Becker/M.-L. Dunkelmann/C. Metzner-Nebelsick/H. Peter-Röcher/M. Roeder/B. Teržan (Hrsg.): *Xóovoξ – Festschrift für Bernhard Hänsel*. Espelkamp 1997, 229-235.
- Kalicz 2001*
- N. Kalicz: Die Protoboleráz-Phase an der Grenze von zwei Epochen. In: P. Roman/S. Dimandi (Hrsg.): *Cernavoda III – Boleráz*, Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Bucuresti 2001, 385-435.
- Klassen 2000*
- L. Klassen: Frühes Kupfer im Norden. Højbjerg 2000.
- Koděra 1989*
- M. Koděra (ed.): *Topografická Mineralogia Slovenska*. Zv. 1-3. Bratislava 1989-1990.
- Kossack 1991*
- G. Kossack: Grundzüge frühkupferzeitlicher Kulturverhältnisse in Mitteleuropa. In: J. Lichardus (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Bonn 1991, 715-733.
- Krause 2003*
- R. Krause: Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpatenbecken und Ostsee. Rahden 2003.
- Kuna 1981*
- M. Kuna: Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. *Godišnjak* 19, 1981, 13-81.
- Kuna 1989*
- M. Kuna: Soziale und ökonomische Faktoren der Entwicklung der frühen Kupfermetallurgie in Südost- und Mitteleuropa. In: M. Buchvaldek/E. Pleslová-Štíková (Hrsg.): *Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C14 3000-2000 b.c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen, Eneolit a raná doba bronzová (C14 3000-2000 b.c.) ve střední Evropě: kulturní a chronologické vztahy*. Praha 1989, 33-38.
- Lichardus 1991*
- J. Lichardus (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Bonn 1991.
- Lichardus/Vladár 2003*
- J. Lichardus/J. Vladár: Gliederung der Lengyel-Kultur i der Slowakei. *Slov. Arch.* 51, 2003, 195-216.
- Němejcová-Pavúková 1981*
- V. Němejcová-Pavúková: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. *Slov. Arch.* 29, 1981, 261-296.
- Němejcová-Pavúková 1991*
- V. Němejcová-Pavúková: Typologische Fragen der relativen und absoluten Chronologie der Badener Kultur. *Slov. Arch.* 39, 1991, 59-90.
- Neuninger/Pittioni 1963*
- H. Neuninger/R. Pittioni: Frühmetallzeitlicher Kupferhandel im Voralpenland. *Arch. Austriaca* 6, Wien 1963.
- Nevizánsky 2001*
- G. Nevizánsky: Príspevok k mladšiemu stupňu kultúry Makó(Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. *Slov. Arch.* 49, 2001, 19-38.
- Niederschlag et al. 2003*
- E. Niederschlag/E. Pernicka/Th. Seifert/M. Bartelheim: Determination of Lead Isotope Ratios by Multiple Collector ICP-MS: A case study of Early Bronze Age artefacts and their possible relation with ore deposits of the Erzgebirge. *Archaeometry* 45/1, 2003, 61-100.
- Novotná 1955*
- M. Novotná: Medené nástroje a problém nastarzej ťažby medi na Slovensku. *Slov. Arch.* 3, 1955, 70-100.

- Novotná 1970* M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Págo 1968* L. Págo: Chemická charakteristika slovenské měděné rudy a její vztah k mědi používané v pravěku. Slov. Arch. 16, 1968, 245–254.
- Parzinger 1993* H. Parzinger: Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus. Mainz 1993.
- Pavelčík 1979* J. Pavelčík: Depot měděných šperků z Hlinska u Lipníku n./Beč. Pam. Arch. 70, 1979, 319–339.
- Pavúk 2000a* J. Pavúk: Das Epilengyel/Lengyel IV als kulturhistorische Einheit. Slov. Arch. 48, 2000, 1-26.
- Pavúk 2000b* J. Pavúk: Skupina Brodzany-Nitra alebo skupina Brodzany? In: Pam. Arch. Supplementum 13, 2000, 328-340.
- Pavúk 2003* J. Pavúk: Hausgrundrisse der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: J. Eckert/ U. Eisenhauer/A. Zimmermann (Hrsg.): Archäologische Perspektiven – Analysen und Interpretationen im Wandel. Festschrift für Jens Lüning. Rahden 2003, 455-470.
- Pavúk 2004* J. Pavúk: Kommentar zu einem Rückblick nach vierzig Jahren auf die Gliederung der Lengyel-Kultur. Slov. Arch. 52, 2004, 139-160.
- Pernicka 1987* E. Pernicka: Erzlagerstätten in der Ägäis und ihre Ausbeutung im Altertum: Geochemische Untersuchungen zur Herkunftsbestimmung archäologischer Metallobjekte. Jahrb. RGZM 34, 1987, 607-714.
- Pernicka et al. 1984* E. Pernicka/T. C. Seeliger/G. A. Wagner/F. Begemann/S. Schmitt-Strecker/ C. Eibner/Ö. Öztunali/I. Baranyi: Archäometallurgische Untersuchungen in Nordwestanatolien. Jahr. RGZM 31, 1984, 533-599.
- Pernicka et al. 1993* E. Pernicka/F. Begemann/S. Schmitt-Strecker/G. A. Wagner: Eneolithic and Early Bronze Age copper artefacts from the Balkans and their relation to Serbian copper ores. Prähist. Zeitschr. 68/1, 1993, 1-54.
- Pernicka et al. 1997* E. Pernicka/F. Begemann/S. Schmitt-Strecker/H. Todorova/I. Kuleff: Prehistoric copper in Bulgaria. Eurasia Antiqua 3, 1997, 41-180.
- Pétrequin et al. 2006* P. Pétrequin/R. M. Arbogast/A. M. Pétrequin/S. van Willigen/M. Baily (Hrsg.): Premiers chariots, premiers araires: la diffusion de la traction animale en Europe pendant les IVe et IIIe millénaires avant notre ère. Paris: CNRS (Collection de Recherches Archéologiques 29) 2006.
- Pittioni 1957* R. Pittioni: Urzeitlicher Bergbau auf Kupfererz und Spurenanalyse. Beiträge zum Problem der Relation Lagerstätte – Fertigobjekt. Arch. Austriaca Beiheft 1. Wien 1957.
- Pleslová-Štíková 1977* E. Pleslová-Štíková: Anmerkungen zur Frage der wechselseitigen Beziehungen zwischen Karpatenbecken und Mitteleuropa im Neolithikum und am Anfang der Bronzezeit. In: R. Schreiber-Kalicz/N. Kalicz (Hrsg.): Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Internationales Symposium Velem-Budapest. Budapest 1977, 147-155.
- Rassamakin 2004* J. J. Rassamakin: Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit. Gräber aus der Mitte des 5. Jts. bis Ende des 4. Jts. v. Chr. Archäologie in Eurasien 17. Mainz 2004.
- Roberts 2008* B. W. Roberts: Creating traditions and shaping technologies: understanding the emergence of metallurgy in Western Europe c. 3500-2000 BC. World Arch. 40/3, 2008, 354-372.
- Roberts/Frieman, im Druck* B. W. Roberts/C. Frieman: Drawing boundaries and building models: investigating the concept of the 'Chalcolithic frontier' in Northwest Europe. In: M. Allen/ J. Gardiner/ A. Sheridan/D. Mc Omish (Hrsg.): Is there a British Chalcolithic? People, place and polity in the later 3rd millennium BC. Oxford: Oxbow
- Roman/Dimandi 2001* P. Roman/S. Dimandi (Hrsg.): Černavoda III – Boleráz, Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Bucureşti 2001.

- Ruttkay 1997* E. Ruttkay: Zur jungneolithischen Furchenstichkeramik im östlichen Mitteleuropa. Die Facies Gajary. In: C. Becker/M. L. Dunkelmann/C. Metzner-Nebelsick/H. Peter-Röcher/M. Roeder/B. Teržan (Hrsg.): Chronos – Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 1997, 165-180.
- Schreiner 2007* M. Schreiner: Erzlagerstätten im Hrontal, Slowakei. Genese und prähistorische Nutzung. Rahden 2007.
- Sherratt 1981* A. Sherratt: Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution. In: I. Hodder/G. Isaac/N. Hammond (Hrsg.): Pattern of the Past: studies in honour of David Clark. Cambridge 1981. Reprint in: A. Sherratt 1997: Economy and Society in Prehistoric Europe: Changing Perspectives. Edinburgh 1997, 261-305.
- Sherratt 1991* A. Sherratt: Troy, Maikop, Altyn Depe: Early Bronze Age Urbanism and its Periphery. Reprint in: A. Sherratt 1997: Economy and Society in Prehistoric Europe: Changing Perspectives. Edinburgh 1997, 457-470.
- Sherratt 2003* A. Sherratt: The Baden (Pécel) Culture and Anatolia: Perspectives on a cultural transformation. In: E. Jerem/P. Raczky (Hrsg.): Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für N. Kalicz zum 75. Geburtstag. Budapest 2003, 415-429.
- Vladár 1966* J. Vladár: Zur Problematik der Kosihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. 14, 1966, 245-336.
- Vladár 1970* J. Vladár: K otázke chronologického postavenia medených sekieriek s jedným ostrím. Štud. Zvesti AÚ SAV18, 1970, 5-24.
- Vulpe 1970* A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien I. PBF IX/2. München 1970.

KOV Z DOBY MEDENEJ NA ZÁPADNOM SLOVENSKU

Marcus Schreiner – Volker Heyd – Ernst Pernicka

Slovensko patrilo v dobej medenej a bronzovej k centrám hutníckeho vývoja Európy. Predložený výskum sa pokúša exemplárne doložiť pôvod väčšieho množstva medených artefaktov z včasnej doby bronzovej v tomto priestore, pričom pri výskume sa použila kombinácia prírodovedných a prehistoricko-archeologickejch metód. Výskumu predchádza zhnutie archeometalurgického vývoja uvedeného regiónu približne od roku 4500 po rok 2000 pred n. l.

Skúmali sa vzorky rudy zo štyroch regiónov v povodí rieky Hron. Pochádzajú z ložísk, ktoré sú historicky známe od stredoveku. Archeologicke nálezy pochádzajú väčšinou z nížin, ale i pohorí juhozápadného Slovenska a dajú sa datovať od počiatku doby medenej až po včasné dobu bronzovú. Predložené analýzy zahŕňajú chémiu a izotopy olova rúd ako aj artefaktov. Výsledkom by azda mohol byť lokálny pôvod jednej časti skúmaného objektu. Ďalšie indície poukazujú na ďalekosiahle prepojenia tunajšej doby medenej s Alpskými oblasťami, Srbskom až po Bulharsko.

Preklad Michal Dvorecký

BRONZOVÝ MEČÍK Z KLECAN, OKR. PRAHA-VÝCHOD

LUBOR SMEJTEK – NAĎA PROFANTOVÁ – MICHAL ERNÉE

Jednou ze základních prací, která zásadním způsobem přispěla k poznání bronzových artefaktů z území bývalého Československa, je rozsáhlá studie *V. Furmánka* (1973) o bronzovém inventáři středodunajské mohylové kultury na Moravě. Autoři proto považují za téměř symbolické, že se ve svém příspěvku mohou krátce dotknout právě středobronzové industrie, jejíž problematika vždy zaujímala významné místo v širokém spektru jubilantových badatelských zájmů.

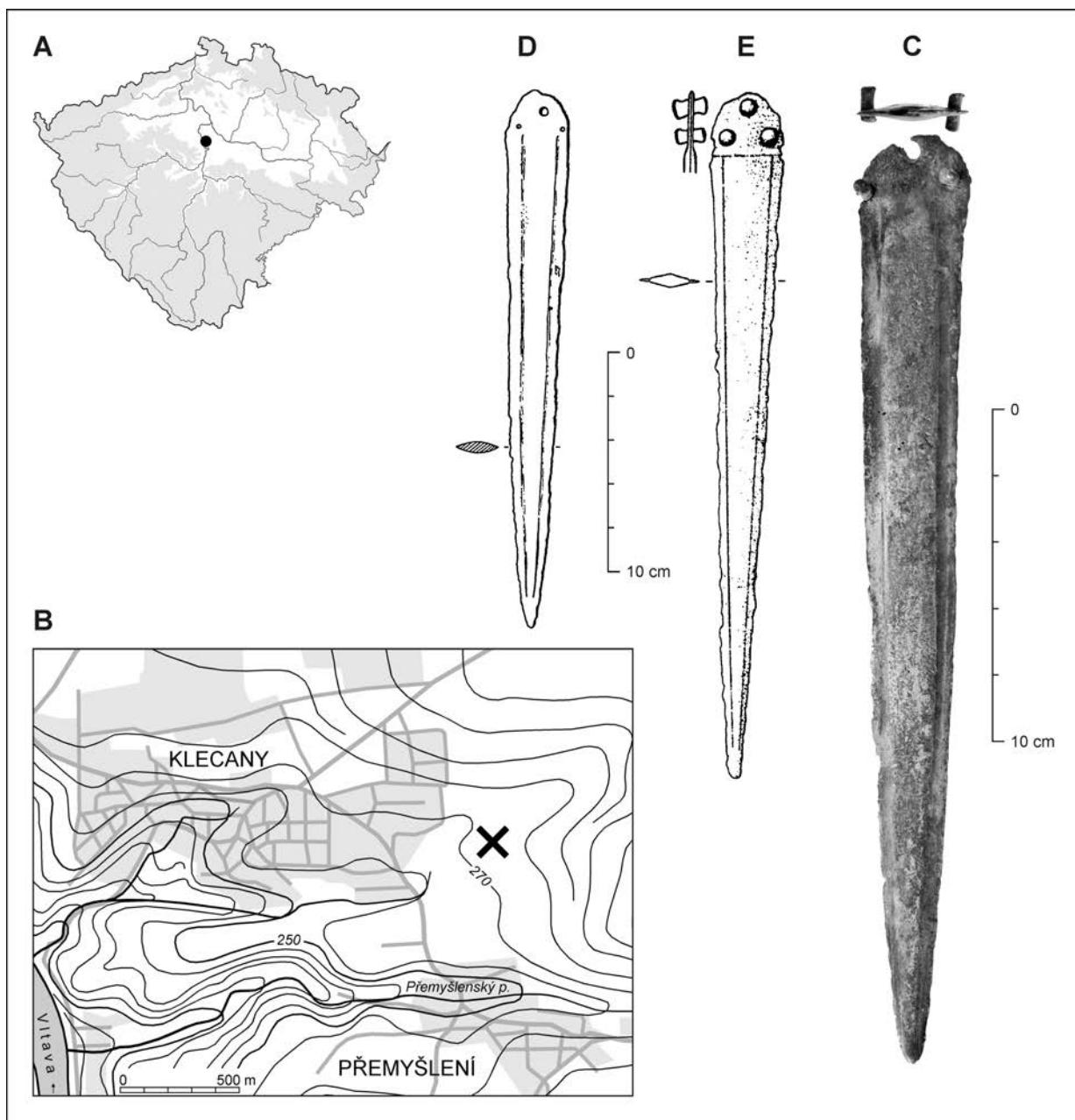
Naši pozornost vzbudil zajímavý a dosud nezveřejněný nález, učiněný již někdy v průběhu druhé světové války v katastru obce Klecany na vltavském pravobřeží u severních hranic Prahy. Tehdy byl v cihelně, ležící na východním okraji intravilánu obce poblíž k.ú. Přemyšlení, objeven hrob s kostrou v natažené poloze (pravděpodobně na zádech), vybavený několika keramickými nádobami a dlouhou bronzovou „dýkou“, resp. krátkým mečem (mečíkem). Lokalita se rozkládá nedaleko nevýrazné místní vodoteče, na mírně skloněné terase s dobrým výhledem do údolí Vltavy, a to v nadmořské výšce zhruba 271-272 m (obr. 1: A-B).

Cihelna byla v 50. letech minulého století rodině nálezce znárodněna a v současnosti je zavezena a v terénu neidentifikovatelná. Nálezce již nežije a všechny údaje pocházejí od jeho syna, do jehož držení přešel i dotyčný bronzový artefakt. Podle jeho sdělení měl mečík při odkrytí ještě zachovanou organickou rukojeť, zhotovenou nejspíše ze dřeva, které se však na vzduchu rozpadlo. Vlastní rukojeť pak ještě měla být vykládána, ovšem není jasné v jakém rozsahu (střenka?), ani čím (kost, parohovina?), neboť dnes je k dispozici pouze bronzová čepel se dvěma nýty. Postrádáme bohužel i jakékoliv pozůstatky průvodních keramických nádob, které byly ve střepech a amatérského objevitele tudíž nijak blíže nezaujaly. Syn nálezce sice umožnil základní fotografickou dokumentaci dochovaného bronzového předmětu, avšak zapůjčit jej k přesnějšímu nakreslení a podrobnější analýze (trasologické, rentgenofluorescenční apod.) se již obával.

Ihned po seznámení se s ústně tradovaným svědectvím o okolnostech nálezu a s fotografiemi jediného dochovaného artefaktu bylo zřejmé, že máme co do činění s dosud nevidovanou pohřební komponentou mohylové kultury střední doby bronzové z území Klecan. Katastr této obce byl sice osídlen prakticky po celé období pravěku i raného a vrcholného středověku, avšak záchranné archeologické výzkumy zde v minulosti probíhaly spíše nesystematicky a větší pozornosti se tomuto území dostalo až po roce 2000 (*Krutina/Profantová 2001; Profantová 2009a; Profantová 2009b; Profantová/Stránská/Hájek 2007*). Na většině zkoumaných ploch bylo zjištěno polykulturní osídlení, počínající někdy již v neolitu (skautská zahrada, ul. Na Hradišti) a zahušťující se pak během starší doby bronzové (skautská a zámecká zahrada, ul. Na Hradišti, ul. Na Vinici, areál raně středověkého hradiště, při silnici do Klecánk apod.). Kromě převládajících sídlištních nálezů bylo v případě skautské zahrady zachyceno i torzo únětického pohřebiště s hrobem bojovníka (*Ernée et al. 2011*). Je možné, že také některé z hrobů, objevených v polovině 19. století paterem V. Krolemusem, byly z této doby (*Sklenář 1992, 96*). Další únětické pohřebiště zachytily I. Krutiny na sousedním katastru obce Přemyšlení a jakési dva hroby měly být nalezeny i v ulici Na Hradišti, avšak ty nebyly dokumentovány.

Ze střední doby bronzové nejspíše pochází jeden z objektů, odkrytých v rámci superpozice tří jam v ulici Na Hradišti během výzkumu v roce 2008. Při začítování ještě plně nerozlišitelných objektů se tehdy podařilo získat dva typické zlomky keramiky kultury mohylové (*Profantová 2008*). Sídliště kultury knovízské a štítarské z mladší a pozdní doby bronzové bylo zachyceno v tomtéž roce při rozsáhlém záchranném výzkumu L. Balouna (ÚAPPSČ) na hranicích katastru Klecan a Přemyšlení. Doklady osídlení z laténského období pak byly zjištěny jak v ulici Na Hradišti (dům a několik jam ze stupně LT A), tak blíže Přemyšlení (kostrové hroby s náramky, železným opaskem a nánožníky – výzkum I. Krutiny v letech 2008/2009). Zlatá laténská mince se našla druhotně v raně středověkém hrobě na pohřebišti II v prostoru hradiště (*Militký/Profantová 2007*).

Z uvedeného stručného přehledu dosavadních pravěkých nálezů a záchranných výzkumů v Klecanech je zřejmé, že spolehlivých dokladů o zdejším osídlení během střední doby bronzové máme v porovnání s jinými úseky pravěku mizivě málo, což ostatně platí také pro řadu dalších katastrů v rámci

Obr. 1. Klecany, okr. Praha-východ. A – poloha lokality na mapě Čech; B – prostor nálezu na mapě okolí obce Klecany; C – bronzový mečík; D – bronzová dýka/mečík z Kozlan, okr. Vyškov, ojedinělý nález; E – bronzový mečík z mohyly 31 v Brunn, Horní Falc. A, B – kresba M. Ernéé, C – foto P. Lisý, D – podle Furmánek 1973, E – podle Schauer 1971.

Prahy i celé klasické sídelní oblasti (cf. např. Ernéé/Smejtek 2004; Smejtek 2005, 399-401, 459; Vencl/Zadák 2000, 247-255, obr. 16, 17). Registrace každé nové středobronzové komponenty má proto značný význam, a to i přesto, že slovu nové by v tomto případě slušely uvozovky a o nálezových okolnostech toho také mnoho nevíme. Nález lze nicméně s poměrně velkou přesností lokalizovat a také je nepochybné, že se jednalo o kostrový hrob v natažené poloze, vybavený minimálně jedním výrazným bronzovým předmětem (zbraní) a několika keramickými nádobami. Přehlednutí drobné či rozpadající se další bronzové industrie (ozdob apod.) amatérským nálezcem nelze samozřejmě vyloučit. Bohužel postrádáme jakékoliv informace o tvaru hrobové jámy, míře jejího zahľoubení do podloží i úpravě, např. obložení nebo zavalení kameny, s nímž se v tomto období u relativně bohatých kostrových hrobů také setkáváme (např. Praha-Hloubětín: Hájek 1947, 64). Teoreticky můžeme samozřejmě předpokládat původní překrytí hrobové jámy hliněným mohylovým náspelem, v době nálezu již nepochybň sneseným dlouholetou intenzivní ze-

mědělskou činností. Případné další hroby v této poloze žádné archivní či publikované zprávy neuvádějí a nezmiňoval se o nich ani syn nálezce.

Nyní si blíže všimneme jediného dochovaného předmětu, tedy krátkého bronzového mečíku. Jeho poměrně úzká čepel má plochý zesílený střed, mezi nímž a břitem se oboustranně po celé délce táhnou širší mělké žlábky, které pomáhají profilovat okraje čepele do ostří. V obloukovitém týlu čepele jsou symetricky umístěny tři otvory pro bronzové nýty, umožňující původní fixaci rukojeti z organické hmoty (viz výše). V obou postranních otvorech se dosud zachovaly dosti masivní bronzové nýty se zřetelnými stopami roztepání na koncích. Středový otvor má odlomenou terminální část, v důsledku čehož došlo k vypadnutí a ztrátě tohoto spojovacího segmentu. Délka čepele činí 278 mm a její maximální šířka u zaobleného týlu je 32 mm. Po nálezu byl zřejmě předmět na většině povrchu neodborně mechanicky očištěn až na zlatavý kov, o čemž svědčí řada nepravidelných rýh a škrábanců, takže zbytky původní světle zelené patiny zůstaly jen na několika místech. Na relativně čistém kovovém povrchu je dobře patrné, že v některých partiích zasáhla koroze i do hloubky předmětu (obr. 1: C).

Z morfologického hlediska leží tato nepochybná zbraň se svojí zhruba 28 cm dlouhou čepelí na pomezí mezi „dlouhou dýkou“ a „krátkým mečíkem“, pokud budeme za tuto terminologickou hranici považovat délku cca 30 cm či ještě o něco menší (*Sklenář a kol.* 1992, 5, 24). Pravdou je, že za krátké meče, resp. mečíky („Kurzschwerter“) jsme zvyklí považovat spíše exempláře s vějířovitě rozšířeným či lichoběžníkovitým týlem (*Čujanová-Jílková* 1970, 25, 40, 42, 130, Abb. 12: B9; 15: A7; 66: C9; 82: B18; *Furmánek* 1973, 104-15, obr. 6: 9; 30: 5; *Torbrügge* 1959a, 40, Abb. 11: 10), než artefakty s jednoduchým oválným zakončením, které tvarově lépe naplňují naše představy o dýce, byť v tomto případě poněkud delší. Ovšem právě délka v kontrastním poměru k relativně úzké čepeli nás vede k terminologické klasifikaci této nejspíše bodné zbraně coby mečíku.

Typologická kriteria celkem jednoznačně naznačují, že předchůdce mečíku z Klecan musíme hledat mezi dýkami se zaobleným týlem a většinou dvěma nýty, které známe z bronzového inventáře mohylové kultury v Čechách (*Čujanová-Jílková* 1964, 44, 45, obr. 6: 19; 7: 14; 11: 7; 15: 33). Některé z nich jsou poměrně dlouhé (213 mm), jako např. čepel z mladomohylového (kostrového?) hrobu z Netovic u Slaného (*Beneš* 1959, 7, 42, obr. 30: 11), i když velikosti klecanského nálezu nedosahují. Nejnápadnější rozdíl však spočívá v počtu otvorů v oblém týlu, neboť se třemi nýty se setkáváme u středobronzových dýk i mečíků jen zcela výjimečně. V Čechách známe krátké bronzové dýky (d. 160 a 137 mm) se třemi nýty v oválném týlu např. z mohyly u Kbel, okr. Plzeň-jih či z mohyly na katastru obce Únehle, okr. Tachov (*Čujanová-Jílková* 1970, 40, 106, Abb. 15: A4; 62: B8, 9).

Z Moravy pochází ojedinělý nález dlouhé bronzové dýky (mečíku) se zaobleným týlem a třemi otvory pro nýty z Kozlan, okr. Vyškov (obr. 1: D). Tento exemplář o délce 245 mm má dvě rýhy podél plošně klenutého středového žebra a svým tvarem i celkovými rozměry je nálezu z Klecan již velmi blízko (*Furmánek* 1973, 62, 106, obr. 32: 4). Další poměrně přesnou analogii nám pak poskytuje bronzový mečík se dvěma rýhami podél břitu čepele dlouhé 304 mm a třemi nýty v oblém týlu o šířce 33 mm, nalezený u kostrového pohřbu 1 v mohyle 31 u obce Brunn v Horní Falci (obr. 1: E). Tento mečík, řazený k typu Batzhausen, doprovázela v hrobě sekera se schůdkem a keramická nádoba, rozpadlá na střepy (*Torbrügge* 1959b, 149, Taf. 33: 1). Přestože se s tímto typem krátkých mečů zřejmě můžeme ojediněle setkat již v horizontu Lochham (Br B1), jak by snad mohly naznačovat průvodní nálezy z eponymní lokality Batzhausen, těžiště jejich výskytu leželo nejspíše až v mladomohylovém období (horizont Asenkofen – Br C, resp. Br C2), kam lze patrně datovat i jediný exemplář se třemi nýty ze zmíněné lokality Brunn (*Schauer* 1971, 30, 31, Taf. 4: 39).

Z nejmladších dýk s oválným týlem a středovým žebrem, řazených do stupňů Br B2 až Br C, lze zřejmě odvodit dýky s trojúhelníkovitě hrotitým týlem, jak by mohly ukazovat exempláře s náznakem zahrocení týlu a třemi nýty z mohylníku ve Velkých Hostěrádkách, okr. Břeclav (*Furmánek* 1973, 92, 96, 106, obr. 48: 1; 50: 9). Pokročilé tvary dýk s oblým až trojúhelníkovitým týlem a třemi nýty jsou pak v oblastech jižně (Peschiera) i severně od Alp charakteristické pro mladobronzový stupeň Br D (*Müller-Karpe* 1959, 92, Taf. 25-32). Podobný vývoj mohl probíhat také u jejich delších variant (mečíků), což by vedlo k postupnému trojúhelníkovitému protažení původně oblého týlu mladomohylových exemplářů a celkovému prodloužení čepele. Tím by prakticky vznikly meče s převážně třemi nýty v úzkém zahroceném týlu, známé jako typ Rixheim, které se v řadě variant objevují v horizontu Riegsee (Br D) na počátku popelnicových polí (*Müller-Karpe* 1959, Abb. 23: 16; *Schauer* 1971, 61-75, Taf. 25-33).

Podíváme-li se na středobronzové mečíky se zaobleným týlem typu Batzhausen, k nimž lze s určitou rezervou řadit i nález z Klecan, z hlediska jejich geografického rozšíření, tak se s nimi setkáváme především na území Bavorska (Horní Falc), severního Hesenska a jižního Durynska (*Schauer* 1971, 31,

Taf. 112: B). Vcelku nepočetné nálezy z našeho území jsou tak relativně nejvýchodnější, neboť v oblastech dále na jihovýchod (Karpatská kotlina, severní Balkán) se podobné exempláře již prakticky neobjevují (Kemenczei 1988, 14, 15, Taf. 3: 30-33), či jsou dokonce datovány až do pozdní doby bronzové (Harding 1995, 17, Taf. 2: 14, 15).

Závěrem tedy můžeme shrnout, že nově registrovaný nález z Klecan naleží k nepříliš rozšířenému typu krátkých bronzových mečů (mečíků) s obloukovitým týlem, plochým středovým žebrem a postranními rýhami podél břitu, jehož neobvyklost je dána především použitím tří nýtů k upevnění rukojeti z organické hmoty. Jelikož nám chybí jakýkoliv průvodní materiál, jsme při pokusu o jeho časové zařazení odkázání výhradně na typologicko-chronologické srovnání, ukazující v tomto případě nejspíše na mladší období středobronzové mohylové kultury (Br C).

PhDr. Ing. Lubor Smejtek, Ph.D.
Ústav archeologické památkové péče
středních Čech
Nad Olšinami 3/448
CZ – 100 00 Praha 10
smejtek@volny.cz

PhDr. Naďa Profantová, CSc.
Akademie věd ČR
Archeologický ústav, v. v. i
Letenská 4
CZ – 118 01 Praha 1
profantova@arup.cas.cz

Mgr. Michal Ernée, Ph.D.
Akademie věd ČR
Archeologický ústav, v. v. i.
Letenská 4
CZ – 118 01 Praha 1
ernee@arup.cas.cz

LITERATURA

- Beneš 1959
- A. Beneš: K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách. Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. 13, 1959, 1-96.
- Čujanová-Jílková 1964
- E. Čujanová-Jílková: Východní skupina českokalcké mohylové kultury. Pam. Arch. 55, 1964, 1-81.
- Čujanová-Jílková 1970
- E. Čujanová-Jílková: Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen. Arch. Stud. Mat. 8. Praha 1970.
- Ernée/Smejtek 2004
- M. Ernée/L. Smejtek: Dvě sídliště jámy mohylové kultury střední doby bronzové v Praze 9-Miškovicích. Archeologie ve středních Čechách 8, 2004, 261-285.
- Ernée et al. 2011
- M. Ernée/N. Profantová/H. Březinová/J. Frána/A. Mayer/P. Stránská: Pohřebiště úmětice kultury v Klecanech, okr. Praha-východ. Arch. Rozhledy 63, 2011, 307-330.
- Furmánek 1973
- V. Furmanek: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
- Hájek 1947
- L. Hájek: Nová skupina mohylové kultury doby bronzové v Čechách. Hist. Slov. 5 (Eisnerov sborník), 1947, 63-74.
- Harding 1995
- A. Harding: Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien. PBF IV/14. Stuttgart 1995.
- Kemenczei 1988
- T. Kemenczei: Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). PBF IV/6. München 1988.
- Krutina/Profantová 2001
- I. Krutina/N. Profantová: Pohřebiště v areálu hradiště v Klecanech, okr. Praha-východ. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2000. Zprávy ČAS - supplément 45, 2001, 25.
- Militký/Profantová 2007
- J. Militký/N. Profantová: Nález keltské zlaté mince v raně středověkém hrobě na pohřebišti v Klecanech (okr. Praha-východ). Num. Sborník 22, 2007, 19-29.
- Müller-Karpe 1959
- H. Müller-Karpe: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin 1959.
- Profantová 2008
- N. Profantová: Pohřebiště v Klecanech č. I, okr. Praha-východ, v zahradě bývalého zámku, dnešní část skautská zahrada. Nepublikovaná NZ čj. 6293/08, ArÚ AV ČR Praha 2008.
- Profantová 2009a
- N. Profantová: Raně středověké pohřebiště Klecany I – přínos výzkumu v r. 2005 In: P. Dresler/Z. Měřínský (eds.): Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. AMMS Suppl. 2. Brno 2009, 82-93.

- Profantová 2009b* N. Profantová: Klecany (okr. Praha-východ), ul. Na hradišti – polykulturní pravěké sídliště. In: Archeologické výzkumy v Čechách 2008. Zprávy ČAS – supplément 75, 2009, 21.
- Profantová/Stránská/Hájek 2007* N. Profantová/P. Stránská/M. Hájek: Dětské hroby na raně středověkých pochovištích Klecany I, II ve světle poznatků antropologie, antropogenetiky a archeologie. Štud. Zvesti AÚ SAV 42, 2007, 141-152.
- Schauer 1971* P. Schauer: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). PBF IV/2. München 1971.
- Sklenář 1992* K. Sklenář: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie. Praha 1992.
- Sklenář a kol. 1992* K. Sklenář a kol.: Archeologický slovník 2. Kovové artefakty 1. Praha 1992.
- Smejtek 2005* L. Smejtek: Praha bronzová. In: M. Lutovský/L. Smejtek a kol.: Pravěká Praha. Praha 2005, 349-590.
- Torbrügge 1959a* W. Torbrügge: Die Bronzezeit in Bayern. Stand der Forschungen zur relativen Chronologie. Berichte der Römisch-Germanischen Kommission 40, 1959, 1-78.
- Torbrügge 1959b* W. Torbrügge: Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Kallmünz/Opf 1959.
- Vencl/Zadák 2000* S. Vencl/J. Zadák: Keramický depot mohylové kultury střední doby bronzové z Prahy 9 – Běchovic. Arch. Rozhledy 62, 2000, 211-258.

BRONZE SHORT SWORD FROM KLECANY, PRAGAE-EAST DISTRICT

L u b o r S m e j t e k – N a d á P r o f a n t o v á – M i c h a l E r n é e

The paper deals with a bronze short sword found in an inhumation grave of the Middle Danubian Tumulus culture in Klecany, in the northern border of Prague, which has not been registered in the scientific literature yet. The grave was discovered in nowadays non-existent brick factory on the eastern edge of the village near the cadastral Přemyšlení sometime during the World War II (Fig. 1: A-B). In addition to the sword should have also contained shards of ceramic vessels which were not preserved. The short sword with curved rear, with three holes for rivets and grooves on the both sides along the blade had an inlaid (?) organic grip (wooden ?) according to a finder son, that unfortunately fell apart (Fig. 1: C). The find is held in a private property and the owner allowed providing only its photographic documentation. The short sword with a blade length of 278 mm and 32 mm width of the rear has typological origin in Middle Bronze Age daggers with oval rear, which have three rivets for fastening organic grip only rarely (Fig. 1: D). With some circumspectness we can assign the sword to the Batzhausen type, comprising also till now sporadic exemplars of short swords with three rivets (cf. Brunn, Upper Palatinate – Fig. 1: E). In further development of daggers has originated a triangular pointed rear sometimes also with three holes for rivets. A similar trend towards the beginning of the Urnfield period (Bz D) apparently can be observed on short swords, respectively swords (Rixheim type). Short swords of the Batzhausen type we can also observe out of our territory, particularly in Bavaria, northern Hesse and southern Thuringia. As we are missing any collateral finds, we can rely on the dating of the find from Klecany only on typological-chronological comparison, probably showing on the late period of the Middle Danubian Tumulus culture in this case (Asenkofen horizon – Br C, respectively Br C2).

Translated by Dana Marková

HROB ZE STŘEDNÍ DOBY BRONZOVÉ Z LUŽIC

STANISLAV STUCHLÍK

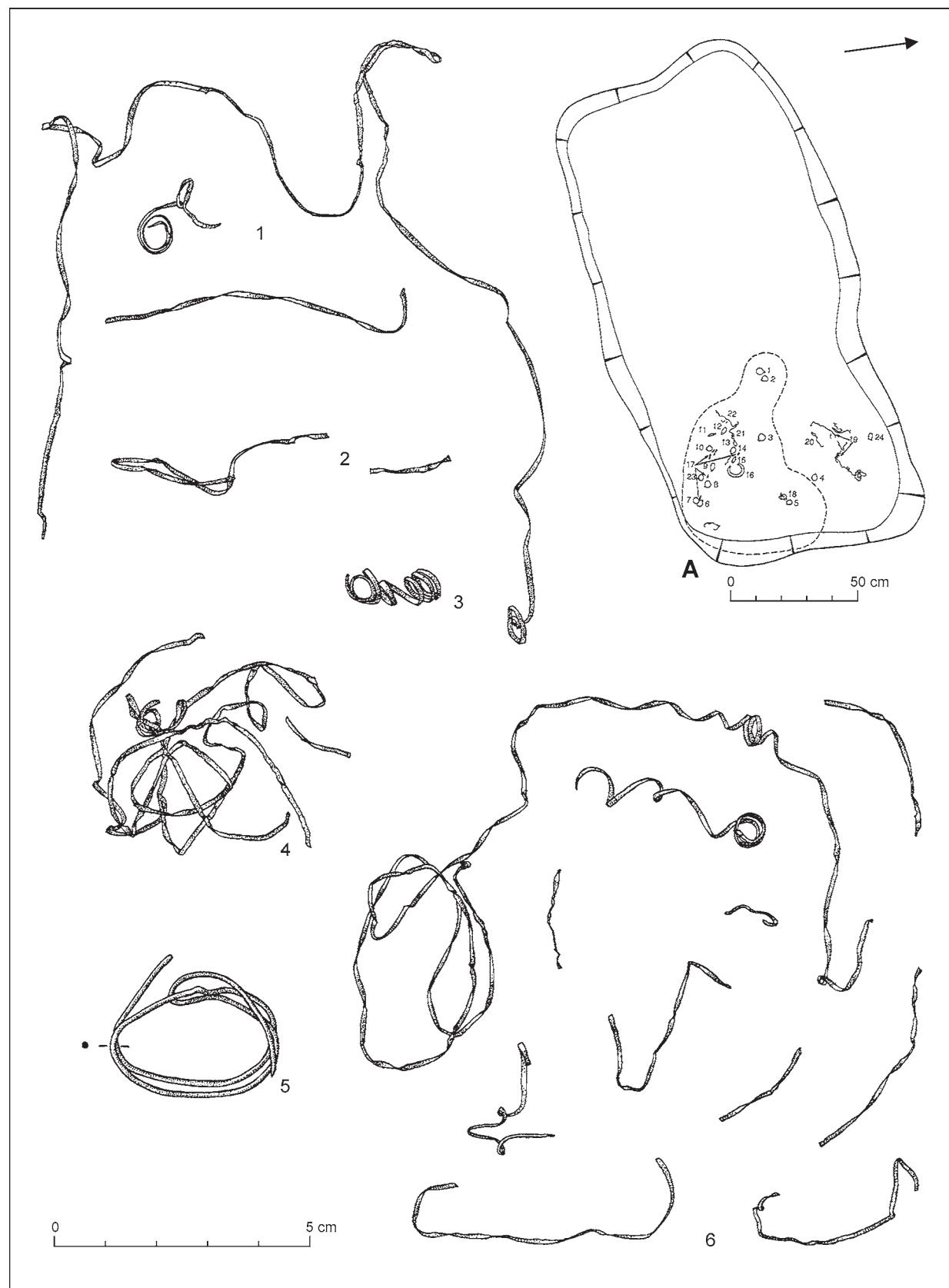
Od roku 1981 téměř po celé desetiletí probíhal výzkum pohřebiště z období stěhování národů v Lužicích na jižní Moravě (okr. Hodonín), během něhož bylo odkryto 120 hrobů (*Klanica* 1993, 59). Naleziště se rozkládá na nevýrazném návrší severně od silnice Lužice – D. Bojanovice v trati U starého (U kříže). V sezóně v r. 1989 se narazilo i na několik objektů, které obsahovaly nálezy ze střední doby bronzové. Jeden z nich byl označen jako hrob 109.¹ Šlo o objekt nepravidelného obdélníkového tvaru o délce 195 až 210 cm, šířce 90 až 105 cm a hloubce 15 cm (hl. od povrchu 70 cm) orientovaný ve směru zhruba SV-JZ (obr. 1: A). Po kostře se nenašly žádné stopy a pouze v sv. části objektu zůstala zachována početná kolekce předmětů středodunajské mohylové kultury. Tvořily ji svitek zlatého drátu (1), pásky ze zlatého plechu (2-6), zdobený bronzový náramek (7), 17 bronzových závěsků s trnem (8-24) a několik drátěných spirálek (25).

POPIS NÁLEZŮ

1. Deformovaný svitek ze zlatého drátu kruhového průřezu svinutý do 2,5 závitu s jedním koncem sekundárně přehnutým zpět. Ø kroužku 33 mm; Ø drátu 1 mm; váha 3,006 g. Složení: Au 77,43 %; Ag 22 %. Inv. č. 33/L (obr. 1: 5).
2. Tři nestejně dlouhé, pokrčené a zkroucené pásky ze zlatého plechu. D. 58, 33 a 15 mm; Š 1 mm; S 0,1 mm; váha 0,991 g. Složení: Au 83,4 %; Ag 15,3 g; Cu 0,3 %. Inv. č. 34/L (obr. 1: 4).
3. Tři nestejně dlouhé, pokrčené a zkroucené plechové pásky. D ca 55 až 350 mm; Š 1 mm; S 0,1 mm; váha 1,962 g. Složení: Au 87,03 %; Ag 12,03 g. Inv. č. 35/7 (obr. 1: 1).
4. Jedenáct nestejně dlouhých, pokrčených a zkroucených pásků z úzkého plechu. Š 1 mm; S 0,1 mm; váha 0,906 g. Složení: Au: 81,33 %; Ag 18,2 %. Inv. č. 36/L (obr. 1: 6).
5. Dva nestejně dlouhé, pokrčené a zkroucené plechové pásky. D 75 a 16 mm; Š 1 mm; S 0,1 mm; váha 0,200 g. Složení: Au 84,8 %; Ag 14 %. Inv. č. 37/L (obr. 1: 2).
6. Deformovaná spirálka z úzkého plechového pásku. D 19 mm; Ø spirálky 0,7 mm; Š pásku 1 mm; S pásku 0,1 mm; váha 0,208 g. Inv. č. 38/L (obr. 1: 3).
7. Masivní bronzový C-náramek kosočtvercového průřezu a při zúžených oblých koncích oválného průřezu. Na obou koncích jsou tři skupiny 4-5 příčných ryh. V části s kvadratickým průřezem je hřbetní část zdobena šesti podélnými úzkými žlábkami, v nichž jsou jemně vybíjené body. Max. Ø náramku 70 mm; max. S 13 mm. Inv. č. 590-165/89 (obr. 2: 1).
- 8.-24. Sedmnáct drobných terčovitých závěsků s nízkým středovým trnem, dvěma soustřednými mělkými žlábkami a závěsnou trubičkou, která je dochována pouze u některých exemplářů. Ø terče 20-28 mm; S 1-2 mm; S v místě trnu 4-6 mm. Inv. č. 590-166/89 (obr. 2: 3-19).
25. Různě dlouhé spirálky svinuté z bronzové tyčinky s průřezem čočkovitým nebo obdélníkovým s podélným žebřkem. Max. D 22 mm; Ø spirály 3,5 mm. Inv. č. 590-184/89. (obr. 2: 2).

Poněkud nejasné jsou nalezové okolnosti studovaného objektu. Nepravidelně obdélníkový tvar o rozměrech 195-210 cm x 90-105 cm a hloubce 15 cm svými rozměry odpovídá běžné jámě pro kostrový pohřeb. Nepodařilo se sice rozpoznat pozůstatky po kostře, ale složení nalezených předmětů, jejich charakter a rozložení v hrobové jámě nedovoluje pochybovat o tom, že máme před sebou hrobovou výbavu. Absence kosterních pozůstatků nepředstavuje v hrobech středodunajské mohylové kultury žádnou zvláštnost. Na mohylových pohřebištích je to zcela běžné, a to nejen ve střední době bronzové (*Čujanova-Jílková* 1964, 21; *Stuchlík* 2006, 163). J. Böhm již před lety přišel s názorem, že špatná zachovalost kostí může souviset s fyzickými vlastnostmi mohylového lidu (*Böhm* 1941, 258). To však asi nebude tím pravým důvodem, protože zcela strávené kostry jsou zmiňovány i v mohylách z pozdního eneolitu (*Červinka* 1909, 36), ale kostry scházejí například i ve slovanských mohylách.

¹ Děkuji vedoucímu výzkumu Doc. PhDr. Zdeňkovi Klanicovi, DrSc. za poskytnutí souboru ke zpracování.

Obr. 1. Lužice (okr. Hodonín). Plán hrobu a zlaté ozdoby z hrobu.

ROZBOR NÁLEZŮ

Hrob z Lužic se nevyznačuje velkou variabilitou milodarů. Vedle zlatých plechových pásku a stočeného drátu se v něm objevil již jen bronzový náramek, terče s trnem a drobné spirály. K nejvzácnějším nálezům patří zlaté ozdoby o celkové váze 7,173 g, protože dosud se zlato ve střední době bronzové objevilo na Moravě jen na sedmi nalezištích (*Stuchlík 2009*). V Čehovicích jde o hromadný nález a v Přítlukách o nálezy ze sídliště, zatímco v Boroticích, Heršpicích, Olomouci, Tulešicích se zlaté ozdoby našly v hrobech. Hrob z Lužic je na Moravě teprve sedmým nalezištěm a pátým hrobem ze střední doby bronzové z něhož pocházejí zlaté výrobky.

Zcela neobvyklým výrobkem jsou na Moravě úzké, papírově tenké zlaté pásky (obr. 1: 1-4, 6). Všechny jsou různě pokroucené, takže je téměř nemožné zjistit přesnou délku, ale jejich váha činí 4,167 g. Nejmenší fragment je dlouhý pouze 11 mm, nejdelší přibližně 350 mm. Šířka se pohybuje kolem 1 mm, síla činí jen 0,1 mm. Tyto plíšky, zachované v 19 nestejně dlouhých kouscích, jsou zainventovány pod 5 inventárními položkami, ačkoliv původně byly patrně součástí jednoho předmětu. Kromě Lužic obsahoval na Moravě pásky obdobného charakteru pouze hrob II z období stěhování národů na Žuráni u Brna (*Poulík 1995, 62, Abb. B: 8*). Chronologický rozdíl téměř dvou tisíciletí však jednoznačně vylučuje veškeré spojenosti obou ozdob.

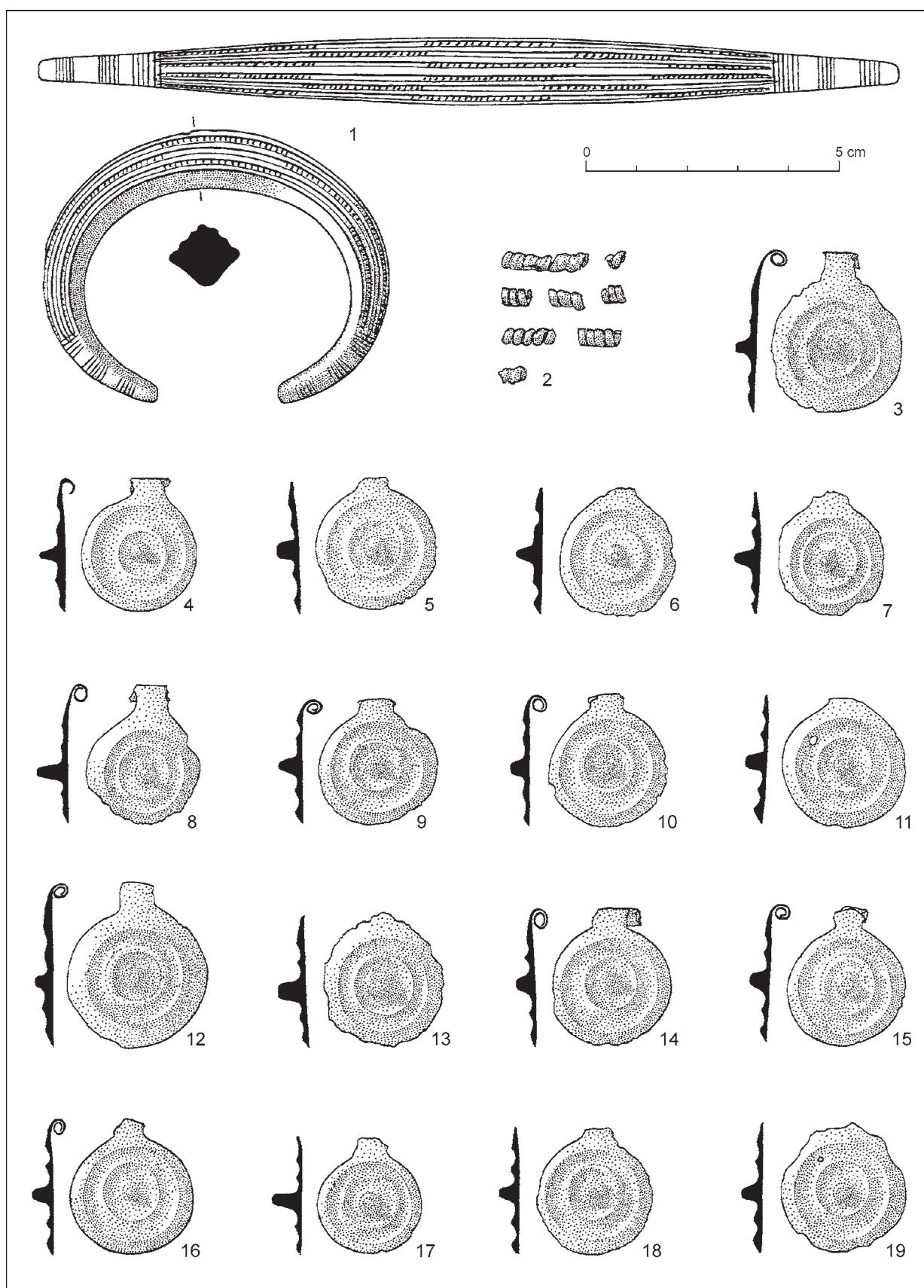
Podobné pásky z tence roztepaného zlatého plechu se objevily na několika pohřebištích českofalcké mohylové kultury v západních Čechách. V mohyle 6 z Chocenic – Chýlin se našly dva pásky: první široký 1 mm měl délku asi 570 cm, druhý o šířce 2 mm byl dlouhý 150 cm. Středem obou se táhne sotva patrné plastické žebírko. Z téže mohyly pocházejí ještě tři nepravidelně kruhové spirálky o průměru cca 15 mm, svinuté ze stejných pásků (*Čujanová-Jílková 1975, 75, obr. 10: 4, 5, 9-11*). V podstatě stejně proužky o šířce 3 mm a délce 1500 a 1610 mm se středovou podélnou rýhou pocházejí z mohyly 3 a 22 v Nové Huti – Dyšině (*Čujanová-Jílková 1975, 76, obr. 1; 11: 11; 13: 16*). Asi 30 úzkých pásků (šířka 0,9-1,1 mm, délka 16-101 mm) z tenkého plechu patřilo k depotu náramků, slitků a jantarových korálků z Křenovic na Písecku (*Dubský 1949, 91; Hásek 1955, 668; Kytilcová 1964, 533*). V Blovicech na Plzeňsku byly v mohylách zase nalezeny „zlaté třásně“ (*Hásek 1955, 668*).

Kromě analogií ze západních a jižních Čech najdeme artefakty podobného druhu již jen v Řecku. V hrobovém okruhu A v Mykénách patřil k bohaté výbavě šachtového hrobu V s mnoha zlatými předměty rovněž svažek úzkých zlatých pásků širokých 2 mm, jejichž jeden konec byl v délce 1,5 cm trubičkovité svinut (*Karo 1930, 124, Taf. LVI: 639*). Podobný, ale poněkud méně bohatý svažek se nalezl rovněž v hrobě v Peristerii (*Vermeule 1969, Pl. XLIV: B*). Jiné zlaté proužky získané při výzkumu dalšího mykénského hradu v Pylosu jsou vystaveny v expozici Národního muzea v Athénách.

Pro určení funkce těchto neobvyklých výrobků neposkytly nalezové okolnosti v Lužici nejmenší podklady. Všechny proužky ležely rozhozeny v jedné části hrobové jámy společně s terčovými závěsky a náramkem. V Čechách je situace jen o málo lepší. Analogické kusy z mohyly z Chocenic – Chýlin, odkud není zachována dokumentace, se našly údajně u hlavy a další u nohou pohřbené osoby, kterou podle dvou jehlic byla zřejmě žena (*Čujanová-Jílková 1975, 88, 115*). Pásy z Nové Hospody se našly v mužských hrobech se zbraněmi, respektive s jednou jehlicí a u exempláře z mohyly 3 se předpokládá, že snad byl provlékaný v řidší látce (*Čujanová-Jílková 1975, 92, 115*). V původním uložení nalezený svažek z Mykén je interpretován jako chochol přilby (*Karo 1930, 219*). Jednotlivé pásky byly též součástí zlatých vah z hrobu III v Mykénách, kde držely misky ze zlatých terčíků (*Karo 1930, Abb. 13; Taf. XXXIV*).

Pásy z Chocenic – Chýlin patří na základě dvojice jehlic typu Wetzleinsdorf do stupně B B, třebaže vzhledem k plochým náramkům s rytou výzdobou již nelze uvažovat o jeho nejstarší části (*Čujanová-Jílková 1975, 108*). Ostatní zlaté proužky ze západních Čech jsou datovány, jako většina hrobů se zlatým inventárem českofalcké mohylové kultury, do stupně B C (*Čujanová-Jílková 1975, 125*). Hrobový okrsek A v Mykénách patří do LH I (*Karo 1930, 18*), což v absolutní chronologii představuje zhruba 16. stol. před n. l.

Druhým zlatým předmětem z Lužice je do 2,3 závitů stočený drát o průměru 33 mm a váze 3,006 g (obr. 1: 5). Analogii mezi zlatými předměty představuje pětinásobně svinutý exemplář z vrstvy v Přítlukách, který na základě dalších nálezů z lokality (*Stuchlík 1979, tab. 31-37*) můžeme zařadit do počátečního období středodunajské mohylové kultury ve stupni B B1 (*Stuchlík 1996, 107, tab. 5: 58; 33: 2*). Zlaté spirálky z jednoduchého drátu se vyskytly na pohřebištích českofalcké mohylové kultury v Horním Metelsku, Milínově-Javoru a Nové Huti (*Čujanová-Jílková 1975, obr. 8: 9; 11: 13,15; 25: 1,25*). Jejich datování je tedy zcela závislé na složení nalezových souborů, k nimž spirálky náleží a ve většině případů jde o stupeň B C (*Čujanová-Jílková 1975, 124, 125*). Jedinou výjimkou je hrob 6 z Chocenic – Chýlin, který je datován do staršího mohylového stupně v B B (*Čujanová-Jílková 1975, 124, obr. 10: A*).

Obr. 2. Lužice (okr. Hodonín). Bronzový náramek, terčovité závěsky a bronzové spirálky z hrobu.

Důležitou součástí hrobového celku z Lužic je masivní bronzový náramek. Pro C-náramek kosočtvercového průzezu s podélnými mělkými žlábky na hřbetní části (obr. 2: 1) neznáme v soudobém materiálu žádnou analogii ani vzdálenou obdobu. Masivním provedením připomíná mnohé kruhové ozdoby rukou ze střední doby bronzové. Řady jemných důlků v rýhách poněkud upomínají na široké náramky s podélnými žebírky či žlábky, které se objevily v hrobech ze staršího období středodunajské mohylové kultury v Želeticích (*Furmánek 1973, obr. 5: 2, 4, 7, 8*) nebo Hruškách (*Stuchlík 2009, obr. 1: 6, 7*). Oba celky je možno na základě srpovitých jehlic datovat do stupně B B1, což naznačuje i časové zařazení náramku.

Správnost tohoto datování potvrzuje náhrdelník tvořený 17 terčovitými závěsky s trnem, mezi nimiž byly drobné drátěné spirálky (obr. 1: 2-19). Ve všech 17 případech jde o poměrně malé exempláře o průměru 20 až 28 mm s nízkým trnem, kolem něhož jsou 2 soustředné žlábky. K. Willvonseder (1937, 144, 145) tuto formu závěsků datoval do stupně B B1, zatímco V. Furmanek (1982, 323) počítá s jejich výskytem v závěru starší a na počátku střední doby bronzové. Velmi časté jsou v Karpatské kotlině, kde jsou kladený do kosziderského horizontu (*Mozsolics 1967, 92; Kovács 1977b, 61, Abb. 1*), případně B. Hänsel (1968, 120) do jeho stupňů MD I a MD II. Do počátečního úseku střední doby bronzové jsou řazeny i početné exempláře z Německa (*Rittershofer 1983, 239-247, Abb. 18: 1; 19: 10-13; 37: 6; 42: 2-5*). Výskyt na počátku stupně B B potvrzuje i soubor bronzové industrie z mohyly 65 v Plzni – Nové Hospodě, k němuž náležely dva náramky, dvě jehlice s očkem a dvacet drobných terčovitých závěsků s trnem (*Jílková 1955, 170, obr. 77*).

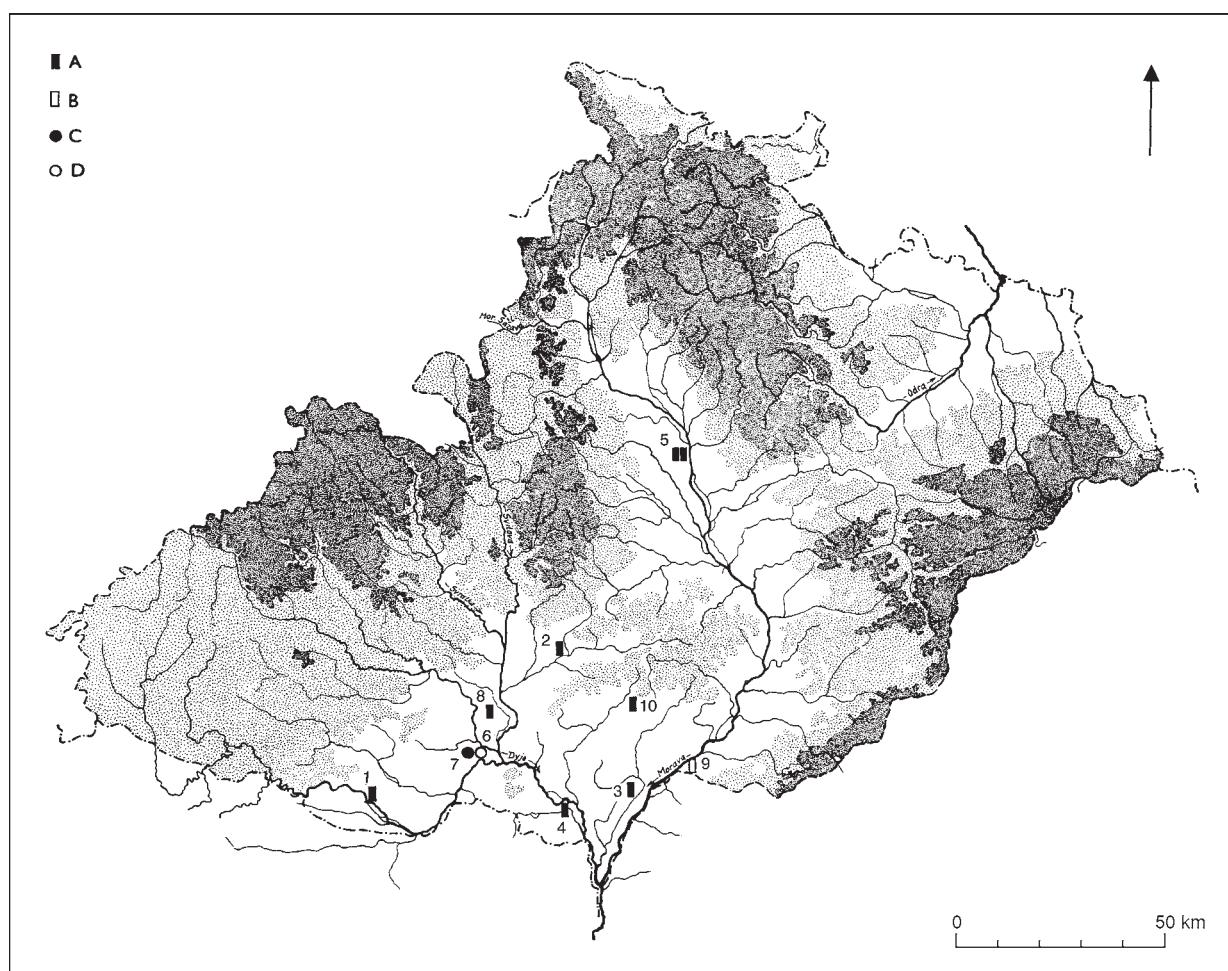
Na Moravě se 13 menších exemplářů s nízkým trnem objevilo v hrobě z Nejdku (*Furmánek 1973, obr. 38: 1-13, 17*), který je srpovitou jehlicí datován do stupně B B1. Do počátečního úseku střední doby bronzové patří rovněž porušený hrob ze Smolína, k jeho obsahu patřily dvě jehlice s otvorem v krčku a pět terčovitých závěsků s trnem (*Čižmář/Geislerová/Unger 2000, 225, obr. 159*). Stejně starý je závěsek s poněkud vyšším trnem a 3 žebírky ze sídliště stupně B B1 v Přítlukách (*Stuchlík 1979, 99, 100, tab. 35: 11*) a rovněž hrob z Pasohlávek (*Stuchlík 1993, obr. 172*), který vedle 5 velkých závěsků obsahoval ještě srpovitou jehlici, 4 masivní C-náramky s bohatou výzdobou, bronzové spirálky a 10 pukliček. Zařazení do počátečního úseku stupně B B podporuje i keramická imitace tohoto šperků ze staromohylového sídliště v Křižanovicích (*Stuchlík 1992, 34, Abb. 21: 18*).

Na základě terčovitých závěsků (obr. 2: 13-19) a do jisté míry i C-náramku (obr. 2: 1) můžeme hrob z Lužic spolehlivě datovat do stupně B B1. Znamená to tedy, že zlaté pásky z Lužice (obr. 1: 1-4, 6) jsou mladší než svazky podobných zlatých pásků z Mykén (*Karo 1930, 124, Taf. LVI: 639*). Jsou však poněkud starší než podobné artefakty z Čech, kde jen exempláře z Chocenic – Chylína můžeme rámcově zařadit do stupně B B (*Čujanová-Jílková 1975, 108*), zatímco zbývající až do stupně B C.

Hrob z Lužic, jehož výbavu tvořily pouze bronzové a zlaté ozdoby, zapadá svým charakterem a datováním do skupiny poměrně bohatých hrobů z počátku střední doby bronzové na Moravě, které spojuje absence keramických milodarů (*Stuchlík 2009, 58, 59*). Patří mezi ně celky obsahující jednu nebo dvě bronzové jehlice a čtyři náramky. V hrobě I z mohyly 9 v Boroticích doplňoval dvě jehlice s terčovitou hlavicí a čtyři C-náramky ještě drobný závěsek (*Stuchlík 2006, obr. 53*). Hrob z Hrušek, pokud náhodou nešlo původně o dva hroby, obsahoval dvě srpovité jehlice a dokonce pět náramků, z toho tři masivní C – náramky a dva náramky s žebírkou (*Stuchlík 2009, obr. 1*). Výbavu pohřbu ze Želetic tvořily dvě srpovité jehlice, dva masivní C-náramky a dva náramky s žebírkou a vše doplňovala spirálovitá drátěná trubička (*Furmánek 1973, 96, obr. 50: 2, 4, 7, 8; Stuchlík 2009, obr. 6*). Pouze jedna jehlice se našla v hrobě v Pasohlávkách, ale doprovázely ji čtyři masivní C-náramky s bohatou výzdobou, pět velkých terčovitých závěsku s trnem, 22 celých nebo ve zlomcích dochovaných plechových pukliček a několik spirálovitých drátěných trubiček (*Furmánek 1973, 80, obr. 40: 1-6, 8, 9, 11-16; Rzechak 1899, 395*).

Keramika se nenašla ani kostrovém hrobě z Nejdku s jehlicí s terčovitou hlavicí a tordovanou jehlou a 13 terčovitými závěsky (*Freising 1936, 22, Abb. 1; Furmanek 1973, 76, obr. 38: 1-13, 17*). Akeramický horizont z počátku střední doby bronzové doplňuje i garnitura ozdob z kostrového hrobu ze Smolína, která obsahovala dvě jehlice s otvory v krčku a pět terčovitých závěsků s trnem (*Čižmář/Geislerová/Unger 2000, 225, obr. 159*). Obdobně zemřelí ze dvou kostrových hrobů ze stupně B B1 v Olomouci – Slavoníně vlastnili početnou výbavu tvořenou bronzovou industrií, zlatými ozdobami a jantarovými korálky, ale ani v jednom se nevyskytla keramika (*Šmid 1997, 260, 261, obr. 6, 7*). Vzhledem ke složitým kulturním poměrům na střední Moravě na počátku střední doby bronzové však nelze spolehlivě určit kulturní příslušnost obou pohřbených jedinců.

Obdobná je i situace v Rakousku, kde se nádoby v hrobech nejstaršího stupně mohylové kultury objeví jen výjimečně (*Willvonseder 1937, 44*). O slabém zastoupení keramiky v nejstarším stupni středodunajské mohylové kultury ve středních Čechách píše i A. Beneš (1959, 36).

Obr. 3. Rozšíření hrobů z počátku střední doby bronzové. A – kostrový hrob bez keramiky, B – kostrový hrob s keramikou, C – žárový hrob bez keramiky, D – žárový hrob s keramikou. 1 – Borotice, 2 – Hrušky, 3 – Lužice, 4 – Nejdek, 5 – Olomouc-Slavonín, 6 – Pasohlávkы-hřbitov, 7 – Pasohlávkы-Reimanovo pole, 8 – Smolín, 9 – Sudoměřice, 10 – Želetice.

Jednu z mála výjimek představuje žárový hrob ze hřbitova v Pasohlávkách, který kromě dvou C-náramků s bohatou rytou výzdobou a jehlice s terčovitou hlavicí a otvorem v krčku obsahoval i zdobenou amforu (Benkovský-Pivovarová 1976, 30, Abb. 6: 6-8; Furmanek 1973, 80, obr. 40: 7, 10, 18). Tři nádoby, a to mísa, džbánek a šálek, tvořily společně s jehlicí a malým tyčinkovitým náramkem výbavu kostrového hrobu ze Sudoměřic (Kalousek 1958, obr. 1). Nálezy z tohoto celku jsou velmi starobylé a projevuje se na nich velmi silný vztah k věteřovské skupině, což se plně projevilo při novějším a přesnějším nakreslení keramiky (Stuchlík 1979, tab. 38; 1992, 32, Abb. 20). Společně s některými nálezy ze sídlišť v Křižanovicích (Stuchlík 1971; 1992, 34, Abb. 21) a Přítlukách (Stuchlík 1979, tab. 31-37) patří do horizontu vznikající středodunajské mohylové kultury, který předchází výše zmíněný horizont hrobů s akeramickou výbavou. Samozřejmě stranou necháváme hroby bez zachovaných nálezových celků nebo s neúplnými okolnostmi, jako jsou např. Dambořice (Furmanek 1973, 38, obr. 8: 12, 13), Klentnice (Furmanek 1973, 56, obr. 31: 2, 5, 6), Šatov (Furmanek 1973, 86, obr. 44: 1, 21, 32), Trboušany (Hrubý 1950, 397) nebo Tulešice (Podborský/Vildomec 1972, 222; Stuchlík 1990, 134, 135, obr. 6), u nichž není jistá souvislost keramiky s bronzovým inventářem.

V Rakousku patří k nečetným výjimkám kostrový hrob z Regelsbrunnu, který vedle dvou srpovitých jehlic a dvou spirálovitých nárameníků obsahoval ještě malý džbánek na lalůčkovitých nožkách (Will-vonseder 1937, 387, 388, Taf. 23). Zřejmě zcela jiná je situace v karpatské mohylové kultuře na Slovensku a v Maďarsku, kde se keramika v hrobech z počátečního stupně objevuje běžně. Příkladem toho jsou hroby 4, 11, 17, 18 nebo 24 z pohřebiště v Dolném Petru na Slovensku (Dušek 1969, Abb. 5: 12-14; 7: 1-4; 8: 1-4; 9; 11; 12: 1-10) nebo hroby 188 a 342 v Tiszafüredu v Maďarsku (Kovács 1975, 25, 35, 36, Fig. 25a; Pl. 19-188; 31-342).

Prof. PhDr. Stanislav Stuchlík, CSc. et DSc.
 Slezská Univerzita v Opavě
 Ústav archeologie
 Masarykova třída 343/37
 CZ – 746 01 Opava
 s.stuchlik@seznam.cz

LITERATURA

- Beneš 1959* A. Beneš: K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách. *Sborník Národ. Muz.* 13, 1959.
- Benkovsky-Pivovarová 1976* Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Endatierung des Kulturkreises Maďarovce-Veteřov-Böheimkirchen. *Germania* 54, 1976, 341–359.
- Böhm 1941* J. Böhm: Kronika objeveného věku. Praha 1941.
- Červinka 1909* I. L. Červinka: O mohylách moravských I. Mohyly na Záhoří. Olomouc 1909.
- Čižmář/Geislerová/Unger 2000* M. Čižmář/K. Geislerová/J. Unger: Výzkumy – Ausgrabungen 1993-1998. Brno 2000.
- Čujanová-Jílková 1964* E. Čujanová-Jílková: Východní skupina českofalcké mohylové kultury. *Pam. Arch.* 55, 1964, 1-81.
- Čujanová-Jílková 1975* E. Čujanová-Jílková: Zlaté předměty v hrobech českofalcké mohylové kultury. *Pam. Arch.* 66, 1975, 74-132.
- Dubský 1949* B. Dubský: Pravěk jižních Čech. Blatná 1949.
- Dušek 1969* M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.
- Freising 1936* H. Freising: Ein mittelbronzezeitlicher Fund aus Neudek. *Deutsch-mährisch-schlesische Heimat* 22, 1936, 171-173.
- Furmánek 1973* V. Furmanek: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. *Slov. Arch.* 21, 1973, 25-145.
- Furmánek 1982* V. Furmanek: Bronzové závěsky doby bronzové ze Slovenska. *Slov. Arch.* 30, 1982, 315-346.
- Hásek 1955* I. Hásek: Českomoravské zlaté nálezy z doby bronzové. *Arch. Rozhledy* 7, 1955, 659-676.
- Hänsel 1968* B. Hänsel: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn 1968.
- Hrubý 1050* V. Hrubý: Středodunajské lidstvo mohylové a jeho kultura na Moravě. Rkp. disertační práce. Brno 1950.
- Jílková 1955* E. Jílková: Příspěvek k problematice počátku mohylové kultury. *Arch. Rozhledy* 7, 1955, 165-190.
- Kalousek 1958* F. Kalousek: Hrob středodunajské mohylové kultury v Sudoměřicích (okres Hodonín). *PVM* 1, 1958, 49-51.
- Karo 1930* G. Karo: Die Schachtgräber von Mykenai. München 1930.
- Klanica 1993* Z. Klanica: Untersuchungen in Hodonín-Lužice im Jahre 1989 (Bez. Hodonín). Přehled výzkumů 1989. Brno 1993, 59.
- Kovács 1975* T. Kovács: Tumulus Culture cemeteries of Fiszafüred. Budapest 1975.
- Kovács 1977* T. Kovács: Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfeldern. *Folia Arch.* 28, 1977, 39-65.
- Kytlicová 1964* O. Kytlicová: K časovánu zařazení depotů horizontu Plzeň-Jíkalka. *Arch. Rozhledy* 16, 1964, 516-556.
- Mozsolics 1967* A. Mozsolics: Bronzfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámon und Kosziderpadlás. Budapest 1967.

- Podborský/Vildomec 1972* V. Podborský/V. Vildomec: Pravěk Znojemska. Brno 1972.
- Poulík 1995* J. Poulík: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. Slov. Arch. 43, 1995, 27-109.
- Rittershofer 1983* K.-F. Rittershofer: Der Hortfund von Bühl und seine Beziehungen. Ber. RGK 64, 1983, 139-415.
- Rzehak 1899* A. Rzehak: Über einige merkwürdige vor- und frühgeschichtliche Alterthümer Mährens. Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 3, 1899, 389-419.
- Stuchlík 1971* S. Stuchlík: Příspěvek k poznání počátku mohylové kultury na Moravě. Arch. Rozhledy 23, 1971, 140-146.
- Stuchlík 1979* S. Stuchlík: K poznání vzniku a staršího vývoje lidu středodunajské mohylové kultury na jižní Moravě. Rkp. kandidátské disertace. Brno 1979.
- Stuchlík 1990* S. Stuchlík: Počátky mohylového pohřbívání v době bronzové na Moravě. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Brno 1990, 128-145.
- Stuchlík 1992* S. Stuchlík: Die Veteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. Prähist. Zeitschr. 67, 1992, 15-42.
- Stuchlík 1993* S. Stuchlík: V lesku zlatavého bronzu. In: V. Podborský (ed.): Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 233-332.
- Stuchlík 1996* S. Stuchlík: Zlato v pravěku Moravy. Rkp. habilitační práce. Brno 1996.
- Stuchlík 1997* S. Stuchlík: Goldgegenstände aus Mähren. In: G. Lehrberger/J. Fridrich/R. Gebhard/J. Hrala (eds.): Das prähistorische Gold Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Pam. Arch. – Supplementum 7, 1997, 149, 150, 165, 166, 190, 191, 209, 297-299, Taf. 49-53.
- Stuchlík 2006* S. Stuchlík: Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. Brno 2006.
- Stuchlík v tisku* S. Stuchlík: Málo známý nález středodunajské mohylové kultury z Hrušek. Pravěk (N. Č.) 19, v tisku.
- Šmid 1997* M. Šmid: Dům a dva kostrové hroby ze střední doby bronzové ve Slavoníně u Olomouce. Pravěk (N. Č.) 7, 1997, 255-270.
- Vermeule 1969* E. Vermeule: Grece in the Bronze Age. Chicago – London 1969.
- Willvonseder 1937* K. Willvonseder : Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Leipzig 1937.

DAS GRAB AUS DER MITTLEREN BRONZEZEIT AUS LUŽICE

Stanislav Stuchlík

Im Jahr 1989 wurde im Rahmen des Gräberfeldes aus der Völkerwanderungszeit in Lužice in Südmähren (Bez. Hodonín) das Objekt 109 aus der mittleren Bronzezeit untersucht. Es hatte eine unregelmäßige Form mit den Ausmaßen 195-210 x 90-105 cm, die Tiefe betrug 15 cm (70 cm von der Oberfläche) und das Objekt wies die Orientierung ungefähr in der Richtung NO-SW auf (Abb. 1: A). Das Skelett blieb nicht erhalten und nur im nordöstlichen Teil des Objekts wurde eine Sammlung von Gegenständen der mitteldonaländischen Hügelgräberkultur gefunden. Sie enthielt eine Rolle von goldenem Draht (1), Bänder aus goldenem Blech (2-6), einen gebrochenen bronzenen Armring (7), 17 Bronzanhänger mit Dorn (8-24) und ein paar Drahtspiralen (25).

Zu den wertvollsten Funden gehören goldene Schmuckstücke mit einem Gesamtgewicht von 7,173 g, weil Gold in der mittleren Bronzezeit in Mähren bis jetzt nur auf sieben Fundstellen vorkam. Zu einem ungewöhnlichen Erzeugnis in Mähren gehören schmale goldene Bänder verschiedener Ausmaße (Abb. 1: 1-4, 6). Alle sind verdreht und ihr Gesamtgewicht beträgt 4,167 g. Ähnliche Bänder kamen auf den Gräberfeldern der böhmisch-pfälzischen Hügelgräberkultur in Chočenice – Chýlin und in Nová Huť – Dýšina vor. Goldene Bänder befanden sich im Hortfund aus Křenovice in der Region Písecko und ähnliche Funde stammen auch aus den Hügelgräbern in Blovice. Ähnliche Artefakte gehörten in Griechenland zur Ausstattung des Schachtgrabs des Grabumkreises A in Mykene und der Gruft in Peristeria. Zur Bestimmung der Funktion der goldenen Bänder lieferte das Grab in Lužica keine Anhaltspunkte. Alle Bänder lagen in einem Teil der

Grabgrube zusammen mit bronzenen Schmuckstücken. Bei den Bändern aus Nová Hospoda wird angenommen, dass sie vielleicht in grob gewebte Stoffe eingeflochten waren. Die Bänder aus Chocenice – Chýlin gehören auf Grund der Nadeln des Typs Wetzleinsdorf zur Stufe B B. Alle anderen goldenen Bänder aus Westböhmen werden in die Stufe B C datiert. Der Grabumkreis A in Mykene gehört zur Stufe LH I, was in der absoluten Chronologie ungefähr das 16. Jh. v. u. Z. darstellt. Die Sammlung der goldenen Schmuckstücke ergänzt noch eine Rolle mit einem Gewicht von 3,006 g (Abb. 1: 5). Ähnliche Exemplare wurden in Přítluky und auf den Gräberfeldern der böhmisch-pfälzischen Kultur gefunden.

Zum massiven C-Armring rhombusförmigen Querschnitts mit länglichen Rillen auf dem Rücken (Abb. 2: 1) kennen wir weder Analogien noch eine ähnliche entfernte Form. Feine Dellen in den Rillen erinnern an breite Armbänder mit länglichen Rippen oder Rinnen aus der älteren Phase der mitteldonauländischen Hügelgräberkultur in Želetice oder Hrušky. Diese Datierung bestätigt auch die Halskette aus 17 scheibenförmigen Anhängern mit Dorn (Abb. 1: 2-19). Es handelt sich um kleine Exemplare mit einem Durchmesser von 20 bis 28 mm mit einem niedrigen Dorn, um den herum eine Rippe ist. Nach K. Willvonseder ist sie in die Stufe B B1 zu datieren, während V. Furmánek mit ihrem Vorkommen am Ende der älteren und am Anfang der mittleren Bronzezeit rechnet. Sie kommen sehr oft im Karpatenbecken vor, wobei ihr Vorkommen in diesem Gebiet in den Koszider-Horizont datiert wird. Die Exemplare aus Deutschland oder die Anhänger aus dem Hügelgrab 65 in Pilsen – Nová Hospoda werden an den Anfang der mittleren Bronzezeit datiert. In Mähren kamen sie in den Gräbern aus Nejdek und Smolín vor, die in die Stufen B B1 datiert werden. In die gleiche Zeit werden auch die Anhänger aus der Siedlung in Přítluky, aus dem Grab in Pasohlávky oder die Nachahmung aus Ton aus der Siedlung in Křižanovice datiert.

Auf Grund der scheibenförmigen Anhänger (Abb. 2: 13-19) und des C-Armbands (Abb. 2: 1) kann das Grab in Lužice in die Stufe B B1 datiert werden. Das Grab aus Lužice gehört zu den Gräbern vom Anfang der mittleren Bronzezeit in Mähren, die eines gemeinsam haben - in den Gräbern fehlten Keramikfunde. In der Regel sind in der Ausstattung des Grabes eine oder zwei Bronzenadeln und vier Armbänder, was für die Verbände aus Borotice, Hrušky, Pasohlávky und Želetice gilt. Keramikfunde fehlen in den Gräbern in Nejdek, Smolín oder Olomouc-Slavonín. Eine ähnliche Situation ist in Österreich und in Mittelböhmen festzustellen. Eine Ausnahme stellen das Brandgrab aus dem Gräberfeld Pasohlávky und das Skelettgrab aus Sudoměřice dar, in deren Ausstattung auch Gefäße zu finden waren. Das Grab aus Sudoměřice enthält noch Keramikfunde mit ausgeprägten Věteřover Einflüssen und ist gemeinsam mit einigen Funden aus den Siedlungen in Křižanovice und Přítluky wahrscheinlich ein bisschen älter. Die Gräber aus Borotice, Hrušky, Lužice, Nejdek, Olomouc-Slavonín, Pasohlávky-Reimanova pole, Smolín und Želetice gehören zur voll entwickelten Stufe B B1 und stellen einen Horizont mit ziemlich reichen Gräbern mit abwesenden Keramikfunden dar.

Übersetzt von Michal Dvorecký

DEPOTY BRONZOVÝCH A ZLATÝCH VÝROBKOV NA VÝŠINNOM OPEVNENOM SÍDLISKU OTOMANSKEJ KULTÚRY V SPIŠSKOM ŠTVRTKU¹

J O Z E F V L A D Á R

V rokoch 1968-1975 realizoval Archeologický ústav SAV (AÚ SAV) v Nitre systematický výskum opevneného výšinného sídliska otomanskej kultúry v Spiškom Štvrtku, okr. Levoča (Vladár 1973; 1975; 1976). Počas výskumu v areáli opevneného sídliska sa našlo dovedna 21 depotov bronzových a zlatých ozdôb (vrátane aj ojedinelých bronzových a zlatých výrobkov). Depoty sa zistili na akropole i v niektorých príbytkoch v remeselnickej časti osady. Možno sem zaradiť aj depot, ktorý zachránil ešte pred realizáciou výskumu F. Javorský a pracovníci Podtatranského múzea v Poprade. Nálezové komplexy mali rôzny charakter a možno ich rámcovo začleniť do nasledujúcich kategórií:

A. Depoty bronzových a zlatých šperkov v príbytkoch rodovej aristokracie na akropole

Nepochybne najvýznamnejším sídliskovým objektom na sídlisku je obj. 5/68 – príbytok, v ktorom sa zistili tri depoty: a) v severovýchodnej časti príbytku v kamennej skrinke pod úrovňou podlahy sa našiel depot 5 bronzových sibinských náušníc; b) v severozápadnej časti príbytku – v blízkosti valu – sa našiel bronzový depot, v ktorom boli zastúpené rôzne ozdoby. Tu sa našla aj nádobka, v ktorej boli náušnice sibinského typu, dve špirálové ozdoby zo zlatého drôtu, ukončené ružicami a zvitok zlatého plechu. Dovedna bolo v nádobke trinásť zlatých a päť bronzových ozdôb, niektoré boli čiastočne deformované. Najvýznamnejším výrobkom je zlatý detský zdobený náramok. V blízkosti nádobky bol bronzový prsteň so špirálovou hlavicou; c) v juhovýchodnej časti domu sa našiel ďalší depot štyroch bronzových sibinských náušníc a dvoch zlatých ozdôb ukončených ružicami. Našiel sa vo fragmentárne zachovanej časti nádoby v roku 1968 (objekt bol pre predčasné ukončenie výskumu po 21. auguste 1968 úplne preskúmaný až v roku 1989).

Spomenuté tri depoty bronzových a zlatých výrobkov nachádzajúci sa v jednom objekte, ale v jeho rôznych častiach, sa zistili v blízkosti stien. Okrem depoutu 5 bronzových sibinských náušníc umiestnených v kamennej skrinke, boli najskôr uložené v nádobkách, resp. i na policiach; po destrukcii domu potom „lemon“ jeho steny.

Do priameho vzťahu s príbytkom 5/68, bezpochyby najvýznamnejším z hľadiska jeho kovového inventára (tri depoty), možno dať do súvislosti i veľkú romboidnú kamennú stélu, ktorá bola situovaná práve v bezprostrednej blízkosti východnej strany tohto domu.

B. Bronzové a zlaté šperky v príbytkoch v remeselnickej časti opevnenej osady

V niektorých domoch „remeselník“ sa nachádzali nefinalizované (neukončené) výrobky, sošterky, bronzové a zlaté šperky, bronzové pracovné nástroje a zbrane (dýky, sekery a ī.). Zistili sa v nich aj fragmenty kadlubov na odlievanie dýk a rôznych pracovných nástrojov a ozdôb; dokonca v blízkosti príbytku 11/68 na najvyššom terénnom bode (mieste) osady bola aj skladka malachitovej rudy (pre výrobné účely pripravený – ale nespracovaný – materiál). Za pozoruhodný nález tejto kategórie možno považovať aj depot bronzových výrobkov, ktorý našiel ešte pred realizáciou archeologickej výskumu pri záchrannej akcii F. Javorský.

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 02/0013/10.

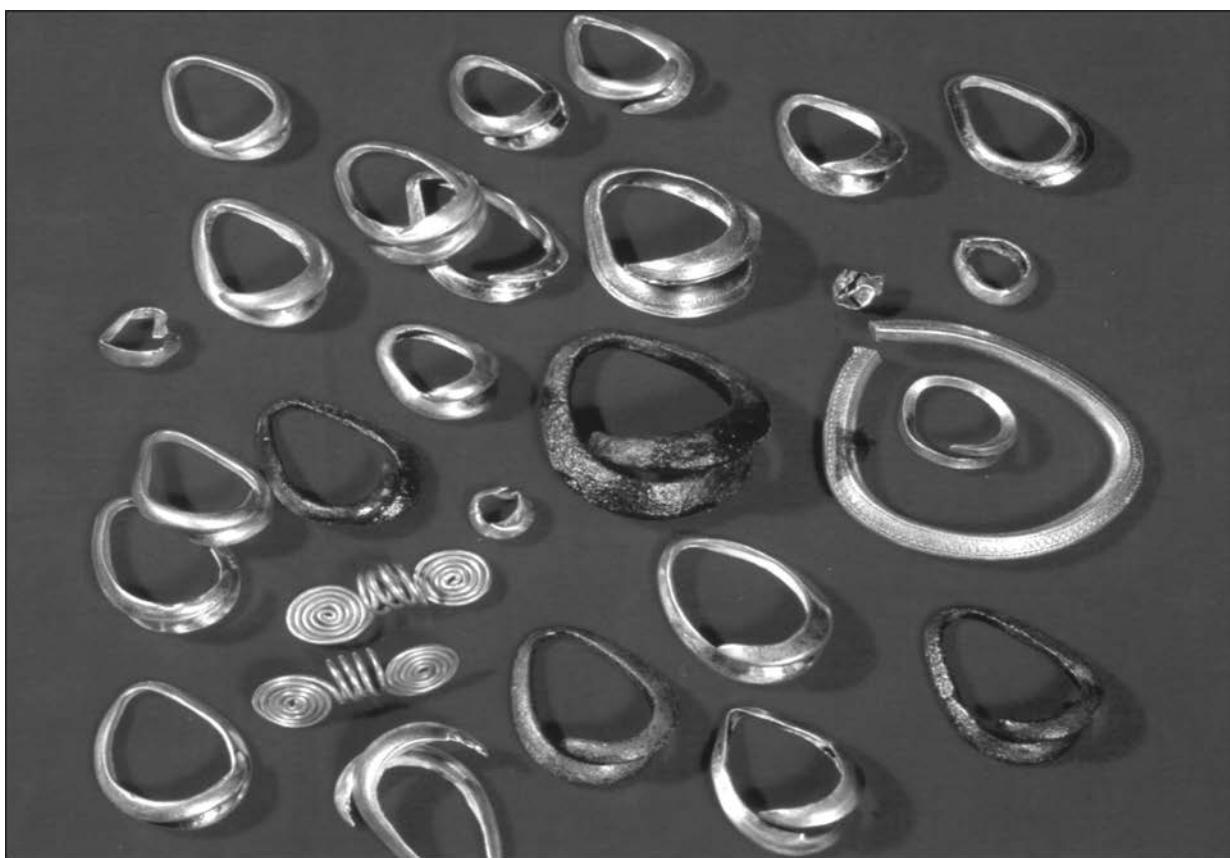

Obr. 1. Spišský Štvrtok. Kamenné múry fortifikačného systému.

C. Dva príbytky – ateliéry, dokumentujúce spracúvanie zlatých ozdôb priamo v osade

Ich existenciu v remeselnickej časti osady potvrdzujú deformované časti zlatých drôtov, ktoré boli súčasťou masívnych – kombinovaných náušníc tzv. sibinského typu. Ide o dovedy prvej zistenia svojho druhu v celom karpatskom prostredí. Správnosť takejto interpretácie potvrdil neskôr aj výskum v Nižnej Myšli, kde L. Olexa (1987, 255 nn) preskúmal dva hroby kovolejárov s unikátnymi milodarmi. V jednom zo spomenutých hrobov sa okrem iného našiel aj honosný kombinovaný náhrdelník z mušlí stredomorského pôvodu a bronzových špirálok. Na hrudi mal perforované nášivky z klov diviaka. V hrobe bola aj zápona z parohoviny, tri nádoby, ale predovšetkým unikátny súbor zlievarenského náradia (Olexa 2003, 59-61; hrob 280). Pravdaže, na pohrebisku v Nižnej Myšli nechýbajú ani hroby, v ktorých sa našli zlaté šperky (Olexa 2003, 60, tab. XIV), i bohaté hroby predstaviteľov súvekej nobility. Dôkazy spracúvania zlata na sídlisku – nielen bronzu – dokladá v Nižnej Myšli aj pozoruhodný kadlub z tufitu (Olexa 2003, 60, tab. XIV: 17) a viaceré zlaté výrobky (Olexa 2003). Miestny pôvod zlata napokon potvrdili aj výsledky spektrálnych analýz (Olexa 2003, 61).

L. Olexa sa domnieva, že dosiaľ „...neexistuje ani jeden dôkaz o tavení bronzoviny priamo v osade. Základná surovina sa vyrábala najskôr niekde v horách v blízkosti ložísk a v remeselnických dielňach sa realizovalo až odlievanie a konečná úprava výrobkov“ (Olexa 2003, 59, 61; spektrálnu analýzu kovových výrobkov z Nižnej Myšle realizovalo laboratórium Technickej univerzity v Košiciach). Naproti tomu zistenie skladky malachitovej rudy bezprostredne pri objekte 11 v Spišskom Štvrtku (mimo areál opevnenia výšinného sídliska) poukazuje aj na možnosti inej interpretácie.

Obr. 2. Spišský Štvrtok. Zlaté a bronzové šperky z akropoly.

D. Základové obete jedinečnej fortifikácie (dva bronzové depoty)

V Spiškom Štvrtku možno s istotou hovoriť aj o dvoch základových obetiach, reprezentovaných výlučne bronzovými výrobkami:

- a) v blízkosti akropoly sa našla vo vale, resp. pri ňom – v severozápadnej časti opevneného sídliska – základová obeť, ktorú tvoril depot troch bronzových ihlíc (a intencionálne zničené fragmentárne zachované bronzové a keramické nálezy);
- b) južnejšie od vstupnej časti do osady, ktorú vymedzovali dva okrúhle kamenné bastióny sa našiel depot v ktorom bol bronzový náramenný kruh a dva trubicovité špirálové bronzové náramenníky.

Tieto dva neobyčajne významné depoty a dôležité teréne zistenia možno použiť aj ako dôležité civilizačné kritérium: kedy vlastne možno hovoriť o depotoch (minimálna hranica) a kedy o solitéroch, či výnimočných ojedinelych náleزوach. Oba depoty vo funkcií základových obetí sú nepochybne reprezentatívne a patria do časového horizontu vybudovania opevnenej osady, ktorá vznikla na planírke staršieho, najskôr neopevneneho sídliska.

Najreprezentatívnejšie čo do počtu i sortimentu na lokalite sú tri depoty z príbytku 5/68 na akopole. Severne od tohto domu sa nachádzala masívna kamenná stéla o rozmeroch 101 x 1,47 x 97 cm a spomenuťý depot vo vale – v jeho severozápadnom úseku; pod fortifikáciou už bola iba močaristá časť, chrániaca opevnenú osadu zo severnej strany.

E. Malé votívne depoty bronzových a zlatých šperkov v priestore posvätného okrsku

V priestore východne od domov na akropole sa nachádzali aj ojedinelé kovové výrobky, ktoré nebolo možné priradiť k žiadnym sídliskovým objektom. Od brány chránenej bastiónmi, viedla kameňmi vydľáždená cesta k domom na akropole. V tomto priestore sa okrem už spomenutých kovových ozdôb našli aj kalcinované zvyšky zvieracích kostí v troch žiarových hroboch; v dvoch prípadoch boli fragmenty prepálených kostí uložené pôvodne v nádobách (pithei), v treťom prípade v jamovom hrobe (Jakab 2004; Vladár 1973; 1976). Podľa určenia archeozoológa M. Fabiša ide o kosti toho istého zvieraťa – ovca/koza (Jakab 2004, 305). Posvätný okrsok na akropole vymedzovali spomenuté tri žiarové hroby a uzatvárala ho kamenná stéla.

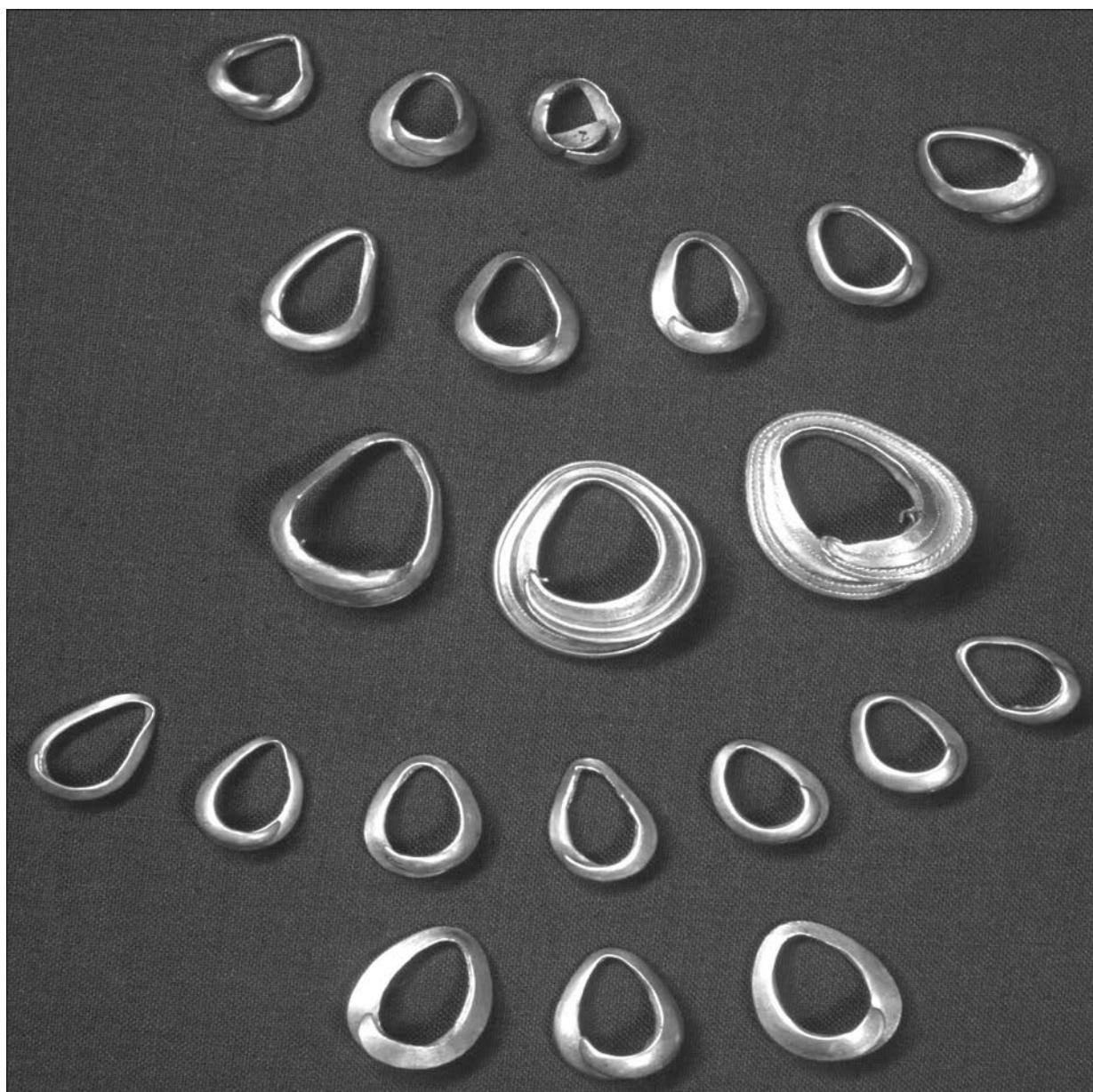
K PROBLEMATIKE INTERPRETÁCIE DEPOTOV BRONZOVÝCH A ZLATÝCH VÝROBKOV V OPEVNENEJ OSADE V SPIŠSKOM ŠTVRTKU

Reprezentatívny kovový nálezový inventár v Spišskom Štvrtku sa zistil výlučne iba v druhom – záni-kovom horizonte opevneného sídliska o rozlohe vyše 6 600 m². Osada má pevný urbanistický plán a pregnantne odzrkadľuje zložitú sociálnu štruktúru súvekej spoločnosti na sklonku doznievania otomanskej kultúry. Významnú úlohu v nej mala rodová aristokracia, reprezentovaná nielen odlišnými typmi prí-bytkov na akropole (rozloha 660 m²), ale predovšetkým depotmi zlatých a bronzových výrobkov. Čo do počtu depotov (21), ale aj ich štruktúry, nemá táto lokalita dosiaľ v súvedomí karpatskom i v stredoeu-rópskom kultúrnom prostredí rovnocennú paralelu. Najmä z tohto aspektu je zvlášť významné zistenie unikátneho zdobeného zlatého detského náramku v jednom depote v príbytku 5/68 (depot v nádobke). Umožňuje totiž aj precíznejšie časové zaradenie ďalších charakteristických zlatých depotov (bez nálezových okolností) z Dunavecse, Bilje, Körös-vidék, Abrud, Pipea a Biia, ako na to upozornil v súvislosti s výskytom zlatých náramkov s podobnou charakteristikou i neopakovateľnou tzv. mykénskou orna-mentikou T. Kovács (2001, 46–48, Fig. 20).

V kontexte so spomenutými depotmi bronzových a zlatých výrobkov má neobyčajný význam aj od-krytie kultového objektu 40 – obetiska – v blízkosti vchodu do opevnenej osady v Spišskom Štvrtku. Nie-len preto, že – povedané dnešnou terminológiou – pri „kolauďaci“ tohto významného kultúrneho, obchodného, ale i riadiaceho centra širšej oblasti, došlo k usmrteniu deviatich jedincov a ich obetovaniu (Jakab 2004). V objekte 40 sa totiž našli nálezy, ktoré nemajú dosiaľ pendant na iných sútekých porov-nateľných európskych lokalitách. Čo je však dôležité z hľadiska interpretácie nielen tohto objektu, ale vôbec funkcie opevnejenej osady ako takej je; že napriek viacerým unikátnym nálezom a výnimočným zisteniam priamo v spomenutom objekte 40 – obetisku sa nenašiel žiadny depot (ani soliter) kovových výrobkov. A to aj napriek bohatstvu depotov a ojedinelých nálezov v areáli opevnejenej osady v Spišskom Štvrtku. Toto neobyčajne dôležité zistenie má z hľadiska interpretácie sociálnych javov určite svoj neza-nedbateľný gnozeologický význam. V obetisku boli aj viaceré predmety votívneho významu – pyrauny, fragment aplikovanej plastiky – hlavička vodného vtáka a i (Vladár 1978, 32 nn, obr. 22). Napokon v hor-ných vrstvach výplne sa našla aj okrúhla parohová bočnica uzdy (v zoologickom inventári objektu sú zastúpené i kosti koňa) a iné nemenej pozoruhodné nálezy (napr. tri travertínové kamene vytiesané do podoby srdca pochádzajú z gánovskej travertílovej kopy).

Na rozdiel od obetiska v Spišskom Štvrtku v kultovej studni vyhľbenej v travertílovej kope do hĺbky 8-9 metrov v Gánovciach sa našli nielen votívne predmety, nádobky, náramky i náušnice z brezovej kôry, ale aj bronzové výrobky a zlatý šperk (Vlček/Hájek 1963). Významná je aj skutočnosť, že v bezprostrednej blízkosti sa nezistili stopy osídlenia „...a ohranenie kultového miesta – studne valom tak zreteľne zvýrazňuje či manifestuje, že tu ide o posvätný priestor, resp. posvätný okrsok“ (Furmánek/Vladár 2003, 64) a nie zvyšky fortifikácie opev-neného sídliska ako sa uvádza v staršej literatúre. Nepochybne ide o výnimočný kultový objekt iného druhu ako v Spišskom Štvrtku a nie opevnené sídlisko (Furmánek 2007, 53 nn; tam aj základná literatúra). Potvr-dzuje to aj existencia dolnej časti ruky na ktorej boli dva bronzové náramky. V gánovskej studni sa zistili aj iné svedectvá rituálneho kanibalizmu (napr. tepelne upravené časti ľudských kostí). Je nespochybnielne, že nielen v Gánovciach ale aj v Spišskom Štvrtku sa našli dôkazy o podobných rituálnych praktikách.

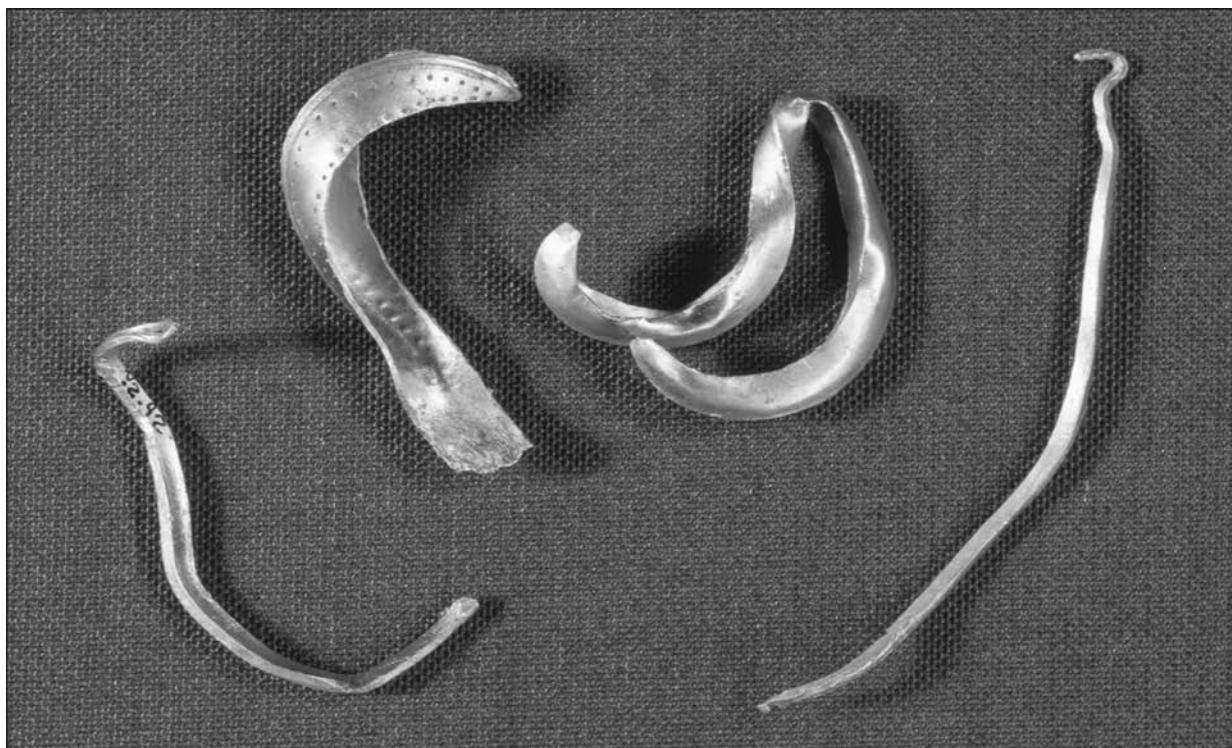
V blízkosti obetiska v Spišskom Štvrtku sa našla aj unikátna nádoba – dolná časť destilačného prístroja na výrobu alkoholických nápojov (Vladár 1978, 45 nn, obr. 20; 2005, 297 nn; Romsauer 2003, 11 nn). Ak aj neakceptujeme „magia čisia“, predsa len stojí za pozornosť, že základové obete vo fortifikácii

Obr. 3. Spišský Štvrtok. Zlaté šperky z akropoly.

v Spišskom Štvrtku (dva depoty a v každom tri reprezentatívne bronzové výrobky) a tri žiarové zvieracie hroby (kalcinované zvyšky kostí pochádzajú jednoznačne iba z jedného zvieraťa – ovca/koza), pravdepodobne majú určitý nespochybnielny význam či symboliku; aj keď nám nie je dostatočne známa. Aj preto považujem v Spišskom Štvrtku za plnohodnotný depot (v pravom zmysle slova) iba taký nálezový celok, v ktorom sú zastúpené minimálne tri exempláre.

Zaiste, možno súhlasí s V. Mouchom (2005, 77 nn), že za depot možno považovať aj ojedinelý výrobok či pozoruhodný solitér. V prípade opevneného výšinného sídliska v Spišskom Štvrtku však ide v každom ohľade o objekt sui generis, ktorý nemá dosiať v súvekom karpatskom, ale ani európskom svete rovnocennú paralelu. Navyše, opevnené sídlisko, ktoré sa vyčleňuje z blízkeho agrárneho zázemia, bolo viac či menej takmer úplne preskúmané. Exploatáciou štrku a opracovaných kamenných artefaktov opevnenia boli značne a nenávratne zničené iba určité časti areálu osady. Pravdaže, sídlisko bolo – a to treba brať do úvahy – od jeho katastrofického zániku požiarom intencionálne ničené a poškodené aj trvalou eróziou terénu. Iba ďalšej absencii osídlenia vďačíme za to, že až do prvej tretiny uplynulého storočia nebolo devastované a že všetko po jeho zániku v dobe okolo 1 450 rokov pred n. l. zostało v polohe *in situ*.

Obr. 4. Spišský Štvrtok. Fragmenty zlatých výrobkov na pretavenie. Doklad výroby na sídlisku.

Nie je zaiste náhodné, že problematike interpretácie funkcie depotov medených, zlatých a predovšetkým bronzových výrobkov (rôzneho druhu) sa už tradične venuje v európskej spisbe neobyčajne veľká pozornosť. Sú totiž predovšetkým významným fenoménom doby bronzovej, ako sme na to nedávno upozornili s jubilantom pri príležitosti konania významnej medzinárodnej konferencie v Užhorode venovanej tejto problematike (*Furmánek/Vladár 2006, 184 nn*; tu je uvedená základná literatúra).

V podstate vlastne existujú iba dva zásadné dôvody ich deponovania:

1. dôvod profánný (ukrývanie cenných vecí pred očakávaným nebezpečenstvom, korist' lupičov či vykrádačov hrobov, majetok jednotlivca, rodiny, spoločenskej nobility, dielenské, obchodné sklady a i.);
2. dôvod sakrálny (votívne obety božstvám).

Bez ohľadu na fakt, či depot predstavuje „s úb o r“ spolu nájdených artefaktov zámerne či intencionálne uložených do zeme, skalných puklín, jaskýň, resp. nález (nálezy) vhodené do vody, trasovísk, prameňov a i.), pre interpretáciu ich funkcie je najpodstatnejšie poznanie nálezových okolností a kruciálnych súvislostí (*Furmánek/Vladár 2006*).

Z uvedených aspektov majú terénné zistenia v Spišskom Štvrtku nezastupiteľný význam, pretože v kontexte s inými súvekými depotmi odzrkadľujú o. i. aj sociálno-ekonomickej situáciu obdobia plného dynamických zmien; napokon viedli k vzniku novej historickej situácie – genéze kultúr popolnicových polí. V týchto súvislostiach zaiste treba posudzovať aj početné depoty z opevnených sídlisk otomanskej a maďarskej kultúry, ale aj depoty, ktoré nemali väzbu k nejakej súvekej osade: napr. depoty z Hodejova (*Furmánek/Vladár 2006, 188 nn*).

ZÁKLADOVÉ OBETE

Výsledky výskumu v Spišskom Štvrtku o. i. naznačili aj nebezpečenstvo predčasných záverov; nemožno totiž jednoznačne interpretovať funkciu toho ktorého depota, najmä ak dostatočne nepoznáme bližšie jeho nálezové prostredie; niektoré depoty mohli zároveň plniť aj iné či viaceré funkcie. Ide predovšetkým o základové obete – depoty z fortifikácií (dva depoty zo Spišského Štvrtku), ale aj depoty

iných výrobkov zo základov domov (napr. v Spiškom Štvrtku – parohové bočnice pod podlahou domov v remeselnickej časti sídliska (*Vladár 1971, 5-12*). To že nejde v súvekom kontexte o ojedinelý jav, svedčí aj depot bronzových výrobkov (základová obef jedného domu) z opevnenej osady maďarovskej kultúry v Šuranoch – Nitrianskom Hrádku (*Furmánek/Vladár 2006, 188 nn, obr. 18; Marková 1999, 211 nn*). Tam sa však na opevnenom sídlisku – v iných kontextoch – našiel aj známy depot zbraní.

Zaiste nemôže byť náhodné, že v kultovom objekte v Spiškom Štvrtku sa našla aj unikátna parohová bočnica, s analógiami v prostredí východoeurópskych kultúr, ktoré boli v kontakte s kultúrnym komplexom Sintašta a eurázijskými civilizáciami (*Lichardus/Vladár 1996, 31 nn*).

Výsledky komplexného výskumu v Spiškom Štvrtku priniesli pre interpretáciu funkcie depotov z areálov súvekých opevnených osád poznatky zásadného významu. Pokiaľ totiž spoloahlivo poznáme ich nálezové prostredie, tak nás minimálne upozorňujú na zložitosti i odlišnosti dôvodov tezaurácie depotov v areáli opevnených sídlisk. Dozaista to súvisí aj s rozdielnou funkciou jednotlivých osád v rámci karpatského sveta, ale je – zdá sa – aj odzrkadlením skutočnosti chronologického charakteru. Až v najmladších horizontoch opevnených sídlisk otomanskej kultúry sa totiž v období tzv. kosziderského horizontu objavuje nespochybnielny fenomén – depoty bronzových a zlatých výrobkov. Pozoruhodný je už predchádzajúci vývoj; vlastne od obdobia klasickej fázy koštianskej kultúry na východnom Slovensku. Iná je situácia na pohrebiskách, kde sa nachádzajú aj výnimočné milodary; bronzové výrobky, predovšetkým zbrane mimoriadnej kvality (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 53*). Výrečne o tom svedčí zastúpenie bronzových výrobkov (zbrane, ozdoby a ī.) v hroboch koštianskej a neskôr i otomanskej kultúry na východnom Slovensku (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 30, obr. 7, 51, obr. 18 a ī.*)

Ak teda rešpektujeme dokázateľnú kontinuitu vývoja od koštiansko-otomanského horizontu až do zániku opevnených osád na východnom Slovensku, možno konštatovať, že zánik takého historického fenoménu, akým sú nielen v karpatskom, ale i európskom kontexte opevnené osady, nemožno dávať iba do súvislosti s častými a možnými rodovými konfliktami a prírodnými katastrofami (svedčia o tom zánikové (spálené) sídliskové horizonty, napr. v Košiciach-Barci – vrstva III.-I.; v Nižnej Myšli, Spišský Štvrtok – starší sídliskový horizont a ī.), ale aj s novou historickou situáciou doložiteľnou inváziami etník z východoeurópskeho priestoru a pontických oblastí smerom na západ – do východokarpatských území (*Potisie*). Evidentná je aj odlišnosť v hmotnej kultúre sídlisk a pohrebísk i prítomnosť importov rôznej proveniencie; na sídliskách i pohrebiskách. Umožňuje to na jednej strane osvetliť problematiku príčin zániku opevnených sídlisk v severokarpatskom prostredí, ale aj ich prínos pre ďalší civilizačný

Obr. 5. Spišský Štvrtok. Zlatý náramok z príbytku 5/68 na akropole.

vývoj. Predovšetkým to potvrdzuje nadväznosť na staršie technologické praktiky v oblasti metalurgie, pretrvávanie tradícií a výrobných techník otomanskej kultúry odzrkadľujúcich sa v inventári bronzovej industrie pilinskej kultúry (depoty z Hodejova, Včeliniec a i.).

V súvislosti s analýzou štruktúry depotov tzv. kosziderského horizontu z opevneného sídliska otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku sa dostala do popredia pozornosť aj otázka základových obetí fortifikácií či jednotlivých, zrejme významných sídliskových objektov; nielen v Spišskom Štvrtku, ale aj v opevnených areáloch sídlisk zo sklonku otomanskej kultúry na území Slovenska.

Základové obete domov sú dozaista pokračovaním starších sídliskových zvyklosťí európskych kultúr už od obdobia včasného eneolitu. Z mladšieho obdobia lengyelského kultúrneho komplexu sú známe aj z karpatskej oblasti špecifické resp. unikátné základové obete domov, neraz reprezentované výnimočným nálezovým inventárom (napr. základovou obeťou veľkého rodového príbytku v Branči bol spondylový náramok a hlinený model domu zemnicového typu; boli uložené v kolovej jame príbytku (*Vladár/Lichardus 1968, 272 nn, obr. 74*). Podobné zistenia nie sú neznáme ani z ďalších období eneolitu a staršej doby bronzovej. Ak v týchto súvislostiach upozorňujem, že aj z iných lokalít (nielen zo Spišského Štvrtku) poznáme základové obete príbytkov (napr. depot džbánkov pod podlahou príbytku v Nižnej Myšli), depot bronzových výrobkov ako základová obeť domu na opevnenom sídlisku maďarskej kultúry v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku (*Marková 1999*), potom je potrebné tieto neobvyklé javy, či fakty azda interpretovať v širších súvislostiach: majú totiž nadkultúrny, či nadregionálny charakter ako svedectvá určitých dobových prejavov. Ide tu aj o doložiteľné kontakty s bližšími či vzdialenejšími oblasťami; ich výslednicou nebolo iba sprostredkovanie a výmena kultúrnych a technologických vymožeností, ale aj vzájomné prevrstvovanie a ovplyvnenie duchovnej sféry, zvlášť tej nie vždy zreteľnej zložky, ktorá súvisí s kultovými predstavami.

V prípade Spišského Štvrtku treba rešpektovať i fakt, že napriek veľkému úsiliu sa nepodarilo objaviť pohrebisko spoločnosti, ktorá vybudovala na ľudskú prácu technicky neobyčajne náročné opevnenie. Vzájomný kontakt s kultovým objektom v neďalekých Gánovciach potvrdzuje v Spišskom Štvrtku prítomnosť gánovského travertínu. Kultový život obyvateľov sídliska v Spišskom Štvrtku nereprezentoval iba objekt s ľudskými obeťami (obj. 40), ale aj posvätný okrsek s votívnymi darmi (bronzové výrobky – solitéry); ale aj dosiaľ jediná z územia Slovenska známa monumentálna kamenná stéla. Na druhej strane poznáme z kultovej studne v Gánovciach aj nálezový inventár, korešpondujúci s nálezmi zo Spišského Štvrtku a tiež i s nálezmi z blízkeho pohrebiska otomanskej kultúry vo Švábovciach (*Točík/Vlček 1991, 41 nn*). Vo Švábovciach sa zistili v jednom hrobe aj fragmenty nádobky z brezovej kôry, aké poznáme v reprezentatívnom počte iba z gánovskej studne. Vo Švábovciach sa dokonca našli na pohrebisku v miniatúrnej podobe aj kamenné steličky, čo nepochybne možno dávať aj do súvislosti s reprezentatívnym nálezom veľkej stély na akropole v Spišskom Štvrtku. Na pohrebisku vo Švábovciach demonštrujú „stély“ symbolickú hodnotu, podobne ako miniatúrne hlinené sekeromlaty zo sklonku eneolitu.

Stručne povedané: ide o. i. o rôzne prejavy kultového života súvejkej spoločnosti prejavujúcej sa v rozmanitých podobách v období vyznievania otomanskej kultúry v jej spišskej enkláve (*Vladár 2010, 130*; tam aj základná literatúra).

K PROBLEMATIKE ZÁNIKU OPEVNENÝCH SÍDLISK

Neraz pri úvahách o zániku opevnených osád zo strednej doby bronzovej v severokarpatskej oblasti nachádzame v rozsiahlej európskej odbornej spisbe konštatácie, že ide o postupný zánik otomanskej kultúry a jej prienik západným smerom a s tým súvisiaci i zánik opevnených osád maďarskej kultúry. Až do súčasnosti pretrváva i názor, že zánik opevnených osád v juhozápadnej časti karpatskej oblasti súvisí (napr. maďarská kultúra, kultúra Vatya a i.) s inváziou mohylových kultúr zo západu. Zánik opevnených osád nepochybne súvisí s katastrofickými historickými situáciami na rozhraní Reineckeho stupňa BB1/BB2, rámcovo okolo roku 1 450 pred n. l. Potvrdzujú to i rádiokarbónové dátá z viacerých dominantných lokalít z územia Slovenska.

Ak z týchto hľadísk uvažujem o príčinách zániku opevneného sídliska v Spišskom Štvrtku, môžem na základe štúdia nálezových komplexov s určitosťou konštatovať, že zánik bol nepochybne náhly a najmä neočakávaný. Svedčia o tom stopy veľkého požiaru, doložené v areáli celého opevneného sídliska, dôkazy o neukončení pracovných procesov súvisiacich predovšetkým s metalurgickou činnosťou (nedopracované výrobky v domoch remeselníkov, skládka malachitovej rudy, rozhádzané výrobky z depotov

najmä v jednotlivých domoch na akropole; tz., že všetko zostało v polohe *in situ* pri nepredvídanej zániiku sídliska. Dôležitá je konštatácia, že pod deštrukciou príbytkov sa nenašli žiadne ľudské obete, ani doklady boja. Azda iba dve kamenné strelky východoeurópskeho pôvodu by mohli naznačovať, že zánik nemusí súvisieť iba s medzirodovými výbojmi, ale môže byť aj výslednicou expanzie cudzích etník z oblasti východného Potisia, resp. Ukrajiny. Akékoľvek definitívne závery by boli za súčasného stavu poznania nálezovej základnej (nepoznáme napr. dostatočne situáciu v západných regiónoch Ukrajiny) predčasné. Treba vziať do úvahy aj významný faktor, že nedošlo k zániku civilizačných hodnôt, dosiahnutých v tomto období.

O dedičstve kontinuálneho vývoja svedčí z oblasti keramickej i metalurgickej činnosti výskyt rozmanitých výrobkov z predchádzajúceho obdobia, ktoré sú svedectvom neprerušenej kontinuity (pilinská a karpatská mohylová kultúra). V prípade pilinskej kultúry to presvedčivo potvrdzujú depoty, v ktorých sa o. i. nachádzajú aj bronzové lunicovité závesky (Furmánek/Marková 2008, 61, obr. 29). Sú pokračovaním jedinečných výrobkov zastúpených v nálezových súboroch otomanskej kultúry na území Slovenska. Aj preto treba tieto problémy riešiť s istou opatrnosťou, čo neznamená, že nemožno klásť oprávnené otázky; za súčasného stavu bádania v blízkom i vzdialenejšom východoeurópskom prostredí nemožno – zdá sa – ponúkať jednoznačnú odpovедь.

K výnimočným nálezom v rámci zlatých šperkov na opevnenom sídlisku v Spišskom Štvrtku sa radí liatiny tyčinkovity náramok s výzdobou, ktorú tvorí súvislý dvojrad ryttých oblúčikov lemovaných radmi vpichov. Umožnil totiž spresniť aj chronologické postavenie unikátnych zlatých šperkov, ktoré sa našli dávnejšie v karpatskej oblasti, žiaľ bez bližších nálezových okolností.

V rámci bronzovej industrie si osobitnú pozornosť zasluhujú najmä veľké lunicovité závesky, ktoré sa na území Slovenska prvýkrát zistili už počas výskumu opevneného sídliska v Košiciach-Barci (Hájek 1961, 67 nn). Neskôr k nim pribudlo 5 lunicovitých záveskov zo sídliska v Spišskom Štvrtku, závesok z Nižnej

Obr. 6. Spišský Štvrtok. Model opevnenej osady.

Myšle. Ich výskyt na opevnených sídliskách končí v období otomansko-pilinského horizontu. Potvrzuje to ich prítomnosť v depotoch z Hodejova a Včeliniec (*Furmánek/Vladár 2006, 201, 222, obr. 7: 1-7; 29: 9, 13, 15*). Jeden zdobený lunicovitý závesok sa našiel aj na lokalite Slizské (*Furmánek/Vladár 2006, 214, obr. 21*). Významné je vyobrazenie lunicovitého závesku na hlinenej ženskej plastike z Košíc-Barce (*Hájek 1957, 323 nn*). Žiada sa ešte v tejto súvislosti zvýrazniť závažný fakt, že z Košíc-Barce je známy i kadlub na odlievanie lunicovitých záveskov, pričom dosiaľ známe exempláre zo spomenutých lokalít sú dokladom kovotepeckej výroby. Ide teda nielen o špecifický prejav kovolejárskej a kovotepeckej výroby otomanskej kultúry na území východného Slovenska (z iných oblastí rozšírenia otomanskej kultúry nie sú doposiaľ známe). Sú svedectvom jedinečného zvládnutia charakteristickej výzdobnej ornamentiky; to znamená, že každý zdobený výrobok je unikátom, i keď je nespochybneľné, že ide o variáciu na známu tému. Napríklad tri závesky tohto druhu – Hodejov, Včelince, Slizské (*Furmánek/Vladár 2006, 201, obr. 7: 1; 222, obr. 29: 15; 214, obr. 21*). Zdobené lunicovité závesky sú produktom domácich dielní.

Nedávno sa J. Bátoru (2006, 223 nn; tu je uvedená i základná literatúra) zaobral aj problematikou východnej hranice rozšírenia tzv. únětickej bronzovej kultúry. A v tejto súvislosti konštatoval, že „...v skúmanej oblasti pochádza zo 75 lokalít celkom 143 kovových artefaktov únětickej charakteru“ (Bátor 2006, 238), tzn. charakteristických metalurgických výrobkov, ktoré nepochádzajú iba z východných oblastí Potisia, ale majú svoje pendanty v širších juhovýchodných oblastiach Poľska, na území fafjanovskej kultúry v Rusku, ale predovšetkým na západnej Ukrajine. Z veľkej časti ide o importované výrobky, dokazujúce tranzitný obchod na územiacach týchto odlišných kultúrnych svetov.

Už dávnejšie sme s J. Lichardusom riešili problematiku kultúrnych kontaktov stredoeurópskej, osobitne karpatskej oblasti s eurázijskými oblasťami (Lichardus/Vladár 1996, 25 nn). V tomto kontexte sme poukázali i na význam veľkého kultúrneho komplexu Sintašta (územie západného Kazachstanu) a významného súvekého chronologického článku kultúry s mnogovalikovou keramikou – spájajúceho karpatskú oblasť s eurázijskými a kaukazskými civilizáciami. Ak sa potvrdí, že na rozsiahлом opevnenom sídlisku vo Vrábľoch sú uplatnené tie isté princípy v architektúre príbytkov ako v Sintašte, potom možno spoľahlivejšie odpovedať aj na niektoré otázky, vyvolané doterajším výskumom na Slovensku, najmä v širšej potiskej oblasti (Vladár 2006, 216-268; tu je uvedená i základná literatúra). A nie je azda ani vylúčené, že týmito dávnymi obchodnými cestami sa na územie Slovenska dostala i znalosť metalurgie železa, ako o tom svedčí gánovský nález železného kosáka z výplne kultovej studne (*Furmánek 2007, 53 nn, obr. 1: 3; 2: 9*).

Naposledy sa v širokých historických súvislostiach týmto unikátnym nálejom zaobral V. Furmánek, ktorý jednoznačne na základe analýz interdisciplinárneho charakteru dokázal, že železny kosák „*Bol vyrobený miestnymi remeselníkmi z metalurgického železa podľa domácich predlôh... a jeho funkcia bola kultová... dokumentuje vysokú remeselnú a civilizačnú úroveň Karpatskej kotliny v polovici 2. tisícročia pred n. l.*“ (Furmánek 2007, 59; tu je i základná literatúra). Citovaný bádateľ súčasne upozornil aj na ďalší železny výrobok (železná ihlica s guľovitou hlavicou z Nižnej Myšle; výskum D. Gašaja) z prostredia otomanskej kultúry.

V súvislosti s pokusmi o riešenie tejto problematiky treba upozorniť, že etnické zásahy či kultúrne impulzy z tohto vzdialeného civilizačného prostredia majú svoju „dávnejšiu predhistóriu“. Vedľa už na začiatku eneolitu v období rozmachu tiszapolgárskej kultúry sú dokázané vzájomné recipročné výmeny niektorých vzácnych materiálových komodít. Na súvekom pohrebisku vo Veľkých Raškovciach sa nachádzajú reprezentatívne kamenné suroviny z povodia Bugu a prostredí jamovej kultúry zasa charakteristické výrobky tiszapolgárskej kultúry ako ich poznáme z oblasti východného Potisia (Vizdal 1977, 105 nn, obr. 42; Vladár 2005, 248 nn; tam aj ďalšia literatúra).

Ďalší etnický pohyb východných spoločenstiev do východokarpatského priestoru je dokázanateľný už na sklonku bádenskej kultúry. Svedčí o tom o.i. keramika cudzej proveniencie napr. na výšinnom sídlisku v Stránskej (Nevizánsky 1999, 82-84, obr. 16).

Posledný civilizačný zásah jamovej kultúry v severokarpatskom priestore je doložený na pohrebiskách koštianskej a nitrianskej kultúry. Potvrdzuje to nielen prítomnosť výrobkov, ktorým predlohy možno hľadať v prostredí jamovej kultúry vo východnej Európe ale aj viaceré špecifické prejavy v pochovávaní – uloženie dolných končatín v tzv. žabej polohe (Bátor 2006, 121 nn, obr. 133; Vladár 2005, 254 nn). Ak v tomto kontexte sú na území Slovenska dokázané zásahy jamovej kultúry, kde sa vo volžsko-ural-skom regióne objavujú železné výrobky už od začiatku 2. tisícročia (Bátor 2006; tu je i základná literatúra), potom zdá sa, že sú definitívne uzavreté aj problémy súvisiace s inváziami cudzích etník zo západu (kultúra zvoncovitých pohárov) i z východu (jamová kultúra) do severokarpatského priestoru (Košice-Barca – vrstva IV/1; Vladár 2005, 247 nn; 2008, 75 nn; tu je i základná literatúra k problematike vzťahov karpatskej oblasti k eurázijským a kaukazským územiam v eneolite a v dobe bronzovej).

ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY

V súvislosti s tému môjho príspevku považoval som za potrebné podať stručné zhrnutie výsledkov výskumu a najmä zvýrazniť dôležitý fakt, že v prípade Spišského Štvrtku ide nepochybne nielen o akúsi sociologickú sondu do zložitej problematiky štruktúry etnických spoločenstiev opevnených sídlisk zo sklonku staršej a strednej doby bronzovej v karpatskej oblasti. Ide aj o širší európsky kontext a poznanie úlohy východoeurópskych vplyvov v procese vzniku novej civilizácie – komplexu kultúr juhovýchodných popolnicových polí. Ak som v súvislosti s analýzou reprezentatívnych depotov bronzovej industrie a zlatých ozdôb akcentoval predovšetkým dôležitosť inventára kultovej povahy (hlinená antropomorfická a zoomorfná plastika, parohové bočnice úzd, bronzové závesky antropomorfného tvaru a ī.), má to svoju logiku. V prípade Spišského Štvrtku ide viac-menej aj o komplexné preskúmanie areálu opevneného sídliska s dokázateľnými vzťahmi k severopontickým kultúram (*Lichardus/Vladár 1996, 25 nn; Makkay 2000, 9 nn; Penner 1998 a ďalší*). Tieto kontakty sa realizovali nielen cez karpatské priesmyky, ale aj cez dolné Podunajsko. Svedčia o tom mnohé spoločné špecifické prejavy na rozsiahlych územiach eurázskej oblasti, ale aj na území mykénskej kultúry. Naznačuje to i možnosti expanzie nových etnických – stepných nomádskych spoločenstiev z Pričiernomoria do Stredomoria (*Makkay 2000, 15 nn a mapa; Vladár 2006, 262*).

Kontakt medzi Baltom a Stredomorím dokladá jantár, ktorý sa nachádza relatívne často v inventári sútekých kultúr na území Slovenska (sídliská, pohrebiská). Jantár baltického pôvodu je aj v hrobkách mykénskych vládcov z 15. stor. pred n. l. (*Schliemann 1966*), podobne ako aj výskyt svojráznej ornamentiky na rôznych výrobkoch, ktoré sú rozšírené vo východoeurópskych kultúrach (*Novyje Jabalakly, Baškirsko; Vladár 1973, 300 nn, obr. 43*). Podobná ornamentika je zastúpená aj v nálezovom inventári sútekých kultúr karpatskej oblasti. Aj preto návraty k výsledkom starších výskumov sú nielen nevyhnutné, ale prinášajú aj poznatky zásadného významu – lokality Košice-Barca, Gánovce, Švábovce, Spišský Štvrtok a ī. (*Hájek 1961; Šteiner 2009; tam aj základná lit.*). Kultúrne kontakty severokarpatskej oblasti s juhovýchodnou Európou neboli jednostranné, ako o tom svedčí aj prítomnosť spomenutých výrobkov karpatskej proveniencie na Ukrajine a v Rusku (*Bátora 2006, 223 nn*).

Pokúsil som sa nakoniec v spomenutých súvislostiach s analýzou depotov bronzových a zlatých výrobkov na opevnenom výšinnom sídlisku v Spišskom Štvrtku upozorniť aj na iné kategórie nálezových celkov na sútekých lokalitách otomanskej kultúry na Spiši, na severnej periférii karpatského sveta. Vzájomné kontakty s oblasťou Malopoľska významne poznačili aj civilizačný vývoj kultúr v južných oblastiach územia Poľska. Potvrdila to aj prítomnosť otomanskej kultúry v juhovýchodných oblastiach Poľska, doložiteľná výsledkami najnovších výskumov opevnených sídlisk (*Gancarski 1999*).

Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra

LITERATÚRA

<i>Bátora 2006</i>	J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
<i>Bátora 2009</i>	J. Bátora: Metallurgy and Early Bronze Age Fortified settlements in Slovakia. <i>Slov. Arch.</i> 57, 2009, 195-219.
<i>Furmánek 2007</i>	V. Furmánek: Železný kosák z Gánoviec (K interpretácii najstaršieho železného predmetu v strednej Európe). <i>Zborník príspevkov zo seminára pri príležitosti 80. výročia nálezu neandertálca v Gánovciach</i> . Poprad 2007, 53-65.
<i>Furmánek/Marková 2008</i>	V. Furmánek/K. Marková: Včelince. <i>Archív dávnej minulosti</i> . Nitra 2008.
<i>Furmánek/Veliačik/Vladár 1991</i>	V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.

- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999* V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Furmánek/Vladár 2003* V. Furmánek/J. Vladár: Náboženské predstavy ľudstva doby bronzovej na Slovensku. In: Stud. Hist. Nitriensis 11. Nitra 2003, 63-81.
- Furmánek/Vladár 2006* V. Furmánek/J. Vladár: Metallhortfunde aus dem Verfallhorizont der befestigten Siedlungen der Otomani- und Maďarovce-Kultur in der Slowakei. In: J. Kotába (ed.): Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Užhorod 2006, 184-225.
- Gancarski 1999* J. Gancarski: Chronologia grupy pleszowskiej kultury mierzanowickiej i kultury Otomani-Füzesabony w Polsce na podstawie wyników badań wykopaliskowych osad w Trzcinicy i Jaśle. In: J. Gancarski (ed.): Kultura Otomani-Füzesabony – rozwój, chronologia, gospodarka. Krosno 1999, 145-180.
- Hájek 1961* L. Hájek: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit. Nitra 1958. Bratislava 1961, 59-76.
- Hájek 1957* L. Hájek: Hlinené lidské plastiky z doby bronzové v Barci u Košic. Slov. Arch. 5, 1957, 323-338.
- Jakab 2004* J. Jakab: Ludské obete z kultového objektu v Spiškom Štvrtku (somatická charakteristika). In: J. Bátor/V. Furmánek/L. Veliačik (eds.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004, 285-308.
- Kovács 2001* T. Kovács: Objets de parure, armes et trésors de l'âge du bronze. In Trésors préhistoriques de Hongrie. Collection du musée national de Hongrie. Paris 2001.
- Lichardus/Vladár 1996* J. Lichardus/J. Vladár: Karpatenbecken-Sintašta-Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. Slov. Arch. 44, 1996, 25-93.
- Makkay 2000* J. Makkay: The early Mycenaean rulers and the contemporary Early Iranians of the Northeast. Budapest 2000.
- Marková 1999* K. Marková: Zu den Bernsteinfunden aus Nitriansky Hrádok. In: J. Bátor/V. Peška (eds.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Bronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 211-229.
- Moucha 2005* V. Moucha: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha 2005.
- Nevizánsky 1999* G. Nevizánsky: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 47, 1999, 67-91.
- Olexa 1987* L. Olexa: Gräber von Metallgießern in Nižná Myšľa. Arch. Rozhledy 39, 1987, 255-275.
- Olexa 2003* L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003.
- Penner 1998* S. Penner: Schliemanns Schachtgräber und der Europäische Nordosten. Bonn 1998.
- Romsauer 2003* P. Romsauer: Pyraunoi. Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a železnej. Nitra 2003.
- Schliemann 1966* H. Schliemann: MYKENAE. Darmstadt 1966.
- Šteiner 2009* P. Šteiner: Keramický inventár otomansko-füzesabonyského kultúrneho komplexu vo svetle nálezov z Barce I. Nitra 2009.
- Točík/Vlček 1991* A. Točík/E. Vlček: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Švábovciach, okres Poprad. Nové obzory 32, 1991, 41-69.
- Vizdal 1977* J. Vizdal: Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice 1977.
- Vladár 1971* J. Vladár: Parohové bočnice zubadiel otomanskej kultúry na Slovensku. Slov. Arch. 19, 1971, 5-12.
- Vladár 1973* J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. Slov. Arch. 21, 1973, 253-357.

- Vladár 1975* J. Vladár: Spišský Štvrtok. Opevnená osada otomanskej kultúry. In: III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Bratislava 7. – 14. septembra 1975. Nitra 1975, 3-20.
- Vladár 1976* J. Vladár: Komplexný výskum opevneného sídliska otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku. AVANS 1975. Nitra 1976, 215-223.
- Vladár 1978* J. Vladár: Umenie dávnovekého Spiša. Bratislava 1978.
- Vladár 2005* J. Vladár: Hľadanie súvislostí dejinného vývoja. In: Stud. Hist. Nitriensia 12. Nitra 2005, 247-261.
- Vladár 2006* J. Vladár: Eurázijské civilizácie a karpatská oblasť v dobe bronzovej. In: J. Bátorá: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006, 261-268.
- Vladár 2008* J. Vladár: K problematike kultúrnej príslušnosti keramiky so šnúrovou ornamentikou z Košíc-Barce. In: Stud. Hist. Nitriensia 14. Nitra 2008, 75-91.
- Vladár 2010* J. Vladár: Dávnoveké Vysoké Tatry. In: Jubilejný Almanach Nitra 2010. Nitra 2010, 123-141.
- Vladár/Lichardus 1968* J. Vladár/J. Lichardus: Erforschung der frühäneolitischen Siedlung in Branč. Slov. Arch. 16, 1968, 263-352.
- Vlček/Hájek 1963* E. Vlček/L. Hájek: A Ritual Well and the Find of Early Bronze Age Iron Dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia). In: A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagesimo anniversario de su nacimiento. México 1963, 427-439.

HOARDS OF BRONZE AND GOLD ARTIFACTS FROM FORTIFIED HILLTOP SETTLEMENT OF THE OTOMANI CULTURE IN SPIŠSKÝ ŠTVRTOK

J o z e f V l a d á r

In the years 1968-1975 the Archaeological Institute of SAS in Nitra carried out systematic excavations in the fortified hilltop settlement of the Otomani culture in Spišský Štvrtok, district Levoča (*Vladár 1973; 1975; 1976*). During excavations in the fortified settlement area were found 21 hoards altogether, which contained bronze and gold jewellery (including rare bronze and gold artifacts). Hoards were also discovered in the houses of the craftsman part of the settlement at the acropolis. Here can be included also a hoard rescued by F. Javorský and employees of the Podtatranske Museum Poprad before systematic excavations.

- Collections of finds have different character and can be included in general into the following categories:
- Hoards of bronze and gold jewellery in the dwellings of gender aristocracy at the acropolis
 - Bronze and gold jewellery in the houses of craftsman part of the fortified settlement
 - Two houses – workshops, that document processing of gold jewellery directly in the settlement
 - Foundation sacrifices its unique fortification (two bronze hoards)
 - Small votive hoards of bronze and gold jewellery in the sacred precinct area

With regard to subject of my study on the results of multi-year excavation in Spišský Štvrtok is indeed not only a socio-logical probe into complex issues on the ethnic structure of fortified settlements in the end of the Early and the beginning of the Middle Bronze Age in the Carpathian region. It is also about understanding the role of Eastern European influences in the process of a new civilization – the Urnfield complex. If I was accenting the importance of the cult inventory (anthropomorphic and zoomorphic clay sculptures, antler side bridles, anthropomorphic bronze pendants a. o.) in the context of analysis of representative hoards of bronze and gold jewellery, it has its logic. In the case of the settlement in Spišský Štvrtok, it is the comprehensive exploration of the fortified settlement area with a demonstrable relationship to Northern Pontic cultures (*Lichardus/ Vladár 1996; Makkay 2000; Penner 1998* and others). These contacts effectuated not only through the Carpathian passes, but also through the Lower Danube region. It is shown in many common specific effects on vast areas of the Eurasian region, but also in the Mycenaean territory. This indicates also the possibility of expansion of new ethnic – steppe nomadic communities from the Black Sea to the Mediterranean area (*Makkay 2000; Vladár 2006*).

Contacts between Baltic and the Mediterranean areas are represented by amber, which is relatively often in the inventory of contemporary cultures in Slovakia. Baltic amber is also found in the Mycenaean noble tombs of the 15th century BC (*Schliemann 1966*) and on the other hand is the occurrence of a peculiar ornamentation on the various products expanded in Eastern European cultures (*Novyje Jabalakly, Baškirsko; Vladár 1973*). Similar ornaments are also represented in inventory of contemporary cultures in Carpathian region. Therefore, the returns to earlier research results are not only necessary but also bring observations of cardinal importance – site Košice-Barca, Gánovce Švábovce, Spišský Štvrtok a. o. (*Hájek 1961; Steiner 2009*, where the basic literature is). Cultural contacts of North Carpathian area with the South Eastern Europe were not unilateral, as evidenced by the presence of above mentioned artifacts of the Carpathian provenance in Ukraine and Russia (*Bátora 2006*).

Eventually, in the mentioned context of the analysing bronze and gold hoards of the fortified hilltop settlement in Spišský Štvrtok, I offered attention also to other categories of finds on contemporary archaeological sites of Otomani culture in Spiš region, in the northern periphery of the Carpathian world. Interaction with the Lesser Poland marked significantly the development of cultures in the southern areas of the territory of Poland. This was confirmed by the presence of Otomani culture in south-eastern regions of Poland, verifiable by the recent results of the fortified settlement researches (*Gancarski 1999*).

Translated by Dana Marková

POPULÁCIE ŠNÚROVÉHO ORNAMENTU V SEVEROZÁPADNOM VNÚTROKARPATSKOM TERITÓRIU

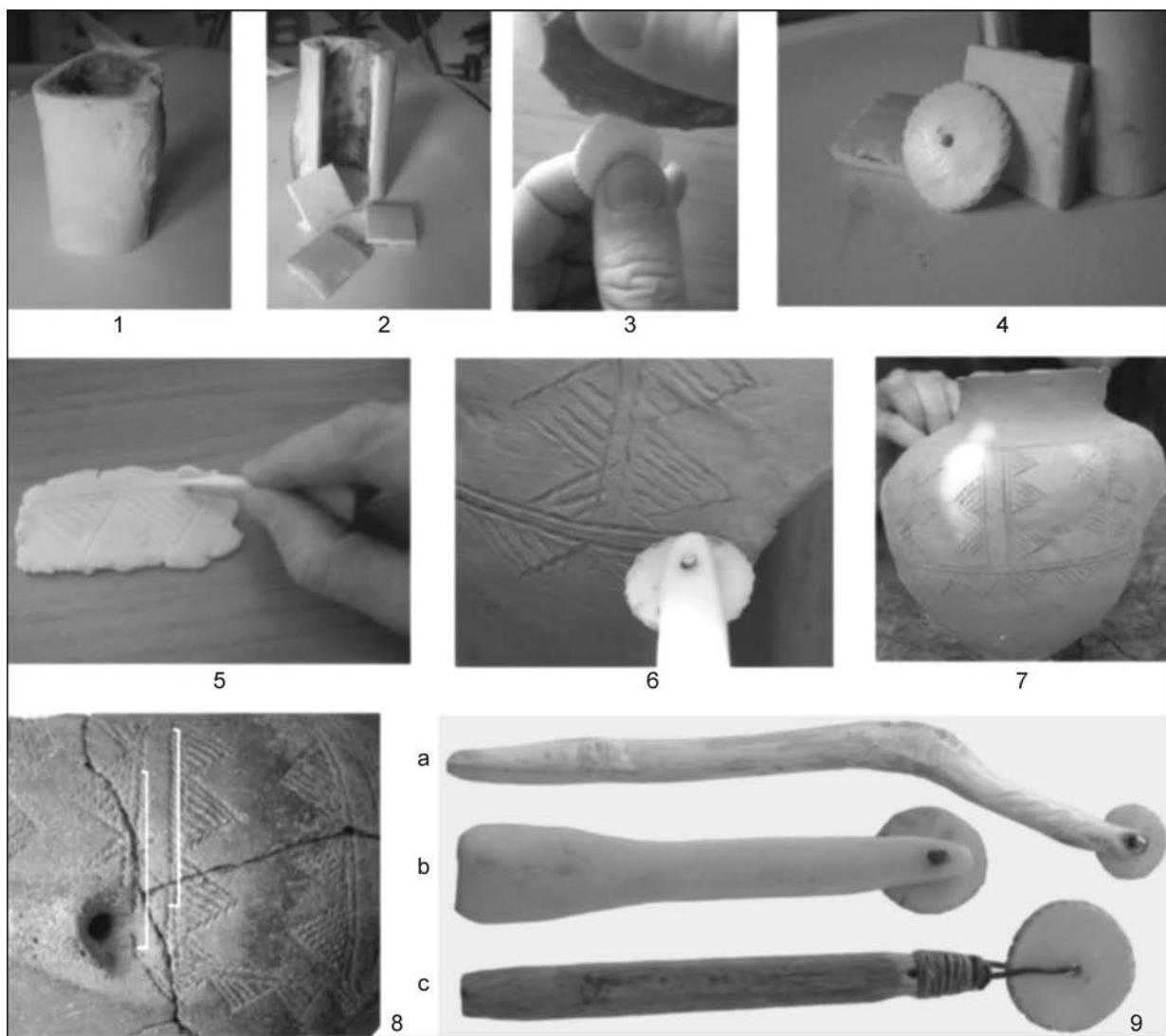
E G O N W I E D E R M A N N

Najskôr vyvolał šnúrový ornament našu pozornosť pri spracovávaní keramického fondu prehistorickej polykultúrneho sídliska v Hajnej Novej Vsi (*Wiedermann 1984; 1985; 1986; 1990; 1991; 1992; 1996; 1998; 2003; 2004; Wiedermann/Romsauer 1983*). Dôvody boli minimálne dva. Prvý možno označiť ako štatistický. V bohatej keramickej databáze, pochádzajúcej z rozmerného sídliskového objektu z neskoreho eneolitu, bolo vyčlenených len niekoľko črepov so šnúrovým ornamentom a ako sa ukázalo neskôr, po kompletizácii fondu z celého polykultúrneho sídliska, aj nálezy posledné. Druhým dôvodom bolo samotné formálne stvárnenie šnúrových odtlačkov. Demonstrovalo zrelé remeselné majstrovstvo, povšimnutiahodný estetický výraz, ako i badateľnú technologickú odlišnosť od klasickej bošáckej keramiky, v nálezovom prostredí ktorej sa keramika so šnúrovým ornamentom nachádzala. Posledným impulzom, ktorý znova oživil pozornosť, rozšíril naše poznámky a napokon aj inšpiroval k hlbším analýzam v tejto problematike, bola brilantná štúdia *J. Vladára (2008)* o kultúrno-historickej príslušnosti šnúrového ornamentu.

Nové pohľady na tento druh archeologických prameňov sa otvorili počas následného komplexného hodnotenia nálezového materiálu. Vyjadriť sa dajú veľmi všeobecným konštatovaním o obzvlášť pozoruhodnom časopriestorovom postavení populácií šnúrového ornamentu mimo teritória klasického rozšírenia, predovšetkým však v oblasti, ktorá je predmetom nášho záujmu – západokarpatské severné vnútorné podhorie. V tejto kontaktnej severojužnej kultúrnej zóne sa šnúrový ornament objavil vo viačerých náleziskách a kultúrach na prelome najstarších metalických dôb, no napriek tomu doteraz známe nálezy nepotvrdzujú, že by sa tu klasická kultúra so šnúrovou keramikou výraznejšie priestorovo rozvinula (*Bátora/Marková/Vladár 2003; Budinský-Krička 1967, 320, obr. 52; Pavúk 1981, 167; Valde-Nowak 1993; 2001*). Naopak, šnúrový ornament tvorí málopočetnú a zvyčajne nevšednú skupinu exošnúrovej keramiky v miestnych karpatských spoločenstvách (podobný nálezový obraz ako na už uvedenom bošáckom sídlisku v Hajnej Novej Vsi), najmä v záverečných fázach eneolitu.

Zatiaľ pomerne fragmentárne nálezy populácií šnúrového ornamentu zároveň vypovedajú o ich mierne odlišnom kultúrno-historickom postavení v západnej a východnej časti severného vnútorného západokarpatského teritória. Východné oblasti celkom prirodzene intenzívnejšie zachytávali prúdy šnúrového sveta z rozľahlých stepných oblastí, rozprestierajúcich sa na sever a východ od karpatského obľúka. Dokladom toho je – i keď veľmi skromné – spektrum doteraz tu indikovaných nálezov, počnúc jamovou kultúrou (*Vladár 2008, 76*), pravdepodobne kultúrou so šnúrovou keramikou (*Valde-Nowak 1993; 2001; Budinský-Krička 1967, 320, obr. 52*) a kultúrou východoslovenských mohýl (*Budinský-Krička 1967*) až po kultúru Chlopice-Veselé a koštianskú kultúru (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1991, 50, mapa 3; 53, 54*). Naopak, v západnej časti severného vnútropanského územia sa nachádzajú stopy šnúrovej civilizácie, naznačujúce skôr severozápadné, západné a stredodunajské korene. Znovu sú tu v rámci šnúrového a epišnúrového komplexu len veľmi fragmentárne zastúpené nálezy kultúry so šnúrovou keramikou (*Bátora/Marková/Vladár 2003, 263, obr. 8; Cheben 2005*), kultúry Chlopice-Veselé (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1991, 49; Pavúk 1981*), nitrianskej kultúry (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1991, 51*) a Litzeneramik (*Dušek 1969, Abb. 6: 13, 15; 4; Kuzma 1982, 398, obr. 101: 1, 1a; Ožďáni 1985, 183*). Pre úplnosť však treba dodať, že v prípade západnej časti je šnúrový ornament, povedľa uvedených autentických šnúrových spoločenstvach, registrovaný aj ako interkultúrny prvok, prenesený sem najpravdepodobnejšie prostredníctvom jevišovickej kultúry v neskorem eneolite (predmetnými otázkami sa zaoberáme nižšie). Práve tento akulturačný moment mierne odlišuje vývinové trendy šnúrových populácií v oboch vnútropanských oblastiach. Kým vo východnej časti bol šnúrový ornament súčasťou takmer len čisto šnúrových a epišnúrových populácií, v západnej sa popri šnúrových kultúrach objavil aj v iných migračno-inváznych zoskupeniach ako interkultúrny element.

Naznačený scenár kultúrno-historického vývoja v severnom vnútornom západokarpatskom priestore na prelome najstarších metalických dôb zachytáva pomerne zložité časové a priestorové rozvrstvenie

Obr. 1. Experiment s paleotechnológiou šnúrového ornamentu. 1-4 – výroba kolieskového radielka; 5-7 – aplikácia vzoru do plasteliny, hliny a hlinenej experimentálnej nádoby; 8 – detail šnúrovej výzdoby na nádobe zo sídliska v Nových Zámkoch s naznačenými opakujúcimi sa detailami v šnúrovej línii; 9 – rôzne typy kolieskových radielok.

šnúrového ornamentu. Aj to bol dôvod, prečo jeho komplexné hodnotenie pozostávalo najskôr z bazálnych krokov, smerujúcich k analýze paleotechnológie a napokon viedlo až k praktickým pokusom rekonštruovať spôsob aplikácie šnúrového vzoru zhruba po 4. tisícročiach. Táto etapa empirického výskumu spočívala v experimentálnom overovaní celého technologického reťazca úkonov, od výroby potrebného inštrumentária až po finálny keramický produkt. Experiment sa teda realizoval v troch hlavných, na seba nadvádzajúcich operáciách. Prvá sa sústredila na výrobu nástroja na vtláčanie ornamentu, druhá na vyhotovenie nádoby a posledná na aplikáciu ornamentu pomocou zhotoveného nástroja. Ako východisková modelová predloha na experiment bola zvolená keramika z eneolitického sídliska z Nových Zámkov (*Ďuriš 2006, 34, obr. 10: 1; 11-16*). Volba nebola náhodná. Vychádzala z presvedčenia, že experimentálne overovanie môže byť zmysluplné len vtedy, ak zvládne technologicky najkomplikovanejšie vzory.

V tejto súvislosti treba podotknúť, že z archeologických nálezov nepoznáme dobové predmety, ktoré by bolo možné označiť ako nástroje na vtláčanie ornamentu a dokonca ani len fragmenty takýchto nástrojov, na základe ktorých by sa dali skonštruovať repliky vhodné na experimentálnu činnosť. Dlhodobo (... a intuitívne) je šnúra, spletená z dvoch povrázkov, považovaná za hlavný technický prostriedok, ktorým sa vykonávalo vtláčanie vzoru do mäkkého povrchu nádoby. Táto asociácia je zaiste vyvolaná silnou podobnosťou spleteného povrázku s negatívnymi odtlačkami na povrchu keramiky. Experimentálnym overovaním sa však tradovaná predstava nedala preukázať. Rovnako ľahko zvládnuteľná sa v tomto kon-

texte javí aj technika nanášania ornamentu pomocou iného spleteného organického materiálu, prípadne spleteného, či tordovaného drôtu (azda len v prípade kultúry Chłopice-Veselé). Dôvod neopodstatnosti je jednoduchý – tektonika nádoby neumožňuje pomocou uvedených predmetov takúto techniku nasadiť. Podobne by to bolo aj s používaním rôznych textílií, vzorkovníkov, či typárií alebo razítiek, ktoré nie sú schopné plynule kopírovať rozmanité prechody tvarov nádoby. Experimentálnym overovaním sa v podstate vyradili všetky tradované predstavy o šnúrovej technológii.

Ako bolo uvedené vyššie, inšpiráciou pre uplatnenie iného ako „povrázkového“ technologického postupu bol v rámci experimentu pomerne zložitý šnúrový dekór na tvarovo exponovaných partiách nádoby z mladoeneolitickej sídliska z Nových Zámkov (Duriš 2006, obr. 11-16). Na základe podrobnejšieho vizuálneho zhodnotenia (*za zapožičanie časti nádoby d'akujem J. Ďurišovi*) sa konštatovalo, že jemný šnúrový vzor, pozostávajúci z vertikálnych a horizontálnych línii s pripojenými šrafoványmi šnúrovými trojuholníkmi, umiestnený navyše na vypuklých oblúkovitých pleciach nádoby, bolo možné naniesť len špeciálnym nástrojom. Vychádzalo sa z predpokladu, že schopnosť plynule vtlačiť vzor a zároveň pružne reagovať na zmenu tvaru pracovného povrchu, má iba predmet kruhového tvaru. Koliesko, rotujúce okolo osi, môže vtlačiť do mäkkého povrchu stopu, ktorej negatívny vzor je možné namodelovať do jeho obvodovej plochy. Rad za sebou nasledujúcich šíkmých prieħlbinek po obvode kolieska, vytvára pri nanášaní do mäkkého podkladu šnúrový vzor. Čo však je podstatné, kolieskom sa dá aplikovať vzor aj v technicky náročných pasážach nádoby (výrazné plecia, uchá, oblúky) a vytvoriť takmer ľubovoľný radielkový šnúrový ornament.

Prvé kroky experimentu viedli od úvahy nad technológiou vtláčania napokon až k praktickému skonštruovaniu nástroja. Ako surovina na jeho výrobu poslúžila vyvarená hovädzia koſť. Opracovávala sa pomocou moderných prístrojov. Najskôr sa rozrezala po dĺžke na dve časti. Z jednej sa postupne prípravili dve kolieska s priemerom 8,5 a 15 mm a vyvital sa otvor v strede. Do ich obvodových plôch sa vybrúšili jemné šíkmé prieħlbinky. Z druhej polovice kosti sa vytvarovalo predĺžené štíhle držadlo. Na jednom konci sa prevŕtalo a následne, po dĺžke, na prevŕtanom konci sa aj narezalo. Do takto upraveného zárezu držadla sa pomocou medenej osky upevnilo koliesko. Obe časti, pohyblivá i statická, sa spojili do jedného predmetu. Experimentálne kostené kolieskové radielko na vtláčanie šnúrového ornamentu bolo pripravené (obr. 1: 1-4, 9b).

Druhý krok experimentu začal overovaním funkcie radielka. Ako podklad na vtláčanie sa však nepoužila klasická hrnčiarska hmota, ale materiál porovnatelných plastických vlastností. Výsledky práce s radielkom (priemer 8,5 mm) pri aplikácii vzoru do školskej plasteliny sa ukázali ako celkom nádejné (obr. 1: 5). Následne sa teda pristúpilo k použitiu hrnčiarskej hliny, bežne využívanej v súčasnej keramikárskej praxi. Vyvalkaný plát hliny sa priložil na odseparovanú vnútornú časť prehistorickej nádoby, ktorá v tomto prípade slúžila ako pomocná forma na vytvarovanie experimentálnej kópie časti nádoby rovnakej hrúbky ako originál. Nasledovalo sušenie pri teplote cca 18-20°C a po cca 24 hodinách aj oddelenie experimentálnej kópie. Jej povrch bol následne vyhladený a znova ponechaný na sušenie. Po miernom preschnutí nasledoval treći krok experimentu – vtláčanie šnúrového vzoru pomocou kolieskového radielka.

Začalo sa napodobovaním obvodových šnúrových línii novozámockého vzoru. Po niekoľkých rotáciách radielka však bola táto fáza experimentu prerušená. Dôvodom neúspechu bolo upchávanie kľbovej a nosnej časti nástroja hlinou a v podstate jeho znefunkčnenie. Rovnakým výsledkom sa skončil aj druhý pokus, pri ktorom sa zvolil dlhší čas na vysušenie experimentálnej nádoby a priebežné zvlhčovanie (namáčanie) kolieska vodou. V oboch prípadoch bol vtlačený vzor nejasný, pomerne hlboký a navyše sprevádzaný mikrozvyškami hliny po jeho okrajoch.

Povrch experimentálnej nádoby bol preto znova vyhladený a ponechaný na vysušenie. Za príčinu nezdaru boli považované zdanlivé absorbčné vlastnosti kontaktných materiálov – kosti a hliny. Predovšetkým hlinená hmota sa viditeľne prejavovala lepiacimi a nabaľujúcimi vlastnosťami. Eliminovať tento efekt bolo možné len nanášaním ďalšej separačnej látky na pohyblivú časť nástroja. Pri prvej skúške sa použila v danom čase najdostupnejšia surovina – kuchynský rastlinný olej. Priebežne olejovaná obvodová kontaktná plocha kolieska zabránila lepiaciom účinkom a zaistila jeho kľzavý, plynulý a bezproblémový chod po mäkkom povrchu nádoby.

Experimentálne vytvorený radielkový šnúrový ornament predstavoval pomerne vydarenú imitáciu pôvodnej predlohy, ležiacej viac ako 4. tisícročia v sídliskovej jame (obr. 1: 6, 7). Pri optickom porovnávaní a technologickom vyhodnocovaní oboch časovo hlboko vzdialených ornamentov bolo nutné zohľadniť i toto relatívne dlhé niekoľkotisíročné depozičné obdobie. Povedla časového efektu, zahŕňajúceho aj rad možných mikro- i makroskopických povrchových zmien na originálnom ornamente (zníženie jeho ostrosti, resp. kontrastu, možné zmeny počas vypaľovania keramiky a pod.), bolo pri celkovom hod-

notení potrebné brať do úvahy aj ďalší dôležitý faktor – kvalitu použitej hliny. Navyše, spätný pohľad na experiment a z neho plynúce skúsenosti, vyvolávali aj úvahy o alternatívnych technologických riešeniach, vylepšeniach, či korekciách celého procesu experimentu v záujme hľadania formálnej identity novoutvoreného ornamentu s pôvodným. Zmeny sa dotýkali hlavne už uvedeného procesu prípravy hlinenej masy, rovnako ako technických úprav obvodovej plochy kolieska. Korekcie teda bezprostredne súviseli so zmenou vlastností hlinenej masy (doplnením anorganických ostrív, predovšetkým jemného piesku je možné výrazne eliminovať lepiace účinky hliny) a tiež so zdokonalením vtláčovaného vzoru (úprava obvodových žliabkov kolieska tak, aby vtláčali čo najvernejšiu podobu šnúrového ornamentu).

K najzásadnejším výsledkom práce s radielkom však nepatrí len jeho materiálny výstup, t.j. novootvorený experimentálny ornament. Za rovnako významné možno považovať jeho technické vlastnosti, ktoré spomedzi všetkých teoreticky uvažovaných nástrojov na vtláčanie ornamentu, možno hodnotiť ako najuniverzálnejšie. Presne drží líniu v hlinenej mase a vtláča akúkoľvek predlohu aj na tvarovo exponovaných častiach povrchu nádoby. Toto konštatovanie, vychádzajúce z čisto praktických skúseností už po prvom pokuse, je azda o to dôležitejšie, že jeho autorom bol experimentátor len s priemernými zručnosťami.

Napokon, empirický výskum odhalil aj možnosť relatívne verne rekonštruovať jeden z dôležitých parametrov prehistorického inštrumentária. Podrobňom štúdiom pôvodného šnúrového ornamentu z Nových Zámkov, bolo totiž možné nájsť v jeho líniach opakujúce sa detaily (obr. 1: 8). Tento poznatok poslúžil na výpočet obvodových parametrov originálneho kruhového nástroja. Vzdialosť medzi opakujúcimi sa (identickými) šnúrovými prieħlbinkami ornamentu nádoby sa pohybovala okolo hodnoty 32 mm. Z výpočtu ($o = 2\pi r$) napokon rezultoval o niečo menší polomer pôvodného (5,1 mm), v porovnaní s experimentálnym kolieskovým radielkom (8,5 mm). Skúsenosti z experimentálneho overovania postupne vyvolali presvedčenie o priamej závislosti polomeru radielka s jeho flexibilitou pri nanášaní vzoru, resp. kvality nanášaného vzoru od parametrov kolieska. Znamená to v podstate, že menší polomer umožňuje koliesku vtláčiť väčší detail a vytvoriť aj technicky rôzne náročné prvky ornamentu (oblúk). Na základe získaných skúseností boli v poslednej fáze experimentu skonštruované ďalšie radielka. Jedno vychádzalo z vypočítaných parametrov kolieska a z predstavy o optimálne tvarovanom držadle, druhé demonstrovalo technicky iný princíp prepojenia statickej časti s rotujúcou (obr. 1: 9a, c).

Skúsenosti z experimentálneho overovania paleotechnológie nanášania šnúrového vzoru formovali aj mnohé závery následnej historickej komparácie. Už vstupný pohľad na nálezové prostredie naznačoval výnimočné, neobvyčajné a exteritoriálne postavenie šnúrového ornamentu v keramickom inventári prevažne autochtoných mladoeneolitickej spoločenstiev vnútorného západokarpatského teritória. Počiatočné formy šnúrového ornamentu tu majú väzby na neskoré vývojové stupne badenskej kultúry, vo vrstvách ktorej bol naposledy J. Vladárom (2008, 88) zhodnotený ako kultúrno-etnický eurázsiský zásah vo východných oblastiach Slovenského rudohoria (Košice-Barca I, Dreveník, Stránska). Zaradenie šnúrového ornamentu z podtatranskej oblasti do identickej časovej a kultúrnej vrstvy je podmienené určením jednoznačnejšieho pôvodu. Možnosti vysvetlenia jeho prítomnosti sú viaceré. Do úvahy prichádza prenos jednak z východných (Košice-Barca I), resp. južných častí Slovenského rudohoria (Stránska), ďalej kontaktami so spoločenstvami z Malopolskej vrchoviny (Soják 2001, 176; 2007, 35n) a úplne vylúčiť nemožno prenos do podtatranskej oblasti ani zo spletitého heterokultúrneho prostredia Podunajskej nížiny, kde prenikol pravdepodobne z prostredia vonkajších západných Karpát. V podunajskej oblasti dopĺňal v menšej miere keramiku mladoeneolitickej kultúrnejho komplexu (Duriš 2004, 33-48; Némecová-Pavúková 1985, 173; Némecová-Pavúková 1988, 95; Šutek 2006; Wiedermann 2004, 84), ktorého možné kontakty s východotatranským a malopolským prostredím nadobúdajú čoraz jasnejšie črty (Bátora 1983, 209, tab. II: 1-18, 21, 22; Točík a kol. 1970, 227, tab. LXXXVII: 1, 3; Zastawny 2006, obr. 4: h; a i.).

Mladšie, šnúrové a epišnúrové a napokon úplne záverečné formy šnúrového ornamentu sú zo sledovaného územia dlhodobo známe a registrované na keramike zo staršej a počiatku strednej doby bronzovej (Bátora 2000/1, 2; Budinský-Krička 1965; Dušek 1969; Kuzma 1982; Ožďáni 1985; Pavúk 1981). Vtedy nadobudol šnúrový ornament podstatne iný kvantitatívny i kvalitatívny formát. V šnúrových a epišnúrových spoločenstvách (kultúra Chlopice-Veselé, nitrianska a koštianská kultúra) tvoril, na rozdiel od predchádzajúceho doplnkového postavenia, viac menej elementárnu súčasť ich keramickej výbavy (Wiedermann 2010; 2011). Zvýšenú frekvenciu badať predovšetkým na pohrebiskách kultúry Chlopice-Veselé a v malej miere aj na pohrebiskách nitrianskej a koštianskej kultúry (Budinský-Krička 1965; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 53; Kolník 1978; Pichlerová 1966; Schalk/Bátora 1997; Točík 1979; Vladár 1973). Percentuálny nárast (napr. na pohrebisku vo Veselom takmer 90 % nádob so šnúrovým ornamentom) však neznamenal automaticky aj rozvinutie spektra dekoratívnych vzorov. Prevažuje jednoduchý, technologicky nenáročný líniový ornament. Jeho prevedenie je v porovnaní s mladoeneolitickej viditeľne rustikálnejšie.

Badateľne inak pôsobí nálezová frekvencia a dekoratívna úroveň šnúrového ornamentu v jeho vyznievajúcom čase. Vtedy sa už nenachádzal v pozícii elementárnej výbavy ako v predchádzajúcich šnúrových a epišnúrových spoločenstvách (*Wiedermann 2010; 2011*), ale naopak, skôr v opäťovnom postavení výnimočného prvku tzv. „Litzen“ dekóru v keramickej náplni západných vnútrokarpatských, resp. stredodunajských spoločenstiev zo záveru staršej a počiatku strednej doby bronzovej. Zdá sa teda, akoby epilogicky, na prelome staršej a strednej doby bronzovej, znovunadobudol v miestnych populáciách status a technologickú podobu predchádzajúcej výnimočnej mladoeneolitickej doplnkovej keramiky. Ako príklad možno uviesť nálezovú situáciu na pohrebisku karpatskej mohylovej kultúry v Dolnom Petri, kde zo 40 nádob bol len na dvoch zistený šnúrový vzor v pozoruhodnej kvalite (*Dušek 1969, Abb. 6: 13, 15: 4*), a do istej miery aj v prípade hrobových nálezov zo Štúrova – Obidskej pusty (*Ožďáni 1985, 183*), resp. keramiky z Mužle – Čenkova (*Kuzma 1982*).

Komplexná analýza však priniesla, popri základných predstavách, charakteristikách a konštatáciách postavenia šnúrového ornamentu v autochtonných mladoeneoliticých a starobronzových spoločenstvách kontaktnej zóny (nepočetnosť, zvláštnosť, výnimočnosť a relativná izolovanosť), i ďalšie námety. Motivované boli okrem viditeľnej rozmanitosti frekvencie jeho výskytu, resp. techník vtláčania, aj prežívajúcimi terminologickými a technologickými anachronizmami. Najčastejšie sa prejavovali zamieňaním šnúrovej výzdoby s textilnou, resp. spájaním šnúrovej výzdoby s technikou vtláčania spletených povrázkov do povrchu nádoby. Opodstatnené sa preto rámec komplexnej empirickej analýzy rozšíril o rad už popísaných praktických činností, úzko zameraných na rekonštrukciu jeho paleotechnológie.

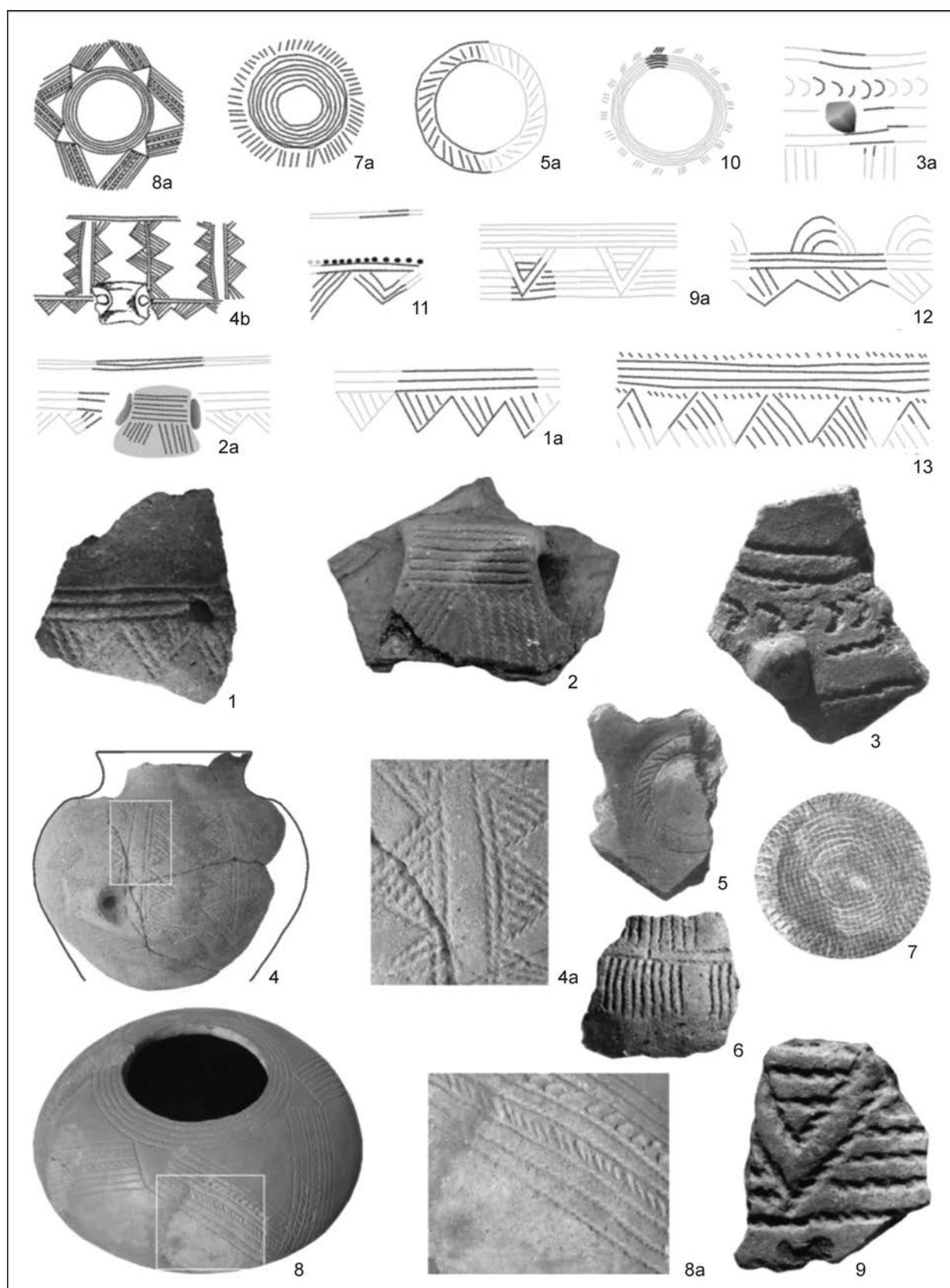
Výsledky základnej empiricko-technologickej analýzy teda poslúžili ako podklad k hodnoteniu šnúrového ornamentu, na počiatku ktorého sa ponúkali v zásade dve tradičné interpretačné roviny tohto takmer tisícročného vnútrokarpatského fenoménu, indikovaného mimo jeho klasického teritória. Prvá smerovala k explikácii jeho dlhodobej prítomnosti ekonomickými dôvodmi (transferitoriálna výmena a obchod), druhá skôr do antropologickej oblasti, zahrňujúcej zložité populačné, exogammé a migračno-invázne procesy (*Vladár 2008; Wiedermann 2004*). Opakovane však možno konštatovať, že povaha získaných poznatkov v sledovanom priestore a čase demonštrovala fenomenálne postavenie šnúrového ornamentu. Práve táto situácia, ako aj snaha veci zmysluplne vyhodnotiť, nás najskôr priviedla nad rámcem tradičnej archeológie, k štrukturovanému bádaniu – k sémantickým a epistematickým prístupom ku skúmaniu šnúrového javu.

V tomto duchu sa uberali aj predchádzajúce štúdie. Zaobrali sa šnúrovým ornamentom vo viac dimenzionálnej projekcii. V spoločnom archeologickom a sémanticom prieniku sa najskôr vo výraznejšej miere hľadalo jeho ideové a symbolické pozadie (*Wiedermann 2011*), neskôr sa väčšia pozornosť zamerala na kontúry jeho duchovného a hmotného univerza, jeho epistematického pola (*Wiedermann 2010*). Úsilie v oboch prípadoch smerovalo do spoločného prieniku archeológie s východiskovými postupmi sémantiky, resp. štrukturalistickej filozofie. Ako sa ukázalo, nemožno oba prístupy celkom oddelovať. Dôvodom je metodologický rámcený skúmaných procesov, obsahujúci objekt i subjekt šnúrového ornamentu a tiež bádateľské pole archeológie a zmienených disciplín, vytvárajúce spolu neoddeliteľnú interdisciplinárnu sústavu.

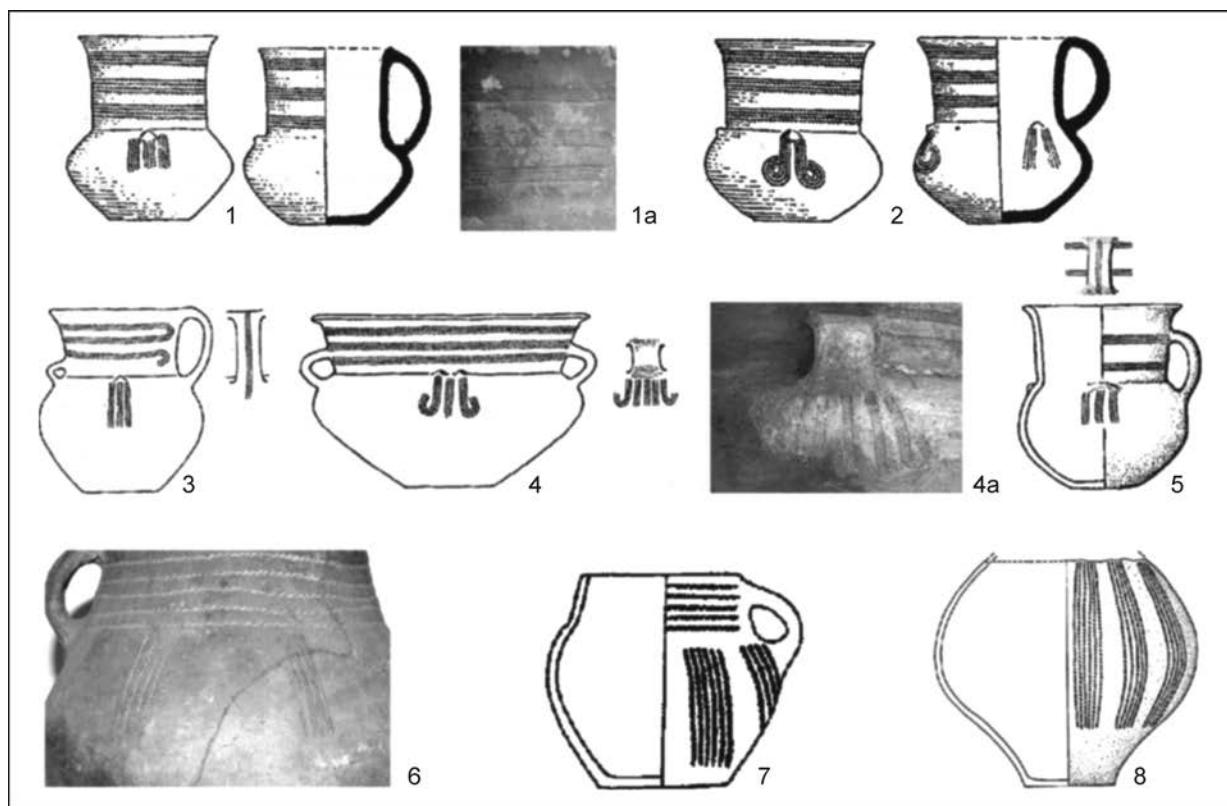
Kým publikované archeo-sémantické, resp. archeo-epistematické pohľady na šnúrový ornament sa niesli skôr v symbolických, či filozoficko-estetických rovinách bádania, táto reflexia ma zreteľný kultúrno-historický podtext. Povedaťa už uvedených publikovaných prístupoch, sa totiž výraznejšie pokúša rozšíriť metodologický rámcený – okrem empiricko-archeologickej – aj o oblasť interkultúrnych vzťahov. Otvorenými totiž v tejto súvislosti zostávajú otázky možných multikultúrnych a akulturačných procesov, črtajúcich sa práve v kontaktných vnútrokarpatských a zakarpatských spoločenstvách na konci starého a počiatku mladého praveku.

Ako sme uviedli vyššie, databáza pre zmienenú technologickú analýzu pozostávala z prevažne publikovaných nálezov šnúrového ornamentu na keramike, integrovanej v miestnych spoločenstvách západokarpatského vnútorného podhoria. Tento relatívne fragmentárny súbor keramického materiálu (prevažná väčšina nálezov predstavuje črepový materiál, celé nádoby sa v menšej miere vyskytli až na záver v okruhu Litzenkeramik), bol vybratý a zostavený na vizuálnej báze z mierne širšej kolekcie nálezov z vnútorného západokarpatského podhoria, ktoré čo len minimálne pripomíname šnúrový ornament. Z neho boli na základe štýlisticko-typologických a technologických kritérií vyčlenené tri skupiny/modely nálezov, definované ako:

- klasický (starší) šnúrový ornament (obsahuje 2 podskupiny, model Barca – Nové Zámky a model Litze),
- poklasický (mladší) šnúrový ornament (model Veselé),
- simulovaný šnúrový ornament.

Obr. 2. Keramika so šnúrovým ornamentom z vnútorných severozápadných Karpát. Model Barca – Nové Zámky. 1-3 – Hajná Nová Ves (nepublikované); 4 – Nové Zámky (Ďuriš 2005); 5 – Dreveník (Vladár 1970b); 6, 9, 11, 12 – Stránska (Nevizánsky 1999); 7 – Iža (Němejcová-Pavúková 1970b); 8 – Košice-Barca (Vladár 2008); 10 – Branč (Vladár 1973); 13 (?) – Trebatice (Němejcová-Pavúková 1985). Rôzne mierky.

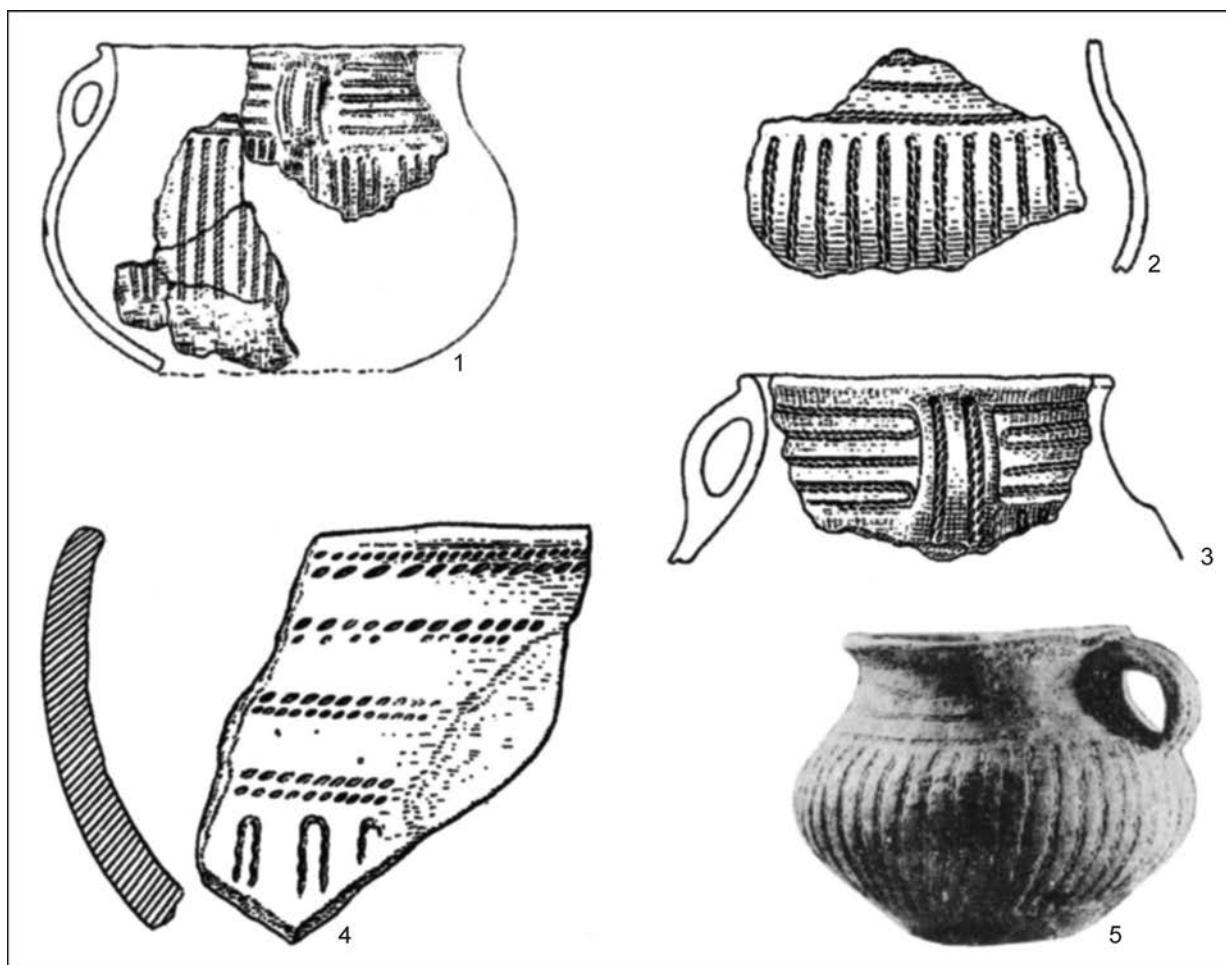

Obr. 3. Keramika so šnúrovým ornamentom z vnútorných severozápadných Karpát. Model Litze (1-5) a nitrianska kultúra (6-8). 1-2 – Dolný Peter (Dušek 1969, 55, Abb. 6: 13; 73, Abb. 15: 4; 1a – foto M. Gere); 3, 4 – Mužla-Čenkov (Kuzma 1982, 398, obr. 101: 1, 1a; 4a – foto I. Kuzma); 5 – Štúrovo-Obidská pustá (Ožďáni 1985, 183, 67: 4); 6 – Výčapy Opatovce (digitálna rekonštrukcia podľa Točík 1979, 318, Taf. L: 4, 9); 7 – Branč (Vladár 1973, Tab. XXX: 19); 8 – Jelšovce (Bátora 1999, 64, Abb. 2: 6; 2000/1, Taf. 4; 8). Rôzne mierky.

Následne bola ešte prvá skupina klasického šnúrového ornamentu rozčlenená na dve ďalšie črtajúce sa podskupiny. Z nich prvá obsahuje súbor keramiky s viditeľne homogénym vtláčeným, štýlovo a technicky kompaktným šnúrovým vzorom, ktorého základom sú rady plynulých takmer pravidelných husto kladených jemných šikmých prieħlbiniiek, vytvárajúcich spolu línie, ktoré sú základom pomerne variabilných šnúrových dekórov. Podskupinu možno pracovne označiť ako model Barca – Nové Zámky (obr. 2).

Druhá podskupina pozostáva z typologicky iného ornamentu. Jeho charakteristickým prejavom sú zväzky vertikálnych, horizontálnych a oblúkových šnúrových línií, umiestnených zvyčajne na hrdle a pleciach nádoby. Zdá sa, že niektoré novoprijaté dekoratívne prvky, podľa ktorých možno označiť celú túto podskupinu ako model Litze (obr. 3), boli tvorené už inovovaným technickým inštrumentárom na vtláčanie šnúrového vzoru – novým typom viaclíniového nástroja. Hoci technológia a technika šnúrového vzoru bola v oboch podskupinách v zásade identická (princíp línie tvorenej radom jemných šikmých prieħlbiniiek), viditeľná zmena v podskupine Litze spočívala práve v nasadení novej techniky vtláčania, výsledkom čoho bol pravdepodone aj nový dekoratívny koncept ornamentu.

Zdôrazníť však treba rozdielne väzby oboch modelov klasického šnúrového ornamentu na kultúrno-historické prostredie. Kým model Barca – Nové Zámky je vo vnútornom západokarpatskom teritóriu naviazaný skôr na rozptýlené postbadenske kultúrne milieus, ornament modelu Litze sa tu objavil podstatne neskôr, ku koncu staršej a počiatku mladšej doby bronzovej (Kuzma 1982, 398, obr. 101: 1, 1a), predovšetkým v prostredí karpatskej mohylovej kultúry (Dušek 1969, 56, obr. 6: 13; Ožďáni 1985, 183, 67: 4). Hypoteticky však možno hľadať staršie verzie jeho konceptu (zväzky línií, obr. 3: 6-8) už v okruhu epišnúrovej nitrianskej kultúry (Bátora 1999, 64, Abb. 2: 6; 2000/1, Taf. 4: 8; Točík 1979, 318, Taf. L: 4; Vladár 1973, Tab. XXX: 19) a veľmi hypoteticky v niektorých hrobových komplexoch stredonemeckej kultúry so šnúrovou keramikou (Buchvaldek 1986, obr. 34).

Obr. 4. Keramika so šnúrovým ornamentom z vnútorných severozápadných Karpát. Model Veselé. 1 - Čataj (Pavúk 1981, 165, Abb. 2: 1; 167, Abb. 3: 8, 10); 4 – Všechnsvätych (Budinský-Krička 1965, 65, Abb. 11; 5 - Veselé (Budinský-Krička 1965, 103, Taf. VII: 8). Rôzne mierky.

Druhá, poklasická skupina, zahrňuje v porovnaní s prvou jednoduchšie verzie šnúrového ornamentu s badateľne zúženým dekoratívnym rámcom. Hlavný vzor zvyčajne pozostáva z horizontálnych a vertikálnych línií, resp. dvojlínií (Budinský-Krička 1965, 66, Abb. 11, Taf. V- IX; Pavúk 1981, 165, Abb. 2: 1; Abb. 3; Schalk/Bátora 1997). Jeho prevedenie je v porovnaní s prvou skupinou zreteľne skromnejšie. Podľa známeho pohrebiska možno túto skupinu označiť ako model Veselé (obr. 4). Na tomto mieste pripomíname, že sledovanie techniky, resp. spôsobu, či štýlu vtláčania a celkové vizuálne prevedenie ornamentu, podstatne zjednodušili výber a oddelili obidve skupiny ornamentu od tretej skupiny. Komplikovanejšie sa selektívne kritérium – predsa len citlivé na dokumentačnú a publikáčnu kvalitu – uplatňovalo v prípade dávnejšie zverejnených nálezov, bez možnosti ich fyzického overenia.

Tretia skupina predstavuje vägny súbor nálezov, pripomínajúci niekedy viac, inokedy menej šnúrový ornament. Okrem iného sem možno zaradiť aj vzory, ktoré sa v literatúre označujú ako nepravý šnúrový ornament a jeho príklady sa uvádzajú takmer z celej Európy (Bátora 2000, 309n). Tento druh vtlačovaného/vpichovaného vzoru nedisponuje nami definovanou charakteristikou klasického šnúrového ornamentu, t.j. líniami pozostávajúcimi z radu jemných šíkmých prieħlbiniiek vtlačených do povrchu nádoby kolieskovým radielkom. Z tohto dôvodu nebola celá skupina simulovaného ornamentu do analýzy zaradená.

Predmetom sústredeného bádania, nadväzujúceho bezprostredne na paleotechnologickú rekonštrukciu sa stala prvá skupina keramiky, obsahujúca šnúrový ornament označený ako klasický. Dôvody na vymedzenie tejto, ale aj ďalších skupín a podskupín šnúrového ornamentu vo vnetrokarpatskom priestore, boli povedľa uvedených (vizuálne, či technologické), aj už čiastočne naznačené – archeologické. Reflektovali predovšetkým stratigrafické, komparatívno-typologické a napokon aj interkultúrne

Obr. 5. Keramika so šnúrovým ornamentom z oblasti vnútorných severozápadných Karpát (1, 3, 7, 8 – Stránska; Nevizánsky 1999) a stredodneperskej oblasti (2, 4–6 – Michajlivka; Lagodovská/Šapošníkova/Makarevič 1962, Tab. XIV: 4, 9, 10, 14). Rôzne mierky.

postavenie sledovaných nálezov v kontexte širšieho zakarpatského vývoja. Sústredenejší záujem však nesmeroval k riešeniu zložitých časovo-priestorových vzťahov, k hľadaniu najrôznejších väzieb v rámci jestvujúcich kultúrno-chronologických sústav (... tak tradičný postup v stredoeurópskej archeológii), ale skôr k sumarizácii poznatkov s perspektívou ich využitia v interkultúrnej oblasti bádania.

Oporný bod pre spodné datovanie klasického šnúrového ornamentu v skúmanej oblasti možno hľadať v stratigrafii opevneného sídliska Košice-Barca I. Z neskorobadenskej vrstvy IV/1 pochádza nádoba jamovej kultúry a pomerne fragmentárny súbor črepového materiálu (Hájek 1961, 65 nn; Vladár 2008, 77). Podobne ako v Barci, sú aj v prípade nálezov z opevnejenej badenskej osady v Stránskej symptomatické pre najstarší horizont šnúrového ornamentu vo východnej časti západokarpatského vnútorného priestoru zväčša východné prvky. Tunajšie šnúrové vzory sú zrovnatelné s nálezmi zo stredodneperskej opevnejenej osady jamovej kultúry v Michajlivke (obr. 5). Dôvodom na preferovanie eurázijskej proveniencie raného šnúrového ornamentu oproti západoeurópskej (... kde by taktiež bolo možné nájsť hoci vzdialé príklady šnúrových dekórov približujúcich sa ornamentom v Barci a Stránskej), je povedľa archetypálnosti a rozvinutej dekoratívnosti ornamentu v prostredí dlhodobo sa vyvíjajúcich viacvrstvových stredo-

dneperských sídelných štruktúr aj viditeľnejšie prepojenie tohto teritória na strategické civilizačné oblasti Mezopotámie, Anatolie a Egypta (Bátora 2006, 239). Napokon, iným dôvodom, ktorým sa zaobráme nižšie, sú v rovnakej dobe a v rovnakom prostredí registrované náznaky prieniku východných vplyvov do pohrebného rítu vnútrokarpatských spoločenstiev.

Prvú podskupinu (model Barca – Nové Zámky), považujeme za chronologickú, štylistickú a napokon i genetickú bázu šnúrového ornamentu v autochtoných západokarpatských spoločenstvach. Prítomnosť tohto staršieho klasického šnúrového ornamentu, možno vo vnútornom západokarpatskom teritóriu spájať so záverečnými štádiami eneolitu. Dozaista vyznieva so zánikom neskoroenelitickeho kultúrneho komplexu, v spektre ktorého vystupoval ako pomerne zriedkavý – komplementárny prvok (Wiedermann 2010, 2011). Napriek tomu, práve eneolitická éra šnúrového ornamentu predstavuje vo vnútrokarpatskom teritóriu jeho invenčný a kreatívny vrchol. V podobnom dekoratívnom spektre sa už po celú dobu jeho nasledujúcej existencie neobjavil.

Domnievame sa, že typologickým a chronologickým reprezentantom vrchnej, záverečnej fázy klasického šnúrového ornamentu, sú v západnom vnútrokarpatskom území nálezy jeho druhej podskupiny – modelu Litze (mladší klasický šnúrový ornament). Ako už bolo konštatované vyššie, šnúrový ornament tohto modelu z okruhu karpatskej mohylovej kultúry nadobudol v sledovanom priestore technologickú úroveň porovnatelnú s neskoroeneliticou. Populácie „Litze“ sa prezentovali novou dekoratívnou náplňou (synchronizované viacnásobné pásy jemných šnúrových línii), ktorá zároveň znamenala aj jeho vyznievajúce formy. Za nepriamy doklad o definitívnom zániku šnúrového ornamentu v samotnom okruhu modelu Litze, ako aj v karpatskom priestore vôbec, možno považovať uzavretý nálezový celok maďarskej kultúry v Jelšovciach (Bátora 2000/1, Tab. 51). Nádoba zo symbolického hrobu 602, datovaná na základe sprievodného materiálu do stupňa BB1 (Bátora 2000/1, Tab. 51: 5; 200/2, 372; obr. 626: 61), ktorá je radená k typu Litze a typologicky zrovnatelná s nádobami z uzatvorených nálezových celkov v Mužle-Čenkova, resp. Štúrova-Obidskej Pusty (Kuzma 1982; Ožďáni 1985), už nedisponuje šnúrovým ornamentom.

Model Litze predstavuje technologický a estetický vrchol klasického šnúrového ornamentu vo vnútornom západokarpatskom území. Z doteraz známych nálezov, lokalizovaných v rámci sledovaného teritória len v jeho západnej časti, sa tento šnúrový prejav javí ako štýlovo kompaktná a remeselne optimálne zvládnutá technológia. Totiž, nový dekoratívny vzor, charakteristický pásmi paralelných šnúrových línii, bol pravdepodobne vo svojom záverečnom období praktizovaný aj nástrojom novej generácie – viackoleskovým radielkom.

Zjavne otvorenou a stále aktuálnou otázkou zostáva predovšetkým genéza modelu Litze. Populácie, prezentujúce sa v staršej dobe bronzovej v širšom dunajskom priestore týmto vzorom, vytvorili podobne ako v prípade modelu Veselé, prakticky úplne nový dekoratívny šnúrový koncept. Dekór Litze sa na keramike v stredodunajskom priestore objavil v dvoch základných zoskupeniach. Kým horizontálne obvodové niekoľkonásobné šnúrové línie, situované najčastejšie v oblasti hrdla a pliec nádoby, resp. horizontálne a vertikálne pásy šnúrových línii, sa vo väčšej miere objavujú v oblasti Burgenlandu, prípadne Slavónie (Benkovsky-Pivovarová 1972; 1981; 1987; Benkovsky-Pivovarová/Gömöri 1988; Markovič 2007), tak viacnásobné vertikálne pásy šnúrových línii, doplnené zvyčajne rovnako stvárenými pásovými poloblúkmi, situovanými zvyčajne nad uchami nádob tak, že tvoria samostatný kazetový dekór, sú častejšie v západnej časti vnútorného západokarpatského územia v karpatskej mohylovej kultúre (Dušek 1969; Kuzma 1982; Ožďáni 1985), a v kultúre Belegiš resp. Belegiš-Cruceni (Szentmiklósi 2006; Tasić 2002; Vranić 2002). Podiel na sformovaní posledne menovanej kultúry na slavónsko-banátskom pomedzi sa pripisuje práve Litzenkeramike, ktorá zdá sa, ma v tejto oblasti významné zastúpenie. Dokladajú to aj posledné výskumy a nálezy v regióne Novi Perkovci pri Ďakove. Tunajší šnúrový viaclíniový ornament, umiestnený na uchách a hrdlách amfor, doplnený v niektorých prípadoch aj vlnovkami je považovaný za charakteristický prejav ranej Litzenkeramik (Benkovsky-Pivovarová 1981; 1992; Markovič 2007, 52, Tab. 1-5). Sumárne, bez ohľadu na rôzne vnímanie chronologického postavenia Litzenkeramik, možno z technologického hľadiska zatiaľ konštatovať, že viaclíniový šnúrový ornament označený termínom model Litze, bol ako populačný element zatiaľ indikovaný vo viacerých kultúrnohistorických celkoch staršej doby bronzovej, rozprestierajúcich sa v osi Dunaja, zhruba medzi oblasťou Slavónie a západokarpatským podhorím.

Druhá skupina šnúrového ornamentu (model Veselé) vyzierajúca z kultúrnohistorického milieua klasických šnúrových spoločenstiev sa v západnom vnútrokarpatskom priestore chronologicky pohybuje kdesi medzi prvou a druhou podskupinou prvej skupiny klasického šnúrového ornamentu (medzi modelom Barca – Nové Zámky a Litze). Technologicky a štylisticky spája (nie vždy) obe skupiny (klasickú a poklasickú) len využívanie kolieskového radielka a zhruba aj kvalita vtláčania, naopak odlišuje deko-

ratívny rozsah a koncept šnúrového ornamentu. Napokon, oba časovo nesúrodé modely Litze a Veselé sa na sledovanom území javia ako kvalitatívne takmer úplne nové dekoratívne koncepty, ktoré badateľne presiahli štýlový rámec klasickej kultúry so šnúrovou keramikou. Oba uvedené šnúrové prúdy staršej doby bronzovej sa prezentujú vo vnútornom západokarpatskom území ako samostatné epistematické okruhy.

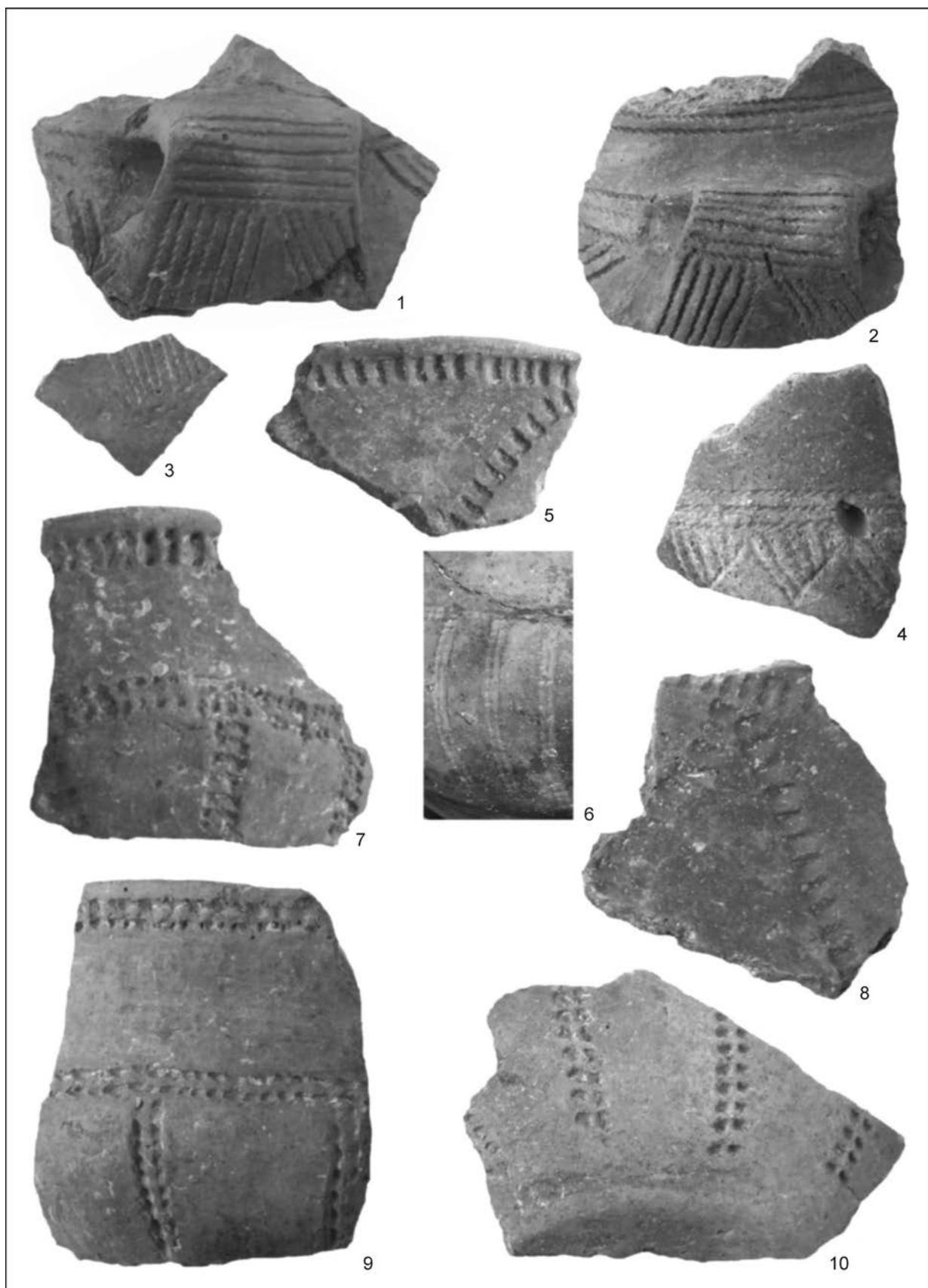
Model Veselé symbolizuje v západnom vnútrokarpatiskom priestore predovšetkým motív dvojice synchrónnych línií (*Budinský-Krička 1965; Pavúk 1981; Furmánek/Veliačík/Vladár 1991*, 49). Keďže sa spája s invázno-migračnými spoločenstvami, najpravdepodobnejšia cesta jeho nositeľov do vnútorného západokarpatského územia viedla spoza karpatského oblúka. Zdá sa teda, že vzor dvojlíniového šnúrového ornamentu, typického pre kultúru Chłopice-Veselé, sa do východnej časti vnútorného západokarpatského územia (Valaliky-Všechnsvätých) rozšíril na počiatku staršej doby bronzovej z jej genetického priestoru Malopoľska a Ukrajiny (*Budinský-Krička 1965*, Abb. 13, 19; *Furmánek/Veliačík/Vladár 1991*, 50; *Machnik 1978*, 36, Tab. X; *Točík/Vladár 1971*). Ďalší, opačný prúd migrantov – vychádzajúc z nálezov keramiky – sa pravdepodobne z toho istého malopolsko-ukrajinského priestoru premiestnil pozdĺž západnej časti vonkajšieho karpatského oblúka na východnú Moravu (*Kadrow/Peška 1999*, Abb. 1; Abb. 3; Abb. 4: 1; *Ondráček 1993*, 260, obr. 161: 3; *Pešek 2009*, 432, Tab. 49: 3) a odtiaľ do západnej časti vnútrokarpatiského územia (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1991*, 50, mapa 3). V keramickej náplni tohto populačného prúdu, pohybujúceho sa po severnom obvode karpatského oblúka, vystupoval šnúrový ornament ako jeho elementárna zložka.

Populačný scenár šnúrového ornamentu vo vnútornom západokarpatskom teritóriu na konci starého a počiatku mladého praveku čiastočne zviditeľňuje doteraz popísaný kultúrno-historický vývoj. Ako už bolo vyššie konštatované, pokus o rozšírenie jeho bádateľského rámca o interkultúrne otázky predpokladá – povedľa temporálneho – aj zapojenie ďalších, predovšetkým paleopopulačných, multikultúrnych a akulturačných aspektov. Úspešnosť toho smeru bátania je podmienená úrovňou archeologických poznatkov, ktoré, žiaľ, v súčasnosti dovoľujú skúmať priebeh, formy a efekty vzájomných kontaktov autochtonných a alochtonných spoločenstiev len veľmi skromne.

Uvažovať možno preto viac menej teoreticky. Ranné šnúrové populácie vo východnej časti vnútorného karpatského teritória mohli predstavovať pohyblivé, ekonomicky aktívne skupiny stredodneperských (jamová kultúra), resp. severokarpatských (neskorobadenská kultúra) populácií. Prostredníctvom nich sa pravdepodobne šnúrový ornament importoval z eurázijskej oblasti do východnej časti severného vnútrokarpatiského teritória. Spôsoby, ako aj cesty jeho prenosu v dobe rozpadajúceho sa badenského univerza mohli byť rozmanité. V prípade priamych výmenno-obchodných kontaktov je z hľadiska jestvujúceho nálezového fondu azda pravdepodobnejšia cesta jednosmerného importu z východu na západ (do opevnených osád Barca, Stránska, Dreveník), keďže recipročné nálezy badenskej proveniencie nie sú zo stredodneperského prostredia známe.

Naopak, neskoreneolitickej šnúrový ornament, vyskytujúci sa v spoločenstvách západnej časti severného vnútrokarpatiského priestoru, možno spájať skôr s migráciou jevišovického ľudu, ktorého nálezová databáza v severnej časti Podunajskej nížiny bola v poslednej dobe významne rozšírená a doplnená (*Šuteková 2006; Wiedermann 2003; 2004*). Do kultúnej výbavy beztak pomerne atomizovaného postbadenského vnútrokarpatiského spoločenstva, priniesli prvé šnúrové populácie (*Cheben 2005*, 156), ale predovšetkým jevišovická migrácia ďalší multikultúrny impulz. Totiž, východisková východomoravská oblasť bola už na prelome mladšieho a neskoreho eneolitu zmiešanou kontaktnou hranicou jevišovickej kultúry s kultúrou guľovitých amfor (*Šmid 1999*, 245n). Navyše, povedľa kultúry s guľovitými amforami treba v rámci moravského vývoja jevišovickej kultúry rátať aj s vplyvmi kultúry so šnúrovou keramikou (*Medunová-Banešová 1977, 78; Šmid 1999*, 245). Podobný interkultúrny koncentrát, importovaný práve jevišovickými migrantami do vnútrokarpatiského priestoru sa tu mohol bádateľne prejaviť na sídlisku v Hajnej Novej Vsi. Popri šnúrových a pôvodných jevišovických prvkoch na keramike, nechýbajú medzi keramickými nálezmi z tohto spoločného sídliska ani nálezy kultúry guľovitých amfor (obr. 6: 1, 2). V súvislosti s posledne menovanou kultúrou sú známe sklonky jej nositeľov k multikultúrnemu prežívaniu v prostredí českých sídlisk neskorobadenskej, řivnáčskej a chamskej kultúry (*Neustupný 1978*, 266). V tomto interkulturnom prostredí je archeologickej dokumentovaná nielen jej dlhodobo udržiavaná identita, ale aj pokojná symbióza v spoločných sídliskách.

Uvahy nad ďalšími spôsobmi a možnosťami prenosu šnúrového ornamentu do vnútrokarpatiského územia sú – aj na pokračovanie – veľmi hypoteticke. Spomenúť možno vizuálny import, t.j. domácu produkciu keramiky so šnúrovým ornamentom na základe mentálneho prenosu z pôvodnej oblasti. Rovnako uvažovať možno aj nad formou prenosu z importovanej predlohy do domácej produkcie. Napokon,

Obr. 6. Hajná Nová Ves – poloha Lúky. Objekt 40. Keramika so šnúrovým, rebríčkovým a jamkovým ornamentom. Rôzne mierky.

úplne vylúčiť nemožno azda ani miestnu výrobu keramiky so šnúrovým ornamentom, produkovanú presídlencami v exogamných zväzkoch.

V kontexte zložitého neskoroeneolitickejho vývoja, možno navyše uvažovať aj o viacerých podobách interkultúrnych prejavov miestnych spoločenstiev na prelome najstarších metalických dôb. Črtajú sa v dvoch základných perspektívach. Obecne ich možno označiť ako:

- multikulturalizmus (prejav symbiózy viacerých kultúr, existujúcich v rovnakom čase a priestore vedľa seba, dokonca aj s možnosťou vzniku spoločných obytných areálov),
- akulturácia (prejav preberania či napodobňovania rôznych súdobých kultúrnych prvkov, vznik zmiešaných prejavov).

Multikulturalita sa najčastejšie vysvetľuje ako súžitie viacerých kultúr na báze zachovávania si identity. Rovnako však môže znamenať aj ochranu a rozvoj fundamentálnych prvkov vlastnej kultúry. Impulzom, vedúcim k úvahám nad podobnými sociokultúrnymi prejavmi v sledovanom priestore a čase, bolo neustále hľadanie odpovede na klúčovú otázku celej témy – vzájomný vzťah alochtonného šnúrového prvku a autochtonného prostredia.

Podmienky smerujúce k vývoju multikulturality vznikli vo vnútornom západokarpatskom priestore po rozpade badenskej kultúry. Vtedy kultúrne a etnicky komplikovaná situácia v širšom stredoeurópskom meradle bola v západnej časti vnútorných Karpát znásobená aj už vyššie uvedenými migračnými pohybmi. Z územia východnej Moravy prenikali a do tesného kontaktu s bošáckou oikumenou sa dostávali imigranti, ktorých nosným kultúrno-etnickým elementom bol jevišovický ľud.

V kontaktnej bošácko-jevišovickej zóne na Považí a strednom Ponitri vznikla pravdepodobne preskupená medzikultúrna hranica, v priestore ktorej sa minimálne v jednom prípade, vytvorila aj spoločná sídlisková jednotka – multikultúrna osada v Hajnej Novej Vsi. Na základe nálezovej situácie, viditeľne poznamenanéj existenciou heterokultúrneho nálezového horizontu, tu s veľkou pravdepodobnosťou istú dobu spolunažívalo zmiešané bošácko-jevišovické spoločenstvo, užívajúce spoločne aj jednotlivé segmenty obytného areálu (Wiedermann 2003; 2004). Zároveň treba podotknúť, že napriek tesnému kultúrnemu kontaktu, nevykazuje nálezový materiál zo zmiešaných sídliskových objektov z Hajnej Novej Vsi akulturačné znaky, či postrehnutelné doklady vzájomného preskupovania fundamentálnych prvkov oboch spoločenstiev, ako je to napr. badateľné v približne rovnakej dobe v nadkarpatskom priestore (Włodarczak 2008, 257, Fig. 8). Ani šnúrový ornament, importovaný sem jevišovickou kultúrou, resp. ani iné fundamentálne jevišovické prvky (ansa lunata, ansa cornuata a pod.), neboli aplikované na bošáckej keramike a naopak. Z možnosti, ktoré nám poskytuje doteraz známy sumár poznatkov sa ako spoločný pre obe kultúry javí len rovnaký spôsob aplikácie vtlačovaných vzorov na keramike. Alochtonny šnúrový, ako aj autochtonny rebríčkový, resp jamkový ornament (obr. 6), boli tvorené radielkovou technikou, ktorá zrejme predstavovala nadkultúrnu technológiu. Porovnatelný multikultúrny scenár sa mohol odohrať v susednom regióne Považia. Tu, okrem jevišovickej osady v Kočíne a bošáckej osady v Podolí (Šuteková 2008, 193, Obr. 1), ktoré (ak samozrejme predpokladáme ich súčasnosť) ležali vo vzájomne sa rešpektujúcom odstupe v neveľkej vzdialenosťi vedľa seba, zaznamenávame aj obdobný zmiešaný bošácko-kostolácky horizont pamiatok (Novotná 1961).

Vylúčiť však nemožno, že v rovnakom období záveru eneolitu a počiatku doby bronzovej sa v širšom vnútrokarpatskom priestore odohrali aj iné multikultúrne orientované procesy. Migračné pohyby (jamová kultúra a neskôr kultúra východoslovenských mohýl) mohli byť hypoteticky v pozadí viacerých akulturačných trendov, vedúcich k postupnému osvojovaniu, či prispôsobovaniu alebo zmenám svojej vlastnej kultúry, kultúre druhej. Motiváciou takýchto úvah sú niektoré pozorovania a nové poznatky, týkajúce sa prípadov integrácie viacerých špecifických prvkov východného pôvodu, napr. v pohrebnom ríte vnútrokarpatských spoločenstiev. Signifikantný je spôsob pochovávania v tzv. žabej polohe, či kromlechový charakter hrobu, ale i viaceré importy východoeurópskej provenience (Vladár 2005, 254n; 2008, 76, 85; Wiedermann 2010; 2011). V ich pozadí zaiste stáli vzájomné kontakty alochtonných východných skupín so šnúrovým základom s autochtonným vnútrokarpatskými populáciami. Akulturačný proces tu mohol viesť k odbúravaniu pôvodných a prijatiu nových kultúrnych prvkov, až napokon vyvolal intekultúrne prieniky.

Napriek tomu, že kultúrne atomizovaná éra na prelome najstarších metalických dôb je azda osobitne vhodná na sledovanie interkultúrnych trendov, s jednoznačným príkladom akulturácie šnúrových populácií s domácimi sme sa na sledovanom teritóriu nestretli. Ani v najrozšírenejšej materiálnej sfére, akou je nepochybne produkcia keramiky, nemožno zatiaľ uviesť prípady, ktoré by jasne demonštrovali existenciu predmetov zmiešaného charakteru (napr. domáca/karpatská typová škála keramiky opatrená

inokultúrnym ornamentom, resp. naopak). Dokonca ani tzv. nepravý šnúrový ornament (z technologickej hľadiska diskutabilné pomenovanie), nie je celkom možné spájať s akulturačnými javmi, pretože nie je výsledkom splynutia fundamentálnych prvkov viacerých kultúr.

Neúplne a nejasné, viacmenej fragmentárne poznatky o kultúrnom a sociálnom vývine, vypovedajú skôr o pokojnej integrácii, ako dramatickej akulturácii, či výraznom multikultúrnom habite spoločenstiev na prelome starého a mladého praveku v severozápadnom vnútrokarpatskom podhorí. Miera impulzov z vonkajšieho prostredia, pravdepodobne nepresahovala rámec zriedkavosti, výnimocnosti alebo jedinečnosti a neoslabovala, ale skôr naopak, upevňovala identitu autochtonov. Práve priateľná miera sebapresadzujúcich sa črt, umožnila späť aj exokultúrnym zložkám, uchovať si vlastnú identitu v majoritnom prostredí. Svedčí o tom takmer tisícročné spontánne spoluprežívanie šnúrovej epistémy v miestnych karpatských populáciach.

Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.
Katedra muzeológie FF UKF
Hodžova 1
SK-949 01 Nitra
ewiedermann@ukf.sk

LITERATÚRA

- Bátora 1983 J. Bátora: Záver eneolitu a začiatok doby bronzovej na východnom Slovensku. Hist. Carpatica 14, 1983, 169-229.
- Bátora 1999 J. Bátora: Symbolische Gräber in der Älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 63-73.
- Bátora 2000 J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1, 2. Kiel 2000.
- Bátora 2006 J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
- Bátora/Marková/Vladár 2003 J. Bátora/K. Marková/J. Vladár: Die Glockenbecherkultur im Kontext der kulturhistorischen Entwicklung in der Südwestslowakei. In: J. Czebreszuk/M. Szmyt (eds.): The Northeast Frontier of Bell Beakers. Proceedings of the Symposium Held at the Adam Mickiewicz University, Poznań (Poland), May 26-29 2002. BAR. Internat. Series 1155. Oxford 2003, 255-264.
- Benkovsky-Pivovarová 1972 Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich. Prähist. Zeitschr. 47, 1972, 198-212.
- Benkovsky-Pivovarová 1981 Z. Benkovsky-Pivovarová: Zum neuesten Forschungsstand der Litzenkeramik in Österreich. In: Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Beiheft 2, 1981, 29-35.
- Benkovsky-Pivovarová 1987 Z. Benkovsky-Pivovarová: Grabfunde der Kultur mit Litzenkeramik in Ostösterreich und in Westungarn. Arch. Austriaca 71, 1987, 19-27.
- Benkovsky-Pivovarová 1992 Z. Benkovsky-Pivovarová: Zum Beginn der Belegiš-Kultur. Balcanica 23, 1992, 341-349.
- Benkovsky-Pivovarová/Gömöri 1988 Z. Benkovsky-Pivovarová/K. Gömöri: Az álszinegdíszes (Litzen-) kerámia kultúrájához tartozó sírleletek Nyugat-Magyarországon és Kelet- Ausztriában. Arrabona 24-25, 1988, 5-19.
- Budinský-Krička 1965 V. Budinský-Krička: Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé. Slov. Arch. 13, 1965, 51-106.
- Budinský-Krička 1967 V. Budinský-Krička: Východoslovenské mohyly. Slov. Arch. 15, 1967, 352-355.
- Buchvaldek 1967 M. Buchvaldek: Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha 1967.

- Buchvaldek 1986* M. Buchvaldek: Kultura se šňúrovou keramikou ve střední Evropě. Praha 1986.
- Dušek 1969* M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1969.
- Ďuriš 2005* J. Ďuriš: Sídliskové nálezy z neskorej doby kamennej. In: I. Cheben/ I. Kuzma (eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005, 33-47.
- Hájek 1961* L. Hájek: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit. Nitra 1958. Bratislava 1961, 59-76.
- Cheben 2005* I. Cheben: Kostrové hroby so šnúrovou keramikou z Trenčína. In: I. Cheben/ I. Kuzma (eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005, 151-160.
- Kadrow/Peška 1999* S. Kadrow/J. Peška: Älteste frühbronzezeitliche Siedlungen in Mähren und der Anfang des epischnurkeramischen karpatenländischen Kulturreises. In: J. Bátoria/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 33-40.
- Kolník 1978* T. Kolník: Ďalšia etapa výskumu v Cíferi-Páci. AVANS 1977. Nitra 1978, 128-137.
- Kuzma 1982* I. Kuzma: Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkov. AVANS 1981. Nitra 1982, 171-175.
- Lagodovska/Šapošníkova/Makarevič 1962* O. F. Lagodovska/O.G. Šapošníkova/M. L. Makarevič: Michajlivske poselenja. Kijev 1962.
- Machnik 1978* A. Machnik: Kultura Chłopice-Veselé. In: Prahistoria ziem Polskich. Tom III. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, 31-48.
- Marković 2007* Z. Marković: O ranobrončanodobnim nalazima iz Novih Perkovaca kod Đakova. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu. Zagreb 2007, 49-58.
- Medunová-Benešová 1977* A. Medunová-Benešová: Jevišovická kultúra na jihozápadní Moravě. Stud. Arch. ústavu ČSAV v Brně V/3, Praha 1977.
- Neustupný 1978* E. Neustupný: Kultúra kulovitých amfor. In: R. Pleiner/A. Rybová (eds.): Pravěké dějiny Čech. Praha 1978, 263-266.
- Nevizánsky 1999* G. Nevizánsky: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 47, 1999, 67-89.
- Němejcová-Pavúková 1985* V. Němejcová-Pavúková: Nové sídliská z obdobia eneolitu z okolia Vrbového. AVANS 1984. Nitra 1985, 172-174.
- Němejcová-Pavúková 1987* V. Němejcová-Pavúková: Záchranný výskum v Kočíne. AVANS 1986. Nitra 1987, 75.
- Novotná 1961* M. Novotná: Bošácko-kostolácky horizont na strednom Považí. Musaica 12, 1961, 21-34.
- Ondráček 1993* J. Ondráček: Nitranská skupina. In: V. Poborský (ed.): Pravěké dejiny Moravy. Brno 1993, 258-262.
- Ožďáni 1985* O. Ožďáni : Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej pustei. AVANS 1984. Nitra 1985, 182-184.
- Pavúk 1981* J. Pavúk: Die ersten Siedlungsfunde der Gruppe Chłopice-Veselé aus der Slowakei. Slov. Arch. 29, 1981, 163-175.
- Peška 1999* J. Peška: Älteste Frühbronzezeitsiedlungen in Mähren und der Anfang des epischnurkeramischen Karpatenländischen Kulturreises. In: J. Bátoria/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 33-40.
- Pichlerová 1966* M. Pichlerová: Pohrebisko s neskorou šnúrovou keramikou typu Veselé v Ivanke pri Dunaji. Zbor. SNM 60, Hist. 6, 1966, 25-56.
- Schalk/Bátora 1997* E. Schalk/J. Bátoria: Zur Problematik der Textilabdrücke auf frühbronzezeitlicher Keramik in der Südwestslowakei. In: C. Becker/M.-L. Dunkelmann/ C. Metzner-Nebelsick/H. Peter-Röcher/M. Roeder/B. Teržan (Hrsg.): Xqóvoξ – Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp, 1997

- Soják 2001* M. Soják: Sídliská ľudu badenskej kultúry na Spiši. In: M. Metlička (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2000. Plzeň 2001, 161-190.
- Šmíd 1999* M. Šmíd: Nové poznatky o vývoji strednej Moravy v období stredného a mladého eneolitu. In: I. Kuzma (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra 1999, 241-254.
- Šuteková 2006* J. Šuteková: The Jevišovice Culture in Slovakia. In: M. Furtholt/M. Szmyt/A. Zastawny (eds.): The baden Complex and the Outside World. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EA A in Cracow 19-24th September 2006. Bonn 2006, 131-138.
- Šuteková 2008* J. Šuteková: Bošácka skupina a jevišovická kultúra na Slovensku. Rkp. dizertačnej práce. FFUK, Filozofická fakulta. Bratislava 2008.
- Szenmiklosi 2006* A. Szentmiklosi: The Relations of the Cruceni-Belegiš Culture with the Žuto Brdo – Garla Mare Culture. Analele Banatalui, S. N. Arheologie-Istorie XIV/1, 2006, 229-270.
- Tasić 2002* N. Tasić: The Necropolis at Belegiš and Issue of the Belegiš Culture. In: S. Vranić (ed.): Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika. Beograd 2002, 190-195.
- Točík 1970* A. Točík (ed.): Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970.
- Točík 1979* A. Točík: Výčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1979.
- Točík/Vladár 1971* A. Točík/J. Vladár: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. Slov. Arch. 19, 1971, 365-422.
- Valde-Nowak 1993* P. Valde-Nowak: Výskum eneolitickej osady a dielne (výrobného ateliéru) v Lubiši. AVANS 1992. Nitra 1993, 126-127.
- Valde-Nowak 2001* P. Valde-Nowak: Settlement Site of the Corded Ware Culture in Lubiša-Merava, Slovakia. In: J. Machník (ed.): Archaeology and Natural Background of the Lower Beskid Mountains, Carpathians. Part I. Kraków 2001, 69-85.
- Vladár 1970* J. Vladár: Zásahy cudzích kultúrnych skupín na území Slovenska. In: A. Točík (ed.): Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970, 231-234.
- Vladár 1973* J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vladár 2005* J. Vladár: Hľadanie súvislosti dejinného vývoja. In: Stud. Hist. Nitriensis 12. Nitra 2005, 247-261.
- Vladár 2008* J. Vladár: K problematike kultúrnej príslušnosti keramiky so šnúrovou ornamentikou z Košíc-Barce (K nedožitej storočnici Ladislava Hájka 1909-2009). In: Stud. Hist. Nitriensis 14. Nitra 2008, 75-91.
- Vranić 2002* S. Vranić: Belegiš, Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika. Belegiš, Stojića Gumno – A Necropolis of Cremation Burials. Beograd 2002.
- Wiedermann 1984* E. Wiedermann: Praveké sídliská pri Hajnej Novej Vsi. AVANS 1983. Nitra 1984, 224-225.
- Wiedermann 1985* E. Wiedermann: Tretia sezóna výskumu v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1984. Nitra 1985, 256-257.
- Wiedermann 1986* E. Wiedermann: Záverečná sezóna výskumu v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1985. Nitra 1986, 255.
- Wiedermann 1990* E. Wiedermann: Výskum pravekých sídlisk v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1988. Nitra 1990, 174.
- Wiedermann 1991* E. Wiedermann: Výskum polykultúrneho sídliska v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1989. Nitra 1991, 109.
- Wiedermann 1993* E. Wiedermann: Sídlisko bošáckej skupiny v Malých Bieliciach. AVANS 1992. Nitra 1993, 134.
- Wiedermann 1996* E. Wiedermann: Mladoeneolitické osídlenie strednej Nitry v prírodnom prostredí epiatlantika. Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 83-96.
- Wiedermann 1998* E. Wiedermann: Počiatky medziregionálnych obchodno-výmenných vzťahov v praveku Ponitria. In: Stud. Hist. Nitriensis 7. Nitra 1998, 47-65.

- Wiedermann 2003* E. Wiedermann: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. Nitra 2003.
- Wiedermann 2004* E. Wiedermann: Spoločenstvo juhozápadného Slovenska na konci starého praveku. In: J. Bátorová/V. Furmanek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004, 83-91.
- Wiedermann 2010* E. Wiedermann: Šnúrová epistéma – kultúrny kód spletených povrázkov. Slov. Arch. 58, 2010, 243-258.
- Wiedermann 2011* E. Wiedermann: Idea of Cord. In: P. Kalábková/B. Kovář/P. Pavúk/J. Šuteková (eds.): Studies in Chronology and Cultural Development of the South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75. Birthday. Studia Archaeologica et Mediaevalia XI. Bratislava 2011, 491-505.
- Wiedermann/Romsauer 1983* E. Wiedermann/P. Romsauer: Záchranný výskum sídliska z neskorej doby kamennej a neskorej doby bronzovej v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1982. Nitra 1983, 260, 261.
- Włodarczak 2008* P. Włodarczak: Corded Ware and Baden Cultures Outline of Chronological and Genetic Relations based on the Finds from Western Little Poland. In: M. Furtholt/M. Szmyt/A. Zastawny (eds.): The baden Complex and the Outside World. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EA A in Cracow 19-24th September 2006. Bonn 2008, 247-261.
- Zastawny 2006* A. Zastawny: Osadnictwo społeczności badeńskiego kregu kulturowego w Jurze Ojcowskiej na tle regionów sąsiednich. In: Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach państwa polskiego. Ojcow 2006, 439-457.

VÖLKER DES ORNAMENTS DER SCHNURKERAMISCHEN KULTUR IM NORDWESTLICHEN INNENKARPATISCHEN GEBIET

Egon Wiedermann

Während im östlichen Gebiet des nördlichen innenkarpatischen Gebiets am Ende der alten Urzeit die Strömungen der schnurkeramischen Kultur aus den ausgedehnten Steppengebieten, die sich nördlich und östlich des Karpatenbogens erstrecken, erfasst wurden, trägt der westliche Teil die Spuren der schnurkeramischen Zivilisation, die eher nordwestlichen, westlichen und mitteldonauländischen Ursprung andeuten. Das schnurkeramische Ornament ist hier auch als interkulturelles Element erfasst, das am wahrscheinlichsten von den Trägern der Jevišovice-Kultur hierher übertragen wurde.

Aus einem fragmentarisch erhaltenen Bestand des schnurkeramischen Ornament aus dem untersuchten Gebiet wurden auf Grund der stilistisch-typologischen und technologischen (bei dem durchgeführten Experiment mit der Paläotechnologie des schnurkeramischen Ornament wurde für das wahrscheinlichste Gerät zum Auftragen des schnurkeramischen Musters das kreisförmige Rädchen bestimmt) Kriterien drei Gruppen/Modelle des Ornament ausgetragen, die als klassisches (älteres) schnurkeramisches Ornament (es enthält zwei Untergruppen, Modell Barca – Nové Zámky und Modell Litze), postklassisches (jüngeres) schnurkeramisches Ornament (Modell Veselé) und simuliertes schnurkeramisches Ornament definiert werden.

In der komplizierten spätneolithischen Entwicklung kann vielleicht auf Grundlage der Völker des schnurkeramischen Ornament von der Wende der ältesten metallischen Zeiten auch über mehrere Formen der interkulturellen Erscheinungen der örtlichen Gesellschaften diskutiert werden. Im Allgemeinen können sie als Multikulturalität (Ausdruck der Symbiose von mehreren Kulturen, die in der gleichen Zeit und im gleichen Raum nebeneinander existieren und sogar auch mit der Möglichkeit der Entstehung von gemeinsamen Wohngebieten) oder Akkulturation (Ausdruck der Übernahme oder Nachahmung von verschiedenen gleichzeitigen kulturellen Erscheinungen, Entstehung von gemischten Erscheinungen) bezeichnet werden. Damals wurde die kulturell und ethnisch komplizierte Situation im breiteren mitteleuropäischen Ausmaß im westlichen Teil der Innenkarpaten durch Migrationsbewegungen der Träger der Jevišovice-Kultur verstärkt. In der Kontaktzone Bošáca-Jevišovice im Waaggebiet und im mittleren Nitra-Gebiet entstand wahrscheinlich die umgruppierte interkulturelle Grenze, in deren Raum mindestens in einem Fall auch eine gemeinsame Siedlungseinheit entstand – die multikulturelle Siedlung in Hajná Nová Ves. Es scheint uns, dass das Fundmaterial aus den gemischten Siedlungsobjekten aus Hajná Nová Ves trotz eines engen kulturellen Kontakts keine markanten Belege der gegenseitigen Umgruppierung der fundamentalen Elementen der beiden Gemeinschaften aufweist.

Es kann jedoch nicht ausgeschlossen werden, dass sich in der gleichen Zeit, am Ende des Äneolithikums und am Anfang der Bronzezeit, im breiteren innenkarpatischen Raum auch andere multikulturell ausgelegte Prozesse abspielten. Die Migrationsbewegungen (Grubenkultur und später die ostslowakische Hügelgräberkultur) hätten hypothetisch auch im Hintergrund mehrerer Akkulturationstrends sein können, die zur allmählichen Aneignung oder Anpassung oder zu Veränderungen der eigenen Kultur an eine andere Kultur hätten führen können (Integration von einigen spezifischen Merkmalen östlichen Ursprungs im Bestattungsritus der innenkarpatischen Gemeinschaften).

Im Kontext des schnurkeramischen Ornament kann die interkulturellen Bewegungen im nördlichen innenkarpatischen Raum an der Wende der älteren und jüngeren Urzeit eher als sozialer Prozess mit Andeutungen von Integrationsmerkmalen wahrgenommen werden. Ihr sichtbares Merkmal ist eher die Zurückhaltung in der Akkulturation auch trotz der langfristigen Multikulturalität dieses Gebiets im untersuchten Zeitraum. Schließlich werden die konservativen interkulturellen Tendenzen im heterokulturellen Milieu mit mehr oder weniger kontinuierlichem Kulturaustausch und Erhaltung von Kultur- und Populationszügen am besten durch die langfristige, fast eintausend Jahre andauernde, Identität des schnurkeramischen Ornament im inneren westkarpatischen Gebiet bestätigt.

Übersetzt von Michal Dvorecký

BRONZEGEREGENSTÄNDE DER PILINYER UND LAUSITZER KULTUR AUS ZVOLEN-BOROVÁ HORA

BEITRAG ZUR BEDEUTUNG DES TRAVERTINHAUFEN ZVOLEN-BOROVÁ HORA IN DER URNFELDERZEIT

TOMÁŠ ZACHAR – VLADIMÍR MITÁŠ

EINLEITUNG

Bei der fachlichen Auswertung des Depotfundes der Pilinyer Kultur aus Zvolen-Pustý hrad wies schon Herr Václav Furmánek auf die Tatsache hin, dass der erwähnte Depotfund außer dem Import im Gebiet der Lausitzer Kultur auch eine exteritoriale Produktionsstätte des Volkes der Pilinyer Kultur darstellen könnte (*Furmánek/Kuka 1973, 612*). Auf Anforderung des damaligen Heimatkundlichen Museums in Zvolen¹ dokumentierte später der Jubilar archäologische Funde aus dem Travertinhaufen in der Lage Zvolen-Borová hora. Der Ursprung von einem Teil von diesen Bronzegegenständen kann außer dem Gebiet der Lausitzer Kultur ohne Zweifel auch in der Pilinyer Kultur gesucht werden. Die bereits erwähnten, bis heute jedoch unveröffentlichten Funde der Pilinyer Kultur und der Sammelband anlässlich des Jubiläums von *V. Furmánek* stellen eine hervorragende Möglichkeit dar, unsere Aufmerksamkeit noch einmal auf den Gedanken zu konzentrieren, dass zahlreiche Depotfunde von Bronzegegenständen im Gebiet von Zvolen die Existenz einer exteritorialen Produktionsstätte der Pilinyer Kultur belegen können.

Die Stadt Zvolen liegt am mittleren Hron-Gebiet im südwestlichen Teil des Zvolener Beckens, im Gebiet des Slowakischen Mittelgebirges, das den zentralen Teil der Mittelslowakei einnimmt (Abb. 1). Die Artefakte aus der Begehung von Herrn Ing. *Slavomír Dúbravský* stellen Bronzegegenstände (Abb. 2) und zwei Keramikbruchstücke dar (Abb. 3). Sie wurden auf der Baustelle des Arboretums und bei der Herstellung der Umgebung in den Jahren 1965 bis 1968 auf der Fundstelle Zvolen-Borová hora gefunden.² Die genannte Lage ist auf einem erhöhten Travertinhaufen im nördlichen Teil des Gemeindegebiets der Stadt Zvolen situiert. Sie präsentiert ein ausgeprägtes Wahrzeichen mit Blick in das Zvolener Becken und mit der Möglichkeit, die Straße zu kontrollieren, die durch das Einzugsgebiet des Flusses Hron führt. Auf dem Scheitel des Travertinhaufens findet man mehrere Mineralwasseraustritte, wobei einer von ihnen eine auffällige, kreisförmige, kraterförmige Fläche mit einem Durchmesser von 25 bis 30 m und einer Tiefe von ca. 1,5 m ausmacht (*Mišik 1970, 121*).

Beschreibung und Datierung von Funden

1. Eine wahrscheinlich branddeformierte Spitze einer Bronzelanze mit profiliertem Blatt, ursprünglich birnen- bzw. flammenförmig, gegliedert durch zwei parallele Paare von Rippen. Das äußere Paar von Rippen ist an der Stelle der Verbindung des Blattes mit der Tülle wie auch in der oberen Hälfte des Blattes S-förmig abgeschlossen. Die glatte Tülle ist auf dem Blatt mit einer Mittelrippe versehen, im unteren Teil befindet sich eine seitliche Öffnung zum Befestigen an einen hölzernen Schaft. Das Ende der Tülle ist infolge der Beschädigung vom Blatt abgetrennt. Ausmaße: max. 195 mm lang. Inventarnummer 1580/A1-1580/A2 (Abb. 2: 1).
2. Fragmente der frühen Variante einer Sattelfibel mit unklarer Verzierung des Bügels in Form von waagerechten Linien und einem Tannenzweigmotiv. Erhalten blieben nur der Bügel und Teile der Windung, die Nadel fehlt.

¹ Heute handelt es sich dabei um die staatliche Behörde *Wälder der Slowakischen Republik* (Lesy SR š. p.) – Abteilung Forst- und Sägereimuseum Zvolen.

² Laut Informationen des Finders stammen die Gegenstände vom Gipfel des Travertinhaufens und von den Hängen und der Gegend am südlichen Fuß des Berges Borová hora. In der Literatur findet man die Bezeichnung „leicht sinkende südliche Hänge von Borová hora“, die den Bach Boroviansky potok wie auch Žlínkovo und Gajdošove pole umgrenzen (*Mácelová 1993, 32*), bzw. unter der Bezeichnung Borová hora bekannt sind.

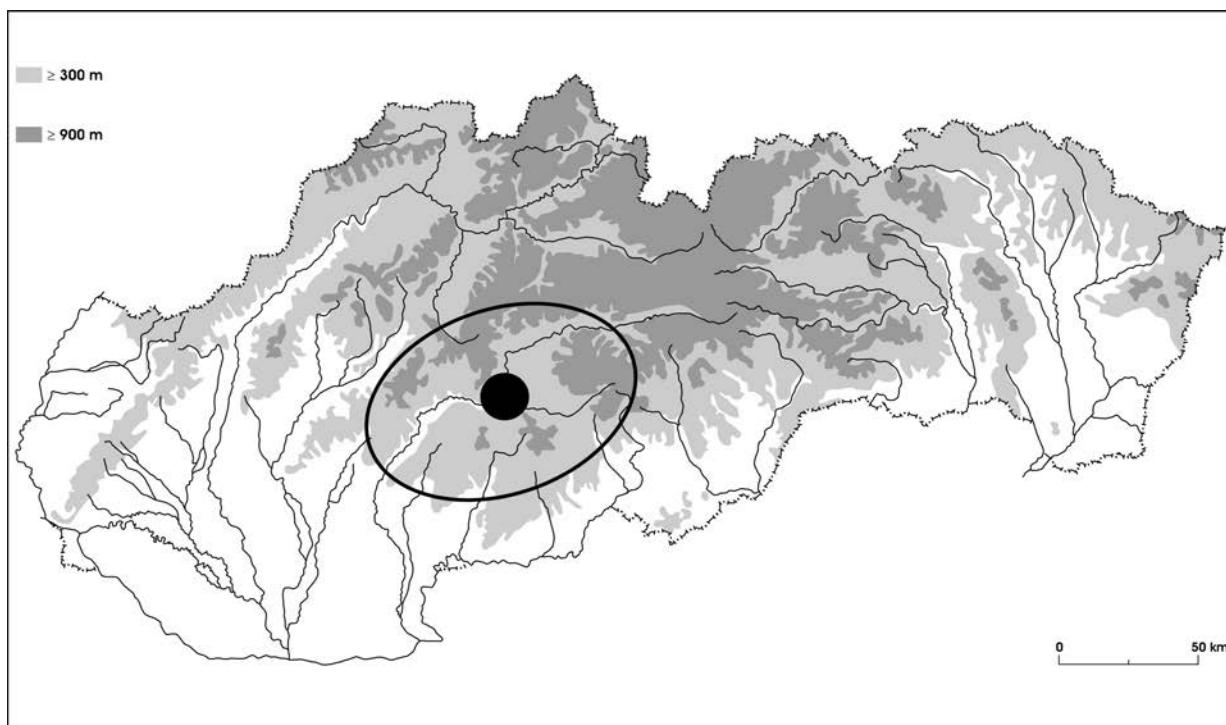

Abb. 1. Lokalisierung der Stadt Zvolen und Situierung des Slowakischen Mittelgebirges.

- Ausmaße: Rekonstruierte Länge der Fibel 79 mm; Gewicht vom Torso 1,5 g. Inventarnummer 1581/A1, 1582/A2 (Abb. 2: 4).
3. Fragment einer ähnlichen Sattelfibel verziert mit unausgeprägten waagerechten Linien. Ausmaße: Rekonstruierte Länge vom Torso 88 mm; Gewicht 1,5 g. Inventarnummer 1582/A1-A3 (Abb. 2: 5).
 4. Kupferner bzw. bronzer Gusskuchen ovaler Form. Glatte Oberfläche, auf der unteren Seite ist sie ungleichmäßig gewellt. Ausmaße: 26 x 34 x 6 mm; Gewicht 35 g. Inventarnummer 1583/A (Abb. 2: 3).
 5. Fragment eines bronzenen Blechröhrchens mit einer problematischen Öffnung auf der seitlichen Seite des Körpers. Am Körper sind eine Verdoppelung vom Blech und eine Biegung vom Blech am Ende des Torsokörper sichtbar. Ausmaße: Länge 17 mm; Durchmesser 8 mm; Gewicht 1 g. Inventarnummer 1584/A (Abb. 2: 2).

DATIERUNG VON GEGENSTÄNDEN

Die Spitzen von Bronzelanzen mit stufenförmig gegliedertem flammenförmigem Blatt lassen sich im erweiterten Mitteleuropa seit der jüngeren Zeit von Hügelgräberkulturen bis zur abschließenden Stufe der Jungbronzezeit mit dem häufigsten Vorkommen in den frühen und älteren Urnenfeldern beobachten (Říhovský 1996, 73-86; Salaš 2005, 71). Ein stufenförmig gegliedertes flammenförmiges Blatt im nördlichen Teil des Karpatenbeckens ist für die älteren Urnenfelder typisch und kulturell lässt es sich mit dem Milieu von mitteldonauländischen (Novotná 2007, 161, 162) und südöstlichen Urnenfeldern verbinden (Furmánek 1977, 271). Eine Stütze bei der genaueren chronologischen und kulturellen Einstufung der Lanzenspitze aus Zvolen-Borová hora kann die Verzierung des Blattes in Form von zwei Paaren von parallelen, flammenförmig modellierten Rippen sein. An der Stelle des Aufsatzes des Blattes auf die Tülle wie auch im oberen Teil des Lanzenblattes lässt sich ein ungewöhnlicher S-förmiger Abschluss des äußeren Paars von Rippen beobachten. In den veröffentlichten Verzeichnissen von Lanzenspitzen aus dem Milieu der Lausitzer Kultur in der Slowakei lässt sich die verfolgte Form des Paars von parallelen Rippen mit beidseitigem S-förmigem Abschluss in Kombination mit einem zweiten Paar auf dem Blatt von Lanzen momentan nicht finden (Novotná 2004, 409, 410; Veliačik 1983, 43-45). Eine ähnliche Erkenntnis lässt sich auch für die durch die Lausitzer Kultur besiedelten Gebiete in Mähren, Tschechien und Polen konstatieren (Říhovský 1996, Taf. 1-38; Kytlcová 2007, Taf. 1-208; Gedl 2009, Taf. 1-59). Auch L. Veliačik (1983, 45) hält das Blatt der Lanzenspitze gegliedert durch mehrere Rippen im Milieu der Lausitzer Kultur in der

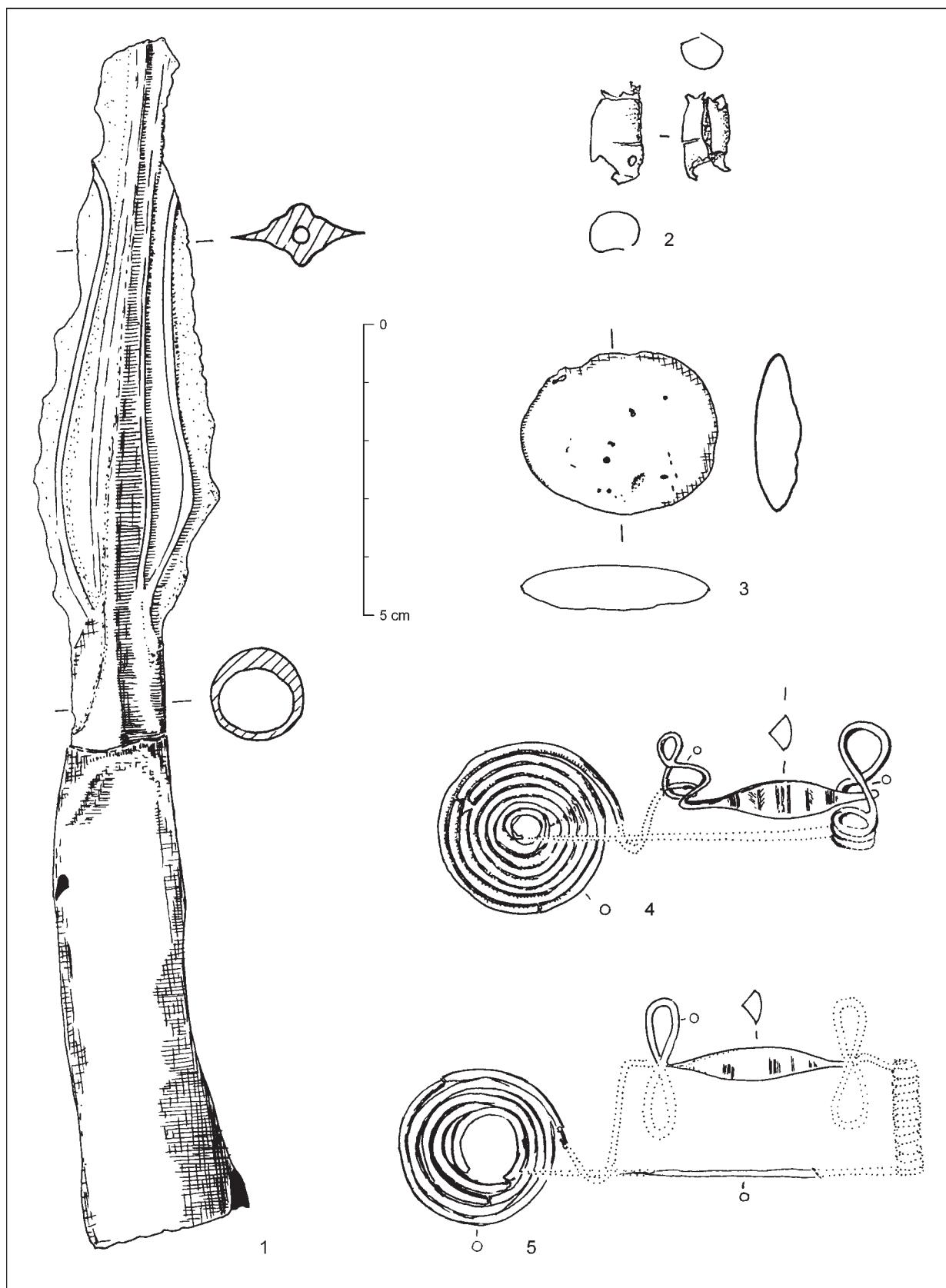

Abb. 2. Zvolen-Borová hora. Bronzegegenstände. Lesefunde.

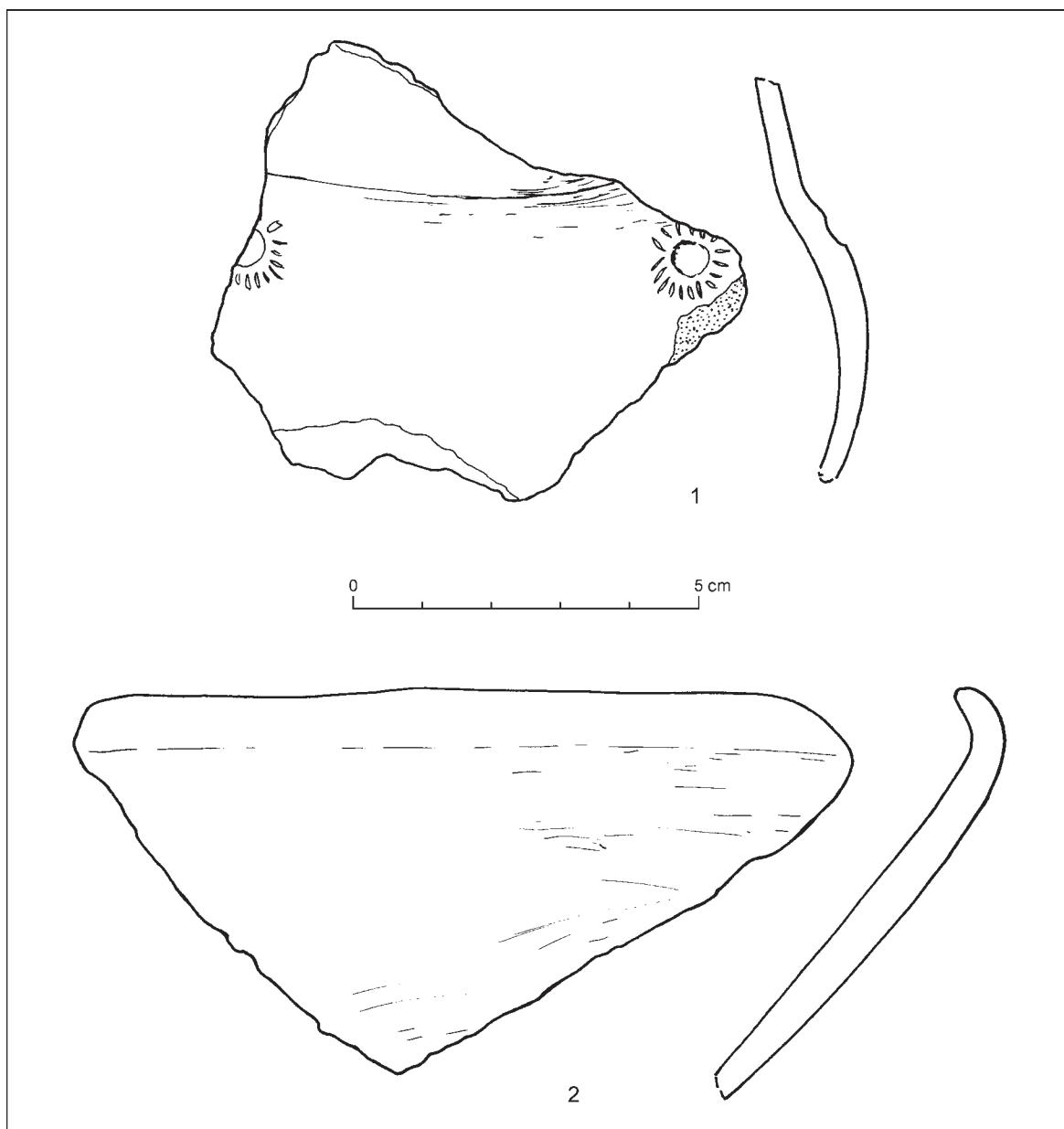

Abb. 3. Zvolen-Borová hora. Keramikfunde. Lesefunde.

Slowakei für ein fremdes Element. Im Gebiet der slowakischen Verzweigung der Lausitzer Kultur stellt eine Ausnahme laut der Beschreibung der Ausführung des Blattes der Spitze die fehlende Lanzenspitze aus Trenčín, dem Ortsteil Kubrá, dar (Eisner 1933, 104, 105; Novotná 2004, 400). Es ist nicht ausgeschlossen, dass in diesem Fall die Verzierung des Blattes in Form von Rippen mit dem Einfluss aus dem Milieu der mitteldonauländischen Urnenfelder, der im Milieu des mittleren Váh-Gebiets im älteren Abschnitt der Jungbronzezeit beobachtet wird, zusammenhängt (z.B. Kujovský 1994, 307, Karte 1). Der S-förmige Abschluss von Rippen lässt sich auch auf den Lanzenspitzen feststellen, die aus dem Milieu von südöstlichen Urnenfeldern, aus der Lausitzer Kultur wie auch in den Funden im Gebiet von dem heutigen Rumänien bekannt sind. Die Lanzenspitzen aus den Fundstellen der südöstlichen Urnenfelder Kemecse (Kemenczei 1984, 125, Taf. LXI: 25) und Balassagyarmat (Mozsolics 1985, 90, Taf. CXVb: 3) können in die Stufen BD und HA1 datiert werden. Der Depotfund aus der rumänischen Fundstelle Uioara de Sus wird in die Stufe HA1 datiert (Petrescu-Dimbovița 1977, 114–117, Pl. 251: 10). Die Funde aus dem Gebiet der Lausitzer Kultur in Polen entsprechen der chronologischen Spanne der Stufen BD-HB1 (Stare Łysogórki) und des Zeitabschnitts HA2-HB (Fundstelle Podlęże; Gedl 2009, 67, Taf. 23: 263, 264). In allen angeführten

Fällen finden wir jedoch nur ein Paar von Rippen mit S-förmigem Abschluss der Rippe nur in der oberen Hälfte des Blattes, ohne S-förmigen Abschluss an der Stelle des Anschlusses des Blattes an die Tülle. Eine genauere morphologische Analogie zur angeführten Darstellung von Rippen an der Stelle des Aufsatzes des Blattes auf die Tülle wie auch zur Mittelrippe auf der Tülle verfolgen wir auf den Fragmenten von Lanzenspitzen aus dem Depotfund der Pilinyer Kultur in Rešica, wo die Armschutzspiralen des sog. Šalgótarján-Typs zusammen mit den Nadeln mit hutförmigem Kopf die Datierung in den Horizont Ožďany ermöglichen (*Furmánek 1977, Taf. XXVII: 5, 8*). Der Depotfund, der zwei Lanzenspitzen aus der Fundstelle Pátka-Körakáspuszta (die Fundstelle liegt im östlichen Teil des ungarischen Transdanubiens) enthält, deutet an, dass die angeführte Herstellung von Rippen im unteren Teil des Blattes der Lanze wie auch der Mittelrippe auf der Tülle auch im Gebiet der mitteldonauländischen Urnenfelder vorkommen kann (*Váczi 2007, 136, 6. kép 6*). Zur begleitenden Lanzenspitze mit schärfer zugeschnittenem Blatt findet man eine Analogie im Depotfund der Pilinyer Kultur aus der Fundstelle Abaújszántó, die in den Horizont Ópályi datiert wird (*Mozsolics 1973, 116, Taf. 51: 4*) und die ungefähre Synchronisierung des Depotfunds Pátka mit dem Horizont Ožďany ermöglicht. Außer dem Gebiet der heutigen Slowakei und Ungarn lassen sich der S-förmige Abschluss des inneren Pairs von parallelen Rippen und die Verzierung der Tülle in Form von Mittelrippe auch in Rumänien auf der Spitze des Speers aus der Fundstelle Drajna de Jos feststellen (*Petrescu-Dimbovița 1977, 78, 79, Pl. 93: 1*). Der erwähnte Depotfund lässt sich mit dem Horizont Uriu-Domanesti vom Anfang der Stufe BD synchronisieren (*Vulpe 1970, 59, Taf. 67, 11*). Gleich wird auch die Lanzenspitze aus Bătarci datiert, die Ausführung ist jedoch anders, es gibt nur ein Paar von Rippen mit S-förmigem Abschluss im unteren Teil des Blattes (*Petrescu-Dimbovița 1977, 52, 53, Pl. 26: 5*), was in beiden Fällen der chronologischen Position des Fundes der Lanze aus Zvolen entspricht. Die Lanzenspitze aus Zvolen-Borová hora lässt sich in den Horizont Ožďany bzw. Ópályi datieren und mit der Bronzeindustrie der Pilinyer Kultur verbinden.

Bei der chronologischen Einstufung von Sattelfibeln aus Zvolen-Borová hora stützen wir uns auf die zeitliche Stellung von analogischen Funden aus dem geographisch nicht weit entfernten Depotfund, der am südlichen Fuß des Berges Sitno im Kataster der Gemeinde Počúvadlo freigelegt wurde. Der erwähnte Fundverband, der eponymen Horizont von Bronzegegenständen bildet, lässt sich in die Stufe HB3 datieren (*Novotná 2001, 31*). T. Kemenczei (1996, 261) schließt jedoch nicht die Datierung in den Abschnitt HB2. Die Sattelfibeln aus Zvolen-Borová hora werden in die zweite Hälfte der Spätbronzezeit datiert, bzw. in die Stufe HB3.

Der Fund eines ovalen Gusskuchens mit glatter Oberfläche ohne begleitendes Material ermöglicht keine genauere Datierung. Die ungleichmäßige Wellung auf der unteren Seite des Gusskuchens entstand höchstwahrscheinlich bei der Kühlung des Metalls auf der Erde. Da ähnliche Ausmaße und Gewicht auch bei Gusskuchen aus der Jungbronzezeit festgestellt werden (*Salaš/Stránsky/Winkler 1993, 61; Salaš 2007, 234-237*), scheint die Zugehörigkeit zur Urnenfelderzeit im Kontext von Funden aus der untersuchten Fundstelle als wahrscheinlich zu sein. Spektrale Analysen der Mehrheit von Gusskuchen wiesen auf die Tatsache hin, dass sie durch unterschiedlich verschmutztes Kupfer gebildet werden (*Fráňa et al. 1997, 57-62; Salaš 2005, 128*), was auch bei den Gusskuchen aus Zvolen-Borová hora angenommen werden kann.

Das Fragment eines dünnen bronzenen Röhrchens mit der sichtbaren Verdoppelung vom Blech und einer problematischen Öffnung scheint aus dem untersuchten Verband aus Zvolen-Borová hora am wenigsten chronologisch empfindlich zu sein. Es wird angenommen, dass die Bruchstückartigkeit als Folge eines Brands zu interpretieren ist. Der fragmentarische Zustand des Fundes ermöglicht keine genauere Datierung und Bestimmung der Funktion des Gegenstands. Da morphologisch verwandte Formen von spiralförmigen Röhrchen aus dünnem Blech in den Depotfunden aus der Jungbronzezeit bekannt sind (*Novotná 1970, Taf. III; Salaš 2005, 125, 126, Tab. 15: 167*), kann die Zugehörigkeit des Gegenstands zur Urnenfelderzeit nicht ausgeschlossen werden.

BEDEUTUNG UND FUNKTION DER FUNDSTELLE IN DER MIKROREGION VON ZVOLEN

In der Urnenfelderzeit lassen sich auf dem Gebiet des heutigen Zvolen zwei Siedlungsagglomerationen verfolgen. Die erste stellt der Komplex von Fundstellen in der Umgebung des Gräberfeldes Zvolen-Balkán dar (*Bátora 1979, 62; Zachar 2009, 136, 137*) und die zweite befindet sich im nördlichen Teil des Gemeindegebiets, in der Umgebung des Berges Borová hora. Es ist hier ein kaputtetes Gräberfeld der Lausitzer Kultur erfasst, es befindet sich bei Podborová in der Gegend der Kaserne des Slowakischen

Nationalaufstandes (Mácelová 1993, 34). Durch den Zufallsfund einer Amphora wird die Bestattung schon im Horizont Mikušovce verlässlich belegt (Mácelová 1987, 69). Die Siedlung, die zum bereits erwähnten Gräberfeld gehört, wird in der unmittelbaren Nachbarschaft der benachbarten Fläche vermutet, auch in dem Gebiet Podborová, wo heute Einfamilienhäuser und Plattenhäuser stehen (Malček 1999, 109), wie auch am südlichen Hang von Borová hora (Mácelová 1993, 33). Eine weitere Besiedlung, die auf Grund der Keramikfunde in die Jungbronzezeit datiert ist, wird am Fuß des Berges Sarvaška (Mosný 1992, 83) und in der Lage Na Kút festgestellt (Budinský-Krička 1980, 56). Nach einer kurzen Analyse von Fundstellen in der Umgebung der Fundstelle Borová hora kann konstatiert werden, dass die Anfänge der Besiedlung der Lausitzer Kultur in der untersuchten Mikroregion schon seit dem Horizont Mikušovce belegt sind und die Besiedlung wahrscheinlich auch bis zur Spätbronzezeit andauert, worauf der Fund von bereits beschriebenen Sattelfibeln aus der Lage Borová hora hindeutet (Abb. 2: 4, 5). In diesem Kontext ist die Annahme von R. Malček (2006, 66) bedeutend, der auf Grund der Auswertung von archäologischem Material, das aus einer kleineren auf dem Gipfelplateau von Borová hora durchgeführten Feststellungsgabung stammt, auf die Erkenntnis aufmerksam machte, dass der Datierung von Funden aus dieser Fundstelle, die zur Pilinyer Kultur gehören (Horizont Ožďany), die älteste festgestellte Besiedlung der Lausitzer Kultur im Gebiet von Zvolen, die in den Horizont Mikušovce fällt, chronologisch vorausgehen kann (pozri Novotná 2001, 3, Abb. 1; Salaš 2005, 135, Abb. 23; Veliačik 1983, 172, Abb. 8). Mit dem Akzeptieren der ausgesprochenen Meinung sind wir gezwungen, über die in der Einleitung erwähnte Überlegung von V. Furmánek nachzudenken (Furmánek/Kuka 1973, 612), dass der Depotfund auch eine exterritoriale Produktionsstätte des Volkes der Pilinyer Kultur im Gebiet von Zvolen darstellen könnte. Neben den Funden der Pilinyer Kultur aus Zvolen-Borová hora und den in den Horizont Ožďany datierten Depotfunden von Bronzegegenständen aus dem Kataster von Zvolen aus der Gegend Pustý hrad (Balaša 1946, 90–95; Beljak 2002, 38; Furmanek/Kuka 1973, 612; Novotná/Ratimorská 1981, 200) und Balkán (Paulík 1965, 26) werden der Bronzeindustrie der Pilinyer Kultur auch Depotfunde von Bronzegegenständen aus den Katastern der Gemeinde Horná Štubňa und Kráľovce-Krnišov zugeordnet, die in den gleichzeitigen Horizont Ópályi datiert werden (Mozsolics 1973, 136, 141). Eine interessante Feststellung stellt die Erkenntnis dar, dass nicht nur Depotfunde von Bronzegegenständen im Gebiet von Zvolen und in der Umgebung, sondern auch vereinzelte Funde der Bronzeindustrie im breiteren Gebiet des Slowakischen Mittelgebirges wahrscheinlich zur Provenienz der Pilinyer Kultur aus dem Horizont Ožďany bzw. Ópályi gehören (Budinský-Krička 1948, 14, 17, Abb. 1: 1, 2; Struhár 2009, 54–56; Sklenka/Zachar 2011). Die beschriebene hohe Konzentration der Bronzeindustrie der Pilinyer Kultur im gegebenen Gebiet deutet auf die Möglichkeit hin, dass die erwähnten Funde keine Importe darstellen, sondern wirklich aus einer lokalen Produktionsstätte der Pilinyer Kultur stammen. Der gegenwärtige Forschungsstand wie auch die geographische Lage ermöglichen, die erwähnte metallurgische Produktionsstätte im Gebiet von dem heutigen Zvolen zu lokalisieren, am wahrscheinlichsten auf der Fundstelle Zvolen-Borová hora oder in ihrer nahen Umgebung. Der Fund des wahrscheinlich kupfernen Gusskuchens (Abb. 2: 3) in direkter Nähe des Borová hora widerlegt nicht die bereits erwähnte Erkenntnis. Die offene Siedlung befand sich wahrscheinlich in der Lage Podborová, ähnlich wie auch die spätere Lausitzer Siedlung, woher Lesefunde der Pilinyer Kultur bekannt sind (Ušiak/Zachar/Hanuliak 2007, 194, Abb. 109: 4). Bei der offenen Siedlung in der Lage Podborová wie auch bei den Funden der Pilinyer Kultur aus dem Travertinhaufen Borová hora wird die Existenz eines Brandgräberfeldes vermutet. Das 1940 gerettete Grab der Lausitzer Kultur wurde in der Literatur fälschlich am Fuß des Berges Borová hora lokalisiert (Budinský-Krička 1948, 60) und hängt mit dem Gräberfeld zusammen, das im Bereich des Kaserne des Slowakischen Nationalaufstandes in der Lage Podborová³ erfasst ist. Der Fund von Gegenständen in Form einer Lanzenspitze (Abb. 2: 1) und eines bronzenen Artefaktes unbestimmter Funktion (Abb. 2: 2), die wahrscheinlich brandbeschädigt sind, schließt nicht die Anwesenheit eines kleineren Brandgräberfeldes der Pilinyer Kultur am südlichen Fuß der Fundstelle Borová hora aus. Das Brandgräberfeld wurde infolge des Baus einer Plattenbausiedlung zerstört. Brandgräberfelder der Pilinyer Kultur findet man auch auf den Hängen der Höhenlagen in dem ursprünglichen Verbreitungsgebiet, wo diese Fundstellen angesichts der geographischen Lage und der Menge von goldenen und bronzenen Funden als Handels- und Produktionsstätten von einigen Gebieten bezeichnet werden (z.B. Kisterenye, Szécsény-Benczúrfalva; Furmanek 1977, 101, 107; Mozsolics 1973, 121, 149).

³ Laut einem Bericht von K. Kiszely, der in der Dokumentation des Archäologischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra hinterlegt ist, wurde der Fund im Punkt 2,6/8 des Eisenbahnabschnittes 2,5 – 4,0 km auf der Strecke Zvolen – Banská Bystrica gefunden. Der angeführte Abschnitt führt durch die Lage Podborová. Für die Information danke ich Herrn Ing. J. Dobrowolsky von der Gesellschaft ŽSR Zvolen.

Zum Phänomen der Fundstelle Zvolen-Borová hora gehört die Situierung der Lage am Scheitel des dominierenden Travertinhaufens, an der Stelle von Mineralwasseraustritten, die einen See mit dem Durchmesser von 25 bis 30 m bilden. Eine Kultbeziehung der Träger der Pilinyer Kultur zu den Thermalaustritten und zur Wasserfläche auf der Spitze des Travertinhaufens ist sehr wahrscheinlich. Auf der Fundstelle werden seit dem 18. Jh. mehrere Funde von goldenen und bronzenen Artefakten erfasst, wobei wahrscheinlich ein Teil von Gegenständen ursprünglich aus Depotfunden stammt (*Balaša 1960, 58; Malček 2006, 63*). In den älteren Berichten über die Fundstelle werden wir über die wiederholenden Funde von goldenen Gegenständen informiert, die direkt aus dem See stammen (*Gindl 1962, 7, 8*).

Das Deponieren von Bronzegegenständen wird im Zusammenhang mit den Mineralwasseraustritten angesichts der geologischen Struktur der Westkarpaten und des Vorkommens von Travertinen besonders im Milieu der Lausitzer Kultur in der Nordslowakei festgestellt (*Furmánek 1995, 164; Uhlár 1959, 75; Veliačik 1983, 175-189*). Die Depotfunde der Pilinyer Kultur aus dem Travertinhaufen Dreveník, der im Kataster der Gemeinde Žehra liegt (*Neustupný 1939, 219*), belegen das Interesse an den Lagen mit Mineralwasseraustritten auch bei den Trägern der südöstlichen Urnenfelder. Dieser Tatsache widersprechen nicht einmal die Erkenntnisse aus der Fundstelle Zvolen-Borová hora. Der Fund eines Paars von Sattelfibeln (Abb. 2: 4, 5) aus der erwähnten Fundstelle, ähnlich wie auch aus anderen Fundstellen vom Ende der Spätbronzezeit (*Novotná 2001, 31, 32*), könnte auch einen Depotfund darstellen und deutet somit die Fortsetzung einer nicht-profanen Bedeutung des Travertinhaufens auch im Laufe der späten Besiedlung des Gebiets durch die Träger der Lausitzer Kultur an.

Im Zusammenhang mit den erwähnten Depotfunden von Bronzegegenständen der Pilinyer Kultur aus dem Kataster von dem heutigen Zvolen und seiner breiteren Umgebung tritt die Problematik der Lokalisierung der örtlichen Produktionsstätte der Pilinyer Kultur in den Vordergrund. Der vereinzelte Fund eines höchstwahrscheinlich kupfernen Gusskuchens (Abb. 2: 3) deutet uns indirekt an, dass die Produktion von Bronzegegenständen auch in der lokalen metallurgischen Werkstatt direkt auf der Fundstelle Zvolen-Borová hora vonstattengehen konnte. Mit der metallurgischen Tätigkeit konnten auch die oben beschriebenen angenommenen ritualen Aktivitäten verbunden sein, die mit den Funden von goldenen und bronzenen Gegenständen in dem Thermalsee und in seiner Umgebung zusammenhängen. Sakrale Aktivitäten in Bezug auf die Herstellung von Bronzegegenständen lassen sich auch auf anderen Fundstellen vom Ende der Mittel- und vom Anfang der Jungbronzezeit beobachten. Auf der Fundstelle der Velaticer Kultur Blučina-Cezavy sind neben 18 Depotfunden und Belegen einer lokalen Metallgießerei (*Salaš 2005, 229, 230*) auch zahlreiche menschliche Opfergaben erfasst (*Salaš 1990, 221-229*). Im Kontext von goldenen Gegenständen, die aus dem Thermalsee in Zvolen-Borová hora stammen, sollte der Fund von fast fünf kompletten Skeletten erwähnt werden, der an der Stelle des Bergsattels zwischen Blučina-Cezavy und der benachbarten Fläche Nové hory, wo sich noch im 20. Jh. eine kontinuierliche Wasserfläche befand, freigelegt wurde (*Kynčl 1994, 10, 11*). Die Existenz des erwähnten Sees in der Urnenfelderzeit ist problematisch, es kann jedoch die Deponierung von Körpern in das feuchte bzw. sumpfige Milieu nicht ausgeschlossen werden.⁴ Der kupferne Gusskuchen, der im Zusammenhang mit dem Fund von beschriebenen Skelettresten von Körpern freigelegt wurde, ist auch sehr interessant (*Salaš 1993, 76, 77*). Dominierende Lage, Funde von Gold, Depotfunde und Belege der Metallurgie wie auch die Funktion der Produktions- und Handelsstätte ermöglichen uns im Zusammenhang mit den untersuchten Fundstellen in Zvolen und Blučina auch bei der Fundstelle Velim-Skalka kurz stehen zu bleiben (*Hrala/Šumberová 2000, 289; Harding et al. 2007, 144-153*). Für die untersuchte Problematik sind die Funde von menschlichen Skelettresten, die als Opfergaben interpretiert werden (*Dočkalová 2000, 305*) und die angenommene Existenz eines natürlichen Austrittes in Form eines Menhirs, der sich ursprünglich in der Mitte der Fundstelle befand (*Hrala 2000, 296, 297*), von Bedeutung. Auffällige Formen von Felsen wurden in der Urnenfelderzeit häufig zum Mittelpunkt des Interesses von lokalen Gemeinschaften (z.B. *Kossian 2000, 86, 87; Oliva 2007, 123*) und die Umgebung des auffälligen Felsengebildes, das in der Mitte der Höhenlage Skala u Velimi situiert ist, konnte lokale Gemeinschaften zu ähnlichen sakralen Aktivitäten bewegen, welche im Zusammenhang mit den Mineralwasseraustritten in den Kratern der Travertinhaufen im nördlichen Teil des Karpatenbeckens angenommen werden.

⁴ Für die Information danken die Autoren Herrn PhDr. M. Salaš, DrSc.; Frau RNDr. I. Jarošová, PhD. und Herrn Mgr. J. Petřík.

SCHLUSSFOLGERUNG

Archäologische Funde von bronzenen und goldenen Gegenständen deuten auf die Bedeutung der Fundstelle Zvolen-Borová hora sowohl an der Wende der Mittel- und Jungbronzezeit wie auch in der Spätbronzezeit hin. Die Situierung der Lage auf dem dominierenden Travertinhaufen mit den Mineralwasseraustritten und der Existenz eines Thermalsees prädestinieren die sakrale Funktion dieser Fundstelle. Zahlreiche Funde von Bronzedepots und goldenen Gegenständen auf der Fundstelle wie auch die Annahme der Existenz einer Siedlung und eines Gräberfeldes der Pilinyer Kultur in der Nähe von Borová hora, deuten darauf hin, dass die lokale Produktions- und Handelsstätte in den Raum der heutigen Stadt Zvolen lokalisiert werden kann. Die Aufgabe der weiteren Forschung sollte darin bestehen, nicht nur primäre Belege der lokalen metallurgischen Produktion zu belegen, sondern auch die wechselseitige Beziehung des Volkes der Pilinyer und Lausitzer Kultur im Gebiet des Slowakischen Mittelgebirges zu erläutern. Die ursprüngliche Meinung des Jubilars (*Furmánek/Kuka* 1973, 612) gewinnt somit nach mehreren Jahren wieder an Aktualität.

LITERATUR

- Balaša 1946 G. Balaša: Nález bronzového pokladu na Pustom hrade vo Zvolene. Čas. MSS 36/37, 1946, 90-95.
- Balaša 1960 G. Balaša: Pravké osídlenie stredného Slovenska. Martin 1960.
- Bátora 1979 J. Bátora: Pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. Slov. Arch. 27, 1979, 57-87.
- Beljak 2002 J. Beljak: Zvolener Mikroregion und ihre Bedeutung in der Bronzezeit. Anodos. Studies of the Ancient World 2/2002. In Honour of Mária Novotná. Trnava 2002, 35-40.
- Budinský-Krička 1948 V. Budinský-Krička: Niekoľko príspievkov k súpisu pamiatok z doby bronzovej zo stredného a horného Pohronia. Čas. MSS 39, 1948, 11-18, 44-47, 57-61.
- Budinský-Krička 1980 V. Budinský-Krička: Slovanské sídliskové nálezy zo stredného Pohronia. AVANS 1979. Nitra 1980, 55, 56.
- Dočkalová 2000 M. Dočkalová: Lidské oběti a rituály v době bronzové. Pravk (N. Ř.) 10, 2000, 301-316.
- Eisner 1933 J. Eisner: Slovensko v pravku. Bratislava 1933.
- Furmánek 1977 V. Furmanek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1995 V. Furmanek: Tausch und Verkehr im Spiegel bronzezeitlicher Horte der Slowakei. In: B. Hänsel (Hrsg.): Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und frühisenzeitlichen Südosteuropa. Südosteuropa-Schriften 17. PAS 11. München – Berlin 1995, 161-172.
- Furmánek/Kuka 1973 V. Furmanek/P. Kuka: Bronzový depot piliňské kultury ze Zvolena. Arch. Rozhledy 25, 1973, 603-614, 667-668.
- Frána et al. 1997 J. Frána et al.: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. Pam. Arch. – Supplementum 8. Praha 1997.
- Gedl 2009 M. Gedl: Die Lanzenspitzen in Polen. PBF V/3. Stuttgart 2009.
- Gindl 1962 J. Gindl: Aurum vegetabile. Zvolen 1962.
- Harding et al. 2007 A. Harding et al.: Velim: Violence and Death in Bronze Age Bohemia: the results of fieldwork 1992-95, with a consideration of peri-mortem trauma and deposition in the Bronze Age. Prague 2007.
- Hrala 2000 J. Hrala: Rituální praktiky v bronzové době. Pravk (N. Ř.) 10, 2000, 289-299.
- Hrala/Šumberová 2000 J. Hrala/R. Šumberová: Souhrn hlavních výsledků In: J. Hrala/R. Šumberová/M. Vávra: Velim. A bronze Age fortified site in Bohemia. Praha 2000, 287-289.
- Kemenczei 1984 T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984.

- Kemenczei* 1996 T. Kemenczei: Notes on the chronology of late bronze age hoards in Hungary. In: J. Chochorowski (ed.): Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków 1996, 247-279.
- Kossian* 2000 R. Kossian: Der Schälchenstein von Putensen, Ldkr. Harburg. In: Opferplatz und Heiligtum. Kult der Vorzeit in Norddeutschland. Neumünster 2000, 86, 87.
- Kujovský* 1994 R. Kujovský: Príspevok k poznaniu vzťahov lužických a stredodunajských popolnicových polí na Slovensku. Slov. Arch. 42, 1994, 261-317.
- Kynčl* 1994 M. Kynčl: Charakteristika půd a přírodního prostředí. In: Dějiny Blučiny. Blučina 1994, 9-13.
- Kytlicová* 2007 O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Malček* 1999 R. Malček: Archeologické nálezy v okrese Zvolen. AVANS 1997. Nitra 1999, 109, 110.
- Malček* 2006 R. Malček: Výsledky zisťovacieho výskumu vo Zvolene na Borovej hore. Zbor. SNM. Arch. 100/16, 2006, 55-72.
- Mácelová* 1987 M. Mácelová: Lužický hrob vo Zvolene. AVANS 1986. Nitra 1987, 68, 69.
- Mácelová* 1993 M. Mácelová: Praveké a včasnohistorické osídlenie. In: Zvolen. Monografia k 755. výročiu mesta. Zvolen 1993, 31-39.
- Mišík* 1970 I. Mišík: Minerálne pramene okresu Zvolen. Zvolen 1970.
- Mosný* 1992 P. Mosný: Nálezy zo Zvolena. AVANS 1991. Nitra 1992, 82, 83.
- Mozsolics* 1973 A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- Mozsolics* 1985 A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- Neustupný* 1939 J. Neustupný: Poklad bronzů na Dreveniku ve Spiši. Sborník Národ. Muz. Praha Hist. 1 A, 1939, 201-220.
- Novotná* 1970 M. Novotná: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava 1970.
- Novotná* 2001 M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001.
- Novotná* 2004 M. Novotná: Militáriá lužickej kultúry na Slovensku. In: O. Chvojka (ed.): Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.-24. 9. 2004. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1. České Budějovice 2004, 393-412.
- Novotná* 2007 M. Novotná: Militáriá stredodunajských popolnicových polí na Slovensku. In: M. Salaš/K. Šabatová (eds.): Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006. Brno 2007, 157-165.
- Novotná/Ratimorská* 1981 M. Novotná/P. Ratimorská: Náplecné kruhy zo Zvolena-Pustého hradu. AVANS 1980. Nitra 1981, 200, 201.
- Oliva* 2007 M. Oliva: Proměny praktických, sociálních a duchovních dimenzií pravěké těžební krajiny Krumlovského lesa. In: E. Kazdová/V. Podborský (eds.): Studium sociálních a duchovních struktur pravěku. Brno 2007, 117-135.
- Petrescu-Dîmbovița* 1977 M. Petrescu-Dîmbovița: Depozitele de bronzuri din românia. București 1977.
- Paulík* 1965 J. Paulík: Nález štítových puklíc z mladší doby bronzovej vo Zvolene. Štud. Zvest. AÚ SAV 15, 1965, 17-32.
- Říhovský* 1996 J. Říhovský: Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. PBF V/2. Stuttgart 1996.
- Salaš* 1990 M. Salaš: To the problem of human skeletal remains from the Late Bronze Age in Cezavy near Blučina. Anthropologie 28/2-3, 1990, 221-229.
- Salaš* 1993 M. Salaš: Osmá výzkumná sezóna na Cezavách u Blučiny (okr. Brno-venkov). Přehled Výzkumů 1990, 1993, 75-77.

- Salaš 2005 M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezku I.-II. Brno 2005.
- Salaš 2007 M. Salaš: Dva nové bronzové depoty z Boskovic. Příspěvek k otázce stredodunajských vlivů v severomoravské větvi KLPP a lokálních koncentrací depotů. In: M. Salaš/K. Šabatová (eds.): Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006. Brno 2007, 233-247.
- Salaš/Stránsky/Winkler 1993 M. Salaš/K. Stránsky/Z. Winkler: Příspěvek ke studiu mědených slitků doby popelnicových polí na Moravě. Časopis Mor. Musea – vědy společenské 78, 1993, 59-74.
- Sklenka/Zachar 2011 V. Sklenka/T. Zachar: Bronzový dvojramenný sekeromlat pilinskej proveniencie z obce Riečka (okr. Banská Bystrica). Príspevok k ojedinelým nálejom bronzových predmetov. Sborník Prací Fil. Fak. Brno M 16, 1-2, 2011, 53-75.
- Struhár 2009 V. Struhár: Ojedinelé nálezy bronzovej industrie zo stredného Slovenska. Zbor. SNM. Arch. 103/19, 2009, 53-64.
- Uhlář 1959 V. Uhlář: Poklad šiestich bronzových mečov z Vyšného Sliača. Slov. Arch. 7, 1959, 71-77.
- Ušiak/Zachar/Hanuliak 2007 P. Ušiak/T. Zachar/V. Hanuliak: Praveké nálezy zo Zvolena-Podborovej. AVANS 2005. Nitra 2007, 194, 195.
- Vácz 2007 G. Vácz: Adatok az urnamezős kultúra fémműveségéhez és deponálási szokásaihoz. Ösrégészeti levelek 8-9, 2006-2007, 130, 140.
- Veliačik 1983 L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Vulpe 1970 A. Vulpe: Die Äxte und Beile in Rumänien I. PBF IX/2. München 1970.
- Zachar 2009 T. Zachar: Praveké osídlenie zámockého návršia vo Zvolene. Sborník Prací Fil. Fak. Brno M 12-13, 2009, 133-138.

BRONZOVÉ PREDMETY PILINSKEJ A LUŽICKEJ KULTÚRY ZO ZVOLENA-BOROVEJ HORY

PRÍSPEVOK K VÝZNAMU TRAVERTÍNOVEJ KOPY ZVOLEN-BOROVÁ HORA V OBDOBÍ POPOLNICOVÝCH POLÍ

To m á š Z a c h a r – V l a d i m í r M i t á š

V roku 1973 v súvislosti so zverejnením hromadného nálezu pilinskej proveniencie zo Zvolena-Pustého hradu Václav Furmánek poukázal na eventualitu, že okrem importu na území lužickej kultúry môže ísť aj o exteritoriálne vysunuté výrobne stredisko nositeľov pilinskej kultúry. Nepublikované nálezy pilinskej, ako i lužickej kultúry z lokality Zvolen-Borová hora a zborník k jubileu nám umožňujú v kontexte nových poznatkov sa opäť vyjadriť k spomenutej hypoteze. Nálezisko Zvolen-Borová leží v severnej časti intravilánu mesta Zvolen, ktorý patrí do oblasti Slovenského stredohoria. Predstavuje výraznú travertínovú kopu s vývermi termálnej vody a jazierkom o priemere 25 až 30 m.

Analyzované artefakty pochádzajú zo zberu Ing. S. Dúbravského. Získané boli počas výstavby a úpravy najbližšieho okolia arboréta na Borovej hore v rokoch 1965 až 1968. Chronologicky a kultúrne uvedené predmety predstavujú dva samostatné horizonty osídlenia. Starší horizont reprezentuje najskôr žiarom deformovaný hrot oštepu (obr. 2: 1). Na základe výzdoby listu v podobe esovite ukončenej vonkajšej dvojice paralelných rebierok ho priradujeme k bronzovej industrii pilinskej kultúry horizontu Ožďany. Mladší úsek osídlenia lokality dokladajú fragmenty dvoch sedlovitých spôn (obr. 2: 4, 5) zo záveru neskorej doby bronzovej (stupeň HB3). Chronologicky a kultúrne málo výrazné sú artefakty v podobe pravdepodobne medeného zliatku (obr. 2: 3) a žiarom deformovaného, funkčne neurčeného bronzového pliešku (obr. 2: 2).

Na základe poškodenia hrotu oštepu ako i zlomku bronzového pliešku ohňom nevylučujeme na úpäti Borovej hory existenciu zničeného pohrebiska pilinskej kultúry. Sídliskové nálezy v podobe keramiky pilinskej kultúry evidujeme z blízkej polohy Podborová ako aj z travertínovej kopy Borová hora. Výrazná koncentrácia depotov pilinskej kultúry zo Zvolena (polohy Pustý hrad, Balkán, Borová hora), ako i ďalších, geograficky blízkych lokalít v oblasti Slovenského stredohoria

s nálezmi depotov (Horná Štubňa, Kráľovce-Krnišov), prípadne ojedinelých nálezov (Hronská Dúbrava, Podbrezová) horizontu Ožďany, resp. Ópályi, nevylučujú existenciu výrobného centra pilinskej kultúry na území dnešného mesta Zvolen, chronologicky predchádzajúce najstaršie doložené osídlenie lužickej kultúry (horizont Mikušovce) v tangovanej oblasti (Malček 2006, 66). Pokračovanie osídlenia oblasti Zvolena lužickou kultúrou ako i lokality Borová hora aj v neskornej dobe bronzovej dokladajú sedlovité spony.

Početné nálezy zlata a bronzových predmetov z jazierka a jeho okolia na temene travertílovej kopy Borová hora evokujú aj miestne kultové aktivity. Nálezisko Zvolen-Borová hora umožňujú porovnať s časovo synchronnými lokalitami ako Vellim-Skalka a Blučina-Cezavy, kde je postrehnutelné prepojenie miestnej metalurgickej výroby a kultu v podobe početných depotov a rôznych obetín. Práve množiace sa náznaky miestnej metalurgickej výroby pilinskej kultúry na území Zvolena sú dôvodom, prečo pôvodný názor jubilanta naberá po rokoch opäť na aktuálnosti (Furmánek/Kuka 1973, 612).

SKRATKY PERIODÍK A EDÍCIÍ POUŽITÝCH V LITERATÚRE

Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
Acta Arch. Carpathica	Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
Acta Arch. Opaviensia	Acta Archaeologica Opaviensia. Sborník Ústavu archeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Opava
Acta Praehist. et Arch.	Acta Praehistorica et Archeologica
Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
Antiquity	Antiquity
Anz. Germ. Natmus	Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums
Apulum	Apulum. Arheologie, Istorie, Etnografie
Arbeits- u. Forschler. Sächs. Bodendenkmalpfl.	Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege
Arch. Austriaca	Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs
Arch. Ért.	Archaeologai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
Arch. Hist.	Archaeologia Historica. Brno
Arch. Korrbł.	Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter
Arch. Közl.	Archaeologiai Közlemények
Arch. Österreich	Archäologie Österreichs. Wien
Arch. Pragensia	Archaelogica Pragensia. Archeologický Sborník Musea Hlavního Města Prahy. Praha
Arch. Rozhledy	Archeologické rozhledy. Praha
Arch. Stud. Mat.	Archeologické studijní materiály. Praha
Arh. Vestnik	Arheološki Vestnik
Arch. Výzkumy Jižné Čechy	Archeologické Výzkumy v Jižních Čechách. České Budějovice
Arrabona	Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve
AVANS	AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
Balcanica	Balcanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques
BAR Inter. Series	British Archaeological Reports International Series. Oxford
Ber. RGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
Bonner Jahrb.	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande
Commun. Arch. Hungariae	Communicationes Archaeologicae Hungariae
Časopis Mor. Mus. Brno	Časopis Moravského musea v Brně. Brno
Čas. MSS	Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
Časopis Národ. Mus.	Časopis Národního Musea. Praha
Časopis Slezského Muz.	Časopis Slezského Muzea v Opavě
Časopis Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc	Časopis Vlasteneckého Spolku Musejního v Olomouci. Olomouc
Dacia	Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne
Folia Arch.	Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici. Budapest

Fontes Arch. Posnanienses	Fontes Archaeologici Posnanienses. Poznań
Fundber. Baden-Württemberg	Fundberichte aus Baden-Württemberg
Fundber. Hessen	Fundberichte aus Hessen
Fundber. Österreich	Fundberichte aus Österreich
Geol. Carpathica	Geologica Carpathica. Bratislava
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
Herman Ottó Múz. Évk.	A Herrmann Ottó Múzeum Évkönyve
Hist. Carpatica	Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
Jahrb. RGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch.	Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte
Mat. Arch. Nowej Huty	Materiały Archeologiczne Nowej Huty
Mat. i Spraw. (Rzeszów)	Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego
Krásy Slov.	Krásy Slovenska. Obrázkový časopis venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody a národopisu. Bratislava
Mitt. Anthr. Ges. Wien	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
Mitt. Prähist. Komm. Öster. Akad.	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
Móra Ferenc Múz. Évk.	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
Musaica	Zborník Filozofickej a Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
Nové Obzory	Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice
Num. Sborník	Numismatický Sborník. Praha
Nyíregyházi Jósa András Múz. Évk.	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve
Pam. Arch.	Památky archeologické. Praha
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. München – Rahden/Westf.
PBF	Prähistorische Bronzefunde. München – Stuttgart
Praehistorica. Varia Arch.	Praehistorica. Varia Archaeologica. Praha
Pravěk	Pravěk. Ústřední list pro praehistorii a anthropologii zemí českých. Uherské Hradiště
Pravěk (N. Ř.)	Pravěk. Nová Řada. Sborník příspěvků moravských a slezských archeologů. Brno
Prähist. Zeitschr.	Prähistorische Zeitschrift. Leipzig – Berlin
Przegląd Arch.	Przegląd Archeologiczny
Přehled Výzkumu	Přehled výzkumu Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Brno
Rég. Füzetek	Régészeti Füzetek
Röm.-Germ. Forschungen	Römisch-Germanische Forschungen
Sborník Československé Společnosti Arch.	Sborník Československé Společnosti Archeologické při ČSAV
Sbor. MSS	Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
Sbor. Národ. Muz. Praha	Sborník Národního Muzea v Praze. Praha
Sbor. Prací Fil. Fak. Brno	Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University. Brno
Sborník Západočeského Muz. Plzeň	Sborník Západočeského muzea v Plzni. Plzeň
Silesia Ant.	Silesia Antiqua

Slov. Arch.	Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
Śląskie Spraw. Arch.	Śląskie Sprawozdania Archeologiczne
Spraw. Arch.	Sprawozdania Archeologiczne
Stud. Arch.	Studia Archeologiczne
Stud. Arch. Ústavu ČSAV Brno	Studie Archeologického Ústavu ČSAV. Brno
Stud. Hist. Nitriensia	Studia historica Nitriensia. Nitra
Stud. Muz. Kroměříž	Studie Muzea Kroměřížska. Kroměříž
Stud. și Cerc. Istor. Veche	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie
Stud. Mediaevalia Pragensia	Studia Mediaevalia Pragensia
Sovetskaja Arch.	Sovetskaja Archeologija
Štud. Zvesti AÚ SAV	Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
Unsere Heimat (Wien)	Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn
Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam	Verröffentlichungen des Museums für Ur- und Frügeschichte Potsdam
Veszprém Megyei Múz. Közl.	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
Vlast. Zbor. Považia	Vlastivedný zborník Považia. Martin
Vsl. Pravek	Východoslovenský pravek. Nitra – Košice
Výzkumy v Čechách	Výzkumy v Čechách. Praha
Wiener Prähist. Zeitschr.	Wiener Prähistorische Zeitschrift
World Arch.	World Archaeology
Zbor. Ban. Múz.	Zborník Slovenského banského múzea. Martin
Zbor. SNM. Arch.	Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
Zbor. SNM. Hist.	Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava
Zeitschr. Arch.	Zeitschrift für Archäologie
Zprávy České Arch. Společnosti	Zprávy České Archeologické Společnosti – Sdružení Archeologů Čech, Moravy a Slezska. Praha
Zprávy Československé Společnosti Arch.	Zprávy Československé Společnosti Archeologické při ČSAV

EDÍCIE VYDÁVANÉ ARCHEOLOGICKÝM ÚSTAVOM SAV V NITRE

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

FONTES

I. Benadík, B. – Vlček, E. – Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.	–
II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.	–
III. Chropovský, B. – Dušek, M. – Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.	–
IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.	–
V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.	€ 4,00.-
VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966.	€ 5,00.-
VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.	€ 5,00.-
VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.	–
IX. Novotná, M.: Die Bronzehortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970.	–
X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971.	–
XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefässe aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972.	–
XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974.	–
XIII. Ambros, C. – Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdesklettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980.	€ 3,00.-
XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.	–
XV. Rejhocová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analyse. ISBN 80-88709-23-7	–
Rejhocová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X	–
Rejhocová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9	–
XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6	€ 23,00.-
XVII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4	€ 23,00.-
XVIII. Varsik, V.: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavы. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-34-5	€ 31,00.-

CATALOGI

I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.	€ 6,00.-
II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968.	€ 4,00.-
III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968.	–
IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.	€ 5,00.-
V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.	–
VI. Veliačik, L. – Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6	–
VII. Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0	€ 20,00.-
VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X	–
IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách staveníš Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2	€ 20,00.-
X. Kolník, T. – Varsik, V. – Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5	€ 45,00.-
XI. Lamiová-Schmiedlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0	€ 20,70.-
XII. Kaminská, L.: Čičarovce-Veľká Moľva. Výskum polykultúrneho sídliska. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-28-4	€ 22,50.-
XIII. Březinová, G. – Pažinová, N.: Neolitická osada. Hurbanovo-Bohatá. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-37-6	€ 38,50.-

STUDIA

I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.	–
II. Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.	–
III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2	–
IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9	€ 18,00.-
V. Pavúk, J. – Bátorá, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ladanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5	–
VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0	€ 17,00.-
VII. Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P. (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1	–
VIII. Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5	–
IX. Pieta, K. – Ruttkay, A. – Ruttkay, M. (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6	€ 20,00.-
X. Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7	€ 28,00.-
XI. Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4	€ 36,00.-
XII. Pieta, K.: Die Keltische Besiedlung der Slowakei. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-31-4	€ 36,00.-
XIII. Horváthová, E.: Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-33-8	€ 32,00.-
XIV. Šalkovský P.: Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2011. ISBN 978-80-89315-39-0	€ 22,50.-

COMMUNICATIONES

I. Bátorá, J. – Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7	€ 28,00.-
II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5	€ 25,00.-
III. Friesinger, H. – Pieta, K. – Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2	€ 28,00.-
IV. Cheben, I. – Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1	€ 45,00.-
V. Kuzmová, K. – Pieta, K. – Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X	–
VI. Bátorá, J. – Furmanek, V. – Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9	€ 35,00.-
VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počest Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7	–
VIII. Cheben, I. – Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0	€ 55,00.-
IX. Cheben, I. – Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2	€ 47,00.-
X. Beljak, J. – Březinová, G. – Varsik, V. (Eds.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-24-6	€ 76,00.-
XI. Furmanek V. – Miroššayová E. (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-26-0	€ 47,00.-
XII. Kuzmová K. – Rajtár J. (Zost.): Rímsky kastel v Iži. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-32-1	€ 20,70.-

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

I. Furmanek, V.: Radzovce – osada ľudu popolnicových polí. Reprint. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-27-7	–
II. Lamiová, M.: Zemlín – obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5	–
III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8	–
IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennnej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6	–
V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1	€ 13,00.-
VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8	€ 13,00.-
VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0	€ 15,00.-
VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennnej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1	€ 15,00.-
IX. Furmanek, V. – Marková, K.: Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3	€ 17,00.-
X. Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7	€ 17,00.-

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

I. Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979.	–
II. Furmanek, V. – Stloukal, M.: Antropologický rozbor žárových hrobů piliňské a kyjatickej kultury. Nitra 1982.	–
III. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984.	€ 9,00.-
IV. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986.	–
V. Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987.	€ 7,00.-
VI. Súčasné poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.	€ 6,00.-
VII. Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra – Nové Vozokany 1989. Nitra 1991.	€ 16,00.-
VIII. Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4	€ 9,00.-
IX. Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8	€ 13,00.-
X. Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5	€ 13,00.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

I. Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980.	–
II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980.	–
III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I., II. Tabuľky. Nitra 1981.	–
IV. Točík, A.: Malé Kosihy – osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.	–
V. Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. Nitra 1983.	–
VI. Dušek, M. – Dušeková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985.	–
VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topoľčianskeho múzea. Nitra 1985.	–
VIII. Budinský-Krička, V. – Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.	–
IX. Kuzmová, K. – Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988.	–
X. Hanuliak, M. – Kuzma, I. – Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5	€ 20,00.-
XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5	€ 10,00.-
XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1	–
XIII. Dušek, M. – Dušeková, S.: Smolenice – Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2	€ 15,00.-

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Colloque International l'Aurignacien et le Gravettien (perigordien) dans leur Cadre Ecologique.	€ 13.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-		
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-		
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. II.	€ 13.-
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 8.-	Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. III.	€ 13.-
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 15.-
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau des Kraftwerkssystems Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 13.-
Archaeologia Historica 31/2006.	€ 30.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.	€ 7.-
Archaeologia Historica 33/2008.	€ 30.-	Európa okolo roku 1000.	€ 1.-
Archaeologia Historica 34/2009.	€ 26.-	Europas mitte 1000.	€ 25.-
Archeológia – História – Geografia (Archeológia).	€ 3.-	Gerulata I.	€ 67.-
Archeológia – História – Geografia (Geografia).	€ 3.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der historischen Osteologie. Sep. ŠZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 20.-
Archeológia – História – Geografia (História).	€ 3.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 3.-
Archeologická topografia Bratislavы.	€ 13.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 1.-
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea v Zlatých Moravciach. Ruttkayová, J. – Ruttkay, M.	€ 6.-	Ján Dekan. Život a dielo.	€ 5.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Kelemantia Brigetio. (ang.).	€ 10.-
Archeologičeskie vesti.	€ 6.-	Kelemantia Brigetio. (nem.).	€ 10.-
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.	€ 1.-
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Numizmatika v Československu.	€ 3.-
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	Vyhodnotenie. Hanuliak, M. – Rejholcová, M.	€ 23.-
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	Pleisticene Environments and Archaeology of the Dzeravá skala Cave, Lesser Caroathians, Slovakia.	€ 20.-
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. stor. III. časť. Východné Slovensko.	€ 31,50.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Rapports du III ^e Congrès International d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	Rapports du III ^e Congrès International d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	Referát o pracovných výsledkoch čs. archeologie za rok 1958, časť II.	€ 1.-
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidtová, J.	€ 10.-
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	Sádok – Cibajky – Šianice. Gogová, S.	€ 3.-
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	Slovacchia. Crocevia delle civilta' Europee 2005.	
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	Furmánek V. – Kujošký R.	€ 25.-
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	Slovenská archeológia 1962/2.	€ 7.-
AVANS v roku 2003.	€ 23.-	Slovenská archeológia 1968/2.	€ 7.-
AVANS – register za roky 1984-1993.	€ 33,50.-	Slovenská archeológia 1972/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2004.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1984/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2005.	€ 25.-	Slovenská archeológia 1984/2.	€ 9.-
AVANS v roku 2006.	€ 27.-	Slovenská archeológia 1985/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2007.	€ 27.-	Slovenská archeológia 1987/1.	€ 9.-
AVANS v roku 2008.	€ 29.-	Slovenská archeológia 1987/2.	€ 9.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. ŠZ 12/1964. Točík, A.	€ 29.-	Slovenská archeológia 1988/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980.	€ 33,50.-	Slovenská archeológia 1988/2.	€ 10.-
Melicher, J.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1989/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1989/2.	€ 10.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1990/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1990/2.	€ 10.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1992/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1992/2.	€ 15.-
Melicher, J.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1993/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1993/2.	€ 15.-
Melicher, J. – Mačalová, H.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1994/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990.	€ 3.-	Slovenská archeológia 1994/2.	€ 15.-
Mačalová, H.	€ 3.-	Slovenská archeológia 1995/1.	€ 15.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992.	€ 4.-		
Jasečková, M.	€ 4.-		
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994.	€ 4.-		
Jasečková, M.	€ 4.-		
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996	€ 4.-		
Jasečková, M.	€ 4.-		
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998.	€ 4.-		
Jasečková, M.	€ 4.-		
Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín.	€ 5.-		
Pieta, K.	€ 5.-		
Castrum Bene 7.	€ 22.-		

Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16.-	Študijné zvesti 18/1970.	€ 9.-
Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17.-	Študijné zvesti 19/1981.	€ 7.-
Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17.-	Študijné zvesti 21/1985.	€ 8.-
Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12.-	Študijné zvesti 23/1987.	€ 9.-
Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18.-	Študijné zvesti 24/1988.	€ 6.-
Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18.-	Študijné zvesti 25/1988.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 26/1990.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 27/1991.	€ 15.-
Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 28/1992.	€ 20.-
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 29/1993.	€ 18.-
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 30/1994.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 31/1995.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44.-	Študijné zvesti 32/1996.	€ 21.-
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 33/1999.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 34/2002.	€ 23.-
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 35/2002.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 36/2004.	€ 30.-
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 37/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 38/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 39/2006.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 40/2006.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 41/2007.	€ 40.-
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 42/2007.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 43/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 44/2008.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 45/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2008/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 46/2009.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2009/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 47/2010.	€ 32.-
Slovenská archeológia 2009/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 48/2010.	€ 35,80.-
Slovenská archeológia 2010/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 49/2011.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2010/2.	€ 22.-	Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre.	
Slovenská archeológia 2011/1.	€ 22.-	Březinová, G. – Samuel, M.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2011/2.	€ 3.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Slovenská numizmatika X.	€ 8.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Slovenská numizmatika XVII.	€ 7.-	Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 2.-	Ve službách archeologie 2007/1.	€ 20.-
Slovenská numizmatika XIX.	€ 18.-	Ve službách archeologie 2007/2.	€ 20.-
Stredné Slovensko 2.	€ 3.-	Ve službách archeologie 2008/1.	€ 40.-
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 4.-	Ve službách archeologie 2008/2.	€ 40.-
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 5.-	Velikaja Moravia. Sokrovišča prošloga Čechov i Slovakov. Katalog – Kiev.	€ 1.-
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 13.-	Východoslovenský pravek – Special Issue.	€ 28.-
Studie muzea Kromerížska 88.	€ 3.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V. – Točík, A.	€ 3.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Študijné zvesti 8/1962.	€ 3.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Študijné zvesti 10/1962.	€ 3.-	Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Študijné zvesti 12/1964.	€ 3.-	Východoslovenský pravek VIII.	€ 20.-
Študijné zvesti 13/1964.	€ 2.-	Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800). Furmánek, V.	€ 19.-
Študijné zvesti 14/1964.	€ 2.-		
Študijné zvesti 15/1965.	€ 3.-		
Študijné zvesti 16/1968.	€ 5.-		
Študijné zvesti 17/1969.	€ 5.-		

The logo consists of a dark blue square containing the white text "InsData".

InsData

www.insdata.sk

WE SERVE

LIONS CLUB NITRA

Klub č. 56141
DISTRIKT 122

ČESKÁ REPUBLIKA
a
SLOVENSKÁ REPUBLIKA

*Jej nenaiahaditeľné
vlastnosti pretrvali
stáročia a ľuďom
slúži dodnes...*

...koža

REKLAMNÝ PARTNER VYDANIA ZBORNÍKA

KCERO®
... a ste vo svojej koži

SIEŤ PREDAJNÍ NA
www.kcero.sk

ISBN 978-80-89315-41-3

A standard linear barcode representing the ISBN number 9788089315413.

9 788089 315413